

MAGYAR POLIP

A
POSZTKOMMUNISTA
MAFFIAÁLLAM

MAGYAR POLIP

A posztkommunista
maffiaállam

3

MAGYAR POLIP

A posztkommunista
maffiaállam

3

NORAN LIBRO
Budapest, 2015

Összeállította, szerkesztette
MAGYAR BÁLINT

Társszerkesztő és a szöveget gondozta
VÁSÁRHELYI JÚLIA

Minden jog fenntartva

ISBN 978-615-5513-53-4

© Magyar Bálint, 2015

© Szerzők, 2015

© Noran Libro Kiadó, 2015

••• **Tartalom**

1. rész. A maffiaállam közjogi leépítése

Fleck Zoltán: Hogy jövünk ebből ki?	9
Gadó Gábor: Lesz-e holnap?	18
Lattmann Tamás: Jogállami vissza- vagy újrendeződés – a magyar „alkotmányossági rekonstrukció” módjai	27
Somody Bernadette: Alkotmányosság a politikai fordulat idején	36
Szabó Máté Dániel: Kutyából nem lesz szalonna, az Alaptörvényből sem lesz új alkotmány	42
Szüdi János: Nincs visszaút	49

2. rész. Alkotmányos rendszerkérdések

Kerekes Zsuzsa: A maffiaállam „parlamentje”	61
Magyar Bálint: A maffiaállam mint a bűnöző állam egyik típusa	79
Katona Tamás: Közpénzek és magánzsebek	97
Szabó János: Az orbáni hatalompolitika konfrontativitása és erőszak-alkalmazása	123
Szentpéteri Nagy Richard: A magyar kormányzati rendszer	150

3. rész. Bank- és brókerügyek

Király Júlia: A bankszektor átalakítása 2010-?	167
Brückner Gergely: Brókercsődök – állami bűnök	206

4. rész. Családi hálók: poligarchák, oligarchák, strómanok

Bozóki András: A Párttól a Családig: hatalmi rendszerek és befolyásolási modellek	223
Magyar Krisztián: Egézpályás letámadás – Egyre jobban teljesít az Orbán Co.	260
Brückner Gergely: „Lajos már ki van fizetve”	282
Pulai András: A nagy kaszinóbiznisz	295

5. rész. Maffiaállam, társadalom, ideológia

Madlovics Bálint: A maffiaállam paravánjai	317
Lakner Zoltán: Értelmezések és értetlenség. Versengő rendszermagyarázatok	371
Zolnay János: „Munkaalapú társadalom”	390
Petőcz György: Polip és ideológia	402
Sebestyén Eszter: Az Orbán-kormány és a társadalom tranzakcióanalízise – A maffiaállam megvéd az önállóságtól	410
Krémer Balázs: Tabuk szövevénye – és a tabuk vákuumaiba betüremkedő maffiaállam	427

6. rész. Nemzetközi kitekintés

Rác András: Oroszország, a befejez(het)etlen maffiaállam	473
Vidos Tibor: Montenegró, az egyemberes ország	494
Jarábik Balázs: Belarusz és Ukrajna: kormányzás vagy demokrácia	510
Magyar Nándor László: A közéleti korrupció román modellje	521
Vidos Tibor: Macedónia, a határtalan ország	547
Pataki Pál: Tunézia, egy maffiaszerűen működő család uralma az állam felett	560
Vásárhelyi Júlia: Az olasz maffia ma – a feudalizmusból a globalizációba	575
Életrajzok	585

1. RÉSZ

***A maffiaállam közjogi
leépítése***

Hogy jövünk ebből ki?

Ha az a történelmileg indokolható feltételezésünk, hogy a diktatúrák csak ideig-óráig képesek fenntartani magukat, akkor érdekes lehet a demokratikus átmenet lehetőségeinek keresése. E keresés mint politikai cselekvés száználmas állapotban van, és egyelőre elméleti reflexiókban sem bővelkedünk. Több a jogállam felszámolását legitimáló írás vagy a politikai publicisztika. Pedig alapos diagnózis nélkül nehéz a meghaladásról értelmeset mondani. A Magyar polip értelmezési kereteit felhasználva elérkezett az idő azoknak a kérdéseknek a megfogalmazására, amelyek **a döglött polip eltakarításának mikéntjére vonatkoznak.**

Nagy intellektuális szabadságot ad, hogy a pillanat nem látszik közelinek. Ugyanakkor óriásiak a téték, és azt sem láthatja előre senki, hogy mikor és hogyan pusztul el egy ilyen beteg állapot.

Az alábbiakban olvasható kérdéseket fogalmaztam meg néhány közjoggal foglalkozó kollégának. Abban nem vagyok biztos, hogy e kérdések a legfontosabbak, egyáltalán, hogy a közjogi szempontrendszer mennyiben releváns. Mivel nem ismerhetjük a rezsim bukásának körülményeit, a közjogi konstrukcióról sem állíthatunk biztosat. De nem is bizonyosságra, jó előrejelzésekre van szükség, sokkal inkább a lehetőségek számbavételére, gondolkodásra és vitákra.

A kérdések az alkotmányos struktúrát célozzák, a közjogi berendezkedéssel kapcsolatban fogalmaznak meg dilemmákat. De ma tisztán közjogias választ adni szinte lehetetlen, illetve bizonyos szempontból veszélyes is. Erre szeretném felhívni a figyelmet ebben az esszében. A következők megválaszolását kértük néhány közjogásztól:

Orbán rendszere nem képes érdemi konszolidációra, lényege a maffiaszerű működés. A két ciklus alatt olyan mértékben alakította át, formálta a maga képére a közjogi rendszert, hogy annak fennmaradása lehetetlen. Ez a hatalmi átalakítás felszámolta a könnyű, rendezett kormányváltás lehetőségét is. Ezért szükséges végiggondolni a demokratikus közjogi átmenet forgatókönyveit. A nagyfokú bizonytalanság mellett is fel kell tudni vázolni a mégoly radikális, ám mégis békés közjogi lehetőségek körét. Európai uniós tagként Magyarország visszavezetése a demokratikus közösségbe ugyanis csak konszolidált, békés úton képzelhető.

Többek között az alábbi kérdésekre kell válaszokat adni:

- *Lényeges-e a demokratikus fordulat támogatottságának minősége? Szükség van-e kétharmados többségre? Kétharmados demokratikus többség hiányában az Alaptörvény hatályban maradása akadályoz-e lényeges, a jogállami újjáépítés szempontjából elengedhetetlen változtatásokat?*
- *Sikeres lehet-e egy sima többséggel folyó demokratikus kormányzás? Lehetséges-e így a demokratikus konszolidáció?*
- *Néhány közjogi méltóság megbízatása politikailag túléli megbízóit. Milyen módon lehet semlegesíteni a maffiaállam képviselőit, elsősorban a legfőbb ügyészt és az alkotmánybírákat? Szükség van-e ehhez intézményi innovációkra, új intézmények létrehozására?*
- *Lehet-e szerepe a büntetőjogi felelősségre vonásnak? Nem terhelné-e meg szükségtelenül ez a jogállami konszolidációt?*
- *Milyen utakon lehet rendezni a tulajdonviszonyokat? A köztulajdon nagyfokú ellopása veszélyezteti a közpolitikák végrehajtását, irritálja a társadalmi igazságérzetet. Következik-e ebből a tulajdonjogi visszarendezés szükségessége?*
- *Lehetséges-e egy ütemben konszolidálni a jogállamot, vagy ez csak több lépésben, átmeneti időszak után lehet sikeres?*

A kérdéseket bevezető néhány mondat optimizmust sugall: azt állítja, hogy az Orbán-rezsim bukása után demokratikus restauráció következik. Ehhez feltétlenül hozzátartozik a közjogi berendezkedés radikális átalakítása, és néhány egyéb kérdés rendezése. De alternatívának tekinthetjük-e a fordulat elmaradását? Számolunk-e azzal, hogy Magyarország hosszú távon is Európa keleti felén a régió despotikus hagyományait teljesíti ki? Amikor a demokratikus fordulat esélyeit és forgatókönyveit latolgatjuk, mindig ott lappang ez az előzetes kérdés. Ami a jogrendszert, vagyis a jogintézményeket, jogász szakmákat és a jogi kultúrát illeti, bármelyik lehetőség nyitott. A jogrendszerben önmagában nincsenek válaszok erre az alapkérdésre, a jogrendszer minden eleme képes így is és úgy is működni. Képes egy despotikus szerkezetbe illeszkedni, és hajlítható a jogállami működés felé is. Az Orbán-rezsim működésének nyilvánvaló tapasztalata, hogy a rendszerváltás két évtizede nem fejlesztette eléggé a jogállami értékek tiszteletét, az ehhez szükséges magatartásmódokat és emberi tartást. Illúzió az alkotmányos kultúrában hinni, ez nem érte el azt a szintet, hogy érdemi hatást tudjon gyakorolni az intézményi működésekre. Bármire található ember, ha silány is. Mint minden autokrácia, ez is képes kielégíteni karriervágyakat, hatalmi aspirációkat, változatos eszközökkel tud lojalitásokat teremteni. Nem érdemes magunkat azzal áztatni, hogy ezek a lojalitások törékenyek, mert nincs mögöttük megfelelő elkötelezettség és szakmai támogatás. A pozíciókban pöffeszkedőket soha nem fogja megrendíteni a szakmai kritika, még egy határozott és értékelkötelezett szembenállás sem, ilyenről pedig szó sincs egyelőre. Éppen mert többnyire alkalmatlanok a rájuk bízott feladatra, a végsőig hinni fognak küldetésükben. Nem tehetnek másként, a rendszer foglyai, egy alkotmányos rendszerben soha

nem érték volna el ezeket a posztokat, ezért azokból nem láthatnak ki. Nehezebb helyzetben vannak azok, akiknek e népes hatalomgyakorló csoporttól eltérően vannak szakmai kvalitásaik, de ez a nehézség nem vezetett semmilyen látványos ki- vagy félreálláshoz. Ennek hiánya pedig folyamatosan legitimálja a jogállami értékek felszámolását, és egyre mélyebbre sodorja a jogászai szakmát.

A jogrendszer működését természetesen nem csak a jogi normák, az intézmények működése, és nem pusztán a jogászai hivatások állapota alapján lehet leírni. A jog szövege, a hozzátartozó magatartások, minden megnyilvánulás és a hatalommal kapcsolatos minden viszony, az alárendelődés és az ellenállás hiánya is üzenet. Üzenet a szakmán belül, üzenet a jogászai pályákra készülőknek és üzenet az állampolgárnak. A jogászképzés egyik legmélyebb problémája éppen az, hogy ilyen körülmények között milyen mintát lehet felmutatni a sikeres szakmai érvényesüléshez. Csak történeti érveink vannak a jogászsakmák demokratikus elkötelezettségének tárgyában, jószerivel csak idegen példákat idézhetünk az áldozatvállalásról és a szakmai értékeknek a hatalmi parancs fölé helyezéséről. Minden civil aktivitás, minden jogvédői megfeszülés ellenére a domináns jogászai cselekvési minta a végrehajtott. A Kúriának többek között az iskolai szegregációval és a tényleges életfogytiglannal kapcsolatos döntései jelzik, hogy minden olyan várakozás, amely a bírói szakmában az integritás valamilyen utolsó szigetét látja, merő illúzió. A silány szolgalelkűség intézményesítése egy új, minden minőségi, piaci korlátjától megfosztott felsőoktatási intézményben lényegileg felesleges, mert a lojalitás így is hatékonyan újratermelődik. Tehát a jogászok nem fogják megoldani ezt a helyzetet, ahogy negyedszázaddal ezelőtt sem a jogászok hozták meg a legfontosabb döntéseket, csak némi formát adtak annak a közösségi és hatalmi döntésnek, amelyet rendszer váltásnak nevezünk. A jogi kérdések azután jönnek, hogy a társadalom lerázta magát, ha le akarja rázni, az autoriter kísérletet.

Ezért aztán túl sok a bizonytalanság. A demokratikus pályára való visszatérés békés jellege valóban az európai uniós tagságból következik, de a társadalmi folyamatok kevésbé tervezhetőek. A közjogi megoldások kénytelenek alkalmazkodni a demokratikus fordulat természetéhez.

A demokratikus erők által megnyert választások esetében valóban nem mindegy, hogy mekkora a politikai fordulat társadalmi támogatottsága. Azok a diktatúrák, amelyek hagyják választáson elveszni hatalmukat, és nem vetnek be olyan eszközöket, amelyek torzítják az eredményeket, elvesztik mágikus hatalmuk nagy részét. Nem képesek felmutatni a támogatást annak ellenére, hogy minden eszköz a kezükben volt. Ez a politikai, szimbolikus gyengülés meghatározó lehet a közjogi csapdákból való kikeveredés módozatai szempontjából. Azok az intézmények, amelyek formálisan még működnek, de alkotmányos pozícióik tényleges betöltését többek között a politikai elkötelezettség és alkalmatlanság akadályozza, gyorsan kerülnek lehetetlen helyzetbe. Ha az új politikai erő elkötelezett a jogállami értékek iránt, akkor minden lényeges ezt akadályozó intézményi működés kivonja a legitimitás maradékait is. Lényegében ugyanez a helyzet az Alaptörvénnyel is: mivel tisztán az Orbán-rezsim politikai alkotása, a politikai vereség

a mélybe rántja. Ebben az esetben a politikai közösség döntésén múlik, hogy hosszabb távon akar-e együtt élni egy irreleváns, ám csapdákat rejtő Alaptörvénnyel, vagy erőt gyűjt egy konszenzuális, igazi alkotmányozáshoz.

Egyszerű többség is felhatalmazást ad a kormányzásra, aminek alkotmányosnak kell lennie. Az Alaptörvény rendelkezései közül az ideológiai, politikai tartalmak elsorvadnak maguktól az őket megalkotó politikai többség eltűnésével. Az államszervezeti elemek új hangsúlyt kapnak, mert a demokratikus kormányzás komolyan veszi a hatalom megosztásának elvét és a jogállami értékeket. Ha e szerint cselekszik, akkor először az alkotmányos kultúra erősödik meg, a jogállami működés tapasztalata. De ez akkor sem könnyű, ha számíthatunk a közjogi intézményekbe küldött politikai káderek pálfordulására. A szükséges szakmai kvalitások és így az autonómia megszerzésére aligha. Ez nagyobb kihívás az új hatalom számára, mint a jogszabályok szövege. Nem azért kell lecserélni előbb-utóbb a politikai kádereket, mert ideológiai elkötelezettségük kiüresedett, vagy a kormányzati hatalmat elvesztett vezérhez kötődik, hanem mert többnyire képtelenek lesznek független működésre. Ezt egy demokratikus elkötelezettségű kormányzat nem viselheti el. Néhány lényeges közjogi pozíció esetében úgyis az a helyzet, hogy a normális működés érdekében a szabályozás egészét kell felülvizsgálni. Az ügyészség nem maradhat ebben a formában, a közjogi felelőtlenség és politikai irányítás csak akkor tűnik el, ha lemond végre a politikai elit a legfőbb ügyész korlátlan hatalmára építő modelltől. A bíróságok központi igazgatása teljesen elhibázott és működés-képtelen, nem a személyt kell lecserélni, hanem a szervezeti modellt megváltoztatni. Mindkét esetben a hatalom megosztására épülő, garanciákkal kiegyensúlyozott modell-építésre van szükség, amely visszaadja a kormány hatáskörét, és ezzel növelni fogja a politikamentességet, az átláthatóságot és az intézkedő ügyész, valamint az ítélkező bíró függetlenségét. Minden totális intézményi függetlenség a rejtett politikai befolyást szolgálja. Ha az új hatalom nem tesz meg mindent az intézményi reform érdekében, akkor abba gyanúba keveredik, hogy a személyek lecserélésével csak átszínezni akarja a politikai irányítást.

Az intézményi világból vegyük példának az alkotmánybíráskodás sorsát! Szimbolikus jelentése van annak, hogy a demokratikus jogállam legerősebb oszlopa miként dől össze. Az alkotmánybíráskodás halálának megértése szükséges a majdani jogállami rekonstrukcióhoz is.

Alkotmánybíráóság (Ab) ugyan még létezik Magyarországon, de alkotmánybíráskodás már nem. Azt rövid úton felszámolta a jogállamot megszüntető jelenlegi hatalom. Ebben semmi meglepő nincs: az alkotmánybíráskodás a jogállami értékek kidolgozásának legfontosabb forrása. Az a testület, amely segíti ezek leépítését, csak nevében emlékeztet az alkotmánybíráóságra. Nem önmagában a testület hatáskörének korlátozása mérte a legnagyobb csapást a jogállamra, hanem a közjogi centralizáció és a hatalmi korlátok szisztematikus leépítése minden területen. A politikai, közjogi környezet radikális megváltoztatása átírta az alkotmánybíráskodás lehetőségeit. Néhány halovány próbálkozás után hamar kiderült, hogy semmi nem maradt a magyar alkotmánybírá-

kodásból, a múltja is csak történeti érték. Az Alkotmánybíróság összetétele már ennek a semminek felel meg. A fokozatos romlás lassan teljessé válik, a kormányzati hatalom hű segítőjének szerepét semmi nem akadályozza. Néhány, fogyatkozó számú és jelentőségű különvéleményt leszámítva ugyanolyan szellemi fájdalmat okoz Ab-határozatokat olvasni, mint jogszabályokat. A jog minősége nem pusztán a jogállami értékek szempontjából katasztrofális, hanem mint szöveg sem éri meg az értelmezés munkáját. Hogyan is lehetne másként? Nem érdekes, mit csinálnak a magukat alkotmánybíráknak tekintő jogászok. Nem ez a lényeg az ilyen testületek működésében, hanem hogy érdemben képesek-e a hatalomgyakorlás alkotmányos korlátaivá válni. Erre ez a testület nem lesz képes. Egyszer, a jogállam újraépítése folyamatában majd újra kell ezt gondolni, lehetőleg az elejétől. A 2010 utáni időszak remélhetőleg alkotmányos pauzaként kap értelmet, amely után lehetséges az újragondolás. De most nem is ez a lényeg, az újragondolás egyelőre beláthatatlan. Fontosabb, hogy milyen másodlagos károk származnak abból, hogy az alkotmánybíráskodás halott. Az elsődleges kár világos: a hatáskör, az összetétel és a döntések iránya pontosan jelzi a jogállam állapotát, a végletes elgyengülést. De ennél többről van szó, mivel az alkotmánybíráskodásnak általában erős szimbolikus szerepe is van.

Az államok jogállami minőségét pontosan jelzi az alkotmányos fékek, ezen belül a bírói típusú szervek függetlenségének és jelentőségének mértéke. Hagyományosan azért, mert a modern jogrendszerekben a bírói hatalom képes érdemben ellensúlyozni a politikai jogalkotást. De a szimbolikus hatás mást is jelent: annak ellenére, hogy az alkotmánybírák kiválasztása politikai természetű, mégis a bírói hatalom része. A független jogalkalmazó számára az alkalmazandó jog szűrését látja el, elvégzi azt az alkotmányos kontrollt, amelyet a bíró a konkrét ügyre nézve ugyan maga is elvégezhetne, de ezt a funkciót a kontinentális jogrendszerekben az alkotmányozók többnyire áttelepítették egy speciális bírói testülethez. A bírói hatalom számára az Alkotmánybírósággal történetek, az alkotmánybírák működése egyértelmű üzenet. Megfosztásuk, degradálásuk, politikai szerepbe kényszerítésük és végül önkéntes alárendelődésük azt közli a bírói kar egészével, hogy nincs tere a jog politikától mentes értelmezésének, alkalmazkodni kell a jogalkotó centrális akaratához. Nincsenek kétségek, hiszen az igazságszolgáltatás szervezeti rendszerében is ugyanez történt: nyers politikai centralizáció és szimbolikus megalázás. Az autonómia megvonását a bírói szervezet centralizációja és politikai irányítása, az ügyészség pártirányítása, a bírák kényszernyugdíjazása, bírói ítéletek parlamenti hatályon kívül helyezése mellett az ítéletek sorozatos politikai kommentálása és semmibe vétele jól jelzi. Ilyen hatalmi helyzetben az ügyész hagyományosan domináns pozíciója félelmet kelthet a tárgyalóteremben. Ha sem a bírói szervezet, sem az ügyész, sem a közjogi és politikai kontextus nem tartalmazza az autonómia tiszteletben tartásának minimumát, és az Alkotmánybíróság sem működik másként, mint a pártállam Elnöki Tanácsa, akkor nincs miért bízunk a bírói függetlenségben. A helyzetet néhány tényező tovább bonyolítja.

Annak ellenére, hogy a jogászszakma büszkén tekintett sajátjaként a rendszerváltás alkotmányosságára, ezeket az értékeket ugyanez a jogási szakma könnyű kézzel számolta fel. Egyetlen pozícióba került jogi végzettségű sem használta arra a felelősségét és szakmai elveit, hogy jelezze a veszélyt, hogy például lemondásával példát mutasson. Nincs hangja a szakmai tisztességnek, így nincs támogatásuk azoknak, akiknek rossz a közérzetük egy autokráciában. A jogási felelősség lerombolása nem történhetett volna ennél hatékonyabban. Az alkotmányos értékek felszámolása, a szolgálai szerep újraintézményesítése, az autonómia elvesztése és a kiszolgáltatottság minden akadály nélkül következett be. Ez a hatalmi szándék mint kés a vajban haladt át a jogászszakmán is.

Az Alkotmánybíróság hatáskörének megválasztása, rendjének újraszabályozása és a Fidesz-bírák többségbe kerülése, valamint a sorozatos alaptörvény-módosítások után teljesen felszámolódott a testület presztízse. A jogállam leépítése nem járhat mással, mint az alkotmánybíráskodás hasonló leépítésével. Sajnálatos módon a jobboldali autokrácia nem szüntette meg az intézményt, hanem üres igazoló szerepbe kényszerítette. Létezik, de a lényeghez nem szól hozzá, nem korlátozza a hatalom működését. Sőt, hozzájárult a jog újbóli instrumentalizálásához, politikai eszközként értelmezéséhez.

A rendszerváltás két évtizede alatt nem alakulhatott ki az autonómiához, jogállami környezethez szokott bírói kar. A jogalkalmazó természetes állapota, hogy végrehajtja a központ akaratát, hogy tárgyalásvezetését az ügyész ellenőrzi, hogy felettese néha politikai szándékokat közvetítenek. Minden szervezeti anomália, oligarchikus berendezkedés, kontraszelekció, familiarizmus, képmutatás és szakmai koncepciótlanság, ami a Fidesz-kormányzást megelőzte, erősítette ezt a hagyományt, és magyarázza a jogállam leépítésének könnyedségét. A függetlenség mentális alapjai nem épültek ki, ez egy lassú evolúció lett volna, amihez biztos és kedvező szervezeti feltételek kellenek. Független ítéletek nem igazolják a rendszer jogállamiságát, ha néhány jelentős, politikailag releváns ügyben kétségtelen a befolyás, a hatalmi érdek kiszolgálása, és ha a szervezeti struktúra nem akadályozza az emberi gyengeséget. Ebben az esszében azt állítom, hogy az alkotmánybíráskodás halála része a bírói hatalom radikális korlátozásának.

Először is, az alkotmánybíráskodás húsz évének legnemesebb teljesítménye, a láthatatlan alkotmány sem volt képes ellensúlyozni a nagyon is látható strukturális, szervezeti gyengeségeket, amelyek az autonómia kultúrájának megerősödését akadályozták. Mégis súlyos referenciapontként szolgált, amíg érdemi ellensúlyt jelentett. Annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság döntései gyakran csak formálisan, akadozottan épültek be a jogalkalmazói logikába, mégis az alkotmányos elvek közvetítője volt. Belső forrásként hatékonyabban volt képes befolyásolni a bírói gyakorlatot, mint az európai bíróságok.

A bíró számára, akinek véleménynyilvánítási szabadsága indokolatlanul korlátozott, az alkotmánybírási érvelések, a döntések indoklása, a párhuzamos és különvélemények olyan szövegegyüttest jelentettek, amelyekhez legitim módon fordulhatott. Az a politikai döntés, amely megvonta az alaptörvény hatályba lépése előtti alkotmánybírási döntések használhatóságát, megfosztotta a jogalkalmazókat egy nyelvi eszköztől.

Az alkotmányosság nyelvezetének alámerülése megfosztotta legfontosabb eszköztől a bírói autonómiát. Ez a nyelv a jogalkalmazói integritás elsajátításának eszköze, a folyamatosság megszakítása itt okozza a legnagyobb kárt.

Az Alkotmánybíróság döntései – nem minden ellentmondás nélkül – hordoztak egy társadalomképet, olyan közösségi ideált, amely egy modern európai demokrácia normatív kereteihez tartoznak. A bírói kar, amely számos ok következtében nem volt képes egy ehhez hasonló társadalomképet a saját erejéből kialakítani és belső szocializációs mechanizmusa részévé tenni, az alkotmánybíráskodás halálával társadalmi vízió nélkül maradt. Pontosabban, kritika és finomítás nélkül érvényesíti és kényszeríti ki a jobboldali ideológia közösségideálját. Ennek jele a Kúria ítélete az iskolai szegregáció jogszerűségéről. Az uralkodó hatalom társadalomképe akadálytalanul válik megvalósult, jogilag is legitimált valósággá. Nem lehet kétséges, hogy a kirekesztésre, rasszizmusra és intoleranciára épülő esztelen büntetőjogi szigorítás hatását mennyiben képes egy ilyen jogalkalmazás enyhíteni. A bíráskodás elköteleződést igényel néhány társadalmi érték mellett, érzékenységet, empátiát és tudást feltételez. Ezek hiányában nincs esély arra, hogy a mindenkori jog minőségének kiszolgáltató bürokrata integráns személyiségként gyakorolja hivatását. Ennek a tanulási folyamatnak az alkotmánybíráskodás nem a legerősebb, de a bírói hatalomhoz legközelebb levő eszköze volt.

Az alkotmányosság nyelvezetén és a demokratikus közösség képzetén kívül az alkotmánybíráskodás közreműködött a bírói hatalom szimbolikus legitimitációjában is. Lényeges kérdés, hogy milyen szervezetek, milyen személyek lépnek fel a harmadik hatalmi ág nevében. E téren hagyományosan sajátos szimbolikus küzdelmek zajlanak, és szerencsés esetben a legitimitáció hordozója rendelkezik a függetlenség és a szakmai presztízs alapelemeivel. Ezért nem volt soha mindegy, hogy ki tölti be a Legfelsőbb Bíróság elnökének székét. Ma azonban nem személyi gyengeség, alkalmatlanság, hanem strukturális zavarok jellemzik a szimbolikus legitimitációt. A parlamenti többség által választott teljhatalmú adminisztrátor, az Országos Bírósági Hivatal (OBH) elnöke vagy a legfőbb ítélkező testület, a Kúria elnöke testesíti meg a bírói hatalmat? A hatáskörök világosak, a hatalmi kapcsolódások is érzékelhetőek, ez azonban nem oldja fel a legitimitációs zavart. Az OBH elnökének kétséges a politikai függetlensége, a Kúria elnöke pedig nem rendelkezik hatáskörökkel a bírói kar egészével kapcsolatban. Egy ilyen feszültség esetén egy makulátlan alkotmányosságú, erős testület, például az Alkotmánybíróság és annak elnöke a bírói hatalom terében képes közreműködni a szimbolikus legitimitációban. Ilyen testület azonban jelenleg nincs.

A 2010-ben megkezdődött politikai és közjogi átrendeződés, amelynek legfontosabb eleme az alkotmánybíráskodás felszámolása és a bírói autonómia korlátozása volt, jelentős és maradandó hatásokkal járó eltolódásokat intézményesített a különböző jogász csoportok között. A jogállam megszűnésével természetesen csökkent a bírósági meghatározó szerepe. A jog lényegének mindenkori forrása a politikai jogalkotó. Ezt a hatalom több eszközzel határozottan és folyamatosan közli, amikor a törvényhozás demokratikus felhatalmazására utal, amikor jogerős bírósági döntéseket is felülírhat, vagy amikor

a strasbourgi bíróság döntésével szembehelyezkedő nyilatkozatot fogad el. Vagy amikor a nem tetsző alkotmánybíróági döntéssel szemben törvényhozási úton megerősíti a politikai szándékot. Tehát nemcsak az igazságszolgáltatás szervezeti centralizációja, az Alkotmánybíróóság hatásköreinek korlátozása és a bírói összetétel szakmai elhalványítása, hanem erős szimbolikus alárendelés, háttérbe szorítás is zajlik, amelyet a megváltozott személyi összetétellel természetesen követ az alárendelődés. A bírák kényszernyugdíjazása után átrendeződő vezetői szerepek is ezt szolgálták. A bírói hatalom látványos visszaszorítása szembehelyezkedik az európai trendekkel. A központi jogalkotó gyengesége és a tagállami szint fölötti hatalmi vákuum miatt az európai bíróságok meghatározó szerepet játszanak a jog lényeges elemeinek meghatározásában. Ez összhangban van a 20. század közepétől jellemző jogosultsági forradalommal és a hatalom jogállami korlátainak erősödésével. Magyarországon soha nem játszott fontos szerepet a jogtudomány, szolgálai szerepe történeti örökség. A hosszú ideológiai terheltség után az autonómia lassú visszaépülését az egyetemi képzés elhúzódo rángatása, koncepciótlanság és súlyos alulfinanszírozás állíthatja meg. A jogászai szakmák utánpótlásában politikai átrendeződést hozott létre a hivatalosan is az uralkodó hatalom kiszolgálóit képző Nemzeti Közszerződési Egyetem. A jogtudomány alárendelt szerepe továbbra is kétségtelen marad. Történeti tanulságok szerint a jogtudomány azokban a periódusokban képes jelentőségének emelésére, amikor a hatalmi ágakat képviselő többi jogászai csoport valamilyen ok következtében meggyengül. Jelenleg azonban éppen a jogalkotó markáns, a jogállamot is sarokba szorító túlerősödésének vagyunk tanúi. Mivel nem volt olyan jogászszakma, amely érdemben megjelent volna a politikai nyomással szemben, gyaníthatjuk, hogy súlyuk korábban is bizonytalan volt. Sem a bírói kar, sem a jogtudomány nem lépett ki történeti állapotából, a hatalom szolgálatából. Egyéni fellépések a független bírói ítéletekhez hasonlóan ugyan voltak, de ezek nem változtatnak a jogászfoglalkozások közötti hatalmi átrendeződés jellegén. A despotikus igényeknek a centrális politikai jogalkotó korlátlan uralma felel meg, az autonómiákkal élő bíró és jogtudós ilyen körülmények között nem lelheti helyét – bár a hatalmi irrelevancia a jogtudományra felszabadító hatással lehet.

Más posztkommunista államokban a magyar politikai nyomuláshoz és autonómiafosztáshoz kisebb jelentőségű hatalmi visszaélések esetében is megjelent a szakmai ellenállás és szolidaritás. Magyarországon sem az Alkotmánybíróóság, sem a jogalkalmazás, sem a jogtudomány nem képes következetesen megjeleníteni a jogállami értékek mellett elkötelezettséget. Egyelőre a kivonulás különféle formáin kívül csak kisebb szigetek léteznek, amelyek őrzik autonómiáikat. Ha lesz még Magyarországon alkotmányos jogállam, a legnehezebb a szégyentől való megszabadulás lesz.

A békés demokratizálódás lassú folyamat, ám határozott és elkötelezett. A büntetőjogi felelősség kérdése radikalizálja és leszámolássá változtatja, ezzel időben kitolja a konszolidációt. A felhalmozott feszültségek levezetésének megfelelő útja a higgadt és kitartó jogállamosítás. Ebben a régióban jócskán túlterhelték a büntetőjogot, e politikai túlhasználat azzal a veszéllyel jár, hogy a jogállami hatalomgyakorlás is a visszaélés gya-

nújába keveredik. A jó közpolitikáknak nem a köztulajdon ellopása a legnagyobb akadálya. Óriási árat fizet a magyar társadalom a despotikus és korrump hatalom miatt, ez korábban sem volt másként. Ezt a következményt a demokratikus hatalomgyakorlás sem tudja eltüntetni. De az árat akkor érdemes megfizetni, ha a jogállami működés tapasztalata megerősíti az alkotmányos elvek társadalmi támogatottságát. Tulajdonképpen ez minden árat megér, ez jelentené az igazi és tartós konszolidációt.

Tehát a demokratikus választásokon hatalomhoz jutó demokratikus erők csak azt tehetik meg, ami erősíti a jogállami értékek társadalmi elfogadását, és semmit nem tehetnek, ami veszélyezteti ezt a folyamatot. A rendszerváltás eddigi szereplői nagyon keveset tettek annak a tanulási folyamatnak az érdekében, amelyben létrejöhetnek volna a társadalmi elfogadás, áldozatvállalás, civil mentalitás, szolidaritás mintázatai, a jogállami értékek tisztelete. E civilizatórikus munka nélkül folyamatos bukásra, az autoriter alternatívák állandó jelenlétére vagyunk ítélve. Minden közjogi dilemmát erre tekintettel kell megválaszolni.

Lesz-e holnap?

„Eltűnődöm // talán vagyok.”

MARNO JÁNOS

A jogállam helyén

Abban többé-kevésbé a demokratikus ellenzék teljes (virtuális) közössége egyetért,¹ hogy a második Orbán-kormány időszakában bebizonyosodott, és ezt a 2014-es választások óta eltelt bő egy évben történtek csak megerősítették, hogy a Fidesz–KDNP-„koalíció”² a jogállami játékszabályokra csupán mint hatalmi ambíciói kiteljesítését akadályozó tényezőkre tekint. Következésképpen az alkotmányos követelményeket is csak akkor és annyiban veszi figyelembe, amikor arra külső kényszerítő körülmények rászorítják, vagy az – valamely praktikus szempontra tekintettel – előnyösnek tűnik a számára.

Az alapvető jogoknak vagy a hatalommegosztás elvének (esetenkénti) betartása ehhez képest nem elvi, hanem olyan gyakorlatias megfontolásokon alapul, amelyeknek nincs közük azon morális értékeknek a tiszteletéhez, amelyek az Európai Unió (EU) tagállamai alkotmányos berendezkedését éppúgy meghatározzák, mint az EU polgárai (kormányai) többsége által elismert civilizációs viselkedési mintákat.

Ha tehát még napjainkban is gyakran azt tapasztaljuk, hogy értetlenség – kíváncsisággal vegyes döbbenet – kíséri az Orbán-kormányzat megnyilvánulásait, akkor ennek oka abban az alaptalannak bizonyult bizalomban keresendő, amely feltételezi, hogy valamennyi uniós állam vezetője számára – egyebek között – megkérdőjelezhetetlenek az EU Alapjogi Chartájában rögzített jogok és az ezekből a jogokból fakadó elvárások (tiltások és cselekvésre kötelező parancsok). Bizonyára egy éppoly különös, mint amilyen kellemetlen érzécsalódás játszik velünk – vélhetik a stabil polgári demokráciák más körülmények között szocializálódott tisztségviselői, ha elolvassák a Fidesz valamelyik „belföldi használatra” szánt kommunikációs kiáltványát (óriásplakátját vagy törvényi rendelkezését). Csak fokozatosan, mintegy vonakodva kényszerülnek rá annak a belátására, hogy **az orbáni kormányzás számára az Európai Unióban megkérdőjelezhetetlen értékek** – legalábbis mint értékek – **nem léteznek**. A miniszterelnök tisztában van a magyar helyzetre vonatkozó nyugat-európai tanulási folyamat eme sajátosságával, és nem segít eloszlatni a félreértéseket.

Amikor például Orbán Viktor egy Pozsonyban tartott biztonságpolitikai konferencián³ a pornográfia fogalmával kívánta szemléltetni a magyarországi helyzet megértésének nehézségeit,⁴ arra utalt, hogy leginkább empirikus úton ismerhetünk rá az általa irányított ország sajátosságaira, amelyek azonban rejtve maradnak a szakértők tudományos megközelítése előtt. Az orbáni maffiaállam definiálása racionális eszközökkel eszerint nem lehetséges: aki pedig – legalábbis a magyar miniszterelnök szerint – ezzel próbálkozik, tévúton jár. Valójában épp ellenkező a helyzet: miközben az abszurd kormányzati ötletek a közvetlen érzékelés számára – első pillantásra – olykor értelmezhetetlennek tűnnek, az elméleti-elvi alapon történő vizsgálódás képes föltárni a politikai döntések (akciók, manipulációk) lényegadó sajátosságait. Orbán tehát még úgymond tréfás megjegyzéseivel is megtévesztő értelmezési ajánlatot kínál hallgatóságának: azt sugallja, hogy a fogalmi tisztázás igénye nem vezet eredményre, a választók és a politikai értékelők érzék be az igénytelenebb, a racionalitást népszerű demagógiával helyettesítő magyarázatokkal.

Fontos ezért, hogy a korszak elemzői ne dőljenek be az orbáni szómágiának, tényeket válasszanak kiindulópontul, és azok objektív elemzésére törekedve próbálják meg papírra vetni a diagnózist és a terápiát. (Már amennyiben persze létezik hatékony gyógymód a jelenlegi helyzetben.) Kijelenthető, hogy nem valami felfejthetetlen talányról állunk szemközt, amely a kritikai megközelítés számára hozzáférhetetlen. Súlyos hiba volna ezért, ha Orbán értelmezési ajánlatát elfogadva, az autokratikus államszervezetről és államirányítási modellről csupán a változatos módon manipulált érzékelés szintjén próbálnánk kritikát mondani. Az sem lenne továbbá célravezető, ha olyan eufemisztikus formulákkal próbálnánk a rendszer működését leírni, amelyek elfedik, illetve maguk is meghamisítják a valóságot (alávalóságot). Ne nevezzük tehát az Orbán-korszakot például „túlzáskormányzásnak”,⁵ ne állítsuk be úgy annak működését, mint ha csupán az eszközök és módszerek lennének elhibázottak. Ha ugyanis csak mértéktelennek, (aránytalannak, alkalmatlannak) tekintjük a jelenlegi kormány munkáját, könnyen **arra a téves következtetésre juthatunk, hogy elegendő például az elrontott jogi infrastruktúra nagyjavítása**, egyebek között az Alaptörvény elvetése, és ezt követően a dolgok mintegy maguktól visszatérnek a normális kerékvágásba. Amint erre a továbbiakban kitérek, a helyzet távolról sem ennyire kedvező.

Megemlítek egy apró, de a jelenlegi kormánytöbbség⁶ gondolkodásmódjára jellemző példát. Miközben dolgoztam ezen a szövegen, olvastam, hogy a Magyar Nemzeti Bank (MNB) elnöke⁷ olvasói levélben fordult a *The Economist* brit hetilap főszerkesztőjéhez. Matolcsy György – mint levelében írja – meglepődve tapasztalta, hogy a lapból a „korábbi gyakorlatukkal szemben, az április 25-én megjelent számuk óta, a Magyarországra vonatkozó makrogazdasági indikátorok kimaradtak”.⁸ Hangot adott azon véleményének, miszerint „a magyar adatok elhagyása több szempontból is érthetetlen”, és levele zárásaként felhívja a „tisztelt főszerkesztő asszony figyelmét, hogy az érintett táblázatban, korábbi gyakorlatának megfelelően, a jövőben a magyar adatokat is legyenek

szívesek újból feltüntetni, ami így nem okozna indokolatlan információs veszteséget lapjuk egyetlen olvasója számára sem”.

Az MNB elnöke láthatóan nincs tisztában azzal, hogy a magyar monetáris politika első számú vezetőjeként nem fogalmazhat sértődött hangú panaszlevelet, és a lapban közlésre érdemes információkra vonatkozó tanácsot sem adhat a *The Economist* főszerkesztőjének. Az idézett levélből kitűnő nyilvánvaló szerepzavar véleményem szerint többet árul el az ország jelenlegi irányítói által irányadónak tekintett iratlan magatartási normákról, és az ezekből következő befektetői kockázatokról, mint amit akár a legkedvezőbb makrogazdasági adat közlése ellensúlyozhatna.

Elmondhatjuk, hogy Magyarországon nem pusztán a jogszabályok szorulnak átfogó módosításra, hanem az állam szerepéről, mozgásteréről, valamint a politikai erkölcsről és ízlésről vallott kormányzati nézetek is. Ezek megváltoztatásához nem elegendő a demokratikus ellenzék esetleges jövőbeli parlamenti többsége, a civilizációs minták iránti elkötelezettség nem szavazható meg a parlamenti képviselők feles vagy kétharmados többségével. **Az alkotmányos jogállam iránti igény mindenekelőtt a választók erre vonatkozó civil elkötelezettségén⁹ múlik.**

Jogállamot jogállami eszközökkel?

A továbbiakban először arra a kérdésre próbálok választ adni, hogy létezik-e olyan, a jogállami elvárásokat kielégítő és a szükséges fordulat megvalósítására alkalmas közjogi forгатókönyv, amelyet követve az ország visszavezethető lenne a demokratikus jogállam működési feltételei közé.

Szeretném előrebocsátani, hogy véleményem szerint ilyen közjogi forгатókönyv jelenleg nem létezik, és az elkövetkező években nem is várható, hogy önámítás nélkül ki-jelenthessük: tudjuk, hogy milyen tartalmú jogi szabályozás, miként kerülhet elfogadásra annak érdekében, hogy az elmúlt fél évtized csődje sikerrel eltakarítható legyen.

Nincs ugyanis ésszerű okunk azt állítani, hogy kidolgozható az említett kettős feltélt kielégíteni képes forгатókönyv. Ha elfogadjuk, hogy a demokratikus intézményrendszer kizárólag jogállami eszközökkel állítható helyre, akkor le kell mondanunk arról, hogy tervünk tárgyilagosan szemlélve megvalósíthatónak számítson. Ha pedig a terv realitását, véghezvitele esélyének javítását tekintjük elsődlegesnek, úgy kényszerűen, de (legalábbis átmenetileg) búcsút kell mondanunk a jogállami követelményeknek.

Állításom szemléltetésére tekintsük át az egyik triviális problémával összefüggő megoldási alternatívákat. Lehetséges-e az Alaptörvényben előírt módon számított két-harmados parlamenti támogatás hiányában megváltoztatni, hatályon kívül helyezni a Fidesz–KDNP többség által kétharmados szavazataránnyal elfogadott törvényeket? Kinyilvánítható-e az Alaptörvény részleges vagy teljes szövegének a semmissége úgy-

nevezett egyszerű többséggel arra hivatkozva, hogy annak számos előírása összeegyeztethetetlen az alkotmányos jogállamokban elvárt standardokkal?

Amennyiben a demokratikus jogrend jövőbeli helyreállítói nem kívánják megkérdőjelezni önnön hitelességüket, **le kell mondaniuk arról, hogy az úgymond „magasabb cél” érdekében átmenetileg félretehessék (megkerülhessék) a jogállami normákat.** Az elvi szempontokon túlmenően a taktikai megfontolások is ezt az önkorlátozó döntést támasztják alá: nyilvánvaló ugyanis, hogy nem szerezhető tömeges támogatás olyan politikai elképzelésekhez, amelyek a Fideszt mintegy a saját eszközeivel (trükkjeivel), a jog lealacsonyítása árán¹⁰ próbálná legyőzni.

Fölvethető továbbá, hogy ha az Országgyűlés nem is, de az Alkotmánybíróság (Ab) hatáskörrel rendelkezik a Fidesz–KDNP kormányzás jogi produktumának a megrostálására. Az Ab kétségekívül elvégezhetné az alaptörvény-ellenes törvényeknek, törvényi rendelkezéseknek az elfogadásuk időpontjára visszaható hatályú megsemmisítését. Legitim vita tárgya lehet akár magának az Alaptörvénynek az alkotmányossági szempontból való felülvizsgálata is. Kérdés, hogy ezzel összefüggésben a jogalkotó elfogadhat-e olyan szabályokat, amelyek akár az Ab korábban megválasztott tagjai személyére, akár a testület hatáskörére nézve változást hozna? Megengedhető-e, hogy a kizárólag a Fidesz–KDNP által jelölt alkotmánybírák visszahívásáról – kétharmados többséggel – érvényes határozatot hozhasson egy majdani, a demokratikus ellenzék vezetete Országgyűlés? Tisztában vagyok azzal, hogy az Ab jelenlegi tagjainak egy része az elmúlt években a demokratikus jogállam lebontását alkotmányjogi szempontból igazoló ítéleteket fogadott el. Egy kormányváltás esetén pedig megtörténhet, hogy egyfajta „közjogi utóvédként” akadályozná meg a vesztes Fidesz–KDNP szempontjából kedvezőtlen változásokat tartalmazó törvények hatálybalépését. Ennek ellenére – vállalva a doktrinerség vádját – nem tartanám megengedhetőnek, hogy egy demokratikus jogállam helyreállítására törekvő parlamenti többség a mostani autokratikus kormányzás által „bejártott” jogi vagy informális eszközökhöz folyamodjon, és így próbálja meg kiszorítani az alkalmazásuk idején érvényes alkotmányos előírások szerint megválasztott alkotmánybírákat jelenlegi pozíciójukból.

Az előzőekben szemléltetett közjogi problémák¹¹ jogállami eszközökkel való megoldhatatlansága azzal jár, hogy a demokratikus átmenet közjogi forгатókönyvei rövid távon bukásra vannak ítélve.

Akarunk-e jogállamot?

Tételezzük azonban fel egy pillanatra, hogy a két elvárás mégis összeegyeztethető. Ha őszinték vagyunk magunkhoz, úgy föl kell tennünk azt a kérdést is, hogy lesz-e Magyarországon olyan számottevő támogatással rendelkező párt, amely – eltekintve a politikai

marketing világában alkalmazott eszközöktől és hangoztatott nézetektől – valóban a demokratikus jogállam hívéül szegődik, ha hatalmi pozíciók birtokosává válik. Nem úgy értékelné-e majd például a hatalommegosztás elvét jogaiba visszaállító alkotmányozást, mint amely a hatalmukkal korábban hosszú éveken át visszaélő politikai formáció számára biztosítaná (újra) a joggal való visszaélés változatos eszköztárát? Egyszerűbben szólva: rábírhatók lennének-e a ma ellenzékben lévő pártok arra, hogy választási győzelmüket követően a jelenleg hatalmon lévő illiberális pártokat (is) fölruházzák mindazokkal a jogokkal, amelyeket a Fidesz–KDNP-koalíció a legcsekélyebb mértékben sem biztosított a számukra? Nem hivatkoznak-e majd arra, hogy egyfajta „politikai öngyilkosságnak” számít, ha elkötelezett antidemokraták kezébe adják a jogállami eszközöket, mivel tudható, hogy azt éppen a jogállam működésének ellehetetlenítésére próbálják felhasználni?

Ezek a kérdések akkor sem hallgathatók el, ha tudjuk, hogy a politikai élet valamennyi szereplője a szavakkal folytatott súlytalan (következmények nélküli) játékok szintjén elkötelezett demokratának, a jogállam elszánt hívének vallja magát. A rendszerváltás óta eltelt bő huszonöt év tapasztalatai mindazonáltal arra figyelmeztetnek, hogy a demokratikus jogállam szabályainak megsértésére alapozott politikai gyakorlat úgy mond „tanulható”: a balliberális oldalon helyüket kereső pártok – ha módjuk nyílt rá – szégyenlősen és ügyetlenül, de maguk is átvették a Fidesz egyik-másik ötletét. Megemlíthetők például az Országgyűlésnek a kormány feletti ellenőrző szerepét kiüresítő módszerek, így amikor kormánypárti képviselő interpellálta – előre egyeztetett célú kommunikációs föllépés érdekében – a kormány valamely tagját. A hátrányos megkülönböztetés, a lakhatási és oktatási szegregáció szintén nem köthető kizárólagosan a jelenlegi hatalmi elithez. Kétséges, hogy várható-e elvszerű és tisztességes politizálás például a romák úgynevezett fölzárkóztatása ügyében akkor, ha a jelenlegi ellenzéknek hatalomra kerülve azzal kell számolnia, hogy a Fidesz heves és bizonyára népszerű kampányba kezd majd a hazai középosztály rasszista indulatainak fölkorlácsolása érdekében.

Tudjuk, ahhoz, hogy a polgári demokrácia játékszabályainak betartásáról ne aszerint döntsenek a politikusok, hogy az aktuálisan előnyös vagy hátrányos-e a számukra, évekre, esetleg évtizedekre lenne szükség, amely alatt mintegy íratlan civilizációs szabállyá válna, hogy az államnak tiszteletben kell tartani az emberek magánautonómiáját, és hatékony intézményrendszert köteles létrehozni és fenntartani az esélyegyenlőség mérséklése érdekében.

Jelenleg ennek a szöges ellentéte jellemzi a kormány működését, és az sem hallgatható el, hogy az Orbán-kormány népszerűségét ezek az emberi jogokat gyengítő, az állami mindenhatóságot pedig erősítő döntések érdemben (jellemzően) nem csökkentették. Ha pedig például az idegengyűlöletre alapított kíméletlen és költséges kampány¹² a választók körében népszerű, úgy tartani lehet attól, hogy nem lesz olyan tömegpárt a jövőben Magyarországon, amely hatalmi pozícióba kerülve tartósan és erélyesen – egyben sikeresen – szembeállna ezzel az embertelen demagógiával.

Kijelenthetjük tehát, hogy még abban a nem várt kedvező esetben is, ha a demokratikus ellenzék a parlamenti választások győzteseként hirdetik ki, kérdéses lesz, hogy lesz-e erő és elszántság a jelenlegi autokratikus viszonyok gyökeres fölszámolására. **A demokratikus ellenzék képes lesz-e népszerűtlen döntéseket hozni, pontosabban a ma még népszerűtlen döntésekhez a választók többségi támogatását megszerezni?**

A jogállam felé

Az előző oldalakon amellet érveltem, hogy a jogállam helyreállítása (megújítása) elsősorban nem jogászai munkát igényel. Nem az a kérdés vár tehát elsősorban válaszra, hogy az alkotmányos rend miként lenne (újra) biztosítható Magyarországon, hanem hogy miként lehetne megteremteni ahhoz a társadalmi támogatottságot. Mire volna szükség ahhoz, hogy az alapvető jogok megsértése esetén a polgárok (választók) igényeljék a hatékony állami jogvédelmet (az úgynevezett objektív intézményvédelmi eszköztár kiépítését és alkalmazását), és tiltakozzanak akkor, ha maga az állam hatol be indokolatlan vagy aránytalan mértékben a magánszféra autonóm világába?

Azt állítom, hogy mindaddig, amíg nincs valós „kereslet” például a diszkrimináció közvetlen és közvetett formáinak az elutasítására és visszaszorítására, **amíg a többség elzárkózik a társadalom elesettjeinek a megsegítésétől, addig a politikai pártok eltérő módon** – van aki nyíltan, van aki maga előtt is tagadva –, **de tartózkodni fognak a rászorultak jogvédelmének vállalásától.** Tanulságos, ahogy például a menekültügy megítélésében a szocialista párt különbséget tesz az úgynevezett „vasfüggöny”-építés határozott elítélése és „a magyar emberek biztonságának” szintén populista céllal történő hangoztatása között.¹³

A cigányság hazai szegregációja elleni föllépés pedig ma már a hagyományosan bal-liberális pártok egy része számára sem tűnik vállalhatónak: a 2014-es önkormányzati választások előtt a sokat emlegetett miskolci polgármesterjelölt esete mutatja, hogy – a választási győzelem reményében – miként próbálkozik a demokratikus ellenzék a szalonképes, „mérsékelt rasszizmussal”.¹⁴

Mit kell tehát tenniük a jogállam híveinek, ha azt látják, hogy például a tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme az elmúlt években lényegében összeomlott, ha az Ab a rendszerváltást követő ítéletek – helytálló – téziseit képes a jogfosztó törvények igazolására fölhasználni?¹⁵ Ha a bíróság előtti peres eljárás szabályait eseti jelleggel úgy lehet módosítani, hogy kizárólag a politikai elvárásnak megfelelő jogerős ítéletek születessenek?¹⁶ Mit tegyen akkor, ha az államnak a gazdasági folyamatokba történő beavatkozása (így a magántulajdon visszavásárlása vagy egyes részpiacok törvényi eszközökkel történő újraosztása stb.) önkényes, ám cseppet sem ötletszerű? Ha az állami döntések részletei sikeresen titkolhatók el a társadalom tagjai elől, és a közérdekű adatok nyilvános-

ságra hozatalát elrendelő jogerős ítéletek következmények nélkül nem kerülnek végrehajtásra?

A jogállam felé tett első lépésként **olyan társadalmi szerződés tervezetének kidolgozására van szükség, amely a társadalmpolitikai** – így a szociális, egészségügyi, oktatási, kulturális, gazdasági – **programot az alkotmányos rend helyreállításával összefüggő teendőkkel egységes egészként tételezi.** A jogállam nem állítható helyre egy mégoly korrekt közjogi forгатókönyv alapján sem, ha a választók számára nem válik nyilvánvalóvá, hogy az alkotmányos változások nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy életük minősége – a fogalom legtágabb értelmében – kedvezően alakulhasson. Az új alkotmány megalkotásával sem elvont jogászai nézőpontból, hanem funkcionális megközelítésben kell foglalkozni: mit tehet az állam a polgáraiért, és mitől kell tartózkodnia ahhoz, hogy a társadalom túlnyomó többsége számára – ideértve a jövő nemzedék tagjait is – lelki-morális és anyagi-egzisztenciális szempontból egyaránt „kifizetődő vállalkozás” legyen Magyarországon élni.

Az említett program, illetve társadalmi szerződés lehetővé tenné, hogy a választók megítélhessék, hogy az ellenzéki pártok a Fidesz–KDNP-többség egyes döntéseire elvszerűen reagálnak-e. Napjainkban a demokratikus ellenzék gyakran ötletszerű és/vagy elvtelen, esetenként pedig semmitmondó válaszokat ad az orbáni rendelkezésekre. Mindaddig, amíg a Jobbik tekinthető az egyetlen olyan, számottevő támogatottságú pártnak, amelynek politikai reakciói nagy biztonsággal előre kiszámíthatóak, a választók hitelesség iránti vágya is őket segíti majd.

A jogállam feltámasztásához elengedhetetlen, hogy a demokratikus ellenzék nemcsak elméletileg, de az alkotmányos elvek, értékek gyakorlati érvényesülése mellett is elkötelezze magát, vállalja, hogy döntéseit, az Orbán-kormány intézkedéseire adott válaszait a választók egyértelmű és stabil szempontrendszer¹⁷ alapján ítélhessék meg. Persze még egy bizakodó prognózis mellett sem várható, hogy a következő parlamenti választásokig a társadalom többségi támogatásának elnyeréséhez szükséges politikai áttörés végbemenjen. Ha azonban marad a mára szinte már megszokott önáltatás, igazodás és elv nélküliség állapota, úgy a hanyatlás folytatódni fog, és a jogaiból kiforgatott egyén számára nem marad más, mint az írás elején idézett Marno-parafázis továbbfejlesztett változata: *Tiltánának / tehát vagyok.*

Jegyzetek

- 1 Állításom természetszerűleg bizonyíthatatlan: már magának a „demokratikus ellenzék” kifejezésnek a használata is meglehetősen nagyvonalúságra vall, úgy teszek, mintha a jogállam hívei egy többé-kevésbé azonos alapelveket valló csoportosulás tagjaiként lennének tételezhetőek. Tekintsük ezt inkább egyfajta munkahipotézisnek, semmint magabiztos kijelentésnek.
- 2 Valódi pártkoalícióról ebben az esetben természetesen nem lehet beszélni, feltéve, hogy azon olyan pártok együttműködését értjük, amelyek a választók bizalmából vesznek részt az Országgyűlés munkájában. A KDNP ugyanis önállóan nem indult a választásokon, és jelenleg éppúgy, mint az elmúlt évtizedben, feltehetően nem is jutna (jutott volna) be az Országgyűlésbe. A pártkoalíció közjogi konstrukcióként (jogi, pénzügyi következményekkel járó fikcióként) ettől még természetesen alkalmazható, nem tekinthető kizáró oknak, hogy a koalícióban résztvevő egyik párt választói támogatottsága ismeretlen, tényleges létezése pedig bizonytalan.
- 3 A magyar sajtó 2015. június 22-én számolt be Orbánnak a konferencián elhangzott beszédéről.
- 4 „Olyan ez, mint a pornográfia. Senki nem tudja, mi az, de amikor látja, talán rájön” – illusztrálta egy megkapó fordulatral két másik miniszterelnök, és egy EBESZ-főtítkárral előtt Orbán Viktor, hogyan gondolkodik Magyarországról. (Lásd Index 2015. június 22.)
- 5 Lásd Sárközy Tamás: Kétharmados túlzáskormányzás, avagy gólerős csatár a mélytalajú pályán. Park, Budapest, 2014.
- 6 Kormánytöbbséget írtam, amelybe jogállami piacgazdaságban nem lenne beleérthető a független jegybank vezetése. Magyarországon azonban a Magyar Nemzeti Bank a Fidesz–KDNP-koalíció „szövetségese”. A „független” jelző az MNB esetében mindaddig, amíg az Orbán kormányzat uralmon van, értelmezhetetlen.
- 7 A *The Economist* szerkesztőségének szokatlan élmény lehetett a független jegybank vezetője mint a magyar kormány gazdasági erőfeszítéseiről szót emelő sajtólevelező.
- 8 A levél teljes szövege megtalálható a Magyar Nemzeti Bank honlapján (www.mnb.hu) a 2015. évi sajtóközlemények között.
- 9 A civil elkötelezettség fogalmán azt a helyzetet értem, amikor a polgároknak a közvélemény alakítására alkalmas hányada a jogi normák konkrét előírásaitól mintegy függetlenül elvárja és szükség szerint kiköveteli, hogy a tisztességtelen, illetve a jogállami elveket megsértő politikai párt változtasson a gyakorlatán, ne lehessen következmények nélkül negligálni az alapvető emberi jogokat, az állam átlátható működésére irányadó elvárásokat vagy éppen a hatalommegosztás elvéből fakadó közjogi követelményeket.
- 10 Valójában persze nem a „jog” lealacsonyítására, hanem a jog által kifejezésre juttatott morális parancsok figyelmen kívül hagyására kerülne sor ebben az esetben.
- 11 Természetesen még számos példa felhozható volna arra, hogy a Fidesz–KDNP miként zárta el az utat a demokratikus „visszarendeződés” előtt, és hogy ezek az inkorrekt módszerek miért hatékonyak akkor, ha a jövőbeli parlamenti többség szakítani próbál a Fidesz kialakította módszerekkel.
- 12 Lásd a 2015. kora nyarán meghirdetett kormányzati elképzeléseket a szerb határon fölépítendő határzáróról, a más uniós államból visszaküldött menekültek befogadásának megtagadásáról szóló híreket, az Orbán által emlegetett ügynevezett *új népvándorlás* megbélyegző, hangulatkeltő demagógiáját.
- 13 A 2015. június 29-én megismert MSZP álláspont szerint például *A kormányznak az uniós tagországokkal együttműködésben kell garantálnia a magyar emberek biztonságát – folytatják. Pánik- és gyűlöletkeltés helyett a rendőrségnek több pénzre, több emberre és több modern eszközre, valamint az embercsempészekkel szembeni szigorúbb fellépési lehetőségre van szüksége a probléma*

kezeléséhez – hangsúlyozzák. Egyúttal felszólítják Pintér Sándor belügyminisztert, hogy a jövő heti kormányülésen a kerítés helyett a menedékkérőkkel foglalkozó állami szervek megerősítésére tegyen javaslatot.

- 14 Ezzel nem azt állítom, hogy a miskolci polgármester-jelölt rasszista lett volna, hanem azt, hogy az őt támogató pártok olyan jelöltet választottak, aki – alaptalannak bizonyult reményük szerint – kielégíti a választók úgymond rendpárti elvárásait még akkor is, ha ez utóbbi fogalom nem mindig különböztethető meg Magyarországon a cigányellenességtől.
- 15 A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelmét lerontó törvények közül megemlíthető a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról és egyes gazdasági tárgyú jogszabályok módosításáról szóló 2013. évi CXXXV. törvény. A 20/2014. (VII.3.) Ab-határozat jól példázza, hogy az alkotmánysértő jogfosztásnak az Ab általi legitimitációja miként oldható meg úgymond igényes, ám elfogadhatatlan érveléssel. (Lásd különösen a határozat 197–199. pontjaiban olvasható okfejtést.)
- 16 Lásd az úgynevezett tisztességtelen fogyasztói kölcsönszerződések tárgyában elfogadott 2014. évi XXXVIII. törvényt, amellyel szemben a részben törvényszéki, ítélőtáblai bírák által előterjesztett alkotmányjogi panaszokat az Ab több határozatával elutasította.
- 17 Ezt a szempontrendszeret nevezem társadalmi szerződés tervezetnek.

• Lattmann Tamás

• **Jogállami vissza- vagy újrarendeződés – • a magyar „alkotmányossági • rekonstrukció” módjai**

Öt évvel a 2010-es földcsuszamlásszerű, a Fidesz (és jelenlegi szatellitje, a KDNP) számára önálló alkotmányozó többséget biztosító országgyűlési választások, majd egy évvel az azt részben az időközben elfogadott új választási szabályoknak is köszönhetően lényegében megerősítő 2014-es választások után érdemes számot vetni az eltelt idő alatt bebetonozódott orbáni kormányzati modell eredményeivel, valamint annak felszámolása lehetőségével és nehézségeivel. Természetesen nem lehet megjósolni a 2018-as választások eredményeit, ha egészen pontosak akarunk lenni, akkor talán még a választási verseny résztvevőit sem – tekintettel a politikai ellenzék jelen állapotára és eddigi politikai teljesítményére, valamint az ebből következő népszerűségi adataira –, ám jelen elemzésnek nem is ez a tárgya.

Amennyiben a választásokon (akár 2018-ban, akár később) sikerül ellenzékbe szorítani a Fideszt, megnyílhat a lehetőség **a magyar állam közjogi rendszerének újragondolására**, ami azt igényli, hogy meghatározzuk viszonyunkat a Fidesz többsége által egyoldalúan elfogadott Alaptörvényhez és az azzal szoros kapcsolatban végrehajtott intézményi-személyi változásokhoz. Több kérdést érdemes előre megvizsgálni, és különböző lehetséges forgatókönyveket kidolgozni erre az időszakra, ami jellegénél fogva az Egyesült Államok történetében a polgárháborút követő rekonstrukció időszakához hasonlítható. E rendezési folyamatra a továbbiakban „**alkotmányossági rekonstrukció**” fogalommal utalok.

Erre azért van szükség, mert a kormányerők egyoldalú alkotmányozásának eredményeképpen nem egyszerűen egy új alkotmány született, amivel szemben ideológiai-politikai álláspontok által vezetett kritikák fogalmazhatók meg. Sokkal inkább arról van szó, hogy az Alaptörvény a kormányzat későbbi, módszeres emberi jogsértéseinek biztosított keretet és jogalapot, nemegyszer ráadásul utólagos, ugyancsak egyoldalú módosítások segítségével, valamint a 2010 után ugyancsak egyoldalú parlamenti aktusokkal kinevezett alkotmánybírák tevőleges segítségével. A módosítások nem csupán politikai szempontból hiteltelenítették az amúgy „gránitszilárdságúnak” minősített Alaptörvényt, hanem komoly szakmai természetű kritikákat is életre keltettek mind a hazai, mind pedig a nemzetközi szakértők és szakmai testületek részéről, az Alkotmánybíróság (Ab) értelmezéseinek sorozatos bukása a strasbourgi bíróság előtt pedig az alkot-

mányos rendszer és jogok védelmének hazai színvonaláról állít ki egyre szomorúbb bizonyítványt.

Egy új kormányzó erő sajnos nem kerülheti ki ezt a kérdést: nemcsak politikai, hanem szakmai hitelességének is meghatározójává válik, hogy hogyan kezeli ezt a problémát.

Az alkotmányossági rekonstrukció lehetséges forgatókönyvei

Egy esetleges ellenzéki győzelem után három lehetséges helyzet állhat elő:

1. ellenzéki győzelem biztos alkotmányozó többséggel;
2. ellenzéki győzelem, de koalíciós okokból bizonytalan alkotmányozó többséggel;
3. ellenzéki győzelem alkotmányozó többség nélkül.

Mindezek a lehetőségek jelentős mértékben meghatározzák a lehetséges cselekvési kört. Egy ilyen fordulat politikai, országgyűlési többséggé transzformált támogatottsága dönti el, hogy a hosszú távú siker reményében milyen stratégiát érdemes alkalmazni. Az alapvető kérdések, hogy egy ilyen mértékű változás eléréséhez feltétlenül szükség van-e kétharmados többségre. Illetve annak hiányában a továbbra is hatályban maradó Alaptörvény előírásai vajon akadályoznak-e lényeges, a jogállami újjáépítés szempontjából elengedhetetlen változtatásokat.

Ha az Alaptörvény meghatározta rendszer átalakítása a cél, ahhoz a következő módszerek állnak elvben rendelkezésre:

1. új alkotmány elfogadása (*soft reset*);
2. az Alaptörvény előírásainak módosítása;
3. az Alaptörvény hatályon kívül helyezése népszavazással (*hard reset*).

Mind az új alkotmány elfogadásához, mind pedig az Alaptörvény módosításához **kétharmados többségre van szükség**. Az Alaptörvény népszavazással történő hatályon kívül helyezése egy elméleti, eddig ki nem próbált lehetőség – lényege, hogy az Országgyűlés, az Alaptörvény szerint, a kormány kezdeményezésére elrendelhet országos népszavazást kétharmados többség nélkül is. Az Alaptörvény szövege csak az Alaptörvény módosítására irányuló népszavazási kérdéseket minősíti tiltottnak, az annak hatályon kívül helyezésére vonatkozót nem [8. cikk, (3) bek, a) pont]. Így elméletben lehetséges, hogy olyan kérdés kerüljön népszavazásra, amely visszaállíthatná az Alaptörvény hatályba lépése előtti időállapotot (azaz a 2011. december 31. szerinti közjogi állapotot). Természetesen az Alaptörvény védelmezőinek véleménye szerint ez lényegében az Alaptörvény módosítása lenne, ezért nem is érdemes egy ilyen népszavazási kérdést „alulról” kezdeményezni, a Nemzeti Választási Bizottság, illetve a Kúria egészen biztosan megtagadná a kérdés hitelesítését – mint ahogy az úgynevezett „Rendszerbontó népszavazás” nevű kezdeményezés során

meggyőződhattünk e szervek működéséről. Ez a fajta *hard reset* megoldás persze rengeteg kérdést vet fel mind a kivitelezhetőség, mind pedig az eredményei tekintetében, de ezeket megfelelően elő lehet készíteni (beleértve egy új alkotmány előkészítését is), amennyiben e lehetőség az asztalra kerül. Politikai szempontból pedig **nagyon komoly legitimitást biztosít ennek a megoldásnak az a tény, hogy az Alaptörvényről maguk a választópolgárok soha nem foglalhattak állást**, így annak népszavazással történő hatályon kívül helyezése lényegében helyreállítja az alkotmányos rendet.

A következő táblázat azt mutatja be, hogy az egyes módszerek reálisan melyik helyzetekben működhetnek megfelelően:

	1	2	3
A	igen	bizonytalan	nem
B	igen	igen	bizonytalan
C	igen	igen	igen

Nyilvánvaló megoldás lenne egy új alkotmány elfogadása. Ennek feltétele azonban az, hogy a demokratikus ellenzék biztos alkotmányozó többséget szerezzen a választásokon. Ez nem csak a kormánypárt(ok) magabiztos legyőzését igényli, hanem erős politikai konszenzust a teljes ellenzéki spektrumon. A jelenlegi politikai paletta egyelőre nem mutat túl sok erre utaló jelet, ám ez még változhat a választásokig. Egy ilyen helyzetben nyilván lehetséges az Alaptörvény módosítása, valamint a népszavazással való hatályon kívül helyezés is, de ezek – különösen az utóbbi, annak összes bizonytalanságával – ebben az esetben könnyedén megkerülhetők. Fontos ugyanakkor egy új alkotmány elfogadásához, hogy az mind szakmailag, mind pedig politikailag megfelelően elő legyen készítve. Az első szempont teljesülését minél több szakmai szereplő bevonása biztosítja, a másodikat pedig az, hogy szemben az Alaptörvénnyel, az új alkotmányt népszavazásnak kell megerősítenie. A szakmai szereplők bevonása során véleményem szerint mellőzni kell a politikai-ideológiai előítéletek és beállítottságok kérdését, ahogy magának az alkotmánynak is világnézetiileg semlegességre kell törekednie.

Amennyiben a demokratikus ellenzéknek nem lesz biztos alkotmányozó többsége, a helyzet kicsit bonyolulttá válik. Ez több módon lehetséges, például ha az ellenzék egyes pártjai között ideológiai különbségek állnak fent, amire több példát is láthatunk. Ebben az esetben bizonytalanná válik egy új alkotmány elfogadhatósága, ugyanakkor nem zárnam ki teljesen. Egy megfelelően előkészített alkotmányszöveg esetében kimunkálható az ehhez szükséges konszenzus, ennek kockázatának a vállalása azonban már politikai döntést igényel. Ami viszont így is megkerülhetetlen feladat, az néhány alaptörvényi előírás módosítása – ezekhez külön-külön könnyebb kimunkálni a szükséges kompromisszumot, mint az egész jogszabály cseréjéhez, emiatt ez önmagában nem reménytelen.

Ha a választások eredményeképpen a demokratikus ellenzék nem nyer alkotmányozó többséget, és annak biztosítása még időleges szövetségekkel és együttműködéssel

sem oldható meg, egy új alkotmány elfogadása jó eséllyel kizárttá, az Alaptörvény előírásainak módosítása pedig bizonytalanra válik. Ebben az esetben csak a *hard reset* opció marad.

Úgy gondolom, hogy ellenzéki választási győzelem esetén a legvalószínűbb forgatókönyv az, amely szerint nem lesz egyértelmű alkotmányozó többség, ezért az Alaptörvény előírásainak módosítására kell készülni. Emiatt a későbbiekben annak hibáira térnek ki.

Az alkotmányossági rekonstrukció időbeli ütemezése

Fontos kérdés az is, hogy vajon lehetséges-e egy ütemben a magyar közjogi rendszer konszolidációja, azaz az alkotmányossági rekonstrukció végrehajtása, vagy ez csak több lépésben valósulhat meg, valamilyen átmeneti időszak után.

Úgy vélem, hogy ilyen mértékű változtatás egy ütemben csak akkor lehetséges, ha az országgyűlési választási eredmények biztos alkotmányozó többséget biztosítanak az e célt maguk elé kitűző demokratikus politikai erők számára, vagy amennyiben erre a teljes magyar politikai spektrumon összpárti szándék mutatkozik, azaz a jelenlegi kormánypárt(ok) sem zárkóznának el ettől egyértelműen. Ez utóbbit, bár valószínűtlennek tartom, nem zárom ki teljesen. Háttérbeszélgetéseken, informális és egyéb szakmai beszélgetések során ugyanis egyre inkább világossá válik, hogy még a jelenlegi kormány és a Fidesz soraiban is egyre többen elégedetlenek azzal, amilyen irányba a kormányzás és vele együtt az ország halad.

Minden más esetben megfelelő ütemterv mentén kell végrehajtani az Alaptörvény módosításait, számolva azzal, hogy az egyes módosításokhoz szükséges kompromisszumok kimunkálása egyrészt időigényes, másrészt pedig a különböző politikai szereplők számára azok különböző időpontokban vagy eseményekkel összefüggésben válnak érdekessé vagy fontossá. Ebben az esetben e rekonstrukciós folyamat akár több évet is igénybe vehet.

Különösen kényessé válik e kérdés a *hard reset* opció alkalmazása esetén. Ezzel a megoldással elvileg gyorsan „meg lehet szabadulni” az Alaptörvénytől, ám előre gondoskodni kell arról, hogy tisztán láthatóak legyenek egy ilyen lépés lehetséges következményei.

Az Alaptörvény hibái és javíthatóságának kérdése

A fentiekben leírtam, hogy véleményem szerint az **Alaptörvény módosítása a legvalószínűbb megoldás**. A kiindulópontom az, hogy a 2011-ben, a Fidesz által egyoldalúan tető alá hozott és elfogadott Alaptörvény rendelkezéseinek egy része egész egyszerűen

hibás. E hibák még akkor is zavaróak és kiigazításra szorulnak, ha azokhoz egyébként nem kapcsolunk a megalkotásukkor fennállt valós politikai szándékot, mert ettől függetlenül is súlyos visszasságokhoz vezethetnek. Ilyen esetekben számolhatunk azzal, hogy a módosítás nem feltétlenül vált ki komoly politikai ellenállást.

Lássunk néhány példát az Alaptörvény ilyen jellegű hibáiból. A konkrét elemzés érdekében két komolyabb koncepcionális kérdést, valamint egy, első ránézésre tulajdonképpen akár lényegtelennek is tűnő problémát ragadnék ki. Ezzel rögtön előrebocsátom, hogy álláspontom szerint az Alaptörvénynek egyszerre egyfajta koncepcionális, azaz alapvető jelentőségű, másrészt pedig technikai, azaz kisebb jelentőségű hibái is vannak. Jogtechnikai szempontból ezek mindegyike természetesen a megfelelő többséggel való módosítással javítható, a kérdés csak az, hogy mekkora érdek fűződik ezek javításához, feltételezve egy kompromisszumkényszeres helyzetet, azaz hogy a demokratikus ellenzéki erőknek nincs egymagukban biztos alkotmányozó többségük.

Koncepcionális hibák kérdése

Az egyik leginkább feltűnő probléma, hogy miközben a szövegezés során sokat lehetett hallani arról, hogy az emberi jogi rész előkészítésekor az Európai Unió Alapjogi Chartája képzett egyfajta hivatkozási alapot, addig az egész szöveg és az előterjesztés indoklása is hallgat az Emberi Jogok Európai Egyezményéről. Egyetlenegy olyan európai állam sincs, amelynek az alkotmánya az EU-Chartára hivatkozna, miközben nagyon sok konkrétan megemlíti az egyezményt. Ehhez képest sem az alkotmányszövegben, sem az indoklásban az utóbbiról, valamint az ahhoz csatlakozó strasbourgi joggyakorlatról egy árva szó sem esik, pedig azok Magyarország számára egyértelműen kötelezőek, szemben a Chartával, amely nem a tagállamok, hanem az EU kötelezettségeit határozza meg. Tisztán kell látni, hogy az EU Alapjogi Chartája ered a szuverén uniós tagállamok közös alkotmányos és emberi jogi gyakorlatából, nem pedig fordítva, emiatt pedig a Chartára való hivatkozás szakmailag kifordított helyzetet eredményez, körülbelül azzal egyenértékűt, mintha egy tudományos mű forrásként a Wikipedia egyik szócikkét jelölné meg. Az a Szájer József és mások által is előadott igen gyenge indoklás, amely a Chartára mint „később” elfogadott dokumentumra hivatkozik azt állítván, hogy az „fejlettebb”, szakmailag tökéletesen elfogadhatatlan, hiszen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata folyamatosan fejleszti, alakítja az egyezmény normatartalmát.

Különösen problémássá válhat az alkotmányi preambulum, a párját ritkítóan hosszú és dagályos „Nemzeti hitvallás” egy-két rendelkezése. Az egyik legzavaróbb mondat – és a jelen elemzés kedvéért külön kiemelt probléma – a következő:

„*Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését.*”

Többszöri nekifutásra sem sikerült értelmezni e szöveg egészen pontos tartalmát és lehetséges hatását, ami egy alkotmány normaszövege esetében legalábbis problémás. Egy nemzetnek jogi értelemben nem polgárai, hanem tagjai szoktak lenni, polgárai az államnak vannak. Nemzet ellen büntetőjogi értelemben bűnt elkövetni nem lehetetlen ugyan, ám az ilyen bűncselekmények nem vonhatók az elévülés tilalma alá tartozó háborús vagy emberiség elleni bűncselekmények körébe, előbbiek ugyanis fő szabály szerint a fegyveres konfliktusokban részt vevő individuum, utóbbiak pedig nem az egész „nemzet”, hanem meghatározott csoportok védelmét szolgálják. A népi társadalmi bűncselekményét pedig nemcsak nemzetek, hanem más csoportok ellen is el lehet követni.

Még komolyabb kérdés, hogy pontosan mik azok az „embertelen bűnök”? Az embernek az az érzése támad, hogy a szövegező szimplán szakmai felkészületlensége okán egészen egyszerűen nem értette a különbséget az „emberiség” és az „emberiség” elleni bűncselekmények belső és nemzetközi jogi kategóriái között, amely kérdés Biszku Béla büntetőjogi felelőssége kérdésének reaktiválásával a hazai jogi szakirodalmi szerzők és elemzők szakmailag hol igen magas, hol pedig kétségbeejtően alacsony szintű vitájának tárgyává vált, érintve a magyar jogrend e tárgyban fennálló több évtizedes jogalkotási adósságát is. A szövegező minden jel szerint ebből semmit nem értett meg, úgyhogy egészen egyszerűen egy általa szinonimának vélt szó alkalmazásával próbálta volna átvágni a gordiuszi csomót, valószínűleg fel sem fogva az ezzel okozott lehetséges jogértelmezési zűrzavar mértékét.

Még ha ezen túl is lépünk, elfogadjuk a szinonimát, akkor viszont a konkrét szöveg szerint elévülhetnek a nem magyarok ellen elkövetett, a nemzetközi jog szerint egyébként soha el nem évülő bűncselekmények, valamint a nem a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett ilyen bűntettek. Így például a magyar Alaptörvény szerint ma egy nemzetiszocialista vagy kommunista diktatúrának nem tekinthető állam katonája által bárhol elkövetett szándékos háborús bűncselekmény gond nélkül elévülhetne – ami jogi értelemben nyilván teljes képtelenség.

A fent említett problémák nemzetközi jogi szempontból elképesztő zűrzavarra utalnak. Egy alkotmány szövegezésekor az ilyen fokú szakmai igénytelenség véleményem szerint elfogadhatatlan, különösen úgy, hogy a kérdés alapjául szolgáló szakmai koncepció akkorra mind a nemzetközi szerződések szövegében, mind a nemzetközi bírói gyakorlatban, mind pedig a nemzetközi szakirodalmi forrásokban többé-kevésbé kristályosodottnak volt tekinthető.

2014. március 18-án, a Tilos Rádióban volt egy nagyon érdekes beszélgetésem a témában Gulyás Gergelyvel, aki szükségét érezte, hogy egy korábbi, a Szabadság téri német megszállás emlékművével szemben állást foglaló, az *Élet és Irodalom* oldalain megjelenő cikkem (Lattmann Tamás: Egy megszállás története – vagy a történelem megszállása? *Élet és Irodalom*. LVIII. évf. 11. [2014. március 14.], 7. o.) egyes állításaira

egy vita formájában reagáljon. Az ekkor általa megfogalmazott állítás, amely szerint egy alkotmány bevezető részében foglaltaknak nem kell megfelelniük egy ilyen alaposágú elemzésnek, hiszen azok „csak általános jellegűek”, általánosságban igaz, de súlyosan téves olyan normák esetében, amelyeknek maga a jogalkotó kifejezetten operatív szándékot szán. Márpedig az elévülés lehetőségének alkotmányos kizárásánál operatívabb cél már nem is lehetne. A szövegező szeme előtt a strasbourgi bíróság még 2008-ban, a Korbély-ügyben meghozott ítélete lebegett, amely megállapította a magyar állam jogsértését. A döntés lényege az volt, hogy az egyik ügynevezett „sortűzperben” a magyar bíróság által bűnösnek talált elkövető eredményesen érvelt azzal, hogy az általa elkövetett bűncselekmény a nemzetközi jog szabályai szerint elévült, szemben a magyar bíróság érvelésével. Ezzel a bíróság egyben sajnos állást is foglalt a rendszerváltás óta alkalmazott joggyakorlat elhibázott jellegéről, amellyel kapcsolatban hazai szakirodalmi szerzők már korábban is kritikákat fogalmaztak meg. Emiatt a 2010-es kormányváltásig az igazságszolgáltatás rendszere látványosan próbált távol maradni ettől a politikai-szakmai szempontból is kényes témától, amit az új kétharmados többség „erőből” próbált megoldani. Ennek tökéletes példájává a 2011-ben előkészített „Lex Biszku” volt, amely bár hatályos jogszabállyá vált, azt Gulyás Gergely is kénytelen volt elismerni a fenti beszélgetés során, hogy a volt belügyminiszter ellen végül megindult büntető eljárás nem ezen a jogszabályon alapul.

Kisebb hibák

Egy technikai jellegű hibára példa az egyik honvédelmi helyzet szabályozásának alaptörvényi megoldása. Az 52. cikk látszólag egyszerű szabályt tartalmaz:

„52. cikk (1) A Kormány külső fegyveres csoportoknak Magyarország területére történő váratlan betörése esetén a támadás elhárítására (...) a támadással arányos és arra felkészített erővel azonnal intézkedni köteles.”

Mit jelent, hogy „a támadással arányos”? Miért nem „a támadás elhárításához szükséges”? Az arányosság az államok közötti kapcsolatokban az erő alkalmazásának nemzetközi jogi meghatározó kategóriája, ám egy alkotmányszövegnek a kormány kötelezettségét meghatározó passzusa belső jogi természetű. Amennyiben külső fegyveres erő már betört az állam területére, az állam saját területén az önvédelem gyakorlásakor értelmetlenné válik az arányosság elve, a nemzetközi jog – különösen a hadviselés joga – nem tiltja, hogy az államba betörő fegyveres erővel szemben az állam elnyomó túlerőt alkalmazzon, sőt, minden szempontból az a kívánatos, hiszen az vezethet a konfliktus mielőbbi és minél kevesebb áldozattal való lezárására.

A szövegező számára nyilván derengett valami a régi nemzetközi jogi tanulmányai-
ból az önvédelem és az arányosság valamiféle kapcsolatáról, ám sajnálatosan világos,
hogy e szöveg mellőzi a nemzetközi jog önvédelmi koncepciójának mély megértése
mellett a hadtudományi alapismereteket is. Az „a támadással arányos” belső jogi kitétel
azt jelenti, hogy a kormány például tízfős külső behatoló erővel szemben tízfős védelmi
erőt kellene hogy állítson, ami egyrészt nemzetközi jogi szempontból félreértése az ará-
nyosság elvének, hadtudományi szempontból pedig oly mértékben abszurd, hogy egy
ilyen műveleti tervezés elkövetőjével szemben akár katonai bűncselekmény elkövetése
is megállapíthatóvá válik.

Az ilyen jellegű hibák jellemzően nem feltétlenül politikai indíttatásból keletkeztek,
hanem **a szöveg átgondolatlan, kapkodó előkészítésének következményei**. Nagy részük
elkerülhető lett volna, ha a jogalkotási folyamat során egy újabb, szakmai egyeztető körre
került volna sor a kész szöveg elkészítésekor, de erre valamiért nem vagy egészen biztosan
nem kielégítő alapossággal került sor.

Még számos hasonló, hosszasabb elemzésre érdemes kérdés sorakozik, amelyek rész-
letes vizsgálatára a jelen terjedelmi keretek nem adnak lehetőséget. Ezek egy része sú-
lyos, másik része kisebb jelentőségű hibának tekinthető. A szöveg nem egyértelmű pél-
dával a terhesség megszakításának kérdésében, ami félő, hogy arra vezet, hogy az egyér-
telműen ideológiailag elkötelezett bírói többség jogértelmezéssel alakít ki egy szigorú
abortusztilalmi rezsimit, lehetővé téve, hogy a jogalkotó „mossa kezeit”, és ne vállalja
a politikai felelősséget egy ilyen, várhatóan népszerűtlen lépésért. Érdemes emlékeztetni
rá, hogy a rendszerváltás utáni alkotmánytörténet már produkált ilyen esetet, mégpedig
a halálbüntetés tekintetében. Felvethető a kérdés, hogy az Alaptörvény szövege miért
nem veszi át változatlanul az EU Alapjogi Chartájából a diszkrimináció tilalmára vonat-
kozó passzust egy az egyben, ha már állítólag egyszer onnan merít. Legalábbis a be-
terjesztő indokolása szerint, miközben azt látjuk, hogy az uniós szövegben szereplő
„szexuális irányultság” (21. cikk) szerinti megkülönböztetés tilalma nem jelenik meg az
Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdésében. Újragondolandó az is, hogy az Alaptörvény
szerint az önkormányzatok kézi vezérelhetővé válnak a kormány által, ami lényegében
megszünteti függetlenségüket. Sajnálatos, hogy az Alaptörvény megszüvegezése során
semmi nem utalt arra, hogy az új szöveg egyenesbe tenné Magyarország viszonyát
a Nemzetközi Büntetőbírósággal, amelynek alapító okiratát még 2001-ben ratifikálta a
Magyar Köztársaság, ám a mai napig nincs törvényben kihirdetve, és a kérdés sincs
megfelelően rendezve. Ezt már-már világszintű égésnek érezhetjük – „szerencsére” vi-
szonylag kevesen foglalkoznak vele...

Annak idején látványos viták támadtak az új alaptörvényi normaszöveg körül, de
ezek gyakran nem voltak lényegi viták. Ahogy persze a támogató álláspontok sem: így
például az akkor a Schmitt Pál-féle Köztársasági Elnöki Hivatal irányából érkező „Isten
az abszolutórium ura” és egyéb értelmetlen ostobaságok (amiket utána emlékeim
szerint nagyon gyorsan el is távolítottak az Országgyűlés honlapjának vonatkozó, alkot-
mány-előkészítéssel foglalkozó aloldaláról) nyilván a magyar politikai folklór részeit

képezik majd a jövőben is. Az ördög ugyanakkor a részletekben rejlik, és a szöveg részletei sajnos nagyon sok problémának ágyaztak meg – miközben sokak számára az egyik legnagyobb gondot az ország „átnevezése” jelentette Magyar Köztársaságról Magyarországra. Ami érzelmi szempontból lehet fontos, de a jogállamiság minőségét szerintem semmilyen módon nem határozza meg.

Következtetések

Úgy vélem, hogy az alkotmányos rekonstrukció – bármelyik módszer alkalmazásával – akkor lehet sikeres, ha minden szempontból szakít a Fidesz korábbi alkotmányozó gyakorlatával.

Egy ilyen jogalkotó munka nem szolgálhat kizárólag ideológiai, pártpolitikai vagy egyéni hatalmi érdekeket, a készülő normaszövegeknek – legyenek akár módosítások, akár teljesen új szövegek – a szakmai és a széles körű nyilvánosság előtt kell formát öltetniük. Politikai szempontból nem hátrány, ha erre már a kampányidőszakban sor kerül, mert egyrészt ezzel is alternatívát lehet felmutatni a Fidesszel szemben, amely párt egészen addig a pillanatig tagadta alkotmányozási ambícióit, amíg a 2010-es választáson nyilvánvalóvá nem vált, hogy alkotmányozó többsége lesz, másrészt pedig az előkészítő munka a közbeszéd tematizálására is alkalmas lehet. A munkába – legkésőbb a parlamenti szakaszban – a lehető legszélesebb kört kell bevonni a szakmai közösségekben túl is.

Az alkotmányos rekonstrukció kudarca azzal a veszéllyel jár, hogy Magyarország nagyon hosszú időre olyan alkotmányos szabályok foglyává válik, amelyek sem politikai, sem szakmai legitimitációval nem bírnak, és amelyeket az elmúlt években hajléktalanok vegzálására, trafikosok kismizmizésére, nyugdíj-előtakarékoskodók kifosztására, egyeseknek nem tetsző családi kapcsolatokban élők életének ellehetetlenítésére alkalmaztak.

Somody Bernadette

Alkotmányosság a politikai fordulat idején¹

Közjog és politika

Az alkotmányozás, az alkotmányosság helyreállítása mindenekelőtt politikai kérdés.² Az alkotmány politikai dokumentum, amely egy politikai közösség alapértékeit, a közhatalom gyakorlásának alapelveit és intézményi kereteit rögzíti. Az alkotmány egyúttal persze jogi formát is ölt, az állam legfontosabb törvénye. Ez a jogi jelleg elsősorban az alkotmány szabályainak jogi kikényszeríthetőségét jelenti. A közjogi rendszernek jogi eszközökkel (a magyar alkotmányos hagyomány szerint mindenekelőtt az Alkotmánybíróság és annak törvényt megsemmisítési jogköre által) korlátoznia kell a közhatalmat, garantálnia kell az alkotmány érvényesülését az azt megsértő kormányzati intézkedésekkel szemben. Az új magyar alkotmány megalkotása azonban (még ha ez tartalmában az 1989–2010 közötti alkotmányosság helyreállítása is) politikai ügy.

Alkotmányjogi elemzés tárgya lehet, hogy a magát Nemzeti Együttműködés Rendszereként (NER) meghatározó politikai rendszer és szűkebben annak közjogi szabályozása nem csak lerontotta a korábbi magyar alkotmányos rendszert, de nem elégíti ki az Európában általánosan elfogadott alkotmányossági sztenderdeket sem. Annak a követelése viszont, hogy ezért ennek a politikai rendszernek és vele együtt közjogi megalapozásának, **a 2011-es Alaptörvénynek meg kell buknia**, és helyébe újra alkotmányos jogállam lépjen, politikai természetű. Az új alkotmány a politikai közösség új megegyezése kell hogy legyen arról, hogy milyen országban akar élni. Ezt a megegyezést minden bizonnyal egy olyan politikai testület (Országgyűlés, alkotmányozó nemzetgyűlés) fogadja majd el, amelynek tagjai a politikai közösség tagjait képviselik.

Amennyiben, ahogyan a felkérés szól, ennek a szövegnek a nézőpontjai alkotmányjogi-alkotmánytudományi, a mindenkori politikai körülmények és adottságok kell hogy legyenek. Nem törekszem ezért annak megjóslására, hogyan alakul majd ki az a politikai helyzet, és milyenek lesznek benne a pártok és esetleg más szerveződések közötti erőviszonyok, amelyek az alkotmányozásra lehetőséget teremtenek. Biztosan elgondolható több erőszakmentes lépéssorozat, amelyben a politikai rendszer megváltoztatása

a társadalom támogatása mellett véghezvihető. A politikai forgatókönyvek tervezésének lehetősége a pártoké és az ilyen ambíciókkal bíró mozgalmaké (jelenleg létezőké és jövőben formálódóké), amelyek majd vállalják is ezért a politikai felelősséget. E szöveg nézőpontjából, úgy gondolom, **alkotmányossági követelmények** fogalmazhatók meg a NER bukásának és az új alkotmányos rendszer felépítésének folyamatával, illetve az új alkotmány tartalmával szemben.

Jogállam és forradalom

Ha az új alkotmány megszületése a NER bukását követően új politikai rendszer létrehozását jelenti (értve ez alatt persze az 1989–2010 közötti alkotmányosság helyreállítását is), amint ez ennek a szövegnek a kiindulópontja, akkor az alkotmányozás útja nem értelmezhető pusztán az előző politikai rendszer Alaptörvényének eljárási keretei között.

Ha megtesszük a fogalmi megkülönböztetést alkotmányozás és az alkotmány módosítása között, a distinkció éppen azon múlik, hogy az alkotmányos rendszeren végzett átalakítással megtagadják-e a korábbi politikai rendet. Az alkotmány módosítása nem szakít a korábbi politikai rendszerrel, legfeljebb javítja, konszolidálja azt; **az alkotmányozás lényege, hogy a korábbival szakítva új politikai rendet alapoz meg.** (Ez a tartalmi értelemben vett megkülönböztetés természetesen elválik attól, hogy mindez jogi dokumentumként milyen formában jelenik meg: egy alkotmányos rendszert konszolidáló átfogó módosítást formáját tekintve elfogadhatnak új évszámmal, új törvényben, és új alkotmány – amint ez 1989-ben történt – születhet a régi törvény szövegének megváltoztatásával.) Az új alkotmányok megszületése gyakran forradalmakat, háborúkat követ – nekünk elemi érdekünk, hogy az új magyar alkotmánynak ne legyenek erőszakos előzményei, hanem, amire ugyancsak számos történelmi példa hozható, békés átmenet keretében szülessen meg. De a békés alkotmányozási folyamatot is a NER egyértelmű megtagadásának, politikai bukásának kell megelőznie. Ez a szöveg ezt érti alkotmányozás alatt.

Az új alkotmány legitimitása, amilyen értelemben tehát ez az írás meghatározta az alkotmányozást, nem abból következik (és nem is feltétele), hogy elfogadásakor követik a 2011-es Alaptörvényben előírt eljárásrendet.³ Egy korábbi alkotmány persze megmondhatja, milyen procedúrában hozható jogszerűen új alkotmánytörvény, amely például a fennálló alkotmányos rendszer átfogó korrekciója, konszolidációja esetén szükséges lehet (ennyiben adható értelem az Alaptörvényben az Alaptörvény *elfogadásáról* szóló rendelkezéseknek). De **fogalmi képtelenség is, hogy egy előző alkotmány szabályokat írjon elő az őt megtagadó új alkotmány megalkotásának módjára.**⁴

A legitimitás egyik pillére, hogy az alkotmány a politikai közösség által elfogadott, társadalmilag széleskörűen támogatott legyen. Ennek megítéléséhez idő kell. Ismertek

történelmi példák arra is, hogy akár a megszületésük körülményeit tekintve kompromittált alkotmányok hogyan váltak az idő múlásával társadalmilag elfogadottá. Az alkotmány megalkotásának idején azonban legfeljebb azt vizsgálhatjuk, hogy az alkotmányozás eljárása megmutatja-e a széles körű társadalmi támogatottságot – de ez egyúttal szerintem, amennyiben az alkotmányozó hatalmat a politikai közösségtől eredeztetjük, alappal el is várható. Az alkotmányozás eljárása nem váltja ki ezt a követelményt azzal, ha követi a korábbi Alaptörvényben megszabott procedúrát, az Alaptörvény szerinti legalitás nem pótolhatja a társadalmi elfogadottság tényleges kifejezésre juttatását. A követelmény tartalmi jellegű: az alkotmányozás eljárása ténylegesen juttassa kifejezésre, hogy **az új alkotmány a politikai közösség széles körű egyetértésén alapul**, de ez minden bizonnyal többféle formában is teljesíthető.

Az alkotmányozás alkotmányjogi technikáiból összeállítható több olyan forgatókönyv, amely képes lehet a politikai konszenzus kifejezésére. De a legjobb tervezés mellett is az, ahogyan az alkotmányozás folyamata majd ténylegesen végbemegy, és az, amit az alkotmány eredményez, az adott történelmi, társadalmi, politikai körülmények függvénye, személyes, párt- és intézményi érdekek is alakítják. Biztosan nem nélkülözhetjük az új alkotmány elfogadását megelőző társadalmi vitát. Az elfogadás aktusa minden bizonnyal egy politikai testület jogköre lesz, amelynek a politikai közösség demokratikus képviselét kell biztosítani. És most úgy tűnik, szinte teljes egyetértés lenne arról is, hogy **a választópolgárok népszavazás útján közvetlenül is megerősítsék az új alkotmányt**.

Ezeknek az intézményeknek az alkalmazása nagy valószínűséggel egyúttal az épp hatályos alaptörvényi előírásokat is teljesítené. Különösen, ami leginkább a fókuszban áll, meglenne az új alkotmány kétharmados támogatottsága. Nehéz ugyanis elgondolni, hogy társadalmi konszenzust tükrözhet egy olyan döntés, amelyet nem támogat egy demokratikusan megválasztott testület tagjainak kétharmada. Hangsúlyozni sokkal inkább azt kell, hogy **a kétharmados támogatottság ÖNMAGÁBAN nem jelent politikai konszenzust**. A minősített többségű döntéshozatal előírása tökéletlen alkotmányjogi matematikai kifejeződése a konszenzusigénynek.⁵ Kézenfekvő példája ennek az Alaptörvény 2011-es megszavazása, amikor az Alaptörvény elfogadását csak a Fidesz és a KDNP képviselői támogatták.⁶ Az Alaptörvény legitimitása nem azért vonható kétségbe, mert az ellenzéki képviselők (a Jobbik-frakció kivételével) nem vettek részt a szavazáson, hanem azért, mert kizárólag egyetlen politikai oldal képviselői szavaztak igennel.⁷

Az alkotmányozás modelljeit tekintve különbség tehető erőszakos előzményeket (forradalom, háború) követő alkotmányozások és békés rendszerváltások között. Utóbbiak pedig gyakran a létező, korábbi alkotmány eljárási szabályainak követésével, formailag az alkotmánynak csak a módosításával, a legitimációs válságot is elkerülendő keresik a formális kontinuitást.⁸ Abból azonban, hogy a békés rendszerváltások gyakran legális alkotmányos úton járnak, nem következik, hogy ha az új alkotmány érvényességét nem az Alaptörvényre (az alaptörvényi eljárás követésére) építjük, akkor a NER bukása erőszakos lesz.

Kormányzás és alkotmányozás

A NER politikai bukása és az új politikai rendszer alkotmányának megalkotása bár összetartoznak, a politikai valóság szakadékot jelenthet majd köztük. A NER bukása, és akár ennek egyértelmű kifejeződése egy választáson, még nem biztosíték arra, hogy az akkor hatalomra jutó ellenzék egyúttal az új alkotmány ügyében konszenzusra jut. És akkor mi lesz addig? Minden pártnak szembe kell néznie ezzel a kérdéssel, hiszen a kormányzáshoz elegendő támogatottságával egyedül (vagy egyoldalú politikai koalícióban) új alkotmányt legitim módon nem fogadhat el. De a NER közjogi keretei között nagyon is praktikus okokból kormányozni sem tud majd – amint ennek nyilvánvaló akadályát képezi több, egyébként kormányzati felelősségi körbe tartozó törvény sarkalatossa minősítése.⁹

Egy átmeneti időszak betervezése az alkotmányos helyreállítás lehetséges politikai forgatókönyvébe igencsak kockázatos. Ha egy kétharmados többség a kormányozhatóság érdekében csak „korrigálja” az Alaptörvényt, elveiben, ideológiájában nem tagadja meg a NER közjogi rendszerét. Az intézkedés, vállaltan átmeneti (a konszenzus létrejöttéig), felemás lenne. De ezek után érdeke lesz-e valaha valakinek, hogy a látszólag konszolidált szisztémát és saját politikai hatalmát veszélyeztetve alkotmányozzon? Ha pedig az adott politikai erők ezt csak feles többséggel teszik, akkor nem csak a legalitást, az eljárási szabályokat sértik meg, de nyilvánvaló az is: nemhogy az új alkotmányban, de még az alkotmányozás elodázásában sem tudnak megegyezésre jutni. Kizárni persze nem lehet egy kétlépcsős eljárás sikerét, ti. hogy végül legitim, helyes és elfogadott alkotmányt eredményez, de ez a forgatókönyv bizonytalanságánál fogva rendkívüli alkotmányos kockázatot rejt magában.

Ezért, ahogyan azt az Eötvös Károly Intézet, az alkotmányosságról folytatandó viták kezdeményezőjeként hangsúlyozta, az alkotmányosság ügye most is időszerű, ezek a viták a politikai hatalomra igényt tartó pártok, szakértők és állampolgárok részvételével már most aktuálisak. Ez teremtheti meg az esélyét annak, hogy a NER bukása után ne kelljen még éveket szánni arra (ha ennek egyáltalán lehet politikai realitása), hogy társadalmi vitában érlelődjön a konszenzus arról, hogy a magyar köztársaság polgárai a jövőben milyen országban akarnak élni. Célul azt kell kitűzni, hogy a **NER bukását követő politikai rendszer erői az alkotmányozási szükség idején nyilvánvalóan osztozzanak az alkotmányos alapértékekben** és intézményi megoldásokban, és akarják az alkotmányos megegyezést.

Függetlenség és elmozdíthatóság

A NER közjogi rendszerében a korábbi alkotmányos rendszer intézményei, még ha átszervezések, átalakítások után is, de továbbra is működnek, és nagy valószínűséggel lényegében ugyanerre az intézményi struktúrára épülhet majd a helyreállított alkotmányos állam is. Minden bizonnyal lesz alkotmánybíróság, ombudsman(ok), számvevőszék, ügyészség stb. (Kevesebb az olyan intézmény, mint például a bírósági igazgatás szerve, amelynek tényleges megszüntetésére és a feladatra új intézmény felállítására lenne szükség.) 2010-et követően ugyanakkor a politikai hatalom birtokosai, a kétharmados parlamenti többséget magukénak tudva, az ellenzék bevonása nélkül neveztek ki új személyeket ezekbe az intézményekbe. A majdani alkotmányozáskor nem csak az alkotmányos szabályokat kell újraalkotni, de dönteni kell azoknak a személyeknek a sorsáról is, akik politikailag egyoldalú választással, kinevezéssel kerültek a kormányzati hatalom ellenőrzésére hivatott alkotmányos tisztségekbe.

Az érintett alkotmányos pozíciókat az Alaptörvény és a NER törvényei – még ha ez csak a látszat is – függetlennek minősítik. A függetlenségnek, mint az alkotmányosan korlátozott hatalom egyik fő garanciájának lényegi eleme, hogy az ilyen tisztségeket betöltő személyek idő előtti elmozdítása hivatalukból tilos. (Nyilvánvalóan ezzel esik egy tekintet alá az is, ha valakit intézményát szervezés ürügyén távolítanak el hivatalából. Hasonló a megítélése, ha testületi szervek esetén a létszám emelésével csökkentik a régi tagok szerepét.¹⁰) Az új alkotmány megalkotása tekintetében valószínűsíthető, hogy az elfogadásához tartalmi értelemben megkívánt széles körű egyetértés kifejeződése formailag ki fogja elégíteni a kétharmadoság követelményét, ami úgy tűnik, a közjogi gondolkodásban az alkotmányozás legalitásának szimbólumát jelenti. A NER személyi állományát azonban vagy függetlennek és elmozdíthatatlannak tekintjük, vagy megengedhetőnek tartjuk, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerében hivatalt szerzett személyektől – legalábbis bizonyos feltételek esetén – tisztségük elvitatható legyen. Nincs olyan megoldás, ami a valódi alkotmányos változás, az alkotmányosság helyreállítása mellett egyúttal formálisan kielégíti azokat az alaptörvényi és törvényi előírásokat, amelyek a hivatalban lévő személyek mandátumát szabályozzák.

Ha választani kell a két igény teljesítése között, akkor elkerülhetetlen figyelembe venni, hogy (amint a kétharmados alkotmányozás elvárása a majd megtagadott Alaptörvény szabályain alapul) **a NER-ben pozícióhoz jutottak elmozdíthatatlansága valójában az Alaptörvény intézményrendszerének védelmét szolgálja.** Az érintettek az Alaptörvény alapján, politikailag egyoldalú eljárásban nyerték el tisztségüket, az Alaptörvényre, vagyis az új alkotmánnyal majd megtagadott közjogi rendszer védelmére tettek esküt. Az alkotmányos tisztségeket viselők legitimitációjának helyreállítása (például megerősítésük az új parlament által, vagy ha kell, új személyek választása – amint azt az Eötvös Károly Intézet javasolta) alapozhatja meg, hogy ellássák az új alkotmányos rendszer működtetésének feladatát.

Jegyzetek

- 1 Jelen íráshoz alapvető inspirációt és municiót jelentett az Eötvös Károly Intézetben az utóbbi hónapokban (de előzményeit is ide számítva, az elmúlt években) folyt munka, amelynek dokumentumai a www.ekint.org honlapon is olvashatók.
- 2 Daniel Elazart hivatkozta Claude Klein – András Sajó: Constitution-making: Process and Substance. In: Michel Rosenfeld, András Sajó (szerk.): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, Oxford University Press, 2012, 420. o. Tóth Gábor Attila ezzel a mondattal kezdi *Túl a szövegen* című értekezését: „Legyen világos: az alkotmány politikai dolog.” Tóth Gábor Attila: *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Osiris, Budapest, 2009, 9. o.
- 3 Az Alaptörvény S) cikke rendelkezik az Alaptörvény elfogadásáról és módosításáról, meghatározza ki terjeszthet elő Alaptörvény elfogadására irányuló javaslatot, az Alaptörvény elfogadását a képviselők kétharmadának szavazatához köti, rendelkezik kihirdetésének rendjéről és alkotmánybírói felülvizsgálatáról. Az utóbbihoz kapcsolódó államfői jogkört rögzíti a 9. cikk (3) bekezdés i) pontja, az alkotmánybírói hatáskorról pedig a 24. cikk (5)–(6) bekezdése szól. Az 1. cikk (2) bekezdésének a) pontja az Országgyűlés hatáskörébe utalja Magyarország Alaptörvényének megalkotását is.
- 4 Takács Péter: Az alkotmány legitimitása. *Alkotmánybírói Szemle*, 2011. 1. szám, 62. o.
- 5 Az Alkotmánybíróság 1999-ben ezt így fogalmazta meg: a „...minősített többség nem egyszerűen a törvényalkotási eljárás formai előírása, hanem olyan alkotmányos garancia, amelynek lényeges tartalma az országgyűlési képviselők közötti széles körű egyetértés.” [1/1999. (II. 24.) Ab-határozat]
- 6 Eltekintve egy független képviselőtől származó igen szavazattól.
- 7 Illetve egyéb, itt nem részletezett okokból is, mint a megelőző társadalmi és érdemi parlamenti vita hiánya.
- 8 Claude Klein – András Sajó: i.m., 433. o.
- 9 Ez idáig a legnyíltabban talán az Együtt tette fel ezt a kérdést, és adott rá többek szerint radikális válaszokat. Ld. *Az alkotmányosság helyreállítása és a kormányzóképeség megteremtése* c. szövegüket, http://szigetvariviktor.blog.hu/2015/04/03/az_alkotmanyosság_helyreallitasa_es_a_kormanyzokepesseg_megteremtese
- 10 Vö. például Baka András legfelső bírósági elnök elmozdítása, Jóri András adatvédelmi biztos elmozdítása, illetve az Alkotmánybíróság létszámának tizenegyről tizenöt főre emelése.

Kutyából nem lesz szalonna, az Alaptörvényből sem lesz új alkotmány

A magyar állam jelenlegi közjogi berendezkedését nem tekintem jogállaminak: működését elsősorban nem alkotmányos normák vezérlik. Az alkotmányos normákat ma ebben az országban vagy rendszerszerűen megsértik, vagy az alkotmányosság látszatának a fenntartására használják. Ennek a kiinduló tételnek az igazolásával itt nem foglalkozom, megtettem másokkal együtt korábban, többféle formában.¹ Egyedül azt a megállapítást bontanám ki bővebben, hogy miért gondolom, hogy Magyarország Alaptörvénye nem szolgál alkotmányként a modern alkotmányosság értelmében, amennyiben nem képes biztosítani jogi eszközökkel az állampolgárok alapvető szabadságjogainak védelmét és a hatalom megosztását a korlátozott államban. Ezt azért tartom szükségesnek bővebben kifejteni, mert meggyőződésem szerint a közjogi rendszer nem átalakításra vagy megjavításra, hanem alapvető cserére szorul, az alkotmányként funkcionálni képtelen Alaptörvényből nem nőhet ki az új jogállam.

Azt az állítást, hogy **az Alaptörvény nem alkotmány**, legalább három jellemzőjével magyarázom. Először, az Alaptörvény ahelyett, hogy korlátozná a választásokon győztes hatalmát, rendelkezéseivel inkább kiszolgálja a kormányzat hatalmi igényeit. A közhatalmi szervek egymáshoz való viszonyának az elrendezése, az a közjogi struktúra, amit az Alaptörvény létrehozott, a közhatalom funkcióit ugyan intézményi és személyi tekintetben – legalábbis látszólag – elkülönült hatalmi ágak útján valósítja meg, viszont ezek nincsenek egymással egyensúlyt és ezáltal függetlenséget biztosító kölcsönös függőségben, valódi ellenőrzési viszonyban, így tehát **a hatalmi ágak nem működnek egymás hatalomgyakorlása fékeként és ellensúlyaként.**² Az Alaptörvény szövege maga korlátozza az alapvető jogokat, ezzel pedig nem a közhatalom gyakorlását korlátozza, hanem formálisan elfogadhatóvá teszi a kormányzat nyilvánvaló alapjogsértéseit.³ A kormányzat számára valóban fontos cselekvésnek, a kormányzati akaratnak eddig nem képezte a gátját az Alaptörvény.⁴ Ezzel függ össze az Alaptörvény második releváns jellemzője, miszerint az a jogrendszernek nem a stabil alapját képező jogi dokumentum, amely a politikai közösség konszenzusát tükrözi, és amely kijelöli a többségi kormányzás kereteit. Elfogadásának körülményei eleve kizárják, hogy konszenzusos kereteket határozzon meg,⁵ amit pedig az Alaptörvény pozitív szabályainak a megsértése nélkül nem lehetett megvalósítani, azt számos esetben az Alaptörvény – szintén nem konszen-

zusus – módosításával oldották meg: **az Alaptörvényt igazították a kormányzati akaráthoz.** A 2012. január elsején hatályba lépett szöveg az eddigi utolsó, ötödik módosításáig, 2013. szeptember 16-ig jelentősen átalakult,⁶ módosítása a köztársasági alkotmányhoz képest is könnyebb,⁷ ilyen körülmények között stabil alapzatnak egyáltalán nem tekinthető. Harmadszor pedig az Alaptörvény nem teljes egészében kikényszeríthető jogszabály, amelynek rendelkezései érvényesíthetőek a jogrendszer egészével szemben, hiszen az Alaptörvény védelmére hivatott Alkotmánybíróság hatásköre nem teljes,⁸ az Alaptörvényt sértő jogszabályok különböző eljárási akadályok folytán nem feltétlenül támadhatók meg az Alkotmánybíróság előtt,⁹ az Alkotmánybíróság döntéseinek sok esetben nem is lehet érvényt szerezni,¹⁰ végül 2013. áprilisa óta – kizárólag a kormánypárti támogatással a testületbe került bírák többségbe kerülésével – az is biztosított, hogy az Alkotmánybíróság ne hozzon a kormányzat feltételezhető akaratával ellentétes döntést.¹¹

Meggyőződésem szerint mindezt azért fontos tisztázni, mert ha az Alaptörvényt nem tekintjük valódi alkotmánynak, akkor az azon nyugvó közjogi rendszer megváltoztatásának lehetséges forgatókönyvei értékelésekor nem okoz komoly dilemmát az, hogy megsérthetőek-e a szabályai. **A közjogi rendszer lecserélése** (nem átalakítása, hanem az identitásának változását is eredményező új alapokra helyezése) **egyébként sem történhet a teljes legalitás talaján**, hiszen az alkotmányok a rendszer alapidokumentumaiként nem írhatják elő a rendszerváltozás eljárási kereteit, mert a rendszer stabilizálása a feladatuk: forradalmakat nem szabályoznak az alkotmányok, a sikeres forradalmak alkotmányok vesztét okozzák és új alkotmányt hoznak létre.¹² Az Alaptörvény utáni alkotmány elfogadásának eljárási kereteit tehát nem feltétlenül az Alaptörvény módosítására vonatkozó szabályai között kell keresnünk. Az új alkotmány megalkotásának legalitása nem önmagában vett érték, jelentősége annyiban van, amennyiben hozzájárulhat az új alkotmány legitimitásához és a társadalmi béke fenntartásához. A legalitás minél magasabb foka (az eljárási szabályok minél nagyobb részének betartása) megerősítheti a rendszer legitimitását, mint általában az eljárási szabályok követése, és ez biztosítja, hogy rendezett keretek között történik az átalakulás. A legalitás ugyanakkor gyengítheti is az új rendszer legitimitását, hiszen azt a megtagadott és lecserélt közjogi rendszerhez köti.¹³ Mindebből tehát annyi következik, hogy az Alaptörvény szerinti alkotmánymódosítási-eljárási szabályokhoz maradéktalanul ragaszkodni nem kell, csak amennyiben ez az adott körülmények között, a béke és a megalkotandó új rendszer stabilitása érdekében szükséges.¹⁴ Sem magát az új alkotmányt, sem pedig megalkotásának folyamatát nem kötik gúzsba azok az intézményi és eljárási keretek, amelyeket az Alaptörvény határoz meg.

Mindebből azonban **nem az következik, hogy elfogadható lenne a többségi alapon történő alkotmányozás.** A fentiek nem a kétharmados többséget igénylő döntések elkerülését szolgáló spekulációkat alapozzák meg, amelyek szerint egyszerű többséggel is lehet alkotmányozni. Éppen ellenkezőleg: az eljövendő alkotmánynak **sokkal nagyobb társadalmi támogatással** kell megszületnie, mint amilyen a jelenlegi választási szabá-

lyok alapján az országgyűlési képviselők kétharmados többsége mögött áll. Csak így biztosítható, hogy a politikai közösség közös minimumszabályait rögzítse az alkotmány – és ez egyben a garanciája is annak, hogy az alkotmány ne terjeszkedjen túl azon, aminek szabályozására hivatott. Csak akkor érdemes az új közjogi rendszer megalkotásának munkálataiba belekezdeni, ha azok az Alaptörvélynél jóval nagyobb támogatottságú alkotmányt eredményezhetnek. Ennek pedig elsősorban nem jogi-eljárási, hanem társadalmi feltételei vannak: a jogi-eljárási feltételek esetlegesek, és aszerint alakítandók, hogy milyen módon alakulnak az alkotmányozás társadalmi feltételei.

Utóbbiak jelenleg nem adottak,¹⁵ így most ésszerűen csak azt lehet számba venni, hogy a jogi-eljárási feltételeknek milyen követelményeknek kell megfelelniük, és melyek azok a jogi-eljárási megoldások, amelyek ezeknek a követelményeknek megfelelhetnek.

Olyan eljárásra van szükség, amely a politikai közösség együttélésének szilárd alkotmányát képes eredményezni, amely nem zárja ki eleve a megalkotandó új alkotmány széles körű társadalmi elfogadottságát. **Az egyoldalú alkotmányozás bukásra ítélt**, mert annak eredménye egy olyan alkotmány lesz, amelyet a társadalom jelentős rétege idegennek érez, amelyet rákényszerítettek. A széles körű konszenzus az alkotmány legitimitásának záloga.

Az alkotmányozási folyamatban tisztán kell látni egy sor kérdésben: mit értünk alkotmány alatt, mire való, mi volt a probléma az előzményével, és ahhoz képest mit várunk az újtól. Az erről szóló közéleti vitáknak egyértelművé kell tenniük, hogy eljött-e az alkotmányozás ideje, vagy csak egy-egy politikai oldal programja az alkotmányozás, mert ebben az esetben fel kell hagyni vele.

Az alkotmány előkészítésében helyes, ha részt vesznek a parlamenti képviselettel rendelkező pártok (már ha éppen akkor, amikor erre sor kerül, vannak ilyenek. Ha viszont az előkészítés parlamenti keretek között nem lesz biztosítható, akkor azon kívül is megszervezhető az előkészítés, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokhoz hasonlóan). Jogi garanciáknak kell biztosítaniuk, hogy az előkészítő munka a képviselőcsoportok kooperáló együttműködésében folyjon, az **valamennyi párt közös ügye** legyen. Vissza lehet nyúlni a magyar közjogtörténet ezt biztosítani hivatott megoldásaihoz: előírható például, hogy az új alkotmány előkészítéséhez kapcsolódó eljárási rendet négyötödös többséggel alkotják meg. Az előkészítés politikai centrumát képező alkotmány-előkészítő bizottság összetételét úgy érdemes meghatározni, hogy az ne az éppen aktuális (ezért esetleges, az alkotmányozás szempontjából kevésbé releváns) parlamenti erőviszonyokat tükrözzön, érvényesülhet a paritásos elv, amely szerint a bizottságban ugyanannyi kormánypárti képviselő van, mint amennyi ellenzéki, de ennél is jobb, ha minden képviselőcsoport ugyanannyi tagot delegál, és minden képviselőcsoport ugyanannyi szavazattal rendelkezik. Adaptálható az 1994–1998-as ciklus Házaszabályának az a megoldása is, amely szerint az új alkotmány bármely tartalmi kérdésében a megállapodáshoz az akkori hat frakcióból öt egyetértése volt szükséges. Az eljárás annyiban tekintettel lehet az egyes frakciók mögötti társadalmi támogatottságra is, hogy nagyobb frakcióknak vétőjogot biztosít,

például úgy, ahogy két évtizede a megállapodáshoz az is szükséges volt, hogy a javaslatot támogató frakciók létszáma érje el a képviselők kétharmadát. Egészen biztosan nem lesz megegyezés egy sor kérdésben, ezekre az esetekre azt érdemes tisztázni, hogy ilyen esetben az alkotmányos status quo érvényesül, ám ha az alkotmányozás célja az alkotmányosság helyreállítása az Alaptörvény megtagadása révén, akkor visszanyúlni egy időben távolabbi alkotmány megoldásaihoz érdemes, amelyeket legalább az idő legitimált, például a harmadik köztársaság alkotmányához. (Az 1989-es alkotmány sem az elődjét, hanem az 1946. évi I. törvény tekintette szellemi előzményének. Ez a módszer nem zárja ki az Alaptörvény jónak tartott újításainak, például a valódi alkotmányjogi panasz intézményének az új alkotmányba való átemelését sem.) A parlamenti munkát helyes, ha a kialakított javaslatról szóló parlamenti szavazás zárja le, amely eredményességéhez nagy többség szükséges (itt kaphat például jelentőséget a kétharmad).

Az alkotmányozás sikerességének záloga továbbá, hogy az állampolgárok is magukénak érezzék az eredményét. De nem oly módon, ahogyan azt ma sokan indokoltnak tartanak (például közmeghallgatások, nyilvános ötletbörzék, nemzeti konzultációk, internetes szavazások módszerével), mert **nem attól jó az alkotmányozás, hogy minél több polgárt von be az alkotmány szövegezésébe**. Ez egyrészt kaotikus eredményre vezetne, másrészt nem is lenne összeegyeztethető a demokrácia modern alkotmányos felfogásával, mert nem képes biztosítani, hogy minden állampolgár azonos hatással lehessen az alkotmány tartalmára, és a többségi döntés körébe utalná az alkotmány olyan fontos részletkérdéseit, amelyekben az alkotmány éppen a többség akaratával és morális felfogásával szemben hivatott védelmet nyújtani.¹⁶ Ehelyett olyan módon kell az állampolgári részvételt biztosítani, amely mindezeket kiküszöböli: **az előkészítés folyamatát és az elfogadás eljárását átláthatóvá és a polgárok számára követhetővé** kell tenni, a különböző közvélemény-kutatási megoldásokkal szemben a szabad választás vagy az alkotmányszöveg egészéről szóló **népszavazás** pedig azt képes garantálni, hogy minden állampolgár azonos hatásfokkal vegyen részt az alkotmányozást érintő politikai döntésben, és a döntés nem a részletkérdésekről, hanem az egész alkotmány elfogadásáról vagy elutasításáról szól. Elképzelhető, hogy az új alkotmányt a nép általi nem egy kifejezetten erről tartott népszavazáson erősíti meg, ha az új alkotmány elkészülte és parlamenti elfogadása után megtartott szabad és tisztességes választások útján megalakuló új parlamentnek is el kell fogadnia, az új alkotmány ekkor lenne végleges. A népszavazás vagy a választások tisztességes és szabad voltát korábban hatályba léptetett átmeneti – az új alkotmány hatálybalépését megelőző – szabályokkal kell biztosítani.

A megalkotandó új alkotmánynak az Alaptörvényhez való viszonyát tisztázni nem csak azért szükséges, mert ez segíthet annak eldöntésében, hogy kötik-e (ha igen, mennyire) az Alaptörvény eljárási szabályai az alkotmányozást, és hogy szükséges-e indokolni, ha az új alkotmány tartalmi részletkérdésekben eltér az Alaptörvényben választott megoldástól. Ha az új alkotmány tagadja az Alaptörvényt, a válasz mindkét kérdésre: nem. De abban is segíthet, hogy tisztábban lássuk az Alaptörvény által létrehozott intézmények sorsát az új közjogi rendszerben. **Ha a régi rendszer intézményei élnek**

tovább az új szisztémában, akkor az új alkotmány valójában nem cseréli le az Alaptörvényt. Elfogadhatatlan lenne például, ha egy Alaptörvény szerint megválasztott parlament egy teljesen új alkotmányos rendszert hozna létre, ami érintetlenül hagyná a régi parlament megbízását. Az új kormányzati struktúrát nem töltheti ki tartalommal a régi: új választásokon kell felhatalmazást kapni az új rendszer keretei közötti kormányzásra. Az Alaptörvény szerinti társadalmi és jogi rend védelmére megválasztott és erre felelős tisztviselők megbízása is e szerint ítélandó meg: az új alkotmány keretei között nem védhetik a régi Alaptörvényt, amelyet az új alkotmány megtagad. Az új feladatra, az új keretek között, új felhatalmazásra van szükségük, különben az új alkotmány által megtagadott Alaptörvényt éltetnék tovább. Természetesen az intézményrendszer működőképessége, a társadalmi béke vagy egyéb okok indokoltá tehetnek átmeneti szabályokat, nem szükséges minden tisztviselőnek az új alkotmány hatálybalépése napján távoznia, a megbízások egymástól eltolt időpontokban is megszűnhetnek, ebben az esetben az új rendszer egy hosszabb átmenet után áll csak fel. Hogy az átmenetnek mennyire kell hosszúnak lennie, az sok tekintetben az alkotmányozás társadalmi támogatottságának fokától is függ. Ahogyan az is, hogy a jogállam és az alkotmányosság ellen elkövetett bűnök megtorolhatók-e. Ezt még nem láthatjuk.

Nincs értelme az alkotmányozásba belevágni, ha annak programját előre láthatóan nem sikerül megvalósítani. Sikertelen lesz ez a munka, ha csak az egyik politikai oldal alkotmányoz, de akkor is, ha nem áll az alkotmányozás ügye mögött megfelelő társadalmi támogatás. Tartalmi értelemben lehet, hogy az Alaptörvénynél jobb alkotmány születik így, amelynek legitimitását szerencsés esetben az idő megerősítheti, de a magyar történelmi előzmények alapján mégis inkább arra következtethetünk, hogy **a legitimitációs hiányosságokkal születő alkotmányok idővel elbuknak.** Ezért nem érdemes az alkotmányozásban érdekelteknek önmagában egy számukra kedvező választási eredményben, esetleg egy azután beálló válsághelyzetben és annak feloldására kitalált forgatókönyvben reménykedniük. Választási eredmények vagy alkotmányos válságok önmagukban még nem hatalmaznak fel egyetlen politikai oldalt az alkotmányozásra. (Egy ilyen alkotmányozás eredménye az egypárti Alaptörvény.) Persze elvezethetnek egy olyan társadalmi állapotba, amelyben egyértelmű lesz az egyetértés arról, hogy új alkotmányra van szükség. De elvezethet ide egy nemzetközi konfliktus, egy polgárháború vagy forradalom is, ám ami ennél sokkal jobb lenne: **a társadalmi integráció és a politikusi belátás együttesen.** Az ilyen állapot azonban közjogi intézmények különböző eljárásai útján nem kikényszeríthető.

Jegyzetek

- 1 Lásd például: Majtényi László, Miklósi Zoltán, Navratil Szonja, Polyák Gábor, Somody Bernadette, Szabó Máté Dániel, Tordai Csaba, Uszkiewicz Erik, Vissy Beatrix: *Jogállamfigyelő – Jelentések a jogállam állapotáról*. In: Majtényi László, Szabó Máté Dániel (szerk.): *Az elveszejtett alkotmány*. L'Harmattan–EKINT, Budapest, 2011., 13–162. oldal, Somody Bernadette, Szabó Máté Dániel, Vissy Beatrix, Hegyi Szabolcs, Tóth Balázs: *Az Alkotmánybíróságról szóló új szabályozás elemzése*. Beszélő, 2011. december. 12–24. oldal, valamint az Eötvös Károly Intézet, a Magyar Helsinki Bizottság és a Társaság a Szabadságjogokért közös elemzése (Elmúltégyév-sorozat): *Az alkotmány ereje. Népszabadság* 2014. 02. 08., *A politikai versenyfeltételek. Népszabadság*, 2014.02. 22., *Féknyom: a hatalommegosztás maradéka. Népszabadság*, 2014. 03. 07., *Ecsetvonások egy rossz festményen. Népszabadság*, 2014. 03. 21.
- 2 Lásd bővebben erről: *Féknyom: a hatalommegosztás maradéka. Népszabadság*, 2014. 03. 07.
- 3 *Ecsetvonások egy rossz festményen. Népszabadság*, 2014. 03. 21.
- 4 Kiváló példa erre az egyházak ügye. A 2012-ben elfogadott új egyháztörvénynek az egyházak jogállásával kapcsolatos rendelkezéseit az Alkotmánybíróság 2013-ban alaptörvény-ellenesnek találta [6/2013. (III. 1.) Ab-határozat], de ezzel a státusukat veszített egyházak nem szereztek vissza jogállásukat. Majd az Országgyűlés pár hónappal később úgy módosította az Alaptörvényt, hogy az feleljen meg az egyházügyi törvénynek (Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása). Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2014-ben megállapította, hogy a magyar szabályozás miatt sérültek az egyházak jogai (Magyar Keresztény Mennorita Egyház and others v. Hungary), de a magyar állam azóta sem változtatott a törvényen. Az Alkotmánybíróság pedig, mivel a törvény Alaptörvény-ellenességét már nem állapíthatja meg, csak a nemzetközi szerződésbe ütközést tudja megállapítani és az Országgyűlést felhívni az ellentét feloldására [23/2015. (VII. 7.) Ab-határozat], ami már az EJEB ítélete után indokolt lett volna.
- 5 Lásd erről például Kis János: *Alkotmányozás – mi végre?*. In: Majtényi László, Szabó Máté Dániel (szerk.): *Az elveszejtett alkotmány*. L'Harmattan–EKINT, Budapest, 2011., 200–203. oldal.
- 6 Az eddigi módosítások az Alaptörvény bekezdéseinek 22 százalékát érintették. A változások pedig többnyire nem is az Alaptörvény javára szolgáltak, a negyedik módosítás jelentős részben alkotmányellenes rendelkezéseket iktatott az Alaptörvény szövegébe. Lásd például az alapvető jogok biztosának 2013. április 22-én kelt alkotmánybírósági indítványát, amely az utolsó kísérlet volt az alkotmányellenes alkotmány módosítások kérdésének tisztázására.
- 7 Az Alaptörvény erről szóló S) cikke szerint a köztársasági elnöknek csak eljárási kifogásai lehetnek, tartalmi egyet nem értés miatt nem küldheti vissza az Országgyűlésnek, nem élhet a politikai vétőjogával, szemben a köztársasági alkotmánnyal, amely esetében erre sor is került: a köztársasági elnök élt a politikai vétőjogával, például az alkotmánybírák választási rendjét megváltoztató alkotmány módosítás esetében, 2010-ben. (Sólyom László 2010. június 21-én kelt levele Schmitt Pálnak, az Országgyűlés elnökének a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló törvény Országgyűlésnek történő visszaküldéséről.)
- 8 Mindaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Alkotmánybíróság a konkrét és az absztrakt utólagos normakontroll iránt, valamint az alkotmányjogi panasz alapján lefolytatott eljárásaiban a központi költségvetésről, a központi költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, az illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények Alaptörvénnyel való összhangját

kizárólag az élethez és az emberi méltósághoz való joggal, a személyes adatok védelméhez való joggal, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való joggal vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokkal összefüggésben vizsgálhatja felül, és ezek sérelme miatt semmisítheti meg, kivéve a törvényalkotás eljárási követelményeinek kérdését. [Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdés.]

- 9 Az előző lábjegyzetben említett korlátozás a legismertebb, ugyanakkor ismeretes például az is, hogy a közvetlenül hatályosuló alapjogsértő jogszabályok alkotmányjogi panasszal a jogsérelmet szenvedett személyek által csak a hatálybalépésüket követő száznolcvan napon belül támadhatók meg. Ám az olyan jogszabályt, amelyet csak a hatálybalépését követő száznolcvan nap eltelte után alkalmaznak először, senki nem tudja megtámadni. Tipikusan ilyen lehet egy választási eljárásban alapjogsértő törvényi rendelkezés, ha a hatálybalépést követő száznolcvan napon belül nem tartanak választást.
- 10 Az egyházak korábban említett esetén kívül jó példája ennek a bírák korai nyugdíjazását előíró törvényi szabályt megsemmisítő alkotmánybíróági határozat, amely bár úgy rendelkezett, hogy a törvényt már 2012. január 1. napjával megsemmisíti, ezzel ténylegesen nem érvénytelenített egyetlenegy január 1. után történt kényszernyugdíjazást sem. A kormányzati politikai akarat így akadály nélkül érvényesülhetett, a bírói függetlenség maradt alul. Az Alkotmánybíróóság valójában nem akadályozta meg a bírói függetlenség csorbítását, a határozat mégis azt a téves látszatot keltette, mintha működnenek az alkotmányvédelem intézményei.
- 11 Lásd ennek igazolását az Eötvös Károly Intézet, a Magyar Helsinki Bizottság és a Társaság a Szabadságjogokért *Egy párti alkotmánybírák a kétharmad szolgálatában* című elemzésében (2015), http://tasz.hu/files/tasz/imce/2015/ab_kiadvany_70_oldalas_vegleges.pdf
- 12 „Csak politikai forradalom szülhet egy aktussal új legalitást, amennyiben forradalmi jogtételezéssel a forradalmi jogalkotás új alapjára helyezkedve vállalja egy ilyen helyzet minden következményét. Ennek hiányában marad a régi jogrend átvételének és reformokon keresztül történő megváltoztatásának módozata.” Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 212. oldal.
- 13 Lényegében ez volt a harmadik köztársaság alkotmánya bukásának az egyik legjelentősebb oka: 1989-ben úgy fogadtak el tartalmilag új alkotmányt, hogy formailag az Országgyűlés az 1949. évi XX. törvényt módosította, eljárási értelemben úgy, ahogy azt az alkotmány megengedte. Hasonló hiányosságban szenved az Alaptörvény is: záró rendelkezései között szerepel a mondat, miszerint ezt az alaptörvényt az Országgyűlés az 1949. évi XX. törvény 19. § (3) bekezdés a) pontja és 24. § (3) bekezdése alapján fogadja el.
- 14 Megjegyzem, az Alaptörvény megalkotása sem a teljes legalitás mentén történt, a folyamat legalább egy elemében megsértette az eljárási szabályokat. Az Alaptörvény megalkotása előtt pár hónappal kétharmados döntéssel hatályon kívül helyezték azt a szabályt, amely egy új alkotmány megalkotásakor az ellenzékkel megegyezésre kényszerítette volna a kétharmados kormánytöbbséget is. E szabály hatályossága ugyan vitatott volt, ám az Országgyűlés éppen a hatályon kívül helyezésével ismerte el hatályosságát. Az alkotmányjogász szakma abban is megosztott volt, hogy az érintett rendelkezés hatályon kívül helyezhető-e a képviselők kétharmadának szavazatával, erről mégsem folyt érdemi szakmai vita.
- 15 Kis János a köztársasági alkotmány bukásának előjeleként írt arról, hogy a harmadik köztársaság nem tudta az állampolgárokat egymást polgártársakként elfogadó politikai közösséggé integrálni (Kis János: Válasz a kérdésre: mi fenyegeti a köztársaságot. In: Majtényi László – Szabó Máté Dániel (szerk.): *Mi fenyegeti a köztársaságot?* Eötvös Károly Intézet, Budapest, 2009, 12. oldal), azóta pedig semmi olyan nem történt, ami helyreállította volna az alkotmányos partnerséghez szükséges kölcsönös bizalom és elfogadás minimális szintjét.
- 16 Jellemzően ilyenek az egyének és közösségeik alapvető jogai. Ronald Dworkin: Az alkotmány morális értelmezése és a többségi elv. *Fundamentum*, 1997. 1. szám, 7–27. oldal.

• **Nincs visszaút**

Konzolidált viszonyok között a parlamenti választások tétje az, hogy melyik politikai erő kap felhatalmazást arra, hogy négy évig vezesse az adott országot. Az ország vezetése alatt azt kell érteni, hogy a nyertes párt olyan helyzetbe kerül, amely lehetővé teszi számára akaratának végigvitelét az ország vezetését ellátó szervezeten keresztül. A politikai akarat végigviteléhez nincs szükség többre, mint a törvénykezés normális menetére, vagyis arra, hogy elkészüljenek és megjelenjenek azok a törvények, amelyek tükrözik a választáson nyertes politikai hatalom szándékait, s amelyek meghatározzák a kormányzati munka, a végrehajtó hatalom működését. A törvények meghatározzák a bíróságok tevékenységét is. Konzolidált viszonyok között az egyik választáson győztes pártot a következő választáson győztes párt zökkenőmentesen tudja váltani. Az állami berendezkedés rendszere zavartalanul működik tovább. Az 1990-ben megtartott első szabad, rendszerváltó választások után – négyévenként, beleértve a 2010-es választásokat is – a választáson győztes politikai erő beülhetett a „készbe”. A demokratikus jogállam, a hatalommegosztás elveire épülő politikai berendezkedés lehetővé tette, hogy a győztes választási párt minden zökkenő nélkül átvegye a hatalmat a korábbi választásokon győztes kormányzó párttól, és az alkotmány keretei között megvalósítsa politikai szándékait.

A következő, **2018-ban esedékes választások alapjaiban térnek majd el az eddigi-ektől**, mivel a jelenlegi állami berendezkedés keretei között egyik győztes ellenzéki politikai erő sem tudja átvenni az ország vezetését. Nem kerül ugyanis abba a helyzetbe, hogy megvalósítsa saját politikai elképzeléseit. Két alternatíva vázolható fel: a győztes ellenzéki politikai erő vagy kiegészíti a vesztes Fidesz–KDNP-vel, vagy megváltoztatja az állami berendezkedést. Ez következik az Alaptörvény azon rendelkezéseiből, amelyek meghatározzák a parlament működését, a törvényhozást, a kormányalakítást.

Az Országgyűlés a választások után

Az elemzéshez mindig az adott, már elfogadott törvényszöveg szolgálhat alapul. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy az Országgyűlés a következő Országgyűlés ala-

kuló ülésig gyakorolhatja jogait. Az alakuló ülést a választást követő harminc napon belüli időpontra hívja össze a köztársasági elnök. Az Országgyűlés megbízatása a választás időpontjától kezdődően nem változik meg. Jogkörei megmaradnak, és ugyanúgy gyakorolhatja azokat, mint a választást megelőzően. Rendelkezésre áll az új Országgyűlés alakuló ülésig terjedő időszak bármilyen törvény megalkotására, adott esetben még az Alaptörvény módosítására is. A választások eredményének ismeretében mód és lehetőség van **ideiglenes koalíciós megállapodás, megállapodások megkötésére, annak érdekében, hogy az alkotmányozáshoz szükséges létszám összejöjjön.** Az elméleti lehetőség ezért adott ahhoz is, hogy a választások ismeretében a köztársasági elnök pozíciói, hatáskörei lényegesen, adott esetben döntő módon megváltozzanak.

A különleges jogrend

Az Országgyűlés szükségállapotot hirdethet ki – bevezetve a különleges jogrendet –, ha az élet- és vagyonbiztonságot tömeges méretekben veszélyeztető, fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett súlyos, erőszakos cselekmények történnek. A köztársasági elnök jogosult a szükségállapot kihirdetésére, ha az Országgyűlés a döntés meghozatalában akadályoztatva van. Az Országgyűlés akkor van akadályoztatva, ha nem ülészik, és összehívása az idő rövidsége vagy a szükségállapotot kiváltó események miatt elháríthatatlan akadályba ütközik.

Szükségállapot idején az országgyűlési képviselők megválasztásának időpontja nem tűzhető ki, nem lehet választásokat tartani. A szükségállapot megszűnésétől számított kilencven napon belül kell új Országgyűlést választani. Ha már az általános választást megtartották, de az új Országgyűlés nem alakult meg, a köztársasági elnök a szükségállapot megszűnésétől számított harminc napon belüli időpontra hívja össze az Országgyűlés alakuló ülését.

A szükségállapot kihirdetéséhez megkívánt helyzet előidézése, megszervezése felelős politikai erők esetében kizárható. A hatalom mindenáron való megtartására törekvő politikai erő azonban kihasználhatja az Alaptörvény által alkalmazott olyan bizonytalan fogalmakat, mint „tömeges méretekben veszélyeztető”, „elháríthatatlan akadályba ütköző”. [Alapt. 4. cikk]

A köztársasági elnök szerepe

A köztársasági elnöknek jelenlegi hatáskörei mellett is döntő szerepe van abban, hogy milyen módon zajlik le a választások után a kormányváltás. Lényeges, hogy

2022-ig a jelenlegi kormányzó többség által megválasztott köztársasági elnök áll az ország élén.

Az Országgyűlés összehívása, feloszlata

A köztársasági elnök az újonnan megválasztott Országgyűlés alakuló ülésén javaslatot tesz a miniszterelnök személyére. Az Alaptörvény nem tartalmaz rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a köztársasági elnök milyen módon, kikkel egyeztetve hozza meg a döntését és tesz javaslatot. A miniszterelnök megválasztásához az országgyűlési képviselők több mint felének a szavazata szükséges. Ezért ésszerű, hogy a köztársasági elnök olyan személyre tegyen javaslatot, aki megkaphatja a kívánt számú szavazatot. Ésszerű, de nem szükségszerű. Amennyiben a miniszterelnöknek javasolt személyt az Országgyűlés nem választja meg, a köztársasági elnök „az új javaslatát” tizenöt napon belül teszi meg. Az Alaptörvény megszövegezése lényeges, mivel nem új személy javaslatáról rendelkezik, amely kizárná, hogy ugyanazt a személyt még egyszer javasolja, hanem új javaslatról, amelybe viszont beleérthető, hogy azt a személyt javasolja másodszor is, aki első alkalommal nem kapta meg a szükséges és elégséges szavazatot.

A köztársasági elnök ugyanis a választások egyidejű kitérésével feloszthatja az Országgyűlést, ha a kormány megbízásának megszűnése esetén az általa miniszterelnöknek javasolt személyt az Országgyűlés az első személyi javaslat megtételének napjától számított negyven napon belül nem választja meg. Lehetőség van arra, hogy az Országgyűlés megválasztja a neki nem tetsző, a köztársasági elnök által javasolt személyt, hogy ne lehessen feloszlalni az Országgyűlést azzal a megfontolással, hogy a miniszterelnökkel szemben bizalmatlansági indítványt nyújt be. Az országgyűlési képviselők egyötöde nyújthat be írásban bizalmatlansági indítványt, amelynek tartalmaznia kell a miniszterelnöki tisztségre javasolt személy megnevezését. Ha az Országgyűlés a bizalmatlansági indítványt támogatja, kifejezi bizalmatlanságát, és egyben miniszterelnöknek megválasztja a bizalmatlansági indítványban miniszterelnöki tisztségre javasolt személyt. Ehhez az országgyűlési döntéshez az országgyűlési képviselők több mint a felének a szavazata szükséges.

Az új Országgyűlés alakuló üléséig az előző kormány ügyvezető kormányként tevékenykedik tovább. Nemzetközi szerződés kötelező hatályát nem ismerheti el, rendeletet – törvényi felhatalmazás alapján, halaszthatatlan esetben – azonban alkothat. [Alapt. 3. cikk (3) bek., 16. cikk (3) bek., (5) bek. a) pont, (6) bek., 21. cikk (1)–(2) bek., 22. cikk]

A köztársasági elnök országgyűlés-feloszlató jogosítványai még nem szűntek meg a miniszterelnök megválasztása után. A köztársasági elnök a választások egyidejű kitérésével feloszthatja az Országgyűlést, ha az az adott évre vonatkozó központi költségvetést március 31-ig nem fogadja el. Az elfogadáshoz azonban be kell szerezni a Költségvetési Tanács előzetes hozzájárulását. Nem zárható ki annak lehetősége, hogy a Költségvetési Tanács összetételénél fogva – tagjai: a Költségvetési Tanács elnöke, a Magyar

Nemzeti Bank elnöke és az Állami Számvevőszék elnöke – nem adja meg a hozzájárulását. A költségvetési Tanács elnökét a köztársasági elnök nevezi ki. [Alapt. 3. cikk (3) bek. b) pont, 44. cikk]

A köztársasági elnök szerepe a törvényhozás során

Az Országgyűlés által elfogadott törvény akkor hirdethető ki, ha azt a köztársasági elnök aláírja és elrendeli kihirdetését. Az Alaptörvény azonban több olyan köztársasági elnöki jogosítványt is megállapít, amelynek gyakorlása megnehezítheti, esetleg meg is akadályozhatja az elfogadott törvény kihirdetését és ennek megfelelően hatályba lépését. A köztársasági elnök, ha a megküldött törvényt vagy annak valamely rendelkezését az Alaptörvénnyel ellentétesnek tartja, megküldi azt az Alkotmánybíróságnak, abból a célból, hogy vizsgálja meg az Alaptörvénnyel való összhangját. Az Alkotmánybíróság az indítványról harminc napon belül határoz. Ha megállapítja a megküldött törvény Alaptörvény-ellenességét, az Országgyűlés köteles azt újratárgyalni. Az Országgyűlés által elfogadott törvényt a köztársasági elnök újra visszaküldheti az Alkotmánybíróságnak a módosított rendelkezések ismételt megvizsgálása céljából. Ez a lehetőség nem korlátozott, újra és újra élhet e jogával a köztársasági elnök.

Ha a köztársasági elnök a megküldött törvénnyel nem ért egyet – és azt nem küldi el az Alkotmánybíróságnak –, észrevételeinek közlésével, egy alkalommal megfontolásra visszaküldheti az Országgyűlésnek. Abban az esetben, ha azt az Országgyűlés változatlan szöveggel fogadja el, a köztársasági elnök a törvény megalkotására vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények nem teljesülésére tekintettel kérheti az Alkotmánybíróságtól az Alaptörvénnyel való összhang vizsgálatát.

Az Alkotmánybírósághoz megküldött törvények sorsáról az az Alkotmánybíróság dönt, amelynek minden tagját a Fidesz–KDNP-koalíció jelölése alapján választott meg – az ellenzék bevonása nélkül – az Országgyűlés. [Alapt. 6. cikk]

Ha a köztársasági elnök úgy ítéli meg, hogy az Alaptörvény vagy annak módosítása elfogadásakor nem tartották meg a megalkotására vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelményeket, kérheti ennek vizsgálatát is az Alkotmánybíróságtól. [Alapt. 8. cikk]

A köztársasági elnök helyettesítése

Az országgyűlési képviselők egyötöde indítványozhatja a köztársasági elnök megfosztását tisztségétől, ha a köztársasági elnök az Alaptörvény vagy tisztsége gyakorlásával összefüggésben más törvény rendelkezéseit szándékosan megszegte, illetve szándékosan bűncselekményt követett el. A megfosztási eljárás megindításához az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatára van szükség. Az eljárás megindításáról szóló ország-

gyűlési határozat meghozatalától kezdődően a megfosztási eljárás befejezéséig a köztársasági elnök nem gyakorolhatja hatásköreit. A megfosztási eljárás lefolytatására az Alkotmánybíróság jogosult. A köztársasági elnöki tisztségtől való megfosztást meghatározó rendelkezések nem utalnak a köztársasági elnök helyettesítésére, és nem utalnak az alkotmánybírósági eljárás befejezésének időpontjára.

Ezek azért lényeges kérdések, mivel a köztársasági elnök átmeneti akadályoztatása esetére az Alaptörvény rendelkezik a helyettesítéséről: feladat- és hatásköreit az Országgyűlés elnöke gyakorolja. A köztársasági elnök átmeneti akadályoztatásának tényét a köztársasági elnök, a kormány vagy bármelyik országgyűlési képviselő kezdeményezésére az Országgyűlés állapítja meg, speciális szabályok híján az általános rendelkezések szerint. Az „akadályoztatás” azt jelenti, hogy a köztársasági elnök valamely oknál fogva nem képes betölteni hivatalát. Ilyen helyzet nem csak fizikai korlátok miatt állhat elő. Akadályoztatás az, ha az államfőt pártpolitikai kötődése akadályozza meg abban, hogy kifejezze a nemzet egységét, és örökjön az államszervezet demokratikus működése felett.

A tisztségtől való megfosztás eljárása, illetve az átmeneti akadályoztatás megállapítása érdekében induló eljárások eltérő okból, eltérő célból indulnak. Ezért levonható az a következtetés, hogy nem alkalmazhatóak együtt az Alaptörvénynek a két eljárásra meghatározott szabályai. De értelmezhetőek e szabályok másként is. A tisztségtől való megfosztás céljából induló eljárás ugyanis megakadályozza a köztársasági elnököt hatásköreinek gyakorlásában. A kérdés azért lényeges, mivel a köztársasági elnök megbízatása megszűnik, ha kilencven napot meghaladó időn át képtelen feladatkörének ellátására. Ezért az alkotmánybírósági eljárás elhúzódása – ha a két eljárás rendelkezéseit együtt lehet alkalmazni – azt eredményezné, hogy a köztársasági elnöki tisztség az eljárás befejeződése előtt megszűnik. Ha viszont a tisztségtől való megfosztás eljárása nem minősül a köztársasági elnök átmeneti akadályoztatásának, akkor erre a helyzetre nem rendezett a helyettesítés kérdése. Sajnálatos módon a köztársasági elnök jogállásáról szóló törvény ezekre a kérdésekre nem tér ki [Alapt. 12–14. cikk].

Az alkotmányozási kényszer

A mozgástér hiánya

A kormányalakítás jogának választások útján történő ellenzéki megszerzése, a törvényhozói hatalom ellenzéki kézbe kerülése nem változtat azon a közismert tényen, hogy **minden olyan pozíció a Fidesz–KDNP által kinevezettek kezében marad, amelyek birtokában megakadályozható a választásokon nyertes új hatalom berendezkedése a hosszú távú kormányzásra.** Nem csupán arról van szó, hogy a köztársasági elnök irá-

nyításával feléled a hatalommegosztás gyakorlata, és az Alkotmánybíróság ráébred feladatára, hanem arról is, hogy 2010 után a közigazgatás, a bírósági és az intézményi vezetői garnitúra – párthűség alapján – kicserélődött. A közigazgatásban szinte a teljes apparátus ennek a koalíciónak köszönheti kinevezését, és a bírói testületben is jelentős személycserék voltak. Ha a mai ellenzék választást nyer, új állami berendezkedést kell felépítenie. Az Alaptörvény 2015 közepén hatályos rendelkezései mellett erre nincs lehetőség. Új Alaptörvényre, Alkotmányra van szükség.

Alkotmányossági válsághelyzet

A legfontosabb indok, amely miatt alkotmányozási kényszerről kell beszélni, az a **törvényes jogrend hiánya, ebből eredően a jogbiztonság teljes felszámolása**. Az alkotmány – alkotmányértő módon történt – hatályon kívül helyezésével, helyébe egy Alaptörvénynek keresztelt pártdokumentum bevezetésével, az Országgyűlés törvényalkotási folyamatának átrendezésével olyan helyzet állt elő, amely miatt senkinek a személye és vagyona nincs biztonságban. Lényegében nincsenek kiszámítható társadalmi viszonyok. Minden megtörténhet, és annak az ellenkezője is. **Ezért van szükség jogállami rendszerváltásra**. Az a kérdés, hogy az Alaptörvényben az alkotmányozáshoz formai követelményként előírt összes képviselő kétharmadának hiányában az új parlament jogosult-e alkotmányt elfogadni? Megállapíthatja-e ilyen feltételek mellett az új parlament, hogy a 2011-ben Alaptörvényként bevezetett pártdokumentum nem létező, érvénytelen dokumentum?

A közvetlen hatalomgyakorlás szükségessége

A válasz megadásához az alkotmányozás eredeti rendeltetéséhez kell visszakanyarodni: a hatalom tulajdonosai megállapodást kötnek a megválasztott képviselőkkel, hogy nevükben eljárjanak, intézzék az ország ügyeit. Ez a megállapodás mint alkotmány ölt jogi formát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a választók lemondtak eredeti jogosítványukról: szükség esetén közvetlenül gyakorolják a hatalmat. A jelenlegi alkotmányossági válsághelyzetből nincs más kiút. A 2010 óta hatalmon lévők leváltására készülők, a közmegegyezésen, az emberi méltóság tiszteletén, **az esélyteremtésen alapuló jogállam visszaállítására törekvő ellenzéknek az alkotmányozáshoz kell felhatalmazást kérnie a választóktól**. Úgy kell elindulni a választásokon, hogy meghirdetik a jogállami rendszerváltást, annak lépéseit, az új alkotmány elveit, felhatalmazást kérve a szükséges törvények megalkotására, meghirdetve azoknak népszavazás útján történő megerősítését. A közvetlen hatalomgyakorlás útján történő alkotmányozásra akkor is szükség van, ha a választási eredmények alapján elégséges számú képviselő jutna be ellenzéki oldalon az Országgyűlésbe ahhoz, hogy meglegyen az alkotmányozáshoz előírt kétharmad.

A közvetlen hatalomgyakorlás legitimitása

Az alkotmányozásnak nem volt, nem lehetett kitaposott útja. A rendszerváltást előkészítő Országgyűlés által 1989. július 1-jén elfogadott – a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló – törvény előírta, hogy „Az alkotmány elfogadásáról (megerősítéséről) népszavazás útján kell döntenet.” Ez a törvény majdnem tíz évig – 1998. február 27-éig – volt hatályban. Ekkor lépett életbe az országos népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló törvény, amely viszont már nem tartalmazta ezt a kitételet.

Az Alkotmánybíróság kialakította azt a gyakorlatot, miszerint parlamentáris kormányforma esetén nincs helye népszavazás útján történő alkotmánymódosításnak. „A parlamentáris kormányformának a képviselő útján való hatalomgyakorlás a meghatározó formája. A közvetlen hatalomgyakorlás ebben az alkotmányos berendezkedésben szükségszerűen kiegészítő, másodlagos forma. Az alkotmányozási eljárás nemzetközi áttekintése alapján is azt állapíthatta meg az Alkotmánybíróság, hogy a népszavazás általában kiegészítő alkotmányozó hatalomként van jelen az alkotmányozás folyamatában; a népszavazás funkciója csaknem kizárólag a képviselő által elfogadott alkotmány-szöveg megerősítése vagy elvetése. Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy az Alkotmány módosítására irányuló kérdésben nem írható ki választópolgári kezdeményezésre olyan népszavazás, amely az Országgyűlésre kötelező volta miatt elvonná az Országgyűlés alkotmányozó hatáskörét.” [25/1999. (VII. 7.) Ab-hat.]

Magyarországon azonban megszűnt a jogállam. Megszűnt a parlamentáris kormányforma. A jogállam már akkor megszűnt, amikor – az alkotmány rendelkezéseinek, az Alkotmánybíróság határozatainak figyelmen kívül hagyásával – elfogadták és hatályba léptették az egypárti Alaptörvényt, amikor a köztársasági elnök, az Országgyűlés elnöke és a miniszterelnök közjogi méltóságokat egymás közt szétosztotta egy baráti társaság. Így helye van a közvetlen hatalomgyakorlásnak. Sőt, le lehet vonni azt a következtetést, hogy jogrend híján nincs is más megoldás. Nem példa nélküli egyébként az alkotmánnyal összefüggő népszavazás: Franciaországban az V. Köztársaság Alkotmányát népszavazás fogadta el. Helye van népszavazásnak ebben a témakörben Olaszországban, Svájcban, Dániában, Írországon, Spanyolországban is.

Az alkotmánynak a jelen helyzetben közmegegyezésre kell épülnie. A közmegegyezés adhat felhatalmazást a választásokon nyertes új politikai erőnek az alkotmányozáshoz.

A köztársasági elnök új szerepben

A köztársasági elnök közvetlen választása teremti meg a hatalmi ágak elválasztásának garanciáját. Olyan alkotmányos szabályokat kell kialakítani, amelyek garanciát biztosítanak a „pártok felett álló”, megfelelő jelölt megtalálásához. Így például az alkotmány-

ban meg kell határozni az összeférhetlenségi kérdéseket. Kizáró ok lehet – többek között – a negyvenedik életkor el nem érése, a jelölést megelőző tíz éven belüli vezető funkció betöltése valamelyik pártban, vagy az ezen időszakon belüli kormánytagság.

A közvetlenül választott köztársasági elnök nem kötődik az Országgyűléshez, nincs megfelelési kényszere a második megválasztása érdekében.

A közvetlenül megválasztott köztársasági elnök jogköre bővülne az alkotmánybírák kiválasztásával és megbízásával, valamint a Legfelsőbb Bíróság [Kúria] elnökének kiválasztásával és megbízásával. Így a hatalmi ágak szétválasztása a legfontosabb területen megvalósulna: a végrehajtó hatalom közvetve sem tud befolyást szerezni a bírói hatalom területén. Az Alkotmánybíróság – amely visszakapja teljes jogkörét – megfelelő biztosítékot nyújt a törvényhozói és a végrehajtói hatalom működése alkotmányosságának tekintetében.

A jogállami rendszerváltás menete

A jogállami rendszerváltás szakaszosan hajtható végre. Első lépésként meg kell alkotni azt a törvényt, amely megállapítja **az Alaptörvény semmisségét**. Ezt követően népszavazás útján el kell fogadtatni az alkotmány elveit, s ennek alapján az új alkotmányt, amelyet újabb népszavazás erősít meg.

A semmisségi törvény

Az Országgyűlés a választásokon kapott felhatalmazás alapján, a semmisségi törvényben, kinyilvánítja a következőket:

- Magyarország Alaptörvénye nem létező, semmis. A semmisség a hatályba lépés napján áll be. A sarkalatos törvények elveszítik különleges közjogi helyzetüket. Az Alaptörvény alapján adott megbízatások és kinevezések nem léteznek.
- Magyarország ideiglenes Alaptörvénye a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény a 2010. május 24-én hatályos szöveggel. A sarkalatos [kétharmados] törvények módosításához, [újraalkotásához] népszavazással történő megerősítésre van szükség.
- A köztársasági elnök jogköreit az új köztársasági elnök megválasztásáig az Országgyűlés elnöke látja el.
- Átmeneti jelleggel az Alkotmánybíróság feladataiban a 2011. április 10-ig megválasztott alkotmánybírók vehetnek részt. 2011. április 10-ig megválasztott

alkotmánybírónak kell tekintetni azt az alkotmánybíró is, akit e határidőt követően újraválasztottak. [Ideiglenes megbízásukat a köztársasági elnöktől kapják.]

Az Országgyűlés a semmisségi törvényt országos népszavazásra bocsátja. A törvény kihirdetésére akkor kerülhet sor, ha az országos népszavazás érvényes és eredményes.

Intézkedések a jogállam visszaállítására

Az Országgyűlés az első ülésén megállapítja, hogy a köztársasági elnök akadályoztatva van feladatai ellátásában. Ennek oka, hogy pártpolitikusként képtelen betölteni feladatát.

Az Országgyűlés a volt sarkalatos törvényeket szükség szerint módosítja és népszavazásra bocsátja. Az Országgyűlés elnöke – a köztársasági elnök jogkörében – kiadja az ideiglenes megbízásokat a nem létezőnek nyilvánított kinevezések és megbízások átmeneti pótlására.

Az Alkotmányozás

Az alkotmány alapelveit népszavazáson kell elfogadni. Minden vitás kérdésben lehetővé kell tenni a népszavazást, például a királyság vagy köztársaság; közvetlenül választott köztársasági elnök vagy Országgyűlés által választott köztársasági elnök; egy- vagy két-kamarás országgyűlés, népszavazás után kihirdethető törvények köre, adózási plafon, alanyi jogon járó alapjövedelem stb.

Az alkotmányt az alapelvek megtartásával kell elkészíteni és népszavazás útján megerősíteni.

Zárszó helyett

E „forgatókönyv” megvalósítására akkor nyílhat lehetőség, ha a köztársasági elnök ellenzéki győzelem után összehívja az új Országgyűlés alakuló ülését. Ennek elmaradása, egy másik történet kezdete.

2. RÉSZ

Alkotmányos rendszerkérdések

E változások gyökeresen átalakították a politikai döntéshozatal mechanizmusait. A magas szintű, specializált szakmai felkészültség, az információk nagy tömegének gyors és hatékony feldolgozása, a döntés-előkészítési eljárások ésszerűsítése nélkül a társadalomirányítás gépezete már régóta működésképtelen lenne. Mindez érthető módon alapjaiban formálta át a laikus parlamentek szerepét és működésmódját. Már a múlt század közepén mindenütt kialakult a kormányzat dominanciája, megszűnt a parlament és kormány (törvényhozás és végrehajtás) korábbi szembenállása. A kormány és a kormánypárti frakciók szoros érdekközösségén alapuló kormányzás „új hatalommegosztást” teremtett a kormányzat és az ellenzék között. A törvények előkészítésében betöltött meghatározó kormányzati szerep és a többségi szavazógepezet működtetése révén a parlament kormánynak való alárendelődése a második világháborút követően mindenütt jellemzővé vált. „Egy működő parlamentáris kormányrendszerben nem a parlament ellenőrzi a kabinetet, hanem a kabinet a parlamentet”² – fogalmazódott meg már fél évszázaddal ezelőtt.

A másik ok a választójog kiszélesedése, a pártok működésmódjának és szerepének megváltozása, ezekkel szoros összefüggésben a politikai nyilvánosság szerkezetváltása (Habermas) és a tömegpártok és a pártok által uralt állam kialakulása.

Max Weber már száz esztendővel ezelőtt jelezte a pártviszonyok megváltozását: „A politika az idők folyamán olyan üzemmé fejlődött, amelyet szükségképpen a hatalomért folytatott harcban és az alkalmazott harci módszerekben járatos, a modern pártharcok iskolájában edződött emberek működtetnek,³ és ahol „gyakorlatilag természetesen vagy azok kezében van a hatalom, akik folyamatosan dolgoznak az üzemen belül, vagy pedig azokéban, akiktől – mint mecénásoktól vagy az érdekeltek nagyhatalmi klubjainak [...] vezetőitől – az egész üzem működése pénzügyileg vagy személyileg függ.”⁴

A kormány és a pártok szerepében bekövetkezett eme változások egyenes következménye, hogy a parlamenti pártfrakciók az informálisan vagy belső szabályzatokban előírt normák szerinti szigorú frakciófegyelemnek megfelelően működnek. „Az egyes képviselő, aki ugyan pártján belül jogosult arra, hogy részt vegyen a többségi határozat kialakításában, döntésében végül is kötve van a parlamenti csoporthoz. A szervezett érdekek között állandóan megismétlődő kompromisszum kényszere a pártot a frakcióval szemben kényszerítő erővé változtatja, s kifelé biztosítja fellépésének egységét; a képviselő pártjától ténylegesen imperatív mandátumot kap” – írta már ötven évvel ezelőtt Habermas.⁵

A szabad mandátum mítosza ennek ellenére ma is él, melyet számos alkotmány is tartalmaz.⁶ Sőt, alkotmányjogászok a frakciófegyelem előírását gyakran a parlamenti működés egyfajta devianciájaként fogják fel. Kétségtelenül igaz, hogy a parlamentek szerepében, a képviselők funkciójában bekövetkező változásokat a jogi szabályozás nem követte, így a közvélekedés sem tudott elszakadni attól a régi tantól, hogy a képviselőnek a választókat kell képviselnie, és a saját meggyőződése és lelkiismerete szerint kell szavaznia.

A törvénygyárként működő parlamentekben elmélyült szakpolitikai ismeretek hiányában a képviselők számára lehetetlen az évente több tízezer oldalnyi törvényszöveg áttekintése, megértése, és még ilyen irányú szándék esetén is képtelenség lenne a haterőgen választói érdekek „képviselete”. A „szabad mandátum” elve szerinti képviselői

ténykedés teljesen kiszámíthatatlanná tenné a parlamenti pártok működését. A választó nem személyekre szavaz, hanem meghatározott arculattal, értékrenddel, programmal rendelkező *pártok közül választ*. Még amikor egyéni jelöltekre szavaz, akkor is pártot választ. Jól jelzi ezt a magyar vegyes választási rendszerben a listás és egyéni szavazatok együtt mozgása és a pártoktól független képviselőjelöltek teljes esélytelensége. A pártutasítások fegyelmezett követése alapvető egzisztenciális érdekük is a képviselőknek, hiszen jelöltek a pártok állítanak.

Ugyanakkor jogosan vethető fel, hogy a pártok és a parlamentek megváltozott működés módjának megfelelő alkotmányos és törvényi szabályozás hiányzik. Ez a mulasztás nemcsak a képviselők státusával, jogaival, kötelezettségeivel kapcsolatban kérhető számon, hanem a pártokkal, a párfrakciókkal kapcsolatban is. Miközben a parlamentek a teljes (ma már online) nyilvánosság előtt működnek, a *valódi döntési centrumok* jórészt átláthatatlanok. Az elmúlt ötven évben a kormányzati tevékenység transzparenciájának erősödő követelésére mintegy száz országban ugyan megalkották az információszabadságról szóló törvényeket, a félállami szervezetként, részben közpénzekből működő, a kormányzati döntéseket meghatározó politikai pártok ténykedését szinte teljes homály fedi.⁷ A pártok parlamenti és parlamenten kívüli szerepének, működésének, finanszírozásának szabályozása nem véletlenül várat magára.

Az egyes országok parlamenti gyakorlata sok tekintetben eltér egymástól, az azonban elmondható, hogy bár formális értelemben a parlament szavazza meg a törvényeket, a törvényalkotás érdemben (a koncepció megfogalmazása, a szakpolitikai egyeztetés, a civilrészvétel biztosítása, a tervzet megszövegezése) mindenütt a kormány kezében van. A képviselőket, parlamenti bizottságokat ugyan ma is megilleti a törvénykezdeményezési jog, a megszavazott törvények csak mintegy 10 százaléka – általában kisebb jelentőségű módosítások – származik a parlamenttől.⁸

A parlament jelentősége ott és annyiban maradt meg, ahol és amennyiben az ellenzék jogait jogszabályok vagy normává szilárdult parlamenti szokásrend garantálja, ahol a vizsgálóbizottságok, az interpellációk, azonnali kérdések az ellenzék számára lehetővé teszik a kormány nyilvános számonkérését, ahol a nagyszámú és jól fizetett szakértőkkel megtámogatott bizottsági munka révén a parlament mintegy utolsó szűrőként befolyásolni tudja a törvényalkotást, és ahol a kiegyensúlyozott médiaviszonyoknak köszönhetően a parlamenti ellenzék hatékonyan képes a kormánnyal szemben politikai alternatívát megfogalmazni és ezzel a kormány leváltásának esélyét megteremteni.

II. A magyar Országgyűlés újjászületése⁹

A diktatúrákat a 70-es években maguk mögött hagyó dél-európai országokhoz (Spanyolország, Portugália, Görögország) hasonlóan az új demokrácia nálunk is egy erős

parlament felállításában remélt biztosítékokat találni a régi rendszer feléledése ellen. Az első négyéves ciklus országgyűlési naplójából jól nyomon követhető, mennyi illúzióval fogtak neki a munkának a 90 százalékból újdonsült képviselők.

„A volt állampárti »posztkommunisták«, valamint a rendszerváltó pártok közti (illetőleg ez utóbbiak egymással szembeni) bizalmatlanság egy olyan közjogi elrendezéshez vezetett, amely az Országgyűlés által gyakorolt tényleges törvényhozó, illetve ellenőrző szerepétől várta az esetleges hatalomkiszajátítási kísérletek ellensúlyozását egy olyan kormányforma keretei között, amelynek modernkori fejlődése egyébként mindenhol a végrehajtó hatalom túlsúlyát eredményezte.”¹⁰

Az egykori Ellenzéki Kerekasztal résztvevői között a köztársasági elnök választása körül kialakult vita, majd az ennek nyomán 1989 novemberében lebonyolított népszavazás komoly ellentéteket hozott felszínre. Mégis a konszenzusképesség fennmaradását jelezte a parlamentbe bejutott pártoknak az új parlament alakuló ülését előkészítő tárgyalássorozata 1990. április 12–28. között, amely döntött a parlamenti tisztségek betöltésének módjáról, a bizottsági rendszerről, a bizottságokban a frakcióarányokról. Ebben a megállapodásban rögzítették, hogy az ideiglenes köztársasági elnöki teendőket is ellátó házelnök személyére a legtöbb mandátumot elnyert MDF, az Országgyűlés elnökének ideiglenes feladatait ellátó alelnöki posztra a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) állíthat jelöltet. A kompromisszumkészség nyilvánult meg abban is, hogy április 29-én megszülethetett a két legnagyobb rendszerváltó párt megállapodása,¹¹ amely az ország kormányozhatósága, a parlamentáris demokrácia, a stabil kormányzati működés biztosításához szükséges alkotmánymódosítás tartalmát határozta meg.

Az új képviselők politikusi szocializációjának keretét szolgáló kerekasztal-tárgyalások, a hónapokon át tartó konzultációk és a kompromisszumkötés gyakorlata az első parlamenti ciklusban még fennmaradt. Meggyőzően illusztrálja ezt a kétharmados adatvédelmi törvény 1992-es vitája és elfogadása. A tárgyszerű vita ekkor még nem propagandacélokat, nem a közvélemény, hanem a vitapartner meggyőzését szolgálta. Az ellenzék számos fontos módosító javaslatát a kormánykoalíció érdemi tárgyalás alapjaként kezelte. A törvényt végül 188 képviselő „igen” szavazatával 7 tartózkodás mellett úgy fogadták el, hogy a támogató szavazatokból csak 91 volt kormánypárti és 97 ellenzéki. A bizottsági és plenáris viták eredményeként a kormány által benyújtott törvényjavaslat információszabadság része 8 lényeges ponton módosult, illetőleg egészült ki: ebből öt ellenzéki kezdeményezésre. Az élesedő politikai és ideológiai viták ellenére az Országgyűlés kormánypárti és ellenzéki frakciói tehát egymással együttműködve érdemi törvényalkotói szerepet játszottak.

Az 1994–1998 közötti második ciklusban – noha az már egyértelműen a pártelvű működés jeleit mutatta – a 72 százalékos kormánypárti többség nem vetett véget a parlamenti pártok közötti megegyezésre törekvő politikának. Ennek legfontosabb jelei a következők voltak:

- 1994 szeptemberében a kormánypártok kezdeményezésére, de a hat parlamenti párt közös javaslata alapján fogadta el az Országgyűlés a Házasabályt, amely az

ellenzék jogainak garantálásával, illetőleg kiterjesztésével igyekezett ellensúlyozni a kormánytöbbség nyomasztó túlsúlyát. (A Házsabály alacsony, 20 százalékos támogatottság alapján lehetővé tette parlamenti vizsgálóbizottságok létrehozását. Az elsősorban ellenzéki eszközként használt interpelláció heti időkerete egy órától másfél órára nőtt. Ekkor intézményesült a kormányzat ellenőrzésének új eszközeként az azonnali kérdések órája, és került be az a szabály, hogy a minisztereknek évente legalább egyszer be kell számolniuk az Országgyűlés illetékes bizottsága előtt.)

- Az 1995. május 30-án ötpárti megállapodás alapján elfogadott alkotmánymódosítás¹² az ellenzék jogainak megóvása és az alkotmányozásban való érdemi részvételük biztosítása érdekében az új alkotmány előkészítésének részletes szabályairól szóló országgyűlési határozat elfogadását négyötödös többséghez kötötte.
- Sikert ért a régóta húzódozó kétharmados médiatörvény kompromisszumos elfogadása.
- A parlament ellenőrző szerepének fontosságát mutatta, hogy hét vizsgálóbizottság alakulhatott meg, ebből hat az ellenzéki pártok kezdeményezése nyomán. Hatékonyan működött az ellenzék egyik legfontosabb „fegyvere”: az interpelláció intézménye. Az interpellációk mintegy 95 százalékát ők nyújtották be.
- Érvényesült a parlament egyik alapvető funkciója: a politikai alternatívák megjelenítése, mely az akkori médiaviszonyok közepette valóban eljuthatott a politika iránt érdeklődő közvéleményhez. A 13 politikai vitanap közül 10-et az ellenzék kezdeményezésére tűztek ki.¹³

III. A parlament „leszázákolása”¹⁴ (1998–2002)

A parlament háttérbe szorítása, a parlamenti ellenzék jogainak korlátozása érdekében a Fidesz már első kormányzati ciklusa idején is megtett minden olyan intézkedést, amelyhez elegendő volt az egyszerű többség.

A háromhetes üléselési rend

A legtöbb vitát kétségtelenül a plénum háromhetes üléselési rendjének *önkéntes* bevezetése váltotta ki. Önkéntes, mert ha a döntés betű szerint nem is sértette meg a Házsabályt, önhatalmúlag feles többséggel fogadott el egy, a Házsabály szabályozási körébe tartozó, tehát kétharmados többséget igénylő normát. Az egész ügy már ekkor (1999) jól jelezte a fideszes kormánytöbbség hajlamát arra, hogy konszenzus nélkül, erőből határozzon olyan ügyekben, amelyek néhány évvel korábban még többpárti egyezség körébe tartoztak, és arra, hogy „kreatív” jogértelmezéssel töltsse ki a joghézagokat, rúgjon

fel egy közel tízéves parlamenti gyakorlatot. Nyilvánvalóvá vált, hogy a fair eljárás, az önmérséklet, a politikai gesztusok nem tartoznak politikájuk eszköztárába.

A szabadon választott parlament működésének első hónapjában szükségessé vált, hogy valamilyen formában meghatározzák az ülésezési rendet. A bizottságok működéséről szóló 1990 májusában elfogadott országgyűlési határozat¹⁵ az Országgyűlés folyamatos működésének biztosítását a házbizottság¹⁶ hatáskörébe utalta, amely 1990. május 31-én állásfoglalásban rögzítette, hogy „az Országgyűlés minden hét hétfői és keddi napján plenáris ülést tart.” Az új Hárszabály 1994-es elfogadását követően a házbizottság az 1990-es állásfoglalását 1996-ban is megerősítette. A Hárszabály valóban nem mondta ki szó szerint, hogy az Országgyűlés minden héten ülést tart, csupán arról rendelkezett, hogy „az interpelláció és a kérdés tárgyalására hetente legalább kilencven percet kell biztosítani.” A heti ülésezési gyakorlatot azonban a pártok korábban több ízben és egyhangúan megerősítették, és a parlament ennek megfelelően ülésezett.

Ennek ellenére Áder János az Országgyűlés fideszes elnöke állásfoglalást kért az ügyrendi bizottságtól arról, hogy az interpelláció és kérdés tárgyalására vonatkozó „hetente” kifejezés milyen értelemben alkalmazandó? A módszer világos: nem az erre hivatott és az ülésezés rendjéről többször állást foglaló paritásos házbizottságot kérte fel, hanem a kormánypárti többségű ügyrendi bizottságot, amely nem okozott meglepetést. Az elvárásnak megfelelően – az ellenzék tiltakozása ellenére – meghozta azt az általános érvényű állásfoglalását, amely szerint az interpelláció és kérdés tárgyalásának szabályai „értelmszerűen” azokra a hetekre vonatkoznak, amelyeken az Országgyűlés egyébként ülést tart. Jellemző az ellenzék naivságára, hogy ezek után indítványozta az állásfoglalás elutasítását. A plénum kormánypárti többsége természetesen helybenhagyta a háromhetes ülésezési rendet.

A kormánypárti obstrukció intézményesítése

Az Országgyűlés kormánypárti többségének a háromhetes ülésezés bevezetésével sikerült elérnie, hogy az ellenzék csak korlátozottan élhessen a jogaival, ezáltal gyengüljön a kormány ellenőrzése, és jelentősen szűküljön az az idő, amelyben az ellenzék a saját véleményének hangot adhat.

- Az előző ciklus 5 százalékához képest 30% százalékra emelkedett a *kormánypárti „interpellációk”* aránya jelentős parlamenti műsoridőt biztosítva a kormánynak, egyrészt, hogy politikáját propagálja, másrészt, hogy kampányoljon az előző kormány, illetőleg az ellenzék politikusai ellen.
- A gyakori *éjszakai ülésezés* bevezetésével igyekezett elérni, hogy minden fontos vagy kényes ügy tárgyalása kikerüljön a televíziós közvetítés műsoridejéből.
- A leglátványosabb visszaesés az *azonnali kérdések* tekintetében történt (hiszen az az ülésnapok számától függ). Az 1994–1998 közötti több mint 1200 azonnali kérdésnek ebben a ciklusban kevesebb mint a felét tették csak fel, úgy, hogy a csökkenés

kizárólag az ellenzéki képviselők e jogát érintette, hiszen a kormánypárti képviselők pontosan annyit kérdeztek, mint az előző négy évben.¹⁷

- A kormánytöbbség, visszaélve a hatalmával, egyszerűen kisajátította a *vizsgálóbizottság* megalakításához való jogot. A Hárszabály ugyanis hiába írta elő, hogy a képviselők 20 százalékának kezdeményezésére kötelező vizsgálóbizottságot létrehozni. Az ellenzék által kezdeményezett ügyekben különböző módszerekkel megakadályozták a vizsgálóbizottság megalakulását. A többség jogával visszaélve nem szavazták meg például a bizottság nevét vagy összetételét. Csak a kormánypárti kezdeményezésű négy vizsgálóbizottság alakulhatott meg.
- A 2000 novemberében elfogadott *két évre vonatkozó költségvetés* mindenekelőtt azt szolgálta, hogy a választásokat megelőző év végén a kormányzat mentesüljön az ellenzéki kritikáktól. Az ellenzék a kétéves költségvetés benyújtását alapvetően antidemokratikus lépésnek tartotta, amelynek leplezetlen célja a parlamenti kontroll alóli kibújás, az éves nyílt vita megspórolása volt.
- Az Országgyűlés leértékelésének nyilvánvaló szándékát jól szimbolizálta, hogy Orbán Viktor szinte alig jelent meg a parlamentben, és 1999-ben tartott első évertékelő beszédét, mint aztán valamennyi következőt, nem a Parlamentben mondta el, hanem a Vigadóban saját hívei körében.

Fontos megjegyezni, hogy a háromhetes ülésrend bevezetése csak a parlamenti ellenzék okvetetlenkedésének visszaszorítását célozta, de nem járt a törvényalkotás radikális korlátozásával. Az Antall–Boross-kormányok idején ugyanis 427, a Horn-kormány idején 494, az első Orbán-kormány idején 454 törvény született. Ennél lényegesebb, hogy ebben a ciklusban megmaradt a szakpolitikát alakító, a törvényalkotásban meghatározó szerepet játszó kormányzati szerep. Az elfogadott törvények 80 százalékát a szaktárcák készítették elő és nyújtották be.

IV. A maffiaállam „parlamentje”

A 2010-es választások nyomán előálló 2/3-os parlamenti többség birtokában minden közjogi akadály elhárult a második Orbán-kormány elől, hogy kénye-kedve szerint alakítsa át a húsz év alatt kiépült alkotmányos rendszert: az intézményeket, a jogrendszert. Ehhez a jogállami néven Országgyűlésnek hívott intézmény fenntartására nemcsak a legalitás látszatának megőrzése miatt volt szüksége, hanem a maffiaállam „törvényes” kiépítéséhez is. A jogállami berendezkedés szisztematikus lerombolásához minden korábbi ciklust messze felülmúló erőltetett ütemű törvényalkotásra volt szükség. Emiatt kellett a köztársasági alkotmányt 19 hónap alatt 12-szer módosítani, a helyébe lépő Alaptörvény címet viselő dokumentumot pedig 8 tárgyalási nap alatt áterőltetni a parlamenten.

A korábban nyolc ellenzékben töltött év alatt a Fidesz-vezérkar nem télenkedett. Ahhoz, hogy a hatalomra kerülésük utáni jogalkotási tempót megvalósítsák, ügyvédi irodák és szakértők sokaságának hosszas előkészítő munkájára volt szükség. Ahhoz, hogy a ciklus négy éve alatt keresztül lehessen vinni a legfontosabb intézményi és személyzeti változtatásokat, amelyek a kormányzati pozíció elvesztése esetén is visszafordíthatatlanná teszik a változtatásokat, gondos és szisztematikus előkészítésre volt szükség.

A 2010-zel kezdődő Fidesz-éra törvényalkotási produktumának átfogó elemzésére nem vállalkozom, inkább a módszert igyekszem bemutatni, ahogy az Orbán körüli agytröszt döntései nyomán az alkotmányosság és a törvényesség áruhájába öltöztetve sikerült kiszervezni a közpénzekből finanszírozott magánszféra világába a törvényalkotást, az alkotmányozást.

Alkotmányos akadályok nélkül

Egy „jogállamban nincs semmi, ami szuverén, csak alkotmányjogilag körülhatárolt kompetenciák léteznek”¹⁸ – fogalmaz Habermas. Jogállamokban ennek megfelelően a kormányzó többség hatalmát számos alkotmányos szabály és intézmény korlátozza. Különösen igaz ez a 20. századi diktatúrák utáni európai országokban. E korlátok közé tartozik sok helyütt a parlament kétkamarás felépítése, a minősített többséget igénylő törvények, a népszavazás intézménye, az államfő bizonyos jogosultságai, az alkotmánybírói kontroll, az alkotmányok úgynevezett örökös, azaz megváltoztathatatlan klauzulái, a föderatív felépítésből fakadó párhuzamos törvényhozás, az alkotmányos jogok lényeges tartalmának korlátozhatatlanságát előíró szabályok és nem utolsósorban a törvényhozó és az alkotmányozó hatalom szétválasztása, azaz az alkotmányozásra vonatkozó különleges szabályok.

Magyarország azon kevés országok közé tartozik, ahol kétharmados parlamenti többség esetén a törvényhozó és az alkotmányozó hatalom egybeesik, azaz nincs semmilyen speciális eljárás az alkotmány módosítása vagy új alkotmány elfogadása esetére. Az egyetlen apró akadály a Horn-kormány idején elfogadott alkotmánymódosítás volt, mely az új alkotmány előkészítésének részletes szabályairól szóló országgyűlési határozat elfogadását négyötödös többséghez kötötte. Ezt annak idején az Országgyűlés 78 százalékos többséggel, 312 támogató szavazattal, tartózkodás és ellenszavazat nélkül fogadta el. (Az akkori húsztágú Fidesz-frakcióból tizenketten megszavazták, öten nem szavaztak, és hárman távol maradtak.)

2010-ben e *négyötödös szabály* eltörlését, az épp csak egy hónapja felállt parlament immár harmadik alkotmánymódosításként, egyéni képviselői indítvány alapján, háromnapos vita nyomán fogadták el a kormánypártok – *kétharmados szavazattal*. Ezzel végképp szabdaddá vált az út a köztársasági alkotmány és a jogállam felszámolása előtt. A jogállam független, részhatalmi státussal bíró intézményeinek (Alkotmánybíróság, Állami Számvevőszék, Magyar Nemzeti Bank, bíróságok, ombudsmani rendszer, önkormányzatok) különböző technikákkal történő átalakítása útjában immár semmilyen belső akadály nem

állt. (Írásomnak nem tárgya, de bizonyára tanulságos lehet majd e technikák intézményenkénti elemzése.) Az Európai Unió elhúzódozó kötelezettségzegési eljárásai pedig nem tudták visszafordítani a folyamatot. Az uniós normák megszegésének deklarálása mellett sem a Legfelső Bíróság elnökét, sem az adatvédelmi biztost nem tudták állásába visszahelyezni.

A kodifikáció magánosítása

2010 novemberében az Országgyűlés megszavazta a jogalkotásról szóló új törvényt (Jat.).¹⁹ A jobbikos és LMP-s támogatással elfogadott szabályozásról már a megszavazáskor tudni lehetett, hogy azt csak az új jogalkotási „rend” függőlegességének szánják. A kétharmados úthenger ugyanis ekkor már akadálytalanul robogott. Az addigra át-passzírozott 99 törvényből 56-ot kormánypárti képviselők nyújtottak be, mellőzve mindenfajta előzetes egyeztetést. Ebből hat alkotmánymódosítás volt. Már ekkor sejthető volt, hogy mit érnek a Jat. olyan tetszetős előírásai, mint például, hogy

- a jogszabálynak a címzettek számára egyértelműen értelmezhető szabályozási tartalommal kell rendelkeznie,
- jogszabály a hatálybalépését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget,
- a jogszabály hatálybalépésének időpontját úgy kell megállapítani, hogy elegendő idő álljon rendelkezésre a jogszabály alkalmazására való felkészülésre,
- a jogszabályok megalkotásakor biztosítani kell, hogy a jogszabály megfeleljen az Alaptörvényből eredő tartalmi és formai követelményeknek, illeszkedjen a jogrendszer egységébe, megfeleljen a nemzetközi jogból és az európai uniós jogból eredő kötelezettségeknek és megfeleljen a jogalkotás szakmai követelményeinek.

A Jat. szerint a jogszabály előkészítőjének e követelményeket figyelembe kell vennie a jogszabály tartalmának kialakításakor. E kötelezettség elmulasztása azonban csak egy jogállamban, egy független alkotmánybíróság léte esetén volnának jogi következményei. Hasonló jogi ereje van annak az előírásnak, hogy a *kormányzati* jogszabály-előkészítő tevékenység során a kormány az igazságügy-miniszter útján gondoskodik e követelmények érvényesítéséről. Hiszen ehhez valódi igazságügy-miniszterre és valódi hatáskörökre volna szükség.

A Jat. előírja továbbá, hogy a jogszabály [valamennyi] előkészítője a tervezethez hatásvizsgálatot köteles csatolni. Az előzetes hatásvizsgálat eredményéről a kormány által előterjesztendő törvényjavaslat, illetve kormányrendelet esetén a kormányt tájékoztatni kell. A hatástanulmányban vizsgálni kell a tervezett jogszabály valamennyi jelentősnek ítélt hatását, különösen társadalmi, gazdasági, költségvetési hatásait, környezeti és egészségi következményeit, az adminisztratív terheket befolyásoló hatásait, valamint a jogszabály megalkotásának szükségességét, a jogalkotás elmaradásának várható következményeit, és a jogszabály alkalmazásához szükséges személyi, szervezeti, tárgyi és pénzügyi feltételeket. Mint ahogy az elmúlt öt év tapasztalatai mutatták, a hatástanul-

mány mellőzésének semmilyen jogi szankciója nincs. Elég csak a Paks II.-beruházásról vagy az üzletek vasárnapi zárva tartásáról szóló törvényekre utalni.

A Jat.-tal egy időben született meg a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény.²⁰ Az azóta eltelt közel öt év jogalkotási tapasztalatainak fényében lenyűgöző az előterjesztő igazságügyi tárca cinizmusa. A tervezethez ugyanis a következő indokolást fűzte: *„Az emberek véleménye nem akadály, hanem maga a megoldás.»* A Nemzeti Együttműködés Programja az idézett mondattal hitet tesz amellett, hogy hazánkban – kapcsolódva a nyitott kormányzás elvéhez – a közjó előmozdítása érdekében, valamint a közérdek messzemenő szem előtt tartásával, kívánatos, hogy a társadalom legszélesebb rétegeinek legyen lehetősége arra, hogy a jogszabályok előkészítése során kifejezhesse véleményét, észrevételeit, javaslatait a készülő jogszabállyal kapcsolatban. Ennek érdekében szükség van a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvétel szabályainak megalkotására, amely biztosítja azon állandó kereteket, amelyek mentén a társadalom különböző rétegeinek érkei érvényesülni tudnak a jogszabályok előkészítése során, ezzel biztosítva nagyobb legitimitációt az elfogadott jogszabályoknak, valamint azt, hogy minél jobb minőségű, az életviszonyoknak megfelelő jogszabályok születhessenek.”

A jogalkotás rendjére vonatkozó két kirakattörvény elfogadásával a kormányzat semmilyen kockázatot nem vállalt, hiszen még az egykori, a jogállami Alkotmánybíróság is csak elvértve, egészen kivételes esetekben állapított meg alkotmányellenességet a Jat. megsértése miatt. A 2010-től kezdődően hatásköreit tekintve megcsonkított, fideszes káderekkel feltöltött, mégis változatlanul Alkotmánybíróságnak nevezett testülettől pedig semmi félnivalója nincs.

A 2010-zel induló parlamenti ciklus egyik legtöbb megütközést kiváltó „újítása” a törvénytervezetek úgymond egyéni képviselői indítványkénti benyújtásának gyakorisága. Számos nyugati országban ez a jog korlátozott (a képviselők meghatározott létszámához kötött), vagy a kormány kötelező közreműködését írja elő. Jogállami berendezkedésekben a kormány jogalkotási dominanciája mellett az ilyen ellenzéki kezdeményezéseknek nem sok esélyük, a kormánypártiaknak a kormányzati szándékokkal szemben nem sok racionalitásuk van, sőt az eljárás egyenesen a frakciófegyelem megsértése lenne. Ezért az egyéni képviselői törvénykezdeményezés mindenütt fehér holló. Nyilvánvalóan nálunk is másról van szó. Az alábbi táblázat összefoglalja, miként alakult a képviselői törvénykezdeményezés az 1990 utáni parlament egyes ciklusaiiban.

A sokrétű és magas szintű szakmai ismeretet feltételező, a jogrendszer koherenciájára, a szabályozás alkotmányosságára, az uniós normákban előírt követelményekre is figyelő, komoly kodifikációs tapasztalatot igénylő törvény-előkészítés nyilvánvalóan nem képviselői kompetencia. Az elmúlt öt évben a „képviseleti törvénykezdeményezés” iparszerű működtetése több célt szolgált. Egyrészt a jogalkotási törvényben és a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvényben megszabott közzétételi kötelezettség kijátszását, mert ezzel minimálisra lehetett rövidíteni a nemkívánatos vitákat. De legalább ennyire fontos volt a kormányzaton belüli „nehézkés”, hosszadalmas szakpolitikai vitákkal terhelt tárcaegyeztetések elkerülése.

Ciklus	Összes elfogadott törvény	Nemzetk. szerződések nélkül	A törvényjavaslat betervezője		
			kormánypárti képvis.	bizottság	képv. és bizottság együtt
1990-1994	427	390	n.a.	n.a.	n.a.
1994-1998	494	385	42 (11%)	8 (2%)	50 (13%)
1998-2002	455	288	39 (13%)	22 (7%)	61 (21%)
2002-2006	561	431	65 (15%)	17 (4%)	82 (19%)
2006-2010	585	439	61 (14%)	23 (5%)	84 (19%)
2010-2014	860	705	268 (38%)	20 (3%)	288 (41%)
2010-2015. máj.	1026	826	303 (37%)	24 (3%)	327 (40%)

Forrás: az Országgyűlés Irományai

Ha közelebbről megnézzük, milyen esetekben használta ezt az eszközt a Fidesz-egytröszt, kiderül, hogy az egymondatos módosító törvényektől, az alkotmánymódosításig, a jogalkotás megannyi szakterületét és szinte valamennyi jogágot érintően.²¹ Csak néhány a fontosabbak közül:

- a különadó-törvények,
- a sztrájk törvény módosítása,
- Btk. módosítások („három csapás”),
- a rezsicsökkentést előíró törvények,
- a devizahitelek megsegítését célzó törvények,
- a családvédelmi törvény,
- a szerencsejáték szervezésével kapcsolatos törvény módosítás,
- a 228 §-ból álló, az indokolással együtt 176 oldalnyi terjedelmű médiatörvény.

A titkosan, a közvélemény által ellenőrizhetetlen szakértői stábokban előkészített és a szaktárcák megkerülésével az erre kijelölt parlamenti képviselők által kézbesített tervezetek közül külön említést érdemelnek az alkotmánymódosítások. A 2010 májusa és 2011 novembere között elfogadott 12 alkotmánymódosítás közül 9-et képviselők nyújtottak be és csak 3-at az igazságügy-miniszter. Ugyancsak képviselői kézbesítés útján került napirendre az Alaptörvény címet viselő dokumentum, az ennek rangjára emelet Átmeneti Rendelkezések és az Alaptörvény 5 módosításából 2. (A kormányzat részéről beterveztett 3 módosításból egyet a vidékfejlesztési miniszter (!), egyet a nemzetgazdasági miniszter jegyezte (!), és csupán a fennmaradó egyet az igazságügy-miniszter.)

A képviselői törvénykezdeményezés – ha nem is nagy számban – a rendszerváltás utáni valamennyi parlamenti ciklusban ismert volt. 2010 után azonban egy korábban nem csak ismeretlen, de elképzelhetetlen gyakorlat honosodott meg, hogy hivatalban lévő miniszterek és államtitkárok számos esetben képviselőként aláírva nyújtottak be törvényjavaslatokat. 2010–2014 között 21 ilyen eset fordult elő, ebből 6-szor Navracsics

Tibor igazságügy-miniszter, 10-szer Lázár János Miniszterelnökséget vezető államtitkár vállalta ezt. A 2014–2015 júliusa között 9 törvényt terjesztettek ilyen módon be, melyek közül 3 esetben Lázár János képviselő (nem mellékesen a Miniszterelnökséget vezető miniszter) aláírásával.

A döntések és a döntés-előkészítés kiszorulását az állami, kormányzati szférából nem csak a kormánytagok, és különösképpen az igazságügy-miniszter látványos megalázása illusztrálja. A tárcák és a miniszteri poszt eljelentéktelenítését célozta már 2010-ben a különböző igazgatási szakterületek gigaminisztériumokba szervezése²² és a folyamatosan napirenden tartott vidékre-költöztetés terve. Orbán személyzeti politikájának köszönhetően, mindezt komolyabb belső viták és demonstratív miniszteri lemondások nélkül sikerült elérni.²³

A szaktárcák háttérbe szorítása különösen a 2014-gyel kezdődő ciklusban vált látványossá a Miniszterelnökség minden korábbinál erősebb pozícióba helyezésével. Jogelődjét, a Miniszterelnöki Hivatalt Orbán már 1998-ban átszervezte. „A hivatalosan a kormánypolitika hatékonyabb koordinációját és a miniszterelnök kiemelt alkotmányos jogállásának megfelelő hivatali apparátus létrehozását célzó szervezeti-irányítási reform jelentős lépés volt, amely hozzájárult a miniszterelnök kormányon belüli pozíciójának erősítéséhez.”²⁴

2010–2012 között a Miniszterelnökség mintegy százfős létszámmal a kormányfő kabinetjeként működött. 2012 nyaratól a kormányzati koordináció az igazságügyi tárcától a Miniszterelnökséghez került, amelynek ettől kezdődően a politikai súlya és mérete is folyamatosan nőtt. A Miniszterelnökség Szervezeti és Működési Szabályzata²⁵ ma egy 116 oldalas 197 §-ból álló szöveg 6 függelékkal. A honlapján közzölt adatok szerint a Miniszterelnökség 4 kormánybiztost, 9 államtitkárt és 25 helyettes államtitkárt foglalkoztat, a szervezetén belül 89 főosztály, 151 osztály és 37 kabinet, illetőleg titkárság működik. A miniszter a feladatkörét meghatározó jogszabály²⁶ szerint 15 kormányzati munkaterületen összesen 102 feladatkör ellátásáért felel. A feladatok és a létszám szinte határt nem ismerő felduzzasztása jelzi, hogy a Miniszterelnökség tölti be azt a szükséges operatív közvetítő szerepet, amellyel a kormányfő és bizalmasai által a formális állami és pártkereteken kívül meghozott döntéseit állami ruhába öltöztetik. Így kapnak a privát szférában születő ötletek és szándékok jogszabályi mezt, szükség esetén a parlamenti maroinettfigurák engedelmes közreműködésével és a mindenkori igazságügy-miniszterek asszisztálásával.

A statáriális törvényalkotás bevezetése

Az Országgyűlés Hárszabályának a kormánypárti képviselők szavazataival elfogadott módosítása 2012. január 1-jétől bevezette a statáriális törvényalkotás lehetőségét. Ez azt jelenti, hogy a törvényjavaslat előterjesztője mindennemű indoklás nélkül kezdeményezhette a törvényjavaslat úgynevezett kivételes sürgős eljárásban tárgyalását.

Az előterjesztő javaslata alapján a plénum akár úgy is dönthetett, hogy az ilyen eljárásban a módosító javaslatok beterjesztésére mindössze *három órát* biztosít, a zárószavazást pedig már a következő napra elrendeli. Az Országgyűlés csak az erre kijelölt állandó bizottság által jóváhagyott módosító javaslatokról dönthetett, és pedig nem külön-külön, hanem egyetlen szavazással. Mindezen felül a kijelölt állandó bizottság módosító javaslatot nyújthatott be a zárószavazás napján az ülés kezdete előtt akár *egy órával* is. A Házsabály lehetővé tette, hogy a kormánypártok ülészakonként hatszor alkalmazzák ezt az eljárást, ez alól csak az Alaptörvény, a sarkalatos törvények jelentettek kivételt.

Ezzel a változtatással a korábbi, 4/5-ös többséget igénylő kivételes eljárás szabályát írták felül. Lehetővé tették, hogy Magyarországon békeidőben a kormánytöbbség kevesebb mint 48 óra alatt a parlamenten áthajszolhasson tervezeteket, és az így elfogadott szövegeket mint „törvényeket” a hivatalos lapban kihirdessék.

Lássuk egy példán, hogy fest a gyakorlatban az effajta törvényalkotás.²⁷ Két kormánypárti képviselő 2013. április 28-án *vasárnap* nyújtotta be az infotörvény (az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény, mely a korábbi adatvédelmi törvény helyébe lépett) módosításáról szóló T/10904. számú törvényjavaslatot. Másnap, hétfőn kezdeményezték a javaslat kivételes sürgős eljárásban történő tárgyalását, mégpedig úgy, hogy a módosító javaslatok benyújtására háromórnyi időt javasoltak, a zárószavazásra pedig a következő napot.

Az erre kijelölt alkotmányügyi bizottság még hétfőn délelőtt döntött a javaslat tárgysorozatba vételéről és az általános vitára való alkalmasságáról, összesen 12 percet szánva az ügynek. Mintegy két óra múlva, a plenáris ülésen a kivételes sürgős eljárásra vonatkozó kezdeményezést a kormánypárti többség elfogadta, az ezt követő 180 percben volt lehetőségük a képviselőknek módosító javaslatokat benyújtani. A még aznap este ismételten összeülő alkotmányügyi bizottság 5 perc leforgása alatt elutasította az ellenzéki képviselők által benyújtott módosító javaslatokat, és este 21 óra 4 perckor az összevont általános és részletes vitára a törvényjavaslat a plénum elé került, amely 64 percnyi időtartamban foglalkozott vele. Rövid éjszakai pihenő után kedd reggel, kevesebb mint 48 óra leforgását követően a törvényjavaslatot a kormánypárti többség meg is szavazta.

Mivel ebben az esetben is képviselő szállította a törvényjavaslatot, a parlamenti tárgyalást szakmai egyeztetés nem előzte meg, elmaradt mindenfajta társadalmi vita, mi több, a közigazgatási koordináció is. Ez utóbbi különösképpen indokolt lett volna, hiszen a módosítás alkotmányos alapjogokat szabályozó törvényt érintett. Az ismeretlen helyen készült előterjesztéssel kapcsolatban az ügyben illetékes igazságügyi tárca államtitkára cinikusan akként nyilatkozott, hogy „a kormány ebben a formában még nem tudta megtárgyalni a törvényjavaslatot, tekintettel arra, hogy a törvényjavaslat benyújtása óta nem ülésezett, ezért bármennyire is szeretném azt mondani, hogy a kormány támogatja, nem térhetek el attól, hogy a kormány nem ülésezett, de ha gondolják, annak ellenére, hogy a kormány nem ülésezett, a kormány támogatását megelőlegezem.”²⁸

A bevezetéstől a ciklus végéig hátralévő két és fél év alatt a kétharmados többség 26 esetben alkalmazta a kivételes, az úgynevezett sürgős eljárást: 18-szor kormány-előterjesztés, 8-szor képviselői kezdeményezés nyomán. Statáriális eljárásban módosították például:

- a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról szóló törvényt,
- az Infotörvényt kétszer,
- a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról szóló törvényt,
- a Büntető Törvénykönyvet,
- a 2013. évi költségvetést kétszer,
- a közművezetékek adójáról szóló törvényt,
- az államháztartási törvényt.

A 2014. május 6-án, az új ciklus alakuló ülésén lépett hatályba a kétharmados többség által az előző ciklus utolsó napján megszavazott új Hárszabály.²⁹ Az immár 162 §-ból álló új Hárszabály értékelése külön tanulmány tárgya lehet, itt csak annyit fontos jelezni, hogy az statáriális eljárás szabályai kibővültek. A kivételes sürgős eljárás helyett két új eljárásmodot (sürgős eljárás, kivételes eljárás) vezetett be, lehetővé téve ezzel, hogy egy ülészak alatt immár nem hat, hanem tíz alkalommal lehessen irreális tempóban áterőszakolni törvényeket a parlamenten. Az új Hárszabály hatálybalépése óta eddig eltelt másfél év alatt összesen 18 törvényt fogadtak el ilyen gyorsított eljárásban, ebből 7-et képviselő kezdeményezett.

V. Rendeleti kormányzás?

A rendeleti kormányzás gondolata vagy fenyegető réme az elmúlt öt évben többször is felmerült.³⁰ Az előbbieken kifejtettek könnyen arra indíthatnak bárkit, hogy az Országgyűlés szerepvesztéséből a rendeleti kormányzás kialakulására következtessen. De mit látunk, ha a történelmi előzményeket vizsgáljuk?

A rendeleti kormányzás a rendi parlamentek korában a maga tiszta valójában mutatkozhatott meg. Mária Terézia például az 1764–65-ös Országgyűlésnek a hadiadó ügyében elhúzódó vitái nyomán úgy ítélte meg, hogy a magyar rendekkel nem megy semmire, ezért egyszerűen nem hívott össze több Országgyűlést, áttért a rendeletekkel való kormányzásra, ami 1790-ig, azaz a halálát követően is még 10 évig fennmaradt.

Az olasz fasiszta rendszer kiépítése érdekében Mussolini 1925. január 3-án feloszlatta a parlamentet és rendeleti kormányzást vezetett be. Hitler kancellári kinevezését követően, 1933 márciusában keresztülvitte a német Birodalmi Gyűlésen a birodalmi alkotmányt módosító felhatalmazási törvényt (Ermächtigungsgesetz), amely nemcsak azt tette lehetővé, hogy a kormány is hozzon törvényeket, hanem azt is, hogy e törvények

eltérhessenek az alkotmány rendelkezéseitől. Formálisan a Reichstagot nem oszlatták fel, erre nem volt szükség, de a háború végéig mindössze 7 törvényt alkotott, melyből kettő a felhatalmazás meghosszabbításáról szólt.

1967 áprilisában, azt követően, hogy Görögországban a hadsereg átvette a hatalmat, bevezették a rendkívüli állapotot, feloszlatták a parlamentet és betiltották a politikai pártokat. Az 1968-ban elfogadott alkotmány pedig formálisan is bevezette a rendeleti kormányzást.

Itthon a rendszerváltás előtti, magát proletárdiktatúráként definiáló Rákosi- majd Kádár-rendszerben nem került sor a parlament feloszlására. Az Országgyűlés formális működtetése mellett az 1949-ben felállított Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) volt az az állami szerv, amelynek nevében törvényerejű rendeletek sokasága született. A NET csak az alkotmányt nem módosíthatta, minden egyéb ügyben olyan rendeletet adhatott ki, amely a jogforrási hierarchiában a törvényekkel azonos szinten állt. Fennállásának negyven éve alatt, 1949 és 1989 között, a NET 1355 törvényerejű rendeletet bocsátott ki. Ugyanezen idő alatt az Országgyűlés 311 törvényt fogadott el, évente átlagban 10-12 napon ülésezve. A pártállam rendszerében az Országgyűlésnek sem érdemi törvényalkotói, sem kormányzati ellenőrző funkciója nem lehetett. Mindenekelőtt reprezentációt látott el. A rendszer „demokratikus” jellegét volt hivatott demonstrálni. A formálisan a parlamentben megszavazott törvények, illetőleg a NET által kibocsátott törvényerejű rendeletek a párt és a kormányzati szakapparátusokban szövegeződtek.

A rendeleti kormányzás ezen történeti előképei abban hasonlóak egymáshoz, hogy megszűnt a parlamentek érdemi jogalkotó és ellenőrző szerepe, ha feloszlásukra nem is került minden esetben sor. De sem a parlament formális felszámolása, sem szimbolikus megtartása nem járt együtt a parlamenti funkciók magánosításával. A jogalkotás szerepét részben vagy egészben kormányzati tényezők (az uralkodó, a miniszterelnök, az államelnök, a Führer vagy a katonai vagy civil kormány) vették át, vagy, ahogy a Franco-diktatúra idején Spanyolországban és nálunk a pártállam idején történt: a monopolhatalmi helyzetben lévő, uralkodó párt szabályozott keretek között működő vezető grémiumai az állami kormányzati szervekkel együtt látták el a „törvényhozás” funkcióját.

A fideszes maffiaállam annyiban emlékeztet a történelmi előzményekre, hogy negligálja a parlamentet. De ebben a berendezkedésben – miközben megszűnt a kormányzat mindennemű ellenőrzése – a kodifikáció, a törvényhozás úgy került ki a jogilag szabályozott parlamenti és kormányzati szférából, a mintegy két évtizede működő szabályozott egyeztetési mechanizmusokból, hogy egy ellenőrizhetetlen, nem formalizált, nem dokumentált, nem számon kérhető privát világba helyeződött át, a maffiafőnök udvari szakértőinek, jól fizetett ügyvédi irodáinak közegébe. „...1998 és 2002 között már működött a tükörreferatúra-rendszer, csak akkor a Miniszterelnöki Hivatalon belül. Most hasonló valósul meg, csak épp a kormányzaton kívül lesznek a tárcák megfeleleői, ahol véleményezés, stratégiai tervezés folyik” – idézi a Századvég Alapítvány kursoriumának elnökét, Láncki Andrászt Franczel Richárd egy tanulmányában.³¹

VI. A parlamenti ellenzék szerepe

A kétharmados többséggel szemben a nem jobbkios parlamenti ellenzék súlyos választás elé került. Az első Fidesz-kormány időszakában szerzett tapasztalatok alapján biztosra vehette, hogy a teljhatalom birtokában a Fidesz könyörtelenül kihasznál minden törvényes és törvénytelen lehetőséget az ellenzék karanténba szorítására, jogainak korlátozására. De a mai, magát demokratikusnak mondó ellenzék nem szerzett tapasztalatot arról, miként lehet politizálni önkényuralmi keretek között. Nem igazán meglepő ezért, hogy olyan megoldást választott, amely zsákutcába vitte.

A pártállam utolsó éveiben eredményes lehetett a demokratikus ellenzék taktikája, hogy „úgy kell tenni, mintha egy jogállamban élnénk”. Akkor egy elbizonytalanodott, defenzívába szorult rendszer megosztott hatalmi elitjével álltak szemben. Egy olyan politikai garnitúrával, amelynek az aktív része láthatóan napról napra kompromisszumkészebbnek mutatkozott. Technokrata és reformer szárnya pedig – ha időnként vonakodva is – végül segédkezet nyújtott a rendszerváltást megalapozó politikai és jogi változásokhoz.

A 2010 utáni korszakban merőben más a helyzet. A mára kiépült maffiaállam politikai berendezkedése a maffiafőnök egy szűk körének kizárólagos és gátlástalan hatalmára épül, mely nem ismer kompromisszumokat, csak az erő politikáját. A hatalmát és vagyonát tápláló források megőrzése miatt érdekelt a legalitás és a normalitás látszatának megőrzésében. Hatalmas szellemi és anyagi forrásokat mozgósít ezért folyamatosan a jogállami díszletek megőrzése érdekében. Ebben segíti a nem-jobbkios ellenzék a folyamatos, de teljesen meddő parlamenti aktivitásával.

A Fidesz nem jobbkios ellenzéke a 2010–2014-es ciklusban 257 (évi átlagban: 64) törvényjavaslatot nyújtott be, melyből egyetlenegy fogadott el a parlament: a kötelező óvodáról szóló törvény egy paragrafusának módosítását. A 2014-ben kezdődött ciklus első esztendeje alatt beterveztett 49 ellenzéki törvényjavaslatból egyetlen esetben sem lett törvény. (Megjegyzendő, hogy a 2006–2010-es parlamenti ciklusban 11 ellenzéki kezdeményezésű és 15 olyan törvény született, amelyet kormánypárti és ellenzéki képviselők közösen terjesztettek elő.)

A parlamentek működésére persze a világban sehol nem jellemző az ellenzék által benyújtott törvényjavaslatok gyakori elfogadása. Az ellenzék e jogával tehát csak igen ritkán és elsősorban kommunikációs megfontolásból él, mert az alkalmat adhat a saját politikai-szakpolitikai alternatíva bemutatására a parlament nyilvánosságát és televíziós műsoridőt biztosító terepén. Ehhez azonban olyan médiaviszonyok kelljenek, ahol a sajtó mértékadó része kiegyensúlyozott és szakszerű tudósításokban számol be a parlament működéséről. A magyarországi médiaviszonyok rendszerváltás utáni történetéről és jelen állapotáról Vársárhelyi Mária kitűnő írásai³² hű tükörképet adnak. A hazai média tulajdonviszonyai közepette a parlamenti ellenzék ténykedése, politikusainak felszólalásai, performanszai egy zárványként működő, a közönség elenyésző százalékát elérő média kérészetű tudósításaiban jelenhetnek csak meg.

A 2014-es választási eredmények és az azt követő közvélemény-kutatások félreérthetetlenül megmutatták, hogy az ellenzéki (parlament) politizálás olyan, mint a futópad a fitneszteremben: felemészti az ember minden erejét, miközben egy tapodtat sem jutunk előre.

Jegyzetek

- 1 Az írás a maffiaállam fogalmát Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája* (Noran Libro Kiadó, Budapest, 2015) című kötetében kifejtettek értelmében használja.
- 2 Ernst Fraenkel: *Deutschland und die westlichen Demokratien*, Kohlhammer, Stuttgart, 1964. 95.
- 3 Max Weber: *A politika mint hivatás*. Medvetánc Füzetek. Kiadja ELTE-MKKE Művelődéskutató Intézet, 1989. 27.
- 4 Uo. 45.
- 5 Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég–Gondolat, Budapest, 1993. 295–296.
- 6 Benne volt nálunk is a köztársasági alkotmányban, és szerepel az Alaptörvény címet viselő mai dokumentumban is.
- 7 Ennek megtörésére tett javaslatot 2008-ban az az ombudsmani ajánlás, amely a parlamenti frakciók szabályzatainak közzétételére szólította fel a pártokat. A frakciószabályzatok mindegyike tartalmazta a frakciófegyelem betartására vonatkozó előírásokat. Az ajánlás a pártok tényleges politikai szerepére és súlyára tekintettel fogalmazta meg a nyilvánosság követelményét, melynek a pártok rövid időre eleget is tettek. Jelenleg már egyetlen szabályzat sem található az interneten. Az ajánlás szövegét lásd: http://abi.atlatszo.hu/index.php?menu=aktualis/ajanlasok&dok=206_K_2008-12
- 8 Lásd ehhez: Kerekes Zsuzsa: A hatalom ága-boga. *Társadalmi Szemle*, 1993. 12. sz., Szente Zoltán: *Az Országgyűlés húsz éve*. In: Sándor Péter, Stumpf Anna, Vass László (szerk.) *Magyarország politikai évhuszadkönyve: Kormányzati rendszer a parlamenti demokráciában*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány (DKMKKA), 2009. http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp20/1-04_szente.html
- 9 Az Országgyűlés 2010 előtti időszakának bemutatásához Szente Zoltán hivatkozott munkájára támaszkodtam.
- 10 Szente id. mű. 8.
- 11 A választásokon két legtöbb szavazatot elérő párt a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége által 1990. április 29-én aláírt megállapodás Magyarország kormányozhatóságáról. Magyarország Politikai Évkönyve. Szerk: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 1991. 428–429.
- 12 A Magyar Köztársaság alkotmányáról szóló, többször módosított 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 1995. évi XLIV. törvény.
- 13 Lásd részletesen: Szente id. mű. 17–19.
- 14 Kuncze Gábor kifejezése (Kuncze Gábor: *A leszázalékolt Harmadik*. In: *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről*. Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2000. 236–253.)

- 15 Országgyűlés bizottságainak létrehozásáról, tisztségviselőinek és tagjainak megválasztásáról szóló 41/1990. (V. 18.) OGY-határozat.
- 16 Az 1990-ben intézményesített házbizottság paritásos alapon működik. A frakcióvezetőkön kívül tagjai: az Országgyűlés elnöke, alelnökei, a háznagy. Szavazati joga csak a frakcióvezetőknek van. Döntéseit egyhangúan hozza. Feladata, hogy biztosítsa az Országgyűlés folyamatos működését, egyeztesse az Országgyűlés működésével kapcsolatos vitás kérdéseket.
- 17 Szente id. mű 29.
- 18 Habermas, Jürgen: Az állampolgárság három fogalma. *Kritika*, 1992. 8. sz. 8.
- 19 Az Alkotmánybíróság ugyanis 2010. december 31-i hatállyal megsemmisítette a korábbi jogalkotási törvényt. (121/2009. (XII.17.) AB-hat.)
- 20 2010. évi CXXXI. törvény.
- 21 Lásd részletesebben: Müller György: Parlament és kormány viszonyáról (2010-2014, és ami utána következik). *Jogelméleti Szemle*, 2014/1. sz. 88–89.
- 22 Az első Orbán kormány megalakulásakor 1998-ban 15 minisztérium és két tárca nélküli miniszter kezdte meg a munkáját. 2010-ben az addig szokásos 13-15 minisztérium helyett 8 állt fel.
- 23 A Fidesz mint politikai párt karakterváltozásának és vezér káderpolitikáját megalapozó a vazallusi függérendszer kialakulásának leírását lásd: Magyar Bálint id. mű. 54–57.
- 24 Körösi András: *Az Orbán-kormány és a kormányzati hatalom szerkezete 2001-ben*, (In: *Magyarország politikai évkönyve I.* Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2002. 25.
- 25 1/2014. (VII.23.) MvM utasítás a Miniszterelnökség Szervezeti és Működési Szabályzatáról. Hivatalos Értesítő. 2014. évi 37. szám.
- 26 152/2014. (VI. 6.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről.
- 27 Részletesen lásd: Kerekes Zsuzsa: Az információszabadság kálváriája. *Fundamentum* 2013. 2. sz. 97–98.
- 28 http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=39&p_qln=272&p_felsz=312&p_felszig=350&p_aktus=53
- 29 Az egyes házszabályi rendelkezésekről szóló 10/2014. (II. 24.) OGY-határozat.
- 30 <http://www.168ora.hu/itthon/parlament-hazszabaly-kormany-bethlen-gombos-mussolini-orban-hitler-90486.html>
http://tenytar.blog.hu/2013/09/17/rendeleti_kormanyzas_de_gaulle_vagy_hitler_nyomaban
- 31 Franczel Richárd: Kormányzati döntéshozatal 2010–2014 között. *Kodifikáció és Közigazgatás* 2015/1. szám. 33.
- 32 Lásd például: *Médiamonopoly*. In: *A magyar polip. A posztkommunista maffiaállam 2.* Noran Libro Kiadó, Budapest 2014. 413–433.

Magyar Bálint

A maffiaállam mint a bűnöző állam egyik típusa

A szervezeti kriminológia a szerint rendszerezi a bűncselekményeket, hogy milyen szervezet követte el azokat.¹ Így különböztet meg vállalati bűncselekményt és állami bűncselekményt. A kormányzat és a vállalatok azonban esetenként együttműködhetnek, sőt egyenesen ösztönözhetik, segíthetik egymást bizonyos bűncselekmények elkövetése érdekében. Így jön létre még három kategória: az állam által előmozdított vállalati bűnözés, a vállalat által előmozdított állami bűnözés és a két szereplő egyenrangú közreműködése esetén: az állami-vállalati bűnözés. „**A kormányzati bűnözés** leginkább a fehérgalléros bűnözéssel rokon. Az **állami bűnözés** az állam vagy annak szervei által végrehajtott makroszintű sérelem. **A politikai fehérgalléros bűnözés** kormányzati pozíciókat elfoglaló személyek vagy azok hálózatainak a cselekménye annak érdekében, hogy gazdasági vagy politikai előnyöket szerezzenek maguknak vagy pártjaiknak.”²

Nemcsak **állami bűnözés** létezik azonban, hanem **bűnöző állam** is, vagyis olyan állam, amely rendszeresen, tudatosan és kártékonyan sérti, csorbítja saját állampolgárai alapvető jogait. Egy ilyen államon belül rendkívül szoros a különböző közbeszerzésekből, pályáztatásokból élő gazdasági társaságok és a valójában a hatalom céljait kiszolgáló, politikai bábokként funkcionáló civil társadalmi szervezetek összefonódása az állammal, a kormánnyal. Ilyen esetekben a korrupció és az elnyomó rendszer szereplői ezer szállal kötődnek egymáshoz.³ De érdemes a szóba jöhető államokat tipizálni azok fő bűnözői tevékenysége szerint. Ennek nyomán megkülönböztethetünk „bűnöző **államot**, amelynek a központi projektjét emberiség elleni bűncselekmények” képezzik; „elnyomó **államot**, melynek központi projektje állampolgárok vagy azok csoportjai alapvető emberi jogai érvényesítésének szisztematikus megtagadása”; „korrump **államot**, mely az állam, annak vezetői, rokonai és a hozzájuk kötődő személyek javára történő, szisztematikus fosztogatása”; és végül „gondatlan **államot**, melyet az jellemez, hogy elmulasztja enyhíteni azokat a szenvedéseket, melyek ügyében az állam tehetne lépéseket.”⁴ A bűnöző államot természetesen az idézett „állami projektek” különböző típusú kombinációi jellemezhetik.

1. A hazai jog a bünszervezetről

A magyar büntető törvénykönyv szerint a „**bünszervezet: három vagy több személyből álló, hosszabb időre szervezett, összehangoltan működő csoport, amelynek célja (...) szándékos bűncselekmények elkövetése**”.⁵ A törvény alkalmazásában az összehangoltság azt jelenti, hogy a bünszervezet tagjai a „**bűncselekményekkel kapcsolatos feladatokat megosztják**”, ami „**nyilvánvalóan előzetes tervezést, bizonyos fokú irányítást, szervezést feltételez**”. A Kúria 2005-ben meghozott jogegységi határozata⁶ pedig az alábbiak szerint – különböző konkrét ügyek tárgyalását segítő – részletezi is, hogy miként is értsük a bünszervezet működését:

- a bünszervezet minőségileg más, mint pusztán egyének együttcselekvése; magának a **bünszervezetnek kell hosszabb időre szervezettnek és összehangoltan működőnek lennie**;
- az „összehangolt működés” a **bünszervezet** fogalmi összetevője, amely tartalmát tekintve nem más, mint a **benne cselekvő személyek egymást erősítő hatása**; ugyanakkor az összehangoltság meglétének nem feltétele a bünszervezetben cselekvők közvetlen kapcsolata, a más cselekvések, illetve a más cselekvők kilétének konkrét ismerete; a **bünszervezet tagjaként** elkövetett magatartás azonban csak annak az elkövetőnek róható fel, aki a bünszervezet feladatmegosztáson, alá-fölérendeltségre épített módon kialakított szervezetében a szervezetet ismerve, annak tagjaival állandó kapcsolatban együttműködve fejtett ki tevékenységet;
- a Btk. hatályos rendelkezései nem tesznek különbséget a **bünszervezeten belüli cselekvés hierarchiája** („posztjai”), aktivitása, intenzitása szempontjából, ezek a büntetékiszabás körében értékelendő körülmények;
- a bünszervezet által a szervezeten kívülálló személynek adott megbízással e megbízott nem vált a bünszervezet tagjává, mivel ehhez a szervezetbe történő tényleges betagozódás a szervezet belső működésének ismerete és az abban való aktív részvétel szükséges; határozott különbséget kell tenni a bünszervezet tagjaként, illetve a **bünszervezet (vagy annak bármely tagja) megbízásából elkövetett bűncselekmény** anyagi-jogi megítélése között;
- amennyiben bizonyított, hogy a bűncselekményt egy tényleges bünszervezet működéséhez kapcsolódva, illetve annak keretei között követték el, úgy a végrehajtás körülményeiből – különösen a konkrét magatartás mások megelőző vagy további **láncolatos cselekményeit** feltételező jellegéből, ezek szükségszerű és ezért előreláthatóan bekövetkező eseményeiből lehet következtetést levonni arra, hogy az alkalmoszerű tettes (részes) cselekménye megvalósításakor a bünszervezetbeni elkövetést felismerte.

Világos beszéd. Bár a jogegységi határozat az embercsempészet, lányfuttatás, drogkereskedelem és az ezekhez hasonló jellegű, klasszikusan alvilági szervezeti bűnügyeket segít

egységesen értelmezni, sem a büntető törvénykönyv, sem a jogegységi határozat definíciói nem zárják ki az alkalmazás lehetőségét olyan esetekben sem, mikor a bünszervezet tagjainak jelentős része a közhatalmi intézmények felső vezetői rétegéből kerül ki. Sőt azt sem, hogy az legyen a bünszervezetet mozgató, meghatározó elem, azaz nem a szervezett alvilág, hanem maga a szervezett felvilág.

2. A Palermói Egyezmény

A nemzetközi szervezett bűnözés ellen 2000-ben elfogadott és Magyarország által 2006-ban ratifikált Palermói Egyezmény⁷ sem zárja ki azt a narratívát, hogy a küzdelem esetleg ne a szervezett alvilági csoportok és az államhatalom képviselői között folyjon, hanem az állam képviselői maguk adják a bűnöző csoport magját.

A Palermói Egyezmény nyomán az Európa Tanács szervezett bűnözéssel foglalkozó szakértői csoportja (PC-S-CO) meg is határozta azokat az ismérveket, amelyek fennállása esetén **bűnszervezetről** lehet beszélni. A meghatározás kötelező és esetleges kritériumokat tartalmaz. S mint látjuk, a szakértői csoport által a maffia, azaz a szervezett alvilág meghatározására használt kritériumokkal – akárcsak a magyar büntetőjogi szabályozás esetében – le lehet írni a szervezett felvilág, azaz a maffiaállam működését is. Az Egyezmény az alábbiak szerint különböztet meg kötelező és esetleges kritériumokat.

A kötelező kritériumok:

- három vagy több személy együttműködése;
- hosszú távú vagy meghatározatlan időre szóló együttműködés;
- súlyos bűncselekmények gyanúja vagy azok elkövetése;
- anyagi haszonszerzési és/vagy hatalmi pozícióba kerülési cél.

Az esetleges kritériumok:

- minden egyes résztvevőnek meghatározott feladata vagy szerepe van;
- valamely belső fegyelmi vagy ellenőrzési forma használata;
- megfélemlítés céljából erőszak vagy egyéb eszközök alkalmazása;
- befolyás kiterjesztése a politikusokra, a médiára, közigazgatásra, a rendészeti szervekre, az igazságszolgáltatásra, illetve a gazdasági élet szereplőire korrupció vagy bármely más módszer alkalmazásával;
- kereskedelmi vagy üzleti jellegű struktúrák felhasználása;
- részvétel a pénzmosásban;
- nemzetközi szintű működés.

3. A maffiaállam mint a bűnöző állam egyik típusa⁸

A laikus olvasónak sem okozhat különösebb gondot, hogy e kritériumokhoz hozzárendelje a maffiaállam megfelelő személyeit, eseményeit. „Mi egy tolvajkulcs egy részvényhez képest? Mi egy bankrablás egy bankalapításhoz képest?” – kérdezi Bicska Maxi Brecht *Koldusoperájában*. A maffiaállam esetében pedig mi is kérdezhetnénk, hogy mi egy törvényszegés egy törvényhozáshoz képest. Mi egy rablás a tulajdontól törvény- és rendeletalkotási eszközökkel történő megfosztáshoz képest? Mi egy munkahelyi főnök túlkapása a központi tisztogató akciókhoz képest? Mi egy website meghekkkelése a frekvenciától történő törvénytelen megfosztáshoz képest? S így mehetünk szép sorjában végig az életünk területein, ahol a közhatalmi intézmények nem a törvényesség és a polgári jogegyenlőség őrei, hanem ellenkezőleg, a magánérdekű önkény intézményesített szervei.

A kérdés már nem az, hogy jogilag miként értelmezhető, ha az „együttműködő három vagy több személy” – a hazai jogalkotó vagy az Európa Tanács szakértői csoportjának feltételezhető eredeti várakozásaival szemben – nem az alvilági maffia, hanem a szervezett felvilág, olykor közhatalmi funkciókat is betöltő tagja. A kérdés az, hogy egy maffiaállam esetén egyáltalán hogyan hozható mozgásba az igazságszolgáltatás gépezete, hogyan aktivizálható a társadalom, a közhatalom még nem teljesen paralizált immunrendszere. Az erre adandó válasz persze túllépne a „leíró”, a „megértő” szociológia műfaján.

A bűnöző állam központi szereplője nem tetszőleges szerkezetű, kultúrájú hatalmi elit, hanem a maffiaállam esetében – ahogy azt már többször bemutattuk – a patriarchális családfő jogosítványait illegitim módon a nemzet egészére kiterjesztő fogadott politikai család nem formalizált, nem legitim testületként működő legfelsőbb, szűk döntéshozói köre. Esetünkben a cselekvő alany, a **bűncselekményeket elkövető bűnszervezet maga a polipbűró**, amelynek vannak vezető közhatalmi funkcióval bíró tagjai a hatalmi ágak, valamint azok meghatározó intézményei összességének a csúcsein, vannak közhatalmi szervezetekbe be nem illesztett „tanácsadó” tagjai, valamint bizalmi oligarchái, esetleg strómanjai. A maffiaállam polipbűrója talán egy-két tucat személyből áll. Rájuk állnak a bűnszervezet kritériumai: „három vagy több személy”, „hosszabb időre szervezett, összehangoltan működő csoport”, amelynek van „hierarchiája”, a „benne cselekvő személyeknek egymást erősítő hatása” van, többek között „célja bűncselekmények elkövetése”, az ehhez szükséges „feladatokat megosztják”, a bűnszervezeten kívüli személyeknek szükség esetén „megbízást adnak”.

A szervezett bűnözés **láncolatossá cselekményei** rajzolják ki az elszigetelt törvénysértések közti összefüggések maffiaállami kontúrjait. Ebben az önmagukban is törvénysértő cselekedetek (mint például, zsarolás, csalás – gazdasági csalás, sikkasztás, hűtlen kezelés, pénzmosás, bennfentes kereskedelem, versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési vagy koncessziós eljárásban, vesztegetés, hivatali vesztegetés – ez utóbbi két

bűncselekmény aktív és passzív formái –, hivatali visszaélés, közfeladati helyzettel visszaélés, befolyás vásárlása, befolyással üzerkedés stb.) kapcsolódnak össze magukban nem törvénysértő aktusokkal (például önálló képviselői indítványok benyújtásával, adóhatósági ellenőrzés elindításával stb.).

3.1. Bűnszervezetben elkövetett tulajdonfosztás – egy közterületi hirdetőcég példáján

Az egyedi láncolatot cselekmény a fenti tényállások legkülönbözőbb változataiként állhat össze. Az állami bűnszervezet cselekményeinek modellezése és a büntetőjog fogalomrendszerében történő tipizálása külön tanulmányt igényel. Ezért csak idézzük fel a fenti büntetőjogi kontextusban az ESMA közterületi reklám cég esetét. Tehát: az adott közterületi reklám cég tulajdonosának egy minisztérium közreműködésével tesznek ajánlatot a cége megvételére, és megnevezik a potenciális új, a fogadott politikai család vezető oligarchái közé tartozó tulajdonost is; a cégtulajdonos nem él az ajánlattal, erre – a nem fizikai erőszakkal történő meggyőzés eszközeként – megjelenik nála az adóhatóság, ez sem győzi meg a kiszemelt vállalkozás tulajdonosát, erre – szintén a vértelen erőszak eszközeként – egy ad hoc képviselői törvénymódosító javaslat parlamenti elfogadásával megfosztják a koncesszióban végezhető tevékenységétől, amitől a cégének értéke erősen zuhanni kezd, majd utolsó lépésként egy másik törvénymódosítással mentesítik a riválisát a szóban forgó vállalkozót tönkretévő törvénymódosítás őt érintő negatív következményeitől. Az egész akciót rendkívül rövid idő alatt lebonyolítják. A cég többéves kiéheztetése után a tulajdonos eladja a reménytelen helyzetű vállalkozását, amire ezúttal a Keresztapa új, kedvenc oligarchája tesz közepesen nyomott áron vételi ajánlatot. Ezek után nincs is mit csodálkozni azon, hogy a diszkriminatív, a vállalkozást ellehetetlenítő törvényi rendelkezést is visszavonják a parlamenttel, hogy a Keresztapához hú új oligarcha teljes kapacitással üzemeltethesse a vállalatot. Szemben a tradicionális maffiával, itt a politikai család a közhatalom vértelen eszközeivel érvényesíti az akaratát.

Ez az ügy magán viseli a maffiaállam bűnszervezeti tevékenységének jellemzőit. A cselekmény:

- szándékos bűncselekmény elkövetése (zsarolás, hivatali visszaélés stb.);
- összehangolt, hiszen a legkülönbözőbb hatalmi ágak (minisztériális, kormányzati ellenőrző és bűnüldöző intézmények, törvényhozás) és magánszemélyek (lásd a kiszemelt kedvezményezett – időben változó – oligarchák) koordinált, meghatározott idejű és sorrendű fellépését igényli;
- a bűnszervezet tagjai hierarchikus csoportot képeznek, ahol elkülönül azok személye, akik a teljes akciót átlátják, azokétól, akik a hierarchiában csak egy-egy lépés alsóbb szintű végrehajtói (mint például az adóvizsgálatot bonyolító tisztviselők vagy a törvénymódosító javaslatot benyújtó országgyűlési képviselők);

- a bűnszervezetben szereplő személyek egymás hatását erősítik, hiszen külön-külön nem tudnák a kitűzött célt (a tulajdonfosztást) elérni.

Az esetek többségében nincs is szükség a teljes folyamat végigpörgetésére, hiszen az áldozatok értik, hogy a fogadott politikai család „ajánlata” – az államhatalom teljes fegyvertárával megtámogatva – „visszautasíthatatlan”. Így a fenyegetés, zsarolás révén létrejövő üzletek az önkéntesség látszatát öltik, hiszen rendszerint csökkenti az áldozat veszteségeit, ha ért a szóból, és hajlandó megegyezni. Ahogy a maffia esetében is elenyésző a fizikai erőszakot elszenvedők aránya az „önkéntes belátás” nyomán védelmi pénzt fizetőkhez vagy szolgáltatást nyújtókhoz képest, úgy a maffiaállam esetében is többnyire elég az illegitim állami erőszak eszköztárát egy ajánlat kíséretében felvillantani az „önkéntes” megegyezéshez. (Talán mondani sem kell, hogy hasonló célokat egy virtigli diktatúrában nem ilyen körülményeskedő, a demokratikus intézményi működést imitáló módon érnek el.)

3.2. Bűnszervezetben elkövetett tulajdonfosztás – a pénznyerő automaták és kaszinókoncessziók példáján

S ha már maffiaállamként határozzuk meg az elemzett autokratikus rendszert, akkor stílszerű a játékautomaták és kaszinók példáján is illusztrálni az állami erőszakkal végrehajtott tulajdonoscserre mechanizmusát. Az évi mintegy 70 milliárd forint adóbevétel termelő **pénznyerő automaták** – köznapi nevükön félkarú rablók – üzemeltetésének hatósági felügyeletét az állami Szerencsejáték Zrt. látta el. Érdemes lépésként áttekinteni ennek az üzletágnak az átrendezését és betagozását a politikai család érdekkörébe:

Első lépés: A döntően vendéglátóipari egységekben található pénznyerő automaták működésének újraszabályozására 2011 szeptemberében került sor, amikor is az addig a játékgépenkénti havi 100 ezer forintos adót egy hirtelen módosító indítvánnyal az ötszörösére emelték, s kötelezték az üzemeltetőket, hogy 2012 októberéig meglévő gépeiket szerveralapú gépekre cseréeljék. Az intézkedés eredményeképpen már a törvénymódosítást követő hónapban a játékgépek 60 százalékát adták le az üzemeltetőik.⁹ Számuk a következő év folyamán tovább csökkent: 22 ezerről 2 ezerre.¹⁰

Második lépés: 2012 októberében egy két nap alatt áthajtott törvénymódosítással a kaszinók kivételével betiltották a pénznyerő automaták, valamint játéktermek és elektronikus kaszinók üzemeltetését. A tiltás érintette azt a pár ezer vállalkozást is, amely az egy évvel korábbi törvénymódosítás követelményeinek eleget téve beruházott szerveralapú játékgépekbe. A kormány szerint ugyanis „a korábbi intézkedések csak részben érték el azt a célt, hogy a leghátrányosabb helyzetben élők ne dobálják játékgépekbe a pénzüket, másrészt súlyos nemzetbiztonsági kockázatok is felvetődtek a szerencse-

játék-iparban érdekeltek tevékenységével kapcsolatban.”¹¹ A kieső költségvetési bevételeket a kormány az online szerencsejáték megadóztatásával kívánta volna legalább részben pótolni.

Harmadik lépés: A kaszinókat mentesítették a pénznyerő automaták üzemeltetésének tilalma alól, és a kaszinónként beállítható gépek számát 300-ban maximálták, majd 2013-ban 11-re bővítették az országban maximálisan üzemeltethető kaszinók számát.

Negyedik lépés: „A parlament a szerencsejáték törvényt módosítva idén november közepén úgy döntött, a nemzetgazdasági miniszter kiemelt díj ellenében pályázati eljárás nélkül is koncessziós szerződést köthet legfeljebb öt játékkaszinó üzemeltetésére azokkal a szerencsejáték-szervezőkkel, akiket megbízhatónak tart. (...) A másik fontos változás a novemberi módosításban az volt, hogy a szerencsejáték-szervezők levonhatják játékadójukból a koncessziós díj összegét. Ezzel az Andy Vajna érdekeltiségébe tartozó Las Vegas Casino jár a legjobban: a módosításnak köszönhetően 1,6 milliárd forinttal kevesebbet fizethet az államnak. A Las Vegas Casino 2012-ben 3,8 milliárd forint nettó árbevétele után 30 százalékos játékadó, mintegy 1,1 milliárd forint mellett 791 millió forint koncessziós díjat fizetett. Így 1,9 milliárd forintot fizettek be az államnak. Az új szabályok szerint csak körülbelül 300 millió forintot utalhatnak a büdzsébe.”¹²

Ötödik lépés: 2014 májusában a kiosztható 11 kaszinókoncesszióból Budapesten ötöt Andy Vajna Las Vegas Casino Kft.-jének, míg a kelet-magyarországi Debrecenben és Nyíregyházán kettőt Szima Gábor Aranybónusz 2000 Kft.-jének ítélte a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM). Mindezt annak ellenére, hogy a kaszinók üzemeltetésére bejelentkezett az állami tulajdonú Szerencsejáték Zrt. is. De ők kevésbé „megbízhatóaknak” bizonyultak, mint Andy Vajna, az egykori filmproducer, a magyar filmgyártás állami támogatása felett diszponáló kormánybiztos, Orbán közeli bizalmasa. Szima Gábor pedig, aki korábban is utazott már a szerencsejáték üzletben, a debreceni futballcsapat egykori tulajdonosa, akinek a szerepét a csapatnál már a fia viszi tovább. „Az NGM szerint 4 milliárd forint koncessziósdíj-bevételt és 1 milliárd forint áfa-bevételt fizetnek majd a költségvetésnek.”¹³

Hatodik lépés: A kaszinókoncessziók kiosztásával párhuzamosan a parlament lehetővé tette, hogy a kaszinótulajdonosok a koncessziós díjat levonhassák a játékadóból, és még áfa-, azaz forgalmiadó-mentessé is tették azt.¹⁴

Hetedik lépés: „Andy Vajna és Szima Gábor közreműködésével legalizálhatják magyarországi jelenlétüket az internetes kaszinó- és kártyaoldalakat működtető nagy nemzetközi társaságok – mint például a PokerStars vagy a Bet365. Erre az a törvénymódosítás biztosíthat lehetőséget a kormányoldalhoz közel álló üzletemberek számára, amit az

adó jogszabályok jövő évi tervezett változtatásairól szóló salátatörvényben nyújtott be a kabinet a parlamentnek. A javaslat egyik pontja lehetővé tenné, hogy a szerencsejátékok után fizetendő koncessziós díjat az engedély birtokosa helyett más – harmadik fél – fizesse meg. Ez akár arra is lehetőséget biztosít, hogy egy külföldi, például offshore jellegű cégen keresztül, bizonytalan eredetű pénzből egyenlítsék ki a számlát, ráadásul az engedély birtokosa ekkor is levonhatja az összeget a költségvetésnek fizetendő játékadó jából. A javaslat szerint továbbá online kártyatermet és kaszinót csak azok működtethetnek, akik rendelkeznek hazai kaszinóüzemeltetési koncesszióval – vagyis jelenleg Vajna és Szima.¹⁵

Nyolcadik lépés: Andy Vajna és Szima Gábor kaszinóinak adózása – szemben a kiskereskedelmi egységek adózásával – „önbeválláson alapul, a NAV (Nemzeti Adó- és Vámhivatal) ugyanis nem nagyon lát rá a játékgépekre. Egyrészt az automatákba már nem építették be az integrált ellenőrző készüléket, amely a működése során keletkező adatokat gyűjtené és rögzítené, másrészt szerveralapú összekötésről szó sincs. Így az állam az online pénztárgépek világában a kaszinók esetében sötétben tapogatózik a bevételek tekintetében.”¹⁶ Miközben az „iparági szereplők becslése szerint Andy Vajna öt fővárosi kaszinójában mintegy 15 milliárd forint bevétel keletkezhet.”¹⁷

Kilencedik lépés: Már csak be kellett indítani az itthon készpénzben vagy külföldön számlán tartott adózatlan jövedelmek legalizálására szánt Stabilitási Megtakarítási Számlák törvényekkel biztosított pénzmosó gépezetét.

Így szervez magának szerencsejátékot, szerez kaszinókat a maffiaállam fogadott politikai családja: kiszorítás, monopóliumteremtés, baráti elbírálás, különleges adókedvezmények, államilag támogatott pénzmosás. És sehol egy csepp vér.

Ez az ügy is magán viseli a maffiaállam bűnszervezeti tevékenységének jellemzőit. A cselekmény:

- szándékos bűncselekmény elkövetése (hivatali visszaélés, befolyással üzérkedés, befolyás vásárlása stb.), tetemes károk okozásával a piac jogkövető – gépeiket szerveralapú gépekre lecserélő – szereplőinek, valamint az államnak közvetve a potenciális adóbevételek jelentős mértékű, közel sem szokványos elengedésével, illetve közvetlenül a kaszinók bevételeinek a NAV rendszerébe bekötött elektronikus pénztárgépek kontrollja alóli diszkriminatív, semmilyen pozitív társadalmi céllal nem indokolható kivonásával;
- összehangolt, hiszen a legkülönbözőbb hatalmi ágak: a törvényhozás, a végrehajtás – kormány, gazdasági minisztérium – és magánszemélyek (lásd a kiszemelt kedvezményezetteket) koordinált, meghatározott idejű és sorrendű fellépését igényli;
- a bűnszervezet tagjai hierarchikus csoportot képeznek, ahol elkülönül azok személye, akik a teljes akciót átlátják, azokétól, akik a hierarchiában csak egy-egy lépés

alsóbb szintű végrehajtói (mint például a törvényjavaslatot benyújtó országgyűlési képviselő);¹⁸

- a bűnszervezetben szereplő személyek egymás hatását erősítik, hiszen különállóan nem tudnák a kitűzött célt (a koncessziók átjatszását) elérni;
- részvétel a pénzmosásban, hiszen mind a PokerStars, mind a Bet365 offshore háttérű cégek adóamnesztiát nyerhettek a Stabilitási Megtakarítási Számlák létrejöttével.

3.3. Bűnszervezetben elkövetett tulajdonfosztás – a trafikkoncessziók példáján

Más esetekben az újraelosztás nem közvetlen vagyonokról, hanem az állam járadékoltató pozícióiról szól, amikor az állam egy második adóztatási rendszerben megcsapolja a magángazdaságot. De mivel a rendszer logikája szerint **a politikai családot a közép- és alsó szinteken is folyamatosan építeni, bővíteni és táplálni kell**, ehhez mindig újabb részeket kell elfoglalni az addig a piac által szektorsemlegesen üzemeltetett területekről egyfajta direkt állami járadékoltató pozícióba helyezve át azokat.

Ez történt a dohánytermékek árusításának jogosultságával az úgynevezett **trafikkoncessziók odaítélésnek** esetében, amikor először – hamis indokokkal – állami monopóliummá tették a dohánytermékek kiskereskedelmi forgalmazását, majd miután kiforgatták megélhetésükből a korábbi trafikosokat, az új klientúrának törvényi eszközökkel megemelt jövedelmezőséget biztosítottak. Mindeközben – a dohánytermékek forgalmazásától megfosztva, így leértékelve a vállalkozásukat – vidéki kisboltosok, újságárusok és más kistulajdonosok tízezreit tették tönkre. Itt a maffiacsalád már a maga szervezetségében és önbizalommal teli nyíltságában mutatkozott meg, hiszen míg a nagy vagyonok leosztása esetében az ügyletek belátható számú szereplője közötti alkuk zárt – olykor kormányzati – ajtók mögött bonyolódtak, a trafikpályázatokat a teljes fogadott politikai családi hálózaton végigfuttatták, önkormányzatokkal és más állami-kormányzati kliensekkel véleményeztetve azokat. „Az a lényeg, hogy elkötelezett jobboldalinak kell lenni, (...) hogy ne a szocik győzzenek” – mondta Szekszárd fideszes polgármestere azon az egyeztetésen, amelyen ő és a város kormánypárti önkormányzati képviselői véleményezték a dohányboltokért indulók listáját.¹⁹

A trafikügy azért is mutatja jól a maffiaállam jellegzetességeit, mert nem klasszikus korrupció, ahol egy nagy pályázaton belül érvényesül decentralizáltan, összehangolatlanul sok különálló kis korrupció, hanem épp ellenkezőleg: a politikai család által központilag megtervezett, a parlamentben törvénymódosítással legalizált tulajdontól – azaz koncessziós jogtól – történő megfosztás, majd pedig az új családi tulajdonosok kijelölése révén lebonyolított, központilag vezérelt rablás. Az akció első szakasza a piacfoglaló államosítás egy példája is, amikor nem a tulajdont magát, vagyis a boltot vették el, hanem egy termékkör árusítási jogát. A trafikügy természetesen már nem elszigetelt „mutyik” összessége, hanem a maffiaállam koordinált működése, ami csak részben a fogadott család oligarcháit, többségében már a „kisirésvényeseit” célozta meg. A do-

hánytermékek kiskereskedelmi piacának átrendezése előtt a garantált árrés 3 százalék volt. Az új törvény ezt már eleve 4 százalékban állapította meg, és a manipulált pályázatok lebonyolítása után egy újabb törvénymódosítással a parlament 10 százalékra emelte. Vagyis a dohánytermékek járadékainak növeléséből keletkezett bevételt nem például az egészségügybe vagy megelőzési programokba forgatták vissza, hanem a fogadott politikai család államilag adományozott üzleteinek jövedelmezőségét biztosította. Ez a garantált üzlet még olyan szociális célokat sem szolgált, mint a két világháború közötti gyakorlat, amikor ezekkel a jogosítványokkal hadirokkantakat, -özvegyeket és -árvákat támogatott az állam. A mostani 5415 nyertes pályázat közül mindössze 280 jutott megváltozott munkaképességű embernek.²⁰ De az akció nem hagyta érintetlenül a kis, főleg falusi élelmiszer vegyesboltokat sem, amelyek közül – a jövedelmezőségük drasztikus csökkenése miatt – a 2014-ben minden huszadik kényszerült bezárni.²¹

A kiskereskedelmi jogosítványok újraosztását követte a dohány nagykereskedelmi jogosítványainak államosítása is. Erről Bencsik János, a törvénymódosítás elleni szavazata miatt 300 ezer forintos pártbürséggel sújtott fideszes országgyűlési képviselő azt nyilatkozta, hogy „a harmadik trafiktörvényt nagyon szerettem volna szavazatommal támogatni. Nem sok kellett volna hozzá. Mindössze annyi, hogy a dohánykereskedés valóban állami monopólium legyen, s az abból származó haszon a közjót szolgálja. A most elfogadott változat viszont lehetőséget biztosít arra, hogy az állam ezt a jogsultságot pályázat nélkül adja tovább egy magántársaság számára. Az általam kifogásolt jogszabályi fordulat megteremtheti a járadékvadászat lehetőségét. A járadékvadászat tömören azt jelenti, hogy egy adott társadalmi-gazdasági szereplő az értékteremtés helyett arra áldozza erőforrásait, hogy bizonyos piaci lehetőségekből az állam közreműködésével kizárjon más szereplőket.”²² Ahogy ez meg is történt, hiszen „nyilvános pályázat nélkül, egyedüli jelentkezőként a British American Tobacco (BAT) és a Continental cégcsoporthoz tartozó Tabán Trafik Zrt. kapta meg a dohány-nagykereskedelem kizárólagos jogát a kormánytól. Novembertől így a két cég rövidesen bejegyzésre kerülő közös vállalkozása fogja ellátni dohányáruval mind a 6300 hazai trafikot. (...) Arra a kérdésünkre, hogy az állami monopóliumra miért nem írtak ki nyilvános pályázatot, Lázár (János, a Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter) úgy válaszolt: közpénzeknél valóban a pályázat kiírása a megszokott, most viszont »azért nincs pályázat, mert nincs közpénz« – mondta, nagyvonalúan eltekintve a koncessziós díj mibenlétéről. (...) A Continental sikere nem okozott nagy meglepetést a piacon. Az erős kormánypártközeli kapcsolatrendszerrel rendelkező hódmezővásárhelyi vállalkozás nemcsak a trafiktender egyik nagy nyertese volt, de egy kis technikai malőr miatt korábban az is kiderült, hogy már a trafiktörvény kialakításában is részt vett.”²³ Ugyanakkor a „piaci szakemberek 5 és 12 milliárd forint közé taksálják a »nemzeti trafikellátó« várható hasznát, hiszen nem lesznek versenytársai, a kormánytöbbség pedig mentesítette őket az iparüzési adó fizetése alól, a koncessziós díj pedig nevetéses: idén mindössze 10, jövőre 100 millió forintot kell kifizetnie a két dohánygyártó közös vállalkozásának, és csak 2021-től ketyeg a bombauzlethez képest jelképesnek ható, évi 600 millió koncessziós díj.”²⁴ (Mindezzel

párhuzamosan az államilag kedvezményezett Continental Dohányipari Csoport elnöke, Sánta János – feltehetően felkérésre – felvásárolta az új kormánypárti napilap, a *Napi Gazdaság* (jelenleg *Magyar Idők*) kiadójának 49 százaléknyi üzletrészét, és így a „belépésével egy új, vélhetően inkább Lázár Jánoshoz – a Miniszterelnöki Hivatal vezetőjéhez – lojális kormánypárti sajtóbirodalom formálódik – közben pedig Habony Árpád miniszterelnöki főtanácsadó is építi a maga külön egységét, a bulvárt és az internet világát meghódítani igyekvő Modern Media Groupot”,²⁵ hogy legyen mivel kiváltani Simicska Lajos médiabirodalmát.)

A dohányjövédékek hasznának a politikai családi hálózatba terelése után – amikor a helyzetet alkalmasnak találják –, valamilyen népegészségügyi ideológiával álcázva megtehetik ezt majd az ital- és a gyógyszerforgalmazással is.

Ez az ügy is magán viseli a maffiaállam bűnszervezeti tevékenységének jellemzőit. A cselekmény:

- szándékos bűncselekmény elkövetése (hivatali visszaélés, befolyás vásárlása – a nagy állami pályázatokat elnyerő vállalkozások közül számos komoly összegekkel támogatja a Keresztapa szívéhez közel álló Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémiát –, befolyással üzérkedés stb.);
- összehangolt, hiszen a legkülönbözőbb hatalmi ágak (törvényhozás, kormány, önkormányzati Fidesz-frakció) és magánszemélyek (kisebb részben a fogadott politikai család oligarchái, túlnyomórészt annak „kiszérvényesei”) koordinált, meghatározott idejű és sorrendű fellépését igényli;
- a bűnszervezet tagjai hierarchikus csoportot képeznek, ahol elkülönül azok személye, akik a teljes akciót átlátják, azokétól, akik a hierarchiában csak egy-egy lépés alsóbb szintű végrehajtói (az országos szintű akció lokális lebonyolítói vélhetően nem látnak rá a teljes folyamatra, azonban cselekmények láncolata kifejezetten lokális szinten ér véget);
- a bűnszervezetben szereplő személyek egymás hatását erősítik, hiszen különállóan nem tudnák a kitűzött célt (a koncessziók fogadott politikai családon belüli szétosztogatását) elérni;
- a korrupció elleplezését és a feltáró munka akadályozását célozta a közérdekű adatokkal kapcsolatos időhúzás és a vesztes pályázatok adatainak megsemmisítése.

4. A bünszervezeti cselekmények tipizálása

4.1. A bünszervezeti cselekmény által okozott kár jellege az állami vagy magánkárosultak szerint bontva

Állami vagyont, bevételeket érintő kár:

- potenciális állami bevételek átjátszása magánkörbe (például az Magyar Villamosművek [MVM] és svájci székhelyű MET energiakereskedő cég közti gázügylet)
- potenciális adóbevételekről történő lemondás (például milliárdos adótartozások NAV-vizsgálat nélküli elengedése)
- potenciális állami bevétel átjátszása magánkörbe (például letelepedési kötvény) – a 250 000 eurón felüli 29 000 euró diszkont, amit a mintegy féltucatnyi eladni jogosult Fidesz-közeli vállalkozás kap
- állami koncesszió átjátszása magánkörbe (például online szerencsejáték)
- bérleti jogtól történő megfosztás (például a polgári jog alapján a magánbérlet megillető állami föld előbérleti jogtól történő megfosztás)
- önkormányzati vagy állami ingatlanok piaci értéken aluli átjátszása – a politikai család érdekkörén belüli – magánszemélyeknek (például a budapesti belvárosi ingatlanpanama, ahol a hűtlen kezelés gyanúja merül föl)
- pályázati pénzek illegitim eltérítése túlárazott – a politikai család érdekkörén belüli – pályázatok felé (például Simicska Lajos, Mészáros Lőrinc, Tiborcz István sorozatban elért tendergyőzelmei)

Magánvagyont/bevételeket érintő kár:

- vagyonfosztás (példája a megtakarításoktól való megfosztás, amely a magánnyugdíjpénztárakban felhalmozott megtakarításokat érintette, de ide tartozik a takarékszövetkezetek kényszerállamosítása, majd ezek átjátszása is)
- magánvállalkozástól történő megfosztás (például becslések szerint 300-400 magánvállalkozás, példának okáért a korábban kifejtett ESMA-ügy)
- magánvállalkozások tevékenységének koncessziókötelessé tétele (például dohánykis- és nagykereskedelem)
- állami koncessziótól, bérleti jogtól történő megfosztás (például játékautomaták, állami földek bérleti jogának szétosztása a politikai családon belül célzottan és a korábbi bérleti és termelési viszonyokra tekintet nélkül)

közskár és magánkár együttes okozása (például játékautomata- és kaszinókoncessziók átjátszása)

4.2. A bűnszervezeti cselekmény láncolatossága

Egylépcsős: az egylépcsős korrupciós cselekmény alatt a két fél között lezajló, csupán egy ügyletre kiterjedő egyszerű korrupciós tranzakciót értjük. Ezek a cselekmények a klasszikus korrupció körébe tartoznak, esetenként kisebb értéket képviselnek, még ha számosságukat tekintve kiterjedtnek is mondhatók. A maffiaállam ezen egyedi partizánakciókat igyekszik saját kontrollja alá vonni.

Többlépcsős: a többlépcsős láncolatosságú cselekményeknél akár a törvényhozás és a végrehajtás több intézménye, a törvényhozás aktusának és a végrehajtó hatalom szerveinek összetettebb együttműködése is lehetővé válik. A bűnöző állam „mindennapi működésére” sokkal inkább ez jellemző, hiszen az állam és a vállalkozások összefonódásával megvalósuló nagyszabású piaci helyzetet sokszor alapjaiban újraíró projektek megvalósulásához szükségszerűen csak ilyen összetettebb mechanizmusok alkalmasak.

4.3. A bűnszervezeti cselekményben megjelenő korrupciós tranzakciók lebonyolításának intézményi tere

Egy intézményen belüli

- „Ügyintézői” szint: ez szinte kivétel nélkül egybeesik az egylépcsős, láncolat nélküli korrupciós cselekményekkel. Belátható, hogy a komplikált, akár országos szintű korrupciós tervek megvalósítása pusztán ügyintézői szinten nem bonyolítható: szükségszerűen be kell hogy vonódjon az adott állami intézmény vertikuma is.
- Intézményen belüli teljes vertikum: elképzelhetetlen, hogy az egyes központi szervek – mint például a NAV – korrupciógyanús cselekményei – mint amilyenek a jól ismert, milliárdos nagyságú adóelengedések is – a teljes intézményi vertikum tudomása és jóváhagyása nélkül történjenek. Ezekben a konkrét esetekben a „méltányosság” mint a visszaélés eszköze jelenik meg, amelynek eredeti rendeltetése a szorult helyzetben lévő, kisebb köztartozásokkal rendelkező adósok megsegítése volna, és amivel szemben ez a gyakorlat a legnagyobbak nyereségét növeli.

Intézményközi

- Horizontálisan: abban az esetben, ha több intézmény működik együtt, mindenképpen ritkának mondható, a felső koordináció megjelenése szükségszerű.
- Vertikálisan: a magyar bűnöző állam korábban felvázolt működéséből fakadóan szükségszerűen a vertikum helyeződik az előtérbe.

4.4. A közreműködő intézmények autoritásának kiterjedése

Lokális: az egyes „adóbérlők” tulajdonképpeni járandóságként kiutalt domíniumai, mint Hódmezővásárhely vagy Debrecen klasszikus példái a központhoz képest relatíve autonóm, de a politikai családhoz mégis szorosan kapcsolódó területeknek. Bizonyos szempontból a belvárosi ingatlanpanama is e jellemzőket mutatja.

Országos: ide sorolhatjuk például a paksi atomerőmű pályázata körüli anomáliákat, illetve a MET Holding AG-nak az állami tulajdonú MVM-mel bonyolított 50 milliárd forint körüli – jórészt offshore cégeknél lecsapódó – osztalékot eredményező gázolajügyletét.

Lokális és országos: klasszikusan ide sorolhatóak a központi vezénnyel, de elsősorban helyi szinten lebonyolított földbérlet- és trafikügyletek, melyek sem központi, sem helyi koordináció nélkül nem mehettek volna végbe.

4.5. A közreműködő intézmények típusa hatalmi ágak szerint

Törvényhozás: a parlament a 2010 és 2015 közötti időszakban részben testreszabott törvények tömegét hozta meg, amelyek a legtöbbször minden további manipuláció keretétül szolgáltak, részben pedig a korrupciós mechanizmusok működtetését generálisan segítő törvényeket, mint például:

- a közbeszerzési értékhatárok felemelése (nagyobb mértékű közbeszerzési korrupció megvalósíthatóságának megkönnyítése);
- a közérdekű adatok indokolatlan titkosításának megkönnyítése (nemzetstratégiai és nemzetbiztonsági szempontokra hivatkozással);
- a pénzmosási törvény;
- a pályázati támogatási összeférhetlenségek felszámolása;
- a politikusok hozzátartozói vagyonynyilatkozatai titkosságának fenntartása;
- a közbeszerzésekből történő visszaélészerű kizárás.

Végrehajtás (közigazgatás): központi szervektől kezdve (például az adóhivatal) önkormányzatokon, kamarákon át a földbérletügy kapcsán egészen a Nemzeti Földalapkezelő Szervezetig terjed a közreműködő intézmények sora. Az EU-pályázatkezelő szoftver és adatbázis tulajdonosa, a WELT 2000 esetében felmerül a Terrorrelhárítási Központ politikai eszközként való felhasználása is.

Igazságszolgáltatás: szelektív bűnüldözés, amely során eddig nem látott mértékben csökkent a korrupciós ügyekben indított büntetőeljárások száma.

Ezek kombinációja.

4.6. A bűnszervezeti cselekménnyel elkövetett bűncselekmény(ek) törvényi tényállásai

Zsarolás, csalás – gazdasági csalás, sikkasztás, hűtlen kezelés, pénzmosás, bennfentes kereskedelem, vesztegetés, hivatali vesztegetés (ez utóbbiak aktív és passzív formái), hivatali visszaélés, közfeladati helyzettel visszaélés, befolyás vásárlása, befolyással üzérkedés stb.

A bűnszervezeti cselekmény	ESMA	Földbérletek	Játékautomaták, kaszinók, online fogadás	Trafikkoncessziók
károsultja	magánszféra	magánszféra + közszféra	magánszféra + közszféra	magánszféra
láncolatossága	soklépcsős	soklépcsős	soklépcsős	soklépcsős
intézményi tere	intézményközi (horizontális és vertikális)	intézményközi (horizontális és vertikális)	intézményközi (horizontális)	intézményközi (horizontális és vertikális)
közreműködő intézményei autoritásának kiterjedése	országos	országos és helyi	országos	országos és helyi
közreműködő intézményeinek típusa hatalmi ágak szerint	végrehajtó hatalom (minisztérium, adóhivatal); törvényhozás	törvényhozás, végrehajtó hatalom (minisztérium; Nemzeti Földalapkezelő Szervezet)	törvényhozás; végrehajtó hatalom (minisztérium)	törvényhozás; végrehajtó hatalom
büntetőjogi tényállásai	zsarolás, hivatali visszaélés; közfeladati helyzettel visszaélés; befolyás vásárlása; hivatali vesztegetés (aktív és passzív)	befolyás vásárlása; befolyással üzérkedés; hivatali vesztegetés (aktív és passzív)	befolyás vásárlása, befolyással üzérkedés; hivatali vesztegetés (aktív és passzív)	hivatali visszaélés; közfeladati helyzettel visszaélés; befolyással üzérkedés; hivatali vesztegetés (aktív és passzív)

Ahogy semlegesítik a liberális demokrácia intézményes immunrendszerét, úgy halad előre az engedelmességet és behódolást biztosító tanulás és szocializáció folyamata. Ha korlátozzák a nyilvánosság ellenőrző erejét, ha a választási rendszer manipulálásával csökkentik a kormányváltás esélyét, és ha a szelektív bűnüldözéssel gyakorlatilag elveszik a jogorvoslati fórumok korrekt működésébe vetett hitet, az mind a beletörődés és alkalmazkodás irányába hat. Nem lehet nem észrevenni, hogy az ügyészség vezetője is a polipbűró, az összejátszó csapat tagja, és így **nincs eszköz arra, hogy a polipbűró bűnszervezetével szemben be lehessen indítani a jogorvoslat, az igazságszolgáltatás**

gépezetét. (Sőt, a szelektív bűnüldözés során nem csak az a kérdés, hogy kit nem vádolnak meg, hogy futni vagy csak a vazallusi rendben továbbra is az utasításoknak engedelmessé „dolgozni” hagyják, vagy kit vádolnak meg pusztán kriminalizáló szándékkal, hanem az is, hogy ki az, aki ellen azért emelnek vádat, hogy preventív eljárással mentesítsék a nemzetközi bűnüldöző szervek eljárása alól.)²⁶

E szocializációs folyamat eredményeképpen három korrupciós bűncselekménytípus – az aktív és a passzív hivatali vesztegetés, illetve a befolyással üzérkedés – esetében a 2010 és 2013 között beadott feljelentések száma a felére-harmadára csökkent az azt megelőző négy évhez képest.²⁷ Ennek egyik oka lehet, hogy „korábban az állampolgárok inkább látták értelmét feljelentést tenni, vagy éppen kevésbé féltek a retorzióktól, vagyis attól, hogy a feljelentésük önfeljelentéssé válik.”²⁸ De az már több mint árulkodó, hogy – a szelektív bűnüldözés illusztrációjaként – háromszorosára nőtt a feljelentések elutasításának és kétszeresére az elindult nyomozások megszüntetésének az aránya.

A demokratikus intézmények torzulása és a korrupció elitek által koordinált állami felhatalmazással történő tömeges jogfosztások sorozata az Európa Tanács figyelmét sem kerülte el: egy 2014-es, bár még nem elfogadott határozati javaslatának címe – **Corruption as governance regime** – már a bűnöző állam jelenségével történő szembenézés igényét tükrözi.²⁹

Jegyzetek

- 1 Friedrichs, David O.: *Trusted Criminals*. Wadsworth Publishing, Belmont, (2010)
- 2 Friedrichs, David O.: Transnational Crime and Global Criminology: Definitional, Typological, and Contextual Conundrums. *Social Justice* Vol. 34, No. 2 (2007), 9. o. http://www.socialjusticejournal.org/archive/108_34_2/108_02Friedrichs.pdf
- 3 Friedrichs, David O.: *Trusted Criminals*. Wadsworth Publishing, Belmont, (2010), 132–158. o.
- 4 David O. Friedrichs: Transnational Crime and Global Criminology: Definitional, Typological, and Contextual Conundrums. *Social Justice* Vol. 34, No. 2 (2007), 10. o. http://www.socialjusticejournal.org/archive/108_34_2/108_02Friedrichs.pdf
- 5 http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200100.TV, 459. §(1)
- 6 <http://www.lb.hu/hu/print/joghat/42005-szamu-bje-hatarozat>. KÚRIA 4/2005. számú BJE határozata.
- 7 2006. évi CI. törvény az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezmény kihirdetéséről.
- 8 A bünszervezet fogalmi határait feszegető közjogi rendszer minősítéséről lásd még Vörös Imre tanulmányát. Vörös Imre: Alkotmányos puccs Magyarországon, 2010–2014. In: *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam 2*. Szerk.: Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia. Noran Libro, Budapest, 2014. 69–96. o.
- 9 <http://feol.hu/gazdasag/a-felkaru-rablok-kivegzese-1123941>
- 10 http://hvg.hu/itthon/20121002_Megszavaztak_a_nyerogepek_betiltasat

- 11 Uo.
- 12 http://hvg.hu/gazdasag/20131209_Tobbezer_felkaru_rablo_lepi_el_Magyarorsz
- 13 <http://www.origo.hu/gazdasag/20140506-a-kormany-het-kaszinora-adott-ki-engedelyt.html>
- 14 http://www.napi.hu/ado/varga_ezert_kap_milliardos_adokedvezmenyt_vajna.585449.html
- 15 <http://nol.hu/belfold/vajna-a-neten-is-mindent-visz-1497253>, http://hvg.hu/gazdasag/20150616_Vajnat_es_Szimat_online_kaszinoszervezes
- 16 <http://www.vg.hu/gazdasag/felepult-a-vajna-birodalom-448456>
- 17 Uo.
- 18 <http://www.hir24.hu/belfold/2015/07/06/torvenyben-szabalyozta-az-online-kaszinójatekot-a-parlament/>
- 19 http://hvg.hu/itthon/20130509_trafik_Szekszard_Fidesz_hangfelvetel?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201502
- 20 <http://nepszava.hu/cikk/644749-hallo-itt-a-trafikmutyi-hangja-beszol>
- 21 http://hvg.hu/enesacegem/20150603_Tomegesen_zarnak_be_a_boltok_a_trafikok_m
- 22 <http://444.hu/2014/12/18/300-ezret-kell-fizetnie-a-fideszes-kepviselonek-aki-haromszor-sem-ugy-szavazott-ahogy-elvartak-tole/>
- 23 <http://nol.hu/gazdasag/valami-nagyon-gyanus-az-orbank-kormanyalomuzleteben-1539525>, <http://propeller.hu/itthon/3118393-kihuzta-gyufat-kormany-nemzetkozi-dohanycegeknel>
- 24 <http://nol.hu/gazdasag/habony-emberevel-erositenek-1541333>
- 25 <http://valasz.hu/uzlet/lazar-janos-dohanyos-embere-a-napi-gazdasag-uj-tulajdonosa-113652>
- 26 <http://nol.hu/gazdasag/ujabb-botranyos-hangfelvetel-1469927>

„A Wprost lengyel liberális hetilap által hétfőn közölt hangfelvételen. Jacek Krawiec, a lengyel kőolajipari vállalat, a PKN Orlen elnöke beszélgetett Włodzimierz Karpinski kincstárügyi miniszterrel és az utóbbi helyettesével, Zdzisław Gawlikkal. A találkozó az idén januárban történt a Sowa és barátai nevű varsói étteremben.

A kőolajipari cég vezére egyebek között beszámolt budapesti látogatásáról is és Hernádi Zsolt Mol elnök-vezérigazgatóval folytatott beszélgetéséről. A következő módon (idézzük): Krawiec: Figyeljete, elmondok egy esetet, hogy mennyire más a mi helyzetünk, mint a magyaroké. Elutaztam Hernádihoz, mert ő nem hagyhatja el Budapestet. Kérem, hány évet fogsz kapni? Ő meg laza, mosolygós, azt mondja: figyelj, a jogászaim találtak valamit, hogy ha engem ebben az ügyben bíróság elé állítanak bármely EU-országban, és az ítélet felmentő lesz, akkor ezt el kell hogy ismerjék valamennyi EU-államban, s utazhatok Európában. Kérdezem: Magyarországon lesz ez az ügy? Azt mondja, hogy igen. Erre azt mondom, de hát ez eltart két-három évet is. Erre ő: már áprilisban ítélet lesz. Űl mellette egy pofa, a jogi igazgató, egy felfuvalkodott alak, Ábel (Galács Ábelről van szó, aki nem jogi, hanem csoportszintű értékesítési igazgató). Ő (Hernádi) odafordul hozzá: Ábel, mondd meg Jaceknak, ki lesz a vádló ebben a magyarországi perben? Erre az: a feleségem. Értitek? Képzeltetek el egy ilyen helyzetet! A feleség a vádló, felmentő ítélet, minden el van intézve. El tudjátok képzelni, hogy ez nálunk megtörténhet?

Zdzisław Gawlik: Lehet, hogy van ilyen, csak nem tudunk róla.

Włodzimierz Karpinski: Erről álmodik Kaczynski, ilyen belpolitikai viszonyokat szeretne.”

27 Oroszi Babett–M.Tóth Balázs: Polt Péter kinevezése óta meredeken zuhan a politikai korrupciós ügyekben indított büntetőeljárások száma <http://atlatszo.hu/2015/02/06/polt-peter-kinevezese-ota-meredeken-zuhan-a-politikai-korrupcios-ugyekben-inditott-buntetoeljarasok-szama/>

28 Uo.

29 Doc. 13551, 25 June 2014, Corruption as governance regime: a barrier to institutional efficiency and progress, Motion for a resolution tabled by Ms Chiora TAKTAKISHVILI and other members of the Assembly.

• Közpénzek és magánzsebek

A közpénzügyek átláthatósága

A modern államokban a piacgazdaság és a demokrácia csak együttesen értelmezhető. Ma sehol sem képzelhető el piacgazdaság átlátható, jól szabályozott államháztartás nélkül. A magyar gazdaságban ez a feltétel nem teljesül. Az államháztartás átláthatósága erősen problematikus, de ez csak mérsékelten számít; a kormányzatot láthatóan egyáltalán nem érdekli a szabályok betartása; egyetlen kivétel, ha nemzetközi szankcióktól kell tartania.

Az átláthatóság nemzetgazdasági méretekben meghatározó alapkövetelmény. Megvalósulása nemcsak egy adott állam demokratikus, jogállami működésének, hanem a nemzetközi pénzügyi kapcsolatainak is garanciális, biztonsági követelménye. Ez a magyar gazdaság esetében annak külföldi működőtőke-kitettsége – a gazdaság prosperitása, a keresleti oldal megeremtése – miatt különösen fontos. Az államszervezet működésének, az államháztartás pénzügyeinek átláthatósága és ezzel együtt elszámoltathatósága egyben a korrupció elleni küzdelem sikerének egyik legfontosabb feltétele.

Az átláthatóság lehetővé teszi, hogy az érdekeltek – gazdasági szereplők, magán-személyek – átlássák a kormány feladatait, annak funkcionális tagozódását, felépítését, ezzel együtt megismerhessék az egyes szakpolitikák irányítóinak hosszú távú szándékait és az azt megalapozó, stabilitást és kiszámíthatóságot jelentő pénzügyi-gazdasági feltételeket alakító szabályozási környezetet.

Ez az alapja a közpénzekkel történő korrekt elszámolásnak is. Az elszámolás minden esetben valamilyen közösség, csoport által elfogadott elméleti alaphoz, mércéhez való viszonyítást jelent. A közpénzek esetében az elszámolás azok felhasználásának a felhasználásukra alkotott módszerekhez és tervekhez történő viszonyítása. Hogy az egyes időszakokra vonatkozó elszámolásokból a változás, fejlődés mérhető legyen, szükséges a viszonyítási alap relatív állandóságát garantálni. A közpénzek esetében ez a szabályozási környezet stabilitását, következetességét, a szabályozás koherenciáját és ezek garanciális szabályok megalkotásával és betartásával történő védelmét feltételezi.

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) transzparencia kódexe¹ a kormányok tevékenységének átláthatóságáról négy fő elvárást jelenít meg:

- a feladatok, hatáskörök és felelőségek egyértelmű megfogalmazása;
- az információk széles körű, nyilvános hozzáférhetősége;
- a költségvetés elkészítése, végrehajtása és az arról készült jelentés nyilvánossága;
- a tisztességes gazdálkodás biztosítása.

Hogyan érvényesülnek ezek a közpénzügyek jelenlegi szabályozásában és a gyakorlatban? A kormány által megtestesített állam terjeszkedik a kormánypárti parlamenti többség törvényalkotásban betöltött szerepe révén; a fékek és ellensúlyok rendszerének hatékonyságát a kormánypolitika erőteljesen gyengíti, a jogalkotásban visszaél erőfölényével. A kormány hatalmát mérsékelni hivatott államhatalmi intézmények jogositványait csökkentették, bizonyos kérdésekben a közakarat kinyilvánításának lehetőségét korlátozták. Így az Alkotmánybíróság (Ab) költségvetési és adópolitikát érintő jogszabályokkal kapcsolatban nem foglalhat állást. A kormánytól független intézmények irányítását a hatalomhoz maximálisan lojális, szakmailag kevésbé elismert vezetőkre bízták.

A tulajdonviszonyok drasztikus átalakítása

A 2010-ben megalakult kormány az állami pénzügyeket alapvető gazdaságpolitikai céljainak rendelte alá: a tulajdonviszonyok és a jövedelmi viszonyok radikális átalakításának. Kijelölték a kedvezményezett kört, és meghatározták a gazdasági életből kiszorítandó szereplőket is; terveiket kíméletlenül végrehajtották. Az **állami politika erőszakos megvalósításának** több dimenziója alakult ki: a törvények önkényes megváltoztatása, ha kell, akár egyedi ügyeket – szükség esetén utólag – legalizáló jogszabályok elfogadása, az intézményrendszer célokhoz igazodó átalakítása, beleértve a kormányzati tevékenységen kívül álló alkotmányos szerveket és különösen az ellenőrző szervezeteket. Lényeges szempont a teljes közigazgatás bedarálása, a szűk politikai szempontoknak történő alárendelése, a szakmai autonómia megsemmisítése, minden szakmai vezetői pozíció elfoglalása. A vezetők kinevezésénél egyetlen szempont a párthűség, sőt ma már az adott politikushoz vagy kijelölt vezető személyhez kötődő bizalmi viszony; a hozzáértés, az emberi és vezetői alkalmasság nem számít. Miként Navracsics Tibor megfogalmazta: a lojalitás fontosabb, mint a szakértelem. A hatalmi politika fontos eleme az **információs monopólium fenntartása**, bármi áron. Ennek része az államháztartási és a pénzügyi, ezen belül a fiskális és a monetáris információk manipulálása, gyakorlatilag a teljes statisztikai információs rendszer kézben tartása, amelynek eszköze a kommunikáció teljesen centralizált irányítása.

Ha megvizsgáljuk a jelenlegi hatalom korábbi tevékenységét, akkor a jogállamtól idegen, antidemokratikus, sőt a büntetőjog határát – időnként belülről – súroló cselekmények ellenzékben és kormányon egyaránt rendszeresek voltak. Soha nem cáfolt információk láttak napvilágot arról, hogy a Fidesz alapító vezetői miként szerezték be fedezetlen számlára hivatkozással első márkás öltönyeiket, majd miként lett a szűk vezérkar családi, személyes meggazdagodásának alapja az akkori vezető kormánypárt, az MDF és a Fidesz pénztárnokainak együttműködésével végrehajtott pártszékházeladás – a főváros központjában lévő Váci utcai reprezentatív épület jogszabályi kereteket átlépő értékesítése. Újabb mérföldkő volt ezen az úton a Fidesz anyagi háttérét biztosítani hivatott, szállítói és köztartozásokkal súlyosan terhelt cégek tömeges eladása fiktív személyeknek – Kaya Ibrahim, Josip Tot cégvásárlásként elhíresült ügy. Ezt a szakaszt a pártvezetés gyakorlatilag kisebb vérvesztéssel megúsza, gazdasági bűncselekményekért mindössze a kezdeti idők egyik pénztárnokát, míg polgármesteri ténykedése során elkövetett bűncselekményekért a párt egyik prominensét ítélték börtönbüntetésre.

Az éppen rendelkezésre álló lehetőségek gátlástalan kihasználása mindig jellemző volt ennek a vezetőségnek a mentalitására. Tevékenységük alapvetően a hatalom bármi áron történő megszerzését, az egyéni anyagi gazdagodást, valamint a kliensrendszer kiépítését és gátlástalan eszközöket is bevetve annak fenntartását szolgálta. Jól mutatja ennek elsődlegességét a párt korifeusainak mentalitásában, hogy eközben – a politikai gyakorlatban nem túl általánosnak számító – gyökeres fordulatot vittek végbe a párt irányultságában. Liberálisból konzervatív, valójában nemzeti mázzal leöntött populistává váltak, a jelzett eszköztár változatlan maradt, pontosabban az idők folyamán eldurvult, és módszereiben egyre gátlástalanabbá vált.

Új szakaszt jelentett a pártvezetés tevékenységében a kormányzati hatalom megszerzése 1998-ban. Azonnal és tömegesen pártkádereket állítottak a szakmai pozíciókba, a gazdasági szereplők között a lojalitásuk szerint válogattak, és politikai szempontok alapján osztogatták az állami megbízásokat. Már ekkor is feltűnő volt az elsőmunkahelyes politikusok legális jövedelmükkel nem magyarázható gazdagodása. Az akkori egyik sajtóságos jelmondatuk volt: a hatalmat nem szégyellni, hanem gyakorolni kell.

A mentalitásra jellemző, hogy a 2002-ben elvesztett választást követően az új kormány megalakulását megelőző napig gyorsuló ütemben folyt az állami pénzek kiszivattyúzása, a politikai és gazdasági holdudvar minél előnyösebb helyzetbe hozása. Jellegzetes példája volt ennek a 12 állami gazdaság privatizálása – 50 éves bérletbe adása – jól megválasztott személyeknek. Az új kormány május végén alakult meg; addig a napig a Fidesz-vezérkar az egész éves költségvetés szabadon felhasználható részének 80 százalékát elköltötte vagy kötelezettségvállalással lekötötte. A kormány ezirányú tevékenysége kellően célirányos volt: olyan módon teremtette meg a Fidesz gazdasági hátterszágát, hogy ebből nem csupán az ellenzéki időszak működését finanszírozták, de azokban az években képesek voltak teljes médiabirodalmat létrehozni, monopóliumhelyzetben lévő gazdasági cégeket fenntartani, sőt fejleszteni. Az államapparátus különböző pozícióba elhelyezett pártkatonákon keresztül **ellenzékben is befolyással rendelkeztek**

fontos állami intézményekben, közreműködésükkel a helyzettel visszaéltek, és további megengedhetetlen előnyökhöz jutottak.

Kommunikáció a hatalom szolgálatában

A Fidesz mindig a hatalom fontos elemének tartotta a kommunikációt. Ennek szerves része volt annak kialakítása, hogy a szavazótábor csak a saját pártjuk által mondottakat tekintse autentikusnak. Ennek eszköze a politikai ellenfél hiteltelenítése, és technikai háttéreszközként a saját médiabirodalom léte. Ezt a kommunikációt a 2010. évtől tette totálissá a kormány. De már az első kormányzati ciklusukban is rendkívüli mennyiségű közpénzt fordítottak e célra; hatalmas apparátust működtettek az akkori Miniszterelnöki Hivatalon belül, és több kedvezményezett céghez (Ezüsthajó Kft.) pumpálták az irreálisan magas összegeket. A 2002. évi választás előtt 11 részes statisztikai sorozatban mutatták be úgymond a kormány tevékenységének a nagyszerűségét, a szakma szinte összes szabályát felrúgva, de a szakszerűség álarcát felöltve – nagyjából „a kormányzásunk alatt a napfényes órák száma 34,7 százalékkal magasabb volt, mint az előző kormányok alatt” stílusban. Láthatóan **azt vallja a jelenlegi hatalmi elit, hogy a statisztika a bázis megválasztásának művészete**. Akkor úgy tűnt, ez a tájékoztatás szakmai mélypontja, azóta már tudjuk, hogy ez csupán egy lokális minimum volt.

Mára az információs monopólium – is – tökéletesen zártan működik. Az információs önrendelkezési jogról,² illetve a statisztikáról szóló³ törvények nyilvánvaló megsértésével a minisztériumok és az állami szervek szinte kizárólag csak szűrt tájékoztatást adnak, folyamatosan csökken a nyilvánosságra hozott információk köre, és egyre manipuláltabb azok tartalma. Alapvető társadalmi jelenségek és gazdasági események alakulásáról sem jut ma már objektív tájékoztatáshoz a közvélemény. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) folyamatosan csökkenti a közölt információk volumenét, a kiadott tájékoztatók terjedelme nevetségesen csekély, szövege semmitmondó, gyakran nincs szinkronban a publikált adatokkal. A kormány által kulcságazatnak tekintett ipar tevékenységéről két évvel ezelőtt még havonta húszoldalas gyorsjelentés készült, ez ma már mindössze egyoldalú. A KSH arra hivatkozik, hogy a honlapján minden adat megtalálható. Ez azonban egyáltalán nem ilyen egyszerű. Az átlagos érdeklődő nem találja meg a keresett információt, gyakran módosulnak az adatok, a változások nem követhetők, és a közölt táblázatok nem mindig konzisztensek. Még olyan magyar statisztikai adat is van, amely az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat honlapján megtalálható, a magyar hivatalén mégsem szerepel – ilyenek például a jövedelmi szegénységet és a társadalmi kirekesztettséget jellemző adatok. Ma gyakorlatilag alig lehet a hivatalos adatok alapján képet kapni a foglalkoztatásról, a kereskedelmi forgalomról, a jövedelmekről. Nem könnyű értelmezni a nemzetgazdasági teljesítmény legfontosabb adatát, a bruttó

hazai termék indexeit sem. A KSH igen gyakran módosítja a közölt adatokat – ami bizonyos keretek között természetes –, de nem ad a változás okáról, módszeréről kellő magyarázatot. Emellett rendkívül furcsa, hogy a gazdaság fejlődését jellemző múltbeli mutatók korrekciója szinte mindig egy irányba, lefelé történik, s ezáltal a jelen eredményei kedvezőbb növekedési ütemet tükröznek. Ezzel szemben az azonos módszertannal készített mutatószámok esetében az általános tapasztalat szerint a változások hosszabb időszak alapján a Gauss-görbe vonalát követik, azonos arányban felfelé, illetve lefelé eltérve annak középtengelyétől. (A KSH adatkorrekcióinak standard iránya alapján úgy tűnik, mintha rendre felülbecsülné a gazdasági növekedés adatait, amelyet azután később korrigál.) A valóság elve egyes szakstatisztikai adatok esetében komolyan sérül. Hosszú idő óta **durván hamisítják és manipulálják a bűnügyi adatokat. Torzítják az államháztartási adatokat**, a költségvetési információk egyre szűkebb körben állnak rendelkezésre. Az utóbbi öt évben gyökeresen átalakult a fiskális politika. A mértéktelen kormányzati centralizáció eredményeként az egyes alrendszerek önállósága megszűnt. Már nem létezik a társadalombiztosítási alrendszerek autonómiája, miként alig maradt gazdasági mozgásterük az önkormányzatoknak.

Az unortodox gazdaságpolitika jogi alapjainak megteremtése

A hatalomgyakorlás során annyiban feltétlenül megváltozott a politika, hogy ma már minden lépés törvényes, mert a jogalkotási folyamatban – az ellenzéki véleménynyilvánításnak még a lehetőségét is etikátlannal korlátozva – megteremtik ennek a hátterét. Egyetlen korlát a számon kérhető nemzetközi kötelezettség, az is csak akkor, ha a nem teljesítés szankcionálható. Hatályon kívül helyezték az alkotmányt,⁴ a helyébe lépő Alaptörvény⁵ a kormány mozgásterét nagyon szélesre szabta. Olyan helyzet teremtődött, amelyben egy **szűk politikai és gazdasági elit a megfelelő klientúra kiépítésével gyakorlatilag túszul ejtette az államot**. Az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése jogállamban elképzelhetetlen módon – államérdekre hivatkozással – szűkíti az Alkotmánybíróság hatáskörét azáltal, hogy meghatároz egy olyan korlátot, nevezetesen az államadósságnak a bruttó hazai termék arányában megjelölt 50 százalékos mértékét, amely felett ez a bírói testület nem nyilváníthat véleményt a legfontosabb gazdasági kérdésekben. Miután a GDP-arányos bruttó államadósság évek óta 80 százalékot éppen el nem érő szinten billeg, az Alaptörvényben meghatározott mérték teljesítésére még hosszú ideig nincs esély. Ugyanennek a cikknek a (6) bekezdése kimondja, hogy az államadósság- és a GDP-számítás módját törvény határozza meg. Azaz az Alaptörvénybe foglalta a kormány, hogy a számítási metódust nem a társadalmat irányító elit fogalomértelmezésétől független statisztikai módszertan, hanem saját maga határozza meg. Ennek a szabálynak fontos szerepe van az államadósság rendre kimutatott csökkenésében.

Egy nemzetgazdaság átláthatósága az állam közpénzfelhasználásáról, az állami költségvetésről közzétett tényszerű információk alapján kísérhető leginkább figyelemmel. Az állam alapvető feladatai közé tartozik a gazdasági környezet stabilitásának, kiszámíthatóságának biztosítása mind a jogi személyiségű gazdálkodó szervezetek, mind a magánszemélyek számára az Országgyűlés által alkotott szabályozási környezet révén. Ez a deklarált alapelvek állandóságát, a keretszabályok standardjainak figyelembevételét és alkalmazását – államháztartási törvény, stabilitási törvény –, a többéves előrelátás biztosítását, és az ebben az értelemben vett operatív végrehajtást jelentő, adataiban természetesen évenként változó, de összemérhető szerkezetű – a központi költségvetést megalapozó, valamint az azt tartalmazó törvények – szabályozását jelenti. A gazdasági környezet változását követő vagy alakító jogalkotási folyamatot ezért mindig kiemelt figyelem kíséri. A végrehajthatóság feltétele a megalapozottság, amely részint a társadalmi elvárások ismeretét, részint az ország lehetőségeinek és a korábbi időszak számszerűen is dokumentált folyamatainak ismeretét feltételezi a jogalkotásban közreműködők részéről.

Az államháztartás működését a második Orbán-kormány beiktatásakor a 2010. április 30-án hatályban volt többszörösen módosított régi Áht.,⁶ valamint végrehajtási kormányrendelet⁷ szabályozta kellő részletettséggel, a kormány részére szóló felhatalmazásokkal, az államháztartás alrendszerére vonatkozó közös és eltérő előírások megfelelő elkülönítésével, a végrehajtásban közreműködőkre vonatkozó, valamint a felelősségi szabályok megállapításával. E törvényt a kormányváltás után összesen 24 alkalommal módosították, majd a teljes szabályozást a költségvetési törvényalkotás folyamata egyes elemeinek a 2011. áprilisában kihirdetett Alaptörvénybe emelésével új szerkezetűvé alakították. (Az Alaptörvény 36–44. cikkei taglalják a közpénzek felhasználására vonatkozó alapelveket anélkül, hogy a közpénz fogalmi meghatározását megadnák.)

A meghirdetett cél az egyszerűbb, átláthatóbb szabályozás létrehozása volt, melyet kiegészítettek a régi Áht.-ben is szereplő elvekkel: a teljesség, a részletesség, a valóság, az egységesség, az áttekinthetőség és a nyilvánosság követelményével. Ezekből a gyakorlatban alig valósult meg valami, a lényeg a centralizáció volt, a későbbi módosítások pedig különösen a folyamatok átláthatóságára voltak negatív hatással. A költségvetésben használt alapfogalmak meghatározása, a költségvetés előkészítésére, elkészítésére, módosítására, a végrehajtásáról szóló elszámolásra vonatkozó operatív szabályok megismerése az új szabályozással a korábban hatályosnál diffúzabbá vált.

Az új államháztartási törvényt⁸ 2011. december 30-i kihirdetése óta napjainkig 17 törvénnyel módosították, a módosítások eddig 64 különböző időállapotbeli szabályrendszert írnak le, és több esetben a hatályon kívül helyezett rendelkezéseket teszik ismét hatályossá. Csak a hatályba lépése évében, 2012-ben 4 törvényt módosított. A végrehajtására 2011. végén kiadott kormányrendelet⁹ további 24 módosította. A nagyszámú módosítás következtében az államháztartási folyamatok követése szinte lehetlenné vált az átlagos érdeklődő számára.

Az államháztartási törvény a korábbi szabályozáshoz képest jelentős centralizációt vezetett be a költségvetésben: megszűntek az elkülönített állami pénzalapok, és felszámolták a társadalombiztosítási alapokat, azaz a központi kormányzat direkt pénzügyi irányítása alá vonták a korábban önálló önkormányzatokat. Megszűnt egy fontos garanciális szabály: korábban hiányt rendezni, tartozást átvállalni csak olyan módon lehetett, hogy az ügyletet költségvetési előirányzatként elszámolták. Ezáltal nőtt a költségvetési elszámolások átláthatatlansága, ellenőrizhetetlenül alkalmazhatók olyan költségvetési megoldások, amelyek tág teret adnak a „kreativitásnak”: az infláció tudatos alultervezése, a többlet-adóbevételek év közbeni – felhatalmazás nélküli – elköltése, aminek következtében a zárszámadás nem képes betölteni az ellenőrzési funkcióját. (Ezeket a megoldásokat, mintegy spontán módon az első Orbán-kormány idején is alkalmazták.) Az államháztartási törvény módosításai rendre csorbították az önkormányzatok önállóságát, egyre jobban megkötötték az önkormányzati gazdálkodás kereteit, míg eljutottunk a jelenlegi helyzethez: **az önkormányzatok látszatönállóságáig**. Egyetlen példa: a Kincstár ma adók módjára beszédheti a követeléseit, míg korábban ehhez adósságrendezési eljárás lefolytatására volt szükség. Nem szűnik a kormány centralizációs törekvése sem: a 2014. január óta érvényes szabályozás szerint a költségvetési szerv alapító okiratában határozzák meg, hogy a szerv rendelkezhet-e saját gazdasági szervezettel, azaz a normális működéshez szükséges minimális önállósággal. Így korlátozták a közoktatási és egészségügyi intézmények mozgásterét, kockáztatva a közszolgáltatások ellátásának lehetőségét. Így jött létre több kormányzati vízfej, mint a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) vagy kórházakat irányító Gyemszi, amelyet a látványos bukást követően egy éven belül felváltott egy másik, hasonlóan működésképtelen középírányító szerv, amely csak tovább rontja az amúgy is alulfinanszírozott kórházak esélyeit a legalább elfogadható színvonalú gyógyító munkára.

Az államháztartási transzparencia felszámolásának újabb állomásaként Magyarország 2016. évi központi költségvetésének megalapozásáról szóló törvény¹⁰ a stabilitási törvényt¹¹ új 4/A §-sal egészítette ki, amelynek (1) bekezdésében 2 évre titkosították az Államadósság Kezelő Központ Zrt. által a központi költségvetés hiányának finanszírozásával összefüggésben készített éves és középtávú finanszírozási tervet. A döntéshozatal jogát az adat bárki – akár országgyűlési képviselő – számára történő megismerhetőségéről az államháztartásért felelős miniszterre ruházta a törvény, azaz a jogalkotási folyamatban résztvevők ad abszurdum a teljes megalapozó háttérszámítás ismeretének hiányában alkotnak jogszabályt. Hasonlóan súlyosan sérti az átláthatóságot a költségvetés tervezése során keletkezett bizonyos adatok 10 évre szóló eltitkolása a döntéshozók előtt. A törvénymódosítás következtében a titkosítás feloldása szintén a regnáló kormány államháztartásért felelős minisztere kezébe került.

A stabilitási törvény előírja az államadósság csökkentésének kötelezettségét és annak mértékét. Ez a meglehetősen ambiciózus szabály a gyakorlatban eddig még soha nem érvényesült. A még Matolcsy György által kitalált előírás akkor született, amikor a kormány – leginkább az elhibázott, a forint leértékelődését eredményező gazdaság-

politikai kudarcai elfedésére – az államadósság radikális lebontását helyezte kilátásba. A törvény első módosításával eltolták a hatálybalépést, 2015-ben pedig felpuhították a szabályt.

Az Alaptörvény meghatározta a Költségvetési Tanács (KT) feladatkörét, és a felhatalmazás alapján a gazdasági stabilitási törvény megszabta a Tanács összetételét. A 2011. évi költségvetés megalapozásáról szóló törvény¹² azonban a KT korábbi tagjainak törvénnyel¹³ megállapított kilenc évre szóló mandátumát az időtartam lejárta előtt megszüntette. A Költségvetési Tanács létrehozása része volt a Nemzetközi Valutaalappal 2008 őszén a gazdasági világválság kirobbanását követően megkötött megállapodásnak, de e független felügyelőtestület létrehozását az akkor ellenzékben lévő Fidesz is sürgette. A stabilitási törvény hatálybalépését követően a KT két tagja hivatalból a Magyar Nemzeti Bank (MNB) és az Állami Számvevőszék (ÁSZ) elnöke, azaz adott esetben két megbízható pártkatona lett. Elnökké ismert szakembert választottak, aki alkatánál fogva nem mond ellent a kormánynak. Így a **Költségvetési Tanács független ellenőrző szerv helyett a hatalom kezesbárányává** vált.

A monetáris politika az unortodox kormányzati politika szolgálatában

A jegybanktörvényt a második Orbán-kormány javaslata alapján az Országgyűlés kétszer is újraalkotta- (Az első¹⁴ 2012. január 1-jén lépett hatályba, a második jegybanktörvény¹⁵ pedig 2013. szeptember 27-étől szabályozza a jegybank működését.) Jellemzően a jogalkotás átgondoltságára, ezt a törvényt is többször – első alkalommal már a megalkotás évében, összesen öt ízben – módosították. Ennek során az Európai Központi Bank (EKB) véleményét érdemben egyetlenegyszer sem vette figyelembe a kormány, noha ez az Európai Unióban kötelező. A törvény Matolcsy bankelnöki kinevezését követően jelentősen kibővítette az MNB hatáskörét, az alapvető gond mégsem ezzel, hanem a törvény önkényes értelmezésével van. Matolcsy György ma egyszerre irányítja a monetáris politikát, és döntő befolyása van a kormány gazdaságpolitikájára, többek között fiskális politikájának alakítására. Ehhez társul, hogy Matolcsy maga válogatta meg az alelnököket és a Monetáris Tanács külső tagjait. Olyan jegybanki vezetés jött létre ezáltal, amelyben a tagok a törvényben meghatározott szakmai követelményeknek sem felelnek meg. A szakmaiság minimális követelményeitől is gyakran távol álló döntések, a rögtönzések, a szakmai tapasztalat hiánya, a jegybanki szakapparátus meggyengítése óriási kockázatot jelent az ország pénzügyi stabilitására.

A forint tudatos gyengítése azzal jár, hogy az MNB-nek virtuális nyeresége keletkezik. Ezt Matolcsy úgy értelmezi, hogy ez a bank profitja, tehát nem közpénz. Természetesen ez az álláspont szakmai nonszensz, és ellentmond a jegybanktörvény rendelkezéseinek is, de ez nem akadályozza az e felfogásból eredő lépéseket. Az MNB a törvényi

felhatalmazásán jelentősen túlterjeszkedő tevékenységeket finanszíroz, amelyek nem vezethetők le sem a tevékenységét szabályozó hatályos jegybanktörvény 3. §-ában deklarált elsődleges cél – az árstabilitás elérése és fenntartása –, sem a 4. §-ban meghatározott alapvető feladataiból. Abból pedig, hogy létrehoztak hat alapítványt, amelyeket 260 milliárd forintot elérő vagyonnal láttak el, nyilvánvaló az Európai Unió működéséről szóló szerződés 123. cikkében foglaltak megkerülésének szándéka. Az alapítványok működésébe senki nem láthat bele, a kuratóriumokban és a felügyelő bizottságban (fb) – az MNB által előkészített szabályozás szerint törvényesen – az MNB vezetői és a jegybankelnökhöz közvetlenül kötődő személyek kaptak szerepet. Ami az alapítványok tevékenységéről eddig nyilvánosságra került, az egyenesen elképesztő: tízmilliárdokért luxusingatlanokat vásároltak, a kevés információ alapján többet piaci áron felül; ezek egyike a főváros egyik luxusingrodaháza, amelynek egy részét a bank vezetésének szerezvényen csöpögtetett tájékoztatása szerint bérbe adják. A budai Várban vásárolt két további nagy értékű ingatlan hasznosítása sem vezethető le a jegybanktörvényből. A bejelentett ingatlanprogramra 90 milliárd forintot szánnak, tehát még további vásárlásokra készül a bank. A múkiincsprogram 30 milliárdnyi közpénz felhasználását jelenti, ami az ingatlanprojekthez hasonlóan nemzetközileg egyedülálló. Más országok központi bankjai is vásárolnak bizonyos keretek között műalkotásokat, amivel például a kortárs művészetet támogatják, de sehol máshol nem ölt ez olyan méreteket, mint Matolcsy tobzódása.

A tervezett módon nem tekinthető szokásosnak a közgazdászképzés támogatása sem. Az első információk szerint a Kecskeméti Főiskolán gazdaságtudományi képzést indítanak az MNB közreműködésével. Ennek érdekében a jegybank megvette a kecskeméti megyei kórház pszichiátriájának épületét, amelyet milliárdos ráfordítással oktatási célra alakítanak át. A budai Várban vásárolt egyik épület a közgazdasági doktorképzést szolgálná, a Corvinus Egyetemen pedig jegybanktanszék, valamint geopolitikai intézet létesül az MNB finanszírozásával. Matolcsy azt tervezi, hogy ezekben az intézményekben oktatják majd az unortodox gazdaságpolitikát. Matolcsy jelenleg a Nemzeti Közszerületi Egyetem közgazgatási doktori iskolájának PhD-hallgatója, és feltehetően amint megszerzi a – közgazgatás-tudományi és nem közgazdaság-tudományi (!) – tudományos fokozatot, nyilván személyesen is bekapcsolódik a képzésbe. A közszolgáltató egyetemen egyébként már most is tanítják az unortodox gazdaságpolitikát.

Az MNB hat alapítványa a nyilvános adatok alapján a múlt évben 140 milliárd forint értékben vásárolt állampapírt, amit – mint a költségvetés finanszírozását – minden uniós országban tilt a törvény. Az MNB vezetése ez esetben is arra hivatkozik, hogy az alapítványok pénze nem közpénz; ez természetesen képtelenség, mivel az MNB Zrt. egyetlen alapítója és tulajdonosa az alapító okirat szerint is a magyar állam, amely az alapítói vagyont közpénzből biztosította. Az MNB alapítványainak államkötvény-vásárlása tehát nyilvánvalóan az államháztartás tiltott finanszírozása. Az MNB az alapítványok mellett 1,2 milliárdos alaptőkével létrehozott egy zártkörű részvénytársaságot is, amely építési tevékenységtől az ingatlanügynöki feladatokon át a számviteli, könyvvizsgáló

és adószakértői tevékenység a jegybanktvény felhatalmazásából csak bravúros kreativitással levezethető tevékenységek sorát végezheti. A 7 tagú igazgatóságot az MNB főigazgatója vezeti, és a tisztségviselők között megtalálhatók a jegybank, valamint alapítványainak vezetői, de a Századvég munkatársa is segíti az irányítást. Hogy lehet-e ilyen típusú vállalkozása egy jegybanknak? Európában nem, nálunk a cégbíróság érvényes bejegyzése alapján igen.

A jegybanktvény szerint az MNB-nek van felügyelőbizottsága, amely a gazdálkodást, a közpénzek szabályszerű felhasználását hivatott ellenőrizni. Ez a testület működött is egészen Matolcsy kinevezéséig. A jelenlegi elnök egyszer sem ment el a bizottság ülésére, a bizottság elnökét nem hívta meg az igazgatóság ülésére, és nem bocsátotta az fb rendelkezésére az igazgatósági anyagokat sem, arra hivatkozva, hogy a szervezet átalakítása különleges helyzetet jelent. Ezáltal többször is ellehetetlenítette, hogy az a polgári törvénykönyvben megfogalmazott feladatkörét gyakorolva az ügyvezetés ellenőrzésével a tulajdonos – a magyar állam – érdekeinek megóvásáról meggyőződjön. Az MNB jelenlegi elnöke az fb állásfoglalásait rendre figyelmen kívül hagyta. A felügyelőbizottság egyebek mellett kifogásolta, hogy a jegybank 6 milliárd forintot költ kommunikációra. Az elnök közvagyon-felelősségét jól jellemzi, hogy az igazgatóság több döntéséről – köztük az ingatlanvásárlásokról is – gyakran utólag értesült az fb. 2014 áprilisában lépett hatályba a jegybanktvény azon rendelkezése, amely 6 főre csökkentette a bizottság létszámát. Több mint egy évig nem is választott felügyelőbizottságot az Országgyűlés; a júliusban megválasztott bizottságba csak egyetlen ellenzéki delegált került: az Országgyűlés gazdasági bizottsága az ellenzéki pártok által jelölt személyek közül önkényesen egyedüliként a Jobbik jelöltjét terjesztette a plénum elé. A bizottság elnökévé a közpénzek sajátos elköltésében többszörösen jeleskedő Papcsák Ferenc fideszes képviselőt választották, aki a jegybanktvényben foglalt feltételeknek egyáltalán nem felel meg, viszont lojális pártkatonaként nem zavarja majd meg Matolcsy szárnyalását a közpénzek – akár az eddigénél is kreatívabb – elköltésében.

A szakmai intézmények kormányzat általi elfoglalása

Az Állami Számvevőszék (ÁSZ) élére is megbízható pártkatonára került. Domokos László több cikluson át a Fidesz országgyűlési képviselője, a Békés Megyei Közgyűlés elnöke volt. Ebben a minőségében komoly szerepe volt abban, hogy a Fidesz vezette önkormányzatok a 2006 és 2010 közötti időszakban jelentősen eladósodtak. Az akkor ellenzéki párt ezzel akarta növelni polgármestereinek politikai mozgásterét, egyúttal nehezíteni a regnáló kormány valós feladatmegosztáson alapuló önkormányzati finanszírozását, ezért azt helyezte kilátásba, hogy kormányon majd rendezik az adósságot. A Fidesz akkor meghatározta azt is, mely cég legyen az adott önkormányzat hitelfelvételének

tanácsadója, illetve lebonyolítója. Az információk szerint ez a cég Domokos köréhez köthető, és a nyilvános információk szerint irreálisan magas jutalékot kapott a hitelfelvő önkormányzatoktól, mely összeg sorsa – bár annak forrása közpénz, és mint ilyen, akár a számvevőszék részéről is ellenőrizhető – nem ismert. Az Állami Számvevőszék tevékenysége ma már messze van az alapító elnök, Hágelmayer István professzor által teremtett politikailag semleges, szakmai standardok kialakításával és alkalmazásával folyó működéstől. Az elmúlt öt évben az ÁSZ-apparátus nagymértékben kicserélődött. A vizsgálati program és a jelentések megállapításai a politikai és nem a szakmai megközelítést tükrözik. A célzott ellenőrzések a kormánypolitikával való összhangot, nem pedig a közpénzek elköltésének célszerűségét és szabályszerűségét vizsgálják.

Az Állami Számvevőszéknél is dírektebben politizál a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal (KEHI). A KEHI kétségtelenül a kormány ellenőrző szerve, de a rendelkezésre álló információk szerint nem a jogszabályok adta ellenőrzési keretek között, hanem inkább a kormányzati akarat érvényesítőjeként működik. Az elmúlt években többször is nemkívánatos személyek és szervezetek elleni – később indokolatlannak és törvényellenesnek minősült – büntető feljelentéseket készített elő, illetve alapozott meg, azaz a kormány politikai célzatú kriminalizáló törekvését szolgálta.

A kormányzati politikai akarat megtestesítője a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) is. 2010-ben gyökeresen átalakították az intézményt, összevonták az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal és a Vám- és Pénzügyőrség szervezetét, s miközben az államigazgatás más területein megszüntették a regionális struktúrát, itt újabb szintet beiktatva regionális főigazgatóságokat és megyei igazgatóságokat hoztak létre, és átalakították a kiemelt adózók igazgatóságát. Lecserélték a teljes felső és szinte a teljes középvetetői gárdát is. Az elmúlt öt évben a kormány számára nemkívánatos cégek sokaságát lehetetlenítették el különböző, elhúzódó vizsgálatokkal. Könnyen tetten érhető, hogy sok cég, nonprofit szervezet ellenőrzésénél nem az adózásra vonatkozó szabályok betartásának vizsgálata, hanem adott esetben a politikai fenyegetés dominál. Eközben cégek sokaságának meglepő mértékű gyarapodása, a hozzájuk köthető személyek mesés gazdagodása nem kerül az adóhatóság látókörébe. **Kevés sikert mutatott fel a NAV a különösen nagy értékű adócsalások felderítésében.** A kialakult helyzetben olyan jelentős a szakemberek fluktuációja, hogy az lassan önmagában ellehetetleníti a hatékony munkavégzés esélyét.

A jogalkotás paródiája

Ami az államháztartás jogszerű vitelét illeti, a kormány bizonyos mértékig ügyel a törvényesség látszatára. A közelmúltig fennállt kétharmados parlamenti többséggel élve – adott esetben visszaélve – törvénybe foglalták a gazdasági lépéseket. Ezek számottevő

része kimerítette a joggal való visszaélés fogalmát, „lex...”-típusú törvények sokasága született adott cél magvalósítására. (Egyetlen példa az „ártatlanabbak” közül: Szapáry Györgynek, Orbán korábbi tanácsadójának ígérték a washingtoni nagykövetséget, de betöltötte a 70. életévét. A közszolgálati tisztviselőkről szóló törvény¹⁶ alapján pedig a 70. életév eléréseével a kormánytisztviselő jogviszonya a törvény erejénél fogva megszűnik. Ezért az Országgyűlés – elfogadását követően két hónappal – úgy módosította a törvényt, hogy a miniszterelnök a külképviselet vezetőik esetében felmentést adhatott az életkori korlát alól.)

Az Alaptörvény – a már említett sajátosságokon túlmenően – a 15. cikk (3) bekezdésében felhatalmazást ad arra, hogy a kormány törvényben nem szabályozott tárgykörben, illetve törvényben kapott felhatalmazás alapján rendeletet alkosson. Ezt az elméletileg helyes rendelkezést a kormány a gyakorlatban kiterjesztően értelmezi, és törvényhozási tárgyakra is rendeletet alkot. Az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV. törvény például 80 felhatalmazó rendelkezést tartalmazott kormányrendelet alkotására (ezek nem mind egyidejűleg voltak hatályban, a törvényt 2011. december 30-i kihirdetése óta összesen 17 alkalommal módosították).

A jogalkotásról szóló törvény¹⁷ 2. § (2) kimondja, hogy jogszabály a hatálybalépését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget, valamint nem vonhat el vagy korlátozhat jogot, és nem nyilváníthat valamely magatartást jogellenessé. A kormány ezt a szabályt gyakorlatilag bármikor megszegi, ha ez érdekében áll. A törvény 2011. január 1-jén lépett hatályba, és azóta kilenc ízben módosították, de az addig hatályban volt törvény¹⁸ is kimondta a visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalmát. A 2010. évben megválasztott Országgyűlés **már a kormány megalakulása előtt is hozott visszaható hatályú törvényeket** a köztisztviselők úgymond „pofátlan” végkielégítésének büntető jellegű megadóztatásától kezdve a pénzügyi különadóig. Ezek egy részét az akkor még többé-kevésbé működőképes Alkotmánybíróság megsemmisítette, más szabályok felett az Emberi Jogok Európai Bírósága tört pálcát, míg néhány szabály nemzetközi felülvizsgálata még nem zárult le.

Rendkívül álságos a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételtől szóló törvény.¹⁹ Az 1. § (1) bekezdés ugyanis kimondja, hogy a törvény hatálya a miniszterek által előkészített jogszabálytervezetek, valamint azok megalapozását szolgáló szabályozási koncepciók véleményezésére terjed ki. Az elmúlt öt évben a törvények, köztük a gazdasági törvények nagy hányadát, a politikailag kényes törvények döntő többségét képviselői önálló indítvánnyal terjesztették az Országgyűlés elé, ezzel megkerülve a kötelező egyeztetést. Ahol mégis miniszter készítette elő a törvényt, ott is gyakran megkerülték az érdemi egyeztetést, és ugyanezt tették a kormányrendeletekkel és más jogszabályokkal is; ezek tipikus formája az egy- vagy kétnapos egyeztetési időtartam, amelyet előszeretettel időzítenek munkaszüneti napokra. Mindent megtesznek azért, hogy a gazdasági szereplőknek, a társadalmi szervezeteknek ne legyen módjuk a jogszabálytervezetek véleményezésére, és hasonló szerepet szánnak az ellenzéknek is. 2010-ig a Hátszabály lényegi rendelkezése volt, hogy a költségvetési törvény tárgyalása – tekin-

tettel annak nemzetgazdasági jelentőségére – csak a benyújtást követő 31. napon kezdődhetett meg. Ezt a jelenlegi kormány nem vette komolyan, a 2016. évi költségvetés – értelmetlenül korai – tárgyalása úgy kezdődött a tavaszi ülésszakon, hogy az utolsó anyag benyújtása és az általános vita megkezdése között mindössze egyetlen munkanap telt el.

A kormányzati önkény következményei

A kormányzati rögtönzések tipikus példája a bankszektor adóztatása, tevékenységének szabályozása, mozgásterének korlátozása. A kormány kezdettől fogva élesen multiellenes retorikát folytat, a meghirdetett szabadságharc ugyanakkor jelentős részben virtuális. A 2010. évi tervek a pénzintézetek teljes átalakítást tűzték ki célul a tulajdonviszonyok radikális átalakításától a pénzügyi rendszer újraépítéséig. A célok közé tartozott a **külföldi tulajdonú bankok kiűzése**. A törekvés arra irányult, hogy csak két külföldi tulajdonú nagybank maradjon, egy uniós és egy unión kívüli. Ez ugyan nem valósult meg, de gyökeresen átalakult a tulajdonosi szerkezet: bankokat vásárolt az állam, ellehetlenítette a magánnyugdíjpénztárakat és erőszakosan átalakította a takarékszövetkezetek hálózatát. Az első drasztikus intézkedésekre azért került sor, mert **a kormánynak effektíve anyagi forrásokra volt szüksége**. Ezért azt kommunikálták, hogy bevezetik a bankadót, amelyről később azt állították, hogy egész Európa erről vette a mintát. Ami a tényeket illeti, a pénzügyi szervezetek különadóját az államháztartás egyensúlyát javító különadóról és járadékról szóló törvény²⁰ vezette be, amelyet 2010-ben annak módosításával²¹ drasztikusan megemelték, mégpedig visszaható hatállyal. Azóta a törvényt 12 alkalommal módosították. A logikája a pénzintézetektől beszédhető adó maximalizálása volt a bankok egyidejű bűnbakká minősítésével. Maga az adó közgazdaságilag indokolt; az Európai Unió országainak többségében van ilyen jellegű közteher, a magyar adómérték és kivetés módja ugyanakkor túllép a racionalitás keretein. A nálunk kivetett pénzintézeti adó egy nagyságrenddel nagyobb a szokásos európai mértéknél.

A jobbiztonság hiányát fokozta, hogy 2012-ben ugyanezen törvényben az adófizetésre kötelezettek adó-visszatérítését úgy módosították, hogy a visszatérítést annak időpontjától számított legkésőbb 366. napon esedékessé váló állampapírral is teljesítheti az adóhatóság. Ezzel az állam likviditásának kényszerfinanszírozására kárhoztatta az érintetteket. A szabályt nem csupán a módosítás hatálybalépése után keletkező, hanem a folyamatban lévő ügyekben is alkalmazni kellett. A szabályozás jelenleg is hatályban van.

Az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról szóló törvény²² direkt politikai célt is szolgált: az **úgymond pófátlan végkielégítések elvonását**. A törvény kimondottan a bosszúállást szolgálta, ezt a kormány vezetői büszkén hirdették is; az előző kormányzati ciklus állami vezetői, köztulajdonban lévő cégek vezetői, sőt minden – többnyire indokolatlanul eltávolított – köztisztviselő ellen

irányult. A cél elérése érdekében a törvény visszaható hatállyal rótt önmagában is képtelen terhet a kötelezettekre: az adó mértéke a kormány által a pofátlansági küszöbnek tekintett jövedelem felett 98 százalék volt. A szabályozás államháztartási szempontból teljesen értelmetlen volt, a költségvetés bevétele szabad szemmel eredetileg is alig volt látható, a végső mérleg pedig egyenesen negatív. Az Alkotmánybíróság a rendelkezést részben hatályon kívül helyezte, visszaható hatályúnak minősítve a korábbi évben megszerzett jövedelemre kirótt büntetőadót, de meglehetősen nyakatekert érveléssel a törvény hatálya alá tartozó, de a törvény hatálybalépése előtt, 2010-ben szerzett jövedelemre kivetett adót nem tekintette jogellenesnek, azzal érvelve, hogy az még le nem zárt adóévre vonatkozik. **A „bosszúadó” végül az Emberi Jogok Európai Bíróságán elbukott**, a strasbourgi bírósághoz fordulók természetesen rendre pert nyertek a magyar állam ellen. Végül a kormány a kár mérséklése céljából 2014-ben törvényt fogadtatott el a jogellenesen kivetett adó – kamatok nélküli – visszafizetéséről. Jellemző módon az adóhatóság – a kormányzat kimondott vagy csupán feltételezett – elvárásának megfelelően még most is packázik a károsultakkal, jelentős számban rendelt el náluk adóvizsgálatot, és az érintettek egy része még most sem kapta vissza az állam által már öt éve jogtalanul forgatott pénzét.

Támadás a kormánytól független jogintézmények ellen

Az Országgyűlés 2010 októberében megalkotta a nyugdíjpénztár-választás szabadságáról és a magánnyugdíjpénztári befizetésekhez kapcsolódó törvénymódosításokról szóló törvényeket.²³ Ezek a törvények **megpecsételték a magánnyugdíjpénztárak sorsát**. A magánnyugdíjpénztárak megszüntetésére irányuló erőteljes kormányzati törekvésnek legalább három oka volt. A Fidesz ellenzékéből már 1997-ben is erőteljesen támadta a nyugdíjreformot. Amikor kormányra kerültek mégsem vállalták a reform megsemmisítését, mert a magánnyugdíjpénztárak a választás évében, 1998. január 1-jén kezdtek meg tevékenységüket, és a Fidesz-kormány nyár eleji megalakulásáig önkéntesen egymillió – főként fiatal, az átlagosnál magasabb keresetű – munkavállaló lépett be a pénztárakba, akik között felülreprezentáltak voltak a Fidesz-szavazók. Ezzel együtt viszont a kormány a társadalombiztosítás pénzügyi alapjai 2000. évi költségvetésének végrehajtásáról szóló törvénnyel²⁴ megszüntette a pályakezdők kötelező pénztári tagságát, és egyben lehetővé tette a visszalépést az állami nyugdíjrendszerbe minden pénztártag számára. Ez a módosítás jelentősen meghosszabbította a vegyes rendszer fenntartásának kötelezettségét. Azzal is gyengítette a nyugdíjrendszer biztonságát a törvény, hogy felülvizsgálta a pénztárak garanciarendszerét, és megszüntette a normajáradékot, amely biztosította volna a tagok nyugdíját a pénztárak gazdálkodási problémáinak esetére is. (Ezeket a szabályokat a következő kormány 2003. január 1-jei hatállyal²⁵ eltörölte.)

A másik ok a magánnyugdíjpénztárakban lévő igen tekintélyes, 3 ezer milliárd forintos forrás erőszakos megszerzése volt. A magánnyugdíjpénztár-választás szabadságáról szóló törvény eltörölte a kötelező pénztártagságot és lehetővé tette a visszalépést az állami nyugdíjrendszerbe. A törvény arra kötelezte a pénztárakat, hogy a visszalépők inflációval növelt, munkavállalói járulékból származó tagdíjait fizessék be az államkasszába, míg a reálhozamot fizessék ki a tagoknak. A magánnyugdíjpénztári befizetésekhez kapcsolódó törvénymódosításokról szóló törvény egyúttal elképesztő módon 2010 novemberétől 2011 decemberéig a nyugdíjpénztárban maradó tagok tagdíját 0 százalékban, míg a nyugdíjjárulékat az állami nyugdíjrendszerben maradtak vagy oda visszalépőkkel azonos mértékben, 9,5 százalékban határozta meg, azaz a pénztártagok tagdíját 14 hónapon át az állami költségvetésbe irányította. A nyugdíjpénztári rendszer szétverését hatalmas, jól előkészített kommunikációs kampány alapozta meg és kísérte, amelynek során azt akarták elhitetni a közvéleménnyel, hogy a nyugdíjak biztonságát a jórészt külföldi érdekeltségű pénztárak veszélyeztetik. Jellemző a kormányzati kommunikáció módszerére, hogy nyugdíjvédelmi kormánybiztost neveztek ki, aki folyamatosan valótlan állításokkal igyekezett rábírní a pénztártagokat az átlépésre. Csak utólag vált világossá, hogy a kormánybiztos nem a pénztáraktól, hanem a nyugdíjasoktól védte a nyugdíjvagyon. Az első kampány és a zsarolású kormányzati állítások, fenyegetések hatására a tagok kilenczede visszalépett az állami rendszerbe. Ezzel azonban nem elégedett meg a kormány; az év végén kihirdetett, a Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alapról, és a szabad nyugdíjpénztár-választás lebonyolításával összefüggő egyes törvénymódosításokról szóló törvény²⁶ kimondta, hogy a magánnyugdíjpénztári rendszerben maradó, valamint az oda újonnan belépő tagok elveszítik az állami nyugdíjjogosultságukat, és adott esetben legfeljebb az időskorúak járadékára tarthatnak igényt. Ez a szabály **a szerzett jogok legdurvább semmibevétele**, ami nem pusztán anyagi kérdés, hanem az emberi jogok drasztikus korlátozása, ennek ellenére az Alkotmánybíróság nem látta indokoltnak a megsemmisítését. Mivel e törvény elfogadását követően is maradtak mintegy 60 ezren a nyugdíjpénztárakban, a kormány továbblépett: a stabilitási törvény 2012. január 1-jétől megszüntette a tagok kötelező tagdíjfizetését, és a továbbra is levont tagdíjat az állami nyugdíjkasszába, azaz az állami költségvetésbe irányította. Ezzel gyakorlatilag ellehetetlenítette a magánnyugdíjpénztárak működését, és korlátozta a magánszemélyek jogát arra, hogy saját jövedelmükről szabadon rendelkezzenek.

A kormány a magánnyugdíjpénztári vagyonból a Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alapba csaknem 3 ezer milliárd forintot szivattyúzott át, 90 százalékát az alap létrehozását követő hónapokban. Azt állította, hogy ezt a hatalmas vagyont az államadósság csökkentésére fordítja, ezt azonban nem tette meg. Ez az összeg elérte a bruttó hazai termék 10 százalékát, azaz ennyivel kellett volna mérséklődnie a bruttó államadósságnak. Az államadósság 2015. első félév végén a GDP 79,6 százaléka volt, érdemben nem mozdult el a bruttó hazai termék 80 százalékától. Ezt a pénzt szinte teljes egészében saját céljaira fordította a kormány. Az alap pénzeszközei felett az Államadósság

Kezelő Központ rendelkezett. A források folyamatosan csökkentek annak arányában, ahogy a kormány beforgatta az alap pénzt az államháztartásba. Végül a 2015. évi költségvetést megalapozó törvény²⁷ az alapot megszüntette, a megmaradt eszközöket a Nemzeti Vagyonkezelő kapta meg. Ezzel a 3 ezer milliárd forint el is tűnt a nyilvánosság elől, mivel a vagyonkezelő nem ad felvilágosítást; igaz, nincs is miről, mert a pénzt a kormány teljes egészében felhasználta, és nem az államadósság csökkentésére.

A kormány harmadik szempontja a nyugdíjpénztári rendszer szétzúzásával a tulajdonviszonyok drasztikus átalakításának szándéka volt. A magánnyugdíjpénztári vagyon a tagok személyes vagyona, ezt az európai számviteli rendszer is egyértelműen így kezeli. Ezt államosította a kormány úgy, hogy egyúttal gyökeresen megváltoztatta a nyugdíjrendszert. Teljes egészében **visszaállította a felosztó-kirovó nyugdíjszisztémát**, ezzel 3 ezer milliárd forinttal nőtt az implicit államadósság. A folyamat egyben kísérlet volt arra is, hogy az érintettek, a magyar közvélemény hogyan reagál a tulajdonának – kétségtelenül látszólag indirekt módon történő – elvételére. A teszt a kormány számára pozitív eredménnyel zárult, a vagyonvesztést az érintettek többsége közömbösen vette tudomásul. A néhány tízezer tiltakozó ellenállását törvényekkel alátámasztva semlegesítették, az első körben megmaradt 60 ezer pénztártag vagyonát több lépcsőben vonták állami ellenőrzés alá.

A bankok elleni szabadságharc

A kormányhoz közel álló, nemzetinek kikiáltott bankrendszer kialakításának fontos állomása volt a **takarékszövetkezeti hálózat erőszakos átalakítása**, természetesen a jog eszközeivel alátámasztva. A megvalósítás eszköze a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról és egyes gazdasági tárgyú jogszabályok módosításáról szóló törvény²⁸ volt. A törvényi szabályozás ellenére a takarékszövetkezeti szektor átalakítása nem felelt meg a jogállami kereteknek. Maga a törvény a preambulumban – szokatlan módon – megfogalmazza, hogy az állam fontos tulajdonosi pozíciókat kíván szerezni a szektorban, majd – az adófizetők pénzén történő – feljavítást követően az állami részesedést értékesíti. Azaz a kormány által kijelölt személyek kerülnek – feltehetően igen kedvező áron és feltételekkel – tulajdonosi pozícióba. A törvény kényszerhelyzetet teremtett a szövetkezeti hitelintézetek tulajdonosai számára: vagy úgymond önként csatlakoztak a kijelölt integrációs szervezethez, ezzel lemondva tulajdonosi jogosítványaikról, vagy a törvény erejénél fogva elvesztették a hitelintézetek a működési engedélyüket, azaz értéktelenné vált a tulajdonuk. A jog nyelven írták le a kismizmizés folyamatát. Egyben egy kijelölt csoport már a törvény hatálybalépését követően megszerezte az irányítási jogot a teljes takarékszövetkezeti hálózat felett.

Az állam két bankot vásárolt meg az utóbbi két évben, mindkettőt a piaci értékén felül: a kimondottan rossz állapotban lévő Magyar Külkereskedelmi Bankot 55 millió

euróért, míg a lényegesen jobb állapotú Budapest Bankot 700 millió dollárért. 2015 elején az állam 15 százalékos részesedést szerzett az Erste Bankban, és ugyanilyen tulajdonrész vásárolt az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank is. A megkötött háromoldalú szerződésben a kormány vállalta, hogy nem hoz a bankszektor jövedelmezőségét gyengítő törvényeket, és nem terheli a pénzügyi szektorra a devizahitelek forintosításának következményeit. A megállapodást követően a kormány mégis látványos lépéseket tett a Quaestor bróker cég botrányának kitörése után. Ennek magyarázata, hogy – bár előzőleg több bróker cég bedőlésekor a kormány igyekezett az elődeire hárítani a felelősséget – a Quaestor tulajdonosai olyan nyilvánvalóan a Fidesz-vezetés közvetlen köréhez tartoztak, hogy a felháborodás csillapítása érdekében valamit tenni kellett. Ezért elfogadták a Quaestor-károsultak kárrendezését biztosító követeléskezelő alap létrehozásáról szóló törvényt,²⁹ amely a bankokra hárította a kárrendezés terhét. Ezt követően a 2016. évi költségvetést megalapozó törvény a bankok számára bármely adónemből leírhatóvá tette a Quaestor-alapba befizetett pénzeszközöket, azaz a kommunikációban a bankok, valójában az adófizetők viselik a Fidesz-közeli tulajdonosok bűncselekményéből eredő több tízmilliárdos terhet.

A kormány érdekes módon kisebbségi részesedést is vásárolt több pénzügyi intézményben. Az egyik jellemző eset a Széchenyi Bank csúfos bukása, amely közvetlenül milliárdos kárt jelent a költségvetésnek, és ennek többszörösét áttételesen az adófizetőknek. Töröcskei István, a jelenlegi hatalom belső köréhez tartozó üzletember 2010 tavaszán vette a bankot – jellemzően – a Kajmán-szigeteken bejegyzett offshore cégtől. A bankban a tulajdonos úgy emelt tőkét, hogy hitelt folyósított több ügyfélnek, akik azonnal Töröcskei cégeinek adták át a kapott hitel teljes összegét, amely végül tőkeemelésként került vissza a bankba. A végrehajtott manőver természetesen kimeríti a büntető törvénykönyv több tényállását is. A bank 2013-ban az MNB növekedési hitelprogramja keretében milliárdos nagyságrendű kedvezményes hiteleket nyújtott több cégnek, amelyek a kapott összeg döntő részét Töröcskei cégének utalták tovább. E szabálytalan hitellevesztéseket közvetlenül megelőzően a magyar állam 3 milliárd forintért 49,9 százalékos kisebbségi tulajdont szerzett a bankban. A Nemzetgazdasági Minisztérium azért lett tulajdonos, mert a bankok – Töröcskei valamennyi pénzügyi intézménye – a csőd szélén táncoltak. A Széchenyi Bank továbbra is gyanús ügyletek sorát hajtotta végre, ezúttal már közvetlen kormányzati közreműködéssel. A következmény törvénytörő volt, a bank menthetetlenül a felszámolás sorsára jutott. A kormány – a kisebbségi tulajdonra hivatkozva – az adófizetők pénzéből részt vállalt a betétesek kártalanításában. Jellemző a kormányzati cinizmusra, hogy Töröcskei banktulajdonosként az Államadósság Kezelő Központ vezérigazgatója lehetett, ami nyilvánvalóan összeférhetetlen; ennek keretében egyébként bankjában óvadéki betétként helyezett el félmilliárdnyi letelepedési magyar államkötvényt, amelynek kibocsátója az Államadósság Kezelő Központ. Állami segítséggel tízmilliárdok tűntek el Töröcskei pénzügyi intézményeiből, ismeretlen magánzsebeket gazdagítva.

A koncessziós jog önkényes értelmezése

A fiatalkorúak dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről szóló törvény³⁰ önkényesen átrendezte a dohányárak piacát. A kormány koncessziós jog létesítésének álcájával nemzeti dohányboltok hálózatát hozta létre, egyben minden más üzletben megtiltotta a dohányárusítást, kiskereskedők százainak egzisztenciáját ellehetetlenítve. A tapasztalatok szerint a trafikpályázatok elbírálását a Fidesz helyi szervezetei és a kormány által kinevezett bizottságok végezték, és gyakorlatilag csak a jelenlegi hatalomhoz közel állók jutottak árusítási engedélyhez. Ez utóbbi kör lett a piaci viszonyok átalakításának nagy nyertese. Ezt az is segítette, hogy a törvény 2013. július 1-jei hatálybalépése előtt a kormány jelentősen megemelte a dohánytermékek kiskereskedelmi árát, amivel komoly profitot garantált a szerencsés kiválasztottnak, hiszen a dohány-kiskereskedelem éves forgalma 500 milliárd forint. Az állami beavatkozás következő lépésként a módosító törvény³¹ koncessziós jogot létesített a dohány-kiskereskedelem ellátási feladatainak megszervezésére, azaz a kormány maga alá gyűrte a nagykereskedelmet is, amely önmagában 10-15 milliárdos piac. A látszatpályázatot a Miniszterelnökséget vezető miniszterhez igen közel álló Continental csoport ellátó cége és a BAT Pécsi Dohánygyár konzorciuma nyerte el, noha más pályázók éppen egy nagyságrenddel nagyobb koncessziós díj fizetését vállalták. Természetesen nem a gazdasági racionalitás számított: a konzorciumi résztvevők jellemzően akként rendelkeztek a profit megosztásáról, hogy a – nyilvánvalóan a tényleges feladatok döntő részét ellátó – nagy multi kapja az egynegyed, míg a kis magyar cég a háromnegyed részt. **A trafiktvörvény egyes rendelkezéseit sarkalatosnak minősítette az Országgyűlés**, nyilvánvalóan annak érdekében, hogy a következő kormány – kétharmados többség esetleges hiányában – ne vehesse el a törvény módosításával a jelenlegi hatalom kegyeltjeinek busás hasznot garantáló üzletét.

A tulajdonosi rendelkezési jog önkényes korlátozása miatt az állam már pert veszített a strasbourgi bíróságon, és a piaci viszonyokba történt durva beavatkozás miatt az Európai Bizottság a közeljövőben várhatóan kötelezettségszegési eljárás indít a magyar kormány ellen. A belső piaci szabályozásért felelős európai biztos magyar kormányról tett nyilatkozata lesújtó, de egyben nagyon is jellemző az utóbbi öt évben kialakult hazai viszonyokra: „Másutt is van dohánykereskedelmi monopólium Európában, de sehol sem ennyire feltűnő, hogy csak olyanok árusíthatnak dohányterméket, akiknek jó a kapcsolatuk a kormánnyal”.

A Fidesz természetesen **maga alá gyűrte a szerencsejáték-piacot** is. Ennek jogalapját az egyes törvényeknek a sportfogadással összefüggő módosításáról szóló törvény³² teremtette meg. Ezt megelőzően a kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló törvény³³ kimondta, hogy a szerencsejáték szervezésére kizárólag megbízhatónak minősített szervező jogosult, és olyan feltételeket határozott meg, amelyeknek gyakorlatilag csak néhány gazdasági társaság felelt meg.

Így jutott például játékkaszinó-üzemeltetési joghoz a jelenlegi hatalom legbelső köréhez tartozó két vállalkozó, ráadásul olyan feltételekkel, hogy a koncessziós díjat leírhatják az adójukból, és garantáltan tízmilliárdos nagyságrendű profitra tehetnek szert.

A birtokpolitikai önkény

A hatalom klientúraépítésének egyik legnyilvánvalóbb példája a kormány birtokpolitikája. Már 2010 nyarán megalkották – az azóta éppen 20 alkalommal módosított – a Nemzeti Földalapról szóló sarkalatos törvényt,³⁴ amelynek célja a birtokszerkezet gyökeres, azonnali átalakítása volt. A deklarált elképzelés a családi gazdaságok kialakítása és erősítése volt, az eredmény azonban egészen más lett. Összesen 100 ezer hektár földterületet adtak haszonbérletbe, azonban ha valaki kiszemelt magának a megfelelő hatalmi körhöz tartozók közül egy földterületet, akkor elvették azt a korábbi bérlőtől. A földek jelentős része nem családi gazdaságokhoz került: a Fidesz belső köreihez tartozók nagybirtokokhoz jutottak, míg a helyi Fidesz-vezetőkhez kötődők kisebb területet kaptak, függetlenül attól, hogy megfeleltek-e a törvényi feltételeknek. A pályáztatás gyakran elmaradt, vagy nem volt követhető. Az elbírálás során az üzleti terv 40 százalékos súllyal szerepelt, ennek megítélése konkrét feltételek híján teljesen szubjektív volt, így juthattak földbérlethez a mezőgazdasághoz egyáltalán nem kötődő személyek. A vonzó erő az átlagosan hektáronkénti 70 ezer forintos földalapú támogatás, amelyet minden erőfeszítés nélkül megkap a föld használója. A birtokpolitika megvalósításához megalkották a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló – ugyancsak sarkalatos – 2013. évi CXXII. törvényt,³⁵ és megkezdődött a földek eladásának előkészítése. Ha ezt a tervet a kormány keresztülérszokolja, akkor **szinte végérvényesen átalakulhat a birtokszerkezet**, hiszen itt potenciálisan 400 ezer hektár eladásáról van szó. Igaz, a Fidesz közben elvesztette kétharmados többségét az Országgyűlésben, ezért azt vizsgálja, miként lehet a jelenlegi törvények felhatalmazását úgy tekinteni, hogy kormányrendelet is elegendő az állami földek eladásához. Most ennél a fázisnál tart a kormány; ha ez a folyamat lezajlik, a magyar mezőgazdaság hatékony működésének még csirájában azért fellelhető feltételei végleg megszűnnek.

A sport a hatalom hálójában

Érdemes megvizsgálni az utóbbi fél évtized sportcélú támogatási gyakorlatát. Látszólag csupán arról van szó, hogy a sport- illetve futballőrült miniszterelnök elve, pontosabban

viszelve a befolyásával, százmilliárdokat költ a sportra. Emellett azonban látni kell, hogy a gazdaság, illetve a költségvetés teherbíró képességéhez képest irreális ráfordítás nem elsősorban a sportolást segíti, hanem a presztízsbetűzésokat, amelyek a legjobb szándékú megközelítéssel is a szürkegazdaságban tevékenykedő egyes sportegyesületek lavírozásának kényelmes meghosszabbítását szolgálják. A támogatási konstrukció fontos eleme az is, hogy a közpénzek sajátosan megkonstruált, irányított csatornákon áramolnak, és fokozatosan a magántulajdon bővítését szolgálják.

A sportirányítás és -finanszírozás átalakítását a jelenlegi kormányzati gyakorlattól eltérő módon nem új törvény,³⁶ hanem **a sporttörvény³⁷ átfogó módosítása** alapozta meg. A finanszírozás másik pillére a látványsportok támogatását ösztönző adókedvezmény, amelyet a társasági adóról és az osztalékadóról szóló törvénybe³⁸ építettek be. A gyakorlatban ez nem a demokráciákban szokásos adókedvezményként funkcionál, amely szerint a magánszemélyek és a gazdasági szervezetek fontos társadalmi célokra fordított önkéntes támogatás után meghatározott mértékű adókedvezményt vehetnek igénybe. Az említett adótörvény 30. § (10) bekezdése felhatalmazza a kormányt arra, hogy szabályozza „a látvány-csapatsport egyes támogatási jogcímein nyújtható támogatás igénybevételének részletes feltételeit és eljárásrendjét”. Így a támogatást csak a kormány által meghatározott szervezetek, illetve cégek kaphatják előzetes engedély alapján. A közpénz és a magánpénz közötti sajátos átváltozás tipikus példája a felcsúti Puskás Akadémia léte és működése. Az intézmény magánkézben van, a miniszterelnök arra hivatkozik, hogy abban kizárólag magánpénz van, így senkinek nem tartozik beszámolni arról, hogy miként épült a saját háza mellé a kert végében az irreális méretű és hivalkodó kivitelezésű falusi footballstadion. Valójában jelentős mértékű társasági adókedvezménnyel épültek a létesítmények, és hasonlóan komoly összeget vesznek igénybe az akadémia működtetéséhez is. Kitéüntetetten olyan cégek vannak a támogatók között, amelyek első számú nyertesei a jelenlegi kormányzati kurzus politikájának, illetve rendre számottevő közbeszerzésekhez jutnak.

A közbeszerzések paravánja és a valóság

A kormányzati hatalomgyakorlás módszere jól nyomon követhető a közbeszerzések nyerteseinek listája alapján is. Az elmúlt öt évben jelentős állami, önkormányzati megrendelést a cégeknek csak egy rendkívül szűk köre kaphatott. Az évenként 700-800 milliárd forintot kitevő jelentős közbeszerzések négyötödét 6-8 gazdasági társaság nyerte el, amelyek a hatalom legfelső köréhez tartoznak. Gyakorlatilag e körön kívüli cégnek nincs esélye állami megrendelés elnyerésére. Nagyberuházások esetén más vállalkozások úgy kaphatnak megbízást, ha a kijelölt céggel konzorciumban indulnak, a kisebbek pedig alvállalkozók lehetnek. A piac ezekhez a sajátos szabályokhoz bámulatos módon

alkalmazkodott, gyakorlatilag lajózottan működik a gépezet; az a vállalkozás, amely állami megrendelésre pályázna, ajánlatával eleve a vélelmezetten pályázatnyertesként kijelölt céget keresi meg, és a megállapodás közöttük jön létre, természetesen az adó-fizetők kárára. Az árat a privilegizált cég határozza meg, és egyúttal megszabja az „együttműködési” feltételeket. Négy éven keresztül nagyberuházás szinte nem indulhatott a Közgép nélkül, amely több mint 800 milliárd forint értékben nyert közbeszerzést. Jellemző a mai viszonyainkra, hogy miután Simicska Lajos nyilvánosan szakított korábbi barátjával, a miniszterelnökkel, a Közgép nem kaphat állami és önkormányzati megbízást, sőt ezt a hatalom a szokásos módon jogilag is megerősítette azáltal, hogy a független Közbeszerzési Döntőbizottság három évre minden közbeszerzésből kizárta a vállalkozást. Néhány cég számára mesés gazdasági felívelést hozott az utóbbi öt év: a Mészáros és Mészáros Kft. három nagyságrenddel növelte a forgalmát, és egyben a profitját is; a korábbi víz- és gázszerezőnek univerzális mélyépítő vállalkozása van. A cég normális piacgazdaságban átlátható lenne, mivel a bevétele szinte teljes egészében közösségi megrendelésekből keletkezik. A hírek szerint ezen privilegizált helyzetű vállalkozások valódi tulajdonosi körét nem minden esetben a cégnyilvántartásban szereplők alkotják. Mészáros Lőrincet bírálták, hogy a vagyonyilatkozatából kimaradt egy egymilliárd forintos tétel; mentésére felhozható, hogy az akár jeles földijének a pénze is lehetett. Természetesen **a strómanok léte csupán az egyre terjedő szóbeszédéből tudható.** Az azonban – igaz, nem könnyen – ellenőrizhető tény, hogy a hatalomhoz tartozó politikusok vagyona miként gyarapodott. A Fidesz vezetőinek jelentős része elsőmunkahelyes politikus, így kizárólag csak közpénzből származhatott legális jövedelmük, azaz akár a teljes eddigi életpálya-keresetük könnyen kiszámolható. Sokuknál már itt látható a feltűnő értékkülönbség. Egyes politikusoknak valamilyen vállalkozása volt vagy van, de ezeknek a legális működése és eredménye is nyomon követhető. Jellemző, hogy többségében a Fidesz hatalomra kerülését követően közpénzből gyarapodtak, sokszor szokatlanul magas, nem életszerű nyereséggel. Papcsák Ferenc ügyvédi irodája például százmilliós nyereséget ért el az utóbbi években, ezen belül igen sok a közpénzből kapott megbízása. Rogán Antal lakása – legalábbis a vagyonyilatkozatok tanúsága szerint – gyorsabban tágul, mint a világegyetem, de a politikus életpálya-keresete nem alapozza meg a látható vagyont. A példákat nagyon hosszan lehetne folytatni: a vezető kormánypárti politikusok mentésére kitalált kommunikációs panel a családi összefogás. Ez formálisan akár igaz is lehet, csak hogy a családtagok vállalkozása ritka kivételtől eltekintve ugyancsak közpénzből származó megrendelésekből gyarapszik igen feltűnően, ami nehezen lenne elképzelhető a politikus szerepe nélkül. Azaz a közpénz alakul át magánpénzzé, legfeljebb némi szofisztikáltságot visz bele a hatalom.

A felsorolt ügyek csupán apró csínytevések a **MET ügyéhez** képest. A MET Magyarország Zrt. energiakereskedő cég tulajdonosa egy svájci offshore cég, a végső tulajdonosok között van a Mol Nyrt., és több, a hatalomhoz igen közel álló személy, többek között Orbán kedvenc focicsapatának a tulajdonosa is. A zseniális üzlet 2011 tavaszán indult a nemzeti fejlesztési miniszter rendeletével. A jogszabály látszólag arról szólt,

hogy a gázár csökkentése érdekében lehetővé tette a gáztározók készletének csökkentését, egyben előírta, hogy a kivett gázmennyiség ötszörösével kell pótolni a kötelező tartalékot. Egyúttal felhatalmazta a Magyar Villamos Műveket (MVM), hogy árverés mellőzésével gázt importáljon az osztrák–magyar határon. Az MVM a gázt a MET-től vásárolta, és még ugyanazon a napon újra el is adta a MET-nek, miután beérkezett az országba. A kinyilvánított kormányzati szándékkal ellentétesen a behozott viszonylag olcsó gáz a fogyasztók helyett a MET számára volt előnyös. A cég ezzel a trükkel 100 milliárd forint hasznot hozott a hatalomhoz igen közel álló tulajdonosának.

Miután ez év márciusában hatályon kívül helyezték a MET mesés üzleteit megalapozó rendeletet, a cég – sikerrel – új, hasonlóan nyereséges üzleti lehetőségek után nézett. Az idén sorra nyeri az önkormányzati tendereket, eddig többmilliárdos megrendelést kapott gázszállításra szemben a nemrég állami tulajdonba került Főgázzal. Miután a MET ezúttal is kizárólag közvetítő tevékenységet végez, nem a piac, hanem a szabályozói akarat teremtett olyan helyzetet, amelyben ez a cég továbbra is jelentős haszonra tesz szert. A nyereség ilyenformán eltűnik a nyilvánosság kontrollja elől és magánzsebekben köt ki.

Magánzsebeket gazdagít a letelepedési magyar államkötvény is. A jogszabály³⁹ szerint az – az Európai Unión kívüli – külföldi személy, aki 250 ezer euró, ez évtől 300 ezer euró névértékű speciális, ötéves futamidejű állampapírt vásárol, fél év elteltével letelepedési engedélyt kap, amely szabad mozgást tesz lehetővé számára az Európai Unióban. A törvény előírása szerint nem a letelepedési engedélyért folyamodók, hanem kizárólag az Országgyűlés gazdasági bizottsága, gyakorlatilag a bizottságot vezető Rogán által kijelölt közvetítőcégek jegyezhetik le ezeket a kötvényeket, amelyeknek 2 százalékos hozama így a közvetítőt illeti. Az eddig értékesített 2 500 államkötvény fejében a közvetítők 30 milliárd forint tanácsadói jutalékot kaptak, és ezen felül a futamidő alatt 22 milliárd forint hozamot is realizálnak. A kiválasztott cégek offshore háttérűek, és közel állnak az őket kiválasztó bizottsági elnökhöz. A szabályozás sajátossága, hogy az érintettek ténylegesen a közvetítő cégek értékpapírját vásárolják meg, és nem az államkötvényt. Ennek számukra az a kockázata, hogy amennyiben a közvetítő offshore cég fizetéseképtelenné válik, nem kapják vissza a pénzüket, míg az állam számára az a következmény, hogy az igen jelentős haszon és az állampapír hozama nem a költségvetést, hanem mindössze a hat hatalom közeli magáncéget gazdagítja. Ilyen szabályozás az Európai Unió más országaiban elképzelhetetlen lenne.

A kormányzati önkény érzékletes példája a **versenyjog megcsúfolása**. Az Országgyűlés 1996-ban a piacgazdasági követelményeknek megfelelő versenytörvényt⁴⁰ alkotott. Ennek VI. fejezete meghatározza a vállalkozások összefonódásának ellenőrzését; ezen belül a 24. § megállapítja a Gazdasági Versenyhivatal jogosítványait. A törvényt 2013-ban az Országgyűlés átfogóan módosította. Az ekkor beiktatott 24/A § szerint a kormány a vállalkozások összefonódását közérdekből nemzetstratégiai jelentőségűvé minősítheti. Ez esetben nem kell a gazdasági Versenyhivatal engedélyét kérni. Azaz a kormány felhatalmazást kapott a törvény megkerülésére. Ezt már korábban is meg-

tette, így például 2012-ben, amikor az elhíresült dinnyekartell – mint az illetékes államtitkár maga eldicselkedett vele – a kormány jóváhagyásával hozták létre. A törvény ezáltal megalapozta a kormány – gazdasági racionalitással nehezen magyarázható – lépését is. Erre a felhatalmazásra hivatkozva került sor a Fővárosi Gázművek, a Takarékszövetkezeti Bank és a Magyar Takarékbefektetési és Vagyonkezelő Zrt., a Welt 2000 Kft., az Antenna Hungária, a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó és az Apáczai Kiadó, a Magyar Külkereskedelmi Bank, a Budapest Bank, a Bombardier MÁV Hungary Kft., a Magyar Gáz Tranzit Zrt. államosítására, valamint ennek alapján engedélyezte a Kormány a Tabán Trafik és a BAT Pécsi Dohánygyár összefonódását a már említett dohány-nagykereskedelmi koncesszió érdekében.

A kormányzati túlhatalom érvényesülése a gazdaságban

A kormány a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítását eszközök széles palettáját alkalmazva éri el. Már 2010-ben tapasztalták vállalkozók, hogy bizonyos esetben „**visszautasíthatatlan ajánlatot**” kaptak cégük, **illetve cégbeli részesedésük eladására**, természetesen jóval értéken alul. Az esetleges ellenállást adóhatósági vizsgálat, bírság és a cég ellehetlenítése követte. Ezt a módszert többször is alkalmazta a hatalom a nemkívánatos vállalkozók, időnként egyszerűen a konkurencia kiiktatására. Ennek sajátos példája a Welt 2000 Kft. erőszakos államosítása. A cég hosszabb ideje informatikai fejlesztéseket végzett és szolgáltatásokat nyújtott az uniós projekteket irányító kormányzati szervezetnek. A kormány úgy döntött, hogy az általa kijelölt vállalkozók végezzék a feladatot, de nem tudtak megegyezni a tulajdonosokkal. Ezért két kormányrendelet⁴¹ is született a cég erőszakos államosítására, Lázár János több ízben is nyilvánosan fenyegette meg a cég tulajdonosait, majd erőszakosan államosították a vállalatot, amelynek tragikus következménye lett az egyik tulajdonos halála. A feladatot azóta a kormány elközelítésének megfelelő áron és módon végzik.

Ha a fenti kormányzati – természetesen jogállaminak semmiképpen sem nevezhető – gyakorlatot a korbács politikájának nevezzük, akkor **a stratégiai megállapodások eszköze látszólag a mézesmadzag** lehet. Az első stratégiai megállapodásokat 2012 júliusában kötötte a kormány a Coca-Cola HBC Magyarországgal és a Mercedes-Benz magyarországi gyárával. Azóta összesen 77 – főként multinacionális – vállalattal kötöttett ilyen megállapodás, a legutóbbi az Unileverrel 2015 júliusában. Maga a konstrukció normál piaczgazdasági körülmények között teljesen felesleges lenne, a jelen körülmények között viszont több célt is szolgál. Jellemző, hogy jogalapja nincs a stratégiai megállapodások rendszerének, azokat egyedi kormányhatározatok alapján kötik meg a hatalom által kiválasztott cégekkel. A nagyvállalatok számára a kormány ugyan nehezen értelmezhető ajánlatot tett, mégis elfogadták, mert ebben látták a normális kapcsot

latok, a párbeszéd helyreállításának eszközét; ez a remény többé-kevésbé teljesült is. A kormány ugyanakkor úgy értelmezte a megállapodást, hogy ezzel a cég beilleszkedett a Nemzeti Együttműködés Rendszerébe. Valójában az történt, hogy a kormány 2012-re kényszerhelyzetbe került, mert kénytelen volt belátni, hogy a gazdasági növekedést, különösen az exportot és a beruházásokat meghatározó multinacionális vállalatok nem hajlandók a kialakult szabályozói környezetben beruházni, és különösen nem működőtőkét behozni vagy akár csak a nyereséget a hazai termelésbe visszaforgatni. A stratégiai megállapodások kétségtelen eredménye a legfontosabb gazdasági szereplők alapszintű párbeszédének helyreállítása, ugyanakkor az alapvető problémát, a dilettantizmussal párosuló, konfrontatív, a kiszámíthatóság minimumát is nélkülöző gazdaságpolitika hátrányait értelemszerűen nem kompenzálhatja.

Következmények

Az orbáni hatalom tulajdonképpen elérte a célját: az unortodox gazdaságpolitika – legalábbis a felszínen – működőképesnek tűnik. A tulajdonviszonyok drasztikus átalakítása majdnem teljes sikerrel járt, **a politika kijelölte a gazdasági hatalom birtokosait**, és meghatározta a közösségi források kedvezményezettjeit, egyben megszabta a kiválasztottak számára a kívánatos magatartási szabályokat. Látszólag sikeres a gazdaságra rátelepedett hatalom: a gazdasági szereplők, kisebbektől a legnagyobbakig tudomásul vették a piacgazdaságtól merőben idegen, de a jogállami normáktól is mentes játékszabályokat. A választók 2014-ben ismét kétharmados támogatáshoz juttatták a kormánypartot, és a nemzetközi politikában is tudomásul veszik a populista, szélsőségesen euroszeptikus, hatalmi önkénytől sem mentes magyar kormányzati politikát.

Az ország ugyanakkor rendkívül nagy árat fizet a mindig csak a pillanat uralmát előtérbe helyező hatalompolitikáért. A következmény a társadalom könnyen végzetessé váló kettészakadása, a magyar gazdaság távolodása az európai centrumtól, ezzel egyidejűleg rövid távon megállíthatatlan leszakadása a környező országoktól is. A súlyosan elhibázott, konfrontatív kormányzati politika, a piac alapvető szabályait felrúgó unortodox magatartás taszítja a befektetőket, menekül az országból a működőtőke, és sajnos már a humán tőke is. Jellemző a gazdasági növekedés középtávú alakulására, hogy a tavalyi – jórészt egyszerű tényezőknél köszönhető – relatíve magas ütem ellenére is 0,8 százalékkal elmaradtunk a 2008. évi gazdasági teljesítményünk szintjétől, tehát még mindig nem értük el azt. Eközben a visegrádi országok és a balti államok egyaránt kétszámjegyű bővülést mutattak a válság kezdő évéhez viszonyítva. Azaz folytatódik a lecsúszásunk a térségünk országaitól, távolodunk fejlettségben a visegrádi és a balti államoktól egyaránt. Sajnos számunkra **már csak a kelet-balkáni országok a versenytársak.**

Látványosan kettészakadt a társadalom: a népesség egyharmada a jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztettség helyzetébe került, ezen belül háromnegyed millióan élnek mélyszegénységben, és több százezer gyermek az alapvető javakat is nélkülözni kényszerül. A lakossági fogyasztás összességében tavaly 1,5 százalékkal nőtt, de ez csak a korábbi évek fogyasztáscsökkenéséhez viszonyítva tűnik jelentősnek. A múlt évben a lakossági fogyasztás szintje még 8 százalékkal alatta volt a 2008. évinek, és a várható tendenciákat figyelembe véve még a következő két évben sem éri el azt a szintet. Ugyanakkor a társadalom egy kis rétege rendkívül látványosan gazdagodik, és a kormány törekvésének megfelelően a népesség felső ötödének, mintegy kétmillió főnek folyamatosan – ezen belül mintegy félmilliónak jelentősen – nő a jövedelme. E réteg gyarapodása – Európában merőben szokatlan módon – az alacsony jövedelmű rétegek rovására megy végbe, a kormányzati akaratnak megfelelően. Eközben leépülnek az állami szolgáltatások, ellehetetlenül az oktatás és az egészségügy, ideológiai célokat követ az alap- és a szakképzés, felszámolódik a felsőoktatás és a tudomány autonómiája. A jelenlegi gazdaságpolitika, a jogállam leépülése, a piacgazdaság normáinak semmibe vétele törvényszerűen vezet ide.

Jegyzetek

- 1 Revised Draft Manual on Fiscal Transparency, IMF, Washington D. C. 1999.
- 2 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.
- 3 1993. évi XLVI. törvény a statisztikáról.
- 4 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya.
- 5 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
- 6 1992. évi XXXVIII. törvény az államháztartásról.
- 7 292/2000. (XII. 19.) kormányrendelet az államháztartás működési rendjéről.
- 8 2011. évi CXCIV. törvény az államháztartásról.
- 9 368/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet (Ávr.).
- 10 2015. évi LXXII. törvény Magyarország 2016. évi központi költségvetésének megalapozásáról.
- 11 2011. évi CXCV. törvény Magyarország gazdasági stabilitásáról.
- 12 2010. évi CLIII. törvény a Magyar Köztársaság 2011. évi költségvetésének megalapozásáról.
- 13 2008. évi LXXV. törvény a takarékos állami gazdálkodásról és a költségvetési felelősségről.
- 14 2011. évi CCVIII. törvény a Magyar Nemzeti Bankról.
- 15 2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról.
- 16 2010. évi LVIII. törvény a közszolgálati tisztviselőkről.
- 17 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról.
- 18 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról.
- 19 2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételtől.
- 20 2006. évi LIX. törvény az államháztartás egyensúlyát javító különadóról és járadékról.
- 21 2010. évi XC. törvény egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról.

- 22 2010. évi C. törvény a nyugdíjpénztár-választás szabadságáról.
- 23 2010. évi CI. törvény a magán-nyugdíjpénztári befizetésekhez kapcsolódó törvénymódosításokról.
- 24 2001. évi LXXXV. törvény a társadalombiztosítás pénzügyi alapjai 2000. évi költségvetésének végrehajtásáról.
- 25 2002. évi XLII. törvény az adókról, járulékokról és egyéb költségvetési befizetésekről szóló törvények módosításáról.
- 26 2010. évi CLIV. a Nyugdíjreform és Adósságsökkentő Alapról, és a szabad nyugdíjpénztár-választás lebonyolításával összefüggő egyes törvénymódosításokról.
- 27 2014. évi XCIX. törvény Magyarország 2015. évi központi költségvetésének megalapozásáról.
- 28 2013. évi CXXXV. törvény a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról és egyes gazdasági tárgyú jogszabályok módosításáról.
- 29 2015. évi XXXIX. törvény a Quaestor-károsultak kárrendezését biztosító követeléskezelő alap létrehozásáról.
- 30 2012. évi CXXXIV. törvény a fiatalok dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről.
- 31 2014. évi XCV. törvény a dohánytermék-kiskereskedelem integrált ellátásához szükséges egyes törvények módosításáról.
- 32 2014. évi XXXII. törvény egyes törvényeknek a sportfogadással összefüggő módosításáról.
- 33 2014. évi XVI. törvény a kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról.
- 34 2010. évi LXXXVII. törvény a Nemzeti Földalapról.
- 35 2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról.
- 36 2011. évi CLXXII. törvény a sportról szóló 2004. évi I. törvény módosításáról.
- 37 2004. évi I. törvény a sportról.
- 38 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról.
- 39 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról.
- 40 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról.
- 41 51/2014. (II. 28.) kormányrendelet a WELT 2000 Szolgáltató és Kereskedelmi Korlátolt Felelősségű Társaság társasági üzletrészenek a Magyar Állam javára történő megszerzése nemzetstratégiai jelentőségűnek minősítéséről; 282/2014. (XI. 14.) kormányrendelet a WELT 2000 Szolgáltató és Kereskedelmi Korlátolt Felelősségű Társaság társasági üzletrészenek a Magyar Állam javára történő megszerzése nemzetstratégiai jelentőségűnek minősítéséről.

• Szabó János

Az orbáni hatalompolitika konfrontativitása és erőszak-alkalmazása¹

„Az ember és a polgár jogainak biztosítása karhatalom fenntartását teszi szükségessé; e karhatalomnak tehát az összesség számára kell szolgálnia, nem pedig azoknak a különleges céljaira, akiknek személyére e karhatalom rábízatik.”

A FRANCIA FORRADALOM EMBERI
ÉS POLGÁRI JOGOK NYILATKOZATÁNAK XII. CIKKELYE

„Nem könnyű annak a népnek sorsa, amelyet a történelme rendre olyan kormányzatokkal áld meg, amelyek rendkívüli vehemenciát mutatnak abban, hogy olyan szövetségekbe rángatják, amelyekből ők nem kértek, olyan barátoktól védjék meg, amelyek nem támadják, olyan viharok és természeti csapások távollétét ígérnek neki, amelyek fölött nincs hatalmuk, de rejtve tartják, hogy az új áramlatok idején miért vannak többen, akik ez ellen falakat építenek, árkokat ásna és világgá szöknek, mint akik vitorlákat bontva sikeres új vizekre hajózzák az ország ügyeit, holott valójában csak ez mérhetné e kormányzatok tényleges mirevalóságát...”

A SZERZŐ EGY KORÁBBI MUNKÁJÁBÓL

„Az erőszak csak hazugsággal takarózhat – a hazugságot pedig csak erőszakkal lehet fönntartani.”

ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN

I. Az orbáni útválasztás

A 2010-ben Magyarországon bekövetkezett példátlan politikai győzelem óta eltelt időben – ahogy távolodunk a nevezetes fordulattól – egyre kevésbé kérdés már, hogy hogyan volt ez lehetséges. Sokkal inkább kérdés, hogy mivel magyarázható, hogy az Orbán Viktor irányításával azóta is országló politikai erők nem a magyar rendszerváltás évtizedeiben elmaradt modernizációs reformok végigvitelére irányuló közfelhatalmazás-ként értelmezték kétharmados választási fölényüket, hanem az uralmi intézményeket kézben tartó saját köreiknek a személyes gazdagodása, s ennek kondícióit megteremtő

autokrácia, konfrontativitás és erőszak-alkalmazás gátlástalan kibontakoztatása felé vettek irányt. A válaszokhoz mindenekelőtt **a korábbi erőket letaszító, s az orbáni győzelmet beérlelő válság természete**² ígér hasznos kapaszkodókat:

1. Ma már jól dokumentált, hogy a **globalizációs válság** (az ipari kapitalizmusból a tudásgazdaságba történő átmenetnek) nálunk inkább a konzervatív készletésűeket és képviselőiket, valamint párttámogatókat volt képes mobilizálni. Ugyanígy ismert, hogy az eladósodott szocializmusból a liberalizáló kapitalizmusba tartó **konvergencia válsága** sem a hazai választások győzteseinek megerősödését, sem veszteseinek elfogadó magatartását nem volt képes olyan mértékben kiváltani, hogy az a nemzeti emlékezetben meggyöngíthette volna „a történelmi nagy magyar paternalizmusok” nosztalgiáit. Nálunk a hatalmi stratégiát szívesebben fogadták el a nemzetközileg versenyképtelen új tulajdonosok, csakúgy, mint a maguk ügyének képviselésében magukat erőtlennek érző megfosztottak. Az **„Európa-válság”** nálunk a szuverenitás részbeni feladásának elutasítását és az európai unionizmus előnyeinek tagadását tette dominánssá. Ez ellehetlenítette, hogy társadalmi konszenzus alakulhasson ki az európai egységesülés támogatására, a különböző nacionalizmusok és autarchiaelképzelések diszkreditálására... Ebben a klímában gyerekjáték volt a „nem leszünk a gazdag Nyugat fejőstehene” jelszó látszólagos merészségéből és a „gazdasági-erkölcsi szabadságharc” programjából álforradalmi legitimációt habarni. A hazai rendszerváltás **gazdasági-társadalmi válsággal súlyosbított transzformációs válsága** folytán – amellet, hogy az indulási relatív országelőnyünk elvesztésével visszajára fordította a hajdani reményeket –, egyre erősödő hangot kaptak olyan szélsőséges nézetek, amelyek szerint a piacgazdaság nekünk nem hasznos, a privatizáció nem igazságos, a demokratizálódás csak felesleges zavarokat okoz, a pluralizáció csak gyengíti a nemzet erejét, az individualizáció pedig a nemzeti közösséget. Ebben a klímában magától értetődően mélyült el és vált áthidalhatatlanná a „senkiházi, istentelen világpolgárok Nyugat-kiszolgáló hazaárulói”, és az „új rendszerváltást” zászlajukra tűző nemzeti erők közötti szakadék.³

2. Az ország nemzetközi beágyazottsága⁴ által közvetített fenti válsághatásokkal – mintegy annak keresztaszalai – szövődtek össze azok **a speciális válsághatások, amelyek egyértelműen hazai talajból sarjadtak**:⁵ Ilyen volt a **fejlődési útválasztás válsága**, amit az a feszültség közvetített, miszerint lezárult annak megválaszthatósága, hogy Magyarország melyik fejlődési utat választhatja, még mielőtt a lakosság többsége ebbe belenyugodott volna. A **társadalmi egyenlőtlenségek válsága** fokozottan lobbantotta fel a társadalmi vagyoni és jövedelmi különbségeket soha nem látott mértékűvé távolító, a vesztesek részéről sohasem legitimált privatizáció és a kárpótlás iránti ellenszenvet. A hirtelen politikagenerálónak lett **adósságválság** amellet, hogy az ország növekvő eladósodásán keresztül szűkítette az ország gazdasági mozgásterét, még a lakosság egyéni eladósodásán keresztül is akkora tömeget érintő új típusú lakossági terhet jelentett, aminek kezelése nem volt magára hagyható, s nem állottak rendelkezésre a rendezés

forrásai sem. **A szociális válság**ot az elszegényedés, a társadalmi mobilizáció lefagyása, az egyre növekvő tömegek pauperizálódásának egyre nehezebben kezelhető valósága, illetve a spontán lakosságfogyás gyorsulása mellett – a még gazdaságilag aktív, s Nyugat-Európában is értékesíthető munkaképességgel rendelkező – lakosság jelentős és növekvő arányú országelhagyó mozgalma gyorsította. **A politikai elit válsága** nemcsak az irántuk megnyilvánuló növekvő társadalmi averziót jelentette, hanem – mivel már minden középnek tekinthető politikai erő kipróbáltatott – azt is, hogy új igényeket, program-elemeket, értékeket már csak a radikalizálódásra kész szélsőségek szállíthattak a társadalomnak és a politikai pártoknak is. **A társadalmi kommunikáció válsága** a valós közéleti csatározásokat eldurvította, és elszakította a látszólag „csak egymást fojtogató” elitek által képviselni szándékozott tömegektől. Ugyanakkor a tömegek körében megszüntette a politikai részvétel értelmességébe vetett hitet, kiherélte a társadalmi szolidaritást. Az éppen uralmon lévő elitek kezébe viszont odahelyezte, s csupán mértéktartásukra bízta minden idők leghatékonyabb kontrolláló és agymosó gépezetét, a mikroelektronika legfejlettebb eszköztárával felszerelt titkosszolgálatokat és az elektronikus és az írott médiát. **A generációs válság** – kicentrifugálva a korábbi középgenerációt –, fokozatosan a fiatalokat hozta pozícióba, akik viszont nem fogadták már el sem az egykori „kerekasztal-paktumot”, sem a „leosztott lapok status quo”-ját, és a vagyonosodásban és jövedelemszerzésben fennálló különbségek korrekciójára olyan programot kovácsoltak, amelyet a megszerezhető társadalmi támogatottságukkal terveztek alátámasztani. Nekik – az antalli cinizmus parafrázisával szólva – már tetszett „forradalmat csinálni”.

3. A hatalomba visszatérő orbáni erők számára a fentiekben felvázolt módon hálózatosodásnak indult „válságtér” alapvető ambivalenciát mutatott: Egyfelől rémisztően szaporodtak benne az olyan, önmagukban is válsággeneráló hatású jelenségek, amelyek valójában maguk is válságfejemények (munkanélküliség, romaprobléma, antiszemitizmus, korrupció, értékvesztés, szolidaritás-pusztulás, hisztériák, idegenellenesség, gyermekéhezés, megélhetési bűnözés, energetikai kiszolgáltatottság, egyenlőtlen közteherviselés stb.). **Másfelől** azonban – mert ők a válságüzeneteket sajátosan dekódolva a maguk számára, már a történelmi visszafordulást is felvették lehetőségeik közé – hihetlen módon megnövelhették maguk számára a politikai manőverezés és döntéshozás tereit,⁶ amelyeket még tovább tágítottak a politika zsákmányszerzés minőségileg új módszereivel, s a NER (Nemzeti Együttműködés Rendszere), illetve a CET (Centrális Erőtér) kiépítésével:⁷ A valódi előzmények teljes meghamisításától sem riadva vissza – amíg az általuk birtokolt közbeszéd terében a „kommunistákkal” azonosították a legyőzött baloldalt –, megpróbálták újra feleleveníteni az elaggott kádárizmus leszálló ágában egyszer már sikeresen alkalmazott, fiatalos, „messze ható harsány hang” auráját. Emellett a szükséges magyarázatokkal megpróbálták ellátni a hatalomhoz számukra könnyebb utat kínáló szövetséget, amelyet a „történelmi démonokkal” kötöttek:⁸ Ahogy az országra minden védelem nélkül rátörő kapitalizmus valóban félelmetes örvényeitől

való elemi félelmet, a biztonságkereső vazallustudat és a szolgareflexek hirtelen feltámadását, az évszázadokig valódi demokrácia híján tartott társadalom „menekülését a szabadság elől” (Eric Fromm), a nyílt versenyben való megméretéstől való rettentet, a paternalizmus elvonási tüneteit, az erős kéz igényét stb. kibontakozni látták, úgy fordultak szembe saját korábbi liberális nézeteikkel.

Mire 2010-ben visszatértek, már jól ismerték ennek a mentalitásnak térben és időben csak több generáció által megváltoztatható, de minden hatalom számára jól kihasználható természetét, s már rég (valójában az első rendszerváltó kormányciklus idején) elhatározták, hogy nem a modernizálás fáradtságos magaslatai felé mutató közös erőfeszítések még sokáig reménytelennek ítélt „talán”-sikereiből és örömeiből, hanem e legnagyobb tömegben kielégülést kereső társadalom-patológiai örökség hatalmilag jól és gyorsan kiaknázható rehabilitálásából fogják toborozni társadalmi erőforrásaikat.⁹

4. Ehhez építették meg a **hatalomból élés jól fizető modelljét** is, amelyben a maffia-állam hatalmi forrásbiztosításának kettős, szerintük kisebb kockázatúnak s nagyobb garanciájúnak ítélt – mert a politikai hatalomból történő kikerülés után is megtarthatósággal kecsegtető (!) – biztosítékrendszerét hozták létre. Ebben a hatalomkoncentráció egyszerre alapul a „vezéri preferenciák” szerinti politikavezérelte vagyonosodás és az előnyszerzők által vazallusi buzgalommal visszatámogató hatalomműködtetés oligarchizálódásának két(három?)körös összekapaszkodásán. Ezzel persze a folyamatos „elleplezési kényszer” terhét is magára vállalta a rendszer, hiszen a társadalom felé nem ismerheti el, hogy ezzel az erőszakos parazitizmus szükségszerű hanyatlást előidéző automatizmusát hozta működésbe. Hiszen ahelyett, hogy a „társadalmi gyenge kötések” szabadon engedésével a társadalmi jólét, a társadalom szabad mozgásait biztosító autonómiák, a fejlődés és az alkalmazkodás nyílt pályáit megtartó tiszta verseny szabadságának intézményeit tartaná meg, **a fogadott család egyszerre hatalmi és vagyonosodási privilégiumokat biztosító mohó állama** csakis olyan „erős kötésekkel” – s a működésben tartott erőszak ehhez igazított, koncentrikus köreiben egzisztálhat (CET), amelyeket képes intézményes kontrollja alatt tartani. Illetve, amelyek bővíthetőségének határt szab a megszerezhető és juttatható javak mennyisége, ami viszont azonnal fogyásnak indul a rendszer berendezkedésének elkezdésével.¹⁰

5. Az orbáni útválasztás tehát speciális válságtermék, de nem függetleníthető az azt létrehozó politikai szubjektum felelősségétől, s főleg nem menthető fel azon károkozások ódiomái alól, amelyeket előidéz: **a hatalom konszenzusos, társadalomintegratív működtetése helyett programszerű konfrontativitásával, válságkezelés helyett típusosan válságeszkaláló rendszer-teljesítményével, uralma társadalmi legitimitációra építése helyett erőszak-hipertrofizálással.** Ez a sajátosan anorganikus, felülről vezérelt, legalábbis modernizációszekeptikus, az európai értékek ellen primitíven lázadó, a társadalommal szembenálló új hatalom az adminisztratív tervezéstől az immár folyamatosan szükségesnek ítélt tisztogatásokig centralizálta és monopolizálta a társadalom-

vezérlés politikai funkcióit. Eközben a kiüresített közpolitika a közösségi–társadalmi öntevékenység értelmében megfagyott: **A civil társadalom** a hatalmi arrogancia elől el-
 kotródott, rezervátumokba záródva befelé fordult, s társadalmi értelemben cselekvés-
 képtelenné vált. Ebben a konstellációban az **informális szektor** részben „kézcsókra
 járult”, illetve úgy érezve, hogy végre eljött az ő ideje, stallumokért fordult az új hatalom-
 hoz. Vagy – a győzelem részesének érzésétől megrészegülten – egyelőre beérte a rehabi-
 litált neobarokk nemzeti szimbolikájával. A habermasi értelemben vett **életvilág** számos
 intézmény megkettőződése által is jelzett módon meghasadt, a politikai rendszer részben
 elnyomott, részben viszont demonstratív kulisszájává degradálódott. Ugyanakkor, bár
 nyugati értelemben vett autonómiáit csonkolták a változások, **az életvilág nem szűnt
 meg, hanem mint lényeges pontokon rendszeridegen praxis működik** tovább. Kiszá-
 míthatatlanul és gyakran ellenséges módon viszonyulva a hatalomhoz, demoralizáltan
 a fokozódó megrövidítések és pressziók miatt, egyfelől a hatalmilag forszírozott ide-
 ológiai célképzetek rendszerelvű presszióinak, másfelől a néha gyanútlan, néha viszont
 szándékosan tiltakozó életvilág autonómiáihoz ragaszkodó társadalomelvű normatívái-
 nak folyamatossá váló ütközéseivel, s egyre hangosabbá váló zajával.¹¹

**6. A hatalmpolitika tartósan legnagyobb dilemmája, hogy milyen legitimációs mo-
 dellt válasszon** a maga számára:¹² Ha ugyanis elveti azt az opciót, hogy legitimációs
 alapra helyezkedik, akkor minden erejét a tömeglojalitás fenntartására kell fordítania
 (amire óriási teher nehezedhet, ha elpárolog a kitarató morális pánikkeltéssel összetere-
 lte kétharmados támogatottsága), vagy aktivizálnia kell az erőszakos stabilizáció eszköz-
 tárát (ami egyfelől drága, másfelől felszámolja a konszenzus utolsó tartalékait is, har-
 madrészt pedig állandósul a hadiállapot eskalálódásának veszélye).

Ha viszont rendszerkondícióként vállalja, hogy a társadalom legitimáló elismerésére
 alapozza rendszerstabilizációját, akkor szembe kell néznie azzal, hogy:

- a) **a tradicionális legitimitást** azért nem képes megvalósítani, mert a társadalomban
 már túlnyomó arányt mutatnak azok a tömegek, amelyek nem hajlandók lemondani
 a modernitás áldásairól, illetve nem képesek ellenállni a nyugati országok de-
 monstrációs hatásának,
- b) **a demokratikus legitimitás vállalásának** az lenne az ára, hogy az autoriter ha-
 talomnak fel kellene adnia politikai vezetési és hatalmi monopóliumát, amire
 immár tudjuk, hogy nem hajlandó,
- c) **a nemzeti legitimáció** pedig azért nem működhet általános társadalomintegrációs
 alapként, mert e hatalom politikai kultúrája szerint az inkább kirekesztő, és csak
 a NER dotált rendszerébe befogadottakra terjeszthető ki. Vagyis eleve társadalom-
 megosztó, csupán töredéklegitimitációt nyújthat, miközben ellenségeskedést szít
 a nagy tömegek között.

E minden irányban járhatatlan, legitimációhiányos helyzetében az autoriter hatalom
 tudatában van annak, hogy **semmiféle „tisztá legitimációs elvet” nem alkalmazhat.**

Ezért az „ahogy lehet” oportunizmusával, szituatív válogatással, központosított kézi vezérléssel, a részlegitimitások innen is-onnan is összevadászott szilánkjából építi meg azt a **látszatlegitimitást**, amit legalábbis a saját hívei körében viszonylag kevés szemfényvesztéssel képes elfogadtatni. E legitimitásslánkokat azonban csak, **az erős kéz hatalmát felmutatni képes, erőszakon alapuló uralmi stabilizáció erőszak-monopóliuma, illetve egy ehhez illeszkedő, nemzeti jellegű szimbólumkultusz** foglalhat erősen eklektikus, mégis egységesítően integráló, intézményesített keretekbe.¹³ Talán épp ezért van Magyarországon az átlagembernek olyan érzése, hogy *„itt semmi sem igaz, legfeljebb nem telt el annyi idő, hogy lelepleződjék, semmit sem engednek a szabadságnak, legfeljebb még nem volt alkalmad megpillantani a korbácsot csattogató kezét, semmi sem a tiéd, csak még nem ismered azt a vazallust, aki tulajdonodra szemet vetett, s törvényhozási, rendőri, ügyészi, titkosszolgálati segédlettel ráteszi a kezét, senki sincs veled, csak még nem hallottad a téged elárulók jelentéseit, senkinek nincs jövője, csak még tartanak az összeomlás előtti harácsolások, sorvadások...”*¹⁴

II. A társadalomra támadó önkény arzenálja, avagy „a polip ezer karja”

Az újrarendesítő önkényuralom a patriarchális családfő vélelmezett jogosítványainak az elhódított közhatalom útján történő illegitim kiterjesztése a nemzet egészére, a parazita állam privatizált formájában,¹⁵ amely a törvényesített rablás, zsarolás, megfélemlítés – és egyéb erőszaktechnikák – eszközeivel

- felderíti, megszerzi, birtokon belül tartja és övéi között újraosztja a társadalomban felhalmozódó privát, társasági és közösségi vagyont és jövedelmeket,
- bénítja, kikapcsolja és engedelmességi mintákkal helyettesíti a demokrácia, az önkormányzatiság és a szabadságjogok érvényesítésének intézményeit és gyakorlatait,
- üldözi, ellehetetleníti, kiszorítja, stigmatizálja és társadalmi-gazdasági-politikai pozícióikat saját „házanépe” között osztja fel mindazoknak, akik nem illenek bele nemzetfelfogásába, illetve akiket rendi függéseket intézményesítő, behódoltató, vazalluserkölcöt követelő elitjébe nem tart beilleszhetőnek,
- elhárítja és megtorolja mindazokat a szimbolikus támadásokat és valós kritikákat, amelyek rendszerének „illegitim neoarchaizmusát”, a modernség elleni primitív lázadásait, parazita házanépét, a társadalomtól elzárkózott anyagi, szimbolikus és pozicionális javakkal történő visszaéléseit, pozicionáltjainak szakmai és erkölcsi silányságát leleplezik, kritizálják, nevetségessé teszik,
- megvédelmezi mindazon tagját a fogadott családnak mindenféle támadástól – még köztörvényes bűncselekményeik következményeitől is –, akiket a mesterségesen

polarizált társadalom nemzeti oldalához sorol, és a Keresztapához való lojalitását igazolva látja.

Mindezek egyértelműen bűncselekmények, amelyek kivitelezéséhez az önkényuralmi állam rendkívül **szofisztikált erőszak-monopóliumot épített ki és működtet**, ami csak ott és csak akkor generál a szükséges mértékben drasztikus (arányos) erőszakot, ahol annak hasznát látja a cél elérése érdekében (a hatalomműködtetés nemcsak ideologikusságában, hanem erőszak-alkalmazásában is pragmatikus, sőt e két pragmatizmusa komplementer viszonyban áll egymással). Ezt a „szituatív és szelektíven aktivizált” erőszak-monopóliumot jól kitapintható stratégia szerint terjeszti ki vagy vonultatja vissza, ügyelve arra, hogy senkinek ne lehessenek kétségei a tekintetben, hogy hol húzódnak a fő frontvonalak, s mik az erőszak-alkalmazás tiszteletben tartandó korlátai, valamint hogy birtokolt erőszak-monopóliuma e premisszák között képes és kész erőszakot alkalmazni. Ennek jelenvalóságát hangsúlyozza a mindennapi erőszak-alkalmazás gyakorlatában a mindenre felkészült túlbiztosítás, azok a strukturális fejlemények, amelyek a költséget nem kímélő rendőrállami hipertrofizálás irányába, az állampolgárok feletti kontroll növelése, a fegyelmező terror hangulatának folyamatosítása és a kritikátlan és immorális beavatkozások félelmet gerjesztő, engedelmességet kiváltó szaporodása irányába változtatták meg a közéletet, amelyben senki sem hiheti, hogy nincs rajta a Keresztapa szeme¹⁶ (egykorú falfirka szerint: „szart se ér az elnyomás terror nélkül!”).

A visszarendesítő autokrácia mint erőszak-generáló

1. A kiterjesztett erőszak-monopólium alapstruktúrája, szereplői, szintjei

Az orbáni állam jellegadó jegyei között kulcsszerepet játszanak jellemző erőszakának specifikumai is, vagyis hogy mit véd és mit támad, mit forszíroz és mit akadályoz a már észlelhető pressziótól a durva sérelemkőzésig terjedő skálán, kisajátított vagy célirányosan létrehozott eszközeivel. Esetek sokasága mesélhet arról, milyen tipikus eljárásokkal teremt erőszak-alkalmazásához illeszkedő (követelő, lelkesedő, elfogadó) társadalmi hangulatot, milyen sérelmeket okoz, fenyegetésekkel terel, kiszolgáltatottságokkal operál, milyen narratívákat kínál az érintetteknek. Ugyanígy jellemző, hogyan építi ki programszerűen vállalt konfrontativitásának személyi és intézményi hátterét, kiket állít végrehajtókként inkvizitori, kriminalizátori, perzekutori intézményei élére, kiket választ látványos karaktergyilkosságainak tárgyául, kiket pécéz ki **tetteseknek** és **bűnsegedeknek**, milyen szerepeket játszat el velük, miféle dramaturgiával, kiket tekint **ellen-ségeinek**, és kikből csinál **áldozatokat**, s milyen sorsot szán nekik. S végül, hogy milyen viselkedést vár el a **szemlélőktől**, milyen reakciókra számít, és milyen célelérő kezelés-

módokat alkalmaz (üzeneteket küld) mindezen rendszert mozgásban tartó céljai elérésére a politikai névtelenek számára az informális társadalom és a civil társadalom rétegei körében. A kibontakozás folyamatában az orbáni maffiaállam erőszakgyakorlata, kontextusai, motivációi, kontrollálása, kulturális megjelenítései, nyelvi és szimbolikus közvetítettségei azok számára is egyértelműek – éppen, mert valakinek mindig fájdalmas erőszakkal megtanított üzeneteket hordoznak –, akiknek (átmenetileg) sikerül elkerülniük, hogy a maffiapolitikát kiszolgáló tettesekké vagy áldozatokká váljanak. Hiszen a jellemző erőszak-textúra nem csupán a hagyományos erőszakszervezeteknek tekinthető intézmények gyakorlatában fedezhető fel, hanem felfedezhető a mindennapi élet valamennyi színterén. Még az olyan közszolgáltatások igénybevehetőségében vagy elérhetetlenségében is jelen van, mint amilyen az egészségügy várólistái és gyógyszerbiztosítása, a középiskolába vagy a felsőfokú képzésbe történő bejutás vagy a szegénysorsú kisiskolásoknak a napi pohár tej. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy **az orbáni autokrata állam specifikus mintázatú erőszak-monopóliumot tart fenn, és azt jellegének megfelelően működteti.**

A minden erőszak alapjaként nyilvántartott **közvetlen nyers fizikai erőszak**, vagyis az emberi test ellen irányuló erőszak (Jan Philip Reemtsma)¹⁷ elsődleges formája az úgynevezett lokalizáló erőszak, amely alapvetően a nemkívánatos személyeket (csoportokat) igyekszik eltávolítani a védett vagy meghódítandó társadalmi terekből (piacról, vezető pozíciókból, kedvezményezettségből, magánvagyonból, vagy egyszerűen a maffiaállam hatalmasai által ellenőrzött kerületekből, városokból, utcákról stb.), ugyanúgy jelen van a hazai társadalom mindennapos „bűnözészuhatagos” médiaélményeiben, mint az ezeknek kitéttek saját személyes fenyegetettségében. Megjelenik, mint a bebörtönzöttek végletes jogfosztottsága, mint az éhségsztrájkolók elszántsága, mint a Terrorelhárítási Központ (TEK) törvény felett álló kommandósainak leteperései, a hajléktalanok kizsuppólása egy-egy kerületből, a politikai gyilkosságok gyanúját magukon viselő esetek lakossági vélelmei (például Vancsik Zoltán, Toller László, Welsz Tamás, Komáromi András, András Géza, Váradi András stb. eseteiben, hogy a „baráti tűzben sebesültek” sokaságát ne is említsük), a bíróságokra vezetőszáron elővezetett „köztörvényesített–politikai” perbe fogottak nyomorúsága, mint a megélhetési emigráció családzúzó történetei vagy a sokféleképpen kifosztott települési önkormányzatokra hatalmilag rálőcsölt „szociális temetés”.

A nyers erőszak **másik, abuzív formája**, amely szintén a test ellen irányul, de alapvetően úgy, hogy megsérti, kihasználja, megalázza azt (elsősorban szexuális, illetve sanyargató–kizsákmányoló nyereszkedő kihasználás céljából), szintén jelen van a megélhetési prostitúció, az asszonyverés, a modern rabszolgotartás, a gyermeksanyargatás, a hajléktalanfelgyújtás, illetve a rendőri vagy rasszista agyonverés, sőt a parlament nőtagjaival a legmagasabb szintről (Lázár János) folytatott inkorrekt kommunikáció eseteiben. A nyers erőszak harmadik formája, az **öncélú erőszak**, amely általában mindenféle racionális indítékot, célt nélkülöz, és a pusztítás örömeért vagy sima indulatkiélés okán végzett pusztítást foglalja magában, alapvetően a szaporodó, tehetetlenség-kifejező

vandalizmusokban, a környezet- és tárgypusztításokban, állatokkal, gyermekekkel, szimbolikus tárgyakkal, kiszolgáltatott felnőttekkel, idősekkel való kegyetlenkedésekben, a szórakozóhelyi verekedések, bicskázások stb. egy részében.

De a **maffiaállam erőszakának legfigyelemreméltóbb specifikumai** – jól kifejezve annak lényege szerint rejtőzködő, éppen eredendő erőszakosságát nagyrészt elkendőző jellegét – nem elsősorban a közvetlen nyers fizikai erőszak-alkalmazás szintjén, hanem sokkal inkább a közvetett, de elkerülhetetlen **strukturális erőszak** szintjén ragadhatóak meg. E specifikumok elsősorban a társadalmi hierarchiákban kódolt, hatalmi viszonyokból eredő egyenlőtlenségekre, igazságtalanságokra, jogsérelmekre vonatkoznak. Igen termékenynek tűnik továbbá (Bourdieu alapján) empirikus elemzés alá vonni az orbáni állam ugyancsak közvetettségekben élő **szimbolikus erőszak-alkalmazásának** gyakorlatát, amely szintén rejtett, illetve láthatatlan (viszont akár fizikai erőszakhoz is vezető) üzenetekkel, kódokkal, a történelemből rehabilitált értékekkel tartja fenn a hatalmi viszonyokat megszilárdító és létrehozó, azokat naturalizáló erőszakpályákat, erőszak-logikákat. Itt „a szittyá harcos Európa-fenyegető fellépése” ugyanúgy játszik, mint a kurucos kardrántás kultúrája, az „asszony verve jó” kocsmatétele. De említhető még e körben a közmunkások kierőszakolt főispánköszöntő alázatoskodása a magát ünnepeltető polgármesterrel szemben vagy az idegenellenességet erősítő elzárkózások, a nemzeti oktatás- és kultúráörökség másságokkal szembeni elutasító, sőt fenyegető ön-reprezentációja, az egyre elharapódzó „hungarikumjárdványok” kultúrakisajátító megalomániája, a nemzeti jelleg általános hipertrofizálása (ami főleg a világkultúrától való elmaradottság tényeivel összevetve katasztrofális hatású). **A kulturális erőszak** kifejezés szintén a közvetett, s nagymértékben a strukturális hatásnyaládba fonódó erőszakot jelöli, többek között az irodalom- és nyelvtudományi közelítéssel használatos. A közbeszéd, a hatalom és társadalom párbeszédének konszenzushiányát vagy eleve disszenzusos jellegét jeleníti meg, a nyelvbe kódolt erőszakviszonyokra enged rálátást, a nyelv általi sértés (hate speech), a különféle gyűlöletbeszéddek, illetve akár a rögzült nyelvi struktúrák irodalmi destrukciójának jelölésére használatos.

Természetesen a közvetlen és a közvetett erőszak csak analitikus elkülönítés, hiszen világos, hogy egymástól elválaszthatatlannak kell tekintenünk a különböző erőszak-fogalmakban implikált kategóriákat. Egyfelől nyilvánvaló ugyanis, hogy az erőszak általában konkrét aktusokhoz, reális személyekhez kötődik, nem használható tehát a fogalom parttalanul és körvonalazatlanul bármilyen társadalmi elnyomásra. Másfelől könnyen belátható, hogy minden erőszakaktus egyben társadalmi, szimbolikus, kulturális struktúrák eredménye, így nem redukálhatjuk pusztán a testre az erőszak gyakorlását és elszenvetését. Külön kihívást jelent az erőszak jelképes helyeinek és tereinek vizsgálata (tüntetési helyszín, börtön, menekülttábor, mézárszék), az erőszak-határhelyzetek megvilágítása (az öngyilkosság, csecsemőgyilkosság és az eutanázia), az önvédelem vagy a „békés ellenállás” határainak megítélése, a testi erőszakként is értelmezett kulturális gyakorlatok (körülmetelés test-grafikák és csonkítások) jogi és etikai kérdései, az erő-

szakszervezetek gyakorlatának – az állam és az erőszak-monopóliuma kapcsolatának – vizsgálata.

2. Erőfelmutatás és erőszak-alkalmazás a magyar maffiaállam hatalmpolitikájában

2.1. Az orbáni autokrácia erőideológiája és erőpolitikája ellentmondásosságának alapvető gyökerei abban a zömében kudarcokkal terhes helyzetben találhatók, amelyben kifejlődésük végbement. A Fidesz-történeti irodalom legtöbb darabjában mélyen analitikusan kifejtésre került a meghatározó személyiségek „alulról indulása”, „ridegtartása”, „vidékisége”, „parvenüisége”, „örökségnélkülisége”, s találkozásuk a hazai közélet tradicionális demokráciadeficitjeivel, kihordatlan sérelmeivel, torz politikai kultúrájával, oligarchizálódó hajlamával, visszatérő paternalizmusával, elitjének provincializmusával, s népének örök infantilizáltságával, amely körülmények már jóval azelőtt kialakították a Fidesz meghatározó képviselőiben a maffiaállam ellenségképének érzelmi vonásait, mielőtt ezen ellenségkép konkrét súlypontjai megfogalmazhatóak voltak.¹⁸ **Az erőhöz és a dinamikához való familiáris viszony** eleinte logikusan adódott abból a fiatalságelkötelezettségből, amellyel először voltak képesek felhívni magukra a figyelmet, ám az erő konkrét helyét a hatalmi eszközök és források között, s főleg az erő-alkalmazás irányait és módjait egy konfliktusokkal tűzdelt fejlődési folyamatban fokozatosan alakították a maffiaállam szükségleteihez. Főleg a 2006-os vereséget követően fellobbanó ideológiaigényre válaszoló bálványosi eszme-futtatások és a „rohamra felkészítő” kötcsei beszédek tartalmazzák ennek legjellemzőbb elemeit.¹⁹

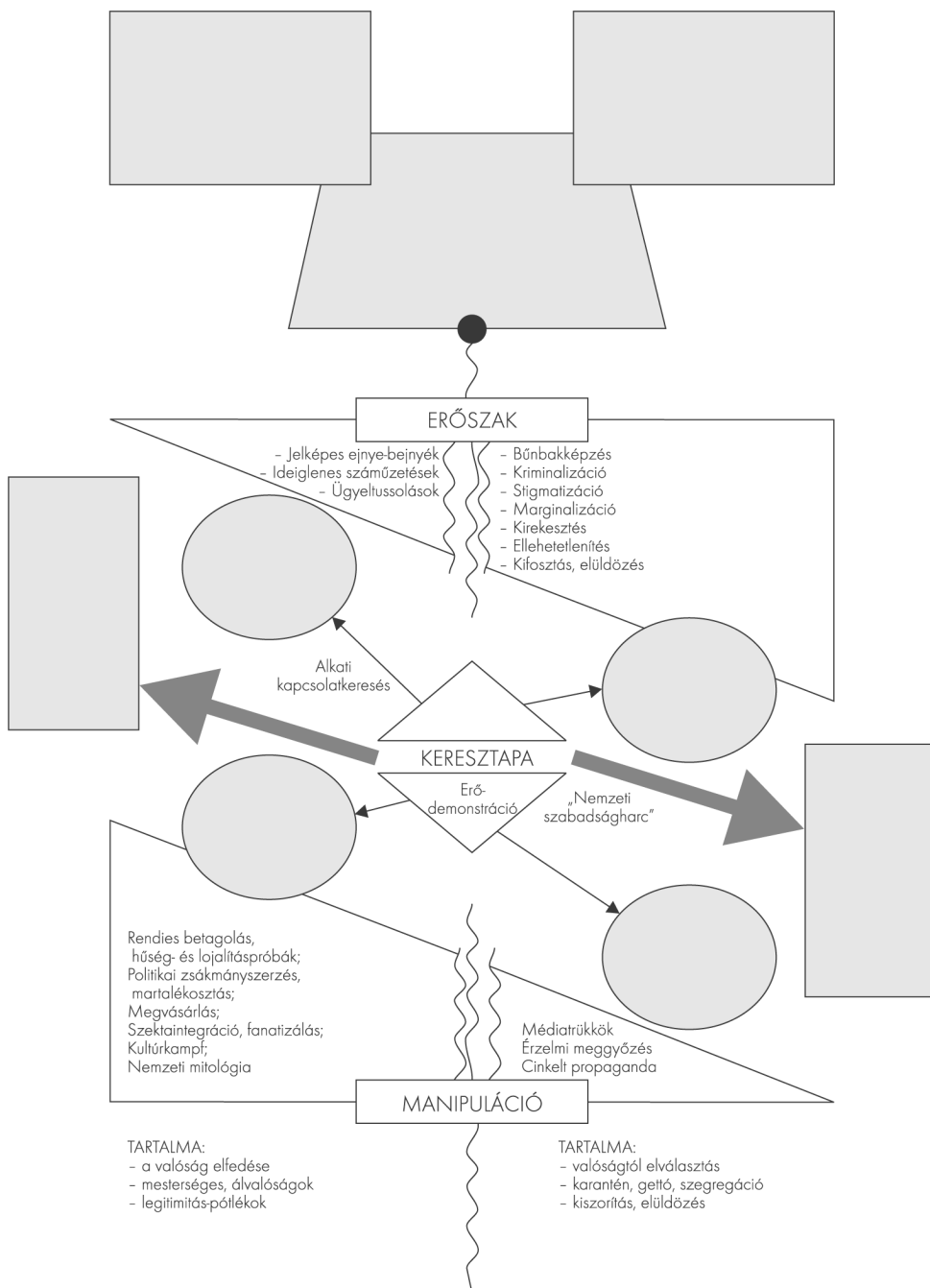
Az orbáni erőfelfogás a változó globális világfolyamatokban, a neoliberais gazdasági, társadalmi és politikai világtkép bukásának idején átalakuló gazdasági és világpolitikai erőterbe s ezen belül a Kárpát-medencei gazdasági térségbe illeszthető Magyarország helykeresési törekvésének jogosságából és szükségességéből indul ki. Szerinte a rendszerváltás és az európai egységesülés leglényegesebb eleme, hogy mind a moszkvai, mind az annak helyére lépő brüsszeli, kívülről dirigált fejlődés esélytelen. Ha egy ország ad magára, annak „saját fejlődési célokkal” kell rendelkeznie, a „birka államokkal” Európa sem lehet erősebb. Tehát az egyetlen lehetséges rendezőelv Magyarország számára, hogy saját helyet kell csinálnia magának a világban ahhoz, hogy „saját céljait, s ne mások diktátumait” legyen képes megvalósítani. Az orbáni illiberális állam ily módon kinyilatkoztatott „szuverenitásprojektje” az első olyan harci program, amelyben a Fidesz saját „szabadságharcos” szerepét megalapozza (e mögött máris felvillan egy ebből következő hatalmilag kreált harci terep, tudniillik egy plurális társadalomban nagyon is konfliktusos dolog társadalmi konszenzussal kísérhető „saját nemzeti célok” kitzzése). Az orbáni erőfelfogás következő alapeleme az **erős állam** igénye, amelyet egyszerre jellemez a liberális világ által keletkeztetett káosz fölött egyedül úrrá lenni képes, a nemzet megmentésére szervezett Centrális Erőtér (CET) kiépítése, az annak útjában álló

intézményi (állami intézmények átalakítása) és jogi akadályok (alkotmányozás, jogállam lebontása stb.) „harmadik honalapítással” stilizált leküzdése. Az orbáni maffiaállam erődemonstrációval indulásának harmadik alapeleme az egekig korbácsolt társadalmi várakozásokat kiszolgáló „elszámoltatás” ügye volt, amelynek során a nemzet „jogos felháborodását” kellett lecsendesíteni az „elkövetett bűnök” feltárásával, illetve „a bűnösök közelégedettséggel kísért megbüntetésével”.

Jól látható, hogy az orbáni autokrácia már a készülődése során is igyekezett a legmagasabbra srófolni nemcsak a harcosságával és küzdőképességével kapcsolatos várakozásokat a tömegekben, hanem a felhergelt konfrontativitás „harcí lázát” is a saját szervezeteiben. A 2007 végére elkészült „Erős Magyarország” című program, illetve a 2009-es kötcsei beszédben meghirdetett centrális erőter már átgondolt rendszerben teszi rekonstruálhatóvá a maffiaállam konfrontativitás-elkötelezettségét. **Az orbáni világképben a konfliktus minden előrelépés alapja**, a társadalomban az erő centrális fontosságú (így a „posztmodern neodarwinizmus”), a politikus alapvető jellemzője a küzdőképesség, a sikert pedig (amit nem adnak ingyen) csakis az eredményesen megvívott harc képes meghozni. Ahhoz, hogy az ország „ne csak sodródjon a világtenger hullámain” (mint eddig), a liberális fanyalgó enerváltsággal szemben mindenekelőtt szükséges ősi jogaiba visszahelyezni az erőt. A maffiaállam érájában csak az számít, akinek ereje van, a gyengének el kell buknia. A politika is csak látszólag vita, tárgyalás és kommunikáció, valójában a küzdelem, az offenzivitás, s a konfliktus legyőzése adja a lényegét. A konfliktust ezért nem problémaként, hanem lehetőségként kell értékelni, ugyanis a konfliktusokkal történő szembenézés nélkül nem nyithatók meg újra az erőforrások elosztásáról, a hatalmi illetékességek kölcsönösségéről kötött régi, elavult alkuk. Ha pedig a múlt elvakult tiszteletével kezeljük a korábbi alkukat és az azokat hordozó társadalmi intézményeket (bármilyen furcsa is ez a gondolat egy önmagát konzervatívnek nevező párttól), akkor gyengék is maradnak, akik eddig azok voltak. A küzdelem még csak nem is szükséges rossz, hanem a célok megvalósításának egyetlen útja. **Az orbáni harcok autokráciában így válik a béke az enervált gyengeség mentsvárává, a harc pedig a történelmi rossz alkuk feltörésének eszközévé**, az új konszolidáció rendcsináló eszközévé, a társadalom morális újrualapozásának instrumentumává.

2.2. A saját erőszak-monopóliumát kiépítő és használó orbáni államról az egyedi és az általános erődemonstrációk kategorizálásánál, illetve az erőszak-előfordulások taxatív regisztrálásánál mégiscsak paradigmaticusan többet képes mondani annak a rendszernek a leírása, amelyben **a Keresztapa állama hatalmpolitikai tudatossággal demonstrálja erejét** (türelmes, látens erőszak), illetve működteti erőszakintézményeit (manifeszt, működő erőszak). Ebből a megfontolásból felvázoljuk e rendszert a következőkben:

1. ábra. Erődemonstráció és erőszak-alkalmazás a magyar maffiaállam hatalmpolitikájában

- a) Az orbáni „harcos autokrácia” erő-, és erőszakfolyamatainak alapvető **rendszer-szervező elve** a számos, **erősen polarizáló dualizmusok** körüli kapacitás-elrendeződések mintegy egymásra fényképezéseként írható le a legjobb közelítéssel.
- b) A legfontosabb (és legerősebben polarizáló) elkülönülés e rendszeren belül **a „MI”-csoport, vagyis** „a Keresztapa házanépe”, politikai jelentését tekintve pedig „A NEMZET”, illetve az „ŐK”, a „megregulázandó mások”, politikai jelentését tekintve „A NEMZET FEKÉLYEI” ellentétpontjai között feszül. Ezen elkülönülés a hatalmpolitikai tudatosság igazi társadalommegosztó polarizálásai között a legfontosabb. Ennek kontúrjai a legélesebben állnak szemben egymással, s a legmélyebb – a maffiaállam szerint áthidalhatatlan s éppen ezért örökös harcra kötelező – szakadékot jelölnek ki a társadalmon belül. Ez a frontvonal egyben az egymással szembenálló erőkre történő társadalommegosztás legfontosabb elkülönítő vonala is, amelynek őrzése és folyamatos kijebb tolása érdekében a nemzet legjobb erői sorakoznak fel a „mi” oldalunkon, velük szemben pedig a legádázabbak a „mások” oldalán, akikkel dolgunk nem kevesebb, mint hogy legyőzzük őket...

Már itt meg kell jegyezni, hogy lényegében ez az elrendeződés a fundamentuma az **orbáni maffiaállam társadalomképének** is, amely ily módon **par excellence erőszakalapú társadalomfelfogást tükröz**. Anélkül, hogy ezúttal részletesen kifejtenénk ennek tartalmát, most – a már mások által is érintett vonatkozásokat összefoglalva – csak annyit ajánlanánk az érdeklődők figyelmébe, hogy az orbáni (számtalan szempont szerint) kétosztatú társadalomban egyik oldalon áll az úgynevezett **védelemre szoruló nemzeti társadalom** – hatalmi centrumában a **politikai családdal**, amely vérségi és fogadottsági láncolatokat kombinál –, ezt követi a **rendbe betagolt nemzeti középosztály** a vazallusi karokkal, alapvetően a közszolgák és a nemzeti vállalkozói láncolatok funkcionálisan egymást támogató szintjeivel, s végül a **hívók fanatizált és öngerjesztett tömegei**, akiket a centrális erőterben már nem képes a hatalom kézzelfogható előnyökhöz juttatni, de – mintegy „élményjutalomként” – lehetővé teszi számukra, hogy sem európainak, sem humánusnak nem mondható, de a hatalom mellé integráló „bundás indutataikat” hatalmi védettségekben, sőt támogató biztatással kiélhessék.

A másik oldalon éppen a dualizmus párjaként feltételezi az orbáni autokrata állam hatalmpolitikája az úgynevezett hatalmi erővel rendre szorított társadalom létét, amelynek a hatalomra legveszélyesebb csoportjait a **vállaltan rendszerkritikus szembefordulók** alkotják, akiknek személyeit és csoportjait a hatalom a marginalizáló lejáratás és a megszerződésüket megakadályozó egyéb – a karaktergyilkosságtól a kriminalizálásig terjedő – eszközökkel kezeli. Sajnálatos tény ez idő szerint, hogy e csoportok kapcsolata a politikai ellenzékkel esetleges, társadalmi hatásukat a hatalom jól blokkolja. A másik rendszeridegen társadalmi csoportosulás az **objektív kondícióik alapján nemzetidegenek** csoportja, akik vonzó és ingerlő szellemi reputációval (professzorok, nemzetközi kapcsolati tőkék van stb.), és/vagy tulajdonnal, működő vállalkozással rendelkeznek, és őrzik autonó-

miájukat, lekörözhetetlen akadályokat (például velük kellene nyilvánosan összeméretést vállalniuk Orbán szerény képességű, de fegyelmezett és akciókész helytartóinak, strómanjainak, vazallusainak, amely összeméretéseket szégyenletesen kikerülik, s hatalmi módszerekkel helyettesítik) gördítenek a NER terjeszkedése elé, s mégsem hajlandóak behódolni a Keresztapának: egyszerűen szólva „akiktől még volna mit elvenni, de nem adják könnyen”. A harmadik megregulázandó csoport **a nem nemzetalkotó szegények**, akik folyton a kudarcaikra és a mulasztásaikra figyelmeztetik a maffiaállam egyre kényesebb ízlésű parvenüit, akik egy-egy frontba tömörülve regionálisan és központilag egyaránt elhatározták, hogy ezektől meg kell takarítani a „nemzeti értékeket hordozó tereket”... S, végül a megregulázandó csoportok között meg kell említeni az objektíve **„nemzetterhe” csoportokat**, akiket a hatalom vagy bünbakképzésre használ (a börtönök népe, cigányság, rokkantak, bevándorlók stb.), vagy pedig „atyai jóságával” addig manipulál, amíg a választási eredményekhez használni tudja őket (eladósodottak, munkanélküliek, gyogyatékosok, iskolázatlanok).

- c) Ennek a nemzetkijelölő és egyben annak ellenségeit is megjelölő frontnak **a „külső támaszai”** is sajátos dualizmusba szerveződnek: Egyik oldalon a mintaként szemlélt „illiberális demokráciák” (Törökország, Oroszország, Azerbajdzsán, Szingapúr stb.), amelyekkel ugyan semmiféle szövetségi viszonyban nem állunk, de a maffiaállam feléjük irányuló hivatalos kapcsolatkeresése mégis a vértestvériség, az értékrokonság és a dinamikus lendület letéteményeseinek láttatja őket. A másik oldalon, ezekkel szemben szerepelnek a maffiaállam preferenciarendszerében azok az európai demokráciák, amelyekkel hivatalos gazdasági-politikai-katonai-kulturális szövetségben áll ugyan az ország, illetve rendszeres felzárkóztató támogatásukat is élvezzük, de a hivatalos értékelésben egyre-másra mint a nemzeti szuverenitásunk gátjai, a túlnyészített enerváltság gócai jelennek meg, melyek „a nemzeti korlátokat szaporító multikulturalitás és zavaró pluralizmus” jegyében működtek „az országot tönkretévő adósságszivattyút”. A visszarendesítő orbáni autokrácia sajátos értékrendje szerinti anakronisztikus visszafordulása a premodern felé, valamint a „nemzeti szabadságharcot” mozgásban tartó primitív lázadása a modernséggel szemben támasztják itt egymásnak a hátukat, valamennyi következetes európaer közelítés számára érthetetlenül.
- d) Ha a nemzetmegosztó polarizálás és annak külső értékszarmaztatási forrásai is duális rendszerbe szerveződnek, miért ne szerveződhetne egy harmadik, ugyancsak duális rendbe e megosztottságok **hatalompolitikai intézményrendszere** is. Márpedig a hatalom stabilitását az orbáni állam ismét csak alapvetően duálisan polarizált funkciójú, de egymással már nem szembeszegülő, hanem sokkal inkább komplementer viszonyban lévő, egymással összehangoltan működő intézményrendszerekkel oldja meg: egyik oldalon **az erőszak**, a másikon pedig **a manipuláció** intézményeit sorakoztatva fel.
- e) Persze, ahogy a zsákmányszerzésre jogosított „mi” és az ezerféleképpen megsarcolt, kifosztott, kirekesztett „mások” megosztása is asszimetrikus, ugyanúgy sem

az erőszaknak, sem a manipulációnak nem azonos minőségei veszik munkába a nemzettagokat. Azaz, a Keresztapa saját támogatandó házanépét, illetve a másik oldalon a nemzetből megérdemelten kiszorított, megregulázandó népeiséget mind az erőszaktól, mind pedig a manipulációból történő részeltetés tekintetében messzemenően „testreszabott asszimetriával” kezeli.

- f) Amennyiben **a saját házanépét veszi munkába a Keresztapa által vezérelt manipuláció**, akkor annak módszere a valóság elfedése, mesterséges valóságok kreálása, a hiányzó legitimitás-helyettesítők bevetése annak érdekében, hogy kiegészítve azok hatását a zsákmányból történő főkegyúri részeltetéssel, martalékosztással, a szektaintegráció bejáratott módszereivel, a kultúrkampf és a nemzeti mitológiák aktivizálásával, valamint kellő hűség- és lojalitáspróbák megtételével, megtörténjék a hívek rendies betagozása, a tehetségek és szolgálatok felvásárlása, hogy a Keresztapa birodalmában tökéletes legyen a „rend”.
- g) Amennyiben ugyancsak **a saját házanépét kell, de most már az erőszak eszközeivel „köröm közé kapnia” a Keresztapának**, az csak azon csekély számú esetben fordulhat elő, ha a Keresztapának meg kell dorgálnia azon „megtévedt mértékteleket”, akik megsértették a fogadott politikai családban rájuk vonatkozó, nekik engedélyezett részeltetési vagy viselkedési szabályokat, illetve, ha a saját háznép tagjait célzó „kezelés” semmiképpen nem végezhető el zárt ajtók mögött. Ilyenkor a patriarchális családfőnek érdeke akármilyen bűncselekmény esetében is (kivéve a bizonyított illojalitást) megtartani az elkóborolt bárányt, ezért jelképes ejnye-bejnyék, utasított „ügy-eltulások”, ideiglenes száműzetések, s látványos Canossa-járások váltakoznak a dorgálások előterében.
- h) Gyökeresen eltér ettől az orbáni autokrácia működése, **ha a „mások” csoportját kell kezelésbe vennie**. Amennyiben a nemzetből kirekesztettek Orbán állama felé hajló csekélyebb arányú hányada megérdemli a manipuláció hatásainak rájuk eresztését, akkor az elsősorban mint a valóságtól történő elválasztás, a számukra ajánlott karantén, gettó vagy szegregáció elfogadtatását, rosszabb esetben kiszorításukat, elüldözésüket célozza. Ilyenkor a „nemzet fekélyei” be kell hogy fejezzék zúgolódásukat, s el kell ájulniuk azoktól a „megdolgozási módoktól”, amelyek bevetésével a maffiaállam el akarja velük fogadtatni, hogy mekkora hálával tartoznak a nemzetnek, illetve mennyire igazságosak azok a megfosztások, amelyeknek éppen ki vannak téve az illiberális állam kormányzata által. **Az ellenség soraiban sikeresen megvívott manipulációs hadjáratok mindig nagy értékűek**, ugyanis akár a hatalom határozottságával szembeni félelmet, akár az ellenség soraiban esetleges szolidaritások megtörését (is) sikerül velük elérnie a visszarendesítő autokráciának, az efféle siker „kis kockázatú nagy haszonként” könyveltetik el. Emellett szélesebb körben is idézhetően, használhatóan példázza, hogy a hatalom eredményesen képes megosztani ellenfeleit direkt erőszak bevetése nélkül is (például brókerbotrányokba az ellenzék belerángatása).

i) Amennyiben viszont a **hatalmi erőszak** alkalmazására kell sort kerítenie Orbán harcos államának a **nemzet fő ellenségeivel szemben**, azt már nem lehet a patriarchális családfőnek kegyes magyarázatnyújtásával, a „megtérő ellenségnek” nyújtott személyvesztő békejobbal összetéveszteni. Ott már „az erős kezű vezér büntet, akinek nem remeghet a keze”. A lázadó nemzetellenesekkel vagy egykor a saját sorokat erősítő dezertőrökkel szemben kíméletlenül be kell vetni a Keresztapa által egy személyben birtokolt hatalmi erőszak-monopólium valamennyi intézményének összehangolt teljesítményeit ahhoz, hogy a procedúrát „megrendelő” főnök parancsait teljes komplexitásukban, a legmesszebbmenőkig, sőt rendszerint a vazallusi lojalitást is felmutatni képes túlzásokkal együtt teljesítsék. Ebben a folyamatban van szüksége a affiaállam ügyészségeinek, rendőrségeinek, titkosszolgálatainak, besúgóinak, hamis tanúinak, koncepciógyártó per-tervezőinek stb. a legösszeszedettebb összműködésére ahhoz, hogy **az orbáni autokrácia szükségletei szerint bomoljanak ki, és juttassák célba az ügyek maguk a „sajátosan fékezett habzású” terror és az „erőt mutató” hatalom üzeneteit**, megfelelőképpen félelmet gerjesztve és összetörve a társadalom maradék szolidaritását. Ezt a célt szolgálják a bünbakképzés, a kriminalizálás, a stigmatizáció a marginalizáció és a kirekesztések változatos technikáitól az üldözés, ellehetetlenítés és kifosztás módozataiig húzódo erőszaktechnikák.

Az orbáni állam erőszak-kiterjesztésének stratégiai szintje

1. A rendszer hatalmpolitikájának és erőszak-alkalmazásának fő frontvonalá²⁰

Az orbáni állam hatalmpolitikai prioritását röviden szólva az autokrata **rendszer-integráció** dominanciára segítésének elsődlegessége és a vele szemben saját pozícióit védelmezni próbáló **társadalom** behódoltatása, megadásra kényszerítése képezi. Az orbáni autokrácia tehát nem csupán a saját hatalma kontinuitását leginkább garantálni képes rendszerintegráció elsődlegességét kívánja biztosítani a rábízott állam saját célú működtetése során, hanem – mivel szüksége van a társadalom erőforrásaira saját vazallusai magához kötésére – a társadalom saját autonómiáival önmagában is életképes rendszerintegrációját is támadja, elsősorban forrásaira tör, de legalábbis nem hagyja azt a saját kerékvágásában előrejutni. Sőt, az uralmi szférában saját arculatára alakított rendszer intézményeit a társadalomintegráció törekvéseit hatékonyan megakadályozni, de legalábbis kontroll alá vonni képes intenzitással és olyan igénnyel működteti, hogy azok tartósan képesek legyenek polarizálni a társadalomintegráció erőit, s azok saját tendenciáikkal szembemenő, hatalomvezérelte társadalomdezintegrációt valósítsanak meg. Valójában ebben a rendszerintegrálást megalapozó társadalom-polarizáló, és

-dezintegráló törekvésben érhető tetten a **rendszer hatalmpolitikájának és erőszak-alkalmazásának fő frontvonalá**:

- a) Ha közelebből szemügyre vesszük a **maffiaállam raptori rendszerintegrációjának stratégiai céljait**, akkor minimálisan a következőket találjuk:
- szükséges kiépítenie a NER uralmi struktúráját, a maffiaszerű államszerkezeten belül és a társadalomba behatolóan a körül (ennek lényege, hogy eredményeképp valamennyi lényeges kérdésben a patriarchális családfő és fogadott családja előnyét szem előtt tartó döntések szülessenek),
 - ki kell építenie a hatalmi és a társadalmi **erőforrások** társadalmi kontroll alóli kivonhatóságának, **hatalmi kontrolljuk koncentrálásának** és irányított privatizálásának infrastruktúráját és menetrendjét (ennek lényege, hogy az autokrácia államában a hatalom kontrollintézményei is a Keresztapa és fogadott családja kezébe kerüljenek),
 - végre kell hajtania a **kívánatos elítváltást** a megfelelő vazallushierarchia oligarchikus szintjétől az udvari szolgálattevő hivatalnokokon keresztül a közreműködő strómanok, végrehajtók és besúgók hadoszlopaiig (a pozícionált személyek köre is tükrözze a „csak a Fidesz” szlogen igazságát),
 - folyamatosan fenn kell tartani a **saját erők fegyvermezését, és az ellenérdekeltek kontrollját**, a napi készenléti szinten biztosító irányítás, vezetés, kommunikáció dinamikáját (saját ügyek informális, rejtett kezelése, az ellenségek nyilvános karaktergyilkosságainak megrendelése, közvetett cenzúrázás stb.).
- b) Ha viszont ezeken túl a hatalmi politika által felvállalt társadalmi dezintegráció **stratégiai céljait** is keressük, akkor mindenekelőtt a következőket találjuk:
- a lehetséges mértékben (többnyire manipulációval, demagógiával) meg kell szervezni a nyugalmi időkben passzív, de mediatizált hatásokkal még elérhető politikai névtelenek hallgatását és/vagy szavazatait, s kapcsolatot kell találni erőszakcselekményekre is kapható csoportjaikkal (csöcselék, Hannah Arendt),
 - meg kell venni (jutalmakkal, pozicionálással, ígéretekkel vagy szimbolikus javakkal) az informális társadalom véleményvezető rétegeit, s a passzívulásig meg kell félemlíteni (célirányos kriminalizálás) azok öntevékenységre hajlamos, fennmaradó hányadát,
 - a szolidaritás szétrombolásával, a jogi keretek megvonásával és az ellehetetlenítés más módszereivel meg kell bénítani a civil társadalom intézményeinek autonómiáit, s vele szemben közforrásokat sem kímélve meg kell szervezni a hatékony alternatívát hordozó „álcivil” társadalmi szervezeteket.

E kettős stratégiai célszerkezetből jól látható, hogy egyfelől a hatalmi akaratnak jobban kitett **rendszerintegráció, valamint a vele szembenálló autonóm folyamatosság inerciájától erősebben befolyásolt társadalom integráció az orbáni államban nem erősítik, hanem támadják egymást** (alapvetően az előbbi törekszik dominálni az utóbbit). Másfelől, a kettejük közötti csatározások lényege, hogy a társadalom nem hajlandó

elfogadni, hogy a hatalom nem tükrözi a társadalom reális politikai tagoltságát és annak változásait, a hatalom pedig nem hajlandó eltérni, hogy az általa birtokolt központi akarat szabályalkotó és forráselvonó hatókörét holmi szabadságjogokra és elnyert autonómiákra hivatkozva szűkítsék a civil társadalmi szervezetek. Ez a szembenállás ugyanakkor egyfelől látványos kibontakozási teret tart fenn, és mozgékonyt biztosít az akcionista hatalmi politika kurucos kardrántásai számára, másfelől azonban óriási árat fizet érte a társadalom. Ugyanis mind a kényszerűen illegitimé és kiszámíthatatlanná váló hatalmi működés, mind pedig a nyomában elhatalmasodó társadalmi demoralizálódás növelik a társadalom belső súrlódásait, s jóval a lehetséges szint alatt tartják a gazdasági, a kulturális és a kommunikációs folyamatok hatékonyságát. Ezt érzékelik úgy az emberek, hogy ebben az országban – hacsak kivételezett helyzetet nem talál magának valaki a hatalom védőernyője alatt – nehezebb is élni, meg rosszabb is, mint korábban volt.

2. Az orbáni állam erőszakhasználatának stratégiai korlátai

a) A magyar autokrácia tudatában van, hogy nem lenne jó, ha erőszak-alkalmazása a társadalom és a hatalom közötti hadiállapothoz vezetne (még átmenetileg sem, nem-hogy tartósan), de amikor „erőt mutat”, a társadalom számára igyekszik nyilvánvalóvá tenni, hogy ha ki is robbanna egy ilyen, képes lenne azt uralni. Ebből következik, hogy nagyon is funkcionális jelentősége van egyfelől annak, hogy az orbáni autokrácia fejlődéstörténetében ott van a 2006 őszi utcai zavargások emléke, ami példázza, hogy még hatalmon kívüli helyzetből is képes volt utcára vinni az aktivistáit (még ha nehéz is lenne bizonyítani, hogy a tv-székház felhergelt fosztogatói, a büféléltérés forradalmárai valóban ’56 egyenes ági örökösei voltak). Másfelől pedig annak van jelentősége, hogy a **rendőrállami szervezetszerű erőszak-monopóliuma demonstratív működtetése révén** képes kontroll alatt tartani a vele szembeni esetleges hadiállapotban érdekelt és ehhez képességgel is rendelkező erőket, s megvannak a módszerei arra, hogy még aktivizálódásuk előtt hatástalanítsa őket. A hadiállapot elkerülésének korlátozó szempontjai közé tartoznak azok a legitim népszavazáson eldöntött országstátust érintő döntések is, amelyeknek nyilvános kétségbevonását a hatalom nem engedheti meg magának (EU- és NATO-tagság, halálbüntetés eltörlése, az európai emberi jogok és a parlamentarizmus látszatainak fenntartása stb.).

b) Az orbáni autokrácia pontosan tudja, hogy **nem engedheti meg magának, hogy a társadalom észrevegye esetleges önlegitimációs hiányait**. Éppen ezért alapelőírás a nyilvános viselkedésben a kormányzati tisztségviselők és pártaktivisták számára a határozottságot sugárzó fellépés, s ezért kell keményen megtorolni a fogadott család belső kritikáit (urizálás, mértéktelenség, hivalkodó fogyasztás stb.), megbüntetni a kibeszélőket, s állandó kontroll alatt tartani (egyeztetési kötelezettség, frakciófegyelem, vazallusi hűség) a fogadott politikai család tagjainak a társadalom felé irányuló megnyilvánulásait.

Persze emellett ugyanígy el kell fedni (s ha megnyilvánulnak, lehetőleg agyonhallgatni) a társadalom oldalán kialakuló integrációképes jelenségeket is. Az orbáni állam erőszak-monopóliumának el kell érnie, hogy a társadalom egyetlen rendszerellenes kritikus csoportja se kerülhessen valódi akaratérvényesítő helyzetbe, s egyetlen akaratnyilvánítási kísérlet mögött sem gyűlhet össze számottevő erő (például a civil tüntetéseken feltűnő új arcoknak haladéktalanul elkezdtek a videózását, fényképezését, felderítését, és a titkosszolgálati módszereket is használó lejárató ellehetetlenítését).

c) Az orbáni autokrácia állama láthatóan tudatában van, hogy oly módon kell hogy hatékonyra tegye erőszak-monopóliumát, hogy inkább kiterjedtsége és aprólékossága, az állampolgárok rejtőzését lehetetlenné tevő mindenütt jelenvalósága alapján legyen meggyőző, de legalábbis lefegyverző, mintsem elrettentő véres brutalitása, áldozatokat sokasító, nyilvános kegyetlenségű terrorja alapján. Az orbáni államnak ugyanis a vele szemben könnyen felhergelhető indulatokat inkább hűtve és lokalizálva, mintsem „továbbturbózva” képesnek kell lennie stabilitásként eladni a „hideg békét”, előhívni a társadalom többségéből a maffiaállam erőfölényét elfogadó, a reménytelenségükbe belenyugvó passzív túlélési stratégiákat. Ugyanakkor, annak tudatában, hogy a társadalom többségétől a maffiaállam csak elvesz (hogy a politikai családnak adhasson), ahelyett hogy adni lenne képes, az erőszak-monopóliuma hatékony működtetésével egyenlő értéke van számára annak, hogy a mindennapi uralmi intézményeiben ki tudja-e találni, vagy az avulásukkal lépést tartó módon tudja-e váltogatni a tényleges élet-színvonal-emelést és a liberalizálást hatékonyan helyettesíteni képes uralomstabilizáló technikákat, illetve ezek „pótszereit” (adóskonszolidáció, diplomamentő nyelvvizsgáztatás, rezsicsökkentés, gazdasági szabadságharc stb.).

d) Az orbáni autokrata állam annak is tudatában van, hogy rendszerintegrációs lendületében – legalábbis nyilvánosan – célszerű mértéktartónak maradnia, hogy a politikai névtelenek passziválásával és/vagy elszigetelésével, a „materiális kompenzációk” elfogadására hajlamos informális társadalom jogairól lemondásával, politikai semlegesítésével és passzíváló közömbösítésével, a civil társadalom „apolitikus társadalomba” történő kiszorításával fenntarthassa a számára mindennél fontosabb rendszerstabilitást. Ugyanakkor azonban, mivel a demokráciát lebontó autoriter állam sohasem remélheti, hogy a társadalom többsége teljesen szabad akaratából „tiszteletre méltónak”, azaz legitimnek fogadná el, kényszerűen – tehát erőszakkal is – fenn kell tartania azt a társadalmi kommunikációs teret, amelyben a NER állandó sikerképesszere megkaphatja a teljesítések illúzióját, válságérzékenysége a reakálásképeség illúzióját, presztízs-érzékenysége az időnkénti elismertetés (rendszerint kizárólag az övéitől származó) illúzióját. **A hiányzó legitimációja miatt folyamatosan fennálló vákuumot persze ezek az „illúzió-termékek” csak a befogadott család tagjai és a fanatizáltak számára, és csak pillanatokra tudják betölteni.** Sokkal többen vannak, akik tudják, hogy a „király meztelen”, csak lemondtak annak jogáról, hogy ezt folyton ismételgessék, ráadásul sokkal gyakrabban

jönnek a rendszerkudarok, amelyeknek kimagyarázása, agyonhallgatása vagy közönséges elhazudása a legelszántabb frontembereket is kudarcra és gyors elhasználódásra ítéli (nemhiába váltják őket olyan gyorsan, s kapnak jutalomból a képességeikhez képest olyan aránytalanul magas presztízst, zsíros hivatalokat).

e) Az autoriter állam erőszak-alkalmazása mindezen stratégiai korlátai között csak akkor tud viszonylagos mozgékonyással manőverezni, ha a „mi” és „ők” alapvető társadalom-megosztás polarizáltságát folyamatosan éles kontúrokkal jeleníti meg (ezért felértékelődik a hatalom ellenséges, visszahúzó, veszélyes és kockázatos cselekvési környezetének dramatizálása, amit a Keresztapa a kommunikációs rátermettség legmagasabb képességeként méltányol és elismer), továbbá, ha a politikai semlegesítésre használatos technikái rugalmasak és hatékonyak, sem a tradicionális, sem a karizmatikus, sem pedig a nemzeti legitimáció öngigazoló kísérletei közben nem lepleződnek le. (Ennek legbiztosabb módja a tömegek butaságban tartása, tömegkulturális eszközökkel elvégzett agymosó közömbösítése, illetve a társadalomkritika műhelyeinek és exponenseinek megfélemlítése, kriminalizáló kiszorítása vagy felvásárlása.)

Az orbáni autoriter erőszak-alkalmazás taktikai szintje - Lavírozás az „elérhetetlen béke” és a „vállalhatatlan hadviselés” között

A második és harmadik Orbán-kormány eredendően konfrontatív hatalmpolitikája olyannyira szembeszökően a rendszer egészének centrális fontosságú elemévé lépett elő, hogy a közelebbi vizsgálódó joggal esik dilemmába: hogy vajon az eredendő konfrontatív hatalmpolitikának van-e – mintegy fedőfenoménként – hatalmi-politikai rendszere, vagy fordítva, az orbáni hatalmi-politikai rendszernek jellegzetes konfrontativitása.

Az orbáni autokrácia „alkati konfrontativitása” azon a megszüntethetetlen sajátosságán alapul, hogy a társadalomhoz való viszonyában sem konszenzuális békét nem tud kötni (mert alapvető társadalmi érdekek ellenében akarja érvényesíteni a sajátjait), sem nyílt hadiállapotot nem mer és nem hajlandó vállalni (részint, mert nem bízik annak megnyerhetőségében, részint, mert az pont azokat a javakat pusztítaná el, amelyeket a keresztapa fogadott családja elzárkóztatni akar). Ebből a „sem-sem” állapotból **sajátosan lavírozó hatalmpolitika** következik, amelyben minden más, mint aminek látszik:

1. A valódi legitimációra képtelen hatalom – állegitimációs tevékenysége részleges hatékonyságának tudatában – kénytelen erőszakos eszközöket is alkalmazni a rendszer stabilizációja során, ám ez az erőszak csak szórványos és célzottan, alapvetően az uralomellenes fellépések elrettentésére és az oppozíciós szolidaritások szétzúzására irányul (olyan lagymatag, sunnyogó, korlátozott–célzott erőszak,

amely megfelelő médiatálalásban eladható az erős kéz határozott, jogos önvédelemre eltökéltségeként).

2. Ez az erőszak-alkalmazásában gyáva, célelérő szándékában konok hatalom belátja, hogy az erőszak szabadon engedése helyett **fel kell vásárolnia a tömeglojalitást a „hideg béke” biztosítása érdekében**, de – források szűkében – ezt csak azokra hajlandó (és képes) kiterjeszteni, akiket képes behódoltatni, vazallusi rendszerébe beilleszteni (részlegesen felvásárolt, ezért „sohasem elég” tömegtámogatás).
3. Ez a hatalom **kapható a „bevállalós” konfrontációkra is**, de csupán kis intenzitású és hamar látványos győzelemmel kecsegtető, sokszor előre kidekázottan megtervezett, többnyire csupán szimbolikus hozadékú „kurucos kardrántások” formájában. Ezekben a kormány rendszerint elhiszi magáról, hogy már megint képes volt erőt mutatni.
4. Az orbáni autokrácia állama nyíltan vállalt konfrontativitásában sem képes gyorsan levetkőzni azon születési jegyeit, melyek szerint a demokráciában született, s a jogállam nominális keretei között nőtt fel. E két jellemzőjét (ugyan egyre inkább csak kiüresedett jelmezekként), mindig maga elé kapja, valahányszor erőszakának meztelenségét vetik a szemére. Ám ezeket nem is képes levetni magától, mert ezek formai paravánokkénti jelenléte fenntartja a lehetőségét annak, hogy az egyre mélyebben kontrolláló agymosó gépezete által széles körben, illetve a fanatizáltak táborában célzottan, lankadatlanul próbálkozzék az erőszakot kiváltani képes **allegitimációja különböző manipulatív találmányaival**.

Az „**elérhetetlen béke**” és a „**vállalhatatlan hadviselés**” között, az önmagát örök lavírozásra kárhóztató orbáni állam hatalmi erőszakhasználatának kiegyensúlyozatlanságát az is mutatja, hogy míg az stratégiai (célkitűző) szintjén alapvetően fogyatékos, de legalábbis rejtőzködő, s jószerivel csupán az általános célok és korlátok rekapitulálhatóak, addig taktikai (megvalósító) szintjén már az eltitkolhatatlan kísérletezések zavaró kaotikusságával találkozunk az intézményi és módszertani megoldások sokasága, a követett minták és használatos eljárásmodok skrupulusmentes körében. Már az eddigi elemzések fényében is kétségtelen tény, hogy az orbáni politikai családot evolúciós jegyei, jellegzetességei, formasajátosságai, működési jellemzői, cél- és eszközértékei, fejlődési irány módosulási tendenciái nem a politikai kultúrafejlődés nyugati mintáit preferáló rendszernek mutatják, (amelyben a konszenzualitás, a közjó és a közérdek közéleti mechanizmusok közbeiktatásával kifejtett szabad kritikája melletti maximalizálása a cél, és ahol, ha van is erőszakra szükség, az nem a hatalom struktúrájából következik), hanem sokkal inkább a keleti despotizmusok örökségére hajazó **vagyon-, jövedelem- és hatalommaximalizáló hálózat** állandó önerősítési kísérleteként áll elénk (ahol az erőszakszükséglet a hatalom struktúrájában rögzült immanens elem). Ha a 2010 utáni médiatérben zajló, a hatalom valódi természetét kendőzni igyekvő, elsősre közcélok megvalósítási törekvéseinek tetsző szakmapolitikai erőlködéseket, nemzetszimbolikai cirkuszmutatványokat, ideologizáló mítoszokat és mitologizáló ideológiákat közelebbről szemléljük,

elkerülhetetlen az elementáris felismerés, hogy itt csupán egy sajátos „politikai-üzleti” ügymenet elfedésére szolgáló szemfényvesztő cselekvésrendszerrel állunk szemben. Közlelebről elemezve azt látjuk, hogy a maffiaállam hatalmi központját uraló politikai család politikai üzletének profitéhsége korántsem csupán a pénzügyi erőforrások felé fordul, hanem igényt tart valamennyi vagyoni, szabályalkotói, szimbolikus, információs, kulturális és kapcsolati tőkeféleségek felhalmozódása feletti ellenőrzésre. Csak ezzel együtt értjük meg, hogy az orbáni autokrácia saját politikai üzletmenetében „számitott nyereséget” hozó harcainak sikeres megvívásához szükséges módon agresszív,²¹ azaz **megnevezi ellenségeit**, elengedhetetlen képességként **igényli a konfrontativitást**, s **intézményesíti az erőszak alkalmazását**.

Magas energiaszintű konfrontativitás, kiterjesztett ellenségkeresés, személyes és pártcélokra kisajátított állami erőszak-monopólium

Az orbáni „erős állam” alapvetően különbözik a barát- és békekereső, kooperatív konszenzusos demokráciáktól, amelyekben az állami erőszak-monopóliumra csakis azért van szükség, hogy az megfelelő civil kontroll alatt öröködjék a törvényes rend folyamatosságán.

1. Mindenekelőtt eleve **sokkal szélesebbre terjeszti ki hatalmpolitikájának határait**. A törvényes rend felügyeletén és a szövetségi vállalások keretein túl a nemzetközi térben, a nemzeti politizálásban, a mindennapi kormányzás hatalmi céljai elérésének fokozásában és akadálytalanításában, az általa ideálisnak képzelt társadalom és állampolgár kiformalásának intézményrendszerében, s nem utolsósorban a vele szembe forduló ellenzéke intézményeiben és személyes életében a demokráciákban szükségesnél sokkal intenzívebb konfrontativitással és erőszak-alkalmazással van jelen.²²
2. Sokkal **egyértelműbben és agresszívbabban jelöli meg ellenségeit**. A demokráciák szokásaival ellentétben sajátos és igen cizellált, kontúros ellenségképeket kreál, és nagyon sok energiát fordít arra, hogy az ezekkel való szembenállását folyamatosan a nemzet boldogulása érdekében vívott küzdelmeként állítsa be.²³
3. A demokráciák szigorúan kontrollált közhatalmiintézmény-működtetési gyakorlatához képest az orbáni autokrácia sokkal jobban **kiszélesíti, sőt újakkal egészíti ki a hagyományos erőszakszervezetek hatókörét**, sokkal jobban hatástalanítja és saját kézbe vétellel helyettesíti az azok működése fölötti civil kontrollt, miközben egyértelművé teszi azok egy kézből történő és összehangolt irányítását és a politikai családdal szembeni felelősségét.²⁴
4. Egyértelműen a politikai család konkrét elvárásaihoz igazodó módon, ha szükségét látják, személyre menő részletességgel fogalmazzák meg a politikai család

hatalmi centruma által kisajátított állami erőszak-monopólium terjedelmét, intézményeinek eljárásrendjét, s válogatják meg azok alkalmazott módszereit, technikáit.²⁵

5. A demokráciák szokásos jogállami igazságérvényesítésre szorítóköző ügy elbíró rendjének egyszerű, befolyásolásmentes elfogadása helyett **az orbáni autokrácia messzemenően intézményesített hatalmi „katalizátorokat”, „szűrőket”, „fokozókat” és egyéb „garanciákat” alkalmaz** az egyes „ügyek” saját maga számára kedvező kimenetelének – lényegében illegitim – biztosítása érdekében. Ilyenek például a „saját emberek” ügyeiben alkalmazott ügyészégi, bírósági ügyeltusolások, a valódi nyomozást nélkülöző rendőrségi ügylezárások, az el sem fogadott feljelentések stb. A „politikai ellenfelek” ügyeiben viszont a szervezett médiatámogatással végrehajtott karaktergyilkosságok, a koncepciókat megvalósítani törekvő politikai per-szervezések, a bűnbakkereséssel, kriminalizációval, marginalizációval, az ügyek függésben tartott bírókhoz történő kihelyezésével megvalósított politikai üldözések gyakorlatilag skrupulusmentesen „nem válogatós” eszközök felhasználásával igyekeznek megvalósítani a hatalmi centrumban megfogalmazott célokat.

Összegzésképpen elmondható, hogy az orbáni autokrácia látványos konfrontativitása és az erőszak-alkalmazás iránti előszeretete alapvetően modellezhető annak a közmondásos együgyű embernek a viselkedésével, aki „amióta szert tett egy kalapácsra, azóta mindent szögnek néz”. Az orbáni hatalomnak e területen regisztrálható együgyű ragaszkodása a saját eredetmondáiban is előszeretettel dédelgetett erőszakreflexeihez mélyen erkölcstelen, demokráciához méltatlan és folyamatosan jelentős társadalmi károkat okoz. Ám akkor válik igazán diszfunkcionálissá, amikor a megoldandó feladatok már nem a frissen megszerzett hatalom fitogtatása, nem a látványos erődemonstrációk, hanem a sok aprómunkát igénylő szakpolitikai finomságokat követelő tennivalók környékén jelentkeznek. Az orbáni hatalmpolitika ez idő szerint még nem „lepte meg” azzal az ajándékkal a választóit, hogy erre a fordulatra képes volna: Jól jelzi ezt, hogy – éppen e sorok írásakor – a magyar kormány az európai menekültkrízis idején is – a szakpolitikai fiaskók sokasága között – csak ehhez az erőszak-alkalmazói lehetőségéhez talált oda magát: A a speciális maffiaszerveződésű erőszak-monopóliuma látványos felmutatásához, a terrorhangulat felturbózásához, a bunkósbottá változtatott törvényhozás aktiválásához, a büntetőbíróóságok szállítószalagon előállított ítéleteihez, a hatalmi kriminalizálás és megbélyegzés, a rendőrség katonai feladatokba, a hadsereg rendőri szerepkörökbe történő belekényszerítéséhez. S eközben az ország nemzetközi tekintélye úgy került mélypontjára Nyugaton, hogy közben félt, hogy az iszlám radikálisok körében is „feliratkoztunk” a terrorcselekményekre kiszemelt országok listájára.

Jegyzetek

- 1 E tanulmány a szerző *Az orbáni „erős állam” titka – Feltétlenül agresszív lesz-e egy hatalom, ha egyszerre „túlnyeri” és „alulmúlja” magát?* c. nyomdai előkészítés alatt lévő kéziratának szerkesztett kivonata.
- 2 Palánkai Tibor (szerk.) (2008): *Kataklizmák csapdája*. Budapest. Kiadó: TSR Model KFT./ Csaba László (2010): *Gazdaságelmélet és gazdaságpolitika a válság után. Köz-Gazdaság 2010/2, 39–58. o. / Elvesztett illúziók. A világgazdaság tartós válságáról*. Tanulmánykötet Fóti Gábor kollégánk emlékére. Szerkesztette Farkas Péter–Meisel Sándor–Weiner Csaba. Budapest, 2012.
- 3 Novák Zoltán: *Az erőpolitika kormányzati karaktere*. In *HVG Online*, 2011. március 9., http://hvg.hu/velemen/20110309_novak_eropolitika (2013. július 3.) / Orbán Viktor: „Megőrizni a létezés magyar minőségét”, A kötcsei beszéd, www.nagyvitás.hu
- 4 Ara-Kovács Attila: *Nemzeti diplomácia helyett családi üzlet – Az Orbán-kormány külpolitikája*. In: *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam 2*. Szerk.: Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia. Budapest, 2014, Noran Libro Kiadó. 265–267. o.
- 5 Busch Irén–Lázár György (2010): *A csoportos létszámleépítések főbb jellemzői a válság idején*. In: Fazekas Károly–Molnár György (szerk., 2010): *Munkaerőpiaci Tükör 2010*, MTA Közgazdaságtudományi Intézet–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 106–125. o. (letölthető: http://econ.core.hu/file/download/mt_2010_hun/egyben.pdf letöltve: 2011. okt. 10.); Castel, R. (1998) *A szociális kérdés alakváltozásai*. Ford. Léederer Pál. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány és Kávé Kiadó.; Ferge Zsuzsa: *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában*. L’Hartmann Kiadó, 2012, 266 o.; Gábos András–Szívós Péter (2010): *Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon*. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest, 58–81. o.
- 6 Bozóki András: *A magyar demokrácia válsága, ÉS*, 2012. január 13.; Csepeli György–Murányi István: *Új autoritarianizmus Magyarországon, a 21. század elején. Kritika*. XLII. évf. 2013. 3–4. sz. 2–10. o.; Szalai Erzsébet: *A diktatúra indiszkrét bája, Népszabadság*, 2011. szeptember 17.
- 7 Novák Zoltán: *Az erőpolitika kormányzati karaktere*. In.: *HVG Online*, 2011. március 9., http://hvg.hu/velemen/20110309_novak_eropolitika (2013. július 3.); G. Fodor Gábor–Fűrész Gábor–Giró-Szász András: *Az ideológiák vége. A Nemzeti Együttműködés Rendszere. Századvég Alapítvány*, 2010. május, <http://www.szadveg.hu/files/kutatas/5.pdf> (2013. július 3.)
- 8 Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In Bibó: *Válogatott tanulmányok*. 2. köt. 1945–1949. Magvető, Bp., 1986.
- 9 Bozóki András: *A magyar demokrácia válsága, ÉS*. 2012. január 13.; Gombár Csaba: *A Fidesz rájátszik a rossz ösztönökre. Népszabadság*, 2009. jan.10.; Babarczy Eszter: *A kormány demokráciája. Népszabadság*, 2012. nov. 6.
- 10 Lásd Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája* c. könyvének „Piramisjátékok – a maffiaállam korlátai c. fejezetét. Noran Libro Kiadó, Budapest. 2015. 261–290. o.
- 11 Kardos Ernő: *„A vezér kézben tart mindent” – Interjú Pataki Ferenc szociálpszichológussal. ÉS*, LVII. évf. 2013. július 26. 30. sz. 3. o.; Kéri László: *Egészpályás feltámadás. Népszabadság*, 2011. dec. 18.

- 12 Boda Zsolt: Legitimációs problémák Magyarországon. A hiteles politika és a kormányzati teljesítmény összefüggéséről. In Boda Zsolt–Körösényi András (szerk.): *Van-e irány? Trendek a magyar politikában*, MTA PTI.–Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2013, 263–283. o.
- 13 Ungváry Rudolf: *A láthatatlan valóság – A fasisztoid mutáció a mai Magyarországon*. Pozsony, 2014, Kalligram.; Novák Zoltán: Az erőpolitika kormányzati karaktere. In.: *HVG Online*, 2011. március 9., http://hvg.hu/velemeney/20110309_novak_eropolitika (2013. július 3.)
- 14 Olvasói comment 2015-ből az *Index* egyik napihírére („Rohadtjőfej”)
- 15 E fejezet kifejtésében nagy hasznát vettem Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája* (Noran Libro. 2015, Budapest) c. könyvében a gazdasági önkényeskedés kultúrájáról (82–210.o.), illetve a legitimációhiányt erőszakkal áthidaló hatalmpolitikai reflexekről írott részleteinek (212–231.), továbbá Szeredi Péter–Szigetvári Viktor Kék fény, valamint uók: 163 éves a Magyar Honvédség, Volt, Van, Lesz? c. tanulmányait, Szeredi Péter–Szigetvári Viktor (szerk.): *Kisiklott forradalom*, Budapest, József Attila Alapítvány, 2012. 329–347o., valamint Enyedi Krisztián: Elvesztett illúziók, illetve Szeredi Péter: *Forradalom volt?* Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről, Budapest, József Attila Alapítvány, 2013. 366–400. o.
- 16 Kardos Ernő: „A vezér kézben tart mindent” – Interjú Pataki Ferenc szociálpszichológussal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. július 26. 30. sz. 3. o.; Korinek L.: A félelem elmélete és felelőssége. *Kriminológiai Közlemények* 55. sz. A Magyar Kriminológiai Társaság Kiadványa, Budapest, 1997, 139–151. o.; Muhi András: Az apátia kora (Csákvári Géza interjúja), *Népszabadság*, 2013. június 20.; Murray Edelman: Politikai ellenségek konstruálása. In Szabó Márton szerk.: *Az ellenség neve*. Bp., 1998, Józseveg, 88–123. o.; Nagy C. Ádám: A civil társadalom domesztikálása. In: *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. Szerk.: Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia. Budapest, 2014, Noran Libro Kiadó. 82–211. o.; Dr. Kende Péter: *A Viktor*. Kendeart Kiadó, Budapest (2002?); Debreczeni József könyvei: *A győzelem ára* (Osiris, 2000); *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás* (Osiris, 1998); *Orbán Viktor* (Osiris, 2003); *Hazardjáték* (Bíbor Kiadó, 2007); *Arcmás* (Noran Libro, 2009); *A 2006-os ősz* (Bíbor Kiadó, 2012); *A fideszes rablógazdaság* (*De.hu.könyv*, 2013)
- 17 Reemtsma, Jan Philipp (2004): Gewalt. Monopol, Delegation, Partizipation. In: Gewalt. Hg.: Heitmeyer és Soeffner, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- 18 Kardos Ernő: „A vezér kézben tart mindent” – Interjú Pataki Ferenc szociálpszichológussal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. július 26. 30. sz. 3. p./Kéri László: Egézpályás feltámadás. 2011. *Népszabadság*, dec.18./Krémer Ferenc: Az orbánizmus elvi alapjai. *Mandiner*. 2015. január 7. 07:19./Kis János: Orbánnak már nincs visszaút. *Népszabadság*. 2012. jan. 24./ Pataki Ferenc: *Hosszú menetelés. A Fidesz-jelenség*. Bp., 2013, Noran Libro Kiadó.// <http://2001-2006.orbanviktor.hu/hir.php?aktmenu=28rid=2399/>
A következő tíz kormány kezét is megkötné Orbán Viktor, *Origo.hu*, 2011. június 11., <http://www.origo.hu/itthon/20110611-a-koetkezo-tiz-kormany-kezet-is-megkotne-orban-viktor.html>.
- 19 Orbán Viktor: „Megőrizni a létezés magyar minőségét”, A kötcsei beszéd, www.nagyitas.hu.; Vári György: „A hatalom alapkérdése az erő” – interjú Láncki András politikafilozófussal. In *Magyar Narancs*, 2012. március 22. <http://magyarnarancs.hu/belpol/a-hatalom-alapkerdesez-ero-79268> (2013. július 3.)

- 20 E fejezet kifejtését elsősorban Bozóki András: *Konfrontáció és konszenzus: A politikai integráció formáiról* (Savaria University Press, Szombathely, 1995. 29–63. o.) kategóriarendszerének felhasználásával végeztem.
- 21 Murray Edelman: Politikai ellenségek konstruálása. In Szabó Márton szerk.: *Az ellenség neve*. Bp., 1998, Józsefvég, 88–123. o.; Novák Zoltán: Az erőpolitika kormányzati karaktere. In *HVG Online*, 2011. március 9., Gönczöl Katalin: A „büntető populizmus”. Populizmus a kriminálpolitikában. *ÉS*, LVII. évf. 2013. szeptember 6. 36. sz.
- 22 Kifejtve megtalálhatóak e dimenziók a szerző Az orbáni „erős állam” titka. (Feltétlenül agresszív lesz-e egy hatalom, ha egyszerre „túlnyeri” és „alumulja” magát?) c. nyomdai előkészítés alatt lévő kéziratának III. részének hasonló című fejezeteiben.
- 23 Az ellenségek regisztrálását az orbáni autokrácia erőszak-monopóliumában koncentrált intézmények összehangolt működéssel végzik: „Az ellenségeink, akik vérünket akarják”: azaz, akik veszélyt jelentenek, akik ellen fellépni képes intézményes készültséget kell fenntartani, mindenekelőtt „a mások”, akiknek két fő csoportja van:
1. magyarság-ellenfelek a világban (nemzet-ellenségek): a nemzetközi karvalyotőke (nyugati mintázati modernitást, pénzügyi fegyelmet, szabad versenyt, transzparenciát stb., akar, ami mind „idegen a magyar néplélektől”); a zsidó-liberális plutokrata, szabadkőműves stb., világ-összeesküvés (ők működtetik a népünket megfojtani akaró adósságprést is); a véreinket sanyargató, a „15 milliós világmagyarság”-ot el nem ismerő, bekebelező szomszédok (az ellenünk szövetező kisantant); az Euro-uniformizáló, a szuverenitásunkat korlátozni akaró bürokraták (korlátozni akarják például a kormány EU-támogatást szétosztó, pálinkafőzést szabadon engedő, börtönököt slum-osító stb. bölcsességét); a nyugati politikai központokba rohagáló „magyarság-feljelentők”; a gyökértelen, hazájukban is felesleges parazita-migránsok.
 2. magyarság-ellenfelek itthon (nemzetietlenek): erkölcsi ellenfelek (akik kritizálják az újjáélesztett neobarokk, a két világháború közötti „nemzeti középosztály” újra felmelegített, a huszonegyedik században egyértelműen anakronisztikus „úr-szolga” „paternalizmus-infantilizmus” erkölcsét...); ideológiai ellenfelek (akik átlátnak a hatalom csupán csak állégitimációt erőltetni képes szellemi teljesítményeinek gyatraságain, s ennek hangot is adnak); politikai ellenfelek (akik nem kívánják sem rendies betagozásukat a NER rendszerébe, sem pedig nem tervezik, sőt nyilvánosan megtagadják, hogy a keresztapa rendelkezési körében annak birodalmát erősítő likvidátori, helytartói feladatokat vállaljanak a CET maffiózóiként); gazdasági ellenfelek (akik szóvá teszik a politikai fogadott család vagyonosodásának jogtipró módszereit, akik korábban szerzett vagyonukkal nem sietnek a keresztapa befogadási kegyeit elnyerni, akik szembeszegülnek a maffiacsalád vagyonokat újraosztó gyakorlatával, akiknek a piaci sikereit nem képes a klán legitim eszközökkel becsatornázni a saját vagyoni körébe, akik nem vállalják, hogy strómanként, politikai brókerként, oligarchaként megvalósítói legyenek a keresztapa „gazdaságpolitika”-jának); kulturális ellenfelek (akik a kulturális területen nem ismerik el az úgynevezett „magyarságteljesítmények” elsőlegességét, a keresztapa „kulturkamp”-jának kinevezett helytartóit, akik felemelik hangjukat a világkultúrába illeszkedő hazai teljesítmények mellőzése, s a kurzus-kedvencek közpénzen történő favorizálása ellen, akik a kormányzati nyilvános megjelenések „élődíszleteként” elszegődött udvari művészek és tudósok teljesítményeit firtatják, tudományban, művészetben, oktatásban kiállnak az autonóm alkotó ember megbecsüléséért, az értékek elsorvasztás ellen).
- Ezekén túl szintén ellenségek a „megtévedt (szembefordult) mieink” (hitehagyottak, nemzetmegtagadók), vagyis : dezertőrök, akik valaha pozícionáltak voltak, de sérelmeik miatt (nem kapták azt és annyit, amennyire taksálták magukat, vagy nem volt gyomruk a rájuk rótt feladat vállalásához) hátat fordítottak a NER-nek, kiléptek a CET-ből...; elfordulók, akik meghasonlottságukban bosszúra, s kiszivárogtatásra készülnek; árulók,

akik megsértették az „omertá”-t; elszabadult, fegyelemsértő kiskirályok, vagy azok vazallusai, akik visszaélve a központilag kiosztott javadalmakra való jogukkal, túllépték a kiszabott kereteket, s ezzel kellemetlen helyzetbe hozták a vezért; átállók, akik lepaktáltak az ellenféllel stb. Bővebben lásd: uott. III/C fejezetben.

24 Kifejtve megtalálhatóak e dimenziók a szerző *Az orbáni „erős állam” titka – Feltétlenül agresszív lesz-e egy hatalom, ha egyszerre „túlnyeri” és „alulmúlja” magát?* c. nyomdai előkészítés alatt lévő kéziratának III. részében, az ügyészségek, bíróságok, a titkosszolgálatok, a rendőrség és a rendvédelmi szervezetek, a hadsereg, a büntetésvégrehajtás, az adóhatóság és a közhivatalnoki szocializáció intézményeiről szóló fejezetekben.

25 Uott. III/D–E–F fejezetek.

A magyar kormányzati rendszer

Bevezetés a kormányrendszertanba¹

Magyarországon a Nemzeti Együttműködés Rendszerének kiépülésével 2010-től kezdődően új politikai rendszer alakult ki. Az új politikai rendszer részeként új pártrendszer, új választási rendszer és újszerű hatalmi berendezkedés született, továbbá egészében új uralmi struktúrák jöttek létre, melyek 2012 óta szimbolikusan is az új nevű állam (Magyarország) új alkotmányában (Alaptörvény) testesülnek meg. Mivel az utóbbi években összességében **a hatalomgyakorlás új modellje** állt fel – amelynek részletes és kitűnő leírását adja ez a kötet –, alighanem meglehetősen hangozhat annak kimondása, hogy a politikai rendszer más alrendszeirevel szemben a kormányzati rendszer semmit sem változott a 2010 előttihez képest.

Hazánkban 2010-et megelőzően a parlamentarizmusnak éppen az a sajátos válfaja honosodott meg (és járatódott be rosszul), amely 2010 óta is funkcionál, és legfeljebb annyi különbség ragadható meg a két korszak között, hogy napjainkban a szisztéma kétségkívül hatékonyabban működik annál, mint az új politikai rendszer kiépülése előtt bármikor.

Érdekes – és külön vizsgálandó – jelenség, hogy az új hatalom számos területen a diszkontinuitást hangsúlyozta, miközben valójában változtatás nélkül továbbvitte a korábban fennállt intézményeket, míg más területeken éppen a kontinuitás paravánja mögött éppenséggel megszakította a folytonosságot (előbbire a Legfelsőbb Bíróság átnevezése, utóbbira az Alkotmánybíróság átalakítása lehet a példa, sok más mellett). Ám a kormányforma tekintetében annak kontextusában sem történt változás, hogy az új Alaptörvény megalkotásának egyik indoka éppen a korábban rosszul működött politikai intézményrendszer átalakítása volt.

Ez az intézményrendszer 1989-ben kifejezetten átmeneti időre született, és hazánk különös történelmének ismerete nélkül aligha érthető meg, miért maradhatott fenn – miért „véglegesedhetett” szinte a teljes társadalmi elfogadásig – két évtizeden át, és végül miért sikerült szinte pillanatok alatt aláásni a legitimitását addig a pontig, hogy magának az alkotmányozásnak a ténye is viszonylag elfogadottá vált. Ezzel egyidejűleg – mint ezt a különös jelenséget ugyancsak érdemes detektálni – a jogállami folytonosság

díszletei között maga a jogállam számolódott fel, miközben a hatalom teljes átalakítása során a sok beszéd ellenére éppen a kormányforma maradt érintetlen.

Ennek megértéséhez annak az érdekeknek a felismerése szükséges, amely a 2010-ben az uralom teljességéhez jutott hatalmi erőt arra készítette, hogy – korábban időnként dédelgetett, esetenként komoly terveivel ellentétben is – fenntartsa a parlamentarizmus sajátosan közép-európai és azon belül is sajátosan magyar változatát. Ugyancsak a hatalom valódi érdekével magyarázható, hogy – bár időről időre felröppennek hírek a kormányforma megváltoztatásának esetleges szándékáról – egyelőre a következőkben sem várhatjuk a magyar kvázi-parlamentarizmus jelentős átalakítását.

A magyar parlamentarizmus

Magyarország kormányformája nem a kelet-európai posztkommunista maffiaállamok tipikus kormányformájával, a félelnöki rendszerrel vethető egybe, viszont nagyon is hasonlít a közép-európai posztkommunista országok tipikus kormányformájához, **a kvázi-parlamentáris modellhez**, amelynek sajátos jellegzetességei vannak (ezt a parlamentarizmust a legtalálóbban *posztkommunista parlamentarizmusnak* lehetne nevezni). Mindemellett a magyar kormányformán felfedezhető néhány olyan vonás is, amely kifejezetten csak Magyarországra jellemző, miután más közép-európai országok az utóbbi években lassacskán túlléptek a hasonló jellemvonásokon.

Összességében a magyar parlamentarizmus egy leginkább önmagához, mindenekelőtt önmaga tiszteletre méltó múltjához viszonyítható sajátos kormányforma, amelyen jellegzetes karaktervonások, színek és árnyalatok vannak, de ezek többnyire nem előnyére, hanem hátrányára váltak az elmúlt negyedszázadban még akkor is, ha ez a tény jó ideig keveseknek tűnt fel.

Magyarország az itt tárgyalt szempontból mindenesetre különleges helyzetben van, hiszen hazánk a térség országai közül egyedülállóan, de még az egész európai kontinens fejlettebb országaival való összehasonlításban is kiemelkedő parlamentáris tradíciókkal rendelkezik. Országunk a dualizmus korában és a két világháború között is fejlett parlamentáris berendezkedést működtetett (sajátosan fejletlen, itt nem tárgyalható elemekkel), de e szakaszokat követő, kárhoztatott pártállami korszak évtizedei az egykoron meglévő politikai tudást a jelek szerint sikeresen oltották ki a később született nemzedékek emlékezetéből. Erre a tudásra azonban – merjük mondani – nagy szükség lenne, mert a magyar politikai kultúra egykoron parlamenti kultúraként működött és virágzott. Hazánk demokratikus hagyományai nem számottevők, de parlamentáris hagyományai figyelemre és továbbörökítésre méltók és érdemesek (volnának).

Csakhogy a magyar kormányforma előbb az 1946. évi I. törvénycikkkel, a köztársasági törvénnyel (amely a maga nemében jelentős alkotás volt), és később – mindenekelőtt –

az 1949. évi XX. törvénnyel, a sztálinista „alkotmánnyal”, vagyis a népköztársaság alaptörvényével olyan jellegzetességeket kapott, amelyeket a köztársasági korszakot megalapozó alkotmánymódosítások, vagyis az 1989. évi XXXI. törvény, sőt a kormányformára hatást gyakoroló 1990. évi II. törvény sem vettek ki a rendszerből. Hogy miért nem, annak vizsgálata messzire vezet, de az időnek, a kompromisszumra törekvésnek, a félelemnek, a tudatlanságnak, a téves elképzeléseknek és az ideiglenesség szándékának bizonyosan egyaránt volt szerepük a rendszerváltás közjogi konstrukciójának hibás megalkotásában. A rendszerben „felejtett” régi, kommunista jellegzetességek azután rögzültek, beidegződtek, véglegesedtek, és – bizonyos alkotmánybírói megerősítéssel – olyannyira gyökeret vertek, hogy immár ezek váltak természetessé.

Az ismerethiány jelentős szerepet játszott abban is, hogy a közjogász-közvélemény a szélesebb közvéleménnyel együtt nemcsak elfogadta, de támogatta, óvta, védte, dicsérte, sőt időnként magasztalta is az 1989-ben módosított 1949-es alkotmányt, annak hatalmi szerkezetével, „független intézményeivel” és kormányzati rendszerével együtt. Ezt a dicsérő elfogadást ugyanakkor mindenekelőtt az a jellegzetes alapjogi szemlélet motiválta, amelyet itt nincs módunk bírálni, de amely jelentősen hozzájárult ahhoz is, hogy a 2012-ben hatályba lépett Alaptörvény finom folytonossággal és tudatlan magabiztossággal vitte át a tévesen beállított kormányformamodellt az új érába is. Ennek számtalan velejárója és következménye is van, de e helyütt csak a kormányformával összefüggő jelenségekkel foglalkozhatunk.

A magyar kormány

A magyar kormányforma feltűnő jellegzetessége az erős parlamenti hatalom, amely napjainkban kontrollálatlan legfőbb hatalomként működik, és amelyet az a hatalmi központ irányíthat, amely annak tagjai felett döntő befolyással bír. A magyar kormányforma másik jellegzetessége a rendkívül gyenge elnöki hatalom, amely gyakorlatilag semmilyen jogosítvánnyal nem rendelkezik a törvényhozás „megállítására”. A magyar államfő jellegzetes közjogi gyengesége mellett ugyanakkor a hazai kormányforma harmadik fő sajátosságaként mindenekelőtt a kormány gyenge pozíciójáról kell meggyőződnünk.

Magyarországon a kormány – mint ebből a könyvből kitűnően kiderül – gyakorlatilag nem kormányoz, vagyis nem a kormány kormányoz, pontosabban a kormány látszatkormányzást végez, miközben a szerkezet kulisszái mögött a tényleges hatalmi mechanizmusok a színpalak takarásában épültek ki, és **a legfontosabb politikai döntések rendre a kormányon kívül születnek.**

Ez a felismerés szöges ellentétben áll azzal a leírással, amelyet hazai közjogászok a kormány erős, szinte bebetonozott státusáról, kimozdíthatatlan helyzetéről és az úgynevezett kancellárdemokráciáról vagy kancellári kormányról írnak. E leírásokkal szem-

ben azt kell látnunk, hogy a kancellári kormányzás gyenge közjogi kategória, és valójában nem teszi érthetővé a kormányformát. A kancellári kormány kategóriája nem kormányforma, hanem kormánytípus, a számtalan kormánytípus egyike, amely valójában nem tájékoztat minket kellően a kormányfő erejéről.

A miniszterelnök és a kormánytagok közötti kapcsolatot – valójában hierarchikus viszonyt – nem a kormányforma, hanem a kormánytípus írja le. A számos megjelölés, ideértve az „első az egyenlők között” alaptípustól „az első az egyenlők mellett” típuson keresztül az „első az egyenlők felett” státusig és hasonló kategóriák a kormányfő és miniszterei közötti viszonyrendszer leírására, illetve érzékeltetésére szolgálnak. Ezért a kormánytípus fogalma nem jelent mást, mint a miniszterelnök kormányon belüli státusának érzékeltetését, vagyis e kategória azt mutatja meg, hogy a kormányfő milyen szerepet játszik a kormányban, és ez a szerep hogyan viszonyul a kormánytagok szerepéhez. Ennek a kérdésnek jelentős irodalma van. A szakirodalmi jelentőség ellenére ez a kormánytípus pőrén megfogalmazva nem jelent mást, mint a konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal bebetonozott miniszterelnöki hatalmat.

Márpedig a konstruktív bizalmatlansági indítvány valójában nem jelent jelentős bebetonozást. Ennek magyarázatára itt nincs tér, de e kérdéssel másutt már volt alkalomunk foglalkozni.² Konstruktív bizalmatlansági indítvány nélkül is lehet erős a miniszterelnöki hatalom, a brit miniszterelnök például közjogilag bizonyosan a világ legerősebb miniszterelnökei közé tartozik, pedig nem védi őt a bizalmatlansági szavazás konstruktivitása, mint a német kancellárt – s a német példa nyomán számos közép-európai kormányfőt. Ráadásul ez az eszköz a legtöbb esetben nem az ellenzék, hanem – koalíciós kormányzás esetén – a kormánykoalíció gyengébbik partnerének a kezében van. A konstruktív bizalmatlansági szavazás valójában felesleges túlbiztosítás.³

Az pedig egyenesen természetes, hogy a kormányfőnek nagyobb hatalma van, mint a kormány egyszerű tagjának, és az is normális, ha ezzel él is, mi több, helyénvaló, ha informális hatalmát is használja. Aligha képzelhető el olyan miniszterelnök Európában, akit kormányülésein látványosan és akarata ellenére formálisan is leszavaznak, miközben világos, hogy a kormány döntéseit a kormányfő mondja ki, miután ő dönt arról is, hogy mely kérdésben szavazzanak egyáltalán a kormányülésen, és ő teszi fel szavazásra a kérdést, miután arról is ő döntött, hogy ez mikor, a vita mely pillanatában történjék meg.

A magyar kormányfő közjogi hatalma kormányfői minőségében nem nagyobb, mint a kontinens bármely miniszterelnökének a hatalma – akár védi az illetőt a konstruktív bizalmi szerkezet, akár nem. Ráadásul a magyar kormányfő is megbuktatható akár destruktív bizalmi szavazással is, mint minden miniszterelnök a világon, akár van a rendszerben konstruktív elem, akár nincs.⁴

Ugyanakkor a jelenlegi magyar miniszterelnök – közjogilag – **a legnagyobb hatalmú kormányfő az egész kontinensen.** Sőt, a második világháború óta Európában (Kelet-Európát nem számítva) soha senkinek sem volt még nagyobb hatalma, mint neki. Mondjuk ki világosan: az utóbbi hetven évben nem kormányzott még senki nálánál nagyobb közjogi hatalommal ezen a földrészen.

Ez azonban nem a kormánytípus vagy a kormány szerkezet vagy a kormányzati módszerek miatt van, hanem a sajátos magyar kormányforma miatt, amelynek kulcsát a magyar Országgyűlésben találjuk.

A magyar hatalommegosztás

A mai magyar kormányformán kétségkívül rajta van a kor lenyomata, még hozzá azé a koré, amelyekben keletkezett: 1989–1990-ben.⁵ Előzménye az államszocialista múlt, melyben a legfőbb hatalom formálisan az Országgyűlésé volt (miközben a tényleges hatalom az egy párté). Következménye pedig az a rendszer, amely a 2010-es fordulatig döcögve ugyan, de el-elműködött, miközben egyre inkább, évről évre megmutatkozott rosszul felismert és rosszul értelmezett, de kétségtelen – és éppen a rendszerből adódó – számos hibája. Eredménye az a mai állapot, melyben a hatalom képviselői betöltik a teret, és a parlament a kormány kulisszái mögött végzi a formális kormányzást – a kormány helyett.

A 2010-ben megindult alkotmányozás számos ponton belenyúlt a jogrendszerbe. Kiküszöbölte a fékeket, megszüntette a függetlennek mondott intézményeket, átalakította a joguralom szerveit és felforgatta a jogvédő intézményrendszert. Ezzel az alapjogvédelem szintjét leszállította, a bírói függetlenséget szinte megszüntette, az alkotmányos korlátokat (mindenekelőtt az alkotmánybírói kontrollt) leépítette, és teljhatalmat biztosított a kormányzásához. De nem alakította át a kormányzás szerkezetét.

Mindezen lépéseivel a Fidesz-hatalom éppen a fordítottját végezte el annak a munkának, ami kívánatos, sőt égetően szükséges lett volna. Parancsolóan és halaszthatatlanul jelentkezett a kormányforma reformja, mert a szerkezet inherens problémái tarthatatlanná váltak, és csak arra vártak, hogy végre keletkezzék egy kétharmados többség, amely az intézményi konfliktust megoldja. Ezzel szemben az új kétharmad nem ezt a problémát kezelte, hanem ott lépett fel, ahol e fellépésére nem volt szükség. Az új Alaptörvény elsöpörte az utat a teljhatalmú kormányzás elől, de nem azzal, hogy megerősítette a végrehajtó hatalmat, hanem azzal, hogy felszámolta a jogállamot.

A közvélemény és az események sok magyarzója ennél fogva alighanem félreérthette a történeteket. A kormányzat kommunikációjában a cselekvőképes, önazonossággal rendelkező, erős, politikai stb. kormányzás megerősítésének szózata dominált, de ez nem párosult a végrehajtó hatalom megerősítésének igényével a törvényhozó hatalom rovására. Ellenkezőleg. Bár a szavak az erős kormányról szóltak, és még a kormány bírálói is a túlsúlyos miniszterelnökről vizionáltak, valójában az erős kormányt nem a kormány hatalmának megerősítésével, hanem a parlament teljhatalmának kiteljesítésével érték el.

A kormányzás teljhatalmának eléréséhez az előzőekből következően igazából semmit sem kellett tenni – az alkotmányosság leépítése egyfajta túlbiztosítás volt –, csak bele-

ülni a készbe. Márpedig a hatalommegosztás – legnagyobb hatású teoretikusai szerint – a három államhatalmi ág együttműködése, a végrehajtó hatalomnak a bírói hatalom általi ellenőrzése és – újabb időkben, lényegében az elmúlt században – egyre inkább a törvényhozó hatalomnak (is) alkotmánybíróság általi ellenőrzése. Utóbbi Magyarországon lényegében megszűnt, előbbi pedig rendkívül megnehezedett, miközben a törvényhozó és a végrehajtó hatalom összeolvadása a világ más országaiban is végbement (természetesen e tekintetben csak parlamentáris berendezkedésű országokról lehet szó).

Ennek megértéséhez érdemes végigtekinteni a közjogi szereplők tényleges (nem csak politikai, hanem pozicionális) közjogi helyzetén. E tekintetben különösen feltűnő az államfő közjogi gyengesége.

Márpedig – szemben a hazánkban eluralkodott téves nézettel – az államfőnek bizonyos tényleges alkotmányos funkciókkal való felruházása nem teremtene elnöki kormányzást, hanem éppen ellenkezőleg, a parlamentarizmust erősítené. Ha például az alkotmányozó korlátlan parlamentfeloszlatai jogot adna az államfőnek, ezzel nem az elnöki rendszer felé tolná el a szisztémát, mert ott ilyen jogosítvány nemhogy kevésbé, de egyáltalán nem létezik, hiszen a törvényhozás államfő általi feloszlathatósága kifejezetten a parlamentáris kormányforma jellemző karakterjegye. De más példákat is mondhatnánk.

Magyarországon azonban **az államfő legfeljebb bokréta a nemzet kalapján**, még ha állami pecsétnyomó funkciója megkerülhetetlen is. Kifejezi a nemzet egységét, de ennek tartalma nem tisztázott. Közjogi súlytalanságából adódóan tulajdonképpen nem létező hatalom, amelynek fontosságát éppen csökkenti, hogy az Alaptörvény bizonyos indokolatlan politikai hatalommal ruhazza fel. Ebből a közjogi pozíciójából következik, hogy bárki töltsen is be e tisztséget, valójában közjogi hatalommal nem rendelkező po-já-caként kell funkcionálnia, akinek kevesebb alkotmányos jogosítványa van, mint a legtöbb európai királyság uralkodójának (szinte csak a svéd királyt leszámítva), a köztársaságok elnökeiről nem is beszélve.

Ezért ha a magyar államfő bármilyen kérdésben megszólal, a közvélemény már a helyén tudja kezelni az eseményt. (Ha egy európai államfő beszél, a polgárok azért figyelhetnek oda a szavára, mert az állam nevében szól, és mögötte ott van a kormány autoritása, hatalma, felelőssége és ereje. Ha a magyar államfő beszél, lényegében nem kell rá figyelni, mert tudható, hogy csak a maga nevében beszél, és igazából tök mindegy, hogy mit mond.) A jelentősebb politikai beszédeket nálunk a kormányfő mondja el, bizonyítva, hogy a magyar kormányforma fényévekre van a félelnöki rendszertől is.

A miniszterelnök azonban nem miniszterelnöki minőségében erős, hanem személyes hatalma miatt, különösen, ha egypárti (vagy lényegében egypárti) kormányt vezet. Magyarországon a miniszterelnököt közjogilag legfeljebb az teszi erőssé, hogy személyesen határozhatja meg a kormány általános politikáját, összetételét és méretét, de valódi hatalma valójában abban áll, hogy kommandírozza a kormány mögött álló parlamenti frakciót vagy frakciókat.⁶

A parlament Magyarországon „a legfőbb népképviselési szerv,”⁷ törvényalkotó, alkotmánymódosító és alkotmányalkotó hatalom egyaránt. Felette semmilyen hazai

hatalom nem létezik. Szerkezete egykamarás, vagyis sok más országgal ellentétben nincs felsőház, amely bizonyos korlátot jelentene. Az Alkotmánybíróság hasonló zsánerű hatalma az egykori alkotmány módosításaival, majd az Alaptörvénnyel és annak módosításaival lényegében megszűnt. Továbbá – mint kiemeltük – a világ legtöbb parlamentáris rendszerű országától eltérően a magyar államfő valódi korlátot megjelenítő hatalommal még papíron sem rendelkezik. Magát az államfőt is a parlament választja, hasonlóan a miniszterelnökhöz és a további hatalmi ágak és független intézmények vezetőihez.⁸

A kormány a törvények előkészítésében az utóbbi évek gyakorlatának megfelelően lényegében csak kisegítőként vesz részt, a törvényjavaslatokat – különösen a legfontosabbakat – formálisan parlamenti képviselők terjesztik a plénum elé. A Házsabály gyökeres átalakításával és a kormánypárti frakciók kézi vezérlésével a hatalom minden érdeke azonnal érvényesül, a törvényalkotás folyamata az egyes törvények esetében néhány óra alatt lezárul. Ugyancsak törvényben szabályozzák a részletszabályokat, amelyeknek minden mozzanatáról külön szavaz a plénum. A sarkalatos törvények száma az utóbbi években tovább növekedett.

Mind e törvények módosítása, mind a kétharmaddal megválasztott közjogi tisztviselők és méltóságok leváltása – akár még eredeti mandátumuk lejártával is – rendkívül megnehezült, kétharmados többség híján lehetlenné vált. A Költségvetési Tanács esetleges költségvetési vétójával a parlament akár az államfő vagy a kormány akaratával szemben is feloszlatható.

Ebben a helyzetben egy nagy törvényhozási többség (különösen kétharmados többség) teljes birtoklása kulcsfontosságú, és kulcsot ad az összes többi hatalomhoz is. Formális átalakítás nélkül is teljhatalmat biztosít annak a kezében, aki ezt a többséget uralja.

Az Alaptörvény mögött

A fent bemutatott közjogi állapot annak tudatában értékelendő, hogy e felismerések (hasonlóan az egykori köztársasági alkotmányhoz) a hatályos Alaptörvény szövegéből olvashatók ki, ezért – mint az alkotmányok általában – (*Dicey* szavaival) mindazok számára megismerhetők, akik tudnak olvasni. Ha azonban a szöveg mögé nézünk, szociológiai értelemben a fent jelzethnél is nagyobb hatalmat találunk a kétharmados többség vezetője kezében.

Orbán Viktor ugyanis nem csupán miniszterelnök, hanem – mint ismeretes – a kormányzó párt, a Fidesz elnöke és – még ha ez kevésbé látványos – a Fidesz–KDNP-frakciónak vezetője is. Utóbbi funkciójának az általánosan feltételezettnél nagyobb jelentősége van.

Abban nincs semmi különös, hogy a kormány elnökének és a kormányzó párt elnökének személye egy parlamentáris rendszerben megegyezik egymással, és egy klasszikus parlamentáris rendszerben az sem számít különösnek, ha – legalábbis ténylegesen, ha papíron nem is – a miniszterelnök vezeti a parlamenti frakciót. Csakhogy esetünkben mindhárom pozíció önmagában is jelentős hatalmat ad a tisztség betöltőjének, ezért érdemes felfigyelni e hatalmak egyenkénti természetére.

Miniszterelnöknek lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint a kormány általános politikájáért felelni. Orbán Viktor kormánya azonban olyan miniszterelnöki kormány, amely a miniszterelnököt szolgálja. A kormány szerkezetének kialakításakor – amelyben Magyarországon a kormányfőnek hagyományosan szabad keze van – a miniszterelnök arra törekedett, hogy számára hatalmi szempontból ideális helyzet jöjjön létre. A minisztériumok számának meghatározásakor, a miniszterek kiválasztásában, a tárcák elosztásánál és a reszortelv érvényesítésével azt a célt követte, hogy lehetőleg bármikor, bármilyen ügyben akár közvetlenül is megnyilvánulhasson, intézkedhessen, vagy az ügyet magához vegye, ha azt kívánja, de megtehesse azt is, hogy égető ügyekről ne legyen tudomást, ha nem kíván az ügybe belefolyjni. **A miniszterelnök kényelmét szolgáló struktúra piramisszerű kiépültével** a kormányfő akkor kormányoz, ha akar, és nem kell kormányoznia, ha éppen nem érdeke intézkednie, hiszen a szakminiszter vagy a hatalmasra duzzasztott államtitkári kar adott szelete bármikor mozgósítható vagy bármikor mellőzhető.⁹

Továbbmenően a Fidesz elnökeként a miniszterelnök közvetlenül irányítja a kormány politikai hátországát. Magyarországon ennek a struktúrának is van hagyománya, de megvan az ellentétes hagyomány is. Csak a legújabb miniszterelnökök példáit említve: Boross Péter nem volt pártelnök, míg hivatalban volt, Gyurcsány Ferenc hivatali idejének első éveiben ugyancsak nem volt pártelnök, Medgyessy Péter pedig nemhogy elnöke, de még tagja sem volt annak a pártnak, amely – koalíciós partnerrel – a parlamenti többséget adta, nem szólva Bajnai Gordonról és a korszak egyfajta szakértői kormányzásáról. Maga Orbán Viktor sem volt pártelnök első kormányzati időszakának második felében, 2000 és 2002 között.

Parlamentáris berendezkedésű országokban általában az a gyakorlat, hogy a választásokon győztes párt – jószerevel teljes – vezetése bevonul a kormányba, és a kormányzó párt székháza a kormányzati ciklus idejére – ahogy szokták mondani – szinte kiürül. Így történt ez Horn Gyula kormánya és – részben – Orbán Viktor első kormánya idején, és bizonyos mértékig így volt ez Antall József kormányzásának időszakában is, a további miniszterelnökök esetében pedig még inkább ez volt a helyzet. Orbán Viktor második kormánya azonban nem így alakult meg 2010-ben.

A „fülkeforradalom” pártelnök-miniszterelnöke kifejezetten ügyelt arra, hogy a Fidesz elnökségének tagjai ne legyenek miniszterek, hanem a pártvezetés külön struktúraként épüljön ki, a miniszterek nagyrészt „kívülről” kerüljenek a bársonyszékekbe, és személyi átfedés ne legyen a két struktúra között (később Varga Mihály kinevezésével ez az elv egy ponton tudatosan megtört, majd e merevség idővel tovább lazult).

Ebből adódóan **a két hatalmi központ között az átjárást maga Orbán Viktor jelenti**, aki mindkét testületet vezeti. A híreket egyedül ő viszi egyik központból a másikba, márpedig hírek valóban vannak. A parlamentáris berendezkedésű országok kormánypártjaival szemben ugyanis a Fidesz elnöksége kifejezetten jelentős ügyekben rendszeresen ülésezik, időről időre előre egyeztetett napirendről formálisan vitáznak, és stratégiai kérdésekben dönt (e döntések egy része a kormányra tartozik).

Emellett, mint hírlik, Orbán Viktor egy olyan testületet is vezet, amelyet az Alaptörvény nem ismer, és a jogrendszer más normája sem tud róla, de amelynek politikai hagyományai jelentősek Magyarországon – 1998 és 2002 között is működött hasonló fórum (más személyi összetételben), de más ciklusokban is létezett ilyen forma. Ez a mechanizmus az informális, de rendszeresített és szinte intézményesedett politikai értekezletek egyfajta testülete, melyben személyes kiválasztottak vesznek részt Habony Árpádtól Giró-Szász Andrásig (közülük egyeseknek van kormányzati megbízásuk, másoknak nincs). A legfontosabb döntések ezen a fórumon születnek, függetlenül a párt-, a kormány- vagy a parlamenti struktúráktól, sőt bizonyos fokokig az üzleti élettől is.

Ami a Fidesz–KDNP-frakciószövetséget illeti, különös mechanizmussal állunk szemben. E frakciószövetség két tagja, a Fidesz és a KDNP külön frakciókat alkot, külön jogokkal, parlamenti felszólalási időkerettel, bizottsági kvótákkal, irodával, szakértő személyzettel, költségvetéssel és természetesen két frakcióvezetővel. Csakhogy a frakciószövetség élén nem e frakcióvezetők egyike, hanem Orbán Viktor áll, a frakciószövetség vezetőjének rangjában.

Ez a mondvacsinált tisztség olyan előnyökkel jár, amelyeket a miniszterelnök első sorban a személyi döntések végigvitelére használ fel. E döntéseket, vagyis az állam legfontosabb közjogi tisztségviselőinek, legrangosabb képviselőinek kiválasztását a miniszterelnök személyesen hozza meg, hiszen frakciószövetség-vezetői minőségében övé a jelölés joga, és aztán e személyeket a két frakció – titkosan bár, de természetesen kiszavazás nélkül – rendre meg is választja.

A miniszterelnök kvázi-frakcióvezetői minősége természetesen nem szokatlan a parlamentarizmus világgyakorlatában, a Brit Nemzetközösségben magától értetődő, de még az európai kontinensen is vannak tradíciói annak, hogy egy kormányfőjelölt a jelöltségi időszakában még frakcióvezetőként jár el (a német példa nyomán hazánkban 1990-ben Antall Józsefet is először az MDF frakcióvezetőjévé választották, és ekként kapott kormányalakítási megbízást). De az szokatlan, hogy **a miniszterelnök formálisan két frakciót is irányít**, miközben egyiknek sem vezetője, és az egyiknek nem is tagja. A két kormánypárti frakció mindenestre homogén, valamennyi tagját a frakciószövetség vezetője választja ki személyesen, és még arról is ő dönt, hogy ki melyik frakcióba üljön be.

Mindehhez a magyar pártrendszer sajátosságait, továbbá a „centrális erőter”, valamint a kétoldalú ellenzék jellemzőit kell hozzávennünk, hogy a kép a teljességhez közelítsen. Hasonlóképpen érdemes figyelembe venni a hazai médiaviszonyokat, továbbá a hatalomgyakorlás teljes vertikumát, totalitását és hatékonyságát, hogy a helyzet érté-

kelhető lehessen, de mindezen körülmények távol állnak a szűken vett kormányforma jellemzőitől, ezért jelen tanulmány keretei között nem foglalkozunk velük.

Hatalmi funkciók Magyarországon

A miniszterelnök 2012-ben, a Schmitt Pál, akkori köztársasági elnök plágiumgyanú miatti kényszerű távozása körüli napokban nyilvánosan elejtette, hogy két évvel korábban, 2010-ben a Fidesz vezetőit komolyan foglalkoztatta a kormányforma átalakításának gondolata.¹⁰

Hasonlóképpen felmerült ugyanez a kérdés a 2014-es újabb választási győzelem után. Ekkoron a parlamenti ellenzék ugyancsak megkongatta a vészharangot, de hát a parlamenti ellenzék nem először értékelte tévesen az eseményeket. Nem mintha a terv nem lett volna komoly – de jelentősen nem rontott volna a helyzeten.

Semmi okunk kételkedni abban, hogy a miniszterelnök államfővé válása – nemzeti példák tapasztalataiból is adódóan – komolyan megfontolható lehetőség lehet előtte és a teljes politikai és alkotmányozó hatalmat egyaránt birtokló politikai kaszt előtt is. **Az államfői poszt egy félelnöki rendszerben rendkívül attraktív** az Orbán Viktorhoz hasonló karakterek szemében.

Az is bizonyos ugyanakkor, hogy a jelenlegi magyar államfői pozíció nem lehet vonzó a Fidesz vezetője számára. Láttuk, hogy e tisztség ma inkább súlytalanságával tűnik ki, és bár bizonyos, hogy Orbán Viktor alatt ez a szék sokkal nagyobb lenne, mint ma, de legalábbis egy minimális Alaptörvény-módosítás kellene ahhoz, hogy érdemes legyen neki beleülnie.

Már az is kétséges, hogy a jelen szabályok mellett Orbán megtarthatná-e politikai vezető szerepét, hiszen nyilvánvaló, hogy államfőként nem lehetne a Fidesz elnöke, bár az Alaptörvény a párttagságot expliciten nem tiltja.¹¹

Ugyanakkor az államfői tisztség mégiscsak az első stallum az államban, és egy olyan embernek, mint Orbán Viktor, talán ez sem jelentéktelen tényező. A miniszterelnök – bármilyen nagy hatalma van is, és bármennyire összehasonlíthatatlan ez a hatalom a jelentéktelen államfőivel – mégiscsak mindig az államfő mögött van, mindig mögötte megy be az ajtón, és őt köszöntik másodszer az ünnepségen, miután az államfőt már üdvözölték. A protokoll-listán az államfő a kormányfő előtt helyezkedik el, a legelső sor első ülése az övé, bármilyen nevetséges operetthatalommal rendelkezik is.

Egy hosszú politikusi pálya (ugyancsak hosszú és nyugodtabb) betetőzéseként egy visszavonulni még nem akaró, de a visszavonulást egyre inkább fontolgató idősebb politikusnál szóba jöhet az államelnöki pozíció, hiszen a maga számára jó levezető éveket láthat az egyszerű akár meg is újítható államfői mandátumban.

Nem állíthatjuk, hogy ez az idő sohasem jön el, sőt egy ilyen megoldásnak a jövőre nézve kifejezetten nagy esélyt adunk, de amíg ez nem következik be, a jelen helyzettel kell dolgoznunk. Úgy fest, hogy amíg a Fidesz nyerésben van, vagyis eséllyel győz a sorra következő választásokon, a változtatás nem éri meg a vezetőjének sem. De ha esetleg – bármilyen kombinációban – az ellenzéknek kezd állni a zászló, az államfői palotába költözés újból esélyes forgatókönyv, egyben királyi menekülőt lehet. (Bizonyos feltételek megléte esetén az is elképzelhető, hogy a Jobbikkal való társbérletes kiegyezés elemei között egy **fideszes államelnök–jobbikos miniszterelnök leosztás** is vállalható opcióvá válik mindkét szerződő fél számára.)

Am amíg a helyzet alapvetően olyan, amilyennek jelen pillanatban látszik, a Fidesz vezetői és elnöke előtt két út áll: vagy Alaptörvény-módosítás útján kiszélesíteni az elnöki hatalmat és betölteni az államfői tisztséget, vagy mindent hagyni a régiben. Soha nem lehet kizárni, hogy valamikor az első lehetőséget fogják választani, de tény, hogy eddig minden alkalommal a második opció mellett döntöttek.

Tudható, hogy minden alkalommal, amikor komoly formában felmerült a kérdés, jelentős mérlegelés folyt, de mindig **több érv találtatott a változatlanság fenntartása**, mint a változtatás megkezdése mellett. Az egyik érv éppen a magyar parlamentáris hagyomány volt, amelyhez a közvélemény – a megszokás okán – egyelőre ragaszkodni látszik. Nehéz lenne eladni a közvéleménynek egy olyan opciót, amelynek egyetlen oka Orbán Viktor személyes motivációja, hataloméhsége, hiszen más magyarázattal nem igen lehetne szolgálni a közvéleménynek, dacára a száználmas eddigi próbálkozásoknak, ideológiai megágyazásnak, előkészítésnek, De Gaulle-ra való hivatkozásnak és erőltetett analógiák szorgos gyűjtésének. De ugyancsak indokolatlan lenne a Fidesz vezetői számára előre kizárni egy lehetőséget, lezárni egy utat, amely még járható lehet egyszer.

Arra ugyanakkor számtalan adat van, hogy legalábbis fizikai értelemben Orbán Viktor – mint ennek többször jelét adta – szívesen költözött volna a Várba, és erről a tervéről nem mondott le. Egykoron a 2002-es vereség akadályozta meg őt abban, hogy a székhelyét áttegye a Sándor-palotába – amelyet akkoriban a Miniszterelnökség számára újítottak fel, de az új miniszterelnök, Medgyessy Péter nem kívánt beköltözni, s így Mádl Ferenc foglalhatta el a palotát, mely azóta is a köztársasági elnök hivatalának épülete. A Vár épületegyüttesének napjainkban folyó, illetve tervezett felújítása a költözés lehetőségét – bár a pontos tervekről egyelőre vita folyik – természetesen újból meg fogja nyitni (nem mintha a miniszterelnöknek az országközi Vadászterem irodává alakításával jelenleg kevésbé reprezentatív helyen lehetne az íróasztala). Egyelőre mindenesetre az várható, hogy a Miniszterelnökség esetleges Várba helyezésével a kormányfő egyelőre nem vált majd hivatalt.

Végtére is Magyarország miniszterelnökének lenni ugyancsak kitüntető cím, sőt voltaképpen úgy fest, hogy e szóösszetétel ebben a formában hangzik igazán jól (nem véletlenül szerepelt ez a kifejezés az érintett személy portréja mellett a Fidesz 2014-es választási plakátjain). Mintha – kis túlzással – Orbán Viktor az Alaptörvény hivatalos államnevét szinte csak ezért találta volna ki. A *Magyarország köztársasági elnöke*, a Ma-

gyarország Kúriája vagy a *Magyarország minisztere* nyilvánvalóan kevésbé van kitalálva, bár a birtokos szerkezet némiképpen egyszerűsítés, hiszen valójában az országnak állama, annak kormánya és annak elnöke van, az Alaptörvény is csak *A Kormány* című fejezetet ismeri – a *Magyarország miniszterelnöke* kifejezést nem tartalmazza.

A magyar közjogi és politikai hagyományban hallatlan tekintélye van a miniszterelnöki tisztségnek, és a közvélemény helyesen társítja e pozícióhoz a valódi hatalom képzetét. Az államfői hatalomról ugyanakkor joggal nem gondol semmit, és a protokolláris szerepen túl nemigen tulajdonít neki funkciót. A magyar múlt nagy miniszterelnökök nevétől hangos. Az erős miniszterelnöki hatalomnak országunkban megvan a hagyománya, és a hatalomnak ez a képzete a közvéleménynek sincs túlzottan ellenére.

Ilyenformán a miniszterelnöki kormányzás akkor is természetes hat, ha valójában – mint láttuk – a jelenlegi magyar kormányformában igazából nem is erről van szó. A kádári hagyományú parlamenti kormányzás ugyanakkor ugyancsak népszerű. Ebből az elegyből született meg az a különös vegyület, amely miniszterelnöki vezető szereppel valósítja meg a posztkommunista maffiaállam gyakorlatát.

Ez a különös vegyület magyar találmány, a magyar szellem terméke csakúgy, mint a magyar választási rendszer vagy a bűvös kocka. A rendszert Orbán Viktor és környezete találta ki annak érdekében, hogy kvázi-parlamentáris díszletek között valósuljon meg az egyeduralom.

A magyar állam

A magyar kormányforma a magyar állam egyéb jellegzetességeivel kombinálva az elmondottak alapján olyan jellegzetes elegyet alkot, amely más országokon nem érhető tetten, miáltal a magyar államberendezkedés sajátos, önmagában való, önmagából következő és önmagát magyarázó, **sui generis államberendezkedésnek tekinthető**. E sajátosság magyarázataképpen a fentebb mondottak összefoglalásaként a hatalom-megosztás magyar jellegzetességeire vetünk egy utolsó pillantást.

Mint ismert, az elnöki rendszerekre – ha jól működnek – a hatalmi ágak egyensúlya, egymás általi ellenőrzése és bizonyos fokú egyenlősége jellemző, amelyben a végrehajtó hatalom nem kisebb jelentőségű a törvényhozó és az igazságszolgáltató hatalomnál. A félelnöki rendszerekre ugyanakkor az erős végrehajtó hatalom jellemző – tekintve, hogy az államfő az állam egészének és a végrehajtó hatalomnak is tényleges feje –, általában közvetlenül választott, a parlamentnek nem felelős erős elnökkel, aki a parlamenti választások eredményeitől és a parlamentnek felelős kormány összetételétől függetlenül erős kézzel irányítja a kormányzást, továbbá kontrollálhatja, sakkban tarthatja, preszcionálhatja, ellehetetlenítheti vagy akár fel is oszthatja a parlamentet. (A posztkommunista maffiaállamoknak ez utóbbi a kormányformájuk.) A parlamentáris rendszerekre

általában ugyancsak jellemző az erős végrehajtó hatalom, hiszen cselekvőképes, potens kormány nélkül nincs hatékony kormányzás.

Magyarországon azonban nem a végrehajtó hatalom túlzott erőssége, túlsúlyossága, túlsúlyos hatalma figyelhető meg, hanem a **parlamenti kormányzás túlereje**, amely azonban a kormányzás kulisszái és a miniszterelnöki pozíciót betöltő személy hallatlan személyes és intézményesített politikai hatalma mögött esetenként megtévesztő álcában jelenik meg. Ez a megfigyelőket gyakran arra készteti, hogy ne csupán a kormányfő, de a kormány erősségéről is meg legyenek győződve.

A magyar közjogászok és a politikai kaszt jelentős része számára a végrehajtó hatalom súlyossága a modern államfejlődés leginkább elfogadhatatlan fejleménye, amely ellen fel kell lépni. Ennek negyedszázados történelmi okai itt nem tárhatók fel, de teoretikus előzményeire annyiban utalhatunk, hogy a végrehajtó hatalom hatalmi jogosítványainak megnyirbálására való törekvés a fejlett világban helyesen alakított ki olyan intézményeket, amelyek a jogállam fejlesztésében, vagyis összességében a szabadság kiszélesítésében játszhattak jelentős szerepet (mindenekelőtt a bírói felülvizsgálattal és jóval azon túl is).

Bibó István ugyancsak joggal tarthatta úgy, hogy a hatalmi ágak egymástól való elválasztása elsősorban a többi hatalmi ágnek a végrehajtó hatalomtól való leválasztását jelenti, mert a végrehajtó hatalomban összpontosul a legnagyobb hatalom, abban van a legnagyobb korrupciós potenciál, márpedig minden hatalom korrumpál, az abszolút hatalom pedig – mint *Lord Actontól* tudjuk – abszolút korrumpál: a végrehajtó hatalmat kell tehát elsősorban korlátozni.¹²

Csakhogy a végrehajtó hatalom magyarországi korlátozását a rendszerváltás közjogi fordulata – mint utaltunk rá – túlzásba vitte, és ez a körülmény az ország kormányzását a legfontosabb területeken szinte lehetetlenné tette, más területeken pedig legalábbis alaposan megnehezítette.

A 2010-ben berendezkedett új hatalom ezt az öröklött közjogi állapotot – a közvélekedéssel szemben – nemhogy megszüntette volna, holott módja lett volna rá, hanem éppenséggel kihasználta annak érdekében, hogy a parlamenti kormányzást (mely, mint jeleztük, a parlament mögé bújó kormányzást jelent) a maga totalitásában teljességre vigye. A miniszterelnök erős szerepe nem közjogi funkciójából, hanem elsősorban abból ered, hogy az új közjogi rendszer a független intézmények megszüntetésével vagy átalakításával az alkotmányozás során kierőszakolt alaptörvénnyel elsöpörte a parlamenti kormányzás előtt tornyosuló jogállami akadályokat.

De erős végrehajtó hatalom nélkül nemhogy hatékony kormányzás nem lehetséges, de még demokratikus kormányzás sem. A végrehajtó hatalom ugyanis több annál, mint amit Montesquieu, a hármasság elosztás normatív tanának – John Locke utáni – atyja tulajdonított neki. A végrehajtó hatalom nemcsak „*békét köt vagy háborút indít, követeket küld vagy fogad, fenntartja az állambiztonságot és megelőzi az ellenséges betöréseket*”,¹³ hanem a törvényhozó hatalmat is képes megállítani.

Az amerikai alapító atyák (akik az alkotmány mellett az elnöki kormányformát is megalkották) – amint azt Sári János alapvető monográfiájában kimutatja – felhasznál-

tak egy kulcsmondatot Montesquieu művéből. Ez a mondat azt állítja, hogy „*ha a végrehajtó hatalomnak nincsen joga arra, hogy a törvényhozó testület tevékenységét megállítsa, a törvényhozó testület önkényuralmi jellegű lesz; mivel kezében lévén az a lehetőség, hogy minden képzelhető hatalmat megadjon magának, a többi hatalmi ágat meg fogja semmisíteni.*”¹⁴

Az alapító atyák a többség zsarnokságának elkerülését az erős végrehajtó hatalom felállításával kívánták biztosítani, és ezzel valóságosan is megakadályozták a demokráciára hivatkozó teljhatalom kialakulását. Mert „*minden hatalom – törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató – egyetlen kézben való koncentrálása, mindegy, hogy egy személyé, keveseké vagy sokaké, avagy hogy örökletes, önjelölésen alapszik vagy választott, joggal nevezhető zsarnokinak.*”¹⁵

Az természetesen nem kétséges, hogy Montesquieu-nek és az amerikai alapító atyáknak nyilvánvalóan igazuk volt – nemcsak előrelátásuk bizonyult lenyűgözőnek, de a történelem addigi tapasztalatainak összegzését is zseniálisan végezték el, mint tudjuk –, és legfeljebb az a kérdés vehető fel legitímen, hogy e századokkal ezelőtt megvolt kollektív tudás hogyan vesztetett el olyannyira, hogy hazánk az ezredforduló évtizedeiben egy világosan előre látható közjogi csapdába látványosan belelépjön. Ráadásul országunk politikai kasztja sem azt nem vette észre, hogy csapdát állított magának, sem azt, hogy belelépett.

Mindezek okán a magyar állam alkotmányos szerkezete, sőt a magyar politikai rendszer egésze és bizonyos fokig a magyar politikai kultúra is joggal hasonlítható össze azzal a rendszerrel, amely a posztkommunista maffiaállamokra jellemző, de a magyar kormányforma jelentősen eltér az ezen államokban kiépült kormányzati rendszerektől. Magyarország kormányzati rendszerének jellegzetességei nem Kelet-Európa és Belső-Ázsia, hanem Közép-Európa posztkommunista hagyományait követik, de olyan sajátos karakterszempontokkal, amelyek csak hazánkra jellemzőek. A 2010 óta megvalósított politikai rendszer egyértelműen keleti jegyeket visel magán, de kormányzati rendszere megtartotta a rendszerváltás során a rendszerben felejtett posztkommunista magyar sajátosságokat.

Ennek oka, hogy **Magyarország kormányformája a posztkommunista parlamentarizmus** kategóriájával írható le. A posztkommunista maffiaállamok tipikus kormányformája pedig – mint utaltunk rá – a félelnöki kormányzati rendszer kategóriájába sorolható.

Mint tudvalevő, posztkommunista parlamentarizmus – jól-rosszul – más országokban is működik. Posztkommunista autokratikus államok ugyancsak szép számmal léteznek közel s távol. De ilyen típusú állam formálisan parlamentáris kormányformával hazánkon kívül – *extra Hungariam non est vita* – tudomásunk szerint nincs a világon.

Jegyzetek

- 1 Jelen tanulmány jegyzetekkel bővebben ellátott teljes változata – elméleti bevezetővel és nemzetközi kitekintéssel – a Konzervativszemle.hu oldalon olvasható.
- 2 Szentpéteri Nagy Richard: A konstruktív bizalom. *Élet és Irodalom*, LIII/17, 2009. április 24.
- 3 Vö: Giovanni Sartori: *Összehasonlító alkotmánymérnökség*. (Fordította: Soltész Erzsébet) Akadémiai, Budapest, 2003. 139–142.
- 4 A konstruktív bizalmatlansági indítványt bevezető országok paradoxonja, hogy e szisztéma mellett természetesen a kormánybuktatás egyéb módjai is léteznek, például a kormányfő maga is kérhet kormánya ellen bizalmi szavazást, és ha azt esetleg elbukja, le kell mondania anélkül, hogy az új miniszterelnök automatikusan meg lenne választva, hiába ismeri az alkotmány amúgy a konstruktív bizalmatlansági indítványt is. A kormányfő természetesen egy törvényjavaslat feletti szavazás kimeneteléhez is kötheti a politikai sorsát, és vereség esetén ugyanúgy utód nélkül mond le, mintha nem is léteznék konstruktív bizalmi szavazás a rendszerben. A magyar kormányfő ezekben a tekintetekben papíron semmiben sem különbözik európai partnereitől.
- 5 Kukorelli István: A magyar kormányzati rendszer egyenetlenségei. *Magyar Közigazgatás*, 1993/10. Kötetben: Kukorelli István: *Az alkotmányozás évtizede*. Korona, Budapest, 1995. 58–70.
- 6 Vö: „A miniszterelnök meghatározza a kormány általános politikáját” (Magyarország Alaptörvénye 18. cikk (1) bekezdés).
- 7 Lásd: „Magyarország legfőbb népképviselői szerve az Országgyűlés” (Magyarország Alaptörvénye 1. cikk (1) bekezdés).
- 8 Ezek az elmozdulások Magyarországot – mint jeleztük – azokhoz a posztkommunista országokhoz teszik hasonlóvá, amelyek az államszocializmus kormányberendezkedésének maradványait még nem iktatták ki a kormányzati rendszerükből.
- 9 Lásd erről részletesen Szentpéteri Nagy Richard: Mit kezdünk a magyar kormányzással? In: Novák Zoltán–Szentpéteri Nagy Richard (szerk): *A nyugattalan Magyarország*. L’Harmattan, Budapest, 2012.
- 10 „Orbán Viktor elárulta, hogy csak jogtiszteletből, történeti okokból nem változtattak a parlamentáris kormányformán, pedig több érv is szólt mellette.” Nejt György: Készült Orbán a Sándor-palotába? *168 óra*, 2012. április 25.
- 11 Magyarország Alaptörvénye 12. cikkének (2) bekezdése az államfői tisztséget összeegyeztethetetlennek nyilvánítja „minden más (...) politikai tisztséggel vagy megbízással.”
- 12 Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/290.html>
- 13 Charles-Luis de Secondat Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Osiris–Attraktor, Budapest, 2000. 248.
- 14 SÁRI János: *A hatalommegosztás*. Osiris, Budapest, 1995. 45.
- 15 Alexander Hamilton – James Madison – John Jay: *The Federalist Papers 47*. New York Mentor Books, 1961. 301.

3. RÉSZ

Bank- és brókerügyek

• **A bankszektor átalakítása 2010-?**¹

Számos elméleti és empirikus tanulmány vizsgálta már a bankszektor tulajdonosi struktúrájának hatását a bankszektor és ezen keresztül a gazdaság működésére (pl. Várhegyi, 1998; La Porta et al., 2002; Meggison, 2004; Claessens et al., 2000; Cetorelli–Goldberg, 2009; de Haas et al., 2012). Az empiria – koroktól és földrajzi régióktól függően – különböző hipotézisek megfogalmazását teszi lehetővé, a legtöbb tanulmány mégis inkább azt jelzi, hogy amennyiben kimutatható hatása van a tulajdonosi struktúrának a bankszektorra és a gazdaságra, akkor az állami tulajdonnal szemben a magántulajdon hatékonyabb és jövedelmezőbb bankszektort eredményez. A fejlődő országokban a külföldi banktulajdon megjelenése a pénzügyi közvetítés költségeinek csökkenéséhez, a hatékonyság növekedéséhez és mindenekelőtt nagyobb intézményi és így gazdasági stabilitáshoz vezet. Természetesen egyedi esetekben mindig lehetnek eltérések.

Tanulmányunkban a válság előtti magyar bankszektor tulajdonosi struktúrájának rövid áttekintése után megvizsgáljuk a struktúra meghatározóan állam által vezérelt átalakítását 2010-et követően. A pénzügyi válság hatására valamennyi országban megerősödött az állami beavatkozás és szabályozás – ezek a lépések azonban elsősorban a válságkezelést és megelőzést segítették, nem hoztak kifejezetten hátrányos helyzetbe egyes bank- vagy tulajdonosi csoportokat. **Magyarországon az állami beavatkozás határozott struktúraátalakítást jelent.** A szándékot alátámasztó „ideológia” megalkotását követő szabályozói és tulajdonosi lépések fokozatosan szorították ki a külföldi tulajdonosokat, és hoztak helyzetbe a kormánytól nem távol álló magyar tulajdonosi csoportokat. A magyar bankrendszer átalakítása még folyamatban van, a végső képet nagyjából két év múlva fogjuk látni, az új struktúra piaci és gazdasági hatásait pedig csak középtávon, 4-6 év múlva lehet majd értékelni. Addig figyelmesen követhünk kell az eseményeket.

A tanulmányban leírt folyamatok beleilleszkednek az „Orbanomics” politikai gazdaságtanába, így összhangban vannak azzal, amit Kornai János a gazdaság egészéről írt tanulmányaiban (Kornai 2013, 2015) „U-fordulatnak”, centralizációnak és a gazdasági nacionalizmus terjedésének nevez, és nem mondanak ellent a Magyar Bálint szerkesztette tanulmánykötet (Magyar, 2013) által szociológiai pontossággal leírt „maffiaállam” eddig ismert jellegzetességeinek.

1. A bankszektor tulajdonosi struktúrája 2010 előtt²

1.1. A belföldi tulajdon túlsúlya – a bankválságok kora

A magyar kétszintű bankrendszer kialakítására a rendszerváltást megelőzően került sor (1987), így természetesen az új kereskedelmi nagybankok állami tulajdonban voltak.³ A rendszerváltást követően is sokáig megmaradt az állami tulajdon. Az e mellett szóló érvek hasonlóak voltak a más szektorokra is érvényes érvekhez: az állami tulajdon megakadályozza a „piaci kudarcok” bekövetkezését (a pénzügyi szektor esetében a bankpánikok, bankválságok kialakulását); az állami tulajdon biztosítja a társadalmi-gazdasági célok piaci tőkeallokációra nem bízható elérését (a gazdaság közvetlen befolyásolása a banki finanszírozáson keresztül). Ha azonban az állami bankok működési hatékonyságát, olcsóságát, növekedésre gyakorolt hatását vizsgáljuk, akkor az empirikus tanulmányok egyértelműen azt mutatják, hogy **az állami bankok nem hatékonyan oszthatják el a rendelkezésre álló erőforrásokat**, és az így létrejövő rendszer drága szolgáltatásokhoz és a magánbankrendszerekénél jóval drágább pénzügyi közvetítéshez vezet, ami egyértelműen visszafogja az elősegíteni kívánt gazdasági növekedést, miközben a piaci kudarcok (bankösszeomlások, bankpánikok) ugyanúgy bekövetkeznek. A szakirodalom megállapítása szerint a kevésbé fejlett országokban magasabb az állami tulajdon; ott, ahol kevésbé biztosított a tulajdonjogok védelme, nem hatékony az állam, elmaradott a pénzügyi rendszer. Ezekben az országokban általában alacsonyabb a növekedési ütem és kevésbé mély a pénzügyi közvetítés (La Porta et al.; 2002, Megginson et al., 2004). Így nem meglepő, hogy az Európai Unió bankszektorában a válságot megelőzően 10 százaléknál magasabb állami tulajdon csak Lengyelországban, Szlovéniában és a „Landesbankok” révén Németországban volt (MNB, 2014). Tulajdonosként az állam részben történelmi hagyományból (például német Landesbankok), részben működés-képtelenség esetén, kényszerből jelenik meg. Ez utóbbi elsősorban válságok idején erősödik fel, a válság múlásával azonban az állam gyorsan kilép a tulajdonosi szerepből, mint az a mostani nagy válság után is megfigyelhető volt az Egyesült Államokban és az Európai Unió országaiban is (MNB, 2014).

A magyar kétszintű bankrendszer története számos olyan esettanulmányt tud felmutatni, amely a többségi állami banktulajdon kudarcait tárja fel (pl. Király, 2005; Várhegyi, 2002), és – legalábbis eddig – egyetlen olyat sem, amely ennek ellenkezőjéről győzné meg az adófizetőket. **Az állam rossz, pazarló, irracionális döntéseket hozó tulajdonosnak bizonyult**, az állami tulajdonú nagybankok a rendszerváltást követő években jelentős mértékű rossz hitelt halmoztak fel, 1993-ra többségükben elvesztették tőkéjüket, így végül az OTP és az MKB kivételével valamennyit konszolidálni kellett (Várhegyi, 2002).⁴

A rendszerváltást követő években nem voltak sokkal sikeresebbek a többségi belföldi állami tulajdonú vállalatok, illetve belföldi magántulajdonosi körök által tulajdonolt

kis- és középbankok – röviden: a belközép – sem. A kétszintű bankrendszer kialakulásakor, illetve a rendszerváltás környékén tucatjával jöttek létre hazai tulajdonú kisbankok egy-egy vállalkozóhoz vagy vállalkozói csoporthoz köthetően. Ezek a bankok, amelyeknek egyesített mérlegfőösszege a kilencvenes évek elején még a bankrendszer eszközeinek közel 15 százalékát adta, a kétezres évek fordulójára kivétel nélkül eltűntek a magyar piacról: a többségük tönkrement, avagy a tönkremenést megelőzően beolvadt egy nagyobb bankba.⁵ Ha az okokat vizsgáljuk, akkor két tényezőt kell kiemelnünk: a rendkívül gyors, a belső tőkeképződéssel nem indokolható hitelnövekedést és a szakértő menedzsment hiányát. A bankmenedzsment legnagyobb gyengesége nem az volt, hogy túl nagy kockázatot vállalt, hanem hogy nem tudta, mekkorát vállal. A bank kockázati szintjének megítéléséhez a kockázatérzékenység és a technika (informatika, kockázatkezelő rendszerek és ezek kezelésének ismerete) egyaránt hiányzott. A legtöbb bank csak az első komolyabb veszteség után ismerte fel, hogy a céltartalék nem művi, a szabályozók által kikényszerített veszteség, hanem tényleges felkészülés a nehéz napokra.⁶ A belközép többsége egyértelműen a hitelkockázaton bukott el, megerősítve a szintén közismert tézist: nagyot bukni nemcsak derivatívokon, hanem a legtradicionálisabb banktevékenységen is lehet.

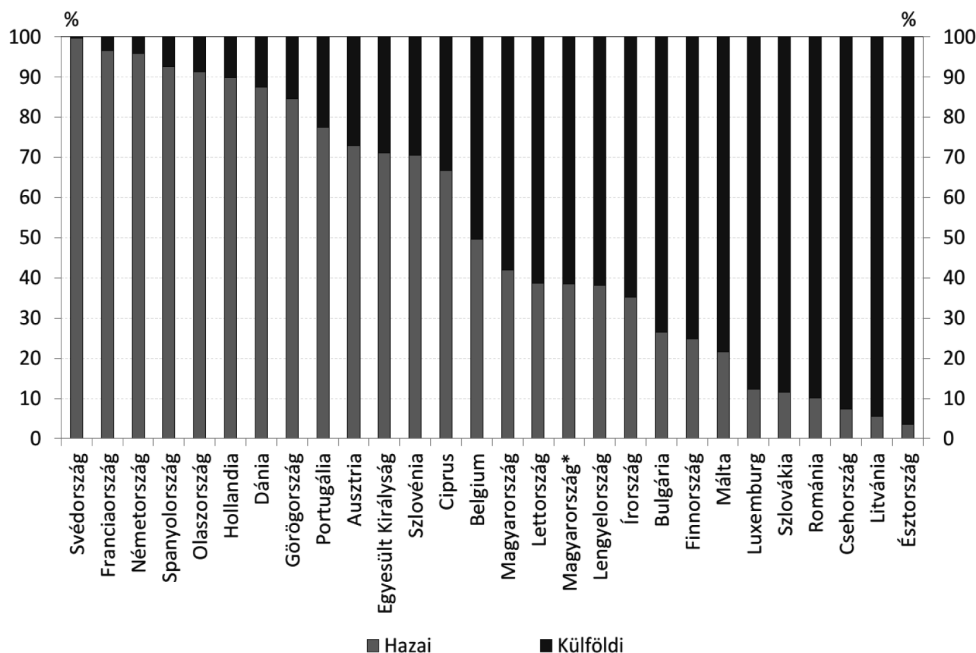
A belközép megcélzott ügyfélköre a nagybankokból kiszoruló közepes és kis belföldi vállalatok voltak, a gyorsan bővülő portfólió azonban gyorsuló ütemben vált rossz hitellé. Ez az ügyfélkör nem homogén. Voltak olyan ügyfelek, akik jóhiszeműen fordultak hitelért a bankhoz, és a bank is jóhiszeműen járt el, legfeljebb a fent elemzett bankirányítási hibákat követte el, és a korszak rossz gazdasági körülményei, avagy az ügyfél rossz gazdálkodása meghiúsította a hitel visszafizetését. Ezen a csoporton belül voltak olyan ügyfelek, akik a bank tulajdonosaihoz, menedzsmentjéhez „közel álltak”, és ezért jutottak hitelhez – utólag nehezen ítéltető meg, hogy eleve magasabb kockázatot képviseltek, vagy a körülmények szerencsétlen összejátszása okozta a hitel vissza nem fizetését. Voltak azonban olyan ügyfelek is, akik eleve tisztában voltak azzal, hogy nem lesznek képesek a hitel visszafizetésére („csalárd ügyfél”) – nem kevés ilyen eset került be a magyar bankkonszolidáció történetébe. És végül e csoporton belül volt a bank tulajdonosaihoz, illetve menedzsmentjéhez közel álló vállalkozói kör, amely esetében nem kizárt a „csalárd bankolás”, azaz hogy a bank eleve ezen ügyfélkör részére játszotta át a betétesek pénzét. A gyanú számos esetben felmerült, néhány kiugró bankcsőd esetében büntetőeljárás lefolytatására is sor került (Ybl Bank, Általános Vállalkozói Bank, Agrobank, Postabank stb.).

1.2. A külföldi bankok növekedést támogató szerepe a válság előtt

A belföldi – állami és magán – tulajdonú bankok szanálására az 1993/94-es bank- és adóskonszolidáció során több mint 400 milliárd forintot, az akkori GDP közel 10 százalékát kellett költeni (Várhegyi, 2002).⁷ Hasonló bankkonszolidáció játszódott le

a kilencvenes-kétezres években a legtöbb kelet-európai országban is: az állami és nagyon sok esetben a friss, nem kellő tőkeerejű magánbankok egymás után csődöltek be, ugyanakkor hiányzott a friss tőke és forrás a bankrendszer további működéséhez. Ennek a felismerésnek a következménye lett a nemcsak Magyarországon, de (Szlovénia kivételével) egész Kelet-Európában is végbement bankprivatizációs folyamat, amelynek az eredményeképpen az egyes országok bankszektorának 70-99 százaléka külföldi bankok kezébe került.

Magyarországon 1979-ben jelent meg az első, részben már külföldi banktulajdonú bank,⁸ utána jöttek egyre többen, elsősorban úgynevezett „zöldmezős” alapítással, majd az 1993/94-es bankkonszolidációt követő évek privatizációs hulláma során **a legtöbb hazai nagybank külföldi szakmai tulajdonos kezébe került**, kivéve az OTP-t, amely a tőzsdei kibocsátás révén került végül is többségi külföldi tulajdonba.⁹ Ennek ellenére az OTP-t továbbra is „magyar” banknak tekinti mind a statisztika, mind az elemzők, mivel székhelye és így döntési centruma is Magyarországon van, és a döntéseket meghatározó igazgatóság és menedzsment magyar. A kétezres évekre a bankrendszer többségét így is külföldi tulajdonú bankok alkották. Az 1. ábrán ugyanakkor azt is látjuk, hogy Kelet-Európán belül Szlovénia kivételével mindig is Magyarországon volt a legalacsonyabb a külföldi bankok tulajdoni aránya:

Forrás: MNB 2014. 18. oldal. A Magyarország* szövetkezeti hitelintézetek nélkül számított adat.

Az adatok 2012-esek, de jelentős elmozdulás a külföldi banktulajdon arányában a válság alatt nem volt.

A Kelet-Európában megjelent bankcsoportok saját jól felfogott érdeküket követték: a saját országukban telítődött a banki piac, alacsony volt a növekedés, alacsonyak voltak a marzsok és a profitok. Kelet-Európa dinamikus jövő előtt állt: felzárkózás az EU-hoz, jövedelemnövekedés, bővülő banki szolgáltatások, kecs egetetően magas marzsok és profitok, amelyek aztán a piacra belépő külföldi bankok versenyének következtében radikálisan csökkenni kezdtek. A stratégiai befektetőként megjelenő bankok olyan piacot akartak találni, ahol versenyelőnyük van, és kihasználva tapasztalatukat, az otthoninál magasabb jövedelmezőséget tudnak elérni viszonylag csekély többletkockázattal. „1989-ben a kommunizmus vége Európában és a rendszerváltás a kelet-közép-európai gazdaságokban történelmi lehetőséget jelentett az osztrák bankoknak. Addig a pillanatig a tevékenységük főként belföldre korlátozódott, de hirtelen legközelebbi szomszédjaiknál ugrott meg a kereslet a banki szolgáltatások iránt. Ausztria a hidegháború határterületéből az integráció központi országa lett. A földrajzi közelség, a kulturális hasonlóságok és a közös történelem Ausztria számára komoly versenyelőnyt jelentett ezen új piacokon, amit képes volt kihasználni. 1989 után így a stratégia egyértelművé vált: Irány Keletre!” – foglalta össze az osztrák jegybank elnöke az osztrák bankok meghatározó motívumait (Nowotny, 2009).

A várakozások helyesnek bizonyultak. A válság előtti mintegy másfél évtizedben a régió az egyik leggyorsabban növekvő térség volt a világon, a várt felzárkózási folyamat, egy-egy megtorpanással ugyan, de beindult. Ennek részeként a korábbi gazdasági struktúra fokozatosan átalakult, és a Nyugat-Európában megszokott felé közelített. A bankok komoly pozíciókat építettek ki a térségben, és a bőséges, olcsó likviditás segítségével támogatták a térségre jellemző hitelexpanziót. Ahogy arra több tanulmány is rámutat, az átalakuló országokban (így a kelet-közép-európai régióban is) a külföldi bankok jobb teljesítményét a hatékonyabb működés indokolta. A megjelenésük pedig a verseny erősödésén keresztül a többi bankot is hatékonyabb működésre sarkallta, ezzel növelve a bankrendszer jövedelmezőségét, ami végső soron az egész gazdaságra pozitív hatást gyakorolt. **A külföldi tulajdonosok megjelenése kétségtelenül a verseny és a hatékonyság növekedéséhez vezetett.**

Számos empirikus elemzés szerint tehát a válság előtti időben a külföldi szakmai befektetőre támaszkodó bankprivatizáció, a külföldi bankok tömeges megjelenése a kelet-európai piacon hozzájárult a piaci merevségek oldódásához, az ügyfelek jobb kiszolgálásához, a modern banktechnika elterjedéséhez, a bankrendszer hatékonyságának növekedéséhez, a verseny erősödéséhez és mindenekelőtt a pénzügyi közvetítés költségének radikális csökkenéséhez. Sőt, a tanulmányok egyértelműen felhívják arra is a figyelmet, hogy a külföldi tulajdon megjelenése a bankszektorban nem vezetett a hitellehetőségek szűküléséhez, éppen ellenkezőleg, a finanszírozás bővült, miközben a bankrendszer hatékonyabban szolgálta ki ügyfeleit. (Claessens–Jansen, 2000; Mérő–Endrész, 2003; Megginson et al., 2004). Miként egész Kelet-Európában, Magyarországon sem volt ez másképp (Majnoni et al., 2003; Várhegyi, 2004; Király et al., 2010).

1.3. A külföldi bankok stabilizáló szerepe a válság alatt

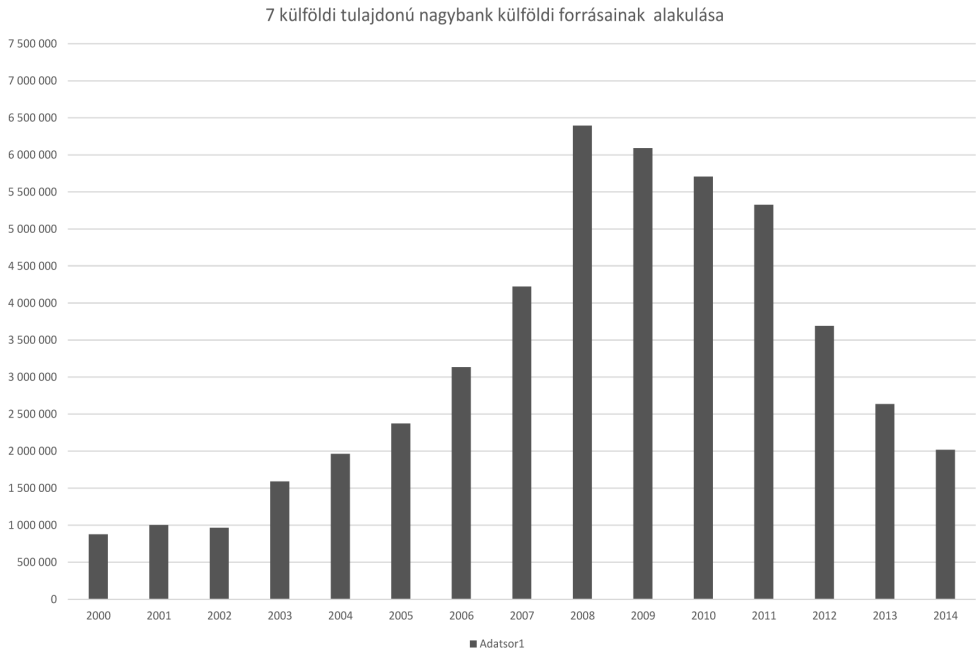
A válság újragondoltatta a külföldi banktulajdon megítélését: számos elemzés foglalkozott szerepükkel a válság előidézésében, helytállásukkal a válság alatt és jelentőségükkel a válságot követő hitelezési pangásban (Haas–Lelyveld 2006, 2009; Goldberg, 2007, 2009; Goldberg–Cetorelli, 2009; Haas et al., 2012). A viták és empirikus tanulmányok egyaránt hoztak fel pro és kontra érveket, árnyalták a külföldi banktulajdonosok szerepét – a tények elemzése azonban inkább pozitív, semmint negatív szerepüket emelte ki.

Valóban, volt szerepük a válság előidézésében, de ez nem különböztethető meg a nem külföldi tulajdonú bankok hasonló, túlzott hitelfelvételre ösztönző szerepétől (Banai, 2015). A válság előtti éveket szinte valamennyi országban a külföldi tulajdonú bankok dominanciája és gyors növekedése jellemezte. A gyors növekedés a kétezres években számos országban együtt járt a devizaalapú hitelezés megjelenésével és gyors felfutásával: a külföldi tulajdonú bankok ebben az esetben kihasználták, hogy az anyabankokon keresztül olcsón jutottak hozzá a világgazdaságot a válságot megelőzően jellemző, olcsó forrásokhoz. A válságot közvetlenül megelőző években éppen a lakosság számára nyújtott devizaalapú hitelek területén bontakozott ki az a „kockázatalapú verseny”, amely számos vonásában az amerikai subprime buborékhoz hasonlított, és a válság alatt ugyanúgy kipukkadt. A versenyben azonban azok a hazai tulajdonú bankok is részt vettek (például OTP vagy FHB), amelyeknek lehetőségük volt a piacon ugyanúgy olcsó devizaforráshoz jutni, mint a külföldi bankoknak.

A válság alatt egyértelműen megmutatkozott a külföldi tulajdonosok stabilizáló szerepe. A kilencvenes évek külföldi banktulajdonlásának elterjedéséből Kelet-Európában egyetlen ország maradt ki: Szlovénia, ahol még a válság előtt is erős közösségi/állami tulajdon volt az uralkodó a bakszektorban. Szlovénia volt az egyetlen kelet-európai ország, amelynek többségi hazai tulajdonú bankszektora a válság alatt látványosan összeomlott. A többi kelet-európai országban szinte csak elvétve kellett bankok megmentésére adófizetői pénzt felhasználni – nota bene, éppen a hazai, magántőkés bankok esetében (2008-ban egy lett, 2011-ben egy litván bank ment csődbe). A válság alatt azonban egyértelműen helytálltak leánybankjaikért, a többségi külföldi tulajdonú bankrendszerek biztonsága sokkal kevésbé rendült meg. A multinacionális banki háttér a válság idején segítette a válsághatásokat tompítani: „a multinacionális bankholding komoly veszteségek esetén is támogatja leánybankjait tőkével, illetve likviditással. (...) A külföldi bankok jelenléte ugyan nem csodaszer a feltörekvő gazdaságok bankjainak minden gondjára, de a tapasztalatok alapján inkább erősítik a pénzügyi stabilitást, semmint gyengítik azt” (de Haas, 2009). A „külföldi bankok magasabb aránya átlagosan alacsonyabb válság utáni fiskális költséggel párosult. Ez annak köszönhető, hogy míg a külföldi tulajdonban lévő pénzintézetek a válság alatt elsősorban anyabanki forrásokra támaszkodtak, addig a hazai bankok forráshiány esetén kizárólag a költségvetésre számíthattak. (...) A KKE-országokban tapasztalt, korlátozott mértékű állami beavatkozás részben a külföldi bankok stabilitást elősegítő szerepének köszönhető. A külföldi anyabankok által a leánybanknak juttatott

tőkeinjekció az állami feltőkésítés helyettesítőjeként szolgált. A külföldi bankok eszközalapú piaci részesedése a válság által nagyobb mértékben sújtott országok egyikében sem csökkent jelentősen.” (MNB, 2014) Ugyanerre az eredményre jutnak a külföldi elemzők is: a válság nem gyorsította fel a kelet-európai forráskivonást, sőt (de Haas et al., 2012). Végül, a hitelezés fellendítésében a hazai gazdaságpolitikának sokkal jelentősebb szerep jutott, semmint a külföldi bankok úgymond visszahúzóódásának, amit alátámaszt, hogy a Magyar Nemzeti Bank (MNB) elemzése szerint (MNB Stabilitási Jelentés, 2014) Magyarországot kivéve valamennyi kelet-közép-európai **országban** már egy-két évvel a válság után bekövetkezett a hitelezési fordulat.¹⁰

Ahogy Kelet-Közép-Európa (KKE) egészében, úgy Magyarországon is egyértelműen pozitív volt a külföldi anyabankok válság alatt játszott szerepe. A 2. ábrán a külföldi tulajdonú magyarországi nagybankok¹¹ összes külföldi forrását ábrázoltuk. Hivatalos statisztika az anyabanktól származó forrásokra nincs, Homolya–Páles 2011-es munkája alapján azonban tudjuk, hogy a külföldi bankok külföldről származó forrásain belül az anyabanki források aránya éppen a vizsgált időszakban nőtt meg 70 százalékról 80 százalékra, így az alábbi ábra tendenciái az anyabanki forrásalakulást is jól jellemzik.

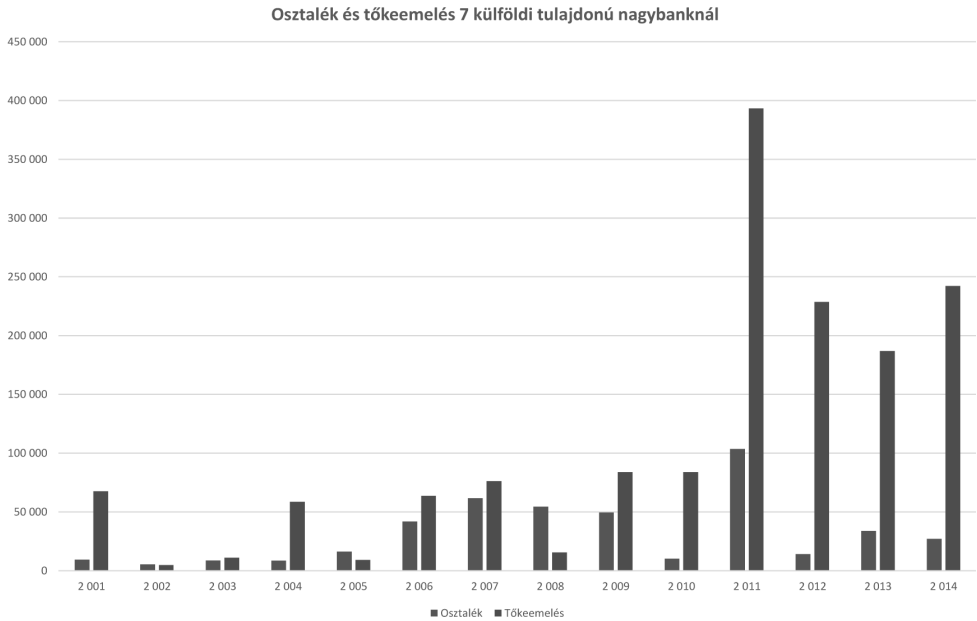
Forrás: a hét nagybank éves jelentései. Az adatok millió forintban vannak megadva

Az ábra cáfolja azt az állítást, hogy a válság idején az anyabankok „kirántották” volna a forrásokat leánybankjaikból. 2008 végéig, azaz a válság első, likviditás szempontjából legsúlyosabb szakaszában kifejezetten nőtt a külföldi (elsősorban anyabanki) források

volumene. Ez azt jelentette, hogy az októbert követő, a bankrendszer magas likviditási kockázatával jellemezhető periódusban az anyabanki finanszírozás mind relatív, mind abszolút mértékben nőtt. A lejáró külföldi források megújítását többnyire az anyabankok biztosították. A bankrendszereknek általában nem kellett nagyon komoly likviditási feszültségekkel szembenéznük, hiszen a megújítási ráta 100 százalék fölött maradt, vagy még nőtt is. Mint a 2009 áprilisi MNB Stabilitási Jelentés írja: „A pénzügyi stabilitás fennmaradásában a külföldi tulajdonosok magyar leánybankjai iránti elkötelezettsége fontos tényező. Az anyabanki háttérrel rendelkező bankok külföldi forrásainak és devizaswapjainak megújítása eddig zavartalan volt. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a likviditási megfontolások mostanra kevésbé befolyásolják a bankok hitelezési döntéseit” (MNB stabilitási jelentés, 2009. április, 6. o.). A bekövetkezett recesszió, a kereslet visszaesése visszavetette a banki hitelezést is, így a külföldi források visszaestek. A bankok – részben anyabanki nyomásra – igyekeztek a válság előtt elfutott 100 százalék feletti hitel/betét-arányukat radikálisan csökkenteni, a hitelállományt gyorsított ütemben leépíteni (ez akár indokolatlan hitel- illetve hitelkeret felmondáshoz is vezetett számos esetben), a belföldi forrásbevonást erősíteni. 2009 nyarán azonban aláírták az úgynevezett Bécsi Kezdeményezést, amely szerint a külföldi anyabankok kötelezettséget vállaltak a válságot megelőző forrásaik szinten tartására (95 százalék volt az előírt mérték). Az MNB Stabilitási jelentése 2010 áprilisában azt állapította meg, hogy a külföldi források megújítási kockázatát jelentősen csökkenti az anyabankok elköteleződése.

2010 júliusában azonban a magyar kormány megszakította a tárgyalásokat a Nemzetközi Valutalappal, és ezzel automatikusan felmondta az anyabanki forrásokat szinten tartó Bécsi Kezdeményezést is. Innentől kezdve a hazai bankok külföldi tulajdonosaira már nem vonatkozott a 2009-ben elfogadott 95 százalékos határ. Ennek ellenére 2010 végéig jelentősen nem csökkentették forrásaikat, a gyorsított forráskivonás csak 2011-től, a kormány kizorító lépéseinek hatására (lásd 3. fejezet) következett be. A kormányzati lépések valóban a külföldi források radikális csökkenéséhez vezettek, de összességében még 2011-ben is magasabb volt a külföldi forrás, mint a válság előtti években. A hazai történettel ellentétben a többi kelet-közép-európai országban 2010 óta sem következett be jelentősebb forráskivonás.

A környező országokhoz hasonlóan, a tőke szempontjából is stabilitást jelentett a külföldi tulajdon. Ismét csak a tendenciákat meghatározó nagybankokat figyelembe véve megállapítható, hogy a külföldi anyabankok a válság alatt jó tulajdonosként korábbi osztalék-kifizetéseiket jócskán meghaladó mértékben emeltek tőkéket veszteséges bankjaikban (3. ábra).

Forrás: A 7 nagybank éves jelentései. Az adatok millió forintban vannak megadva

Az ábra egyértelműen cáfolja, hogy a külföldi anyabankok „kitalicskálták” a fennélvülés idején a profitot, majd cserbenhagyták bankjaikat: a tőkeemelések mértéke látványosan meghaladja a 2000-es években kifizetett osztalékokat.¹² A banki veszteségek nem csak a válság hatására keletkeztek: a kormányának a 3. fejezetben részletezett lépései (bankadó, végtörlesztés, elszámoltatási törvény) az egyébként tiszta portfólióval rendelkező bankokra is súlyos teherként nehezedtek.

2. A bankszektor átalakítása: az „üzenetek” megfogalmazása

A külföldi banktulajdon kiszorításának ideológiai alapját az előző fejezetben elemzett „vádak” alapozták meg:

- A felelőtlen lakossági devizahitelezésért, a kockázat alapú versenyért, a válság előidézéséért elsősorban a külföldi bankok a felelősek.
- A válság idején a külföldi bankok kirántották a pénzt az országból: „Emlékszik-e Ön még a pénzügyi válságra? Mi történt az európai pénzügyi válság idején? Ezt beleégették az idegrendszerembe. Az történt, hogy azok a bankok, amelyek pénzügyi válság okán nehéz helyzetbe kerültek, a forrásaikat elkezdték hazavinni. Mert mindenkinél a saját hazája a legfontosabb, ahol az anyaország van.” (Orbán Viktor)¹³

- A válságot követő fellendülést a külföldi bankok hitelviszafogása nehezítette: „A 2008-as válságot követően a magyarországi bankrendszer a devizahitelezés problémájával volt elfoglalva, a hitelezés leállt, a bankrendszer nem járult hozzá a hazai gazdaság fejlődéséhez a megfelelő mértékben, ezért tartotta a kormány kívánatosnak a hazai tulajdon arányának emelését a szektorban.” (Varga Mihály)¹⁴

Az előző fejezetben bemutattuk, hogy a válság előtti, devizahitelezésen alapuló kockázati versenyben valóban jelentős szerepük volt a külföldi bankoknak, de nem állítható, hogy kizárólag az ő tevékenységük volt felelős a válság kialakulásáért. Ami a *b*) és *c*) pontokat illeti, az előző fejezetben megmutattuk, hogy empirikusan egyik állítás sem állja meg a helyét: a külföldi tulajdonosok kifejezetten támogató, stabilizáló szerepe volt a válság idején, és sokáig, 2010-ig a hitelezés visszaesését is mérsékelte jelenlétük. A forráskivonás és a hitelezés-viszafogás kifejezetten az Orbán-kormány 2010 utáni lépéseinek hatására következett csak be. Vegyük észre azt is, hogy ugyanazok az európai anyabankok vannak jelen a régió országaiban, ahol nem merültek fel a fenti vádak. A fenti vádak folyamatos életben tartása azonban megalapozta az „önálló, erős lábakon álló, stabil saját bankrendszert akarunk” üzenetet. A bankszektor átalakítására – a külföldi bankok fokozatos kiszorítására és a hazai tulajdonú bankok helyzetbe hozására – vonatkozó üzenetek fokozatosan jelentek meg 2010-et követően.

„**Legalább 50 százalékos hazai tulajdon elérése a cél.**” Az 50 százalékos hazai tulajdon mint a bankszektorban elérendő cél szinte minden indoklás nélkül jelent meg 2012 nyarán: „Orbán Viktor szeretne olyan bankrendszert kialakítani, ahol a bankok ötven százaléka magyar kézbe kerülne. Ez unikális lenne Közép-Európában, mondta a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara keddi rendezvényén a miniszterelnök. A kormányfő nem fejtette ki, hogy miért tartaná fontosnak a magyar részesedés felfuttatását a bankszektorban, de a lépésnek egyaránt lenne előnye és hátránya is. A Nemzetgazdasági Minisztérium az [origo] megkeresésére azt válaszolta: »...a stabilitás érdekében elérendő cél, hogy a külföldi anyabankok váratlan tőke kivonásaitól mentes, stabil, magyar alapon nyugvó bankrendszer jöjjön létre.«¹⁵ Pontosabban, előzménye volt az üzenetnek: 2009 novemberében egy interjúban Matolcsy György már megfogalmazta ezt a célt, amit később megismételt 2010. május 25-i miniszterjelölti meghallgatásán is.¹⁶ A miniszterelnöki bejelentés így is meglehetősen értetlenséget váltott ki: valójában semmilyen előzetes tanulmány, számítás nem alapozta meg, sőt a Magyar Nemzeti Bank stabilitási jelentései – mint az előző fejezetben idéztük – éppen ennek ellenkezőjét állapították meg. A politikusi „üzeneteket” megalapozó háttér tanulmányok, háttérszámítások hiánya a korszak jellegzetessége, hiszen a politikai üzenetek célja nem a diskurzus, hanem a kinyilatkoztatás (Kornai, 2015).

„**Legalább 4 külföldi nagybank ki fog vonulni a magyar piacról.**” 2013. december 20-án négy külföldi tulajdonú nagybank kivonulásáról beszélt a Hír TV *Bruttó* című műsorában Matolcsy György jegybankelnök. „Nem kizárható szerinte, hogy új keletű, ázsiai bankok is megjelennek a kivonulók helyén. A nyolc nagybank a hitelállomány

70%-ával rendelkezik, közülük négy is elhagyhatja az országot. Szerinte most úgy tűnik, hogy nem 3-4 év, hanem 6-18 hónap alatt teszik ezt meg.¹⁷ A bejelentés megint csak kellően váratlan volt, és jelentős felzúdulást keltett a nagybankok körében: szinte egymás után nyilatkoztak a bankvezetők, hogy nem tervezik a távozást. A bejelentést ezúttal sem előzte meg hatástanulmány, avagy a nagybankok körében végzett felmérés. A célhorizontként jelzett másfél év alatt két külföldi tulajdonú nagybankot valóban megvett a magyar állam (részletesen lásd a fejezetben).

„Legfeljebb 5 nagybank kívánatos jelenléte” 2014 novemberében. A „kívánatos” banki struktúrát először a Magyar Lízingszövetség 2014. novemberi konferenciáján vetette fel a jegybank ügyvezető igazgatója: „Öt nagy kereskedelmi bank marad az országban, mivel a szektor a devizahitelek forintosítása, elszámolása és a fair bankokról szóló törvény hatására jelentős konszolidáción és koncentráción megy majd keresztül (...) csak azok a hitelintézetek tudnak majd tevékenykedni az országban, amelyek jelentősen növelik hatékonyságukat, és egyúttal csökkentik a működési költségeiket.”¹⁸ Ez annyiban újdonságot jelentett, hogy korábban, 2014 márciusában a jegybank ideális bankrendszer leíró tíz pontja erre vonatkozó utalást még nem tartalmazott, azaz korábbi elemzés ezt az üzenetet sem alapozta meg. A legfeljebb öt nagy kereskedelmi bank jelenléte azonban egyértelműen 3-4 külföldi bank kivonulását jelentené, mert 2014 novemberében nyolc jelentős bankcsoport volt az országban: az OTP és akkorra már az MKB hazai tulajdonúnak számított, hat pedig külföldi tulajdonúnak (K&H, Erste, Raiffeisen, CIB, UniCredit, BB).

„A takarékszövetkezeti szektort meg kell erősíteni.” A takarékszövetkezeti szektorbeli tulajdonosi szerkezetváltást már 2010 őszén megelőlegezte Orbán Viktornak a Szövetkezeti bankok és a kis- és középvállalkozások 3. európai fórumán tartott beszéde: „Orbán szerint a következő tíz évben minimum a kétszeresére, de inkább a háromszorosára kellene növelni a takarékszövetkezetek jelenlegi, 5-6 százalék körüli pénzügyi részesedését. A miniszterelnök csütörtökön közölte: szeretnének a magyar takarékszövetkezeteknek nagyobb szerepet szánni az ország pénzügyi vérkeringésében.”¹⁹ A sors fintora, hogy ez az üzenet még az Országos Takarékszövetkezeti Szövetséget vezető Demján Sándorral a legnagyobb egyetértésben hangozott el. Demján láthatólag nem értette, hogy ez az üzenet nemcsak a Takarékbankot akkor még közel 40 százalékban tulajdonló DZ Bank kiszorítását, hanem a takarékszövetkezeti szektor tulajdonosi szerkezetének komplett átalakítását, a takarékszövetkezetek és az ő kiszorítását is jelenti (erre részletesen a következő fejezetben térünk ki).

„Létre kell hozni az erős belföldi tulajdonosi hátterű kis- és középbankokat.” „A megoldást részben a magyar tulajdonú kis- és középbankok szerepének erősítése jelenti, de új magyar bankok létrejötte is segítheti, hogy a nagybankok átadják portfóliójukat.”²⁰ A fejezetben részletesen visszatérünk e koncepció megvalósításának lépéseire.

„A fair bankrendszer ismérvei.” 2014 márciusában jelent meg a Magyar Nemzeti Bank tanulmánya (MNB, 2014) a szerzők által elképzelt, „ideális” magyar bankrend-

szerről. Az ideálisan működő bankrendszer leíró tíz ismérvet a legtöbb piaci szereplő és szakértő értetlenkedve fogadta.²¹ A kétkedés alapja nem a jól megalapozott jövőkép szükségessége volt, hanem a megalapozás hiánya. A felsorolt tíz ismérv (jövedelmezőség, lakossági és vállalati hitelezési jellemzők, kamatfelárák, működési költségek, likviditási és tőke megfelelési mutatók) mentén valóban le lehet írni egy bankrendszert, a tanulmány azonban nem igazán foglalkozott azzal, miért éppen a táblázatosan is megfogalmazott értékhatárok jellemzik az ideális bankrendszert, és milyen szempontból ideális az általuk leírt bankrendszer. Az egyszerre legyen „versengő, növekvő, biztonságos, jövedelmező, alacsony felárral dolgozó, hatékony” követelmények egymást oltják ki, trade off van közöttük – a leírt ideáltipikus bankrendszer nem létezik. A meghatározott sávok egyes esetekben a „nemzetközi benchmarkra” hivatkoztak (de inkább csak nemzetközi átlagokat mutattak fel), más esetben úgy mond „szabályozói elvárásokat” fogalmaztak meg anélkül, hogy ezen elvárás bármilyen alátámasztást nyert volna. Az sem segítette a tisztánlátást, amikor az MNB első kommentjeiben annyiban visszakozott, hogy „csak hosszabb idő átlagában” és a „bankrendszer átlagában” tartotta kívánatosnak a célszámok elérését – ebből az egyedi bankok nem sok magatartási szabályt tudtak maguk számára levonni, de érzékelték a szabályozói beavatkozás megnövekedett lehetőségét a „kívánatos végcél elérése érdekében”.

3. A banki játéktér átalakítása: törvények, rendeletek, eljárások, egyedi lépések

A válságot követően a szabályozók világszerte hatalmas lendülettel láttak neki a pénzügyi szektor meggregulálásának: egyértelmű követelmény volt, hogy olyan szabályrendszer alakuljon ki, amely a jövőben elkerülhetővé teszi egy újabb súlyos pénzügyi-gazdasági válság bekövetkezését. Nemzetközi ajánlásokat fogadtak el, amelyeket a különböző országok, illetve országcsoportok – mint például az Európai Unió – különböző ütemben illesztettek a jogrendszerükbe. Szigorították a bankok tőkéjére és likviditására vonatkozó előírásokon, szigorították a hitelezési feltételeket, igyekeztek korlátozni a banki vezetők jövedelmét, különös figyelemmel szabályoztak bizonyos részpiacokat (például a derivatív termékekét), a korábbinál sokkal nagyobb figyelmet fordítottak a fogyasztóvédelmi előírásokra. Ezek a szabályok igyekeztek ugyanakkor a versenyt mindenki számára egyformán biztosítani, és próbálták a tőke szabad áramlását csak a szükséges mértékben korlátozni.

„A nemzetközi hitelválság eltérő módon befolyásolta a magyar bankszektor szabályozási környezetét és versenyhelyzetét, mint az érintett országok többségében: kisebb mértékben játszottak benne szerepet a szokásos válságkezelő állami intézkedések, és nagyobb súlyt kaptak a magyar gazdaságpolitika és a politika irányvonalához illeszkedő, »nem szokványos« kormányzati beavatkozások.” (Várhegyi, 2011, 5. o.). Ha egy ország

az amúgy is erősen bankkorlátozó szabályozási hullám közepén a saját bankrendszerében még erősebb, ráadásul nem egy esetben visszamenőleges szabályokat és korlátokat vezet be, azzal nemcsak a saját területén lévő bankokat hozza hátrányos helyzetbe, hanem arra ösztönzi a külföldi tulajdonosokat is, hogy a csoport más tagjaihoz csoportosítsák át a bankműködéshez szükséges forrásokat. Ilyen értelemben **a magyarországi bankokat hátrányos helyzetbe hozó adó- és jogszabályok valóban kiváltották a hitelezési fordulatot hátráltató tulajdonosi viselkedést.** Alább azokat a nagyon tágran „szabályozói lépéseknek” nevezhető beavatkozásokat listázzuk, amelyek a pénzügyi közvetítés, a bankolás feltételeit módosították, és amelyek a külföldi tulajdonosokat a csoporton belüli forráselosztás során a magyar bankjuktól való fokozatos forráskivonásra ösztönözték.

Bankadó, 2010. július. Az első súlyos károkat okozó beavatkozás a 2010-es 29 pontos gazdasági akcióterv keretében megfogalmazott és július 23-án már el is fogadott „banki különadó” volt. A különadót nem a bank jövedelemtermelő képességével arányosan, hanem 2009-es mérlegfőösszege alapján vetették ki, azaz egyértelmű hátrányba hozta a nagy, a válság előtti hitelezési fellendülésből részüket kivéző külföldi tulajdonú nagybankokat, a válság alatt, illetve után alakult kis, többségi magyar tulajdonú bankokkal szemben. Először csak 3 évre tervezték az összességében az egész pénzügyi szektorra vonatkozó 200-200 milliárdos adót kivetni, de – bár többször módosított formában – az adószabály még 2015-ben is hatályos. Az adó tervezett, jelentős csökkentése először a magyar kormány és az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) között létrejött 2015 márciusi megállapodás keretében merült fel.

Számos elemző felhívta figyelmet arra, hogy a bankadó a gazdaság összes szereplőjét érinti, és lassíthatja a gazdasági fellendülést. A banki különadó bevezetése és különösen annak mértéke mindenképpen csökkenti a bankok tőke- és likviditási tartalékát, ezzel pedig a bankrendszer „sokktűrő” képességét. Kimutatták azt is, hogy a magyarországi hitelintézetek tulajdonosai mindenképpen újraértékelik fejlesztési terveiket és a forrásaik elosztását leánybankjaik között, tekintettel a banki különadó bevezetésére. A külföldi források csökkenése, esetleges drágulása felveti, hogy a banki különadó hosszabb távon a bankok hitelezési lehetőségeinek korlátozásához, a potenciális növekedés lassulásához, így a gazdasági fellendülés lassúbb beindulásához vezethet. Az elemzők nemcsak a bankadó negatív gazdasági hatására hívták fel a figyelmet, hanem már bevezetésekor felvetették, hogy ez több külföldi bankot is a piac elhagyására ösztönözhet, azaz egyértelműen a külföldi bankok kiszorítására tett lépésként értékelték.

Végtörlesztés, 2011. szeptember. A 2011. évi CXXI. törvény az otthonvédelemmel összefüggő egyes törvények módosításáról (továbbiakban: végtörlesztési törvény) a hitelintézeti törvénybe illesztett rövid 200/B paragrafussal arra kötelezte a bankokat, hogy 180 forintos svájcifrank-árfolyamon és 250 forintos euróárfolyamon fogadják el az egy összegben visszafizetett devizahitel-tartozásokat, a piaci árfolyam ezt meghaladó részét pedig veszteségként számolják el. A végtörlesztési konstrukció összességében bruttó 370 milliárd forint veszteséget okozott a hitelező pénzügyi intézményeknek,²² amit

csökkenthettek, akik tudtak, a bankadóból történő leírással.²³ A végtörlesztés nagy vesztesei a külföldi tulajdonú nagybankok voltak: „A vállalati és lakossági hitelezésben meghatározó külföldi tulajdonú hat bank együttes vesztesége a 2010-es közel 100 milliárd után 2011-ben 363 milliárd forint volt.” (MNB stabilitási jelentés, 2012. 04.) A végtörlesztés nyertese a jelentősebb megtakarítással rendelkező, vagyonosabb hitelfelvevői réteg volt, amelyik a hitelteher növekedését át tudta a bankszektorra hárítani.

A bankadó és a végtörlesztésből származó, együttes veszteség arányaiban leginkább a külföldi tulajdonban álló nagybankokat érintette, amelyeknek az anyabankja 2010–2012-ben az előző fejezetben bemutatott, jelentős mértékű tőkeemeléssel ellensúlyozta a kormányzati beavatkozásból származó, súlyos veszteségeket. A hazai tulajdonú bankok közül az OTP-t és az FHB-t érintette súlyosabban a bankadó, míg a rövid múltú és a devizahitelezésben még nem érintett magyar kisbankok kifejezetten előnyös helyzetbe kerültek.

Tranzakciós adó, 2012 (hatályos: 2013-tól). A pénzügyi tranzakciós illetékről szóló 2012. évi CXVI. törvény 2013. január 1-jén lépett hatályba. Az illeték kezdetben valamennyi bankszámlával kapcsolatos fizetési művelet esetében 1 ezrelék volt, a készpénzfelvétel esetében 3 ezrelék, mindkét esetben maximum 6000 forintos plafonnal. A mértékeket több lépésben változtatták, 2013 közepétől már 3 ezrelékre emelték a bankszámlaműveletek illetékét és 6 ezrelékre a készpénzes műveletekét, sőt, itt a 6000 forintos plafont is eltörölték. Igaz, „cserében” bevezették a havi maximum kétszeri és maximum 150 000 forintos díj- és illetékmentes készpénzfelvételi lehetőséget. A tranzakciós adó kifejezetten a bankműveleteket drágította meg, azaz távoli rokonságban sincs az Európa több országában a befektetési műveletekre kivetni tervezett, tranzakciós illetékkal. **Hatása egyértelműen káros a hazai bankolásra** – a bankok elkerülésére ösztönöz. A tranzakciós illeték bevezetését követően jelentősen megnöttek a bankolás költségei, hiszen a bankok ezt a terhet jórészt az ügyfelekre hárították át. Vélhetően főleg emiatt szüntettek meg azóta kicsit több mint 500 ezer magyar bankszámlát, ami a bevezetési csúcs-hoz képest 4,6%-os csökkenésnek felel meg.²⁴

Versenyhivatali bírság, 2013. november. A Gazdasági Versenyhivatal (GVH) 2013. november 19-én kelt döntésével tizenegy pénzintézettel szemben a végtörlesztés korlátozására irányuló, összehangolt magatartás miatt összesen 9 488 200 000 Ft összegű bírságot szabott ki. A versenyhivatali döntésnél a legkomolyabb bizonyíték a rendszeresen megrendezett, úgynevezett retail risk reggelik sorozata volt, ahol a bankok kockázatkezeléssel foglalkozó munkatársai kétszer megvitatták a végtörlesztéssel járó kockázatokat is. Ezeken a reggeliken a jelenlevőknek valójában semmilyen felhatalmazásuk vagy (beszítésük folytán) lehetőségük nem volt arra, hogy az érintett bankok üzleti magatartását – általában vagy konkrétan, a végtörlesztés kapcsán – meghatározzák. A szakértői vélemények szerint **az ügy sokkal összetettebb, mint azt a versenyhivatali döntés jelzi**, és a kiszabott bírság is túlzottnak tekinthető: „A szakértő első benyomása az, hogy a rendelkezésre álló dokumentumok nem alkalmasak arra, hogy minden kétséget kizáróan bebizonyosodjon az összjátás ténye vagy az, hogy a bankok felosztották volna

a piacot. Emellett az is elképzelhető, hogy ma kartellnek értelmezzük azt, ami az akkori piaci viszonyok között nem volt az, a szakértő szerint egy alaposabb, a piaci szituáció átfogóbb, finomabb elemzésére lett volna szükség ebben az ügyben. Ráadásul, amikor ennyire árnyalt a kép, a versenyjogi szakértő szerint nem szoktak ennyire »erős« bírságot kiszabni. Lehet figyelmeztető erejű a büntetés, de most mintha ez átment volna büntető jellegűvé inkább – véli.²⁵

A versenyhivatali büntetés egyaránt érintette az OTP-t (közel 4 milliárd forint) és a külföldi nagybankokat (Budapest Bank, CIB Bank, Erste Bank, K&H Bank, MKB, Raiffeisen, UniCredit, összességében közel 5,5 milliárd forint). A jelentős devizahitelezést végző bankok közül a Versenyhivatal egyedül az FHB-t nem találta bűnösnek a kartellezés gyanújában.

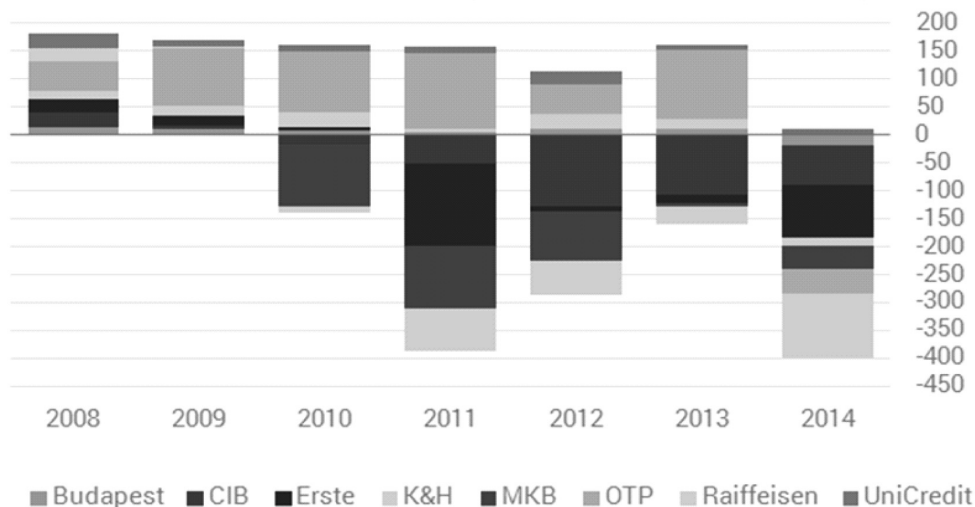
Elszámoltatási törvények, 2014 július és szeptember. A Kúria jogegységi határozata (6/2013 PJE) alapján az Országgyűlés két törvényt fogadott el: 2014. július 4-én a 2014. évi XXXVIII. törvényt a bankok elszámoltatásáról, 2014. szeptember 24-én pedig a 2014. évi XL. törvényt az elszámolási szabályokról.²⁶ A törvényekben foglaltak alapján a bankok kötelesek voltak visszamenőleges hatállyal(!) ügyfeleikkel elszámolni az árfolyamrés semmissége és az egyoldalú szerződésmódosítások miatt keletkezett túlfizetéseiket. A törvény részletszabályait a Magyar Nemzeti Bank állapította meg, mégpedig oly módon, hogy a hiteltörlesztés bármely időpontjában létrejött túlfizetést a hitel kamatával tőkésítette. Jelen tanulmányban nem foglalkozunk a törvény, illetve az azt megalapozó jogegységi határozat jogi és közgazdasági elemzésével (például Gárdos, 2014 és 2015, illetve Schepp–Szabó, 2014), kizárólag annak a megállapítására szorítunk, hogy **a törvény újabb, közel 1000 milliárdos veszteséget okozott a bankszektor-nak**, ezen belül a bankadóval és a végtörlesztéssel, a versenyhivatali szankcióval már többszörösen padlóra küldött, külföldi tulajdonú nagybankoknak.

Egyéb, a nemzetközi szabályozástól eltérő helyi bankszabály. A fenti törvényeken túl a hitelezés és a banki likviditásszabályozás területén születtek olyan új szabályok, törvények, amelyek vagy szigorúbbak voltak, mint a nemzetközi szabályok, vagy jelentősen eltértek tőlük. Valójában egyik szabályról sem mondható, hogy nem indokolható a bevezetése, csak éppen költséges alkalmazkodást kívántak meg a bankoktól. Ilyen szabálynak tekinthetjük a „fair bankolásról” szóló törvényt,²⁷ amely egyrészt végre Magyarországon is kötelezővé tette a Várhegyi-bizottság által már 2007-ben javasolt, egyértelmű kamatszabályt (egy hitel vagy fix kamatozású, vagy jól meghatározott referenciakamathoz kötött kamatozású), de olyan megszorításokat is tartalmazott, amelyekkel a banki hitelek racionális átárazását jelentősen megnehezítette. Ebbe a csoportba sorolható többlétszabály az úgynevezett devizamegfelelési mutató szigorítása, illetve 2015-től ennek kiegészítése a mérlegen belüli devizamegfelelés előírásával. Miközben a szabály valóban a bankrendszer stabilitását szolgálja, az alkalmazkodás durva átalakítást kíván a bankoktól. Végül ebbe a csoportba tartozik ugyancsak 2015-től a hosszú hitelek jelzáloglevéllel való fedezésének előírása, ami kétségtelenül a stabil, hosszú távon fenn-

tartható irányba tereli a bankok mérleg szerkezetét, a jelzálogbankok létrehozásának ki-kényszerítésével azonban felesleges többletköltségeket okoz.

A számos beavatkozás²⁸ hozzájárult ahhoz, hogy hatására 2010–2014 között fokozatosan váltak veszteségesse a nagybankok, a saját korábbi hibás döntéseiből származó veszteségeket jelentősen megnövelte az állami beavatkozás többletterhe.²⁹ 2014-re már nemcsak a külföldi tulajdonúak, hanem az OTP Bank is veszteségesse vált:³⁰

Adózott eredmény nagybankonként (milliárd forint)

Forrás: Portfolio-gyűjtés

A szabályozói lépések és az ennek nyomán kialakult jövedelmi viszonyok a külföldi tulajdonosokat minden esetben magyarországi stratégiájuk újragondolására készítet-ték: a nagybanki tulajdonosok többsége elvetette és ma is elveti a piacról történő kivonulást, de hozzájárult a banksoporton belüli forrásallokáció módosításához és a magyarországi források csökkentéséhez, ennek következményeként a hitelezési aktivitás pangásához. A vizsgált időszakban többször volt próbálkozás a kormány és a bankszektor közötti „békekötésre”, amit kétszer aláírt megállapodás is szentesített. Először a kormány és a Bankszövetség 2011. december 15-én kötött egymással megállapodást, amelynek fő célja a deviza-jelzáloghitellel rendelkező, háztartási adósok helyzetének rendezése, illetve a felek közötti kooperatív viszony helyreállítása volt. A megállapodás több pontja teljesült (a végtörlesztési veszteség részleges leírásának lehetősége a bankadóból, új árfolyamgátrendszer kialakítása stb.), a bankok szempontjából az egyik leg-lényegesebb, a bankadó 2013–14-ben történő, fokozatos kivezetése azonban elmaradt. Az újabb megállapodást már nem a bankszektor kötötte, hanem az EBRD és a magyar állam 2015. február 19-én, amelyben az állam ismételten kötelezettséget vállalt a bankadó fokozatos kivezetésére.³¹ Ugyancsak kötelezettséget vállalt a kormány minden,

a bankokat hátrányosan érintő döntésről történő konzultációra, ezt azonban már egy hónapon belül, a Quaestor-ügyfelek kártalanítása kapcsán hozott törvénymódosításnál megszegte.³² „Andreas Treichl, az Erste-csoport vezérigazgatója szerint az, ahogyan a magyar állam a Quaestor-kötvényesek ügyét kezelte, egyértelmű megszegése az EBRD-vel februárban kötött megállapodásnak.”³³

4. A tulajdonosi szerkezet átalakulása

Három párhuzamosan futó trend figyelhető meg a bankszektor tulajdonosi szerkezetének átalakulása kapcsán: a külföldi tulajdonosok fokozatos kiszorítása, a – sajtó szerint – kormányhoz közel álló, belföldi tulajdonosi csoportok helyzetbe hozása, valamint az állam átmeneti,³⁴ támogató tulajdonosként való megjelenése. A három trend határozottan egy irányba mutat: a többségi magyar tulajdonú, kevés számú közép- és nagybankot tartalmazó bankrendszer irányába. Az új banktulajdonosi réteg több szereplője már korábban megjelent a hitelintézeti szektorban, a végleges tulajdonosi struktúra körvonalai azonban jelenleg még homályosak, hiszen épp a nagybankok belföldi magánkézbe adása még hátravan.

*4.1. Integráció: takarékszövetkezetek a közösből*³⁵

Az üzenetek között említettük, hogy a mindig is magyar tulajdonban lévő takarékszövetkezeti szektor jelentős piaci térnyerésének szükségességét már 2010-ben megfogalmazta a miniszterelnök. A takarékszövetkezeti szektor a 2000-es évek hitelnövekedési boomjából nem igazán tudott profitálni: alacsony növekedés, alacsony jövedelmezőség, a rossz hitelek magas állománya és tőkehiány jellemezte, összesített piaci részesedése 5 százalék körül mozgott, ennél jelentősebb mértékben csak a lakossági betéti piacon volt jelen. „Az elmúlt 10-15 évet azonban az egész szektor jórészt átaludta, az egyéni menedzsmentérdekek, szétaprózódottság, a korlátozott szervezettség nem csak gyenge versenyképességhez (mondjuk ki: sok esetben versenyképtelenséghez) vezetett, hanem a takarékszövetkezetek egy komoly hányada felett megjelentek az igazán sötét viharfelhők. A romló portfólióminőség, a krónikus tőkehiány, a bizonytalan eredménytermelő képesség, a helyenként kiskirályként viselkedő menedzsmentek, a rossz üzemméret, a rendkívül gyenge hatékonyság egyelőre nem azt a szektort testesíti meg, amely fontos pillérét képezheti a gazdaságpolitikának.”³⁶

A kétezres években, többek között az új bázeli tőkeszabályok hatására megkezdődött a takarékszövetkezeti integráció megerősítése, ám az integrációs törvényt többszöri nekifutásra sem sikerült megerősíteni, a takarékszövetkezetek nem feleltek meg az európai

követelmények szerinti erős integrációnak, ami nehezítette az új bázeli szabályoknak való megfelelést is. A többszörösen felpuhult, korábbi integrációs törvény nagyon laza integrációk létrejöttét is lehetővé tette, így a szektorban kezdetben két, majd végül négy különböző, „integrációnak” nevezett csoportosulás is létrejött.³⁷ Ebből erős a takarékszövetkezetek többségét tömörítő Országos Takarékszövetkezeti Szövetség/Országos Takarékszövetkezeti Intézményvédelmi Alap (OTSZ/OTIVA) integráció volt, amely a Takarékbank szívós szervezetépítő stratégiájának eredményeként a válság előtt már több ponton egy valódi integráció jellemzőivel is rendelkezett. Az egyes takarékszövetkezetek erős döntési önállóságát azonban a takarékszövetkezetek többségi tulajdonában álló Takarékbanknak sem sikerült megtörnie, tényleges, a nyugat-európai integrációkhoz hasonló formáció (Raiffeisen, Rabo, Volks, DZ) nem tudott kialakulni.

Bár a devizahitelezésből elsősorban a devizaforrások hiánya miatt a szektor jelentős része kimaradt, a válságot követően mégis egyre több takarékszövetkezet került bajba, szaporodtak a csődesemények (Jógazda Takarékszövetkezet, Soltvadkert és vidéke Takarékszövetkezet), illetve a tényleges csődöt megelőző összeolvadások.

Így valójában érett már az egységes és erős integrációt létrehozó törvény (2013. évi CXXXV. törvény, továbbiakban integrációs törvény), amelyet végül – érdemi, a takarékszövetkezeteket bevonó előkészítő vita nélkül – 2013. június 25-én fogadott el az Országgyűlés, és július 4-én hirdették ki.³⁸ A törvény tartalmazta, **hogy egyetlen integráció létezhet csak, minden takarékszövetkezetnek kötelező a tagság**, a régi integrációk beolvadnak, az integráció központja pedig a Takarékbank. Az integrációt közös üzletpolitika, egységes termékek, egységes informatikai rendszer jellemzi. A törvény létrehozta a Szövetkezeti Hitelintézetek Integrációs Szervezetét (SZHISZ), amelyet – a törvényt módosításokat is figyelembe véve – rendkívül erős beavatkozási és döntési jogkörrel ruházott fel.

Az erős integrációt létrehozó törvény azonban nem szokásos rendelkezéseket is tartalmazott. Ezek közül néhány a következő fejezetekben fog előkerülni, most csak kettőt emelünk ki. Egyrészt kötelezte a takarékszövetkezeteket a belépéssel egy új, a Takarékbank által elkészített alapszabály elfogadására, amely **addigi döntési önállóságukat és a Takarékbankban gyakorolt tulajdonosi jogosítványukat (eufemisztikusan szólva) erőteljesen korlátozta**. A felügyelet a működési engedély visszavonását helyezte kilátásba mindazon takarékszövetkezeteknek, amelyek nem feltétel nélkül fogadták el az új integrációt, azaz nem fogadták el az előírt, meglehetősen szűk határidőre a Takarékbank által kidolgozott új alapszabályukat.

A másik furcsaság a Takarékbankban meglévő, eddigi jogosítványaik korlátozása és az integráció vezető bankjának az államosítása volt.³⁹ „Hogy miként jön most a takarékszövetkezetek átszervezésével a képbe a Magyar Posta és az Magyar Fejlesztési Bank (MFB), az talán a legérdekesebb pontja a keddi törvényjavaslatnak: szimpla államosítással. A törvénytervezet indoklása kimondja, hogy a Posta az egyik legnagyobb, állami tulajdonban lévő nagyvállalat, amelyik pénzforgalmi szolgáltatásokat is nyújt,

ezért – az MFB-vel együtt – tulajdonossá kell válnia a takarékszövetkezetek központi bankjában, a Takarékbankban.”⁴⁰ Az állam (pontosabban az MFB) 2013 márciusában a DZ Bank kivásárlásával 38,5 százalékos részesedést már szerzett a Takarékbankban, amelyet az integrációs törvényt követő első közgyűlésen a Posta tőkeemelése révén 58 százalékra növelt, azaz az állam a takarékszövetkezetekkel szemben többségbe került. A döntés ellen számos takarékszövetkezeti vezető és az érdekképviselőtükét ellátó OTSZ is tiltakozott, Demján Sándor nyílt levelet írt Orbán Viktornak („A törvényjavaslat véleményünk szerint sérti a Magyarország Alaptörvényében megfogalmazott magántulajdon védelmét, a vállalkozás szabadságát és a tisztességes verseny feltételeit” – Demján, 2013), de a törvényt nem vonták vissza; határozottan erőszakkal, de az erős integráció létrejött.⁴¹

4.2. Az FHB Csoport átalakulása

Az 1997-ben alapított többségi állami tulajdonban lévő Földhitel és Jelzálogbankot (FHB)⁴² 2003-ban vezették be a Budapesti Értéktőzsdére, amivel párhuzamosan az állam részesedése 53,2 százalékra csökkent, majd 2007 harmadik negyedévében az állam szinte teljes mértékben értékesítette maradék részvénytárcáját, és mindössze 4 százalékos tulajdonos maradt.

Az FHB Csoport 2010-ben stratégiai együttműködést alakított ki az Allianz Bankkal, majd 2011-ben magába is olvasztotta a bankot, ezzel bővítette termékpallettáját és fiókhálózatát. Ezt követően 2013-ban stratégiai szövetségre lépett a Magyar Postával. Az együttműködés keretében a postákon megjelentek az FHB termékei, a két cég közösen szerezte meg a Díjbeszedő Csoportot, és együtt építették ki a Posta befektetési szolgáltatását. 2014. szeptember 29-én pedig a Magyar Posta megvásárolta az FHB Kereskedelmi Bank 49 százalékát – ezzel még szorosabbra fonódott a két intézmény kapcsolata. Végül, az a Magyar Takarékbefektetési és Vagyongazdálkodási Rt. vette meg „nyílt tenderen” a magyar államtól (pontosabban a Postától és az MFB-től) a Takarékbank részvénytárcájának 54,83 százalékát, amelyikben néhány takarékszövetkezet mellett meghatározó, 25 százalékos részesedéssel éppen az FHB rendelkezik. A Takarékbank állami tulajdonrészének értékesítését oly módon írták ki, hogy a tenderen a többségi takarékszövetkezeteket tömörítő OTSZ végül is nem tudott indulni, így a néhány takarékszövetkezet és az FHB által létrehozott MBTV bár hosszú jogi huzavonát követően,⁴³ de „simán” nyerte a tenderkiírást. Demján Sándor, aki a Gránit Bank tulajdonosaként maga is törekedett a takarékszövetkezeti szektor valamifajta kontrolljára,⁴⁴ jól érzékelte, hogy az integrációs törvény és az államosítás csak egy lépés a takarékszövetkezeti integráció és vezető bankja magánkézbe adásához vezető úton.⁴⁵ Mint ahogy Várhegyi Éva előre megjósolta: „valójában tranzitállamosítás történt, amelynek végső célja, hogy a korábban autonóm takarékszövetkezeti szektort a kormány által kijelölt üzleti körök kezére játsszák”. (Magyar, 2013. 253. o.)

Mindezen lépések eredményeként az FHB szoros üzleti modellen dolgozik együtt a Magyar Postával, kontrollálja a Díjbeszedőt és gyakorlatilag a takarékszövetkezeti integráció egészét is.

Az FHB Csoport meghatározóan Spéder Zoltán érdekkörébe tartozik.⁴⁶ A válság idején még tőkeproblémákkal küszködő csoport mára a takarékszövetkezetek – Posta–Díjbeszedő-konglomerátum révén hosszú távon akár az OTP pozícióját is fenyegető, pénzügyi középhatalommá vált.

4.3. Az integrációból kimaradt kisbankok furcsa sorsa

A takarékszövetkezeti integrációs törvénynek a korábban említett furcsaságokon (államosítás és az intézmények döntési jogkörének erőteljes korlátozása) mellett volt még egy érdekessége: meghatározta a „*folyamatban lévő engedélykérelemmel rendelkező hitelintézet*” fogalmát. „Folyamatban lévő engedélykérelemmel rendelkező hitelintézet: jelen törvény elfogadásáig a nem takarékszövetkezeti hitelintézetté alakulás iránt a Felügyeletnek kérelmet benyújtott szövetkezeti hitelintézet, amely 2013. december 31-ig a Felügyelet engedélye alapján nem takarékszövetkezeti hitelintézetté alakult, és e törvény hatályba lépését követő 100 napon belül már nem tagja az Integrációs Szervezetnek” (integrációs törvény) – azaz az éppen átalakulóban levő takarékszövetkezeteket kiengedte az integráció szorító markából. Ugyanezzel a lendülettel azonban a *korábban* bankká (részvénytársasággá) átalakult intézményeket *kizárta*⁴⁷ ebből a lehetőségből, és belekényszerítette őket – a döntési jogosultságokat erőteljesen korlátozó alapszabály elfogadása mellett – az integrációba. Így azonnal elvesztette korábban élvezett önállóságát, és beintegrálódott az új rendszerbe a Kinizsi Bank, a Mohácsi Takarékszövetkezet és a Pannon Takarékszövetkezet is. A megszűnés kockázatát egyetlen már korábban bankká alakult kisbank vállalta: a Buda-Cash érdekeltiségébe tartozó Dél-Dunántúli Regionális Bank (DRB Bank), amelyik kívül maradt az integráción, és újbóli alapítási kérelmet nyújtott be a Felügyelethez. 2013 decemberében az engedélyt is megkapta az újjáalakulásra.

Térjünk vissza a különleges elbírálást élvező *folyamatban levőkhöz*. A korabeli hírek szerint a törvény ezen passzusát lehet akár „**lex Garancsinak**” nevezni, mert alapvetően a már akkor is a kormányhoz közel állóként emlegetett Garancsi István⁴⁸ Duna Takarékszövetkezetéért szülték meg az ominózus paragrafust.⁴⁹ A törvény első országgyűlési elfogadásáig (2013. június 25.) három olyan takarékszövetkezet volt, amely már engedélykérelemmel fordult a bakfelügyelethez, de azt még nem kapta meg: a már említett, Garancsi érdekeltiségébe tartozó Duna Takarékszövetkezet (a későbbi Duna Takarékszövetkezet), a Körmeny és Vidéke Takarékszövetkezet, valamint a Polgár és Vidéke Takarékszövetkezet (a későbbi Polgári Bank). Miután Áder János visszaküldte az Országgyűlésnek felülvizsgálatra a törvényt, az így keletkezett időrészben még három, a Buda-Cash érdekeltiségébe tartozó, a DRB-bankcsoportot alkotó takarékszövetkezet – a Buda Takarékszövetkezeti Hitelintézet (a későbbi Budai Regionális Bank, röviden BRB), a Takarékszövetkezet

vetkezeti Hitelintézet (a későbbi Észak-Magyarországi Regionális Bank, röviden ÉRB) és a Dél-Dunántúli Takarékszövetkezeti Hitelintézet (a későbbi Dél-Dunántúli Takarékszövetkezet, röviden DDB) – adta be nagy hirtelen az átalakulási kérelmet.

Az integrációs törvénybe bekerült még egy különleges meghatározás, ami csak **Töröcskei István Széchenyi Bankjának kedvezett**. E szerint az integráció csak a takarékszövetkezetekre, a hitelszövetkezetekre és azokra a bankokra terjed ki, amelyek takarékszövetkezetekből jöttek létre.⁵⁰ Mivel a Széchenyi Bank eleve bankként jött létre, nem kellett belépnie az integrációba...

Érdeemes sorban megvizsgálni, hogyan alakult a „renitensek” sorsa.

Duna Takarékszövetkezet Bank. „Sokáig úgy tűnt, hogy csak a jó ütemérzékkel megáldott Duna Takarékszövetkezet lehet az egyetlen, amelyik megússza a több mint száz takarékszövetkezet közül, hogy az állam átvegye felette az irányítást. Ez a szövetkezet annak a Garancsi Istvánnak az érdekeltisége, aki Orbán Viktor kormányfő ismerősének és a Videoton futballcsapat tulajdonosának számít.”⁵¹ A Duna Takarékszövetkezet 2008. június 30-án két jelentős takarékszövetkezet egyesüléséből jött létre: a Halászi és Vidéke Takarékszövetkezet évek óta az OTSZ/OTIVA-integráció legnagyobb öt takarékszövetkezetéhez tartozott, az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet pedig már régebben is a Garancsi-birodalomhoz tartozó intézményként emlegették.⁵² A Duna Takarékszövetkezet Zrt. az új, hazai tulajdonú kis- és középbanki kör egyik meghatározó tagja, a Magyar Nemzeti Bankban a nagybankok számára rendezett „bankárreggelik”⁵³ egyik állandó meghívottja.⁵⁴ „Az MNB másodikként a Duna Takarékszövetkezetet említi a legnagyobbak között. A pénzügyintézet közel 72 milliárdos mérlegfőösszegével szintén apró banknak számít (a tíz legnagyobb bank mérlegfőösszege nagyjából 900 és 6600 milliárd forint között van).”⁵⁵ A Duna Takarékszövetkezet jövője az elemzők szerint, úgy tűnik, egyelőre biztosított: a legnagyobbakkal egy sorban versenyezhet az állami forrásokért, és állítólag nem kerül el a szabályozói jóindulat.

Körmend és Vidéke Takarékszövetkezet. A Körmend és Vidéke Takarékszövetkezetnél a bankká alakulás határozott előremenekülést jelentett, hiszen mindig a gyengébb takarékok közé tartozott, 2007-ben már egy komolyabb bankrohamot is átélte.⁵⁶ 2013 novemberében az akkor már a pénzügyi szervezetek állami felügyeletét is ellátó MNB felügyeleti biztost rendelt ki az intézményhez, majd 2014 januárjában visszavonta a tevékenységi engedélyét.⁵⁷ Így a Töröcskei Istvánnal hírbe hozott intézmény⁵⁸ értelemszerűen nem kapta meg a bankká alakulási engedélyt.

Polgári Bank. A „lex Garancsi” révén szintén kedvezményezett helyzetbe jutott Polgár és Vidéke Takarékszövetkezet viszont sokak előzetes várakozásával ellentétben, 2013 decemberében megkapta a bankká alakulási engedélyt, így Polgári Bank néven továbbra is integráción kívüli bankként működik.⁵⁹ Nincs különleges helyzete, nem köthető egyetlen ismert vállalkozói csoporthoz sem – egy bank, amely a nagy, koncepciózus átalakításokból véletlenül kimaradt. Furcsa firtora a sorsnak, hogy éppen azt a Polgári Bank nevet választotta, amelyik egyszer az újkori magyar banktörténelemben már előfordult: az első magyar csődbe ment Ybl Bank romjain született meg az akkor még állami tulajdonú

Budapest Bank kebelén belül a sikeresen induló Polgári Bank. A Polgári Bankot később az állam visszavásárolta, beolvasztotta a Pénzügyi Központba (a PK Bankba), a PK Bankot a Postabank megmentési kísérleteként 2007-ben a Postabanknak adta, majd a mentési kudarc után az egész csoport eltűnt a múlt süllyesztőjében.

A DRB-bankcsoport. A DRB-bankcsoport a DRB Bankból és három kereskedelmi kisbankból jött létre. A csoport tagjai már az integrációs törvényt megelőzően is együttműködtek: a DRB Bank maga már 2009. június 10-én bankká alakult a Siklós és Vidéke Takarékszövetkezetből. A Buda-Cash érdekeltségébe tartozó kisbank több takarékszövetkezettel együtt alapította meg 2010 májusában a szektor harmadik integrációját, melyet az intézményvédelmi alapjuk neve után REPIVA (Regionális Pénzügyi Intézményvédelmi Alapja) integrációnak neveztek. Az integrációt alkotó takarékszövetkezetek később egymással egyesülve három, a szektoron belül kiemelkedően nagy számú takarékszövetkezetet hoztak létre, amelyek – kihasználva az integrációs törvény kétszeri elfogadása közötti 12 napot – azonnal átalakulási kérelemmel fordultak a bankfelügyelethez, és – némileg meglepetésre – decemberben meg is kapták bankká alakulási engedélyüket.⁶⁰ Ugyanezen a 2013. december 9-i napon hagyta jóvá a felügyelet az integrációból kiváló és újbóli bankká alakulást vállaló DRB Bank újjalakulási kérelmét, így jött létre a DRB-bankcsoport. Az integrációból így sikeresen kiugró bankcsoport tagjai tehát a korábbi REPIVA takarékszövetkezetek egyesüléséből létrejött kisbankok: a DRB Dél-Dunántúli Regionális Bank Zrt. (röviden: DRB Bank, a csoport vezetője), az Észak-Magyarországi Regionális Bank (ÉRB), a Dél-Dunántúli Takarékbank (DDB), valamint a Buda Regionális Bank (BRB). **A Buda-Cash Brókerház és a bankcsoport tulajdonosi körei közötti átfedés** már az átalakuláskor nyilvánvaló volt. 2015 februárjában – a Buda-Cash Brókerház Rt. céggel egy időben – felügyeleti és rendőrségi eljárás részeként felfüggesztették, és élükre felügyeleti biztosokat neveztek ki. Jelenleg valamennyi kisbank felszámolási eljárás alatt van, újraindulásuk a csekély valószínűségű események sorába tartozik.

Széchenyi Bank. A Széchenyi Bank jogelődjét, az SPE Bankot 2 milliárd forintos jegyzett tőkével a Kajmán-szigeteken bejegyzett SPCP Hungarian Holdings Ltd. alapította 2008-ban. Működését 2009 áprilisában kezdte meg, ám érdemi tevékenységet sohasem folytatott. 2010-ben eredeti tulajdonosa a részvények 100 százalékát eladta a Töröcskei István és Boros Imre⁶¹ közös tulajdonában álló, dörgicsei székhelyű T&T Ingatlanforgalmazó és Vagyonkezelő Zrt.-nek, akik előbb Helikon Bankra, majd alig egy hónapon belül Széchenyi Bankra nevezték át. 2013. június 21-én a magyar állam 3 milliárd forintos tőkeemeléssel 49 százalékos tulajdonrészletet szerzett, mivel úgymond „jó üzleti lehetőséget látott” a bankban, amelyik akkor 10 éves tervében a vidéki Magyarország fejlesztését tűzte zászlajára a vidéki hitelszövetkezetek „háttérbankjaként”.

A Széchenyi Kereskedelmi Bank Zrt. 2013. év végi mérlegfőösszege 51,6 milliárd forint, éves vesztesége 2,005 milliárd forint volt. 2014 januárjában a Széchenyi Bank még ajánlatot tett a Raiffeisen Bankra (a sajtóhírek szerint 1 eurós vételárért, ám az ajánlatot nem fogadták el), de 2014 áprilisában az MNB már tőkerendezésre szólította fel a tulaj-

donosokat, majd július végéig meghosszabbította a határidőt, novemberben már felüyeleti biztost nevezett ki, és decemberben visszavonta a bank működési engedélyét.⁶² A támogatni kívánt hitelszövetkezetek közül a zalai Széchenyi Hitelszövetkezet 2015 márciusa óta felszámolás alatt van, a Magyar Vidék Hitelszövetkezet végelszámolását 2015 januárjában rendelte el az MNB, a Szentesi és a Tiszántúli Hitelszövetkezet még működik.

4.4. Külföldi kisbankból magyar magánbank

Bizonyos értelemben már az előző részben tárgyalt Széchenyi Bank is ebbe a csoportba tartozik, hiszen a kajmán-szigeteki SPE volt az elődje, de mivel az gyakorlatilag egy alig működő bankkezdemény volt, a Széchenyi Bank története inkább az integrációból kiugrottak közé tartozik. Az alábbi bankoknak azonban „hosszú bankos múltjuk” van.

Gránit Bank. A Gránit Bank ősapja az 1985-ben a Magyar Nemzeti Bank által először szakosított pénzintézetként létrehozott, majd bankká alakult Általános Vállalkozási Bank volt. Az ÁVB nem csak felelőtlenül folyósított vállalkozói hiteleket, hanem egy kétes váltóügyletbe is belekeveredett, mint az első magyar bankbotrány, az Ybl Bank csődjének egyik szereplője és az Ybl Bank által 20 százalékos tulajdonolt pénzintézet. Ebben a csőd előtti helyzetben vásárolta fel a bankot 1992-ben a német WestLB, és működtette sikeresen kisméretű „butikbankként” 2009-ig, amikor is az anyabank, amelyik a pénzügyi válság során súlyos veszteségeket szenvedett el (később meg is szűnt), a magyar piacról való kivonulás mellett döntött, és a bankot eladta a Wallis-csoportnak,⁶³ amelyik azt Milton Bank néven működtette tovább. Igaz, nem sokáig, mert fél éven belül, már 2010 áprilisában továbbadta a Demján Sándor⁶⁴ tulajdonában álló Magyar Tőketársaságnak, amely ismét átkeresztelte a bankot, ezúttal Gránit Bankra.

A Gránit Bank Demján Sándor révén, aki az Országos Takarékszövetkezet elnöke volt, igyekezett szorosabbra fűzni kapcsolatait a takarékszövetkezetekkel, ám ezt a közeledést az integrációs törvény megakasztotta. A Gránit Bank így elsősorban a fiókhálózat nélküli elektronikus banki csatornákra támaszkodó üzletfejlesztés felé fordult. Ebben látott a magyar állam olyan üzleti lehetőséget, hogy a Széchenyi Bankhoz hasonlóan a Gránit Bankban is 49 százalékos üzleti részesedést szerzett 2014 júniusában 2,585 milliárd forintos tőkeemelés keretében.

A Gránit Bank – Garancsi Duna Takarékbankjához hasonlóan – szintén rendszeres meghívottja a Magyar Nemzeti Bank nagybankok számára rendezett „bankárreggelijeinek”, miközben mérlegfőösszege, a Duna Takarékbankhoz hasonlóan, egyelőre csak egy nagyobb bankfiók mérlegfőösszegével vetekszik.

NHB Növekedési Hitel Bank. A korai magyar banktörténelem egy másik érdekes szereplője volt az a Kultúrbank, amelyet a Magyar Hitelbank kebelében 1990-ben alapítottak,

és két külföldi tulajdonosáról mindvégig feltételezték, hogy végső soron Boros Imre és Töröcskei István – akik egyben a Kultúrbank vezetői is voltak abban az időben – állnak mögöttük.⁶⁵ A Kultúrbankot 1992-ben kivásárolta a francia Indosuez Bank, de elégedetlen volt a bank teljesítményével, és 1996-ben eladta az európai uniós banklicencet kereső dél-koreai Hanwha Banknak. A Hanwha Bank kisméretű niche bankként közel másfél évtizeden keresztül maradt Magyarországon, mérlegfőösszege egy közepes bankfiók nagyságrendjével (10-20 milliárd forint) egyezett meg. 2013 novemberében, amikor a bank mérlegfőösszege már alig haladta meg a 10 milliárd forintot, többségi tulajdont szerzett benne a Mészáros Csaba által tulajdonolt evopro Finance Zrt., az addig inkább elektromos buszok gyártásával foglalkozó evopro csoport tagja. A vezérigazgató a korábban a megújult cafeteriarendszerért, a SZÉP-kártyáért felelős, Matolcsy György által kinevezett miniszteri biztos, Körtvélyessy László lett. A bank ügyvezetésébe már ekkor bekerült Budaházy Réka (az NHB Bank jelenlegi vezérigazgatója), az igazgatóságba pedig Szemerey Tamás,⁶⁶ aki maga hívta fel Mészáros figyelmét az eladó bankra.⁶⁷ 2014. novemberben már Szemerey cége, a BanKonzult Kft. lett a bank 98,5 százalékos tulajdonosa, és a bank egyben nevet is váltott.⁶⁸ A mérlegfőösszege 2013 végén 16 milliárd forint volt. A 2014. évi beszámoló még nincs fent a bank honlapján, a Cégbíróságon elérhető iratok szerint mérlegfőösszege 40 milliárdra nőtt „az új ügyfélkör által a bankban elhelyezett” 30 milliárdos betétnövekmény révén.

Az NHB Növekedési Hitel Bank – a Duna Takarékhöz és a Gránit Bankhoz hasonlóan – szintén meghívót kapott az MNB 2015. februári, nagybankok számára rendezett „bankreggelijére”.

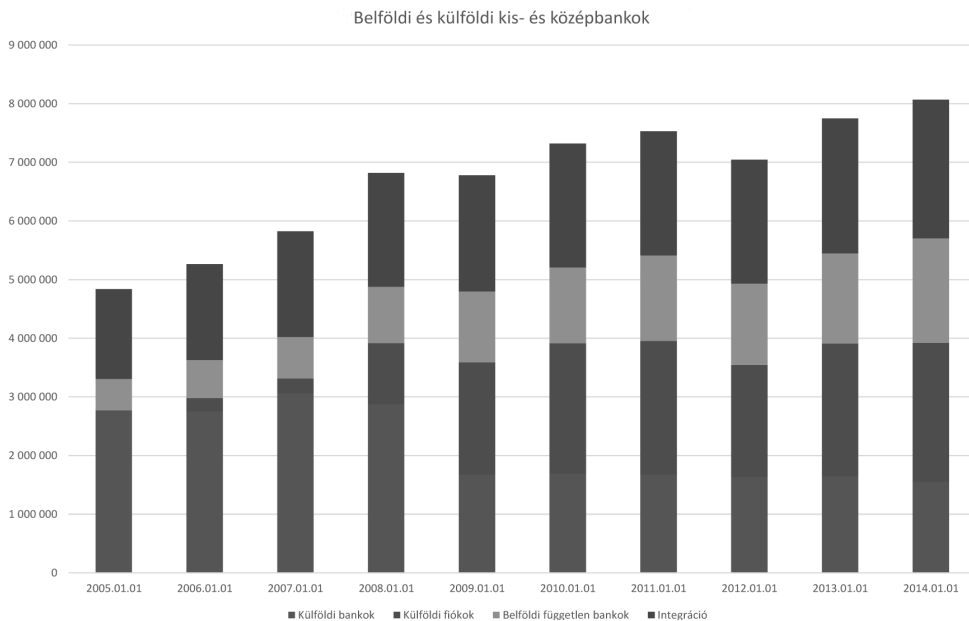
Quaestor Bank. 1999-ben a francia Banque Sofinco kifejezetten lakossági hitelezésre létrehozta magyarországi leányvállalatát, a Credigen Bankot. A bank, amelynek anyabankja 2000-ben már a Crédit Agricole leánya lett, sosem tudott igazán megkapaszkodni a magyar piacon, éppen a válság idejére sikerült mérlegfőösszegét kétszámjegyűre feltornáznia, 2010-ben érte el a csúcstól 20 milliárd forintos mérlegfőösszeggel. A gyors hitelnövekedés azonban súlyos veszteségeket okozott a banknak, így az anyabank fokozatosan leépítette a portfóliót és döntött a piacról való kivonulásról. A bankot gyakorlatilag kiürítették, az alaptőke 2012-től már jobbára csak jegybanki betétet jelentett (2,5 milliárdos mérlegfőösszeg). A sikeres tulajdonosváltásra 2014 végén került sor, a vevő a Quaestor-csoport volt. A tulajdonszerzést 2014. november 25-én, a névváltoztatást 2015. január 22-én hagyta jóvá a Magyar Nemzeti Bank.⁶⁹ A Quaestor-csoport ezzel valójában egy üres banklicenchez jutott, amivel már nem tudott sokat kezdeni, mivel a csoport március elején összeomlott.⁷⁰ A Bank azonban nem vesztette el működési engedélyét, ma is működik.⁷¹

MagNet Magyar Közösségi Bank. A bank őse az 1995-ben létrehozott HBW Express Takarékszövetkezet, amely még 2008-ban jelentős tőkeemelés révén bankká alakult (közben hálózatát eladta a Volksbanknak). Ekkor szerzett a bankban 30 százalékos

kisebbségi részesedést a közösségi banki működés európai úttörője, a spanyol Banca Cívica, a spanyolokat azonban 2013 márciusában a menedzsment kivásárolta, így a MagNet Bank 100 százalékbán magyar tulajdonba került. 2013 áprilisában felvásárolták a Banco Popolarét, amely a Magyarország egyik legkisebb bankjának számító, négy maláj üzletember által alapított IC Bank felvásárlója volt 2007-ben. A válság alatt az olaszok a tervezett bővülési stratégiát nem tudták megvalósítani, ezért döntöttek a bankeladás mellett. A MagNet Bank a 2008-ban eldöntött közösségi banki stratégiát követi, ismert kormánykapcsolatai nincsenek, az MNB által szervezett nagybanki bankárreggelikre általában nem hívják meg.

A 4.3 és 4.4. fejezetekből látható, hogy az elmúlt években **a magyarországi kis- és középbanki térkép jelentősen átalakult**. Az 1. fejezetben láttuk, hogy a rendszerváltás környékén létrejött, belföldi tulajdonú kis- és középbankok a kilencvenes években olyan veszteségeket szenvedtek, hogy az ezredfordulóra gyakorlatilag eltűntek a magyar bankpiacról: vagy kivették, vagy felvásárolták őket. Helyüket átvették a zöldmezősen beletelepülő vagy valamelyik magyar kisbankot felvásároló, külföldi bankok. Mellettük csak a kétezres évek második felében jöttek létre többségi hazai tulajdonú kisbankok, 99 százalékbán a takarékszövetkezetek átalakulásával.

2010-et követően e folyamat megfordulásának vagyunk tanúi: számos új kis- és középbank jött létre, amelyek közül nem egy – a Spéder Zoltánhoz köthető FHB Csoport a takarékszövetkezeti integrációval megerősítve, a Garancsi Istvánhoz köthető Duna Takarékbank, a Demján Sándorhoz köthető Gránit Bank, a Szemerey Tamáshoz köthető NHB Növekedési Hitel Bank – jelentős kormányzati segítséggel (speciális törvényi paragrafusok, tőkeemelések stb.) került helyzetbe, amit a Magyar Nemzeti Bank ezen bankok jelentős piaci szereplőként való elismerésével is erősít. Néhány más, ugyanezen korszakban létrejött kisbank – a Buda-Cash-csoporthoz köthető DRB-bankcsoport, illetve a Töröcskei Istvánhoz köthető Széchenyi Bank – vagy felügyeleti eljárást követően veszttette el működési engedélyét, vagy – Kinizsi Bank, Mohács Takarékbank, Pannon Talarékbank – az integrációba olvasztva veszttette el önállóságát. Ugyanebben az időben számos külföldi kisbank vonult ki az országból, illetve többet magyar belföldi tulajdonosok felvásároltak, vagy átalakultak egyszerűbb irányítású, a hazai szabályozástól kevésbé függő fiókteleppé.⁷² Ezt a folyamatot ábrázolja a 4. ábra, ahol a 8 nagybank nélküli, kis- és közepes méretű hitelintézetek piaci részesedésének alakulását vizsgáljuk. Jól látszik, hogy a külföldi kis- és középbankok részesedése radikálisan csökkent, miközben a külföldi fióktelepek és a hazai tulajdonú kis- és középbankok részesedése nőtt, az „Integráció” néven összefoglalt csoport piaci helyzete hullámozott. **2014 végére a „belkőzép” – azaz a többségi hazai tulajdonban lévő kis- és középbankok valamint a takarékszövetkezeti integráció – piaci súlya már meghaladta a külföldi kis- és középbankok, valamint önálló fióktelepeket.**

Forrás: Aranykönyv 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 és saját számítás

Szükség van-e egy ország bankrendszerében kisbankokra? Hiába próbálunk egyértelmű választ találni a többi ország gyakorlata alapján, csak azt konstatálhatjuk, hogy színes a kép: az óriások fúziójának árnyékában az országok többségében továbbélnék a speciális feladatokra vagy egy meghatározott lokális piacra létrejött kisbankok. Önmagában a méret nem okoz kudarcot – ha a kisbank megfelelő piaci rést talál, mint például a MagNet Bank. A kilencvenes évek „belközép” bankjai kifejezetten nem niche-bankok voltak, történetük alapján úgy tűnik, hogy kevés tőkével, nem szűk piaci résben működve, gyors növekedést erőltetve nem igazán lehet sikeres egy bank.

4.5. A „tranzitállamosítás”: külföldi nagybankból magyar (átmenetileg állami) nagybank

A kis- és középbanki szektor radikális átalakulását (pontosabban átalakítását) követően vizsgáljuk meg, mi történt a nagybanki szektorban. A magyarországi nagybankokhoz hagyományosan az alábbi 8 bankot soroljuk (betűrendben): Budapest Bank, CIB Bank, Erste Bank, K&H Bank, MKB Bank, OTP Bank, Raiffeisen Bank, UniCredit Bank. A nagybankok piaci helyzete jelentősen megváltozott az elmúlt években, összességében a 2009 végi közel 80 százalékos (79,1 %) részesedésük mintegy 74 százalékra (73,8%) olvadt le. A változások eltérőek voltak az egyes bankok esetében, mivel a nagybanki csoport nagyon nem volt homogén. Gyakorlatilag 4-4 bankot tartalmazó részcsoportra

lehetett osztani:⁷³ az elsőbe az OTP, a K&H, az UniCredit és a BB tartozik, a másodikba az Erste, a CIB, a Raiffeisen és az MKB. AZ első csoport relatív piacnyerő, összességében hitelezésük sem esett súlyosan vissza, szinte végig (2014-ig, az „elszámoltatásig”) nyereségesek tudtak maradni, legtöbb mutatójuk nemzetközileg is versenyképes. Ezekre a bankokra jellemző, hogy bár többé-kevésbé valamennyi részt vett a lakossági devizahitelezésben, de jelentős részben kimaradtak a kétezres években felfutó projekthitelezésből, illetve elsősorban a később súlyos veszteségeket okozó, valóban buborékszerű ingatlanfinanszírozásból. A második csoportot rohamosan csökkenő piaci súly, csökkenő fiókhálózat, veszteséges évek és jelentős, kiemelkedő anyabanki tőkeinjekció jellemezte. A második csoport bankjai voltak az élenjárók a kockázati alapú devizahitel versenyben, jelentős, a válság által megtépzott és súlyos veszteségeket okozó ingatlanhitelezési portfóliót építettek fel. Az elmúlt években csökkenő piaci súly, csökkenő fiókhálózat, a céltartalékolás miatti súlyos veszteségek és kiemelkedő anyabanki tőkeinjekció jellemezte ezt a csoportot. A piacról való kivonulás azonban az ő esetükben sem olyan egyszerű: nagy hálózatos üzletágakban egy piac elhagyása számos mérlegelési szempont figyelembe vétele mellett történik. Akkor lépnek ki a piacról, ha már hosszú évek veszteséges működése után nem látnak fantáziát az adott országban, és rá is vannak kényszerítve (kiszorítják őket). Ilyenkor is csak megfelelő árajánlat esetén kezdenek gondolkodni az eladásról. Nem véletlen, hogy a nagybankok közül, amelyeket számtalanszor hoztak hírbe a „piacról való kivonulással”, eddig kettő lépett: a Bayerische Landesbank, illetve a GE adta el az MKB-t, illetve a Budapest Bankot a magyar államnak.

MKB. A vesztesek csoportjából az MKB-t a Bayerische Landesbank gyakorlatilag a válság alatt kapott állami tőketámogatás miatt, az Európai Bizottság döntésének megfelelően volt köteles értékesíteni, nem tudjuk, hogy egyébként maradtak vagy mentek volna. Az MKB felvásárlását 2014 júliusában jelentették be, majd több hónapos hallgatás után, a frissen meghozott bankszanálási törvény alapján,⁷⁴ 2014 decemberében már az MNB vette kezelésbe a bankot. „Nekünk az a feladatunk, hogy a rossz bankot megszüntessük, a portfóliót kitisztítsuk, és hogy az MKB-t tegyük az első valóban fair módon működő nagybankká” – tette egyértelművé a jegybank elnöke.⁷⁵ A szanálás alá vont nagybankban első lépésben a privatizációt levezénylő menedzsmentet⁷⁶ cserélték le, majd valamennyi banki árazást figyelő pénzügyes portálon⁷⁷ is meglepetést keltő, alacsony kamatokkal szálltak be a hitelversenybe. Az MKB helyzete jelenleg igen sajátos: hivatalosan szanálás alatt van (szanálás alatti bankok nem szoktak kiemelkedően kedvező kondíciókkal versenyezni), kezelője a szabályozásért és felügyeletért is felelős Magyar Nemzeti Bank. A privatizációt megelőzően a szanálási eljárást le kell majd zárni.

BB. A nyertes csoportból a Budapest Bankot tulajdonosa, a GE nem a magyar piacon bekövetkezett változások miatt adta el, hanem mert globálisan döntött a profiltisztításról, és a pénzügyi ágazat (az írországi székhelyű GE Capital) leépítéséről. A Budapest Bankról 2014-ben már lehetett tudni, hogy eladósorba kerül, hiszen a GE nyilvánosan

döntött a pénzügyi ágazat megszüntetéséről. A vevőre vonatkozó piaci találgatások 2014. december 4-én értek véget, amikor a magyar kormány és a GE képviselői aláírták azt az előszerződést, amelynek értelmében a magyar állam megvásárolja a Budapest Bankot. 2015. február 13-án írta alá a magyar állam nevében a Corvinus Nemzetközi Befektetési Zrt. azt a részvény-adásvételi szerződést, amelynek értelmében a Budapest Bank Zrt. 100 százalékát megvásárolja a General Electric Capital Grouptól. 2015. június 19-én megszületett a felügyeleti engedély is, a BB államosítása megtörtént.

A sors fintora, hogy éppen ezt a két bankot privatizálták legelsőként Magyarországon: az akkor kiváló állapotban lévő MKB privatizációja 1994-ben, a meglehetősen gyenge eredményeket felmutató, erős állami segítségre is szoruló Budapest Bank értékesítése 1995-ben kezdődött meg. A jelenlegi „visszaállamosítás” épp fordított állapotban találta a két bankot: az MKB a vesztesek csoportjába tartozott, különösen a kétezres években felfuttatott ingatlanfinanszírozás-üzletág szenvedett el súlyos veszteségeket, a teljes eszközállomány is megfelelődtött 2013 végére a válság előtti csúcsponthoz képest. A Budapest Bank ezzel szemben a piacon éppen teret nyerő, a válság és az azt követő kormányzati intézkedések negatív hatásait viszonylag jól viselő bankcsoport. Az államosítás indoklásául ismét az az érv hangzott el, hogy a külföldi bankok nem hiteleznek, ezért a belföldi tulajdonú bankok szerepét kell erősíteni. Az érv azért furcsa, mivel a megvásárolt két bank ugyanúgy részt vett a devizahitelezésben, mint a többi hat nagybank; az MKB, mint már említettük, különösen rossz portfóliót hozott össze – nem teljesen világos, hogy pusztán a tulajdonosváltástól miért változna meg a bankok portfóliója, és mitől vethetnék nagyobb lendülettel magukat a hitelezésbe. A nagybanki szektorban még egy állami tulajdonszerzési lépés várható: az EBRD-vel kötött (korábban már idézett), 2015. februári megállapodás alapján a magyar állam 15 százalékos tulajdonrész szerezt az Erste Bankban. Az üzletnek 2015. június 30-áig kellett volna végbemennie, de 2015 júliusában még csak az előkészítő lépéseknél tartottak, és várhatóan csak ősszel lesz állami rész az Erstében, ha egyáltalán megtörténik a tranzakció.

Az eddig ismert bejelentések alapján a nagybankokban az állam nem fogja megtartani a tulajdonrészét, hanem egy éven belül értékesíti azt. Varga Mihály 2015. július 9-i nyilatkozata szerint (a tanulmány írásának pillanatában ez a legfrissebb elérhető kormányzati vélemény): „A korábban tervezett három helyett egy éven belül értékesítenék az MKB és a Budapest Bank állami tulajdonrészét, mégpedig lehetőleg magyar befektetői körnek. A két bank összeolvadására nem feltétlenül lesz szükség.”⁷⁸

A kis- és középbanki szektorban lezajlott változásokat figyelembe véve, **körvo-nalazódni látszik az új banktulajdonosi kör:** kormányhoz közel álló, a bankszektorban már eddig is pozíciókat szerzett magyar vállalkozók jöhetnek számításba. A magánosítás menete ma még kétséges: megvalósulhat akár részben szórt tulajdont létrehozó tőzsdei bevezetéssel is (ez már bevált az OTP és a CIG esetében), de az esetleges „ellenséges”⁷⁹ felvásárlástól való félelem esetén zártkörű piacra vezetéssel is. Nem tartanánk meglepőnek, ha a nagybankokban meglévő állami tulajdonrészek privatizációs

eljárása során új, unortodox megoldásokkal találkozánk. Nem zárható ki a *Figyelő*ben megfogalmazott állítás:⁸⁰ „...az állam meghatározó szereplőinek fejében két teljesen elmentéses elképzelés él a két bank közös vagy külön sorsáról, amelyek közül csakis Orbán Viktor miniszterelnök választhat.”

5. Összefoglalás

A rendszerváltást követő években Magyarországon egy többségi közvetlen és közvetett állami tulajdonú nagybanki csoport és egy többségi belföldi (vállalkozói csoportokhoz köthető) kis- és középbanki csoport alakult ki. A három rossz („rossz gazdasági körülmények” – „rossz szabályozás” – „rossz bankolás”) és a hibás döntésekhez vezető, erőltetett (hitel)növekedés mindkét csoportot súlyos veszteségekbe sodorta, a bankkonszolidáció a korabeli GDP legalább 10 százalékát emésztette fel. Ekkor került sor – a többi térségbeli országhoz hasonlóan – a bankok külföldi szakmai tulajdonosoknak, külföldi bankoknak történő értékesítésére. A „belközép” a kilencvenes évek végére teljesen eltűnt, „magyar” banknak csak a tőkeszegény, rossz jövedelmezőséggel működő takarékszövetkezetek és a többségében külföldi tulajdonú, de magyar döntési centrumú OTP számított.

A külföldi banktulajdon dominánssá válása – akárcsak a régió többi országában – a bankműködés korszerűsödéséhez, a prudens bankszabályok kialakulásához, jobb ügyfélkiszolgáláshoz és gazdasági növekedéshez vezetett. A válságot megelőző években a külföldi bankok az olcsó külföldi forráshoz jutás lehetőségét kihasználva, erőteljes versenybe kezdtek, amely a magyar bankok bekapcsolódásával a lakossági devizahitelek területén durva kockázatalapú versenybe torkollt, a „devizahitel-buborék” kialakulását eredményezte. A válság alatt a külföldi tulajdonosok – miként a régió többi országában is – elsősorban stabilizáló szerepet töltek be: korábbi osztalékkivonásukat meghaladó mértékben tőkét emeltek, növelték, illetve szinten tartották forrásaikat, hozzájárultak a válságot követő hitelszűke oldódásához. 2010-ig az elemzések a magyar bankrendszerrel is ezeket a tényeket állapították meg.

Magyarországon azonban 2010-től kezdve radikálisan megváltozott a külföldi banktulajdon megítélése, szabályozási eszközökkel és államosítással megkezdődött a külföldi bankok kiszorítása és az állami, illetve a hazai magántőke bevonása a bankrendszer tulajdoni szerkezetének átalakítása érdekében. Az „ideológiaalkalmazó állam” (Magyar, 2013) a tények ellenére folyamatosan napirenden tartotta a külföldi bankokkal szembeni vádak (válság előidézése, források kirántása, hitelezés fékezése), és számos egyedi, a nemzetközi szabályozás alakulásától elütő beavatkozásával (bankadó, végtörlesztés, versenyhivatali bírság, elszámoltatási törvény stb.) elő is idézte a tulajdonosok

magatartásának megváltozását, a Magyarországraallokált források csökkenését és az aktivitás visszafogását.

2010-et követően a magyar állam mint szabályozó és mint tulajdonos számos lépést tett a külföldi bankok kiszorítása és bizonyos érdekcsoportokhoz közel álló kisbanki kör „helyzetbe hozása” érdekében. Az új, belföldi kis- és középbanki hálózat támogatása egyaránt jelent speciális törvényi beavatkozást, illetve a szabályozó általi támogatást. Az átmenetileg állami kézbe került nagybankok privatizálása során sem kizárható, hogy ugyanezen – a kormányhoz közel álló – tulajdonosi kör lesz a kedvezményezettje.

A kérdés fölöttünk lebeg: a külföldi tulajdonosok kiszorításával és az új tulajdonosréteg helyzetbe hozásával vajon valóban egy „biztonságosabb, hazai tőkére alapozott, hosszú távon fenntartható” pénzügyi szektor jön létre, avagy a 20 évvel ezelőtti, számos csőddel és bankkonszolidációval tűzdelt történet ismétlődik meg?

Felhasznált irodalom

- Banai (2015): *Drivers of Bank Lending in Hungary – Roles of Bank-Specific and Macro Factors*. Working Paper Draft
- Cetorelli, N. and Goldberg, L. (2009): *Globalized banks: Lending to Emerging Markets in the Crisis*, Federal Reserve Bank of New York, Staff Report no 377, June 2009.
- Claessens, Stijn and Marion Jansen (ed) (2000): *The Internationalization of Financial Services Issues and Lessons for Developing Countries* Kluwer Law International, The Hague Hardbound, ISBN 90-411-9817-2 November 2000, 480 pp.
- De Haas Ralph, Yevgeniya Korniyenko, Elena Loukoianova, and Alexander Pivovarsky (2012): *Foreign Banks and the Vienna Initiative: Turning Sinners into Saints?* IMF Working Paper 2012/117
- De Haas, R. (2009): In defence of foreign banks. 28 May 2009, <http://www.ebrdblog.com/2009/05/19/in-defense-of-foreign-banks/>
- De Haas, R. and Lelyveld, I. (2006): *Internal Capital Markets and Lending by Multinational Bank Subsidiaries*, DNB Working Papers No 101 / June 2006.
- De Haas, R. and Lelyveld, I. (2009): *Internal Capital Markets and Lending by Multinational Bank Subsidiaries* Online at <http://mpr.aub.uni-muenchen.de/13164/> MPRA Paper No. 13164, posted 04. February 2009 / 15:52.
- Demján Sándor (2013): *Az OTSZ elnökének levele Orbán Viktor miniszterelnökhöz* 2013. június 26. http://www.origo.hu/attached/20130629skmbt_c224e13062615070.pdf
- Gárdos István (2014): *Néhány gondolat a devizahiteles elszámolási törvényről*, *Gazdaság és Pénzügy* 2014. 1. sz. 53–65. o.
- Gárdos István (2015): *Jog, jogértelmezés – gondolatok a devizahiteles törvények kapcsán*, *Jogtudományi Közlöny* 2015. 70. évfolyam 4. sz. 193–205. o.
- Harmati László, Király Júlia és Öcsi Béla (1997): *„Kicsik az óriások árnyékában”, Figyelő* 1997.
- Király Júlia (1999): *„Belkőzép” bankok működése és bukása, Világgazdaság*, 1999. január 18.

- Király Júlia (2005): *Egy bank, amely közel áll Önhöz. A Postabank privatizációjának története 2002–2003*, ÁPV Rt. 2005.
- Király Júlia, Banai Ádám, Nagy Márton (2010): Az aranykor vége Magyarországon. Külföldi szakmai és lokális tulajdonú bankok – válság előtt és válság után. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 2010. február (105–131. o.)
- Király Júlia, Banai Ádám, Várhegyi Éva (2010): *A rendszerváltás 20 évének egy egyedi fejezete: külföldi bankok dominanciája a kelet-közép-európai régióban, különös tekintetek Magyarországra*, Magyar Nemzeti Bank Tanulmányok 89. 2010. október.
- Kornai J. (2015): Hungary's U-turn Capitalism and Society Volume 10, Issue 2, March 2015.
- La Porta Rafael, Florencio Lopez-De-Silanes and Andrei Shleifer (2002): Government Ownership of Banks. *The Journal of Finance* Volume 57, Issue 1, pages 265–301, February 2002.
- Magyar Bálint (2013): *A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro Kiadó. 2013.
- Magyar Nemzeti Bank (2014): „Átalakulóban a magyar bankrendszer. Vitaindító a magyar bankrendszerre vonatkozó konszenzusos jövőkép kialakításához”, MNB 2014.
- Magyar Nemzeti Bank Stabilitási Jelentés 2011 tavasz, 2011 őszi, 2012 tavasz, 2012 őszi, 2013 tavasz, 2013 őszi, 2014 tavasz, 2014 őszi.
- Majnoni, Giovanni; Rashmi Shankar and Eva Varhegyi (2003): *The Dynamics of Foreign Bank Ownership: Evidence from Hungary* Published: August 2003 <http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450-3114>.
- Meggison, William.L (2004): *The Economics of Bank Privatization (Revised version of the Paper presented on the Conference on Bank Privatization in Low and Middle Income Countries, World Bank, 2003 November)*.
- Mérő Katalin–Valentinyi Endrész Mariann (2003): *The Role of Foreign Banks in Five Central and Eastern European Countries*, MNB Working Paper 2003/10.
- Orbán Viktor (2014): „Meg kell védeni az ország függetlenségét”. 2014. december 5. A miniszterelnökkel Kiss Gábor István beszélgetett a Kossuth Rádió „180 perc” című műsorában. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/hirek/meg-kell-vedeni-az-oroszag-fuggetlenseget>
- Páles Judit–Homolya Dániel (2011): *A hazai bankrendszer külföldi forrásköltségeinek alakulása*, MNB Szemle, 2011. október. 61–69. o.
- Papcsák Jelentés (2011): *Áttekintés a háztartások devizában történő túlzott eladósodásának folyamatáról és okairól*, Tájékoztató az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának a 2002–2010 közötti lakossági deviza-eladósodás okainak feltárását, valamint az esetleges kormányzati felelősséget vizsgáló albizottsága részére, 2011. október. <http://www.drmlnarattila.hu/uploads/files/Devizahitel%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%20jav%C3%ADt%C3%ADt%20verz.pdf>
- Scheppe Zoltán–Szabó Zoltán (2014): *Lakossági svájci frank hitelek átárazása: elszámoltatás vagy elszámolás*, *Közgazdasági Szemle megjelenés előtt*.
- Várhegyi Éva (1998): „A magyar banktulajdonosi szerkezet sajátos vonásai”, *Közgazdasági Szemle*, XLV. évf., 1998. október (906–922. o.)
- Várhegyi Éva (2002): *Bankvilág Magyarországon*. Helikon Kiadó, 2002
- Várhegyi Éva (2004): *A magyar bankrendszer átalakulása, működése és jellegzetes vonásai*, MTA Tudományok doktora értekezés, 2004. február.
- Várhegyi Éva (2011): *A magyar bankszektor szabályozása és versenyhelyzete a válságban*. in *Verseny és szabályozás 2011*. Szerk.: Valentiny Pál, Kiss Ferenc László, Nagy Csongor István 210–238. o. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2011/bankszektor.pdf>
- Várhegyi Éva (2014) *Különös javaslat – kinek a jövőképe?* 2014. március 24. 11:08 http://www.portfolio.hu/vallalatok/penzugy/kulonos_javaslat_kinek_a_jovokepe.2.196811.html

Törvények:

2011. évi CXXI. törvény az otthonvédelemmel összefüggő egyes törvények módosításáról
2012. évi CXVI. törvény a pénzügyi tranzakciós illetékről
2013. évi CXXXV. törvény a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról és egyes gazdasági tárgyú jogszabályok módosításáról
A Kúria jogegységi határozata (6/2013 PJE)
2014. évi XXXVIII. törvény a bankok elszámoltatásáról
2014. évi XL. törvény a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről
2014. évi LXXVIII. törvény a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról
2014. évi XXXVII. törvény a pénzügyi közvetítőrendszer egyes szereplőinek biztonságát erősítő intézményrendszer továbbfejlesztéséről

On line hivatkozások:

- <http://www.alon.hu/node/5505>
<http://www.evopro.hu/uploads/Figyel%C5%91%20M%C3%A9sz%C3%A1ros%20Csaba.pdf>
http://hvg.hu/gazdasag/20131115_takarek_tulajdon_elvetel
http://hvg.hu/gazdasag/20131120_Banki_kartell_vagy_eltulzott_buntetes
http://hvg.hu/gazdasag/20140603_All_a_bal_Torocskei_bankjanel_letezik_a
http://hvg.hu/gazdasag/20150216_Matolcsy_milliardos_rokona_bankjaval_is_e
http://hvg.hu/gazdasag/20105152_atalakulo_takarekszovetkezetek_ujratoltv
http://hvg.hu/gazdasag/2014013_Uj_magyar_bankokkal_usztak_meg_az_allamos
http://hvg.hu/gazdasag/20140128_Az_AKK_szerint_nem_Torocskei_vitte_csodbe
http://index.hu/gazdasag/bankesbiztositas/2013/12/20/matolcsy_negy_nagy_bank_is_kivonulhat/
<http://www.ma.hu/tart/rcikk/a/0/13404/1>
http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/mnb_ot_nagybank_marad_a_magyar_piacon_bovitett_589504.html
http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/tonkrement_a_magyar_bank_ez_lett_a_lizingcege_sorsa.598865.html
http://nol.hu/gazdasag/demjan_es_torocskei_bankjaba_is_beszall_az_allam-1396149
<http://nol.hu/gazdasag/mnb-csak-ot-maradhat-1498255>
<http://nol.hu/gazdasag/regionalis-bankcsoport-lett-a-szakadarokbol-1460345>
<http://www.origo.hu/gazdasag/20120717-ezermilliardos-alom-orban-magyar-bankrendszer.html>
<http://www.origo.hu/gazdasag/20130626-az-allam-atveszi-a-hatalmat-a-takarekszovetkezetek-folott.html>
<http://www.origo.hu/gazdasag/20130703-105-bol-csak-1-nyer-a-duna-takarek-meguszhatja-az-allami-gyamsagot.html>
<http://www.origo.hu/gazdasag/20140506-regionalis-bankcsoportta-fejlodek-a-kiugrott-takarek-szovetkezetek.html>
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/alairtak_az_allame_a_budapest_bank.210208.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/atalakulas_a_budapest_banknal_mi_folyik_a_hatterben.209499.html
http://www.portfolio.hu/vallalatok/itt_a_dontes_mar_erett_a_takarekok_reformja.185748.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/az_o_bajszukat_huzogatja_orban_7_leleplezo_abra_az_anbankokrol.215738.html

http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/bejelentes_a_budapest_bankrol_ujabb_lepes_az_mkb_fele.211549.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/cdm_bank_lesz_a_budapest_bankbol_megszolalt_a_penzintezet.209195.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/drasztiqus_lepes_a_raiffeisentol_kemeny_dontesek_a_hatterben.213349.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/egy_csapasra_teljesul_orban_alma_mibe_fog_fajni_nekunk_az_mkb.201762.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/egy-ket_bank_meg_beolvadhat_nagy_tervek_az_mkb-nal.209688.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/errol_orbanek_hallgattak_sorsdonto_terveket_irtak_ala_tegnap.209983.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/ezermilliardos_mentocsomagot_kaptak_a_magyar_bankok.190314.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/keszul_az_evtized_magyar_bankuzlete_mi_all_a_hatterben.197603.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/megis_mit_keres_matolcsy_az_mkb-ban.208113.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/most_mar_tenyleg_megveheti_az_allam_a_budapest_bankot.215785.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/nem_lehetunk_orokke_sertodottek_interju_az_erste_vezerevel.210956.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/orban_es_putyin_egyszerre_becsbol_uzen_a_raiffeisen_vezere.215343.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/oruletes_rangsor_igy_toporodtek_ossze_az_ország_bankjai.215326.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/pezsgot_bonthatnak_a_devizahitelesek_tobb_bank_kivonul_top_10_sztori_3.208322.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/ujabb_bankot_kapnak_a_magyar_adofizetok_sirjunk_vagy_nevessunk.207448.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/varga_mihaly_meg_egyeztetunk_a_budapest_bank_ararol.210216.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/hitel/minket_irigyelnek_most_az_osztrak_es_a_lengyel_franksitelesek.208926.html
http://www.portfolio.hu/finanszirozas/hitel/nyeresegezen lett_veszteseges_az_allam_legujabb_bankja.212218.html
http://www.portfolio.hu/gazdasag/penzugy/orban_haromszorosara_kell_novelni_a_takarekszovetkezetek_piaci_reszesedeset_2.139893.html
http://www.portfolio.hu/vallalatok/indul_a_bankszektor_nagy_atalakulasa_7_teny_orban_almarol.192782.html
http://www.portfolio.hu/vallalatok/penzugy/matolcsy_masfel_even_belul_negy_nagybank_is_kivonulhat.193297.html
http://magyartakarek.blog.hu/2015/03/14/megint_valotlansagot_allit_a_444_hu_458
http://img.444.hu/dr_banksoportot_erinto_kartalnitasi_osszegek.jpg

Jegyzetek

- 1 A 2010 óta a magyar bankszektorban zajló folyamatokról már a Magyar polip 1. is áttekintést adott (Várhegyi Éva: A maffiaállam bankjai in: Magyar polip 1., Noran Libro Kiadó, Budapest, 2013. 247–267. o.). A jelen tanulmány az azóta bekövetkezett eseményeket is beilleszti a kirakójátékba, és megerősíti az előző kötetben kialakított kép valóságosságát.
- 2 Kiváló összefoglalót ad a korszak egészéről Várhegyi, 2002.
- 3 Az állam nem csak közvetlen, hanem közvetett banktulajdonos is volt, mivel a bankok legnagyobb ügyfeleit jelentő állami nagyvállalatok is – igaz kisebbségi – tulajdonossá váltak az új bankokban. Sokszor volt képviselőjük a banki igazgatóságokban, ami később számos corporate governance hiba forrása lett.
- 4 A konszolidáció egyaránt érintette az 1987-ben frissen létrehozott három nagy állami bankot, a Budapest Bankot, a Magyar Hitelbankot és az Országos Kereskedelmi és Hitelbankot. Kisebb mértékben, de érintett volt az OTP és az MKB is, ők csak konszolidációs kötvényre cserélték rossz portfóliójukat, de nem történt állami tőkeemelés. Valamivel később, 1998-ban került sor a részben magánkézbe került Postabank szanálására.
- 5 Agrobank (1996-ban beolvadt a Mezőbankba, amelyet később felvásárolt az Erste Bank), Általános Vállalkozási Bank (1992-ben csődközeli helyzetben vásárolta fel a WestLB), Corvinbank (1997-ben beolvadt a Konzumbankba), Dunabank (1995-ben megszűnt, kártyaüzletágát átvette az ING), IBUSZ Bank (1996-ban beolvadt a K&H-ba), Ingatlanbank (1992-ben csődbe ment, majd felszámolták), Innofinance (1993-ban több megmentési kísérlet után felszámolásba került), Investbank (1995-ben beolvadt a Pénzügyi Központ Bankba (PK Bank), Iparbankház (1990-ben csődbe ment, kivették a piacról), Konzumbank (csődközeli helyzetben az állam szanálta, bekerült a Magyar Fejlesztési Bank(MFB)-csoportba, később az MKB felvásárolta és beolvasztotta), Kultúrbank (csődközeli helyzetben felvásárolta a francia IndoSuez Bank, melyet később a Hanwha Bank vett meg), PK Bank (1998-ban összeolvadt a Polgári Bankkal), Polgári Bank (1998-ban összeolvadt a PK Bankkal, majd mindkettőt felvásárolta a Postabank), Rákóczi Bank (1999-ben kivonult a piacról), Reálbank (1998-ban csődbe jutott), Ybl Bank (1992-ben csődbe jutott, ez volt az első modern kori magyar bankcsőd).
- 6 A meglepő inkább az, hogy miután ezeket a bankszakmai alapigazságokat a szakma a kilencvenes évek elején a saját bőrén megtanulta, egyes bankjukat veszítő bankvezetők mintha még ma sem lennének ezzel tisztában.
- 7 Ehhez adódik még a Postabank 1998-as 143 milliárd HUF értékű szanálása.
- 8 A mai CIB Bank Zrt. alapító elődje a Közép-európai Nemzetközi Bank Rt. (CIB), 1979. november 9-én jött létre Budapesten mint dolláralapon működő devizabank. A bank részvénytulajdonosai – a Magyar Nemzeti Bank mellett – vezető európai és japán bankházak voltak.
- 9 Az OTP tulajdonosi struktúrája 2015-ben: államháztartás részét képező tulajdonos 5,12%, vezetők és alkalmazottak 1,24%, OTP Bank Nyrt. 1,34%, egyéb hazai befektetők 26,23%, külföldi befektetők 60,06%, egyéb, nem azonosított tulajdonos 6,01% (www.otp.hu).
- 10 A tanulmány írásának időpontjában (2015 nyara) megjelent legfrissebb statisztikák szerint sem a lakossági, sem a vállalati hitelezésben nincs még markáns fordulat, az összhitel állománya továbbra is csökken (Magyar Nemzeti Bank).
- 11 A BB, CIB, Erste, K&H, MKB, Raiffeisen, UniCredit bankok 2000–2014 közötti éves jelentései alapján.
- 12 Nos, természetesen felmerül, hogy nem az osztalék az egyetlen megoldás arra, hogy egy vállalkozásból pénzt vegyünk ki: licensz-, lízing- és jogdíjak, tanácsadói díjak vagy csak az anyától kapott hitel kamata sokak szerint mind lehetséges módja a „pénz kitalicskázásának”.

- Ezt alátámasztó elemzést az urbánus legendán túlmenően azonban sehol sem találtunk: ilyen esetekben ugyanis kifejezetten bizonyítani kellene, hogy az anyabank szándékosan túlszámlázott, kimutathatóan a piaci átlag fölötti árat, kamatot, bérleti díjat számolt fel. A kutatókon kívül a NAV is árgus szemekkel figyeli az ilyen tranzakciókat: a NAV szemében vörös posztó minden ilyen nagyobb összegű kifizetés az anyának: ha nincs mögötte valós gazdasági tartalom, illetve a piaci árat a cég nem tudja alátámasztani, a hatóság nem fogja a költségelszámolást elfogadni. Ráadásul azon túl, hogy le kell adóznia a „jogtalanul szerzett anyagi előnyt”, még az áfát is bukja a bank. Valójában sokkal drágább így kivinni a pénzt, mint osztalékban. Az urbánus legenda iránti tiszteletünk mellett egyelőre vessük el azt a lehetőséget, hogy az anyabank ravaszul (és drágábban) nem osztalékban, hanem „költségoldalon” talicskázta ki a pénzt.
- 13 <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/hirek/meg-kell-vedeni-az-orszag-fuggetlenseget>
- 14 http://index.hu/gazdasag/bankeszitas/2015/01/15/pentekig_allamositjuk_a_budapest_bankot/
- 15 <http://www.origo.hu/gazdasag/20120717-ezermilliardos-alom-orban-magyar-bankrendszer.html>
- 16 http://hvg.hu/gazdasag/20091124_Matolcsy_penzugyi_szektor_magyar_tulajdon
- 17 http://www.portfolio.hu/vallalatok/penzugy/matolcsy_masfel_even_belul_negy_nagybank_is_kivonulhat.193297.html
- 18 <http://nol.hu/gazdasag/mnb-csak-ot-maradhat-1498255>
- 19 http://www.portfolio.hu/gazdasag/penzugy/orban_haromszorosara_kell_novelni_a_takareksovetkezetek_piaci_reszesedeset_2.139893.html
- 20 http://www.portfolio.hu/vallalatok/penzugy/matolcsy_masfel_even_belul_negy_nagybank_is_kivonulhat.193297.html
- 21 [portfolio.hu](http://www.portfolio.hu): Vita a 10 pontról, 2014. március. A számos hozzászólást provokáló vitát 2014. április 3-án Balog Ádám zárta le.
- 22 https://felugyelet.mnb.hu/data/cms2343433/Hirlevel_2012.03_marcius_final.pdf
- 23 Az MNB becslése szerint a nettó veszteség 330 milliárd HUF lett. MNB stabilitási jelentés, 2012. 04.
- 24 http://www.portfolio.hu/short/it/felmillio_magyar_bankszamla_tunt_el_25_ev_alatt.5.216297.html
- 25 http://hvg.hu/gazdasag/20131120_Banki_kartell_vagy_eltulzott_buntetes
- 26 Valójában semmi nem indokolta, hogy miért vált el egymástól ez a két törvény (Gárdos, 2014).
- 27 2014. évi LXXVIII. törvény a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról.
- 28 Valamennyi beavatkozást nem soroltuk fel, mivel célunk nem ez volt, hanem a bankstruktúrát módosító beavatkozások kiemelése. Mint a [Portfolio.hu](http://www.portfolio.hu) írta 2014-ről: „Ilyen mértékű változásokra azonban, bizton állíthatjuk, még nem volt példa. Korábban kiemelkedőnek számítottak volna a most csak felsorolászerűen említett változások, mint például az alábbiak: a havi kétszeri díjmentes készpénzfelvétel februári bevezetése, a GIRO jegybank általi megvásárlása, a tranzakciós illetékekkel kapcsolatos bírságok és jogszabály-módosítások, Bazel III. év elején megkezdett bevezetése, likviditási mutatók MNB általi újraszabályozása, a jegybank kéthetes kötvényének betétte alakítása vagy az önfelfinanszírozási program végrehajtása” stb. (http://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/pezsgot_bonthatnak_a_devizahitelesek_tobb_bank_kivonul.208322.html)
- 29 Nagyon nehéz pontos becslést adni arra, hogy a bankszektor összes veszteségéből mennyi tulajdonítható a hibás banki stratégiának, mennyi a recesszióknak és mennyi a minderre ráakadó állami beavatkozásnak. A Magyar Nemzeti Bank becslése szerint a bankszektor 2009–2013 alatt elszenvedett veszteségéből 13%-ot okozott a bankadó és 15%-ot a végtörlesztés.

- A becslés nem számol a közvetett hatásokkal és a többi, az előző fejezetben felsorolt beavatkozással sem. (MNB 2014, p. 14)
- 30 http://www.portfolio.hu/finanszirozás/bankok/12_leleplezo_abra_arrol_mi_folyik_a_magyar_bankoknal.216615.html?utm_source=index_box_landing&utm_medium=kapcsolodo_cikkek_linkek&utm_campaign=kapcsolodo_cikkek
- 31 A 2015 nyarán benyújtott költségvetés szerint a pénzügyi szervezetek különadójából 89,2 milliárd forint bevételt tervez 2016-ban a kormány, 55 milliárddal kevesebbet a 2015. évi 144,2 milliárd forintos elvárásnál. A törvénytervezet szerint a bankadó csökkentése az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal kötött megállapodás alapján a hitelezés bővítésének elősegítését célozza. A bankadó alapja a 2014. évi korrigált mérlegfőösszegre módosul.
- 32 A Quaestor-ügyfelek teljes körű kártalanítására külön kártalanítási alapot hoztak létre, amelybe a kártalanításhoz szükséges „előleget” a befektetési vállalkozások és a befektetési tevékenységet végző bankok fizetik be. Ezt az összeget a Quaestor felszámolását követően megmaradó vagyonból visszakaphatják. Ugyancsak nem egyeztetett a kormány a Befektető-védelmi Alap kifizetési kötelezettségének 20 000 euróról 100 000 euróra történt emeléséről.
- 33 http://www.portfolio.hu/finanszirozás/bankok/erste-vezer_a_magyar_allam_megszegte_a_megallapodast.213757.html
- 34 Ez a Magyar (2013) kötetben sokoldalúan elemzett „tranzit államosítás”.
- 35 Az integráció kialakításáról Várhegyi Éva részletesen írt a Magyar (2013)-ban.
- 36 http://www.portfolio.hu/vallalatok/itt_a_dontes_mar_erett_a_takarekok_reformja.185748.html
- 37 A kötelezően létrehozandó intézményvédelmi alap nevével azonosítva a formációkat: OTIVA (a legtöbb takarékszövetkezetet tömörítő, a Takarékbankkal mint központi bankkal rendelkező formáció), TAKIVA (az 1993-as állami konszolidációból kimaradt, méretében gyakorlatilag a legnagyobb 10-12 takarékszövetkezet csoportja), REPIVA (2010-ben jött létre részben OTIVA, részben TAKIVA, részben integráción kívüli 6 tagból a Buda-Cash érdekeltségébe tartozó formáció) és végül a HBA (a hitelszövetkezeteket és Töröcskei István Széchenyi Bankját tömörítő csoport).
- 38 Az először elfogadott törvényt az államelnök megfontolásra visszaküldte a Tisztelt Háznak, de azt változtatás nélkül ismételen elfogadták, így került sor a július 4-i kihirdetésre.
- 39 Erről részletesen ír Várhegyi Éva a *Magyar Polip 1.*-ben megjelent tanulmányában (Magyar, 2013).
- 40 <http://www.origo.hu/gazdasag/20130626-az-allam-atveszi-a-hatalmat-a-takarekszovetkezetek-folott.html>
- 41 A takarékszövetkezetek körében elkeseredett válsághangulat alakult ki, többen utaltak arra, hogy az integrációba bekényszerítő módszerek erősen hajznak a valaha volt erőszakos tévesztésre.
- 42 Eredetileg csak a Jelzálogbank tartozott a csoporthoz, később megalapították az FHB Kereskedelmi Bankot, így jött létre az FHB Csoport.
- 43 „2014. augusztus 6-án a Magyar Posta Zrt. átruházta a tulajdonában álló Takarékbank-részvényeket a Magyar Takarékbefektetési és Vagyongazdálkodási Zrt.-re. Ezzel végleg lezárult a Takarékbank 54,83 százalékos részvénytársaságának értékesítése, minthogy a szövetkezeti hitelintézetek közel 75 százalékos tulajdonában álló társaság az értékpapírok vételárát már korábban megfizette. Az adásvétel lezárását az tette lehetővé, hogy a Fővárosi Ítéltábla július 8-án visszavonta a Fővárosi Törvényszék korábbi végzését, amelyben az elsőfokú bíróság ideiglenesen megtiltotta a Magyar Posta Zrt.-nek, hogy átruházza a tulajdonában álló Takarékbank-részvényeket.” A Magyar Takarékszövetkezeti Bank Zrt. törzsrészvényeinek értékesítésére létrehozott Közös Értékesítési Bizottság közleménye, 2014. augusztus 6.
- 44 „Demján Sándor, az OTSZ elnöke viszont nyílt lapokkal játszik, amikor a takarékszövetkezeteket a tulajdonában lévő Gránit Bank potenciális partnereiként nevezi meg. Az együttműködés

- lehetőségéről ugyan több udvarias nyilatkozat is elhangzott az OTSZ-től és Hegedűs Évától, a Gránit Bank vezérigazgatójától, ám érdemi lépések még nem történtek.” HVG, 2011. január 4. http://hvg.hu/gazdasag/20105152_atalakulo_takarekszovetkezetek_ujratolvtv
- 45 „A vevő személye kapcsán semmilyen feltétel nem kerül meghatározásra, így az akár magánszemélyek meghatározott köre vagy a szövetkezeti hitelintézetek versenytársai, de akár külföldi befektetők is lehetnek, ami megszünteti a szektor szövetkezeti jellegét.” (Demján levele Orbán Viktorhoz, 2013.)
- 46 „Spéder Zoltán, az FHB Jelzálogbank igazgatósági elnöke vett közel hárommillió FHB-részvényt az A64 Vagyonkezelő Kft.-n keresztül. Az ügylet értéke – 625-ös átlagárfolyammal számolva – 1,9 milliárd forint volt. Ezzel 19,9 százalékról 24,6 százalékra nőtt az A64 tulajdoni aránya a takarékszektor és a Magyar Postát állami segédlettel maga alá gyűrő bankban.”
In: <http://444.hu/2015/01/28/speder-meg-ot-szazalekot-lenyelt-az-fhb-bol/>. Spéder mellett jelentős tulajdonos még az ismert osztrák befektető, Heinrich Pecina érdekltségébe tartozó Vienna Capital Partners (VCP). Spéder Zoltán közel 25 éve aktív a magyar bankszektorban: 1995-től 2007-ig az OTP Bank Nyrt. alelnöke, 1996-tól vezérigazgató-helyettese is, nevéhez fűződik az OTP „állami vállalatból” bankká alakítása. 2008 óta tulajdonosa és elnöke az FHB Banknak, ma már meghatározó tulajdonosi pozícióban.
- 47 „20/A. §145 (1) Az 1. § (1) bekezdés e) pontja vonatkozásában nem minősül folyamatban lévő engedélykérelemmel rendelkező hitelintézetnek az a zártkörű részvénytársaság formájában működő hitelintézet, amely már e törvény elfogadása előtt zártkörű részvénytársasággá alakult” (integrációs törvény).
- 48 Garancsi István szintén hosszabb időt töltött a magyar pénzügyi szektorban: 1991-ben az OTP Értékpapír Főosztályán főeladó, 1991-től 1994-ig vezető üzletkötő a K&H Bank Brókerházban, 1994 és 1996 között a Takaréék Bróker Rt. ügyvezető igazgatója, majd 1996-tól elnök-vezérigazgatója, 2000 és 2001 között vezérigazgatója. 2001. május 28-tól az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet Igazgatóságának elnöke.
- 49 Origo, 2013. július 4.
- 50 „A törvény személyi hatálya a törvényben meghatározott szövetkezeti hitelintézetekre, azaz a takarékszövetkezetekre, a hitelszövetkezetekre és a törvényben meghatározott olyan más hitelintézetekre terjed ki, amelyek a törvény hatálybalépését megelőzően bármikor szövetkezeti formában működtek, és szövetkezetből alakultak a törvény hatálybalépése előtt részvénytársasággá, de takarékszövetkezeti kötődésüket nem veszítették el, amit az is jelez, hogy továbbra is takarékszövetkezeti érdekvédelmi szervezet tagjaként működtek” (integrációs törvény).
- 51 <http://www.origo.hu/gazdasag/20130703-105-bol-csak-1-nyer-a-duna-takarek-meguszhatja-az-allami-gyamsagot.html>
- 52 2001. május 28-ától az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet Igazgatóságának elnöke lett.
- 53 Az MNB 2013 tavasza óta tart egyeztetéseket a magyarországi nagybankok vezetőivel; az első egyeztetés 2013. április 8-án volt, akkor ugyancsak a jegybank növekedési hitelprogramjáról cseréltek eszmét. A résztvevők akkor megállapodtak abban, hogy rendszerek lesznek az üzleti reggelik az MNB és a nagybankok vezetői részvételével.
- 54 „A találkozón Matolcsy György jegybankelnök és vezető munkatársai, valamint Budaházy Réka, az NHB Bank vezérigazgatója, Garancsi István, a Duna Takaréék igazgatósági tagja, Hegedűs Éva, a Gránit Bank alelnök-vezérigazgatója, Wiedner Heinz, a Raiffeisen Bank vezérigazgatója, Patai Mihály, az Unicredit Bank elnök-vezérigazgatója, Hendrik Scheerlinck, a K&H Bank vezérigazgatója, Simák Pál, a CIB Bank elnök-vezérigazgatója, Jelasity Radován, az Erste Bank elnök-vezérigazgatója, Szabó Levente, a Takarékbank vezérigazgatója, Wolf László, az OTP Bank vezérigazgató-helyettese és Zolnai György, a Budapest Bank elnök-vezérigazgatója vett részt.”
MNB Közlemények, 2015. február 15.

- 55 http://hvg.hu/gazdasag/20150216_Matolcsy_milliardos_rokona_bankjaval_is_e
- 56 „Kisebb fajta bankbotrány söpört végig a napokban Körmenden és vidékén. Valakik ugyanis azt híresztelték a Körmend és Vidéke Takarékszövetkezet ügyfelei körében, hogy nincs biztonságban befektetésük a pénzüintézetnél. Azok az ügyfelek, akik erre felbontották betétjeiket, megkapták a pénzüket, de mind a szövetkezet, mind a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF), mind pedig takarékokat integráló szervezet azt mondja, nincs ok pánikra, a szövetkezet fizetőképes, és az is marad.” (<http://www.alon.hu/node/5505>)
- 57 2015 februárjában a takarékszövetkezet felszámolását is elrendelte az MNB.
- 58 „A Töröcskei István vezette ÁKK erre reagálva azt közölte, hogy a média tavaly november közepe óta tévesen aposztrofálja Töröcskei Istvánt a Körmend és Vidéke Takarékszövetkezet egyik „jelentős tulajdonosaként”. Töröcskei István csupán egy tag a 265 tagú szövetkezetben, és mint betétes, egy szavazattal bír. Operatíván a takarékszövetkezet életében soha nem vett részt, működését befolyásoló döntéseket nem hozott, mivel sem az igazgatóságnak, sem a felügyelőbizottságnak nem tagja.” (http://hvg.hu/gazdasag/20140128_Az_AKK_szerint_nem_Torocskei_vitte_csodbe)
- 59 „2013. december 31-étől a Polgári Takarékszövetkezet társasági formát váltott: önállóan működő, kereskedelmi bankként folytatja tevékenységét POLGÁRI BANK ZRT. néven, 100%-ban magyar tulajdonosi háttérrel. A Polgári Takarékszövetkezet 1972-ben alakult a most aktuálissá vált cégforma váltás mellett is, a jogutód hitelintézet is több mint negyven éves múltat tekint vissza. 2013. év végi átalakulásunkkal továbbra is közvetlen gyors, rugalmas ügyintézés, korszerű pénzügyi szolgáltatásokkal működési területünk meghatározó pénzüintézete maradunk” (Polgári Bank honlapja). A Magyar Nemzeti Bank határozattárában azonban semmilyen nyomát nem találni az átalakulásra kiadott engedélynek, ami legalábbis több mint furcsa.
- 60 <http://www.origo.hu/gazdasag/20140506-regionalis-bankcsoportta-fejlodték-a-kiugrottakarekszovetkezetek.html>
- 61 Mind Töröcskei István, mind Boros Imre hosszú bankos múlttal rendelkezett. A rendszerváltást megelőzően a Nemzeti Bank devizagazdálkodási területén dolgoztak együtt éveken át, majd a Magyar Hitelbankban dolgoztak ismét együtt. Borost 1990 őszén azért bocsátották el az MHB-től, mert tiltott devizaműveleteket végzett, ami a banknak komoly veszteségeket okozott. Mindketten vezetői – számos korabeli újságcikk szerint alapító tulajdonosai – voltak az 1992-ben az IndoSuez Bank többségi tulajdonába került Kultúrbanknak. Boros 1993. április 1-jétől ismét az MHB vezérigazgató-helyetteseként dolgozott, éppen egyik korábbi munkakörét betöltve. Nem sokáig, mert 1993. október 15-től már az Állami Vagyonkezelő (ÁV) Rt. ügyvezető igazgatója lett. Boros bankos pályafutása ezzel véget is ért. Töröcskei ekkor már a Magyar Hitelbank elnök-vezérigazgatója volt, a bank 1994-es többmilliárdos állami szanálását követően kellett távoznia. Később az Equilor Bróker cég tulajdonosaként bukkant fel, de megjárta az Eximbank vezetői székét is. 2010-ben kinevezték az ÁKK vezérigazgatójának, ahonnan 2015 januárjában, a Széchenyi Bank összeomlását követően kellett távoznia. A sajtóhírek szerint Simicska Lajos szoros baráti-üzletlárisi köréhez tartozik (<http://atlaszso.hu/2013/04/02/kis-oligarchatarozo-torocskei-istvan/>).
- 62 „Budapest, 2014. december 5. – Az MNB ma közzétett határozatában visszavonta a Széchenyi Kereskedelmi Bank Zrt. tevékenységi engedélyét és elrendelte végelszámolását, mert az intézmény működése fenntarthatatlanná vált. Húsz munkanapon belül az Országos Betétbiztosítási Alap kártalanítja a betéteseket.” (MNB Közlemények)
- 63 2009. december 9-én kelt a PSZÁF-határozat.
- 64 Demján Sándor pályafutása során, ha rövid ideig is, de megfordult a bankszektorban; 1986–90 között a Magyar Nemzeti Bankból akkor kivált Magyar Hitelbank elnök-vezérigazgatója volt.
- 65 <http://www.ma.hu/tart/rcikk/a/0/13404/1>

- 66 Szemerey Tamás korábban semmilyen szerepet nem játszott a magyar bankpiacon, nevét a bankvásárlás kapcsán leginkább unokatestvérével, a jegybankot elnöklő Matolcsy Györggyel hozták kapcsolatba. „Kérdéseinkkel megkerestük az evoBankot, amely igazgatótanácsának elnöke Szemerey Tamás. Szemerey egyben Matolcsy György jegybankelnök unokatestvére.” (<http://www.atv.hu/belfold/20141117-200-milliard-profitalhat-e-matolcsy-unokatestvere-az-uzletbol>)
- 67 <http://www.evopro.hu/uploads/Figyel%C5%91%20M%C3%A9sz%C3%A1ros%20Csaba.pdf>
- 68 A névváltoztatásról szóló határozat szerepel az MNB Határozatok Tárában, a tulajdonosi struktúra megváltozására azonban sehol nincs utalás. 2015. június 30-án arról kelt egy szűkszavú határozat, hogy a Szemerey Invest Beruházó és Szolgáltató Korlátolt Felelősségű Társaság visszavonta részesedésszerzési szándékát, így a tulajdonos maradt a BankKonzult.
- 69 H-EN-I-883/2014 illetve H-EN-I-34/2015 számú felügyeleti határozat.
- 70 http://hvg.hu/gazdasag/20150309_csodeljarast_kert_a_questor 2015.március 9.
- 71 A honlapjáról nem lehet megtudni, hogy éppen ki a tulajdonos, és mi a bank jelenlegi célja.
- 72 Ma már nincs Magyarországon az Allianz Bank (FHB), a Banco Popolare (Magnet), a Crédit Agricole (2012-ben kivonult), a Credigen Bank (Quaestor), a Gazprombank (befektetési társaságá alakult), a Hanwha Bank (NHB), az IC Bank (Magnet), az IEB (CIB), a WesLB (Gránit Bank), fióktelepként működik az AXA (amelynek eladásáról a belga tulajdonos intenzív tárgyalásokat folytat), a BNP, az ING, a Deutsche, a Cofidis, az Oberbank, a Banco Primus, a lakossági üzletágát 2015-ben leválasztó és értékeitő Citibank és a WPB. A Sberbank is fokozatosan vonul ki Kelet-Közép-Európából, így valószínűleg Magyarországról is.
- 73 Simonyi Tamás: Meddig maradnak a külföldi bankok? Előadás az IIR Bankszektor 2014 konferenciáján, 2014. november 25-én.
- 74 2014. évi XXXVII. törvény a pénzügyi közvetítőrendszer egyes szereplőinek biztonságát erősítő intézményrendszer továbbfejlesztéséről.
- 75 <http://www.fidesz.hu/hirek/2014-12-18/meg-kell-erositeni-a-bankrendszert/>
- 76 A menedzsmentcserét követően 2015 nyarán került sor az új elnök-vezérigazgató, Balog Ádám kinevezésére (http://www.portfolio.hu/finanszirozasi/bankok/tavozik_az_mnb_alelnoke.12.217162.html), aki korábban a Magyar Nemzeti Bank alelnöke volt. Annak érdekében, hogy a korábbi jegybanktörvényekben kötelezően előírt 6 hónapos hitelintézetnél történő elhelyezkedési tilalmat ne kelljen betartani, a 2015. január 1-től hatályos jegybanktörvénybe beszúrták, hogy a Magyar Állam tulajdonában lévő hitelintézetekre az elhelyezkedési tilalom nem vonatkozik. Az elhelyezkedési tilalom a jogtalan versenylőny elkerülésére született – az állami bank esetében ez nem alkalmazandó.
- 77 Bankmonitor, Kiszámoló blog, Az én pénzem, Privatbankár, Bankráció stb.
- 78 http://www.portfolio.hu/gazdasag/adozas/varga_bemondta_valtozasok_lesznek_a_navnal.4.216714.html
- 79 Az „ellenséges felvásárlás” egy szokásos terminus technicus, igazából nincs negatív konnotációja. Ilyen eset lehet az is, ha tőzsdére bevezetett vállalatot nagyon kedvező ár esetén egy versenytárs felvásárol. A Budapest Bank esetén nem zárható ki, hogy ha túl alacsony a nyilvános ár, akkor valamegyik külföldi anyabank is érdeklődő.
- 80 <http://figyelo.hu/cikkek/422203-ki-viszi-a-bankot>

Brókercsődök – állami bűnök

2015 februárja és áprilisa között szinte teljesen kisajátította a hazai politikai közéletet a „brókerbotrányok” címszóval azonosított eseménysorozat. Nem véletlenül. **A közvéleményt**, de még a pénzügyi szakembereket és a politikusokat is valósággal **sokkolta, hogy** látszólag előzmények nélkül **globális léptékben is óriási visszaélésekre derült fény**, ráadásul a 250-300 milliárd forintos kárértékű eseményeket évtizedekig művelhették az elkövetők.

A politikai hírműsorokban olykor négy-öt egymást követő beszélgetés is ezt boncolgatta, rengeteg volt a károsult, és nagyon sokáig úgy tűnt, hogy a kormányzat szinte teljesen képtelen kezelni a helyzetet. Az állam egyes aktorai nagyon nehezen hoztak össze olyan nyilatkozatokat, hogy abból ne világítson: az állam részese ennek a történetnek. Sokszor az is teljesíthetetlen elvárás volt, hogy a különböző állami állítások, nyilatkozatok mondatok valahogyan egymással is passzoljanak.

2015 három bűncselekménybe torkolló brókerbotránya (sorendben a Buda-Cash Brókerház, a Hungária Értékpapír és a Quaestor-csoport bedőlése) elsősorban a bűncselekményt elkövető brókercégevezetőkéről szólt. Az események megmutatták, hogy a brókercégek vezetőinek privilegizált lehetőségük volt óriási káreseteket okozni. Hiszen egy mégoly erőszakos bűnöző, legyen bármennyire is gátlástalan, fizikailag nem fér hozzá 10-20-50 ezer áldozat fejenként is többmillió tételéhez. Ha valaki húsz évig mindennap rabol, erre akkor sincs esélye, míg a brókerbalhé „hősei” egy szempillantás alatt, „fegyverhasználat” nélkül, csalással, sikkasztással, párhuzamos informatikai rendszerekkel, fiktív kötvényekkel, feketekasszákkal, kölcsönszerződésnek álcázott pilótajátékkal képesek voltak ilyen tettet elkövetni.

Mit tett és mit nem tett az állam?

Aligha kérdéses, a képzett, de képzettségüket, fifikájukat, rendszerismeretüket visszaélésekre használó brókervezetők voltak ezeknek a történeteknek a kulcsszereplői. Ám

az események élesen felvetették az állam felelősségét, olykor szerepvállalását is. Ahogy majd részletesen is belemegyünk az egyes történetek leírásába, egyedileg is meg lehet nézni, hogy hol milyen szerepe volt az államnak, illetve egyes képviselőinek, de talán nem árt rögtön felsorolni az „étlapot”. Vagyis bemutatni, hogy az állam hogyan viszonyult a brókerbotrányhoz.

1. Felügyeleti hiányosságok

A 10-20 éven át zajló visszaélések felvetették a mindenkori állam felügyeleti hiányosságait, **miért nem vette soha senki észre, hogy mi történik**. Mennyire voltak képzetek a felügyelők, mennyire voltak megfelelőek a módszertanok? Miként engedélyezett a magyar állam sorra értékpapír-kibocsátásokat, kockázatos bizományosi tevékenységet, sőt, több ízben bankvételt is azoknak, akik hosszú éveken át csaltak és sikkasztottak? Az állam és a politika magyarázatai szerint, arra nem lehettek felkészülve, hogy valakik folyamatosan meghamisítják az adatokat. Biztosan meglepően leleményesek a bűnözők, de három kimutatás ellenőrzése, a Keler-számla (az elszámolóháznál összesítve látható, hogy valójában milyen értékpapírokból mekkora állománnyal rendelkezik egy bróker cég), a bróker cég kimutatása és az ügyfeleknek eljuttatott kimutatások biztosan kihozták volna a diszkrepanciát (magyarul az össze nem illést). Kettő még valahogy szinkronban lehetett egymással, de mind a három nem.

2. Felügyelői filozófia

A másik nagy állami mulasztás arról szól, hogy mennyire kezeljük felnőtt, gondolkodó embernek a magyar állampolgárok közösségét. A magyar állam ebben egyáltalán nem konzekvens. Természetesen a két végpont nem racionális vagy legalábbis tisztességes szempontrendszerben nem lehet racionális, vagyis az állam nem engedhet rá engedélyezés és kontroll nélkül mindenfajta szolgáltatót, csalót a lakossági megtakarítások piacára, de nem is mondhatja meg pontosan, hogy ki mibe fektessen. **A magyar állam** a bróker cégek ellenőrzésében inkább liberális volt. **Azt gondolta, hogy elég formai követelményeket végigtekinteni a kötvénykibocsátásoknál**, például hogy megvan-e az üzleti beszámoló. Pipa. Vagy, hogy a könyvvizsgáló nyilatkozott-e. Pipa. És így tovább. Azzal védekeztek a képviselői, hogy európai direktíva szabályozza a kibocsátásokat, ha ezen túlterjeszkedett volna az engedélyeztetés, akkor a Quaestor elmegy Szlovákiába, ott engedélyezteteti a kibocsátását, és onnantól európai útlevelemmel, határon átvélemel szolgáltatással majd eladja Magyarországon is. Mindez lehet, hogy így van, de sajnos az államnak felelőssége volt abban, hogy nem véleményezte, üzletileg nem értékelte azokat a kötvénykibocsátókat, akik 10-15 millió forintos alaptőkéjű cégekkel 100-150 milliárdnyi kötvényt sóhztak rá a piacra. Ez a tízezerszeres tőkeáttétel beépített piramisjáték.

Annyira nem lehettek rossz képességűek az állami aktorok, hogy ezt ne tudták volna, kedvezőbb esetben mindenkinek egyszerűbb volt nem borítani a bilit és ellenségeket szerezni, kedvezőtlenebb esetben lehet szó felsőbb utasításról vagy nyílt korrupciós mechanizmusokról. Az állam hiába mondta, hogy a kibocsátási prospektusban vannak figyelmeztetések a kockázatokra, az irreális, hogy ezt a kisbefektetők mérlegetljék. Máskor tudja is ezt az állam, hiszen a devizahitelezést például tokkal-vonóval be tudták tiltani. Vajon a kókler kötvénykibocsátókat miért engedték ennyi ideig háborítatlanul dolgozni?

3. *Politikusok és brókervezetők összefonódása*

A következő nagy kérdéskör a bűnözők és a politikusok kapcsolatrendszere. Több szint képzelhető el: klasszikus korrupció, **kiterjedtebb összefonódás egy politikai befo-lyással rendelkező kör és a brókervilág között**, vagy a legfelsőbb támogatással megvalósított kiterjedt kapcsolatrendszer. Hogyan tettek szert ilyen mély és ilyen kiterjedt állami, minisztériumi, önkormányzati kapcsolatokra azok az emberek, akikről később kiderült, hogy súlyos bűncselekményeket követtek el évek óta? Hogyan kaphattak diplomata útlevelet, parlamenti belépőt, miért volt bejárásuk politikusokhoz? Azt, hogy a brókercégek vezetői ilyen védelemre, ilyen kapcsolatrendszerre törtek, érthető, de miért fogadták ilyen lelkesen ezt a közeledést a politikusok? Anyagi érdekből, üzleti hátországot építettek, esetleg más, akár egyszerűbb, akár összetettebb okokból?

4. *A feltárás lassúsága*

Szintén izgalmas, sajnos szinte teljesen feltáratlan terület a nyomozati munka, a feltárás gyanús késlekedése. **Miért kezelték az egyes esetekben kimondottan lassan, már-már gyanúsán lassan a hatóságok az elkövetők elleni eljárásokat?** Miért lehetett még több napjuk garázdálkodni, amikor már a laikusok számára is világított az első számú felelősök kiléte? Korábbi ügyeik hogyan kerültek szőnyeg alá? Hiszen viszonylag gyors újságírói kutakodással csak úgy dőltek ki a szekrényekből azok az ügyek, nyomozások, amelyek már jelezhettek volna a problémákat, de elhaltak. Impotencia vagy tudatos pepecselés miatt tehetett még néhány elkövető cégjogi lépéseket akkor, amikor már mindenki tudta, hogy százmilliárdos csalás róható fel nekik? Természetesen egy jogállamban megkövetelhető, hogy csak alapos gyanú esetén lehessen előzetes letartóztatásba helyezni egy bűnözőt, ugyanakkor ha pusztán azért késlekedik a letartóztatás, mert a gazdasági ügyekben járatlan hatóságok nehezen tudják megfogalmazni a pontos jogcímet az eljáráshoz, és ez további visszaélések előtt nyit teret, az bűnös hanyagság vagy szakmai felkészületlenség.

5. Kárrendezési anomáliák

A magyar államra nehéz, eddig megoldatlannak tűnő feladat hárult, amikor megpróbált a károsultak kárrendezésébe egyedi jogszabályokkal beavatkozni. Miként gondolhatta az állam, hogy a károsultak nagyobb köre, esetleg erőteljesebb érintettsége miatt kiemel egy ügyfélcsoportot (Quaestor), és azokat másokhoz képest kedvezőbben kárpótol? Ha pedig valamiért így gondolta, miért vélte úgy, hogy ezt a kártérítési terhet utólagos szabályokkal rátolhatja a piac tisztességes szereplőire? Ebből még sok gondja és jogi eljárása támad majd az államnak.

6. Szabályozás, szabályszegés

Végül, ami sokkal összetettebb, de mindenképpen feltárandó kérdés, hogy hol hibázott a szabályozás. És amikor volt megfelelő a szabályozás, csak éppen az állami tisztviselők elegánsan átléptek azokon? Milyen szabályok vonatkoztak a közösségi vagyonelemek kezelésére? **Ki és miért engedélyezhette, hogy az állami forrásokat furcsa konstrukciókban bizonytalan cégeknél fialtassák az állam képviselői?** Mi más lehetett ezen szerződéseknek a háttere, mint a „doppingérzékenység”? Erőtlen cégek hogyan áraszthatták el a lakosságot értékpapírokkal? Ha az állam bizonyos szintjei nem tarthatták volna forrásaikat ezeknél a bizonytalan szolgáltatóknál, miért nem vontak felelősségre senkit?

Nincs állami felelősség

Látható, kérdés bőven akadt, de az állam és egyetlen képviselője minimális felelősséget sem ismert el a fenti pontokban, és nagyon úgy tűnik, nem is fog elismerni. Egészen megdöbbentő módon **minden veszteséért a piac ártatlan szereplőinek és/vagy az adófizetőknek, illetve a károsultaknak kell helytállniuk.** Jól látható, hogy az elkövetők a rendszer termékei (is) voltak. Olyan kalandorok, akik tudatosan keresték a kapcsolatot a politikával, akik látszólag jó ügyek mellé álltak oda. A leggátlástalanabbak immár nem csak az Egyesült Államokban, de Magyarországon is előszeretettel mutatkoznak a jótékonykodó, alapítványt menedzselő milliárdos hamis szerepében. A bűnözők itthon is sportot finanszíroztak, gyermekeket etettek, átadtak, avattak, mosolyogtak. És közben igyekeztek állami megbízásokat, előnyöket, VIP-jogosultságokat kiharcolni. „Dörögölöztek”, hogy a politikusok egy igencsak találó kifejezését használjuk. Sajnos erre volt igény, volt fogadókészség az állam, a politikusok részéről. Legyünk reálisak! A politikusokat, a pártokat, a politikai oldalakat ezekben az ügyekben és sokszor máskor is támadják olyan vádakkal, amelyek reálisan elkerülhetetlenek. Például: a pártnak

ugyanabban az irodaházban volt irodája, ahol az egyik csaló cégnek is, észre kellett volna venniük, mi folyik ott. A miniszterelnök kezét fogott a főgengszterrel egy sporteseményen, miért tette? Az önkormányzati bálon tombolaajándékot ajánlott fel a tolvaj cég, összenő, ami összetartozik.

Tűzások, véletlenek. Ám, aki részleteiben is megismeri Szijjártó Péter külügyminiszter és Tarsoly Csaba, a vélhetően legnagyobb kárértékű Quaestor-ügy főszereplőjének viszonyát, vagy aki látja, hogy miként tülekedtek a kormánypárti önkormányzatok a Hungária Értékpapírnál, az pontosan érzi, hogy ez már sokkal több, mint pusztán véletlen, az ilyen szintű összefonódás kirívó. „Ha Rogán Antalnak vannak üzleti kapcsolatai, nekem miért ne lehetnének?” – gondolhatta Szijjártó Péter, és még egy fontos ügyben támogatta Tarsoly Csabát.

„Ha a szomszéd önkormányzat ilyen jó hozamokat ér el a Hungáriánál, sőt talán az ügyintézők egyedileg is gazdagodnak, akkor mi miért maradjunk le?” – gondolhatták a különböző Pest megyei önkormányzatok döntéshozói, és újabb pénzt utaltak a Hungária Értékpapírhoz.

Mielőtt azonban nagyon elmerülnék az állam és a brókervezetők összefonódásában, ismerjük meg röviden az együttesen brókerbotrányként emlegetett három történet (Buda-Cash, Hungária, Quaestor) fő mozgatóit! Majd elemezzük ki jobban azt a sztorit, ahol a legjobban megmutatkozik az állam és a brókercég összefonódása, a bűncselekmények speciális kezelése, az állami lelkiismeret-furdalás – ha létezne ilyen. Vagyis nézzük meg alaposabban is a Quaestor esetét!

Buda-Cash: Rossz kárrendezési stratégia, bűncselekmények, óhatatlan bukás

Az elsőként bedőlt **Buda-Cash Brókerház Zrt.** esete talán a legkevésbé átpolitizált. *A modell a következő:* egy cég bukik, veszteségeket halmoz fel, nem szeretné feladni, igyekszik a lyukakat betömni, de közben csal, hamis kimutatásokat készít. Vélhetően nem legális eszközökkel, de fennmarad, majd egyre nagyobb tétekkel játszik, végül talán már esély sincsen a menekülésre – és eljön az óhatatlan bukás. Ekkor már nagyban játszik, például a környezetében megforduló bankok forrásait nagyon nagy arányban eltünteti.

Nézzük a sztorit! A tőzsde alapítása és a gazdaságban is rendszerváltást jelentő 1989–1990-es politikai fordulat után az elsők között alakult meg egy független, vagyis magyar magánszemélyek tulajdonában álló brókercég. Túl jó híre sosem volt, mert mindig nagy kockázatokat vállalt, ügyfeleit „pörgette”, vagyis állandóan üzletkötésre, eladásra vagy vételre biztatta. Mindig remek befektetési lehetőségeket ajánlott, itthon és külföldön is, ha kellett a részvénypiacon, ha kellett a devizapiacon, sokszor tőkéáttétellel, vagyis az ügyfél valós anyagi lehetőségein túlnyúlva. A lakossági ügyfelek szerették, a cég elég laza volt, mindent megoldottak, a „rugalmatlan” előírásokon átsegítették az ügyfeleket.

Az intézmények azonban elkerülték a céget, valamiért nem voltak biztosak benne, hogy pontosak a részvénykönyvi megfeleltetések, de azért ennél nagyobb bajról nem terjedtek pletykák a piacon.

Aztán több nagy bukás is megdézsmálta a bróker cég erejét, így az 1998-as orosz válság, majd egy elveszített több száz millió forintos per, és a cégnél lyukak keletkeztek. A társaság vezetői (Pintér Zoltán, Tölgyesi Péter, Gyarmati János) vélhetően ezeket próbálták másfél évtizeden át betömöködni. Ám ezt némileg skizofrén módon tették. Egyfelől volt egy valódi szándék, hogy a hiányt visszapótolják, másfelől állandóan vásároltak, olyan gazdasági birodalmat akartak építeni, amely egyszer valóban alkalmas lesz arra, hogy kitermelje a már elveszített összegeket. Hiába lett volna 2001–2008 között 6-7 nyugodt éve a cégnek betömni a lyukakat, nem ez történt. Hanem megtetszett a vezetőknek a gazdasági birodalom építése, jöttek sorban a nagy vásárlások, cégeket, mezőgazdasági vállalkozásokat, szállodát és irodaházat vettek, és közben meghamisították az ügyfelek kimutatásait. Párhuzamos informatikai rendszert építettek, és becsapták az ellenőrző hatóságokat. A végső nagy ötlet az volt, hogy bankot kell építeni, abban van a sok pénz, eleinte persze ez is inkább vitt, hiszen sok pénz kellett a takarékszövetkezetek korábbi vezetőinek kivásárlásához. A bomba azután 2015. február 23-án robbant. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) felügyeletet ellátó munkatársai kiszálltak a céghez a szokásos öt-évenkénti nagy ellenőrzésre, ám a cég vezetői nem adták át a kért kimutatásokat. Jelezték, inkább befáradnának az MNB illetékes csúcsetvezetőjéhez, Windisch Lászlóhoz, a Magyar Nemzeti Bank felügyeleti munkáért is felelős alelnökéhez. Ott aztán már csak azt hajtogatták, hogy „Nagy baj van nálunk”. Tölgyesi Péter mormogta ezt, maga elé meredve, Gyarmati János csak bólogatott. Pár mondattal azért vázolták a helyzetet, a kialakult hiányt, de a veszteségek nagyságrendjére nem tettek utalást. A felügyeleti munkatársak elkezdték kérdezgetni őket. „Tényleg ezzel jötték ide, uraim? Mégis mekkora a lyuk, tízmilliárd? Vagy százmilliárd?” A brókervezetők széttárták a kezüket: „Akár.” A jelen lévő MNB-sek a lehető leggyorsabban intézkedtek. Tölgyesi és Gyarmati még a szobában voltak, amikor a jegybank vezetői már mindenkit értesítettek, aki a pénzügyi stabilitásért felel, sőt pár perc alatt feljelentést is tettek, és a Ménesi úti Buda-Cash-székházhoz már rendőrautók kíséretében érkezett a razziázó csapat. Így indult a brókerbotrány.

Hungária: A dominóeffektus bedönti a piramisjátékot

A modell: dolgozik a telített brókerpiacon egy kis cég. Nem jutna neki piaci torta, de egyfajta piramisjátékot folytatva szépeket ígér vagyonos embereknek, önkormányzatoknak. Összeszed némi politikai támogatást, ám balszerencséjére nagyobb figyelem esik a brókercégekre, és a hosszabb távon amúgy is fenntarthatatlan illegális üzem a vártnál hamarabb összeomlik.

A Buda-Cash-ügy kirobbanása után pár nappal bulit rendeztek egy kis magyar brókercégnél, a Hungária Értékpapír Zrt-nél. A tulajdonosok rövid beszédet tartottak, és kitértek arra, hogy el nem tudják képzelni, mi történhetett a Buda-Cash-nél, mit gondolhattak a csalók. „Nálunk ilyen nem történhet soha” – nyugtattak meg mindenkit, majd pár nap múlva előzetesbe kerültek. A másik két, egyenként is százmilliárdos brókerbalhé mellett kicsit eltörpül a Hungária Értékpapír Zrt. esete, pedig lehet, hogy ugyanolyan tanulságos. A céget a 64 éves Jolika (mindenki így hívta Kecskés Lászlónét) és az 56 éves Seres István vezették, korábban egész életükben együtt dolgoztak. Közösen hozták létre első biztosításközvetítő cégüket, még 1993-ban, végül ebből alakult ki 2008-ra a Hungária.

Deklaráltan jobboldali kötődésűek voltak, jó önkormányzati és helyi politikai kapcsolatokkal. Nem öltözködtek feltűnően, Jolika egy X3-as BMW-vel, Seres egy Land Roverrel járt, de nem a legújabb modellekkel. Mindketten Cegléd környékéről származtak, e régióban lettek később többszörösen kitüntetett, elismert vállalkozók. A bróker cég székhelye is Cegléden volt, de a tényleges központ már régóta Budapesten működött.

A céget alapvetően a két tulajdonos vezette. A rejtélyesebb dolgokat a ceglédi fiók vitte, amely amolyan fekete lyuk volt. Utólag úgy tűnik, hogy a tulajdonosok évek óta kölcsönöket vettek fel, nagyrészt magánszemélyektől, egyéni vállalkozóktól, de a kis- és középvállalkozói szektorból is. Ezek után évi 20-30 százalékos kamatot ígértek. Emellett eleinte nagyrészt barátok és ismerősök (és azok cégei), később állami intézmények pénzeit is kezelték, Cegléden mindent kizárólag István és Jolika „intézett”, ők hozták be az önkormányzati ügyfeleket is, azokra szintén senki nem látott rá. Ügyfél volt Százhalombatta, Alsónémedi és Fót önkormányzata, valamint a Földművelésügyi Minisztérium egyik cége is. Az állami vagy legalábbis közösségi aktorok azonnal mosakodtak. A hírekben és az önkormányzati nyilatkozatokból úgy tudni, hogy a Hungáriánál ezek az önkormányzatok állampapírt tartottak, de valójában ez csak részben volt igaz. Jolikáék az állampapír-bázisú portfóliókezelést alacsony kockázatúnak ígérték, de valójában a portfóliókban a Hungária-csoport nagy kockázatú vállalati kötvényei is benne voltak, sőt, sokszor ezek voltak többségben. Ezzel valójában az önkormányzatok is tisztában voltak, ezért is kaphattak évi 6-8 százalékos, vagyis az állampapírpiaci hozam feletti megtérülést. A kötvények ugyanis a 3 százalékos alapkamat idején is 9 százalék körül fizettek, de a kifutó címleteket a cég a bukásig mindig ki tudta fizetni. Március 5-én aztán a két tulajdonos már nem ment be a céghez. A dolgozók összeomlottak. Kiderült, hogy a tulajdonosok egy módosabb ügyfél számlájáról 300 millió forintot emeltek le. Egyre vadabb pletykák keringtek, de az biztossá vált, hogy szabálytalanságok, okirat-hamisítás, magas kamatokkal operáló pilótajáték zajlott a háttérben.

Sajnos ez a cégcsoport is kötvényeket bocsátott ki, és itt is érthetetlen, hogy miként tudta az MNB gyakorlatilag 2011 októberétől 2013 júniusáig folyamatosan úgy vizsgálni a Hungária Értékpapír Zrt.-t, hogy semmi nem tűnt fel a feketekasszából.

Quaestor: Értékteremtés nélküli világ állami összefonódással

A modell: egy terebélyesnek tűnő cégcsoport nem termel valódi értéket, csak legálisan és illegálisan idegen forrást gyűjt. Egyetlen esélye az állami támogatás, hátszél megszerzése, ám ez sem mentheti meg a totális csődtől. Az állam számára kínos az ügy, egyedi eljárással segít a károsultakon.

A brókerbotrányok legsúlyosabbika a Quaestor-csoport esete, hiszen a cégcsoport alapító-vezetője nagyon szorosan fonódott össze az állami elittel, benne volt a magyar futball vezetésében, ami az Orbán-kormány idején önmagában is nagy politikai lobbierőt jelent, de a brókervezér vízumközpontban, kereskedőházban és mindenféle állami ügyletben is együttműködött a kormányzattal, parlamenti belépővel, diplomata útlevéllel felvértezve. A 25 éven át működő Quaestor-cégcsoport mindvégig rejtélyes története volt a magyar gazdaságnak. A cégvezető Tarsoly Csaba előbb a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán (PSZF), majd éppen a rendszerváltáskor, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen is diplomát szerzett. Már az egyetem mellett elkezdett dolgozni, de 1990-ben (innen a 25 éves működés) otthagya a munkahelyét (az Általános Vállalkozási Bankot), és egy egyetemi barátjával céget alapított. A római kincstárnokokról elnevezett Quaestor hamarosan sokféle pénzügyi tevékenységgel foglalkozott, de a nagy üzlet egy banki ügynöki munka volt.

1990-ben a költségvetési pénzből működő intézmények úgynevezett negyedéves költségvetési ellátmányt kaptak, jól kiszámítható felhasználású pénzt. A Quaestor felhívta az intézményeket, és meggyőzte őket, hogy ne az alacsony kamatot fizető OTP-nél parkoltassák az ellátmányt, hanem olyan hitelintézeteknél, amelyek magasabbat fizetnek, és ők a bankoktól éves szintre vetítve 1 százalékos jutalékot kaptak ezért. Ez valóban jó üzlet volt, de szinte az utolsó olyan legális momentum, ahol még látszott, hogy mivel teremt értéket ez a cég. A Quaestor-csoport ugyanis a következő 25 évben is mindenbe belekapott, rengeteg idegen tőkét gyűjtött össze, de innentől az összetett pénzügyi csoport fejlődését még a mérőföldkövek szintjén is nehéz leírni. Mindenbe belekezdtek, amiben Tarsoly üzletet látott, és eleinte mindehhez bankhitelt, később egyre inkább lakossági pénzeket (vállalati kötvények révén) vettek fel. Kezdett kialakulni egy egymást mindenféle kereszttulajdonlással is behálózó pénzügyi csoport, értékpapírcéggel, befektetési alapkezelővel, majd egyre inkább ingatlanügyletekkel, utazási irodával, sporttal, szolgáltatóipari vállalkozásokkal.

Természetesen, ahogy duzzadt a csoport, a sok-sok milliárdos nagyságrendű üzleti volumenből azért jutott a magáncélokra is. Tarsoly az utolsó 10 évben nagyon megszerette a focit, a Győr labdarúgó csapatának (Győri ETO) menedzselését. Vélhetően innen eredt rendkívül szoros kapcsolata Szijjártó Péterrel, aki győri származású politikus. Az évek során Tarsoly Csaba egyre inkább behatolt a győri futballélet különféle területeire: stadion- és ETO-Park-építés (pláza, szálloda, irodapark), klubelnökség, utánpótlás-nevelés, MLSZ-elnökségi tagság. Tarsoly kapcsolatba került Szijjártóval,

de „lekezelhetett” olykor a szövetségi elnök Csányi Sándorral, sőt talán még Orbán Viktorral is. A felcsúti Pancho Arénában három páholya is volt, az egyik közvetlenül Orbán Viktor széke mellett, igaz, ez annyiban árnyalandó, hogy a két páholy között van a lépcső és egy alacsony fal.

Tarsoly minden rendszerben megtalálta az embereit, ügyesen dörgölözött. Az ETO Park-projektet 2005-ben és 2008-ban gigantikus MFB-hitel is segítette, de hiába lengette be ennek a furcsa ügyletnek a büntetőjogi elszámoltatást az Orbán-kormány MFB-vezetése, valahogyan ez is elhalt. Tarsoly – a focin kívül – nagyon szerette a hatalmas ingatlanprojekteket is, amelyek akár jól is elsülhettek volna, de az elképzeléseket a 2008-as ingatlanpiaci összeomlás felborította.

Tarsoly biztosan pénzzavarba került, de azt majd a nyomozásoknak kell kiderítenniük, hogy honnan vált a lyukak betömködése csalássá, fiktív kötvények kibocsátásába. A birodalom ugyanis már régóta idegen tőkére épült.

Amikor március 9-én ebben a furcsa világban robbant a bomba, kiderült, hogy fiktív kötvényekkel 150 milliárdos kárt okozott a csapat, kapkodhatott a politika.

Egy politikai szál

Mielőtt folytatnánk a Quaestor történetét, érdemes egy furcsa politikai kapcsolat rejtelmeiben elmerülnünk. „Péternek mindenről a Quaestor jutott az eszébe” – idézett egy forrást a *Figyelő* a témáról írt cikkében. Ez a Péter Szijjártó Péter külügyminiszter volt. Azt **máig nem tudni, hogy miként válhatott annyira szorossá Tarsoly Csaba és Szijjártó Péter kapcsolata**, hogy amikor borult a bili, akkor a brókervezér még mindig abban bízott, hogy a Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM) vezetője segít az ügyet elrendezni. A brókervezér mindenestre szinte „össze volt nőve” a külügyminiszterrel. A győri származású Szijjártó gyakran tárgyalt, egyeztetett vagy éppenséggel valamit felavatott a megbukott brókervezetővel. Tarsolynak állandó parlamenti belépője és diplomáciai útlevele volt, ezt is Szijjártótól kapta, Tarsoly beszállhatott Magyarország külkapcsolatainak, külgazdaságának építésébe, kereskedőházba, vízumközpontba. A Külgazdasági és Külügyminisztériumnak letéti számlája volt a Quaestornál, a cégnél tarthatta pénzét a minisztérium alá tartozó orosz kereskedőház is. Bukott a Quaestorral Győr városa is (a fociklub ügyei mellett a brókercégnél vezetett számlájával is). Az állami tulajdonú Exim Bank munkatársai is sokszor tapasztalhatták Tarsoly Csaba közeledési szándékát. A bank vezetésének sokat kellett azon dolgoznia, hogy Szijjártó Péter külügyminiszter régi bizalmasán, futsalos társán, Benkő Szilárd „kvázi-kabinetfőnökön” keresztül ne lobbizza be valamilyen szabálytalan üzletbe Tarsoly Csabát az állami bankhoz.

Az egész brókerbotrány egyik legpikánsabb története arról szól, hogy Benkő Szilárd a miniszterre hivatkozva azzal kereste meg Nátrán Roland akkori Exim-vezérigazgatót,

hogy a bank a nemzetközi kötvénykibocsátásaihoz ne külföldi partnereket vegyen igénybe, van erre egy kiváló magyar cég, a Quaestor. Az ügyben két komoly egyeztetést is összehívtak. Benkő és Tarsoly ilyenkor előadta, hogy a Quaestor mennyire alkalmas lenne a kötvénykibocsátásra, mire ellenérvként megint elhangzott, hogy a Quaestornak nincs amerikai tőkepiaci engedélye, nincs nemzetközi tranzakciós tapasztalata, egyszerűen a szabályzatok alapján lehetetlen ez a megbízás. Nem is lett végül semmi belőle, de Szijjártó és Nátrán viszonya végzetesen megromlott, és a vezérigazgató decemberben (közös megegyezéssel) eljött az Eximből. A KKM és a Quaestor kapcsolata során biztosan történtek súlyos szabálytalanságok, de arra nem vennénk mérget, hogy ezzel bármilyen hatóság foglalkozott volna. A KKM az Exim részvényeinek a birtoklásán keresztül gyakorolta a tulajdonosi jogokat. Nagyon valószínű, hogy teljesen szabálytalanul a külügynek letéti számlája volt a Quaestornál, ott tartotta a 62 milliárd forintnyi forgalomképtelen és dematerializált Exim-részvényt, noha erre a feladatra a Kincstár szolgált volna. Jogilag ugyanis a KKM-számla azt jelenti, hogy a magyar államnak is volt letéti számlája a Quaestornál. Az Exim esetében a külgazdasági miniszter volt a tulajdonos képviselője. Az igaz, hogy az Exim részvényei nem forgalomképes papírok voltak, kereskedni nem lehetett volna velük. Nagyon féltő viszont, hogy e számlával a bróker-cégnek is volt valami célja.

Kipattan a botrány

A magyar államnak a fentiek tükrében erős volt az érintettsége a Quaestor-ügyben. Aztán amikor kipattant a balhé, hamarosan kiderült, sokkal kínosabb az ügy, mint azt első blikkre gondolni lehetett volna. Nézzük, mi történt a legvaskosabb, március elején beboruló brókerbalhéban! Tarsoly Csaba és munkatársai március 8-án, vasárnap válságstábon találkoztak, és levelet írtak Orbán Viktor miniszterelnöknek, amelyben részletesen feltárták a kint és segítséget kértek. Az volt a „remek” ötletük, hogy lehetőleg mindent fizessen ki a kormány. Elsőként még Szijjártó Péter külügyminiszteren keresztül szerettek volna eljuttatni a levelet Orbán Viktornak. Így indult az az egészen hihetetlen kommunikációs zavar, amelyben a kormányzat megpróbált rendet vágni abban a kérdésben, hogy mit is tudott a kormány a Quaestorról? Ha semmit, akkor miért nem? Ha pedig bármit tudott, akkor hogyan menekíthette ki a pénzt az állampolgárok előtt? A Quaestor tevékenységét március 10-én függesztették fel, de már március 9-én éjjel híre kelt, hogy nagy baj van. A Külgazdasági és Külügyminisztérium még ezen a napon, vagyis március 9-én mentette ki a pénzt a brókercégből. Amikor ezt a sajtó elkezdte firtatni, a KKM közleményben deklarálta, hogy a megbízást már korábban adták, és Szijjártó Péter az ominózus napokban nem találkozott Tarsoly Csabával. Utána Lázár János Miniszterelnökséget vezető miniszter egy sajtótájékoztatón elismerte, hogy

a Tarsoly-levél mégis eljutott Orbán Viktorhoz. Később Giró-Szász András kormányzati kommunikátor az ATV adásába be is vitte a levelet. Mindketten azt állították, hogy a március 9-én aláírt levél nem tartalmazott újdonságot ahhoz képest, amit az MNB már feltárt a brókercégnél. Orbán Viktor miniszterelnök is hamarosan megszólalt, elárulta, hogy Varga Mihály nemzetgazdasági miniszterre taksálta a feladatot, hogy foglalkozzon a levéllel.

Lassú víz Tarsolyt mos

A másik két brókerügyben viszonylag hamar elfogták a gyanúsítottakat, de a Quaestor esetében a megszokottnál lassabban öröltek az igazságszolgáltatás malmai. Március 10-én felügyeleti biztost neveztek ki a Quaestor Értékpapír Zrt. élére, miután Windisch László, az MNB alelnöke 150 milliárd forintos fiktív kötvénykibocsátásról beszélt, de Tarsoly Csabát, a Quaestor-csoport első emberét március 26-áig nem hallgatták meg, nem állították elő. A szökés veszélye talán nem állt fent, de akár a bizonyítékok megsemmisítésére, akár a kisbefektetői követelések fedezeteinek eltüntetésére ezalatt jó esély nyílt. A Fővárosi Törvényszék sokáig nem adott tájékoztatást, és a Quaestor felügyeleti biztosa félrevezette a károsultakat azzal kapcsolatban, hogy a Quaestor kötvénykibocsátó cége (a Quaestor Financial Hkrurira Kft.) adott-e be öncsődkérelmet. A Quaestor ugyanis ezt a hazugságot jelentette be, de közben valójában nem volt csődvédelem a fizetési haladék alatt. Tarsoly Csaba nagyon is aktív volt, központi cégének vezetői posztját március 16-án előbb átadta a börtönviselt Orgován Béla tápiósági ex-közmunkásnak, majd azt megpróbálta visszavenni pár nappal később.

Érdekes kettősség jellemezte az ügy nyomozóhatósági kezelését. Nagyon lassúnak tűnt a nyomozati munka. Amikor aztán az előállítások megtörténtek, a Fővárosi Főügyészség sajtóközleményben adott magyarázatot. Ebből a közleményből nagy erővel és alaposan végrehajtott nyomozati munkáról kapott képet a közvélemény. Ám, ha az MNB 2015. március 10-én tett feljelentést, a nyomozás másnap indult, a Fővárosi Főügyészség fokozott ügyészi felügyelet alá vonta az eljárást, és egy három ügyészből álló ügyfeldolgozó csoportot alakított, akkor érthetetlen, hogy miért csak március 26-án hallgatott ki és vett őrizetbe három személyt a nyomozó hatóság. Tarsoly minden lényeges cégében vezető volt. Nagyon nem kellett keresni a vezetőt. Március 29-én az előzetes letartóztatásukat is elrendelték.

Orbán utasítása

Talán az egész folyamat legmeglepőbb eleme mégsem ez volt, hanem az, hogy Orbán Viktor miniszterelnök egyszer csak kiállt a közvélemény elé, és azt mondta, ő adott utasítást arra, hogy a minisztériumok vegyék ki a pénzüket a brókercégektől. A Quaestor összeomlása előtti napokra időzített forráskivonással a kormány egyrészt a bennfentes kereskedelem gyanúját húzta magára, másrészt kénytelen azóta is magyarázkodni: ha ennyire jól látta a kockázatokat, akkor miért nem figyelmeztette a lakosságot is. Sok lehetséges magyarázat jelent meg a városi legendákban, de hogy mi lehetett az igazság, azt máig nem tudni. Akadt, aki szerint talán valami olyan elemet kellett rejtegetni az ügyben, ami miatt még ezt a konfliktust is be kellett vállalni, vagy a miniszterelnök és tanácsadói körében nem volt senki, aki kellő tőkepiaci szakértelemmel elmagyarázta volna, hogy mit is mond a kormányfő, mi az a bennfentes információ. A Quaestor-csoportnak nyilvános kötvényei voltak a piacon. Ha a miniszterelnök többletinformációval rendelkezett a brókerceg(ek) helyzetéről, az felvetette a bennfentes kereskedelem gyanúját, ha nem volt információja, az pedig felveti a gazdasági érdekvédelemmel is foglalkozó szakszolgálatok hozzáértését. Az egész ügy azóta is érthetetlen, hiszen sok megválaszolatlan kérdés adódik a miniszterelnöki magyarázatból. Más brókercégeknél is tartott-e pénzt az állam, onnan is kivették-e a forrásokat? Ha nem, akkor miért a Quaestor volt a kiválasztott, ha igen, akkor pontosan honnan, mennyi pénzt vett ki az állam?

Kártalanítás

Így csordogáltak az események, sokáig menthetetlenül kínosnak tűnt az ügy. Aztán a hírekben kicsit már visszazorult a helyzet kezelése. Az idő mindent meggyógyít, és az állam, ha csak részlegesen is, de bizonyos károsultakat igyekezett kártalanítani. Na nem saját erejéből, inkább kinevezett a kártalanításra néhány brókerceget és bankot. A híradásokban hamarosan mindent elöntött a bevándorlókkal kapcsolatos hírfolyam, ha másért talán nem is, ennyiből biztosan jól jött az államnak ez a probléma, kevesebbet lehetett hallani a brókerbotránnyról. Az állam és a bankrendszer ebben az időben elvileg éppen kibékült, amikor a kormány, az MNB, a Fidesz, illetve a BEVA (Befektető-védelmi Alap) ötleteléseiből kiderült, a brókerbalhék gigantikus számlájának rendezésében is a bankok és brókercégek csapatának szán szerepet az állam.

A kezelés végül minden előzetes várakozásnál durvább lett. A BEVA elfogadta az MNB álláspontját, és kinyilvánította, hogy a Quaestor által kibocsátott fiktív kötvényekért is az alap felel. Rogán Antal és képviselőtársainak javaslatára pedig létrejött egy olyan speciális alap, amely 30 millió forintig kártalanítja a Quaestor kötvénytulajdonosait.

A brutális BEVA-kifizetések a legtöbb biztosított ügyféllel rendelkező lakossági bankot érinteni fogják. Szerintük az MNB matekja röviden: csak ne az állam fizessen, pedig neki lett volna lehetősége jobban felügyelni, de fizessenek az ártatlanok. A nagybanki logika szerint, ha a Quaestor esetében nem volt valódi kötvény, akkor az nem BEVA-ügy, hanem tiltott betétgyűjtés. Az is egy érdekes kérdés, hogy miközben a biztosítási logika minden káreseménynél azon károk megtérítéséről szól, amelyek nem róhatók fel a károsultnak, de miért kell kifizetniük a többieknek a csalókat. Az elképzelés ugyanis az volt, hogy egy speciális alapban a korábbi befektető-védelmi szabályok szerinti 6 millió forint helyett 30 millió forintig kártalanítsák a Quaestor károsultjait a tisztességes bankok és brókercégek. Azonosuljunk egy pillanatra a bankok helyzetével! Évtizedek óta ugyanazt a tevékenységet folytatják, forrásokat gyűjtenek (elsősorban betéteket), amit ki-helyeznek, hiteleznek. Jön a piacra egy kókler, amelyik hamis, tarthatatlanul magas hozamígérettel éppen a bankoktól von el ügyfeleket, kötvényei után deklaráltan nem jár befektető-védelem. Majd az állam egy törvényben kijelenti, hogy úgy alakítja a kárrendezés szabályait, hogy az egyik áldozat-típus, vagyis a bankok fizessenek egy olyan kárért, amit nem bank, nem felügyelt intézmény és nem egy befektető-védelem alá tartozó termék okozott. Nonszensz a köbön.

Érthetetlen lassúság

A kárrendezéssel maguk a károsultak sem elégedettek. Az állami felszámoló (augusztus 31-éig) érdemben nem segített visszaadni az egykori ügyfeleknek a saját, jogos tulajdonukat, azokat a papírokat, pénzeszközöket, amelyek az ügyfelek személyes vagyona, amely semmiképpen nem képezheti a későbbiekben a brókercégek felszámolási vagyonát. Kéziratunk zárása idején a Buda-Cash Brókerház Zrt. egykori vezetői közül hárman, a Quaestor Értékpapír Zrt. tisztségviselői közül szintén hárman, míg a Hungária Értékpapír Zrt. tulajdonos-vezetői közül ketten voltak előzetes letartóztatásban. Az állam eddig nem bírta a feladatokkal. A Pénzügyi, Stabilitási és Felszámoló Non-profit Kft., vagyis a felszámoló munkatársai kevesen vannak, nincsenek tapasztalataik, változnak a kollégáik, 2015 nyarán a cég vezetője is kicserélődött. A Quaestor Károsultak Kárrendezési Alapja (QA) nem fizette ki egyelőre az ügyfelenkénti 30 millió forintos egyedi kártalanítást, részben azért, mert az Alkotmánybíróság (Ab) vizsgálja a szabályokat, részben azért, mert a politika szándékosan vagy véletlenül, de egy törvényalkotási szarvashibával késleltette a folyamatokat, egy rossz törvény után elbizonytalanodott a végrehajtásnál. A külföldre is adós brókercégek nemzetközi letétkezelő partnerei is visszatartanak vagyonelemeket. 2016. január 1-jétől a gyorsabban kártalanító Országos Betétbiztosítási Alapba (OBA) olvad a Befektető-védelmi Alap (Beva), de valójában ez sem jogilag, sem pénzügyileg nem lesz integráció, és önmagában nem gyorsítja

a folyamatokat. A hatóságok képtelenek tartani a rájuk vonatkozó határidőket, ezzel is ügyfélkárok keletkeznek. Ami biztos, különböző jogi eljárások sorozata várható. A károsultak kötvényesi csoportokba, pertársaságokba rendeződtek, és vélhetően a következő egy évtizedben még hosszasan elhúzódnak a büntetőeljárások, illetve a magyar állam vagy éppen az MNB ellen indított perek.

Epilógus

A brókerügyek óriási károkat okoztak az országnak. Nagy pofont kaptak sokan. Azok a szerencsétlen emberek, akik korábban váltak kötvénykibocsátók áldozataivá, nagyon pórul jártak, mert őket senki nem kártalanította, csak a Fidesz-közeli Tarsoly Csaba kötvényeiért járt kártalanítás. A Magyarországon dolgozó brókercégek és bankok megint kaptak egy igazságtalan terhet, ezért sokakban ismét felmerülhetett a költözés gondolata, hiszen aki külföldről szolgáltat, nagy százalékban megúszhatja az ilyen hatósági vegzálást és ötletelést. Az állam, a felügyelet reputációja sokat veszített, ahogy nagy pofont kapott a pénzügyi tudatosság is. Hiszen az járt jól, aki éveken át a bizonytalan Quaestor-csoport ügyfeleként kapta a magas kamatokat a kockázatos kötvények után. Őt kifizette az állam a bankok terhére. Aki megfontolt volt, azzal senki nem törődött.

A kártalanítás kapcsán a bankok nagyon leegyszerűsítve abban reménykednek, hogy a politika a színpalak mögött elismeri a felelősségét, és abba belemegy, hogy bár a bankok és a prudens brókercégek kifizetik a brutális számlát, vagyis vállalják a BEVA feltöltését, de azt a bankadóból leírhatják. Ha így lesz, akkor a Quaestor-kötvényesek kártalanítását mi fizettük, mi, adófizetők.

4. RÉSZ

***Családi hálók: poligarchák,
oligarchák, strómanok***

Bozóki András

A Párttól a Családig: hatalmi rendszerek és befolyási modellek

Szabó Miklós emlékére

A látszat ellenére semmi sem marad a régiben. Vilfredo Pareto szerint a történelem az arisztokrácia temetője; az elitek körforgása megállíthatatlan. Csak az biztos, hogy a hatalom jelensége fennmarad, de aktuális hordozói folyamatosan változnak.¹ Pedig hányszor próbálták örökkévalóvá tenni hatalmukat és gazdagságukat az éppen aktuális elitcsoportok tagjai, hogy azután történelmileg rövid idő alatt kihulljanak a rostán. Igaz, ez a borús perspektíva sohasem zavarja azokat, akik épp hatalmuk csúcsán vannak, és abban bíznak, hogy kivételezett helyzetük akár egy emberöltőig fennmaradhat. Ezért is vannak mindig új és új jelentkezők, akik legszívesebben lefagyasztanák az adott állapotokat. A szervezetek oligarchizálódásának vastörvénye² mellett a politikai szociológia másik, sokszor igazolt tézise az **elitek cirkulációja**.³ Ennek fényében érdemes tanulmányozni a leggazdagabbnak és legbefolyásosabbnak ítélt magyar szereplők összetételét is.

Hatalom alatt elsősorban azt értjük, ha valaki mások akaratával szemben is érvényesíteni tudja akaratát.⁴ Sokszor azonban a hatalom ennél árnyaltabb módokon jelentkezik: nem a döntéshozatal végén érezteti hatását, hanem már az elején. Ebben az esetben, akinek hatalma van, megszabhatja, hogy milyen ügyek kerüljenek a döntéshozó fórumok elé (*agenda setting*), sőt – és ez a harmadik eset – akár azt is eldöntheti, hogy miket lehet egyáltalán „ügyeknek” tekinteni (*preference shaping*).⁵ Ez utóbbi esetben a hatalom képviselői egyes társadalmi problémákat ignorálnak, azaz csírájában elfojtják napirendre kerülésük lehetőségét. A döntéshozók abból indulnak ki, hogy amit ők nem tekintenek ügynek, az „nem létezik”. Minél kevésbé demokratikus egy rendszer, annál gyakrabban fordul ez elő.

Míg a hatalom első két dimenziója jórészt transzparens – és így viszonylag könnyen követhető, mérhető –, addig a harmadik jelentős részben láthatatlan.⁶ A hatalom manapság sok esetben azt jelenti, hogy gyakorlói képesek eltorzítani a világról alkotott percepciónkat. Ez az „amiről nem beszélünk, az nincs” hatalma. Más szóval, a dolog akkor válik láthatóvá, ha a hatalom birtokosai beszélnek róla. Nem egyszerűen arról van szó, hogy „nem hiszünk a szemünknek”, hanem arról, hogy sok esetben nem is vehetjük észre azt, amit látnunk kellene.⁷

Évek óta megjelenik Magyarországon *A 100 leggazdagabb* című kiadvány,⁸ amelynek elemzésére írásom későbbi részében visszatérek. Minden ilyen publikációban, standard

módszertan szerint megbecsülik a gazdasági élet csúcsszereplőinek vagyonát, és megállapítják hozzávetőleges helyüket a leggazdagabbak listáján. Ez a lista kvantitatív adatokat közöl – kinek mekkora a becsült vagyona –, de nem foglalkozik az illetők befolyásával a társadalmi élet különböző területein. Pedig nem biztos, hogy a gazdagság egyben befolyást jelent a politikai szférában vagy akár a szellemi életben.

A leggazdagabbak rangsorának elkészítése kizárólag a gazdasági értelemben felfogott tulajdonos osztályra koncentrál, értelemszerűen figyelmen kívül hagyva a „rendi” jellegzetességeket. Míg az osztályok a javak termeléséhez és megszerzéséhez való viszonyuk szerint tagozódnak, addig **a rendek a javak fogyasztásának elvei szerint.**⁹ Az osztályok a gazdasági rendben gyökereznek, míg a rendek az életmódok és életformák világában, a „becsület” elosztásának birodalmában. Az újjgazdagot nem fogják feltétlenül beengedni az előkelő szalonokba. A renchez tartozás feltétele ugyanis nem a vagyon, hanem a befogadás.

A modernizáció valaha azt ígérte, hogy a jóléti kapitalista társadalmakban eltűnnek a rendi különbségek, és a társadalmi pozíciókat a teljesítményhez kötődő osztályhelyzet fogja meghatározni. Szószólói azt feltételezték: ahogy a középkorias–feudális rendi társadalom visszaszorul, úgy tör majd diadalmasan előre az új osztálytársadalom. Mégsem egyszerűen ez következett be. Kiderült, hogy rendek és osztályok nem zárják ki egymást, párhuzamosan is létezhetnek. Ahol a gazdasági rend a domináns, ott az osztálykülönbségekre helyeződik a hangsúly, ám ahol a politikai újraelosztás a társadalom fő szervező elve, ott a rendi jellegzetességek válnak meghatározóvá.

A Keynes nevéhez kötődő jóléti társadalmi korszakban – amely az 1940-es évek végétől az 1970-es évek végéig tartott – a fejlett országokban számottevően csökkentek a jövedelmi egyenlőtlenségek, és egyre jobban kirajzolódtak az életformák különbségei. Az 1968-as fordulatban megjelenő erőteljes társadalmi mozgalmak azért jelentettek nyugaton „kulturális forradalmat”, mert nagyot léptek előre az életvezetési szokások, életformák, valamint a kulturális sokszínűség elismerése, és ezáltal a társadalmi emancipáció kiterjesztése felé.

Az ezt követő neoliberális paradigmában azok az elképzelések tettek szert leginkább támogatókra, amelyek az önszabályozó piac korlátozatlanságát, az állami beavatkozástól való tartózkodást tekintették a társadalmi önszerveződés és a gazdasági fejlődés adekvát formájának. A kor hősei már nem az állami újraelosztás megtervezéséhez kapcsolódó technokraták és a bürokraták, valamint a bérből és fizetésből élők voltak, helyettük egyre inkább a vállalkozók, a brókerek, a pénzemberek és a multinacionális befektetőcsoportok képviselői lettek azok. Ideológiailag a korábban domináns szociáldemokrata–kereszténydemokrata váltógazdálkodást felváltotta a neokonzervatív (neoliberális) és a szociálliberális (harmadikutas) politika küzdelme. A 2008-as gazdasági világválság véget vetett e két irányzat váltógazdaságának, és megkérdőjelezte a neoliberális paradigmát. Mindez azonban egyáltalán nem járt a neoliberális gazdaságpolitika eltűnésével,¹⁰ inkább a radikális jobboldali és baloldali irányzatok térnyerését segítette elő.

Hatalom és befolyás különböző struktúrákban ölthet formát, ezért az elemzés során első megközelítésben érdemes megkülönböztetni legalább három rendszert: 1. a totalitárius és poszt-totalitárius kommunista 2. a demokratikus, és 3. a fogadott politikai család (maffiaállam) tekintélyelvű jellegű rendszerét. Ezekhez társítom az adott rendszerekre jellemző befolyási modelleket.

Kommunista rendszer – formalizált, hierarchikus befolyási modell

A totalitárius és poszttotalitárius diktatúra modelljét régiókban elsősorban a pártállami, kommunista rendszerek jelentették. Az ilyen típusú kelet-európai rendszerekben csaknem mindenki „egyenlően volt egyenlőtlen” helyzetben a pártállam vezető kádereihez képest. A forradalmi átalakulást követően csakhamar megjelent egy új, munkásosztályi gyökerű bürokrata réteg, a diktatórikus rendszerhez feltétlen hűséget mutató apparatcsik csoport. Az új, pártállami apparátus társadalmi pozícióját (beosztását, lakását, autóját, üdülését stb.) kizárólag a Pártnak köszönhette, így a Párt kiszolgáltatottja volt. Először bürokratikus réteggént¹¹ telepedett a társadalomra, de csakhamar kezdtek kialakulni sajátos rítusai és szokásai, amelyek rendi jellegzetességekként voltak azonosíthatók. Később az egykori munkások elitbe jutó csoportjai már nem csak érdekeikben és identitásukban¹² vagy rendi értelemben különültek el egykori társaiktól, hanem egyre inkább egy felemelkedő „új osztály” vonásait hordozták magukon.¹³

Bakunyin jóslata¹⁴ beteljesedett: míg a kapitalista rendszerekben az egyén legalább kétféle (piaci vagy állami) karrierlehetőség, illetve a „rabiga” között választhatott, addig az államszocialista rendszerekben már csak egyetlen, központosított hierarchia, a pártállam maradt fenn, ami növelte az elnyomást, és végletesen kiszolgáltatottá tette a társadalom tagjait. Bakunyin szerint: „ha van állam, akkor szükségszerűen van uralom, következésképpen rabság is: állam nyílt vagy leplezett rabság nélkül nincs, elképzelhetetlen. (...) Ha az egész nép irányítani fog, irányítani pedig nem lesz kit, akkor nem lesz kormány és nem lesz állam. Ha viszont lesz állam, akkor lesznek kormányzottak, lesznek rabok.”¹⁵

Az (elvileg) önszabályozó piacot magába olvasztotta az omnipotens állam. Piaci rendszerekben könnyen kiléphet valaki az állami hierarchiából, és független vállalkozóként új pályafutást indíthat el. Fennmarad számára a két élethelyzet közötti választás lehetősége. Ez azonban nem adatik meg ott, ahol a „piac” is az állami önkény része. Alapesetben a kommunista rendszerek nem kínálnak alternatív karrierlehetőséget: csak egy út van, az állampárt által politikailag ellenőrzött hierarchiában való felkapaszkodás útja. Ezen a sémán csak a későbbi gazdasági reformok tudtak változtatni.¹⁶

A kommunista modell totalitárius formájában nem tűr befolyásolási lehetőséget a hatalmi hierarchián kívülről. A rendszert nem lehet kritizálni, legfeljebb annak rész-

leges működési zavarait, például a „helyes döntések végrehajtásába becsúszó hibákat”, a „visszahúzó erők aknamunkáját” vagy a „kontraszelekciót” lehet szóvá tenni, azt feltételezve, hogy a rendszer azonnal működni fog, ha majd a megfelelő ember kerül a megfelelő helyre. Lehet továbbá bírálni a rendszer állítólagos fejlődésétől elmaradó „szubjektív tényezőket” mint a múlt erői által formált, „kullogó tudatot”. (A hivatalos propaganda sokáig „nem értette”, miért ragaszkodik saját földjéhez a paraszt ahelyett, hogy beadná a közösbe, hiszen a központi elképzelés szerint a termelőszövetkezeti gazdálkodás lett volna a fejlődés záloga.) De a modellben ezeket a részleges anomáliákat is csak „konstruktívan”, „jobbító szándékkal”, a rendszer jobb működtetése reményében lehet bírálat tárgyává tenni.

Ebben a modellben párt és állam összefonódik, és a csúcson helyet foglaló kevesek körét formális nómenklátúra-listák rögzítik.¹⁷ Aki a rendszerben karriert akar építeni, annak be kell lépnie a Pártba. A legtöbb kommunista rendszerben a Párt a társadalom vezető ereje, intézményesült testület, amely az állami élet teljességét és a társadalmi élet meghatározó részét irányítja, áthatja, befolyásolja. Intézményesített hatalma ellenére a Párt mozgásterét az alkotmány nem korlátozza, mert az alkotmányban lefektetett, sokszor demokratikusnak tűnő elvek – afféle politikai fűgefalevélként – csak a Párt korlátolatlan hatalmának elfedésére szolgálnak.

Mivel a Párt elitjébe tartozás a tartós befolyás garanciája volt, mindez veszélyeket is hordozhatott az első számú pártvezető számára. Ezért totalitárius rendszerekben az omnipotens vezető időnként széles körű tisztogatást rendezett a rendszer felső köreiben, hogy megakadályozza az ellene fellépni képes bürokrata–apparatszik réteg összefogását. A periodikus tisztogatást többnyire a Pártba „beférkőzött reakció” képviselőivel való leszámolás-ként értelmezte a hivatalos propaganda, holott mindez valójában az elitcserét, a kialakult hatalmi hálózatok szétterjedését, a pártvezér hatalmának megerősítését szolgálta. A forradalmi rezsím látszatát csak az által lehetett fenntartani, ha a hatalmi viszonyok megcsontosodásával mint fő tendenciával szemben a rendszer vezetője időről időre „forradalminak” álcázott terrorisztikus módszerekkel lép fel. E fellépés ölthetett titkos formát, például amikor megbízhatatlanná vált káderek százait éjnek évadján titkosrendőrök vitték el, és a kiszemeltekről legközelebb már csak a rituális ceremóniaként megrendezett tárgyalásokon lehetett hallani, amint bűnösségüket beismerik.¹⁸ De a tisztogatás ölthetett felülről kezdeményezett, ám látszólag „alulról induló”, „népi felháborodás-ként” prezentált, színleg „társadalmasított” formát. Ilyen volt a kínai „kulturális forradalom”, a könnyen manipulálható, tanulatlan munkás- és paraszttömegek fellázítása a közép- és felső szintű pártvezetők, valamint az értelmiségiek ellen.¹⁹

A periodikus tisztogatás, valamint a vezető káderek pozícióinak folytonos cserélgetése a rendszert kívánta mozgásban tartani, miközben annak mozdulatlanságáról terelte el a figyelmet. Az alattvalók megkapták a (központilag vezérelt) cselekvés lehetőségét, ami azt az illúziót keltette, hogy a rendszer képes az önkorrekcióra, tehát rugalmas. Mivel a totalitárius rendszerben nem lehettek a Párton belül nyíltan jelentkező politikai áramlatok, a személycserékből nem lehetett feltétlenül a kormányzás irányának meg-

változására következtetni. Külföldi kutatók százai próbálták megfejteni a szovjet rezsim belső működésének és túlélésének titkát, valamint a személycserék alapján következtetni a lehetséges politikai változás esélyeire.

Ezt a foglalatosságot hívták kremlinológiának, amely nevét a szovjet politika hatalmi központjának tekintett moszkvai Kreml után kapta. A kremlinológia lényegét tekintve nem volt más, mint egy formális testületen belül hasonló pozícióban lévők közötti politikai különbségek mikroszociológiai vizsgálata. A kremlinológusok apró információ-morzszákból próbáltak hipotéziseket felépíteni a pártelit belső hatalmi viszonyaira vonatkozóan. Figyelembe kellett venniük, hogy az elitbe tartozásnak egyaránt vannak *pozicionális* (ki milyen pozíciót foglal el a hierarchiában) és *reputációs* (kinek milyen informális befolyása van pozíciójától függetlenül) metszetei. Egy jó kremlinológus egyaránt élt a pozicionális és reputációs elemzés²⁰ módszereivel, amikor párhuzamosan vizsgálta a formális hatalom és az informális befolyás rejtett dimenzióit. A rendszer titkolódzó természetete miatt különösen érdekes volt a kevés látható esemény egyike, a május elsejei ünnepi felvonulás. A tömeget a tribünön köszöntő pártvezetők protokolláris rendje sok találgatásra adott okot: a kremlinológusok ilyenkor az aktuális pártvezetőhöz való fizikai közelség alapján próbálták az egyes vizsgált politikusok befolyását mérni.

De a rendszer lényegéből adódóan a kremlinológiai megközelítés csak addig releváns, amíg a vizsgált személyek tagjai a Pártnak – ha onnan kiesnek, politikai értelemben a semmibe hullnak, és eltűnnek a kutatók látóköréből. A kremlinológia létezése már önmagában azt feltételezte, hogy csak a Párton belül van élet, csak a Párt keretei között törekedhet valaki számottevő befolyásra, és a rendszer csakis belülről változhat meg. Nem csoda, hogy a kremlinológia nem volt képes előre jelezni a szovjetrendszer várható bukását, mert elemzése tárgyát mikroszkopikus közelségből vizsgálta, így nem látta a fától az erdőt. Egyes belső eseményekből nem volt képes a rendszer egészére érvényes következtetéseket levonni.

A kommunista rendszerekben – az ideáltipikusnak tekintett totalitárius modell²¹ mellett – idővel megjelentek „puhább” vagy egyszerűen csak másként kemény diktatórikus változatok. Puha diktatúra volt például a Kádár-rendszer, amelyet a rezsim névadója a totalitárius alapokra építkezve poszttotalitárius módon működtetett. Tekintve, hogy a Párt fenntartotta magának a politikai hatalom monopóliumát, ám szabadabb teret engedett a magánéletnek, valamint a különböző gazdasági és kulturális tevékenységeknek, e területeken látens pluralizálódás indult meg. A kisvállalkozók, a második gazdaság és a szellemi és művészi tevékenységet végző értelmiség köreiben jelentős társadalmi reputációval rendelkező szereplők emelkedtek ki, akik a rendszer jellegzetes új rétegeit – ha nem is feltétlenül új osztályait – alkották.²² Közülük egyeseknek akár eseti politikai befolyása is lehetett, de a lassan kibontakozó társadalmi pluralizmus nem fejlődhetett politikai pluralizmussá. Az ideológiailag homogén rendszer lassan, de biztosan repedezett, s egyre nőtt a „dízspártonkívüliek” száma. A Párt korábbi (kilépett vagy kizárt) reformerei már nem feltétlenül tűntek el, csatlakozhattak a megjelenő ellenzékhez, az ellenelíthez.²³ De a tartós politikai befolyás garanciája egészen az 1980-as

évek végéig a párttagság, az intézményes beágyazottság, illetve a nómenklátúra-listára való felkerülés volt.

Mivel a kelet-közép-európai szatellitországok a moszkvai központhoz képest a periférián helyezkedtek el, a káderelit változásainak nemcsak belpolitikai, hanem a szovjetek által elvárt vagy kikényszerített, külpolitikai okai is voltak. Ha a reformkurzus a központban megbukott, (átmenetileg) buknia kellett a periférián is.²⁴ Ilyenkor igazi kihívást jelentett a szatellitország vezetője számára a saját, megbízható helyi káderek alacsonyabb pozíciókban történő „elrejtése” Moszkva szeme elől oly módon, hogy az illetők informális befolyása továbbra is fennmaradjon.²⁵

A kommunista modellben a Párt mint intézmény jelenti az érvényesülés útját, hiszen a Párt értelemszerűen átszövi és behálózza az államot. Szélsőséges esetekben azonban a Párt dominanciája is meggyengülhet, és az intézményes, szervezeti kapcsolódások helyét a nepotizmus logikája helyettesítheti. Neopatrimoniális²⁶ vagy szultanisztikus²⁷ formát öltő nemzeti kommunista rendszerekben a Párt szerepét nagyrészt az Udvar veszi át, ahol a kommunista pártvezér szultán módjára uralkodik, aki döntéseiben saját családtagjait favorizálja. Ilyen esetekben a pártelit helyébe a vérségi alapon meghatározott uralkodó klán lép: jó példa erre Nicolae Ceaușescu rendszere az 1970–1980-as évek Romániájában.²⁸ Ebben a rezsimben a megyei párttitkárok tényleges befolyásában formális pozíciójuk azonossága ellenére is nagy különbségek lehettek aszerint, hogy az uralkodó klán tagjai voltak-e vagy sem. A Párt csupán transzmissziós szíjat jelentett az Udvar számára a központi döntések végrehajtásában, illetve karrierlehetőséget a párttagok számára az Udvar közelébe kerülni.

A klán nemcsak a Pártot használja az állami és társadalmi élet ellenőrzésére, hanem fokozott mértékben támaszkodik az általa felépített és megbízhatóbbnak tartott titkosrendőrségre. A tekintélyelvű rendszerek erős katonaságot tartanak fenn, hogy megvédjék az államot a kívülről fenyegető veszélyekkel szemben, míg a kommunista rendszerek a titkosrendőrségben bíznak a belülről jövő veszélyek megelőzésére. A titkosrendőrség lehet gépezetszerűen intézményesített (mint a keletnémet Stasi), vagy pedig „mítikus”, amelynek ereje éppen kiszámíthatatlanságában rejlik (mint a román Securitate). Az előbbi a totalitárius, utóbbi pedig a szultanisztikus rendszerekre jellemző.

Hanyatló kommunista rendszerekben egyre inkább megfigyelhetők voltak a rezsim egyes kulcsintézményei közötti konfliktusok, sőt a harc is befolyásuk növeléséért. Ilyen volt a Szovjetunióban a hadsereg és a titkosrendőrség közötti rivalizálás: hol a tábornoki kar tagjai, hol pedig a KGB vezetői tudták jobban befolyásolni a pártfőtítkár kiválasztását. Jellemző módon a Szovjetunióban akkor indult reformkurzus, amikor a KGB „delegált” vezetőket a legmagasabb posztra (Andropov, Gorbacsov), és akkor következett be konzervatív fordulat, ha a tábornoki kar protezsáltja jutott szerephez. Mindez elsősorban azért történt így, mert a titkosrendőrségnek értelemszerűen több információja volt a társadalom valós állapotáról, mint a rendszer mindennapjaihoz képest külön világban élő, elszigetelt katonai elitnek.

Demokratikus rendszer – plurális, autonómiákra épülő befolyási modell

A demokratikus modellben a hatalom és a befolyás viszonya és szerkezete gyökeresen eltér a diktatórikus változattól. A hatalommegosztás elve és a párhuzamosan létező hierarchiák többé-kevésbé egyensúlyban tartják a rendszert, amelyben az alá-fölérendeltség logikája mellett hangsúlyosan megjelenik a horizontális koordináció is. A hatalom egyes intézményei kölcsönösen ellenőrzik egymást. A politikai hatalmi logika nem szövi át a társadalom egészét. Piaccgazdaság lehetséges demokrácia nélkül, de a demokrácia még nem maradt fenn piaccgazdaság nélkül, mely utóbbi a társadalmi autonómiák létének és tartós fennmaradásának gazdasági biztosítója. Demokrációkban az egyén társadalmi felemelkedése jóval nagyobb részben tulajdonítható az illető tehetségének és teljesítményének, mint a centralizált, „bürokratikus koordináció”²⁹ rendszereiben.

Demokrációkban nemcsak a politikai szféra plurális, hanem a társadalom is. Többközpontú rendszerekben értelemszerűen egyszerre többféle befolyás létezhet – gazdasági, politikai, szellemi –, de egyik sem tesz szert kizárólagosságra, hálózatszerű működésük révén egyik sem határozza meg a másikat. A befolyás mértéke a piacon mérhető és igazolható, kialakulása pedig – a diktatórikus rendszerekhez képest – konszenzusos jellegű. A szellemi és művészi életben a kulturális sokszínűség elve érvényesül. Az irányzatok képviselői éles vitában állhatnak egymással, de a pluralizmus létének szükségességében egyetértenek.

A demokratikus modell a hatalom társadalmi ellenőrzésének elvére épül, amelyben a versengés elvileg nyilvános, a társadalmi beleszólás lehetősége pedig (a szabad véleménynyilvánítás és a periodikus, bizonytalan kimenetelű, szabad választások révén) biztosított.³⁰ Mindenki számára evidens, hogy egy-egy társadalmi, politikai megbízatás vagy közfunkció betöltése csak adott, belátható időre szól. A rendszer lényegéhez tartozik a politikai váltógazdaság, amelyben a következő kormány elődeivel ellentétes politikát is folytathat. Hogy az éles fordulatokat elkerüljék, a kormányok általában a közös pontokat keresik a választók között, és arra töreksenek, hogy választói bázisukat az ellentábornak is tetsző politikai kezdeményezésekkel növeljék. Demokrációkban akkor is elképzelhetetlen az egypárti alkotmányozás, ha adott pillanatban az egyik pártnak alkotmányozó többsége van. Mindez azért lehetséges, mert a politikai szereplők a rendszer fennmaradását tekintve hosszú távon is érvényes, kooperatív játszmákban gondolkodnak, miközben a rövid távú kérdésekben élesen eltérhet a véleményük. Ennélfogva egyaránt biztosítják a politikai alternatívák felmutatását, a politikai versengést és a rendszer hosszú távú jövőjével kapcsolatos konszenzust.

Mindez nem jelenti azt, hogy demokrációkban közvetlenül a nép kormányozna, illetve hogy ismeretlen fogalom lenne a korrupció, az oligarchizálódás, az elitizmus és a hatalom központosítására való törekvés. Kétségtől van vellejég korrump demokráciák és a korrupciótól többnyire mentes autokratikus rendszerek,³¹ de nemzetközi összehasonlításban egyértelmű, hogy a demokrácia jelenti a biztosabb védelmet

a korrupció ellen. Demokráciákban is lehetnek kirívó társadalmi egyenlőtlenségek, felemelkedhetnek oligarchák, sőt kialakulhatnak oligarchikus hálózatok, de ezek a politikai főhatalomhoz képest többnyire „önálló bolygókként” eltérő röppályán keringenek. Ezek a rendszerek is kitermelhetnek hallatlanul befolyásos és a hatalomért komoly eséllyel harcba szálló szereplőket – lásd például az Egyesült Államokban a republikánus Bush család és a demokrata párti Clinton család küzdelmét vagy korábban a „Kennedy klán” befolyását –, ám ezek a folyamatok a politikai váltógazdálkodás demokratikusan szabályozott keretei között maradnak. Még így is időről időre aggodalomra ad okot a milliárdosok aránytalan befolyása az amerikai politikai versenyre: emiatt sokan hajlamosak az amerikai rendszert „oligarchikus demokráciának” tekinteni. Ennél problematikusabb volt a hidegháborús időszak politikai elitjének „cirkulációja” néhány NATO-tagállamban: például Görögországban sokáig csak a Papandreu és a Karamanlisz család (és klientúrájuk) versengett egymással a hatalomért, míg Olaszországban évtizedekig nem alakulhatott kereszténydemokraták nélküli kormány. A korrupció, előregedő, a hidegháborús érdekek nyomán született és a maffia által gyakran befolyásolt, kereszténydemokraták vezette olasz kormányokat³² csak az 1989-es világpolitikai fordulat rendítette meg, majd a 90-es évek elején a Tiszta kezek néven ismertté vált korrupciós botrányokkal az egész olasz pártrendszer összeomlott, és a politikai térkép radikálisan átalakult. Hasonló folyamatok játszódtak le Görögországban és részben Spanyolországban is.

A pluralista rendszerek Schumpeter által leírt „demokratikus elitizmusának” – amely a versengő elitcsoportok közötti periodikus választást tekintette a demokrácia lényegének³³ – legnagyobb hatású kritikusa C. W. Mills volt, aki a demokratikus intézmények vizsgálatából kiindulva éppen az elitcsoportok intézményes összefonódását érzékelte. Úgy érvelt, hogy bár alsóbb szinteken érvényesül a hatalommegosztás elve, ez Amerikában az elitek szintjén nem valósul meg maradéktalanul. Hiába intézményesült a demokratikus politikai rendszer, ha mindazok, akik stratégiai irányító pozíciókat foglalnak el a társadalomban, erős kohéziójú, zárt csoportot alkotnak. Az intézményesített elitcsoportok informális összefonódása gyengíti a hatalommegosztást. Mills a katonai elit (*warlords*), a nagy gazdasági korporációk vezetői (*big business*) és a legfelső politikai körök (*political cliques*) közötti összefonódást a „hatalmi elit” (*power elite*) kifejezéssel írta le.³⁴ Szerinte ez a három erőcsoport egyetlen szorosan együttműködő hatalmi háromszöget, precedens nélküli erőkoncentrációt hozott létre a „vezérlőpultok” mögött.

Mills azonban nem vesztette el a reményét a demokratikus modellben, de – különösen Schumpeter minimalista felfogásához képest – radikálisabban kívánta működtetni. Úgy vélte, hogy a demokratikus rendszer által biztosított egyenlő jogok csak a nagyobb társadalmi beleszólás, erősebb társadalmi kontroll, tehát a részvételi demokrácia növelése révén érhetőek el. Nem vonta kétségbe a demokrácia formalizált, intézményesített rendszerének értékeit. Felismerte, hogy az intézmények gátat szabnak a hatalmi önkénynek, és fenntartják a fékek és ellensúlyok rendszerét. Mindazonáltal aláhúzta az állampolgárok aktív és közvetlen részvételének fontosságát a politikai folyamatok ellenőrzésében,

mert tudta, hogy a demokráciának nemcsak az intézményekben kell élnie, hanem az állampolgárok „lelkében”, mindennapi demokratikus elkötelezettségében is.

A demokrácia jövője végső soron azon múlik, hogy az emberek magukénak érzik-e a rendszert, képesek-e felismerni az antidemokratikus tendenciákat, és képesek-e fellépni ellenük. Mills azt hangoztatta, hogy a demokrácia akkor erősödhet meg, ha a pártvezetőket a tagság közvetlenül ellenőrzi, és ha a választott politikusokkal szemben befolyásos oligarchák, bürokraták és technokraták hatalmát csökkenteni lehet.

Maffiaállam, hibrid rezsím - egycentrumú, informális befolyási modell

A maffiaállam a tekintélyelvű politikai rendszerek³⁵ egyik alelete, amely a klasszikus tekintélyelvű diktatúrákhoz képest megengedőbb, közvettebb, informálisabb és „pluralistább” eszközöket használ hatalma fenntartása érdekében. Magyar Bálint meghatározása szerint a maffiaállam „a parazita állam privatizált formája, a fogadott család politikai, közhatalmi eszközökkel bonyolított gazdasági vállalkozása”.³⁶ Miként a maffia, a maffiaállam is a fogadott család logikájára épül, itt azonban a közhatalmi intézmények is rendszer szintűen szolgálják a politikai család – és elsősorban a Családfő – érdekeit. Mindez bizonyos fokig rokonságot mutat a már említett neopatrimoniális és szultanisztikus rendszerekkel. Itt is tradicionális elemekre épülő, felülről irányított, illiberális rezsímről van szó, de annak nem a kemény, totalitárius változatról, hanem olyan kormányzási gyakorlatról, amely célját puhább eszközökkel (propagandával, cenzúrával, kooptációval, egzisztenciális fenyegetésekkel) éri el.³⁷ Olyan államról, amely a demokrácia paravánja mögött szisztematikusan autoriter gyakorlatokat működtet, és ezért a hibrid vagy vegyes rendszerek jellegzetes megnyilvánulási formájának tekinthető.

A hazai kutatók véleménye megoszlik azzal kapcsolatban, hogy a 2010 utáni magyarországi rendszer még demokráciának vagy már valamilyen tekintélyelvű rendszernek tekintendő-e. Az elemzők csak abban értenek egyet, hogy a berendezkedés már nem minősíthető liberális demokráciának. Csillag Tamás és Szelényi Iván szerint azonban továbbra is demokráciáról van szó, mert a kormány leváltásának elvi lehetősége fennáll.³⁸ Velük szemben Kornai János és Bokros Lajos – Magyarhoz hasonlóan – autoriter rendszerről beszél.³⁹ Kornai szerint „2010-ig Magyarországon kiépültek a demokrácia alapvető intézményei, ám az U-kanyar óta megkezdődött és számottevő mértékben befejeződött azok szisztematikusan lerombolása. (...) Orbán Viktor rendszere átlépett a demokráciák osztályából az autokráciák osztályába”.⁴⁰ Bokros úgy véli, „kiépült az oligarchikus rend, a tekintélyelvű (autoritárius), erősen központosított politikai hatalom, a korlátozatlan állam”.⁴¹ A demokrácia elleni lázadásnak tekinti a rendszert Ungváry Rudolf és Pataki Ferenc, de más-más nézőpontból: Ungváry szerint ez a rezsím egy – az állampolgárok többsége számára láthatatlanná manipulált – „mutáns fasisztoid”

képződmény, míg Pataki számára ez egy újkollektivista, neokommunista kísérlet.⁴² Szalai Erzsébet a rendszert féldiktatúrának,⁴³ e sorok írója pedig hibrid rezsimeknek⁴⁴ tekinti, amelyre ma már jellemzőbbek a kompetitív tekintélyelvű rendszer,⁴⁵ mint a demokrácia jegyei. Mivel folyamatosan változó, „mozgó célpontról” van szó, olyan elképzelések is érvényesek lehetnek, amelyek a rendszert történetileg változónak látják, és egy adott pontig – például az Alaptörvény negyedik módosításáig – „illiberális demokráciának”, onnantól viszont tekintélyelvű berendezkedésnek tartják.

Steven Levitsky és Lucan Way szerint a „kompetitív tekintélyelvű rendszerek olyan, civilek által irányított rezsimek, amelyekben formálisan léteznek demokratikus intézmények, és a politikai küzdelem is elsődlegesen ezekben zajlik, de a hatalmon lévők az államot arra használják, hogy lényeges erőfölényhez jussanak ellenfeleikkel szemben. Ezek a rezsimek annyiban kompetitívek, hogy az ellenzéki pártok a demokratikus intézményeken keresztül próbálnak versengeni a hatalomért, annyiban viszont nem demokratikusak, hogy a játéktér a hatalmon lévők javára lejt. A versengés valódi, de nem fair.”⁴⁶

Demokráciákban a választási szabályok rögzítettek, de a választás kimenetele bizonytalan. Hibrid rezsimekben a szabályozás hektikus, a szabályok elasztikusak, tisztázatlanok,⁴⁷ és a választás kimenetele biztosra vehető, mert a választások csak formálisan szabadok, de nem tiszták. Ilyen hibrid, kompetitív tekintélyelvű rendszer volt például az 1990-es években Mečiar Szlovákiája, Iliescu Romániája, Tudjman Horvátországa és Milosevics Szerbiája.⁴⁸ Végül ezektől is eltér a teljes tekintélyelvű diktatúra (*full authoritarianism*), ahol nincsenek szabad választások (ezért a végeredmény előre biztosra vehető), s a helyettük alkalmazott, mindig manipulált, rituális „választás” csak a rezsimek melletti tömeges kiállítás demonstrálására szolgál. (Ilyenek például a közép-ázsiai poszt-kommunista diktatúrák, Lukasenka Fehéroroszországa, Alijev Azerbajdzsánja, illetve a 2011 utáni putyini Oroszország.)

A magyar rendszer elemzőivel csak a liberális demokráciával való szakításban ért egyet a modell magyarországi megteremtője, Orbán Viktor miniszterelnök, aki saját politikájáról, a centrális erőterben megszilárduló „nemzeti együttműködés rendszeréről” (NER) pozitív értelemben mint „illiberális államról” beszél.⁴⁹ Orbán szerint a NER nem jelent kilépést a demokrácia keretei közül, inkább arról van szó, hogy a demokrácia többségi, kollektivista, antiliberális, etatista, nemzeti elemei kerültek túlsúlyba a korábbi „zavaros évtizedek” versengő, liberális, individualista, nyugatos és piacbarát politikájához képest. Orbán már 2009-es kötcsei beszédében kifejezte azt a meggyőződését, hogy a pluralista demokráciát kísérő értékviták szerinte ártanak a magyar nemzetnek, ezért inkább egy domináns párt uralta rendszer létrehozása volna kívánatos, amely pártviták helyett a többség nevében egyszerűen deklarálja értékeit.⁵⁰

A maffiaállami modell kritikussai szerint a klasszikus maffia másként működik, mint a Magyar Bálint által leírt rendszer. Horn Gábor úgy véli, a maffia racionális, a gazdasági haszonra összpontosít, a prosperitásban érdekelt, és a maffiának nincs osztályadalmi víziója, ellentétben a NER működtetőivel, akik nemcsak saját hasznukat nézik, hanem a társadalom átalakítására vonatkozóan is vannak álmaik, elképzeléseik – ergo a kifejezés

használata téves, a modell érvénye megkérdőjelezhető.⁵¹ De a maffiaállam nem egyszerűen az államba befurakodott maffiát jelenti, a hasonlóságok ellenére a maffiaállam fogalma különbözik a maffiától. Nem elsősorban abban, hogy vezetője szándéka szerint a közjót kívánja-e szolgálni vagy sem; cinikus-e vagy megszállott misszionárius. A maffiaállam abban különbözik a klasszikus maffiától, hogy **nem csak egyes állami funkciókat vesz át, hanem az állam egészét a maffia logikája szerint működteti.** A klasszikus maffia kívülről igyekszik beépülni az államba, egyes területeket és tevékenységi köröket kiszakítani az állami kontroll alól, és helyébe egy külső informális szerveződés szabályait érvényesíteni saját, közvetlen érdekei szerint. A maffiaállam viszont mindenekelőtt **állam, amelyet azonban teljes egészében kiüresített és belülről elfoglalt egy rendkívül összetartó politikai vállalkozói kör.** Ez a kör szisztematikusan előnyöket nyújt tagjainak az állam működtetése révén, és szisztematikusan kizár ezen előnyök köréből másokat. A jutalmazás és büntetés nem kötődik párttagsághoz, ideológiához (ahogy a kommunista rendszerben), de nem kötődik szakmai teljesítményhez sem. Nem jellemzik a spontán, szabadon alakuló társadalmi kapcsolatok, vagy más néven a „gyenge kötések” rendszere sem (ahogy a piaci és demokratikus rendszerekben ez megszokott), hanem sokkal inkább a hívektől elvárt „erős kötésű” lojalitás-kapcsolatok.⁵² A maffiaállamban az államosítás is privatizáció, mert először magát az államot privatizálták. Itt a közérdekre való hivatkozás valójában a magánérdekek érvényesítésének fedőszövege.

A maffiaállam mindig „szabályosan” jár el, mert törvényeit közvetlen érdekeihez igazítja. A korrupció nem egyes társadalmi szegmenseket érint, hanem rendszerszintű, és közvetlenül a politikai elit által vezérelt.⁵³ **A felülről terjedő korrupció mindig sokkal károsabb,** mint az alulról induló, mert ha a társadalom tagjai azt látják, hogy választott vezetőik saját zsebre dolgoznak, akkor gyorsan elveszítik hitüket a tisztességes előrejutás lehetőségében. Az elit-korrupció morálisan lehetetleníti el a rendszert, így nem csoda, ha mindazok, akik tisztességes és versenysemleges szabályok szerint szeretnének játszani, nagy tömegben távoznak az országból, a többiek pedig apátiába esnek, vagy maguk is csatlakoznak a gátlástalanság és cinizmus kultúrájához.

Ebben a modellben a hierarchia nem formalizált szervezet. A fogadott család rátelepszik az intézményrendszerre: a mozgásterét korlátozó, transzparenciát garantáló szabályokat eltörli, vagy érvényesítésüket lehetetlenné teszi, míg az állam tényleges tevékenységét elfedő formalizált szabályokat megtartja. Modern demokráciákban a választók az államot csak akkor fogadják el legitim szereplőként, ha azt hiszik róla, hogy semleges, tehát nem célja, hogy egyes, kitüntetett társadalmi csoportoknak kedvezzen mások ellenében. Ezért, a látszat fenntartása érdekében, a fogadott családnak nem érdeke a demokráciából megörökölt intézményhálózat teljes megszüntetése. Az intézményekből annyit és úgy tart fenn, amennyire szüksége van rá csoportérdekei érvényesítése és a közérdek „fátylának” fenntartása végett. Fenntartja ugyan az intézményeket, de feladataikat átalakítja, működésüket pedig kiüresíti vagy ellehetetleníti.

A maffiaállamban **a párt már nem a hatalom forrása, csupán transzmissziós szíja.**⁵⁴ A párt nem autonóm, nincs elég felhajtóereje, hogy új politikusokat hozzon felszínre.

A politikusok kiválasztása fentről történik, és a párt is csak a fentről jövő utasításokat hajtja végre. Ahol az utasítások végrehajtása nem történik meg zökkenőmentesen, ott a helyi pártszervezetet a központi vezető egyszerűen feloszlatja. A vezető a pártot már leginkább csak kampányok idején használja, végrehajtó szerepbe szorítva. Ebben a rendszerben a párttagság motiválatlan, mert a rendszer nem garantálja a párttagok előrejutását. A hatalom számára épp az a legnagyobb veszély, hogy az állam belülről történt elfoglalása egyúttal a párt kiüresítésével és elvesztésével járhat. Egy darabig fenn lehet tartani a „pártállami” erő illúzióját, ehhez viszont meg kell erősíteni a tagság lojalitását, például úgy, hogy a párt aktív tagjai részesüljenek az államon keresztül szétosztható javakból (földek, trafikok, helyi pozíciók stb.). A problémát az okozza, hogy az állam egy idő után kevesebb kedvezményt tud nyújtani, mint ahány jelentkező pályázik ezekre a kedvezményekre. A jutalmazások rendszere csak korlátozottan működik, mert – erőforrások híján – ez a lehetőség elsősorban a fogadott család tagjainak privilégiuma, s nem az egyszerű „pártkatonáké”. Ezért a rezsimnek folyamatosan szüksége van olyan erőforrásokra, amelyek révén biztosíthatja támogatói lojalitását.

A legkönnyebben azok a diktatórikus vezetők képesek fenntartani hatalmukat, akik számára korlátlanul rendelkezésre állnak a hatalom kiterjesztése révén könnyen monopolizálható természeti erőforrások (olaj, gáz stb.). Ezért lehet tekintélyelvű hatalmat fenntartani például Oroszországban, Azerbajdzsánban, valamint a közép-ázsiai országokban.⁵⁵ Olyan országokban viszont, ahol ezek a monopolizálható javak nem állnak rendelkezésre, a vezető arra kényszerül, hogy különböző társadalmi csoportokkal időleges kompromisszumot kössön, vagy másfajta erőforrásokat mozgósítson. Fehéroroszországban Lukasenko a „kedvezményes függés” helyzetét alakította ki Oroszországtól, így a rezsim fenntartása nemcsak a belső, hanem az elérhető külső erőforrásokon is múlik. Magyarországon Orbán Viktor különösen leleményes volt a rendszer külső erőforrásainak folyamatos biztosításában. **Ami Alijev számára az olaj, Putyinnak a gáz, azt jelenti Orbán számára az Európai Unió,** amely rendszeres anyagi támogatást ad. Rájött arra, hogy az EU rövid távon nem tudja és nem is akarja megvonni ezeket a támogatásokat egyik tagországtól, mert abból indul ki, hogy az unió a közös európai cél mellett elkötelezett, demokratikus országokból áll. Így tehát a magyar kormányfő a bejövő pénzt könnyedén az Európai Unió céljaival ellentétes célokra, a hibrid rendszer megerősítésére és saját, támogató klientúrája kielégítésére használhatja. A Magyarországon 2010–2015 között létrejött hibrid rezsim nemcsak illiberális államot⁵⁶ jelent, hanem egyfajta „járadékos államot” (*rentier state*) is, amelynek fenntartásához a vezetőnek szüksége van a demokratikus államok adófizetőitől érkező apanázsra.

Mindez szokatlan helyzetet teremt. Míg a fehérorosz Lukasenko rezsimje az Oroszországtól kapott kedvezményektől függ,⁵⁷ addig Orbán rendszere az Európai Uniótól kapott támogatásoktól. Az uniós pénzek hazai felhasználása a politikai elithez kötődő klientúrát erősíti. Míg azonban Lukasenko a kívülről érkező (Putyin által folyósított) pénzt „rendszerkonform” módon használja fel, addig Orbán a saját berendezkedéséhez képest rendszeridegen (a liberális demokráciák által folyósított) forrásokra támaszkodik. Oroszország

olyan szomszédját támogatja, amely belesimul az érdekkörébe; az Európai Unió viszont olyan országot finanszíroz, amely „nemzeti szabadságharcot” vív ellene.

A politikai jutalmakat minden rezsimben csak egy relatíve szűkre zárt, lojális kör kaphatja meg, mert az erőforrások végesek. Megindul tehát a harc a fejlesztési forrásokért⁵⁸ a maffiaállam vezetői között is. A rendszer akkor képes uralmát meghosszabbítani, ha kielégíti a politikailag nélkülözhetetlenek és befolyásosak csoportjait, továbbá féken tartja a lecserélhetőek széles körét.⁵⁹ A féken tartás eszköze lehet például a megfelelő propagandával kísért és az állam „ajándékaként” bejelentett rezsicsökkentés. Amennyiben a szavazótábor megtartásának más lehetőségei kimerülnek, úgy a maffiaállam is előszeretettel alkalmazza a negatív kampányt a támogatók kohéziójának és „harci szellemének” ébren tartása végett. Amióta Orbán Viktor a miniszterelnök, az elemzőnek sokszor az az érzése, hogy Magyarország folyamatos külső támadásnak van kitéve, már-már blokád alatt áll. A nemzeti szabadságharc sikeres megvívásához a külső ellenséggel (eurokraták, bankok, multinacionális vállalatok, nyugdíjbiztosítók, menekültek, külföldi gyarmatosítók stb.) szembeni sikeres védelem nem elég; ennél többre – éberségre – van szükség, a magyar nemzet soraiba befurakodott belső árulók (kozmpolitikák, szinglik, melegek, modern művészek, külföldre vándorló fiatalok, filozófusok és kommunikációs szakos egyetemi hallgatók stb.) elleni küzdelemben. A központi gyűlöletkampányok a nemzeti identitás, sőt – a Horthy-korszakból ismerős – „nemzeti öncélúság” témái körül forognak, amelyben a fogadott politikai család önmagának tartja fenn a nemzethez tartozás meghatározásának jogát.

A Fidesz 2003-ban megújított szabályzata óta a pártszervezet választókerületi rendszerben működik, a választókerületek vezetője kiválasztásában pedig a pártelnöknek vétőjoga van. Általában a választókerületi elnökökből lesznek a párt képviselőjelöltjei, ám a kapcsolat nem automatikus. E ponton újra beléphet a pártelnök, és olyan képviselőjelöltet javasolhat, akiben jobban megbízik. 2010-ben Orbán Viktor még komolyan tartott attól, hogy a Fidesz várhatóan elsöprő győzelem után a párt felduzzadt parlamenti frakciója nem fog kitartani mellette a radikális rendszerátalakítás során, ezért a képviselőjelölteket egyenként felcsúti házába rendelte, hogy személyesen győződjön meg a lojalitásukról. A Fidesz frakciója azonban 2010–2014 között az Orbán által remélnél is „jobban teljesített”: nemhogy a frakció egysége nem tört meg, hanem a kormányfő kétharmados többséggel tudta végigvinni az 1989-es alapokon álló köztársaság és a liberális demokrácia leépítését.

A maffiaállami modellben a politikai család vezetője egyre inkább „Keresztapaként” vagy akár „gazdaként” bánik pártja, kormánya és holdudvara tagjaival. Egyes kiszemeltekkel a formális politikai kapcsolatokon túlmenő, személyes, „bratyizó” gesztusokra is hajlandó, amikor például látogatást tesz beosztottja ültetvényén, szót vált az ott dolgozó rabokkal, és megköstolja a „ház borát”. A rendszerben privilégiumnak számít, ha a „gazda” egy-egy találkozás erejéig rajta tartja a szemét beosztottjai magánéletén, mert ez a közeli, személyes kapcsolat fennállását üzeni a párttársak felé. Márpedig a maffiaállam kormánypárti politikusai számára a legnagyobb elérhető kincs a kormányfő

támogató fizikai közelsége. Saját ázsiójukat elsősorban ezzel emelhetik. A Keresztapa gyakran megvédi alárendeltjeit, ha azok urizáló, pökhendi, fényűző életmódját kifogásolja a sajtó. A rendszer a pártos aktivitást jobban díjazza a szakértelemnél, de a személyes lojalitás messze felülírja a pártos aktivitást is. Például a *Figyelő* című gazdasági hetilap publicistája szerint: „Lázár [János] a szemét mindig felfelé, Orbánra szegezi, lefelé viszont sokakba belerúg. A Fideszen belül is van, aki úgy látja, hogy a pártban nem a kongresszusokon és a nyilvános fórumokon kell jól szerepelni és araszolgatni felfelé, hanem a legfontosabb paraméter az Orbán Viktorhoz fűződő viszony. (...) [Lázár] Orbán utasításait és kéréseit még akkor is teljesítette, ha azok rövid távon nem az ő érdekeit vagy népszerűségét szolgálták.”⁶⁰

A Carl Schmitt által leírt „barát–ellenség” politikai dichotómia⁶¹ a maffiaállamban nem elsősorban pártvonalak mentén különül el, hanem létezik a párton és államon belül is, sőt a kormányoldal egyes politikai szereplői közötti küzdelemben. Látszólag olyan helyzet teremődik, amelyben a hobbesi „mindenki harca mindenki ellen” csak a Családfő-Keresztapa gondos odafigyelése, okos egyensúlyozása vagy harcok iránymutatása révén tartható kordában. Mindez fölerősíti a vezér karizmatikus legitimitását, mert táborában egyre többen hisznek abban, hogy csakis az ő uralma lehet a rend biztosító, a győzelem záloga. Egyre többen gondolják, hogy Orbán nélkül a párt nem tudna győzni, Orbán nélkül az állam szétesne: Orbán tehát nélkülözhetetlen.

A rendszer origójában tehát a patriarchális Családfő (Keresztapa) áll. Körülötte koncentrikus körökben helyezkednek el a nélkülözhetetlenek, a befolyásosak, valamint a felcserélhető támogatók. A parlament ugyan kétharmados többséggel választhat, de a parlamenti frakció tagjait Orbán választja ki. Ugyanez a helyzet az összes, korábban a kormánytól független intézmény vezetőivel. A formalizált testülethez tartozás azonban nem mindig feltétele annak, hogy valaki a fogadott politikai család tagjává váljon.

Összefoglalva, az itt elemzett három különböző rendszernek a befolyásolás különböző modelljei felelnek meg. Az alábbi táblázat a különböző hatalmi rendszerek domináns rendszereit és befolyási modelljeit foglalja össze:

Hatalmi rendszer	Domináns intézmény	Befolyási modell
Diktatúra	Párt/állam	Egycentrumú, formális, hierarchikus
Demokrácia	Versengő intézmények	Pluralista, autonóm, versengő
Maffiaállam	Fogadott politikai család	Egycentrumú, informális, tekintélyelvű

A kommunista rendszer diktatórikus volt, amelyben a diktatúra gyakorlása az intézményesített államon és az alkotmány felett „szabadon lebegő”, jogilag ellenőrizhetetlen Párton keresztül történt. Ha a rendszer egyszerre mutatott totalitárius és vezérelvű (szultanisztikus) jegyeket, a hierarchikus befolyási rendszer nem annyira az intézményes kapcsolatok, mint inkább uralkodói önkény szerint alakult. Intézményesített diktatúrákban a politikai befolyás az állami és pártvezetésben elfoglalt formális pozíciók

szerint mérhető. A kommunista rendszerek többségére nem az intézménynélküliség, hanem a hierarchikus intézmények burjánzása jellemző.

A demokratikus politikai rendszerekben a befolyást nem lehet kizárólag egyetlen hierarchián mérni, hiszen pluralista társadalomban sokféle, egymással versengő erőközpont jött létre. A liberális alkotmányosság és a fékek–ellensúlyok intézményesített rendszere korlátot szabott a hatalom és befolyás túlzott centralizációjának. Ezzel együtt nem kevés demokratikus országban látunk példát a különböző elitcsoportok összefonódására, az oligarchizálódásra és a hatalom túlzott központosítására, de ezt többnyire ellensúlyozzák az erős, független intézmények és a jól szervezett civil társadalom.

A maffiaállam a puha tekintélyelvű rendszerek egyik esete, amelyben a demokrácia továbbra is hivatkozási alapul szolgál a hatalmon lévők számára, de a demokratikus intézményrendszert szisztematikusan kiüresítik, és eredeti céljával ellentétes módon működtetik. Legtöbbször olyan illiberális, centralizált, hibrid rezsimről van szó, ahol az uralom nem a szuronyok hegyén nyugszik, hanem erőteljesen megjelenik a vezérelvűség, és keveredik a tradicionális és karizmatikus legitimitáció. A maffiaállam befolyási modellje az egycentrumú hatalomhoz és a vezér személyéhez kötődő, nagyrészt „családi” jellegű, informális érdekérvényesítés.

A politikai befolyás körei Magyarországon

Hogyan, milyen formában működik a politikai befolyásolás egy hibrid rezsimben? Tanulmányom következő részében a maffiaállami befolyásmodell konkretizálására teszek kísérletet, a 2014–2015-ös magyarországi adatok vizsgálata alapján. Elemzésemben a magyar „befolyás-barométerre” támaszkodom. E barométer úgy jött létre, hogy *A 100 leggazdagabb* című éves kiadvány⁶² szerkesztője nem elégedett meg a leggazdagabbak lajstromozásával, hanem megpróbálta azt is felmérni, hogy kik a legbefolyásosabbak Magyarországon. Politikai elemzőket kért fel arra, hogy vélt befolyásosságuk alapján száz politikust, üzletembert, közéleti szereplőt helyezzenek el egy 0-tól 100 pontig terjedő skálán. Fontos megszorítás volt, hogy az elemzők⁶³ csak a *Napi.hu* által számukra előre megnevezett személyek közül választhattak. Az elemzőktől beérkezett válaszokat a kiadvány munkatársai szereplőnként összesítették, kivették a legalacsonyabb és a legmagasabb pontszámot, majd a megmaradt pontszámoknak vették a számtani átlagát. Az így kapott „osztályzatok” alapján állították elő a magyar befolyás-barométert.

Az elemzők a következő definícióval dolgoztak: az a személy befolyásos, „aki egy ügy érdekében közvetlenül vagy közvetve több pénzt és/vagy erőforrást tud megmozgatni”.⁶⁴ Ez a definíció nyilvánvalóan vitatható, hiszen a befolyás fogalmát szűken, rövid távon, a materiális javakra vonatkoztatva értelmezi. Azért rövid távon, mert az egy ügyre megmozdítható erőforrások biztosítása független az erőforrások felhasználásának

eredményétől. Lehet, hogy az a befolyásosabb, aki kisebb ráfordítással nagyobb eredményt tud elérni, vagy az, aki nem csak egy, hanem egyszerre több ügyre képes rendszeresen erőforrásokat mozgósítani. A befolyás fogalmának nyilvánvalóan van időbeli korlátja, ezért az elemzők a fogalmat elsősorban praktikus dolgokon keresztül próbálták megragadni, figyelmen kívül hagyva a tágabb értelmű és hosszabb távra érvényes hatásokat. Egy példa: a „nemzeti együttműködés rendszerén” (NER) belül Liszkay Gábor lapigazgató nyilván nagyobb politikai befolyással rendelkezik, mint Eötvös Péter zeneszerző. De a politikai vezetők mégis utóbbit illették a legmagasabb kitüntetéssel abban a reményben, hogy ez által a rendszer egésze kedvezőbb színben tűnik fel. Feltehető a kérdés, hogy ki a befolyásosabb a rendszer szempontjából: Liszkay Gábor vagy Eötvös Péter. A megkérdozett elemzők választása – nyilván jó okkal – Liszkayra esett.⁶⁵

De nem az a kérdés, hogy az elemzők tévednek-e vagy sem. Ők a „befolyás-barométerben” a legjobb tudásuk alapján foglalták össze véleményüket, amely e tanulmányban nem vita tárgya, hanem kiindulópont. Az viszont szembetűnő, hogy számukra a „befolyás” fogalma a rövid távon megszerezhető materiális előnyök esélyét jelenti. Ez pedig sokat elárul a magyar közgondolkodásról. Mivel céloom nem egy új definíció alkotása, hanem az általuk adott listák elemzése, az ő meghatározásukat veszem alapul. A magyar befolyáslista egycentrumú és a politika által vezérelt. Nincs arról szó, hogy számos, hozzávetőlegesen egyenlő értékű kapcsolódási pont létezne a befolyások széles hálózatában. Mi több, úgy tűnik, a befolyás fogalma is egészen szűken, a politikai hatalom centrumához viszonyítva értelmezendő.

Az elmúlt két év magyarországi „befolyás-barométere” számos tanulságot kínál. Elősként itt van Orbán Viktor személye. A regnáló miniszterelnök mindkét vizsgált évben listavezető volt, holott az ő esetében a „befolyás” fogalma legfeljebb nemzetközi szinten értelmezhető. A magyar belpolitikát tekintve Orbán nem egyszerűen „befolyásos”, hanem – kis túlzással – ő maga a „rendszer”. Ő áll az általa megteremtett és önmagára szabott rendszer centrumában. Az övé a legnagyobb hatalom, így mások befolyását épp a hozzá való viszony szerint mérik. Ha egy képzeletbeli körzöt leszúrunk a neve mellé, és kisebb-nagyobb köröket rajzolunk őhöz viszonyítva, könnyen megkaphatjuk a befolyásos emberek listáját aszerint, hogy ki melyik kör vonalán helyezkedik el. Úgy tűnik, a kapcsolati hálók „fennakadnak” a befolyás-hierarchia koncentrikus körein.

Számos jel mutat arra, hogy a politikai családfő szerepét betöltő Orbán kedvére játszik e különböző körök valamelyikében elhelyezett híveivel. Sok munkával és feltétlen lojalitással közel lehet kerülni hozzá, hogy aztán az illető – munkája és lojalitása ellenére – váratlanul mégis egy külső körben találja magát. Egy dologra azonban Orbán e „káderforgatás” során is mindig odafigyel: senki ne kerüljön a legtágabb körön kívülre. Elvégre később bárkire szüksége lehet. Ha úgy alakul, az átmenetileg kegyvesztett kliens idővel ismét viszonylag befolyásossá válhat.⁶⁶ Aki lojális Orbánhoz – és ezt látványosan nem mondja fel –, bent maradhat a rendszerben. De arra is van példa, hogy a vezető megbocsát a tékozló fiúnak, mert tudja, hogy visszatérése után ő már csak tőle függ.⁶⁷

A Családfő senkit sem hagy az út szélén azok közül, akik egyszer a fogadott politikai család tagjaivá váltak.

Pragmatikus okokból Orbán rendre befogad a Fidesz tágabb körébe olyanokat, akik korábban az állampárt oldalán⁶⁸ vagy a szocialista–liberális oldalon álltak.⁶⁹ Ezek az emberek a politikai családba többnyire csak a szavazatszerzés szándékával felmutatható bábként kerülnek be, bár akadnak olyanok is, akikre ideológusi, szervezői vagy aktivista szerep vár. A néppárti ambíciók vezették Orbánt számos korábbi MDF-es, kisgazda vagy kereszténydemokrata politikus átvételében.⁷⁰ Ezekben az esetekben azonban – a látszat ellenére – sohasem szabad összeverni a néppárt és a „család” fogalmát. A kívülről hozott káderek a holdudvart jelentő néppártba bejuthattak, de a fogadott politikai családba szinte soha.

A miniszterelnök és köre anyagi gyarapodásának vizsgálata az egyik lehetséges eszköz arra, hogy megmutatkozzék a hatalom valódi természete. A tényfeltáró újságíró, Ferenczi Krisztina szavai egy új, refeudalizációs folyamatot írnak le: „A központosság lényege: a pókháló mindenhová elér, a legkisebb településeket is befonja, és a közepén Orbán Viktor ül. Nemcsak az általa kontrollált törvényhozás szolgál számtalan esetben személyes érdekeket, de a teljes fideszes politikai osztály és a közigazgatás is Orbán kegyeitől függ, helyben pedig a közmunkát is a polgármester adja, és ha nem vagy vele jóban, akkor éhen hal a családod. Ergo: pofa be, ez az egyetlen érvényes szabály. Ezekben a helyeken, ezekben a helyzetekben semmilyen politikai jog nem érvényes. A »pofa be«, a teljes kiszolgáltatottság a legfontosabb lépés az új jobbság és a cseléd-lakások Magyarországnak visszatérése felé.”⁷¹

A hatalmi piramis legalján a falusi polgármesterek, helyi gazdák és görék találhatók, akik a vidéki közmunkások megélhetéséről gondoskodnak. Ez a „gondoskodás” politikailag is értendő: sokszor csak azok a közmunkások kaphattak további munkalehetőséget, akik saját, lefotózott szavazócédulájukat bemutatva bizonyították, hogy „helyesen” szavaztak.

Ferenczi szerint Orbán felemelkedése a hatalom centrumába – két, egymást követő, elvesztett választás után – nem csak az ő politikusi ügyességének, hanem ellenfelei alkalmatlanságának volt a következménye. Sikerének titkai között ott van „a 25 éves, szisztematikus építkezés és az ellenfelek végtelen kényelmessége és rövidlátó ostobasága. Orbán nagyon dörzsölt hatalomtechnikus lett, ehhez ért igazán a politikából, és a másik oldal egyszerűen, fokozatosan lemaradt mögötte. Nagy szerepe van mindebben egy immár tulajdonképpen nyílt titoknak, az évtizedes Puch–Simicska-összebútorozásnak: Orbán pontosan felmérte, hogy azt, amit tervez, egyedül nem fogja tudni keresztülvinni: a szocialisták rövidlátása pedig romlottsággal is párosult.”⁷²

A szocialistáknak sokáig nem volt veszélyérzetük Orbánnal kapcsolatban, mert (önmagukból kiindulva) minden körülmények között fenntarthatónak vélték a háttérmegegyezések politikáját. A 2006 és 2010 között hatalmon lévő baloldali–liberális politikai elit elfáradt, kiüregedett, elveszítette valóságérzékelését és kezdeményezőkézségét. Az SZDSZ-ben elő nem készített, végig nem gondolt generációváltás történt a párt élén,

amely a liberális párt identitásvesztéséhez és gyors zuhanásához vezetett. Az MSZP és Gyurcsány Ferenc politikai patthelyzetéhez vezető kötélhúzása pedig még akkor is folytatódott, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a reformokat nem lehet végigvinni, a párt belülről nem tud megújulni, a kormány pedig kisebbségbe került. A 2008-as elvesztett népszavazás után a szocialista kormány külső támogatásra szorulva, érdemi reformpolitika nélkül még két évig vegetált, belesodródva a világgazdasági válságba, amely kiütötte a ringből – ahelyett, hogy egy 2008 tavaszára előrehozott választások révén megakadályozta volna a Fidesz későbbi kétharmados parlamenti többségét. A jobboldali ellenzéki pártok és paramilitáris alakulataik egyre fokozódó agresszivitása⁷³ mellett egyfajta baloldali politikai alvajárás is hozzájárult a harmadik köztársaság bukásához, a jogállam és a liberális demokrácia lebontásához és a Fideszre épülő domináns pártrendszer létrejöttéhez.

Orbának és körének tehát szokatlanul hosszú ideje volt felkészülni a kormányzásra, mert a 2006-os őszi önkormányzati választások óta a Fidesznek állt a zászló. Orbán stratégiáját az „egyszer kell csak győznünk, de akkor nagyon” gondolata határozta meg. Amint azt a 2007-es bálványosi nyári szabadegyetemen megfogalmazta: „egy választást egyszer kell csak megnyerni, de akkor nagyon. Ha a szövetségnek komoly többsége lesz a parlamentben, akkor eljön az ideje a nagy nemzetpolitikai változásoknak. Ehhez nagy nemzeti katarzisa van szükség, nincs mód javítgatásokra, toldozgatásra, elsőprő győzelmet kell aratnia a polgári szövetségnek a következő választásokon.”⁷⁴

E stratégia jegyében Orbán titokban tartotta a kormányzásra vonatkozó konkrét politikai elképzeléseit – amelyek talán megoszthatták volna a közvéleményt –, és inkább a legkisebb közös többszörösrel, a széles társadalmi támogatottságot fenntartó kormányellenes negatív kampánnyal operált. A 2010-es elsőprő választási győzelem után viszont nekiláthatott valódi tervei megvalósításához, ami két éven belül egy teljesen új hatalmi szerkezet kialakítását eredményezte. Ennek volt része a radikális eliticsere szándéka, a politikai családfőhöz hű káderréteg pozíciókba helyezése.⁷⁵

A Függelékben közölt 40 fős listákban megismerkedhetünk a NER fogadott politikai családjának legbefolyásosabb tagjaival. Ami első ránézésre is szembetűnő: ez a **politikai család mindenekelőtt macsó**. A 2014-es listának mindössze egyetlen női tagja van, Németh Lászlóné, aki sokáig Simicska Lajos jobbkeze volt. Az ő anonimitására jellemző, hogy 2012-es miniszteri kinevezése után a sajtó hetekig azt találgatta, vajon mi lehet a keresztneve. A 2015-ös listán viszont már egyetlen nő sem szerepel. Némethné befolyása a miniszteri székből való távozásával meggyengült, majd az Orbán–Simicska-szakítás után jelentéktelenné vált. A női gazdasági és politikai szereplők közül senki sem lépett a helyére. A befolyáslista szereplőinek maskulin monopóliuma megkérdőjelezhetetlen. A hatalom végletes centralizáltságára jellemző, hogy *Forbes* magazin felmérése alapján a magyar közéletben a kormányfő feleségét, Lévai Anikót tekintik a legbefolyásosabb nőnek.⁷⁶ Az üzleti szférában Csányi Sándor korábbi beosztottja, Balogh Gabriella, a média világában Vidus Gabriella, a kultúrában pedig Eszenyi Enikő tűnt ki.⁷⁷ Ők négyen

azonban még csak közel sem kerültek ahhoz, hogy a nevüket megemlítsék a legbefolyásosabb személyek listáján.

Ezen a listán jellemzően fideszes vagy Fidesz-közeli férfiak szerepelnek. A kormány mögött álló pártszövetség másik tagja, a KDNP nem „delegál” senkit a legbefolyásosabbak közé. A vizsgált két évben (2014–2015) a fogadott politikai család exponensei különböző körökből érkeztek, akiket így lehet csoportosítani:

1. **Fideszes kormánytagok** (Lázár János, Orbán Viktor, Pintér Sándor, Szijjártó Péter, Varga Mihály);
2. **Fideszes pártpolitikai szereplők** (Kósa Lajos, Kövér László, Rogán Antal, Szájer József);
3. **Egyéb fontos politikai szereplők** (Csák János, Fellegi Tamás, Habony Árpád, Szapáry György);
4. **Régi harcostársak és köreik** (Simicska Lajos, Fonyó Károly, Németh Lászlóné, Nyerges Zsolt, Patonai Péter, Vitézy Tamás);
5. **Állami vagy kvázi állami szervezetek vezetői** (Baji Csaba, Hernádi Zsolt, Liskay Gábor, Matolcsy György, Polt Péter, Töröcskei István stb.);
6. **A politikai családfő „új baráti köre”** (Garancsi István, Mészáros Lőrinc, Andrew Vajna);
7. **Befogadott gazdasági szereplők** (Baldauf László, Csányi Sándor, Parragh László, Spéder Zoltán, Széles Gábor, Wáberer György stb.).

Az első három csoport határai képlékenyek. A kormányhoz tartozás mindennapi szinten nagy adminisztratív–végrehajtó hatalmat jelent a párton belüli vezetői pozíciókhoz képest, mert az állami infrastruktúra és az államapparátus működtetéséről van szó. Ugyanakkor e pozíciók – a több munka mellett – nem feltétlenül jelentenek nagyobb biztonságot az eliten belül. A maffiaállamban az elitpozíciók stabilitásának nincsenek intézményes garanciái.

1. Fideszes kormánytagok

A kormány legmagasabb rangú tagjairól, a miniszterekről a hatalom működtetéséhez való közvetlen hozzáférésük alapján joggal feltételezhető, hogy Orbán legközelebbi szövetségesei közé számítanak. Ez a feltételezés azonban csak a kormánytagok egy részére igaz (Lázár, Pintér, Szijjártó és Varga), akik nem véletlenül szerepelnek előkelő pozíciókban a befolyáslistán. Más miniszterekkel azonban ez nincs feltétlenül így, hiszen könnyen elképzelhető, hogy a kormányfő (a kötelező lojalitásukon túl) mindenekelőtt munkabírásuk, szervezőképességük és „adminisztratív kapacitásuk” miatt emel egyeseket a miniszteri székbe. Az említettekén kívül más miniszter nem fért rá a negyvenes listára (kivéve Németh Lászlónét 2014-ben), ami a kormányon belül két csoportot különít el: a befolyásos és a végrehajtó miniszterek körét. Utóbbiak érdekérvényesítő képessége

az első csoporthoz viszonyítva lényegesen kisebb, nem is csoda, hogy nevük szóba sem került a lista összeállításakor (Balog Zoltán, Fazekas Sándor, Hende Csaba,⁷⁸ Trócsányi László).

Ha viszont egy miniszter felkerül a listára, akkor automatikusan annak elején foglal helyet. A listán szereplő kormánytagok befolyása stabilan magas: 2015-ben valamennyien benne voltak az első 12-ben. Közülük a legfontosabb a nagy munkabírásúnak mondott Lázár János kancelláriaminiszter, aki – két helyet előrelépve – jelenleg a harmadik legbefolyásosabb ember Magyarországon. Lázár korábban frakcióvezető volt, és a párton belül kitűnt munkabírásával. Lojalitása mellett ez tette a személyét alkalmassá a kancelláriaminiszteri posztra, ahol hatáskörei azóta folyamatosan növekedtek. Míg Orbán a kormányzás stratégiai kérdéseire, valamint a legfontosabb megoldandó ügyekre koncentrált, addig a kormányt a mindennapok gyakorlatában Lázár vezeti. Hatalma tudatában Lázár szívesen vállal konfliktusokat, például ütközött már Csányi Sándorral, Mészáros Lőrincsel, Pokorni Zoltánnal, Schmidt Máriaival és másokkal. Legnagyobb párton belüli vetélytársa Rogán Antal, kettejük vetélkedését Orbán ki is használta, amikor 2015 októberében Rogánt, afféle „propagandaminiszterként” – Habony Árpáddal szorosan együttműködő miniszterelnöki kabinetfőnökként – Lázárral párhuzamos pozícióba emelte.⁷⁹

Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter a 12. helyen áll, amivel – 2014-es 38. helye után – az év egyik legnagyobb előrelépését hajtotta végre. A harmincas éveiben járó Szijjártó karrierje töretlenül ívelt fel, köszönhetően mindenki mást felülmúló lojalitásának, kiemelkedő munkabírásának, amelyek már régóta biztosították számára Orbánhoz fűződő tartós, munkatársi közelségét. Ezt koronázta meg 2014-es miniszteri kinevezése, a minisztérium káderállományának Orbán kívánsága szerinti radikális lecserélése, a „keleti nyitás” politikájának teljes erővel történő végrehajtása, majd a keleti menekültekkel való teljes szembeszállás. Úgy tűnik, Szijjártó szinte gondolkodás nélkül hajtja végre a kormányfői utasításokat, legyen szó a külföldről érkező kritika éles visszautasításától a bevándorlásellenes orbáni politika kompromisszumok nélküli képviseléséig.

Lázárhoz és Szijjártóhoz képest Pintér Sándor és Varga Mihály régi motorosok, akik az utóbbi húsz év legstabilabb politikai szereplői közé tartoznak. Varga már 1988 óta a Fidesz tagja, míg Pintér formálisan nem párttag. Mindez azonban politikai értelemben nem jelent különbséget közöttük, hiszen Pintér elkötelezettsége, megbízhatósága, a politikai családon belüli presztízse vitán felül áll. Mindketten ott voltak már az első Orbán-kormányban is. Pintér 2014-ben tizenegyedik, 2015-ben a nyolcadik helyen állt, Varga 2014-ben a kilencedik, 2015-ben pedig a tizedik helyre került. Róluk elmondható, hogy tartósan és folyamatosan bírják Orbán bizalmát.

2. Fideszes pártpolitikai szereplők

A pártpolitikai szereplők közül Rogán Antal befolyása – számos ingatlanbotránya dacára – kissé tovább emelkedett, főleg annak révén, hogy nyolc éves kerületi polgármes-

tersége után a Fidesz képviselőcsoportjának vezetője lett. Ezzel Rogán – Orbán és Lázár után – a harmadik legbefolyásosabb hivatásos politikusnak számít ma Magyarországon. Befolyása tovább erősödhet azok után, hogy a frakcióvezetést hátrahagyva a miniszterelnök közeli munkatársa lett. A pártpolitikusok azonban általában sokkal inkább jönnek-mennek a ranglistán, pozíciójuk stabilitása nem közelíti meg a kormánytagokét.

Nagy zuhanást könyvelhetett el Kósa Lajos, aki azok után, hogy 2014-ben még a 14. helyen állt a befolyásrangsorban, 2015-re kiesett az első 40-ből. Az egykor Orbán leendő utódjának is kikiáltott, a választások évében még stadiont avató debreceni polgármesterből így lett rövid időn belül átlagos parlamenti politikus. Orbán újabb váratlan döntése kellett ahhoz, hogy megállítsa Kósa Lajos lecsúszását, amikor a politikust Rogán utódjaként frakcióvezetővé léptette elő.⁸⁰ Jelentősnek mondható, kilenc helyet csúszott vissza a ma már csak frusztrált nyilatkozatairól és az ellenzéki képviselőket egyoldalúan sújtó pénzbüntetéseiről ismert tekintélyelvű házelnök, Kövér László, aki a 2015-ös listán a 22. helyen tanyázott. Váratlanul visszatért viszont 2015-ben Szájer József, ami különösen annak fényében meglepő, hogy a politikus az elmúlt tizenegy évet az Európai Parlamentben töltötte, és jelenleg is ott folytat látható tevékenységet. Ehhez képest Szájert a 29. legbefolyásosabb személyként azonosították.

Kósa, Kövér és Szájer – a politikai súlyát már korábban elvesztő Deutsch Tamáshoz és Németh Zsolthoz hasonlóan – a Fideszt alapító, régi gárdához tartozik. Ezt a gárdát Orbán folyamatosan szorította ki a hatalom közeléből. Kósát korán „elengedte” Debrecenbe, Szájert pedig Brüsszelbe, ahová őt később Deutsch Tamás egykori sportminiszter követte. Az első Orbán-kormány polgári titkosszolgálatokért felelős miniszterét, Kövér Lászlót, valamikori legközelebbi barátját, a parlament elnöki székébe számúzta. A korai Fideszben nacionalista, jóval később azonban már atlanti húrokat pengető Németh Zsolt soha nem juthatott magasabbra a külügyi államtitkári pozíciónál. A párt régi gárdája nem kísérhette végig Orbánt hatalma kiteljesedésének útján, de aki közülük akarta, szakpolitikai szerepbe szorítva még követhette. Így írhatta meg Szájer az Alaptörvény első változatát, így foglalkozhatott a választási törvény átalakításával az átmenetileg szintén Brüsszelbe számúzott Áder János. Orbán utoljára Simicska Lajost távolította el, amire viszont Simicska valamennyi társánál karakteresebben reagált. Kósa Lajos politikai karrierje ugyanakkor azt mutatja, hogy a notórius káderhiány miatt nem zárható ki a „régigárda” egyes tagjainak rehabilitálása és újra meghatározó pozícióba emelése.

3. Egyéb fontos politikai szereplők

Az „egyéb fontos politikai szereplők” közé azokat a Fidesz-közeli aktorokat soroltam, akik se nem hivatásos politikusok, sem pedig magasan jegyzett gazdasági szereplők. Közülük Habony Árpád – egykori kendo világbajnok, majd parlamenti koronagondnok – már régóta a rejtélyes Raszputyin szerepét játssza a kormányfő közelében. Annak ellenére, hogy Habonyt 2011-ben bűnösnek találták garázdaság vétségében, és két év próbaidőre

bocsátották,⁸¹ mind 2014-ben, mind 2015-ben az előkelő 4. helyen állt a befolyáslistán, tehát a Családfő töretlenül bízik benne. Ezzel Habony – úgy is, mint az Orbánnak rendszeresen tanácsokat adó amerikai kampányguru, Arthur J. Finkelstein⁸² magyar hangja – „*spin doctor*” minőségében túlszárnyalta sikeres elődjét, Wermer Andrást.⁸³ E mellett azonban gazdasági háttéremberként is helytáll, új médiafelületet épít, sőt, a csökkenő befolyású Simicska Lajos szerepét is igyekszik átvenni a fogadott politikai családon belül.⁸⁴ Habony új médiavállalkozása a *888.hu* nevű internetes újság, amely Orbán intenciói szerint, a „mindennapi nacionalizmust” igyekszik népszerűsíteni a fiatalok körében.⁸⁵

Vele szemben a Washingtonban élő Fellegi Tamás befolyása jóval szerényebb. Az egykori gazdasági miniszter 2014-ben nem is szerepelt a listán. Ismételt felbukása (a 37. helyen) azt bizonyítja, hogy az elemzők értékeli azokat a kormányzati „imázsépítési” sikereket, amelyeket Fellegi a magyar adófizetők pénzének amerikai szétosztogatásával ért. A Washingtonból hazatért Szapáry György volt nagykövet idősebb kora ellenére is befolyásossá tudott válni a hazai közéletben a 2015-ös listán elfoglalt 32. helyével. A Londonból 2014-ben hazatért egykori nagykövet, Csák János, korábbi Fidesz-közeli vállalkozó abban az évben 35. volt a befolyási rangsorban, de azóta lekerült róla.

4. Régi harcostársak és köreik

A negyedik csoportba régi gazdasági harcostársak és követőik tartoznak. Mindenekelőtt Simicska Lajos, aki Orbánnal együtt kezdte a politizálást, és mintegy negyedszázadon át a Fidesz megkérdőjelezhetetlen tekintélyű gazdasági háttéremberének számított. Többen állítják, hogy Simicska nélkül a Fidesz már 1994-ben elbukott volna. De Simicska még jóval ezután is – előbb APEH-elnökként, majd párt pénzügyesként, a szocialista Puch László partnereként – felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tett a pártnak, amely az ő segítségével az ellenzéki évek alatt is fel tudta építeni háttérét.

A Fideszben Simicska nevét kételkedő vagy negatív kontextusban kimondani évtizedekig tabu volt az egyszerű pártkatonák számára. A 2010–14-es ciklusban az Orbán-kormányt félig-meddig Simicska „állította össze”, aki korábbi szolgálataiért busás javadalmazásban részesült. A tendereket éveken át rendre az ő cégei nyerték meg. Simicska nem egyszerűen a Fidesz egyik befolyásos szereplője volt, hanem a Fidesz egyik (gyakran homályban maradó) arca, akinek aktivitása a párt történetének és identitásának szerves részét képezi.⁸⁶

Simicska nem volt módos ember a Fidesz felemelkedése előtt, így nemcsak ő adott sok segítséget a Fidesznek, de maga is a Fidesz hátán jutott fel a legfelsőbb körökbe. Ma Simicska 73 milliárd Ft-ra becsült vagyonával az ország 10. leggazdagabb embere.⁸⁷ Csányi Sándorral és Demján Sándorral ellentétben Simicska korábban sosem volt független „oligarcha” a szó klasszikus értelmében. Mindvégig egy párt kötelékében, annak

vezetőjével szoros együttműködésben, vele azonos célokért dolgozott. A párt pénzével gazdálkodott, de közben maga is meggazdagodott: valójában soha senki nem tudhatta, hogy hol végződik a párt pénze és hol kezdődik Simicska saját vagyona. Később, a Fidesz 2010-es hatalomra jutásával ez az átláthatatlanság magasabb szintre emelkedett: tényfeltáró újságíró legyen a talpán, aki szét tudja szálazni a párt, az állam, a pártoligarcha, a politikai családfő, a strómanok és „pénzmosodák”⁸⁸ vagyonának különböző, gyakran mozgó, de egymással átfedésben lévő halmazait.

Orbánra sokáig csak egyetlen ember lehetett igazán veszélyes: Simicska. A 2014-es választások után azonban Orbán már nem akarta fenntartani a „kettős hatalom” régről ismerős politikai állapotát, és elérkezettnek látta az időt a Simicskával való leszámolásra. A 2014-es befolyáslista még e folyamat elejét tükrözte, ezért Simicska itt még az ország harmadik legbefolyásosabb embere volt; a hozzá kötődő Nyerges Zsolt a 7., Patonai Péter⁸⁹ a 19., Németh Lászlóné a 28., Fonyó Károly⁹⁰ pedig a 31. helyet foglalta el a listán. Közülük az egykori szolnoki ügyvéd, Nyerges Zsolt volt nem csak a legbefolyásosabb, de a leggazdagabb szereplő. A Közgép Simicskával szorosan együttműködő vezéréként Nyerges vagyona 2015-ben 26,3 milliárd Ft volt, amivel az ország 24. leggazdagabb emberének számított.⁹¹ Egy évvel később már javában dúlt az Orbán–Simicska-„háború”, a gazdasági és médiapiac átrendezése, Simicska cégeinek kiszorítása, és a Simicskához kötődő emberek eltávolítása a hatalom közeléből.⁹²

Ezt tükrözi Simicska viszonylagos befolyásvesztése, amely a 2015-ös listán látható. Ez a folyamat – amely tehát feltehetően még korántsem ért véget – az elitcsere szempontjából az elmúlt két év legfontosabb fejleményének tekinthető. Miután a maffiaállam vezetője befejezttnek látta a radikális elítváltást a politikai, gazdasági és társadalmi élet majd minden területén – ahol a politikai ellenfelek és szimpatizánsaik kollektív megbélyegzése és intézményes háttérbe szorítása megtörtént – a leszámolás fókuszja áttevedött a pártcsaládon belüli ágensekre, a „belső ellenségekre”. Hirtelen szidni lehetett – sőt kellett – azt a Simicskát, akinek addig a nevét sem volt ildomos kimondani. A tabusítás átcsapott a **központilag vezényelt ellenségképzésbe**, amely a dolgok – bolsevik pártok történetéből ismerős – logikája szerint az ellenség szimbolikus megsemmisítésével szokott végződni. 2015-ben itt még nem tartunk, de Simicska egy év alatt visszaesett a harmadikról a kilencedik helyre, Nyerges a 7.-ről a 16.-ra, Fonyó, Patonai és Némethné pedig eltűnt a listáról. Simicskát azonban a legkevésbé sincs okunk leírni, mert – ha politikai befolyása csökkenhet is – 10. leggazdagabb magyarként vagyonát immár függetleníteni tudja a kormány lépéseitől.

A korábban harcostársi jellegű Orbán–Simicska-viszony megváltozásától független folyamatnak látszik a kormányfővel régóta jó kapcsolatban álló Vitézy család (Tamás, László, Zsófia, Dávid) viszonylagos háttérbe szorulása, amelyet legjobban a 2014-ben még 22. helyen álló Vitézy Tamás nagyvállalkozó listáról való kiesése jelez. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a család tagjai ne jutnának pozíciókhoz vagy megrendelésekhez.

5. Állami vagy kvázi állami szervezetek vezetői

Ez a csoport tágabb kört ölel föl: az állami, vagy „kvázi állami” szervezetek vezetői tartoznak ide. Ebben a csoportban – az állam elasztikus természetéből kifolyólag – egyaránt helyet kap a Magyar Nemzeti Bank (MNB), a Magyar Olaj- és Gázipari Nyrt. (MOL), a Magyar Villamos Művek (MVM), a kormányzócsőnek felvásárolt *Napi Gazdaság* nevű újság,⁹³ és a Széchenyi Bank első embere, valamint Polt Péter legfőbb ügyész. A társaság meglehetősen színes, történetüket egyenként kifejteni itt nincs terem, de ezek együttesen segítenek megérteni az olvasóval a maffiaállam működését.

Polt Péter ismert alakja a Fidesz háttérvilágának, hiszen az első Orbán-kormány megbízásából 2000–2006 között egyszer már betöltötte a legfőbb ügyési pozíciót. Mivel „előző hivatali ciklusa idején már bőségesen bebizonyította, hogy hivatalát nem pártatlan közszolgaként, hanem megbízója kiszolgálójaként tölti be”,⁹⁴ a kétharmados kormánytöbbség 2010 végén ismét őt választotta a legfőbb ügyésznek, immár kilenc évre. A hatalom szempontjából Polt Péter jól sőpröget. Összevetve a Polt előtti (2006–2010) és a Polt alatti korszakot az *Átlátszó* megállapította, hogy Polt második ciklusának első éveiben háromszorosára nőtt a korrupciós ügyek kivizsgálását indítványozó kérelmek elutasításának száma.⁹⁵ Polt 2015-ben a 28. helyre került a legbefolyásosabbak listáján. Mindez azért visszatetsző, mert alkotmányos jogállamokban az ügyésznek nem az a dolga, hogy a politikai elitben informális befolyásra tegyen szert; éppen az a gyanús, ha ilyen helyzet előáll.

A csoport főszereplője Matolcsy György, aki régóta Orbán kedvencei közé tartozik. Matolcsy reformközgazdászként indult, és már az Antall-kormányban államtitkár volt Rabár Ferenc mellett. A kilencvenes években a profilt váltó Fideszhez csatlakozott, és az első Orbán-kormányban csakhamar gazdasági miniszterré avanszált Chikán Attila távozása után. Soha nem mondott nemet Orbánnak – sem annak liberális, sem pedig illiberális korszakában –, így nem volt meglepő, hogy amikor a 2008-as gazdasági világválság után unortodox gazdaságpolitikát rendelt meg tőle a kormányfő, azt is teljesítette. Matolcsy még Simicska számára is érinthetetlen gazdasági miniszter volt, ami nem jelenti azt, hogy viszonyuk konfliktusmentes lett volna. 2013-tól Matolcsy a Magyar Nemzeti Bank elnöke lett, ami elvileg független intézmény, de politikai befolyása ettől csak tovább erősödött: 2014-ben a 10., ám 2015-ben már az 5. helyen állt a befolyáslistán. Matolcsy példája azt a korábbi megállapítást erősíti meg, hogy **a maffiaállamban a befolyás nem intézményekre alapozott**, hanem a Családfővel való jó személyes kapcsolaton múlik.

Hernádi Zsolt, a MOL elnök-vezérigazgatója⁹⁶ egy horvátországi vesztegetési ügy következményeként 2013-ban felkerült az Interpol körözési listájára, és európai elfogatóparancsot adtak ki ellene. A nemzetközi körözés azóta is érvényben van, ezért ügyvédei tanácsára nem hagyja el az országot. Mindez azonban furcsa módon hazai közéleti befolyását a legkevésbé sem érinti, hiszen a röghöz kötött elnök 2014-ben a 12., 2015-ben pedig a 13. helyet foglalta el a legbefolyásosabb magyar szereplők között.

Kvázi állami cég vezetőjének minősül a Hír Tv volt elnöke és a *Magyar Nemzet* korábbi főszerkesztője és tulajdonosa, Liskay Gábor, aki korábban Simicska emberének

számított, de a döntő pillanatban, az Orbán–Simicska-szakítás kirobbanásának napján, habozás nélkül Orbán mellé állt. A jobboldali médiabirodalom megroppanása utáni időszakban mindent megtett, hogy a Családfő a lehető legnagyobb megújult médiaerővel kerüljön ki a küzdelemből. Ennek része volt Habony Árpáddal való új keletű együttműködése és a kormány új szócsövének tartott *Napi Gazdaság* (újabb nevén: *Magyar Idők*) megvásárlása.⁹⁷ Mindez Liszkayt a 2014-es 32. hely után egészen a 26. helyig röpitette a befolyáslistán.

Baji Csaba, az MVM első embere 2014-ben még nem szerepelt a listán, de 2015-ben már felkapaszkodott a 25. helyre. Ám a Simicska elleni harc jegyében 2015 júniusában váratlanul menesztették, így valószínűsíthető, hogy üstökösből hullócsillag lesz. Végül ebbe a körbe tartozik Töröcskei István, az Államadósság Kezelő Központ egykori vezetője, aki korábban úgy nyilatkozott, hogy „(Simicskával) több krízishelyzetben keresztülmentünk együtt, és ez egyfajta biztosíték arra, hogy az embert nem vágják hátba”.⁹⁸ Ő ma már a bedőlt Széchenyi Bank bukott vezetője, aki 2014-es 20. helyezése után 2015-ben a 40. helyen landolt, és úgy tűnik, leszálló pályára került.

6. Az „új baráti kör”

A hatodik csoportba sorolható a kormányfő „új baráti köre”, amelyet a feltételezések szerint elsősorban **a szoros pénzügyi kapcsolatok formáltak** megbonthatatlaná. Az „új baráti kör” kifejezés elsősorban a Simicska utáni korszakra utal, másrészt pedig arra, hogy ezek a szereplők már nem politikusok, hanem ilyen-olyan gazdasági szereplők, akiket csak az köt össze, hogy a Családfő kegyeltjei.

Első látásra nehéz ellentétesebb karaktereket találni, mint Mészáros Lőrinc és Andy Vajna. Előbbi a kormányfő falubeli társa, gyerekként együtt fociztak a réten, amely most már az övék. Mészáros felcsúti polgármesterként, vállalkozóként és az NB I-be raketasebességgel feljutó Puskás Akadémia fontos embereként, a felcsúti stadion és a mellette elterülő földek szimbolikus és valóságos gondnokaként nem tesz mást, mint híres *self-made man* barátja lábnyomában lépeget. Mészáros általában bebiztosítja üzleteit: mivel neve a kormányfőhöz kötődik, vállalkozásai lényegében „politikai védelem” alatt állnak. „Több piaci szereplő meggyőződése, hogy Mészáros Lőrinc a földijének, Orbán Viktornak is köszönheti páratlan üzleti sikereit, nyerési szériáját a közbeszerzéseken. Sőt, olyan élelmiszer-ipari befektetővel is beszélünk, aki ennél szorosabb kapcsolatot is feltételez Mészáros érdekeltségei és a miniszterelnök között. Ilyesminek persze a céginformációs rendszerben nincs látható jele.”⁹⁹

Vele szemben Andy Vajna jeleníti meg a Fidesz-klánban az egykori disszidensből lett kozmopolita világfit, akinek útja Budapestről Hongkongon át Hollywoodba vezetett, s akinek akkora szerencsében volt része, hogy Kaliforniában bemutathatta a politikai családfőnek Arnold Schwarzeneggert, a Terminátor címszereplőjét. Noha Vajna a Filmalap vezetőjeként fontos állami funkciót is betölt, a politikai családban fontosabb szerep

hárul rá kaszinótulajdonosként. Mivel Vajna „pénztárgépe” nincs bekötve a Nemzeti Adó- és Vámhivatalhoz, bevételei – tudatos állami szabályozás következtében – rejtve maradnak az adófizetők képviselői előtt. Ahhoz képest, hogy Vajna 2014-ben még nem szerepelt a negyvenes listán, szembetűnő, hogy 2015-ben már a 7. helyén landolt. Ez a legnagyobb felfelé ugrás, amit a két lista összevetése kínál, így akár azt is mondhatnánk, hogy a 2014-es választások „igazi győztese” Andy Vajna volt.

Ma már Vajna befolyása megelőzi Pintér Sándorét, Simicska Lajosét, Varga Mihályét és Demján Sándorét. Elképesztően gyors előretörése alighanem szoros összefüggésben áll a kaszinókra vonatkozó új szabályozással és a kaszinók bevételeinek ellenőrizhetetlenségével. A „kaszinó- gyémánt- és filmmogul” továbbra is a Fidesz által korábban ostromozott „offshore-lovagok” közé tartozik, mindez azonban nem gátolja meg a politikai Családfőt abban, hogy az új jobboldali médiabirodalom egy részét is vele építtesse fel.¹⁰⁰ Vajna helyzete ilyen gyorsan sem a diktatórikus, sem a demokratikus befolyásmodellben nem változhatott volna meg: nyilvánvalónak tetszik, hogy ehhez a Családfő informális döntése kellett.

Az új baráti kör harmadik tagja Garancsi István nagyvállalkozó, a Videoton futballcsapat tulajdonosa, aki gyakran bocsátja a fehérvári stadion díszpáholyát az ott szotyolázó notabilitások (Orbán, Csányi, Hernádi és mások) rendelkezésére. Garancsi az utóbbi években szinte nem tudott olyan tenderen elindulni, amelyet ne nyert volna meg. Befolyásának köszönhető, hogy egy ízben még Orbán is elkötelezte magát egy általa nem kultivált tevékenység, az országjárás támogatására a turistaházak felújítására tett ígéretével, amelyet – szavai szerint – Garancsi István „taposott ki” belőle.¹⁰¹

Az új baráti körrel kapcsolatban makacsul tartja magát az a szóbeszéd, hogy a barátok valójában a Családfő strómanjai; erre vonatkozóan azonban – a dolog természete miatt is – nincsenek elérhető, hiteles információk. Mindenesre a 2015-ös adatok szerint Garancsi István becsült vagyona 19 milliárd Ft, Mészáros Lőrincé pedig 8,4 milliárd. Garancsi ezzel a 36., Mészáros pedig a 86. helyen áll a leggazdagabbak listáján. Míg Garancsi gazdagodása már 2006-ban elindult, Mészáros váratlanul, szinte a semmiből jelent meg a 2014-es listán 7,7 milliárdos vagyonával.¹⁰² (A leggazdagabbak listáján Andy Vajna – ma még – nem szerepel.)

7. Befogadott gazdasági szereplők

Végül a hetedik csoportba tartoznak a politikai családba befogadott gazdasági szereplők, akik Orbántól függetlenül csináltak jelentős karriert. Közülük kiemelkedik Csányi Sándor, az OTP elnök-vezérigazgatója, aki az elérhető adatok szerint 165 milliárdosra becsült vagyonával Magyarország leggazdagabb embere.¹⁰³ Csányi vállalkozásai rendkívül széles portfóliót ölelnek fel, neve gyakran együtt szerepel a befolyáslista olyan szereplőivel, mint Demján Sándor és Hernádi Zsolt. Volt idő, amikor az OTP-ben a besorozottjaként dolgozott Simicska Lajos és Spéder Zoltán. Csányi szegénysorból emel-

kedett fel, de karrierje nem köthető a Fideszhez, ezért a NER se lenyelni, se kiköpni nem tudja. Lázár János egyszer látványosan megtámadta, amikor „az ország első számú uzorásának” nevezte,¹⁰⁴ Orbán viszont inkább integrálni próbálta őt a rendszerbe: erre szolgált Csányi MLSZ-elnökké történt kinevezése, valamint a lehető legmagasabb szintű állami kitüntetése. Míg az Orbán által kezdeményezett megemelt bankadó nehéz helyzetbe hozta az OTP-t, hosszabb távon mégis kedvezett neki, mert a külföldi bankok egy része épp emiatt távozott az országból. Mára Csányi megtalálta a helyét a NER-ben. Befolyása akkor is átütő – mindkét évben Orbán után közvetlenül a 2. helyen végzett a listán –, ha a fideszes hatalmi elitben formálisan és közvetlenül nincs is benne. Talán ő az egyetlen, aki befolyása fenntartásához nem szorul rá arra, hogy közvetlen „családtag” legyen, de azt sem teheti meg, hogy kivonja magát a „családból”. A fogadott politikai család őt még vonakodása ellenére is befogadta.

A további befogadott gazdasági szereplők közül Széles Gábor, Spéder Zoltán és Parragh László már régóta ott „kavar” a Fideszhez kötődő jobboldali körökben, míg a CBA-vezér, Baldauf László és a szállítmányozásban milliárdossá vált Wáberer György viszonylag új arc a családban. Közülük az egykori MDF-es nagyvállalkozó, Széles Gábor a legfajsúlyosabb, aki 92 milliárdos vagyonával az 5. helyen áll a leggazdagabbak listáján.¹⁰⁵ Széles nemcsak az Ikarus, a Műszertechnika és a Videoton Holding tulajdonosa, de az Echo Tv és a *Magyar Hírlap* tulajdonosaként komoly közvélemény-formáló szerepet is betölt: 2014-ben a 15., 2015-ben pedig a 17. helyet foglalta el a befolyáslistán. Széles arra törekszik, hogy ne csak szponzorként és gazdasági háttéremberként, hanem politikailag is befolyásos szereplőként számoljanak vele.¹⁰⁶

A befogadott gazdasági szereplők között Wáberer György a következő, aki 80 milliárdos vagyonával az ország 9. leggazdagabb embere,¹⁰⁷ de a befolyásrangsorban csak 2014-ben szerepelt (a 26. helyen). Azóta kormánybiztos lett, ami nem tett jót a befolyásának. Spéder Zoltán 24,2 milliárdos vagyonával a 27. a leggazdagabbak listáján,¹⁰⁸ de ő legalább annyira befolyásos is: a 2014-es befolyáslistán 16., a 2015-ösön pedig, némiképp visszacsúszva, a 23. helyen állt. Hozzájuk képest Parragh László szerepe eredetileg kevésbé volt jelentős, de a felsőoktatási reformmal kapcsolatos vitákban felértékelődött: 2014-ben még csak a 36. helyen állt, de egy évvel később a 24. helyre lépett elő. Az Orbán feltétlen hívének számító CBA-tulajdonos, Baldauf László csak 2015-re erősödött meg annyira, hogy felkerüljön a listára, annak is a 34. helyére.

Eddig tartott a fogadott politikai család befolyása, amely – mint a listák is mutatják – meghatározó jelentőségűvé vált a demokráciától eltávolodó, hibrid politikai rendszerben. A maffiaállam erősödése egyre közelebb hozza a hatalom monopolizálására épülő rendszert.

A következő két csoport közül az első olyanokból áll, akik felkerültek ugyan a befolyáslistára, de nem köthetők a Fideszhez. A másik csoport pedig olyanokból, akik egy többpólusú, demokratikus rendszerben felkerülhettek volna a listára, de – talán nem véletlenül – a maffiaállamban nem férhettek oda. Az első csoportba tartozókat viszonylagos kívülállónak és függetleneknek nevezem, a második csoport tagjait pedig mindössze az hozza össze egy csoportba, hogy nincs komolyabb befolyásuk (pedig lehetne).

Viszonylagos kívülállók és függetlenek

A domináns fideszes vagy Fidesz-közeli szereplők mellett kivételképpen felkerültek a listára olyanok, akik nem tartoznak Orbán holdudvarába, bár a vezetői körrel akár szorosabb üzleti kapcsolatban is állhatnak. A 2014-es listán mindössze 10 olyan befolyásos szereplő található, akik nem sorolhatók a fogadott család körébe (Bige László, Bogsch Erik, Demján Sándor, Thomas Faustmann, Dirk Gerken, Gyurcsány Ferenc, Kovács Gábor, Leisztinger Tamás, Christopher Mattheisen és Patai Mihály). 2015-re azonban az ő számuk tovább csökkent, immáron 8 főre (Bige László, Demján Sándor, Thomas Faustmann, Jaksity György, Leisztinger Tamás, Christopher Mattheisen, Patai Mihály és Váradi József).

A fideszes politikai családból kimaradóknak igencsak gazdag embereknek kell lenniük ahhoz, hogy megengedhessék maguknak a kívülállás luxusát és mégis fenntartsák jelentős befolyásukat. Bige László 160 milliárd Ft-ra becsült vagyonával a második, Demján Sándor pedig 93 milliárdosra becsült vagyonával a negyedik leggazdagabb magyar.¹⁰⁹ Bige 2014-ben 17., egy évvel később pedig 18. volt a befolyáslistán. Demján viszont 2014-ben a 6. helyen volt, s onnan 2015-re a 11. helyre esett vissza. Nem nagy különbség, gondolhatnánk, de Demján befolyásának csökkenése csak egy ponttal marad el Simicskától.¹¹⁰ A korábban inkább a baloldalhoz sorolt Leisztinger Tamás 72 milliárdos vagyonával a 11. leggazdagabb,¹¹¹ de jó fideszes kapcsolatokkal rendelkezik, befolyása továbbra is jelentős, amint azt 18. és 19. helyezése mutatja. Az értelmiségi körökben a Kogart-gyűjtemény révén ismertté vált Kovács Gábor 20 milliárdos vagyona¹¹² ellenére 2014-ben a csak 40. helyen volt a befolyáslistán, azóta pedig lekerült róla. Ellenkező irányban mozog a 12,3 milliárdos vagyonnal rendelkező WizzAir-vezér, Váradi József,¹¹³ aki 2015-ben került fel először a befolyáslistára, a 33. helyen.

Mint látható, a befolyáslistán csak egyetlen ellenzéki politikus jelent meg, Gyurcsány Ferenc, ő is csak 2014-ben. A választási vereség után hátrébb húzódott, és elveszítette helyét az első negyvenben.

Akik nem befolyásosak

2015-ben már nem volt olyan politikus a listán, aki ne lett volna a Fideszhez köthető. Az Orbán pártjával frakciószövetségben együtt kormányzó KDNP egyik politikusa sem bukkant fel a rangsorban, noha Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes (!). Úgy tűnik, az ő befolyása fordított arányban áll pozíciójával. Ugyanez mondható el Áder János köztársasági elnökről és a lenullázott Alkotmánybíróság tagjairól, valamint (Szájer kivételével) az Európai Parlamentben ülő magyar politikusokról. Az ellenzékiek közül az MSZP, a Jobbik, a DK, az LMP egyetlen politikusa sem szerepelt az első negyven befolyásos személy között, nem is beszélve a kisebb pártokról.¹¹⁴ Polt Péterhez képest még a rendszer kinevezettjei – Darák Péter, Lenkovics Barnabás, Handó Tünde és mások –

befolyása is mellékes, nincsenek erős polgármesterek, területi vagy szakmai vezetők. Az országos fideszes dominancia és a centralizált kinevezési rendszer miatt a jobboldali polgármesterek sorsa Orbán kezében van, bár ezen a téren a Jobbik fordulatot érhet el.

Mint arra már utaltam, akik a leginkább hiányoznak a befolyáslistáról: a nők. A hatalomnak „futballöltöző-szaga” van. A maffiaállamnak nincs női utánpótlása, a kormány kizárólag férfiakból áll, a parlamentben a női képviselők aránya Európában a legalacsonyabb. A hatalom mentalitása és életvilága „férfias”, a politikai tevékenység lényegét leíró orbáni szavak és metaforák (koki, saller, böllér, kolbász) mind a férfivilág szimbolikáját idézik, ahol a nők csak rajongói szerepben jelennek meg – ilyen például a „Lányok, Asszonyok Orbán Viktorért Egyesület”¹¹⁵ – máskor pedig családi osztályrészük a „főzés” és a „szipogás”.¹¹⁶

Hiányoznak a listáról az érdekvédők, közülük többen már korán korrumpálódtak, mint a Liga korábbi vezére, a nemrég leváltott Gaskó István. Nincsenek befolyásos nemzetiségi vezetők, ugyanez áll a roma vezetőkre, akik között a Fideszbe kooptált (és kompromittált) Farkas Flóriánnak sincs értelmezhető tekintélye.

A melegek kiletét a leggazdagabbak és legbefolyásosabbak listáin sűrű homály fedi. Nem véletlenül. Habár a rangsoroltak között valószínűleg ott vannak, *coming out* nem történt, a fogadott politikai családban erről nem eshet nyíltan szó. Egy, a melegek hazai helyzetére vonatkozó kérdésre Orbán azt válaszolta, hogy „az érintettek Magyarországon biztonságban vannak, megkapják az őket megillető tiszteletet, és a külföldiek sem érzik ebből a szempontból veszélyes városnak Budapestet”.¹¹⁷ Arra a kérdésre pedig, hogy mi a véleménye a homofóbia-ellenes kampányról, Orbán úgy válaszolt, hogy a kérdés „viccelődésre csábítja”, de hálás a melegeknek, mert magatartásuk „nem provokatív”.¹¹⁸ Mindez sokat elárul a kormány hozzájuk fűződő negatív politikai beállítottságáról.

Nincsenek a befolyáslistán egyházi vezetők, sportolók, művészek, tudósok, feltalálók, a szellemi élet emberei. Ők csak díszpintyek lehetnek a fogadott politikai családban. Az egyházi vezetők hátat fordítottak Ferenc pápának a menekültválság idején, s a magyar katolikus egyház exponense, Erdő Péter bíboros ebben az időben Kövér László házelnökkel Washingtonban járt, majd hazatérése után azt nyilatkozta, hogy az egyházak nem válhatnak az embercsempészek bűnrészesévé azáltal, hogy menekülteket fogadnak be. A Magyar Tudományos Akadémia korábbi vezetői közül Pálincás József¹¹⁹ és Vizi E. Szilveszter¹²⁰ a hatalmi gépezet részévé vált. Az ismertebb független tudósok és művészek közül például Alföldi Róbert, Fehér Márta, Heller Ágnes, Kornai János, Kulka János, Radnóti Sándor és Schiff András emelte fel a szavát a rezsim ellen, de a befolyásbarométer szempontjából mindez éppúgy visszhangtalan maradt, mint a kortárs írók kritikai megnyilvánulásai (Erdős Virág, Esterházy Péter, Kemény István, Nadas Péter, Parti Nagy Lajos, Tóth Krisztina, Závada Pál stb.). A művészeti elitet a fogadott politikai családba kooptált Fekete György-féle Magyar Művészeti Akadémia és az Andy Vajna által vezetett Filmalap támogatásai révén próbálja a rendszer integrálni. A sportélet tekintélyes szereplői már régóta a stadionépítő Orbán hívei: a csalás miatt lebukott volt köztársasági elnök Schmitt Páltól a tudományos teljesítmény nélkül díszdoktorrá,

rektorra és egyetemi tanárra kooptált Mocsai Lajosig. A sporttal szimpatizáló technokrata értelmiséget a budapesti olimpia tervének mézesmadzagjával nyerték meg.

Olybá tűnik, hogy a mai Magyarországon csak a politikával összefonódott üzleti tevékenység nyújthat perspektívát a befolyás növelésére. A politikával való összefonódás pedig az Orbán Viktorral ápolt személyes jó viszonyt jelenti, amelyet a Családfőnek nyújtott kisebb-nagyobb szolgáltatások és kedvezmények alapoznak meg.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a hatalmi elit közelebbi vizsgálata számos tekintetben megerősíti a maffiaállam rendszeréről szóló elméleti feltevéseket. A rendszer diffúznak, kaotikusnak és sokszor egymásnak ellentmondó elemekből építkezőnek látszik, amelyben a formális demokrácia és az informális diktatúra elemei keverednek. Ebből a részint tradicionális politikai kultúrából, részint pedig a tekintélyelvű rendszerektől hatékonyan tanuló hibrid rezsimből kristályosodik ki a maffiaállam. Mindez úgy zajlik le, hogy a politikai eszmék által nem különösebben befolyásolt **haszonelvű politikai vállalkozók zárt köre belülről elfoglalja az államot**. Ha pedig ez egyszer megtörténik („csak egyszer kell győznünk, de akkor nagyon”), akkor az elasztikusnak tűnő rendszer – szisztematikusan alkalmazott egzisztenciális fenyegetés, propaganda, demonstratív kriminalizálás, cenzúra, kooptáció, diszkriminatív jogalkalmazás és hasonló technikák révén – el tudja érni, hogy a radikális elitváltás árnyékában a jogállami kontextustól megfosztott intézmények működtetői valamennyien a fogadott politikai családot, és annak vezetőjét, a Családfőt szolgálják.

Függelék

Befolyás-barométer Magyarországon 2014-ben és 2015-ben

2014	2015
1. Orbán Viktor	1. Orbán Viktor
2. Csányi Sándor	2. Csányi Sándor
3. Simicska Lajos	3. Lázár János
4. Habony Árpád	4. Habony Árpád
5. Lázár János	5. Matolcsy György
6. Demján Sándor	6. Rogán Antal
7. Nyerges Zsolt	7. Andrew G. Vajna
8. Rogán Antal	8. Pintér Sándor
9. Varga Mihály	9. Simicska Lajos
10. Matolcsy György	10. Varga Mihály
11. Pintér Sándor	11. Demján Sándor
12. Hernádi Zsolt	12. Szijjártó Péter
13. Kövér László	13. Hernádi Zsolt
14. Kósa Lajos	14. Garancsi István
15. Széles Gábor	15. Mészáros Lőrinc
16. Spéder Zoltán	16. Nyerges Zsolt
17. Bige László	17. Széles Gábor

18.	Leisztinger Tamás	18.	Bige László
19.	Patonai Péter	19.	Leisztinger Tamás
20.	Töröcskei István	20.	Lakatos Benjamin
21.	Thomas Faustmann	21.	Thomas Faustman
22.	Vitézy Tamás	22.	Kövér László
23.	Garancsi István	23.	Spéder Zoltán
24.	Patai Mihály	24.	Parragh László
25.	Dirk Gerken	25.	Baji Csaba
26.	Wáberer György	26.	Liszakay Gábor
27.	Lázár Vilmos	27.	Patai Mihály
28.	Németh Lászlóné	28.	Polt Péter
29.	Lantos Csaba	29.	Szájer József
30.	Heim Péter	30.	Szalay-Bobrovniczky Kristóf
31.	Fonyó Károly	31.	Futó Péter
32.	Liszakay Gábor	32.	Szapáry György
33.	Gyurcsány Ferenc	33.	Váradai József
34.	Bogsch Erik	34.	Baldauf László
35.	Csák János	35.	Christopher Mattheisen
36.	Parragh László	36.	Jaksity György
37.	Christopher Mattheisen	37.	Fellegi Tamás
38.	Szíjjártó Péter	38.	Lázár Vilmos
39.	Felcsuti Zsolt	39.	Nyúl Sándor
40.	Kovács Gábor	40.	Töröcskei István

Forrás: A 100 leggazdagabb. Szerk. Szakonyi Péter. Budapest: Napi.hu, 2014, 114-118. o. és 2015. 114-122. o.

Jegyzetek

- 1 Vilfredo Pareto: *The Rise and Fall of Elites: An Application of Theoretical Sociology*. New Brunswick, Transaction, 1991. [1901]
- 2 Robert Michels: *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York, Free Press, 1962. [1915]
- 3 Pareto, op. cit.
- 4 Erről lásd Max Weber: *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai 2/3*. Budapest: KJK, 1996. 47–57., valamint Robert A. Dahl: *Who Governs? Democracy Power in an American City*. New Haven: Yale University Press, 1961.
- 5 A hatalom e háromdimenziós elméletéről lásd Steven Lukes: *Power: A Radical View*. New York, Palgrave Macmillan, 2005. (1974). 108–151. o.
- 6 Vö. Colin Hay: *Political Analysis: A Critical Introduction*. Houndmills, Basingstoke, Palgrave, 2002.
- 7 A társadalmi észlelés befolyásolása a kifinomult propagandamódszerek miatt akár orwelli mélységekbe is eljuthat. Nem véletlen, hogy a modern demokrácia kritériuma között ott szerepel az alternatív információforráshoz való jog is.
- 8 A legutóbbi kiadvány: Szakonyi Péter szerk. *A 100 leggazdagabb*. Budapest, Napi.hu, 2015.
- 9 Max Weber: *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai 1*. Budapest, KJK, 1987. [1972] 303–308. o.

- 10 Vö. Colin Crouch: *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. Cambridge, Polity Press, 2011.
- 11 Vö. Lev Trockij: *The Revolution Betrayed*. New York, Doubleday, 1937.
- 12 Vö. Robert Michels op. cit.
- 13 Milovan Djilas: *The New Class: An Analysis of the Communist System*. San Diego, Harcourt, Brace, Jovanovich, 1983. [1957]
- 14 Mihail Bakunyin: *Államiság és anarchia*. Budapest, Gondolat, 1984. [1867] 230–231. o.
- 15 Uo. 231. o.
- 16 A gazdasági reformok nyomán az alapséma sok helyütt fellazult Kelet-Európában, a Szovjetunióban, Kínában és Vietnámban is. Mindez hozzájárult az „újosztály-elméletek” további kibontakozásához. Ezek összefoglalását lásd: Lawrence Peter King & Iván Szelényi: *Theories of the New Class: Intellectuals and Power*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2004.
- 17 Vö. Nyírő András, Szakadát István, Szakadát László és Kelemen Gábor (szerk.) *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Budapest, InterArt, 1989.; továbbá: Szakadát István: Káderforgó: a hatásköri listák elemzése. *Társadalmi Szemle*, 1992. 8–9. sz. 97–120. o.
- 18 Szász Béla: *Minden kényszer nélkül: egy műper története*. Budapest, Európa, 2013.
- 19 Joseph W. Esherick, Paul G. Pickowicz, Andrew G. Walder eds. *The Chinese Cultural Revolution as History*. Stanford, Stanford University Press, 2006.
- 20 Robert Putnam: *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1976.
- 21 Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism*. New York, Harcourt, Brace, Jovanovich. 1975. [1951]
- 22 Vö. Iván Szelényi: *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary*. Madison, Wisconsin University Press, 1988.; továbbá Szelényi Iván: *A posztkommunista átmenet társadalmi konfliktusai*. Budapest, MTA PTI, 1992.
- 23 Vö. Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Lengyel László, Király Zoltán: *Kizárt a párt*. (riporter: Ács Zoltán). Budapest, Primo, é. n. [1988]
- 24 Vö. Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában: Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Budapest, Osiris, 2014.
- 25 A Kádár-rendszerben például Aczél György volt olyan politikus, akinek befolyását nem elsősorban formális pozíciója határozta meg. Lásd, Varga Ágota: *Aczél-történetek*. Pécs, Alexandra, 2013.
- 26 Max Weber patrimonális (tradicionális-patriarchális) rendszerfogalmának továbbgondolását lásd Shmuel N. Eisenstadt: *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*. Beverly Hills, Sage, 1973.
- 27 Vö. H. E. Chehabi & Juan J. Linz szerk. *Sultanistic Regimes*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1998.
- 28 Vö. Mary E. Fischer: *Nicolae Ceaușescu, a Study in Political Leadership*. Boulder, Lynne Rienner, 1989.
- 29 Vö. Kornai János: *A hiány*. Budapest, KJK, 1980.
- 30 Részletesen lásd Robert A. Dahl: *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, University of Chicago Press, 1956.
- 31 A korrupt demokráciára Jamaika, a nem korrupt autokráciára Szingapúr adhat példát.
- 32 Itáliában 1954–1992 között például a Kereszténydemokrata Párt két meghatározó politikusa, Amintore Fanfani hatszor, Giulio Andreotti pedig hétszer volt miniszterelnök.
- 33 Joseph Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Routledge 1992. [1942]
- 34 C. W. Mills: *The Power Elite*. New York, Oxford University Press, 1956.

- 35 A tekintélyelvű rendszerekről lásd Juan J. Linz: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, L. Rienner, 2000.
- 36 Vö. Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest, Noran Libro Kiadó, 2015. 81. o.
- 37 Sergei Guriev és Daniel Treisman: „The New Dictators Rule by Velvet Fist” *New York Times*, 2015. május 24.
- 38 Tamás Csillag és Iván Szelényi: „Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-Communist Europe” *Intersections: East European Journal of Society and Politics*. Vol. 1. No. 1. 2015. 18–48. o. Megjegyzendő, hogy más kutatók szerint a kormány leváltásának elvi lehetősége önmagában még nem tesz demokratikussá egy rendszert. Vö. Steven Levitsky és Lucan Way: *Competitive Authoritarianism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. Mindazonáltal a Freedom House a *Freedom in the World* és a *Nations in Transit* című éves kiadványaiban egészen a legutóbbi időig Magyarországot a „szabad” kategóriába sorolta. Megfigyelhető, hogy a Freedom House éves értékelései csak jelentős késéssel követik a hazai kutatók leírásait.
- 39 Kornai János: Számvetés. *Népszabadság*, 2011. január 6.;
Kornai János: U-kanyar Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 2015. április 3.
- 40 Kornai János: U-kanyar Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 2015. április 3.
- 41 Bokros Lajos: Modernizáció és reform. *Élet és Irodalom*, 2013. január 11.
- 42 Vö. Ungváry Rudolf: *A láthatatlan valóság: A fasisztoid mutáció a mai Magyarországon*. Pozsony, Kalligram, 2014.; Pataki Ferenc: *Hosszú menetelés: A Fidesz-jelenség*. Budapest, Noran Libro Kiadó, 2013.
- 43 Szalai Erzsébet: Két kapitalizmus Magyarországon. *Élet és Irodalom*, 2013. március 14.
- 44 Bozóki András: A civilek összefogása. *Élet és Irodalom*, 2015. január 8.
András Bozóki: Broken Democracy, Predatory State and Nationalist Populism.
in Péter Krasztev & Jon Van Til szerk. *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. Budapest–New York, CEU Press, 2015.
- 45 Vö. Steven Levitsky & Lucan A. Way: *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
- 46 46 Uo. 5. o.
- 47 Az Orbán-rendszer 2014-ben még a választás előtti hónapokban is megváltoztatta a választási szabályokat, eltekintve a jogbiztonság elvétől.
- 48 Steven Levitsky & Lucan A. Way op. cit. 87–129. o.
- 49 Orbán Viktor előadása. Tuszványos 2014. *Székelyhon.ro*, 2014. július 26.;;
Vö. Péter Krasztev & Jon Van Til szerk. *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. Budapest.; Central European University Press, 2015.
- 50 Orbán Viktor: Megórizni a létezés magyar minőségét. A kötcsei beszéd. *Nagyítás*, 2009.
- 51 Vö. Horn Gábor: Mélyen hívő polipok. *Élet és Irodalom*, 2013. augusztus 9.;;
Horn Gábor: Hogyan tegyünk tönkre egy társadalmat? *Hvg.hu*, 2014. december 18.
- 52 A gyenge és erős kötésekről lásd Mark S. Granovetter: „The Strength of Weak Ties” *American Journal of Sociology*, Vol. 78. No. 6. May 1973. 1360–1380. o.
- 53 Székely János a „politikai elit” helyett a „politikai kaszt” kifejezést használja, hogy felhívja a figyelmet a magyar politikai vezető garnitúra hús évén át tartó viszonylagos változatlanására. A kaszt azonban megváltoztathatatlan zártságot sugall, és azt, hogy a vezetői kör csak belülről termelődhet újjá. Ezért a szemléletes metaforát túlzásnak tartom. Úgy látom, hogy a hatalmi elit periodikus változása, illetve folyamatos cirkulációja a fő tendencia. Vö. Székely János: *Báránnyakság*. Pozsony, Kalligram, 2015. 17. o.

- 54 Például a párt „belső ellenzékijeként” elkönyvelt Pokorni Zoltán egészen e sorok írásáig (2015. szeptember) a Fidesz alelnöke maradt. Ez nyilvánvalóan nem fordulhatott volna elő, ha a pártnak és a pártelnökségnek valódi politikai súlya van, vagy ha Pokorni „pártellenzéki” szerepe valóban komoly lett volna.
- 55 A közép-ázsiai országok politikai szerkezetéről lásd Seraphine F. Maerz: *Autocratic Stabilization Processes and Gradual Institutional Change in Central Asian Regimes*. PhD prospectus, Central European University.
- 56 Vö. Orbán Viktor előadása: Tusványos 2014. *Székegyháza.ro*, 2014. július 26.
- 57 Vö. Balázs Jarábik *From Belarus to Hungary: Lessons from a Traditionalist Revolution*. in Péter Krasztev és Jon Van Til szerk. *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. Budapest, Central European University Press.
- 58 Ahogyan ez már az államszocialista rendszerben is így volt. Vö. Vági Gábor: *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Budapest, KJK, 1982.
- 59 Vö. Bruce Bueno de Mesquita és Alastair Smith: *Diktátorok kézikönyve*. Budapest, Gabo kiadó, 2014.
- 60 Brückner Gergely: A kormány belső ökle. *Figyelő*, 2015. augusztus 20.
- 61 Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002.
- 62 Szakonyi Péter szerk. *A 100 leggazdagabb*. Budapest, Napi.hu, 2014. 114–118. o. és 2015. 114–122. o.
- 63 A politikai elemzők közül mindkét évben részt vett a munkában Boros Tamás, Böcskei Balázs, Csizmadia Ervin, Juhász Attila, Magyar Kornélia és Róna Dániel. Csak az első évben (2014-ben) vett részt az értékelésben G. Fodor Gábor, és csak a második évben (2015-ben) működött közre Antal Attila, Tóth Csaba és Zárug Péter Farkas. Közülük G. Fodor volt az egyetlen, aki nyíltan a kormányzat alkalmazásában áll. Vö. A rendszer igazságait védem. Nagy Gergely Miklós interjúja G. Fodor Gáborral. *Magyar Narancs*, 2015. február 19.
- 64 Szakonyi Péter szerk. *A 100 leggazdagabb*. Budapest, Napi.hu, 2015. 116. o.
- 65 Eötvös Péter valószínűleg nem is szerepelt az elemzők számára előre megadott személyek között, így a dilemma szimbolikus. De ha köztük lett volna, alighanem akkor sem került volna fel a negyvenes listára.
- 66 Átmeneti kegyvesztettség után tért vissza a belső hatalmi kör közelébe Áder János, Kósa Lajos, Schmidt Mária, Stumpf István, Várhegyi Attila és mások.
- 67 A tékozló fiú esetére a legjobb példa a Fidesz-alapító Bayer Zsolt, aki átállt a baloldali térfélre, majd egy idő után visszafogadta őt a Fidesz vezetője. Az újságíró azóta is Orbán rendíthetetlen hívei közé tartozik.
- 68 Mint Martonyi János, Kerényi Imre, Kudlik Júlia, Pozsgay Imre, Schmitt Pál, Stefka István, Szűrös Mátyás és mások.
- 69 Mint Csintalan Sándor, Tellér Gyula, Tóth Gy. László és mások.
- 70 Mint Bogár László, Font Sándor, Harrach Péter, Jeszenszky Géza, Lezsák Sándor, Semjén Zsolt, Surján László, Turi Kovács Béla és mások.
- 71 Ferenczi Krisztina: Cseléd-Magyarország visszatérése ellen. Vári György interjúja. *Népszabadság*, 2015. július 20.
- 72 Uo.
- 73 Ripp Zoltán: Gyűlöletpolitika Magyarországon. *Mozgó Világ*, 34. évf. 5. sz. 2008. május
- 74 Orbán Viktor nemzeti katarzist akar. *Index*, 2007. július 21.
- 75 Vö. Bozóki András: A magyar demokrácia válsága. *Élet és Irodalom*, 2012. január 13.
- 76 A *Forbes* magazin értékelése szerint Lévai Anikó a legbefolyásosabb magyar nő. Lévai viszont úgy vélekedett, hogy nincs érdemi befolyása a politikára, ám ha kér valamit,

- a kormányfő megfontolja. Forbes: Lévai Anikó, Orbán felesége a legbefolyásosabb nő. *Hvg.hu*, 2015. április 21.
- 77 Uo.
- 78 Hende Csaba helyére 2015 szeptemberétől Simicskó István lépett honvédelmi miniszterként. A listák tanúsága szerint azonban ő sem számít befolyásos szereplőnek.
- 79 Lázárról lásd Baka F. Zoltán és Brückner Gergely: Lázár kiszáll a politikából?.; Brückner Gergely: A kormány belső ökle. mindkét cikk: *Figyelő* 2015. augusztus 20. 8-14. o. Rogán Antal 2015. október 1-jétől foglalta el új pozícióját.
- 80 Ez a fordulat még nem tükröződik a 2015-ös rangsorban.
- 81 A bíróság azonban a bevett eljárástól eltérően, pártfogó felügyelet kijelölését nem kezdeményezte. Rényi Pál Dániel: Idegbe jött – Jogerős ítélet Habony Árpád ellen. *Magyar Narancs*, 2013. február 28.
- 82 Bővebben lásd: Rényi Pál Dániel: Arthur J. Finkelstein, a Fidesz politikai tanácsadójának pályaképe. *Magyar Narancs*, 2013. február 14. 11–14. o.
- 83 Wermer András irányította a Fidesz 1998-as „polgári Magyarország” kampányát, amely a párt győzelméhez vezetett. A 2002-es választási vereség után kegyvesztetté vált. Ezután bukkant fel Habony, aki a párt 2006-os újabb választási veresége ellenére is megőrizte befolyását.
- 84 Habony 2015-ben Finkelsteinnel együtt Nagy-Britanniában megalapította a Danube Business Consulting Ltd. politikai tanácsadócéget, aminek ügyvezetője Láncki Tamás, a Századvég vezető elemzője, Navracsics Tibor korábbi miniszterelnök-helyettes, közigazgatási és igazságügyi miniszter egykori kabinetfőnöke lett. Habony új médiavállalkozása a *888.hu* nevű internetes újság, amely Orbán intenciói szerint a „mindennapi nacionalizmust igyekszik népszerűsíteni a fiatalok körében.
- 85 Orbán Viktor a Kötcsén tartott 2015-ös politikai pikniken így fogalmazott: „Ha a kommunikációs, kulturális és egyéb távolságot nem tudjuk áthidalni, ha nem tudjuk vonzóvá tenni a fiatalok számára a mindennapi nacionalizmust, és nem valami rendezetlen, rossz szájszagú, radikális tempóban, amitől az embert kiveri a hideg igazából, tehát ha ettől különböző, friss és fiatalos nyelven nem tudjuk megtenni, akkor ezt a csatát nem mi fogjuk megnyerni.” *Magyar Nemzet Online*, 2015. szeptember 16.
- 86 Simicska az utóbbi években már társadalmi tevékenységet is végzett a Veszprém férfi kézilabdacsapatának nagylelkű támogatójaként.
- 87 Vö. *A 100 leggazdagabb*. op. cit. 2015. 32–33. o.
- 88 Mellár Tamás a Századvég korábbi kutatási igazgatója az intézettől „azért jött el, mert kiderült számára, hogy az egész műhely csak egy »pénzmosoda«. A minisztériumok olyan kutatásokat rendeltek tőlük, amelyeket szerinte kompetencia hiányában nem tudtak volna elvégezni. »Ne törődj vele, mondták, akkor is meg kell csinálni, valamit kaparjatok össze, aztán majd úgyis ki fogják fizetni. Akkor döbbsentem rá, hogy én csak aláírni kellettem« – mondta Mellár. Amit ő aláír, azért a miniszterelnök tanácsadói veszik fel a pénzt, miközben nem végeznek érdemi munkát. Azóta eljött a Századvégtől az összes ember, akit ő vitt oda, mert sorra rájöttek, hogy nincs szükség szakmai munkára.” Mellár Tamást idézi a *Hvg.hu* cikke: Az egész műhely csak egy pénzmosoda. *Hvg.hu*, 2014. október 31. A Századvég azóta is a legnagyobb állami megbízásokat kapja a hasonló megbízásokért „versengő” cégek közül. A vizsgált években a Századvéghez különböző módokon kötődtek olyan befolyásos Fidesz-közelbi személyek, mint Giró-Szász András, Habony Árpád, Heim Péter, Láncki András (a Századvég elnöke) és Szalay-Bobrovniczky Kristóf. Közülük Heim 2014-ben 30. volt a listán, de azóta lekerült róla. Pozícióját a korábban kevéssé ismert, de 2015-ben már a 30. helyen álló Szalay-Bobrovniczky foglalta el.

- 89 Patonai Péter az MFB elnöke volt az első Orbán-kormány idején. 2011-ben a tulajdonába került az A38 koncerthajó, 2013-ban megvette az Inter Media Groupot (IMG). Reklámcéget vásárolt fel a volt MFB-vezér. *Hvg.hu* 2013. február 19.
- 90 Fonyó Károly lett a Hír Tv elnöke az Orbán–Simicska-szakítás után. Ő korábban, Simicskával együttműködve, Fidesz-közelbi médiacégekben volt érdekelt, övé volt például a *Metropol* hirdetési újság. MLF: Orbánnak még jól is jöhet Simicska médiaháborúja. *Hvg.hu* 2015. február 20.
- 91 Kis oligarchatározó: Nyerges Zsolt. *Átlátszó*, 2012. október 30.
- 92 Nagy Gergely Miklós: A Közgép elveszett kikötője. *Magyar Narancs*, 2015. július 30. 10–13. o.
- 93 A *Napi Gazdaság* 2015. szeptember 1-től *Magyar Idők* néven jelenik meg; a címváltozás híven követi a lap tartalmi átalakulását.
- 94 Kis János: Alkotmányozás – mi végre?. III. rész. *Élet és Irodalom*, 2011. április 8.
Lásd még: Polt Péter sajtópert veszített Kis János ellen. *Index*, 2012. június 25.
- 95 Oroszi Babett és M. Tóth Balázs: Polt Péter kinevezése óta meredeken zuhan a politikai korrupciós ügyekben indított eljárások száma. *Átlátszó*, 2015. február 6.
- 96 Hernádi Zsolt a MAGYAR ÉRDEMREND középkeresztje a csillaggal kitüntetés tulajdonosa és Esztergom városa, valamint a Corvinus egyetem díszpolgára.
- 97 Simicska és Liszokay: egy barátság vége. *Narancs.hu*, 2015. február 6.; Így épül a Fidesz új médiabirodalma. *Hír24*, 2015. június 3.
- 98 Kis Oligarchatározó: Töröcskei István. *Átlátszó*, 2013. április 2.
- 99 Szirmai S. Péter: Lőrinc, a barát. *Figyelő*, 2015. szeptember 3. 10–11. o.
Lásd még: Magyar Krisztián: A felcsúti királyság. *Magyar Narancs*, 2015. augusztus 27. 14–16. o.
- 100 Lukácsy György és Bódis András: Andy Vajna színe és fonákja. *Heti Válasz*, 2015. július 30. 16–21. o.
- 101 Ahogy Orbán fogalmazott: „szeretném aláhúzni azt a korábbi ígéretünket is, amit Garancsi elnök úr taposott ki belőlem, hogy ötvenezer lépésenként, ami – ha jól számolok – harminc kilométert jelent, állnia kell olyan létesítménynek, nevezzük turistaháznak, ahol olcsón, jó színvonalon a túrázók szálláshoz juthatnak. Ötvenezer lépésenként, vagyis harminc kilométerenként végig a Magyarországon megjelölt hivatalos turistaútvonalak mentén. Ez a tervünk.” Orbán Viktor beszéde a Som-hegyi turistaház avatásán. *Turista Természetjáró Magazin*, 2013. október 29.
- 102 Garancsiról és Mészárosról lásd. *A 100 leggazdagabb*. op. cit. 2015. 70. o. és 102. o.
- 103 Csányiról lásd uo. 14–15. o.
- 104 Lázár: Csányi a legnagyobb uzsorás. *Index*, 2013. augusztus 12.
- 105 Szélesről lásd *A 100 leggazdagabb*, op. cit. 2015. 22. o.
- 106 Széles politikai ambíciói azonban korlátokba ütköztek: 2010-ben szívesen lett volna gazdasági miniszter, de a posztot Matolcsy György kapta meg.
- 107 Wábererről lásd *A 100 leggazdagabb*, op.cit. 30. o.
- 108 Spéderről lásd uo. 56. o.
- 109 Bigérről és Demjánról lásd uo. 16–17. o. és 20–21. o.
- 110 Demján szerepe ellentmondásos, mert az általa vezetett takarékszövetkezetek államosításáig inkább Orbán hívének számított, azóta viszont kimondottan távolságtartóvá vált a kormányfővel szemben.
- 111 Leiszttingerről lásd uo. 34. o.
- 112 Kovácsról lásd uo. 68. o.
- 113 Váradiról lásd uo. 87. o.

- 114 Azt azonban érdemes hozzátenni, hogy a csupán 2015-ben kiterjesztett (és épp ezért a kiterjesztett részt e helyütt nem vizsgált) befolyáslistán a 41–50. hely közötti sávban már jelen volt Bojár Gábor, Csák János, Kósa Lajos, Gyurcsány Ferenc, Kálomista Gábor, Lantos Csaba, Nagy Elek, Németh Lászlóné és Patonai Péter társaságában Vona Gábor, a Jobbik elnöke is. Vö. *A 100 leggazdagabb.* op. cit. 2015. 118. o.
- 115 Az Egyesület Facebook-oldalának névjegye így hangzik: „Mindannyian együtt Orbán Viktorért, Magyarország Miniszterelnökéért! Ő a mi Miniszterelnökünk és ezen SENKI sem változtathat!” https://www.facebook.com/orbanviktorert/timeline?ref=page_internal
- 116 Orbán Viktor férjhez adja a lányát. *Blikk*, 2013. július 30.
- 117 Orbán hálás a melegeknek, szerinte biztonságban vannak. *Hvg.hu* 2015. május 18.
- 118 Uo.
- 119 A Pálinkás József által vezetett Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFI) részévé tették az addig politikától független kutatói támogatási alapot, az OTKÁ-t. Vö. Kolozsi Ádám: Pálinkás József lett a tudomány Andy Vajnája. *Index*, 2015. január 15.
- 120 Vizi E. Szilveszter a Magyarország Barátai Alapítvány elnökeként a bevándorlás kérdéséről korábban úgy nyilatkozott, hogy a magyar kultúrában azért is büszkélkedhetünk bámulatos teljesítményekkel, mert az elmúlt ezer évben a magyarságot folyamatosan gazdagította a sok bevándorló. Vizi E. Szilveszter: A befogadás korlátozása nem lehet a befogadás elutasítása. *Hvg.hu*, 2015. május 7. Az ezt követő hónapokban azonban Vizi nem kifogásolta sem a kormány bevándorlóellenes kampányát, sem a menekültekkel szembeni erőszakos fellépését.

Egészpályás letámadás – Egyre jobban teljesít az Orbán Co.

1. A mindenek felett álló politikai családfő

A kétharmad térnyerését követően viszonylag későn és kezdetben elég kevesen ismerték fel – de legalábbis ennek nem adtak hangot elegen –, hogy a második, majd a harmadik Orbán-kormány miniszterelnöke nem csupán kormányfő, hanem egy olyan állammodell kialakítója és fenntartója, amelynek vezetője az általa létrehozott politikai család egyetlen feje is. Ez a politikai család a maga politikus szereplőivel, oligarcháival és strómanjaival a kontrollintézmények és az átláthatóság – lásd az információszabadság elleni, elsősorban a közérdekű adatigényléssel kapcsolatos 2015. júliusi intézkedéseket – tudatos lebontása után **gyakorlatilag szabadon garázdálkodhat már a közpénzekkel** is, csupán némi törvényi kontroll maradt és a politikai családfő árgus szeme. A politika, a pénz, a hatalom egymásba fordulása mára már nem csak arról szól, hogy a politikai család – a legtöbbször – erősen megkérdőjelezhető módon hajtja a saját malmára a vizet, hiszen a szemünk előtt bontakozik ki az a tudatosan kialakított állammodell, amely minden építőelemében ott van Orbán Viktor. Ez, az igazából patriarchális berendezkedés már a Fideszben betöltött szerepében is megfigyelhető volt, de Orbán kormányfóként 1998 és 2002 között még nem tudta lebontani azokat a demokratikus bástyákat, amelyek ellen sikerrel vezet offenzívákat 2010 áprilisa óta.

A rendszer 2010-től minden korábbinál hatékonyabban hozza létre és emeli fel az **oligarchákat és a strómanokat**, majd olykor hasonló lendülettel tiporja is a porba, ha a politikai családfő ezt úgy kívánta. Így Simicska már nem, de Mészáros Lőrinc vagy éppen Garancsi István még befér Orbán VIP-páholyába, ahová társaikkal együtt egyre több pénzt lapátolnak a nekik kijátszott állami közbeszerzéseknek is köszönhetően. A haverok úgy gyarapodhatnak látványosan, hogy közben milliárdokat forgatnak vissza minimum a miniszterelnök hobbijába vagy éppen abba, hogy Orbán Ráhelék megálljanak a saját lábukon. Az, hogy több tucat, Mészáros Lőrinchez és Garancsi Istvánhoz hasonló **udvari beszállító** dolgozhat Orbán rendszere alá, annak is köszönhető, hogy a korrupció korábban kényesen takargatott folyamatainak egy része mára már az állam központilag vezérelt gyakorlatává vált. Ahhoz, hogy valaki bekerüljön a politikai családba,

feltétel nélküli elköteleződés, az ideológia befogadása, illetve a Családfő iránti feltétlen rajongás, de minimum a gyakran kinyilvánított tisztelet szükséges.

Az utóbbi években **Orbán vér szerinti családjában** is felerősödtek a politikai közösgre jellemző folyamatok. Édesapja és testvérei közös bánya- és egyéb vállalkozásait ugyan már korábban, még ellenzékből is segíthette a kormányfő, de legidősebb lánya révén nemrég belépett a famíliába egy fiatalember, akit ezután Orbán Viktor úgy emelt be a politika által is támogatott gazdasági elitbe, hogy kezdetben Simicska Lajos segédletével gründoltak neki egy céget, amely későbbi átalakulása után az állam hathatós támogatásával jutott milliárdokhoz, és néhány év alatt letarolta a LED-es közvilágítási piacot. Tiborcz István, a jóképű és első ránézésre szimpatikus férfi egy Fejér megyei kis falu tanyájáról érkezve lett huszoneves korára dúsgazdag úgy, hogy nem rendelkezett a megfelelő szakmai és anyagi háttérrel, de felemelkedéséről Orbán Viktor gondoskodott apósként és az általa kialakított korrump rendszer fejeként. De nem csak Tiborcz István élvezheti az Orbán-rendszer előnyeit, hiszen a miniszterelnök középső gyermeke, Sára akkori udvarlója – arról nincs pontos információ, hogy máig együtt vannak-e – 2014-ben bekerült Navracsics Tibor uniós biztos kabinetjébe, talán nem véletlenül.

A miniszterelnök öt gyermeke, de leginkább a három felnőtt közül az egyetlen fiú, Orbán Gáspár helyzete lehet a legmostohább, aki labdarúgóként kudarcot vallott, mivel azt a néhány játékpercet a Videoton első csapatában sem a kimagasló játéktudásának köszönhette. Végül feladta apja kedvenc hobbiját, és elment egy afrikai segélyszervezethez jótékonykodni. Hazatérése után folytatta az egyetemi tanulmányait az ELTE jogi karán, de a nyilvánossággal meglehetősen furcsa a kapcsolata: amikor 2014-ben Orbán Viktorral a VIP-páholyban ült a labdarúgó-világbajnokság döntőjén, és az erről készült fotót közölte a *444.hu*,¹ a portálnak írt levelében azt próbálta bizonygatni, hogy ő nem közszereplő, és kérte a fotó eltávolítását. Majd 2015. április végén a legnagyobb közösségi portálon trollkodott egy jó nagyot, amikor azt sugallta, hogy Németországba kapott Erasmus-ösztöndíjat. Ennek – néhány kivételtől eltekintve – a hazai média legnagyobbjai is bedőltek, és csak ezután jelentette be Orbán Gáspár, hogy „Uraim, nincs Erasmus, nincs Heidelberg. Csak fiatalság, bolondság, ahogy ez az egyetemistáknál szokás.”

Talán Orbán Gáspár próbál kilépni apja árnyékából úgy, hogy számára mégis ő jelenti a mintát. Ennek a vívódásnak láthatjuk a jeleit, de arról, hogy Orbán Viktor és családja milyen közös életet él, a családtagok milyen viszonyban vannak egymással, és ki hogyan értékeli a miniszterelnök politikai tevékenységét, igazából csak bulvárlapokból, illetve néha az egyik kereskedelmi csatornából értesülhetünk. Az ezeken keresztül közvetített – minden bizonnyal csak kreált – családfői kép alapján Orbán Viktor szinte semmiben sem különbözik egy átlagos középosztálybeli családapától: csak semmi luxus; ha kell, bográcsban főzi a gulyást; nem tudja, hogy hol van a lakásban a porszívó, és vallja: a férfinak csak annyi a dolga, hogy egy fokkal szebb legyen az ördögnél. Ez az inkább csak a látszat kedvéért fenntartott egyszerűség a kormányfői pózolásában is megjelenik, hiszen politikai családfőként sem vágyik díszszemlékre, csillogásra, ehelyett

feltúrt ingujjban szotyizik, és ha a kedve úgy tartja, saját maga vezeti a miniszterelnöki autót.

Viszont a bulvársajtó és a baráti média által is közvetített orbáni képen torzít a családtagok, az édesapa és a testvérek által vezetett vállalkozások, de újabban a vej, Tiborcz István állami segédlettel történő rohamos meggazdagodása. Jelen összefoglaló arra vállalkozik, hogy bemutassa azt a folyamatot, ahogy Orbán Győzőék és Orbán Ráhel fiatal férje felkapaszkodik azon a korrupcióval átitatott rendszeren, amelyre a miniszterelnök építi a röviden fentebb is felvázolt állammodelljét.

2. Titkok a bányá mélyén és a felszínen

Még 2001-ben, a *Népszabadságnak*² adott interjújában idősebb Orbán Győző úgy nyilatkozott, hogy neki csak hátránya van abból, hogy a legidősebb fia Magyarország miniszterelnöke. Meglehető, ezt akkor komolyan gondolta a bányatulajdonos–nagyvállalkozó, de a családi cégek utóbbi években mutatott eredményei és a legnagyobb vállalat alapítása is inkább ennek az ellenkezőjére utal. Az is egyre világosabb, hogy a kormányfő testvéreihez és édesapjához köthető vállalkozások egyes engedélyező és ellenőrző hatóságoktól is kaphatnak némi hátszelet. A Zala megyei Hahóton, Bicskén és a család gánti bányája közelében található Gránáson is sokan úgy érezhetik, nem csak a szerencsés véletlen eredménye, hogy – a törvényesség látszata mellett – előnyös helyzetbe kerülnek az Orbán család cégei. Ha pedig a károsultak ezt kifogásolják, netán szervezeten próbálnak kiállni magukért, a hatóságok részéről többnyire csak üres szölamokat kapnak.

Tarolnak a lópvidéken is

Az Orbán család egyik érdekeltségének Zala megyei felbukkanása már a kilencvenes évek közepén sem volt viharoktól mentes, ám a közelmúltban is okozhatott nehézséget a helyiek számára. Hahóton a Gánt Kő és Tőzeg Kft. jogelődje, a Hahót Tőzeg Kft. a kilencvenes évek közepén kezdte el működését a dél-zalai település mellett. Amikor már tudták, hogy tőzeget szeretnének bányászni, áron alul felvásároltak egy rakás területet. A földek tulajdonosai csak utólag jöttek rá, hogy rászedték őket, de ekkor már késő volt, a pereskedés ellenére a kft. elkezdhetette a tőzeg kitermelését. A tőzegbányászat ügye és az Orbán-érdekeltségek vélt vagy valós előnye versenytársaikkal szemben 2010 után került ismét reflektorfénybe a zalai Szévíz-völgyben.

A lópokkal kapcsolatos rendezetlen törvényi háttér és az egymásnak ellentmondó jogszabályok korábban lehetővé tették, hogy a hatóságok a látszólag ugyanolyan jellegű hahóti terület többségét láppá, így védetté minősítsék, miközben más helyeken, például

a Gánt Kő és Tőzeg Kft. egyes területein ilyen korlátozást ne vezessenek be. Mindez azért lényeges, mert a vonatkozó törvény legutóbbi verziója szerint a lápnak minősített területeken új bánya nem nyitható. Csakhogy – amint arra a *Népszabadság*³ korábbi írása is felhívja a figyelmet – nem világos, hogy mi a helyzet azokkal a vállalkozásokkal, amelyek az adott területre korábban engedélyt kaptak az illetékes bánya- és természetvédelmi hatóságtól. Fontos, hogy a Hahót környéki bányák ökológiai jellege nem különbözik egymástól, így kérdés, hogy egyesek engedélyét miért hosszabbítanák meg, míg másoknak miért kell befejezniük a tőzeg kitermelését. A Magyar Bányászati és Földtani Hivatal adatai szerint Orbánék vállalkozása a Hahót II. bányatelken 2019 májusáig rendelkezik környezetvédelmi jóváhagyással, bányászati engedélyüket pedig 2015-ben hosszabbíthatták meg. A tőzegbányászat költséges tevékenység, de a Gánt Kő és Tőzeg Kft. a még nagyjából 2–2,5 millió köbméter talajjavító anyag kitermeléséből **minimum 6-7,5 milliárd forintot bevételezre számíthat**. Megéri nekik ott maradni.

„A helyzet arra enged minket következtetni, hogy azok a bányavállalkozások, amelyek jelenleg engedéllyel rendelkeznek, de a területük szerepel a lápjegyzékben, előbbutóbb lehúzzhatják a rolót, mert a hatóságok nem járulnak majd hozzá a folytatáshoz. Azt sem tartanám elképzelhetetlennek, hogy valamilyen oknál fogva egy kivételezett vállalkozás megkapná a lehetőséget az ottani tőzeg kitermelésére is” – mesélte 2015 februárjában az egyik tőzegbányászattal foglalkozó hahóti kft. vezetője, aki hozzátette: számukra nem nagy gond az engedély elutasítása, ha kártalanítják őket, hiszen mindenki jelentős összegeket fektetett be a szükséges technológiába, és a megtérülés időtartama sok idő.

Nemcsak az ott működő bányavállalkozások, hanem az egyik környékbeli horgásztársaság tagjai is megorrolhattak Orbánékra. Több helyi forrás szerint tavaly októberben a Gánt Kő és Tőzeg Kft. munkatársai miatt önthettek ki a pölöskei horgásztavak, mivel a tőzeg bányászata során feltörő talajvizet túl nagy intenzitással szivattyúzhatták a tavakat tápláló Szévíz-csatornába. Az esetet követően ifjabb Orbán Győző, a kft. ügyvezetője cáfolta, hogy ez miattuk történt, de a hahótiak úgy vélik, az sem véletlen, hogy azóta már kikotorták a Szévíz-csatorna egyébként meglehetősen rossz állapotban lévő medrét.

Ha kell, le is nyeletik

Egy ideje jó néhányan Bicskén sem nézik jó szemmel Orbánék tevékenységét. A gánti telephelyről a Dolomit Kőbányászati Kft. kis szemcsés zúzalékkövet szállít a szintén a családhoz tartozó Nehéz Kő Kft.-vel a bicskei vasútállomás két rakodójába, az ott összegyűlt dolomitzúzalékot aztán bepakolják a vagonokba. Az állomáshoz közelebbi közrakodót és az azzal szemben található lakóházakat csupán egy utca választja el egymástól, amelyen ráadásul a többtonnás kamionok is közlekednek. Az ottaniak évek óta nagy porra és zajra panaszkodnak, 2014 szeptemberében több országos portál is foglal-

kozott a témával, de az önkormányzat és a hatóságok csak háritottak. A lakosok, majd Szilágyi László, a Párbeszéd Magyarországért akkori polgármesterjelöltje megkereste a Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőséget, amely végül arra jutott, hogy nincs is ott akkora por és zaj. Ezt két saját mérésre hivatkozva jelentették ki 2014. szeptember 30-án: a természetvédelmi hatóság által kiállított dokumentum szerint ők február 20-án és július 3-án is tartottak egy helyszíni bejárást, de arról nem közöltek információt, hogy végeztek-e műszeres méréseket. Végül mindent rendben találtak, igaz, csapadékos időszakban látogattak a helyszínre, ráadásul akkor nem is járt arra annyi kamion. A helyiek elmondása szerint Tessely Zoltán volt polgármester, jelenlegi fideszes országgyűlési képviselő és akkori helyettese, Bicske mostani első embere, Pálffy Károly sem erőltette meg magát különösebben azért, hogy az ott lakóknak könnyebb legyen az életük.

Akkor sincs por, ha van

Az utcabeliek azzal sem értek el semmit, hogy kihívták a helyszínre Orbán Győzöt, aki azt közölte velük, hogy por nincs, de ha lesz, locsoltatnak. Majd hozzátette: ők mindent szabályszerűen csinálnak, ha a lakóknak gondjuk van, menjenek az önkormányzathoz. Fia, Orbán Áron sem volt együttműködőbb, az egyik helyinek telefonban azt mondta, ha segítség kell nekik, hát forduljanak az Európai Unióhoz. Tessely az *Index.hu*-nak⁴ adott 2014-es interjújában közölte, hogy a probléma szerinte is valós, de ők elintézték azzal, hogy locsoltattak, bevezették a sebességkorlátozást, és elérték, hogy a rakodás egy része távolabb történjen a lakóházaktól. A volt polgármester említett egy uniós forrást is, amelyből a nagyállomás környékét átépítenék, és létrehoznának egy városi alközpontot. Már egy megvalósíthatósági tanulmányt is elkészítettek, szintén uniós forrásból, de ez csak évek múlva jelenthet megoldást a Móricz Zsigmond utca lakóinak, akik azonban azt szeretnék, hogy tiltsák meg a 12,5 tonnánál nagyobb súlyú teherautók behajtását. Erről egy petíciót is átnyújtottak az önkormányzatnak, ami után annyi történt, hogy a Móricz Zsigmond utca elejére kikerült egy 20 km/h-s sebességkorlátozó tábla.

Bár Tessely Zoltán tavaly azt mondta kamerák előtt, hogy tudomása szerint megszűntek a nagy zajjal kapcsolatos észrevételek, az ott lakók közül többen 2015 nyarán is arról számoltak be jelen sorok szerzőjének, hogy nincs változás. Van, hogy a kamionok reggel hat óra után nem sokkal már megjelennek, de az sem nyugtatja meg az ingatlanok tulajdonosait, hogy a vagonokba rakodás során sokszor a házak falai is megremegnek. Többen hangsúlyozták, hogy ők egy-két kivételtől eltekintve azzal sem találkoztak, hogy az önkormányzat megbízásából valaki a nyári vagy az őszi száraz napokon gyakran locsolta volna a poros aszfaltot. „Decemberben az összes dolomitot felpakolták a vagonokra, ezután csak egy-két kisebb kupac maradt a helyszínen. Ekkor azt hittük, van esély arra, hogy az Orbán család befejezze a bicskei tevékenységét, csend volt, és nyugalom, de 2015. január közepén újra megjelentek a hatalmas kamionok, és azóta is rend-

szeresen hozzák a bányából a kőzetszármazékot. Amióta pedig beköszöntött a jobb és kevésbé nyirkos idő, ismét mindent ellep a por” – mondta az egyik utcabeli. Miközben a helyiekkel 2015. március első hetében a rakodó mellett beszélgettem, 30-40 perc alatt 5 hatalmas kamion haladt el a házak előtt – jól érzékelhetően a megengedett 20 km/h-s sebességnél gyorsabban –, majd befordultak a rakodóterületére. Amikor fotóztunk, csak nagyon lassan borították le a szállítmányt, de az utcába be- és kihajtás során fölvert por a közelben parkoló autók szélvédőire vagy a házak ablakaira láthatóan rárakódott. A helyzet a nyári hőségben és szárazságban a korábbinál is rosszabbá vált, olykor ugyan locsolnak, de a meleg mellett az állandó dübörgést és port is el kell viselniük a közelben élőknek.

Senki sem segít

Még 2015. márciusban megkerestem a szállítást végző Nehéz Kő Kft.-t, ahol először azt mondták, hogy forduljak a társaság ügyvédjéhez, majd abban maradtunk, hogy írásban küldöm el a kérdéseket, de választ többhetes várakozás után sem kaptam – ahogyan a bicskei önkormányzattól sem, pedig próbálkoztam a jegyzőnél és Pálffy Károly polgármesternél is. Mindeközben az utcabeliek közül többen azon gondolkodnak, hogy eladják az ingatlanjukat, de attól tartanak, csak jóval áron alul tudnák értékesíteni. „Nekem még így is megérné, mert az biztos, hogy Orbánék nem fogják ezután sem figyelembe venni azt, hogy mi itt élünk, nekünk ez az otthonunk. Az önkormányzattól pedig továbbra sem kapunk semmilyen érdemi támogatást” – panasolta az egyik lakó, aki azt is elmondta, hogy már fel is ajánlotta a házat Mészáros Lőrincnek, a gázszerelőből lett felcsúti milliárdost levélben kérte, hogy vegye meg az ingatlant, de nem kapott semmilyen választ. Az utcában élők ügyvédet is szerettek volna fogadni, viszont miután megtudták, mekkora óradíjért dolgozott volna nekik a jogi szakember, visszamondták, mert nincs rá pénzük. A TASZ-t is megkeresték, de a jogvédő szervezet nem tudta vállalni a képviselőket, így úgy tűnik, a nyugalomuk csak Orbán Győzőéken múlik, mert a hatóságok nem sietnek a segítségükre.

Gránás - A nyilvánosság diadala

Orbán Győzőék legújabb terve a Nehéz Kő Kft. Gánt-Gránás mellé tervezett hulladékfeldolgozója volt. A hatóságok és az érintett önkormányzatok több fórumot is tartottak a tervezett beruházásról, ezek közül a gánti művelődési házba 2015. március 13-án rendezett összejövetel volt a lehangosabb. Ehhez vélhetően hozzájárult az is, hogy a beruházó képviselőjében maga Orbán Győző próbálta elmagyarázni: senkinek sem kell aggodnia, ők mindent a jogszabályok betartásával fognak végezni. Végül a gránásiakat

nem győzte meg, amin id. Orbán megsértődött, és idő előtt elviharzott a fórum közben megérkező fiával, Orbán Áronnal.

A helyieknek nem tetszett, hogy az Orbán család tulajdonában lévő Nehéz Kő Kft. évi több tízezer tonna hulladékot szeretett volna feldolgozni a Vértes lábánál, a Székesfehérvártól 25 kilométerre található Gánt-Gránás közvetlen közelében. Itt korábban már működtek egy kavicsbányát is, amelyet a 2000-es évek elején bezártak. Ezután egyre többen költöztek a településrészre olyanok, akik nyugalomra vágytak. Orbán Győzőék a gránási lakóházaktól néhány száz méterre válogatták volna szét és dolgozták volna át az oda hordott, döntő többségében építési törmelékből álló hulladékot. Mind ezt úgy, hogy egyebek közt telepítettek volna egy homlokrakodó gépet, egy forgókotrót és egy akár napi nyolc órában is működő törő-osztályozó berendezést.

Már a kezdetekkor látni lehetett, kivel vannak a hatóságok

Sokakban gyanút keltett, hogy Gránás településrész gyakorlatilag kimaradt a Nehéz Kő Kft. és a Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőség által készített előzetes hatástanulmányokból. Mindez úgy történhetett meg, hogy az egykori bánya területe közigazgatásilag nem Gánthoz tartozik, így az előzetes műszaki és természetvédelmi vizsgálat döntő többségében a több kilométerre elhelyezkedő Zámolyra, illetve a másik irányban szomszédos Csákberényre koncentrál. Ráadásul a gránásiak a várható beruházásról késéssel értesültek, mivel csak 2015. január 30-án függesztették ki szemlére a házaikhoz vezető, kivilágítatlan földút mentén található postaládák mellé a felügyelőség közleményét. Ezzel pedig nyolc napjuk el is vészett abból a huszonegyből, amely rendelkezésükre állt ahhoz, hogy megfogalmazzák és benyújtsák a kifogásaikat.

Góg és pökhendiség vs. jogos felháborodás

Orbán Győző a gánti polgármester, Spergelné Rádl Ibolya (Fidesz) által vezetett márciusi fórumon többször hangsúlyozta, hogy nem kell félni, nem lesz por, nem lesz zaj, és a vízbázis is érintetlen marad. Az egyébként szinte végig kulturált és politikai szólamoktól mentes rendezvényen záporoztak a kérdések, melyek lényege az volt, hogy a környéken állandóan vagy ideiglenesen ott élő több száz ember félti a már megszokott nyugalomát, egészségét és az ingatlanok értékét. A miniszterelnök édesapja a vita előrehaladtával egyre furcsábban reagált. Először úgy gondolta, nem árt megemlítenie, hogy „én soha senkinek a földjébe nem beszéltem bele, hogy mit szeretne ott csinálni. Magántulajdon, azt csinál, amit akar.” Hangsúlyozta, hogy nem érti a nagy felháborodást, hiszen még nincs is mi ellen tiltakozniuk a gránásiaknak, mivel a félelmeik feltételezéseken alapulnak. Szerinte azok is csak találgatnak, akik megkérdőjelezik a hatástanulmányaik várható por- és zajszennyezésre vonatkozó számításokat. „Előrebocsátom, hogy senki ne

próbálja kétségbe vonni a szakemberek szakértelmét. Az annyi, amit kiszámoltak. Ha valaki utána tud számolni, hát számoljon. Ha nem tud, akkor az annyi, amennyit megállapítottak.” Nagy tetszést azzal sem aratott, amikor felvetette: az is lehet, hogy a gránásiak az ő területén kialakított utakon is közlekednek. „Talán kellene hozzá egy szolgalmi jog azért, hogy rend legyen. Nem azt mondom, hogy nem lehet ott járni, de legyen szolgalmi jog” – mondta.

A fórumról végül dühösen távozó Orbán Győzőnél az csaphatta ki a biztosítékot, amikor az egyik gránási azt javasolta a többieknek: kérjék a Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Természetvédelmi Felügyelőségnél, hogy vegyék fel őket ügyféli jogállásba, így ők is hivatalosan tehetnek észrevételeket. A bányatulajdonos ekkor közbeszölt, és azt mondta, ez most nem tartozik ide. „Ne haragudjon, ne segítsen megszervezni azt, hogy megtámadják a mi kérelmünket!” – szólt Orbán Győző, majd jött a válasz: „Már hogyné szervezném!” Ezután a miniszterelnök édesapja összehapokolt, és fiával, Orbán Áronnal elviharzott.

Visszavonulót fújtak

A viharos fórum után még senki nem gondolta komolyan Orbán Győző kijelentését, miszerint ő nem akarja mindenáron megépíteni a hulladékfeldolgozót. Azonban július 20-án kiderült, hogy visszavonulót fúj a milliárdos bányavállalkozó. A váratlan fordulat meglepte a beruházás ellen végig tiltakozó helyieket, akik közül többen elmondták: semmilyen jel nem mutatott arra, hogy végül meggondolja magát Orbán Győző. Már csak azért sem, mert a több hónapja tartó engedélyeztetési eljárás során a Nehéz Kő Kft. módosító kérelmet is benyújtott, amely arra vonatkozott, hogy az eredeti tervekkel szemben nem 250, hanem „csupán” évi 60 ezer tonna hulladék feldolgozására kérték az illetékes szervek hozzájárulását. A módosítási kérelem májusi beadása után a Fejér Megyei Kormányhivatal Környezetvédelmi és Természetvédelmi Főosztálya hiánypótlásra kérte fel a Nehéz Kő Kft.-t, amely 2015. június 10-én meg is küldte a szükséges iratokat. Tehát ekkor még biztosan nem akart elállni az eredeti szándékától Orbán Győző.

Még június 16-án sem gondolhatta meg magát a Nehéz Kő Kft., ugyanis a Fejér Megyei Kormányhivatal ekkor írta ki a július 21-ére tervezett fórumot a Gánttal szomszédos Zámolyra. (Azért Zámolyra, mert a hulladékfeldolgozó területének egy jelentős része közigazgatásilag odatartozik.) Végül a kormányhivatal alá tartozó zöldhatóság július 20-án, hétfő délután négy órakor értesítette a környező települések önkormányzatait és még néhány illetékes hatóságot, hogy a Nehéz Kő Kft. visszavonulót fúj. A levél szerint Orbán Győzőék aznap, július 20-án küldtek egy beadványt a Fejér Megyei Kormányhivatal Környezetvédelmi és Természetvédelmi Főosztályára, amelyben jelezték, hogy visszavonják az „eljárás lefolytatására irányuló kérelmet”.

A Nehéz Kő Kft.-t megkerestem azzal kapcsolatban is, hogy miért léptek vissza a beruházástól, de – mint ahogy korábban sem – nem reagáltak a kérdéseimre. Helyiek

szerint a fokozott médiajelenlét és az érintettek szervezett fellépései miatt dönthetett úgy Orbán Győző, hogy nem porol a lakók orra alá. A miniszterelnök édesapja köztudottan nehezen viseli az újságírók zaklatását, még a 2002-es évek elején a *Magyar Hírlap* munkatársának felszerelését vágta a földhöz azért, mert közterületről készített fotót a bányáról. De a márciusi gánti fórumon sem volt sokkal szívélyesebb: még mielőtt feltehettem volna neki a kérdéseimet, közölte, hogy ő csak akkor válaszol, ha 2 millió forintot adományozunk a gánti szociális otthonnak. Mint mondta: rosszindulatú újságíróknak csak így hajlandó nyilatkozni.

Az Orbán-cégek jobban teljesítenek

A gránási hulladékfeldolgozó ugyan egyelőre nem épült meg, de a miniszterelnök édesapjának és testvéreinek ettől függetlenül is van mit a tejbe aprítaniuk. A céginformációs adatok szerint a szocialista kormányok ideje alatt sem ment nekik rosszul, a 2010-es kormányváltást követően pedig kifejezetten jól alakultak a bevételeik. Az Orbán családhoz köthető vállalkozások zászlóshajója, a Dolomit Kőbányászati Kft. évtizedek óta foglalkozik dolomit bányászatával és feldolgozásával, 2002 óta pedig transzportbetont és közműépítési betonelemet is gyárt. Idősebb Orbán Győző 1992-ben lett a kft. többségi tulajdonosa – előtte műszaki ellenőre és üzemvezetője volt; a privatizálás során a miniszterelnök édesapja bevallottan is Fideszhez közeli vállalkozóktól kapott segítséget. A privatizációt követő év tavaszán a Quality Invest Rt. – amelyet a Fidesz egykori gazdasági tanácsadója, Varga Tamás és Kövér Szilárd, a jelenlegi házelnök testvére, illetve Simicska Lajos alapított – megvásárolta a cégben 4,75 millió forint névértékű tulajdont, majd fél évvel később eladta azt a Dolomitnak 1,2 millióért. A Fideszhez akkor több szálon köthető cég közbeiktatásával így lehetett az államiból magánpénz, de legalábbis hitelezés történt. Az *Élet és Irodalomban*⁵ feltárt ügyre Debreczeni József Orbán Viktor⁶ című könyvében mind a kormányfő, mind Orbán Győző úgy emlékezett: Simicskáék névértéken vették a részvényeket, vagyis az „ajándék” összege 3,55 millió forint volt. A Quality Invest Rt. aztán a miniszterelnök fiatalkori barátjáé, Schlecht Csabáé lett, aki később túl is adott az akkorra már nem túl jövedelmező vállalkozáson.

Dolomit a 2010-es kormányváltás után rövid idő alatt megtriplázta az éves nettó árbevételét. A kft. 2014-as eredménye 3,3 milliárd forint volt a három évvel korábbi 1,04 milliárdhoz képest. A Dolomit 2008 és 2013 között összesen egymilliárd forintnyi osztalékot fizetett ki a többségi tulajdonos Orbán Győzőnek és még négy magán-személynek.

Dolomit Kft. ügyvezetője a miniszterelnök édesapja mellett az az ifj. Orbán Győző, aki szüleivel 1996-ban alapította meg a kezdetben csak kavics- és kőbányászattal foglalkozó Gánt Kő Kft.-t. A cég néhány évvel később felvette a Gánt Kő és Tőzeg Kft. nevet, és a profilba bekerült a tőzégbányászat is. A gánti telephelyre és a hahóti, a zalaegerszegi, a zámolyi és a felcsúti fióktelepre bejegyzett társaság 2010 és 2012 között 446,

453 és 489 millió forintos árbevételt termelt, de a vállalkozás 2013-ban már „csak” 337 milliót hozott, 2014-ben azonban már több mint 100 millióval többet, 447 millió forintot.

A miniszterelnök másik testvére, Orbán Áron többségi tulajdonosa és ügyvezetője a 2004-ben alapított Ideális Áron Bt. átalakulása után 2008-ban létrejött Nehéz Kő Kereskedelmi, Logisztikai és Szállítványozó Kft.-nek. A vállalkozásnak 2010 és 2014 között 393 és 467 millió forint között volt az árbevétele, ez a szám 2014-es évre hirtelen 926 millió forint lett.

A miniszterelnök édesapjáié még az az utóbbi években rendre 15 millió forint körüli árbevételt produkáló CZG Ingatlanforgalmazó Kft., amely 2011-ben megvásárolta a Felcsút és Alcsútdoboz között található hatvanpusztai majorságot. Ferenczi Krisztina *Narancsbőr* című könyvében részletezi, hogy Mészáros Lőrinc egyik cégén keresztül 155 millió forintot fizetett ki a CZG Kft.-nek, cserébe megkapta a 13 hektáros ingatlanegyüttes tízéves bérleti jogát. Ezt követően Orbán Győző cége kifizette a majorság megvásárlására felvett hitelét. Az Orbán-vagyon után évek óta kutató újságírónak Mészáros Lőrinc 2012-ben azt mondta: a gépeit tárolja a területen. Az elmúlt egy évben többször is jártam a több épületből álló ingatlannál, de sosem láttam annak jelét, hogy a felcsúti milliárdos munkagépei ott lennének, már csak azért sem, mert a felcsúti polgármesternek a falu határában van egy hatalmas autójavító csarnoka, amely mellett ott sorakoznak a hatalmas munkagépei és a Puskás Akadémia buszai.

3. Milliárdok a lámpaoszlopok tetején – Orbán Ráhel és Tiborcz István boldogulása

Az öreg Orbánnál sokkal látványosabb a **miniszterelnök egyetlen vejének gyarapodása**, amelyben aztán a fél államapparátus részt vett az uniós pénzek felett „örkődő” Miniszterelnökségtől egészen az önkormányzatokig. Az, hogy Tiborcz István LED-es ügyleteire egyáltalán fény derüljön, kellett a dacos feleség is, hiszen Orbán Ráhel 2014. december közepén felvette a kesztyűt, és beszállt miniszterelnök édesapja lassan már mindenki ellen vívott szabadságharcába: egy közösségi oldalon kifogásolta, hogy ellenzéki politikusok úgymond rajta keresztül támadják Orbán Viktort. Üzent azoknak, akiknek szerinte „a valóság számít”, és egyebek közt kijelentette: „Férjemmel önálló családunk van, saját lábunkon állunk, saját erőnkől boldogulunk, saját életünket éljük.”

Orbán Ráhel boldogulása

A kormányfő lánya azután szólt a magyar néphez, hogy kiderült: egy olyan lausanne-i elitegyetemen tanul, ahol – az intézmény honlapja szerint – csak a tandíj 58 860 svájci

frank évente. Erre az összegre az ellenzéki pártok is felfigyeltek, mert nem látták a fedezetét annak az akkor közel 15 millió körül mozgó tandíjnak, amit ki kellett fizetni az École Hôtelière de Lausanne turisztikai magánegyetem Executive MBA egyéves mesterképzéséért. Igazából nem Orbán Ráhel volt a célpont, a sajtóhírek után inkább azért kapta fel a témát az ellenzék, mert a miniszterelnök egész éves bevallott jövedelme alig több, mint a svájci frank akkori megerősödése után kalkulált összeg. Aztán kiderült, hogy Orbán Ráheléknek nem megy rosszul – igaz, boldogulásukhoz kellene azok a közpénzek is, amelyek az utóbbi években a fiatal férj érdekeltségébe tartozó céghez vándoroltak.

Fesztiválok az Orbán-lányok

Az egyértelmű, hogy a miniszterelnök lányának saját korábbi fizetéseiből nem futotta volna a svájci elitegyetem tandíjára és egyéb, elég vastkos költségeire sem. A világ legnagyobb üzleti közösségi hálózatára, a LinkedInre feltöltött profilja szerint a 26 éves Orbán Ráhel 2006-ban egy sienai egyetemen tanult, majd 2008-ban vették fel a Budapesti Corvinus Egyetemre, ahol 2012-ben végzett turizmus–vendéglátás szakon. Közben járt a francia Sorbonne-ra, a Bostoni Egyetemre, négy idegen nyelven beszél.

Még mielőtt befejezte volna tanulmányait a Corvinuson, a miniszterelnök lánya 2011 májusában a Sziget Kulturális és Menedzser Irodához került gyakorlatra, ahol a fideszes EP-képviselő, Szájer József lányával együtt dolgozhatott az uniós magyar elnökség zárásaként beharangozott Európa Kemping szervezésén. A soproni Volt Fesztivál területére rendezett eseményre 27 országból hívtak fiatalokat, akik egy gálaműsorral is felléptek.

A Sziget alapítója és a kft. ügyvezetője, Gerendai Károly korábban a *444.hu*-nak⁷ azt mondta, Orbán Ráhel kereste meg őket, hogy szeretne náluk gyakornok lenni. „A Szigetnek egyébként kifejezetten jó, hogy Ráhel ott volt gyakornok, és valaki megérti a miniszterelnök környezetében, hogyan működik ez a piac” – nyilatkozta. Úgy tűnik, a családból másnak is megtetszett a fesztiválosdi, hiszen a kisebbik lány, Orbán Sára 2014 augusztusában a Volt Produkció Kft.-nél dolgozott.

A fesztiválokra szerzett tapasztalatait Orbán Ráhel saját szakdolgozatában is kamatoztatta, amiért meg is kapta a jogosnak mondott elismerést, hiszen a mellékletekkel együtt 68 oldalas munka 2013-ban első helyezett lett a Magyar Turizmus Zrt. *Az év turisztikai témájú szakdolgozata* című pályázatán az *Újszerű témaválasztás* kategóriában. Az ügy érdekessége, hogy a díjat konzulensétől, attól a Nemes Andreától vette át, aki akkor a Nemzetgazdasági Minisztérium turisztikai főosztályvezetője volt (és önéletrajza szerint még most is az).

A jó kapcsolat Nemes Andrea és Orbán Ráhel között a későbbiekben sem szakadt meg, így lehetett bejáratos a miniszterelnök lánya a Nemzetgazdasági Minisztériumba is, ahol az *Index.hu* információi szerint „egyre többen nagy becsben tartják szak-

tanácsait”. A fent említett pályázati sikerből egy svájci repülőjegyre valót ugyan félretehett volna Orbán Viktor lánya, de ő lemondott a bruttó hatvanezer forintos pénzjutalomról.

Egy svájci tanév tízmilliókból

A Sziget Kft.-s kitérő és az államvizsga után Orbán Ráhel a főváros egyik legnívósabb szállodájához, a Kempinski Hotelhez került, ahol értékesítési menedzser gyakornok volt. A hotelben teljesen más munkakörben dolgozók elmondása szerint legtöbbször kedves és mosolygós volt azzal, akivel találkozott, látszott rajta, hogy valóban érdekli, amit csinál, és „nem azt szeretné eljátszani, hogy ő most a miniszterelnök lánya”. Pozíciója ugyan nem volt jelentős, de azért lehetett érezni, hogy a helyzete némileg más, mint a többi munkavállalóé. (A Kempinskinék nem lehetnek rosszak a kormánypárti kapcsolatai, gyakran megfordul az épületben Rogán Antal, a Fidesz frakcióvezetője, és a szállodában található a milliárdos producer, filmipari kormánybiztos Andy Vajna étterme is, ahol pedig Habony Árpádot, a miniszterelnök tanácsadóját látták már többször.) Miután elköszönt a belvárosi hoteltől, 2013 szeptemberében Orbán Ráhel a több fővárosi éttermet és szórakozóhelyet is üzemeltető Zsidai Group alkalmazottja lett. A csoport a Kempinskivel is üzleti kapcsolatban áll, közösen üzemeltetik a hotel épületében található ÉS Bisztrót.

Így jutott el a miniszterelnök lánya a méregdrága lausanne-i egyetemre, ahol a két féléves képzés tandíja, mint már említettük, 58 860 svájci frank. Az 1893 óta működő intézmény az egyike azoknak, ahol a világ legjobb vendéglátós-idegenforgalmi szakembereit képzik. A magánegyetemre nem könnyű bejutni, egy szigorú rostán kell átverekednie magát annak, aki be tudja fizetni a drága tandíjat. Az École Hôtelière de Lausanne honlapján talált adatok szerint a tandíjon felül is jócskán van miért a zsebükbe nyúlniuk az ott tanulóknak: bár már csak a 2015/2016-os tanévre vonatkozó tarifákat találtam meg, de jelentős felárat kell átutalni azért is, ha valaki egyágyas szobában szeretne élni, vagy ha a campus területén akar parkolni az autójával. Az egyetem tájékoztatója szerint akkor, ha egy hallgatójuk inkább Lausanne-ban bérelne magának egy jobb stúdiólakást, annak nagyjából 1400 svájci frankot kell fizetnie havonta. Az új diákoknak a tanév kezdetén 5 ezer svájci frankot letétbe kell helyezniük az intézménynél, ez fedezné a rendkívüli kiadásokat, például akkor, ha valamiben kárt okoz valaki. Ez az összeg visszajár, ha minden rendben volt, de a tanév elején ez mégiscsak kiadás. A legszerényebb becslések szerint Orbán Ráhel éves tandíja és a tanulás egyéb költségei minden bizonnyal meg sem álltak 70 ezer svájci frankig, így bármennyire is a saját lábán szeretne állni a miniszterelnök lánya, szinte kizárt, hogy ezt az összeget anélkül is ki tudta volna fizetni, hogy valaki segített volna neki. Mivel Orbán Viktor saját fizetéséből elvileg nehezen tudna ennyit félretenni, maradt a férj, Tiborcz István, akinek – mint ahogy azt lentebb is

láthatjuk – úgy tűnik, volt is miből támogatnia a feleségét, és ehhez jócskán hozzájárul a számukra kedvező politikai környezet is.

A Fejér megyei tanyáról a lámpaoszlopok és a LED-biznisz csúcsára

Tiborcz Istvánnak huszoneves létére annyi céghez volt és van köze, mint egy meglelt üzletembernek. Cégalapításait, azok tulajdonosi viszonyait már most nehéz nyomon követni, de a hivatalos közbeszerzési adatokat látva kijelenthető, hogy egyáltalán nem „immúnis” az uniós, állami vagy éppen önkormányzati pénzekből finanszírozott megrendelésekkel szemben. Ezzel még nem is lenne semmi probléma, de érdekeltségei több esetben is vitatható módon lettek befutók olyan kiírásokon, amelyekről egyesek olykor már előre tudták, hogy rajtuk kívül más nem is igazán nyerhet.

Szárnybontás a Közgép fészkeben

A miniszterelnök veje egyébként maga is vállalkozó családból származik, bár felmenőinél nem röpködtek annyira a milliárdok, mint nála. Tiborczék családi cége a korábban temetkezéssel is, de manapság inkább mezőgazdálkodással foglalkozó ES Hungary Kft. A vállalkozás az Opten céginformációs rendszer adatai szerint Tiborcz István, továbbá két idősebb testvére, Eszter és Péter, illetve édesapjuk nevéen van. Az ES Hungary székhelye arra a családi birtokra van bejegyezve, ahol Orbán Ráhel és Tiborcz István 2013-ban összeházasodott. A Fejér megye északi részén található Csabditól néhány kilométerre, Tükröspusztán 1997-ben vásárolta meg a család a hatalmas területet, ahol egyebek közt egy nagy ház, egy lóistálló, egy fedett lovarda, egy vendégház és egy 5,7 hektáros ősfás liget is található. Évekkel ezelőtt felmerült a Tiborcz Szabadidőbirtok eladása is, de mára már minden bizonnyal meggondolták magukat, hiszen a környező földeket elkezdtek felvásárolni, illetve a birtokhoz nagyon közel található az az a területek is – összesen 157 hektárnyi szántó –, amelyeket Tiborcz Eszter az állami földpályázatok során vitatható körülmények között nyert el.

A vállalkozó szellemű fiatalember karrierje azzal kezdett látványosan felfelé ívelni, hogy egyre közelebb került a miniszterelnökhöz és a Fideszhez köthető gazdasági körökhöz. A már fentebb említett családi vállalkozás, az ES Hungary Kft. 2009-ben felerészben tulajdonos lett abban az ES Holdingban, amelyet Tiborcz István és barátja, Erdei Bálint alapított. A holdingnak 2009-ben 8,4 millió forintos árbevétele volt, ám az azt követő évben az állami közbeszerzéseken korábban százmilliárdokat nyerő építőipari vállalkozás, az Orbánt 2015-ben „lebeciző” Simicska Lajoshoz köthető Közgép energetikai cége, az E-OS Energiakereskedő Zrt. bevásárolta magát Tiborcz Istvánék vállalkozásába, amely így már E-OS Innovatív Energetikai Zrt. néven futott tovább. Ettől kezdve pedig csak úgy repkedtek a százmilliók és a milliárdok: a kezdeti 8,4 millió

forint után 2010-re már 686 millió, 2011-re 2,76 milliárd, míg 2012-re 3 milliárd forintnál is több volt az éves nettó árbevételük.

Viszont 2013-ban megtörni látszott a kezdeti nagy lendület: már „csak” 1,29 milliárdnyi nettó árbevételt produkáltak, és ebben az évben a Közgép energetikai vállalkozása is kilépett, az E-OS Innovatív Zrt. új neve pedig Elios Innovatív Energetikai Zrt. lett. Az Elios részvényei a Green Universe Kft. és a Green Investments & Solutions Kft. tulajdonába kerültek, de – az *atlatszo.hu* információi szerint – utóbbit Tiborcza István az előző országgyűlési választások után megvette egy korábbi cégtársától, Hamar Endrétől (róla még lesz szó), és így az Elios Innovatív Energetikai Zrt. fele is az övé lett. Ezután hirtelen újra szárnyalni kezdett a vállalkozás, hiszen 2014-ben több mint 3,8 milliárd forintnyi közbeszerzést nyert el az Orbán Ráhel férje érdekeltségébe tartozó Elios egyedül vagy konzorciumi partnerekkel. A cég éves nettó bevétele 2014-ben 3,5 milliárd forint volt, ez majdnem háromszor akkora összeg, mint az egy évvel korábbi.

Közpénzből gyarapodik a család

A 2014-es megbízások jelentős részéhez egy energiatakarékossági fejlesztéseket célzó program jóvoltából jutottak Tiborcza Istvánék, miután egy Környezet és Energia Operatív Program-kiírásra sikeresen pályázó önkormányzatok sora döntött úgy, hogy a megnyert pénzből az Elios Zrt.-t bízzák meg a kivitelezéssel. A beruházások értéke változó volt, Tiborczaék kaptak 41,9 millió forintos megbízást, de akadnak egészen gigantikus méretű megrendelések is: Kecskemét 704,1 millió, míg Pécs önkormányzata – mint megtudtuk, hitelből és pályázati forrás nélkül – 894,7 millió forintot fizet az Elios Innovatív Energetikai Zrt.-nek. De a cég kapott megrendeléseket az Óbudai és a Széchenyi István Egyetemtől is napenergia-hasznosító rendszerek kialakítására – ezek összértéke 252,3 millió forint –, és a stadionbizniszből sem maradt ki, hiszen Dunaújváros önkormányzata átutalt neki 92 millió forintot a helyi stadion „színes tv-s közvetítésre alkalmas pályavilágításának megvalósítására, korszerűsítésére”, és hasonló megbízást kaptak Tatabányán, Újpesten és Ajkán is. Még 2014. december utolsó napjaiban az Elios Zrt. kötött egy szerződést a Budapesti Dísz- és Közvilágítási Korlátolt Felelősségű Társasággal (BDK) is: a Budapest Főváros Önkormányzata és a Budapesti Elektromos Művek Nyrt. tulajdonában lévő BDK 14,2 millió forintot fizet azért, hogy az Elios több helyszínen „modern, LED fényforrású és szabályozható fényáramú közvilágítási lámpatesztekre” cserélje a régieket.

Nekik lejt a hazai pálya

Több önkormányzati megrendelés során is – elsősorban ellenzéki körökben – felmerült, hogy az Elios Innovatív Energetikai Zrt. gazdasági szempontból indokolatlan előnyt

élvezhet a többi piaci szereplővel szemben. Nem egy helyen egyedüli indulóként vagy egyedüli érvényes ajánlattevőként nyerték el a megbízást, de Tiborc Izván cégéhez a politikai hátszelen kívül egyes esetekben a korábbi üzlettárstól, Hamar Endrétől is érkezhettek segítség. Ahogy arra az *atlatszo.hu*⁸ is rávilágított, és a cégszólakból is kiderül, Hamar Endre korábban üzleti kapcsolatban állhatott Tiborc Izvánal, sőt Hamar korábban ötvenszázalékos tulajdonosa volt annak a Green Investments Kft.-nek, amelyet a miniszterelnök veje éppen tőle vett meg, hogy azzal később bevásárolja magát a most szárnyaló Elios Zrt.-be. Mindezek fényében meglepő, hogy Hamar Endre cége, a Sistrade Kft. volt az, amely több esetben kapott önkormányzatoktól megbízást annak a pályázatnak az előkészítésére, amelynek forrásaiból végül Tiborc Izvánék cégét bízták meg a közvilágítási rendszer korszerűsítésével. Az LMP ezért 2014 év végén ismeretlen tettes ellen feljelentést is tett: több olyan közbeszerzési pályázatot találtak, amelynél szerintük egyértelműen azonosítható a Hamar–Tiborc-érdekeltség.

A közvilágítás-fejlesztésre kiírt nagyobb összegű pályázatok közül Szekszárdon az egész eljárás során egyedüli ajánlattevő volt az Elios Innovatív Zrt. Az ügy érdekessége, hogy a helyi trafikkoncessziók körüli botrányt még fideszes képviselőként kirobbantó Hadházy Ákos a tavaszi országgyűlési választások hajrájában a blogján megírta: biztos benne, hogy az önkormányzat az Elios Zrt.-vel megkötö a szerződést. Aztán a Közbeszerzési Hatóság honlapján júniusban megjelent adatok szerint a város vezetése tényleg az egyedüli pályázóval egyezett meg, mégpedig úgy, hogy a végleges összeg szinte teljesen azonos volt Tiborc Izvánék előzetesen kalkulált ajánlatával. Hadházy Ákos szerint az is furcsa volt, hogy a képviselőket – amennyire lehetett – próbálták az ügytől távol tartani, a szekszárdi vezetők a felújítási lehetőségekről szinte semmit nem kommunikáltak azelőtt, hogy a közgyűlés elé vitték volna a témát.

Ha kellett, hitelből hízalták Tiborc Izvékat

Kecskeméten négy pályázó indult a közbeszerzési eljáráson. A belépéshez szükséges dokumentációt még mindannyian megvásárolták, de csak az Elios Innovatív Energetikai Zrt. adott be érvényes ajánlatot. A városvezetők a közbeszerzési eljárást itt is a közgyűlés és annak bizottságai bevonása nélkül vitték végig, így aztán kész helyzet elé állították a képviselőket. Az 565 oldalas nyertes ajánlat dokumentációjából 467 oldalt titkosítottak, így abba még hivatalos adatigénylés során sem tekinthetnek be az azt vizsgálni akarók. Amikor Kecskemét egy 704,1 millió forintos szerződést kötött Tiborc Izvánék cégével, a várost még az a Zombor Gábor vezette, aki nem sokkal utána egészségügyért felelős államtitkár lett, az akkori alpolgármester, Nagypál Sándor pedig már a Nemzeti Fejlesztési Programirodát vezeti.

A legabszurdabb eset Pécshez köthető, hiszen a baranyai megyeszékhely hatalmas összegű hitelt vett fel azért, hogy abból kifizesse az Elios Innovatív Energetikai Zrt. munkáját. Mindez azért is különös, mert egy 2011-es törvény szerint az önkormányzatok

csakis a kormány engedélyével vehetnek fel kölcsönt. Tehát – közvetetten ugyan, de – Orbán Viktor jóváhagyása is kellett ahhoz, hogy Pécs egy nagyon rossz feltételekkel felvett hitelből fizesse majd ki Tiborcz Istvánékat. A pécsi közgyűlés még 2014 nyarán döntött arról, hogy megindítja a közvilágítás korszerűsítését és a hitelfelvétel kapcsán a közbeszerzéseket, majd egy szeptemberi zárt ülésen szavazták meg, hogy a munkálattal az Elios Innovatív Energetikai Zrt.-t bízzák meg. A hitelfelvételről – úgy tudjuk – már az új összetételű testület döntött. Az egyik 2014. decemberi *Magyar Közlöny*-ben megjelent kormányhatározat szerint Pécs felveheti a hitelt, amelyből ki tudja fizetni az Elios Zrt.-nek a szerződésben szereplő nettó 894,7 millió forintot. Amellett, hogy a legutóbbi önkormányzati választások előtti utolsó ülésen szavazták meg a beruházást, az is feltűnő, hogy nagyon rossz feltételekkel jutott a város banki kölcsönhöz. A két ütemben megérkező hitel összege 1 milliárd 45 millió forint, de a 2029-es lejáratig az alapösszege túl 420 millió forintnál is többet, azaz összesen 1,46 milliárd forintot kell visszafizetni. A város egyébként azért vett fel az Elios Zrt.-nek kifizetett összegnél nagyobb, mert a tervek szerint a közvilágítást két ütemben fejlesztik. Az elsőben 900 millió forintos költséggel számolnak, a másodikban pedig ezen felül még 880 millióval.

Bár nem beszélhetünk sok százmilliós összegekről, Bicske önkormányzata is a kormány által már engedélyezett hitelből fedezi a közvilágítás korszerűsítését. Itt is volt más pályázó, de a Közbeszerzési Hatóság honlapján megtalált adatok szerint a 86,5 millió forintos beruházást tavaly novemberben az Elios Innovatív Energetikai Zrt. nyerte el. Bicske nem csupán azért érdekes, mert nagyon közel van Tiborczék tükröspusztai birtokához, de a család legidősebb fia, Péter 2006-ban fideszes képviselőként bekerült a város testületébe. A jogász végzettségű Tiborcz Péter csak egy ciklust húzott le Bicskén és a Fejér Megyei Közgyűlésben, ezt követően a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium energetikai tanácsadójaként dolgozott, majd kilépéséig a Nemzeti Adó- és Vámhivatal Informatikai Fejlesztési Főosztályát is vezethette. Attól függetlenül, hogy a családból jelenleg senki nem ül bent a bicskei testületben, helyi forrásaim szerint Tiborczék befolyása „elég nagy” a városban is.

Ők minden jogszabályt betartanak

Persze az Elios Innovatív Energetikai Zrt. vezérigazgatója szerint ők a jogszabályokat minden esetben betartják, azokban is, amelyekben némi sunyiságra gyanakszik a sajtó vagy az ellenzék. Sájér Gábor szerint „érthetetlen és rosszindulatú az a megközelítés, hogy amennyiben egy cégnek bármiféle köze van a miniszterelnök bármely rokonához, kétségbe vonják munkájának tisztaságát, becsületességét és szakmaiságát”. Valójában az a megközelítés kezd manapság érthetlenné válni, amely azt feltételezi, hogy a felcsúti polgármesterhez köthető Mészáros és Mészáros Kft.-hez vagy éppen az Elios Innovatív Energetikai Zrt.-hez hasonló, rohamtempóban gyarapodó vállalkozásoknak nincs közükhöz vagy valamely jobboldali befolyásos politikushoz, üzletemberhez.

Egy, aki mindig mindent visz

Saját honlapján az Elios büszkén hirdeti is, hogy „Magyarország egyik legdinamikusabban fejlődő energetikai cégévé vált napjainkra”. A *direkt36.hu* oknyomozó portál és a saját összegzéseim szerint 2015 májusáig összesen mintegy 5,6 milliárd forint értékű közbeszerzést nyert az Elios Zrt. egyedül és konzorciumi partnereivel együtt. Addig alig volt olyan pályázat, amelyen bár indultak, nem ők nyertek. Az, hogy ez egyszeri baleset volt-e, nem tudni, mindenesetre néhány jel arra utal, hogy a nagyobb értékű kiírásokon eddig szinte egyeduralkodó cég lendülete megtörhetett. A *direkt36.hu*⁹ információi szerint Lázár Jánosék márciusban visszadobták Jászberénynek a gyanúsán a Tiborcz-cégre kiírt 300 millió forint feletti közbeszerzési tervezetét. Az indokolatlanul szűkre szabott feltételeket tartalmazó dokumentum gyakorlatilag kiiktatta volna a versenyt, és ez valamiért feltűnt a Miniszterelnökségnek, ahová az ilyen értékű pályázati kiírások szövegét el kell küldeni véleményezésre. Mindez azért érdekes, mert a jászberényi tervezet kísértetiesen hasonlít olyan közbeszerzési kiírások szövegéhez, amelyek korábban simán átmentek a Miniszterelnökség rostáján, hiszen e – főleg a több százmilliós értékben kiírt – közbeszerzésekre is jellemző volt, hogy gyakorlatilag csak az Elios felelhetett meg a kritériumoknak. Úgy tudom, hogy a Miniszterelnökség 2015 első felében Miskolc, Békéscsaba, Székesfehérvár, Sopron, Siófok pályázatát is megvizsgálta, de arról már nem kaptam információt, hogy milyen kifogásai akadtak a tárcának, ha akadtak egyáltalán.

Állami segédlettel torzult a piaci verseny

A versenytársak körének szűkítése eddig azt is eredményezte, hogy más, minden bizonnyal alacsonyabb összegű ajánlat hiányában – egy-két kivételtől eltekintve – szinte mindig pont annyit vállalt el az Elios a munkát, amennyiért meghirdette az adott önkormányzat. A csakis név nélkül nyilatkozó piaci szereplők arra hívták fel a figyelmet, hogy a közvilágítás korszerűsítése egy jó eszközparkkal és szakembergárdával rendelkező cég számára meglehetősen jövedelmező üzlet. Többen hangsúlyozták, hogy optimális esetben az önkormányzati közbeszerzésekben szereplő összegek nagyjából kétharmadáért-háromnegyedéért már el lehet végezni a munkát úgy, hogy haszna is legyen a cégnek. Szintén piaci szereplők közölték, hogy nagyobb összegű kiírásoknál szakmai körökben már a pályázat megjelenése előtt lehet hallani egy-két pletykát arról, hogy minden bizonnyal az Eliosé lesz a munka. „És amikor a híresztelések után többször megláttuk a kikért közbeszerzési dokumentumok szövegét, már világos is volt, hogy nem érdemes energiát és pénzt fektetni még abba sem, hogy elkészítsük az ajánlatunkat” – mesélte az egyik LED-es világítással is foglalkozó cég képviselője, aki azt is megjegyezte: a nagyobb összegű kiírásokon a legtöbb esetben el sem indulhattak volna, mert nem feleltek meg az Elios Innovatív Zrt.-re szabott feltételeknek. Így számukra maradtak a kisebb értékű tenderek.

A megkérdozett piaci szereplők közül többen is szóba hozták a szentesi beruházást, ahol az önkormányzat igyekezett kizárólag szakmai kritériumokat előírni a pályázóknak. Így ott nem torzult a piaci verseny, bár volt olyan cégvezető, aki szerint Szentesen is elég szigorúak voltak a feltételek. Az eredetileg 400 millióra becsült megbízást végül 324 millióért egy olyan cég nyerte el 2015 januárjában, amely az Elios Innovatív Zrt.-vel versengett. A vereség annyira nem tetszett Tiborczeéknak, hogy a döntést követően – döntő többségben kamu indokokkal – hivatalosan többször is megtámadták a határozatot, ami miatt halasztani kellett a beruházás elindítását. Olyannyira nem törődtek bele a vereségbe, hogy csak akkor vetettek véget akciójuknak, miután az önkormányzat levélben jelezte nekik: amennyiben tovább akadályozzák a megvalósítást, illetve veszélyeztetik azt, hogy Szentes időben elszámoljon a beruházással, a város jogi útra tereli az ügyet, és minden költséget velük fizettet meg. Arra nem derült fény, hogy miért nem tudták elengedni ezt a beruházást Tiborczeék, miközben az ország számos pontján sok százmillió forintos munkáik voltak akkor is. Megkerestem a település szocialista polgármesterét, aki annyit mondott, hogy a városnak nyílt közbeszerzési politikája van, amelynek a lényege: úgy állítják össze az egyes kiírásokat, hogy az alapján ki lehessen választani a Szentes számára legjobb ajánlatot. „Amikor a közbeszerzés megjelent, nyolc-tíz érdeklődő volt, ebből három adott be pályázatot. Közülük az egyik nem rendelkezett olyan szakembergárdával, amelyet a pályázatban előírtunk. A megmaradt két versenyző ajánlatát kiértékelve végül nem az Elios nyerte el a tendert” – nyilatkozta Szirbik Imre (MSZP), aki azt is megerősítette, hogy a vesztes ajánlattevő valóban megtámadta a döntést.

Székesfehérvár – Leszól a Családfő?

A székesfehérvári önkormányzat már 2015 januárjában sajtótájékoztatón büszkélkedett azzal, hogy 197 millió uniós forráshoz jutottak, amelyből korszerűsíthetik a város egy részének közvilágítását. És ez csak a kezdet, azt tervezik, hogy további pályázati forrásokból folytatják a fejlesztést. Helyi ellenzéki politikusok hívták fel a figyelmem arra, hogy tudomásuk szerint **a fideszes városvezetők közül többen nem szeretnék, ha az Elioshoz kerülne a beruházás** kivitelezése. Mindenesetre a közbeszerzési eljárás elindítása előtt nem úgy tűnt, hogy az önkormányzat a lehető legtöbb piaci szereplő számára tenné elérhetővé az indulást. Az első kiírás egyébként annyira nem kirívóan szigorú feltétele értelmében a beruházásra csak olyan vállalkozás jelentkezhet, amely rendelkezik legalább egy, minimum 900 db LED-es közvilágítási lámpatest legyártására, szállítására és üzembe helyezésére vonatkozó referenciával. Ezt annak ellenére hagyták benne a szövegben, hogy a helyi ellenzék még januárban azt kérte a közgyűlés gazdasági szakbizottságának egyik ülésén, hogy vegyék ki – az előterjesztést végül a testület fideszes többsége leszavazta. Ezek után meglehetősen furcsa, hogy a közbeszerzési kiírásban megjelölt dátum előtt néhány nappal az önkormányzat módosított a feltételeken, és kitolta

a hónap elején lejáró jelentkezés határidejét május 21-ére. Ráadásul úgy, hogy a város az ellenzék által korábban problémásnak tartott részleten könnyített azzal, hogy nemcsak LED-es, hanem hagyományos is lehet az az előírt 900 darab lámpatest, amelynek korábbi felszerelését referenciaként elvárja. Az önkormányzat erre a kérdéseim után úgy reagált, hogy azért módosítottak, mert az előzetes vitarendezés során a pályázók felvetettek olyan szempontokat, amelyek figyelembevételével tovább bővíülhet az ajánlattevők köre, és mivel nyílt eljárásról van szó, az ajánlattételi határidő lejárta előtt változtathattak a feltételeken. „A tiszta és minél szélesebb körű verseny érdekében” tették ezt, hiszen – mint hangsúlyozták – „a feltételrendszer további lazításával még többen nyújthatnak be pályázatot a korszerűsítési munkák elvégzésére. Ez gazdaságilag is fontos szempont, hiszen lehetőséget nyújt a városnak a számára legjobb árajánlat kiválasztására.” Érdeklődésemre, hogy a kivitelező kiválasztása során mennyire fontos szempont a helyi vállalkozások bevonása, azt írták, hogy az önkormányzati beruházások és fejlesztések során arra törekszik a város, hogy „a jogszabályi kereteknek megfelelően előnyben részesítse azokat a helyi vállalkozásokat, amelyek az alkalmassági követelményeknek megfelelnek”.

Az elsöre jól hangzó önkormányzati törekvést kissé árnyalja, hogy a beruházás körül feltűnően nagy volt a titkolózás. Helyiektől származó információk szerint a korábban országgyűlési képviselő, de 2014-ben inkább a polgármesterséget választó Cser-Palkovics András és köre attól tarthatott, hogy ha náluk is az Elios Innovatív Zrt. nyer, azt nem lehet majd jól kommunikálni, és Fehérváron egyből LED-mutyiról fog beszélni mindenki. Minden jel arra mutatott, hogy egy-két helyi vállalkozó miatt módosítottak a feltételeken. Tovább árnyalja a képet, hogy fideszes körökből származó információk szerint Orbán Viktor is jelezte a polgármesternek: nem szeretné, ha a szülei otthonaként is szolgáló Székesfehérváron a veje érdekeltiségébe tartozó céggel korszerűsítetnék a világítást. Végül a közbeszerzési pályázaton nem is az Eliost, hanem egy helyi vállalkozást hozták ki győztesnek.

De panaszra semmi okuk nem lehetett, mert ha a későbbi hazai közbeszerzéseken a korábbiakhoz képest visszafogottabban is szerepelne az Elios Innovatív Zrt., egy kis sikerélményért akár Brazília felé is veheti az irányt. A Külgazdasági és Külügyminisztérium gazdaságdiplomáciáért felelős államtitkára, Magyar Levente május 4-én a köztvé egyik műsorában elmondta, hogy Mexikóban és Brazíliában járt, ahol magyar innovatív technológiákat és olyan termékeket és szolgáltatásokat is ajánlott tárgyalópartnereinek, amelyeket hazánk világszínvonalon kínál. Jelenleg Brazíliának és Mexikónak is óriási kihívás a szennyvízkezelés, így azok a magyar technológiák, amelyek e problémát költséghatékony módon kezelik, kifejezetten érdeklik a kinti partnereket, ahogyan a városfejlesztési, üzemeltetési technológiák is – ismertette az államtitkár. Ekkor került szóba a LED-es fejlesztés, amellyel kapcsolatban megjegyezte, hogy a tárca néhány céget a tenderen való indulásra biztat. A Külgazdasági és Külügyminisztériumnál arról tájékoztattak, hogy 12 olyan magyar cég van, amely érdekelt lehet a São Pauló-i projektben. E cégek a kiírt közbeszerzés tanulmányozása után döntenek esetleges indulásukról.

Magyar Levente – mind São Paulóban, mind Brazíliavárosban – abban állapodott meg helyi vezetőkkel, hogy Magyarország Brazília rendelkezésére bocsátja a magyar vízgazdálkodási és infrastruktúrafejlesztési, városfejlesztési és szennyvíztisztítási kapacitásokat, a technológiai tudást és innovációt – közölte a tárca. Ezután a Magyar Nemzeti Kereskedőház Zrt. feladata, hogy segítse a cégek külpiacra jutását, és felügyelje a munka elvégzését. Vagyis az állam abban is támogathatja az Elios Innovatív Zrt.-t, hogy LED-es fényt vigyen a brazil éjszakákba.

Lekapcsolta a villanyt, leeresztette a vitorlát

A fenti brazil lehetőség már nem érinti Tiborcz Istvánt, aki időközben kiszállt az Elios Zrt.-ből – még azelőtt, hogy a cég 2015 májusában 470 millió forintos osztalékot fizetett ki a tulajdonosoknak –, pontosabban abból a Green Investments & Solutions Kft.-ből, amelynek részesedése volt a LED-biznisz fővállalkozásában. A miniszterelnök veje kilépett a keszthelyi kikötőbizniszből is, abból a kikötőt üzemeltető Nyugati-medence Kikötőfejlesztő Kft.-ből, amely 2014-ben jutott hozzá ahhoz a joghoz, hogy 15 évre bérbé vegye a városi tulajdonban lévő, 7600 négyzetméteres vitorláskikötőt havi 300 ezer forintért. Az új befektetők azonban pályázat nélkül, 330 milliós feltőkésítéssel jutottak hozzá a területen álló épületekhez és eszközökhöz. A Nyugati-medence Kikötőfejlesztő Kft.-nek opciós joga is van arra az önkormányzati területre, amelyet egyelőre csak bérel.

A 2014 júniusában bejegyzett Nyugati-medence Kikötőfejlesztő Kft.-t alapító három cég közül egyik az a PBE Energiamedzsment Kft., amely Tiborcz István egyik korábbi üzlettársa, Hamar Endre vállalkozása volt. (A közvilágítási közbeszerzéseket sorozatban nyerő Elios Innovatív Energetikai Zrt. ténnyerése kapcsán is előkerült Hamar neve, ugyanis – ahogy arról már fentebb is szó volt – cége, a Sistrade Kft. volt az, amely több esetben kapott önkormányzatoktól megbízást annak a pályázatnak az előkészítésére, amely forrásaiból végül az Elios Zrt.-t bízták meg a települések közvilágítási rendszerének korszerűsítésével.) Aztán 2014 novemberében a PBE-t megvásárolta Tiborcz István korábbi egyszemélyes cége, a Green Investments (GI) Kft., amely így részesedést szerzett a keszthelyi kikötőt üzemeltető vállalkozásban is. Többen állítják: abban, hogy a fideszes vezetésű keszthelyi önkormányzat a Nyugati-medence Kikötőfejlesztő Kft. kezére játszotta a területet, nagy szerepe volt Tiborcz István rokoni kapcsolatainak, még akkor is, ha közvetlenül nem is érvényesítette azokat.

Szorul a hurok

Azt nem tudni, hogy mennyire lehetett köze Tiborcz István állítólag háttérbe vonulásának, hogy júliusban hirtelen napvilágot látott: több fronton is vizsgálják a hatóságok

az Elios Zrt. tevékenységét. (Tiborcz a kilépést a médiában közölte, szerinte rosszindulatú híresztelésekkel és ellenzéki támadásokkal magyarázta.) Az LMP feljelentése után elvileg már 2015 első felében vizsgálatot indított a Nemzeti Nyomozó Iroda (NNI) „versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési és koncessziós eljárásban” bűncselekmény gyanújával, azonban az Európai Bizottság Európai Csalás Elleni Hivatala (OLAF) is kutakodik a közvilágítási pályázatok körül. Ezen felül a Párbeszéd Magyarország feljelentését is befogadta a rendőrség. Az ellenzéki párt a *direkt36.hu*¹⁰ cikke nyomán fordult a hatósághoz: az írásban az oknyomozó portál feltárta, hogy az Elios egyes közvilágítási projektjei során olyan magas áron számolta fel a felszerelt energiatakarékos lámpákat, amelyek más beruházások alkalmával sokkal olcsóbbak lehettek. Ez az árkülönbözet több fejlesztés összköltségét több tízmillió forinttal emelhette úgy, hogy a számlát közpénzből – túlnyomó részt EU-alapból – fizették az illetékes önkormányzatok. A labda mindenesetre a Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Iroda Korrupciós és Gazdasági Bűnözés Elleni Főosztályánál pattog, bár kérdéses, ha hazai vagy uniós szinten elmarasztalják a céget, a retorziók mennyire érik el az időközben kihátráló Tiborcz Istvánt.

Már a politikai család is odafigyel rá

Nehéz elképzelni, hogy Tiborcz István a LED-biznisz után ne találna magának valami hasonlóan jól jövedelmezőt, és ehhez – ha szeretné – a politikai család fejének, apósának a segítségét is megkaphatja. Orbán Ráhel férje az Elios Zrt.-s érdekeltségének eladása után megvásárolta a HCS Experts nevű kft.-t, a cég főtevékenysége az információtechnológiai szaktanácsadás, de foglalkozik még egyebek közt elektronikussal, híradástechnikai berendezés és alkatrészei nagykereskedéssel, számítógép-programozással vagy éppen közvélemény-kutatással is. A HCS Experts 2014-ben 553 millió forintot árbevételként termelt, és azért, hogy ez az összeg feljebb kússzon, Orbán veje együtt dolgozhat bátyjával, aki az új vállalkozás ügyvezetője. Minden bizonnyal Tiborcznak nem ez lesz az utolsó olyan biznisze, amelyről hallunk, hiszen egyre otthonosabban mozog a politikai családban is. Olyannyira, hogy már Andy Vajnával is kávézgatott akkor, amikor a parlamentben a filmipari kormánybiztos – és Szima Gábor debreceni üzletember – kezére játszotta a fideszes többség a magyar online kaszinópiacot is.

4. Meddig gyarapodhatnak?

Azt, hogy meddig gyarapodhat a vér szerinti és a politikai család, nehéz megjósolni. Talán azért is, mert valójában minden jel arra mutat, hogy még hosszú évekig Orbán Viktornak hívják majd Magyarország miniszterelnökét. De a demokratikus korlátok

törvénybe iktatott lebontásával, az ellenzék olykor bosszantó tehetetlenségével és az állampolgárok egyre nagyobb kiszolgáltatottságával is csak késleltethető, el nem kerülhető az a pillanat, amikor a társadalom többsége számára „megmutatkozik ennek a hatalomnak a valódi természete Tokajtól Felcsútig, Orbán Győzőtől Tiborcz Istvánig, és én egyszerre kívánom ezt a pillanatot Magyarországnak, és félttem is tőle”.¹¹ (A záró idézet az Orbán-vagyonok eddigi legkitartóbb kutatójával, – a nyáron hosszú betegség után elhunyt – Ferenczi Krisztinával készült utolsó, a *Népszabadságban* megjelent interjúból származik.)

Jegyzetek

- 1 <http://444.hu/2015/06/08/na-ki-volt-a-miniszterelnok-aki-a-fival-egyutt-nezte-a-diszpaholybol-a-barcelona-juventust/>
- 2 <http://nol.hu/archivum/archiv-25293-14576>
- 3 http://nol.hu/belfold/20130722-a_maganerdek_mocsara-1401555
- 4 http://index.hu/belfold/2014/09/29/az_orban-csalad_porol_a_bicskeiek_orra_ala/
- 5 <http://www.es.hu/old/9933/riport.htm>
- 6 Debreczeni József (2003): *Orbán Viktor*, Osiris Kiadó, Budapest.
- 7 http://hello90.444.hu/2014/08/04/gerendai_karoly_interju/
- 8 <http://atlatszo.hu/2014/12/20/mibol-telik-orban-rahelnek-15-millio-forintos-tandijra-meg-fogsz-dobbenni/>
- 9 <http://www.direkt36.hu/2015/04/30/ez-a-palyazat-nagyon-fekudt-volna-tiborcz-cegenek-de-lazarek-kozbeszoltak/>
- 10 <http://www.direkt36.hu/2015/06/25/megmagyarázhatatlanul-draga-lampakat-hagyott-maga-utan-tiborcz-istvan/>
- 11 <http://nol.hu/belfold/ferenczi-krisztina-mindenki-fogadjon-orokbe-egy-falut-1552549>

„Lajos már ki van fizetve”

Az Orbán-Simicska-háború

Orbán Viktor miniszterelnök és Simicska Lajos, a Fidesz gazdasági hátszágát vezető korábbi első ember háborúja 2015 közepén már teljesen természetes, szinte közhelyes téma. Miután az informális gazdasági hatalomból gyorsan kiszorított Simicska nem fogta vissza magát, és előbb „testnedvezte”, majd leügynöközte a politikust, minden hithű fideszes megértette, Simicska Lajos átlépett egy határon, ellenség lett. Pedig még hetekkel az ominózus nyilatkozatok előtt is komoly zavart keltett az apparátusban, hogy valóban létezhet-e olyan, hogy Orbán kontra Simicska, valóban választani kell a Család két tagja közül. Nem szabad azonban hogy megtévesszen minket a ma már nyílt háborúban álló felek jelenlegi pozíciója, **nem szabad elfelejteni, hogy milyen befolyása volt a Simicska vezette gazdasági hátszágának korábban, milyen mérhetetlen mennyiségű adófizetői pénz áramlott különböző megbízások révén e csoport-hoz.** A Simicska-birodalom 2014 után is megmaradó tízmilliárdos osztaléktermelési képessége azt is jól jelzi, hogy az állami megrendelések árazása nem volt végtelenül kifeszítve, maradt bőven zsír az elvégzett munkákon.

Anélkül, hogy nagyon részletesen bemutatnánk a múltat, Orbán Viktor régi barátjának, egykori kollégiumi szobatársának, vagyis Simicska Lajosnak komoly érdemei voltak abban, hogy a Fidesz finanszírozni tudta az ellenzékben eltöltött éveket. Míközben más politikai pártoknál különböző csoportok versengtek a gazdasági vezetésért, a Fidesz egyedi mintát mutatott: vertikálisan nagyon erős volt a hierarchia, ahogyan a központosított gazdasági hátszaggal megerősített párthoz közvetlenül kötődő cégek is egyedi jellemzőnek volt tekinthető. Ennek a szervezetnek a tetején állt informális Simicska Lajos. Olykor betöltött bizonyos posztokat, volt nevesítve is pártpénztárnok, vezette rövid ideig az adóhatóságot, volt az OTP-csoport egy cégének a vezetője, illetve mindvégig a MAHIR vezető munkatársa. Valódi jelentőségét azonban általában nem a formális tisztségei írták le, hanem az a hatalom, ahogyan embereket különféle pozíciókra jelölt, ügyeket szervezett, telefonált, intézkedett.

Politika és gazdaság

Esete természetesen nem volt példa és előzmény nélküli Magyarországon. A mindenkor politikai hatalom rendszeresen támogat bizonyos gazdasági csoportokat. Minden hatalmi pozícióba került pártnak megvoltak a maguk „simicskái”, de ahhoz már végtelenül elfogultnak kellett lennie a hazai politikában, hogy a közélet iránt érdeklődve valaki ne vette volna észre azt a feltétel nélküli politikai támogatást, amelyet 2010 után Orbán Viktor kormányától kapott a régi harcostárs. Aki feltétlen híve volt a 2010 és 2014 közötti Orbán-kormányának, az bizonyára talált magának erre a jelenségre vagy ezen időszak közpénz-sűrűsödéseire is értelmes magyarázatot. „Fel kellett emelni a magyar nagytőkét”; „Regionálisan is erős magyar vállalatokat kellett támogatni” – ilyen érveket vallhattak magukénak a jelenséget tisztességesnek és racionálisnak gondolók.

Mindez jól hangzik, egy-egy regionális úton is elinduló multinál (OTP, Mol, MVM) még akár érvényes érvelés is lehet, de a Közgép-jelenség, vagyis Orbán Viktor kormányfő egykori barátjának, eredetileg kicsiny építőipari cégének minden határon túli támogatása nem erről szólt. Aki ma a csúnya konfliktus során elborzad Simicska Lajos nyilatkozatainak vulgarításán, nyersségén, egy pillanatra se felejtse el, hogy ezt a világot Orbán Viktor tette nagygyá, **a Simicska-világ maga volt a 2010 és 2014 közötti gazdaságpolitika lényege.** Túrjunk vissza egy kicsit az emlékezetünkben, és ismerjük meg ezt a világot.

A házaspár

Ma már nagyon távolinak tűnik az a – 2014-es parlamenti választások előtt még érvényes – hatalommegosztás, amely szerint a vertikálisan erősen integrált Fidesz-világban egy „házaspár” kontrollált mindent. Az **Orbán a politika, Simicska a gazdaság** képet retrospektíven egyesek már úgy szélesítik, hogy Orbán volt a politika, Habony Árpád az ideológia és Simicska a gazdaság, de azért a 2010 és 2014 közötti ciklusban Habony Árpád még egyáltalán nem volt annyira tárgya a közbeszédnek. Kiemelkedett, sokkal fontosabbnak tűnt a másik két ember hatása az országra, vagyis a miniszterelnök és Simicska szerepe. Miért használjuk a házaspárképet, miként lehetett ebben az időszakban ezt a házaspárt elképzelni? Orbán és Simicska talán a lakáson belül, egymás között olykor veszekedtek, de kifelé tökéletesen összezártak. Ebben a világban nagyon tiszták voltak a politikai és gazdasági viszonyok. A politikai főhatalom, transzparensen és megkérdőjelezhetetlenül, Orbán Viktor miniszterelnök volt. Ekkor még ugyanilyen vertikális integráció jellemezte a Fidesz gazdasági hátországát is. Simicska Lajos és üzlettársai (Nyerges Zsolt, Fonyó Károly) ugyanolyan kikezdhethetlen erőknak tűntek, hiszen fogták az építőipart, a jobboldali médiát (Hír TV, Magyar Nemzet, illetve egy másik csoportban Class FM, Heti Válasz, Lánchíd Rádió, végül egy harmadikban a Metropol), de komoly pozícióik voltak az energetikában, az európai uniós fejlesztési források

kontrolljában, a közterületi reklámhelyek piacán. A munkamegosztás tisztának tűnt, a gazdasági háttország feltétlenül támogatta a politikai csapatot, a politikai oldal pedig rendkívül erős támogatást nyújtott a gazdasági súly erősítéséhez.

Aztán valami történt 2014-ben, már a közvélemény számára is észlelhető konfliktusok kezdődtek, és mindenki azt találgatta, hogy milyen mély lesz a törés, mennyi pozíciót képes megtartani a Simicska-világ, és mely gazdasági csoportok erősödhetnek meg, kik indulhatnak felfelé.

Mi okozta a törést? Talán a két érintett tudja ezt pontosan, talán csak egyikük, talán egyikük sem. Erről rengeteg elmélet létezik. Van, aki szerint a tervezett Paks2 atomerőmű olyan méretű beruházás, amelyre akár új, lojálisabb háttországot építhetett a miniszterelnök. Megérett az idő a gazdasági hatalom diverzifikálására, volt hozzá forrás, és látszott, hogy van mit ígérni az új szövetségeseeknek. Mások szerint miközben Simicskákéék nagyon ügyesek voltak az itthoni közbeszerzések, a hazai üzleti pozíciók elfoglalásában, ez a kör limitált képességű, nemzetközileg nem számottevő, a határokon kívül teljességgel láthatatlan maradt. E logika szerint Orbán szintet ugrott, a hazai kisüzletek világából az orosz háttérű üzletek, a svájci magánbankok világába. Vannak ezen kívül romantikus elképzelések is. Simicska környezetéből arról szólt egy elmélet, hogy Lajos és Viktor együtt dolgoztak egykoron a kommunizmus lebontásában, Lajos nem szívlelhette a túlzott közeledést az autoriter Oroszországhoz. Viktor környezetéből pedig úgy szólt egy magyarázat, hogy a miniszterelnök sokáig bízott abban, hogy kollégiumi barátja és csapata képes a legösszetettebb gazdasági feladatok menedzselésére is, és amikor – például az energetikában – ebben kudarcot vallott a háttország, akkor a miniszterelnök a nemzet érdekében feladatokat, felelőségeket vett vissza.

Mi volt tehát a kiváltó ok pontosan? Nem lehet tudni, de idézzük fel a háború lépcsőit!

Jön Seszták Miklós

2010 és 2014 között kívülről semmiféle konfliktus nem látszott. **2014. május 29-én Magyarország megismerhette az új Orbán-kormány összetételét, amelyben helyet kapott fejlesztési miniszterként a 46 éves Seszták Miklós, kiskvárdai KDNP-s politikus.** Eleinte kevesen tudták hová tenni az új minisztert. Meglepetést jelentett személye a KDNP vezető politikusai körében is, „Ugye, hogy tudtam meglepetést okozni?” – viccelt a miniszterelnök Harrach Péter kereszténydemokrata pártelnökkel egy fogadáson. Ráadásul valóban fontos tárcát kapott a kevésbé ismert politikus, ő lett a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium (NFM) tárcavezetője, annak a tárcának az első embere, amelyet korábban Németh Lászlóné (Zsuzsa) vezetett. Igazi csúcsmisztérium, rengeteg pénzzel, állami nagyvállalatokkal, uniós forrásokkal, energetikával. Akik jobban ismerték a Fidesz belső viszonyait, azoknak azért nem volt teljesen meglepő a legfelsőbb fideszes körökben is jól mozgó szabolcsi ügyvéd neve, de a közvetlen vezetés alatti szinteken bombaként hatott a hír. Az első napokban még az ellenzék is félreértette a döntést, a DK

azzal támadta Orbán Viktort, és a lapok is azzal voltak tele, hogy Seszták személyében Simicska meghosszabbított kezét nevezte ki a miniszterelnök fejlesztési miniszternek. Óriási tévedés volt.

Eleinte mi a Figyelőben is nehezen hittünk a fülünknek, amikor néhány, addig megbízhatónak tűnő forrásunk máshogyan magyarázta a kisvárdai erős ember érkezését. Azt hallottuk ugyanis, hogy Seszták kinevezése mögött egy új konfliktus van, összeveszett a kupolás ház, vagyis a parlament, azaz a politikai vezetők és a hegyiek, vagyis a gazdasági háttér. Ez utóbbi elnevezés arra utalt, hogy Simicska Lajos a Radóc utcai MAHIR-központból irányította üzleti birodalmát.

Olyan hírek érkeztek, hogy Orbán Viktor azt gondolja, a négy évnek le kell zárulnia, és a politikusoknak erősebb és közvetlenebb felhatalmazást kell kapniuk, hogy megoldhassák az ország dolgait. „Az mégsem járja, hogy az utóbbi időben, ha valaki el szeretett volna valamit intézni ebben az országban, akkor nem a Parlamentbe ment, hanem fel a hegyre” – mondta akkor egy forrásunk.

Sesztákról mindenesetre egyre inkább az derült ki, hogy a politika embere, közvetlenül Orbán Viktorhoz bekötve. Hamarosan döbbenet lehetett látni, hogy egy új minisztert nem csak a baloldali média támad, de láthatóan nekiesett a jobboldali, Simicska-kötődésű média is.

Bizonytalanság

Az első nagy tördőfés után azonban az apparátus még sokáig bizonytalan volt, azt kérdezték egymástól – akik mertek egymással kommunikálni –, hogy vajon tényleg van-e olyan gazdasági kinevezés, amely kifejezetten Simicska Lajos akarata ellenére történik országunkban. De ekkor még a többségi vélemény szerint a párt mögött álló kompetenciaközpontnak (mert így is nevezték a Simicska-birodalmat gazdasági körökben) neutrális, irreleváns volt a változás.

Az első vegyesebb értelmezések azért már érzékelték némi konfliktust. Ezek a második körös találgatások már arról szóltak ugyanis, hogy Orbánék szerint is túl sok volt Simicskákból. Vagyis valóban meghatározó fideszes politikusok kezdték úgy érezni, hogy megfojthatja őket a gazdasági lobb, vissza kellett venni a tér egy részét. „Esetenként majd oda lehet engedni a Simicska-lobbit az ügyekhez, de ne közvetlenül legyenek ott a zsírosbödönnél, a gazdasági növekedés és a helyi vállalkozók helyzetbe hozását kell hirdetni, különben az alapszervezetek már lázadoznak” – mesélte akkor egy fideszes a belső hangulatról.

Mások ekkor még nem érezték ennyire nyílt konfliktust, de abban a legtöbben egyetértettek, hogy a csúcsminisztériumként hihetetlen mennyiségű területet és pénzt fogó fejlesztési tárca korábbi vezetői, Fellegi Tamás és Németh Lászlóné sokkal közelebbi kapcsolatban voltak a „hegyel”, mint utódjuk.

Furcsa intézkedések

Seszták lett tehát a faltörő kos, de azt senki nem gondolta, hogy ő majd önállóan játszik. Egy percre sem értelmezte senki a konfliktust Seszták–Simicska-harcnak, abban mindenki biztos lehetett, hogy a kottát a főnöke adta a miniszter kezébe, bekerült a köztudatba az Orbán–Simicska-háború. Így bizonyára politikai ukázoknak megfelelően intézkedett **a miniszter**, amikor az alá tartozó cégeknél azonnal **megtiltotta a napi működéshez nem szükséges szerződéskötéseket**. Az NFM alatt miniszteri, államtitkári jóváhagyáshoz kötötték mindent, az MVM (Magyar Villamos Művek) például egy rendkívüli álláshirdetést sem adhatott fel miniszteri aláírás és pecsét nélkül. Emellett a miniszter vészjóslóan bejelentette az NFM-hez tartozó cégek és menedzsmentek átvilágítását is. Ez egy teljesen indokolt gazdasági lépés is lehetett volna, hiszen van abban valami logika, hogy az állami cégek kasszáihoz hozzáférők kapcsolatrendszerei ne épüljenek ki túlságosan, ne alakuljon ki egy olyan kör, amelyik túl jól kiismeri magát a folyamatokban. Ám itt egészen másról volt szó. A felek egymásnak feszültek, de még ebben az időszakban is, aki csak tehetett, kivárt, nem foglalt állást, egy ideig érezhető zavar uralkodott.

Nem tudta senki, hogy miről is van szó. Nyílt leváltás történt, vagy csak Orbán régi jó szokásához híven ismét súlyokat és ellensúlyokat épít. Volt ebben az időszakban egy közkeletű pletyka: nem Simicskával van baj, csak egyes alvezéreivel. Orbán biztosan nem fogja tönkrevágni a gazdasági és a média hátországát, de elégedetlen egy-két területtel, például az energetikával. „Az energiapolitika stratégiai ágazat, nem lehet a karrierpolitika része” – utalt állítólag az MVM egyes ügyeire a miniszterelnök.

Ebben a pletykákkal, félértesülésekkel teli világában próbáltak szerencsétlen apparatcsikok helyezkedni. Ők ugyanis tudták, hogy a legtöbbet ők veszíthetik: akárkihez is kell lojálisnak lenniük, annyira még biztosan erős a másik, hogy az egyes kisembert kicsinálja, a minisztériumokban, az állami vállalatokban félték. A lojális kisember megszokta, hogy konzisztens főnökei vannak. Ha Simicska közbeszerzéseit támogatja, akkor abból nagy baj nem lehet. Most viszont bomlott a rend, talán majd állást is kellene foglalni, talán Orbán már tényleg nem akar államot az államban. Ezeknek az embereknek kellett volna az átvilágításokat, a szerződés-felfüggesztéseket kezelniük, de valójában nem merték. A középvezetői szinteken egzisztenciális félelemben éltek.

Halad az idő

Aztán igazán nem is kellett tömegesen embereket leváltani, itt-ott kiiktattak egy-két katonát, de hiába terjedt el, hogy hamarosan távozik Baji Csaba (MVM) vagy Dávid Ilona (MÁV), erre (akkor még) nem volt végül szükség. Viszont egyre tisztábbak lettek az állam, konkrétan Orbán Viktor szándékai.

Egyre konkrétabb és egyre furcsább vagy legalábbis a megelőző négy év alapján elképzelhetetlen ötletek merültek fel. L. Simon László fideszes honatya reklámadó-ter-

vezetet terjesztett be, mire azonnal rátámadt a Simicska-birodalom. Felmerült a visszamenőleges útépitői adóztatás, legalábbis az szivárgott ki a sajtóban, hogy a környezet-szennyező útépitő cégeknek hét évre visszamenőleg árbevételük 15 százalékát kell befizetniük különadóként. Ez természetesen rendkívül súlyosan érintette volna a Simicska-érdekeltség Közgépet. Ennek aztán (egyelőre) nem futott neki a kormány, amely azért általában igencsak meg szokott bukni a visszamenőleges adóztatási ötleteivel.

Hamarosan újabb kő csapódott az amúgy sem nyugodt tóba. A Miniszterelnökség át kívánta alakítani a nagybirtokokhoz kapcsolódó uniós támogatásokat. A 150 ezer eurónál nagyobb összegű nagybirtokosi támogatások elvonása Leisztinger Tamás és Csányi Sándor mellett a legjobban a Simicska–Nyerges-tengelynek fájt (Mezort-csoport). Ezt a történetet, a magyar állattenyésztés ellehetetlenítéseként dolgozta fel a *Magyar Nemzet*, márpedig ebben az időszakban azt volt érdemes figyelni, hogy mire ugrott a *Magyar Nemzet* vagy a *Hír TV*. „Ha ezek a médiumok egy kormányzati intézkedést bírálnak, akkor az biztosan nagyon rálépett Louis lábára.” – hallottuk ekkor.

De még mindig nem volt nyílt a háború, a hátország csak a számukra közvetlenül is látható ellenségeket bántotta a Fideszből, magát Orbán Viktor miniszterelnököt sosem. Még tartotta magát az az örök álérv, hogy „valaki ráült Viktor fejére”, rossz tanácsadókra hallgat, ő illet nem tenne, csak a gonosz tanácsadói félrevezetik. Mindeközben azonban egyre jobban körvonalazódott egy elitváltás, amikor éppen a korábbi leghűségesebb katonák esnek el. „Olyan ez, mint amikor Rajk Laci titóista elhajló lesz, vagy a francia forradalom felfalja az élharcosait” – hallottunk ekkor egy elmélkedést.

És csak jönnek a hírek

A Simicska-világban ekkor még mindig abban reménykedtek, hogy a végzetes kenyértörés nem történt meg. Ugorjunk vissza a házaspár-képhez, amelyet egyik közvetlen ismerősünk írt le akkor a Figyelőnek: „Orbán és Simicska viszonya olyan, mint azé a házaspáré, akik egész nap veszekednek, de aztán este kibékülnek, és másnap már a szomszéd Józsi bácsi lesz a hibás, aki összeugrasztotta őket. Na, akkor nem lennék Józsi bácsi helyében.” Ám ez a családi béke ekkor már csak remény volt. Hiszen az elmérgesedett viszonyról sok apró vagy nem is olyan apró jel érkezett. A Szerencsejáték Zrt. már nem a Class FM-mel szeretett volna sorsolni, a Simicska-médiában kevesebb lett az állami hirdetés, kezdett háttérbe szorulni a korábbi nagy médiafoglaló cég, az IMG, és híre kelt, hogy az állam – Nemzeti Kommunikációs Hivatal (NKH) néven – új központi kommunikációs szervezetet állít fel. **Ekkor még úgy tűnt, hogy Simicska Lajos talán csak horizontálisan küzd, a Habony Árpád–Rogán Antal–Andy Vajna-világ az ellenfele.** Az volt a gyanú, hogy az NKH körül csaphatnak nyíltan is össze a felek. Ez a tanácsadó-politikus-üzletember hármas ugyanis mintha nagyon gyorsan emelkedett

volna ezekben a napokban. Közülük Andy Vajna a filmipar mellett a szerencsejáték-iparban jutott komoly pozíciókhoz, Rogán Antal a Fidesz egyik legfontosabb gazdaságpolitikusa volt, komoly V. kerületi ügyekkel és a letelepedési kötvények kritikáival terhelve, míg Habony Árpád (a legismertebb nem közszereplő) a kormányközeli Századvég Gazdaságkutató világában jártas „celeb” mint a miniszterelnök tanácsadója is állandó szereplője lett a médiának.

Fiúk versus fiúk

Még mindig alig telt el három-négy hónap a kormányalakítás után, de ekkor már a vájt fülűeknek letisztult, hogy sokkal komolyabb ügyről van szó a hátszágban, mint azt az első találgatások alapján sejteni lehetett volna. A politikusok már értelmezni kezdték a helyzetet, arról beszélgettek, hogy az üzleti hátszág valójában nem örült az újabb kétharmadnak. A gazdasági háttéremberek ugyanis úgy érezték, ha ilyen nagy a legális politika társadalmi támogatottsága, akkor nem akkora érték az ő szerepük, a média-támogatás, a gazdasági segítség. Túlnyerték magukat a politikusok, el fogják bízni magukat – féltek már akkor az oligarchák. És igazuk lett. Pedig látszólag minden rendben volt. Ment a szekér, októberben már kimondható volt, a Fidesz minden választáson nagyon legyőzte az „ellenséget”, sőt, kicsit a gazdasági környezet is jobb lett, megindult valami gazdasági növekedés. Erre itt van ez a konfliktus. Egy ismert analógiával, miért éppen akkor bukik meg a Nyugatrómai Birodalom, amikor már a barbárokat legyőzték? Az egyik magyarázat szerint mindebben Paks volt egy lényeges pont. Az új ciklus elején egy 3600 milliárd forintos üzlet és abban 500 milliárd forintnyi profittömeg lebegett az üzleti körök előtt, és Orbán most látott esélyt egy alternatív üzleti hátszág felépítésére, Simicskáék pedig megértették, már nem biztos, hogy ennek a gigaméretű állami üzletnek a nyeresége a szokott csoportnál landol.

A médiaharc

Több évre szóló infrastrukturális beruházásokat azonban sokkal nehezebb megmozdítani, mint egy-egy hirdetési büdzsét. **A média lett az egyik első terep, ahol már nyílt csatározások folytak.** Az állami, kormányzatközelit hirdetési piac listaáron úgy évente 30 milliárd forint. Jól keres, aki a reklámokat elkészíti (a kreatívok), aki befoglalja (a médiaügynökségek), és sok pénzt kap az is, akinél ezek sűrűsödnek (tévék, rádiók, újságok, portálok, plakátcégek). Simicska Lajoséknak ebben a világban korábban mindenütt voltak csápjaik. A hirdetőik közül korábban az MVM, a Szerencsejáték és általában az NFM alá tartozó cégek, a közvetítésben segédkezők közül az Inter Media Group Kft. (I.M.G.), míg a fogadó felületek közül az ingyenes Metropol, a Publimont-plakátok, a Class FM, a Magyar Nemzet, a Hír TV és mások. Ebben a világban négy év látszólagos

béke után felborulni látszott a status quo. A *Kreatív* szaklap számolt be arról, hogy 2013-ban Simicska Lajos, Nyerges Zsolt, Fonyó Károly és Liszkay Gábor jobboldali médiaköre az érdekeltségeibe tartozó cégcsoportból 8,2 milliárd forint osztalékot vett ki. Ekkora cash-ről nem volt ugyan szó, mert keresztérdekeltségek is voltak a csoportban, de ha a nettó osztalék csak a fenti összeg fele volt, akkor is igen jelentős az összeg.

Amikor ezeket a számokat látták a vezető fideszes politikusok, állítólag elhangzott: „A Lajos már tényleg ki van fizetve.” A politika bele szeretett volna nyúlni ebbe a világba. És jött egy új állami hivatal, a Nemzeti Kommunikációs Hivatal ötlete.

Ezen a fronton hirtelen egyre többen kezdtek foglalkozni azzal, hogy Orbán Viktornál mintha egyre magasabbra emelkedne Habony Árpád csillaga. Vele ugyanis a miniszterelnök szinte minden politikai történést kiértékelte. Igaz, talán lényeges különbség lehetett volna már ekkor is, hogy a „tanácsadó”, ellentétben Simicskáékkal, nem működtet nagy szervezeteket, nem vezet Közgépet és hasonlót, mégis egyre többen vélték úgy, hogy Simicska gazdasági háttérember szerepét is veszélyezteti az az ember, akinek gazdasági, nemzetpolitikai, nemzetközi politikai gondolatai is vannak, akit befolyása szinte a harmadik vagy talán lassan a második számú „hatalommá” emelt az országban.

A két világ, Simicska és Habony egy régóta létező elképzelés, a Nemzeti Kommunikációs Hivatal kapcsán keveredett érdekellentétbe, ahol végül a politika átmeneti megoldást választott: egy Lázár Jánoshoz bekötött fiatal szakembert, Nobilis Mártont nevezte ki a cég élére.

Robban a bomba

Itt tartott a tusakodás, amikor ez év február 6-án pénteken elég egyértelműen megvilágosodott, hogy nem csak Habonnyal, de magával Orbán Viktorral is publikusan és végzetesen megromlott Simicska viszonya. **Egy ország döbbenhetett meg azon, hogy az addig a médiának soha nem nyilatkozó üzletember minden szembejövő médiamunkásnak alpári hangnemben beszélt a magyar miniszterelnökről.** Az *Index*nek, a *Magyar Narancsnak*, vagy a *Hír24*-nek megszólaló, állítólag ausztriai szánkózásra készülő Simicska, ahol csak tudta, névvel vállaltan bement, hogy „Orbán egy geci”. Mindez annak szólt, hogy médiabirodalmának csúcsvezetői megpuccsolták. Egyik pillanatról a másikra összehangoltan felálltak a *Magyar Nemzet*, a *Hír TV* és a *Lánchíd Rádió* vezetői, akik bejelentették, hogy nem kívánnak együttműködni Simicskával, nem értenek egyet a kormányellenes, Orbánt bántani igyekvő új iránnyal.

Valójában, akik jobban ismerték az üzletembert, nem ütköztek meg annyira a verbális „ámokfutáson”, ez volt az adekvát reakciója arra, hogy kipöckölték a számára egyedül fontos, 25 év óta dédelgetett játszóteréről, az informális hatalommal irányított gazdasági és médiahátszorból. Miért írjuk, hogy a számára egyedül fontos terepről? Nagy tévedés lenne azt feltételezni, hogy Simicska mindennapi tevékenysége a cash-re, a profitra optimalizálna. Simicskának biztosan sok pénze van, de láthatóan nem érdekli

igazán ennek az elköltése, a nagy medencék, a még jobb autó, a hajó és a repülő. Őt vélhetően a szervezés, a dolgok működtetése, egyfajta informális hatalom, a zszszgés, az irányítás érdekelhette igazán.

Simicskát a régi szövetség elárulása érdekelte, mert szemmel láthatóan, de legalábbis füllel hallhatóan totális árulásként élte meg, hogy bizalmi embere, Liszkay Gábor, a *Magyar Nemzet* főszerkesztője és társai elmentek, olyan lépésnek, amelyet biztosan Orbán Viktor környezetéből koordináltak.

A munkatársak távozása után persze feléledtek a Simicska-legendák, az üzletember hirtelen a demokrácia elkötelezett híveként mutatta be magát vagy a túlságosan erős orosz befolyás ellenségének. Lehet, de azért az erős megnyilatkozást mégsem a paksi szerződés vagy más kormányzati lépés váltotta ki, hanem az a momentum, amikor megértette, ő már tényleg legyőzendő ellenség. Klasszikus bolsevista puccsként élte meg a kollégák távozását, amelyben a nagyobb erő, a Családfő, a pártvezető egy pillanat alatt átállíthat mindenkit, hűséges, régi embereket is, és onnantól átalakulnak a régi tablóképek, Simicskát már minden fotóról ki kell retusálni. Azon a napon nem csak Simicska készült külföldre, de a médiaportfólióban meghatározó szerepet betöltő Fonyó Károly is külföldön vitorlázott, és Nyerges Zsolt is éppen oda tartott. Jó volt az időzítés. Hogy a fordulat mennyire volt tervezett, nem lehet tudni, de ezen a napon végre megnyugodhattak az appartsikok, végre nem kellett tovább lavírozni, mindenki számára nyilvánvalóvá válhatott: Lajos kegyvesztett és Lajos ellenség.

Ügynök is

Egy hónap fortyogás után **Simicska Lajos még rákontrázott a már így is elég nyílt konfliktusra**. Március 8-án a *Mandiner* konzervatív internetes portálnak adott rövid interjújában két elemet tartott fontosnak elmesélni a múltjából, antikommunista családból származik, és a katonaságnál jelentéseket látott magáról. Ezzel kapcsolatban pedig azt mondta, ma már nem teljesen biztos abban, hogy Orbán Viktort nem szervezték be. Vagyis, ha nem is teljesen nyílt sisakkal, de gyakorlatilag ügynöki múltat sejtetett Orbán Viktor körül. A nyilatkozatnak ez volt a lényege, mégha kicsit körülményesebben fogalmazott, kicsit csomagolva volt is a mondat, hiszen az nem perelhető, hogy ő nem biztos abban... Ki biztos ma már bármiben is? Szóval ki volt találva a megfogalmazás, de ez volt a lényeg. Ez volt az a pont, amikor mindenki számára egyértelmű lehetett, hogy a háború teljesen nyílt, hogy egy fideszesnek már nem lehet kérdés, hogy hova kell állnia, mert a párttűtő expénztáros olyan hangot ütött meg a rajongva kedvelt pártvezetővel szemben, amelyet senki soha nem merészelt még az ellenoldalról sem. Mindenképpen különösre sikeredett azonban ez a tárkiürítés. Úgy tűnt, Simicska pufogtat, de fegyvertelen a miniszterelnökkel szemben.

Pedig eleinte a politikai vitaműsorok szakértői még nagy magabiztossággal állították, hogy Simicskáéknak lehetnek eszközeik a harcban. Azt lehetett gondolni, hogy

Simicska lekötöztetett köre, üzleti kapcsolatai, az őt kiszolgáló ügyvédek, menedzserek sokan vannak, és bár vélhetően nem a világ legjobb szakemberei, de a maguk szakterületén jobbak, mint azok az emberek, akiket Orbán a politikában maga köré gyűjtött, mert ott a második-harmadik vonal nem szokott hozzá az önálló döntésekhez, feladatmegoldásokhoz. Ráadásul egy esetleges adok-kapokban a politikusok több sebet szenvedhetnek, hiszen nekik fontosabb a reputációjuk. Simicska Lajost és Nyerges Zsoltot senki nem választotta meg, legfeljebb Orbán, ha róluk derül ki valami, az más csengésű, mint ha a politikusokról. Azt is lehetett volna gondolni, hogy a balhé jobban ráégt a politikára, hiszen Orbán nem mondhatja azt: észrevette, hogy a magyar embereket megkárosította a Közgép-rendszer, hiszen az a rendszer ő maga volt korábban. Azt lehetett gondolni, hogy Simicskáké médiabirodalma is nagyobb érték, hiszen hiába ment le ekkor a parlamenti, az európai és az önkormányzati választás, azért mindig jön egy új választás, mindig kell a médiabirodalom, a plakáthelyek. De valójában nem ez volt a legfontosabb szempont akkor, amikor Simicska erejéről értekeztek a szakemberek. Mindenki azt suttogta, hogy Simicska biztosan sok mindenről tud, sok kellemetlenséget tud okozni, ez a lufi pukkant ki. Hiszen ott volt az érdemi hatás nélküli ügynöközés, és kiderült, Simicska erőtlen. Semmit nem értek el a hatásosnak szánt mondatok.

Béke vagy háború?

A hűséges katonák egy ideig még bizakodtak, hiszen a csoportnak rengeteg pénze, tartaléka, közösségi megbízása volt. „Ha a politikai támogatásnak vége van, akkor majd megélünk magánalapon, az elmúlt négy év egy nagy projekt volt, de ennek vége, a projektek arról szólnak, hogy egyszer végük van” – mondták. Azt remélte ez a kör, hogy a csoport sok-sok állami megbízásokon hízó cége mellett vannak piaci alapon is értékes elemeik. Abban bíztak, hogy a plakáthelyek akkor is kellenek, ha már nem trendi támogatni a tulajdonosukat. A Class FM akkor is az ország egyetlen országos lefedettségű kereskedelmi rádiója marad, ha már nemszeretem viszony van a tulajdonos és a nagyfőnök között. Aztán szegény, hithű médiamunkások hamar megértették, hogy ellenségek lettek, kapták a címkéket: „jobbikosok”, „ellenzékiek” lettek egy csapásra. Sokan néztek egy nagyot, miképpen lehetséges, hogy évek óta szirénázzák a kormány véleményével megegyező híreket, glosszákat, aztán mégis azt kapják, hogy náluk már magára valamit is adó fideszes vagy kormánytag nem nyilatkozhat, mert ők ellenségek. Előbb nagyokat néztek, aztán valamit választottak. Vagy maradtak – bizakodva az anyagi erőben – a Simicska-érdekeltségben, és kezdték megérezni a szabadabb újságírás kedvező fuvaltatát, vagy gyorsan átigazoltak abba a világba (MTVA, *Napi Gazdaság*), ahol nem billent meg a régi viszony.

Simicska nem adja fel

A sajtó bőszen találgatta, ki váltja fel Simicska Lajost, ki kaphat infrastrukturális megbízásokat, kinek a médiája lesz támogatott, ki jön fel az üzleti életben. Záporoztak a nevek, miközben **szép lassan az is kiderült, hogy Simicska nem adja meg magát, nem engedi el a médiaérdekeltségeit, beleáll a konfliktusba, és bármennyire is kegyvesztett lett, tud még meglepetéseket okozni.** Sőt, bizonyos esetekben úgy tűnt, hogy nem Orbán szívhatja Simicskát, hanem az utóbbi az egész Fidesz-világot. Hiszen Simicska tette el a pénzt, vagyis a mérhetetlen mennyiségű közbeszerzési győzelemből hosszabb ideig illett volna támogatást adni a jobboldali ügyeknek, ezeket a csapatokat Simicska azonban elzárta. Egy időben azt lehetett észlelni, hogy a kormány szeretne „új közgépet” építeni. Vagyis még mindig gigantikus infrastrukturális beruházásokat tervezett és hirdetett meg, uniós és magyar költségvetési pénzből beautópályázta volna egész Magyarországot. Igen ám, de ha a korábbi években megbízásokkal és nyereséggel kellően kitömött Közgép nagyon alacsony árakon ad be folyamatosan ajánlatokat, akkor vagy neki kell nyernie, vagy a helyére lépő új kedvenceknek nem marad elég nyeresége „egyéb” célokra.

Ez is a háború része, amelyet talán nem plasztikus képekkel, titkos offshore-számlákkal és borítékokkal, de fontos ügyek felkarolásával lehet a legplasztikusabban ábrázolni!

Azok, akik a kormánynak 2010 és 2014 között építhettek autópályát, közutat, csatornát, vasutat, szép nyereséget termeltek. Nagyrészt ők gazdagodtak, de valamit mindig visszaadtak a társadalomnak. Vagy legalábbis a társadalom azon részének, amelynek hasonlóak voltak a preferenciái, mint Orbán Viktor miniszterelnöknek. Erre a legjobb példa volt megnézni a felcsúti Puskás Akadémia támogatói névsorát, ahol minden magyar cég felsorakozott ebben az időben, amely jó viszont ápolta a politikával. Az infrastruktúra-építésben sikeres cégek, de ha Simicskára egyszerűsítjük a történetet, akkor a Közgép egész sportágakat, illetve egy politikai oldal médiahátországát is finanszírozta. Aztán vége lett a kölcsönös előnyök rendszerének. Lehetett volna ugyan olyan változás, hogy amikor más nyeri a pályázatokat, akkor majd más finanszírozza a sportot, a médiahátországot. Csakhogy a korábbi finanszírozó, vagyis a Közgép ott maradt a piacon, és immár jóval alacsonyabb áron tett be ajánlatokat, amivel komoly kellemetlenséget okozott.

A Közgép és a sport

Hiszen miként is működött a rendszer? 2010–2014 között Simicska Lajos még minden létező iparágban sorra nyerte el a közbeszerzéseket, ebből a sok üzletből döbbenetesen nagy nyereség is keletkezett, ráadásul legálisan, osztalék formájában. A nagyon komoly politikai hátszélért cserébe Simicskáék a politikának kedves és fontos rendszereket is működtettek. Ezt egyébként akár a rendszer pozitív elemei között is megemlíthetjük, a Simicska–Nyerges-világ valóban cégeket, szervezeteket, rendszereket működtetett,

ellentétben a kormányzaton szintén szépen zsírósodó üzleti körökkel, amelyeknek ehhez nincsen tudásuk. Milyen rendszerekről van szó? Ilyen volt a kormányoldalt támogató médiabirodalom, de ilyen volt több sportág is. Maga a foci mindig is megmaradt Orbán Viktor miniszterelnök személyes felségterületének. Bár a Közgép korábban a felcsúti Puskás Akadémiát is támogatta (ezt is azonnal abbahagyta a konfliktus után), de lényegesebb, hogy a következő négy legnépszerűbb labdajátékban ez az egyetlen üzleti kör, a Közgép-csoport rengeteget finanszírozott.

A jégkorong 2015-ben éppen igazán sikersportágnak számított, Krakkóban ismét feljutott a magyar csapat az A-csoportba. Mi történt mégis a világesemény után? Németh Miklós, a Közgép vezérigazgatója lemondott a szövetség elnöki posztjáról, már nem tudta volna kellően támogatni a sportágot. Aki megnézte a hokiszövetség honlapját, ott villog a támogatók között a Közgép és a Metropol.

Kosárlabdában a Szolnoki Olaj KK elnöke Nyerges Zsolt, a Közgép elnöke. A klubot támogató Szerencsejáték Zrt. inkább a korábbi politikai, míg a Strabag és a Swietelsky építőipari cégek a szakmai kapcsolatoknak köszönhetőek. Vízilabdában a Szolnoki Dózsa-Közgép VSE nyerte a 2014–2015-ös bajnokságot. A Közgép e sportág bajnokának is névadó szponzora volt. Kézilabdában a MKB–MVM Veszprém a legjobb magyar klub, a kiváló gárda Kölnben második lett a legjobb négy európai klub vetélkedésében, a final fourban. Óriási eredmény, nem is lehet könnyű finanszírozni a klubot. Sok erős szponzora van, lásd például a névadókat, de az sem mellékes, hogy a klub társelnöke Fonyó Károly, aki Simicska Lajos leghűségesebb barátja és üzlettársa, és olykor maga Simicska Lajos is ki szokott látogatni a meccsekre.

Repedések

Mindebből látható, hogy a magyar sport szempontjából milyen fontos a Közgép, a magyar sport pedig fontos szokott lenni a miniszterelnököknek. Simicska felvette a kesztyűt, a Közgép-csoport nem szállt ki a sportból, Simicskáék nem adták el a médiaérdekléseiket. Orbán természetesen erősebb, mint Simicska, törvényeket alkot az általa vezetett párt többsége, de hiába tombolt már a háború, a kormánynak nem sikerült egy új rendszer alappilléreit lerakni. Sem a sporttámogatásában, sem a gazdaság átfogó felügyeletében. **Simicskát nem leváltották, megszűnt a pozíciója.**

Simicska elvitte azt a pénzt, amit az elmúlt évek kormányzati hátszelének hála felhalmozhatott. Azt a sok osztalékot a tulajdonosok már aligha pumpálják vissza az említett célokra. A háború nyílt lett, és a közgépes világot, például a médiát jobbikosnak, gyakorlatilag ellenségnek kiáltották ki.

Ráadásul a Közgép azzal is megnehezíti az új gazdasági hátország építését, hogy a tenderekre alacsony nyereségtartalommal ajánlatokat ad be, ha van új kedvenc (a Mészáros és Mészáros vagy a Duna Aszfalt), akkor nekik nehezebb magas árajánlattal nyerni.

Volt persze eszköz Simicskáék kiszorítására, hiszen a magyar közigazgatásnak nagy gyakorlata van abban, hogy kizárja a kirívóan alacsony áru indulókat, vagy bármilyen más módszerrel közvetlenül beleszóljon az eredménybe. Legalábbis ezt nyilatkozta Eleni Tsakopoulos Kounalakis volt budapesti amerikai nagykövet, aki nemrég megjelent könyvében írt arról, hogy Németh Lászlóné fejlesztési miniszter és Orbán Viktor miniszterelnök hetente átnézték a középítkezések listáját. Az érintettek ezt azóta előbb részben elismerték, majd úgy cáfolták, hogy nem az uniós forrásból megvalósuló fejlesztések kivitelezőiről, hanem az egyes projektek prioritásáról döntöttek.

„Simicskátlanítás”

Hamarosan a Közgép ellen is megszületett a verdikt. Annyi közbeszerzés korábbi győztese, az állami megrendelések örök célpontja egyszerűen csak egy vízügyi pályázaton, a Győr-Gönyű Országos Közforgalmú Kikötő fejlesztésére kiírt tenderen rosszul adta meg egy szerb hajónak bizonyos paramétereit, ezért három évre minden közbeszerzésből kizárták.

Írásunk zárása idején itt tartunk, miközben a háború folytatódik. A média még mindig azzal van tele, hogy miként „simicskátlanítja” a miniszterelnök a közigazgatást, az állami cégeket. Baji Csaba, az MVM vezetője túlságosan Simicska-közelinek tűnt, elesett. Az adóhivatal (NAV) vezetése is egészen Simicska-közeli munkatársakból áll. Vélhetően, ha Magyarországnak nem lett volna presztízaveszteség Vida Ildikó elengedése az amerikai kitiltási botrány után, akkor aligha lehetett volna még addig is a helyén. Egy ideig kitarzott, de végül mennie kellett. Simicska cégei azért még állnak, rengeteg tartalékuk van, korábbi megbízásaikból szépen csordogál az árbevétel, a nyereség. Törvényalkotással, személycserékkel nagyban gyengíthető ez a világ, de felvette a kesztyűt az egykori pártpréztárnok, és ha kell, biztosan jogi eszközökkel is fog élni. A state capture egyik legmegdöbbentőbb eleme volt, hogy a féktelen hátország-támogatás mindig legális volt, mindig ki volt hirdetve minden a *Magyar Közlöny*ben. Ez erős jogi muníciót ad Simicskáéknak, de azért leszámoltak velük. Soha nem lesz már olyan rejtélyes informális hatalom az a világ, mint egykoron.

A nagy kaszinóbiznisz

Irányított szerencse, avagy a szerencsejáték-piac újraosztása

Ha már maffiaállamként határozzuk meg az elemzett autokratikus rendszert, akkor stílszerű a szerencsejáték-piac (a játékautomaták, az online szerencsejáték és kaszinók) példáján is illusztrálni az állami erőszakkal végrehajtott tulajdonoscseré mechanizmusát. A szektor megszerzésének indoka kettős: egyrészt csak a legális szerencsejáték-ipar forgalma is százmilliárdos nagyságrendű (ebben az illegális online kaszinók forgalma még benne sincs) és folyamatosan növekszik, ez pedig már önmagában elégséges indok lehetne a szervezett felvilágnak ahhoz, hogy a trafikoknál bejáratott módszertannal előbb ellehetetlenítsék az ágazat szereplőit, majd feltöltsék a kiürült piacot saját „megbízható játékszervezőikkel”. Az ágazat ráadásul nagyszerű lehetőséget nyújt a pénzmosásra is, így a piac maffiaállam általi lerohanása csak idő kérdése volt. Érdemes tehát elsőként látni ennek az üzletágnak a szerkezetét, majd lépésenként áttekinteni a „polip” általi átrendezését és betagozását a politikai család érdekkörébe.

A szektor integrálása a „polipon” belüli gazdasági mikrorendszerbe bonyolult folyamat eredménye, mely egy egész piac lerombolását, valamint a vonatkozó joganyag teljes átírását tette szükségessé. Ezt a folyamatot Magyar Bálint *A magyar maffiaállam anatómiája* című könyvében (Noran Libro Kiadó, Budapest, 2015.) hét, majd e kötetben olvasható tanulmányában **kilenc lépésre bontotta a könnyebb érthetőség kedvéért**. A lépések: elsőként megtörték a nyerőgépek piacán tevékenykedő vállalkozókat, 50 százalékos adóemelését hajtottak végre az ágazatban, ami szinte mindenütt veszteségessé tette az üzemeltetést. Majd második lépésként egyszerűen betiltották a nyerőgépeket, kivéve a kaszinókban működőket, ezzel tulajdonképp tarvágást hajtottak végre az egykor liberalizált, sok kis szereplővel működő piacon. Harmadik lépésként úgy alakították át a jogszabályi környezetet, hogy csöppet sem burkoltan leosztották a piacot a gazdasági háttérüknek – a nemzetgazdaság miniszter adhatta ki a koncessziókat **játékkaszinók üzemeltetésére azokkal a szerencsejáték-szervezőkkel, akiket megbízhatónak tart**. A törvényt sarkalatosá minősítették, ezzel biztosítva a ciklusokon átívelő profitszerzés lehetőségét. Az üzemeltetők aztán csöppet sem meglepő módon Fidesz-közi oligarchák

lettek. Negyedik lépésként átcsatornázták a kaszinókhöz a nyerőgép-piac fogyasztóit: 300-ra emelték a kaszinónként beállítható gépek számát, valamint ugyanezen javaslattal 11-re bővítették az országban maximálisan üzemeltethető kaszinók lehetséges számát. Ötödik lépésben kiderült, kik a megbízható játékszervezők: a kiosztható 11 kaszinókoncesszióból Budapesten ötöt Andy Vajna Las Vegas Casino Kft.-jének, míg a kelet-magyarországi Debrecenben és Nyíregyházán kettőt Szima Gábor Aranybónusz 2000 Kft.-jének ítélte a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM). Hatodik lépésben a kormány további engedményeket adott a „szerencsés” nyerteseknek: a parlament lehetővé tette ugyanis, hogy a kaszinótulajdonosok a koncessziós díjat levonhassák a játékadóból, és még áfa-, azaz forgalmiadó-mentessé is tették azt. Vajna cégei például így évi hét milliárd forintos adókedvezményben részesültek, magyarul ennyi adóbevételelről mondott le az állam. Hetedik lépésként az online kaszinók szervezési jogát is – teljesen ingyen – Andy Vajna és Szima Gábor cégeinek kezébe adták. Nyolcadik, de inkább folyamatosan jelen lévő lépésként a felügyeleti szervek eltekintettek a korábbi szigorú reformoktól, valamint az ellenőrzésekről sem hallani: a kaszinók nyerőgépei annak ellenére évek óta nincsenek bekötve a Nemzeti Adó- és Vámhivatalhoz (NAV), hogy 2012-ben még az egész ágazat újraszabályozását a szerveralapú gépek bevezetésével, azok gazdaságfehérítő hatásával magyarázták. Kilencedik lépésként a szektorban is jelenlévő, offshore számlákra kerülő profittöbblet legalizálására került sor. Ez a Stabilitási Megtakarítási Számlával valósulhatott meg, melynek lényege, hogy a bankoknál legalább 5 millió forintot kell elhelyezni állampapírban, és az adóhatóság nem kérdezi meg, honnan szerezte a pénzt a számlatulajdonos, egyáltalán fizetett-e utána adót. A pénz a számlanyitáskor azonnal legálissá válik. A törvény tehát a befizetés pillanatában a korábban tisztázatlan körülmények között külföldre került – vagy egyszerűen az adóhatóság elől eltűnt – összeget belföldön megszerzett jövedelemnek minősíti, és ezzel lényegében legalizálja azt. Innentől pedig szabadon áramoltatható a szervezett felvilág szereplői közt. A piactorzítással, állami támogatásokkal és személyre szabott jogszabályalkotással létrehozott mesterséges állapot következményeként tehát a „polip” képessé vált a gazdaság egy-egy szektorának teljes lerombolására, majd saját, lekötözött oligarcháival történő feltöltésére.

Mi fán terem a szerencsejáték?

Nem csoda, hogy a szervezett felvilág is megtalálta magának a szerencsejáték-piacot. Hiszen a szerencsejáték a világon mindenütt a szervezett alvilág egyik legfontosabb terepe. A szerencsejáték területének 5 legnagyobb ágazatából (lottó, kaszinó, fogadások, bingó és nyerőgépek) legalább négy fertőzött ilyen értelemben. A szerencsejátékosok a kártyajátékokkal, sportfogadásokkal, valamint a legális és illegális játékkermek, kaszinók nyeresége a tulajdonosi struktúrán keresztül szerte a világon hasznot hajt a szervezett alvilágnak.

A szerencsejáték és a szervezett bűnözés többek közt azért is elválaszthatatlan egymástól, mert a banki műveleteken kívül ezen a piacon a legegyszerűbb tisztára mosni az alvilági pénzeket. A kaszinók falai közti félhomályban formálisan elvesztett pénzek egyszerűen és teljesen jogszerűen lesznek aztán a kaszinók bevételevé, ezzel könnyen alkalmazható pénzmosási módszert adva a szervezett alvilág kezébe. Emiatt a szervezett bűnözői körök folyamatosan igyekeznek a működtető gazdasági társaságokban közvetlen vagy közvetett érdekeltségeket megszerezni. Általánosan elterjedt módszer szerint a pénzmosást végzők azt a látszatot igyekeznek kelteni, hogy egy-egy játékban jelentős nyereményre tettek szert. A legalizálni kívánt összegért zsetonokat vásárolnak, majd azokat – rendszerint játék nélkül – csekkre váltják, amellyel már igazolni tudják „nyereményüket”. Ráadásul az egységeket üzemeltetők jövedelme is igen nehezen ellenőrizhető. A pénznyelő automaták számlalóinak manipulálása gyerekjáték,¹ de a szokásos játékmenet befolyásolására is megannyi módszer létezik. A szerencsejáték épp ezért a 20. századig többnyire illegális tevékenységnek számított a fejlett nyugaton. Csak idő kérdése volt azonban, hogy az államok felismerjék a szektor jövedelmezőségének hatalmas potenciálját, majd a szerencsejáték hasznát internalizálják, állami monopóliummá nyilvánítva a szerencsejátékot, s lefölozzék annak óriási hasznát. Monaco uralkodócsaládja élen járt a jövedelemszerzés ezen módjának felismerésében. Amikor az elszegényedő hercegség már nem tudott több adót beszedni polgáraitól, 1856-ban megnyitották az első kaszinókat, kihasználva a tényt, hogy a szomszédos Franciaországban tiltott volt a szerencsejáték. A hercegségnek (és a Grimaldiaknak) aztán a vasút kiépülésével, illetve a játékturizmus fellendülésével hamar megszűntek a pénzügyi gondjaik is. De a mára csak „bűnös városként” ismert Las Vegas is csupán annak köszönhetette fellendülését a nevadai sivatag kellős közepén, hogy Nevada állam jó üzleti érzékkel 1931-ben legalizálta a szerencsejátékokat, míg déli szomszédja, Texas továbbra is tiltotta az efféle tevékenységet. Végül a második világháború után maffiapénzből megépült Las Vegas első kaszinója, a Flamingó, amelynek sikere nyomán megindult a város és a szervezett alvilág szétválaszthatatlan összefonódása.² A 20. század végére a szerencsejátékot a legtöbb országban legalizálták, szervezése pedig állami monopólium lett. Ennek gyakorlását az államok általában kétféleképpen szervezik meg: az állami egyszereplős modellben egy állami vállalat látja el a szerencsejáték-szervezést, míg a liberalizált többszereplős modellben az állam koncessziót bocsáthat ki az állami teendő ellátására. Magyarországon a szervezett felvilág 2010 után egyszerűen kisajátította a piacot, az azzal járó előnyök megszerzése reményében.

A magyar szerencsejáték-piac 2010 előtt

Magyarországon a kétezres évek elején az utóbbi modell valósult meg. A magyar szerencsejáték-piac bipoláris volt, amelynek az egyik oldalán a monopóliumhelyzetben lévő

Szerencsejáték Zrt. állt, a másikon pedig ezres nagyságrendben, engedéllyel rendelkező kisebb játékszervező (javarészt pénznyerő automatát üzemeltető vállalkozás). Körülbelül 1100 játékszervező volt, és 17–18 ezer vendéglátós vállalkozás üzemeltetett játékgepet. A pénznyerő ágazat mintegy 80 milliárdos bevétellel kalkulálhatott, és mintegy 40 milliárd forint folyt be a költségvetésbe csak a játékadóból. Összesen pedig közel 246 milliárd forint volt a különféle szerencsejátékok által bonyolított forgalom. A Gyurcsány-kormány idején a szerencsejáték-piac tehát egy alapvetően liberalizált piac volt, amelyben mind a piaci részesedés, mind a kinyert profit szempontjából jelentős szerepet játszott és játszik az állami kézben lévő Szerencsejáték Zrt. A cég még a válság éveit is töretlenül a legjövődolgozóbb állami vállalat volt, folyamatosan növekvő profittal (2009-ben a nettó árbevétel 154 milliárd forint volt, majd 2013-ra az árbevétel elérte a 243 milliárd forintot, a profit pedig 11 milliárd forintra rúgott).³ A piac legnagyobb szereplőjének árbevétele legnagyobb részben a lottóból (számsorsjátékokból) származik, de a fogadásokból is egyre nagyobb a bevétele a társaságnak, míg a sorsjegyek és a gyorsjátékok árusításából jóval kevesebb folyik be. Az állami cég profitabilitása tehát egyértelmű, a mindenkori kormánynak ezért saját jól felfogott érdekében állt a monopólium megtartása, illetve a Szerencsejáték Zrt. piaci részesedési arányának növelése, de legalábbis szinten tartása. A vállalat éves költségvetési hozzájárulása összességében több mint évi 60 milliárd forint.⁴ A szerencsejáték-piac aranytojást tojó tyúkját ezért is tudta elkerülni a privatizációs hullám, hiszen a társaság egyrészt mindig is a kormányzati célok bőkezű támogatójának⁵ és a megfelelő felületek szorgos hirdetőjének⁶ bizonyult, másrészt a folyamatosan nyereséget termelő cég nagyszerűen látta el az állami kifizetőhely szerepét. A magaspolitika és az állami cég szoros kapcsolatát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a felső vezetők már a rendszerváltás óta ugyanúgy a kormányváltások mentén kerültek leváltásra,⁷ akár egy minisztériumban. Arról nem is beszélve, hogy a cégnél évtizedes hagyománya van a „kádertemetésnek”, a hatalmon lévő pártok valamely oknál fogva kínossá váló politikusai a Szerencsejáték Zrt. környezetében mindig is meleg fogadtatásra és magas fizetésre számíthattak. Ezt a gyakorlatot egyébként a Fidesz is megtartotta, gondoljunk csak Zsiga Marcell esetére, aki azt nyilatkozta, meg lehet élni 47 ezer forintból, miközben ő maga két helyről vett fel költségtérítést, amikor ez már régen tilos volt. A bukott politikust, miután a kisebb parlamentbe 2014-ben képviselőként már nem fért be, pártja nem hagyta az út szélén: jelenleg az újonnan létrehozott Szerencsejáték Service Nonprofit Kft.-t vezeti, potom havi másfél millió forintért.⁸

A szerencsejáték-piac további szegmensei mindeközben viszonylag liberalizáltan működhettek. A nyerőautomatákhoz egyszerű volt a hozzáférés, mindössze a koncessziós díjat kellett befizetni, valamint egy hosszadalmas engedélyezési eljárás kellett átadni a játékgep üzemeltetéséhez. Ennek eredményeként Magyarországon minden szegletén megtalálhatóak voltak a pénznyelő automaták, amelyekkel egy százforintos érmével már lehetett is gépezni. Ez egyrészt fellendítette akár a legkisebb vidéki kocsmák forgalmát is, másrészt viszont veszélyt jelentett, a magyar társadalomban ugyanis relatív magas a játékfüggőség aránya (2013-ban 3,14 százalék volt),⁹ a félkarú rablók és más

különböző játékgépek pedig főleg az alacsony jövedelműekre jelentettek veszélyt. Mindközben a piac egyre nagyobb szeletét tették ki az online szerencsejátékkal foglalkozó internetes oldalak, melyekkel az államnak leginkább azért gyűlt meg a baja, mert a törvények alapján erre csupán a Szerencsejáték Zrt.-nek volt engedélye. Az állam azonban képtelen volt a hatályos magyar törvények alapján illegalitásban működő oldalak elleni fellépésre. A tiltás helyett a szakértők már akkor is megoldást kerestek a leginkább külföldi adóparadicsomokban bejegyzett cégek megadóztatására, hiszen az ágazatnak a jogszabályi környezet miatt esélye sem volt a kifehéredésre,¹⁰ ezzel pedig sok tízmilliárdos összegtől esett el a költségvetés évente. A kaszinópiacon szintén egy többversenyűs modell épült ki, a kaszinókat üzemeltető cégek koncesszióban működtethették kaszinóikat, amelyek egymással versengve látták el a magyar piacot.

Első lépés: a piac bekerítése

A szerencsejáték-ipar újraosztása, a profit baráti oligarchákhoz való becsatornázása a Fidesz–KDNP 2010-es kormányalakítása utáni első évben a piac valóban leginkább reformra szoruló szegmensével kezdődött meg a nyerőautomaták szegmensében. A döntően vendéglátóipari egységekben működő nyerőautomata-piac újraszabályozására 2011 szeptemberében került sor, amikor is az addig a **játékgépenkénti havi 100 ezer forintos adót egy hirtelen módosító indítvánnyal¹¹ az ötszörösére** (elektronikus kaszinókban hétszerezésre)¹² **emelték, s kötelezték az üzemeltetőket, hogy 2012 októberéig meglévő gépeiket szerveralapú gépekre cseréljék.** A javaslat indokaként azt hozták fel, hogy a cél ezen eszközök visszaszorítása, illetve hogy ez az adóemelés jelentős többletbevételhez juttathatja a költségvetést. Az intézkedés eredményeképpen már a törvénymódosítást követő hónapban a játékgépek 60 százalékát, több mint 17 ezer gépet adtak le az üzemeltetőik. Ekkor még érthetetlen volt, hogy ha a kormány valóban drasztikus adóbevétel-növelést akart, akkor vajon miért vérezteti ki a piacot egy ötszáz százalékos adóemeléssel, amely fél év alatt az ötödére zsugorította a piacot.¹³ Ráadásul a gépek száma a következő év folyamán tovább csökkent: 21 ezerről 2 ezerre.¹⁴ Ekkor léptette életbe ugyanis a kormány az ágazat kisöprését célzó második törvényjavaslata, miszerint **az 500 ezres adó mellett havi 300 ezer forint bevétel fölött a félmillió fix díjon túl a 20 százalékos játékadót is kötelesek voltak megfizetni a játékgépek után a tulajdonosok.** Ha a szakmai szervezetek által végzett számításokat vizsgáljuk, akkor kiemelhetjük, hogy az adóemelés az egyik célját elérte: valóban visszaszorultak az elektronikus nyerőgépek – és ez nem is baj. A kormány szerint az intézkedés hatására 25 ezer helyett csak kb. 4-5 ezer maradt forgalomban. A probléma viszont az, hogy így a költségvetés adóbevételei is csökkentek. Emellett – legalábbis a legnagyobb hazai játékkerem-üzemeltetőket tömörítő E-Casino Szakmai Szövetség közlése szerint – a szabályozás miatt 30-40 ezer munkahely szűnt meg.

Második lépés: a piac kisöprése a törvény erejével

2012. október tizedike gyásznapi volt a nyerőgépiparág dolgozói számára. A kormány-pártok két nap alatt áthajtottak egy törvénymódosítást, mellyel **a kaszinók kivételével betiltották a pénznerő automaták, valamint játéktermek és elektronikus kaszinók üzemeltetését.** A piac teljes megsemmisítésére a parancsot Navracsics Tibor, akkori igazságügy-miniszter adta ki, 2012. október 2-án az ő javaslatát¹⁵ fogadta el kivételes sürgős eljárással, a benyújtás másnapján a Tisztelt Ház.

A tiltás érintette azt a mintegy ezer vállalkozást is, amely az egy évvel korábbi törvénymódosítás követelményeinek eleget téve beruházott szerveralapú játékgépekbe, pedig akkorra már a minisztériumi engedélyezési eljárásnál tartott a központi szerencsejáték-üzemeltető, januártól pedig csak szerveralapú automaták üzemelhettek volna az országban, ezzel pedig fehéredett volna a szerencsejáték-ipar.¹⁶ A 180 fokos fordulat egyértelműen a későbbi intézkedéseknek ágyazott meg, ekkor dőlhetett el, hogy a szerencsejáték-piacot is megszerzi magának a szervezett felvilág. A teljes betiltás indoklása ennek megfelelően nem is sikerült elegánsra. Eszerint ugyanis „a korábbi intézkedések csak részben érték el azt a célt, hogy a leghátrányosabb helyzetben élők ne dobálják

Mit jelentett volna a szerveralapú átállás, és miért nem valósulhatott meg?

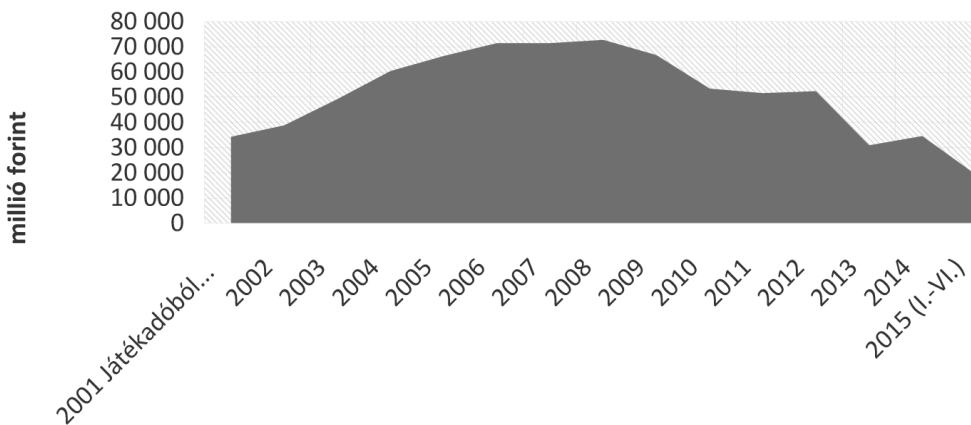
A szerveralapú üzemeltetési formára való átállást még 2011 októberében szavazta meg az Országgyűlés, a jogszabály értelmében 2013. január 1-jétől kizárólag új típusú, szerveralapú pénznerő automata működhetett volna. A pénznerő automaták szerveralapú üzemeltetése leegyszerűsítve azt jelenti, hogy az automatákat egy központi szerverre kötik, melynek működése felett a hatóságok teljes, valósidejű ellenőrzési lehetőséggel rendelkeznek. Így a folyamatos információáramlás következtében (csakúgy, mint az online pénztárgépek esetében) megnehezül a visszaélés lehetősége, és növekednek az állami bevételek. A magyar piacon az átállás tehát 2013. január 1. lett volna. Ehhez képest 2012 októberére, három hónappal az átállás előtt a kabinet hirtelen a piac teljes betiltása mellett döntött. Ekkorra már a minisztériumi engedélyezési eljárásnál tartott a központi szerencsejátékserver-üzemeltető (Webgam Központi Játékserver), valamint akkorra közel 1200 magyar vállalkozás készült, befektetett, rengeteg pénzt ölt az átállásba. Ezt torpedózta meg a kabinet, mikor a pénznerő automaták üzemeltetési jogát a kaszinók körébe vonta, ez utóbbiaknak egyébként az újonnan kijelölt „megbízható üzemeltetők” keze alatt mai napig nem kellett átállniuk a szerveralapú üzemeltetésre. A kabinet, a NAV és a kaszinókonzessziókat mostanra többségükben birtokló Andy Vajna kormánybiztos szerint ez rendben is van így.

játékgépekbe a pénzüket, másrészt súlyos nemzetbiztonsági kockázatok is felvetődtek a szerencsejáték-iparban érdekelt tevékenységével kapcsolatban.” Sőt, Lázár János azóta híressé vált mondata is ekkor hangzott el a saját és a kormánypárt aggályait illetően a szerencsejátékkal szemben, mondván, az „ellentétes a mi politikai családunk krédójával”. Csakhogy a nyerőgépek kinyírásával 3,2 milliárdos lyuk keletkezett a magyar költségvetésen, amit a kormány szerint az online szerencsejáték megadóztatásával és a kaszinókban továbbra is legálisan működő játékgépek adójából kívánt pótolni.

Fontos látni a szabályozások mögötti kettős kormányzati célt. **A forgalom kaszinókba terelése egyrésztől piacszűkítést idézett elő**, hiszen a piac eddigi több ezer szereplője helyett immár csupán három kaszinó maradt, jól körülhatárolható, többségükben állami vagy Fidesz-közeli érdekeltségek a többezres kisvállalkozói kör helyett. Másrésztől **a szabályozás módosítása előkészítette a terepet a folyamat következő lépéséhez, a kaszinópiacra történő monopóliumteremtéshez**. A szabályozásváltozás a gépekkel továbbra is operáló kaszinóknak forgalom- és profitnövekedést eredményezett, mellyel akkorra már csupán az volt a gond, hogy a pénz egy része még nem a „megfelelő” kezekbe vándorolt. A szektor újraszabályozása miatti profitnövekedést nem volt nehéz kiszűrniük a kormánypártoknak, ugyanis – mint már említettük – ekkor összesen három kaszinó működött az országban. Az egyiket az állami kézben lévő Szerencsejáték Zrt. még 2011-ben vásárolta fel Andy Vajnáától. A Tropicana Casino akkor még igencsak veszteséges vállalkozás volt (2010-ben jókora forgalomcsökkenés mellett 176 millió forint veszteséget termelt),¹⁷ a Casino Sopronban pedig a Casinos Austria GmbH-nak minősített többségű befolyása, míg a Szerencsejáték Zrt. kisebbségi tulajdonos volt. De Andy Vajna is a piacon maradt egyetlen, már ekkor is jól jövedelmező kaszinójával, a Las Vegas Casinóval. A törvényi hátszéllel a három kaszinó hirtelen óriási jövedelmekeket kezdett termelni, akkor még többségében a Szerencsejáték Zrt.-n keresztül az államkasszáznak.¹⁸ Eközben az egykor prosperáló magyarországi játékterempiac megszűnt, a termeket üzemeltető cégek többsége már felszámolás alatt állt, a forgalomterelés pedig két részre osztotta a piacot: a játékosok egy része a kaszinókban elégitette ki játékéhségét, más részük az illegális online kaszinózáshoz fordult, amelyből az államnak semmiféle bevétele nem volt. Az azóta megszűnt Magyar Szerencsejáték Szövetség hatástanulmánya – bár kissé pesszimistán, mégis nagyságrendileg helyesen írta le ennek következményeit – szerint a piac megsemmisítése évi több tízmilliárdos kiesést okozott az államkasszáznak. A játékadó kiesése évi 40 milliárd forintot tett ki, amihez 2 milliárd forint iparüzési adó-veszteség is társult. 2012-ben a szövetség hatástanulmánya szerint még 5 milliárd forint játékadó-bevétel folyt volna be a költségvetésbe.¹⁹

Valójában az átalakításokból származó bevételecsökkenés a játékadónál eléri a negyvenmilliárdos mínuszt, ha 2008 és 2013 bevételeit hasonlítjuk össze. De a folyamatos bevételekiesés trendszerűen is könnyen tetten érhető, így egyvalamit biztosan ki lehet jelteni: az adófizetők biztosan nem jártak jól a piac átrendezésével. A kaszinók viszont annál inkább.

Játékadóból származó kormányzati bevételek

Forrás: MÁK

Harmadik lépés: lexekkel a kaszinók urainak jövedelméért

Innentől már nem nehéz összerakni a képet, miért is kellett a Fidesz-közeli oligarchák kezére juttatni a korábbi adóinak jó részétől, valamint a konkurenciától megszabadított óriási profitot szerző ágazatot. A kérdés már csak a hogyan volt. Erre adott választ a kormánypárt az újabb szerencsejáték-törvény módosításával 2013 novemberében. Ekkor a szerencsejáték-törvényt módosítva a kormánytöbbség úgy döntött, **a nemzetgazdasági miniszter kiemelt díj ellenében pályázati eljárás nélkül is koncessziós szerződést köthet legfeljebb öt játékkaszinó üzemeltetésére azokkal a szerencsejáték-szervezőkkel, akiket megbízhatónak tart.**²⁰ Nem volt tehát már szükség a trafikoknál használt szubjektív értékelési szempontokra ahhoz, hogy a koncessziókat a megfelelő kezekbe juttathassák. Varga Mihály nemzetgazdasági miniszternek, egyszerűen csak meg kellett neveznie a győzteseket. A jogszabály fontosságát az is jelzi, hogy a kormány sarkalatosá tette a törvényt, így biztosítva egy kormányváltás esetére is a későbbiekben kiépülő Fidesz-közeli kaszinómonopóliumból származó profitot.²¹ A másik, talán még ennél is fontosabb változás a novemberi módosításban az volt, hogy a szerencsejáték-szervezők levonhatják játékadójukból a koncessziós díj összegét. Ezzel óriási adóbevételről esett el az államkassza, ugyanennyivel jártak viszont jobban a kaszinótulajdonosok (csak az Andy Vajna érdekeltségébe tartozó Las Vegas Casino a módosításnak köszönhetően az előző évinél 1,6 milliárd forinttal kevesebbet, összesen 300 millió forint

körüli összeget fizethetett az államnak²²). Sokáig ugyanis kérdéses volt, hogy a magyar piac elbír-e egyáltalán ennyi kaszinót, ha kevés a játékos és sok az adó. Ezt a „problémát” oldotta fel a törvénymódosítás, amely a koncessziós díjat leírhatóvá tette a játékadóból. Ezzel teremtették meg a lehetőségét annak, hogy mind a 11 kaszinó, amelyre koncessziót adnak ki, nyereségesen működhessen az előzőleg letarolt piacon.²³

Negyedik lépés: a kaszinómonopólium törvényi háttérének kiépítése

Amilyen gyorsan és váratlanul lerombolta a kormány a hazai szerencsejátékipart 2012 októberében, olyan sürgőséggel építette újjá 2013 decemberében, de már a saját szája íze szerint. Miután a kaszinókat mentesítették a pénznyerő automaták üzemeltetésének tilalma alól, az új, központosított rendszer kiépítése és jövőbeli jövedelmezőségének megalapozása vált fő szemponttá: alig egy évvel az után, hogy a kormány nemzetbiztonsági okra hivatkozva betiltotta csaknem az összes félkarú rablót, 2013 decemberére már semmi gond nem volt velük, ahogy azzal sem, hogy a koncessziós díj levonásával csökkenni fog az állami bevétel. De még a piac formális megversenyeztetésével sem bajlódtak. Az új javaslat – melyet ismét kivételes, sürgős eljárással toltak át a T. Házon – **300-ra emelte a kaszinónként beállítható gépek számát, valamint ugyanezen javaslattal 11-re bővítették az országban maximálisan üzemeltethető kaszinók lehetséges számát.**²⁴ Papíron persze még mindig szigorításról és kisemberek védelméről beszéltek, ez az állítás azonban nehezen áll meg annak fényében, hogy az addigi három kaszinó helyett 11-re kívántak koncessziót kiírni. A fő kérdés persze az volt, hogy ki kapja majd a koncessziókat.

Ötödik lépés: a kaszinók kiosztása

2014 májusában végül eldőlt, kiknek juttatja a pénzpumpává változtatott, versenytársaktól törvényi úton megtisztított ágazatot a kormány. A kiosztható 11 kaszinókoncesszióból **Budapesten ötöt Andy Vajna Las Vegas Casino Kft.-jének, míg a keletmagyarországi Debrecenben és Nyíregyházán kettőt Szima Gábor Aranybónusz 2000 Kft.-jének** ítélte a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM). Mindezt annak ellenére, hogy mind a 11 kaszinó üzemeltetésére bejelentkezett az állami tulajdonú Szerencsejáték Zrt. is.²⁵ Az állami cég azonban valamiért kevésbé bizonyult „megbízhatónak”. Pedig az általa igazgatott Tropicana Casino soha nem látott forgalmat bonyolított le, és óriási nyereséget produkált – az államnak s vele az adófizetőknek.²⁶ Másrészt az állami kaszinók eszméletlen mértékben felpörgethették volna az állam játékadó-bevételeit is.

Tropicana Casino: akkor is hozott Vajnáknak, amikor papíron az államé volt

Andy Vajna filmügyi kormánybiztos korábbi tulajdona, a Tropicana Casinót 2010 végén az állami kézben lévő Szerencsejáték Zrt. vásárolta fel Andy Vajnától 245 millió forintért. A Tropicana Casino akkor még igencsak veszteséges vállalkozás volt, az adásvétel után, 2012-ben azonban 750 millió forintos adózott eredményt ért el a 2,8 milliárdos forgalma után, 2013-ban pedig 7,2 milliárdos bevétel mellett még nagyobb lett a birtokló állami cég nyeresége. A kaszinóbiznisz tehát jól jövedelmezett az államnak, rajta keresztül pedig az állampolgároknak, tán ezért is volt szükség magánkézbe juttatni a profitot. Vajnáknak azonban ekkoriban sem szűnt meg a viszonya a Tropicánával teljesen: az állam ugyanis a Vajna tulajdonában lévő cégnek 2014 végéig összesen egymilliárd forintot fizetett azért, hogy a kaszinó a Vigadó téri ingatlanban működhessen.²⁷

Helyette kizárólag ketten, Andy Vajna, az egykori filmproducer, a magyar filmgyártás állami támogatása felett diszponáló kormánybiztos, Orbán közeli bizalmasa és Szima Gábor a szerencsejáték-üzletben korábban is utazó nagytőkés, a debreceni futballcsapat egykori tulajdonosa kapott helyet a törvényi eszközökkel mesterségesen kétszereplőre csökkentett piacon.

Hatodik lépés: a haszon csúcsrajátása

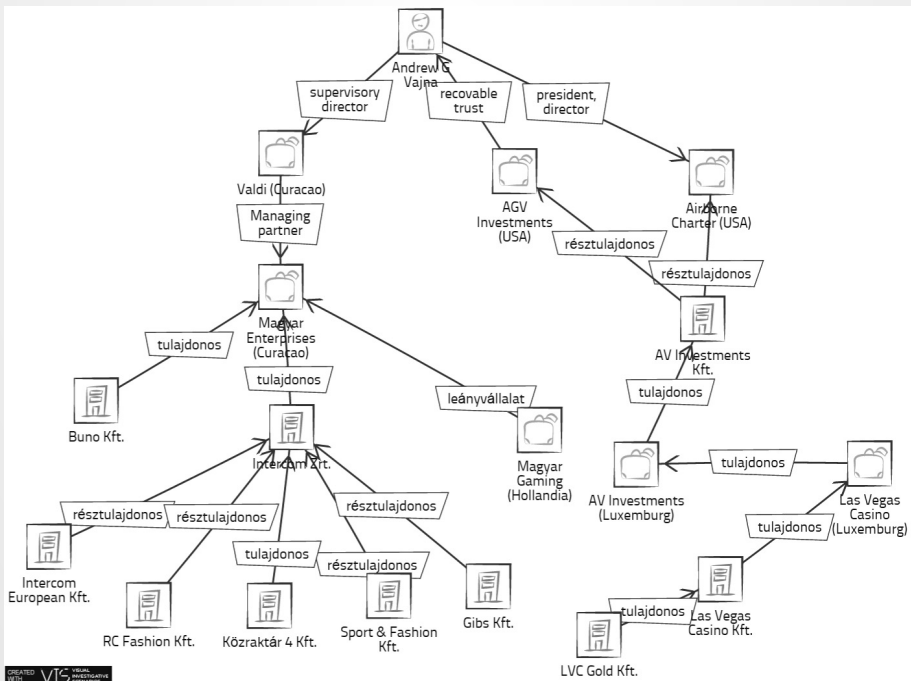
Orbán Viktor 2015 áprilisában egy miskolci sajtótájékoztatón újságírói kérdésre válaszolva beszélt Andy Vajna filmügyi kormánybiztos kaszinókoncessziójáról. Orbán akkor nem kívánt mást, csak nagy profitot a szerencsejátékkal foglalkozóknak, azért, hogy több pénzt tudjanak az államnak befizetni.³⁰

Valójában azonban egész más történt. Miután 2014 májusában Fidesz-közeli milliárdosok kezébe vándoroltak a kaszinók üzemeltetésének koncessziós jogai, **a kormány további engedményeket adott a „szerencsés” nyerteseknek:** a parlament lehetővé tette ugyanis, hogy a kaszinótulajdonosok a koncessziós díjat levonhassák a játékadóból, és még áfa-, azaz forgalmiadó-mentessé is tették azt. Vajna cégei például így évi hét milliárd forintos adókedvezményben részesültek, magyarul ennyi adóbevételről mondott le az állam.³¹

A Fidesz azonban nem csak így segédkezett a saját poligarchájának. Homok csúszott ugyanis a gépezetbe, **Vajna nem tudta időben megnyitni a kaszinóit. Ezért a nemzetgazdasági tárca a nemzeti fejlesztési miniszter egyetértésével úgy módosította**

Andy Vajna, a megbízható offshore-poligarcha

Andy G. Vajna filmes karrierjét az Egyesült Államokban alapozta meg, Hollywoodban sikeres producerré, money-makerré küzdötte fel magát a 80-as években. Olyan filmekhez²⁸ köthető a neve, mint a *Terminátorok*, a *Rambók* és az *Emlékmás*. Vajna tehát leginkább a posztapokaliptikus sci-fik világában volt képes megérezni, melyik alkotás mögé érdemes beállni. A 80-as évek sikerei után azonban mint producer megbukott, a 90-es évekre Hollywoodban elfogyott körülötte a levegő, így kezdte újra felfedezni magyar gyökereit. Magyarországon a kétezres években már kaszinózással, vendéglátással és luxusruházattal foglalkozott, de cégei többsége – legalábbis papíron – leginkább veszteséget termeltek. Itthon Orbán Viktor bizalmasaként vált igazán befolyásos emberré. Vajna kommunikációs tanácsadóként kezdte a második Orbán-kormány mellett, Habony Árpáddal való szoros viszonya is innen eredeztethető. Vajna hamar megtalálta magát a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, 2011-től filmipari kormánybiztossá avanszált. A rá írt törvényt pedig úgy alkották meg, hogy az nem zárta ki, hogy a Filmalap vezetésének filmipari érdekeltsége legyen, sőt, az egykori producer országgyűlési

Forrás: Átlátszó

meghallgatásán kijelentette, hogy az általa alapított Intercom Zrt.-vel forgalmaztatná az állami pénzből készült alkotásokat – ezzel nyilvánvalóan a hasznot is bezsebelve. Pedig épp ebben az időszakban több producercég felszámolása megindult a már megítélt, de visszatartott állami támogatások miatt.

Vajna érdekeltségei a kaszinópiacon is folyamatosan nőttek, mióta közel került a Fidesz felső vezetéséhez. A 11 kiadott kaszinókoncesszióból ötöt megkapott annak ellenére, hogy a koncesszió jogilag csak olyan vállalkozásnak adható ki, amely minden tekintetben átláthatónak bizonyul. Andy Vajna offshore birodalma azonban ezt a követelményt aligha tudta teljesíteni, Varga Mihály mégis megbízhatóbbnak találta, mint az állami Szerencsejáték Zrt.-t, amely egyetlen koncessziót sem kapott.

Az Átlátszó tekintélyes kutatómunkájának köszönhetően mára tudjuk, hogy Andy Vajna cégbirodalma valójában egy terebélyes offshore cégháló. A 10 magyar érdekeltsége legkevesebb hét offshore cégben végződik. Andy Vajna ezért egyetlen magyar cégben sem tulajdonos, megtalálható viszont a neve azoknál a luxemburgi, amerikai és curacaói offshore cégekben, melyekhez a magyar érdekeltségek profijtja kerül, elkerülve ezzel a magyar adózást. Az elmúlt négy évben magyar érdekeltségei 33,3 milliárd forint árbevétel érték el, de a magyar adótörvényeket kijátszva Vajna a külföldi, offshore cégekben mutatja ki a hasznot, így szinte alig fizet társasági adót. Luxusétterme, a Nobu üzemeltetője, a Buno Kft. például 2 milliárd forint árbevétel után 2,4 millió forintnyi társasági adót fizetett be a közös kaszszába.²⁹ Mindezt kormánybiztosként teszi, többségében állami koncessziókból származó bizniszekkel, amelyeket átláthatatlan cégei egy jogállamban meg sem kaphattak volna. Mindehhez pedig az Orbán-kormány által felépített, sarkalatos törvényekkel bevédett jogszabályi háttér segíti a poligarchát, aki így egy esetleges kormányváltás után is tovább tudja majd etetni a „polipot”.

a kaszinókoncessziós szerződést, hogy az 2014. szeptember elseje helyett csak 2015. január elsején lépjen életbe, és addig a koncessziós díjat is elengedte az állam. Ennek köszönhetően Vajnának hónapokon keresztül nem kellett koncessziós díjat fizetnie, így ezzel akár félmilliárd forintot is spórolhatott a filmügyi kormánybiztos, illetve ennyivel kevesebb pénz folyhatott be a magyar államkasszába.³² De nem csak ennyivel. Becslések szerint³³ 2014-ben egy 2. kategóriás kaszinó koncessziós díja Budapesten, Pest megyében évi 377 millió forint volt. Vajna kapott ilyenből ötöt is, 1,8 milliárd forint összértékben. Ha ezt az összeget levonhatja az államnak fizetendő játékadóból, és kaszinóit tíz évig működteti – ennyi időre szól majd az engedély –, a végeredmény 18 milliárd. Ennyi bevételtől esik el a magyar költségvetés. Ennyi pénzről mond le az állam önként és dalolva, bármiféle racionális magyarázat nélkül. Már ha nem tekintjük annak azt a tény, hogy így további milliárdokat juttattak Vajna és Szima zsebébe.

Hetedik lépés: az online kaszinópiac betagolása a rendszerbe

De a piacnak még volt egy létező, és folyamatosan növekvő szegmense, az online szerencsejáték-piac. Megszerzése további tízmilliárdokkal növelte volna a kiválasztott nemzeti nagytőkések profitját, ehelyett egyelőre a pénz a külföldön bejegyzett, illegálisan működő online kaszinókhoz vándorolt. Az eddigiek alapján nem lehetett kérdés, hogy a kormány végül nem a köz, inkább Andy Vajna és Szima Gábor érdekét előretolva alkotja majd meg ennek a szegmensnek a szabályozását is. A kormány először mesterségesen újraosztotta a piacot, majd személyre szabott törvényekkel elérte, hogy a fent említett két „szerencsés” kezébe kerüljön az egész online kaszinózás.

Az Országgyűlés 2015 júliusában alkotta meg az online kaszinójáték részletes törvényi szabályait.³⁴ Az október 1-jén hatályba lépő módosítások szerint a távszerencsejátékot, azaz online sportfogadást – a lóversenyfogadás kivételével – kizárólag a Szerencsejáték Zrt. szervezheti, a lóversenynél pedig csak a százszázalékos állami tulajdonban lévő Magyar Lóversenyfogadást Szervező Kft. végezheti a távszerencsejáték-szervezést. Ám ami a lényeg a kormány legjobb haverjainak a szempontjából: a fentiekől elkülönülő **online kaszinójátékot csak a Magyarországon lévő játékkaszinó üzemeltetési koncessziójának jogosultja szervezheti.**³⁵

Tekintve, hogy (2015 derekán) kizárólag **Andy Vajna és Szima Gábor cégei birtokolnak kaszinókoncessziót, így ezek szervezhetik az online kaszinókat is.**³⁶ Ha mindez ráadásul nem lenne elég, az összegző módosító javaslatlalt azt is egyértelművé tették, hogy mivel az online kaszinójáték szervezése a hagyományos kaszinójáték-szervező részjogosítványa, így előbbiért a kaszinójáték-szervezésért járó koncessziós díjat meghaladó fizetési kötelezettség nem keletkezik, magyarul **a több milliárdos üzletért nem is kell semmit befizetnie a két strómannak az államkasszába.**³⁷

Mégsem lehetett azonban teljes a kormánybiztos öröme: az eredeti javaslatban az online sportfogadást is átengedték volna Vajnáéknak, de azt végül a parlament fideszes többségű gazdasági bizottsága elkaszálta. A jelek szerint tehát az a Fideszen belül sem mindenkinek tetszett, hogy a két üzletembert ennyire leplezetlenül juttassák újabb előnyökhöz. A parlamenti bizottságok tehát végül csak az online kaszinójáték szervezését adták oda nekik – azt viszont kizárólagossággal és ingyen.³⁸

Vajna feltehetőleg fel volt készülve az újabb szerencsére, hiszen április elején két céget is a nevére vett: a luxuséttermet üzemeltető Buno Vendéglátóipari Kft.-t, valamint az Első Magyar Online Kaszinó Kft. nevet éppen most Magyar Broadcasting Co. Kft.-re cserélő céget.

Nyolcadik lépés: A felügyeleti szervek asszisztálása a rabláshoz

Andy Vajna budapesti Las Vegas Casinóból kinövő hálózatához öt kaszinó tartozik négyezer négyzetméteren (a legnagyobb a Corvin sétányon lévő 1200 négyzetméterrel), összesen 824 pénznyerő automatával. A gazdasági tárca szerint 2015-ben 6,2 milliárd forintos játékadó-bevétel várható a Magyarországon működő nyolc kaszinó után (Budapesten kívül még Sopronban, Debrecenben és Nyíregyházán működik egy-egy kaszinó, az utóbbi kettő Szima Gábor kezében van). Mivel a játékadó az árbevétel 30 százaléka, ezért a teljes piac mintegy 20 milliárd forintra becsülhető. A *Világ gazdaság* által megkérdezett iparági szereplők becslése szerint Andy Vajna öt fővárosi kaszinójában mintegy 15 milliárd forint bevétel keletkezhet.³⁹

Mindez azonban csak önbevalláson alapulhat, mivel **Vajna nyerőgépei annak ellenére nincsenek bekötve a NAV-hoz**, hogy az egész piac újraszabályozását azzal kommunikálták, hogy az új jogszabály kötelezővé teszi majd a szerveralapú üzemeltetést, ezzel pedig kihéredik az ágazat. Akkor már a minisztériumi engedélyezési eljárásnál tartott a központi szerencsejátékszerver-üzemeltető (Webgam Központi Játékszerver), valamint akkorra közel 1200 magyar vállalkozás készült, befektetett, rengeteg pénzt ölt az átállásba, pár hónappal később hirtelen mégis betiltották az egész ágazatot, hogy megágyazzanak a születő szerencsejáték-birodalomnak. Azóta persze már szerveralapú összekötésről szó sincs, és a kormány szerint ez jól is van így. Az állam tehát az online pénztárgépek világában a kaszinók esetében sötétben tapogatózik a bevételek tekintetében – ami nem is akkora probléma, ha a minél magasabb haszon megfelelő kezekbe való átjársása a cél.⁴⁰ Ellenőrizni maximum rajtaütésszerű razziákkal lehetne, de mivel a törvényi meghatározás szerint „megbízható játékszervezőkről” van szó, egy ilyen fellépésre elég kicsi az esély.

Nem is csoda, hogy Vajna kaszinóérdekeltségeinek kivételes helyzete többször is téma volt a Lázár János által vezetett Kormányinfón. A Miniszterelnökséget vezető miniszter először még nem tudta megmondani, hogy Andy Vajna kaszinói be vannak-e kötve a NAV-hoz, vagy sem, később azonban megerősítette, hogy az adóhivatal valóban nem ellenőrzi Vajna kaszinóit. Lázár szerint ez azért van, mivel a kaszinók játékadót fizetnek, nincs blokkadási kötelezettségük.⁴¹ A játékadót beszédését Lázár szerint szigorúan ellenőrzi az Nemzetgazdasági Minisztérium. Magyarul a NAV helyett azok „felügyelik” a kaszinópiac tisztaságát, akik odaadták Vajnának és Szimának a kaszinókoncessziókat.

Kilencedik lépés: a Stabilitási Megtakarítási Számlák megnyitása az igazi pénzmosás beindítására

A strómanok léte – miközben nélkülözhetetlen szereplői a maffiaállamnak – felveti a poligarchák náluk megjelenő jövedelmei legalizálásának, tisztára mosásának problé-

máját. Ez egy meglehetősen macerás, nagy „járulékos” költségekkel járó feladat. Mert bár a strómanok, alávetett oligarchák átlagon felüli nyereséggel rendelkező vállalkozásaiból származó jövedelmeknek a nem legális használóhoz történő átirányításának egyik módja az offshore cégeken keresztüli „kifizetés”, **ezen jövedelmek felhasználása a poligarchák számára még mindig nehézségekbe ütközik**. Ezen segít a szervezett felvilág azon megoldása, amikor **az adóamnesztia** – olykor akceptálható – eseti és rövid határidőkkel alkalmazott eszközt változtatják a pénzmosás tartós rendszerévé. „A Stabilitási Megtakarítási Számla a legutóbbi, 2013 utolsó napjaiban indult adóamnesztia, és az a lényege, hogy a bankoknál – amelyeknél nyitható ilyen számla – legalább 5 millió forintot kell elhelyezni állampapírban, és az adóhatóság nem kérdezi meg, honnan szerezte a pénzt a számlatulajdonos, egyáltalán fizetett-e utána adót. A pénz a számlanyitáskor azonnal legálissá válik.⁴²

A törvény tehát a befizetés pillanatában a korábban tisztázatlan körülmények között külföldre került – vagy egyszerűen az adóhatóság elől eltűnt – összeget belföldön megszerzett jövedelemnek minősíti, és ezzel lényegében legalizálja azt. A – 2015 első felében érvényes – szabály szerint jobb évekig parkoltatni a pénzt, mert az első években viszonylag magas adót kell fizetni a számlára utalt summa és annak hozama után, ha valaki feltöri a „megtakarítását”: 3 évig a személyi jövedelemadó kétszeresét, 32 százalékot, a 4. évben 16, az 5. évben 8 százalékot vonnak le, ezt követően azonban már adómentesen kivethető a teljes összeg. A számlára csak nyitáskor lehet befizetni, de felső összeghatár nincs, egyébként meg mindenki annyi számlát nyit, amennyit akar. Ez sem volt rossz üzlet eddig, de ami ezután jön, az maga a Kánaán annak, akinek van egy kis piszkos pénze: Varga Mihály (pénzügyminiszter) javaslata szerint ugyanis a Stabilitási Megtakarítási Számlákon 2015 júliusától elhelyezett összegek után csak 20 százalékos adót kell fizetnie, ha a számlatulajdonos egy éven belül kiveszi a „megtisztított” pénzt, de ha tud várni egy évet, akkor már csak 10 százalékos lesz az adó. Ez már így is elég vonzó, hát még akkor, ha kimatekozza, mennyivel több pénz üti a markát ahhoz képest, mint ha minden adóforintot becsengetne a közösbe.⁴³ Ráadásul még csak a külföldet sem kell megjárnia a pénznek: fizethetik itthon cashben.

Végül jöjjenek a számok

Andy Vajna 2010 végén az akkor még veszteséges Tropicánát működtető Belvárosi Kaszinó Kft. kisebbségi részesedését 245 millió forintért eladta a többségi tulajdonos állami Szerencsejáték Zrt.-nek. Az üzletember azonban ezt követően sem távolodott el teljesen a Tropicánától, a kaszinó ugyanis továbbra is az érdekeltségébe tartozó Bar-Co. Kft.-é maradt, és az állami cég ettől a vállalkozástól vette azt bérbe. A Tropicana által

használt ingatlan után a Vajna érdekeltségébe tartozó vállalkozásnak négy év alatt egy-milliárd forintot fizetett ki bérleti díjként az állami kaszinócég.⁴⁴

Ez sem kevés pénz, de az üzlet csak akkor indulhatott be igazán, miután „letisztult” Vajna (és Szima) előtt az egész kaszinópiac. A számok azt mutatják, hogy a szervezett felvilágnak piszkosul jó üzletnek bizonyult a kaszinókoncessziók strómanoknak való átjátszása. A Las Vegas Casino Kft.-ből Vajna 2014-ben kicsivel több mint 3 milliárd forint osztalékot vett fel a 2013-as 1,7 milliárd után. A pénzek kapcsán meg kell jegyezni, hogy Vajna egy fillért sem hagyott a Las Vegas Casinóban. A megtermelt és leadózott nyereséget teljes egészében kifizette magának.⁴⁵

Tavaly a kaszinó árbevétele a korábbi 6,2 milliárd forintról 7,7-re ugrott, amivel párhuzamosan ugyan a ráfordítások is emelkedtek, ám a bevételek növekedésénél jóval kisebb mértékben. Ez pedig azt eredményezte, hogy már üzemi szinten is 2013-nál nagyobb nyereséget termelt a társaság: 2 milliárd után 3,5-öt. Végeredményben az egyéb módosító tételek és a 297 millió adófizetés figyelembevételével 3,063 milliárd forint maradt a kasszában, ami aztán a tulajdonos számlájára vándorolt osztalék formájában.

Las Vegas Casino Kft.		
/millió Ft/	2013	2014
Értékesítés nettó árbevétele	6 202	7 723
Anyagjellegű ráfordítások	1 697	1 725
Személyi jellegű ráfordítások	529	745
Üzemi eredmény	1 975	3 572
Adózás előtti eredmény	1 776	3 360
Adófizetési kötelezettség	87	297
Adózott eredmény	1 688	3 063
Osztalék	1 688	3 063
Mérleg szerinti eredmény	0	0

Forrás: beszámoló, mfor.hu

Szima Gábor kaszinóira sem lehet panasz, bár azért azt meg kell jegyezni, hogy Andy Vajna termei más ligában játszanak. A debreceni helyet üzemeltető Cívis Grand Casino Kft. 416 millió forintot hozott össze őszi indulása után. Ez arra volt elég, hogy 106,4 millió forint adózott eredményt érjen el. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) rendszerében elérhető mérlegből az kiderül ki, hogy osztalékot nem fizetett a társaság.⁴⁶

Cívis Grand Casino Kft.		
<i>/millió Ft/</i>	2013	2014
Értékesítés nettó árbevétele	-	416,4
Anyagjellegű ráfordítások	-	100,4
Személyi jellegű ráfordítások	-	41,9
Üzemi eredmény	-	118,7
Adózás előtti eredmény	-	117,8
Adófizetési kötelezettség	-	11,3
Adózott eredmény	-	106,5
Osztalék	-	0,0
Mérleg szerinti eredmény	-	106,5

Forrás: beszámoló, mfor.hu

Ugyanez mondható el Szimának a nyíregyházi kaszinót üzemeltető Onyx Casino Kft.-ről is, amely néhány hónap alatt 364,7 millió forintos árbevételig jutott, míg adózott eredménye közel 14 millió forint lett.

Onyx Casino Kft.		
<i>/millió Ft/</i>	2013	2014
Értékesítés nettó árbevétele	-	364,0
Anyagjellegű ráfordítások	-	156,2
Személyi jellegű ráfordítások	-	56,9
Üzemi eredmény	-	17,8
Adózás előtti eredmény	-	14,9
Adófizetési kötelezettség	-	0,9
Adózott eredmény	-	13,9
Osztalék	-	0,0
Mérleg szerinti eredmény	-	13,9

Forrás: beszámoló, mfor.hu

2015-re biztossá vált, hogy más szereplő nem fog belerondítani Vajna és Szima üzletébe: A Nemzetgazdasági Minisztérium közölte, hogy a **játéktermek üzemeltetési jogának odaítélése kapcsán nincs pályázat kiírási kötelezettség**, az csupán elvi lehetőség, nem pedig kizárólagos szabály, vagyis a koncesszióköteles szerencsejátékjogok szétosztása továbbra is történhet „megbízhatósági alapon”.⁴⁷ (Korábban ilyen alapon jutott hozzá a koncessziók többségéhez Vajna.)

Magyarul **verseny a kaszinópiacra továbbra sem várható**, a maffiaállam fogadott családja fogja a kaszinóbiznisz összes nyereségét zsebre tenni. Az egyedüli kérdés – melynek megválaszolásához belülről kellene ismerni a mechanizmust – csupán az, hogy vajon a két rendkívül szerencsés üzletembernek mennyit és milyen formában kell visszacsorgatnia a maffiaállamnak. Egy egész ágazat teljes jogszabályrendszerét ugyanis nem szokás baráti szívességből úgy átírni, hogy a kaszinópiacot csak a kiválasztott strómanok, Vajna és Szima aknázhassák ki. Az egész terület újraosztása mutatja meg a leginkább, hogy a cél nem a játékfüggőség csökkentése vagy az ágazat kifejlesztése volt. Most ugyanis több kaszinó üzemel országosan, mint valaha, a játékadóból származó bevétel pedig töredéke az átalakítás előttinek. A kormány reformjainak célja valójában nem volt más, mint hogy **még egy piac leigázásával, majd strómanokkal való feltöltésével, feltökésítésével a maffiacsalád tagjai tovább gyarapodhassanak. Ennek módja a kaszinópiacra kettős: egyrészt a piac kisajátításával könnyűvé vált a baráti oligarchákon keresztüli profitszerzés, másrészt a kaszinópiac megszerzésével annak sajátosságai miatt** (lásd: mi fán terem a szerencsejáték) **a szervezett felvilág könnyű pénzműködési módhoz juthatott.**

Az előző fejezetekben azt vázoltuk fel, hogyan szerzett magának szerencsejátékot, kaszinókat a maffiaállam fogadott politikai családja: kizsárolás, monopóliumteremtés, baráti elbírálás, különleges adókedvezmények, államilag támogatott pénzműködés – és mindezt egy csepp vér nélkül. Bár még csak most indult be igazán a kaszinóbiznisz, már látható, milyen hatalmas mennyiségű pénzeket áramoltathatnak ki a rendszerből legálisan a szervezett felvilág szereplői.

Jegyzetek

- 1 Valamiért mégis sem a NAV, sem a kormányzat nem tartja szükségesnek, hogy Andy Vajna kormánybiztos játékbarlangjainak gépei a pénztárgépekhez hasonlóan online legyenek bekötve az adóhatósághoz, ami bizonyítottan az ágazat kifejlesztését, a költségvetésnek pedig pluszbevételt eredményezne.
- 2 <http://www.reviewjournal.com/nevada-150/siegel-spilotro-mafia-influenced-gambling-regulation-las-vegas>
- 3 <http://rolunk.szerencsejatek.hu/jelentesek>
- 4 <http://www.vg.hu/kozelet/tarsadalom/vezervaltas-lesz-a-budzse-legjobb-fejostehenen-317558>
- 5 <http://www.vg.hu/vallalatok/ipar/a-fradi-utan-a-szazadvegnek-is-adakozott-a-szerencsejatek-zrt-400055>
- 6 <http://www.vg.hu/vallalatok/vallalati-hirek/simicska-cege-is-szazmillio-folott-kapott-a-szerencsejatek-zrt-tol-420609>
- 7 <http://www.vg.hu/kozelet/tarsadalom/vezervaltas-lesz-a-budzse-legjobb-fejostehenen-317558>

- 8 <http://444.hu/2015/02/04/zsiga-marcellnek-akkora-fizetest-ad-a-szerencsejatek-zrt-amibol-akar-32-honapig-is-meg-tud-elni/>
- 9 http://www.szerencsejatek.hu/jelentes_2013/sajtonak.html
- 10 <http://www.vg.hu/velemen/hatter/mar-jovore-15-milliardot-hozhatna-az-online-fogadas-legalizalasa-353706>
- 11 <http://www.parlament.hu/irom39/04049/04049.pdf>
- 12 http://hvg.hu/gazdasag/20120521_szerver_alapu_nyerogepek_szerencsejatek
- 13 http://hvg.hu/gazdasag/20120521_szerver_alapu_nyerogepek_szerencsejatek
- 14 <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgaltatas/lenullazott-nyerogepek-rengeteget-veszithet-az-allam-359775>
- 15 <http://www.parlament.hu/irom39/08597/08597.pdf>
- 16 <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/lazar-sulyos-nemzetbiztonsagi-kockazata-szerencsejatek-iparban-387764>
- 17 <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgaltatas/andy-vajna-a-szerencsejatek-zrt-nek-adja-el-kaszinoerdekeltsaget-336601>
- 18 <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgaltatas/kaszalnak-az-allami-kaszinok-400137>
- 19 <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgaltatas/szerencsejatek-szovetseg-70-milliardba-kerul-az-allamnak-a-jatekgeptilalom-389297>
- 20 A megbízható szerencsejáték-szervező kritériuma a novemberi törvénymódosítás szerint az egyéb eddigi kritériumok mellett a 10 éves gyakorlat és az, hogy a nemzetgazdasági miniszter megbízhatónak minősíti.
- 21 <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgaltatas/sarkalatos-torveny-lesz-a-megbizhato-szerencsejatek-szervezokrol-414665>
- 22 A Las Vegas Casino 2012-ben 3,8 milliárd forint nettó árbevétele után 30 százalékos játékadó mellett mintegy 1,1 milliárd forint játékadót, valamint 791 millió forint koncessziós díjat fizetett. Így 1,9 milliárd forintot fizettek be az államnak. Az új szabályok szerint csak körülbelül 300 millió forintot utalhatnak a büdzsébe.
- 23 http://tenytar.blog.hu/2015/07/10/andy_vajna_a_ner_kaszinocsaszara
- 24 http://hvg.hu/gazdasag/20131209_Tobbezer_felkaru_rablo_lepi_el_Magyarorsz
- 25 <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgaltatas/tolakodas-a-kaszinokert-zsakszamra-erkeznek-az-ajanlatok-az-ngm-hez-424491>
- 26 <http://www.vg.hu/vallalatok/nagyot-kaszal-a-tropicana-414541>
- 27 <http://nol.hu/gazdasag/egymilliard-vajnanak-1510607>
- 28 http://www.imdb.com/name/nm0883351/?ref_=fn_al_nm_1
- 29 <http://atlatszo.hu/2014/09/24/mennyi-adot-fizetnek-az-andy-vajnahoz-kotheto-cegek/>
- 30 <http://www.napigazdasag.hu/cikk/41446/>
- 31 http://www.napi.hu/ado/varga_ezert_kap_milliardos_adokedvezmenyt_vajna.585449.html
- 32 <http://www.origo.hu/itthon/20140902-kesobb-nyitja-meg-budapesti-kaszinoit-vajna.html>
- 33 <http://www.168ora.hu/itthon/kaszino-koncesszio-jatekgep-andy-vajna-szima-gabor-szerencsejatek-133718.html>
- 34 <http://www.parlament.hu/irom40/05239/05239-0010.pdf>
- 35 <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgaltatas/uj-torvenyt-irtak-az-online-szerencsejatekrol-453255>
- 36 http://tenytar.blog.hu/2015/04/28/andy_vajna_kimaxolja_a_kaszinomutyit
- 37 http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/nagyot_nyert_andy_vajna.600139.html
- 38 http://hvg.hu/kkv/20150702_Fideszesek_parancsoltak_megalljit_a_kaszi
- 39 <http://www.vg.hu/gazdasag/felepult-a-vajna-birodalom-448456>
- 40 http://www.napi.hu/ado/andy_vajna_jatekgepeit_a_nav_se_figyeli.596637.html

- 41 <http://www.origo.hu/gazdasag/20150716-andy-vajna-kaszino-nav-lazar-janos-nav-kormanyinfo.html>
- 42 http://hvg.hu/gazdasag/20140102_Megjelent_az_allami_penzmosodahoz_szukseg
- 43 http://hvg.hu/gazdasag/20150601_Olcsobb_lesz_az_adocsalas
- 44 <http://nol.hu/gazdasag/egymilliard-vajnanak-1510607>
- 45 http://www.mfor.hu/cikkek/3_milliardos_osztalekot_vett_ki_Andy_Vajna_a_kaszinobol
- 46 <http://nol.hu/gazdasag/jol-forgott-vajna-kereke-1539313>
- 47 <http://www.napigazdasag.hu/cikk/34835/>

5. RÉSZ

***Maffiaállam, társadalom,
ideológia***

● Madlovics Bálint

A maffiaállam paravánjai¹

● Ideológiák és rendszerleírások argumentációs-logikai
● megközelítésben

„...a politika igazi működését a népnek sosem tanácsos megmutatni. (...) A politikai pornográfia nem növeli, hanem megöli a vágyat, a vonzerőt.”

LÁNCZI ANDRÁS²

E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a magyarországi példán keresztül bemutassuk az elmúlt évtizedekben világszerte megjelent, Szergej Gurijev által „*információs diktatúrának*”³ nevezett jelenség fedőideológiáinak (kommunikációjának) működésmódját, szerkezetét és egyáltalán azt az elemzői, argumentációs-logikai eszköztárat, mely szükséges az ideologizáló kommunikációs panelek paravánjellegének kimutatásához és egy hatékony ellenkommunikáció megalkotásához. Mindez szorosan összefügg a rendszer leírásának és ideológiavezéreltségének kérdésével, úgyhogy részletesen foglalkozunk majd a 2010 után kialakult Orbán-rendszer – ellenzéki és kormánypárti – értelmezéseivel is, melyek párhuzamosan léteznek a posztkommunista maffiaállam Magyar Bálint-féle tézisével, de hipotézisünk szerint annál pontatlanabbak, illetve logikai hibákkal terheltek.

Tanulmányunk első részében elemzésünk módszertanát és kiindulópontjait ismertetjük, beazonosítva és tisztázva több közkeletű félreértést, elemzések során visszatérő hibát, valamint olyan téves és önlefedő axiómákat, melyek megléte/főntartása lehetetlenné tenné a hatékony, pontos elemzést. A második részben az információs diktatúrák kommunikációs modelljét vázoljuk föl, amely fogalomkészletével megágyaz a következő részeknek: a rendszerek tevékenységéhez valójában nem kapcsolódó úgynevezett nemzeti-narratívát és az abból kinövő, annak kategóriáin alapuló magyarországi rendszerleírásokat (munkaalapú társadalom, irányított nemzeti kapitalizmus stb.) tárgyaló harmadiknak, valamint az úgynevezett attitűdleírások (fasisztoid mutáció stb.) elemzésével foglalkozó negyediknek, mely utóbbi kiemelten foglalkozik a patriarchális családfő uralmi mintáinak nyelvi leképeződéseivel is. Az ötödik rész tartalmazza a magyar maffiaállam kommunikációs offenzívájára adott tipikus ellenzéki reakciók kritikai bemutatását. A tanulmány rövid, figyelemföhlívó összegzéssel zárul.

1. Alapvetések – „megszállott vagy gazember”?⁴

Az információs diktatúrák legfontosabb, csoportképző sajátossága az autokráciák családján belül a média és egyáltalán a politikai kommunikáció professzionális használata.

Hála ennek a **modern autokraták** hatalmuk fönntartására immár **nem szorulnak a nyílt elnyomás eszközeire, hanem megkapó fedőideológiák segítségével képesek meggyőzni az országuk lakosságának nagy részét**, hogy önként hajtsa igába a fejét. Korántsem triviális azonban – és itt vetődik föl a címben megfogalmazott dilemma – a fedő- és a valós ideológia elhatárolásának módszertana. **Honnan tudhatjuk, hogy a modern autokraták nem gondolják komolyan a saját propagandájukat**, s hogy amit mondanak, az nem több a hatalom- és vagyonfölhalmozáshoz szükséges „*alibi koncepciónál*”?⁵ A hagyományos fölfogás szerint ezek a magyarázatok, s a hozzájuk kapcsolódó intézkedések persze gyakran tűnnek örültségnek, de ettől még hinni lehet bennük – sőt, érvelnek többen, a meghirdetett új célok és elvek „*mindenáron való bevezetése, a fennálló (...) viszonyoktól való deklarált eltekintés mutatja az ideologikus elemeket*”.⁶ Az autokratákat nem vezetheti hát valamiféle *megrögzött harmadikutasság*,⁷ mely alapján a világot értelmezik, és melyben a hatalom és a pénz csupán járulékos elemek egy magasztosabb cél elérésének útján?

A keresett módszertan nulladik pontjaként azt kell belátnunk, hogy az ebben a formában föltett kérdések nem megválaszolhatók, ugyanis az autokraták indítékainak föltárásához **bele kéne látnunk a fejükbe**. Ez bizony sarkalatos pont; ha a föntebbiek szellemében teszünk föl kérdéseket, azok megnyugtató, vitákat lezáró megválaszolásához léteznie kéne valamiféle bizonyítási eljárásnak, melynek során az ideológiavezéreltségre vonatkozó föltételezések igazolhatók vagy cáfolhatók lennének. Ilyen bizonyítási eljárás azonban nem létezik, úgyhogy **a vizsgált rezsimek elemzése során nem tehetünk tudatállapokra vonatkozó (state of mind) állításokat**, és nincs értelme ezeket firtatni sem. Hiába is éreznénk – akár joggal – fontosnak a rendszert megszemélyesítő és egy személyben vezető autokrata lelki világának, valós motivációinak és fejébe vett céljainak megértését és megismerését, az erre vonatkozó állítások nem lehetnek többek gyenge föltételezéseknél, melyek bár az árnyalás látszatát keltik, valójában **csak szennyeznek és torzítanak minden bennfoglaló leírási kísérletet** (amelyeket, mivel két modell közül a kevesebb föltételezéssel élőt fogadjuk el,⁸ automatikusan gyengébbnek ítéelhetünk a bizonyíthatatlan állításokat nem tevő leírásokkal szemben).

Miután a tudatállapokra vonatkozó állításokat úgyszólván „kivesszük az egyenletből”, **az információs diktatúrák vizsgálatát két kérdésre kell hogy bontsuk**. Az első a **tudományos kérdés**, melynek keretében az adott rendszer minél pontosabb leírására törekszünk, illetve a különböző, már meglévő leírási kísérleteket vetjük össze két alapvető szempont szerint, melyek a következők: egyrészt a leírások logikai tisztasága (belső koherenciája, preszuppozíciói stb.), másrészt pedig a leírások *feszessége*. Feszesség alatt az egyes modellek magyarázóerejét értjük; azt, hogy az adott modell az ismert tényeknek mekkora hányadát magyarázza, vagy pontosabban: mekkora hányadukra tud önálló fogalmat alkotni és ezeket a fogalmakat koherens modellbe rendezni. A feszesség így lényegében nem jelent mást, mint a modell fogalmi „értelmezési mozgásterének” hiányát, illetve e hiány fokát. Ez a fogalom leginkább komparatíván értelmezhető, s mint azt látni fogjuk az egyes tézisek és fogalmak – úgymond – „feszességi vizsgálatánál”,

ennek alapján valóban el lehet dönteni, hogy a tudományos (leíró szociológiai) szempontból az adott leírások közül melyik tekinthető a legjobbnak, legpontosabbnak.

Az ideológiavezéreltség ebben a fogalmi keretben is értelmezhető, de a hagyományostól eltérő jelentést kap. A hagyományos definíció szerint az ideológiavezéreltség azt jelenti, hogy a rendszer működtetőinek van a fejében egy ideológia, amely – marxi kifejezéssel élve – anyagi erővé válik, s egy rendszer formájában ölt testet. Ebből el kell távolítani a tudatállapokra vonatkozó részt, avagy úgyszólván a hagyományos definíció „deriváltját” kell vennünk: e szerint **az ideológiavezéreltség jelentése egy rendszer esetében csupán az, hogy** amit meg tudunk állapítani a rendszer működéséről, azt jól magyarázza egy ideológia, vagy máshogy fogalmazva: **az adott ideológia jó leíró modellt ad a vizsgált rendszerre.** E definíció gyakorlati használhatósága könnyen belátható az ideológiavezérelt rendszerek két sokat emlegetett példáján, a hitleri Németországon és a sztálini Szovjetunióan keresztül. A náci rendszer esetében az antiszemitizmus mint ideológia, illetve a „zsidó–nem zsidó” („árja–nem árja”) törésvonal hatékonyan írja le, avagy általánosságban magyarázza az akkori állam működését, az eltulajdonításokat, a holokausztot, és így tovább. Hasonlóképpen a kommunista rendszer esetén az állami tulajdonba vetett hit jó leírását adja egy olyan rendszernek, ahol mindent államosítottak. Ennek megállapításához nem kell tudnunk, hogy a nácik egyébként tényleg szívből gyűlölték-e a zsidókat, vagy Sztálin tényleg szerelmes volt-e az állami tulajdonba; bőven elég látni, hogy mit csináltak, ez alapján pedig rendszereiket ideológiavezéreltnek lehet tekinteni. Fontos azonban, hogy az ideológiavezéreltség esetén **nem föltétel egyrészt, hogy az adott ideológiát a rendszer működtetői hangoztassák, sőt: ha ismételtetnek is bizonyos „ideológiaizű”⁹ fogalmakat és eszmefuttatásokat, azok sem lesznek automatikusan érvényesek a rendszerükre,** úgyhogy ugyanolyan szigorú elemzésnek kell őket alávetni, mint bárki másnak a leírását. Tehát ha például Orbán Viktor kijelentéseire is gondolunk a „centrális erőteréről”¹⁰ és az „illiberális államról”,¹¹ azokat sem lehet a tudományos kérdés szempontjából „önleplezésnek” vagy bármiféle, a saját politikai igazságunkat (rendszerleírásunkat) megalapozó kijelentéseknek gondolni, hiszen Orbán kategóriái is ugyanúgy lehetnek helytelenek, vagy éppen helyesek, mint bármely más közlő kijelentései. A tudományos leírás szempontjából egy értelmező sem élvez semmiféle elsőbbséget – akkor sem, ha az illető a saját rendszeréről beszél.

A kormánypárt saját öndefinícióinak kritikátlan elfogadásával egyenértékű elemzési **hiba, amikor a kormányzást az alapján próbálják meg értelmezni, hogy** milyen törvényi változások történtek, pontosabban **a jogszabályok szövegei szerint hogyan alakult át az államszervezet,** az állami bürokrácia és a különböző szereplők (miniszterelnök, miniszterek, államtitkárok stb.) hatáskörei. A jogszabályi szövegek ugyanis végső soron ugyanúgy „csak” szövegek, s így a rendszer általuk történő leírása során is ugyanolyan körütekintően kell eljárni velük, mint ahogy az orbáni öndefiníciók vagy a különböző rendszerleíró elméletek esetében. Az úgynevezett jogállamok esetében ez elsőre nem tűnik indokoltnak, hiszen ott a jogszabályi leírások kötelező érvényűek, mégis a fesszégí vizsgálatot minden esetben érdemes elvégezni, hogy megtudjuk egyrészt,

hogy mennyire is tartja be a kormány a saját törvényeit, másrészt pedig, hogy mennyire veszi e törvényeket komolyan, ha akadályt jelentenek a számára, milyen könnyen alakítja át őket (így csorbítva az említett, valós, jogállami kötelező érvényt). Máshogy fogalmazva, a feszességi vizsgálat azért indokolt, hogy lássuk, hogy a bürokratikus szakigazgatás és döntéshozatali mechanizmusok, egyszersmind **az uralom de jure természete és annak valós, de facto természete mennyire fedik egymást**, ami a pusztá jogszabály-értelmezésekből nem derülhetne ki. (Az uralom *de facto* természetének talán legfontosabb, a jogszabályi „szemüveggel” nem látható eleme az **informális hatalom**, avagy mindazok, akik ilyen hatalommal bírnak, s így képezik szerves részeit a rendszernek.)¹²

Elemzésünk második kérdése a kommunikációs kérdés. Akárcsak a tudományos kérdésnél, itt is valamennyi leírási kísérletet megvizsgálunk, azonban a célunk most nem a legpontosabb rendszerleíró magyarázat megtalálása, hanem a politikai hatássonosság vizsgálata argumentációs szempontból. Az utóbbi kitétel roppant fontos: amikor a rezsím saját magyarázatait vizsgáljuk majd, a célunk nem a „néplélek” föltárása lesz, és a rezsím népszerűségének a föltártakkal történő magyarázata, hanem először is annak a részletes megismerése, hogy pontosan mi az, ami hat a választókra, mit mond a rezsím, másodsor pedig annak kimutatása, hogy a – népléleknek udvarló frázisokkal átítatott – érvelési struktúrák milyen argumentációs-logikai trükkökkel képesek a kormány tevékenységét paravánként elfedni. Mindezek föltárásához a legcélszerűbb úgynevezett **funkcionalista szemléletmódot** alkalmazni, amely:

- mindenekelőtt **nem foglalkozik a közlők eredeti szándékaival**, intencióival, hanem pusztán azt tekinti érdekesnek, hogy a mondataik milyen funkciót töltenek be, amikor bekerülnek a politikai kommunikációs térbe – illetve, hogy funkciójuk (hatásuk) ismeretében hogyan lehet ellenük védekezni;
- fölmondja **az úgynevezett kommunikációs kooperativitást** (vagy együttműködő magatartást, *principle of charity*), az ugyanis leplet borít az elhangzó vagy olvasott szövegre: kvázi „egységes felületté” alakítja, ahol a gyakran manipulatív kérdések valóban válaszra váró érdeklődésnek tűnnek, a félrevezető analógiák megfontolandónak, a tematizálás problémafölvetésnek, az igazságföltételek önkényes kijelölése hitelességi mércének, a bújtatott, igazolatlan premisszák elfogadott igazságnak, a kiszámítottan konstruált fogalmi keretek pedig a közös gondolkodás iránymegjelölésének. Ha azonban a kommunikációs kooperativitást fölmondjuk, azzal le tudjuk ezt a leplet fejteni, és föl tudjuk tární a mögötte lévő, általa fedett szerkezeteket. Ennek megfelelően minden szöveget (a politikaiakat pedig különösképpen) a kommunikációs kooperativitás fölmondásával kezdődő, tehát **argumentációs-logikai elemzés** alá kell vetnünk, mely megmutatja, hogy mekkora és milyen az eltérés a felszíni és az elemzés nyomán kapott eredmény között;
- **nem állhat meg a szövegek tartalmi elemzésénél**, magyarán, hogy az elhangzott mondatok tényszerűen helytállóak-e, vagy sem (tehát hogy példának okáért valóban az-e, olyan-e a liberalizmus, a demokrácia vagy a kereszténység, mint azt az

adott autokrata állítja), hanem azokat a *narratívákat* kell megpróbálnia föltérképezni, amelyekké ezek a mondatok összeállnak, s amelyek mindegyike sajátos, a maga rendszerében koherens logikával, érzelmi kötésekkel rendelkezik. Ezek megismerésével lehet ugyanis megérteni, hogy az egyes választói csoportok saját „alternatív valóságaiban” milyen módon csapódnak le bizonyos politikai állítások, kijelentések.¹³ E „hatásvizsgálatok” ismeretében, továbbá az adott narratíva logikai hibáinak föltárásával lehet megtalálni azokat a gyenge pontokat, melyek mentén kialakítható egy olyan, hatékony politikai kommunikáció, mely egyszerre lehet képes fölülkeretezni a már meglévő narratívát, és átkeretezni azt az általunk terjeszteni kívánt politikai igazság narratívájába.

2. Fecseg a felszín, hallgat a mély - az információs diktatúrák kommunikációs modellje

„Valamit tisztázzunk: nem ezért mentünk ki a Békemenetekre. (...) Nem azért álltunk ki mellettetek minden fórumon, hogy ti meggazdagodjatok” – írja az Orbán Viktornak és párttársainak címzett nyílt levelében Bencsik Gábor, a kormánypárti Magyar Krónika főszerkesztője.¹⁴ Ez a két mondat mintegy esszenciálisan mutat rá arra a távolságra, mely nem pusztán a magyar maffiaállam, hanem általában az információs diktatúrák felszíni és mélységi vonásai között húzódik. A következőkben e két fogalommal operálunk: míg a **mélységi vonások** magát a rendszer karakterét, az effektív működés és szervezőmódot jelentik, avagy – a főntebbiek értelmében – a tudományos kérdésre adott választ (a legfeszesebb leíró modellt), addig a **felszíni vonások** a rezsím saját, kevésbé feszes, ezáltal a valóságot elfedő magyarázatai. Az információs diktatúrák felszíni vonásai ilyenformán „a rendszer valódi mivoltának láthatatlanságához járulnak hozzá”: a rezsím valódi, autokratikus jellegét a kommunikáció „eszközeivel, mint afféle bűvös sapkával” elrejtik, és a rendszer képét nem pusztán vállalhatóvá, de sokak számára egyenesen vonzóvá „varázsolják”.¹⁵ Ennek segítségével tudják ezek az autokráciák elnyerni a választók bizalmát, ami a hatalom legitimálásának záloga.¹⁶

Fontos megjegyeznünk, hogy az információs diktatúrák nem minden kommunikált szövege felszíni vonás is egyben, csak és kizárólag azok, melyek a rendszer autokratikus működésmódjával függnek össze, magyarán egyfajta rendszerleírást vagy -magyarázatot adnak. Természetesen a rezsím, mivel a felszíni vonások jelentik hatalma legitimitásának zálogát, minden adódó lehetőségnél próbálja használni azon narratívák toposzait, amik segítenek elfedni a valós karakterét, de ettől még az „átítatott” szövegek nem válnak a lepel-narratívák (felszíni vonások) integráns részévé, mindössze arról van szó, hogy a rezsím mindent igyekszik a már megszokott és megszoktatott nyelvén kommunikálni, még jobban sulykolva a felszíni vonások alapállításait.¹⁷

Amikor azt vizsgáljuk, hogy kikre hatnak ezek a kommunikációs eszközök, avagy kik számítanak **az információs diktatúra kommunikációs modellje (továbbiakban IDKM)** célcsoportjának – mely egyúttal nemcsak a rezsím kommunikációja, hanem az azzal szembehelyezkedő kommunikátorok (ellenzéki politikusok, véleményformálók stb.) irányultságát is szükségképpen meghatározza –, akkor fontos bizonyos distinkciókat tennünk. Nem számítanak célcsoportnak a **működtetők**. Ők effektíve az uralmi elit tagjai; ők azok, akiknek a legtöbb lehetőségük van látni a mélységi vonásokat, éppen ezért nincs sok értelme kommunikációs panelek használatával/lebontásával elfedni/bemutatni nekik a rendszer valódi mivoltát, hiszen vélhetően jól ismerik azt (alkalmasint miatta támogatják a rendszert). Hasonlóképp nem érdekesek a **fanatikus hívők**. A valamennyi párt rajongói táborában megtalálható „kemény mag” jelenti azt a szélsőséget, amelynek jóformán még a felszíni vonásokra *sincs* szüksége ahhoz, hogy higgyen a Vezetőben, és föltétel nélkül támogassa őt és a rendszerét, s mint ilyenek, nem is lehet őket elmozdítani a választói pozíciójukból. Ők azok, akikért kvázi már „semmit sem lehet tenni”: a kormánypárt számára fixek, az ellenzéknek pedig legalábbis aránytalanul nagy erőfeszítésbe kerülne lebeszélni őket „istenük” imádatáról. Azonban ők jellemzően a rezsím támogatóinak csupán kis százalékát jelentik, és sokkal többen vannak azok, akiket most **egyszeri követőknek** nevezünk. Ők alkotják azt a nem fix méretű, növekedni és csökkeni egyaránt képes tábort, melynek tagjai a kommunikált felszíni vonásokkal legitimálják – saját maguk számára is – az adott rezsím autokratikus tevékenységét. Ezek a választók akkor és csak akkor pártolják a rendszert, ha a számukra kapcsolódási pontot jelentő felszíni vonásokat épek, és fordítva, csak akkor pártolnak el, ha a felszíni vonásokat lebontják, s így láthatóvá válnak számukra a rendszer mélységi vonásai. Ezért jelentik ők minden kommunikációs (ergo politikai) stratégia kidolgozásánál a szűk keresztmetszetet, s főképp miattuk kell a továbbiakban részletesen elemeznünk az információs diktatúrák – és konkrétan az ezek egyikének tekinthető orbáni maffiaállam – felszíni vonásait.

Mielőtt azonban rátérnénk az Orbán-rendszer felszíni vonásainak részletes tárgyalására, célszerű „makroszinten” áttekintenünk, hogy hogyan függenek össze és alkotnak rendszert a felszíni és a mélységi vonások az IDKM-ben.

2.1. A liberális demokráciában alkalmazott modell

Az IDKM valójában egy, a liberális demokráciákban is létező pártkommunikációs modell mutánsa. **Az eredeti modell** az alábbi 5 pontban foglalható össze:

1. Adott egy **párt**, melynek vannak különböző, az értékrendjéből fakadóan specifikus céljai a közjő, avagy a haza üdvének szolgálatára.
2. Ezeket a célokat **program** formájába önti, mely a létező legrészletesebb, nyilvános kifejtése a párt szándékainak.

3. A pártnak, hogy megvalósíthassa a programját, **el kell nyernie a választók bizalmát**, más szóval meg kell őket győznie, hogy az általa képviselt program a legvonzóbb alternatíva a piacon.
4. A párt azonban azzal a problémával szembesül, hogy terjedelmi okokból nem tudja a programját elolvasztani a választóival, ezért a mondandóját **le kell egyszerűsíteni** (szélső esetben néhány szóra, egy szlogenre).
5. A párt, **hogy a leegyszerűsítés irányát meghatározza, „beszélget a néppel”**: többnyire (nagy mintás vagy fókuszcsoporthoz) közvélemény-kutatások segítségével megvizsgálja az adott társadalmi narratívákat, attitűdöket és fontosnak vélt problémákat, hogy földerítsen a választók fejében kellően beágyazott, önmagukat replikálni képes meméket, hogy azokat aztán saját céljainak kommunikálására használhassa. Például, ha a munkanélküliség a választók legkomolyabb problémája, akkor a párt a kommunikációját erre a kérdésre fogja kihegyezni, míg ha adott esetben a „nemzeti összetartás” az, aminek jegyében a választók el tudnak fogadni egy programot, akkor a párt ilyen színben próbálja majd föltüntetni magát, avagy programjának az erre vonatkozó részeit fogja majd kidomborítani.

Az ilyen kommunikációs modellt használó pártok nem alulról szerveződnek, és nem a népi igényekből, civilekkel történő egyeztetések útján származtatják a programjukat (tehát tipikusan nem baloldaliak), hanem éppen ellenkezőleg: **egy szűk szakértői elit** segítségével, szilárd eszmei-ideológiai bázison határoznak meg egy programot, a kommunikáció „*politikai termékei*”¹⁸ pedig arra szolgálnak, hogy a párt megpróbálja szándékait a néppel megértetni, céljait az emberek számára átélhetővé tenni.

2.2. *Mutatis mutandis*: az információs diktatúra kommunikációs modellje

Az IDKM lényegében azonos lépéseket követ az előzőleg vázolt modellel, viszont van néhány lényeges eltérés:

1. **Nem egy „párt” adott, hanem az uralmi elit**, illetve annak is a fölső, célmeghatározó része.
2. **Céljait nem önti nyilvános programba** (vagy ha így tesz, szabadon értelmezhető kategóriákat használ, például „*folytatjuk*”).¹⁹
3. A választók bizalmát az uralmi elitnek ugyanúgy el kell nyernie, mint a liberális-demokratikus pártoknak. (A médiaereje nagyobb, de ez az üzenetek tartalma, illetve azok hatásossága szempontjából nem releváns.)
4. Az uralmi elitnek nem az a problémája, hogy az emberekkel nem tudja elolvasztani a programját (céljai leírását), hanem éppen **az lenne a gond, hogyha elolvassák**. Lényegében a probléma abból fakad, hogy az autokratikus működés nemigen tartozik a közjó szolgálatának elfogadott módjai közé, így valószínűtlen, hogy

ilyen programmal komoly választói tömegeket tudna egy politikai formáció maga mögé állítani.

5. **E probléma megoldására pontosan ugyanazt csinálja**, mint a liberális-demokratikus pártok („beszélget a néppel”), **de nem a leegyszerűsítés, hanem az eufemizálás irányának meghatározására.**

A két modell közötti különbség kulcsmomentuma **a szűk szakérői elit helyettesítése a szűk uralmi elittel** – minden más ebből következik. A már említett felszíni vonások tehát lényegüket tekintve eufemizmusok, melyek monomorf módon függenek össze a mélységi vonásokkal. (Ezt úgy kell elképzelni, mint a koncentrikus köröket: a belső kör a – feszes – mélységi vonás, míg attól bizonyos, bár jelen esetben nem föltétlenül egyenletes távolságra lévő külső kör pedig a – kevésbé feszes – felszíni vonás.) E főntebb ismertetett eljárás alapján létrehozott panelekkel az információs diktatúra egyrészt eléri, hogy a választók sokkal inkább elfogadják, hogy a tettei a közjót szolgálják, másrészt viszont elég tág fogalmakat használ ahhoz, hogy azokba beleférjen a *de facto* autokratikus működés is. Lényegében ez tűnt föl a korábban idézett Bencsik Gábornak is: az Orbán Viktor-i kommunikáció a szó legszorosabb értelmében nem bontotta ki az igazság *minden* részletét.

Az IDKM szerkezetében igen gyakran megjelenik egy plusz elem is a liberális demokráciákban használt modellhez képest: ez az úgynevezett **nemzeti-narratíva**, melynek speciális argumentatív alkotóelemeit a „féloldalas narratíva” kifejezéssel jelöljük a továbbiakban. A nemzeti-narratíva (a kifejezésben a „nemzeti” nem jelző, hanem a narratíva fantázianeve, innen a kötőjeles írásmód) „a felszíni vonások felszínén” található; lényegében ugyanaz a funkciója, mint az eufemizmusoknak – az autokratikus működés láthatatlantítása –, csakhogy **logikailag már egyáltalán nem kötődik a rendszer mélységi vonásaihoz**. Úgy is mondhatnánk, hogy egyfajta „mellébeszélés” – mégis érzelmi töltete és hatékony „világmagyarázó” tulajdonsága miatt roppant hatásos, sőt a rezsim e narratíva elemeit szokták talán a leggyakrabban bevetni a különböző irányból érkező kritikákkal szemben, a híveik meggyőzésére.

Argumentációs tipológiát tekintve **a féloldalas narratíva** a pszudologikus mém egyik altípusának tekinthető. A pszudologikus mém olyan visszatérő gondolatlem (mém, toposz), amely érvelési hibát tartalmaz, illetve logikailag hibás módon van megszerkesztve. A féloldalas narratíva két dologban specifikus: a hatásában és a szerkezetében. Egyrészt a vita általa olyan síkra terelődik, mely eltér az eredetileg a vita tárgyát képező állítás igazságtartalma vizsgálatának síkjától. Ez utóbbi tulajdonsága nyomán nevezhetjük **„mérgezett érvnek”** is akár, mely az érvelésben járatlan vitapartnert könnyen megtévesztheti, minekutána az érv közlője – sikeresen átterelve a vitát egy olyan logikai síkra, mely az eredeti tárgyat már valójában nem vizsgálja – biztosítja magának a győztes vitapozíciót. Másrészt viszont nem egy egyszerű évről beszélünk, hanem egy komplex *narratíváról*, értelmezési keretről, érvek (állítások) egyfajta rendszeréről, melyek azonban „egy irányba mutatnak” a tekintetben, hogy összességükben egy

bizonyos érvelési hibát valósítanak meg. Ez az egyneműség teszi lehetővé, hogy a féloldalas narratíva eleme legyen egy érvelésnek/gondolatsornak, ami vitáról vitára visszatér (magyarán, hogy kimerítse a mém/toposz fogalmát), másfelől viszont mivel nincs kötve, hogy konkrétan milyen tartalmakat kell az adott féloldalas narratívának magába foglalni, s pusztán a logikai szerkezet az, ami állandó, a rezsimapológiaiaknak egy **elképzelhető formagazdagságát figyelhetjük meg** az IDKM-szövegek vizsgálatakor.

3. „Nem leszünk gyarmat!”²⁰ – a nemzeti-narratíva

Az alábbiakban a **nemzeti-narratíva egy konkrét esetét, az orbáni maffiaállam nemzeti-narratíváját** próbáljuk meg a gyökereitől kiindulva föltérképezni. Ennek során megkülönböztetünk több féloldalas narratívát, valamint különböző mémeket és úgynevezett segédnarratívákat is (a segédnarratívák egyrészt segítenek elmélyíteni azt a vitát, melyet a féloldalas narratíva a mélységi vonáshoz nem kapcsolódó tartalomról gerjeszt, másrészt pedig olyan, szintén nem kapcsolódó tartalmakat hoznak be, melyekkel gördülékenyebbé teszik a narratíva befogadását a hallgatóság számára).

Elemzésünk első fele egy montázs különböző, a narratíva szellemében íródott szövegekből, logikai rendbe ágyazva (mely azonban nem változtatja meg a kijelentések eredeti jelentését, sőt: valójában ez teremti meg azt a kontextust, melyben valamennyi elem teljes értékűen értelmezhetővé válik). A montázs után egy átfogó elemzéssel igyekszünk majd bemutatni a narratíva féloldalas működésmódját, utána pedig a magyar nemzeti-narratívának a rendszerleírások felé történő kiterjesztését: az orbáni munkalapú társadalom ideáját vizsgáljuk, az ahhoz kapcsolódó valamennyi kormánypárti legitimáló narratívaelemmel együtt. Végül, de nem utolsósorban pedig ejtünk néhány szót Tölgyessy Péter és a Méltányosság Politikaelemző Központ munkatársainak a nemzeti-narratíva fogalomkészletéből táplálkozó, azt „megértő” és pontosító rendszerleírásairól.

Az elemzés előtt szeretnénk még egyszer leszögezni, hogy a kérdéshez való hozzáállásunk alapvetően funkcionalista, s bár ezért a kritikánk akár érzéketlennek is tűnhet, nem tagadjuk (sőt a narratíváknak a politikai cselekvés szempontjából kiemelten fontos tulajdonságának tekintjük), hogy **sokan hisznek azokban az értékekben, amelyekre e narratívák hivatkoznak**. Viszont szeretnénk megmutatni, hogy egy vitában hol számíthatnak ezek releváns érvnek (kvázi hogyan kell őket a „helyükön kezelni”), és egyúttal azt is, hogy logikailag hogyan lehetséges, hogy ezek a bármely szabad országban is fontos értékek legitimálni tudják egy autokrácia kiépülését és működését.

3.1. A narratíva: „a független, szuverén, nagyobb mozgástérrel rendelkező, magabíró Magyarország”²¹

3.1.1. A demokrácia-narratíva

A nemzeti-narratíva kiindulópontjául szolgáló féloldalas narratívát illusztrálandó, idézzük föl Harangozó Tamás és Orbán Viktor csörtéjét 2014 végéről. E parlamenti vitában, mikor a szocialista ellenzéki képviselő azt szögezte a miniszterelnökhöz, hogy „*az ön által felépített rendszer és működése leginkább a Cosa Nostráéra hasonlít*”, az a következővel vágott vissza: „...*gondolja át, hogy vajon helyénvaló dolog-e maffiának nevezni olyan kormánykoalíciót (...), amely többedük alkalommal is kiérdemelte a magyar választópolgárok bizalmát.*”²²

Az Orbán által használt argumentum alapesete a demokrácia-narratívának, mely a demokrácia egy speciális értelmezéséből következik. E szerint az értelmezés szerint a demokráciában azért helyezik a hatalmat a nép kezébe (s azért van általános választójog, alkalmasint), mert „*az igazság a választóknál van*”,²³ magyarul **a nép bölcs, helyesen dönt, s így akit a többség megválaszt, az a nép érdekét, egyszersmind a nemzeti érdeket „nem vitákon keresztül, hanem a maga természetességével képviseli”**.²⁴ Lévén, hogy e szerint az értelmezés szerint a nemzeti érdek a nép érdekével azonos, amit a többség – bölcsen – maga határoz meg, a demokrácia ideális állapota egyfajta direkt, intézmények és hasonló akadályok által nem torzított kontaktus/konzultáció a nép és az általa megválasztott (kvázi érdekérvényesítés céljából „megbízott”) kormányzat között.²⁵

Mindebből legalább három dolog következik:

- **A kormány legitimitását** (mely önmagában egy segédnarratíva) **tisztán a nép adja**. Schmidt Mária megközelítésében – Guglielmo Ferrero olasz-svájci politikatudós nyomán – „*a legitimitás elengedhetetlenül szükséges feltételei*” két pontban összefoglalhatók: 1) „*a választók szabadon kifejezhessék akarataikat*”, 2) „*a többség, mely kormányt alakít, valóban többség legyen*” (tehát „*csalás, machináció nélkül, jól láthatóan, mindenki számára nyilvánvaló nyertese legyen a választásoknak*”).²⁶ G. Fodor Gábor ennél valamivel konkrétabban utal a demokrácia-narratíva gyökerére, mikor leszögezi, hogy „*a modern demokráciáknak nincs más morális igazolása mint a numerikus többség.*” Az ilyen, „*többségi elvre*” épülő demokráciát G. Fodor „**plebejus demokráciának**” nevezi, mely sajátos célokat tűz ki maga elé, amik „*azonban nem absztrakt, hanem hús-vér emberek meggyőződésai, érdekei és hitei, a numerikus többségé. Egy plebejus kormány tehát nem az absztrakt elvek, hanem a többség, az emberek mellé áll. A társadalom releváns csoportjait szervezi többséggé, tartja össze egy közösséggé.*”²⁷
- Ha a kormány és a nemzeti érdek egyetlen viszonyítási pontja a nép, akkor **a többségi érdek érvényesülését semmi, a néptől különböző erő vagy idea nem korlátozhatja**. A nép véleménye, kvázi „*a józan ész fontosabb, mint az ideológia*”,²⁸ ezért

a plebejus kormány erős állama „a politikát előtérbe helyezi a gazdasággal szemben”,²⁹ s az ő rendszerében a sorrend „először a politikai egység, utána a jog uralma”.³⁰ (Máshogy fogalmazva „a pozitív jog felett áll a nép igazságérzete, az igazságosság eszméje”).³¹ Világos, hogy akinek a vágya – a rendszerrel szemben – „a többségi uralom korlátozása” például a választói fölhatalmazással nem bíró „»fékek és ellensúlyok« eszközeivel”, „és a választott tisztviselők szűkebb mozgásterét kívánja”, az e logika szerint „valójában nem több, hanem kevesebb demokráciát követel”.³² A plebejus kormányt csak maga a nép befolyásolhatja: ahogy Schmidt fogalmaz, „a politikának a saját érdekeit szem előtt tartva kell korlátoznia magát. Ha ugyanis nem teszi, az viszsaüt: a választók megbüntetik”.³³ (Demokrácia pedig, logikusan, addig van, amíg a többség ezt megteheti.)³⁴

- Ha a többséget maga mögött tudó kormány intézkedéseit kritizálják, az **joggal hivatkozhat arra, hogy az egész országot „támadják”**,³⁵ hisz a kormánytöbbség a nép többségének akarata szerint képviseli a nemzet érdekeit.

3.1.2. Nemzeti érdekek a nemzetközi térben – segédnarratívák és a „kettős mérce” mém

Természetesen az előbb elmondottak nemcsak Magyarországra, hanem valamennyi más országra is vonatkoznak: lévén, hogy az uniós politikusok a saját választóiknak tartoznak elszámolással, világos, hogy csak a saját országuk érdekeit tartják szem előtt. **Az európai uniós vitákban sem történik más, mint nemzetiérdek-érvényesítés, bárki bármit mond**, s bárhogy is próbálják az uniós politikusok valós szándékaikat az „európai álláspont” polkorrekt álarca mögé rejtteni. „Minden a nemzeti érdekről szól, de ez Európa. Az európai politika a felöltöztetések közti viták terepe. Analitikus politikai pornó”, melynek szereplői úgy gondolkodnak, hogy „csak öltöztessük fel a német, a francia, a lengyel érdeket, csak rejtsem el a saját ambícióimat, a politikai rivalizálás kényszerű logikáját”. Pedig, mutat rá G. Fodor Gábor, „[a]z európai álláspont csak egy konstrukció. (...) hús-vér érdekekről van szó, nemzeti érdekekről, személyes érdekekről. Ez ugyanolyan, mint az »objektív« álláspont, nem lehet ellene eredményesen érvelni. Adaptív sunnyogásra van szükség. El kell játszani a játékokat. Fel kell öltöztetni a saját érveinket. Kettős beszédre van szükség. Másként kell beszélni kifelé és befelé, és eközben persze meg kell vádolni a másikat a kettős beszéd vádjával. Mindenki ezt csinálja, a baloldaliak is...”³⁶ Egy ilyen politikai térben, ahol minden nemzet szemben áll egymással, a támadások ellen **a plebejus kormány nem tehet mást, mint hogy „[a] többség érdekeit és igazságait védi és erősíti. Ezért konfliktusokat is kész vállalni bárkivel szemben, aki veszélyezteti a többség érdekeit és igazságait – a liberális demokrácia híveivel szemben is.”**³⁷

Egy ugyanerről a tőről fakadó segédnarratíva szerint **ugyanígy a saját, illetve a mögöttük álló állam(ok) érdekeit követik a nagy nemzetközi szervezetek is**, nem pedig a mi nemzeti érdekeinket. Maga **az Unió** is e szervezetek közé tartozik, legalábbis G. Fodor szerint, aki egy írásában leszögezi, hogy „[m]i magyarok azért vagyunk szálla Európa szemében, mert mi mondtuk ki az elsők között, hogy a király meztelen: nem az európai

polgárok érdekét nézi, hanem az intézményekét és a bankokét.”³⁸ És, mutat rá Schmidt, „[m]iközben az USA nyíltan és büszkén vállalja és képviseli nemzetállami érdekeit, az európai vezetők sok esetben önként alárendelik nemzeti érdekeiket a globális gazdaság, illetve a nemzetközi pénzügyi szervezetek piaci érdekeinek”.³⁹ Hogy a szereplőket nevesítse, Schmidt egy másik esszéjében az 1976-os brit devizaválsághoz megy vissza, ahol az IMF által nyújtott hitelnek a pénzügyi szervezet és az amerikai pénzügyminisztérium által közösen megállapított feltételei kapcsán kijelenti, hogy „[a]z itt alkalmazott eljárás alapozta meg azt a neoliberalizmusnak, illetve globalizációnak nevezett új nemzetközi gazdasági rendszert, amelyben az USA az IMF-en keresztül érvényesítette pénzügyi érdekeit”.⁴⁰

Az eltérő érdekek képviseletét és a G. Fodor-i „felöltöztetést” alátámasztandó, megjelenik a narratívában **egy segédmém, a „kettős mércé”**, ami azt jelenti, hogy valaki két személy/oldal/ország azonos döntéseit/cselekedeteit eltérően, sőt legtöbbször eltérő előjellel ítéli meg – nyilvánvalóan azért, mert a két személy/oldal/ország nem ugyanannyira kedves neki. Schmidt Mária történészi (fölgangú politikai) munkásságában is beszél a kommunizmus és a nácizmus megítélése tekintetében a „balliberális” oldal „kötelezően előírt kettős mércéjéről”,⁴¹ de ami jelen esetben lényeges, az a Nyugat hazánkkal, Magyarországgal szemben alkalmazott kettős mércéjének vélelme. Ilyen volt például, amikor Orbán az IMF-tárgyalások kapcsán – a *Népszabadság* beszámolója szerint – elmondta, hogy „[n]em szeretjük a kettős mércét, de ennek ellenére meg kell egyeznünk (...). Hozzátette, hogy Egyiptom a magyar kormánnyal egy időben kért segítséget a Nemzetközi Valutaalaptól, és ők már meg is kapták a hitelt, miközben velünk még el sem kezdték a tárgyalásokat. Bizonyítandó a kettős mércét, felsorolta még Belorussziát, Pakisztánt, Csádöt, amelyek a magyar kérés óta segítséget kaptak az IMF-től.”⁴² Amikor az EU-val állt „hadban”, a miniszterelnök egy spanyol lapnak azt nyilatkozta, hogy „Brüsszelben csupán igazságos bánásmódot szeretnének elérni. Elutasítjuk, hogy bármiféle kettős mércét alkalmazzanak velünk szemben”,⁴³ a 2010 után kialakult magyar közjogi helyzetet bíráló Tavares-jelentés európai parlamenti vitáján pedig azt hangsúlyozta, hogy „...nem akarunk olyan Európát, ahol az egységet elítélik ahelyett, hogy tisztelnék, ahol a szabadságot korlátozzák, és nem kiteljesítik. Nem akarunk olyan Európát, ahol kettős mércét használnak. (...) Mi küzdeni fogunk mindenkivel, aki másodrendű polgároként akar bánni velünk, akik birodalmat akarnak csinálni az unióból.”⁴⁴

Egy másik, hasonlóan emlékezetes – bár nem *expressis verbis* – kettős mércé hivatkozás Schmidt egyik esszéjében található, ahol a történész a fideszes identitás egyik sarokköve, a 2004-es kettős állampolgárságról szóló népszavazás és az az előtti szocialista kampány kapcsán össze is kötötte azt a nemzetárulás vádjával. Mint írja, „[i]lyen románellenes és sovíniszta kampányt egyetlen jobboldali politikusnak sem bocsájtottak volna meg a »fejlett« világ megmondóemberei. Mivel balos elvtársaik csinálták, szemet hunytak felette. Nem csoda, hogy a szocialisták és a velük szövetséges liberálisok a nemzeti kérdés bagatellizálásával rótták le hálájukat a Nyugatnak azért, mert kommunista múltjuk ellenére elfogadta és támogatta őket. (...) Azzal, hogy eltagadták a nemzeti identitás fontosságát,

a szocialisták és a liberálisok még gördülékenyebben besorolhattak a nyugati baloldal mellé, hiszen ateizmusuk, marxizmusuk és a nemzetköziség (bármit is jelentsen), a nemzetek felettiség, vagyis a globális pénzvilág érdekei melletti kiállás nagyon is egybecsengett a nyugati beérkezett[?]⁴⁵ baloldal mainstreamje által megkövetelt értékrenddel”.⁴⁶ Mint látjuk, **a narratíva itt körbeér: a „nemzeti kérdés/identitás” azonosul a „nemzeti érdek” képviselésével, melyet, ha valaki kritizál – pláne egyetértésben külföldi kritikusokkal –, az nem pusztán „támad”, hanem konkrétan saját hazáját árulja.** Ahogy Orbán egy ünnepi beszédében fogalmazott, „a magyar szabadságnak nemcsak hősei voltak, hanem áruói is. Tudjuk, hogy az összes forradalmunkat külföldről verték le. Tudjuk azt is, mindig voltak olyanok, akik segítették a külső ellenséget. Muszkavezetők, pufajkások, vörös bárók – mikor mi volt éppen a világdívat. (...) Azt is tudjuk jól, hogy Magyarországot és a magyar embereket a volt kommunisták adták a spekulánsok és a nemzetközi pénzpiar kezére. Tudjuk, hogy ők voltak és mindig ők azok, akik készen állnak arra, hogy Magyarországot ismét átadják a gyarmatosítóknak. (...) A pufajkát öltönyre, a tavarist Tavaresre cserélték.”⁴⁷

3.1.3. A mozgáster-narratíva

Hogy a többségi-nemzeti érdekeket érvényesíteni tudja, **a plebejus kormányának le kell bontania a céljai (hatékony) elérését gátló valamennyi akadályt: minden téren növelnie kell politikai mozgásterét.** „A politikai cselekvés lényege a hatalom, a hatalom építése politikai célok érdekében”, ahogy Láncki András fogalmaz.⁴⁸ Török Gábor szerint az, hogy Orbán „rengeteg politikai munkát végzett annak érdekében, hogy (...) az ellenakaratokat először a saját oldalán, majd a politika egészében minimálisra csökkentse”, hatalmas politikai teljesítmény, sőt: „[e]z a minimális feltétel. A világ legjobb programját sem lehet e nélkül megvalósítani.”⁴⁹ G. Fodor pedig egy írásában arról értekezik, hogy ez nem más, mint maga a szabadság, mely „mindig gyakorlati és nem elméleti kérdés (...)”. A szabadságot megvalósító hatalom pedig nem ismer nyugvópontot: csak tűzvész meg nyargalás az élete. (...) nyargal (...), újabb és újabb mozgásteret nyitva a cselekvés számára, büszkén jelentve ki, hogy az »előre!« annyit tesz: akármerre, egyetlen dolgot őrizve csak meg: saját körülrajzolhatatlanságát. S ha megpróbálják előle eltorlaszolni a végtelen fullánkját (mondván: nincs mozgáster, nincs alternatíva, úgysem lehet másként csinálni és így tovább), akkor mindig tesz vagy mond valami megjósolhatatlant, rést nyitva a lezárt kapukon”.⁵⁰ Láncki egy interjújában ezt az attitűdöt az orbáni politika egyik kulcsmomentumaként jelöli meg, sőt egyenesen „**mozgáster-bővítő politikáról**” beszél.⁵¹

Ez a féloldalas narratíva két részből áll:

- **A belső mozgáster növelése.** Zárug Péter Farkas a 2010 utáni orbáni rendszerváltás fékek és ellensúlyokkal kapcsolatos átalakításait elemezve állítja, hogy „[a] végrehajtó hatalom hatékonyságát, racionalizáltságát és gyorsaságát látta a miniszterelnök abban, hogy (...) lebontotta a korábbi konszenzuális modell azon elemeit az állami intézmények (...) esetében, amelyek gátolták azok nyílt pártpolitikai megszállását.

(...) olyan centralizált kormányzati rendszert hozott létre, amelyik a lehető leggyorsabb végrehajtást biztosította számára”.⁵² Sárközy Tamás ezt úgy foglalja össze, hogy „[a] hagyományos jogállami felfogás (...) akadályozza Orbán Viktor gyors országátépítő szándékát”.⁵³ Schöpflin György pedig – Török Gáborhoz hasonlóan – arra figyelmeztet, hogy „ha cselekvőképességgel rendelkező kormányt szeretnénk látni (...), akkor ne misztifikáljuk túl a fékek és az ellensúlyok kívánatosságát, mert könnyen lehet, hogy a túl sok fék, a túlbujánzó ellensúly magát a rendszert lehetetlenné teszi”.⁵⁴

- **A külső mozgástér növelése – a nemzeti szuverenitás melletti kiállás.** Ez rögtön két dolgot jelent: egyrészt szuverenitást, tehát, hogy önállóan, külső diktátumok nélkül, „[m]i, magyar polgárok akarjuk eldönteni, hogyan éljünk”,⁵⁵ „[n]em leszünk gyarmat”⁵⁶ stb.; másrészt pedig azt, hogy ez a szuverenitás a nemzetre vonatkozik – tehát a plebejus demokrácia esetén a többség által fölhatalmazott kormányra, aki így „a népszuverenitás megtestesítője”.⁵⁷ A nemzeti kormány – Tellér Gyula megfogalmazásában – „a saját érdekét követni merő valódi szuverén”, akinek külpolitikai alaphelyzete „az összeszövetkezett hazai és euroatlanti ellenzökből álló »politikai satu«”,⁵⁸ aminek logikus következménye a „nemzeti szabadságharc”⁵⁹ a nemzeti érdekek érvényesülését korlátozni akaró külhatalmakkal (például az Európai Unióval) szemben. Ezt – és egyébként nagyjából a nemzeti-narratíva valamennyi elemét – hatékonyan egészíti ki minden, a külső-belső ellenzők személyére és (politikai) múltjára, illetve vélt vagy valós érdekeire vonatkozó segédnarratíva, mint például a kommunisztázás, a marxistázás, a – jellemzően külföldi, vagy konkrétan: Soros György általi – lefizettség vádja, és így tovább.

3.1.4. A „magyar modell”-narratíva

Egy önálló, a magyar sajátosságainkra, vágyainkra, érzéseinkre, kultúránkra szabott modell igényét három, egymásba átforgatható irányból is meg lehet fogalmazni. Először is, **a magyar modell következik a demokrácia-narratívából:** mivel a nemzeti érdek teljesen egyedi, s minden mással *ab ovo* összehangolhatatlan, logikai szükségszerűség a létezése valamiféle nemzeti modellnek. A magyar modell így egyedülálló; a nemzetközi térben a pozíciója szükségképpen nem elfogadó vagy más modellek szerint cselekvő, hanem (mivel valamilyen interakcióban kell lenni) inkább befolyásoló. Orbán tusványosi beszédeiben – mint Csizmadia Ervin fölidézi – már első miniszterelnöksége idején is hangsúlyozta, hogy „nem elég (mint a balliberális vetélytársak mondják) »követni« Európát, »befolyásolni« is kell. A Fidesz ebben az értelemben »kettőtöri« a politikai mezőnyt. Azokra, akik »formálni« akarják a külső körülményeket (ezek lennének ők), és azokra, akik csupán »alkalmazkodni« kívánnak (ezek az ellenfeleik)”.⁶⁰ A narratíva értelmében az alkalmazkodókat legjobban az a „néhány tucat ember” reprezentálja, aki – Schmidt egy 2006-os írása szerint – már „több mint hat évtizede (...) uralja a közbeszédet. (...) Elköteleztettek az újabb és újabb szellemi divatok iránt, azok értékrendjét haladéktalanul magukévá teszik, és elvárják, sőt megkövetelik, hogy másik is azt tekintseks zsinór-

mértéknek. (...) annak a modellnek a szolgai átvétele mellett agítálnak, amit a New York-i és berlini liberális elit kínál fel szellemi táplálékul.”⁶¹

A második megközelítés szerint **nemzeti kultúránk, gondolkodásmodunk egyedisége okán gondolhatjuk, hogy nekünk valami speciális modell kell.** Ezt Orbán sokat idézett költői beszédében részletesen kifejtette, összekötve a nemzeti kultúrát és a kormányzati tevékenységet: „(...) a mindenkori ideális magyar kormányzatot annak a felismerésnek kell vezetnie, hogy a magyarok közössége, s egyáltalán a létezés magyar minősége többek között abból ered, hogy rendelkezünk egy saját, csak ránk jellemző látásmóddal, ahogyan leírjuk, megértjük, érzékeljük és kifejezzük a körülöttünk lévő világot. (...) ez a kulturális minőség az, amit egy kormányzatnak meg kell őriznie, illetve ezt a közösséget abban az állapotban kell megtartania, hogy a bennünket az összes többi nemzeti közösségtől megkülönböztető kulturális minőség fennmaradjon. Valójában tehát a kormányzás célja és feladata – nagybetűvel és egybeírva – Magyarország közjogi értelemben vett vezetése, tartalmilag pedig annak biztosítása, hogy a nagybetűs Magyarország kisbetűvel és két szóban írva: magyar ország maradjon.”⁶² Többen próbálják ezt kormányoldalról konkretizálni, és egy segédnarratíva keretében tárgyalni, hogy miért is egyedi a magyar kultúra,⁶³ de a leghatékonyabb viszonyítási pont mégiscsak az lett, hogy **a nép olyan, mint a kormány, amelyet megválasztott** (s másodszor meg is erősített, méghozzá kétharmaddal). Láncki egy interjúban le is szögezi, hogy Orbánnak „van valami nagyon fontos érzéke és igénye, hogy a néplelket megértse. (...) Mert nem tud senki sem irányítani, sem királyként, sem diktátorként, sem császárként, ha nem próbálja megérteni, hogy a néplelek micsoda. Hát még egy demokráciában.”⁶⁴ Máshol pedig azt mondja: „nem vagyunk olyanok, mint a nyugati társadalmak, akármelyik modellről is beszélünk. Mi jobban ragaszkodunk a kultúrához, mint a civilizációhoz. Jobban ragaszkodunk a magyar identitáshoz – és politikailag ez az elmúlt 4-5 évben az első számú politikai céllá változott –, mint bizonyos formalitásokhoz, (...) intézményekhez. Az intézményekkel problémáink vannak, mert az sokkal nagyobb fegyelmet, sokkal nagyobb bizalmi szintet feltételez, hogy (...) elismerjük ezeket az intézményeket tekintélynek.”⁶⁵

A harmadik megközelítés kritikái: **azért kell saját modell, mert a többi, a másik, avagy az eddig követett modell rossz.** A nemzeti-narratíva szerint, ami 2010 előtt hazánkban hódított, nem volt más, mint „[a] huszadik század végének, illetve a huszonegyedik század elejének nyugati, militáns liberalizmusa”, mely „fejlettségi fokra és az eltérő kulturális tradíciókra való tekintet nélkül mindenkire rá akarja kényszeríteni a nyugati normák és szabályok (...) átvételét. Mindenkinek kötelező bevezetni a nyugati életforma (...) vívmányait: a demokráciát, az általános és egyenlő választójogot, a szólás- és gyülekezési szabadságot, egyenjogúsítania kell a női és szexuális kisebbségeket stb.”⁶⁶ Azonban „[a] 2008-as világgazdasági válság után, amikor a piac mindenhatóságába vetett neoliberais hit összeomlott, s a korábban fanatikus vallásossággal benne hívők egyetlen entitáshoz, az államhoz mint szuverénhez tudtak csak fordulni segítségért, (...) a Breton Woods-i rendszer széthullása utáni liberális ideológia és nyugati államszervezés is” csődbe jutott. Ennek nyomán a világ számos pontján polgárjogot nyert az a nézet, hogy „végre az állam

legyen inkább újra élet-halál ura, de tegyen rendet, s teremtsen békét a szuverén, az új Leviatán”.⁶⁷ Vegyítve mindezt a rendszerváltás hazai sikertelenségének húsbavágó eleményeivel, „az évtizedek óta uralkodó piacositó, jogállami konszenzus” Magyarországon is „tartósan megbomlott. A globális kapitalizmus rendjét meglehetősen különböző alapon, de valamiképpen mégiscsak megkérdőjelező gondolatok jókora teret nyertek. (...) A kilencvenes évek elején még a polgárosodás leginkább tankönyvszerű megoldásait hirdető Fidesz 2010-ben már a rendszerváltás húsz évének tagadásával állt az ország elé. (...) Immáron nem szerves nyugatos polgárosító reformok megvalósítására kért felhatalmazást, hanem főleg a Fidesz választások utáni értelmezésében a kivételes szavazói támogatás az elmúlt évtizedek tagadásának és valamiféle új irány keresésének szólt.”⁶⁸ Aztán végül a Fidesz kétharmados győzelmével „forradalom történt a szavazófülkékben”,⁶⁹ ami „mint dramaturgia annyit jelent, hogy (1) a feladat egy egészen új rend kiépítése, (2) ebben a munkában a régi rend akadály, (3) a régi rend lebontása során felvállalt konfliktusok, legyenek azok bármilyen fájdalmasak is, nem megkerülhetőek, hiszen a (4) a régi lebontása nélkül nem lehetséges az új kiépítése.”⁷⁰ Máshogy fogalmazva, Orbán „[ú]gy ítéli meg, hogy sok szempontból kudarcot vallott a rendszerváltás, s azt a választ adja, hogy át kell rendezni az erőviszonyokat, az akkor kialakított érdekhálókat szét kell szaggatni, újakat kell szőni.”⁷¹ Ennek megfelelően a „2010 és 2014 között meghozott intézkedések mindegyike érzékeny ponton sértette meg a status quót őrző elit érdekét, nálunk és külföldön egyaránt. A kellemetlenségekkel arányosan váltak az Orbán elleni politikai és médiatámadások kül- és belföldön egyre dühödtebbekké és gyakoribbakká.”⁷² Ahogy G. Fodor Gábor fogalmaz: „[v]elünk az a baj, hogy magyarul kezdtünk el misézni”.⁷³

3.2. A narratíva féloldalas működés módja

A narratíva legfontosabb diszkurzív jellegzetessége a „nemzeti érdek” fogalmának megkérdőjelezhetetlensége, lényegében öncélként való föltüntetése és valóságos „értékké” misztifikálása. Azzal, hogy egy ilyen elem jelen van a narratívában, annak, aki jogot formálhat arra, hogy a fogalmat jelentéssel töltsse meg, lehetősége nyílik, hogy lényegében bármilyen cselekedetet a fogalom mögé rejtessen, azzal egyenértékűvé tegyen, így kölcsönözve az említett cselekedetnek hasonló megkérdőjelezhetetlenséget és önérték-státuszt. A narratívaelem tehát logikailag nem kapcsolódik az az által – szó szerint – lefedett tevékenységhez, ergo a nemzeti érdek érvényesülésének tiszteletre méltó kívánalmából egyszersmind nem következik logikailag a fogalom által éppen aktuálisan fedett kormányzati tevékenység támogatása is.⁷⁴ Egy vitában pusztán a nemzeti érdekre való hivatkozás tehát nem jelent semmit, pontosabban bármit jelenthet, a „nemzeti érdek” egyetlen fix ismérve saját nemzeti tartalma, így a fogalom (a narratívában) végső soron tautologikus.

A narratíva persze próbálja indokolni a „védett” pozíció meglétét, például azzal, hogy nem akárki jogosult a „nemzeti érdek” definiálására, hanem konkrétan a többség

által a saját érdekeinek – mely egyúttal a nemzet érdeke – képviselőjére megválasztott kormányzat. Fontos azonban látni, hogy **ebből az érvelésből nem következik más, csak a diktatúra logikája**, hiszen ha a rezsim minden, a sajátjától eltérő véleményt és cselekedeteire vonatkozó kritikát azzal hárít el, hogy őt választották meg az emberek, s így nála az „emberek igazsága”, azzal ellehetetleníti azokat a célokról vagy/és eszközökről szóló vitákat, melyekben a különböző értékrendek és álláspontok ütközhetnek, s melyek folytán a választók megváltoztathatnák a döntésüket a nemzeti érdek mibenlétéről, illetve arról, hogy annak képviselőjére ki a leginkább hivatott. Röviden tehát a nép számára – még ha el is fogadjuk, hogy a nép bölcse, a saját jól fölfogott érdekei érvényesítésére választotta meg a nemzeti-narratívát hangoztató kormányt – nem marad más, mint elfogadni azt a nemzetiérdek-tartalmat, amit az egyszer, egy adott helyzetben a képviselőjükre méltónak találtatott és megválasztott kormányzat szab, úgyhogy **a rezsim cselekvése valójában kikerül a nép fönnhatósága alól, s minden tartalmi kérdésnek egyedül az uralmi elit válik a meghatározójává**. A nép pedig, ha elfogadja a nemzeti-narratívát, nem tudja a kormányt – mint Schmidt Mária mondja – „megbüntetni”, hiszen a narratíva értelmében csak a megválasztott képviselők által szabott, egy, oszthatatlan, megkérdőjelezhetetlen és minden mással *ab ovo* összehangolhatatlan irányt helyes támogatnia.

A nemzeti érdek *ad populum* megfogalmazása következtében **nem csupán a nemzeti érdek élvezi a vitathatatlanság védelmét, hanem minden, amit a kormány „nemzeti” címkével lát el**. S míg az „új”, „unortodox” stb. ugyanennek a logikai pozíciónak az átruházását jelentik, addig a demokrácia-narratívára határozottabban utaló *centrális* szerep – vagy egyszerűen a „közép”, mint politikai pozíció – hangsúlyozása a „nemzeti» kategória jelentésének kibővítése irányába tett lépés. A közép egyenlő a nemzetivel, a szélsőség a nemzetellenesnek felel meg”.⁷⁵ A magyar esetben pedig, mivel a mélységi leírás szerinti kormányzati cselekedet (illetve az azzal szinonim „politika”) maffiotikus, a „közép” és a „nemzeti” a „családival” válik egyenlővé, a fogadott politikai család hatalmi és vagyoni gyarapodását rejti el a „nemzeti érdek” álcája mögé, ahol a „nemzet” nem más, mint maga a Család.

Mivel a konkrét kormányzati cselekedeteket ebben a narratívában nem lehet vitatni, természetes (mondhatni logikus), hogy pusztán a kormányzat legitimitása lehet vita tárgya, tehát, hogy jogosan jutott-e hozzá a korlátlan hatalom pozíciójához. Ezen a ponton meg is szokták támadni a kormányt, kritizálva a választási rendszer átalakításait, a szavazat- és a mandátumarány egymáshoz mért aránytalanságának erősödését, azonban ezzel beszállnak a narratíva logikájába, áttérve egy az eredeti kérdést, a kormányzás milyenségét már nem vizsgáló logikai síkra.

A „nemzeti szuverenitás” hangoztatása az előző bekezdésekben foglaltak szintézise. Egyrészt a nemzeti panel jelzi, hogy a fogalom kimondója a kormányzati (családi) cselekvés védelmében szólal meg, de – akárcsak a legitimitás-segédnarratívánál – nem annak milyenségét, szubjektív igazságait igyekszik megindokolni, hanem ezt az igazságtartalmat adottnak tekinti, s arra a síkra keretezi át a vitát, hogy szabad-e a kormányznak

önállóan döntéseket hozni, vagy sem. Máshogy fogalmazva, a nemzeti szuverenitás (és a politikai mozgástér, amelyre – ebben Török Gábornak igaza van – valóban elengedhetetlenül szükség van, de csupán) a döntési szabadságról szól, kvázi arról, hogy „mi mondjuk ki az utolsó szót”, nem pedig a döntést megalapozó, annak tartalmi részét érintő kérdésekről.

Ami a magyarmodell-narratívát illeti, annak féloldalassága nem egyértelmű. Elvégre a sajátos magyar észjárásra és néplélekre hivatkozni, mint azt több jeles szerző művéből tudható, egyáltalán nem alaptalan, sőt a „magyar modell” kritikai kiindulópontjának tartalmi elemeit tekinthetnénk a kívánatos modell negatív festéssel megrajzolt képének is akár, azonban – és itt jelenik meg a féloldalasság – **a maffiaállam esetében a diagnózis és a terápia** ilyen típusú **szimmetriája nem áll fönn**. Amikor Sárközy Tamás „*túlzáskormányzásról*”,⁷⁶ a kormányzati célkitűzéseknek és a helyesen azonosított problémák megoldásainak túlhajtásáról beszél (vagy, ahogy mondani szokták, arról, hogy „a kormány szike helyett baltával operál”), pontosan erre, a szimmetria s egyszersmind a logikai kapcsolat fönn nem állására mutat rá.⁷⁷ A folyamat egyszerű: a „nemzeti kormány” először kritizálással jogot formál arra, hogy az ország legkülönbébb intézményeit (a magánnyugdíjpénztáraktól a tankönyvforgalmazásig) átalakíthassa, reformálja. Erre a tágan értelmezett közönségből kétféle válasz érkezik. Az egyik a „megértő”, melynek megfogalmazói a kérdésföltévést jogosnak ítélik, s megpróbálnak egy a diagnózissal szimmetrikus terápiát javasolni, tehát végigvizik a féloldalas narratíva által föl dobott, a lényegi cselekményhez logikailag nem kapcsolódó témát, így mélyítve a pszudologikus mém hatását.⁷⁸ A másik a „kritikus”, mely vitatja a kérdésföltévetés helyességét, azaz lényegében elkezd megvédeni az átalakítandó intézményeket. Ezzel azonban a „kritikusok” részint – a narratívának megfelelően – a „*státuszkonzervatív*”⁷⁹ oldalára sorolják magukat, részint pedig nem vitatják – a narratívának ugyancsak megfelelően, a „megértőkhöz” hasonlóan a pszudologikus mém csapdájába esve – az átalakítás mikéntjét. A nem „*státuszkonzervatív*” oldalon is ezt használja ki a kormány: lévén, hogy azon az oldalon a konkrét kormányzati cselekvéseket nem lehet megkérdőjelezni, semmi sem akadályozza a rezsimit abban, hogy miután – pestiesen szólva – hozzányúlt az intézményhez, megfogja és zsebre tegeje őket.

A rezsím működését ismerve **figyelemre méltó még az előző két narratívaelem adaptív jellege**. Az információs diktatúrák „nacionalizmusa”, pontosabban a **szuverenitás-narratíva** bármilyen, a behatás szándékával megvádolt „ellenséggel” szemben használható, így **tökéletesen alkalmas arra, hogy az autokrata a saját „nemzetéből” kirekessze mindazokat, akik (már) nem részei az uralmi elitnek**. A „*státuszkonzervatív*” jelzőnek hasonló a funkciója: úgy lehet vele föltüntetni a kegyvesztetteket, mint az „új rend” ellenségeit, akik csak azért beszélnek, mert a „nemzeti érdek érvényesítése” (ami ugyebár nem lehet vita tárgya) közben meg kellett változtatni a viszonyokat, és ez őket kényelmetlenül érintette. Simicska Lajossal, a Család volt gazdasági vezetőjével szemben mindkét érv elhangzott. G. Fodor Gábor egy blogbejegyzésében abban látja az oligarchák problematikus voltát, hogy „*(hatalmi) igényeik konfliktusosak mind a vá-*

lasztói felhatalmazással, mind a választott politikusok autonómiaigényével”, s így ők azok, akik „veszélyt [jelentenek] a demokratikus intézmények méltóságára”, nem az azt – a demokrácia-narratíva értelmében – megvalósító centrális erőtér,⁸⁰ Lázár János pedig a parlamentben az új földbirtokrendszerrel kapcsolatban mondta, hogy az oligarchák „Brüsszelben és Budapesten kormányközeli és kormánytávol mindent elkövetnek annak érdekében, hogy (...) megőrizhessék a korábbi primátusukat, előnyüket, amit mi (...) közősen fogunk megtörni, legyen szó Csányi Sándorról vagy Simicska Lajosról”.⁸¹ Hasonlóan figyelemre méltó az egész nemzeti-narratíva kompatibilitása más információs diktatúrák ugyanilyen típusú leplelnarratíváival, mint amilyen például a putyini „szuverén demokrácia” vagy „irányított demokrácia”,⁸² ami lehetővé teszi az orbáni maffiaállam számára a hozzá hasonlókhöz való közeledést (a nagyobb kontrollt érvényesíteni kívánó, jellemzően nyugati országokkal szemben, vö. „keleti nyitás”),⁸³ s egyúttal magyarázza a nemzeti-narratívában hívők vonzalmát is az olyan keleti autokráciákhoz, mint amilyen például Vlagyimir Putyin maffiaállama.⁸⁴

A nemzeti-narratíva átható erejét, melynek hála képes hatékonyan elterelni a rezsim effektív cselekvéséről a figyelmet, **érzelmi konzisztenciája adja**. Joggal tekinthető a maffiaállam „szekuláris vallásának”,⁸⁵ mely mélyen gyökerezik az állampolgári beidegződésekben. Mint Schmidt Mária fogalmaz, „a demokratikus állampolgárság eszméje elválaszthatatlan a nemzeti érzéstől. A demokrácia ugyanis politikává (...) alakítja a nemzeti, illetve területi hűség és a területi jog tapasztalatait”. A nemzet olyan „lokális lojalitást” jelent, amely „közös, egyesítő élményt nyújt tagjainak”, s erőt, hitet tud adni egy közösségnek.⁸⁶ Ennek folytán pedig érdemes belátni, hogy „[a] nemzeti érzés az identitás meghatározó eleme, aki erre nemmel válaszol, a politikai sírját ássa”.⁸⁷ A narratíva erős érzelmi alapjaira persze nem feltétlenül kell rájátszani, hisz a politikai kommunikáció irányát végső soron annak célja határozza meg, azonban bármi is a cél, számolni kell a főntebb vázolt érzelmi állapottal. A nemzeti érzés s egyszersmind a „néplélek” ignorálása végső soron a kommunikált szövegek narratív kontextusának figyelmen kívül hagyását is jelenti, ami minden bizonnyal lehetetlenné teszi mind az ellenfél narratívájának a lebontását, mind a közlő saját narratívájának a hatékony átadását.

Végül, de nem utolsósorban pedig szóljunk néhány szót egy egyáltalán nem narratíva- vagy oldalspecifikus vádról, a „**kettős mércéről**”. A mém működése egy kétlépcsős folyamatként értelmezhető, melynek első lépcsője indokolt, a második nem. A tanulmányunk első részében kifejtett terminológiát használva a mém első lépcsője annak észlelése, hogy az a leíró modell, melynek szabályai szerint a vizsgált esetben a két szubjektumnak (például a két országnak) azonos elbírálás alá kellene esnie, nem tartható. A második lépcső, hogy a tarthatatlan modellt rögtön egy olyan leíró modellre cseréli, amely szerint az anomália azzal magyarázható, hogy a döntéshozó valamilyen okból a kedvezményezettrel szimpatizál. S ez ugyan **az intuícióval találkozik**, ami a kettős mérce mémet hatásos politikai eszközzé teszi, s föltehetően az új modell az eredetinel még feszesebb is, valójában a második lépcsőfok nincs bizonyítva, azaz a mémközlő megspórolja a választott leíró modelljének tudományos szempontból történő kompa-

ratív összevetését a többi, helyzetre vonatkozó leíró modellel, a pusztá intuícióra hivatkozva. (A nemzeti-narratíva kontextusában persze ezt a problémát átugorják, hiszen a szerint minden a nemzeti érdekről szól, ez azonban a mém által bizonyítandó állítás előfeltétele, tehát így az érvelés körkörös (*petitio principii*.) Lényegében tehát az, hogy a kettős mérce mémbe be van ágyazva az a preszuppozíció, hogy az eltérő bánásmódot kizárólag az adott országok eltérő neve (presztízse, politikai ereje stb.) magyarázza, világosan mutatja, hogy a „kettős mérce” **nem több mint célzatos politikai állítás.**

3.3. A nemzeti rendszer: a munkaalapú társadalom

Az Orbán által célként megjelölt munkaalapú társadalom ideája a nemzeti-narratíva kiterjesztése az effektív rendszerleírások irányába, a „nemzeti érdek” narratívabeli fogalmának megtöltése tartalommal. Első ránézésre úgy tűnhet, hogy ez lehet a nemzeti-narratíva hiányolt láncszeme, elvégre éppen a nemzeti érdek fogalmáról mutatja be, hogy nem jelenthet bármit, hanem nagyon konkrétan jelent valamit, azonban fontos látni, hogy a nemzeti-narratíva értelmében a nemzeti érdek önértéke és főképp annak megkérdőjelezhetetlensége továbbra is fönnáll. Máshogy fogalmazva, bármilyen tartalommal is töltik meg, a „plebejus kormány” által diktált nemzeti érdek továbbra is kritizálhatatlan, **ugyanazok a pszudologikus „mém-pajzsok” védik**, melyek bármilyen nemzetiérdek-tartalmat védenének – s védenek is, hiszen a munkaalapú társadalom, mint látni fogjuk, valójában a maffiaállamnak csupán felszíni vonása, mely láthatatlantja/eufemizálja az Orbán-rezsim mélységi, maffiotikus karakterét.

3.3.1. A nemzeti rendszer mint „magyar modell”

Az orbáni idea előképének joggal tekinthetjük Tellér Gyulának a közösségelvű rendszerről szóló tézisét, s nem pusztán konkrét, erre vonatkozó ismereteink alapján,⁸⁸ hanem mert elég árulkodó a telléri és az orbáni gondolatok (sőt olykor a szófordulatok, példák) azonossága, egylényegűsége is. Megalapozandó a munkaalapú társadalom (közösségelvű rendszer) mint „magyar modell” ideáját, mind a két szerző **a kritikai megközelítésből indul ki**, az itteni kritikák zöme azonban már nagyon is a kívánatos modell negatív festéssel megrajzolt képeinek tekinthető, ugyanis jórészt éppen a „**nemzetietlenséget**” veszik célba. **A 2010 előtti rendszer** Tellér leírása **szerint** például azt vallotta, hogy *„a társadalom elsősorban nem közösség, hanem egymással versengő individuumok halmaza. (...) Ha van közösség, az nem nemzet, hanem semleges egyedekből álló »politikai nemzet« (lásd a »békeharc« vagy a »szocialista demokrácia« jelentéstorzító terminológia analógiáját!), (...) pusztá politikai közösség, melyet csak az alkotmány és a piac tart össze.»⁸⁹* A továbbiakban Tellér kifejti ugyanazt, amit Orbán is 2014-es tusványosi előadásában: *„...az elmúlt húsz évben a fölépült magyar liberális demokrácia*

jó néhány dolgot nem tudott végrehajtani. (...) A liberális demokrácia nem volt képes arra, hogy nyíltan kimondja és kötelezze – akár alkotmányos erővel – a mindenkori kormányokat arra, hogy munkájukkal a nemzeti érdekeket szolgálja. Egyáltalán: **vitatta a nemzeti érdek létezésének gondolatát.** (...) **Nem védte meg (...) a közösségi vagyont.** (...) a liberális demokrácia a többi európai államhoz képest is, velük összehasonlítva is képtelennek bizonyult arra, hogy megvédje a nemzet önfenntartásához szükséges közösségi vagyont. Aztán a liberális magyar állam nem védte meg az országot az eladósodástól. És végül nem védte meg a családokat (...) az adósrabszolgaságtól sem.⁹⁰ Ahogy Tellér fogalmaz, a rendszerváltás rendszere kiszolgáltatta az országot a sokféle hitelnyújtót aggregáltan, egy személyben szimbolizáló „Befektetőnek”, akinek „évszázados – sőt évezredes – tapasztalatai alapján (...) az az érdeke, hogy a hitelfelvevői oldalon a hitelfelvételi igény és ezáltal a hitelfelvételi helyzet örökkévalóvá legyen. Ezt – a tőkeérdekű pénzügyi világrendszer más szereplőivel (...) együttműködve – maga is igyekszik elősegíteni (...), [aminek következtében] elveszi a nemzeti jövedelemnek azt a többletét, amelynek révén egy ország kiszabadulhatna az adószopizációból, vagy legalábbis könnyíthetne helyzetén. (...) [Ez] valóságos hitelszivattyút alkot. (...) ez a szociológiai szerkezet a magyar nemzeti jövedelem folytonos hitelezői kiszívásának eszköze, igazi kívülről szabályozott jövedelemszivattyú s egyben – más metaforával – sajátos »póráz« az ország nyakán az ország folytonos pénzügyi függésben tartására.” Végül Tellér egy hosszú mondatban összefoglalja, hogy melyek a rendszerváltás rendszerének, vagyis az „első összerakásnak” a „**lényeges tünettani jellemzői: a kulturális identitás hanyatlása, a nemzethez tartozás tudatának eltűnése, a közmorál parancsainak eltűnése főleg az újabb generációk esetében, (...) a szuverenitás védelmére szolgáló fizikai képességek csökkenése, rossz és meggondolatlan privatizáció, (...) a közös tulajdon hatalmas fogyása, eltűnése, a Befektető jövedelemszivattyújának fosztogató működése, (...) a hazai tulajdonú cégek elfogyása, nagymértékű függés a betelepült tőke teljesítményétől, alacsony gazdasági összteljesítmény és lassú növekedés, a szocializmus rejtett fosztogató személyi strukturáinak továbbélése (»megalvadt struktúrák«) (...) szinte mindenütt, a közoktatás lezülése, a »nevelés (...) és morális képzetek nélküli iskola« sajátos eszméjének (...) felbukkanása, (...) a televíziókat elárasztó silány hirdetés-, erőszak- és ingerkultúra, (...) a »politikai korrektség«, a »hagyományos« szexuális szerepek elleni, zavaros szellemi importból származó ideológiai divatkövetelmények megjelenése stb.**⁹¹

2010 után azonban, a „második összerakással”⁹² mindez megváltozik, hiszen „**a mindenkori politikai vezetés ma arra tett kísérletet, hogy az emberek személyes munkája és érdeke, amelyet el kell ismerni, a közösség, a nemzet életével szoros összefüggésben álljon, a kapcsolat megmaradjon, és ez a kapcsolat erősödjön.** (...) Ilyen értelemben [a rendszerváltás rendszerének tagadása értelmében]⁹³ tehát az az új állam, amit Magyarországon építünk”, mondja Orbán, „**illiberális állam, nem liberális állam. Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság (...), de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz.**”⁹⁴

3.3.2. A munkaalapú nemzet, a „méltányos közteherviselés” és ezek argumentációs-logikai kritikája

Az Orbán által említett „sajátos” nemzeti megközelítés „növeli a nemzeti szuverenitást s ezzel a kormányzati cselekvés szabadságfokát”, továbbá végre deklarálja, hogy a nemzet „származás szerint és kulturálisan is meghatározott emberekből álló, történetileg kialakult szervezet, mely tagjait (...) a világban való közös helytállásuk tekintetében a külső és a belső támadásokkal, eltérítő erőkkel szemben védelmezi (...). A nemzet tehát a közérdek meghatározására, majd az abból fakadó közös feladatok végrehajtására szolgáló s azokat közös kultúrával, közös intézményekkel, közös nyelv használatával megoldó, közös múlt ismeretére támaszkodó szerves szerkezet, mely a tagjaitól a közösség fenntartásához, működtetéséhez szükséges motiváltságot és magatartást – a közös feladatok megoldásában való részvételt – elvárja, miután a hozzá szükséges feltételeket rendelkezésre bocsátja. (...) Összetartó, öntudatos közösség nélkül (...) a közös javak a nagyon is létező külső és belső támadókkal szemben megvédhetetlenek, a közös célok felismerhetetlenek és kitűzhetetlenek.”⁹⁵ **Nem nehéz fölfedezni itt a nemzeti-narratívát, mely erős, „hazafias” érzelmi kötéseivel valóban létező közösséget teremt**, ahogy elkezdik minden szinten terjeszteni (az iskoláktól a médiáig), viszont utána ezt a közösséget beállítja a „közös feladatoknak”, azaz a nemzeti érdekeknek a nemzeti kormány általi megvalósítása mögé. Azonban, hogy pontosan mi is ez a „nemzeti érdek”, azt a „nemzeti rendszer” narratívája már nem hagyja teljesen nyitva (és ez az igazi újdonsága a nemzeti-narratívával szemben), hanem **bevezet két fogalmat**: az egyik a már említett **közösségi vagyion**, a másik a **méltányos közteherviselés**. A narratíva szerint az utóbbi „egyik eleme az volt, hogy (...) ezúttal nem a munkából élők adóterhelése emelkedett, hanem a kormányzat megcélozta azokat a vállalati szektorokat, ahol a teherbírás a nyereséggel együtt magasabb. (...) Az adózás általános szerkezetében tehát a méltányosság elve alapján egyes vállalati szektorok viselnek nagyobb terhet, míg a lakosság adózásában a gyermektelen, magasabb fogyasztási szintűek. Cserébe viszont a gyermekvállalás és a munkajövedelemből való megélhetés kedvezőbbé vált.”⁹⁶ Itt már világossá válik, amit Orbán 2012-ben mondott, nevezetesen, hogy „»[a] mi programunk az az, hogy a nyugati típusú jóléti állam helyett, ami nem versenyképes, egy munka alapú társadalmat alakítsunk ki« (...). Hozzátette, a munka alapú társadalom kialakítását célozza a munkát terhelő adók csökkentése, az adózás súlypontjának áthelyezése a forgalmi adókra, a méltányos közteherviselés megvalósítása.”⁹⁷ A munkaalapú társadalomhoz hozzátartozik továbbá a „visszatérés a pragmatikus közgazdasági gondolkodáshoz”, miszerint „újból a munkahelyteremtésre kell koncentrálnia a gazdaságpolitikai eszköztárnak a szociális újraelosztás, ezen belül különösen a munkanélküliséggel kapcsolatos juttatások helyett”⁹⁸ (magyarán a cél az, hogy „aki munkaképes, az munkából tudjon megélni”,⁹⁹ ne pedig segélyből, úgyhogy – ezek szerint – a segélyezés helyett például közmunkaprogramokat kell indítani).

Ha a most fölvázolt munkaalapú társadalmat mint ideológiát (az első részben kifejtettek értelmében) leíró modellként próbáljuk meg értelmezni, akkor az egyik gyengeség, amivel szembesülünk, az az, hogy a „méltányos közteherviselés” fogalmának

leíróereje, feszsége meglehetősen kicsi, ugyanis ez a – méltányosságon, mint egy adott esetben tiszteletre méltó belső igényen alapuló – fogalmi keret nem tisztázza, hogy a „méltányos közteherviselés” által kollektívan jelölt különadókat pontosan milyen logika alapján és kikre vetik ki. (A fideszesek által hangoztatott „*extraprofitot termelő vállalat*” mint adóztatandó cél megadása szintén nem nyújt biztos irányt, hiszen ez csak annyit jelent, hogy az adott profitot a rendszer működtetői túlzónak vélik¹⁰⁰ – a fejükbe pedig, mint már tisztáztuk, nem látunk be.) A másik probléma, hogy **a főnt vázolt fogalmi keret csupán lehetséges célokat, „mozgatórugókat” tár föl, de azokat konkrét viszonyaiból kiszakítja és komplex hatásmechanizmusaiban nem értelmezi.** Ez nem csupán a „méltányos közteherviselésre” igaz (ahol ez a modell nem számol többek közt azzal, hogy a megadóztatott vállalatok hogyan reagálnak az adóztatásra),¹⁰¹ hanem például az adózás súlypontjának áthelyezésére is a munkát terhelő adóktól a forgalmi típusú adókra, hiszen ez végső soron csupán egy preferenciát jelöl, tehát kvázi úgy magyarázza az adott kormányzati lépést, hogy „a kormány jobban szereti a forgalmat adóztatni, mint a munkát”, azonban nem veszi be a rendszer leírásába mindennek a társadalomra (például a társadalmi egyenlőtlenségek alakulására) kifejtett hatását, mellyel valóban „lezárhatná”, teljessé tehetné az elemzését.

Kommunikációs szempontból pedig, ami a tudományos vizsgálódás tekintetében kis magyarázóerő, az nem más, mint *mozgástér*: mozgástér egyrészt **a kormány** számára, hiszen **az általa használt fogalmi keret olyan absztrakciós szinten van, hogy sokkal több kormányzati cselekvést tud véghezvinni a „mélységben”, mint ami a felszíni vonásaiból látszik** (máshogy fogalmazva az itt tárgyalt fogalmak is abba a sorba illeszkednek, ahol a rezsim az eltérő szempontok és megközelítések összevetése helyett saját maga tudja meghatározni a „nemzeti érdek”, a „tisztesség”, a „méltányosság” és egyéb, erkölcsileg pozitív fogalmak konkrét tartalmait); és mozgástér másrészt az ellenzék számára az említett komplex hatásmechanizmusok értelmezésére – de csak és kizárólag az *egész* narratíva figyelembevételével. A narratíva egyes részlemeinek megtámadása ugyanis nem pusztán a narratíva általi automatikus fölülkereteződés szempontjából kontraproduktív, hanem azért is, mert **bár azt még Orbán sem tudja elkerülni, hogy az általa elmondott narratív szövegfolyam egyes toposzainak legyen valami diszkurzív értelme is**, túl a funkcionális értéken, az adott állítás lényegi fogalmi keretezésben ez az „anomália” már helyreáll, és a kommunikációs funkció ismét átveszi a hangsúlyt a valóságvonatkozás fölött. Magyarán szólva **a programok, tervek, intézkedések sohasem önmagukért helyt állva adják ki a befogadóban az összképet**, mindig meg kell adni hozzájuk egy olyan bennfoglaló fogalmi keretet, amely emelkedik attól az adott fogalomtól, melynek önmagában akár lehetne is értelme (például a munkát terhelő adók vagy az államadósság csökkentésének), s melyre a kritika adott esetben irányulna.

3.3.3. A közösségi vagyon védelme: az igazságtétel-narratíva, a nemzeti burzsoázia és a barátok kormányzása

A közösségi vagyon esetében a narratíva két kérdést igyekszik megválaszolni. Az első, hogy mi az oka annak, hogy meg kell változtatni a fennálló gazdasági erőviszonyokat, a második pedig, hogy milyen irányba lenne ildomos ezt megtenni.

Itt jön be a képbe a nemzeti rendszer (s általában a posztkommunista autokráciák) működésének egyik fő legitimációs támasza: az **igazságtétel-narratíva**. Ennek szempontjából a „[d]öntő kérdés, [hogy] hogyan ítéljük meg a rendszerváltás tulajdoni átrendeződését. Volt egy spontán privatizációs szakasz közvetlenül a rendszerváltás előtt, amikor a kommunista hatalomhoz közel állók könnyen, törvényen kívül juthattak állami tulajdonhoz. Ez ugyan gyorsan véget ért, ám a törvényes privatizáció már sok elvtársnak adott lehetőséget – számos konstrukción keresztül – a vagyonhoz jutásra. (...) Lehet itt Amerikát hirdetni, (...) de (...) ez nem Amerika típusú alapítás. Ne búvöljön el azzal senki, hogy ami ma zajlik, »lopás« vagy »korrupció«. Nem, itt **politikai forradalom zajlik gazdasági következményekkel**. (...) A választás tétje mindig elvi: a demokratikus képviselet nemcsak azt jelenti, hogy kit választanak meg az emberek, hanem azt is, mikor elégül ki az igazságosság érzülete.”¹⁰² Az igazságtétel-narratíva egy másik gondolatmenete szerint a rendszerváltás során kialakult tulajdonosi szerkezet gazdasági értelemben volt mélységesen igazságtalan, hiszen, mint Bencsik Gábor írja, „az egyik oldalon állnak azok az intézmények, vállalatok, pénzintézetek, üzletemberek és politikusok, akik évszázadok alatt szocializálódtak a versenyhez, akiknek rendelkezésére áll a tudás és a tőke (ez a Nyugat); a másik oldalon pedig azok az országok, vállalatok, politikusok és üzletemberek, akiknek mindebből alig jutott. Mintha egy atlétaválogatott kelne versenyre egy nyugdíjasklub tagjaival. (...) Ezzel szemben a magyar állam egyet tehet: durván, a liberális piacgazdaság írott és íratlan szabályait megsértve beavatkozik. A nyugdíjasklub versenyén megtiltja a fiatal atléták indulását, vagy arra kötelezi őket, hogy harminc kilós ólom-mellényt hordjanak. És megkeresi azokat a hazai versenyzőket, akik ilyen körülmények között nyerni képesek. Magyarán: **erőnek erejével megteremti a nemzeti burzsoáziát**. (...) Amerikából nézve ez persze haveri kapitalizmus. Személyre szabott pályázatok, megfaggyúzott támogatások, lezsírozott versenyek. Csakhogy másképp nem megy. Másképp soha nem lesz gazdaságilag erős Magyarország.”¹⁰³ Tellér Gyula hasonlóan fogalmaz, mikor azt állítja, hogy „[a] nemzeti rendszert építő kormány számára (...) a **klientúra-szerű szerkezet pusztá járulékos elem, egyfajta politikai »anyaméh« az új, teljesítménynyújtó társadalomrész megformálására és megnövelésére**.”¹⁰⁴

Bencsik szerint mindezzel csupán egy probléma van: „[a]z **irányított versenybe egyre több gátlástalan gazember száll be**”, így az „a korrupció melegágya” lesz.¹⁰⁵ Bogár László szerint is „egy felelősségteljes elittel” meg lehetne ezt (és a kormány gazdagokat támogató politikáját, például az egykulcsos adót)¹⁰⁶ csinálni, de mivel az „elitünk afrikai szintű”,¹⁰⁷ így a dolog, minden jó szándék ellenére, nem működik. G. Fodor Gábor szellemes megoldást javasol: **az ügyet a szívükön viselő barátok kormányzását**. „Mert

a politikai dolgoknak csak a konkrét emberek és a közöttben létrejövő kreativitás adja meg a realitását. Az intézmények, a választási rendszer vagy egy közbeszerzési törvény csak a politika műtárgya, de a politika tényeit az emberek hordozzák. A politika emberei pedig képesek összeadni erejüket és egy olyan közösséget alkotni, amely a közös célok szem előtt tartó hatalom forrása lehet. Az őket összetartó motívumok nagyon is emberiek, és ezek között előkelő helyet foglal el az önérdek, amely a politikai barátság biztos támasza. (...) Ezek a barátok azáltal teszik még erősebbé a hatalmukat, hogy erejüket egyetlen barátira összpontosítják, aki meg kell hogy értse a politika ősrégi szabályát, hogy akik szövetkeznek, azokkal jól kell bánni, hogy szívükön viseljék az ügyet. Neki kell ugyanis a szétartó emberi motívumokból olyan biztos egységet létrehozni, amely nélkül nem lehet hatékonyan és sikerrel érvényre juttatni a közjót és ennek megfelelő törvényeket hozni.”¹⁰⁸ A Fidesz alapító atyái láthatóan gyakorolják a „barátság művészetét”,¹⁰⁹ s Láncki szerint nincs is ebben semmi kivetnivaló, hisz „végül is egy párt nem más, mint egy baráti közösség egy farokkal meghosszabbítva”.¹¹⁰ Sárközy Tamás ezzel egyetértően jegyzi meg, hogy a barátok kormányzása „nem törvénytelen, és nem is erkölcstelen, ettől önmagában nem lesz egy állam maffiaállam (...). A csapatszellem, a baráti szolidaritás nem kifogásolható.”¹¹¹

Nos, Sárközynek igaza van, egy állam nem önmagában ettől lesz maffiaállam, de könnyen el tud jutni oda – például a fönti, a nemzeti burzsoázia megteremtéséről szóló gondolatmenet mentén. Tellér állításával ellentétben ugyanis az állami erőből kiépített klientúra **nem egy teljesítménynyújtó társadalomrészt épít, hanem egyfelől korrumpál és a versenyre való nevelés helyett államfüggővé tesz** potenciálisan teljesítménynyújtásra alkalmas, a rezsim által preferált társadalomrészeket (tipikusan járadékvadászattá alacsonyítva a versenyt, így valójában rombolva a társadalmi értékteremtést), **másfelől meg kizorít** értékteremtésre potenciálisan szintén képes, de a rezsim által nem preferált társadalomrészeket (tehát nem csak a „büntetetteket”, hanem a szükségszerűen kimaradókat is). **Az alkalmazott eszköz** – még ha föltételezzük is, hogy valóban van ilyen magasztos cél – itt is, mint mindig, **visszahat a célra**, végzetes hatással: a versenyképesnek szánt, állami erőből fölnövesztett nemzeti tőke az „udvari beszállítók”¹¹² állami függőségi rendjébe tagozódik, mely a kormányzás egyszemélyi irányítottsága révén szintén egyközpontúvá, hierarchikussá válik (ami – kiegészítve az évtizedes, egy „főbarát” köré szerveződő baráti társasággal – tulajdonképpen nem jelent mást, mint a patriarchális családi rendet). Így az ilyen elven kialakított „közösségelvű rendszer” valójában vagy **nem különböztethető meg hatásában a kisajátító és minden magasztos cél nélküli maffiaállam működése által létrehozott rendszertől** (azaz a magasztos cél föltételezése sem változtat a rendszeren), vagy ami még rosszabb: az ilyen módon fölfogott társadalomátalakító cél egyenesen azt a teljesítménynyújtó társadalom kialakulását lehetetlenné tévő rezsimet erősíti meg, amely a maffiaállam kialakulásához vezet. Tellér nyelvén szólva: **a megalvadt struktúrák föloldására tett kísérlet újabb, más személyek által benépesített alvadt struktúrákat képez.**

Végezetül általánosságban kijelenthető, hogy ha egy rendszer ideológiailag azzal alapozza meg magát, hogy van valamilyen belső (vagy Tellér esetében belső–külső) ellenség,

melynek elpusztításáig, „az igazság helyreállításáig” minden megengedett, az intézményesített lopás pedig preferálandó, akkor ennek a kivitelezéséhez föl kell függesztenie önmaga kontrollját, ami nem jelent mást, mint hogy a rendszer a társadalmi tőkefelhalmozást és működtetést valójában kivonja a gazdasági viszonyok és az osztott, ellenőrzött hatalom kereti közül. Ennek következtében – ismét föltéve (de nem megengedve) a rezsim vezetőinél a legteljesebb morális tisztaságot és lánglelket – **a rendszer vagy egyfajta totalitarizmusba torkollik, hiszen a politikának kell folyamatosan és minden vonatkozásban uralnia és kontrollálnia a gazdasági viszonyokat**, vagy pedig (illetve ennek nyomán) a preferált gazdasági csoportok föl fognak lázadni, amíg tehetik, az ellen a hatalom ellen, amely létrehozta őket. A rendszer sokat firtatott konszolidálhatósága így aligha lehet kérdéses.¹¹³

3.4. „Megérteni Orbán Viktort”: leírások a nemzeti-narratíva szellemében

A címben szereplő idézet Tölgyessy Pétertől származik, akinek ezzel (tehát, hogy „*Orbán Viktort (...) nagyon sokszor elítélni próbálják, én megérteni próbálok*”)¹¹⁴ nagyon pontosan sikerült megfogalmaznia azt az elemzői motivációt, mely számos olyan leírási kísérletet táplálhatott, melyek a tudományos igény mellett ragaszkodtak a nemzeti-narratíva kategóriarendszeréhez. Bár az idevonatkozó elemzői hibákat – az orbáni kategóriák kritikátlan átvételét, a jóindulat föltételezését és egyáltalán a „megértés”, a működtetők fejébe történő belelátás szándékát – már az első részben részletesen tárgyaltuk, az alábbiakban szeretnénk röviden ismertetni két igen ambiciózus leírást, melyek a nemzeti-narratívából kiindulva, azt alapul véve, de annak kategóriarendszerét különböző tudományos szempontokból lecsiszolva és bővítvé próbálták meg leírni a 2010 után kialakult Orbán-rendszer működését.

3.4.1. A politológiai pontosítás: „A magyar jobboldal természetrajza”

Az egyik leírást a Méltányosság Politikaelemző Központ munkatársai vetették papírra, a főnti címmel. Hosszú tanulmányukban igyekeztek bemutatni – főként a „balliberális” értelmiség számára –, hogy a Fideszről nemcsak abban az elterjedt és valóban leegyszerűsítő narratívában lehet beszélni, miszerint ez egy önkényuralom, ahol „*egy párt – de főként annak vezetője – »megőrült«, s épp ezért a »normális« emberek közösségének megálljt kell neki(k) parancsolnia*”, hanem lehet, sőt érdemes föltérképezni „és megérteni a magyar jobboldal karakterét, követett politikai vonalvezetésének motivációit, illetve rekonstruálni azt a gondolati magot, amelyből cselekvései erednek”. A szerzők ezt a **gondolati magot a Fidesznél a radikalizmusban találják meg**, viszont rögtön le is szögezik, hogy a Fidesz „*nem abban az értelemben radikális (...), ahogyan a közbeszédben a Jobbikot szokás illetni. Viszont alapvető attitűdjében radikális, s ez a viszonyok lehető leg-*

teljesebb – akár a fennálló törvényes kereteket is módosító – átalakítása”. Orbán célja tehát az országot fenekestül fölforgatni; s ennyiben attitűdje egyezik olyan reformer országotalakítókéval, mint amilyen Bokros Lajos, Gyurcsány Ferenc vagy amilyen Eötvös József szeretett volna lenni a maga idejében. Megjegyzendő, hogy már ez az elég színes névsor is mutatja **modelljük kis leíróerejét**, s ez nem javul érdemben akkor sem, amikor hét pontban megpróbálják összefoglalni a kormánypárt radikalizmusának lényegét. Az olyan fogalmak bevezetésével, mint a „*Nyugat-követő*« *stratégia*” föladása, a „*kormányzásmaximalizálás: törekvés egy többciklusú kormányzásra*”, a „*hard government: a sokszereplős modell felszámolása*” a nemzeti érdek határozott érvényesítése céljából vagy a gazdaságpolitikában történő „*szakítás a mainstream eszközökkel*”, valójában csak a kormány „**magyar modelljét**” tették egy **alapvetően politológiai szempontú elemzői keretbe**.¹¹⁵ Ennek pedig, mivel a leíróereje kicsi, az egyetlen gyakorlati haszna az lehet, hogy mivel a kormánypárt szövegein alapul, a tanulmány segíthet azonosítani kommunikációs szempontból releváns narratívaelemeket.¹¹⁶

3.4.2. A szociológiai pontosítás: az irányított nemzeti kapitalizmus

Tölgyessy Péter nem politológusi, hanem sokkal inkább szociológusi szemmel igyekezett letisztázni Orbán tudományos szempontból hanyagnak mondható rendszerleírásait és kategóriáit. Egy tanulmányában, miután – főleg Orbán nyomán, az „ő gondolkodását megértendő” – kifejti a nemzeti-narratíva (és azon belül különösen a „magyar modell”-narratíva) már ismert alapvetéseit, kijelenti, hogy „*[a] miniszterelnök az összetett magyar értékvilág régről hozott, a kádári évtizedekben tovább erősített árnyékosabb oldalára építi politikáját. Alapvetése szerint végre a mediánszavazók, különösen saját társadalmi csoportja, a feltörekvő mezővárosi középrétegek világlátása szerint szükséges újjáépíteni az országot. (...) A kormányfő szerint elsődlegesen nem az ország piaci alkalmazkodóképességével, vállalkozóinak versenyképességével, munkavállalóinak munkakultúrájával és a magyar állam hatékonyságával van gond, hanem inkább azzal, hogy a baloldali kormányok nem a »magyar öncélúság« jegyében rendezték be hazánkat. (...) Mint a XX. században annyi más hazai politikai irány, nem bízuk a szorgos, nyugatos felemelkedésben, inkább az állam hatalmával óhajtja a fennálló körülményeket radikálisan megforgatni. A gazdasági erőforrások és a társadalmi pozíciók átcsoportosítását ajánlja a külföldi befektetőktől és a velük összefonódott régi baloldali elitektől a körülötte álló, új feltörekvő nemzeti felsőközéprétegek, végső soron az egész »érdemes« magyar társadalom javára. (...) Orbán Viktor meggyőződése szerint a társadalmi őrsváltás előrevitelével nem tesz mást, minthogy erejéhez mérten, végre helyreállítja az emberek igazságát. (...) Átlépve minden jogászai fontoskodáson, tulajdonjogon és a nemzetközi intézmények vagy a bukott baloldal ellenállásán, kaput nyit az arra érdemes magyarok térfoglalása előtt, akik közvetlenül Fidesz-közeli személyek. Ám másképpen szerinte, mint a jobboldal híveinek gazdasági megerősítésével, nem is lehet tartóssá tenni az országot végre jó irányba vivő párt kormányzását.*” Ez lenne az „irányított nemzeti kapitalizmus”,

melyben a „*plebejus kormány*” az „**eszközként használt jogrendszer**” segítségével „*tartalmi igazságot*” szolgáltat polgárainak, s „*nem ritkán egyénre és vállalatra szólóan alkotja meg adó- és egyéb törvényeit*”, mellyel „*a korábbiaknál is inkább a különböző részérdekek szolgálatába állíthatja a közhatalmat*”. Továbbá „*Orbán Viktor nem hatalommegosztásra és autonóm állampolgári cselekvésre alapozza rendszerét, hanem az egész magyar társadalmat határozottan kézben tartó hierarchikus főkutya-alkutya mechanizmusokra. (...) Kevésbé hisz a közvetett uralomgyakorlás eszközeiben, a modern plurális társadalomban is csaknem az összes hatalmi erőforrást közvetlenül magánál akarja egybefogni.*”¹¹⁷

Leszámítva, hogy írásaiban makacsul használja az orbáni fogalmakat, és a rezsim velük beazonosított cselekvéseit Orbán „hiteként”, „meggyőződéseként” regisztrálja (ami ugyebár bizonyíthatatlan és egyszersmind érdektelen), Tölgyessy leírásában lényegében kirajzolódik az a szociológiai szerkezet, melyet Magyar Bálint a posztkommunista maffiaállam tézisével ragadott meg. Ez tulajdonképpen nem meglepő: mivel a kormánypárti leírások mint a maffiaállam felszíni vonásai mégiscsak a valós, mélységi cselekvések eufemizmusai, szerkezetükben, struktúrájukban követik a mélységi vonásokat. Így ha valaki e leírásokat pontosítja szociológiai irányba, akkor világos, hogy egy olyan leíró modellt kap, amely **csaknem egy az egyben „lefordítható” lenne a posztkommunista maffiaállam nyelvére**, ahogy ez itt könnyen meg is tehető. Csak illusztráció gyanánt: ami Tölgyessynél „tartalmi igazságszolgáltatás”, az Magyarban „materiális igazságosztás”; ami az előbbinél „főkutya-alkutya mechanizmus”, az az utóbbinál „patronus–kliens viszony”; és így tovább. De persze Tölgyessy elméletének megvan az a gyengesége, hogy **mivel nem szakad el érdemben az orbáni fogalomrendszertől, nem tud olyan mélyre hatolni**, mintha ledobná magáról ezt az értelmetlen béklyót – ergo nem tud és nem is foglalkozik érdemben a Családdal, annak szerveződési rendjével. Magyar egy interjújában ezt külön ki is emeli, s rámutat, hogy **például az Orbán–Simicska-háborút nem lehet elmondani Tölgyessy nyelvén**, hiszen az irányított nemzeti kapitalizmusban nincs rá magyarázat (konkrétan nincsenek rá szavak), hogy míg Simicska az egyik pillanatban alkalmas nemzeti tőkés volt, és minden pályázatot megnyert, utána kvázi „*varázsütésre*” ez a helyzet megszűnik, és a korábbi mennyiség töredékét is alig nyeri már meg. Ahogy Magyar fogalmaz, „*ebben a fogalmi rendszerben semmi nem indokolná, hogy lecseréljék Simicskát Garancsival*”.¹¹⁸

4. A mélynek vélt felszín: az attitűdleírások

Az információs diktatúrák lényegét több elemző deklarálta nem „*nominalista*”¹¹⁹ szociológiai leírásokkal, hanem attitűdleírásokkal próbálja megragadni. Ezek **ellentétes irányból közelítik meg a rendszert**: míg a szociológiai leírások arra törekednek, hogy

minél feszesebbek legyenek, s egy minél sűrűbben szótt fogalmi kerettel minél több apró részletét tudják magyarázni az adott rendszer működésének, addig az attitűdleírások:

- a) **vagy a rendszer meghatározó magatartásformáit keresik** (erre szolgáltat példát a magyar esetben Tellér Gyula, aki szerint „[a] liberális rendszer (...) [a másik emberhez való] viszonyt a kanti morálparancs [sic!] segítségével igyekezett megfogalmazni és szabályozni. Kvázi: »minden szabad, ami más hasonló szabadságát nem sérti«. (...) A nemzeti, közösségi rendszer (...) a személyek közti viszonyban helyreállítja az »amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek, te se cselekedd azt másnak« ősi morális magatartási szabályát, illetve e szabály pozitív megfordítását: »amit szeretnél, hogy neked cselekedjenek, te is cselekedd azt másnak«”);¹²⁰
- b) **vagy a kormányzati cselekvések mögött meghúzódó rendezőelveket** (ilyen például Székely János azon megállapítása, miszerint „az örült adórendszertől a rezsicsökkenésen át a hangsúlyozottan magyar oligarcharéteg felnövesztéséig minden levezethető a Trianon-kóros magyar nacionalizmusból”);¹²¹
- c) **vagy az előbbieik kombinációjaként, a magatartásformákat koherens modellbe rendezve próbálják meghatározni az adott rezsím „szellemiségét”.**

Az alábbiakban megvizsgálunk három, az egész Orbán-rendszer attitűdjét tárgyaló leírást: Pataki Ferencét, G. Fodor Gáborét és Ungváry Rudolfét, majd az attitűdleírás mint közelítésmód alapvető hibáit részletezzük. Végül pedig ejtünk néhány szót (s illusztráljuk) a maffiaállamot leíró legerősebb attitűdleírásról: a patriarchális családfe kulturális mintakészletéről.

4.1. A három magyarországi attitűdleírás

4.1.1. Neobolsevik politikai stílus

Pataki Ferenc, bár rögtön az elemzése elején leszögezi, hogy „nem tételezek fel semmifajta lényegi és tartalmi azonosságot”, mégis úgy véli, hogy már régóta „felfedezhető volt [a Fidesz] stílusában néhány olyan mozzanat, amely asszociatív módon emlékeztetett a bolsevik szó jelentésére”. Szerinte a fideszes „neobolsevik politikai stílus” egyik kiindulópontja a „történeti újramezés” és „a forradalom mítosza”. Az orbáni fülkeforradalmat – mint Pataki írja – „a »minden régít eltörölni« pátosza” hajtja, mely „a korai munkásmozgalomban divott, ahogy 1945 korszaknyitó időszakában a »holnapra megforgatjuk az egész világot« naiv illúziója átlengte a korszak ifjúságnak (...) világerzékelését és gondolkodásmódját”. Ennek folytán Orbánék a „volutarista hit és erőképzet” által táplált „bolsevik elszántsággal és radikalizmussal” tagadják a régi rendszer minden elemét, azt hirdetve, hogy „velünk kezdődik a történelem”, hisz „húsz zavaros esztendő áll mögöttünk, és előtte több évtizedes szolgaság korszaka”. Ezt követi az, amit Pataki „etatista térhódításnak” nevez, melynek keretében egyrészt igyekeznek átírni és eltörölni a múltat

(„a totális átalakítás” jegyében nemcsak az „utcák, terek nevei, hanem intézményeké is” megváltozik), másrészt pedig az állami intézményekben „**minden posztra a mieinket**” helyezik, amivel a korábbi államgépezetet sikerrel kiüresítik, létrehozva egy kvázi Patyomkin-intézményrendszert.

A neobolsevik stílus másik megnyilvánulása Pataki szerint a rendszer kommunikációjából fakad: **lételeme egyrészt a „sikerpropaganda”,** mely szerint a rezsim „*győzelemről győzelemre halad*” (ez a vezér hitelesítését és a hívek fanatizálását szolgálja), **másrészt pedig a folyamatos harc, a háborús retorika** (mint a kommunista osztályharcnarratívában) és természetesen – ennek folyományaként – a „*monolit egység*”, az „egy a tábor, egy a zászló” elve. Pataki „*az erő és a hatalom kultuszáról[,] (...) a taktika primátusáról, a kontinuitás hiányáról*” is beszél, amikor a Fidesz alapvető jellemvonásait sorolja, viszont talál még további hasonlóságokat a bolsevik gondolkodásmóddal, pontosabban a bolsevik jogfölfogással. Mint írja, 2010-es kormányra kerülésük után Orbánék egy „*demokratikus formákban létrejövő tekintélyelvű rendszert*” hoztak létre, amely – akár a polgári szabadságjogokat *de jure* deklaráló sztálini alkotmány – „*formálisan megfelel a jogszerűség kívánalmainak*”, azonban „*a hatalom osztatlan és korlátozás nélküli*” „*jellege módot ad arra, hogy minden aktust, az önkény aktusait is a jogszerűség köntösébe öltöztesse*”, valamint, hogy „*a törvényeket (...) a hatalom a maga szükségleteinek, igényeinek és törekvéseinek megfelelően, tetszés szerint*” alakíthassa és szelektíven alkalmazhassa. További hasonlóság még az úgynevezett „**politikai totalizálási törekvés**”: „*[a] Fidesz számára (...) a társadalmi életnek nem létezik politikailag semleges vagy közömbös szférája. Számára minden politikai összefüggésben merül fel, a folyamatok, a jelenségek, az intézmények, a történések, a törekvések, a történelmi emlékezet alakzatai mind-mind a politikai értelmezhetőség, a politikai célszerűség és hasznosság szempontjából mérlegeltetnek*”. Ez végső soron „*a politika totalitását, totális uralmát és kizárólagosságát*” jelenti (mely határozottan nem azonos a politika bibói primátusával), amiből az is következik, hogy „*a társadalom szellemi, kulturális és tudományos élete, mindaz, ami kívül esik a közvetlen politikai irányíthatóságra és a közvetlen politikai akaratra hatókörén, az viszonylag kevésbé keltette és kelti fel a Fidesz érdeklődését*”.

Mindent egybevetve Pataki kijelenti, hogy ugyan „*az utóbolsevik stílus jellemzése és a Fidesz-politika egybevetése merőben formai, és nem érinti a két mozgalom tartalmát, célkitűzéseit, ideológiáját, de nem érinti az eszközeit sem*”, „**a rendszer logikája és lapangó erőszakos jellege, kényszerítő viszonyrendszerei**” mégis „**sok tekintetben rokonságot mutathatnak a [sztálini] mintával**”.¹²²

4.1.2. Az önbecsülés kultúrája

G. Fodor Gábor az önbecsülés kultúrájának nevezi az Orbán-kormány attitűdjét, amit legjobban az azt megelőző kormányok attitűdjével szemben lehet értelmezni. G. Fodor szerint **2010 előtt** Magyarországon a „**lebeszélés kultúrája**” dívott: „**nekünk úgyse sikerülhet. Hogy mi a helyes, bízzuk másokra, ők úgyis jobban tudják, hogy mi a jó nekünk**”.¹²³

Ezzel szorosán összekapcsolódott egy utópista közmegegyezés, mely „arról szól, hogy a jövő valahol (kommunizmus, majd később a »Nyugat«) már készen van. További teendők nincsenek, a jövőnek az a természete, hogy szükségszerűen haladunk felé. (...) **Merjünk kicsik lenni. Fogadjuk el, hogy mi csak alkalmazkodhatunk. Aki konfliktusokat vállal igazáért, az izgága, az izgágaságból meg csak baj lesz. Nem kell ugrálni. Fogadjuk el sorsunkat, a jelen és a múlt körülményei diktálnak**”.¹²⁴ Az útfüggőséget hirdető szocialista–liberális koalícióval szemben a **2010 után** létrejött nemzeti kormányt azonban már **az önbecsülés kultúrája** vezeti, miszerint itt az ideje, hogy „*saját kezünkbe vegyük a jövőnket*”,¹²⁵ minekutána „*a magyarok visszakerülhetnek az őket megillető polcra: a sikeres nemzetek közé. (...) a magyarokat ugyanaz a tisztelet fogja övezni, mint bármely más nemzetet. (...) nincs mit röstellnünk a Nyugattal szemben. Egy sikeres nyugati nemzethez képest sem vagyunk másodrendűek. Vagyis a magyar érdek semmivel sincs mögötte a brit, a francia vagy a német érdeknek.*”¹²⁶ Szóhasználatában (s egyszerűsített szellemiségében) a nemzeti-narratívára hajazva G. Fodor kijelenti, hogy az új kultúra meghonosításának első lépése, „*cölöpje*” „*a nemzeti függetlenség megteremtése. Ez azért kell, mert enélkül nem vagyunk önmagunk urai. Ezért kell csökkenteni az államadósságot, mert aki fölött hitelezői rendelkeznek, az híján van az önbecsülésnek. (...) A második cölöp: meg kell akadályozni a függőség újratermelődését. Ezért kell vigyázni az úgynevezett hiánycélra, ezért kell átalakítani az adósságot termelő rendszereket, ezért kell saját lábra állítani a felsőoktatást vagy az egészségügyet.*”¹²⁷

„*Az önbecsülés mint lélektani faktor (...) határozza meg a politikai célt (gyenge országból Erős Magyarországot csinálni), a változtatások értelmét (hogy a saját erőforrásai fölött a magyarok saját maguk rendelkezzenek), az átalakítások irányát (hogy állami juttatások helyett mennél több ember éljen munkából – mert az önbecsülésért mindig meg kell dolgozni), a társadalompolitikai célt (a középosztály felerősítése – mert ha nincs erős középosztály, akkor nincsenek emberek, akiknek van vesztenivalójuk), az ehhez illeszkedő eszközválasztást (arányos adórendszer és a középosztály-politika összenövessztése), és a változtatások végigviteléhez szükséges feltételek megteremtésének szándékát (ha nincs erős középosztály, akkor nincs politikai stabilitás sem). **Az önbecsülés a rendező elve mindannak, ami történik**”, írja G. Fodor.¹²⁸ (Fontos megjegyezni, hogy az ő definíciója szerint középosztálybeliek azok, „*akik egyről a kettőre akarnak jutni, előre szeretnének lépni, saját erőből szeretnék ezt megtenni*”, röviden mindenki, aki dolgozik – beleértve a közmunkást is.)¹²⁹*

4.1.3. A fasisztoid mutáció

Ungváry Rudolf alapvetően másban találja meg az Orbán-rezsim eszmeiségét. Állítása szerint, ahogy ezt egy interjújában ki is fejtí, míg **a magyarországi rendszer** „*[s]zociológiai jellemzője a maffiaállam, eszmei alapjai a vezérelv, az erőkultusz, a hűség, a »nem a mieink« kirekesztése*”.¹³⁰ Ungváry *A láthatatlan valóság* című könyvében a **fasisztoid mutáció** terminusával próbálja megragadni, nem csupán a rendszer

attitűdjét, hanem az egész rendszert – úgy, hogy azt attitűdjével, attitűdjéhez képest definiálja.

A rendszer „rejtett ideológiáját” Ungváry nyolc „mélységi vonásban” látja:¹³¹

1. Kimondatlan vezérelv („*nincs nevesítve a mindenkori Führer, Duce, Caudillo, Nemzetvezető*”, mert „*címe személyesre, ideológiailag megfoghatatlanul semlegesre mutálódott: »Viktor! Viktor!«*”);
2. Erőkultusz („*a törvényhozási tevékenység féktelensége*” mögötti elem, mely „*nem a hatalom kezelésének a politikai realizmus által értelmezett, végső soron racionális eszköze, hanem a küldetéstudattal áthatott irracionális (...) világnézet egyik hordozó eszméje*”);
3. Hűségelv (mely „*a kétségbevonhatatlan jó szándékot, az erkölcsi fensőbbiség és méltóságteljeség légkörét hivatott megteremteni*”);
4. Szervezett káosz („*[a] magas szintű döntéseket az átfogó tervek hiánya, az improvizáció jellemzi*”);
5. Teljesen megszállt állam („*[a] törvényhozói és végrehajtói hatalom mára az orbáni pártpolitikai irányítással működik*”);
6. A „nem a mieink” mint kirekesztendők („*ennek célja a jövedelmek és vagyonok gyors átcsoportosítása bizonyos társadalmi csoportok előnyére, illetve hátrányára*”);
7. Változékony célcsoportok („*[a] kirekesztő demagógiát nem kötik tárgyi korlátok*”);
8. Sérelmi nemzeti retorika és a történelem „elfoglalása” (előbbi „*a hívek mozgósítására, fenyegetettségük sulykolására szolgál*”, az utóbbinak pedig az „*ellentmondást nem tűrő keresztülvitele leplezi le a rendszer rejtett ideológiai jellegét [!]*”).

Ungváry szerint a rendszer azért nem szimplán fasiszta, mert „*[a]kárcsak az influenza vírusának új mutációja, a spanyolnátha esetében az első világháború után*”,¹³² ez a rendszer is mutálódott, hogy megtévessze Európának a második világháború után a fasiszmus hagyományos formája ellen fölvértéződött „immunrendszerét”. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az előbb felsorolt mélységi vonásokat, a rendszer lényegét **négy „felszíni vonás”**: a látszatdemokrácia, az ideológia kimondatlansága, a fasisztoid jellegnek a működtetők általi be nem látása, valamint a „*transzcendens legitímáció*” (vagyis a szövetség a történelmi egyházakkal) **láthatatlanítja**.¹³³ Így „*a fasisztoid mutáció (...) felszíni vonásaival a demokratikus formákhoz alkalmazkodott, ezért valódi mivoltában csak nehezen, mélységi tulajdonságainak elemzése révén ismerhető fel*”.¹³⁴

4.2. Az attitűdleírások hibái

Mint e tanulmány első részében kifejtettük, mi az Orbán-rezsim vizsgálatát alapvetően két részre bontjuk: egy *tudományos részre*, mely a rendszer működésének minél pontosabb és részletesebb föltárását és leírását célozza (mélységi vonások), és egy *kommunikációs részre*, mely azokat a narratívákat és egyszersmind azt a diszkurzív környezetet

vizsgálja, amelyekkel és amelyben az Orbán-rezsim működik, mélységi vonásait láthatatlanítja és választóit elcsábítja (felszíni vonások). Ami az előbbit illeti: azzal, hogy egy, a kormányzati cselekvések mögött húzódó elvet/elvrendszert próbálnak találni, kvázi a cselekvéseket „aggregálva” és egy elvvel több cselekvést is magyarázva, az eszmeiség attitűdleírások általi megragadása **szükségképpen egyszerűsít és sarkít**. A probléma ezzel az (a nyilvánvalón fölül, nevezetesen, hogy a sarkítás az árnyalás, a „feszítés” ellentéte),¹³⁵ hogy **a sarkítás iránya nem egyértelmű**: az eszmeiséget megragadni igyekvő az, akinek el kell döntenie, hogy az összkép melyik részletét tartja hangsúlyos, súlyponti elemnek, s melyiket elhanyagolhatónak. Logikailag azonban ezzel a „mazzsolázgatóssal” lényegében bármennyi, gyökereiben nem, de árnyalataiban vagy/és teremtett összképükben markánsan eltérő attitűdleírást meg lehet adni, s egyikről sem tudhatjuk, hogy ténylegesen igaz-e (sőt az ezen eljáráshoz szükséges előzetes szűrőfeltételek igazából bizonyos fokig előrevetítik a végeredményt magát is, cirkuláris érvelést létrehozva). Máshogy közelítve: **ha összehasonlítjuk például a „fasisztoid mutációt” és az „önbecsülés kultúráját”,** akkor bár láthatóan egymástól markánsan különböznek, a magyarázó erejük egyforma, hisz ugyanazon elv alapján vesznek „egy kalap alá” különböző cselekvéseket, cselekményeket, így **nem tudjuk eldönteni, hogy melyik a jobb leírás a kettő közül,** mindkettő ugyanolyan releváns attitűdmintákat fedez föl az Orbán-rezsim tekintetében.

Ilyenformán ezek a leírások a **kommunikációs elemzés szempontjából is jórészt hasztalanok,** mert mivel az értelmezések nem egyértelműek, hanem a szerzők értelmezéseit igénylik, így egyáltalán nem biztos, hogy a választókban úgy, olyan formában csapódnak le ezek a mondatok, ugyanazokat az attitűdmintákat fedezik föl ők is a rendszer tekintetében, mint a szerzők. Ungváry – Patakihoz hasonlóan – ezt a problémát azzal próbálja orvosolni, hogy hosszas társadalom-lélektani elemzést tár az olvasó elé, kimutatva a „magyar néplélek” valódi arcát, magyarán azokat a társadalmi beidegződéseket, melyek rezonálnak, rezonálhatnak az orbáni szövegekre. S míg ennek valóban lehet komoly haszna akár a Fidesz, akár a saját kommunikációs paneljeink (várható) hatásainak vizsgálata során, **az olyan – Ungváry által többször idézett – orbáni mondatok, mint hogy „ellenfeleink idegenszerűek” és „a haza nem lehet ellenzékben”¹³⁶ mégsem önmagukban állnak, van narratív kontextusuk** (például a nemzeti-narratíva), amiknek köszönhetően, ha valóban olyan érzelmi világgal rendelkezik is a magyar nép, mint azt Ungváry vagy Pataki állítja, akkor sem biztos, hogy a tagjai úgy értelmezik ezeket a mondatokat, hogy azok pont az említett társadalom-lélektani „húrokat” pendítsék meg.

Visszatérve a tudományos szempontra, **Ungváry tézisének van egy kétségtelen előnye az Orbán-rendszert szimplán „fasizmusnak” vagy bármilyen más, a történelemben már előfordult rendszernek** (kommunizmusnak, feudalizmusnak, bizánci rendszernek stb.) **nevező elmélettel szemben, azok ugyanis rendre elmulasztják a rendszer – Ungvárynál olvasott értelemben vett – felszíni vonásainak vizsgálatát.** Máshogy fogalmazva, míg elméleteikben az általuk megtalált előképek revelatív erejében bíznak,

leírásaik nem adnak magyarázatot a demokratikus mázra, tehát nem szerepel bennük, hogy az új rendszer „kinézetében” miért és pontosan miben különbözik az adott, a történelemben már előfordult rendszertől. (Ezt Pataki sem tárgyalja érdemben, csupán megemlíti, hogy „a Fidesz-korszak [sic!] egy tekintélyelvű, autoriter rendszer demokratikus formákban”).¹³⁷ Ungváry tézisének azonban – még attitűdleírás jellegén fölül is – vannak tudományos szempontból gyengeségei. Ennek az egyik példája, hogy egy ponton bevezeti a „szervezett káosz” fogalmát, aminek nyomán – mint már idéztük – a kormány tevékenységét improvizatívnak, *ad hoc* jellegűnek írja le.¹³⁸ Ez az egyébként igen gyakori értelmezés bár találkozik az intuícióval, és nincs kizárva, hogy egyúttal a működtetők belső motivációival is (értsd: maguk sem tudták, hogy mit tesznek), **az „improvizatív” és „ad hoc” jelzőket – ugyanúgy, mintha ideológiák lennének – leírásokként kell értelmeznünk. Ekként azonban nem bizonyulnak különösebben erősnek,** gyakorlatilag csak arra szolgálnak, hogy áthidalják mindazt, amiben Ungváry tézise (vagy az adott fogalmakkal operáló bármely más leírás) nem talál rendszert. Márpedig az olyan, Ungváry által a „szervezett káosz” címszava alá sorolt ügyek tekintetében, mint a „föld- és trafikpályázatás, a nyugdíj- és takarékpénztári lenyúlások, az útdíjrendszer stb.”¹³⁹ igenis van rendszer, mint azt a posztkommunista maffiaállam tézise ki is mutatja. Hasonló a helyzet az ideologikus jelleget Ungváry szerint „egyértelműen” bizonyító történelemhamisítások esetében: az, hogy azért tenné ezt az Orbán-rendszer, mert a Szabadság téri emlékmű, a különféle szobrok és a köztetek (nevei) által reprezentált történelemszemléletben „hisz”, az a legegyszerűbb, egyszerű „preferenciát” jelölő leírás, amely magyarázó erejében kvázi a „csak”-kal egyenértékű, miközben – mint azt például Ungváry Krisztián elemzése mutatja¹⁴⁰ – **sokkal részletesebb, rétegzettebb, egyszersmind feszesebb és szélesebb körű magyarázatokkal is lehet erre a jelenségre szolgálni.**

4.3. A legpontosabb attitűdleírás: a patriarchális családfő kulturális mintakészlete

Bár az attitűdleírások sarkító jellegüknél fogva **nemigen lehetnek pontosabbak egy szociológiai leírásnál, épp olyan pontosak lehetnek, ha konkrétan az adott, feszes szociológiai leírás definíciójából származtatják őket,** így téve az általuk lefedett fogalomkészletet ugyanolyan dússá és feszesé, mint az alapjukul szolgáló szociológiai leírás saját fogalomkészlete volt. Magyar Bálint meghatározása szerint a maffiaállam „*alapvetően családi, illetve a közös üzlet által megpecsételt fogadott családi kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoní és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a fogadott politikai család fejétől kiinduló, erősen hierarchikus, piramisszerű engedelmességi rendbe tagozódnak.*” A Család feje, a Keresztapa pedig, pozíciójánál fogva, szigorú apaként viselkedik: „*...a vezetés mintáit tekintve a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak. Ugyanazt a kulturális, hatalom-*

gyakorlási mintát követi minden szinten. (...) Ő nem eltulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jussból és igazságból részesíti a saját »háza népét«, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint.¹⁴¹ Tehát **a maffiaállamban mindenkinek és mindennek a sorsa, státusa végső soron a Családfőtől függ**, ő – Csepeli György metaforájával élve – „a nap” a rendszerében,¹⁴² aki mindennek a mozgását meghatározza – így az ő viselkedési mintáinak, avagy a patriarchális családfő kulturális mintakészletének a leírásával pontos képet kapunk magáról a rendszeréről is. Ezen a ponton a két, eltérő irányú közelítésmód, a szociológiai leírásé és az attitűdleírásé találkozik.¹⁴³

A kulturális mintakészletet illusztrálandó, néhány olyan viselkedésbeli és nyelvezetbeli példát szeretnénk fölhozni, amelyek segítenek – a maffiaállam szociológiai fogalmi rendszerén túl is – kvázi vizualizálni az olvasóban Orbán családfői pozícióját. Orbán híres arról, hogy gyakran megfordul a csabai kolbászfesztiválon,¹⁴⁴ disznóvágásokra jár,¹⁴⁵ a pálinkát – és az ahhoz kapcsolódó danolászását¹⁴⁶ – pedig nemcsak szereti,¹⁴⁷ de kormányzása egyik első intézkedése volt, hogy legalizálta az otthoni gyümölcspálinka-főzést¹⁴⁸ (amitől aztán az Unió nyomására visszakozott).¹⁴⁹ Egy bulvárlapnak nyilatkozva elmondta, hogy otthon a fiának „olykor le kell törni a szarvát”, feleségével pedig „mindketten odafigyelnek, hogy megőrizték a hagyományos férfi-női szerepeket”.¹⁵⁰ Ez utóbbi nincs máshogy a politikában sem: Orbán nem pusztán határozott, erős, mi több, „férfias”¹⁵¹ politikus, hanem – mint Sárközy írja – „a női kormánytagokat, illetve államtitkárokat minimalizáló miniszterelnök a Népstadionban (Puskás Ferenc Stadionban) jó húsz percen át kezét csókolt az összes női olimpikonnak, illetve ugyancsak kézcsók-kísérlettel ejtette pánikba indiai vendéglátó(nő)ját(jét). A kézcsókra láthatóan (...) állandósult ingerenciája van,¹⁵² amivel nem pusztán diplomáciai hibákat követ el (például kezét csókolva Angela Merkel német kancellárnak is),¹⁵³ hanem tolazkodó módon jelzi, hogy a férfi–női szerepek a pozíciótól függetlenül is egyenlőtlenek. Árvíz idején Orbán személyesen, gumicsizmát húzva ment ki a gátakra (persze nem homokzsákot pakolni, hanem koordinálni),¹⁵⁴ egy nagyobb havazás után pedig a volán mögé ülve, Pintér Sándor belügyminiszter társaságában tekintette meg az utak és autópályák mellett folyó mentési munkálatokat.¹⁵⁵

Áttérve a nyelvi mintáira, a patriarchális családfő kulturális mintáinak kiváló illusztrációja egy az Orbán által gründolt felcsúti Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémián elmondott beszéde, melyben egy igazán családias „seregszemle” keretében kiemeli a csapat néhány játékosát, hol dicsérve, hol megfeddve őket: „Itt már az előbb Gyurcsó Ádámnak a neve elhangzott. Aktív futballista nevét emlegetni rendkívül kockázatos dolog, mert a múlt héten vagy jól játszott, vagy rosszul, és amikor rosszul játszott, akkor nem érdemli, hogy említsük, amikor jól, akkor meg vigyázni kell, nehogy elszaladjon vele a ló, de hát mégiscsak van valóban válogatott játékosunk. (...) Itt van velünk Szoszó is, akinek folyamatosan figyeljük a fejlődését. A ’92-es csapatunknak van kapitánya, és Paulo Sousa emelte be még oda a Vidi keretébe, és nagyon drukkolunk neki, hogy sikeres legyen. Itt van velünk, ahogy mi hívjuk, kis Tajti, aki tegnap is jól játszott, de nem elég jól, mert ha elég

jól játszott volna, akkor nem kaptunk volna ki.” Ez után Orbán figyelmezteti az ifjú játékosokat, hogy „csak a pontos, precíz, szinte ráspollyal kireszelt tökéletességű mozdulatokkal és fölkészültséggel lehet eredményt elérni”, továbbá – és ez Orbán politikája szempontjából is igen tanulságos – „valójában csak az számít, hogy azok az emberek, akiket pályára küldtünk a magyar nemzeti mezben vagy a Puskás Akadémia mezében, ott és akkor mire voltak képesek. Mert a meccset lefűjják, és ott vége van a mérkőzésnek, és az számít, amit addig elértünk, függetlenül attól, amit utóbb szerencsének, igazságosnak megérdemeltnek vagy meg nem érdemeltnek minősítjük. Ez az összpontosítási képesség, hogy ott és akkor vagyok jó, nem előtte, nem utána, nem előtte vagyok okos, és nem utána magyarázom meg jól, hanem ott, amikor kell. Amikor a böllérnek szűrnia kell a disznóöléskor, akkor kell pontosnak és jobbnak lenni, mint az ellenfél. Ma a pillanatot kell tudni kihasználni (...). Erről szól a futball, az akkor és ott, az adott pillanatban történő helyállásról”.¹⁵⁶ Később, már a Quaestor-botrányval kapcsolatban pedig egy szokásos, pénteki rádióinterjújában nyilatkozott úgy a miniszterelnök, hogy „sürgősen körül kell nézni az összes brókercégnél, (...) mindent ellenőrizni kell, és ki kell takarítani ezt az istállót”.¹⁵⁷

5. A kommunikációs offenzívára adott válaszok: a „leftist mindset”¹⁵⁸

Mivel Magyarországon **nincs egységes ellenzék sem pártpolitikai értelemben, sem a narratíváik tekintetében**, igen hosszadalmas lenne valamennyi szerveződés összes rész-narratíváját, narratívacsőkevényét és ezeknek a Fidesz nemzeti-narratívájával történő kapcsolatát és ütközéseit ismertetni és elemezni. S mivel nem ez tanulmányunk fő témája, így mindössze egy olyan **általános gondolkodásmódról** szeretnénk pár szót ejteni, melyet számos ellenzéki megszólaló (ideértve pártokat és véleményformáló „balliberális” értelmiségieket is) oszt, láthatóan ennek alapján próbál reagálni a Fidesztől hallható szövegekre, s bár ez a gondolkodásmód/logika igen tiszteletreméltó, sajnálatos módon **inkompatibilis a professzionális politikai kommunikáció logikájával**.¹⁵⁹

Ez a gondolkodásmód, amit a *leftist mindset* fogalmával lehet a legjobban megragadni,¹⁶⁰ már a kommunikációs aktus elején elköveti azt a hibát, hogy **föl sem teszi azt a kérdést, hogy a megszólalásának mi a célja, pontosabban a célt adottnak tekinti: „az igazság” keresése**. Ezt a leftist mindset azért tartja fontosnak, mert nem pusztán azt föltételezi, hogy létezik egy abszolút, minden más tényezőtől független igazság, egy egyetemes, „jó” értékrend, hanem hogy ennek a politikai kommunikációs térben, a választók meggyőzése szempontjából önértéke van („**az igazság ereje**”). Ez a gondolkodásmód tehát **nem ismeri el, hogy:**

- **az egyes szavak, cselekedetek, tények** (statisztikai adatok, költségvetési számok stb.) a különböző választói csoportok különböző narratíváiban, vagy akár az egyes

élethelyzetek az azokat megélők szemében egészen máshogy is értelmeződhetnek, mint a leftist mindset saját narratívájában;

- **saját értékeit és eljárásait is legalább olyan tüzetes elemzés és kritika alá kellene vetnie, mint az ellenfelekeit,** miközben értékei „értékes” voltaként vélelme valójában a saját körén kívül semmiféle automatikus és kihasználható előnyt vagy fölényt nem alapoz meg, s így nem is ment föl senkit a politikai kommunikációs technikák alkalmazásának kötelezettsége alól.

5.1. „Egyetemes” értékrend: a kiindulópont nem a meggyőzendő, hanem a közlő

Az előbb jellemzett gondolkodásmódot kitűnően illusztrálja az a **moralizáló fölényeskedés,** amellyel az ellenzéki megszólalók a Fidesz tematizációs kísérleteire reagálnak. A Fidesz, mint írásunk második részében tisztáztuk, kommunikációs paneljeivel alapvetően a „néplélekre” hangolva eufemizálja maffiotikus cselekedeteit. A jellemző ellenzéki válasz erre nem az eufemizálás föloldása vagy/és saját, a néplelket figyelembe vevő (de akár a Fidesztől eltérő „húrokat” pengető) válaszok, fölülkeretezések és fogalmi átkezelezések megfogalmazása, hanem **a néplélekre hangoltság kifogásolása, a bedobott témák erkölcstelennek, embertelennek s ez által minden szempontból megvetendőnek kikiáltása** egy mindenki által korántsem osztott értékrend és taburendszer nevében. A Méltányosság Politikaelemző Központ munkatársai ezzel kapcsolatban helyesen állapítják meg, hogy míg **„a baloldal meg akarja változtatni a világot, a jobboldal olyannak ismeri el a társadalmat, amilyen”:**¹⁶¹ a leftist mindset egy általa kívánatosnak vélt értékrend felé szeretné terelni a társadalmat, amivel önmagában nincs is semmi baj, csakhogy a meggyőzéshez használt **kommunikációs eszközeit** (sőt olykor azt is, hogy egyáltalán beszáll-e egy vitába, vagy sem) **nem hatékonysági szempontból, hanem „az igazság”, magyarul saját erkölcsi mércéi szerint határozza meg.** Mivel azonban a meggyőzendő hallgatóság nem osztja ezt az értékrendet (többek közt a leftist mindset ezért is akarja őket meggyőzni), az ő szemükben az ilyen erkölcsi mércék mentén kialakított – s adott esetben tabukkal és más béklyókkal tompított – kommunikáció csapásiránya indokolatlannak, mi több, értelmetlennek, a józan ésszel szembehelyezkedőnek tűnik, s így végső soron a leftist mindset kommunikációja **nemhogy nem ér cél, de még kontraproduktívnek is bizonyulhat.**

Ezt a kommunikációs gyengeséget jól példázza a létező Kádár-nosztalgia életben tartásának vagy akár maga a Kádár-rendszer újjáépítésének vádja,¹⁶² viszont azok a mondatok, melyeket a halálbüntetés- és bevándorlástematika Orbán általi bedobása után hallhattunk az ellenzék részéről, mint cseppben a tenger mutatják be a leftist mindset ilyen irányú működését. Először is: hamar megjelent az a már-már toposzként visszatérő vád, hogy **Orbán „a nép legalantasabb ösztöneire játszik rá”,**¹⁶³ s ezért erről a témáról még vitatkozni sem lenne szabad – sőt nem is lenne értelme, hiszen a halálbüntetésről például nemzetközi szerződéseket írtunk alá. **Ezek az álláspontok** viszont

– mint azt különböző közvélemény-kutatásokból világosan lehet tudni – **nem esnek egybe a „néplelekkel”**, amely korántsem tekinti ezt a kérdést olyan szalonképtelennek vagy/és „lezárt ügynek”, mint azt a leftist mindset elvárná. Éppen ezért, amikor a miniszterelnök az Európai Parlamentben részint az erről szóló vitát „*a gondolat-, vélemény- és szólásszabadság kérdéséről*” szóló diskurzussá keretezi át, részint pedig – áthallásokkal a nemzeti-narratívára – semlegesíti a nemzetközi szerződésekre vonatkozó tekintélyérvet azzal, hogy „*[a]z Európai Unió elvei, egyezményei, szabályai nincsenek kő táblába vésve, nem istenek hozták (...) azokat*”,¹⁶⁴ a vitából megerősödve jön ki a nép szemében, melynek tagjai értetlenül szemlélik azt az ellenzékét, amely saját értékrendje és tabui alapján gúzsba köti magát. Másodsor: az ellenzék azzal próbálja meg lejáratni a Fideszt, hogy az általa fölvetett témákat **nem pusztán alantassnak, hanem egyenesen jobbikosnak kiáltja ki**. Ez illeszkedik abba a narratívába, mely szerint Orbán pártja egyrészt radikalizálódik, hogy a Jobbikhoz átpártolt szavazóit visszanyerje, másrészt pedig, mint azt mind az említett témák, mind a megvalósított program alátámasztják,¹⁶⁵ **Orbán kezd egylényegűvé válni a „legrosszabb rosszal”: a fasiszta szélsőjobboddallal**. Ez utóbbi premisszát azonban (tehát, hogy a Jobbik a legrosszabb rossz, s még a Fidesz-nél is rosszabb) a már demokrata ellenzéki hallgatóság zöme ugyan osztja, de senki más nem, úgyhogy ez a vád a leftist mindset körén kívül értelmezhetetlen, s a narratíva a „**preaching to the converted**” hibájába esik. A narratíva persze próbál minél többeket bevonzani a hatókörébe azzal, hogy **a Jobbik fasiszta mivoltát sulykolja** (és egyáltalán a fasiszmus elfogadhatatlanságát), viszont mivel **csak címkéz és nem érvel**, végső soron csak saját együgyűségének látszatát kelti. Sőt, minthogy a címkézéshez általában hozzátartozik az is, hogy az adott ellenzéki szereplők ki sem állnak vitázni a Jobbikkal,¹⁶⁶ így nem marad más, csak a fasiszta-címke *ad nauseam* ismételtetése, amivel valójában csak megspórolják azt az érvelést, mellyel saját álláspontjukat megerősíthetnék, és nemhogy nem győzik le a Jobbik – egyébként föltűnően professzionális – szövegeit, de erkölcsileg még meg is erősítik őket sokak szemében, akárcsak Orbánt, lásd fentebb. Összességében tehát a leftist mindset nem látja be, hogy **a kommunikációs paneleket nem címkézni kéne, hanem hatásos válaszokkal lebontani**.

Az ilyen és ehhez hasonló kommunikációs okfejtésekre általában az a leftist mindset válasza – a már elmondott alantasság hangsúlyozásán túl –, hogy mindezt „*[é]rtjük, csak nem helyeseljük. És a hazugságot nem tekintjük jó politikának. Mert az nem jó politika, hogy sokak félelmeit manipulálva, a miniszterelnök évtizedekre elszabotálja közös nemzeti gondjaink megoldását az oktatásban, az egészségügyben, a nyugdíjrendszerben és a munkahelyteremtésben. Értjük ám mi is a választókat! Csak vagyunk annyira tisztességesek, hogy nem hazudunk sem könnyű megoldásokat, sem pedig álmegoldásokat.*”¹⁶⁷ A válasz erre pedig az: nem kell hazudni, de nem kell a vitákból sem kihátrálni. Egyszerűen meg kell érteni a politikai kommunikáció logikáját, nevezetesen, hogy itt politikai igazságok versenye zajlik, melyben, fölmondva a kommunikációs kooperativitást, meg kell részletesen ismerni a másik fél narratíváját, annak gyenge pontjait, hogy az utóbbiak mentén, figyelembe véve a választók érzelmi és gondolkodási mintáit (a „népleket”) ki

lehesen alakítani hatásos, a saját előre meghatározott céljainknak megfelelő válaszokat. Ehhez pedig – szeretnénk újra aláhúzni – **nem kell hazudni, csupán leegyszerűsíteni és átélhetővé (sőt, ami a politikai kommunikáció csúcsa: narratívát szöve replikálhatóvá) tenni az általunk terjeszteni kívánt politikai igazságot.**

5.2. A narratíva mint olyan létének tagadása

Bár az ellenzéknek is megvannak a maga narratívái, valójában tagadja a fogalom létezését: mivel a leftist mindset szerint „az igazság” abszolút és mindentől független, **legtöbbször tudomást sem vesz az egyes tartalmak narratív kontextusáról**, s egy-egy gondolategyre, egy-egy tényállításra reagál csak, jellemzően „az igazság keresése” (választóknak történő megmutatása) jegyében. Ennek egyik megjelenése, hogy zsákutcás módon az ellenzék sokszor **olyan tartalmakat** – sőt narratívákat – **sulykol, melyeket a Fidesz**, többnyire a nemzeti-narratíva révén, **már régen fölülkeretezett**. Ilyen például a Nyugat-narratíva, illetve a piacosító, nyugatos konszenzus elemei. Ezeket a Fidesz – ahogy azt kifejtettük már a „magyar modell”-narratívánál – hatékonyan a rendszerváltáshoz kötötte, melyben a nép többsége, nem közelítvén meg az osztrák életszínvonalat (sőt átélve többek közt a szocialista–liberális kormányzás „elmúlt nyolc évét”), csalódott, és inkább a változásokat ígérők felé fordult. Ezen fölül „a Nyugatra” mint tekintélyre való hivatkozást hatékonyan parodizálja a nemzeti-narratíva: „*[m]íg negyed századdal ezelőtt még mindig Moszkva volt a megkérdőjelezhetetlen hivatkozási pontjuk, addig ma Brüsszelre és a Nyugatra hivatkoznak, s eközben fel sem merül bennük, hogy esetleg nem is »egy« Nyugat van, hogy ott is vannak értékviták, rivalizálnak egymással politikai világnézetek, van idegengyűlölet, antiszemitizmus, a nemzetközi viszonyokban ott is saját érdekeiket követik az egyes nemzetek, és ebből keletkezhetnek diplomáciai konfliktusok. (...) Ha elfogadjuk előfeltevéseiket [az ellenzékiekét], a magyarok biztosan nem nyerhetnek.*”¹⁶⁸ Minderre pedig az ellenzéknek **nincs az egész (nemzeti-)narratívát ismerő, azt fölülkeretező válasza, csupán részválaszai**, melyek azonban a narratívát vallók „alternatív valóságában” máshogyan csapódnak le, mint azt a leftist mindset (bízva az „igazság erejében”) elvárná. Erre jó példa az az eset, amikor a Gyurcsány Ferenc volt miniszterelnök és jelenlegi pártelnök (Demokratikus Koalíció) érdekltségébe tartozó Altus Zrt. megbízást kapott az Európai Uniótól, amit Csepreghy Nándor helyettes államtitkár a következő kérdéssel kommentált: „*A politikai függetlenséget hirdető bizottság hogyan adhat hálapénzt Gyurcsány Ferencnek?*”¹⁶⁹ Erre az ellenzéki válasz „az igazság kimutatása” volt: nem arra kapta a megbízást, nem is kap annyi pénzt stb.,¹⁷⁰ pedig a narratíva szempontjából az idézett mondatban nem a megbízás konkrét attribútumai az érdekesek, hanem a „hálapénz” kifejezés: az, hogy a Nyugat kvázi ezzel a megbízatással „fizeti ki” a „nemzetietlen”, továbbra is „bőszen hazaáruló” „muszkavezetőt”. Ebben a narratív kontextusban a DK magyarázkodása a pályázat „igaz tartalmáról” rögtön

fölülkereteződik, nem lesz több, mint szerecsenmosdatás, mellyel ahelyett, hogy ők kerezték volna fölül a narratívát, sokkal inkább csak megerősítették azt.

Egy másik megjelenése ennek a gondolkodási hibának az állandó **„számháborúzás”**: **dobálózás a statisztikai adatokkal és a költségvetési számokkal**, mintha ezek a választók fejében a politikai narratíváktól függetlenül, saját „igazságtartalmuknak” megfelelően értelmeződnének. A leftist mindset főleg azért követi ezt a taktikát, mert szerinte a Fidesz-kommunikáció sikere abban áll, hogy tudatlan, tájékozatlan embereket ér el, akik azért hiszik el a fideszes „hazugságokat”, mert nem ismerik a tényeket, „az igazságot”, s nem rendelkeznek megfelelő háttér-információkkal. Az említett számok viszont – szól a leftist mindset érvelése – „az igazság” manifesztációi, melyek bármilyen „tényszerűtlen” érvelés alól képesek kihúzni a talajt. Ez azonban a legtöbb esetben nem így működik, az egyes narratívák koherenciájának (érzelmi) ereje ugyanis jellemzően vonzóbb, mint hogy azt néhány szám képes legyen megbontani. Az adatok, s egyáltalán „az igazság” valójában nem kiemelkedő részelemei a narratíváknak, így azok hallatán a befogadók vagy ignorálják őket („nyilván hazugság”), vagy olyan módon értelmezik (eltérően a leftist mindset értelmezésétől), hogy az már ne okozzon saját narratívájukban koherenciazavarokat.

5.3. A leftist mindset argumentatív kísérletei: gumicsont-mém és lázadás az orbáni tematizáció ellen

A tematizációs képesség hiánya az egyik leggyakoribb és legfőbb kritika, amelyet a demokrata ellenzékkel szemben kritikusai általában fölhoznak. Lényegében két dolgot szoktak itt kiemelni: egyrészt azt, hogy az ellenzéknek nincsenek saját témái, amelyekkel „tematizálhatnak a közbeszédet”, s így ahelyett, hogy formálnák a nyilvánosságot, csak a Fideszre reagálnak; másrészt pedig, hogy egy ügyet sem tudnak rendesen végigvinni, magyarán, ha történik is valami olyan eget rengető botrány, melybe „bele kéne buknia a kormánynak”, az ellenzék nem tudja a kérdést napirenden tartani, mert – képletesen szólva – percekben belül jön egy újabb ügy, és akkor azon kezd el rágódni. **Erre válaszul jelent meg a közbeszédben a „gumicsont” kifejezés**, amely azokat a témákat hivatott jelölni, melyeket a kormánypártok „dobnak be” annak érdekében, hogy eltereljék a figyelmet a „valódi kérdésekről”. Ahogy Szergej Gurijev fogalmaz, az információs diktatúrákban „[a] hatalom (...) egyfolytában tematizál. Naponta dob be a köztudatba új és új témákat, állhíreket generál, valóságos híreket fordít ki összefüggéseikből.”²¹⁷¹

Funkcióját tekintve a gumicsont-mém **egy összekötő eljárásra ad lehetőséget**: mivel struktúráját tekintve két bármilyen eseményt képes összekötni annak függvényében, hogy a közlő melyiket tartja fontosabbnak (tehát a közlő értékrendje/szándékai függvényében – vice versa – bármi lehet „az igazi kérdés” és bármi a „gumicsont”), így a mém megteremti a lehetőséget egy „igazi kérdés” kijelölésének, megkönnyítve annak „végigvitelét” a párhuzamosan fölmerülő témák között. Ez az egyszerű argumentációs-

logikai trükk azonban **csak akkor hatásos, ha a hallgatóság is elfogadja** azt az igazikérdés–gumicsont fölosztást, amit a közlők kínálnak neki. A probléma itt kezdődik: mivel **a leftist mindset alapvetően magából és nem a meggyőzendő választókból indul ki**, hajlamos arra, hogy vagy – szerinte magától értetődően – az orbáni tematizációs kísérleteket bélyegezze gumicsontnak, vagy „az igazság keresése” jegyében jelölje ki azokat (ilyen például a halálbüntetés témája, amit többen gumicsontnak bélyegeznek, mondván, hogy úgysem lehet bevezetni). Márpedig **egy tematizációs kísérletre nem ezek, hanem részletes argumentációs-logikai elemzés és persze az adott politikai szereplő politikai céljainak alapján kell válaszolni**. Ez utóbbiak alapján kell tudnia eldönteni, hogy az vajon képes lenne-e az adott vitában olyan szellemes, frappáns formában kifejteni a gondolatait, fölülkeretezni a másikat, sőt akár át is keretezni az egész vitát egy másik témába (avagy saját politikai igazsága narratívájába), hogy azzal a vitapartner kommunikációját legyőzze, érveit a hallgatóság számára neveltségessé tegye, s végül hatásosan meggyőzze a publikumot, vagy sem. Ahhoz azonban, hogy ezt meg tudják valósítani, **végbe kellene mennie az ellenzék politikai gondolkodása nyelvi fordulatának**.

6. Összegzés

Egy információs diktatúrát csak akkor lenne érdemes ideológiavezéreltnek tekinteni, ha abban, amit a rendszer működéséből effektíve látunk, a lehető legösszetettebb – és még koherens – szisztémát, magyarul **a rendszer legfeszesebb leírását egy ideológia jelentené**. Máshogy fogalmazva, egy ideológiavezérelt rendszerben az ideológián túl az összes többi tény és ismeret csak „szervezett káoszként”: rendszertelen vagy az ideológiából következő, de önálló, rendszerszervező erőt nem képviselő elemként jelenne meg. Így az ideológia jelentené a rendszer mélységi vonását. **Ha azonban a rendszer legfeszesebb leírásának egy nem ideológiatípusú leírás bizonyul**, akkor az a leírás lesz a mélységi vonás, s **minden olyan tézis, amely ideológiát föltételez** (beleértve az attitűdleírásokat is), felszíni vonássá, azaz **fedőideológiává lényegül. Megideologizálásnak** azt nevezzük, amikor a nem ideologikus mélységi vonás elemeinek csoportjait külön-külön „elvekké”, „mozgatórugókká” aggregálják, s ezeket az aggregátumokat rendezik koherens rendszerbe. Narratívák, politikai valóságok vagy akár a koherens narratívába nem rendeződő elvek ilyen módon történő képzése a **politikai kommunikáció** talán legfontosabb része, iránya és érzelmi töltete pedig ugyanúgy lehet pozitív, mint negatív – az adott politikai célok függvényében.

Nem felejthetjük el azonban a diszkurzív politikatudomány ama alapismeretként kezelt fölismerését, miszerint *„a politikai valóság jelentést hordozó szimbólumok és nyelvi formák révén létezik. Ezek nem leplei és díszei, kiegészítő és árnyaló tényezői valami »igaz« és »mély« realitásnak, hanem az igazi és mély valóság hordozói. (...) A politika jelenség-*

formája nem a hatalom, az állam, az érdekküzdelem vagy valami intézményi realitás, hanem a »zűrzavaros« nyelvi fenomén, amelyben mindezek egzisztálnak, és amelyek révén a cselekedetek részévé lesznek.¹⁷² Ennek megfelelően még az információs diktatúrák legfeszesebbnek talált leírásai sem maguk a valóság, hanem „más anyagból vannak szöve”: szükségképpen korlátozott modellek. Soha nem lehet kizárni, hogy az igaz és mély realitást (ha van ilyen) le lehet írni egy a vizsgálat során mélységi vonásnak bizonyuló tézisnél még feszesebb, még jobb fogalmi kerettel operáló modellel (sőt akár egy ideológiával) is. Ha azonban megvizsgáljuk a 2010 után Magyarországon kialakult információs diktatúrára vonatkozó leírasi kísérleteket a posztkommunista maffiaállam téziséhez képest, kijelenthetjük, hogy ez esetben ez még várat magára.

A versengő rendszerleírások tudományos szempontból történő összevetésére jellemzően – belső koherenciájuk vizsgálatán túl – a feszesség fogalmát használtuk, azonban természetesen nem tagadjuk, hogy nem ez az egyetlen mérce, amely alapján az egyes fogalmi keretek osztályozhatók. **A feszességgel legalább egyenértékű (ha nem fontosabb) az egyes elméletek használhatósága,** tehát egyrészt, hogy az adott modell mennyire könnyen kezelhető, mennyire plasztikus fogalmakkal dolgozik, másrészt pedig, hogy kommunikációs szempontból mennyire felel meg a (politikai) céloknak, és persze, hogy mennyire támadható. Ezen szempontok vizsgálatára e tanulmány keretein belül alig-alig tértünk ki, ám ki merjük jelenteni, hogy **a posztkommunista maffiaállam** Magyar Bálint-féle **modellje egy olyan, rendkívül szerencsés konstrukció,** amely megkapó, szellemes és – kritikai szempontból – a „néplélekkel” és a hétköznapi tapasztalatokkal találkozó fogalmakkal mutat rá olyan összefüggésekre, melyeket más leíró keretben nem lehet látni, s így összefüggően elbeszélni sem. Összehasonlítva a rendszer fogalmi keretein belül mozgó s ezzel azt legitimáló „irányított nemzeti kapitalizmussal”, a történelmileg rendkívül leterhelt és erőltetett, többszörös metaforikus-sága miatt revelatív erővel aligha rendelkező „fasisztoid mutációval”, vagy akár magával az orbáni „munkaalapú társadalom” modelljével, a posztkommunista maffiaállam tézise mind a feszesség, mind az érthetőség, mind pedig a politikai használhatóság szempontjából **messze kiemelkedik versenytársai közül.**

Mindazonáltal több elemző elutasítja ennek a modellnek a használatát. Ők egyrészt Sárközy Tamással értenek egyet, aki szerint egy politikai kommunikációs szempontból ennyire megnyerő, nem a kormányzástan hagyományos, „píszí” nyelvét használó modellt „nem helyes tudományos szociológiai elemzésnek tekinteni”.¹⁷³ Azonban szerintünk tökéletesen hibás az a gondolkodás, miszerint van egy tiszta, „főlsőbbrendű”, így véletlenül sem közérthető tudományosság, mellyel szemben áll bármi, ami adott esetben közérthető, így természetesen nem tudományos, sőt egyenesen „demagóg”. Egy egzakt definíciókon nyugvó, részletesen kifejtett modell magyarázó erején és logikai feszességén nem változtat semmilyen irányba, hogy azt a befogadói milyen számban és mennyire jól értik – magyarán a blikkfangos modell is lehet helyes, pont úgy, mint a hosszú, latin kifejezéseket használó helytelen. Ha pedig egy kellően erős modellt még értenek is az emberek, az inkább tekintendő szerencsének, hiszen így megvan rá a lehetőség,

hogy a fogalmi keret néhány tucat akadémiuson túl másokhoz is eljusson, s így az utóbbiak is magukévá tegyék a körülöttük lévő valóságot leíró modell kategóriáit.

Másrészt az említett elemzők azt mondják, hogy az, hogy a maffiaállam-tézis szerint „*az informális hálózatban (...) mindent és mindenkit végső soron a »hatalmi-vagyonosodási logika« mozgat*”, „*megfelel a politika közkedvelt, ámde (...) igen leegyszerűsítő fölfogásának*”.¹⁷⁴ Amellett, hogy válaszul részint megismételnénk a fentebbieket a közkedveltség és a tudományosság össze nem függéséről, részint pedig rámutatnánk, hogy a leírásunk az idézet által sugallt képnél sokkal részletesebb és szélesebb körű, érdemes ugyanennek az álláspontnak egy színvonalasabb (egyszersmind érdekesebb) képviselőjét is megidézni. Székely János szerint a posztkommunista maffiaállam tézise egy, a magyar közéletben gyakori gondolkodási hibába esik, melyet úgy hív, hogy „*az egységes magyarázat csábítása*”. Szerinte „*tévedés azt mondani, hogy »a korrupció maga a rendszer«, vagy hogy »ez maga a fasizmus«. Nem biztos, hogy egyetlen tényből vagy ténnyel, egyetlen kifejezéssel meg lehet magyarázni a rendszer rossz voltát. Még csak az se biztos, hogy ha több ilyen körülmény van, akkor egymásból következnek.*”¹⁷⁵ Ezt pontosabban megértjük, ha hozzáolvassuk Székely egy korábbi megjegyzését arról az elvről, „*amiből minden becsületes történész kiindul, hogy (...) a dolgok egyvalahogyan történnek, és nem lehet találgatással rájönni, hogyan. (...) Minden történésnek léteznek konkrét okai, céljai, indítékai, legfőljebb nem ismerjük mindet, de ha nem, akkor ezt a hiányt kell mellébeszélés nélkül regisztrálni.*”¹⁷⁶ Ezt a történelmi alapelvet tiszteletre méltónak találjuk, a leíró szociológus szemével azonban egyúttal kénytelenek vagyunk belátni, hogy a valós célok és indítékok föltárása – minthogy tudatállapotra vonatkozó állításokról beszélünk – végső soron hiábavaló vállalkozás, s csak parttalan vitákhoz vezet. Ilyenformán a szociológiai elemzés (mint amilyen a maffiaállam-tézis) nem is célozza, hogy föltárja a történések tényleges okait és rekonstruálja a működtetők valóságos motivációit, hanem egész egyszerűen abban próbálja meg a lehető legösszetettebb – és még koherens – szisztémát megtalálni, amit a rendszer effektív működéséből lát. Márpedig ezen az elven igenis létrehozható egy modell, amely bármilyen tényt/körülményt képes befogadni, ami nem okoz benne kardinális belső ellentmondásokat.

Harmadrészt föl szokták róni ennek a fogalmi keretnek, hogy ahelyett, hogy az egymással „*élet-halál harcot*”¹⁷⁷ vívó oldalak kibékítésén, netán egy jövőbeli „*nagykoalíció*”¹⁷⁸ eszmei előkészítésén fáradozna, udvarol a „*hideg polgárháború*”¹⁷⁹ képzetének, mely szerint a magyar belpolitikában nem mások, mint egymástól alapvetően különböző s mély árkokkal elválasztott tömbök: demokraták és antidemokraták (avagy nemzetiek és nemzetietlenek) küzdenek egymással. Ez a küzdelem ebben a narratívában „*a fundamentális Jónak a fundamentális Rossz elleni harcaként*”¹⁸⁰ ábrázolódik, ahol a két fél még egymás létjogosultságát sem ismeri el – és a maffiaállam tézise, szól a vád, csak munióit ad e szembenállás folytatásához.¹⁸¹ Valójában azonban a helyzet épp ennek a fordítottja: a maffiaállam-tézis az, amely megadja az értelmét, megvilágosítja a kontúrjait a szembenállásnak azzal, hogy szociológiai és politológiai érvek sokaságával kimutatja, hogy az említett felek eltérő, nem szakpolitikai, hanem annál fontosabb: *rendszerpolitikai* szemléletet képviselnek és valósítanak meg kormányon. Ha pedig ennek figyelembevételével,

határvonalnak ezt tekintve rekrutálódnak az egyes oldalak tagjai, akkor a tömblogika már nem értelmetlen vagy „törzsi”, hanem egész egyszerűen a realitásokhoz alkalmazkodó.¹⁸² Véleményünk szerint **mindenképp le kellene számolni azzal a hamis közép-utassággal**, amely vitára se méltatja azokat az érveket, melyek esetleg arra a következtetésre jutnának, hogy vannak a liberális demokrácia játékszabályai szerint kibékíthetetlen ellentétek az egyes oldalak között, és amely az „értéksemlegesség” és a „mértéktartás” jegyében végletekig sulykolja a felek demokrácián belüli egyenjogúsítását, ugyanis ez a hamis közép-utasság – amellet, hogy elveszíti kapcsolatát a valósággal – tulajdonképpen **nem más sürget, mint a rendszerbe való mihamarabbi betagozódást.**

A demokrata ellenzékieknek nem csupán azt kellene belátniuk, hogy milyen rendszerben élnek, s ebből levonni a gyakorlati politikai konzekvenciákat, hanem azt is, hogy miért olyan fontos az általunk használt nyelvi, funkcionalista szemléletmód. Amíg nem értik, hogy miért van szükség a kommunikációs kooperativitás fölmondására, a különböző narratívák teljes körű megismerése és argumentációs-logikai vizsgálatára, s végül ezek alapján miért kell a választókra hangolt üzeneteket megalkotni és hangoztatni, nos, addig még a posztkommunista maffiaállam tézisének sem fogják tudni „biztos kézzel” használni, még az sem fog számukra garanciát nyújtani a kommunikációs, tehát politikai sikerre. **A politikai kommunikáció hidegen professzionális megközelítésének megértése és magunkévá tétele nélkül teljesen reménytelen minden politikai térnyerés, alighanem általában is, de egy olyan közegben egész biztosan, ahol az egyik főszereplő ezt a megközelítést alkalmazza.** A Fideszben láthatóan megértették, hogy milyen olcsó a szó, milyen filléres költség és milyen hatékony játékszert, milyen hatásos fegyver is. Ez az egyik dolog, amit a demokrata ellenzék eltanulhatna a Fidesztől. A másik maga a nemzeti-narratíva, pontosabban annak belátása, hogy szükséges egy olyan nagyszabású, közösségteremtő erőt hordozó vízió, melyet a választók nem csupán az identitásuk részévé tudnak tenni, hanem akár replikálni is tudják azt, tehát tovább is tudják adni másoknak. Meggyőződésünk, hogy a demokrata ellenzék sikerének alapvető feltétele egy ilyen narratíva léte.¹⁸³

Az pedig, hogy az utóbbi időben az orbáni maffiaállam a varázsából láthatóan sokat veszített, ne tévesszen meg senkit: nem kommunikációs paneljeinek megkopása, hanem az azokat hangoztatók (éppen korrupciós ügyek által kiváltott) hitelességi válsága idézi ezt elő. A nemzeti-narratívát senki sem keretezte fölül, tehát továbbra is könnyedén használható egy másik erő, például a szemünk előtt néppártosodó Jobbik által, mely föltehetően éppen ugyanolyan maffiotikus kormányzást palástolna ezzel a narratívával, mint azt a jelenleg regnáló hatalom teszi.¹⁸⁴ De amíg se az ellenzék vezetői, tagjai, se a politikai elemzők nem lesznek képesek narratívákban és nyelvi formákban gondolkodni, és főként: kilátni saját narratíváikból és ledobni saját axiómaikat, addig nem tudják megérteni a magyarországi politikát, annak diszkurzív környezetét, s addig a benne lévő folyamatoknak nem lehetnek tudatos alakítói, csak tudattalan, sodródó szereplői. Mert ebben a környezetben a komoly szereplők közül momentán **csak Orbán Viktor látszik érteni igazán, hogy miről is szól ez a játék.**

Jegyzetek

- 1 Jelen írás elkészültéhez Benkó Balázs nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Köszönöm továbbá Boris János, Bozóki András, Eörsi Mátyás, Iványi György, Lengyel László, Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia értékes megjegyzéseit, tanácsait.
Kiemelések mind tőlem. Az idézett szövegek eredeti kiemelésait, amennyiben nem illeszkedtek a tanulmány jelölésrendszerébe, eltávolítottam. A jegyzetekben szereplő linkek utolsó letöltésének dátuma (a kézirat leadásának napja): 2015. július 30.
- 2 Láncki András: Négy tétel a nyolc évről. *Heti Válasz*, 2010/14.
- 3 Sergei Guriev–Daniel Treisman: The New Dictators Rule by Velvet Fist. *The New York Times*, 2015. május 24. (http://www.nytimes.com/2015/05/25/opinion/the-new-dictators-rule-by-velvet-fist.html?_r=0) Ld. még Zentai Péter interjúja Szergej Gurijevvel: Az információs diktatúra természetrajza. *Figyelő*, 2015/23.
- 4 Andor Mihály dichotómiája. Andor Mihály: Megszállott vagy gazember? *Élet és Irodalom*, 2013/33.
- 5 Békesi László kifejezése. Békesi László: A maffiaállam gazdaságpolitikája. In: Magyar Bálint–Vásárhelyi Júlia (szerk.): *Magyar Polip – a posztkommunista maffiaállam 2*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2014.
- 6 Bod Péter Ákos: Minden mozog, csak a gazdaság nem. *Index.hu*, 2014. március 7. http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2014/03/07/bod_p_ertekeles/ Bod részletesebben kifejti ezt egy frissebb interjújában: „*Ma már olyan sok van nálunk ezekből a nem szokványos, a korábbi bevett gyakorlattól eltérő, a vonatkozási kerethez képest sajátos megoldásokból, hogy az elemzők is hajlanak arra, hogy elfogadják a kormányzat, illetve a kormányfő öndefinícióját, amelyet kezdetben csak afféle politikusi nagyotmondásnak hittek. (...) amit a miniszterelnök mond, azt komolyan gondolja: ami a szemünk előtt zajlik, az nem valaminek a korrekciója, nem túlhajtott reakció egy korábbi elhajlásra, hanem egy alternatív világkép nyomán egy merőben új szisztéma kiépítése.*” Rádai Eszter interjúja Bod Péter Ákossal. Bod: Esetükben a horizont talán kicsit alacsonyabb. *Élet és Irodalom*, 2015/22.
- 7 Horn Gábor: Mélyen hívó polipok. *Élet és Irodalom*, 2013/32.
- 8 https://en.wikipedia.org/wiki/Occam%27s_razor/; <http://plato.stanford.edu/entries/simplicity/>
- 9 Lakner Zoltán találó kifejezése. Lakner Zoltán: *Négy fordulat. (Baloldali útkeresés)* Jelenkor Kiadó, Pécs, 2014. 110. o.
- 10 Orbán Viktor: Megőrizni a létezés magyar minőségét. *Nagyítás*, 2010. február 17. (Ezen írás a Fidesz elnöke Kötcsén, 2009. szeptember 6-án elmondott beszédének rövidített, szerkesztett változata, mely később csak mint „kötcei beszéd” vált széles körben ismertté.)
- 11 Orbán Viktor: A munkaalapú állam korszaka következik. A miniszterelnök beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban. Tusnádfürdő (Báile Tuşnad), 2014. július 26. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik
- 12 Jó példa minderre Sárközy Tamásnak a második Orbán-kormányról szóló monográfiája (Sárközy Tamás: *Kétharmados túlzáskormányzás (avagy gólerős csatár a mély talajú pályán)* Park Könyvkiadó, Budapest, 2014). Sárközy, jogtudós lévén, hosszan elemzi a 2010 óta regnáló hatalom jogszabályi változásait (az Alaptörvényt, a kormányzati vezetők jogállásának átalakításait stb.), és ott beszél is „*de facto* *prezidenciális rendszerről*” (177. o.), mégis például Simicska Lajosról ugyan leírja, hogy „*a Fidesz nagyon jelentős informális gazdasági hatalmának egyértelmű irányítója*” (55. o.), továbbá némileg igazat ad Debreczeni Józsefnek abban, hogy „*Orbán a Fidesznek nemcsak vezére, hanem – Simicska Lajos segítségével – mintegy*

- tulajdonosa is*” (180. o.), az egykor a maffiaállam szerves részét jelentő csúcsolegarcha neve a közel 400 oldalas könyvben mindössze négyszer jelenik meg, többnyire félmondatokban (ezekből kettőt idéztünk). Politikai és gazdasági hatalma és befolyása jelentőségének részleteiről, egyáltalán a rendszerben betöltött szerepéről pedig a könyvből gyakorlatilag semmit sem tudunk meg, hiába tekintí mindezt maga Sárközy is nagyon jelentősnek.
- 13 Vö. azzal a wittgensteini megállapítással, mely szerint „*egy szó jelentése – használata a nyelvben*” (avagy, ahogy Esterházy interpretálja, „*a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van*”). Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998. 42. o. (43. §)
- 14 Bencsik Gábor: Baj van, fiúk. *Mandiner.hu*, 2014. december 3.
http://mandiner.hu/cikk/20141203_bencsik_gabor_baj_van_fiuk
- 15 Ungváry Rudolf: *A láthatatlan valóság (A fasisztoid mutáció a mai Magyarországon)* Kalligram, Pozsony, 2014.
- 16 Ungváry Rudolf téved, amikor azt állítja, hogy „*a maffiaállam csupán megfélemlítéssel rendel magá alá a társadalom többségét. (...) Az orbáni rendszer a választók jelentős részét képes magának megnyerni, amire a pusztá maffiaállam képtelen, különösen akkor, ha csak a maffiasága válnék totálissá.*” (Ungváry: *A láthatatlan...* 45. o.) Ungváry – tévesen – a klasszikus maffia ethoszát veszi alapul, magyarán elfelejti, hogy itt nem maffiáról, hanem maffiaállamról beszélünk, amely egy *sui generis*, a patriarchális családi minta fokozásaként definiált rendszer, ami praktikus okokból a demokrácia kulisszái között kénytelen – és tud – működni. Hasonlóképp téved Bokros Lajos is, amikor a mai magyar maffiaállamot, bár nevén nevezi, olyan populistá, modernizációellenes jelenségként értelmezni, amelynek alapvető jellemzője, hogy ha megvalósítja programját, akkor az ország tönkretétele okán, ha pedig nem, akkor saját „populista lényegének” föladata okán bukik meg. (Bokros Lajos: *Képzelt varázsló és törpe bohóc. Modernizáció és populizmus a huszonegyedik századi Magyarországon. Élet és Irodalom*, 2015/10.) A kommunikáció értelme ti. éppen az, hogy *valamilyen* arcot adjanak a rendszer tetteinek – s ebbe az „ország tönkretételének” átmászkirozása is beletartozik. (Bövebben ld. Madlovics Bálint: A törpe bohóc talmi dicsősége. *Élet és Irodalom*, 2015/11.)
- 17 Jó példa erre a magyarországi menekültprobléma kormánypárti kommunikációja, melyet átítatnak a – tanulmány harmadik, következő részében elemzett – nemzeti-narratíva toposzai, ld. például Orbán Viktor előadása a XXVI. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban. Tusnádfürdő (Báile Tusnad), 2015. július 25. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_eloadasa_a_xxvi_balvanyosi_nyari_szabadegyetem_es_diaktaborban
- 18 Nagy Gergely Miklós interjúja G. Fodor Gáborral: A rendszer igazságait védem. *Magyar Narancs*, 2015/8. (A fogalmat G. Fodor tisztázza blogbejegyzésében: http://gfg.blog.hu/2015/02/21/gfg_a_muveleti_teruleten_9_wermer_es_polgari_magyarorszag)
- 19 „*A miniszterelnök szerint egy szóban összefoglalható a Fidesz programja [a 2014-es országgyűlési választásra]: »folytatjuk.«*” http://mandiner.hu/cikk/20140319_orban_viktor_a_fidesz_programjarol_folytatjuk. Egyébiránt amikor itt „célokról” beszélünk, az valójában egy leegyszerűsítés, mely az autokrácia cselekvéseinek végkifejletét akarja jelenteni. Hogy a működtetők milyen célokat vettek a fejükbe, természetesen nem tudhatjuk.
- 20 Orbán Viktor: Nem leszünk gyarmat! A miniszterelnök ünnepi beszéde. Budapest, 2012. március 15-én. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/nem_leszunk_gyarmat_
- 21 Bódis András interjúja G. Fodor Gáborral: Nagy mellény helyett kijózanodást! *Heti Válasz*, 2015/17.
- 22 Mindkét fölszólalás teljes terjedelmében olvasható az Országgyűlés 2014. november 17-i jegyzőkönyvében: http://www-archiv.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fszoveg?p_uln=26&p_ckl=40&p_felsz=1&p_szoveg=&p_felszig=281

- 23 Bódis András interjúja: Nagy mellény...
- 24 Orbán: Megőrizni...
- 25 Ld. például Orbán Viktor: A nemzeti konzultáció nagyszerű érték. *Fidesz.hu*, 2011. április 1. <http://www.fidesz.hu/hirek/2011-04-01/orban-a-nemzeti-konzultacio-nagyszeru-ertek-video/>
- 26 Schmidt Mária: A demokrácia erkölcsi állapotáról. In: Uő: *Politikailag inkorrekt. (Esszék diktatúráról és demokráciáról)* XX. Század Intézet, Budapest, 2010.
- 27 G. Fodor Gábor: GFG a Centrális Erőtérben 3.: Plebejus demokrácia – az igazolás. *GFG blog*, 2014. szeptember 21. http://gfg.blog.hu/2014/09/21/gfg_a_centralis_eroterben_3_plebejus_demokracia_az_igazolas
- 28 Orbán Viktor fölszólalása az Országgyűlés 2010. július 22-i ülésnapján. http://www-archiv.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fszoveg?p_uln=28&p_ckl=39&p_felsz=1&p_szoveg=&p_felszig=173
- 29 Barcza György egy félmondata az Urbán Lászlóval, Oszkó Péterrel és Pogátsa Zoltánnal folytatott vitájából. Az Index összefoglalója: http://index.hu/gazdasag/2014/11/13/illiberalis_allam_urban_oszko_pogatsa_barcza/
- 30 Láncki András: Jog és politika határán. *Kommentár*, 2010/6. Hasonlóakat olvashatunk egy másik írásában is, ahol Láncki leszögezi, hogy „*az alkotmányozás elsősorban politikai folyamat, és nem jogalkotási procedúra. (...) Minden írott alkotmány a politika terméke, a jog ekként eszköze.*” Uő: Szükség van-e írott alkotmányra? In: Jakab András–Körösenyi András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. Új Mandátum, Budapest, 2012.
- 31 Sárközy: *Kétharmados...* 247. o.
- 32 Megadja Gábor: A nép nevében? Szuverenitás és demokrácia. *Látószög blog*, 2015. február 11. <http://latoszogblog.hu/blog/a-nep-neveben-szuverenitas-es-demokracia>
- 33 Stumpf András interjúja Schmidt Máriával. Schmidt: Sok az arrogancia. *Heti Válasz*, 2011/31.
- 34 Ld. például Török Gábor: Mindenki lehet kőműves. *Törökáborelemez*, 2014. szeptember 26.
- 35 Ld. például <http://mno.hu/eu/orban-konnyu-es-gyors-megallapodasra-szomit-percrol-percre-az-ep-bol-1044446>
- 36 G. Fodor Gábor: Brüsszel nem Moszkva. In: Uő: *GFGblog*. Századvég Kiadó, Budapest, 2014.
- 37 G. Fodor: GFG a Centrális Erőtérben 3...
- 38 G. Fodor Gábor: A farizeus Európa. In: Uő: *GFG...*
- 39 Schmidt Mária: Nemzeti kontra nemzetközi. In: Uő: *Nyugaton a helyzet változóban*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2013.
- 40 Schmidt Mária: Kényszerzubbonyban. In: Uő: *Nyugaton a helyzet...*
- 41 Schmidt Mária: Korunk hőse. In: Uő: *Politikailag...* Ld. még Uő: „Holocaustok” a huszadik században. *Magyar Hírlap*, 1999. november 13.
- 42 http://nol.hu/gazdasag/orban_nem_szeretjuk_a_kettos_mercet_de_meg_kell_egyelnunk-1307270
- 43 Az Inforádió/MTI összefoglalója. <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-557893>
- 44 Ld. például a Hír TV részletes összefoglalóját: Orbán visszautasította a Tavares-jelentést. 2013. július 2. <http://mno.hu/hirtvku/fold/vita-magyarorszagrol-az-ep-ben-1170314>
- 45 Schmidt ezzel talán arra utalt, amit G. Fodor is fejtegetett egy írásában, nevezetesen, hogy „*Magyarországon a baloldal nem úgy nőtt ki a földből mint a fű vagy a fa. Az embereknek egész egyszerűen megmondták, hogy ti most kommunisták vagytok, illetve jobban jártok, ha azok lesztek. Magyarországon ugyanis a baloldaliságot kikényszerítették.*” G. Fodor Gábor: Baloldal. In: Uő: *GFG...*
- 46 Schmidt Mária: Újra vívott régi csaták. In: Uő: *Nyugaton a helyzet...*

- 47 Orbán Viktor: Közeledünk a valódi felszabadulás felé. A miniszterelnök ünnepi beszéde 2013. október 23-án a Hősök terén. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/kozeledunk_a_valodi_felszabadulas_fele
- 48 Csuhaj Ildikó interjúja Láncki Andrásal. Láncki: Orbán tudja, mi a néplélek, és a politikában minden próba-szerencse. *Népszabadság*, 2014. október 2.
- 49 Pungor András interjúja Török Gáborral: Szervilis világ. *168 Óra*, 2014/40.
- 50 G. Fodor Gábor: Szabadság. In: Uő: *GFG...*
- 51 Exterde Tibor interjúja Láncki Andrásal. Láncki: Felbomlóban van, amit eddig kész ténynek vettünk. *Inforádió*, 2015. január 27. http://indavideo.hu/video/InfoRadio_-_Arena_-_Lanczi_Andras_-_1resz
- 52 Zárug Péter Farkas: Vázlat a második Orbán-kormány konfliktusainak megértéséhez. In: Tóth Gy. László–Lentner Csaba–Zárug Péter Farkas: *Kik támadják Magyarországot és miért?* Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.
- 53 Sárközy: *Kétharmados...* 247.
- 54 Schöpflin György: Fékek, ellensúlyok és a megoldatlan rendszerhibák. *Magyar Nemzet*, 2013. november 7.
- 55 Megadja: A nép...
- 56 Orbán: Nem leszünk...
- 57 Sárközy: *Kétharmados...* 248. o.
- 58 Tellér Gyula: Született-e „Orbán-rendszer” 2010 és 2014 között? *Nagyvilág*, 2014/3.
- 59 Ld. például http://hvg.hu/gazdasag/20130312_Orban_A_felsooktatas_forro_krumpli_most_n
- 60 Cszimadia Ervin: A mérgefog kihúzása. *Népszabadság*, 2014. szeptember 6.
- 61 Schmidt Mária: Egyszólamú Európa? In: Uő: *Politikailag...*
- 62 Orbán: Megőrizni...
- 63 Ld. például Novák Attila és Máthé Áron írásait a *Nemzeti Érdek* 2013/3. számában, vagy Schmidt Mária több esszéjét a már idézett kötetekben.
- 64 Csuhaj Ildikó interjúja. Láncki: Orbán tudja...
- 65 Exterde Tibor interjúja. Láncki: Felbomlóban van...
- 66 Schmidt Mária: Múlt és jövő. In: Uő: *Nyugaton a helyzet...*
- 67 Zárug Péter Farkas: Leviatán ébredése. In: Uő: *Leviatán ébredése. (Avagy illiberális-e a magyar demokrácia?)* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.
- 68 Tölggyessy Péter: Az Orbán-rendszer természete: 1. Lemaradó ország. *Komment.hu*, 2013. június 18. <http://www.komment.hu/tartalom/20130617-tolgyessy-peter-az-orbanrendszer-termeszete-1.html>
- 69 Orbán Viktor: Forradalom történt a szavazófülkékben. A miniszterelnök ünnepi beszéde a Vörösmarty téren. Budapest, 2010. április 25. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/forradalom_tortent_a_szavazofulkeekben
- 70 G. Fodor Gábor: Háború és háború. In: Uő: *GFG...*
- 71 Stumpf András interjúja Láncki Andrásal. Láncki: Kikérem magamnak! *Heti Válasz*, 2014/47.
- 72 Schmidt Mária: A bátorság próbája. *Valasz.hu*, 2015. február 10. <http://valasz.hu/publi/a-batorsag-probaja-109466>
- 73 G. Fodor: Farizeus...
- 74 Ezért nem állja meg a helyét Láncki András azon állítása, miszerint azok, akik szerint „a jelenlegi kormány kollektív bünszövetkezetként működik”, „morálisan zárójelbe teszik a népakaratot”. Láncki András: Baloldali ideológia. *Heti Válasz*, 2014/47.
- 75 Lakner: *Négy fordulat...* 109-110. o.
- 76 Sárközy: *Kétharmados...*

- 77 Érdemes megemlíteni, hogy Sárközy elköveti azt a hibát, hogy a kormány saját értelmezéseit veszi elemzése alapjául. A kormány hatékonyságát a szerint ítéli meg, hogy „a maga elé tűzött társadalmi-gazdasági célok többségét az adott kormányzati periódusban képes volt[-e] megvalósítani” (Ua. 47. o.), majd miután e célokhoz képest azonosít túlzásokat és „stílusos problémákat”, könyve végén javaslatokat fogalmaz meg a vadhajtások lenyesegetésére. Így azonban összekeveri a kormányzati kommunikációt a kormányzás szerkezetével, mely előbbinek a mozgástere más, mint a rendszeré. Máshogy fogalmazva, elképzelhető, hogy ilyen nemzeti-narratívát alkalmazhat egy nem maffiotikus rezsim is, így létezik a – nem feszes – kommunikációs paneleken belül mozgástér, azonban ez nem jelenti, hogy a rezsim effektív működésének is hasonló korrekciós lehetőségei volnának. A „túlzások” általa javasolt visszanyesései is jóformán a rendszer végét jelentenék. (Vö. Gadó Gábor: A türelmes tetszhalott. *Élet és Irodalom*, 2015/24.)
- 78 Ezt a magatartást gyakran tanúsítják például a Méltányosság Politikaelemző Központ munkatársai, ld. például Csery Péter–Koroncai András–Lakatos Júlia: Mi a gond a demokráciákkal, és orvosolható-e a baj? *Élet és Irodalom*, 2015/21.
- 79 Schmidt: Egyszólamú...
- 80 G. Fodor Gábor: GFG a Centrális Erőtérben 2.: A harmadik pólus. *GFG blog*, 2014. szeptember 15. (http://gfg.blog.hu/2014/09/15/gfg_a_centralis_eroterben_2_a_harmadik_polus). A bejegyzéssel egyetértésben Láncki András is úgy fogalmaz, hogy az Orbán–Simicska-konfliktus „értelmezhető úgy, hogy a politika autonómiájával szembeni informális – nem biztos, hogy szándék szerinti – kísérleteknek ellenáll a hatalom”. Csuhaj Ildikó interjúja. Láncki: Orbán tudja...
- 81 Az Országgyűlés 2015. március 2-ai jegyzőkönyve: http://www-archiv.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fszoveg?p_uln=50&p_ckl=40&p_felsz=1&p_szoveg=&p_felszig=333
- 82 Ld. például Stier Gábor: Az irányítottól a szuverén demokráciáig. *Magyar Nemzet online*, 2007. május 4. http://mno.hu/migr_1834/az-iranyitottol-a-szuveren-demokraciaig-447871
- 83 Ld. például <http://gepnarancs.hu/2012/05/orban-a-keleti-nyitas-fontossagat-hangszulozta/> A nemzeti-narratívának a keleti partnerekre történő kiterjesztéseként értelmezhető, amit Orbán az egyiptomi elnök fogadásakor mondott, nevezetesen, hogy „ne legyünk a világ tanítói, ne adjunk leckéket emberi jogokból, demokráciából”, vagy a még korábban, a rijádi látogatásakor elmondottak: „Mi nem azért jövünk ide, hogy kioktassunk bárkit emberi jogokból vagy modern világfelfogásból. Mi azért jövünk ide, mert tiszteljük az arab kultúrát, és elismerjük azt, ahogyan ők berendezték és a világ egyik legsikeresebb részévé tették a saját világukat.” Az MTI és a 444 összefoglalói: http://hvg.hu/itthon/20150605_Ne_adjunk_leckeket_demokraciabol_Orba; <http://444.hu/2015/02/05/orban-es-az-arab-vilag/>
- 84 Ld. például Bayer Zsolt: Levél Vlagyimir Putyinnak. *Magyar Hírlap*, 2015. február 17. (http://magyarhirlap.hu/cikk/17493/Level_Vlagyimir_Putyinnak). De Schmidt is úgy nyilatkozott Putyin magyarországi látogatásával kapcsolatban, hogy „van egy demokratikus Oroszország, amelynek egy demokratikusan választott vezetője látogat hozzánk. Érdemes tiszteletben tartanunk az orosz nép választását, döntését”. Angel Marianna interjúja Schmidt Máriával. Schmidt: Majd a kritika ideje is elkövetkezik. *Hír24*, 2015. február 11. <http://www.hir24.hu/belfold/2015/02/11/schmidt-maria-majd-a-kritika-ideje-is-elkovetkezik/>
- 85 Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája*. Noran Libro Kiadó, 2015. 249. o.
- 86 Schmidt Mária: Az internacionalista szocialista. In: Uő: *Nyugaton a helyzet...*
- 87 Láncki: Négy tétel...
- 88 Csuhaj Ildikó: Tellér Gyula tanulmányát mondta fel Orbán Tusnádfürdőn. *Népszabadság*, 2014. augusztus 2.
- 89 Tellér: Született-e...

- 90 Orbán: A munkaalapú...
- 91 Tellér: Született-e...
- 92 Ua.
- 93 Vita tárgyát képezi, hogy Orbán pontosan milyen értelemben használta beszédében az „illiberális” jelzőt, a narratív kontextusból azonban egyértelműnek tűnik, hogy a szó a rendszerváltás rendszerével való szembehelyezkedést jelenti. Ez persze – éppen a narratívaelemek paravánjellege, logikai „lazasága” miatt – nincs ellentétben Zárug Péter Farkas megállapításával, miszerint az orbáni érvelés az illiberális „sztárállamok” érvelésével rokon, s így az „illiberális” szó a Zakaria-féle definíció szerint értelmezendő. Zárug: *Leviatán...*
- 94 Orbán: A munkaalapú...
- 95 Tellér: Született-e...
- 96 Barcza György: A magyar gazdasági modell. *Nemzeti Érdek*, 2013/3.
- 97 Orbán: Nem jóléti állam, hanem munka alapú társadalom épül. *fidesz.hu*, 2012. október 19. <http://www.fidesz.hu/hirek/2012-10-19/orban-nem-joleti-allam-hanem-munka-alapu-tarsadalom-epul-kepek/>
- 98 Matolcsy György: *Egységű és növekedés*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2015. 211. o.
- 99 Orbán Viktor: 2011 a megújulás, 2012 az elrugaskodás éve lesz. A miniszterelnök országértékelő beszéde. Budapest, 2011. február 7. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/2011_a_megujulas_2012_az_elrugaskodas_eve_lesz
- 100 Ld. például Szabó Péter–Fábián Tamás: A fideszesek nem mondanak le az internetadóról. *Index.hu*, 2014. november 3. <http://index.hu/video/2014/11/03/netado2/>
- 101 Erről részletesen ld. Soós Károly Attila: Sarcolás különadókkal: bevételsterzés, populizmus és az „idegenek” kiszorítása. In: Magyar–Vásárhelyi: *Magyar Polip – a posztkommunista maffiaállam...*
- 102 Láncki András: Mi a tét? *Heti Válasz*, 2014/12. Ez az érvelés aztán előkerül magasabb szinten is: az Egyesült Államok egykori budapesti nagykövete, Eleni Tsakopoulos Kounalakis memoárjában fölidézi, hogy 2010-ben a még ellenzéki vezér Orbán „katasztrófának minősítette az addig eltelt két évtizedet, mert szerinte a kommunista milliomosok, majd még nagyobb mondva: a bolsevik milliárdosok mindent elloptak”, Schmitt Pál korábbi köztársasági elnök pedig a következő kérdést szögezte részint a nagykövetasszonynak, részint a vele találkozó, a nagy külföldi cégek különadóztatását bíráló amerikai üzletembereknek: „*Tudták, hogy a száz leggazdagabb magyarból kilencvennyolc volt kommunista?*”
Idézi: Panyi Szabolcs: Lószar ez a sok дума a demokráciáról! *Index.hu*, 2015. május 15. http://index.hu/kulfold/2015/05/15/eleni_kounalakis_madam_ambassador_amerikai_nagykovet_budapest_hillary_orban/
- 103 Bencsik Gábor: Kapitalizmus magyar módra: innen merre van előre? *Mandiner.hu*, 2015. árpilis 22. (http://mandiner.hu/cikk/20150422_bencsik_gabor_kapitalizmus_magyar_modra_innen_merre_van_efore) Borókai Gábor ugyanebben a gondolatkörben bírálja Magyar Bálint koncepcióját: „*Magyar szerint az állam ma maffialogika szerint működik, holott mást sem tesz, mint azokon a területeken, ahol magunk is jó teljesítményre vagyunk képesek, felszámolja a globális céglogikára épülő régi hálókat, kiváltságokat, és versenyképes hazai cégeket hoz helyzetbe.*” Borókai Gábor: *Maffiaáalom. Heti Válasz*, 2013/25.
- 104 Tellér: Született-e...
- 105 Bencsik: Kapitalizmus...
- 106 Az egykulcsos adóról Tellér is ír, s úgy hivatkozik rá, mint a „teljesítménynyújtó társadalomrész” növelésének és a számára ideális környezet megteremtésének eszköze: „*A rendszerépítés szempontja akkor teljesül, ha a teljesítménynyújtó élet (...) anyagilag is vonzóvá, kívánatosná válik, s a tehetséges, szorgalmas emberek számára – vagy csak egyszerűen az átlagos*

- emberek számára – megéri, hogy a teljesítményújítók közé bejutásért külön jelentős erőfeszítést tegyenek. A demokratikus ciklusokban az új elvek szerint odaadott, az átlagosnál intenzívebb honorálás az átlagosnál intenzívebb teljesítményt vált ki, ami viszont megint csak növeli a honorálás lehetőségét. Ideális esetben – a kormányzat felől nézve – beindul a »honorálás-teljesítmény-honorálás« ciklus s vele a teljesítményújító társadalomrész növekedése.” (Tellér: Született-e...) Az adó, s egyáltalán a „teljesítményújító társadalomrész” privilegizált helyzete kapcsán pedig – részben válaszul a baloldali-egyenlőségpárti kritikákra – megjelenik kormányoldalról az egyenlőtlenség-segédnarratíva. Láncki András egy írásában kifejti ezt, egyetértően idézve Peregrine Worsthorne-t, aki szerint „a demokráciának is szüksége van valamilyen arisztokráciára (arisztói azt jelenti, a »legjobbak«), különben »egy állam által finanszírozott osztály nélküli társadalom atomizált társadalom lesz«. Vagyis semmiféle közösség nem formálódhat a legjobbak tekintélye nélkül. A demokrácia egyenlőségelve pusztítja a teljesítményt, az önuralmon és lemondáson alapuló mintát, s emiatt a hatalmon lévő élete rövid, csúnya és kegyetlen lesz, aminek meglesz a következménye az alattuk élőkre is.” (Láncki András: A legjobbak és a demokrácia. *Heti Válasz*, 2011/10.) Rogán Antal pedig ezzel összhangban a kormány nevében kijelentette, hogy „nem hiszünk az egyenlőségben, mert ahhoz le kell rombolni mindent, ami érték, el kell hurcolni mindenkit, aki értéket teremt”. <http://444.hu/2015/02/25/rogan-nem-hiszunk-az-egyenlosegben/>
- 107 Kis Miklós interjúja Bogár Lászlóval. Bogár: Elitünk afrikai szintű. *Hír24*, 2011. július 21. http://fn.hir24.hu/gazdasag/2011/07/04/bogar_interju/
- 108 G. Fodor Gábor: Közösség. In: Uő: *GFG...*
- 109 Tilo Schabert: *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Századvég Kiadó, Budapest, 2013. 67. o.
- 110 Csuhaj Ildikó interjúja. Láncki: Orbán tudja...
- 111 Sárközy: *Kétharmados...* 59. o.
- 112 Magyar Bálint: Az új nemzeti középosztály: szolgáló nemesek és udvari beszállítók rendje. *Élet és Irodalom*, 2012/10.
- 113 A kommunikált narratíva szempontjából – bár ott nem vagyonátcsoportosítás, hanem a nagy ellátórendszerek reformjainak véghezvitele céljából hangozott el – mindez igaz a második Gyurcsány-kormányra is, pontosabban a „totalitárius gyurcsányizmusra”, mely „egy olyan hatalomgyakorlás (...), amely a demokratikus intézmények paravánja mögött magát a liberális demokrácia eszméjét és gyakorlatát kezdi ki”. G. Fodor Gábor: Kormányzás: menedzselte demokrácia és a kormányzás-tudás (v)álsága. In: G. Fodor Gábor–Kern Tamás–Stumpf István (szerk.): *Hazárdjáték. (A szocialista-liberális kormányzás nyolc éve)* Századvég Kiadó, Budapest, 2010.
- 114 Friderikusz Sándor interjúja Tölgyessy Péterrel. *ATV*, 2014. április 9. <https://www.youtube.com/watch?v=HkzxQnhLdHo>
- 115 Nagyjából ugyanezt teszi, bevezetve a „centrális pártrendszer” fogalmát Tóth Csaba–Török Gábor: Az új pártrendszer. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 2014.
- 116 A magyar jobboldal természetrajza. A Méltányosság Politikaelemző Központ munkatársainak (Csizmadia Ervin, Csery Péter, Jenei András, Lakatos Júlia, Nagy Attila Tibor, Novák Zoltán, Paár Ádám) tanulmánya. *Élet és Irodalom*, 2013/20.
- 117 Tölgyessy Péter: Válság idején teremtett mozdíthatatlanság. In: Kolosi–Tóth: *Társadalmi...*
- 118 Kálmán Olga interjúja Magyar Bálinttal: Magyar: az állam maga a korrupció legfőbb szerve. *ATV*, 2015. május 25. <https://www.youtube.com/watch?v=rtx9mtnxQ4g>
- 119 Ungváry: *A láthatatlan...* 44. o.
- 120 Tellér: Született-e...

- 121 Székely János: Bárányvakság 8. – Az érthetetlen Trianon. *Parameter.sk*, 2014. május 9. <http://www.parameter.sk/rovat/paravelemeny/2014/05/09/baranyvaksag-8-az-erthetetlen-trianon>
- 122 Pataki: *Hosszú...* 51–71. o.
- 123 G. Fodor Gábor: Győzhetnek-e a magyarok? In: Uő: *GFG...*
- 124 G. Fodor Gábor: Kísérlet. In: Uő: *GFG...*
- 125 G. Fodor: Kísérlet...
- 126 G. Fodor: Győzhetnek-e...
- 127 G. Fodor Gábor: Sárkány ellen sárkányfű. In: Uő: *GFG...*
- 128 G. Fodor Gábor: Önbecsülés. In: Uő: *GFG...*
- 129 Kálmán Olga interjúja G. Fodor Gáborral. G. Fodor: A közmunka nem ad megélhetést 40 éven át. *ATV*, 2014. június 17. <https://www.youtube.com/watch?v=Od5tYnELaeE>
- 130 Barna L. Norbert és Sebes György interjúja Ungváry Rudolffal. Ungváry: Csak közben ebben az ország tönkremegy. *Népszava*, 2015. április 18. <http://nepszava.hu/cikk/1054614/1>
- 131 Ungváry: *A láthatatlan...* 20–30. o.
- 132 Ua. 13. o.
- 133 Ua. 19–36. o.
- 134 Ua. 107. o.
- 135 Kitűnően példázza ezt a fasisztoid mutáció 6. ismérve, a „nem a mieink” kirekesztése: nem ad választ arra a kérdésre, hogy mégis kik azok a „mieink”, hogyan és milyen szinten strukturált a „mieink” között lévő viszony stb., ellenben megragadja a rezsim kirekesztő, agresszív attitűdjét, mely – Ungváry állítása szerint – a fasizmus viselkedésével rokon.
- 136 Ungváry: *A láthatatlan...* 39. o. et al.
- 137 Pataki: *Hosszú...* 62. o.
- 138 Ungváry: *A láthatatlan...* 24. o.
- 139 Ua. 25. o.
- 140 Ungváry Krisztián: Az emlékmű és az emlékműmutyi. In: Uő: *Tettesek vagy áldozatok? (Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből)* Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.
- 141 Magyar: *A magyar maffiaállam...* 80–81. o.
- 142 Csepeli György: Magyar Bálint szavai. Előadás Magyar Bálint *A magyar maffiaállam anatómiája* c. könyvének bemutatóján. Budapest, 2015. június 1. <https://www.youtube.com/watch?v=zKEjzWgWV8>
- 143 A családfői, szigorú apafigurára emlékeztető kulturális minta alapján Orbán rendszerét lehet ugyan *paternalistának* is tekinteni, azonban ez az egy kifejezés nem írja le kellő mélységében a rendszert, hisz nem utal arra a patriarchális családfői szerepre, amit a maffiaállamban a Keresztapa betölt.
- 144 Ld. például http://hu.wikipedia.org/wiki/Csabai_kolb%C3%A1szfesztiv%C3%A1l
- 145 OTV Extra: Disznóvágás. 2009. február 14. <http://www.youtube.com/watch?v=wh4vD9OhUho>
- 146 <http://www.origo.hu/itthon/20121013-sok-kislanyt-meghagtak-orban-dalolaszik.html>
- 147 Ld. például http://fideszfigyelo.blog.hu/2014/06/28/orban_vizet_predikal_es_palinkat_iszik
- 148 http://index.hu/gazdasag/magyar/2010/06/08/ez_orban_29_pontja/
- 149 http://mandiner.hu/cikk/20141021_vege_az_ingyenes_palinkafozesnek
- 150 Orbán Viktor és Lévai Anikó: Ez máig egy kamaszos szerelem. *Story Magazin*, 2015/17.
- 151 G. Fodor Gábor: Férfiasság. In: Uő: *GFG...*
- 152 Sárközy: *Kétharmados...* 61. o.
- 153 http://hvg.hu/itthon/20150202_Orban_nevetseges_protokollhibat_kovetett
- 154 Ld. például http://hvg.hu/itthon/20130609_Foto_ilyen_kolbaszt_eszik_Orban_Viktor_ar

- 155 Orbán Viktor a terepen látogatta meg a mentésben résztvevőket. 2013. március 17.
<https://www.youtube.com/watch?v=hwyPzgVFbIA>
- 156 Orbán Viktor beszéde a 8. Puskás-Suzuki Kupa sorsolásán. Felcsút, 2015 március 26.
http://www.puskasakademia.hu/hirek/2015/03/26/orban_viktor_beszede_a_8_puskas_suzuki_kupa_sorsolasan
- 157 A Kossuth Rádió interjúja Orbán Viktorral. Orbán: Több egyeztetést, több harcosságot. 2015. március 6. <http://www.hirado.hu/2015/03/06/interju-orban-viktor-miniszterelnokkal/>
- 158 Benkő Balázs kifejezése. A következőkben többnyire olyan mémeket és toposzokat vizsgálunk, melyek különböző politikai vitámsorokban, interjúkban igen gyakran előfordulnak, így nem érezzük különösebb szükségét az előző fejezetekben megszokott sűrű idézgetésnek és lábjegyzetelésnek. Mindazonáltal a következőkben taglaltak szinte valamennyi eleme megtalálható például az *Esti Kommentár* c. műsor adásaiban, ld. például Csáki Judit, Ceglédi Zoltán és Pikó András beszélgetése Krug Emília vezetésével, ATV, 2015. május 11. <http://www.atv.hu/video/video-20150511-esti-kommentar-1-resz-2015-05-11>
- 159 És a professzionális politika logikájával is, alkalmasint, vö. G. Fodor Gábor: GFG illusztrál. In: *Uő: GFG...*
- 160 Magyar Bálint az ebben a szellemben fogant ellenzéki szólásokat szimplán „*racionális kritikának*” nevezi. Magyar: *A magyar maffiaállam...* 232. o.
- 161 A magyar jobboldal... Ennek s egyáltalán a leftist mindsetnek különlegesen eklatáns példája Bruck András, aki általánosan, a rendszer támogatóiról és szavazóiról írja, hogy őket „*nem politikai viszony*” köti a rendszerhez, „*hanem egy retardált szellemi állapot*”. Bruck András: A félelem rabjai. *Élet és Irodalom*, 2015/19.
- 162 Ld. például Ceglédi Zoltán: Le kéne szokni Kádár Jánosról. *Hvg.hu*, 2015. május 5. http://hvg.hu/velemeney/20150505_Le_kene_szokni_Kadar_Janosrol
- 163 Ld. például Herényi Károly: Konzultáció a gonoszságról. *Népszava*, 2015. április 30. <http://nepszava.hu/cikk/1055804-konzultacio-a-gonoszsagrol>
- 164 Orbán Viktor felszólalása az Európai Parlamentben. Strasbourg, 2015. május 19. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_felszolalasa_az_europai_parlamentben
- 165 Ld. például <http://nepszava.hu/cikk/540958-a-jobbik-kottajabol-jatszika-fidesz>
- 166 Ld. például Gréczy Zsolt: Miért nem ülünk le egy asztalhoz a Jobbikkal? *Gréczy Zsolt blogja*, 2015. május 17. http://sztarklikk.hu/greczy_blog/miert-nem-ulunk-le-egy-asztalhoz-a-jobbikkal/182943#
- 167 Szigetvári Viktor: Az ellenzéki megújulás jegyében meghirdetjük a radikális ösztinteséget. *Szigetvári Viktor blogja*, 2014. október 4. http://szigetvariviktor.blog.hu/2015/02/14/szigetvari_viktor_tisztujitason_elmondott_beszede
- 168 G. Fodor: Győzhetnek-e...
- 169 http://hvg.hu/enesacegem/20150419_Csepreghy_Gyurcsanyra_bizta_az_Europai_Bi Később maga Orbán is megszólalt az ügyben, tovább mélyítve az ügy nemzeti-narratívának megfelelő olvasatát: <http://napigazdasag.hu/cikk/46399/>
- 170 Ld. például Kálmán Olga interjúja Gyurcsány Ferencsel. Gyurcsány: Sokszor akartak eltaposni, de nem sikerült. ATV, 2015. május 28. <https://www.youtube.com/watch?v=oXHPRVUtZIE>
- 171 Zentai Péter interjúja: Az információs diktatúra...
- 172 Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003. 99. o.
- 173 Sárközy: *Kétharmados...* 376. o. Béndek Péter hasonlóan fogalmaz a blogjában: „*A Magyar Bálint által javasolt maffiaállam szó túl blikkfangos ahhoz, hogy szakszerűen leírja*

- a hatalomgyakorlás teljes spektrumát*". Béndek Péter: Mi is tehát ez az orbáni demokrácia? *1000 A Mi Hazánk*, 2014. november 2.
http://hafr.blog.hu/2014/11/02/mi_is_tehat_ez_az_orbani_demokracia
- 174 Koroncai András: A „Magyar Polip” vakságáról. *Méltányosság Politikaelemző Központ*, 2014. június 2. <http://meltanyosság.hu/content/files/A%20magyar%20polip%20vaks%C3%A1g%C3%A1r%C3%B3l.pdf>
- 175 Széky: *Báránnyakság...* 36. o
- 176 Ua. 21. o.
- 177 Tellér: Született-e...
- 178 Csizmadia Ervin: *A következő Magyarország. (Politikai együttműködés, nagykoalíció és társadalmi kohézió)* Méltányosság Politikaelemző Központ, 2015.
A könyv elektronikus formában jelent meg, letölthető innen:
https://play.google.com/store/books/details?id=cxW5BgAAQBAJ&rdid=book-cxW5BgAAQBAJ&rdot=1&source=gbs_atb&pcampaignid=books_booksearch_atb
- 179 Ld. például Tölgyessy: Válság idején...
- 180 Interjú Tölgyessy Péterrel. Tölgyessy: Van alkotmányos kiút a válságból.
In: Tóth Péter–Molnár Benedek–Németh Márton (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény. (Interjúkötet hazánk új alkotmányáról)* Stádium Intézet, 2014.
- 181 Ld. például Koroncai: A „Magyar Polip”...
- 182 Bővebben ld. Madlovics Bálint: A tömblogika és ami mögötte van. *Élet és Irodalom*, 2014/19.
- 183 Vö. Madlovics Bálint: Kiút a mostani ellenzékeségből. *Élet és Irodalom*, 2015/8.
- 184 Figyelemre méltó módon ugyanerre jut Tölgyessy Péter is a maga irányított kapitalizmus elmélete alapján: http://hvg.hu/itthon/20150507_Tolgyessy_Peter_Jobbik

• Lakner Zoltán

• **Értelmezések és értetlenség.**

• **Versengő rendszermagyarázatok**

Bevezető

Jelen írás kiindulópontját az a felvetés adta, hogy többet kellene tudni a „magyar poplip”, vagyis a maffiaállam terminológiájának elterjedtségéről és elfogadottságáról két évvel azt követően, hogy az erről szóló első tanulmánykötet napvilágot látott. A vizsgáldás horizontja azután kiszélesedett, elsősorban azért, mert a maffiaállam terminusának közéleti használatba vételét nagyban befolyásolja, hogy milyen egyéb értelmezési lehetőségek merültek fel a 2010 óta kiépülő és azóta megszilárdult Orbán-rendszerrel kapcsolatban. Ez a kiegészítő megjegyzés magában foglalja azt, hogy egy ponton biztosan egyetértés mutatkozik az apologéták és a kritikusok között: **a 2010-es választást követően valami új jött létre.** Olyasvalami, ami rendszerként értelmezhető, tehát van belső logikája és mechanizmusai mostanra bejáratódtak.

Am azt, hogy mi is ez a logika és mechanizmus-struktúra, nehezen tudjuk megragadni az 1989–1990-es rendszerváltás fogalomkészletével, egyáltalán, a demokráciát jellemző terminusokkal, viszont a demokrácia–diktatúra dichotómiára építő definíciós kísérletekkel szintén nehéz feltörni az Orbán-rendszer valódi természetét rejtő pánccelt. Éppen ennek tudható be, hogy viszonylag rövid idő alatt több (kritikai) értelmezési kísérlet is napvilágot látott, amelyekre e tanulmány kitérni igyekszik. Az eltérő értelmezéseknek sok közös pontjuk van, habár kétségtelenül kimutathatók a közöttük lévő különbségek, elsősorban a megközelítés módját, ebből adódóan a leginkább hangsúlyosnak tartott elemek megjelenését illetően.

Fontos már a kezdetnél jelezni, hogy e helyt nincs mód a rendszerértelmezések teljességre törekvő, enciklopédikus áttekintésre, de a merítés így is számos ismert elméletet felölel majd. Továbbá, sajnos nem áll rendelkezésre a kvantitatív vizsgálatához szükséges módszertani apparátus, ennél fogva nem tudunk beszámolni arról, hogy az egyes értelmezések mennyire elterjedtek, használatukat mely politikai csoportok vagy nyilvánosságsgzgmensek részesítik előnyben. Törekedni lehet viszont a legismertebb megközelítési módok megismerésére, eredetük magyarázatára, a közöttük lévő tartalmi kapcsolatok feltárására.

Az első, a probléma megközelítési módjait sorra vevő részt követően a rendszert támogató értelmezésekről esik szó, utána a rendszert kritizáló teóriákat tárgyaljuk, kitérve ezek összefüggéseire és a különbségekre. A tanulmány záró részében a levont következtetéseken túl felmerül a rendszer végének témája is, amivel több kritikai közelítés foglalkozik, anélkül azonban, hogy bármiféle katarzis-lehetőség merülne fel.

1. A rendszerleírások megközelítési módjai

Abban tehát egyetértés van, hogy 2010 korszakhatárnak minősül, bár rögtön a gondolatmenet elején hozzá kell tenni, hogy ennek a korszakhatárnak nem csak a pontos mi-benléte kérdéses, hanem az is, hogy az állampolgárok és a társadalom ebből a korszakváltásból egészen pontosan mit érzékeltek, valóban határvonalként tekintenek-e rá. Annyiból persze biztosan, hogy a rendszerváltást követően még sosem látott hosszúságú egybefüggő kormányzati kurzus kezdődött el, de hogy ez döntően megváltoztatta-e az életviszonyokat, vagy pedig már addig is létező folyamatokat erősített fel, az vita tárgyát képezi.

Érdekes módon épp e tekintetben esik egybe a kritikai értelmezések látásmódja, legalábbis közülük jó néhányé, hiszen több is **történelmi okokra** vezeti vissza az Orbán-rendszer kialakulását és fennmaradását. Tulajdonképpen az apologeták rendszerigazolásainak történelemmagyarázatai is azt célozzák, hogy 2010 újdonságát a múlt fordulataival kapcsolják össze, igazolva a jelenlegi rendszerkísérlet történelmi küldetéstudatát. Megfigyelhető e historizáló magyarázatok bázispontjainak eltérése. Küzdelem zajlik például az 1989–1990-es rendszerváltásért. Mert bár az orbáni mitológiában 2010 dicsőségét a „húsz zavaros esztendő” előzte meg, a rendszerváltás hősi mozzanataira – elsősorban Orbán Hősök terén mondott beszédének folyton növekvő jelentőségére – azért igényt tart a rezsim. Vele szemben a kritikusok az 1989-es demokrácia elveszejtését róják fel első helyen Orbánnak, ám egyáltalán nincs konszenzus a tekintetben, hogy a harmadik köztársasággal szemben Orbán a Horthy-rendszer (azon belül is melyik szakasz) vagy a Kádár-éra folytatójának minősül-e. E messzire vezető vita fő pontjainak kifejtésére itt sajnos nincs mód, de már a vita pusztá felvillantása jelzi, hogy az értelmezések megközelítő konszenzusa nélkül a történelem annak szolgál orientációs pontként, aki nagyobb (politikai) erővel tudja az értelmezését maga felé hajlítani.

Az értelmezések másik vonulata az **alkotmányosságra koncentrálnál**. Az apologeták az Alaptörvény történelmi jelentőségére utalnak, amely végre nem megszállás alatt és nem is átmeneti jelleggel született. A miniszterelnök nem titkolja, hogy az Alaptörvény révén legalább tíz jövőbeli kormány tevékenységét kívánja keretek közé szorítani, mondhatni, előre kikényszeríteni a politikai konszenzust, az általa diktált feltételek mellett. A rendszerkritikák alkotmányjogi közelítése szisztematikusan sorra veszi, milyen sérelmek

érték az alkotmányosságot, az egyes intézményeket, az alkotmányos kultúrát az elmúlt fél évtizedben, ki-ki különböző mértékben hangsúlyozva a 2010 előtti alkotmányos erózió súlyosságát, nem vitatva azonban, hogy a 2012-ben hatályba lépő Alaptörvény érdemi negatív fordulatot hozott.

A harmadiki magyarázó elv **geopolitikai** jellegű, Magyarország közép-európai elhelyezkedéséből, periférikus vagy félperiférikus státusából indul ki. A rendszerapologéták úgy vélik, Orbán volt, aki ismét a magyar politika központi szempontjává tette a geopolitikai közelítést, felismerve, hogy a Nyugathoz csatlakozás nem jelentheti egyúttal a centrumországok által diktált (neoliberális) játékszabályok kritika nélküli elfogadását. A posztkommunista korszak fenntartások nélküli mintakövetéséként értelmezett európai integrációs törekvésével szemben a sajátos nemzeti érdekek felismerése és érvényre juttatása nem obskúrus nacionalista követelés, hanem gazdasági szükségszerűség, amit a józan ész diktál. A rendszerkritikusok érvelésében viszont az merül fel, hogy Orbán ismét kompszorzággá tette az egyszer már végre lehorgonyzó Magyarországot. A nehezen elért európai integráció veszélyeztetése azzal fenyeget, hogy ismét leválunk a Nyugatról, amely, mivel maga is gondokkal küszködik, nem fog harcolni értünk, ha elkötelezettségünk iránta nem látszik véglegesnek és egyértelműnek. Ezzel pedig azt kockáztatjuk, hogy ismét a pusztán, az ugaron, a sztyeppén találjuk magunkat, kiszolgáltatva ráadásul a nyugati intézmények nélkül végképp korláttalanná váló vezetők hatalmának.

A negyedik megközelítés **társadalom-lélektani** jellegű, s ennek is két oldala van. A rendszert éltetők térfelén ismét divatba jönnek a „nemzetkarakterológiai” eszmefuttatások, mégpedig a legmagasabb szinten. A „magyar fajta” jellegzetességei között maga Orbán említi a józan észre való hajlamot az elvont (liberális vagy baloldali) lila-ságokkal szemben, valamint a keményfejű individualizmust. Éppen ebből vonja le azt a következtetést, hogy a magyarokat csak erővel lehet összefogni, másképpen lehetetlen. Ily módon saját erőpolitikájának legitimáló tételévé válik saját lépcsőházi szociálpszichologizálása. A rendszerkritikus oldalon a társadalomlélektani megközelítés egyik kiindulópontja a közép-európaiság, illetve a Szűcs Jenő által megfogalmazott közteseurópaiság, arra utalva, hogy a Nyugat peremén élve számos tényező akadályozza a nyugati demokráciák mechanizmusainak tartós működtetését. Kevésbé rugalmas a demokratikus rendszer, ha nincs nagy tömegű független egzisztenciával bíró, önszerveződő polgárság, s ezért hiányoznak a demokrácia működtetéséhez szükséges magatartás-minták, attitűdszerkezetek. A „demokraták nélküli demokrácia” társadalmi-gazdasági krízis esetén könnyen válhat antidemokratikus erők áldozatává. Ebben az értelmezésben pontosan ez történt Magyarországon.

Az ötödik fajta megközelítés **a rendszer működésére** koncentrál. Az apologéták szerint Orbán rezsimje populista, ekként kinyitja a politikacsinalás terét, a konzultációk révén bevonja az embereket a kormányzásba. Ezt az értelmezést az sem zavarja, hogy a Fidesz, amely ellenzékéből még népszavazási kezdeményezésekkel próbálta felülről a kormány döntéseit, hatalomra jutva a népszavazás eszközét közjogi és adminisztratív szempontból egyaránt igen nehezen elérhetővé tette az ellenfelek számára, s például

az Alaptörvényt sem bocsátotta népi jóváhagyásra. A rendszer hívei arra is hivatkoznak, hogy az alkalmazott kormányzati módszerek tudatosan eltérnek a megszokottól. Az „unortodox” jelző használata inkább hat dicsekvésnek, semmint semleges leírásnak ebben a körben. A kritikus vélemények is foglalkoznak a működéssel, s persze a működés szabályszerűségeinek eredetével. E tekintetben kétségtávol a legnagyobb hatású a maffiaállam elméleti kerete. A maffiaállam kiépítésének minden mozzanatát dokumentálni, másokkal megértetni, változásait nyomon követni kívánó megközelítés célja, hogy egységes képbe rendezze az Orbán-rendszer ezerféle villámháborúját, amelyek széttördelik a figyelmet. A maffiaállam elmélete bizonyítani akarja, hogy a rendszer valódi természetének szerves része a maffiaszerű működés, az államhatalom és a személyes gazdagodás lényegi összefüggésben áll egymással.

Az egyes megközelítések természetesen nem szeparált módon léteznek, hanem egy-egy rendszerértelmezésben keverve, eltérő arányban jelen vannak – mint azt majd a 2. és 3. részben látni fogjuk. Fontos azonban észlelni a rendszerapológiák és a rendszerkritikák közötti azon eltérést, hogy a rendszert támogató álláspontok zárt egészet alkotnak, míg a kritikák a hasonlóságok ellenére sem állnak össze egységgé. Bár a rendszer hívei sem mind teljesen azonosan gondolkodnak, s talán (hatalmi szempontból) riválisai is egymásnak, mégis összetartja őket a közös érdek, valamint nem utolsósorban a közös politikai vonal, amelyhez igazodnak. Esetükben a különféle megközelítések vegyítése azt is jelenti, hogy mindennemű kritikával szemben van pajzs a kezük ügyében, illetve hogy jó előre „betárazták” a rendszer melletti érvelés sokféle munícióját. A rendszerkritikák különbsége inkább szól a „fogáskeresés” nehézségeiről, arról, hogy hogyan lehet a legpontosabb magyarázatot megtalálni arra a valamire, ami meghatározza az életünket. A magyarázatrendszerek szórása szoros összefüggést mutat az egész „demokratikus oldal” töredezettségével, s talán azt sem túlzás állítani, hogy az elméleti és szervezeti differenciák egymásra hatása további széttagolódáshoz vezethet.

Ez azért is lényeges, mert ameddig nincsen egészen pontos **közös diagnózis**, addig a rendszerkritikai politikai cselekvés irányát, jellegét is nehéz lesz meghatározni. Stratégia csak akkor keletkezik, ha világos, széles körben elfogadott a kiindulópont. Ennek a tanulmánynak nem feladata a „demokratikus ellenzék” nehézségeinek ecsetelése, ezért csak futólag jelzem, hogy a kiindulóponton meghatározott útiterv követése, követhetősége súlyosan függ a politikai szervezettség, következetesség, meggyőző erő lététől vagy hiányától. Azt azonban külön hangsúlyozni kell, hogy a rendszerkritika mibenlétének meghatározása nyomán létrejövő útitervnek azt is tartalmaznia kellene, hogy a jelen viszonyok között miként kell vagy lehet viszonyulni a rendszerhez, amely magát a „nemzeti együttműködés” nem létező kategóriájáról nevezte el. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy mely megközelítés alapján, milyen mélységben keressük e rendszer sebezhető pontjait.

Olyan gyakorlati kérdésekről van szó, mint hogy szabad-e igénybe venni az úgynevezett Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER) alkotmányos intézményeit a tiltakozásokhoz; szabad-e elindulniuk az ellenzéki pártoknak a választásokon; nem kellene-e, amennyire lehetséges, alternatív, államon kívüli civil intézményeket létrehozni;

azonnali pártpolitikai vagy attitűdformáló közösségépítési megoldásokat kell-e keresni; Orbánt kell leváltani, vagy Orbán-rendszerét, netán az azt életető gondolkodásmód átformálása a cél; s egyáltalán, van-e remény bármiféle változásra? Az Orbán-rendszer, valamint az eltérő rendszerértelmezések megértésének tétje tehát nem kevesebb, mint a vele szembeni cselekvés képességének megteremtése.

2. A rendszer maga

Hosszan lehetne idézni a rendszermagyarázatok sorát, a 2009-es kötcsei¹ és 2014-es tusványosi² Orbán-beszédétől (vagy akár jóval régebbi, mondjuk, 2002-es szövegektől) kezdve, Tellér Gyula³ és G. Fodor Gábor⁴ írásain át a Mráz Ágostontól⁵ megjelent legutóbbi, 2015-ös Tusványos-értelmezésig. Mivel azonban az előbb kifejtett módon a rendszerértelmezések egészéé látszanak összeállni, nem tartom szükségesnek, hogy az egyes beszédeket, esszéket, cikkeket külön-külön elemezzem. Inkább megkísérlem bemutatni azt az összképet, amely ezek nyomán a rendszerről a rendszer híveinek megnyilvánulásai alapján összeáll.

Kiindulópontként vegyük a gazdasági világválságot, amely nem csupán közvetlen előzménye volt az orbáni hatalomátvételnek, hanem új tartalommal, mi több, a jóslatok beteljesülésének misztikus erejével töltötte fel az addig is létező orbáni liberalizmuskritikát. Ez egyébként szervesen összefügg a neoliberalizmussal „fertőzött” baloldallal címzett orbáni kritikával. A neoliberalis turbókapitalizmus (új vagy éppen nagyon is régi, mondhatni „valódi”) baloldali kritikája sok ponton összeér Orbán bírálataival, csak hogy a következtetések egészen eltérőek. A transznacionális cégek döntéseinek kényszerítő jellege,⁶ a nemzeti kormányok jogkörének elvonása, illetéknépp a demokrácia-deficit kialakulása súlyos és távolról sem megalapozatlan vádpontok a globális kapitalizmussal szemben. Míg azonban a baloldali kritika föderatív Európát vagy akár kozmopolita világkormányzást képzelve el,⁷ nemzeti szinten pedig a szolidaritás és az egyenlősítés érdekében beavatkozó államot, addig Orbán azon politikusok sorába tartozik, akik a nemzetnek a jogaiba való visszahelyezésével operálnak, de valójában a nemzeti érzelmekre hivatkozva olyan politikát valósítanak meg, amely semmit sem segít a neoliberalizmus társadalmi hátrányainak felszámolásában. Azon kívül, persze, hogy a továbbra is fennálló társadalmi egyenlőtlenségeket nemzeti színekbe csomagolja.

Gondoljunk bármit az apologéták cinizmusáról, a nemzet központi kategóriaként szerepel e magyarázatokban, részben mint geopolitikai vonatkoztatási pont – a nemzeti érdek definiálása és érvényesítése –, részben pedig mint az érzelmi azonosulás origója. A valóban egyre kevesebb kapaszkodót kínáló világban Orbán és a hozzá hasonló politikusok a nemzetet mutatják fel mint biztos tájékozási pontot a felfoghatatlan sebességgel áradó események sodrásában. Ebből következik az is, hogy **Orbán a nemzet**

kategóriája felett definíciós monopóliumra törekszik: egy ilyen fontos politikai eszközhöz más nem férhet hozzá. A bebocsáttatás és kizárás eszközével élve a nemzetben rejlő hatalmas érzelmi energiát is irányíthatja, a lojalitás kiváltására vagy az ellenségek megbüntetésére felhasználva. Ennél nagyobb érzelmi erőt a politikában egyelőre nem sikerült feltalálni.

Ha a nemzet áll a középpontban, akkor az egyéneket a nemzeti kollektívum tagjaként kell definiálni, vagyis fokozatosan háttérbe szoríthatók az egyéni jogok, meg az ezekhez rendelt alkotmányos garanciák. Nem érvényes már, hogy bárki szabadságának korlátját egyedül egy másik ember ugyanakkora szabadsága jelenti. Ezzel szemben az „*amit nem akarsz, hogy veled cselekedjenek, te se tedd azt másokkal*” elvhez kell fordulni, s ezt ki kell egészíteni azzal, hogy „*amit szeretnél, hogy veled cselekedjenek, te is azt tedd másokkal*”.⁸ Ez az orbáni gyakorlatban azt jelenti, hogy az állam elvárásokat és erkölcsi értékeléseket rendel az állampolgárokhoz. Ezek alapján jelöli ki, úgymond, életállapotukból fakadó kötelességeiket. Orbán gyakran és nyíltan szónokol egy olyan államról, amely a helyesnek nyilvánított elveket megcselekszi és *megcselekedtet*i az emberekkel. Iránymutatást nyújt a számukra és kötelezi őket az ennek megfelelő cselekvésre. Az állam szabályt és főként kivételt alkot, ellenőriz, szankcionál, s mindezt megteheti, *hiszen* a nemzet nevében jár el.

A szabadság nem jog, hanem érdem kérdése, ahogyan teljesítményhez, kötelezettségekhez kötötté válik számos juttatás, ellátás, tekintet nélkül arra, hogy az érdemszerzésre ténylegesen mekkora esélye van egy-egy állampolgárnak. **A rendszerhez tartozás a legfőbb érdem,** az érdemszerzés képessége szintén az, tehát a hatalom és a javak bővítése természetszerűleg új kapukat nyit meg. A (rendszerhű) teljesítmények megerősítést hoznak, hogy lehetővé tegyék az újabb (rendszerépítő) teljesítmény elérését. Egy ilyen konstrukcióban a negatív újraelosztás vagy a személyre szabott törvények nem diszfunkciókként írhatók le, hanem a működés logikájából adódó célzás sikereiként. A politikai és gazdasági hatalom összefonódása szükségszerű, mivel csakis ez biztosítja a nemzeti tőke térnyerését. Létezik klientúra, de nem önmagáért, hanem a rendszerfenntartó osztály anyaméheként értelmezve (Tellér Gyula bizarr allegóriájával élve). Ekképpen, **amit egyesek korrupciónak neveznek, az ebben az értelmezésben valójában gazdasági rendszerváltás,** forradalmi átalakítás – végső soron megint csak nemzeti érdek.

Bár a cél magasztos, elérése nagyon is pragmatikus módon történik. Az eszmei rugalmasság kötelező, a doktrinárság nem kifizetődő. A rendszerről leperreg, amikor képviselőit azzal szembesítik, hogy valamiről korábban mást mondtak. A szavak felcserélhetők, átértelmezhetők, újratölthetők. A lényeg éppen az, hogy kinek a kezében van az (át)értelmezés joga. Ez pedig politikai harcban dől el, amelynek tétje, hogy a helyes – nemzetinek tételezett – álláspontot érvényre lehet-e juttatni a lehetséges legnagyobb erővel. Bár Orbán 2014 nyarán megégette magát az „illiberalizmus” kifejezés használatával, ő és tanácsnokai újra és újra nekifutottak, hogy elmagyarázzák: teljesen mindegy, hogy Fareed Zakaria mit ért e kifejezés alatt, egészen másról van szó. A liberális gazdasági rend, a liberális képviseleti demokrácia és politikai korrektség válságban van, következésképpen a liberalizmus kritikája nem csak megokolható, hanem a liberalizmus-

kritika egyenesen politikai előnyszerzéssel kecsegtet. Ez az egyetlen, ami számít, hiszen a nemzeti oldal politikai előnye a nemzeti álláspont előbbre jutásával egyenértékű.

A demokráciadeficit problémája egyébiránt nem légből kapott. Széltében-hosszában tárgyalja a közbeszéd és a politikatudomány évtizedek óta a pártok pozícióorientáltságának, kartellesedésének negatív következményeit. Különösen igaz ez az Európai Unióra: az a kötelék, amely az EU vezetőit a választópolgárokhoz köti, vékony, alig-alig látható. A nemzeti politika tehát egyúttal a demokrácia visszaszerzését is jelenti: végre ismét megválasztott, világos felhatalmazással bíró vezetők képviselik azokat a polgárokat, akik szavaztak rájuk. Aki a nemzeti kormányra szavaz, az a nemzeti érdekre szavaz, következésképpen **a kormány szavazóit bármikor azonosítani lehet a nemzettel**. Demokratikus felhatalmazásuk a nemzeti érdekre érvényesítésére vonatkozik, amelyet az adott helyzetben a kormány kellő rugalmassággal határoz meg.

Fontos, hogy a nemzetek vezetői megegyezzenek egymással, ám egyikük sem tekinthet el a nemzeti érdekek határozott képviselétől. Nézzük csak a németeket vagy a franciákat, akik az Oroszország elleni gazdasági szankciók idején is hatalmas üzleteket kötnek Putyin országával, ha országuk érdeke úgy kívánja. Miért cselekednénk mi másképp? Az értékelvű külpolitika az erősek találmánya a gyengék számára.⁹ A magyar kormány képviseli ma Európában a gaulleizmust, amennyiben a nemzeti érdekre hivatkozik a túlhajtott európai integrációval szemben, erős felhatalmazással bíró határozott vezetése van, amely képes a nemzeti érdeket szem előtt tartó megegyezést kötni más nemzetekkel. Ha ez nem feleltethető meg teljesen De Gaulle egykori álláspontjának és politikai pozíciójának,¹⁰ az is mindegy, hiszen a fogalmak, mint láttuk, bármikor újraértelmezhetők, személyre, helyzetre és érdekre szabhatók.

Mindennek háttérében pedig ott van a történelmi pályáiv, amelyet bejárni: küldetés. Aki a rendszert támogatja, ehhez a küldetéshez csatlakozik, a misszióhoz, amely a nemzet álmait hivatott beteljesíteni. Zászlaját Orbán és követői őrizték akkor is, amikor ellenzékben voltak. A rendszerváltás álma 2010 után teljesül be, mostanra álltak elő a feltételek, s születtek meg azok a történelmi felismerések, amelyek útmutatásként szolgálnak a küldetés teljesítéséhez.¹¹ Aki kritizál, ellenzékbe vonul, az kívül marad a nemzeti rendszeren. Ez azonban csak annyit jelent, hogy nem képes hatást gyakorolni a politikai folyamatokra. Ettől még **az ellenzék erősítheti a rendszert** azáltal, hogy annak természetét, működését, szándékait félreismeri, esetleg nem is igyekszik megismerni. Játékszabályait még úgy is betarthatja, ha netán szentül hiszi, hogy küzd a rendszer ellen.

3. Kritikai rendszerleírások

A kritikai rendszerleírások kiindulópontja, hogy, bár nem előzmények nélkül, 2010 után egy minőségben új rezsim jött létre. Olyasvalami, ami már nem definiálható a demok-

ratikus rendszerek kategóriáival, s ez önmagában zavarba ejtő, hiszen egy európai uniós ország átalakulásáról van szó. Nem felesleges ezt újra és újra hangsúlyozni, ugyanis az alább tárgyalt kritikák célja nemcsak az Orbán-rezsim kritikai *leírása*, hanem a jobb híján „demokratikus ellenzéknek” nevezett politikai oldal kritikája is. Az ugyanis vagy nem érti, hogy új rendszerrel áll szemben, vagy érti ugyan, de képtelen kilépni a rendszeren belüli cselekvési térből, esetleg pusztán züllöttségből igyekszik a rendszeren belül maradni. A rendszerkritikák burjánzó irodalma tehát egyúttal megannyi kísérlet arra, hogy az ellenzéki politikai cselekvőkkel végre megértessék, mivel állnak szemben.

3.1. A rendszerértelenség formái

A rendszer-félreértelmezések természetének megértéshez a legkézenfekvőbb kiindulópont annak a vitának a felidézése, amely a 2014-es demokratikus ellenzéki közös lista elnevezéséről szólt. Igaz, az „Összefogás” név foglalt volt már (bár választójogilag talán ez sem egészen egyértelmű), az azt felváltó „Kormányváltók” elnevezés tartalmilag nem ugyanazt fejezte ki. Ez szorosan összefüggött az ellenzéki stratégia kérdésével, ami a sokféle kényszerből, az időhiányból és az ötletelenségből adódóan az Orbán-ellenességre épült fel, holott számos rendszerkritika szerint a rendszert nem pusztán egy személy, hanem egy működési mód, illetve attitűdszerkezet élte, a vezető maga is ezekre alapozza hatalmát. Nem lehet a politikai harcot a miniszterelnök-váltásra korlátozni, mivel a rendszer karaktere és vezetőjének hatalma sokkal szövevényesebb a miniszterelnöki pozíció közjogi birtoklásánál.

Ennek meg nem értéséből adódnak azok a „célzási” problémák, amelyek például abban fejeződnek ki, hogy egy-egy botrány kapcsán kitől és mit kell követelni. Ha *Orbán-tól* nyílt levélben követelik, hogy tegyen rendet például az adóhatóságnál vagy más állami szervnél, azzal nemcsak hatalmának legalitását és legitimitását ismerik el, hanem azt is, hogy a magyar államhatalom minden rezdülése az ő akaratától függ, akármit is mondanak erről a jogszabályok. E tény elfogadása sokak szerint már önmagában Orbánt erősíti. Nem szólva arról, mikor egy-egy vezető káder leváltását vagy egy döntés visszavonását ünnepli az ellenzék, miközben Orbán csupán a személyeket vagy az erőforrásokat csoportosítja át saját rendszerén belül, akár még a „jó király” szerepét is eljátszva.

Ugyanerről a tőről fakad az a jelenség is, hogy a különféle tiltakozó mozgalmak azért nem tudnak nagyra nőni, mert nem kapcsolódnak össze egymással, kizárólag egy adott témakörre fókuszálnak, illetve az éppen aktuálisan terítéken lévő szakkérdéssel foglalkoznak, más hasonló kezdeményezéseket azonban nem támogatnak. Ez azt mutatja, hogy a politikai probléma mélyebb, mint amit az időről időre visszatérő „jöhettek-e pártok a civilek rendezvényeire?” vita mutat. A pártok elutasíthatósága, **a pártellenesség tulajdonképpen nem más, mint a „nemzeti együttműködés” ideológiájának elfogadása**, amelyben egyetlen nagy közös politikai akarat van, s eleve gyanús, ha valakik

másféle, eltérő politikai akaratokat kívánnak artikulálni. (Érdemes volna ezt egyébként összevetni a demokratikus ellenzéki oldal állandó összefogás-törekvésével is.) Szakkérdésekben, részletekben lehet vita, de mi kérem nem politizálunk! Az össze nem kapcsolódó tiltakozások egyúttal valamiféle – tévesen értelmezett – konstruktivitást is mutatni kívánnak a rendszer felé, nehogy kiváltsák annak jogosan félt ellencsapását.

A „normális ellenzékiesség” felmutatása, Orbán hatalmának indirekt elismerése, valamint a önmagát megtévesztő „konstruktivitás” jelzése és a „szakpolitikai” vita lehetőségének feltételezése mellett a jelenségek töredezett érzékelésével is találkozhatunk. Például, amikor a „mutyik” (a bagatellizáló szóhasználat önmagában is figyelemre méltó) kerülnek szóba, akkor kevesen látják át, hogy nem csupán súlyos korrupciós esetekről van szó, hanem ezek szoros összefüggéséről, a korrupció rendszerré szilárdulásáról. A mainstream médiában ritka az olyan világos megfogalmazás, amelyet Ferenczi Krisztina használt utolsó interjújában: „Azt, hogy ez a vagyonosodás, úgymond, nem csak gazdagság, hanem hatalomtechnika, a hatalom és a pénz folytonos átfordulása egymásba, szóval nem szimplán valami erkölcsileg megkérdőjelezhető politikai viselkedés, hanem lényegében állammodell, nagyon kevesen és nagyon későn vettük észre.”¹²

Végül, de nem utolsósorban, sűrűn találkozhatunk a tudatos vagy öntudatlan, sokféle módon kikényszerített belesimulás jelenségével. Túlzás lenne minden esetben kollaborációról beszélni, mert bár az is lehet kényszerű, de egyértelműen megőrző éle, tartalma van. Indokolatlannak érzem az általános használatát, de tény, hogy ma egy állami intézményben, különösen „frontvonal-pozíciókban” (például az állami médiánál vagy egy minisztérium vezető beosztásában) dolgozni erkölcsi kérdésnek is látszik, miközben nyilvánvaló, hogy a megélhetés és karrier körei erősen beszűkültek.

Hatalmas az közintézményi és érdekképviseleti vezetők felelőssége is a területüket érő támadások esetében. E tisztségviselőknek mérlegelniük kell, hogy vajon ténylegesen rendelkeznek-e a nyílt ellenálláshoz szükséges eszközökkel, erőforrásokkal, támogatókkal, vagy ezek híján menteniük kell, ami menthető, s időt nyerni – miközben minden visszavonulás rontja a későbbi védelmi pozíciókat. Ezek vitathatatlanul rettenetes dilemmák, amelyeknek semmi közük a demokratikus közélet alaphelyzeteihez. De a belesimulás morális kérdéseivel szembesülnek – ha észlelik a problémát – azok a fiatal értelmiségiek is, akik alig-alig találnak más elhelyezkedési lehetőséget, mint az állami intézményeket vagy az állami milliárdokból kistafirozott kormányközeli kutatóintézeteket. Legfeljebb azzal vigasztalhatják magukat, hogy nekik személy szerint nem kell közvetlenül részt venniük elveikkel ütköző politikai projektekből, miközben mégiscsak a rendszer apró fogaskerekeivé válnak.

3.2. Variációk rendszerkritikára

Mindennek kapcsán válik rendkívül fontossá, mennyire vagyunk tisztában az Orbán-rendszer jellegével, és miben látjuk a jellegzetességeit. Az alábbiakban hét különböző

rendszerkritikai megközelítés összefoglalására vállalkozom, majd pedig ezek eltéréseire és közös vonásaira hívom fel a figyelmet.

- A rendszerkritikák első, kézenfekvő típusa, amely az alkotmányos változásokat veszi szemügyre. Ez megalapozott kiindulási pont, hiszen az 1989–1990-es alkotmányt kétségkívül hatályon kívül helyezték, mi több, a „zavaros évek” jelképeként állították be az új rendszerben. Az újonnan életbe lépő Alaptörvény szimbolikus és gyakorlati jelentősége vitathatatlan. Wiener György az alaptörvény-alkotási folyamatot, illetve a vele együtt zajló vagy belőle következő folyamatot passzív forradalomnak nevezi, a nyomában létrejövő szerkezetet pedig a passzív forradalom államának.¹³ Talán találébb lenne felülről bevezetett fordított forradalomról beszélni, még ha ez talán nem is annyira frappáns kifejezés. Ennek eredményeként, Majtényi László és szerzőtársai megfogalmazásában, a régi, jogállami alkotmány immáron nem létezik, az Alaptörvény viszont nem alkotmány,¹⁴ mert nem a jogbiztonság alapja, hanem felszámolásának eszköze. Sólyom László arra hívja fel a figyelmet egy előadásában, hogy az Alaptörvény meghozatalának módja, valamint az Alkotmánybíróság hatáskörének szűkítése és tekintélyvesztése a rendszerváltáskor fejlődésnek induló alkotmányos kultúrát ássa alá.¹⁵ Az alkotmányban/Alaptörvényben kimutatható változásokat vette górcső alá az Európai Parlament által 2013-ban elfogadott, nagy vitát kavarázó Tavares-jelentés is.¹⁶

A folyamat eredményét illetően Kim Lane Scheppele egy írásában a Frankenstein-államok csoportjába sorolja Magyarországot, ami azt jelenti, hogy névleg háborítatlanul léteznek ugyan a demokratikus intézmények, ám azok egymáshoz való viszonyuk, személyi állományuk, működési módjuk tekintetében már nem felelnek meg az alkotmányosság elvárásainak, mert mind a kormány akarata alá vannak rendelve.¹⁷

Az alkotmányközpontú kritikán keresztül eljuthatunk Giorgio Agambenig, rajta keresztül Carl Schmittig és a „kivételes állapotig”, amikor a jog uralmát az uralom joga, a jog erejét az erő joga, vagyis a pusztá erő váltja fel.¹⁸

- A szociológia, a közpolitika és az államtan irányából közelít az Orbán-rendszerhez Magyar Bálint a posztkommunista maffiaállam fogalmával. Az alighanem legrészletesebb rendszermagyarázat középpontjában a kommunista diktatúra bomlástermékeként létrejött „szervezett felvilág” áll, amelynek meghatározó mechanizmusa a hatalmi-vagyonosodási logika, a politikai hatalom és a családi gyarapodás összefonódása, az állami erőszakmonopólium birtokában gyakorolt maffiakultúra. Jóval többről van szó, mint korrupcióról, mert itt a korrupció devianciából rendszerré válik. Több is és más is ez, mint az állam foglyul ejtése, tudniillik egy politikai vállalkozás válik egyúttal gazdasági vállalkozássá, elfoglalva a gazdaság és a politika világát, felhasználva ehhez az államhatalom valamennyi eszközét. Nem az oligarchák irányítják az államot, hanem az államot birtokba vevő uralmi csoport nevezi ki saját oligarcháit.

- A kormányzó erő csak nevében párt, valójában „a család”, és a fogadott család fogalmaival írható le az a politikai közösség, amely a foglyul ejtést véghez viszi. A tagok saját személyükön túl gyakran a rokonságukkal együtt vesznek részt a jövedelmi és vagyoni privilégiumokon keresztül kiépülő maffiaállamban. Ez voltaképp egy arra tett kísérlet, hogy a Családfő patriarchális jogosítványait állami szinten érvényre juttassák, hogy ily módon a Családfő úgy rendelkezhesen az ország javairól, mintha személyes tulajdonáról volna szó. Más fénytörésbe kerül a nacionalizmus is: azt szolgálja ugyanis, hogy ki lehessen rekeszteni a nemzetből azokat a „deklasszáltakat”, akik megtagadják a vazallusi rendszerbe való betagozódást. Az állampolgári jogok garanciáit a büntetés, jutalmazás, fenyegetés mozzanatai váltják fel, ezeknek rendelik alá a kormányzati funkciókat is. Megszűnik a közérdek és megszűnnek vele a szakpolitikák is, helyüket elfoglalja a magánérdek, a politikai család érdeke. Ennek megfelelően a maffiaállamban elkövethető legnagyobb bűn a hűtlenség.¹⁹
- Részben hasonló politikai és szervezetszociológiai folyamatot ír le Csanádi Mária, a pártállami rezsimek ismert kutatója. 2014-es írása szerint Magyarországon egy autoriter társadalmi rend kiépülésének ortodox folyamata zajlik.²⁰ A Fidesz metamorfózisa, vagyis hogy politikai pártból rendszerré alakul, jellegében azonos azzal, ami a kommunista állampártok kiépülése idején volt tapasztalható. Függetlenül a történelmi és geopolitikai eltérésektől, a fázisok és jellemvonások azonossága beazonosítható.

Csanádi tanulmánya abból a törvényből indul ki, amely 2014-ben lehetővé tette, hogy az Eximbank vezetői pozícióit betöltők politikai tevékenységet folytathassanak. Ez nyilván csak a felütés szempontjából lényeges, hiszen a szerző maga is azt hangsúlyozza, hogy e konkrét eset túlmutat önmagán. A politikai szféra monopolizálása erre az időre már megtörtént, állapítja meg.

- A pártállami rendszerek a döntési folyamatban létrejött interaktív hatalmi hálóként írhatók le, amely hálót a benne integrált szereplők függőségi és érdekviszonyai hozzák létre. A politikai szervezet (kormánypárt) előbb monopolizálja a politikai alszférát, megszünteti a hatalmi ágak elkülönítését, teljessé teszi a személyi átjárást és összefonódást. Az állampárttá átlényegülő politikai párt utána az államot, majd pedig az állam által alkotott szabályok révén a gazdaságot foglalja el, ezáltal az erőforrások mindenre kiterjedő elvonását és elosztását valósítja meg. A párt egyre inkább átnyúlik a többi, politikán kívüli alszférába, monopolizálva azoknak a döntési folyamatait is. A hálóban részt vevők kiszolgáltatottak, egyidejűleg érdekük is saját függőségük újratermelése és az alkalmazkodás, mert ennek alternatívája csakis a hálózatból való kiilleszkedés. Mivel a politikai szféra az, amely az uralma alá hajtja a többi, a hálóban a politikai racionalitás az irányadó, ennek célja pedig a hálóban maradás elősegítése.
- A szociálpszichológia felől közelíti a rendszer leírását, illetve kialakulásának magyarázatát Csepeli György. Szerzőtársaival annak a magyarázatát keresik, miként alakult ki Magyarországon a 21. században az új autoritarianizmus.²¹ Fejtegetéseik

kiindulópontja az autoriter viselkedési módok interiorizációja, az autoritáriánus szocializáció folyamata, s az ezek eredményeként létrejövő autoriter személyiség-struktúra, amely védekező mechanizmusként szolgál a modernitás fenyegetőnek tűnő bizonytalanságaival szemben. Az új autoritarianizmus egyik mutatója a DEREK, vagyis a szélsőséges nézetek (antiszemitizmus, cigányellenesség, idegenellenesség, homofóbia) iránti nyitottság indexe, amely Magyarországon egyre romló értékeket mutat az ezredforduló óta. Fontos összetevője továbbá a bizalomhiány, a gazdasági nacionalizmus, a demokráciaellenesség.

Az autoriter nézetek híveinek nagy száma a szerzők szerint szoros összefüggést mutat azzal, hogy a „szenvedő” személyiségtípusú ember nem a részvétel terepeként éli meg a demokratikus közéleti viszonyokat, hanem a káosz világaként, és várakozva tekint egy erős vezető világos iránymutatására. Európában nyugatról keletre haladva erősödik az autoriter mintázat. Ez összefügg a sokrétű, egyebek mellett egzisztenciális bizonytalansággal, a társadalmi igazságtalanság érzésével, a gazdasági kudarcok személyes életre való lecsapódásával.

Nem csak hogy eltérő történelmi narratívák léteznek a félmúlt értelmezésével kapcsolatban, de ezeknek a narratíváknak a küzdelme meghatározó szerepet játszik a politikai szekértáborok szenvedélyes ellenségességében is. Hiányoznak a demokratikus szocializáció csatornái, a demokrácia intézményeinek demokraták nélkül kellett volna működniük. Mára pedig a NER magába olvasztotta a közoktatást, tehát az egyik legfontosabb szocializációs közeget, átítatva azt és más közintézményeket is az állam mindenhatósága és a nacionalista demagógia eszméivel.

- Eszmetörténeti fejtegetésekre alapozza rendszerértelmezését Ungváry Rudolf, aki a fasisztoid mutációról beszél az Orbán-rendszer jellemzésekor.²² Több írásában kifejtett elméletének egyik szellemi kiindulópontja Umberto Eco „ősfasizmus” fogalma, amely tizennégy jellemzőjét írja le a fasiszta gondolkodásmódnak, egyebek mellett a nacionalizmust, a gyengék megvetésére alapuló „populáris elitizmust”, a mácsóizmust, a véleménykülönbség és a másság elutasítását, a gondolkodással és az értelmiséggel szembeni gyanakvást, az ellenségkép-képzést és a nyelv politikai eszközzé változtatását.²³

Az Orbán-rendszer nem a huszadik századi fasizmus újraírása, hanem annak mutációja, tehát a fasizmus nem az eredeti formájában tér vissza. E mutáció eltér a korábbi, állami terrorra építő tömeggyilkos verzióktól abban, hogy nem jelennek meg a nyílt megfélemlítés eszközei. Kérdésként felvethető, hogy a nyílt erőszak kizárásával – ami a totális diktatúrák definíciójának része, s Ungváry szerint az Orbán-rendszer totalitásra tör – a szerző vajon nem lazítja-e fel a fasizmus (mutációjának) fogalmát az alkalmazhatatlanságig menően.

Ungváry is felismeri Carl Schmitt szellemi hatását: a vezér a Semmiben létezik, amit akarata szerint tölt ki, és csak a Semmi korlátozza. A vezér akarata a valódi törvény, a jogszabályok öntőformája. Ehhez kapcsolódik az erő és a hűség elve. Utóbbi arra is utal, hogy a rendszer nem intézményekre, hanem személyi kapcsos-

latok hálózatára épül. Az Ungváry szerint elsősorban lelkileg motivált fegyverhordozók szállnak meg minden intézményt, amiből az „ideologikum” fontossága vezethető le. Ebben áll talán a maffiaállami és a „fasisztoid mutáció” megközelítés közötti döntő különbség: előbbi inkább eszköznek tekinti az ideológiát, míg utóbbi szerint ez a meghatározó *belső* motiváció, még ha az eredmény nagyon is hasonló.

Az „ideologikum” fontosságának némileg talán ellentmond, hogy a kirekesztés és ellenségképzés, amely „természetesen” az ilyen rendszer alapvető vonása, Ungváry megfogalmazása szerint semlegesebb technikákkal valósul meg. Nincsenek osztály-ellenségek vagy nyíltan rasszista okból kirekesztettek, ám éppen ebből következően a kizárás bárkivel szemben alkalmazható. Ehhez a „**rugalmas**” **kirekesztéshez** agresszív, állandóan konfliktust gerjesztő politikára van szükség, amelynek veleje a féktelen nemzeti retorika.

Két fontos tételt kell még idézni Ungváry Rudolf rendszermagyarázatával kapcsolatban. Az egyik, hogy az általa felsorolt jellegzetességek bármely diktatúra jellegzetességei lehetnének, de úgy véli, ezek együttes megléte és szoros összefüggésük adja a fasisztoid mutáció igazi karakterét. A másik, hogy a fasisztoid mutáció magyarországi megjelenésének hosszú történelmi előzményei vannak, s végső soron ez a súlyos örökség a nemzeti kultúra része.

- Erre az utolsó vonásra, a történelmi előzményekre épít Bruck András, akinek nagy hatású esszéi a rendszerkritika egy újabb mozzanatát, az „irodalmiasítást” képviselik.²⁴ Bruck a vezérelv kifejezésének használata helyett atyáskodó vezetőről ír, akit nem kötnek törvények: „Istent játszik – a saját népe ellenében”. Politikájának lényege, hogy a megállapodások értéktelenek, egyeduralmi rendszerében kizárólag az ő szavának van döntő ereje, **s a kormány maga a legnagyobb törvényszegő**. A kurzus nem szünteti meg az egyenlőtlenségeket, sőt, egyenesen „nyomorkurzus”, ám Orbán képes megbabonázni a tömegeket, amelyeket, egyebek mellett, az erő folytonos felmutatása bűvöl mindegyre el: **a rendszernek lételeme az erőpolitika és a manipuláció**.

Mindennek háttérben a szellemi és politikai széttagoltság burjánzó hagyományát találhatjuk. A nemzet tagjaival ma is „százéves csatákat vívatnak meg”, amelyeknek célja a baloldali érzelműek gyalázása. Az ellenállásra nincs tér, aki nem igazodik, az „baráti szigetekre” vonul vissza, ha tud, a sajátjai között megőrizve ép eszét (a „Műveljük kertjeinket!” motívum lehetősége és nehézsége Majtényi László és szerzőtársai idézett írásában is felmerül). Bruck odáig megy, hogy az általa ostorozott magyar provincializmusról azt tartja, hogy azt még a régóta külföldön élő magyarok is a „génjeikben hordozzák”.

- Az irodalmias vonulathoz tartozik, de politológiai problémakört – a pártok mediatisálódását és perszifikációját, a politika show-biznisszé változását, az ideológiák kiürülését, a politikai programok irrelevánsá válását – érinti Szilágyi Ákos populizmussal kapcsolatos cikksorozata (mely utóbb könyvként is megjelent).²⁵ Az írások 2009-ben keletkeztek, tehát még az Orbán-rendszert megelőzően (igaz, több elméleti

kísérletnek vannak 2010 előtti periódusra visszanyúló gyökerei, például Magyar Bálint maffiaállami értelmezésének is). Ugyanakkor a populizmus természetesen több más értelmezésben is megjelenik, és az Orbán-rendszer elemzésének egyik fontos értelmezési tartományaként kell rá tekintenünk.

A populizmus visszaélés a népfenség elvével: a populista önmagát azonosítja a néppel. A populista „varázsmese” két óskérdés körül forog: ki a bűnös, mi a teendő? „Attól függően, mi a válasz az elsőre, kapunk választ a másodikra.”

A Szilágyi által tizenhárom fejezetben taglalt jellegzetességek közül feltétlenül meg kell említeni a nép ellen szótt konspiráció, „a nagy átverés” (esetleg népellenes világgösszeesküvés) motívumát, amelyet a populista rendre leleplez. Egyszerű igazságokat hirdet, amelyek a szívre, a hasra és a zsigerekre hatnak. A populizmus élménypolitikát nyújt, szerves része a jó és gonosz látványos megkülönböztetése, a bűnbak kijelölése – első helyen a bűnös és idegen vagy idegen érdekeket szolgáló elit megbüntetése –, nem késlekedik „történelmi rögtönítélőszék” felállításával, az igazságos megtorlással. Ebben nincs se alku, se megbocsátás, mert az akadályozná a megtisztulást, a megtisztítást, a gyógyítást, amit a populista ígér.

Ha ez bekövetkezik, akkor megtörténhet a visszahátrálás az aranykorba, ahol minden egyszerű és átlátható. Hogy ez bekövetkezzen, tettekre és erőre van szükség, a cselekvő népre, azaz a cselekvő nép önjelölt vezetőjére, aki valóságos „akcióhős”: támadás, csapásmérés, fortély szegélyezi útját. A néppel azonos vezető „több-mint-politikus”, pártja nem rész, hanem „több-mint-párt”, amit pedig létrehoz, az „több-mint-demokrácia”, s a választások is „több-mint-választások”, talán inkább forradalmak. Mindez kifejeződik a folytonos jelzőhalmozással, a superlatívusz és az érzelmi túlfűtöttség, a teatralitás és giccs humortalan uralmával.

3.3. A rendszerkritikák eltérő és közös vonásai

A kritikai megközelítések e rövid áttekintése is láthatóvá tesz néhány lényeges különbséget, előbb ezekkel foglalkozom, és néhány fontos közös vonást, amelyekre ezt követően térek ki.

Az **eltérések** első pontja, hogy az Orbán-rendszer kapcsán egyedi esetről beszélhetünk, vagy egy olyan „történelmi program” fut, amely szinte sorsszerűen vezetett a jelenlegi állapothoz. A posztkommunista maffiaállam egész fogalomrendszerének lényege, hogy ez és így csak itt és ilyen körülmények között jöhetett létre, a posztkommunista országok körében. A fogalom nemzetközi kiterjesztésének kísérletei is elsősorban a szovjet utódállamokra vonatkoznak. A maffiaállamnak ez a jellege eltér a szakirodalomban másutt előforduló maffiaállam (vagy gengszterállam)-fogalomtól, amely inkább azokra az afrikai országokra vonatkozik, ahol az államhatalom összeomlik és a helyébe lépnek az országrésznyi vagy akár országnyi területeket uraló maffiák.²⁶ A posztkommunista maffiaállamban ellenben az államhatalmat foglalja el egy maffiaszerű csoport,

amely előzőleg alkalmazkodott a demokratikus politikai versengés körülményeihez abból a célból, hogy hatalomra jutva kiiktathassa a demokratikus szabályokat.

Természetesen a maffiaállam elmélete sem tagadja a történelmi előzmények fontosságát, de azt állítja, hogy azok hatására valami egyedi jött létre. Ezzel szemben Ungváry Rudolf és Bruck András fordítva ítéli meg az Orbán-rendszer történelmi pozícióját: úgy látják, hogy persze pontosan ilyen rendszer nem létezett korábban – erre utal a fasisztoid *mutáció* kitétel –, ám ami most zajlik, az végső soron „belőlünk”, a kultúránkból, a történelmünkéből egyenesen következik. Hasonló jelenik meg a szociálpszichológiai közelítésben is, s persze széles empirikus bázison. Ennek a rendszerleírásnak az az egyik fő mondanivalója, hogy hiányzik a demokratikus szocializáció, amely segítené letérni a visszatérő autoriter kísérletek útjáról.

A *második* eltérés, hogy ami létrejön, az voltaképpen micsoda. Például Csanádi Mária és Magyar Bálint teóriája hasonlít abban, hogy egy politikai pártnak látszó „valami” rendszerré alakul. Csanádi szerint állampárt jön létre, amely jellegénél fogva nyilvánvalóan különbözik a versengő pártrendszerek pártjaitól, hiszen míg a demokráciában a pártok „részek”, addig az állampárt a totalitásra tör, éspedig úgy, hogy a politikai racionalitás határozza meg cselekvési logikáját. A maffiaállam elmélete viszont azt állítja, hogy a rendszerben a patriarchátus logikája jut érvényre, s ennek eszközeként szolgálnak a jogi, politikai, gazdasági mozzanatok.

Végül, egy *harmadik* választóvonal a jellemzések között a rendszer ideologikusságának megítélésével kapcsolatos. Itt is Ungváry Rudolf és Magyar Bálint okfejtése között mutatkozik a legélesebb eltérés, hiszen előbbi a fegyverhordozók belső meggyőződéséről és a rendszer ideologikumáról ír – Bruck András is az ideológiai csaták újravivéséről szól –, míg utóbbi úgy véli, hogy a nemzeti ideológia korántsem őszintén átélte hit, hanem a rendszerhez tartozás vagy az abból való száműzetés ítélethozatalának ravasz eszköze. Egyébiránt Csanádi Mária állampárti közelítésében sem vetődik fel az interiorizált politikai hitrendszer létének lehetősége, ahogyan Szilágyi Ákos élménygyártó populistája esetében is a nemzetre hivatkozás inkább a „műsor” része, semmint belső indíttatás eredménye.

Ami a **közös pontokat** illeti, *első* helyen azt említhetjük, hogy a jogállam, jogbiztonság, alkotmányosság megszűnik, helyébe a pusztá erő lép. Több szerzőnél felmerül Carl Schmitt neve (kivételes állapot, szuverenitás). Az erőt a vezér birtokolja, ez a *második* közös pont. Az ő személye köré épül a rendszer, ám ez a rendszer mégsem redukálható egyetlen ember hatalmára, mert körülötte egy összetett uralmi mechanizmus alakul ki. Itt jön a *harmadik* konszenzusos jellemző, miszerint ez a rendszer nem a személytelen intézményekre épül, hanem személyi hálózatra, amelynek a függés és a részesedés, az engedelmesség és a nyereszkesedés, a kiszolgálás és az érdekeltség kettőssége a legfontosabb karakterjegye. A személyes hálózat határozza meg, ki van belül a rendszeren, s ki indulhat el vazallusként a karrierépítés útján, illetve ki az, aki kívül reked, mert nem hajlandó az alkalmazkodásra, vagy nem rendelkezik a rendszer által hasznosítható erőforrásokkal.

Az intézmények hatalmának elutasítására utal a *negyedik* jellegzetesség is, a populizmus, vagyis annak a „régí” politikai elitnek a támadása, amely korábban üzemeltette ezeket az intézményeket, s amelynek leváltása ürügyén az intézmények tartalmi megsemmisítése megy végbe, még akkor is, ha névleg fennmaradnak. Közben a populizmus örve alatt a deficitese demokráciánál sokkal koncentráltabb, sokkal nehezebben ellenőrizhető, tehát sokkal kevésbé demokratikus rendszer jön létre.

Ötödik közös pontként minden kritikai rendszerleírásban felmerül, hogy a rendszeren kívülre szorulás nem pusztán ellenzékiiséget jelent, hanem kirekesztődést a nemzetből. Ez vonatkozik a politikai ellenfelekre éppen úgy, mint az elosztás veszteséire, akik „érdemtelenységük” okán nem részesülnek a rendszer által kínált előnyökből. Ilyeténképp a nemzetre hivatkozás egyszerre hűségvizsga és az ellenség szankcionálásának eszköze, valamint az elosztási egyenlőtlenségek hivatkozási pontja.

A minden rendszerjellemezés által osztott *hatodik* vonás, hogy a gazdasági és politikai hatalom egybeépül – habár ismét hangsúlyozni kell, hogy ez hol a rendszer középponti jellegezettségéeként, hol „csupán” hatásos eszközöként jelenik meg.

A *hetedik* közös pont, hogy a rendszernek vannak kelet-közép-európai, illetve magyar történelmi előzményei, s ez nemcsak az eseménytörténetben, hanem a társadalmi attitűdökben is lecsapódott. Van, aki szerint ez a nemzeti kultúra része, mások szerint inkább olyan adottságokról van szó, amelyekre az új rendszer építésekor tudatosan hagyatkoztak a demokratikus fejlődést szolgáló törekvésekkel szemben, így tehát az autoriter vonásokat erősítő politika nem a sors akarata, hanem *döntés* kérdése volt. Majtényi László és szerzőtársai például határozottan állítják, hogy a harmadik köztársaság nem volt eleve kudarcra ítéelve.

Az utolsó, *nyolcadik* közös pont a rendszerjellemezésben a konfrontatív hajlam és a konszolidációra való képtelenség abban az értelemben, hogy nincs az a fejlődési fázis, nincs az a sokadik választási győzelem, amely „leállítaná” a rendszer terjeszkedését, vagy fékezne a vezér, a „Családfő” ambícióit. A rendszer természete, sőt szükséglete az ellenséggyártás, a nemzethez tartozók és „idegen érdekeket” szolgálók megkülönböztetése – pontosabban az ellenséges idegenek vagy idegenszerű ellenségek „kinevezése” –, a vallások vizsgáztatása, a hálózat állandó újraszervezése, a hűség ellenőrzése. Ezek a kérdések mindig harcban dőlnek el, tehát nem lehet nyugvópontonra jutni.

Záró gondolatok

Összességében, a tanulmány során láthattuk, hogy az Orbán-rendszer apológiai és kritikusai megegyeznek abban, hogy valami gyökeresen új jött létre a 2010-es választást követően. Olyan valami, ami nem írható le a nyugati, a rendszerváltás után Magyarországon is meghonosodott demokratikus politikai szótár kategóriáival.

A rendszerjellemezések öt megközelítését azonosíthatjuk: a történelmi, az alkotmányos, a geopolitikai, a társadalomlélektani és a rendszer működésére koncentrááló irányokat. A rendszerapológiai irodalom összefoglalását követően szám szerint hét kritikai rendszerleírást vettünk sorra. Ezek eltérnek abban, hogy a) egyedinek vagy történelmileg determinálnak tartják-e az Orbán-rendszer kialakulását, b) különbözően látják a rendszer központi vonását, c) ezzel összefüggésben vita van közöttük a tekintetben, hogy ideologikusnak vagy pedig materiálisnak és pragmatikusnak tartják-e a rendszert, amely az ideológiát csak eszköznek tekinti. A kritikai szövegek nyolc ponton lényegi hasonlóságot mutatnak egymással: (1) a jog *helyett* alkalmazott erő, (2) az egy személyi vezetés, (3) a személyi függőségi és érdekhálózat kiépülése, (4) a populista politika hivatkozási készletének alkalmazása, (5) a nemzeti ideológia kirekesztő politikai eszközként való használata, (6) a gazdasági és a politikai hatalom összeépítése, (7) a történelmi előzmények és körülmények fontossága, (8) a rendszer megfégezhetetlen konfrontatív hajlama azok a vonások, amelyek mindegyik rendszerkritikában feltűnnek, igaz, eltérő súllyal és pozícióban.

A rendszerkritikák kimondott törekvése az ellenzék és a közvélemény „nevelése”, vagyis, másképp fogalmazva, egy olyan politikai program megalapozása, amely arról szól, hogy miként váltható le a bírált Orbán-rendszer, és mit kell a helyébe állítani, hogy aztán ne térjen vissza más személyekkel vagy éppen ugyanazokkal – Bruck András szerint ugyanis: „Az Orbán-korszaknak, így vagy úgy, egyszer vége lesz, de ami lehetővé tette, az marad.”

Egyelőre azonban még nem következett be az „így vagy úgy” esedékes vég sem, amelynek Csanádi Mária szerint háromféle kiváltó oka lehet: megszűnik a rendszer külső politikai támasza (megváltoznak a nemzetközi körülmények), elapadnak az elosztható források, illetve a vezető akaratérvényesítése akadályokba ütközik. Attól kezdve, hogy ez megtörténik, elvész a rendszer kohéziója, nyílt hatalmi harcok kezdődnek, felszínre tör az elégedetlenség, s ami a legfőbb, szétfoszlik a hatalmi háló. Ennek van esélye, hiszen, Magyar Bálint szerint, az Orbán-rendszer léte és működése háromszoros – gazdasági, ideológiai, külpolitikai – piramisjáték. Addig sem mindegy azonban, hogy a rendszer kritikusan a belesimulást, esetleg, ha megtehetik, a kivonulást választják, vagy az ellenállást, ha nem is az azonnali siker reményében, de a rendszer élettartamának csökkentését célul kitűzve. Csakis a rendszer megértése vezethet olyan ellenállási stratégiához, amely valóban árt ennek a végtelenül káros politikai rezsimnek.

Ezzel egyidejűleg azonban észben kell tartani a kérdést: mi lesz utána, mi lesz, ha a rendszer elfárad, szétesik, vagy valami hatalmas fordulat nyomán az ellenfelei megdöntik. Ahogy egy, a modern autokráciáról szóló riportkönyv fogalmaz: nem az a fő kérdés, mi lesz, ha a hatalmon lévők pénze, népszerűsége elfogy, „*inkább azt a kérdést kellene feltenni, hogy mi mihez kezdünk majd?*”²⁷

Jegyzetek

- 1 *Megőrizni a lét magyar minőségét.* Orbán Viktor beszéde 2009. szeptember 5-én.
<http://www.fidesz.hu/hirek/2010-02-17/meg337rizni-a-letezes-magyar-min337seget/>
- 2 *A munkaalapú állam korszaka következik.* Orbán Viktor beszéde 2014. július 26-án.
http://www.miniszterelnok.hu/beszed/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik
- 3 Tellér Gyula: Született-e „Orbán-rendszer” 2010 és 2014 között? *Nagyvilág*, 2014. március, 346–367. o.
- 4 G. Fodor Gábor: Illiberális demokrácia. http://gfg.blog.hu/2014/08/08/illiberalis_demokracia
- 5 Mráz Ágoston Sámuel: Az új De Gaulle. *Napi Gazdaság*, 2015. augusztus 4.
<http://www.napigazdasag.hu/cikk/52207/>
- 6 Beck, Ulrich: *Mi a globalizáció?* Szeged, 2005, Belvedere Meridionale. 12. o.
- 7 Habermas, Jürgen: *Esszé Európa alkotmányáról.* Budapest, 2012, Atlantisz. 83–96. o.
- 8 Orbán Viktor beszéde a miniszterelnöki eskütételét követően 2014. május 10-én.
http://www.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_beszede_a_miniszterelnoki_eskutetelet_kovetoen
- 9 Józán ésszel és bátorsággal kell képviselni az országot. Orbán Viktor beszéde a külképviselet-vezetők értekezletén 2014. augusztus 25-én Budapesten.
http://www.miniszterelnok.hu/beszed/jozan_esszel_es_batorsaggal_kell_kepviselni_az_orszagot
- 10 Soós Eszter Petronella: Comparing Orbánism and Gaullism: The Gaullist physiognomy of Orbán’s post-2010 Hungary. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. XV, no. 1., 2015. 91–108. o.
- 11 Orbán Viktor beszéde az első szabadon választott magyar országgyűlés 25. évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferencián 2015. május 6-án. http://www.miniszterelnok.hu/beszed/emlekkonferencia_az_orszaggyules_megalakulasanak_25_evfordulojan
- 12 Cseléd-Magyarország visszatérése ellen. Interjú Ferenczi Krisztinával. *Népszabadság*, 2015. július 20.
- 13 Wiener György: A passzív forradalom államának kialakulása.
In: Szeredi Péter (szerk.): *Forraadalom volt? József Attila Alapítvány*, Budapest, 2013. 123–174. o.
- 14 Majtényi László–Miklósi Zoltán–Somody Bernadett: Az alkotmányosság híveinek mostani feladatairól. *Élet és Irodalom*, LVIII. évf., 22. sz. 2014. május 30.
- 15 Solyom László: *Alkotmány és alkotmányos kultúra Magyarországon.*
<http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/7356-solyom-laszlo-alkotmany-es-alkotmanyos-kultura-magyarorszagon>
- 16 Jelentés az alapvető jogok helyzetéről: magyarországi normák és gyakorlatok. 2013. június 25.
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0229+0+DOC+XML+V0//HU>
- 17 Scheppele, Kim Lane: A Frankenstein-állam úttörője a magyar kormány. *Galamus*, 2013. szeptember 30. http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=330034_scheppele_a_frankenstejn_allam_uttoroje_a_magyar
- 18 Lakner Zoltán: *Négy fordulat.* Pécs, Jelenkor, 2014. 90–91. o., Léderer András: Az értetlenség emlékműve, *Hvg.hu*, 2014. április 10. http://hvg.hu/velemenypublicisztika/20140410_Az_ertetlenseg_emlekmuve
- 19 Magyar Bálint: Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam. In: *Magyar polip*, Budapest, Noran Libro Kiadó, 2013. 9–85. o., Uő: A posztkommunista maffiaállam rendszerképző sajátossága. In: *Magyar polip 2.* Budapest, Noran Libro, 2014. 7–45. o.

-
- 20 Csanádi Mária: Egy pártból egypárt? – Fidesz-Magyarország hatalmi hálója. *Hvg.hu*, 2014. október 6. http://hvg.hu/itthon/201440_a_fideszmagyarorszag_hatalmi_haloja_egy_par
- 21 Csepeli György–Murányi István–Prazsák Gergely: Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon. Apeiron, Budapest, 2011., Csepeli György–Murányi István: Új autoritarianizmus Magyarországon a 21. század elején. *Népszabadság*, 2013. április 30. http://nol.hu/kritika/20130430-uj_autoritarianizmus_magyarorszagon_a_21_szazad_elejen-1383287
- 22 Felhasznált Ungváry Rudolf-szövegek: Egy másik nekirugaszkodás. *Beszélő*, 2014. április 11. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/egy-masik-nekirugaszkodas>, A láthatatlan valóság: A fasisztoid mutáció. *Élet és Irodalom*, LVII. évf., 46. sz., 2013. november 15., A láthatatlan valóság: A mutációra adott válaszok. *Élet és Irodalom*, LVII. évf., 48. sz., 2013. november 29.
- 23 Eco, Umberto: A mindenkori fasizmus. In: *Öt írás az erkölcsről*. Budapest, Európa, 1998. 25–47. o.
- 24 Bruck András: Viktor nem fog elmenni. *Élet és Irodalom*, LVI. évf., 45. sz., 2012. november 9.
- 25 Szilágyi Ákos: *A populista*. Budapest, Élet és Irodalom, 2010.
- 26 Sárközy Tamás: *Magyarország kormányzása*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2012. 29. o.
- 27 Dobson, William J.: *Diktatúra 2.0. A 21. századi zsarnokok természetrajza*. Budapest, HVG Könyvek, 2014. 126–127. o.

„Munkalapú társadalom”

Az elbukott köztársaság képtelen volt megküzdeni az állandósult foglalkoztatási krízissel, a rendkívül alacsony szinten stabilizálódott foglalkoztatási rátával és a nagyarányú munkaerő-piaci kirekesztés társadalmi következményeivel, a dezintegrációt másfél évtizeden keresztül fékező inkluzív társadalompolitika támogatottsága pedig végzetesen megrendült a 2006 utáni időszakban. Ennek a fordulatnak volt része a közfoglalkoztatási rendszert tömegessé bővítő **Út a munkához** nevű program bevezetése 2008-ban. Önmagában azonban nem lehet megérteni és megítélni a közfoglalkoztatás intézményét és annak szerepét a jogállam bukását követő időszakban. Nem egyszerűen az történt 2011 után, hogy tovább bővült az Európában már korábban is példátlan méretű közfoglalkoztatás, hanem belesimult a jogállamot és az inkluzív elemeket is tartalmazó társadalompolitikát felváltó, „*munkalapú társadalomnak*” nevezett rezsimbe.

Előjáróban szögezzük le, hogy a tömeges közfoglalkoztatás rendszere még abban az esetben is **a kiszolgáltatott és jogfosztott státusz elfogadásáért kínál valamiféle biztonságot**, ha az aktuális szabályozás rögzíti és garantálja a minimális munkavállalói jogokat. A kiszolgáltatottság oka nyilvánvaló: az esetek zömében a munkáltató egyben hatóság is, amely nemcsak arról dönt, hogy mikor és miféle közfoglalkoztatásba vonja be a tartós munkanélkülit, de diszkrecionális joga megítélni a segélyek egy részét is. Nem valószínű például, hogy városi szegénytelepeken élő, bizonytalan jogcímű bérlők, albérlők vagy hátralekosok érvényesíteni akarnák munkavállalói jogaikat azzal a települési önkormányzattal szemben, amelynek informális jóindulatától függ lakhatásuk és megélhetésük.

A közfoglalkoztatás keretében elvégzendő **munka többnyire nem produktív**, hiszen ellenkező esetben maga a piac támasztana fizetőképes keresletet iránta. Az önkormányzat által szervezett és kiadott munka az esetek zömében értelmetlen, vagy legalábbis jóval kevesebb napszámmal, illetve megfelelő munkagépet alkalmazó bérmunkással töredék idő alatt és olcsóbban elvégezhető lenne. Ha viszont a munka produktív és értelmes, az szükségképpen tartalmaz közvetlen vagy közvetett kényszert is, ami a munka haszonélvezője számára olcsóbbá teszi a közfoglalkoztatottak alkalmazását, mint azt, hogy a piacon vásárolják meg a szükséges munkát. Amennyiben az önkormányzat ki szervezi a közfoglalkoztatottat, akkor annak kiszolgáltatottsága kettős, hiszen az önkor-

mányzat mellett a tényleges foglalkoztatóval szemben sem képes érvényesíteni jogait és érdekeit. Ellentétben az önkormányzattal, egy mezőgazdasági vállalkozó például nyilvánvalóan gyors, hatékony és minőségi munkát követel meg alkalmazottaitól, nap-számaitól és természetesen a közfoglalkoztatottaktól is. A foglalkoztató részéről ez teljesen ésszerű magatartás, csak éppen a közfoglalkoztatott munkavállalók nincsenek alkupozícióban és nem élhetnek jogaikkal, lévén kiszolgáltatottak – nem elsősorban és nem kizárólag a vállalkozónak, hanem – a szisztéma egészének.

A **biztonság** – pontosabban a társadalmi dimenzióban értelmezett egzisztenciális biztonság – kérdése jóval bonyolultabb, és korántsem korlátozható kizárólag a szociális biztonság fogalmára. A jogfosztott közfoglalkoztatott legfeljebb egyfajta „*kebelbéli védelmet*” remélhet cserébe engedelmességéért, és azt az érzést, hogy láthatósági mellénye egyben valamiféle **társadalmi státuszt** is kölcsönöz számára. A valódi munkavégzés és az érte kapott, szabadon elkölthető munkabér nyilvánvalóan elsődleges, mással nem pótolható társadalmi integrációs eszköz minden modern társadalomban. Csakhogy a biztonságot már a szocialista korszak utolsó évtizedében is több tényező együttese garantálta: a teljes, de többnyire alacsony béreket kínáló foglalkoztatás és az univerzális szolgáltatások és ellátórendszerek éppúgy, mint a kiterjedt pótlólagos jövedelemszerzési formák, és annak lehetősége, hogy az elit csoportok befolyásuk révén vagy korrupcióval a maguk javára „korrigálják” a közoktatási és egészségügyi szolgáltatásokat.

A rendszerváltás követően a gazdasági visszaesés és a foglalkoztatási krízis a 90-es években a leginkább borúlátó várakozásokat is lényegesen meghaladta, ám a kormányok bíztak abban, hogy a gyors és nagyarányú tőkebevonást eredményező privatizáció gyorsan felpörgeti a gazdaságot, és felszívja majd a munkanélküliek jelentős részét. Persze nem vették számításba, hogy egy remélt fellendülés gyökeresen más összetételű és képzettségű munkaerőt igényel majd, mint a szocialista korszak gazdasága, mint ahogy azt sem, hogy a mezőgazdaság foglalkoztatási potenciálja a töredékére csökken. Mindenesetre átmenetinek tekintették a foglalkoztatási krízist, és **inaktív státuszok százezreinek megteremtése és fenntartása révén** elviselhetővé akarták tenni a munkapiacról kizuhanók számára a kritikus időszakot. Ebben a tekintetben Magyarország markánsan más utat választott, mint a régió többi országa: miközben Szlovákiában és Lengyelországban a munkanélküliségi ráta szökött magasra – hiszen a munkapiacról kizuhanók döntően segélyezetté lettek –, Magyarországon az inaktívák aránya lett példátlanul magas.

A magyarországi válságkezelő modell – amely a rendkívül rossz foglalkoztatási helyzet ellenére a nyugdíjrendszerek, a családtámogatási rendszerek és az expanzív középfokú oktatás, illetve felsőoktatás révén közepes szinten tartotta a munkanélküliségi és a relatív szegénységi rátákat – hosszú ideig széles körű társadalmi konszenzusra támaszkodhatott. A konszenzus hasonló volt ahhoz, mint ami a szocialista korszak utolsó évtizedét jellemezte: a források, jövedelmi transzferek, egészségügyi és oktatási szolgáltatások másodlagos-harmadlagos elosztása bizonyos fokú érdekezésszerűséget teremtett

a folyamat vesztesei és nyertesei között, mert valamennyi csoport egyaránt érdekelt volt a forrásszerzésben. A nem különösebben nagy súlyú különféle közfoglalkoztatási formák ebben az időszakban egyfajta „védett munkahelyek” voltak, illetve a közhasznú munka révén az önkormányzatok lehetőséget teremtettek a tartós munkanélkülieknek arra, hogy ismételten jogosultak legyenek munkanélküli járadékra, jövedelempótló támogatásra vagy rendszeres szociális segélyre.

Az ezredforduló éveiben vált nyilvánvalóvá, hogy a foglalkoztatási helyzet számottevő javulása gazdaságszerkezeti okok miatt további dinamikus növekedéstől sem várható, és végképp nincs esély a képzetlenek munkapiaci reintegrációjára. Magyarországon – hasonlóan például Szlovákiához – a gazdasági fellendülés rendre együtt jár a termelékenység látványos növekedésével, de nem vagy csak nagyon kis mértékben képes növelni a foglalkoztatottságot, mivel a prosperitás motorjai a multinacionális cégek beruházásai. *Köllő János* mutatott rá, hogy a **magyarországi munkaerőpiacon lefelé irányuló kiszorító hatás alakult ki**: a munkaadók magasabb képzettségű vagy érettségizett embereket keresnek olyan munkapozitok betöltésére, amelyekhez hasonlóan Nyugat-Európában képzetlenek vagy érettségivel nem bíró szakemberek is betölthetnek. (*Köllő János [2009], A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt szocialista gazdaságban, Osiris*) Hiányoznak, vagy csak nagyon kevés embert foglalkoztatnak azok az ágazatok, illetve azok a családi és kisvállalkozások, amelyek a szintén rossz foglalkoztatási helyzetű mediterrán országokban vagy például a szomszédos Romániában lényegesen nagyobb mértékben képesek foglalkoztatni alacsony képzettségű embereket.

Három fő törésvonal alakult ki a magyar társadalomban a rendszerváltást követő években. A legfontosabbá a szoros munkapiaci kötődésűek és a munkapiacról kizuhantak közötti szakadék vált. A másik törésvonal az alacsonyan képzettek és bármilyen képzettséggel bírók közötti óriási munkapiaci esélykülönbség. Végül a harmadik törésvonal a társadalom stabil felsőközép- és középrétege, illetve az instabil, sérülékeny státuszú 60 százaléka között húzódik. A foglalkoztatási krízis, az alacsony foglalkoztatás komplex **társadalmi integrációs** problémává vált: alapvető dilemmája az volt, hogy vajon a jóléti jövedelmek, az inaktív státuszok, az inkluzív rendszerek milyen mértékben és mennyi ideig képesek helyettesíteni a munkavégzést mint integrációs sémát, illetve a munkajövedelemmel rendelkezők milyen mértékig hajlandóak közösséget vállalni azokkal, akiket a munkaerőpiac leselejtezett.

A segélyezést és a közfoglalkoztatást – a pénzbeli ellátás feltételül szabott eszközként – először az első Fidesz-kormány 2000-ben elfogadott jogszabályváltozása kötötte össze, kötelezettséget róva mind az önkormányzatokra, mind az ellátottakra. Az önkormányzatok kötelesek lettek közfoglalkoztatást szervezni olyan módon, hogy az évenként megítélendő, tartós munkanélkülieket célzó rendszeres szociális segélyt minimum 2 hónapra, maximum pedig a segélyezési időszak teljes idejére „kiválthassák” közfoglalkoztatási programokkal. (Felmentést csak a legszegényebb önkormányzatok kaphattak.) Az új szabályozás abban is úttörő volt, hogy deklarálta fontosabbnak tartotta

a közfoglalkoztatás politikai-társadalmi funkcióját, mint azt, hogy lehetséges-e értelmes, mással nem pótolható és valós értékteremtő közfoglalkoztatási programokat szervezni.

Vajon mi lehetett a közfoglalkoztatási rendszer módosításának célja? Az első Fidesz-kormány hivatalba lépését követően a kormánypárt vezetői fontos politikai következtetésre jutottak: ha tartós és biztos szavazóbázist akarnak építeni, akkor **markánsan reformellenes nyelven kell újraértelmezniük a biztonság fogalmát**, mivel a középrétegek és a szegény, de azért nem teljesen marginalizált rétegek saját biztonságukat fenyegető támadásnak tekintenek minden olyan reformkoncepciót, amely tiszta, szerződéses viszonyokkal kívánt véget vetni az univerzális rendszerek és azok másodlagos-harmadlagos elosztása által jellemzett társadalompolitikának. De tartanak az univerzális rendszereket megbontó reformoktól azok a szegényrétegek is, amelyeknek nincs lehetőségük „korrigálni” az ellátásokat. Az első Orbán-kormány megfogalmazta a „*munkaalapú társadalom*” politikai koncepciójának első verzióját: nyíltan meghirdette, hogy politikájának kedvezményezettjei a „*dolgozó, és gyereket nevelő*” családok, legitimálva a középrétegeknek kedvező társadalompolitikát és jövedelem-átcsoportosítást.

A „dolgozó és gyereket nevelő családokat” preferáló – és szegmentált, tehát a különféle rétegeket különféle módon és különféle eszközökkel támogató – társadalompolitika **rendies jelleget** kölcsönzött a társadalmi különbségeknek, a patikamérlegen adagolt kedvezmények pedig értékítéletet is tartalmaztak, és lekötözték a megcélzott csoportokat. Ugyanakkor a legszegényebbek, a munkaerőpiacról régen kizuhant, képzetlen rétegek is kaptak valamit: az első Fidesz-kormány „csak” elinflálta az őket is elérő transzferjövedelmeket, de nominálisan nem csökkentette azok összegét, illetve nem szüntette meg azokat. Nem nyúlt hozzá érdemben a közoktatáshoz, nem állította le a középfokú expanziót, nem csökkentette a tankötelezettség korhatárát, nem rostálta meg a kedvezményes nyugdíjasok tömegeinek ellátását. Az új közfoglalkoztatási rezsim **szimbolikus értékítélet volt, és az engedelmesség kötelme**: a társadalom „innenső parton” lévő hányadának, a munkahellyel, fix fizetéssel bírónak üzent, hogy a munkaerőpiacról kizuhantak százazrei nem tagjai, legfeljebb csak cselédei a közösségnek, és a továbbiakban csak úgy segít rajtuk, ha közben megalázó, értelmetlen munkára fogja és engedelmességre szorítja őket.

A rendkívül alacsony szinten stabilizálódott foglalkoztatás **aláásta a köztársaság politikai stabilitását**; az ezredforduló utáni években a politikai intézményrendszer egyelőre még nem került válságba, de a társadalom foglyává vált az alacsony foglalkoztatási ráta–magas inaktivitási ráta csapdahelyzetnek. Nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon egyszerűen nem működik a kisebb arányú újraelosztás–alacsonyabb adók és járulékok–magasabb foglalkoztatás liberális forgatókönyve, mert a foglalkoztatás számottevő bővülése – különösen pedig a képzetlenek munkaerő-piaci esélyeinek javulása – még egy jelentős gazdasági fellendüléstől sem várható. A családok szegénysége és munkaerő-piaci intenzitása között viszont nagyon szoros a kapcsolat, és kizárólag a jóléti rendszerek, a – regionális átlagnál valamivel magasabb, ám európai összehasonlításban korántsem kiemelkedő mértékű GDP-arányos – jóléti újraelosztás, illetve a kiemelkedően

nagy szegénységnyhító hatású szociális transzferjövödelmek szorították közepes szintre a relatív szegénységi rátákat. Bármiféle reformértékű rendszerátalakítás előfeltétele lett volna, hogy a munkaképes korú népességnek legalább a 65-70 százaléka találjon magának megélhetést biztosító legális munkát. A foglalkoztatási ráta azonban 55-57 százalékon stabilizálódott, és a politikai szereplők egyikének sem volt elképzelése arról, hogy lehetne ezen javítani. A gazdaságot a fenntartható fejlődési pályáról letérítő, az államháztartási egyensúlyt felborító és újabb eladósodási hullámot generáló **irracionalis kiadási ígéretpirálból** egyetlen kormányra törő politikai szereplő sem volt képes kivonni magát.

A 2006 ősze után nemcsak a politikai egyensúly borult fel, de elkezdődött a **társadalompolitikai konszenzus eróziója** is. A folyamat elemzése meghaladná ennek az írásnak a kereteit, de a társadalom munkajövödelemmel rendelkező része egyértelműen jelezte, hogy nem kíván többé közösséget vállalni, illetve közös társadalmi teret és intézményeket használni a többiekkel. Fokozatosan megszűnt a támogatottsága az inaktív státuszokra épülő társadalompolitikának és az inkluzív oktatáspolitikának. Kétféle végzetes percepció is meghúzódott a háttérben. Az egyik természetesen a **társadalmi problémák etnicizáló magyarázata**, ami nem csak etnikai kategóriákban fogalmaz, de elvétí a valós társadalmi törésvonalakat, mérhetetlenül eltúlozza a romák arányát az intézményekben és különféle transzferjövödelmek ellátottjai között. Az etnicizáló magyarázat egyben probléma-távoltítás is: a többség úgy véli, hogy a romák elszigetelése révén a legsúlyosabb társadalmi problémák jelentős része is eltűnne. A másik, többségivé váló vélekedés szerint a **jogállamnak létezik olyan autoriter alternatívája**, amely nagyobb fokú biztonságot kínál cserébe a szabadság feladásáért.

A magyar társadalomban végbemenő és a köztársaság végzetét előrevetítő kirekesztő fordulat együtt járt a politikai kommunikáció megváltozásával. A magyarországi közvélemény 1968 óta érzékeny volt a politika kimeneti mutatóira; nem volt mindegy számára az ország nyugati megítélése, nem honorálta a gazdaságpolitikai sikertelenséget, jóllehet, csak a rendszerváltást követően volt lehetősége el is csapni a rosszul teljesítő kormányokat. A köztársaság agóniájának éveiben ez az érzékenység szűnt meg, fokozatosan átadva helyét a közjó diskurzív felfogásának, tehát annak a koncepciónak, miszerint a politikai küzdelem elsősorban értelmezési harc, hiszen minden politikus úgy hiheti, hogy a közjót szolgálja, és annak mibenlétéről egyetértésre jutott saját választóközönségével. Ha megméretődnek is az ígéretek és a kormányzati teljesítmény, az is csak normatív természetű, hiszen eltérő politikai nézetrendszerek eltérő mérce szerint értékelik azt.

Ha minimális szinten működött volna még a politikai visszacsatolás, akkor észérvekkel belátható lett volna, hogy etnikai kategóriákkal nem lehet leírni a magyar társadalom lényegi problémáit, még kevésbe lehet azokra adekvát válaszokat adni, sőt: **az etnicizáló politika hatásai súlyosan sértik a többség érdekeit is**. Etnikai terminusokat használva aligha lehet megérteni az alacsony foglalkoztatottságot vagy a szegénységet. A munkapiacról kizuhantak többsége nem cigány, az aktív korú szakképzetlenek

száma – az ő foglalkoztatásuk nagyságrendileg rosszabb, mint a többieké – többszöröse a magyarországi romák összlétszámának, a szegényeknek a negyede, a mélyszegényeknek a fele lehet roma. Az általános iskolába járó roma tanulók teljesítménye megegyezik a hasonló társadalmi háttérű nem roma diákokéval. Sem az alacsony foglalkoztatás, sem a képzetlenek alacsony foglalkoztatása, sem a szegénység, sem a közoktatás szelektivitása nem cigány probléma, még ha a romákat hatványozottan sújtja is.

A reformpolitikával 2008 tavaszán szakító **Gyurcsány-kormány** mindezt pontosan tudta, mégis **kormányzati szintre emelte a radikalizálódó segélyellenes és etnicizáló önkormányzati diskurzust**, népjóléti miniszteri pozícióba emelte ennek egyik protagonistáját, és elindította a tömeges közfoglalkoztatás első nagy, átfogó programját. A program – a gazdasági válság kellős közepén – felülről nyitott kasszával indult, és finanszírozása lényegesen többre került, mint azok a segélyfajták, amelyeket a közfoglalkoztatásra hivatkozva szüntettek meg. Döntő különbség volt azonban a 2010 utáni időszakhoz képest, hogy ekkoriban a közfoglalkoztatottak munkájukért teljes minimálbért kaptak.

Spekulatív lenne utólag értelmezni, hogy milyen politikai program végrehajtására adtak felhatalmazást a választók a 2010 tavaszán alkotmányozó többséghez juttatott pártnak, de tény, hogy **négy év múltán a szavazók meggyőző többséggel jóváhagyták a jogállam felszámolását és a drasztikus kirekesztő társadalompolitikai fordulatot**. Annak a politikának a folytatására szavaztak 2014-ben, amelynek következtében még nagyobb mérvűvé vált az ország regionális leszakadása, az autoriter rezsim kiépítése miatt pedig Magyarország botránykővé vált Európában. Annak az adó- és elosztási politikának adtak ismét bizalmat, amelynek révén a jövedelmi különbségek a rendszerváltás óta nem látott szintre emelkedtek, és az ország kezdi elveszíteni fontos pozíció-előnyét, azt, hogy a rendkívül alacsony foglalkoztatás ellenére a relatív szegénység közepes szintű volt az EU-ban. A második Fidesz-kormány időszakában a relatív szegénységi ráta 14 százalékról 17 százalékra növekedett, a 0–17 éves korosztály relatív szegénységi rátája pedig 21 százalékról 27 százalékra – mindez példátlan a rendszerváltás óta. Ugyancsak soha nem látott mértéket ért el a súlyosan depriváltak aránya. A legfelső jövedelmi tized reáljövedelme több mint négy százalékkal emelkedett – az összes többi jövedelmi csoporté pedig csökkent, legnagyobb mértékben – csaknem 15 százalékkal – a legszegényebbeké.

Azt az **oktatáspolitikát** biztosították változatlan támogatásukról a választópolgárok, amely az iskolaállamosítás, a normatív finanszírozás megszüntetése és a tankötelezettségi korhatár csökkentése révén „kikapcsolta” a középfokú expanzió „motorját”; visszaállította a középfokú kormányzati keretszám-gazdálkodás 1990-ben megszüntetett rendszerét, felszámolta a tanszabadságot és az oktatáspolitikai érdekegyeztetés fórumait, a pedagógusokat pedig akarataik ellenére egységes korporatív kamarába kényszerítette. A szakiskolában oktatott közismereti tárgyak súlyát minimálisra csökkentette. A kormány oktatáspolitikájának **deklarált célja lett a szegregáció támogatása**, valamint a legszegényebbek kiszorítása a középiskolákból, és elkezdődött középiskolai

keretszámok csökkentése, ami a középrétegeket is súlyosan érinti. Ugyancsak csökkent a felsőoktatás finanszírozására fordítható összeg és az egyetemekre bekerülők száma, és kancellári rendszerrel – a tervek szerint a jövőben még „konzisztóriummal” is – fojto-
gatják az egyetemi autonómiát.

A 2010-ben hatalomra jutott és a köztársaságot felszámoló Fidesz-kormány gyökeresen más társadalompolitikát folytat, mint a nyolc évvel korábban szűk többséggel megbuktatott első Orbán-kormány. Igaz, a társadalmi közeg is gyökeresen eltér az ezredforduló időszakától. Nemcsak politikai és közjogi, de **társadalmi értelemben is megszűnt a fékek és ellensúlyok rendszere**. A ma regnáló kormánynak nem kell attól tartania, hogy választói elszámoltatják politikájának koherenciájáról, vagy akár csak saját elemi érdekeiket számon kérnék – láttuk, hogy az adórendszertől a jóléti politikáig, az oktatáspolitikától a foglalkoztatáspolitikáig valamennyi ágazati és szakpolitika súlyosan sérti a középrétegek és az alsó középrétegek érdekeit. A szimbólumok, a politikai narratívák kiszorították a racionális belátáson alapuló politikát; a kirekesztő társadalompolitika vonzereje olyan nagy, hogy a választók többsége elemi érdeksérelmei ellenére is támogatja azt.

Ezért nincs értelme közvetlenül rákérdezni a tömeges közfoglalkoztatás értelmére és céljára sem. Pedig – miközben folyamatos a forráskivonás a közoktatásból, a felsőoktatásból, a segélykasszából, és súlyosan alulfinanszírozott az egészségügy – a 2009-ben közfoglalkoztatásra fordított 59 milliárd forint, 2014-re közel négyszeresére, 231 milliárd forintra növekedett; a 2015-re tervezett kiadás pedig 270 milliárd forint. Az érintettek száma is a többszörösére növekedett.

Már az **Út a munkához** program is őszintétlenül igyekezett meghatározni célját. Munkaerő-piaci reintegrációról beszélt, jóllehet kezdettől nyilvánvaló volt, hogy erre a közfoglalkoztatás alig vagy egyáltalán nem alkalmas. Ráadásul a közfoglalkoztatás a korábbiaknál is jobban a falujukhoz szögezte a résztvevőket, és akadályozta őket abban, hogy időszakos, szezonális munkákat végezzenek. Arra biztatta az önkormányzatokat, hogy igyekezzenek **drága közalkalmazotti státuszokat közfoglalkoztatottakkal kiváltani**. Munkatesztként értelmezte a programot, pedig a munkateszt alapvetően azt jelenti, hogy egy meghatározott szociális jövedelemtranszfer folyósításának az a feltétele, hogy az ellátott bizonyítsa: a munkapiacra intenzíven keres munkát, és kész elfogadni a megfelelő állásajánlatokat. A less eligibility, tehát a kevésbé választhatóság elvének is csak a munkapiaci bérek összefüggésében van értelme, hiszen ez a policy azt célozza, hogy a legrosszabb munkapiaci bérnek is vonzóbbnak kell lennie a szociális jövedelemnél.

Az egyes célok azonban nem illeszkedtek egymáshoz, hanem kölcsönösen elfedték a sikertelenséget. A kormányzati indoklás a munkapiaci reintegráció és a különféle el-
látási, szocializációs célok között ingadozott. A munkapiaci reintegráció sikertelenségét alapvetően a szociális célokkal indokolták, de ebben az esetben nehéz volt megmagyarázni, hogy a válság legsúlyosabb évében miért költöttek többet a szisztéma finanszíro-

zására, mint amennyibe a korábbi évben az ellátás, illetve a hagyományos közfoglalkoztatási programok kerültek.

Az Orbán-kormány azonban nem bíbelődött sokat az indoklással: egyszerűen „munkaalapú társadalmat” hirdetett, négyszázezer új munkahelyről és teljes foglalkoztatásról beszélt egy olyan országban, amelynek foglalkoztatási mutatói a legrosszabbak közé tartoznak az EU-ban. A „munkaalapú társadalom” azonban félrevezető, valójában szó sincs arról, hogy a kormány ambiciózus intézkedéseket hozna a foglalkoztatás növelése céljából. Ha így lenne, akkor a kormány tovább növelné az érettségizettek arányát; arra törekedne, hogy javítsa a szakiskolások alapkészségeit, és határozott esélykiegyenlítő, szegregációellenes oktatáspolitikát folytatna annak érdekében, hogy a minimális szintre szorítsa azok arányát, akik semmiféle képzettséget nem szereznek. Ennek azonban éppen az ellenkezőjét teszi: úgy alakítja át a középfokú képzési szerkezetet, mintha nem tudná, hogy annak minden eleme drasztikusan csökkenti a foglalkoztatási esélyeket. Ha a kormány célja valóban a foglalkoztatás növelése lenne, akkor minden rendelkezésére álló eszközzel segítené a munkaerő-mobilitást és az atipikus foglalkoztatási formákat. Erről azonban éppen úgy nincs szó, mint a munkaerő-piaci diszkrimináció elleni fellépésről.

A „munkaalapú társadalom” **az önkény, a totális jogfosztottság és kiszolgáltatottság világa.** A közfoglalkoztatottak kiszolgáltatottsága 2011 után intézményesült. Egyrészt teljessé vált a kényszer: a járadék időtartamát és összegét csökkentették, feltételeit szigorították. *Cseres-Gergely Zsombor és Molnár György* vizsgálatából tudjuk, hogy a járadékosok létszáma 2010 és 2013 között 126 ezerről mindössze 48 ezerre csökkent. Még nagyobb arányban csökkent a munkanélküliséghez kapcsolódó segélyezettek száma. A bérpótló juttatás, majd a helyébe lépő csökkentett összegű foglalkoztatást helyettesítő támogatás feltétele, hogy a kérelmező bizonyítsa, a megelőző évben legalább harminc napot dolgozott. A minimálbérnél lényegesen kevesebb pénzt kínáló közfoglalkoztatás a célcsoporthoz tartozók számára az egyedüli lehetősége annak, hogy segélyhez jussanak, így annak visszautasítása fel sem merülhet. Ha viszont az önkormányzat bármilyen okból nem von be valakit a közmunkába, azzal a segélytől is elúti. A közfoglalkoztatásban érintettek száma 2011-ben 235 ezer, 2013-ban már 313 ezer volt. Az ellátatlan álláskeresők száma 227 ezerről 282 ezerre növekedett. Ugyanakkor a közfoglalkoztatás rendszere bizonyos értelemben **csapdát, hosszú távú életformát tartogat** a résztvevőnek. A közfoglalkoztatottak azon hányada, akiknek sikerült elhelyezkedniük a valódi munkaerőpiacon 13-17 százalék között mozog, ugyanakkor minél hosszabb időt tölt valaki a közfoglalkoztatásban, illetve minél több epizódja van, annál kisebb az esélye arra, hogy elhelyezkedjen a nyílt munkaerőpiacon. (*Cseres-Gergely Zsombor, Molnár György: Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac. In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.) Társadalmi Riport 2014. TÁRKI*)

A rezsिम kurzusközgazdásza és gazdasági publicistája, Bogár László 2013-ban úgy fogalmazott, hogy „a magyar társadalomnak legalább harmada végképp elveszett, már semmiféle eszközzel nem lehet visszahozni őket a végső nyomorúságból... társadalmi szinten

gyakorlatilag leírhatjuk őket... Nem akarnak dolgozni, de a munkaerőpiac sem kér belőlük... Orbán Viktor látja ezt a csapdát, csak nem beszélhet őszintén a valóságról... Nem derülhet ki, hogy ezeket az embereket igenis ott kell hagyni az út szélén, mert ha nem így teszünk, akkor a többiek soha nem fognak célba érni.” Ha eltekintünk attól, hogy a professzornak szemmel láthatóan a magyarországi szegénység legalapvetőbb arányairól és mutatóiról sincs fogalma, annyiban érdemes odafigyelni a szavaira, hogy a kormány társadalompolitikai krédóját joggal „ignorance based” jellegűnek értelmezi, tehát olyan politikának, amely jelentős – többnyire „politikailag néma” – társadalmi rétegek szükségleteiről, problémáiról nem vesz tudomást.

Mindez igaz az oktatáspolitikára és a szociális, illetve családtámogatásokra. A köz-társaság korszakának kormányonként változó társadalompolitikájához viszonyítva a posztjogállami rezsim kirekesztő oktatáspolitikáját, szociális és családtámogatási politikáját valóban leírhatjuk az „ignorance based” jelzővel. Részben igaz ez a tömeges közfoglalkoztatásra is, de csak részben: néhány tényező miatt nem fér bele teljesen ebbe a kategóriába. Ehhez túlságosan is sokba kerül, és túlságosan gyorsan emelkednek a költségei. **A közfoglalkoztatás a kormány emblematisz társadalompolitikai eszköze**, amire nem sajnálja a pénzt.

De a közmunka nemcsak büntetés, hanem az ellátásoktól megfosztott munkanélküliek számára létbiztonságuk egyedüli alapja is. Nemcsak a közmunkaprogram készletre igazodásra a tartós munkanélkülieket, de az a fenyegető perspektíva is, hogy esetleg nem vonják be őket a közfoglalkoztatásba. Az elsődleges integrációs séma, a belföldi nyílt munkaerőpiac az érintettek zöme számára elérhetetlen. A brutális oktatáspolitikai fordulat a szegény és hangsúlyosan a roma diákok számára jelentősen szűkítette annak esélyét, hogy középiskolába kerülhessenek, vagy bármilyen szakmát szerezhessenek. Ráadásul a 16 éves korra csökkentett tankötelezettségi korhatár miatt folyamatosan növekszik azok száma, akik idejekorán, bármilyen képzettség megszerzése nélkül kikerülnek a közoktatásból, és többnyire az állástalanok számát növelik. A jóléti jövedelmek jogszerűségét, kiszámíthatóságát és méltányosságát már az Út a munkához program is erodálta, amikor alig két éves futamidőt követően felszámolta az első olyan segélyszisztémát, amely a szociális minimum elvén alapult. A „munkaalapú társadalom” rezsimje azonban a segélyezés csaknem teljes felszámolását akarja, és a még megmaradó segélyszerű ellátások esetében a jogszerűségnek a látszatát is megszüntette. A részvétel lehetősége a mindenféle munkajogi védelmet nélkülöző közfoglalkoztatásban tehát élet-halál kérdése a zömében képzetlen tartós munkanélküliek számára.

Bizonyos értelemben a cselédhasonlat is sántít, mert az uradalmi és gazdacselédek munkájának hosszú távú rentabilitását aligha lehetett figyelmen kívül hagyni. Ha a **család** metaforát használjuk, akkor **határozott választóvonal húzódik a család tagjai – fogadott tagjai – és szolgálói között**: utóbbiak a cselédlakásokban élnek, külön étkeznek, nem hivatalosak a családi eseményekre, nem részesei a családi ünnepeknek, nem szerződés, hanem szolgálói lojalitás és engedelmesség köti őket a Családfőhöz. Bizonyos, hogy a közfoglalkoztatottakat efféle viszony köti a fogadott családhoz, de státuszuk még

mindig nem magyarázza a sok százmilliárdos irdatlan költséget, amibe a rendszer finanszírozása kerül.

Egy csereháti kis falu polgármestere a hónap második felében a következő havi önkormányzati segélyek terhére rendre előleget ad a nélkülöző családoknak, de előfordul az is, hogy saját zsebéből is nyújt némi kölcsönt. Ugyanakkor az alpolgármester időnként disznót vág, és a kiporciózott, irreális áron kínált húst nem tanácsos nem megvenni, hacsak nem akarja valaki kockáztatni az önkormányzat jóindulatát. A polgármester és az alpolgármester dönt arról, hogy ki kaphat hitelt, kit mikor miféle közmunkára osztanak be, vagy hogy kinek, mikor, milyen feltételekkel áll rendelkezésére a falugondnoki autó, ha például sürgősen gyógyszerre van szüksége. A korábbi ciklus polgármestere az elbeszélések szerint könnyörtelen, zsarnoki természetű ember volt, és jovialis ellenfeleinek könnyű volt megnyerni a választók támogatását. Csakhogy a menesztett polgármester fia, aki bekerült az aktuális képviselőtestületbe is, akkoriban a környék egyik legfontosabb vállalkozójának számított. A tehetséges roma fiatalember egyik szakképesítést a másik után szerezte; több boltot működtetett, és rendszeresen vitt dolgozni a faluból férfiakat a környékbeli erdőbe, ahol fakitermelési munkákat vállalt. Ő üzemeltette a falusi boltot is, amit a hatalmváltás után a falu új vezetésének egymást követő hatósági ellenőrzések és vegzálások segítségével néhány hónapon belül sikerült bezáratnia.

A hatalmi vetélkedés egyik legfontosabb tétje a mindenre kiterjedő uzsorahitel-szisztema feletti uralom megszerzése, és ennek feltétele volt a független kereskedelem és az ahhoz kapcsolódó hitelezés lehetőségének megszüntetése. Persze a vállalkozó egykori boltja által nyújtott hitel is uzsorahitel volt, és az általa felszámolt ár is uzsoraár volt – minden kisbolt ezt teszi a környéken –, de a bolt működése idején a falusiak még mindig kevésbé voltak kiszolgáltatott helyzetben, mint amióta az alpolgármester porciózta a disznóhúst. Az irreális árakkal dolgozó kisboltok által nyújtott uzsorahitel kétélű fegyver, mert a boltot üzemeltetőnek szintén vannak fizetési határidői, és ha adósai tömegesen nem fizetnek, abba ő is belebukhat. Ez határt szab az uzsorahitelnek, illetve felértékeli a hitel fedezetéül szolgáló szociális jövedelmek, így a segélyek jelentőségét. Ha a boltot üzemeltető maga vagy családja révén részese a helyi hatalomnak, akkor nagyon is odafigyel arra, hogy kliensei időben megkapják az önkormányzati segélyeket vagy a közfoglalkoztatásért járó munkabért. A disznóhúst porciózó alpolgármester kockázata az esetleges nem fizetés vagy rebellió estén lényegesen kisebb. Utóbbitól azonban nem kell tartania.

A tömeges közfoglalkoztatás rendszere arra is lehetőséget adott, hogy a **falusiakat elvágják a munkaerőpiactól**. Persze csak szórványosan volt munkája bárkinek is, de azért az erdőgazdaság, a közeli gyümölcsösök, az elérhető távolságban lévő kisvárosok, illetve a közeli határ szlovákiai oldalán lévő ipari park korábban mégiscsak kínált időnként valamilyen munkalehetőséget. Hivatalának elfoglalását követően az önkormányzat új vezetői mindenekelőtt azokat hívták be közmunkára, akiket a rivális vállalkozó éppen az erdőbe akart vinni néhány hetes fakitermelésre. A képviselő-vállalkozó

számára nyilvánvalóvá vált, hogy a falu vezetői mindenképpen megakadályozzák, hogy a jövőben a faluból bárkit is alkalmazzon, illetve általában is akadályozni fogják, hogy bárki külső munkát végezessen. A személyes függés rendszere mindent áthat és mindent meghatároz, és ehhez igazodik a tömeges közfoglalkoztatás, ami a patrónus–kliens-rendszeren belül az alávetett biztonság minimumát kínálja, ugyanakkor keményen szankcionálja, ha valaki ki akar törni a függőségből.

A közfoglalkoztatási programok mindig is idomultak a formális és informális helyi hatalmi viszonyokhoz. A mai közfoglalkoztatási rezsim azonban minőségileg más: **a foglalkoztató azt tehet a munkanélküivel, amit csak akar**, mert biztos lehet benne, hogy ő bármi áron és bármilyen feltételek között is részt akar venni a programban, hiszen semmilyen egyéb lehetősége nem maradt a túlélésre. Az önkormányzatok többféle módon is „előszelektálhatják” a munkanélkülieket, és kizárhatják őket a rendszerből. Része ennek a folyamatnak a „lakókönyvet rendezettségének” ellenőrzése, és ha azt az önkormányzat által készített „környezettanulmány” nem találja megfelelőnek, akkor kizárhatja az illetőt a közfoglalkoztatási programból – és ezáltal a segélyezésből is. Egy dél-dunántúli kisváros szabályozása szerint csak az vehet részt a közfoglalkoztatási programban – és hangsúlyozzuk ismét: ez egyben azt is jelenti, hogy csak az kaphat segélyt –, akinek nincs köztartozása. Egy másik kisváros nem veszi fel a programba azt, akiről azt gyanítja, hogy „csak a következő évi segélyre jogosító harminc napos munkaviszonyban töltött időszak kedvéért jelentkezik”. Egy észak-magyarországi iparváros önkormányzata sokallotta a táppénzre menő munkások számát, így ma már háromhavi szerződéseket köt: aki ebben az időszakban táppénzre megy, az többé nem kaphat közmunkát – és ezáltal nem kaphat a jövőben segélyt sem. Ez a szabályozás azt jelenti, hogy a közfoglalkoztatottak lázasan, súlyos betegen is dolgozni mennek.

Egy nagyvárosi önkormányzati képviselő, aki az előző ciklusban a szociális bizottság elnöke volt, magán-munkahadseregként használta a közfoglalkoztatottak egy részét a saját politikai céljai érdekében. Tetszése szerinti időben és helyen rendelt ki embereket lapáttal a kezükben. Alapvetően a város cigánytelepein dolgozó – és foglalkoztatási programokat is indító – civil szervezeteknek akart keresztbe tenni. Egy ízben sikerült néhány utcát elárastania, mert a természetesen minden szakértelmet nélkülöző képviselő asszony instrukciói szerint lapátoló közmunkások tönkretették a csapadékvíz-elvezető rendszert. Egy Heves megyei falu polgármestere annyi büntetést vet ki a közfoglalkoztatottakra – és annyi pénzt von le a munkabérükből –, hogy legfeljebb néhány ezer forintot fizessen ki a munkájukért ellenszolgáltatásként. Nem a bevétel a célja, hanem arra tesz kísérletet, hogy minél több romát elköltözésre bírjon a faluból. A legtöbb kistépülésen azonban nem ez a cél, hanem a „szavazatvásárlás”. A 2014-es országgyűlési választások előtti időszakban lényegesen megnövekedett a közfoglalkoztatottak száma – aztán a választásokat követően a közmunkások jelentős részét szélnek eresztették. Tömegessé vált az a gyakorlat, hogy a munkanélkülieket megfenyegetik: **nem foglalkoztatják őket, ha nem szavaznak „megfelelően”**. Ez az egykori nyílt szavazások korszakát

idézi, függetlenül attól, hogy a valóságban a településeken mekkora valószínűséggel lehet beazonosítani a szavazatokat.

A „munkaalapú társadalom” rendszere az alázatos, jogfosztott – jogokra nem is gondoló –, „helyüket tudó”, adott esetben engedelmesen és „helyesen” szavazó és demonstrációkra is kirendelhető cselédek világát megteremtő eszköz. Az **elnyomás eszköze**: ez indokolja a szisztéma finanszírozására költött sok százmilliárd forintos kiadást. Nem a kizsákmányoló elnyomása – hiszen a közfoglalkoztatottak munkája alig hajt valódi hasznot –, inkább a politikai elnyomása. Olyan társadalompolitikai eszköz, amely arra szolgál, hogy a kasztszerűvé merevítse a társadalmi törésvonalakat. A posztjogállami rezsím léte függ attól, hogy a jogszerűség, a szerződéses kapcsolatok írmagját is kipusztítsa, és ehhez átjárhatatlan társadalmi határokra van szüksége. A közfoglalkoztatottak brutális elnyomása a közalkalmazottakat is arra inti, hogy becsüljék meg kedvezőbb helyzetüket, annak ellenére is, hogy őket is megfosztották minden joguktól és szabadságuktól. De még a rezsím igazi haszonélvezőinek és lekötelezettjeinek is szól az üzenet: nekik is tudniuk kell, hogy helyzetük bármikor megváltozhat, ha egy pissenéssel is megtagadják a feltétlen engedelmességet.

A rezsímet fenntartó és támogató többség eleddig minden árat megfizetett azért, hogy folytatódjék a kirekesztő társadalompolitika. Pedig a közfoglalkoztatottak helyzet az egész társadalom tragikus jövőjét is előrevetíti.

Polip és ideológia

A „magyar polip” vagy „maffiaállam” koncepcióját legtöbbször az ideológia hiánya miatt kritizálták. A bírálók szerint az ideológia szerves alkotóeleme és motorja a valóságos történetnek, az orbáni rendszer kialakulásának, s ha ezt elfeledve, csak a korrumpált végeredményt tekintjük, akkor pusztán érdekvezéreltségre szűkítjük a hatalmon lévők indítékait, eleve bűnösnek kezeljük őket, megtagadva tőlük a hitet és jó szándékot. A bírálók másik része szerint az ideológiai dimenzió nélkül a maffiaállam koncepciója megreked egy intézményi–szociológiai szerkezet szellemes leírásánál, nem vezet a jövőbe, mert nem tud a megfogalmazott célok és a valóság tényei közötti ellentmondásra rámutatva rendszerleplezővé válni. Vagyis a változásokat kívánó politikai törekvések számára alig használható.

A szociológiai megközelítés – rendszerleírás – felől nézve mindkét felvetés elhanyagolható lehetne. A dolgot elintézhethetnénk azzal, hogy a polipkoncepció megfogalmazói az ideológiát nem tartották a rendszer lényegéhez tartozó strukturális vagy összetartó elemnek, és a kritikusok sem bizonyították az ellenkezőjét. A változás, a rendszer vége és meghaladása pedig túlmutatna azon, ami egy leíró elmélettől várható. Ennek ellenére *A magyar maffiaállam anatómiája* c. kötet már a kritikákra reagálva teljes fejezetet szentel az ideológia kérdésének. Tézise szerint „*a maffiaállam nem ideológiavezérelt, hanem különféle ideológiai panelekből a politikai célszerűség igényeinek megfelelően építkezik*”. Vagyis, nincs vezető ideológia, csak célszerűen megválasztott és cserélgetett hívószavak, és kommunikáció (manipuláció). A rendszerről készített jelen idejű fotón vagy röntgenképen az ideológia tehát nem jelenik meg, s ez nem jelent hiányt.

Mindezt elfogadva, mégis érdemes lehet a rendszer létrejöttét végigkísérő hiteknél kicsit elidőzni. Azt tapasztaljuk, hogy létezik egyfajta szellemi természetű képződmény, amely elég tartósan a rendszer mellett tartja a hiteket. S hogy mi ez, azon akkor is érdemes elgondolkodni, ha nem emelkedik az ideológia szintjére. Valószínűleg valamiféle rendszerfenntartó *common sense*-szel, mindenki által osztott titkos hiedelemmel lehet dolgunk. Olyasmivel, mint a levegő, amely a röntgenfelvételen szintén nem látszik, s csak akkor figyelünk föl rá, ha a páciens fintorog, vagy a tüdejében már káros elváltozások jelentkeznek.

A Fidesz eredetileg nyilvánvalóan nem kényszerrel, hanem a fejek és szívek megnyerésével állította maga mögé és azóta is így tartja maga mögött a szavazóit. Nem csak manipulatív hangulatkeltéssel, és nem is csak a politikai ellenfél gyengeségének köszönhetően érték és érik el ezt, hanem főként talán azzal, hogy sokáig bizonyos ideologikus hitek bizományosaiként szerepeltek. Alkotmányos körülmények között négyévente a maffiaállam létrehozóinak és működtetőinek is meg kell mérettetniük, és újra meg újra el kell fogadtatniuk magukat. Éppen ez a megmérettetés – a vélemény – jelenti a rendszer legkeményebb korlátját, és értékeli fel a hallgatólagosan feltételezett hitek és ideologikus tartalmak szerepét. Márpedig a fintorgás alaposan megkezdődött: az ideológia mégiscsak önálló életre kelt. Ha a rendszer egyensúlyi állapotának leírásához az ideológia nem is szükséges, *hozzájárulhat a rendszer önfelszámolásához*. Vagyis az ideologikus háttértartalmak és a valóság ütköztetése segíthet felismerni a fennálló uralom korlátait.

A Fidesz uralmi működése és a szicíliai maffia között vont párhuzam nem csak a szervezeti hasonlóságok döbbenetes egyértelműsége miatt lett szerencsés felismerés. Az ideologikus tartalmak szerepében, illetve e szerep változásaiban is erős a hasonlóság. Hiszen a *Cosa Nostra* nem volt mindig csak bűnszervezet. Az évszázadokon át idegenek uralta Szicíliában a helyi családok csoportokba és hálózatokba szerveződve védekeztek, igyekeztek túlélni, és alakítottak ki saját viselkedési kódokat és igazságszolgáltatást. A maffia kezdetben a területhez tapadó öntudat megjelenése és az ellenállás, önvédelem és önszerveződés módja volt. Ugyanígy a fegyelem, engedelmesség, bátorság, összetartás és titoktartás szigorú szabályrendszere is, amely így szintén „ideologikus” volt, még akkor is, ha ez a gondolati háttér rendszerezetlen, és többnyire hallgatólagos maradt. A maffia által képviselt érték- és szabályrendszer a helyesről és helytelenről alkotott képzeteket rögzítette, társadalmi hierarchiákat alapozott meg és igazolt, folytonosságot teremtett. S így volt ez később is, amikor a maffia a nehezen megszülető és kaotikus olasz államigazgatás feladatait részben átvéve, részben pedig annak fehér foltjaiba benyomulva hálózta be a területet, teremtett sajátos rendet és alakította ki törvényellenes hatalmát. Eközben mindvégig a tradicionális és zárt szicíliai társadalom kultúrájára és értékrendjére apellált. Hosszú ideig átfogó életszemlélet tapadt a maffiához, úgy, ahogy később már nem, és amire más, újabb keletű bűnözőcsoportok esetében sincs példa.

A szicíliai maffia elfogadottsága tehát hosszú ideig ideologikus volt. A többnyire kimondatlan indoklás koherenciája a maffiacsalád területi beágyazottságából, történetéből és a szervezet funkciójából származott. Az, aki a Család tényét elfogadta, egyszersmind tradícióval és nézetrendszerrel azonosult. A Család uralta őt, ő pedig magára ismert a Családban. A maffia uralma addig és annyiban maradhatott elfogadott, amíg a szicíliaiak nagy része magáénak érezte. Amikor ennek vége, a maffia helyzete és szerepe is megváltozik. Mára az olasz állam és közigazgatás megerősödött, a szicíliai társadalom mindenfelé megnyílt, és megváltozott az élet. Ma már a maffiát többnyire csak veszedelmes bűnszervezetnek vagy a múlt anakronisztikus túlélésének tartják. Épp hajdani

ideologikus imázsa és tartalmi kerülnek szembe vele, hiszen odalett minden, ami az erőszakot a társadalom egésze számára indokolná. (Eközben persze a szicíliaiak egy része számára mindmáig munkaadó, szociális rendszer, a beágyazottság közege és a tradíciók folytatója.) Természetesen nem a lakosság elfordulása, hanem a közhatalom szorítja vissza a maffiát, de a támogatói közeg leolvadása szükséges feltétele a hatóság sikerének.

A *Magyar polip* a magyarországi rendszerváltás után létrejött politikai struktúra pillanatnyi végkifejletét fotografálja. A HVG 1999-es címlapképén Orbán már a Családfő foteljében trónol. Ha az ideológiai képzetek és morális érzületek is igazolják ezt a helyzetet, vagyis **az emberek a patriarchális figurát pozitív asszociációkkal övezik, akkor végünk**: ilyen a nép, ez kell neki, és minden így marad örökre. A monolit hitekkel megerősített stabil intézményi struktúra gyakorlatilag kikezdzhetetlen. Szerencsére azonban más a helyzet. Ennek belátásához elég, ha a szicíliai maffia esetéhez hasonlóan itt is két korszakot különböztetünk meg.

Orbán Viktort akkor ismerte meg ország-világ, amikor Nagy Imre és kivégzett társainak újratemetésén kihirdette, hogy mindenkinek félre az útból. A Hősök terén elmondott beszéd bejelentkezés volt, és egyben hadüzenet az ekkorra hiteiket és erejüket vesztett kommunistáknak, a már kivonulásukat előkészítő szovjetek csapatoknak, de a gazdaság, a közigazgatás, a média és a szellemi élet vezető pozícióit betöltő kiterjedt nómenklatúrának is.

A politika története valószínűleg megírható lenne az egymásra következő generációk fő politikai élményének sorozataként. A közélettel való találkozás, a belépő, az első megnyíló lehetőség és tapasztalat a generációk későbbi politikafelfogását is jórészt meghatározza. Vagyis létezik valamiféle generációspecifikus gondolkodás, stílus, ami a későbbiek során is hat, előbukkan és felismerhető. A '88-'89-es egyetemista és közvetlenül egyetem utáni korosztályok számára ez a *we can do it* kollektív élménye volt, és „Viktor” beszéde lett a momentum, az összefoglaló, az emlékeztető. Most „mi” jövünk: „mi”, az akkor fiatal generációk, sugallta Orbán a katafalk mellől, félelem és kertelés nélkül. Ettől kezdve minket illet a hatalom, az újakat, a büntelenekeket, és meg is tudjuk szerezni a korábbiaktól, a lejártaktól, az idősebbektől, a gyengéktől, a becstelenekektől, a kollaboránsoktól, akik sok esetben kifejezetten gyilkosok, mondta. Lejárt az idejük, félre velük!

A következő hónapok és évek eseményei igazolták a szónokot. A kommunista hatalom széthullt, sőt, ölbe hullt. A létrejövő új intézmények új embereket igényeltek, a kialakuló kapitalista világ pedig újfajta képességeket és energiákat preferált. Általános jelenség volt a reformszocialista és késő kádárista rétegek sikeres önátmentése, de az egészen fiataloknak is megnyílt a tér. Korábban elképzelhetetlen fulmináns karrierok sokaságát láttuk, rögtön a csúcokra, átmenet nélkül, sokszor a nulláról. Az egyetemi padokból közvetlenül kikerült bankigazgató, politikus, kommunikátor és vállalkozó volt e napok és évek típuskaraktere és története. A „merjünk nagyot álmodni” voluntarizmusa tehát nem a semmiből jött. Mindezzel együtt járt egyfajta könnyörtelenség,

egoizmus, mások – idősebbek, korábbiak, sikertelenek – iránti érdektelenség és lenézés, a szolidaritásélmény és -igény hiánya, egyfajta generációs pökhendiség, ami szintén általánosan, tehát a politikai szimpátiáktól függetlenül jellemző, de aminek tárgyalása már meghaladná e kereteket.

„Viktor” ekkor még nem volt Családfő, sőt, nagyon távol volt tőle, szinte épp az ellenkező póluson. Még vezér sem volt, csak amolyan „szóvivő”, mert egy tekintélyelvű politikai berendezkedés után voltunk, és minden autoritásigény és intézményes pozíció eleve vicc és gyanú tárgya lett. **Orbán legitimitása nem saját érdemeiből vagy múltjából származott**, hiszen ilyenek fel sem merülhettek. A múlt helyett éppen múltnélkülisége – bizonyos értelemben a senkiség – volt a fő érték. Háttérét maga a társaság, a fiatalok által a semmiből létrehozott Fidesz generálta, amelynek tagja és egyik alapítója volt. Hitelüket az ártatlanság hiedelme, az élnkség, a hatalommal való packázás, ravaszságuk és végül maga az eredmény adta: a kommunisták hatalma megdőlt, *sikerült elcsenni a sajtot a hollótól*. A történetek folytatásaként pedig a létrejött vákuumban és emberhiányban minden lehetőség megnyílt az ekkor aktív generációk előtt. Orbán az egyetemről azonnal a parlamentbe került, és fiatal politikustársaival együtt a helyzetfelismerés és helyzetkihasználás élő példái és metaforái lettek. (Még esetleges és ekkor még nem nagyon feltűnő vagyonosodásuk is az új lehetőségek – a pozitív várakozásokkal illetett vállalkozói világ – kihasználásának ethoszába illeszkedett).

A fiatal fideszes vezetők fellépésének volt az elmondottaknál specifikusabb, ideologikus elemeit tekintve meghatározóbb tartalma is, amely már nem a generációs sajátosságból, hanem magából a kollégiumi létből, az ott szerzett közösségi élményből és annak kiadásából származott. A Hősök terén bejelentett hadüzenet a kommunista rendszer működtetői és haszonélvezői, a múlt és akkori jelen némenklatúrái ellen irányult. Legalábbis ott és akkor mindenki így értelmezte. Nagyobb általánosságban és a későbbi fejlemények felől olvasva azonban **leginkább elitellenes volt**, ami még a beszéd elmondója számára sem lehetett világos. Senki nem gondolta akkor, hogy létezik és hat egyfajta kollégiumi ideológia, amelyben szintén nem a liberális demokrácia kétségtelenül sokra tartott, vagy legalábbis sokat hangoztatott értékei, hanem az elitellenesség a kulcselem.

A Bibó és Rajk szakkollégiumok, az ELTE és a Közgáz e két kiemelkedő intézménye a 80-as évtized utolsó éveiben az oktatást meghaladóan is a jövő inkubátorainak bonyultak. A tehetséges vidéki hallgatókat gyűjtötték egybe, s a cél az akkor megszerzhető legkomolyabb tudás elérése volt, önképző és jórészt önigazgató alapon. A szakkollégiumok politikailag is a rendszer határait feszegették, amikor előadásokra és beszélgetésekre hívták az akkori demokratikus ellenzék prominens vezetőit és vezető értelmiségieket.

A Bibó és a Rajk az elmélyedés és szellemi szabadság kísérleti terepei voltak tehát. De több és más is: egy valós vagy vélt probléma és sorsközösség tudatosulásának bölcsői. A szakkollégiumokban uralkodó közösségi alapézés az „*out of place*”¹ és bajtársi egymásrautaltság volt. **A kollégiumok lakói a budapesti közegben kívülről jövő idegenként**

éreztek magukat. Addig megszokott beágyazottságuk, kapcsolatrendszerük és tájékozódási pontjaik egyrészt távoliak voltak, másrészt relativizálódtak, vagy kifejezetten értéküket veszítették. Az új környezet megismerése és a befogadottság élethelyzetének és érzésének kialakítása magabiztosságot, bátorságot és energiát igényelt, s a feladatot maga a fővárosi közeg sem feltétlenül könnyítette meg az újonnan jöttek számára. Ezzel szemben a kollégium kvázi-családi otthonosságot és egyfajta dafke-beágyazottságot nyújtott a falakon kívüli világgal szemben. Az idegenségnek ez a minden korban és mindenütt felmerülő logikus érzése és konfliktusa, mint a történelem során másutt és annyszor, a szakkollégiumok esetében is csoportszellemmé, világképletté, ideológiává és programmá fejlődött.

A nyolcvanas években az ország régi közélete szétporladóban volt, új korszak kezdődött, és érezhető lett a generációs váltás közelsége. Megnyíltak a külföldi ösztöndíjak, a nyugati vállalkozások képzett helyi munkaerőt kerestek, megélnékült a média stb. Korábban soha nem tapasztalt verseny alakult ki a jó lehetőségekért. Ez a történetek korábban már említett generációs aspektusa. A szakkollégiumok lakóinak jelentős részében azonban már nagyon korán felmerült, hogy vannak, akik a rajtvonalra közelebből, előnyösebb helyzetekből, plusz információk és kapcsolatok birtokában érkeznek. Ezek az elitek könnyen nevesíthetők voltak, s a listára a magát modernizáló késő kádárista értelmiség és technokrácia mellé a demokratikus ellenzék és értelmiségi holdudvara is felkerültek. Sőt, az igazán komoly versenytárs nem is a kommunista nómenklátúra volt, ez a már fogait hullató oroszlan, hanem a budapesti értelmiségi elit. A frontvonal ebben az értelmezésben már Budapest és a vidék között húzódott, és a szakkollégium a vidéki Magyarország előretolt hadoszlopa, beékelődő hídfőállása lett.

Ebben a metszetben Orbán Viktor szerepe is egészen más, mint a korábbi: a rendszerváltó generációk egyik szószólója. A politikától és a fővárosi mindennapoktól távoliak számára már nem egy volt a sok fiatal hangadó közül, hanem az, aki a vidék hangját és ambícióit megtestesíthette. Az éles nyelvű, látszólag minden kisebbrendűségi komplexust nélkülöző „jó gyerek”, a „mi fiunk”, aki folyton focizik, de az esze a helyén, és a pesti úri vircsafttal szemben is állja a sarat. Orbán tehát az elitellenességként felfogott vidék *versus* Budapest konfliktusban **a vidék bizományosává vált.** A vidék, és a Kastélyon – vagyis a Fővároson – kívüliek életérzését tolmácsolta a „ne félj, Nemecek!” önszuggeraló harciasságával.

Orbán Viktor közéleti imázsa tehát két elemből, a fiatal generációk „honfoglalás”- és karriervágyából, valamint a vidék „honfoglalás”-vágyából és főváros- és elitellenességéből adódott, és ezeket jelenítette meg. Karizmája, ha beszélhetünk ilyenről, rávetített volt: a népesség széles rétegei ruházták fel őt értékeikkel és képviselőjükkel. Orbánt, a politikust mindig csak eszközként érdekelte az ideológia, és a kezdetektől alapvetően **pragmatikus hatalomtechnikus volt.** Helyzetét a ráruházott imázs és szerep mégis ideológiával telítette. A kollégiumi pártalapítás, a Fidesz és minden, amit Orbán tett és mondott, hosszú ideig a rendszerváltás vonatkozásában kapott értelmet. A Fidesz nyers hatalomközpontúsága is ebbe az ideologikus keretbe illeszkedett. Az eseményeket

és emlékeket visszapörgetve a fiatal demokraták kezdetől fogva hatalmi opportunizmusukkal döbbsen meg. A hatalom megszerzése és a hatalmi játék jelentette számukra a fő kihívást és izgalmat, és a kevés idealista is hamar megérezte a politikai sakkjátszmák örömét, vagy nem, és margóra szorult. Csakhogy a történelmi pillanat kontextusa, a rendszerváltás feladata a hatalom meghódítását önálló ideológiai értékkel ruházta fel. A nagy őrsváltás egyben az új rend beköszöntöte volt, és a hatalom megszerzésének vágya és az ideológiai célok szorosan összefüggtek, egyazon célkitűzés egy mástól elválaszthatatlan elemeinek látszottak. Csak utólag tűnik fel, hogy a politikai élet felgyorsuló áramában a hatalomról sokkal több szó esett, mint ideológiáról.

Ugyanez mondható még a Fidesz első korszakának záró mozzanatáról, a 2002-es választás két fordulója közötti időszakról is. „A haza nem lehet ellenzékben” felkiáltását mozgósító jelszóként dobták be, de nem egyszerű kommunikációs fogás volt, és nem is feltétlenül populistá vagy nacionalista – érzelmi húrokra komponálták (nagyon sokan nem így értelmezték). Mély ideológiai rétegekből tört elő, és általános meggyőződéseket közvetített: kifejezte a „honfoglalás” (a jövő elfoglalása, honvisszafoglalás, elitellenesség) ideológikus eszméjét.

Az olasz maffia esetében egy második korszakról is beszéltünk, amikor a korábbi ideológikus tartalmak kiürültek, tehertétellé váltak, és helyüket a nyers hatalmi logika vette át. A Fidesznél is eljutunk egy második korszakhoz. A fordulópontot talán a 2002-es választási vereség jelentette. Az eredmény váratlan volt, és a vesztesek számára érthetetlen. Feketén-fehéren kiderült, hogy az alkotmányos demokrácia és a választói hangulat nehezen irányítható, kiszámíthatatlan közegek, amennyiben a formális intézményi szabályokra hagyják őket.

A már említett jelszó, „a haza nem lehet ellenzékben” az ideológiai sínek váltójának is tekinthető. A kijelentés első olvasatát még a „honfoglalás” érték- és ideológiateltett törekvése dominálta. Ezt még a rendszerváltással induló korábbi korszakra jellemző. Az új olvasat viszont konkrét eseményre, egy választási csalódásra reagált. Az egyik olvasatnak még történelmi léptéke volt, míg a másik már csak pusztá harci jelszó a kormányzati pozíciók visszafoglalására. Visszalopták tőlünk a hatalmat, sugallta ebben a második értelmezésben a szónok, s ettől kezdve mindent meg kell tennünk a helyzet visszafordítására. A fogjuk meg egymás kezét, és a mindenki hozzon még egy embert már egyértelmű gyakorlati útmutató is volt a politika személyessé tételére, az intézményektől és személytelen mechanizmusoktól való elfordulásra, az utcai politizálásra egyrészt, másrészt a családi és baráti körök átpolitizálására. Az egyik olvasat a demokratikus intézmények valóban demokratikussá tételét (elitellenesség) ösztönözte, míg a másik **a képviseleti intézmények megkerülésére szólított.**

Az intézmények személytelen logikájától a személyes kapcsolatok logikája felé terelt politizálásban egyenes út vezetett a Magyar polip két kötetében feltárt és leírt kapcsolatrendszerek kiépítéséhez, **a közvetlen barátságokon és személyi függőségeken alapuló működéshez** és a családi – politikai családi – struktúrához. A kollégiumi ismeretségek és

barátságok jó kiindulópontot jelentettek. A harciként felfogott helyzetben háborúra alkalmas szervezetre volt szükség, és a hatalom visszaszerzésének ambíciója központosítást, fegyelmet és engedelmességet diktált. A meritokratikus alapú kiválasztást és személyi politizálást felváltotta a vezetéshez való hűség és a háborús érdemek díjazása. Alapvető kívánalommmá vált az ellenféllel szemben tanúsított kíméletlenség, és az ellenfél pozícióinak szükséges és teljes felszámolása. A kommunikációban eluralkodott a tudatos hazugságtól sem tartózkodó kriminalizálás és személyeskedés. A jövővel és az országgal szemben érzett felelősség helyett fő szempontként a „pillanat uralma” dominál.

A politikai Családnak a Magyar polipban modellezett struktúrája, majd a maffia-állam egész rendszere a póre hatalmi célokat szolgálja, és ennek jegyében hozták létre. „Az én politikám vezérfonala úgy összegezzhető: *valóság ideológia nélkül*. (...) Mint minden széles szövetség esetében, a Fidesz esetében is az a jellemző, hogy nem ideológia tartja össze, hanem közös célok. Életvitelükben és értékrendjükben különböző emberek is képesek a Fideszben, a Fidesz győzelméért dolgozni, mert közös célok fogják őket össze. Nem egyetlen koherens elvrendszer, ideológia alapján felépített szervezet, amely egy pont után már nem tud tovább terjeszkedni”, mondta 2006-ban Orbán Viktor. Tanúí vagyunk annak, hogyan halmozzák a hatalmon lévők az ideologikus hívószavakat, mindig a pillanat kívánalmi szerint, vagyis tényleges ideológiai eszmeiség, tartás, alapvetés és cél nélkül. Itt már **minden szó a kommunikációt és manipulációt szolgálja**, s a hatalom megtartásáról szól. A tipikus példák a halálbüntetés újbóli bevezetésének ötlete, vagy a bevándorlókat terroristáknak bélyegző plakátkampány, amelyek már valóban csak az érzelmeket és ösztönöket akarják felkorbácsolni, a figyelmet elterelni a pillanat uralma érdekében. Ha „ideológia”, akkor a hatalmi felelőtlenség rendszere: **az ország morális közállapotára gyakorolt hosszú távú hatás vagy a politikai ideálok már nem szempontok**, és nem játszanak.

A Fidesz és Orbán mai kritikusai gyakran a kezdeti liberális Orbánt szembesítik azzal, amivé lett, az illiberalizmust hirdető és a hatalmát informális kapcsolati és uralmi hálón keresztül fenntartó politikai Családfővel. A hajdani eszmék – vagyis a rendszer-váltás – elárulásának morális bűnét akarják rásütni. A próbálkozás teljesen hatástalan, hiszen Orbán imázsa és tekintélye nem a liberális eszmeiségből, hanem egyrészt a generációs fellépésből, másrészt a kollégiumi ideológiából származott. Ezek elemei pedig nem a liberalizmus tételei, hanem a hatalomért folytatott harcban tanúsított bátorság és ügyesség, az egész generációk számára példát mutató személyes sikeresség, az ambíciók valóra váltása, a plebejus elitellenesség és az új honfoglalás(ok) voltak. Orbán és szakkollégiumi társai széles rétegeket jelenítettek meg és képviseltek, s mint ilyenek kaptak szeretetet és bizalmat.

Az immáron Családfőként feltűnő Orbánt és a Magyar polip modelljét ezzel, vagyis a generációs élménnyel és a kollégiumi ideológiával kell szembeállítani. A kontraszt pusztító. Kiderül, hogy az új generációk mobilitási lehetősége „a Fideszben, a Fidesz győzelméért dolgozni” jelszavára, vagyis a politikai családért folytatott munkára szű-

kült. **A korábbi elitellenesség opportunistá elítcserebe és gátlástalan visszaélésekbe,** régóta nem tapasztalt úrhatnáságbá, politikai kontraszelekciónba, hatalmi nyegleségbe és klikkes zártságba torkollott. A hatalom vállalható ideáloktól mentes öncéllá vált, és minden kihirdetett eszme és kimondott szó már csak „természete szerint politikai termék”.² Az ideológia összeügyeskedett és a pillanatnyi céloknak megfelelően kiókumulált *patchwork*. Az ország nemhogy egységre lelne a politikai Családban és a maffiaszerű felépítményben, hanem bent lévőkre és kiszorultakra szakad. A társadalmat egyre mélyülő szociális, területi és etnikai szakadékok szabdadják részekre. Több százezer ember külföldre távozott, és a fiatal generációk már nem a saját országukban látják vágyaik és ambícióik megvalósíthatóságát. Eközben Orbánt, a hajdani „Viktort” sem tudjuk hová tenni. Régen sem elsősorban szeretet vagy tisztelet fordult felé, nem ez volt hozzá az alapviszony, hanem az érzés, hogy egy a többségből. Azóta alaposan megváltozott. Minden csupa akarnokság és pöffeszkedés körülötte, s a Veszprém megyei Versailles-já fejlesztett Felcsút pedig még nevetséges is. S ez már a maffiaállam határa: ez itt a vég kezdete. Ismét elmondhatjuk: természetesen nem az ideológiai szférában megjelenő kontraszt, hanem több más tényező együttese – a klientúra fenntartásához szükséges források kimerülése, a centralizációból következő hibák és pazarlások, a rendszer romló külső megítélése, az ellenzék talpra állása stb. – vezet majd el a maffiaállam bukásához, de **az ideológiai szférában bekövetkező felismeréseknek és csalódásoknak is fontos szerepük lesz.**

Jegyzetek

1 Edward Said híres önéletrajzi könyvének címe: „Out of place”.

2 Lásd G. Fodor Gábor interjúja a *Magyar Narancsnak*, 2015, febr. 21.

Sebestyén Eszter¹

Az Orbán-kormány és a társadalom tranzakcióanalízise – A maffiaállam megvéd az önállóságtól

Dolgozatomban arra kerestem a választ, hogy mitől működik az Orbán-rendszer, mi az oka annak, hogy a józan ész által nem befogadhatóan működő kormánypártok még egyszer kétharmados felhatalmazást kaptak, valamint – felületes szemlélő számára – úgy látszik, a rezsim továbbra is jól működik. Meglátásom szerint nem lehet a Fidesz–KDNP-nek kedvezően átírt választási törvénnyel igazolni berendezkedésük megerősítését, mivel a kormánypártok kétszer annyi szavazatot kaptak, mint az Összefogás pártjai (Magyar Szocialista Párt, Demokratikus Koalíció, Együtt–Korszakváltók) és összehasonlíthatóan azonos szavazatot adtak a Jobbikra is, azaz az ellenzéki pártok nagyjából annyi voksot kaptak, mint a korporatív államot kiépítő Fidesz–Keresztény Demokrata pártszövetség. Éppen azért, mert ép ésszel nincs logikus magyarázat erre az eredményre, lélektani okokat kerestem.

Kiindulópont

A téma feldolgozásánál alapvetően arra támaszkodtam, hogy – még a kormánypárti médiatúlsúly mellett is – feltűnő volt az előző Orbán-kormány szerzési vágya, lásd például földtörvény, trafiktörvény, magánnyugdíjpénztárak államosítása és a többi olyan, az emberek kárára történő, saját maguk által közvetlenül tapasztalható esemény, amely után nehezen magyarázható, hogy újból kétféle millió szavazatot szereztek a kormánypártok. Ezért kvantitatív tartalomelemzéssel² megkerestem azt a központi nyelvi motívumot, amely minden esetben egyezett azoknál az intézkedéseknél, amelyeknél elvettek az emberektől valamit: a földjüket, a megtakarításaikat, szerzett jogukból eredő bevételeiket és a többi. A mindent átfogó közös nyelvi motívum a **megvédeni** főnévi igenév alakváltozatai voltak. Amikor tehát elvettek valamit, így például járandóságot, ingatlant vagy ingóságot, akkor minden esetben a védelemmel párosították azt.³ A szerzés – vagy egész pontosan a hatalom letéteményesei számára másoktól történő elvétel általi szerzés – tehát minden esetben a védelemmel párosult. Amikor pedig az egyén kiszolgáltá-

tott, és ezt az állapotát (rá irányulóan) kívülről úgy kommunikálják, hogy megvédik, így például pénzt kérnek azért, hogy a tulajdonost saját vendéglátóipari egységéből ne űzzék el, és ezt a cselekedetet a védelemmel kommunikálják, például védelmi pénznek nevezik, amelyet elszednek, pedig természetesen nem járna nekik (mivel az a normális, hogy a tulajdonos jogos *haszonélvezője* ingatlanának), azt úgy hívják: **maffia**. Ha elfogadjuk Jurgen Ruesch pszichiáter állítását, hogy „a kommunikáció a természet rendezője” („reziduum”),⁴ azaz az intraperszonális, interperszonális, csoportos és kulturális kommunikációs szintek egyidejű működése, így mintegy teljes jelenség együttes egyidejű leképeződése, akkor a javainkat elvevő kormányzati intézkedéseket kísérő tartalomelemzés eredményeként kapott központi nyelvi motívumból (megvédeni) feltételezhető, hogy az elvenni–megvédeni dichotómia, a maffiaműködést leképező jelenséget kísérő kommunikáció szervező elve lehet a kormányzati manipulációs struktúrának is. Már csak azért is, mert ezt látszik alátámasztani Vilfredo Pareto és David Riesman elmélete is. Előbbi azt állítja, hogy egy gondolatnak minél kevesebb igazságértéke van, annál jobban ragaszkodik hozzá a tömeg. Ezek a homályos és kétes tartalmak inkább ösztönöznek, de a valódi gondolathoz nincs sok közük.⁵ Riesman jól ismert elmélete szerint pedig a kívülről irányított embereknek háromféle altípusa létezik, ezek egyike az a tömegember, aki magas határfokkal irányítható, azaz könnyen fogadja be a propagandát.⁶ Itt érdemes megjegyezni, hogy Reisman elődei, Gustave Le Bon vagy Lucien Lévy-Bruhl sokkal *szigorúbb* tömegelméleteket állítottak föl, ők azt állítják, hogy a tömeg tagjai elvesztik kritikusi képességeiket, a személyiség *felolvad* a sokaságban, az egyéni tudat elvész. Azaz a tömegnek új – egyéni magatartástól független – tulajdonsága van, miszerint az értelem eltűnik, és az ember fölött az uralmat ellenőrizhetetlen ösztönzések veszik át. A központi nyelvi motívum (megvédeni) gyakorisága, illetve annak irracionális, egyik legalapvetőbb ösztönünkre (védelem) ható jellege, valamint a tömeg viselkedése alapján feltételezésem összességében tehát egyrészt az, hogy maffiaalapon szerveződik az új hatalmi elit centruma, viselkedésüket pedig nyelvi megnyilvánulásaik alapján lehet megítélni, amelyek pusztán két szűk csatornán keresztül, a kormányzati és pártkommunikáción jutnak el hozzánk.

Premisszáimat tehát a maffia működési mechanizmusaira és az azzal természetesen együtt járó agresszióra, valamint az abból eredeztethető elhárításokra alapozom, figyelembe véve azt a társadalmunkat alapvetően meghatározó keretet, miszerint a hatalom soha nem kezelte felnőttként állampolgárait. Ekképp az alábbiakat állapítom meg. Egyrészt: a maffiában uralkodó, mindent meghatározó, legalapvetőbb rendezőelv a patriarchális séma, vagyis a **patriarchális családmódel**ből eredeztethető „patriarchális családfő”⁷ hatalma. Másrészt: a magyar társadalom éretlen, és nem feltétlenül a jelenlegi és az ezt megelőző kormányzat sajátja, hogy gyerekként kezeli a hatalom az állampolgárokat, bár kétségtelenül erőteljesebben megfigyelhető e jelenség az utóbbi öt és fél évben, ezért a jelenlegi hatalom és a társadalom viszonyrendszere az Eric Berne-i „szülő–gyerek tranzakció”⁸-val írható le. Harmadrészt: a társadalom éretlenségének **történelmi gyökerei** vannak,⁹ ami arra vezethető vissza, hogy a középkor óta folyamatosan

leigáztak, megverték minket, kiszolgáltatott helyzetben voltunk, ennek következtében negyedrész: a társadalomban igen elterjedt a **kisebbrendűség érzése**.¹⁰ Ötöedrész: a magyar népnek mindig vezér kellett, ha éppen nem volt Rákóczi, alkalmasnak bizonyult egy költő vagy egy betyár is, így a fent megfogalmazott kisebbrendűségi érzés mellett azzal párhuzamos jelenség hazánkban, hogy apaképet keresünk, ami a **társadalmi apakomplexus**-elmélettel írható le.¹¹

A fenti öt premissza úgy foglalható össze, hogy a politikai család feje, aki működteti az üzleti alapokon nyugvó maffiát és egyszersmind védelmet is nyújt. Szubsztanciálisan Popper Péter szavaival summázható: „**üzletelő családfő és gondoskodó apa**”.¹² Fent említettek alapján nem nehéz belátni, hogy Orbán Viktor uralma nem írható le hagyományos politikatudományi fogalomkészlettel, ezért az alábbiakban arra keresem a választ, hogy mi az a jelenségcsoport, amely összetartja a rendszert, illetve amitől az ellenzék tehetetlen, az ellenzéki bázis apatikus – s mindezzel együtt, legitimációs látszattal el tudják fedni a maffiaállam létezését.

1. A legitimáció álvalósága

Az autokrata rendszereknek megfelelő legitimációra van szükségük, amennyiben egész társadalmi csoportokat vagy akár egy teljes nemzetet kívánnak uralmunk alatt tartani. Ezt a szándékukat nem közvetíthetik nyíltan, következésképpen igyekezniük kell azt a látszatot kelteni és folyamatosan fenntartani, hogy mindez az alávetettek érdekeit szolgálja, az uralom szabályos, hasznos, megfelelő és igazságos. Az autokrata rezsim (jelen esetben értsd: maffiaállam) törvényesítésének – és annak kommunikációjának – ugyanakkor illeszkednie kell az adott társadalom vagy csoport jellemzőihez is, azaz akkor működik megfelelően, ha rezonál a társadalom általános és aktuális közérzetére, meghatározó kollektív élményeire, történelmi tapasztalataira, érzéseire és indulataira. A 2010-es évek posztzocialista maffiaállamának egyedi, jellegzetesen magyar és posztzocialista legitimációra volt és van szüksége. Így tudja elfedni a valóságot, azaz hogy a lakosság súlyosan elszegényedik; a társadalom egyre szélesebb rétegei kerülnek egyre lehetetlenebb helyzetbe; külföldről egyre súlyosabb bírálatok érkeznek. Így képes továbbá fenntartani az álvalóságot, miszerint a Fidesz–KDNP mint politikai család és Orbán Viktor mint a politikai család családfője meg tudja őrizni kitartó népszerűségét. Ezt pedig úgy éri el, hogy tökéletesen alkalmazza a magyar társadalom magyar néplelkületből eredeztethető jellegzetes vonásait.

1.1. A legitimáció álvalóságának fő nyelvi motívumai: „harcban állunk” és „megvédünk”

A Fidesz–KNDP szülő–gyerek kommunikációjában 2010 óta meghatározó a harc, a küzdelem toposzának használata. Teszik ezt azért, mert valódi szándékukat, a hatalom és az anyagi források teljes ellenőrzését, nyilvánvalóan nem kommunikálhatják a társadalomnak, hiszen gátlástalan erőszaktevéökként jelennének meg. Mivel az erkölcsi szabályokat áthágva hatalmat és pénzt akarnak szerezni/megtartani, érvényteleníteniük kell a szabályokat annak alátámasztására, hogy nem egyszerűen választást nyertek, hanem szabadságharcot vívtak, amelyben legyőztek mindenkit. A szabadságharc megnyerése egyben egy új kor kezdetét is jelenti: „A Fidesz központi nyelvi motívuma a *szabadságharc* volt, amely arra utalt, hogy meg kell szabadítani hazánkat az „elnyomóktól”,¹³ következménye pedig egy olyan – közelebről meg nem határozott, jövőbe vetített – megváltozott új állapot, amikor már függetlenek vagyunk”.¹⁴ A szabadságharc hasonlatnál erősebb hatású összevont hasonlatot (szóképet) is alkalmaztak győzelmükre: fülkeforradalom. A forradalom pozitív, romantikus tartalmakkal társul, ezért a szókép megalkotásának célja az lehetett, hogy a választást követő kormánylendülethez pozitív, romantikus képzetek társuljanak. Gondoljunk csak a *forradalmi újítás* szókapcsolatra, vagy a reklámokból ismert egyik klisére: *forradalmian új*. Vagy gondoljunk a romantika mint irodalmi stílus kialakulására, amelynek hátterét a francia forradalom adta: a romantika irodalmának egyik fő ismérve a klasszicizmus-ellenesség, központi témája a szabadság eszméje és vágya, az egyén, az individuum előtérbe kerülése, az önkifejezés szabadsága áll. Fentiek mellett a forradalom mindig kiemelt, különleges állapot, ahol a korábbi törvények, szabályok érvényüket veszítik: az ország hivatalos elnevezésétől kezdve annak alkotmányán keresztül mindennek átírására feljogosít. Forradalomban vívtuk ki szabadságunkat, de továbbra is „harcban állunk” a „bukott baloldallal”, amely kollaborál a haza önállóságát korlátozó Európai Unióval, a pénzéhes bankokkal, a gyenge liberális demokráciákkal, valamint újabban kiáll a menekültek mellett.¹⁵ Természetesen a harc során nincs idő a hosszadalmas demokratikus, racionális mérlegelésekre, erős és határozott apai kézre van szükség. Az újabb győzelem óta (2014) pedig már nem is – a retorika szintjén megrekedő – szabadságharc vagy fülkeforradalom van, hanem – valóságos – permanens harc vagy inkább háború, amelyet valójában a kormányfő és köre gerjeszt, miközben az a látszatot teremti, hogy ők védelmeznek bennünket, a védtelen népet a külső-belső agresszorokkal szemben. (A 2014-es újabb választási győzelem után a belpolitikát érintően Orbánék érezhetően enyhítettek a háborús retorikán, az ellenségképet többnyire azon kívülre helyzeték, lásd például bevándorlók.) Az olyan egyén, aki a projekción – mint elhárító mechanizmuson – keresztül vetíti ki agresszióját és hatalomvágyát a külvilágra, folyamatosan harcban áll a környezetével, és sokszor beszél védelemről és védekezésről. Továbbá meglepődik, sőt felháborítónak érzi, hogy folyamatosan *ütközik* másokkal, miközben eredetileg ő szegi meg a szabályokat és keresi a konfrontációt.¹⁶ Ő a viccbéli sofőr, aki megdöbbenve állapítja meg,

hogy minden autó szembe jön vele az autópályán – miközben ő megy szembe a forgalommal. Az agresszió és a hatalomvágy – elvileg – világunkban elfogadhatatlan, antiszociális indulatok, nyílt kifejezésük félelmet, visszatetszést vagy bosszút váltana ki. Orbán Viktornak és körének ezért szükségszerűen érzelmi alapú befolyásolási technikákkal (rábeszélés és manipuláció)¹⁷ el kell hitetni az állampolgárokkal, hogy nem ilyen indítékok vezérlik őket. Világos tehát, hogy ha az uralkodás és a mások kárán történő szerzési vágy, azaz irreális vagyongyarapítás úgy kendőzhető el, ha úgy állítják be a világot, hogy nekik is védekeznünk kell. Ezért állnak harcban, azaz támadnak. Ezért keltik azt a látszatot, hogy a társadalmat is meg kell védeniük. Alkalmas példája ennek a magánnyugdíj-pénztári megtakarítások *elvonása*. Ebben az esetben először is közellenségnek (rablónak) kellett feltüntetni a magánnyugdíjpénztárakat, amelyek „eltözsdeznek” és külföldre viszik (és ezzel idegen hatalmak kezébe adják) a megtakarításainkat, majd védelmet kellett felkínálni ezzel a rablással szemben. „Megvédték” tehát a számlatulajdonosokat azáltal, hogy a saját jövedelmükből félretett pénzüket valójában elvették. Közvetlen párhuzamot mutat a Fidesz–KDNP módszerének kommunikációja a valódi bünszervezetekével. Formálisan a szicíliai maffia sem megszarolja a helyi klubok tulajdonosait, nem kényszeríti őket erőszakkal üzletük és vagyonuk átadására. Éppen ellenkezőleg: védelmet és felügyeletet nyújt nekik pénzért. A Keresztapa vagy egyik embere csak kedélyesen megpaskolja a tulajdonos arcát és „barátságát” kínálja, ezt azonban nem ajánlatos visszautasítani, ugyanis „visszautasíthatatlan ajánlatokat csak maffiózók, ill. maffiaállamot működtető politikusok tesznek másoknak”.¹⁸

2. A patriarchális családfő – azaz Orbán keresztapánk megvéd

A maffiára emlékeztető állami intézményrendszer annak centrumából, a kormányzati politikai aktorok nyelvi viselkedéséből eredeztethető. Ezért azt mondhatjuk, hogy az új hatalmi elit merőben különbözik minden eddigi más elnyomó rendszertől, és ezért nem is hasonlítható össze velük. „Mindenekelőtt abban, hogy – mint a maffiában szokás – alapvetően családi, illetve a közös üzlet által megpecsételt fogadott családi kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a fogadott politikai család fejétől kiinduló, erősen hierarchikus, piramisszerű engedelmisségi rendbe tagozódnak.”¹⁹ A maffiaállamot a patriarchális családfő egyeduralma útján terjesztik ki – az államhatalom megszállásával – az ország egészére, míg a demokrácia intézményrendszere pusztán színpadias. A maffiaállam lényege tehát „a parazita állam privatizált formája, a fogadott család politikai, közhatalmi eszközökkel bonyolított gazdasági vállalkozása”.²⁰ Éppen azért, mivel egyetlen célja a szerzés, nem lehet ideológiai rendszerekkel párhuzamba állítani, s mint fent is említettem, az Orbán-rezsim kilépett a vonatkoztatási rendszerből: nem feudális, nem fasiszta, nem náci és nem is kommunista. Bár kétségtelen, hogy a szerzéshez működtetett maffiaállam korporatív állam benyomását kelti, a retorikája náci, a védel-

mező apa többeknek Kádár *bácsit* juttatja eszébe, ugyanakkor ezek *csak* eszközök vagy körülmények, amelyek pusztán segítik a maffiaállam működését, de nem ideológiai keretként értelmezendők.

2.1. Az állampolgárok gyerekként kezelése

A liberális demokráciákban a politikai vezető legitimitációját választás útján, a néptől, annak kifejezett akaratából kapja, és addig birtokolja, amíg ezt a felhatalmazást a többség meg nem vonja tőle. Egy olyan vezető ugyanakkor, aki patriarchális családfőként úgy uralkodik az országán, mint saját *háza népén*, sziklaszilárd és elidegeníthetetlen felhatalmazást igényel, amint az ókori római jogban is volt *pater familias*,²¹ azaz családfő, akinek a hatalma egyértelműen és természetesen következik a helyzetéből, így tőle el nem vitatható, azaz nem teljesítménnyel kiérdemelhető és elveszíthető, hanem természetesen adott és alanyi jogon jár.

A miniszterelnök 2010 után nem csak hívei körében vált szülővé (egész pontosan apafigurává), hanem úgy tűnik, e szerepet sikerült kiterjesztenie az egész társadalomra, és ő maga is komfortosan érzi magát benne. Kommunikációja (és általában a kormány-pártoké) a főbb pontokon követi a tranzakcionális elemzésben (TA) szülő–gyermek tranzakcióként leírt jellegzetességeket. Eric Berne művében többek között a hétköznapi párbeszédeinkben elrejtett szerepeket (ügynevezett énállapotokat), a gyermeket, a felnőttet és a szülőt igyekszik feltárni, kiegészítve azok rejtett üzeneteivel. Míg a gyermek-énállapot az intuíció, az alkotókészség, a spontaneitás és az örömök fő birtokosa, egyben önálló is, egy felnőttre vagy szülőre szorul a boldoguláshoz. A felnőtt–felnőtt tranzakciós viszony objektív, racionális, a problémák megoldására irányul, például Felnőtt 1: Elnézést, merre találok a múzeumot? Felnőtt 2: Menjen előre száz métert, majd a második kereszteződésnél forduljon balra. A társadalom felnőtt egyénei közötti kommunikációban ugyanakkor az egyik fél gyakran veszi fel a szülő, míg a másik a gyermek szerepét. A gyermek–szülő tranzakcióban az előbbi – legtöbbször nem tudatosan – támogatást, útbaigazítást és gyámolítást vár el az utóbbtól, aki legtöbbször, ennek megfelelően, egy okosabb és erősebb személy pozíciójából, „felülről” reagál, például gyermek: Nem tudod, hová tehettem a kulcsaimat? Szülő: Majd én megkeresem, te ügysem vagy képes ügyelni a dolgaidra. Ahogyan a példa is mutatja, az ilyen kommunikációhoz mindkét félnek fenn kell tartania a saját szerepét, és ezzel kölcsönösen meg is erősítik egymást abban, fenntartva a nem egyenlőségen alapuló viszonyt. Amikor a kormányfő a vele szembeszegülő csoportokat egy pár pofonnal hazazavarná, az ellene protestálókat bohócoknak vagy nagyobb hatalmak által megvezetett, lefizetett eltévelyedetteknek tekinti, akkor világos, hogy szülői szerepből beszél – szándéka szerint – gyermekeknek. Érvekre, racionális megfontolásra, azaz felnőtt–felnőtt viszonyulásra nincs szükség, hiszen az ellenfél nem lehet egyenrangú vele, csak szellemileg kiskorú. Fentiek alapján könnyű belátni, hogy a szülő–gyermek viszony „mentesíti”

a szülőt a demokratikus, egyenrangú szereplők közötti párbeszédétől. A gyermek számára pedig ez egyrészt lehet bosszantó, amire az egyik válaszlehetősége, hogy fellázad ellene, másrészt viszont hosszabb távon komoly előnnyel járhat, mivel nem kell felelősséget vállalnia, azaz „felnőnie”, hiszen nincs is lehetősége erre, mivel a feje felett alakítják a sorsát, összességében tehát konzerválja – kényelmes és egyszerű – gyermeki helyzetét.

Az autokrata vezér (az analógia alapján: szülő) legitimációja tehát származhat abból, hogy külső-belső veszélyre, válságra hivatkozva szülői szerepet vesz fel: bölcs, erősekező apaként igazgatja, felülről elrendezi a megcsalt, meghurcolt gyámoltalan nép tagjainak (gyermek) sorsát. A miniszterelnök gyakran hivatkozik „az elmúlt nyolc évben teremtett romhalmazra”, a világgazdasági válság pusztító hatására, a devizahitelesek és más csoportokat ért igazságtalanságokra. Világos, hogy ebben a narratívában a társadalmi csoportok védtelen, gyermeki áldozatok, akikről a korábbi kormányok (értsd: rossz szülők) nem gondoskodtak, sőt, szándékosan megvezették, megkárosították őket. A kormányváltással ugyanakkor szüleik „lecserélődtek” olyanokra, akik valóban az ő érdekeiket nézik, és vigyáznak rájuk. Amit a politikában legitimációnak nevezünk, annak lélektani megfelelője az egyik igen gyakran alkalmazott elhárító mechanizmus, a racionalizáció, amely szerint, ha valódi indítékaink kellemetlenek, negatívak, antiszociálisak, akkor nem vállalhatóak. Ezekben az esetekben a viselkedésünkre utólagosan olyan motivációt illesztünk, amely racionális, elfogadható, mi több, vonzó. Így például, ha nincs kedvünk a gyermekeinket elhozni az edzésről – mert valójában meccs megy a tévében –, akkor a racionalizáció, hogy „önállóságra neveljük” őket; vagy például, amikor elfelejtünk bevásárolni az egyik idős rokonnak, akkor csak „hagyjuk, hogy legalább kimozduljon egy kicsit”. Azaz, nem az én érzéseimmel, vágyaimmal, viselkedésemmel van baj, hanem a másikkal vagy a körülményekkel, másként szólva félreértik a szándékaimat, amelyek valójában nemesek.²² Orbán Viktornak és politikai családjának, illetve fogadott politikai családjának – racionalizációjuk szerint – tehát nem az a szándékuk, hogy korlátlan hatalommal uralkodjanak az országon és a társadalmon, valamint az ebből szerezhető anyagi és nem anyagi hasznot maximalizálják, hanem az, hogy támogassák és felemeljék a nemzetet. Egyszerűen szólva, nem erőszakosak és rablók, hanem bölcsék, erősek és gondoskodók.

2.2. A történelmi tudattól bénult társadalomra könnyen ülhet rá egy Keresztapa

A kiindulópontban említettem, hogy a középkor óta *tép* minket a „*balsors*” (himnuszunk nemzeti ünnepeinken, illetve egy-egy sikeres sporteredmény születése is erre emlékeztet minket), ugyanakkor most nem tárgyaljuk, csak pár századra visszamenőleg *balsorsunkat*, amely nemzetünkön ül. Ehhez Kertész Ákos fent hivatkozott írását hívtam segítségül. A Kossuth-díjas író azt állítja, hogy a 19. század folyamán „nem sok szó esett demokráciáról, a haladást a liberalizmus jelentette”, majd megemlíti, hogy jöttek a vesztes világháborúk, egyik vereség a másik után. Ebben a történelmi tudatban pedig

olyan vezetőink voltak, mint például, Horthy Miklós vagy Rákosi Mátyás. A szerző meglátása szerint „A Horthy-rezsim ideológusai szájában szitokszó volt a demokrácia, hisz az országot »megcsonkító« hatalmak demokráciák voltak. Elhitették az emberekkel, hogy a nyomorúságukat nem a retardált feudális viszonyok, hanem a háborús győztes demokráciák okozzák, mert azok hozták a nyakukra Trianont. Demokráciák ellen mentek harcba a magyarok a határrevízió reményében Hitler szövetségeseiként. Az ország ismét a vesztesek oldalára került, és örökre bebetonozták a trianoni határokat. Kik győztek? A demokráciák!” Ezek után elemzi a szovjet uralmat, amely alatt nem éltünk demokráciában, úgy vélte a néplélek, hogy nem is probléma ez, hiszen, akikkel szemben vesztesen kerültünk ki a háborúból, azok mind demokráciák voltak: „Mert kik is bombáztak? Az amcsik és az angolok, kik is lőttek? A ruszkik!” Ezt egészítette ki a háború utáni gyors újjáépítés („negyvennyolcban már újra állt egy-két Dunába robbantott híd, már új, stabil forint volt egy elképesztő méretű infláció után”), amire rátelepedett a Rákosi-féle „*népi demokrácia*”. Magyarán azt részletezi hosszan Kertész, hogy a demokráciát azért nem szereti a népünk, mert több vezetőnknek az volt az érdeke, hogy azzal összefüggésben negatív asszociációkat váltsanak ki a társadalom tagjaiból. Így nem pusztán a középkor óta leverték tudatával és annak nemzeti szimbólumával, a Kölcsey-féle ódával kell együtt élnünk, hanem ráadásul erre illesztették rá vezetőink azt a képet, hogy a demokrácia nem szükséges, nem jó dolog. Itt érdemes ismét röviden megjegyezni, „a magyar társadalom éretlen, és nem feltétlenül a jelenlegi és az ezt megelőző kormányzat sajátja, hogy gyerekként kezeli a hatalom az állampolgárokat”. Kertész példázatai ugyanis szintén azt támasztják alá, hogy a magyar társadalom tagjai (értsd: mint a gyermek a berne-i tranzakciós viszonyban) mindig könnyebbnek tekinthetően fogadták be a vezető (értsd: szülő) óvó-védő intencióját – a kertészi példákat szem előtt tartva – akár a demokrácia ellenében is.

2.3. A nemzeti összetartozás és a „szeretet nyelve” kiemel a kisebbségi érzésből

A fentiek alapján könnyű elfogadni, hogy a magyar társadalom adleri „kisebbségi komplexussal” terhelte. A jelenség rövid lényege: az egyén dominanciátörekvését a természetes környezet és a társadalom – szocializációs mechanizmusok útján – szabályozza, így például egy velünk született tulajdonságunk, társadalmi státusunk vagy a gyerekkori mellőzöttségünk csalódásélmények sorozatát, majd ebből eredő kisebbségi érzést válthat ki. Orbán ebből is igyekszik – látszólag, azaz a szavak szintjén – kiemelni a nemzetet. Egy középkor óta elnyomott nép számára fölépítette a Nemzeti Együttműködés Rendszerét, amelyben minden nemzeti, még a cigaretta és a foci is, azt implikálva ezzel, hogy a miénk, azaz, ami az enyém, az a tiéd is. Más kérdés, hogy ezzel szemben a nemzeti eredeti jelentése – éppen a maffiaállam működése miatt (lásd például, a tiédnek elhitetett dohányboltok esetének valóságát: a politikai család lopása) – gyors *jelentésátalakuláson*

ment keresztül. Ezért ma gyakorlatilag a nemzeti azt jelenti, hogy fideszes – éppen azért, mert a maffiához kapcsolódik legtöbb kapcsolt jelentésében.²³ Az apátiával sújtott, berne-i analízis alapján gyerekek kezelt egyén nem biztos, hogy ezt dekódolja, így a többségre nagy valószínűséggel úgy hat, ahogy eltervezték, azaz az összetartozás érzetét kelti, amelyet fokoz azzal is, hogy a rajtuk kívülállókat – aktuális gyűlölet-célcsoportokat (a kézirat leadásakor:²⁴ a menekültek, akik bevándorlóként vannak nevesítve) és utálatos ikonokat, például Gyurcsány Ferenc vagy Gyurcsány–Bajnai, akik „együtt tették tönkre az országot”²⁵ – alakít ki. Így megkülönbözteti a szerethetőt a gyűlölhetőtől, egész egyszerűen jóra és rosszra osztja a társadalmat. A Fidesz–KDNP kormánya Göllner András szerint kialakította a *szeretet nyelvet*, ahogy ő fogalmaz, „A tények feletti átlépést a Fidesz a szeretet nyelvével váltja ki.” A *Fidesz nyelve* című dolgozatában azt állítja, hogy „a jó hangulat kiváltására nagyon sokféle trükk van az NLP²⁶ tárházában, legtöbbjük egy kellemes emlék felidézését javasolja, amely lehet egy közkedvelt sláger, egy történelmi pillanat, egy olyan helyzet, amely az általunk megcélzott emberekben jó érzéseket, jó emlékeket kelt”. Nem kell messze mennünk ahhoz, hogy lássuk: a szeretet nyelve szintén a biztonságérzetet eszünkbe juttató gyerekkor emlékeit idézi fel, ami még kedvezőtlen esetben is előhívja a biztonságérzet emlékeit, például egy kedves dadus, jó óvónő, törődő szomszéd emlékképében. Így a göllneri állítás alapján is a szülő–gyerek kapcsolat köszön vissza, amivel nemcsak a védelem és a kényelmes szibbadtságba hajló semmittevés, majd annak következményeként az apátia párosul, hanem annak egy kapcsolt, rejtett tartalma is: a szeretet és védettség együttese.

2.4. Társadalmi apakomplexus - a védelem biztonsága

Sigmund Freud szerint az ember az ősi idők óta a természeti erőkkel, az összetett környezetben megélt tehetetlenségét úgy oldja, hogy hitet épít fel gyerekkori élményeire, a mindenható apára alapozva, aminek a későbbiekben a helyettesítője a másik mindenható, megcáfolhatatlan, segítő, védelmező. Így tudja ösztöneit elfojtani, amire azért van szükség, hogy biztonságban érezhesse magát, és ne pusztuljon el a modern társadalomban.²⁷ A biztonság, a védelem, amint láttuk, a maffiaállam kommunikációjának kulcmotívuma, amelyhez jól illeszkedik Orbán Viktor szerepe, mert megfelel a védelmező apaképnek. Mint a fentiekben különböző pontokban említettem, az orbáni maffia rendszere a verbalizáció szintjén a biztonságérzetre épít: így például megvéd, szeret és a többi, ezért az istenképet helyettesíti. Freud úgy folytatja, hogy a neurózis a társadalmi elvárásokra adott válasz. A kultúrát pszichés ambivalencia jellemzi, ezért úgy alakítja a társadalmat, hogy a neurotikusok visszavonulnak, ugyanakkor a kultúra egységbe kovácsolja a társadalomban maradtakat. A politikai mozgalmak diktatúrában vagy ahhoz közeli elnyomó rendszerekben a konform alóli felszabadulás megtestesítői; a művészet – szublimáció eredményeként – a valósággal szembeni küzdelem kifejeződése, a vallás pedig az illúzióknak jövőbe vetítése. Egyelőre ugyan nehezen bizonyítható, hogy az orbáni

rendszer rátelepedett a politikai mozgalmakra, az mindenképpen látható, hogy amikor egy téma köré szerveződve, a különböző társadalmi vagy fogyasztói csoportok elkezdtek tüntetni, a kormányzat többnyire kielégítette vágyaikat. Ezt láthattuk például a pár száz forintos internetadó esetében: olyan tömegeket mozgató meg, mint régebben a Szolidaritás Mozgalom és előformációi,²⁸ amelyek kezdetben a szerzett jogok elvétele ellen, később a szociális és szabadságjogokért küzdöttek. Vagy például az után, hogy elvetették az internetadó ötletét, el is tűnt a zsbongó tömeg az utcákról. Itt, a vallás pontján érkeztünk el e tárgykörben a Fidesz – józan ész számára irracionális – eredményeihez keresendő válaszra Sigmund Freud nyomán, aki szerint a vallás egyrészt tanítás, információ, a múltból ered (apáink is hittek), és a legnagyobb hatással van az emberekre, nagyobb, mint a művészet, tudomány stb. Másrészt illúzió: a vágyból eredeztethető, a valóságot ignoráló, nem feltétlenül téves, de ritkán valós elképzelés. A kulcsmotívum a tehetetlenség fogalma. Mert milyen az ember, ha elnyomják (például elnyomó rendszerben él)? A tehetetlenséget úgy oldja, hogy hitet (saját) alakít ki egyéni és kollektív gyerekkori élményeire alapítva, a mindenható apára, akinek a későbbiekben a helyettesítője a másik mindenható, megcáfolhatatlan, segítő, védelmező. Így tudja ugyanis ösztöneit elfojtani, amire szükség van ahhoz, hogy ne pusztuljon el egy modern társadalomban. Ezek alapján pedig a verbalizáció útján folyton illúziót tápláló, védelmező apaképnek megfeleltethető az az Orbán Viktor, akit *eladnak* a Fidesz kommunikátorai. Mivel társadalmunkban mindig is kellett az apaikon, ha épp nem volt aktuális népzvezér, a nép kitalálta magának azt. Így lettek – legendák útján – szinte nemzeti hősök a valójában hírhedt betyárok, Rózsa Sándor és Sobri Jóska. Utóbbiról nemrégiben még egy kalandpark is elneveztetett. Úgy tűnik, a magyarnak mindenképp kell apaikon, s ha nincs, kitalálja magának – hogy Isten helyett szerethesse. Alkalmos példa erre a sajátoságra a két betyár legendája, akiktől éltükben rettegtek az emberek, a népies hiedelemvilág szülte mítosz ugyanakkor szinte védelmező hőssé emelte őket. Lakatos László szociológus szerint a legendáknak ugyan van valóságalapja, de a nem létezőkkel operáló képzelgések, azaz valóságalapjuktól függetlenül, végeredményét tekintve „egészükben azonban kétségtelenül a fantázia termékeinek minősíthetők”.²⁹ Megjegyzendő, hogy Orbán Viktor tudatosan ezt a szerepet játssza, ahogyan ez, például Ferenc Józsefről is elmondható. A betyárok legendájával azt illusztráltam, hogy a néplelkület olyannyira hajlamos ennek befogadására, hogy amennyiben nem tudatosan kialakított apaikonról van szó, akkor is képes megteremtteni magának a kollektív fantáziája által.

3. Az ellenzék tanult tehetetlensége: Orbán, az örök vesztes vs. Orbán, a népzvezér

Orbán Viktor úgy tudott magáról a fentiekben leírt képet kialakítani, megtoldva azt a nehezen legyőzhető ellenfél nimbuszával, hogy saját maga még nem nyert választást.

Egyéniben 1990-ben nagy lemaradással bukott el Zacsek Gyula mögött, 1994-ben pedig ketten is megelőzték, a mandátumot szerző Vancsik Zoltán 33 százalékkal győzte le.³⁰ Ezek után többé nem indult egyéni körzetben választásokon. Az 1998-as országgyűlési választásokat valójában ő és a pártja elveszítette, a második forduló, kiscgazdátámogatás nélkül nem tudott volna kormányt alakítani. Életében először 2010-ben nyert, amiben nagy szerepe volt a rendszerváltó pártok (Szabad Demokraták Szövetsége, Magyar Demokrata Fórum) megszűnésének és a Magyar Szocialista Párt eróziójának. Utóbbiban évek óta látszottak azok az ideológia törésvonalak, amelyek életre hívták először a Lehet Más a Politikát, majd a Demokratikus Koalíciót.³¹ Mindezek ellenére Orbán egyéni megmérettetések kudarcairól mindenki megfedkezni látszik. Meglátásom szerint ez hozzájárult ahhoz, hogy Orbán (továbbá tanácsadó köre és médiája) kialakíthassa magáról ezt a képet, amelynek előhívója részben a tanult tehetetlenség,³² amely jó ideje az ellenzéki politikai szféra és most már az ellenzéki bázis sajátja is. Ha ugyanis ismételtelen azt tapasztaljuk, hogy bármit is teszünk, rossz helyzetünk nem fordul jobbra, előbb-utóbb felhagyunk a próbálkozással, azaz feladjuk, beletörődünk: a helyzet nem javítható. Fokozatosan megszokjuk kiszolgáltatott helyzetünket, akkor is egykedvű passzivitásban maradunk, amikor már változtathatnánk rajta. Nyugtázzuk, hogy mindez megoldhatatlan, reménytelen, mi pedig gyengék és szerencsétlenek vagyunk. Meglátásom szerint három ponton nyugszik az ellenzéki közszereplők és az ellenzéki bázis tanult tehetetlenségéből eredő apátiája. Egyrészt a magyar társadalom az egyre puhuló előző rendszerből 26 évvel ezelőtt átlépett az demokráciába és piacgazdaságba, amelyek jogi és gazdasági feltételei és keretei többé-kevésbé szilárdan működtek 2010-ig, amikor pedig ez a rendszerváltás óta megszokott állapot megszűnt, a társadalom széles rétegeinek szemléletében, beállítódásában érezhetően nem hozott jelentős változást. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a társadalom összességében és kellő mértékben nem reagált. Másrészt – és ez nemcsak kiegészítője, hanem magyarázata is az előbbi állításnak – a magyar társadalom nem hogy nincs a demokráciához hozzászokva, hanem még némely volt népezérünk arról is gondoskodott, hogy azt negatív gondolatátársítások kísérjék. Amint azt fentebb már kifejtettem, most csak szemléltető jelleggel idézem: „Az ország ismét a vesztesek oldalára került, és örökre bebetonozták a trianoni határokat. Kik győztek? A demokráciák! (...) Mert kik is bombáztak? Az amcsik és az angolok, kik is lőttek?” Harmadrészt a válasz a Fidesz fentebb kifejtett kommunikációjában, valamint Orbán Viktor alkalmas személyiségében keresendő. A hivatkozott történelmi tapasztalatok attitűdben történő leképeződései – sértődöttség, passzivitás, csodavárás – jellegzetesen mutatkoznak meg a panaszskultúrában, amely a nagy- és kisvárosoktól távol eső községekben, falvakban felerősödve jelennek meg, vagy fejtik ki hatásukat. Ezért hazánk jelenlegi miniszterelnökét szocializációja tökéletesen érzékennyé teszi arra, hogy jól érezze a néplélek rezonálását.

3.1. Egy örömtelen ország, ahol az országgyűlési választás szüli az erőszakot

A soha országgyűlési mandátumot nem szerzett, ugyanakkor személyiségében a néplel-
kületet hordozó magyar miniszterelnök sikerében (a Fidesz–KDNP-re nemcsak kétszer
annyian szavaztak, mint az Összefogás pártjaira, és szintén kétszer annyian, mint a Job-
bikra a 2014. évi országgyűlési választáson, hanem a népszerűsége is majdnem töretlen)
a már említett elhárító mechanizmusokon túl, meg kell említeni még egyet. Amint azt
az 1.1. és az 1.2. alfejezetekben írtam, ahogy a kormánypárok, valamint Orbán Viktor
részéről két elhárító mechanizmus, a racionalizáció és a projekció érhető tetten, úgy az
ellenzéki politikai aktorok és az ellenzéki bázis esetén is megfigyelhető egy elhárítási
mechanizmus, az úgynevezett azonosulás. Ez azt jelenti, hogy így uraljuk ösztöneinket,
azaz „az (...) én védelmet keres az ösztönimpulzusok ellen, az ösztönfolyamatokkal
asszociálódó érzelmeket is kénytelen elhárítani; (...) a védekezés okai egész egyszerűen
az én és az ösztön közötti konfliktusban rejlenek...”³³ Fentiek figyelembevételével érde-
mes végiggondolni, hogy miért indulhatott el a legutóbbi választáson szinte büszkén,
vállaltan program nélkül a Fidesz. Elég volt pusztán azt kommunikálniuk, „Folytat-
juk!”, illetve „Magyarország miniszterelnöke Orbán Viktor”. Ezen szlogenek valódi
üzenete ugyanis ez: *Nem szükséges megosztani veletek, hogy mit akarunk tenni az ország-
gal, mi helyettetek is tudjuk, mi jó és hasznos nektek, azt csináljuk, és kész! Mit bajlódjunk
hát egy látszatprogrammal?* Világos lehet tehát az Anna Freud-i elhárító mechanizmus
és a program nélküli magas arányú győzelem szintéziseként, hogy a társadalom elfogad-
ta az autokrata rendszert, igazodik hozzá, nem protestál ellene. Ezért a 2014-es újabb
választási győzelem után Orbánék érezhetően enyhítettek a háborús retorikán. Nem
azért, mert megváltozott a politikájuk, hanem mert felfedezték, hogy már alig van rá
szükség. A magyar társadalom széles, fiatal, tehetséges értelmiségi rétege elhagyta az or-
szágot. Az itthon maradtak nagyobb része passzív, nincs preferált pártja, nem mozgó-
sítható a választásokon. A demokratikus ellenzék fényévekre van a kormányalakítás
lehetőségétől, míg a Jobbikról csak azt mondhatjuk, talán nem alakít kormányt. Így
a miniszterelnök – mivel egy „leszedált ország”³⁴-ban praktikusán nincsenek politikai
ellenfelei – nyugodtan kimondhatta: békés építkezést tervez a 2014-et követő ciklusra.
Politikai családján és fogadott családján belül ez biztosan így is lesz, a többiek pedig
eddig sem érdekelték különösen. Itt érdemes megjegyezni újra röviden, hogy Orbán
nem fasiszta, nem nemzetiszocialista és nem is kommunista. Ami ezt a látszatot kelti,
az feltétel- és eszközrendszere annak, hogy a teljes országot behálózó maffiájával szerez-
ni tudjon. Magyarán rideg érzelemmentességgel nem vesz tudomást a politikai csalá-
dján és fogadott politikai családján kívül esőkről, jelesül a magyar társadalom túlnyomó
többségéről, azaz nem fasiszta ideológiára építkezve tereli – munkatábori körülménye-
ket idéző – közmunkára az embereket, nem náci világnézete diktálja, hogy gyűlölet-cél-
csoportokat alakítson ki. Ezen feltétel- és eszközrendszer csak és kizárólag hatalma
megtartását és politikai családjá fenntartását célozza, miközben nem feledkezik meg
folyamatos félelemben tartani azokat sem, akik éppen aktuálisan nem ellenségek,

de az állandósult félelemérzet megtanította az egyéneknek, hogy ha nem alkalmazkodnak a rendszerhez, kiesnek belőle, ahogy megtanította a csoportoknak is, hogy ha nem simulnak a környezetükhöz, gyűlöletcélcsoporthá válnak. Alkalmas példa erre: amikor az idegengyűlöletet szító plakátkampány kezdődött, akkor járőrökkel figyeltették azokat. Látszólag – és a téves ellenzéki kommunikációnak *köszönhetően* – úgy tűnt, mintha a plakátrongáló ellenzéki aktivisták ellen lépne fel a karhatalom. Ilyen eset pusztán egyszer fordult elő,³⁵ olyan azonban, hogy az orbáni diktatúra saját karhatalma kisemberei ellen lépett fel, többször megesett, egy-egy megrongált *kormányzati hirdetmény* esetén, mivel több rendőr ellen indult eljárás azért, mert nem jelentették a rongálást, sőt, olyan is volt, hogy járőrútvonalukon – egybehangzó jelentéseik alapján – nem esett baja a plakátoknak, mégis eljárást indítottak ellenük.³⁶ Ezért nem lehet azon csodálkozni, hogy fásult, passzív, irritált, rosszkedvű, örömtelen társadalommá váltunk, amelyből egyre inkább kivész az érzékenység, az empátia, a szolidaritás. Magyarországon az elmúlt években egyre erősödik a – nemzetkarakterunktól amúgy sem távol álló – nemzeti szintű, reménytelenség érzettel együtt járó, deprimált állapot. Ahogyan a depresszióban szenvedő beteg, a magyar társadalom széles rétegei is mintha elveszítettek volna valami fontosat. A megbízható szülőket, a biztonságot, a nyugalmat, a gondoskodást, ezért érzelmi hiányállapotban vannak. A kádári szocializmus kiszámíthatóságában szocializálódott emberek, a langyos gyermeki létéből a rendszerváltást követően felnőttiséget, alkalmazkodást, leleményességet igénylő világba kerültek, ami ugyanakkor bizonytalan, kemény és rideg. A magyarok többszörösen csalódtak jónak hitt, új szüleikben, elveszítették a biztonságérzetüket. A társadalom jelentős része, ahogyan az depressziós állapotban szokásos, kicsinek, tehetetlennek és kiszolgáltatottnak éli meg önmaga helyzetét. Irigységgel és dacos önértékeskedéssel tekint a nálánál jobbnak érzett nyugatiakra és „a gazdagokra” – a tehetetlenség dühével. A magyar társadalomban meghatározóvá vált a kisebbségi érzés és ezzel párhuzamosan a vágy egy erőskezü, határozott apára, aki végre felemeli a nemzetet régi rangjára. Nem meglepő tehát, hogy sokan még akkor is kapaszkodnak a vezér jóságának illúziójába, ha lelkesítő szónoklatai ellenére észreveszik, hogy kivette a pénzt a zsebükből.

Összegzés

A tanulmány lezárásaként elmondható, hogy Orbán, a Keresztapa hatalma a néplélek és a társadalmi sajátságok figyelembevételével, racionálisan épült fel, egyetlen céllal, hogy megvalósíthassa azt, amiről oly sokáig csak álmódott: egyszerre uralkodhasson és szerezhessen. Nem akadályozza őt meg ebben semmi. Gátlátsalansága olyan, akár a legtöbb diktátoré és maffiafőnöké: kímélet nélkül gyalogol át emberi sorsokon, hogy önző módon megszerezze, ami neki kell, a bűntudat és megbánás legapróbb jele nélkül.

Robert D. Hare pszichiáter így ír az efféle gátlást nem ismerő személyiségekről: „A bűntudat hiánya azzal a figyelemre méltó képességgel párosul, ahogy magatartásukat racionalizálják, és lerázzák magukról a felelősséget azokért a cselekedetekért, amelyek megütközést és csalódást keltenek”.³⁷ Ha figyelembe vesszük, amit a 2.1. alfejezetben említettem, hogy az Orbán-rezsim elhárító mechanizmusa a racionalizáció, azaz szerintük nem az a szándékuk, hogy korlátlan hatalommal uralkodjanak az országon és a társadalmon, valamint az ebből szerezhető anyagi és nem anyagi hasznot maximalizálják, hanem az, hogy támogassák és felemeljék a nemzetet, akkor világos, hogy a politikai család és a fogadott politikai család miért szolgál ki egy gátlástalan, érzések nélküli diktátort, a maffia Családfőjét, és magyarázatot ad arra is, hogy Orbán miért tud tökéletesen megfelelni a rászabott szerepben. Popper Péter alapvető elgondolását kölcsönözve, Orbán Viktor csak álmodozik az államférfi szerepről, valójában üzletelő családfő és gondoskodó apa. Ehhez építette ki a maffiaszervezetet, amely behálózza az állami intézményrendszert. A maffiaállam és annak fogadott családja éppen ezért nem vagy csak „korlátozottan és metaforikusan hasonlítható más társadalmak uralmi elitjéhez”³⁸ Az a rendszer ugyanis, ahol nincs teljes foglalkoztatottság és az adottságokhoz képest gazdasági jólét, nem lehet kádárista. Az a diktatórikus rendszer, amelyből hiányoznak a hivatásrendeknek és korporációknak megfelelő 21. századi alrendszerek, mert helyüket a maffia vállalkozásai foglalják el, nem lehet fasiszta sem. Az a diktatórikus rendszer, amely nem mozgat meg tényleges és számottevő tömegeket, nem varázsol el egy közel teljes nemzetet, pusztán annak húsz százalékát,³⁹ nem lehet nemzetiszocialista sem. Mert az a rendszer, amelyből hiányzik a teljes foglalkoztatottság és a jólét, a ténylegesen működő szervezetek és hivatalok, nincs mögötte tömeg, az csak egy szimulakrum.⁴⁰ Magyarán a valóságot helyettesítő képzet, nem pedig társadalmi alrendszerek és rendszerek összességként működő állam. Az állam képzetét pedig egy maffia keletkezteti.

Felhasznált irodalom

FELHASZNÁLT OFFLINE IRODALOM

- Atkinson, R. L. & Atkinson R. C. et al. (1999): *Pszichológia*. Osiris, Budapest.
- Berne, Eric (1964): *Games people play. The psychology of human relationships*. Ballantine Books, New York.
- Byrman, A. & Teevan, J. J. (2005): *Social Research Methods*. Oxford University Press
- Freud, Anna (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Animula, Budapest.
- Freud, Sigmund (2003): *Rossz közérzet a kultúrában*. In: Freud, Sigmund (szerk.): Válogatás az életműből. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Freud, Sigmund (2003): *Egy illúzió jövője*. In: Freud, Sigmund (szerk.): Válogatás az életműből. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hare, Robert D. (2004): *Kímélet nélkül*. Háttér Kiadó, Budapest.

- Lakatos László (2000): *Munkahipotézisek az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez*. In: Iványi E. & Solymosi Zs. (szerk.): Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Laplanche J. & Pontalis J. B. (1994). *A pszichoanalízis szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel György (2003): *A magyar gazdasági elit cirkulációja a kilencvenes években: lassulás és bezáródás*. Politikatudományi Szemle XII. évf. 4. szám
- Magyar Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*. Noran Libro Kiadó, Budapest.
- Riesman, David (1996): *A magányos tömeg*. Polgár Kiadó, Budapest.
- Ruesch, J. & Bateson, G. (2006 [1951]): *Communication: The Social Matrix of Psychiatry*. W. W. Norton & Co., New York.
- Sebestyén Eszter (2014b.): *Korszakkonstruálás és közösségi média. Posztmodern politikai aktorok*. Médiakutató XV. évf. 3. szám
- Seligman, M.E.P. & Maier, S. F. (1967): *Failure to escape traumatic shock*. Journal of Experimental Psychology 74: 1–9. Vári György (2013): *A Szolidaritás útja*. In: Krasztev Péter & Van Til, Jon (szerk.): Tarka ellenállás. Napvilág Kiadó, Budapest.

FELHASZNÁLT ONLINE IRODALOM

- Baudrillard, Jean (1994): *Simulacra and Simulation*
<http://www.doksi.hu/get.php?lid=16416> (utolsó letöltés: 2010. július 26.)
- Göllner András (2015): *A Fidesz nyelve*
<http://kanadaihirlap.com/2015/04/24/a-fidesz-nyelve/> (utolsó letöltés: 2015. július 9.)
- Kertész Ákos (2015): *Ki itt a beteg?* <http://nepszava.us/kertes-akos-ki-itt-a-beteg/>
(utolsó letöltés: 2015. július 7.)
- Kispál és Borz (2000): *Hang és Fény* https://www.youtube.com/watch?v=c2_zNx7Yqio
(utolsó letöltés: 2015. július 15.)
- Popper Péter (2005): *Orbán Viktor* http://dudasj.ath.cx/home/free/Popper_Peter_Orban.pdf
(utolsó letöltés: 2015. július 9.)
- Sebestyén Eszter (2015): *Egy ország, ahol mindenért a másik a hibás* <http://kanadaihirlap.com/2015/06/24/egy-oroszag-ahol-mindenert-a-masik-a-hibas/> (utolsó letöltés: 2015. július 7.)
- Sebestyén Eszter (2014a.): *Hagyományt teremteni is lehet* http://dinamo.blog.hu/2014/09/01/hagyomanyt_teremteni_is_lehet (utolsó letöltés: 2015. július 1.)
- Seres László (2013): *Egy visszaautasítható ajánlat* http://hvg.hu/velemeny.publicisztika/20131018_Seres_Egy_visszaautasithato_ajanlat (utolsó letöltés: 2015. július 1.)

Jegyzetek

- 1 A fejezet összeállításában közreműködött Halmai Tamás.
- 2 Fidesz+megvédjük szókombináció 29 500 találatot adott ki. Az első száz találat alapján a leggyakrabban előforduló 5 szókapcsolat: megvédjük a nyugdíjpénztárakat; megvédjük a nyugdíjakat; megvédjük a rezsicsökkentést; megvédjük a munkahelyeket; megvédjük a fogyasztókat (közműcégekkel és bankokkal szemben). Kormány+megvédjük szókombináció 51 400 találatot adott ki. Az első száz találat alapján a leggyakrabban előforduló 5 szókapcsolat:

- megvédjük a kárpátaljai magyarokat; megvédjük a reklámadót, megvédjük a magyarokat; megvédjük a nyugdíjpénztárakat; megvédjük a magyar családokat. Az adatokat az MS Excel adatrendezés-szűrés opcióval nyertem; a kvantitatív kutatási stratégia alapjait Alan Byrmantól kölcsönöztem (2005: 379.).
- 3 Megvédjük a magánnyugdíjpénztárakat, megvédjük a devizahitelesek, a magyar föld védelmében (született földtörvény), megvédjük a nyugdíjakat, megvédünk a bankoktól (bankadó), megvédjük a magyar akácot (az akácméz hungarikummá minősítése kapcsán), megvédjük a tejtermelőket (tejkvóta kapcsán), megvédjük a kárpátaljaiakat (ukrán válság kapcsán) stb.
 - 4 Ruesch & Bateson, 2006 [1951]: 204.
 - 5 Pareto, idézi: Lengyel, 2003.
 - 6 Riesman, 1996.
 - 7 Magyar, 2015: 80.
 - 8 Berne, 1964: 37–43.
 - 9 Kertész, 2015.
 - 10 Adler, idézi: Atkinson et al. 1999.
 - 11 Freud, S. 2003. [1933]
 - 12 Popper, 2005.
 - 13 Az előző kormányok politikai aktoraitól, akiket idegen hatalmak rángatnak madzagon, akik hazaárulók, akik bűnösök (a kézirat leadásáig a politikai koncepciók perék mind felmentéssel végződtek), akik tönkretették az országot.
 - 14 Sebestyén, 2014a.: 91.
 - 15 A kézirat leadása: 2015. július 15.
 - 16 Laplanche & Pontalis, 1994.
 - 17 Befolyásolási technikák: meggyőzés, rábeszélés, manipuláció. Első az értelemre hat, második az érzelmeket célozza, a harmadik lehet mindkettő, és annyiban különbözik az előző két technikától, hogy a befolyásoló nem mindig van tisztában vele, hogy befolyásol.
 - 18 Seres, 2013.
 - 19 Magyar, 2015: 80.
 - 20 i. m. 81.
 - 21 A pater familias latin nyelvű kifejezés és az ókori római jogban a családfőt jelentette, ez általában a legöregebb és legrangosabb férfi volt a római háztartásban. Szó szerinti fordításban: a család apja. Szabályosan ragozott alakja a „pater familiae” lenne, a „familias” forma archaikus birtokos eset. A kifejezés – mint beszédfordulat – végül birtokos esettel állandósult.
 - 22 Freud, A., 1994.
 - 23 Sebestyén, 2014b.
 - 24 2015. július 15.
 - 25 Hangoztak a szőlamok, amikor Bajnai Gordon, két év kihagyás után, újra színre lépett, például <https://gondolatjelek.wordpress.com/2012/12/01/egyutt-tettek-tonkre-az-orszagot/>
 - 26 Neurolingvisztikus programozás, amellyel a szerző szerint a Fidesz operál.
 - 27 Freud, S., 2003.
 - 28 Fegyveres és Rendvédelmi Dolgozók Érdekvédelmi Szövetségének tüntetése, majd Bohócforradalom („a 2010-es kormányváltás után hónapokkal meginduló szervezkedésből, *single-issue* mozgalomból [...] alakult a szociális és szabadságjogokért általában fellépő civil ellenzéki mozgalommá” [Vári: 2013, 234.]).
 - 29 Lakatos, 2000: 196.
 - 30 Forrás: <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/t0.jsp>

- 31 Az Együtt–Korszakváltók nem tárgyalhatók e témakörben, mert létrejöttek egészen eltérő, spontánnak nevezhető okai vannak, ám mivel ideológiai különbségek okozták az MSZP törésvonalait, a 21. században pedig a gazdaságpolitika ideológiai tényezőnek számít, ennek alapján pedig Bajnai Gordonnak, az Együtt formációnál hamarabb megalakuló, Demokratikus Koalícióban lett volna – elméletileg – a helye.
- 32 Seligman, 1972.
- 33 Freud, A., 1994: 46.
- 34 Kispál és a Borz (2000): Hang és Fény.
- 35 <http://www.pecsistop.hu/regio/szozlalunk-es-vedunk-hat-nap-kotert-akar-a-rendorseg-a-plakatrongalonak/1349389/>
- 36 Felelősségre vonhatják a plakátrongálást nem jelentő rendőröket:
http://hvg.hu/itthon/20150612_plakat_dobas_rendorok_parancsnoki_vizsgal
- 37 Hare, 2004: 62.
- 38 Magyar, 2015: 120.
- 39 Az itthon és külföldön élő szavazati joggal rendelkezők negyven százalékát.
- 40 Baudrillard, 1994.

• Krémer Balázs

• **Tabuk szövevénye – és a tabuk** • **vákuumaiba betüremkedő maffiaállam**

1. Bevezetés gyanánt

Az elhallgatások prudériájáról

Nem volt rég, amikor egy baráti társaságban vitába bonyolódtam régi kollégámmal és barátommal, akinek meglátásait és véleményét mindig nagyra értékeltem, és aki történetesen miniszterségig is belecsöppent a politikába.¹ A vitánk a civil tüntetések és a 25 év elitjét a szónoki pulpitusról, üvöltve a picsába elküldeni szándékozó fiatalok mondandójáról és a hozzá való viszonyunkról szólt. Abban nem volt vita közöttünk, hogy egyikünk sem értett egyet azokkal a kortársainknak tekinthető, a médiában megszólalókhöz, akik frappáns válaszként az ifjú szónokokat is elküldték épp oda. És abban sem, hogy jó-jó, a maffiaállam utóbbi éveit nem kellene teljesen összesmosni és egy kalap alá venni a megelőző két évtizeddel. De...

Barátom egyértelműen azt képviselte, hogy itt a múlttal való számvetést és a tanulságok levonását rá kell hagyni a fiatalokra. Tegyük úgy, ahogyan ők bírják és jónak látják – ebbe az idősebb generációknak nem lehet és nem szabad beleszólnia, mert az úgysis csak szerencsétlen és béna öngazolásnak és pozícióvédelemnek fog tűnni a közélet színpadán.

Én azzal egyetértettem, hogy az nem csupán nagy baj, hanem egyenesen az erkölcsi hitelesség teljes elvesztése, ha a múltból való elmélkedés részünkről csupán görcsös (és hiábavaló) igyekezet státuszunk és korábbi igazságaink védelmére. De ugyanakkor vitáztam azzal, hogy a ma 20 éveseknek a rendszerváltás utáni időszak leginkább történelem (ha úgy tetszik, olyan, mint az antik Róma...), hogy azt a 20-25 évet mi éltük meg, mi voltunk a részesei, mi láttuk közelről – és tapasztalatainkat erkölcsi kötelességünk megosztani a ma fiataljaival. Nemcsak azért, hogy ők jobban megvonhassák a maguk tanulságait, hanem saját öngazolásunk és erkölcsi tartásunk érdekében is: el kell ismerünk, hogy nagy baromságoknak és olykor striciségeknek is részesei voltunk. És azért is, hogy védeni tudjuk, messze nem csak hülyeségek és szemétségek részesei voltunk.

Nos, ez az írás némiképp ennek a vitának a következménye. **Számvetés a saját korunk és generációnk tabuairól**, elhallgatásairól, mellébeszéléseiről – amely vétkeknek szerepe lehetett abban, hogy a dolgok a maffiaállam hatalmához és virágzásához is elvezessenek: az elhallgatások és tabuk ürjeibe értelmes és tisztességes eszmék és gondolatok helyett miképpen türemkedhetett be a maffiaállam mocska.

De ezekről a tabukról nem valamiféle aszkétikus önsanyargatásoktól vezérelve tartanám fontosnak beszélni, hanem a tanulságok levonásához szeretnék hozzájárulni. Nem gondolnám, hogy az általam tabuként, úrként tárgyalt ügyek kitöltése politikai programot adna, márcsak azért sem, mert nem tudom, hogy miképpen és hogyan kell kitölteni e tabuk vákuumait. De úgy érzem, érzékelem, hogy a **maffiaállamnak a tabuk ürjeibe befészkelte mocskát** értelmes és tisztességes gondolatokkal ki kell tudni szorítani a tabuk üregeiből. Mindez, ha úgy tetszik, abból a kritikai szociológiai hagyományból adódó kötelesség, amely hagyományba generációm szociológusai belenevelkedtek, és amely kritikai hagyomány legfontosabb indítéka és motívuma a dolgok „demisztifikálása”, értelmes néven való megnevezése. Akkor is, ha a „dolgok”, azok a tabuk, a „nincsek”, amelyek azért nincsek, mert nem beszélünk róluk, mert úgy teszünk, mintha nem lehetne beszélni róluk. Remélem, meggyőzőm olvasómat: de igen. Nemcsak lehet, de kell is, muszáj.

Írásom persze némiképp próbatétel a magam számára is, hogy folytassam kitörési igyekezetemet abból a függetlenségét elveszített „kincstáritudós” pozícióból, amelybe az elmúlt 25 év során magam is, de tán nálam még sokkal jobban generációm számos kollégája beleszorult. Nem hinném, hogy ez a „kincstáriság” kizárólag erkölcsi probléma lenne (noha az is...), inkább a társadalomtudományi intézményrendszer sajátos alakulásának a következménye. Nevezetesen annak, hogy kutatási és elemzési probléma egyre inkább csak az lehetett a társadalomtudomány számára, amire volt pénz, volt kutatási lehetőség. Ennyiben a társadalomtudomány témáit és problémáit egyre kevésbé a „független” társadalomtudósok, helyettük egyre inkább a pályázati kiírásokat és támogatási témákat megfogalmazó politikusok és pénzosztó kormányzati hivatalnokok határozták meg. Nos, a tabuk, azt hiszem, nagyrészt azért lehettek és maradtak tabuk, mert soha senki nem ígért és adott pénzt a hasonló témák elemzésére és kutatására. Mert magam is, kollégáim is inkább azokkal a témákkal és problémákkal foglalkoztunk, amelyekkel a tudomány és a szakma intézményeiben is lehetett foglalkozni.

Így az alább tárgyalandó tabuk nemcsak politikai és közéleti vákuumok, hanem nagyrészt elemzési és kutatási „nincsek” is. Emiatt vállalkozhatok arra, hogy a tudományos kifejtés és érvelés elvárásait messze nem kielégítő módon, nem alapos módszerességgel igazolva, de mégis megpróbáljam jelezni azokat.

*A nem a prudériából fakadó hallgatásokról: tévedések, hibák,
„több mint bűn hibák”*

Írásomban kénytelen vagyok szelektálni, és nem beszélni az elmúlt évtizedek kapcsán mindarról, aminek feldolgozásával és megemésztésével adós maradt a korszak. Lehet önkényesnek és torzítónak minősíteni a szelektálásom szempontjait, de ennek kockázatával is inkább a tabukra és a diskurzív úrokre fogok koncentrálni, mintsem a „bár foglalkoztak vele, de nagyon mellétrafáltak” kritikájával és elemzésével. Ebben némiképp közrejátszik az is, hogy a tévedésekről és hibákról több szó esett az elmúlt időben, akkor is, ha az elemzésekből levont következtetésekkel gyakran nem értek egyet. (Igen tanulságos elemzés például Széky János: *Báránnyakság* című könyve...) Bár súlyuk miatt érdemes lenne, mégsem fogok szólni olyan kérdésekről, mint például:

- a kormányzati stabilitás megeremtésének szándéka és paktumai miképpen vezettek a politikai hatalom bebetonozhatóságig és a pártok közötti demokratikus verseny súlyos korlátozhatóságáig;
- a titkosszolgálati múlt feltáratlansága hogyan vezetett ahhoz, hogy a kompromittálódott és ezzel zsarolható figurák minden aljasságra hajlandókká váltak a nekik védettséget ígérő pártok szolgálatában, végső soron, hogy a titkosszolgálat mindmáig kevesebb igyekezetet mutat a nemzetbiztonsági kockázatok felderítésére és kiiktatására, mint a politikai ellenfelek megfigyelésére és lejáratására, vagy a maffiaállam szolgálatában a maffia gazdasági versenytársainak kiiktatására;²
- miképpen adta fel az állam a legitim erőszak-gyakorlási monopóliumát, miképpen tette megtűrtté a gárdák garázdálkodásait – onnan kezdve, hogy a rendőrségi fejlesztések elspórolásának indítékával legitimmé tette civil szervezetek (a polgárőrségek) erőszakfunkcióit (karhatalmi, járőrözési stb. funkcióit), vagy miképp sikerült elérni azt, hogy a privat személy- és vagyonvédelmi kamarának több tagja legyen, mint ahány pedagógus tanít az iskolákban, stb.

Fontos lenne a fenti és hozzájuk hasonló tévedések és tévutak alapos elemzése – de ezekhez ez az írás lehetőségeinek korlátozottsága okán nem fog hozzájárulni.

Olvasói instrukciók, avagy mentegetődzések a szerkezetről

A „tabuüregek” összefüggenek egymással és egymásba átjárhatók, afféle katakombarendszereket képeztek és képeznek. Ezeket az átjárhatóságokat és összefüggéseket nem fogom tudni teljes körűen bemutatni – részben az írás szerkezetéből fakadóan.

Írásom szerkezete úgy épül fel, hogy igyekszem az általam fontosnak vélt tabukat, kibeszéletlen problémaköröket alcímként kiemelni, és minden alcímben előbb megnevezni, majd némiképp körülírni és magyarázni a tabuk sajátosságait, esetleg az elhallgatások okait jelezni, majd minden alfejezet végén jelezni azt, hogy a maffiaállam miképpen

töltötte fel az üregeket a saját céljainak, berendezkedésének megfelelően. Akkor is, ha bár ne tette volna...

2. Állam, jog, jogállami intézmények

Jogállam és legitimitás – a törvénytisztelő állampolgár nem számít

A rendszerváltás politikai története lényegében úgy szól, hogy bizonytalan felhatalmazású, kétes mandátumokkal rendelkező köz- és önjelölt államférfiak (igen, nők alig...) milyen írásműveikben fejtették ki és milyen bizottságaikban, fórumaikban miképpen állapodtak meg a posztszocialista állami és politikai berendezkedés intézményeiről, a piacgazdaság és a jogállamiság jogi és intézményi kereteiről. A kétes „bizottsági” legitimitás, ha úgy tetszik, a **„forradalom nélküli rendszerváltás” már a kezdetektől elitista** volt: tudós jogászok és a politikai igazság bajnokai vitatkoztak, és a végén megállapodtak arról, hogy milyennek kell lennie annak az államnak és jognak, amely a magyar népnek kell. Szeretném jelezni, hogy bár a rendszerváltó elitnek kétségkívül részesei voltak csirkefogók és aljas gazemberek is, de a rendszerváltó bizottságok és fórumok tagjainak döntő többsége tisztességes és becsületes férfiú volt, akik valóban meggyőződésük, tehetségük és képességeik legjavát „rakták bele” a közös ügybe, a szocializmust felváltó berendezkedés kitalálásába és megalkotásába. De ezzel együtt e derék emberek leginkább önmagukat adták – és nem vagy legfeljebb elvekben és eszményekben képviseltek másokat, a „népet”. Mondhatom úgy, hogy a magyar nép uralma, a magyar demokrácia úgy formálódott, hogy abban a magyar nép lényegében csak annyiban vett részt, amennyiben – nem túl magas részvételi arányokkal, de mégiscsak – elment szavazni. Választani abból, ami tőle függetlenül, a részvétele nélkül kialakult. Utólag sem tudnám megmondani, hogy lett volna-e ennél demokratikusabb forgatókönyve az adott politikai körülmények között a magyar rendszerváltásnak, de az akkor is, a nép részvétele nélkül zajlott le.

A nép részvétele nélküli, „néptelen rendszerváltás”, azt hiszem, számos későbbi probléma forrásává vált. Itt most legsúlyosabbként csak arra szeretnék utalni, hogy nemcsak a rendszerváltás katarziséban, hanem a későbbiekben is a „jogállam” és a „politika” kizárólag jogok alkotását, intézmények felállítását, elfoglalását és működtetését jelentette, amely elitista ténykedések során a népet csak zavaró és torzító faktorként vették számításba. Meg olykor igazán elitista nemzetkarakterológiai leszólásban, amely szerint a népet nem érdekli a demokrácia, a demokrácia helyett mindig is csak a Maria-hilfer strasse árukínálata, a korzón való vásárláshoz szükséges pénz, az ebben testet öltő jólét, valamint a 3,60-as kenyér és lecsókolbász iránti nosztalgiaja csigázta fel politikai érdeklődését.

Ennek a problémának a másik olvasata mindig is tabu volt. Nevezetesen az a kérdés, hogy a jogállam működtetése nem kizárólag a jogszabályok alaki és tartalmi megfelelésén és az intézmények működésén múlik, hanem azon is, hogy vannak-e törvénytisztelő állampolgárok. Akiknek vannak olyan kényszerképzeteik, hogy az alkotmányos rend, a jogok és az intézmények értük és nem ellenük vannak. Nos, ha bárki feltette volna bármikor e kérdéseket, akkor a válasz egyértelmű lenne: nem, a magyar állampolgárok sohasem gondoltak ilyen csacsiságot, a magyar állampolgárok bölcsen érzékelték a helyzetet, a magyar jogállam szellemiségét. A szabályok, az állam, a jogrend nem a polgárok érdekeit, szabadságát, jólétét akarták szolgálni – hanem szabályozni, regulázni igyekeztek őket, megmondva és kinyilatkoztatva, hogy mi is az a jó, ami kell nekik.

Többnyire betarthatatlan jogszabályokkal. Amelyeket nemhogy betartani, de követni sem lehetett: ha 25 éven keresztül minden évben több mint 200 törvényt alkot vagy módosít a parlament, akkor a törvényeket nemhogy tisztelni, de ismerni sem lehet. Nem csak a mezei állampolgároknak, a bíróknak és jogászoknak sem. Ezt bizonyítja az is, hogy a közérdeklődésre számot tartó bírósági ügyekben rendre egymásnak ellentétes döntések születtek a különböző szintű bírósági fórumokon.

Az alkotmány és a jog, a jogállami intézmények működése ebben az értelemben a rendszerváltás 25 évében folyamatosan illegitim volt: azok a nép támogató elfogadása nélkül, a politikai elitek sajátosan huncut játszótereként működtek. Erénnyé sohasem vált a törvények tisztelete – viszont, nem kis részben épp az elitek példáját követve, erénnyé vált a szabályok voluntarista értelmezése és a pillanatnyi érdekeknek való kijátszása.

Ebben a sajátos hagyományban nincs mit csodálkozni azon, hogy az alkotmányos renddel, sőt, magával az alkotmánnyal is a parlament bármit tehet, amit belső „homokozó-játékszabályai”, a szintén módosítható házszabályok, törvényalkotási szabályok szerint megtehet. A maffiaállam jó okkal, megalapozottan építhetett és épít arra, hogy a törvényhozás bármire eszközt jelent számára, hogy demokratikus, alulról jövő kritikára, befolyásolási igyekezetre vagy akár még csak zsörtölődő elégedetlenségre sem kell különösen számítnia.

A legitimitásra törekvés a rendszerváltó kormányok és parlamentek számára sohasem jelentett feladatot, nem merült fel az, hogy ilyen igyekezetet kellene tanúsítania. Ma sem kell.

Állampolgári részvétel és érdekképviselet – a lenézett nép és a borzalmas tagságok

Egy demokratikus államhatalom legitimitását messze nem kizárólag az állami intézmények, így a választások szabályos működésrendje adja, bár az állampolgároknak az államba és a jogrendbe vetett bizalmát jelentősen erősíti, ha az állam szabályosan, a maga által alkotott szabályok szerint működik. Nem fogok erre részletesen kitérni:

a magyar állam (benne a parlament, a kormány és minden más szervezet) szereplőit a rendszerváltás utáni évtizedekben inkább jellemezte a saját maguk alkotta szabályok kiskapuinak keresgélése és az azokon való átbujkálás, mint a szabályok akkurátus követése. Az emberek nem bízhattak abban, hogy a dolgok a kimondott normák és szabályok szerint működnek, mert nem úgy működtek, és még maguk a szabályok alkotói sem tartották fontosnak a kimondott normák betartását.

A demokratikus hatalom legitimitásának elnyeréséhez az állami szereplők szabálykövetése szükséges, de nem elégséges feltétel, ahhoz több kell. Nevezetesen az, hogy az embereknek legyenek olyan érzékeléseik és illúzióik, hogy a politikusok odafigyelnek rájuk, meghallgatják őket, az elvárásaiknak és kinyilvánított akaratuknak megfelelően végzik közéleti munkájukat, hogy van beleszólásuk a közügyek menetébe. Hogy ők alkotják a cselekvő, népfenséget és hatalmat gyakorló démoszt a demokráciában.

A hazai politikai elit képviselői már színrelépésükkor is a választók iránti elitista érzéketlenségüket képviselték. Bár az elitista történetírók szeretik a liberalizmus kudarcát az elitek eszmei magaslatokon zajló ármányainak betudni, az elitista liberalizmus már a kezdetektől bele volt kódolva a történetbe. A liberálisok nem a nép, az emberek szabadságát követelő plakáttal kampányoltak már az első választás előtt sem, nem az volt a plakátjaikon, hogy „Tudjátok, Merjétek, Tegyétek!”, hanem némi arisztokratikus fensőbbiséggel az, hogy mi, az elit, mi „Tudjuk, Merjük, Tesszük!”. Valószínű, hogy ennél a stílusos finomságnál még tahóbb egyértelműséggel utálkozott saját „borzasztó tagságán” az MDF, és még ennél is általánosabb undort és megvetést fejeztek ki a rendszerváltó politikusok saját pártjuk belső kritikus „holdudvarával” szemben. Ki-ki elképzelheti, hogy ha a befolyásos holdudvar is a politikusok megvetésének tárgya, akkor mit gondolhattak a tagságról, a választókról, netán a még nem is rájuk szavazó vagy nem-szavazó választópolgárról: lenézték és megvetették őket.

Az arisztokratizmus nem csupán a politikai elitnek a kizárólag az állami intézmények világát szem előtt tartó, arisztokratikusan gögös és lenéző lelkületében tetten érhető sajátosság, hanem a közélet intézményesülési folyamataiban is leképződött. Az államon kívüli, **az állami politikába nem betagozódó társadalmi szereplőknek a rendszerváltás utáni politikai átalakulás „nem osztott lapot”**. A szakszervezetek megőrizték a szocializmusból eredő „transzmissziós szíj” szerepüket, az érdekképviselések csak úgy és azzal képviseltek érdekeket, ha beépültek a pártokba; a párton kívüli civil szervezetek (sőt, az egyházak is) nem az államtól független civil társadalom szerveződéseként, hanem az állam pénzén vásárolt állami-közzszolgálati ténykedéseket szolgáltató, az államnak (be)dolgozó szerveződéseként intézményesültek. Az állam nem csupán lenézte, hanem minden igyekezetével sikeresen gyúrta maga alá a csupán gondokat okozókként megvetett társadalmi szereplőket, szerveződéseként, amelyeknek mindig csak bajuk van, mindig elégedetlenek és kritikusak, amelyeknek semmi sem jó. Az államtól független civil társadalommal kommunikáló, érintkező, ha kell, vitatkozó és megállapodó államiság sem viselkedésformájában, sem szokásaiban, sem intézményeiben nem formálódott ki. Helyette a létező civil szerveződések inkább korporációkként, az államba és köz-

hatalomba beéptülve nyerték el helyüket, avagy az állammal nem érintkező, azzal folyamatosan csak konfliktusban álló, anarchisztikus kicsi (és emiatt jelentéktelen helyi) szerveződéseként találtak maguknak helyet.

Talán megér egy kis kitérőt a probléma részletes kifejtése nélkül is utalni a korrupció elharapódzására. Megeshet, hogy maga a fogalom túl sokféle problémának a hívószava (mondjuk a hazai közélet az értelmetlenül elpazarolt, ostobán elköltött közpénzek kérdését is hajlamos a korrupció fogalomkörében tárgyalni), de egy eleméről nem szokás beszélni, az tabu. Nevezetesen, hogy a politikusok korruptsága egyfajta „nemesi előjogként”, a polgári jogegyenlőség elvét sértve is szokássá, intézménnyé vált. Például abban, hogy a pártok és a politikai kampányok a legális forrásokból finanszírozhatatlanok, tehát a demokratikus rendszer működtetésében nélkülözhetetlen pártok közötti versengéshez a politikusnak nemcsak lehetősége lopni és korruptnak lennie, nemcsak megtúrt „nemesi előjoga” van erre, hanem mindez némiképp a demokratikus rend működtetéséért hozott hazafias kötelessége is.

Az arisztokratikus, a demokratikus működésmódokat nélkülöző gyakorlatoknak sajátos „kinövése” a **magyar pártok egyre inkább és teljes körű „vezérelvűvé” válása**. A vezérelvűség némiképp az elmúlt évtizedek nemzetközi trendje is (a politika egyre inkább „politainment”, politikai szórakoztatóipar), és szervezeti csírái már a rendszer-váltó berendezkedésbe is be voltak épülve („nincs szükség mozgalmi pártokra, választási néppártok kellenek”; „nem a kormánynak van miniszterelnöke, hanem a miniszterelnöknek van kormánya, stb.), amit Antall konzervatív tekintélyelvűsége hathatósan erősített fel.

Nem akarnám részletesen kifejteni a magyar demokratikus pártok vezérelvűvé válásának történeti folyamatait, de ennek egyik betetőzése a korábban egyértelműen testületi vezetésű szocialisták vezérelvűvé válása (Gyurcsány), illetve mára az a politikai kitérési igyekezetük, hogy inkább „vezért” keresnek (és abban akarnak hinni), semmint politikai értékeket és programokat. A képviselői demokrácia és a liberális alkotmányos jogállam fundamentumait jelentő politikai pártok mind antidemokratikus, tekintély- és vezérelvű szervezetekké váltak.

A „vezért követő” és „vezérelvű mameluk” („papagájkommandó”) pártok és politikai formációk nem szervezeti berendezkedéseikben térnek el egymástól, hanem a szervezet és vezetőjük személyiségében és karakterében, az ő működését befolyásoló esendő és esetleges célokban különböznek. Utólag visszatekintve az a jogállami gondolat, hogy a fékek és egyensúlyok rendszerét elégséges az állami intézményeken, azok megosztásán keresztül érvényesíteni, már a kezdetektől naiv, az állam és az intézmények erejét messze felülbecslő ábránd volt. A fékek és ellensúlyok akkor működnek hathatósan, a vezér önkényeit és téveszméit akkor képesek kordában tartani, ha a politika és közélet szervezetein belül is érvényesülnek, valamint, ha az állam „belterjes intézményi világa” és az államtól független civil társadalom is képes egymást féken tartani és kiegyensúlyozni.

(Nem szeretnék belemenni az utóbbi évek ifjú civiljei által lépten-nyomon képviselt „közvetlen demokrácia” ködös gondolatvilágába. Annyit azonban jelezni kell, hogy a fenti problémák folyamatos és fájó jelenléte némiképp magyarázza és indokolja a ló túloldalára áteső, anarchisztikus ködösségek felszínre bukkanását. Szintén igyekeztem jelezni, hogy az utóbbi évek közvetlen, részvételi demokráciát követelő eszményeivel szemben nem tartom védhetőnek a társadalmi szereplők teljes kiiktatásán igyekvő, arisztokratikus és a társadalmat lenéző-megvető politikai rendszer fenntarthatóságát sem. Ha úgy tetszik, maradnék annak a képviseleti demokráciának a híve, amelyben a nép képviselői nemcsak rituálisan és érzületeikben, hanem mindennapos politikai praxisaikban is a népet képviselik. Képviselnék.)

A köz társasága és a republikánus közösség – avagy: a magára hagyott individuumok halmaza

Amikor az újkori társadalomtudományok operacionálisan akarják értelmezni a „társadalom” fogalmát, akkor a politikai filozófia és antropológia, valamint az államelmélet két fogalmát kénytelenek alkalmazni.

Egyrészt, a társadalmat alkotó emberek halmazát, a társadalom tagjait a premodernitáshoz és feudalizmusokhoz illeszkedő gondolatvilág helyett nem a közös származás és etnicitás, a „vér szava” alapján határozzák meg. A modernitás gondolatvilágában azok az emberek képeznek egy társadalmat, akik a jogegyenlőség alapján, származásuktól függetlenül, egyformán hajlandók alávetni magukat az adott nemzetállam autoritásának és jogrendjének, és akikre egyaránt vonatkoznak az állam garanciális védelmei és szabadságai (életük, tulajdonuk, megélhetésük és jólétük biztonsága, szabadságaik és jogaik védelme stb.). Másrészt, ezek a „halmazok” valójában szerveződések és valamilyen összetartozást intézményesítő közösségek is. Az állam és a polgára közötti sajátos viszonyosság és szerződés akkor állhat fent, ha a modern állam, a köztársaság egyben politikai közösséget is alkot, ha e közösségben az emberek akár az állammal szemben is védik egymás szabadságait és biztonságait.

A hazai politikai gondolkodás a kezdetektől elfeledkezett arról, hogy a liberális alkotmányos jogállam épp e politikai közösség működésének jogi, intézményi kereteit és játékszabályait rögzíti, hiszen, mondjuk csak annyiban és annyira van helye és biztonsága az egyéni szabadságjogoknak vagy az emberi és állampolgári jogoknak, amikor és amennyire azt a közösség valamennyi tagjára nézvést egyformán, egyöntetűen és közösségként összefogva képes garantálni.³ Az egyéni szabadságok tartalmatlanok és üresek akkor, ha annak tartalmukat, kereteiket nem garantálja valamennyi tagja számára a politikai közösség, ha úgy tetszik: a republikánus közösség, a „köz társasága”, a köztársaság.

A hazai politikai nyelvben lényegében ismeretlen fogalom a „politikai közösség” vagy pláne a „republikánus politikai közösség”. Az emberek (ha úgy tetszik: „a zemberek”) egymástól elszigetelt egyének, akikre leginkább egyénként, egyéni érdekeiken és hangulatukon keresztül lehet hatni, vagy még inkább, jogszabályokkal lehet őket a po-

litikailag helyes cselekedetekre készíteni és kényszeríteni. A politikának az atomizált, egyénekre szétesett politikai közönséghez való viszonyulása visszatükröződik abban, ahogyan az emberek a politikához viszonyulnak: a politika úgyszólván csak valamiféle úri csíntevés, amire hatni úgysem lehet; a politikai történések úgyszólván ellenünk akarnak hatni, és nem értünk – amire az egyetlen helyes viszonyulás megpróbálni lapítani, észrevétlennek maradni és kijátszani...

Ismét fontos jelezni: a modern államiságról szóló kissé elvont fogalmak részben a bizalom és a lelkiületi hozzáállás sajátos formáit is jelzik, de ennél fontosabb, hogy intézményi működésmódokat és kiszámíthatóan szokásos, intézményesült magatartásokat is meghatároznak a beérett köztársasági demokráciákban. E sajátosságok közül egyet emelnék ki: ha a republikánus közösség intézménye az állam, akkor eléggé egyértelmű elvárás, hogy az állam demokratikusan megválasztott képviselőinek lehetőleg konszenzusra kell törekedniük a közügyekben meghozandó döntéseik során. Ehhez képest a „többségi elv” egy technikai kompromisszum rögzítése: ha és amennyiben nem sikerül konszenzust elérni, akkor is döntést kell hozni, és akkor azt a többségi elv, a szavazattöbbség alapján lehet megtenni.

A hazai politikai életben a konszenzusra törekvésnek, a köztársaság közösségének egyöntetű véleménynyilvánításának megtalálására szinte próbálkozások sem történtek soha. (Ha szabad azt a személyes élményemet megosztanom, hogy bár – különböző szerepekben – számtalan hazai szabályozási javaslat megvitatásán vettem részt, konszenzust kereső és célzó „drafting exercise”-on, szövegegyeztetésen csak angol nyelven, nemzetközi szervezetek bizottságaiban...)

A hazai politikai döntéshozatal **inkább hasonlatos a bokshoz, mint a konszenzuskereső demokratikus** – nemzetközileg sztenderd – **gyakorlatokhoz**: nem arról szól, hogy keressük a kölcsönösen elfogadhatót, hanem arról, hogy hol lehet bevinni a döntő ütést, hogyan lehet leverni a másikat. E tekintetben a hazai politikai közösség magatartási (verekedési...) kultúrája csak egy kicsit marad el a kőbányai kocsmák magatartási normáitól: ott legalább a fekvő emberbe nem illik belerúgni...

Szemben a modern demokráciákkal (és piacgazdaságokkal), amelyekben a politikai törekvések leginkább a konfliktusos versenyek és az együttműködések helyes arányát és e helyes arányokat kiegyensúlyozó intézményeit igyekeznek megtestesíteni, a rendszerváltás utáni hazai politika az együttműködésekről, azok közösségi kereteiről lényegében nem ejtett szót. A rendszerváltás utáni politika antropológiai képe olyan egymástól független egyedeket képzel el állampolgárnak, akik a számukra rendelkezésre álló (és nem annyira álló) lehetőségek között Rambóként, egyéni harcoként küzdenek létükért és felemelkedésükért. Egyénként és gyengén – a rendezetlen és szervezetlen hatalommal szemben, így nem is feltétlenül esélytelenként.

Erre a modernitás társadalomképéhez – legfeljebb többé-kevésbé jogosan, de – hozzákapcsolt „elmagányosodott harcos” ember- és állampolgárképpel szembeállított, a „vér szava”, a „magyarság” alapján szerveződő hagyományos közösség⁴ ígéretére évtizedek óta sikeresen játszott rá a Fidesz különféle rituális közösségek illúzióit felvillantó

politikai termékeivel. A másokhoz, közösséghez tartozás illuzórikus vágya jelent már meg a „polgár” fogalmában is, de ennek még élesebb formája lett a nacionalista retorikába csomagolt magyarkodás és nemzetieskedés. Látni kell, hogy ennek a retorikának semmi köze nincsen a 19. század és Kossuth nacionalista liberalizmusához, amely számára a nemzetre való hivatkozás épp a republikánus liberális (mai szóval hozzátehetjük: inkluzív) politikai közösség határait jelezte. A Fidesz nemzetieskedő retorikája egyáltalán nem a nemzet politikai közösségének megteremtésére, hanem annak éles szétválasztására törekedett mindig is. Kétségtől ígérte a „valahová tartozás” vágyainak illuzórikus beteljesítését, de azon az áron, hogy az egyéni küzdelemben belefáradt és kiegészített egyed behódol Orbánnak, és a politikailag legyűrendő ellenfelek helyett az „egy a táborhoz” csatlakozik. Az a nemzet, amelyik nem lehet ellenzékben, az nem a politikai közösségre, hanem annak a szétverésére utal, amely „játékszabályt” az így értelmezett „nemzet” ellenzéke is lényegében elfogadta, és ehhez illesztette politikai arculatát.⁵

E sajátos „nemzetmegosztó nemzet” felfogásában Orbán sikeresen ágyazott meg a maffiaállamnak és a maga keresztapái szerepeinek. A „nemzethez” az tartozik, aki elfogadja Orbán és a maffiaállam uralmát és hatalmi mechanizmusát, és akit a Keresztapa ezek alapján a családi nemzet fogadott tagjának minősít, annak könnyvel el. E berendezkedés alternatívája nem lehet a család-nemzetből kitagadottak uralma a fogadott család és a maffiatagok és velük rokonszenvezők felett – valós köztársasági, alkotmányos jogállami alternatíva csak a republikánus politikai közösség megteremtése. Mindazokkal, akik e kereteket elfogadják – és ezzel a dolog nehézségét is körülírtam, nem adván választ arra, hogy mi legyen azokkal, akik nem.

Jogalkotás és politika – „az alkotmányos diktatúra”

Ha a fentieket össze akarom foglalni, akkor elég durva következtetésre kell jutnom. De kell, hogy odajussak.

Azt állítottam, hogy a rendszerváltó politikai elitek kizárólag az alkotmányos jogállam jogszabályainak és intézményeinek felállítására, azok működtetésére szentelték figyelmüket és energiáikat. Bármekkora jelentőségű és a maga műfajában nagyszerű eredményekre is vezetett ez a munka, közben a társadalom, **az emberek egyszerűen kiestek a képből**, és különösen kiestek mint szervezeteiken és nyilvánosságaikon keresztül a politikára, a jogokra, az intézményekre ható aktív cselekvők. Ha cselekedni próbáltak, akkor ez csak zavaró, lenézett és ellenségként kiiktatandó igyekezet volt részükről a politikai elit megítélésében. Ez a lenézés és megvetés részben a bizalmatlanságot érvényre juttató arisztokratikus gőg, de legalább annyira aktív politikai cselekvés a lenézett és zavaró társadalmi, állampolgári, civil részvételek kiiktatására és legyűrésére. Ennek az ellenségként kezelő legyűgítő politikai magatartásnak döntő tényezője a Magyarországon virulens hagyományokkal bíró „szalámpolitika”, az összefogások és közös fellépések ellehetetlenítése, a zavaró tényezők atomizálása és elszigetelt egyénekként való hatalmi alárendelése.

Mindehhez hagyományosan az alkotmányos jogállamot és az állampolgári-emberi jogok tiszteletét tagadó totalitáriánus berendezkedések szolgálták állami kereteket. Ám sajnálatosan a rendszerváltás utáni alkotmányos berendezkedés is jelenthetett egyfajta „alkotmányos diktatúrát”. Olyan berendezkedést, amelyekben a törvények hektikusan és önkényesen változó, kiismerhetetlen és betarthatatlan dömpingje lényegében az uralkodó politikai elitnek hatalmi eszköztárává silányulnak. Amelyekben a törvények nem az állampolgárokért, a civil társadalomért, annak biztonságáért és jólétéért születnek, hanem épp ellenkezőleg: az állampolgárok ellenére, az elbizonytalanításukra azért, hogy ne nagyon legyenek képesek a jogaikkal élni, pláne a hatalommal szemben érvényesíteni azokat. E berendezkedésben a jogoknak nem kell betartható szabályoknak lenniük, hanem elég, ha azok a hatalmi törekvések szándékait, irányait és a hatalom vágyait öntik jogszabályi formába.

A rendszerváltás utáni világ kétségkívül finnyásan ügyelt arra, hogy „parlamentáris alkotmányos diktatúrájának” jogi eszközei, az azoknak érvényt szerző intézményi keretek jogilag cizellált, a modernitás hagyományaival és az uniós joganyaggal harmonizált összhangban levő eszközök legyenek – akkor is, ha ezeknek az eszközöknek az alkalmazása nem egészen e modern jogállami célok megvalósítását tartották feladatuknak. De innen nézve valóban csak egy lépés az a maffiaállami berendezkedés, amely nem sokat ad e cizelláltságokra és eszközbeli kifinomultságokra, amely bárdolatlanul és erőszakosan, a maga önző hasznára alkalmazza az alkotmányos jog és intézmények eszköztárait – a saját maffiacéljai elérésére és maffiahatalmának bebetonozására.

Azt hiszem, fontos látni a célok és az eszközök közötti különbségeket. A rendszer-váltó jurátus politikai elitnek igen magas színvonalú eszközöket (jogot, intézményeket stb.) alkottak. Ám már maguk is igen kétes módon, igen kétes célok megvalósításához is alkalmazták e kimódolt és kimunkált eszközöket – amivel letagadhatatlanul precedenst és mintát teremtettek ahhoz, hogy ezeket az eszközöket, kissé elbarmolva és lebutítva, de még alantasabb maffiaállami céloknak alárendelve is lehessen alkalmazni.⁶ Sajnálatos módon az utóbbi évek politikai vitái is megragadtak az ezen eszközök reparálhatóságának lehetőségeit firtató mederben. Pedig ideje lenne a modern alkotmányossághoz kötődő politikai célokat is tisztázni – akár az elmúlt évtizedek ki nem mondott, de feltehető céljaival szemben is.

3. Nemzet, nemzetköz, globalizáció

Szuverenitás és nemzeti érdek

Amikor Hankiss Elemér meghirdette a „Találjuk ki Magyarországot!” furcsa mozgalomát, akkor sokan, így jómagam is, félreértettük mondandóját. Valami PR-orientált reklámra való felhívást olvastunk ki belőle, hasonlóan bénát és szánalmasat, mint ahogyan

azóta is a hasonló gondolatokból világesemények megrendezési igyekezete és ahhoz rendelt röhejes kabalafigurák szoktak kikerekedni. Pedig hát a felszólításba rejtett kérdés ennél prózaibb volt, és úgy is maradt: vajon mi lehet Magyarország helye a rendszerváltással egyidejűleg megváltozott berendezkedésű világban? Hogy mi lehet Magyarország szerepe, felelőssége, dolga a hidegháború elvesztése, az utolsó apartheid rendszer kimúlása és az új, sok szempontból etnikainak tűnő szociális és környezeti váltságokkal terhelt globalizációban? No pláne, hogy mi lehet az a globális szerep és hely, amely egyszerre szolgálja a magyar nép érdekeit és progresszív, konstruktív hozzájárulás a világ dolgainak fejlődéséhez, gondjainak enyhítéséhez?

Hogy a kérdés megválaszolása helyett legfeljebb Hankiss kissé szánakozó lesajnálóság sikeredett eljutni, az nagyrészt a korábban jelzett elhallgatások folyománya is. Ha nincsen republikánus politikai közösség, ha ebben az értelemben nincsen semmilyen közös (közösségi) akaratot és együttműködést keretbe foglaló nemzet, ha ebben az értelemben Magyarország nem létezik, akkor teljesen logikus következmény, hogy nincs mit kitalálni, nincs mód arra válaszolni, hogy milyen is legyen az, ami nincs is.

Ettől még azonban fel lehetett volna kérdésként tenni, hogy milyen legyen a kizárólag jogaiban és intézményeiben létező nemzet, a politika intézményesült szintjein megjelenő Magyarország. Ebben a leszűkített és elitista értelemben is beszélni lehetett volna arról, hogy mit jelentsen a magyar állam önállósága, autonómiája, politikai és gazdasági szuverenitása a globális politikai és gazdasági térben, hogy mi az a mozgáster és lehetőség, amelyben értelmezhető e szuverenitás, hogy Magyarország miféle érdekeit kellene vagy lehetne megjelenítenie a politikai elitnek és az államiságnak e nemzetközi viszonyrendszerben.

Nos hát, efféle vitákra sem került sor sohasem, és a maffiaállam – amúgy értelmetlen és haszontalan, de létező – szabadságharcos kuruckodása előtt, netán a helyett, soha senki nem képviselt semmilyen alternatívát ebben az ügyben. A maffiaállam itt is egy tabuk által körbezárt vákuumba tört be pusztán azzal, hogy bármit – bármekkora ostobaságot és tisztességtelenséget is – képvisel e kérdésben a nemzet szuverenitásáról.

A szuverenitás tabuját persze itt is további masszív tabukkal bástyázták körül – ezeket vázolom az alábbiakban.

A függés szükséges és jó - de ha kell, úgyis átvágjuk őket

A magyar függetlenségi gondolat lényegében kimerült abban, hogy „ruszrik haza” és „továrisi konyec”. A magyar politikai elit a keleti blokk összeomlása és a szovjet csapatok kivonulása után nem nagyon tudott mit kezdeni a függetlenséggel. A „kis ország” történelmi frusztrációitól terheltlen a függetlenség eszménye a politikai közgondolkodásban épp olyan rózsaszín álomnak, hagymázás, zavaros utópiának tűnt, mint a harmadikutasság vagy a kert-Magyarország. Nem vitatva azt a geopolitikai realitást, hogy Magyarország csak erős szövetségi rendszerbe integrálódva érhet el stabilitást és biztonság

ságot – utólag mégsem teljesen magától értetődő az, hogy **a keleti függésből való kikerülés egyetlen alternatívájaként a Nyugattól függés vágya és katarzisa jelent meg** nemzetközi politikai gondolatként: végre van esélyünk arra, amire Szent István óta nem volt, átkerülhetünk a történelem utcájának napos oldalára, a győztes Nyugat részesei lehetünk. Végre, hisz mindig is ezt akartuk, de helyette nekünk csak a keleti tatár, a török meg az orosz jutott...

Amint erre a későbbiekben vissza fogok térni, az immár **nyugati függőség elfogadása némiképp szükségszerű volt**. A máig élő orosz birodalmi szellem Magyarországot továbbra is a befolyási övezetéhez tartozónak tekintette (olykor tekinti is), amivel szemben csak a nyugati politikai és katonai integrációhoz tartozás jelenthet ellensúlyt és védelmet. Ugyanígy, a piacgazdaságra való áttérés abban a furcsa helyzetben vált lehetőséggé, amikor Magyarországon semmiféle üzleti hasznból keletkezett megtakarítás, felhalmozás, tőke nem állt rendelkezésre, viszont a nemzetközi eladósodottság igen nagy volt. Tamás Pál frappáns megfogalmazásában: Magyarország gazdasága tőke nélkül állt át a tőkés gazdaságra... Pontosabban, a tőkés gazdaság működéséhez szükséges tőke csak a Nyugat tőkéje volt – és maradt, azóta is.⁷ A magyar gazdaság, különösen az átmenet idején, egyértelműen függött a nyugati tőkétől.

A függés szükségszerűségéből egyáltalán nem következett és következik, hogy a függés jó is. (Mondjuk, ez a politikai vélekedés soha nem jellemezte a szintén kényszerűen függő helyzetű Latin-Amerikát...) De a hazai közgondolkodás és politika a függést nemcsak szükségszerűnek, hanem jónak is tartotta: soha nem kereste a függő helyzet gyengítésének, az ország autonóm politikai és gazdasági mozgásterének lehetőségeit sem. A függés geopolitikai kényszerének elfogadása, az autonómiák keresésének reménytelensége és feladása kontinuitást mutat a rendszerváltás előtti gazdasági függéssel akkor is, ha a rendszerváltás után mástól váltunk függővé.

Természetesen sem az, hogy a függőség szükségszerű, sem az, hogy a függőség jó, így sohasem mondódott ki, ez tabu volt és maradt. De ezer jel megerősíti és alátámasztja ezt. A hagyományos karrierdiplomata-világon kívülről a külügyminisztérium vezető pozícióiba bekerült ismerőseim egyöntetű megrökönyödéssel mesélték számukra hasonlóan megrázó élményeiket arról, hogy mi történt akkor, amikor egy éppen aktuális külpolitikai esemény kapcsán a magyar vezető diplomatákat arról kérdezték, hogy mi a magyar álláspont az adott kérdésben. A kérdés elhangzása után néma csend ült az értekezletre. Majd egy lehajtott fejű diplomata halkán azt morogta: „ezzel meg kellene várni a németek állásfoglalását...” Azután egy másik morgó hang: „meg Brüsszelét...”, és hogy teljes legyen a kép, egy újabb hang: „no meg az oroszokét”. A magyar diplomácia akkor végzi jól a dolgát, ha még állást sem foglal autonóm módon, ha a véleményét sem próbálja meg kifejtteni, e helyett a függésből következő állásfoglalás a jó, szakszerű diplomáciai magatartás.

Némiképp hasonló mondható el a közgazdasági gondolatokról. Amint azt korábban jeleztem, a tőke nélküli tőkés gazdaságban elkerülhetetlenül szükség van a direkt, közvetlen külföldi tőkebefektetésekre (FDI). Ám ebből nem kellene szükségszerűen

következnie annak, hogy a magyar gazdaság számára az az egyetlen jó, ha külföldi tőke-tulajdonosok a saját érdekeiknek megfelelően itt kezdenek beruházásba, ha fel sem merül, hogy a külföldi érdekektől elkerülhetetlenül függő gazdasági fejlődés nem szükségszerűen jó is, hogy más, a hazai érdekeknek jobban megfelelő még kételyként sem képzelhető el helyette.

A függőség kritikátlan és reflektálatlan elfogadása persze mindent áthatott, de nem volt felhőtlen. A kimondott szavak és írásba foglalt megállapodások mindig maradéktalanul a függőség szellemében fogalmazódtak meg, gyakorta némi hajlongások és hajbókolások közepette. Ám a rendszerváltásból ittragadt függőségi magatartások továbbra is folyamatosan továbbéltek: a formális szinteken már csak azért is lehetett függőnek maradni, mert az agyakban – különösen a nemzetközi szervezetekkel, így az Unióval való kapcsolatokban – ott éltek a KGST-ből és a Varsói Szerződésből túlélt reflexek: pampoghatnak ezek akármit is, mi majd ügyesben úgyis ott verjük át őket, ahol akarjuk. Lényegében ez a szellem vezérelte az uniós csatlakozási folyamat magyar résztvevőit, amint azóta is ugyanígy viszonyul a magyar politika az uniós szerződésekhez, szóljanak azok bármiről. Amely stratégia legfeljebb mérsékelten volt sikeres: a nemzetközi partnereket számos vonatkozásban sikerült átverni, főként sikerült tőlük jó sok pénzt szerezni – ám mindez nem sokat és igen kétesen hozott a konyhára: Magyarország soha nem minősült túl megbízható, érdekeiben kiszámítható partnernek a nemzetközi integrációkban és együttműködésekben.

Sokan meg vannak rökönnyödvé a maffiaállamnak azon a kétkulacos magatartásán, amelyben – Esterházy Péter szavaival – reggel szabadságharcos kirohanásokat intéz az Unió ellen, délután meg ellenőrzi, hogy megjött-e a pénz az EU-tól a számlájára. Nem könnyű kimondani, de ez a magatartás nem igazán meglepő Magyarország nemzetközi partnerei számára. Amiben más ez az attitűd, mint a korábbi volt, az a „nemzeti érdek” retorikájába csomagolt maffiaérdekek szokatlanul hangos, éles, ostoba és kétes erkölcsiségű képviselője. Ám a képlet itt is ugyanaz: a maffiaállam valamivel kitöltötte a közhangulatban jól érzékelt, tabuk által körbepátyázott űrt, és ezt a „kuruckodón nemzeti” űrkitöltést a nagyérdemű akkor is jobbnak tartja a semminél, ha tudja, hogy ezzel nem jutunk előbbre. Sőt.

Stratégiák helyett diplomáciai ügyeskedések

Ahhoz, hogy egy az olajválságok óta eltelt évtizedekben, nagyrészt a rendszerváltás ideje után formálódott globális rendben Magyarország kiküzdhesse a maga helyét, nemcsak szuverén gondolatokra és programokra lett volna szükség, hanem ezen túl valamilyen stratégiai következetességre is. Ilyen vezérfonalat jelentő stratégiai gondolat soha, semmiben nem jellemezte a magyar politikát, sem belső gazdaság- és társadalompolitikájában,⁸ sem nemzetközi politikáiban. Ez utóbbi azért feltűnőbb, mert a nemzetközi

politikai gyakorlat nemcsak élni szokott ilyen eszközökkel, hanem a kiszámítható, stabil politika és nemzetközi kapcsolatrendszer szellemében el is várja azok létezését.

Mondhatjuk azt, hogy a stratégiák elhallgatása (vagy inkább: meg sem fogalmazása) is Kádári örökség: a Szovjetunióval szembeni szövetségének láttatandó politizálásban Kádár igen gyakran, valóban ügyesen mondott mást, mint amit gondolt és tett. Ebben az értelemben Kádár szelleme nyomta rá a bélyegét a rendszerváltás utáni valamennyi kormány külpolitikájára, nem csak a Kádár alatt felnőtt „rafkós” Horn Gyulára (aki, amúgy ezzel az ügyeskedő diplomáciával sikeresen belavírozta Magyarországot az európai integrációba). Tanulságos, ahogyan a rendszerváltás német kapcsolatait és támogatásait kidiplomáciázó Horváth István, egykori bonni-berlini nagykövet emlékezéseiben explicit módon úgy emlékezik, hogy a német egyesítésben játszott szerepéért Magyarországnak hálás Németország nagyobb mértékű anyagi és diplomáciai támogatást ígért Antall József kormányának, ha a támogatások felhasználásának célszerűségét és megalapozottságát hosszabb távú stratégiával alapozzák meg. Ilyen terveket a németek soha nem kaptak – a nagyobb támogatások is elmaradtak.⁹

Ez a célok, víziók és **stratégiák nélküli diplomácia** előbb az OECD-, majd az EU-tagság során vált igazán kínossá. A tagságokból adódó együttműködési kötelek folyamatosan feltételezték, hogy az együttműködések révén a nemzetközi szervezetek és a többi tagország létező, megvitatott, Magyarország egésze számára fontos stratégiák megvalósításához nyújtanak támogatásokat. De ilyen stratégiák nem voltak, a stratégiai cél mindig annyi volt és maradt, hogy bármihez, bárhogyan, mindenféle kompromisszumok árán is jól jönne egy kis támogatás, egy kis segítség, főként egy kis pénz.¹⁰ Némi élccel, de találó poénként e magatartást úgy is szokás jellemezni, hogy a nemzetközi integrációkban részt vevő magyar képviselők folyamatosan „nyomták a süketet” a kormányzati programokról – ám eközben igazából mindig csak a német kancellár bankkártyájának a számát akarták megtudni.

Nem mondanám, hogy a nemzetközi kapcsolatokban ténykedő kormányzati szakemberek folyamatosan átvették volna külföldi partnereiket, hogy folyamatosan hazudtak volna, mert nem arról volt szó, hogy tudatosan mást mondtak volna, mint a valóság. Nem volt „valóság”, és így azt mondták, ami ott és akkor, pillanatnyilag jó ötletnek tűnt. Ami miatt Magyarország messze nem profitált annyit e nemzetközi kapcsolatokból, mint amennyit egy hosszabb távú stratégiákat tudatosabban követő politikai magatartással nyerni lehetett volna.¹¹ És különösen fájó, hogy e következtelen nemzetközi helyezkedésben nem vált, nem válhatott a magyar lakosság elemi élményévé az, hogy részesei vagyunk egy olyan nemzetközi integrációnak, amelyben a magyar állampolgárok egyszersmind európai polgárok is, ennek számos jelentős előnyével, és olykor kétségkívül némi kötelezettséggel is.

A fentiek tükrében, ha valaki a maffiaállam diplomáciai ténykedését nézi, a kapcsolatrendszerek működtetésében és a nemzetközi magatartásokban nem fog nagy töréseket tapasztalni. Senki nem gondolja, még a Keresztapa diplomáciai környezete sem gondolhatta egy pillanatra sem, hogy a „keleti nyitás” mögött bármilyen stratégia állna,

hogy mondjuk Azerbajdzsán bármiben is vonzóbb perspektívát jelenthetne Magyarország számára az EU-tagországoknál, mondjuk Hollandiánál. A „keleti nyitás” is akkor és ott pillanatnyilag jó ötletnek tűnt. Azután meg kiderült, nem is annyira – de ez semmilyen törést nem jelent. Akkor és ott így beszéltek. Máskor, máshol meg mást, ami ott és akkor tűnt jó ötletnek.

Amiben persze döntő a különbség, az a pillanatnyi ötletek iránya és tartalma. Jó okkal kritizálhatjuk a rendszerváltás utáni kormányok ügyeskedő improvizációit, és még annak a gyanúknak is hangot adhatunk, hogy a nyugati orientáció közérdeke mellett olykor nem tisztán a közérdek szolgálata vezérelte ezeket az improvizációkat. De még így sem mondhatjuk azt, amit a maffiaállam improvizációiról elmondhatunk, hogy tudniillik azok a legkevésbé sem a köz, hanem kizárólag a maffia érdekeit keresve és szolgálva próbálnak meg élni a pillanatnyilag felcsillanó nemzetközi lehetőségekkel.

A globális felelőtlenség és az áldozati narratíva¹²

Ha azt az udvariatlan kérdést tesszük fel, hogy jó-jó, Magyarország sohasem képviselt valamilyen tudatos stratégiát abban, hogy miképpen pozicionálja magát egy, a határon keresztül szabadon mozgó és átnyúló globalizált világrendben, de ettől még felvethető, hogy tudatos stratégiák nélkül mi is az a hely és szerep, amit betölt e nemzetközi térben, nem túl hízelgő a válasz.

A tudatos stratégiák hiánya összefügg azzal, hogy sohasem vált tudatossá már a helyzetértelmezés, a pozicionálás sem. Magyarországnak például sem a politikai elitje, sem a lakossága soha nem fogta fel, hogy az EU tagjaként az ország a világ egyik legfejlettebb térségének a részese, vagy hogy minden szociális feszültség és egyenlőtlenség mellett is lakosságának legalább kétharmada a Föld legjobban élő felső egytizedéhez tartozik. A realitásokkal való szembenézés helyett mindenkit elvakított az ügyeskedő, pillanatnyi hasznokat hajkurászó spekuláció. A tényeknek ellentmondó mérvadó vélekedések szerint Magyarország szegény ország, amelynek semmilyen nemzetközi felelőssége nincs (ilyenről a pillanatnyi hasznot leső hozzáállás mellett evidens módon nem eshet szó), viszont mindenki másnak kötelessége szemet hunynia az ügyeskedések felett és támogatnia bennünket. A mi globális felelősségünk és dolgunk az, hogy minél többet szerezzünk magunknak, bárhonnan, lehetőleg teljesítmény nélkül is, pusztán azért, mert mi vagyunk.

Itt persze a logika egy kis törést szenved. Miért is? Mert amire a nemzeti érzületnek és demagógiának van, másnak nincsen válasza. A nemzeti retorikában és demagógiákban bennünket azért kell mindenkinek támogatnia, mert: mi magyarok vagyunk. Ami egy eléggé frusztráltan gőgös, de működő magyarázat. Mi magyarok vagyunk, ez már önmagában is „teljesítmény”. Na ja, a világ eddig ezt nem értékelte, nem tisztelte eléggé („Több tiszteletet a magyaroknak!”), eddig minket mindig mindenki elnyomott és áldozattá tett¹³ – szóval most duplán eljött ez ideje annak, hogy mindenki támogasson minket. Nem elég, hogy a magyarságteljesítményünk úgy, ahogy van, honorálandó, támogatandó, de mi eddig

elnyomott áldozatok voltunk, akiknek korábban sem ismerték el ezt a rendkívüli teljesítményét (hogyan ti, magyarok vagyunk...), és így áldozatként visszamenőleg is kárpótolnia kell mindenkinek bennünket az áldozatként eddig elmaradt érdemeinkért és teljesítményeinkért.¹⁴ Na persze, ha a kárpótolandó „nemzet” a maffia és a fogadott család, akkor nevezik akár EU-strukturális alapoknak a kárpótlás forrását, formai kereteit vagy az utalás technikáját, azok akkor is a „nemzeti” maffiát, a fogadott családot illeti meg.

4. Gazdaság, pénz, produktivítás

A reformerek győzelme

A politikai rendszer váltásával párhuzamosan zajlott „gazdasági rendszerváltás” egyértelműen a korábbi gazdasági reformerek győzelmét jelentette. A piaci reformok nemcsak dominánssá váltak, hanem minden elemükben kiszorították a gazdaságból és a gazdaságpolitikából az „ősellenség” tervgazdaságot, és ezzel együtt minden más romantikus fantazmagóriát kert-Magyarországról, harmadik utakról, öngazgató modellekről és hasonlókról. A piacban gondolkodás hagyománya és a piaci környezetben való gazdaságpolitikai cselekvőképesség nem csupán a piaci átállást tette simává és könnyűvé, hanem a keleti blokkba való gazdasági beágyazódást igen rövid idő alatt felváltó nyugati integráció döntő és sikeres tényezője is volt, némi versenylőnyt is biztosítva Magyarországnak a többi volt szocialista ország mérsékeltbben piacokonform gazdaságával és gazdaság szemléletével szemben. A reformerek győzelme nem csupán eszmei győzelem volt, a reformerek még aktív „nagy öregei” (Nyers Rezső, Tardos Márton) mellett a reformerek fiatalabb generációinak és olykor második vonalának tagjai is a gazdaság és a gazdaságpolitika kulcspozícióiba ültek. Döntő többségükben itt is kiváló képességű és derék férfiakról (és elenyésző számban néhány derék nőről...) beszélünk, akik becsülettel és tisztességgel igyekeztek hozzájárulni a gazdasági átmenethez és egy virágzó gazdaságnak az új körülmények közötti megalapozásához. Saját maguk és híveik megalapozott triumfálása győzelmük felett azonban tabuvá fojtottak számos olyan kérdést, amelyek tisztázatlan maszatolása, rossz sorsként való átka nem csupán a gazdasági prosperitás és jólét súlyos terheit jelentették, de ismétlem, olyan tabusított üröket is teremtettek, amelyekbe sikerrel türemkedett be a maffiaállam.

Gazdaságpolitika = makroszintű fiskális, költségvetési politika

A gazdasági reformok logikájában központi gondolat volt a totális szabályozottsággal szembeállított piaci spontaneitás. Eszmetörténészek és filológusok valószínűleg sok

rokonságot találnának a 18. századi *laissez faire* és a magyar reformerek azon hitvilágában, hogy a piac törvényszerűségei által vezérelt, alulról jövő, spontán mozgásai önmagukban a gazdasági fejlődés és növekedés zálogai. De, ahogyan a *laissez faire* későbbi gazdaságelméleti kritikussai rámutattak az elmélet gyenge pontjaira, így az erőfölénnyel való és más visszaéléseknek a szabad verseny fenntarthatósága érdekében nélkülözhetetlen szabályozások szükségszerűségére – a hazai reformer gondolatok hasonló korlátainak, a piacba vetett túlzó hitnek a szakszerű elemzésére sohasem került sor – ez, mintegy a reformerek iránti tiszteletből eredően, mindmáig elmaradt.

A piaci spontaneitásba vetett feltétel nélküli hit azzal járt, hogy a rendszerváltás utáni gazdaságpolitikának és gazdasági gondolkodásnak soha nem volt képe a mikroökonómiáról (az a piaci spontaneitások világa..., annak kell lennie, a politika maradjon távol), a gazdaság és a gazdaságpolitika, makroszintű, főképp pénzügypolitikát (ezen belül is inkább fiskális mint monetáris politikát) jelentett. Hagyni kell, hogy a piac rendezze a maga dolgait, és elég az aggregált szinteken, az egységes értékmérő pénz közvetítésével kimutatható összefüggésekre, különös gonddal az államháztartási egyensúlytalanságok lehetőség szerinti csökkentésére odafigyelni, és az így nyert konklúziókat gazdaságpolitikává tenni. A gazdaságra ható politikák világába leginkább csak a fiskális környezet befolyásolása és az árfolyam- és kamatpolitikán keresztül a monetáris politika tartozott és tartozik bele – ami kétségtelenül, letagadhatatlanul szükséges, de nem elégséges feltétel.

Természetesen ez az ideál **nem a valóságról, hanem önmagáról az ideálról szólt.** Könnyű lenne politikai szövegek nyelvi elemzésével és kritikájával kimutatni azt a kormányokon keresztülívelő retorikai gyakorlatot, amely az embereknek címzett gazdasági üzeneteket is úgy fogalmazta meg (gyakran a hajdani központi bizottsági határozatok általános imperatívuszát alkalmazó nyelven...), mintha maguknak az egyes állampolgároknak is gazdasági ténykedéseik során az lenne a legfontosabb küldetésük, hogy járuljanak hozzá a makromutatók emelkedéséhez, a GDP növeléséhez és a fiskális államháztartási egyensúlyok javításához. Mindez persze némiképp annak a leplezésére is szolgált, hogy a parlament betarthatatlan üzleti és adózási szabályokat hozott, hogy GDP-arányosan a hazai jogrend kötelezi a legdrágább adminisztrációra a vállalkozásokat, hogy mikroszinten a gazdaságpolitika vagy megfojtja a vállalkozásokat, vagy a szabályok megsértésére és figyelmen kívül hagyására készíti őket. A makropolitika mámorában nemhogy kiiktatódott a politikai prioritások köréből az, hogy a gazdaság „gyalogos” szereplői produktívan, versenyképesen, profitábilisan működhessenek, hanem a gazdaságpolitika gyanakvón inkább potenciális ellenségének, adócsalónak tekintett minden vállalkozót, aki haszonra törekedett, és igyekezett fenntartani a működőképességét.

Minden bizonnyal abszurdnak tűnik az a kritika, hogy a piachívő gazdasági reformerek uralta gazdaságpolitika, főképp fiskális és adópolitika tulajdonképpen messze-menőkig piacellenes gyakorlatokat honosított meg azzal, hogy a piacok mikrogazdaságtanát figyelmen kívül hagyva szinte kizárólag a makroszinteken, különösen a külföldi

pénzpiacokkal érintkező állami pénzpolitika szintjén törekedett „piacosan” gondolkodni és cselekedni.

Ismét rá kell hogy mutassak: az, hogy a vállalkozások és vállalkozók piaci világa ki-
esett a mérvadó gazdaságpolitika horizontjából, hogy az állam és politika nemhogy
nem mutatott „vállalkozásbarát” magatartást, hanem némiképp a hektikus adminiszt-
ratív szabályozásoktól függővé tette a vállalkozások sorsát, ez elég korlátlan lehetőséget
teremtett a maffiaállam számára. A maffiának a semmi helyén lett mikro-gazdaságpo-
litikája igen intenzíven elkezdett foglalkozni a vállalkozókkal és vállalkozásokkal – tör-
ténetesen a maga maffialogikája szerint. Ha szükségét látja, akkor az adóhatóság és más
erőszakszervek igénybevételével egyfelől, másfelől a csókos vállalkozások állami meg-
rendelésekkel, támogatásokkal és kedvezményekkel való kistafírozásával.

A nem létező reálgazdaság

Az ágazatokban, üzemméretekben, térségi megosztásokban gondolkodó reálgazdasági
szemlélet a gazdasági reformerek győzelme után és nyomán tiltott, tabusított szemlélet
maradt. Amint azt a félig-meddig perifériára szorult, „reálgazdasági szemléletű”
közgazda, Major Iván már a 90-es évek közepén némi élccel jellemezte egy esszéjében:
a triumfáló reformerutódok minden reálgazdasági felvetésben Kapolyi elvtárs azon
utóhadműveleteit látták bele, amelyek az eocén-, a textilrekonstrukciós és más „reál-
gazdasági” programokkal csak a piaci reformok vitorláiból akarnák kifogni a szelet.
Vagy hát legalábbis, finomabban: minden reálgazdasági okoskodás csak a szelektív,
diszkracionális, piacellenes állami beavatkozások megalapozását szolgálhatja, egyéb
értelmük és hasznuk úgyszincs.

Ebben a légkörben már **a reálgazdasági elemzéseket is gyakran tényekkel megalapozatlan hitvilágok váltották ki** (mondjuk arról, hogy a kisvállalkozások mily gyönyörűek, „the small is beautiful”), vagy a komoly gazdasági munkák és szerzőik is afféle egzotikus világokban molyoló, a gazdasági mainstreameken kívül eső tényezőkké váltak. Ugyanígy, az átfogó gazdaságpolitikai és közgazdasági szemlélethez képest a perifériára szorultak a főképpen pénzes ágazatok maguk finanszírozta elemzései ágazatuk állásáról és jövőjéről, például a pénzügyi szolgáltatásokról, az energiaszektorról vagy a feldolgozóipar teljesítményéről.

Korábbi, a globális stratégiák hiányát felvető szempontjaimat adaptálva: sohasem volt komoly prioritást élvező gazdaságpolitikai kérdés, hogy vajon Magyarországnak, a magyar gazdaságnak mi lehet a helye egy globalizálódott gazdaságban. Melyek lehetnének azok a termékek, szolgáltatások, áruk, amelyek előállítás, értékesítése fizetőképes piacokra jutást és együttműködő piaci láncokba való beilleszkedést ígérhetne a hazai gazdaság szereplői számára? A kérdést a gazdaságra és gazdaságpolitikára mérvadó befolyást gyakorló körök érdektelennek, sőt haszontalannak ítélték és – nagy valószínűséggel – ítélik ma is: majd a piaci szereplők maguk, meg a külföldi befektetők úgysis. Ami

valamelyest igaz, de ehhez hozzá kell tenni: a maguk és nem a magyar gazdaság és társadalom, a közjó érdekei szerint.

Nem szeretném le nem folytatott viták konklúzióit megvonni, de annyit érdemes jelezni, hogy e reálgazdasági szemlélet hiányának abszurditása azért szépen megnyilvánult az unió gazdaságfejlesztési alapjainak céltalan és ostoba felhasználásában. A piacokból kifejlődő „spontán” fejlesztési stratégiák igen jelentős pazarláshoz vezettek, reális reálgazdasági fejlesztési stratégiák helyett előbb romantikus ábrándozásokra költött pénzekkel („falusi turizmus”, „élményfürdők”), majd a már annak sem komolyan vehető olyan gazdaságfejlesztési programokkal, amelyek az elmaradott kistérségek kisváros-központjainak, főtereinek műkövel burkolásában és ott szökőkút állításában vélték megragadni a gazdaságfejlesztés kitörési pontjait. Persze ezek a programok is „fejlődést” hoztak annyiban, hogy pénzt, keresletet teremtettek ott, ahol az amúgy nem nagyon volt. De nem voltak fejlesztési programok annyiban, hogy a megkezdett gazdasági ténykedéseknek semmiféle fenntartható jövője nem maradt: a fejlesztés nem fejlesztett terméket, szolgáltatást, árut, és nem alapozott meg semmiféle jövőbeni piacszerzést.

A „reáltalan” gazdaságpolitika szoros összefüggésben van azzal a már korábban jelzett körülménnyel, hogy a közgazdaságtudományon (és más gazdasággal foglalkozó társadalomtudományokon) belül a reálgazdaság alakulásának elemzése legfeljebb különleges és periférikus kutatási problémaként jelent meg. Az elmúlt évtizedek gazdaságtörténete lényegében úgy szól, hogy a rendszerváltáskor, a keleti blokk piacainak összeomlásakor korábban fontos ágazatok (nehézipar, mezőgazdaság) minimálisra zsugorodtak, csaknem felszámolódtak, több mint 1 millió munkahely megszűnt – és ezt a veszteséget azóta sem sikerült pótolni. Ebben a narratívában a gazdaság problémáit még mindig a közvetlenül a rendszerváltás utáni eseményekben – privatizációban, kárpótlásban stb. – szokás keresgélni. Ezzel szemben volna más értelmes keretük is az elemzéseknek. Eszerint a keleti piacokra dolgozó, ott értékesítő, némiképp a keleti blokk hadiipari orientációjába illeszkedő gazdasági ágak leépülése nemhogy szükségszerű volt (ilyeneknek nincs túl sok keresnivalójuk egy olyan országban, amelynek se nyersanyaga, se energiája nincsen...), de, a jelentős veszteségek dacára, még viszonylag gyorsan és simán is ment. Ám a nyugati integrációba történő beilleszkedés felemás, legalább annyira kudarcos, mint sikeres története némiképp tabu. Ugyanis azt láthatjuk, hogy a 90-es évek közepétől a „megmaradt” gazdaság hihetetlen gyors és alapvető szerkezeti változásokon ment keresztül – lényegében reflektálatlanul és elemezetlenül. Az összezsugorodott, szocialista sallangoktól megszabadított gazdaság a nyugati gazdaságok posztindusztriális és globalizációs fordulatánál sokkal rövidebb idő alatt, nagy belső arányaiban azokhoz hasonló szerkezetűvé alakult át: a korábbi árutermelő ágak még tovább zsugorodtak, és akár megtermelt értékében, akár foglalkoztatási kapacitásaiban a szolgáltatási szektor a magyar gazdaság kétharmadát kitevő méretűre növekedett. A kevésbé tabusított gazdaságtörténetnek talán e változásokat kellene tudnia elmesélnie: hogy hogyan és miképp zajlott le ez az átalakulás – amely folyamat még nem zárult le. Mondjuk, mennyire nem volt igazi ez az átalakulás, mert csak annyi történt,

hogy a korábban az ipar és a mezőgazdaság nagy szervezeteiben olykor a kapacitások felét is kitevő „belső szolgáltatási ágak” (karbantartás, szállítás, raktározás, irodai ügyvitel stb.) kiváltak az árutermelő üzemekből, és önálló, „szolgáltatói” életet folytattak tovább? Mennyire volt a kisvállalkozások térnyerése azonos folyamat a posztindusztriális átalakulással, mennyiben maguk a burjánzó kisvállalkozások jelentették a szolgáltatói szektor bővülését? Mennyire igaz, hogy az akvizíciókon keresztül közvetlen tőkebevonás legfeljebb a régebbi ipari kapacitások „lefölözését” és „feltuningolását” jelentették, hogy ennél tán jelentősebbek azok a „zöldmezős” tőkeberuházások és befektetések, amelyek épp a tercier szektor felfejlődését eredményezték? Ha többet tudnánk e posztindusztriális átalakulás és fejlődés folyamatáról, akkor valószínűleg többet tudnánk a stagnálás vagy mérsékelt növekedés melletti gazdaság hagyományos ipari és mezőgazdasági ágainak lényegében folyamatos visszaépüléséről, elsovadásáról is. Azt sem tudjuk, hogy a szektorális átrendeződések hogyan érintették a termelékenység és a bérek alakulását. Igaz-e, hogy az új, fejlődő gazdasági ágak szereplői termelékenyebbek és magasabb bérezésűek, avagy épp fordítva: a régi, árutermelő ágakban túlélő szereplők a hajdani nagy tömegek „lefölözését” jelentették, ahol az új ágaknál is magasabbak a bérek és a produktivitási mutatók? Valószínű, hogy ha többet tudnánk e folyamatokról, akkor ezzel automatikusan többet tudnánk az ország térségi egyenlőtlenségeinek szétszakadásáról is. Nem arról van szó, hogy az elmaradott térségek gazdasága lényegében ugyanolyan, csak kevesebb embert foglalkoztat, és alacsonyabb színvonalú, mint a gazdaságilag fejlettebb térségeké, hanem a különböző irányú és mélységű szerkezeti változások különböző mértékben érintették az ország különböző területeit és térségeit is. Ha úgy tetszik, az efféle szerkezeti és minőségi változások egyfajta „vektoreredője” képződött le a geográfiai egyenlőtlenségek mennyiségi ollóinak nyílásában is.

Mondhatnám azt, hogy **a reálgazdasági szemlélet nélküli gazdaság úrjeibe türemkedett be az a maffiaállami gazdaságsszemlélet és gazdaságpolitika**, amelynek majdhogynem kizárólag reálgazdasági szemlélete és politikai gyakorlata van. (Azaz, a makrogazdasági, fiskális környezet kiszámíthatóságát, stabilitását, kiegyensúlyozottságát teljesen figyelmen kívül hagyja.)¹⁵ Reálgazdaság-politika az ágazati különadók rendszere, a szelektív támogatási politika, a célzott vagyonylenyúlási politika, és a sor vég nélkül folytatható. És reálgazdaság-politika az a „nemzeti tőke” megerősítéséről beszélő, valójában maffiapolitika, amely a fogadott család vagyoni gyarapodását a gazdaság kitüntetett ágaiban, térségeiben segíti elő, amely ágakban és térségekben a tulajdonosokat a Keresztapa különös kegyeinek gyakorlása révén juttat vagyonhoz; amely „ellenállhatatlan áron” segít piachoz és megrendelésekhez cégeket, tulajdonosokat, strómanokat, gazdasági köröket.

Ezeket a maffiaelvű reálgazdasági politikákat a *Magyar polip* korábbi kötetei részletesen dokumentálták és elemezték. Kevés szó esett azonban arról, hogy a reálgazdaság úrjeit és tabuit kitöltő politikáknak vannak sikerei is. Nem próbálom a reálgazdasági elemzések hiányait betölteni, legfeljebb sejtéseimet tudom megosztani arról, hogy

az alapvetően gazdaságtorzító, hosszabb távon káros maffia-reálgazdaság miatt és milyen okok miatt vezetett – az örök és tabuk betöltésével – részleges sikerekhez.

Egyrészt, egyfajta politikai támogatottságot élvez a nemzetinek maszkírozott maffia-politika a korábban letagadott és elhallgatott függőség meghaladását érzékelő tömegekben. Ha a függőséget nem csak elfogadó, de azt kívánó és ünneplő gazdaságfejlődésnek tudják be az emberek a jólét és a fejlődés sikertelenségeit, akkor az autonóm, a „magyar sajátosságokhoz és néplélekhez” kapcsolt gazdaságfejlesztési igyekezetet akkor is honorálják, ha az konkrét tartalmával, kuruckodó vagy keletieskedő giccses előadásmódjával, a mögöttes „családbarát” maffiózó technikáival szemben fenntartásaik vannak.

Másfelől, és talán ez a kínosabb kérdés, a szelektív reálgazdaság-politika még a maffia logikája szerint is akkor működőképes, ha lenyúlható és kinyerhető pénzt is termel. Azaz, ha saját alantas érdekeiből fakadóan is jól szelektál, és jó ágazatokba, jó cégekbe, jó térségekbe, gazdasági potenciállal bíró helyekre investálja az Uniótól vagy máshonnan lenyúlt pénzeket. Félve merem mondani, de: szemben azzal a hagyományos, kizárólag a fiskális és monetáris makrokörnyezetek módosításában gazdaságpolitikát folytató gyakorlattal, amely érzéketlen volt (és van) a gazdasági potenciálok hiányainak problémáira, a maffiaállam akkor, amikor reálgazdaság-politikát folytat, amikor a lenyúlás és kifosztás lehetőségeit keresi, a sínylő magyar gazdaság reálgazdasági potenciáljaiban is gondolkodik. Sőt, a fejlesztésében is, ha utána abból haszna is származik... (És lehet, hogy ez meglátszik a makroadatokban is...)

Az ártalmas belső fogyasztás

Reformeri gyökerekből táplálkozó hagyomány, hogy az államháztartás makroegyensúlyai között kitüntetett figyelmet élvez a külgazdasági egyensúly. Nem szeretnék abba belebonyolódni, hogy közgazdaságilag és pénzügyileg mennyiben jogos e hagyománynak a „konvertibilis rubelek” utáni, de hasonló méretű adósságszolgálatában kontinuus világban való többé-kevésbé változatlan ápolása, csupán e hagyománynak egy sajátos következményét szeretném megvilágítani. Nevezetesen azt, hogy a külső egyensúlyok kultuszában minden gazdasági ténykedés „értékes”, ha az exportként, külföldön realizálódik, míg – a beruházásokat leszámítva – minden gazdasági ténykedés káros, ha a produktumot belső piacokon értékesítik, ha az a belső fogyasztást növeli. Röviden: a reformeri hagyományban a belső fogyasztás szükségszerűen káros és rossz. Más szóval, az önmagában is nagy baj, de különösen következményeiben drámai, ha a magyarok többet vásárolnak, többet fogyasztanak és jobban élnek.¹⁶

A belső fogyasztás károsnak való feltételezése már a nyelvhasználatban és az alkalmazott nyelvből következő politikai konklúziókban is tetten érhető. Mondjuk, a hazai gazdaságpolitikai nyelvben sohasem volt téma a bérek növekedése (amely ugyebár jó dolog, attól nő a fogyasztás, az emberek jóléte), ehelyett a szorongásokat kifejező „bér-

infláció” rémlátomása volt a politikai téma (azaz, az fel sem merült, hogy a bérek növekedése mögött a megtermelt érték növekedése is állhat, a bérek növekedése csak inflatorikus, értéktermeléssel nem megalapozott lehet a politikai nyelv szerint). És valóban, az elmúlt évek politikája lényegesen többet tett a megalapozatlan bérkiáramlás visszafogása érdekében, mint amennyit megpróbált megtenni az értékekkel lefedett bérnövekedés, ezen keresztül a fogyasztás előmozdításáért. (Ez utóbbi ismereteim szerint sohasem volt kimondott politikai cél...)

A belső fogyasztás káros mivoltára már kezdettől fogva „rájátszott” a maffiakormány. A szegényektől jövedelmet elvonó és a gazdagok gazdagságát a fiskális politika eszközeivel felhúzó kormányzati politika – nem is kétesen erkölcstelen erkölcsi szónoklatai mellett – arra hivatkozott, hogy a gazdagabbak jövedelmi többlete a megtakarításokat és befektetéseket fogja növelni, míg a szegények úgyis csak elkölténék a jövedelmeiket.¹⁷

A tankönyvi evidenciát, hogy a belső fogyasztás pozitívan járul hozzá a gazdasági növekedéshez, még az elemzésekben is elhomályosította a korábban jelzett, a külgazdasági egyensúlyt a növekedés elé helyező szemlélet.

Hogy a belső fogyasztás számít, arra leginkább a válság éveit és a fogyasztás csökkenése világított rá: a belső fogyasztás csökkenése még szélesebbre nyitotta a térségi ollókat, a korábbinál is komolyabb leszakadást eredményezett a nem exportáló hátrányos kistérségek gazdaságaiban.

El kell ismerni, a fogyasztás erősen hat a külgazdasági egyensúlyra, különösen amiatt, hogy a magyar háztartási kiadások szerkezetében igen magas az importtermékek aránya. Mindez alapvetően azzal áll összefüggésben, hogy nemhogy a fejlett, de a környező országok fogyasztási szerkezetével összehasonlítva is, a GDP kis aránya jut el lakossági jövedelmeként a háztartásokhoz, de ezen belül a magyar háztartások viszonylag keveset költenek szolgáltatásokra, és arányaiban sokat költenek – jellemzően lakossági hitelből vásárolt, import – tartós fogyasztási cikkekre. Ez egyfelől a „Gorenje-kultusz” máig ható utóélete, de számos további gazdasági és társadalmi baj forrása is. Így például annak, hogy a lakossági szolgáltatások fogyasztása alacsony, az is a következménye, hogy a máshol épp e szektorban munkát találó képzetlen emberek foglalkoztatása nálunk nagyon alacsony.

De talán ennél is jelentősebb az „otthonülő” „elmagányosodó” életformákhoz vezető társadalmi hatás: ha az emberek inkább lapos tévét vesznek, és nem járnak moziba, akkor a filmnézés nem jelent az együtt élő családtagoknál szélesebb körben való társadalmi elfoglaltságot.

E hatások jelzésével arra igyekeztem rámutatni, hogy a maffiaállam a maga szempontjából igen hathatósan és hasznosan fűzte tovább azt a gondolatot, hogy a belső fogyasztás rossz. Sikert kovácsolhatott abból, hogy a fogyasztással valóban csökkent nemcsak az életszínvonal, de az import is, és így igencsak javultak a külgazdasági mutatók. Hasznosként állíthatta be a lakossági hitelek és a fogyasztás csökkentését, de talán

a politikai termékek spindoktorai ennél is jobban örvendezhettek azon, hogy ezzel együtt, az emberek társasági aktivitásának az otthon falai közé szorulása még végletesebb lett.

A tőke nélküli tőkés társadalom és a „fiktív áruk”

Ebben a passzusban részben elég bonyolult elméleti alapokra kell hivatkoznom, részben messze nem magyar sajátosságokról fogok röviden és vázlatosan szólni.

Polányi Károly gazdaságelméleti alapvetése abban foglalható össze, hogy számára az ember egy soknemű, sokelvű, sokszínű lény, akinek döntéseit nem lehet egyetlen elvből levezetni. Elmélete szerint ugyanez áll a gazdasági létezésére és a gazdasági folyamatokra, ténykedésére is.¹⁸ E sokneműség felszámolása, egyneműsítése a legfőbb elvi alapja piackritikájának is. Főművének tekintett munkájában, *A nagy átalakulásban*¹⁹ azt a történetet fejt ki, hogy szerinte a 19. század gazdasági és politikai liberalizmusa (és majdnem azonos hatásúként elemezve, annak marxizmusa) miképpen gyűrte a piac egynemű hatalma alá a természete szerint soknemű embert, társadalmat, gazdaságot. Polányi természetes emberi motívumnak tartja a haszonszerzést és a piaci részvételt, és ebből adódóan elismerően szól a piacok, a „láthatatlan kéz” működését elemző közgazdaságtanról. Kritikájának alapvető tárgya és kifejtési eszköze az, hogy a piac (és a piacok által uralt politika) maga alá gyűrte, jogi, társadalmi és politikai eszközökkel beszuszakolta a piac kereteibe azokat az általa „fiktív áruknak” nevezett javakat is, amelyek rendelkezését, kínálatát, árát nem vagy csak mérsékelten határozza meg a láthatatlan kéz és az egyensúlyi elmélet. Számára három döntő jelentőségű „fiktív áru” erőszakos piacba való beszuszakolása jelenti a nagy átalakulás döntő mozzanatát: a föld (mai fogalomalkotással inkább kettévágnánk az „ingatlanra” és a „természeti javakra”), a munkaerő és a pénz. Ezek kínálata bármilyen keresleti–konjunkturális viszonyok mellett sem korlátlan, a piaci forgalmakat sajátos jogok (például banki szabályozás, munkajog stb.), állami szabályozások (például építési szabványok, telekpolitikák) és társadalmi konvenciók (például a társadalmi presztízseket követő bérezési különbségek) határozzák meg.

Jeleznem kell, hogy bár Polányi az első világháborúig tartó 19. század nagy átalakulását írta meg, az őt követő, a gazdaság-szociológia és a politikai gazdaságtan tudományágaiban dolgozó szerzők a nagy átalakulás folytatását is elemzik. Közülük sokan a 2008 utáni nagy recessziót is azzal magyarázzák, hogy a látens áruk beágyazódása a piacokba hibás volt, hogy szűk társadalmi csoportok (az 1 százalék, a pénzügyi piacok szereplői stb.) és nem a fenntartható gazdaság átfogó érdekeit követték, és ez vezetett a válsághoz.²⁰

A Block–Somers szerzőpár megőrzi Polányi kitüntetett figyelmét a „fiktív áruk” iránt, és a válságba sodró tényezőkként elemeznek olyan „hibás piaci beleszuszakolásokat”, mint a jóléti állam válsága utáni munkaerőpiacok működése, a munka leértékelődése és biztonságának elvesztése; az ingatlanpiacok torzulásai, amit csak felnagyított

a jelzáloghitelezés válsága; vagy a pénzügyi rendszer alapjait veszélybe sodró banki szabályozások fellazulása.²¹

Ha a rendszerváltás utáni hazai gazdaság történetét akarnám elemezni (nem fogom tudni ezt most megtenni...), akkor a világlajenségekhez képest is két súlyosbító, korábban is jelzett tényezőről kellene szólnom. Az egyik probléma az, hogy a szakszervezetek és érdekképviselők, a fogyasztóvédelmek és más piaci ellensúlyok gyengeségei miatt a gazdaságról szóló döntéseket a nemzetközi mértékeknél is jobban áthatotta az a politikai „önérdekű akarát”, amely károsnak és az átmenetet veszélyeztetőnek ítélte meg minden a piacok hatalmát ellensúlyozó gazdaságpolitikai és társadalmi féket vagy egyensúlyt.²² A másik sajátosság a „tőke nélküli tőkés gazdaság” problémájából ered: az üzleti profitokból akkumulált tőke felhalmozása helyett nálunk a „fiktív áruk” politikai és jogi eszközökkel történő tőkévé transzformálása vált a tőkés gazdaság legfőbb forrásává és mozgatójává. Itt most nincs módom felidézni mindazokat a gazdasági tévutakat és torzulásokat, amelyeket a föld tulajdonjogának szabályozása, a városi ingatlanok építésének, használatának igen bizarr szabályozása, a lakásprivatizációktól az ingatlanok tulajdonának megszerzésére törekvő cégprivatizációkon át önkormányzati ingatlanvagyonok – a közvélekedésben egyértelműen panamáknak elkönyvelt – tulajdonosváltásáig ível. Ugyanígy nem fogom elemezni azokat a politikailag vezérelt akciókat és szabályozásokat, amelyek a pénzt tették meg sajátosan torzult áruvá: a „gazdálkodj okosan” pénzéhez hasonló, félig-meddig pénz kárpótlási jegyeiktől a tulajdonszerzésekhez nyújtott kedvezményes hiteleken (például az e-hiteleken) át a devizahitelezés ágas-bogas történetéig – hogy utána elérkezhessek a forintosításhoz és a Növekedési hitelprogramhoz.

Nem szeretnék erkölcsi vagy politikai értelemben egyenlőséget tenni a maffiaállam és a korábbi kormányok gyakorlata közé, de látnunk kell, hogy a föld, az ingatlanok és a pénz politikai voluntarizmusokat követő piacivá tételében, ezek hangsúlyos gazdasági jelentőségében erős a kontinuitás. (Sokan ezt az igencsak eltérő politikai eszközökben mutatkozó, differenciált elemzésekkel feltárható kontinuitást hajlamosak a korrupció fogalmával leegyszerűsíteni és sematizálni – szerintem tévesen és félrevezetően...)

A legizgalmasabb és talán a legfontosabb kérdés a „fiktív áruk” kérdésében az, hogy az ember, a munkaerő miképpen, milyen gazdaság- és társadalmpolitikai közvetítőkön keresztül vált (munkaerő)piaci áruvá az elmúlt évtizedekben. És az így feltett kérdésre adható válaszokban ismét többfajta kontinuitást fogunk felfedezni.

A hazai politika, különösen a munkaügyi és oktatási szakpolitikák abban folyamatosak voltak, hogy elsődleges szándékukká a piacok kiszolgálását, a munkaerő-piaci igények kielégítését tették meg. Ami, ha ideológiailag és szociológiailag kétes filozófia is, nem feltétlenül baj. A nagyobb baj az, ahogyan ezt megpróbálták megtenni.

A legsúlyosabb problémának azt tarthatjuk, hogy **a piac igényeit mindig némely kitüntetett piaci szereplők hangja szólaltatta meg**, nem feltétlenül a magyar gazdaság, hanem a saját érdekeiknek hangot adva. Ezek a hangok általában nem is a jövőre, hanem a jelenre fókuszáltak, azt jelezték, hogy nekik éppen milyen munkaerőre lenne

szükségük, ehhez miképpen kellene alakítani a munkaügyi és oktatási politikákat – figyelmen kívül hagyva azt, hogy e politikák szükségszerűen a jövőnek dolgoznak. E túlra és jelenre fókuszáló mechanizmusok különösen az oktatási eszményekben képeződtek le: a hazai politikai közgondolkodás nemhogy nem támogatott olyan fordulatokat és reformokat, mint a modern, készségek és képességek fejlesztésére fókuszáló kompetenciaalapú reformok vagy a felső- és középfokú oktatási expanzió, hanem még utólag sem értékelte ezek eredményeit és pozitív hatásait. (Így például azt, hogy a PISA-teszteken mért olvasási teljesítményekben Magyarország volt az egyetlen OECD-tagország, ahol a nyögve-nyelve bevezetett reformok hatására 2000 és 2008 között szignifikánsan javultak a teljesítmények; vagy azt, hogy az elit egyetemi illúzióikat ápoló egyetemi elit ellenére végbement, sokszor a bolognai folyamathoz kötött expanzió ellenére a diplomások bérelőnye az alacsonyabb végzettségűekkel szemben nálunk az egyik legmagasabb.) A jövő munkaerejének egyértelmű fejlesztése háttérbe szorult, gyakran negatív megítélés alá esett annak tükrében, hogy a piaci szereplők mire nyújtották be igényeiket.

A piaci szereplőinek a jelen érdekeiket hallató hangja²³ nemcsak a jövőt hagyta figyelmen kívül, de a felelőtlenség hangja is volt. A munkaadók bejelentették munkaerő-igényüket, és elvárták, hogy az állam – iskolarendszerű képzésekkel, felnőttképzésekkel, OKJ-s gyorstalpalókkal stb. – elégítse ki azokat. (Azután meg vagy foglalkoztatták az igényük szerint képzetteket, vagy – inkább – nem...) Ahogyan a magyar gazdaság vállalkozói hozzászórtak ahhoz, hogy a termelés különféle feltételeit a piacokon kell – azok árának megfizetésével – beszerezniük, úgy egyáltalán nem szoktak hozzá ahhoz, hogy a szintén gazdasági erőforrás megfelelő munkaerő előállításáért is fizetniük kellene: az OECD adatai szerint például a munka melletti és más felnőttképzések finanszírozásában a magyar munkaadók veszik ki a legkisebb arányban a részüket.

A munkaerő piacainak megteremtése során az állam folyamatosan igyekezett kiszolgálni a számára mérvadó piaci vállalkozók megrendeléseit, és e megrendeléseknek része volt az is, hogy a legolcsóbban megszerezhető megfelelő munkaerőt kell az államnak szolgáltatnia. Bár a trend napjainkra, a maffiaállam oktatáspolitikájában vált – például a tankötelezettség leszállításával – önmaga száználmas karikatúrájává, korábban is folyamatosan jelen volt annak a szocialista nagyipart kiszolgáló tanoncképzés-jellegű szakképzésnek a kultusza, amely a gazdaság igényeit az olcsó szakmunkás ideáljára vetítette. Valóban, a szakmunkások igen olcsók, bár a foglalkoztatási mutatóik lényegesen jobbak a csak általános iskolát végzettekhez képest, de a velük szembeni bérelőnyük nem érte és nem éri el a 20 százalékot. Ám ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a szakmunkások háromnegyede nem a tanult szakmájában dolgozik – ha úgy tetszik, az idealizált szakmának túl sok haszna és jelentősége nincsen.

Legyünk pontosabbak: a piaci igények kielégítésére berendezkedő foglalkoztatási és oktatási politikának túl sok társadalmi szinten mutatkozó előnye nincsen, és szintén kevés előnyt nyújt azoknak a diákoknak, akik az iskola elhagyásával nem jutnak olyan képességekhez és készségekhez, amelyekkel életük, aktív pályájuk során boldogulhatnak.

De e politikának voltak és vannak előnyei azon munkaadói világ számára, amely olcsón, egyenesen ingyen jut hozzá a pillanatnyi igényei szerinti munkaerőhöz.

A maffiaállam világában mindenekelőtt a fogadott család vállalkozói és munkaadói köre az, amely olcsón, sőt „ingyen”²⁴ juthat hozzá a munkaerőhöz: a „piaci rabszolgához”.

5. Munkaerőpiac, szegénység, munkanélküliség

Kereslet nélküli munkaerőpiac, ahol túl sok a munkanélküli

A hazai foglalkoztatáspolitikát pánikban született és épült ki: 1990 és 1993 februárja között lényegében 0-ról 730 ezerre ugrott meg a munkanélküliek száma, akikkel valamit, bármit, akármit – csinálni kellett. Ugyanezen idő alatt a kiépülő munkaügyi szervezetnek a legsikeresebb munkahelyteremtő akciója önmaga kiépítése lett: közel ötezer ember alkalmazásával született meg a központok és kirendeltségek hálózata. Amely szervezetnek akkor is, azóta is a munkanélküliekkel való bármit csinálás volt a feladata. Ez ma oly banális, hogy magyarázatra szorul: a munkaügyi szervezetnek nem volt dolga a munkával, a foglalkoztatással! Még az üres álláshelyek megtalálása és feltárása sem volt soha egyetlen munkaügyi munkatárs munkaköri feladata, kizárólag a munkanélküliekkel való „ügyfelezés” és a munkanélküliséggel való foglalatosság jelentette a munkaügy kormányzati feladatkörét.²⁵

Ez a szervezet lényegében **mindent dokumentál és mindent tud a munkanélküliekről, és semmit sem tud a munkáról, a foglalkoztatásról, a gazdaságról.** A hazai munkaerő-piaci szervezet úgy viszonyul a munkaerőpiacokhoz, hogy – más piacokkal szemben, ahol a piacokat mégiscsak a konjunktúrák és keresletek mozgatják – itt a keresleti tényező nem számít, itt csak egy sajátos nézőpontból körülírt kínálat van: a munkanélküliek. (Hogy világosabb legyenek: nem a munkát keresők – benne a dolgozó, de más, jobb munkát keresők –, hanem a munkanélküliek jelentik a kínálatot – így például a munkahelyi mobilitások kérdése soha nem volt munkaügyi téma...)

A foglalkoztatáspolitikát úgy épült fel, mint az a házasságközvetítő, amely csak a férfiakkal foglalkozik, és nők vagy lesznek valahogyan, vagy nem: munkát kereső munkanélküliek vannak, munkahelyek, munkaerőt kereső munkaadók, azok vagy lesznek valahogyan, vagy nem. Nem nagyon akadtak, nem állami pénzzel támogatott munkát találni nem sokaknak segített eddigi működése során a szervezet.

Hogy a politika és az állami szervezet kizárólag a munkanélküliekkel mint munkakínálattal voltak elfoglalva, ez sajátos, tudományszociológiai vizsgáldást megérdemlő fejleményeket hozott a munkáról és munkanélküliségről szóló közgondolkodásban is. A miniszteriális szinten is szervezett foglalkoztatáspolitikát csak a munkanélküliekre volt kíváncsi, nyilvántartásukra naprakész és teljes körű adatokat regisztrált, és így

kutatási pénzeket is csak arra adott, hogy az őt érdeklő kérdésekre (nagyraoszt az általa vezetett adminisztratív állományok elemzése révén) olcsó és hatékony kutatási válaszokat kapjon. Elég drámai annak belátása, hogy ebbe a szakutatóba a munkagazdaságtan és munkaszociológia – amúgy igen kiváló – képviselői is gond nélkül „belegyalogoltak”, és elfogadták e gondolkodási keretfeltételeket. A hazai társadalomtudományi gondolkodás számára a munkaerő-piaci kereslet problémája lényegében nem létezik, sohasem létezett,²⁶ a munkaerőpiac elemzése a munkanélküliek szociológiai adatainak és munka/munkanélküli „kARRIERJÜK” elemzésével vált azonossá.

A munkakeresletek tabui persze lényegében átfedik a reálgazdaság tabuit: az a kérdés, hogy hol van vagy hol lehet munka, netán hol szűnt meg vagy hol várható munkahelyek megszűnése. Ez nagyjából egybevág azzal a kérdéssel, hogy milyen ágazatokban, milyen méretű és tulajdonságú munkahelyeken, milyen térségekben milyen gazdasági ténykedés folyik, netán hol milyen esélyei vannak piaci bővülésnek vagy szűkülésnek. A reálgazdasági szemlélet teljes hiánya mellett azokra a banális kérdésre sem lehet válaszolni, hogy hol van munka, hol lesz munka, milyen munka stb.

És hát valóban, munka és munkahelyek eléggé esetlegesen keletkeztek és szűntek meg. Az átmenet válsága után úgy stagnál a foglalkoztatás, hogy közben reflektálatlanul, majdhogynem észrevétlenül elképesztő szerkezeti változások történtek és történnek a gazdaság és a munkaerőpiacok belső szerkezetében. Amely változások érdektelenek, figyelmen kívül hagyhatók – az érdekes és figyelmet ébértő politikai kérdés nem a munka, hanem a munkanélküliség, mindenekelőtt a munkanélküliek létszáma, ellátásokra való jogosultsága és az ellátások költségei. Ezek a kormányzati munkát meg támogató elemzések viszonylag könnyen és gyorsan elvégezhetők voltak, hiszen a munkanélküliekről és ellátásukról minden adat megvolt, a statisztikus gépe is meg a munkája is olcsó is, gyors is. A munkanélküliek elemzésével szemben a kormányzat által legfeljebb közvetetten befolyásolható, ezért a hatalomgyakorlás szempontjából kevésbé érdeke munkakeresletek elemzése lassú, fáradságos, drága és nem közvetlenül hasznosítható elfoglaltság – emiatt elemezni sem szokás e keresleteket. A féloldalas szűklátókörűség nemcsak intellektuális okokból, a bölcsesség hiánya miatt, hanem politikai következményeiben is erősen kritizálható.

A munkanélküliség kezdettől fogva súlyos probléma. Ám a probléma értelmezésében, ha nincsenek figyelembe véve a munkakeresleti kérdések, az, hogy nincsen elég és elég jó munka, akkor a probléma nem szól a gazdaságról, munkaerőpiacokról, munkalehetőségekről, hanem csak a munkanélküliekről. Ebben a zárt gondolkodási sémában, ahol a munkanélküliség problémája megegyezik a munkanélküliek problémájával, a problémáknak nemcsak a megjelenési formája és kimenete, hanem az oka is a munkanélküliség és a munkanélküliek. Munkanélküliség nem attól és azért van, mert nincsen munka, hanem azért, mert a munkanélküliek nem elég „jó”: nem eléggé jól képzettek, rossz a szakmájuk, túl cigányok, és túl nők, akiknek gyerekeik is vannak, rossz helyen laknak, és mindenféle más bajok is vannak velük, lusták, hülyék és nem akarnak dolgozni. A munkanélküliség problémáinak okát mindenki magukban a munkanélküliekben

kereste és keresi, és mindenki a munkanélküliek „feljavításában” akarja enyhíteni a problémát, ki tutuogatva és simogatva, ki furkósbottal és regulázással, ki integrálva, ki meg internálva.

A rendszerváltás utáni politika teljes összhangban tette bűnbakká a munkanélküliséget: áldozatait: akarva vagy akaratlanul, de nagyrészt ők tehetnek a bajaikról, mert „ilyenek”, vagy még legfeljebb azok az intézmények (elsősorban az oktatás), amely őket ilyené tette.

A maffiaállam cinizmusa, amely szerint a társadalom alsó hányada javíthatatlanul „ilyen”, és emiatt le kell róluk mondani, velük bármi megtehető, sajnos nem nyúlik sokkal messzebb a korábban elhallgatott vélekedéseknél és bemerevedett gondolkodási és politikai sémáknál.²⁷ Akkor sem, ha a korábban tapintatosan elhallgatott közvélekedést kimondott politikává tétele súlyos aljasságok és hatalmi manipulációk forrása.²⁸

A szegénység szociológiai profilja, avagy a rászoruló lúzer szegény

A második világháború után kiépült jóléti intézmények, szociális ellátások mindenképp az azoknak a szegénységét igyekeztek csökkenteni, megoldani, akik elvileg sem képesek dolgozni, magukat eltartani: az öregeket, rokkantakat, árvákat és özvegyeket stb. Ez a háborús szellem, amely az „eltartók nélkül maradt” családtagok eltartását igyekezett megoldani egyfelől igen sikeresen vezetett a jóléti állam masszív intézményeinek kiépüléséhez (például nyugdíjak, gyermekvédelem stb.), másfelől viszont ezek indokolatlanul belerögzültek a szociális ellátásokról kialakult képbe. Az ellátásban részesülők „eltartottak” és „az ellátástól függők”, mintha nem joguk lenne erre; a fogyatékos ma is „rokkant”, ha nyugdíjat kap, pedig a háborús sérültek már nem élnek; és a gyerekvédelem is az „árvákat neveli”, pedig egy fenét.

A fejlett országokban az olajválságok, nálunk a 90-es évek közepétől lezajlott gazdaság szerkezeti váltások (azaz kevésbé maga a rendszerváltás...) után és nyomán a szegénység szociológiai profilja erősen megváltozott. Ebben részben a fenti tényező játszott szerepet: a hagyományos, régi, elvileg sem munkára képes, korábbi szegények megfelelő jövedelemmel való ellátására jól működő, beérett rendszerek működtek és működnek.²⁹ De másrészt ebben szerepet játszott a globalizáció, és ennek következményeként a foglalkoztatás beszűkülése. (A foglalkoztatási adatok alakulásában eltérő a fejlett országok és a volt szocialista országok mutatóinak alakulása. A ledolgozott munkaórákban, azaz a teljes munkaidő-ekvivalenciában számolt foglalkoztatás az évtizedek alatt mindenhol csökkent, de míg a fejlett országokban a 90-es évektől a válságig a részmunkaidős foglalkoztatások gyarapodásával nőtt a foglalkoztatás, addig nálunk, aki dolgozik, az igen hosszú ideig dolgozik – de nagyon sokan nem dolgoznak egyáltalán. Ebben szerepet játszanak a termelékenységi és bér adatok is: ott részmunkaidőben is lehet eredményesen és tisztességgel keresni, nálunk még meghosszabbított munkaidőben sem feltétlenül.)

Lényegében ezt a szociológiai profilváltást szokás „új szegénység”-ként jellemezni. Szemben a „régivel”, elvileg sem munkára képes szegényekkel, az „új” szegények elvileg tudnának dolgozni, csak éppen nincsen munkájuk. Azt sem árt látnunk, hogy a „kirekesztő” munkaerőpiacok mindig lefelé szorítanak ki embereket, azoktól igyekeznek megszabadulni, akiknek a munkavégző képességük, bármi okból is, de gyengébb. Banális: a képzetlenektől, a betegesebbtől és fogyatékosától, a kisgyerekes nőktől, a távolabb lakóktól – no meg némi előítéletekkel is fűszerezve: a cigányoktól meg a „pirézektől”.

Ami a munkaerőpiacoktól még racionális (hogy ti. azonos pénzért, azonos bérért inkább a több értékű nagyobb biztonsággal termelő embereket foglalkoztatják, mint a kevésbé ilyeneket), az semmiképpen nem racionális, de **gyakori szegényellenes hozzáállás a szociális rendszerek részéről**. Az „érdemtelen szegény” régóta megvetett páriája a modern kapitalista társadalmaknak és szociális ellátásoknak.³⁰ Az a baj vele, hogy nem dolgozik, pedig a rendes emberek, azok dolgoznak, és ebből is látszik, hogy maga tehet a bajáról. Hogy ez a fajta szegénységérzékelés volt a meghatározó az elmúlt évtizedekben, azt nemcsak a korábban jellemzett munkanélküliségi koncepciók támasztják alá, hanem talán még ennél is beszédesebben az idegen nyelvre lefordíthatatlan „rászorultság” beégetődése a politikai nyelvbe. A rászorultság nem azonos a szegénységgel, az alacsony jövedelműséggel – ha így lenne, akkor a szociális jogosultságot az adózási adatok alapján kellene megítélni.³¹ A „rászorultság” nem azonos a „szükségletekben való hiányokkal” sem – ehhez kellene léteznie valamiféle „társadalmilag elismert” netán „jogokban deklarált” szükséglet (vagy az azokat fedező jövedelem) fogalmának, amihez hasonló sohasem létezett Magyarországon. A rászorultság fogalma elég „hígan” értelmezi az életkörülmények objektív hiányait, de a jövedelmek és életkörülmények tesztelésén felül vaskosan benne foglaltatik valamiféle személyiségi és morális karakterteszt is: a rászoruló, az a „rendes szegény”. Mindez ismét nem csupán lelki vagy érzelmi attitűd, ez az intézményesült gyakorlat alapja is: a szociálisan támogatandó szegénynek járó juttatások a törvény betűje szerint „adhatók”, diszkrecionálisan, egyénre szabottan (értsd: pofára), és ugyanígy megvonhatók. Az elbírálás eljárásai megengedik, olykor elő is írják, hogy a jogosultság mérlegelése során mérjék fel az igénylő vagyonát,³² készítsenek környezettanulmányt, amely során, ha kell, ítélik meg a fehérneműs szekrény tisztaságát és felszereltségét is.

Tehát van az eszmei szegény, aki rendezett életet él, semmiben nem sért társadalmi normákat, az ilyenek a szociális ellátások ideális célcsoportjai. Akkor is, ha ilyen szegény nincsen, mert aki ilyen, az nem szegény. És van a reális szegény, aki szükségszerűen a normák alatt, olykor a normákon kívül él, igyekszik megélni – de ő a nem rendes, és ezért nem igazán rászoruló, és nem is igazán támogatásra jogosult szegény. Ez a fajta mentalitás igen pontosan dokumentálható abban, hogy a költségvetési megszorítások a szociálpolitika területén mindig éppen e legszegényebbek támogatásán akart spórolni. Elégge ostobán: a segélyek összege már régóta olyan alacsony, hogy még viszonylag megnövekedett segélyezési létszámok mellett is minimális az erre szánt költségvetési ráfordítás. Így azután a nagyon alacsony segélyekből csak nagyon komplikált módosí-

tásokkal lehet valamennyit visszavenni, ami horribilis ráfordítások árán is legfeljebb minimális takarékoságot jelent a költségvetési kiadásokban. Egyetlen értelme van e megszorításoknak: eleget tenni a szegényellenes elvárásoknak.

Nos, a maffiaállam ebben sem hozott minőségileg újat, csak mennyiségben rendezte át a különféle megítélés alá tartozókat. Több lett a nem igazán rászoruló, nem rendes szegény (mondjuk, lényegében a teljes munkanélküli és fogyatékos népességet e körbe lökték be), durvábbak és kiterjesztettebbek lettek a kényszerek (például a gyerekes szegények körében vagy a közmunkakényszer-jellegének erősítésével vagy a hajléktalanság kriminalizálásával), és szigorúbbak lettek a „támogatásra érdemes” népességbe kerülés kritériumai. A maffiaállam időszaka alatt jelentősen, nominális értékben is csökkentek a legszegényebbek jövedelmei – ami szinte meg sem látszik a segélyezés kiadási számain. Így azután a középrétegek jövedelmeit is át kellett rendezni a magasabb jövedelmű „érdemesek” javára, alapvetően a támogatási konstrukciók és azok arányainak módosításával. Támogatásra érdemes lett például a rendszeren dolgozó, adóköteles jövedelméből adókedvezményekkel támogatható gyerekes közép- és felső réteg – amely kedvezményt nem tud igénybe venni az a rendetlen szegény, akinek nincsen adóköteles jövedelme.

Az áldozati narratíva II.: szegény mi, mindannyian, akik szeretünk (szeretnénk) az állam csöcsén csüngen

A szegénység megítélése sohasem volt objektív és normatív, ilyenre a magyar politika soha nem törekedett. Ennél még kevésbé törekedett a szegénységgel kapcsolatos céljainak objektív és normatív, átlátható és számon kérhető megfogalmazására, vállalására. A szegénységről való politikai beszéd mindig kissé érzelgős, szenvedgős és objektív kritériumokat nélkülöző beszéd volt: a hazai politika mindig mindenkinek a szegénységére szájalommal tekintett, és mindig mindenkinek segítséget ígért. Ha úgy tetszik: a magyar szociális politika mindig is populista volt, mindig népszerűséget hajhászva, könnyelműen és bevasalhatatlanul ígérgetett, mindenkinek mindent, ami a „csövön kifért”. Különösen választási kampányokban és választási programokban.

Ennél azt hiszem, hogy rosszabb volt a helyzet. A hazai politikai erők a szociális támogatásokra a csöpögősen érzelgős dumák mögött mindig is voluntaristán viszonyultak: pénzt ígérgettek mindenkinek, de különösen a saját vélt vagy valós szavazóiknak, mintegy a szavazatukért való ellenszolgáltatásként. És ezekben a szavazatvásárlási ígéreteken az sem korlátozta nagyon őket, ha tudták, átverik a szavazóikat, kormányra kerülésük esetén úgysem lesz elég pénzük ígéreteik betartására. (Ezt amúgy cinikusan be is szokták ismerni: más a választási és más a kormányprogram.)

Ezt a fajta **szavazatvásárló szociális voluntarizmust** a magyar társadalom pontosan és jól érzékelte. A máshol szokásos lobbizási stratégiákkal szemben – amelyekhez az államon kívüli, befolyással bíró polgári-civil tömörüléseknek is politikai szerepet kellene

vállalniuk – a hazai érdekérvényesítési stratégia alapvetően a szerint a játékszabály szerint alakult, hogy különböző csoportok (az autisták, a nagycsaládosok, a dinnyetermelők vagy az orvosi kamara, bárki) némi siránkozással bejelentkeztek, hogy „mi is szegények vagyunk”, és e bejelentkezés egyben felajánlkozást is jelentett, hogy „ha a szegénységünket egy kis apanázzsal akarnátok enyhíteni, akkor mi is titeket fogunk támogatni”.³³ Bármely csoport, aki a politikában hallatta a hangját, az szegényként is kunctoroghatott egy kis pénzért – és ezt általában meg is tették. Amikor a demokrácia szempontjából nélkülözhetetlennek tartott középosztály hiányáról beszélünk, tehát hiányoljuk az államtól függetlenül is biztos egzisztenciákat, akik nem a maguk lefizetését, hanem a közjó gyarapítását várják a politikusoktól, és tájékozottságuk alapján racionálisan képesek mérlegelni azt, hogy melyik párt programja mennyiben szolgálja a közjót, akkor tulajdonképpen erről a problémáról beszélünk. Nálunk még az elvileg független egzisztenciák is hasznosabb és célravezetőbb politikai stratégiának tekintették önmagukat szegénynek és támogatandónak beállítani, ezzel részben felajánlkozni a függésre, de egyszersmind eleget is téve a függő hívekre, klientúrákra és vazallusokra aspiráló politikai pártigényeknek. A „politikai szegénység” minden tartalmában, szöveggörnyezetében és következményeiben elszakadt a „tényleges”, jövedelmi vagy szociológiai szegénységtől.

E tekintetben sem hozott minőségileg újat a maffiaállam, legfeljebb mennyiségi és szerkezeti vonatkozásban. Másképp és máshol húzta meg a szociális újraelosztással lefizetendő „fogadott család” határait, szemérmetlenül, gátlástalanul és lényegesen magasabb javadalmazással fizeti le a tőle való függést elfogadókat – és explicitebben, durvábban és minden korábbinál jobban ellehetetlenítve szankcionálja mindazokat, akik „nem az ő házuk népe”. Függetlenül az objektív életkörülményektől, szegénységi kockázatoktól és célzási kritériumoktól.

6. Szabadság és lehetőségek

Liberalizmus- és szabadságellenesség, mindenhol

Azt hiszem, a rendszerváltás utáni évtizedek legnagyobb, legkiüresedettebb tabuja a szabadság kérdése. A szabadság ma egy nem létező eszmény, nem létező érték. Ha úgy tetszik, a mai Magyarországon minden közéleti és politikai szereplő: illiberális.

A szabadságellenesség részben összefügg az SZDSZ leszerepelésével, akkor is, ha e bukáshoz külső tényezők is méltatlanul és aljasul hozzájárultak. A szocializmussal szemben a liberális és demokratikus ellenzéknek volt kritikai mondandója a szabadságról, ám a politika aktív szereplőjeként, pozitív tartalommal már a kezdetekkor is igen

problematikusak voltak a szabadságról szóló üzenetei, amelyek az idők folyamán folyamatosan tovább ürestedtek.

A rendszerváltástól, tehát a szocializmus bukása után a pozitív mondanók gyengeégei részben abból származtak, hogy a liberálisok összemosták, összekeverték a célokat és az eszközöket. A szabadság mint cél, amelynek „rendet kellene szülnie” helyett az emberi és állampolgári jogokról szóltak a politikai mondanók, amelyek kétségkívül nélkülözhetetlen, szükséges kellékei és eszközei egy, az emberek szabadságának mint legfőbb értéknek a védelmére berendezkedő alkotmányos rendnek, de nem elégséges eszközök a szabadság rendjének megszületéséhez. És még ha elégségesek is lennének, akkor is csak eszközök...

A későbbiekben e jogi eszközök, különösen a jogegyenlőtlenségek felszámolását komoly célnak (és nem csupán roma romantikának vagy kékharisnya szüfrassettgügögsnek) tekintő politikai törekvések is háttérbe szorultak a liberális pártban. Azt hiszem, Kis János a már korábban hivatkozott kétrészes esszéjében igencsak tapintatosan eufemizál akkor, amikor az SZDSZ folyamatos jobbrtolódásáról ír. Talán pontosabb lenne úgy fogalmaznunk, hogy az SZDSZ eredeti, a jogegyenlőség egalitáriánus liberális értékét, és ezzel egyidejűleg az emberi szabadságot feltétlen célnak tekintő politikája folyamatosan kiüresedett, és szabadságként egyre inkább csak a tőke szabadságáról volt mondanója az emberek (a nők, a cigányok, a tanárok, az orvosok, a diákok stb.) szabadsága helyett.

Az SZDSZ-t leszámítva a többi pártnak még igénye sem volt arra, hogy bármit is gondoljon a szabadságról. A szabadság soha nem jelentette az „alkotmányos rend szabadságát”, az alkotmányos rend keretei között megélt, a politika és az állam által garantált, alkotmányosan körbepátyázott szabadságot, hanem megmaradt annak, mint ami Kádár alatt is volt: a slamperáj állammal szembeni szabadságnak, az államot kijátszó szabadságnak, az amúgy betarthatatlan szabályok nem betartási lehetőségének és szabadságának.

Mindez összefügg a korábban elmondottakkal: ha az államon kívüli civil szereplők, a tagság, a nép, a maga üzletében boldogulást kereső vállalkozó mind csak az állam működését zavaró tényezők, akkor annál inkább zavaróak, minél szabadabbak. Amit persze nem lehet kimondani, még gondolni sem illik. Jobb tabuként hallgatni róla.

A maffiaállam igen markánsan leszámolt e tabuval, és kimondta azt, amit a korábbi politikák tabuként nem mertek: teszünk a szabadságra, mi illiberálisan gondolkodunk, és úgy is cselekszünk. Tényleg.

Lefojtott képességek és megvetett státuszok

Egy interjújában Szelényi Iván napjaink legbefolyásosabb gondolkodójaként hivatkozott az inkább filozófus és politikai bölcsező, de mégiscsak közgazdasági Nobel-díjas közgazdászra, Amartya Senre. Sen legnagyobb hatású gondolatai a szegénységről

és kirekesztődésről szólnak, részben elmagyarázva a szegénység okát, részben és még inkább felhívva a figyelmet a szegénység társadalmi káira. ³⁴ Sen a szegénység állapotát mint a lefojtott képességek („capability”) állapotát írja le: a társadalom, annak intézményei ellehetetlenítik a szegényeket készségeik és képességeik kibontakoztatásában, ezen alulhasznált kapacitásaik eredményezik a szegények szegénységét. És ez a lefojtottság az, ami végső soron nem a szegényeket, hanem az egész társadalmat sújtó „veszteség” ahhoz képest, mintha a társadalmi és gazdasági potenciálok ki lennének használva. E gondolatból számos kritika fejthető ki a modern kapitalizmusok közpolitikai rendszeréről, de ezek helyett fontosabb felidézni Sen mondandóját a szabadságról. Történelmi és filológiai fejtegetéseivel azt igazolja, hogy a klasszikus alkotmányos jogállam „negatív szabadság-értelmezése” („mindent szabad, amit nem tilos” – tehát, a szabadság a tilosokkal, negatívban van körülírva) gyakran előállít olyan helyzeteket, amelyekben a szabadságok végletesen beszűkülnek, „üres halmaz” marad az a minden, amit nem tilos. Sen e negatív szabadságfogalommal szemben az amerikai, az (egyenlő) lehetőségeket („equal opportunity”) és választási opciókat („choice”) központba állító hagyományra építő „pozitív szabadság” fogalma mellett érvel: az államoknak, a politikának kutyakötelességük a lehetőségek és választások tereit, a szabadságot pozitív módon is biztosítaniuk mindenki számára, de különösen azok számára, akik e szabadságokkal „maguktól” spontán módon nem rendelkeznek.

Sen gondolatainak felidézése talán segít belátni a szabadság gondolati hiányainak következményeit is. Ha a kapacitások kibontakoztatásával, az egyéni lehetőségek és szabadságok felnyitásával nem számol a politika, akkor a jólét hiányainak enyhítésében, az előrejutás ambícióinak kiélésében is átveszi az egyéni törekvések és lehetőségek helyét és funkcióját az állami kegytől való függés, az állam által teremtett jólét reménye. Igen, a „mindenki szegény”, és „mindenki a jóléti újraelosztástól reméli sorsa jobbra fordulását” általános, szinte mindenki által osztott mentalitása a szabadsághiányok kompenzálásából fakad – amúgy reménytelenül: az újraelosztásból nem lesz összességében több pénz, és nem lesz összességében nagyobb a jólét.

Az egyéni ambíciók elfojtásához és az államtól való függések erősítéséhez még egy tényező hozzájárul, mégpedig a megbecsültség, bizalom és elismertség hiánya. **Az elmúlt évtizedek egyik legsúlyosabb társadalmi deficitje a státuszok elrohadása, a megbecsültség, az elismert teljesítmények teljes hiánya** a magyar társadalomban. Nem tudok megnevezni egyetlen olyan társadalmi csoportot, munkakört vagy foglalkozást, amelyet ne a gyanakvó és denunciózó leszólas és bizalmatlanság venne körül. A melós bunkó és hülye (a paraszt meg már régóta, pláne), a tanár és a kutató a tudását elfecsérlő élheterlen lúzer, a vállalkozó lehúzó szelvény, a hivatalnok seggnyaló karrierista, a bankár a bankrablónál is nagyobb rabló, na és a politikus, az meg „gyárilag korrump”. A magyar társadalom és vele együtt a magyar politika mindent megtett az emberek megbecsültségének, ezzel együtt önbecsülésének és önbizalmának elvesztéséért, azért, hogy ez emberek ne merjenek szabadnak lenni, képességeiket és kapacitásaikat szabadon,

felszabadultan, vagányan, eredményesen – a többiek megbecsültségét és elismertségét élvezve – kamatoztatni.

Mindez potenciál és lehetőség a maffiaállam számára: az autonóm és szabad cselekvések el nem ismertsége mellett nem kell a szabad emberek szabad akaratából szerveződő öntevékeny ellenállására sem számítania.

A túlbujánzó etatizmus – az állam mindent (?) megold (?)

Ami a szabadságok elhallgatásaiból és elfojtásaiból közös kulturális kincsként kiépült, az egyfajta mindent elnyomó, mindent felülíró illiberális etatizmus.

Józanul gondolkodva bárki beláthatja, hogy egy ország boldogságát, gazdagságát vagy jólétét nem az államok és kormányok, hanem a polgárok képesek megteremteni. Ha a polgárok teszik a dolgukat, azt, amihez értenek, amit szeretnek, amit szabad akaratukból választottak maguknak, és emiatt küzdeni is képesek érte, akkor abból anyagi értékek, és azon felül kiegyensúlyozottság, öröm, jó kedély, egymással való szabad kooperáció és egymás iránti bizalom³⁵ is származik. A kormányok és államok mindehhez teremthetnek feltételeket, hozzájárulhatnak a kreatív, teremtő energiák felszabadításához, az együttműködések koordinálásához – meg el is fojthatják a szabad akaratokat és cselekvéseket, szélsőséges esetekben gúzsba is köthetik polgáraik kezét, uralmukkal megfoszthatják őket a szabad akarat és cselekvés lehetőségeitől. Egyet nem képesek megtenni: pótolni, helyettesíteni a szabad emberek kreativitását, teremtő erejét. Maguk az államok nem képesek gazdagodást, jólétet és jólétet teremteni.

Ezeket a banalitásokat azért muszáj itt elmondanom, mert a hazai politikai közéletben lényegében mindenki ennek az ellenkezőjét feltételezi. A hazai közéletben mindenki úgy tesz, mintha az állam csodákra lenne képes, pláne, ha ő maga lenne az állam.

A Fidesz és Orbán nem kis részben ennek az etatizmusnak köszönhetik sikereiket: ők elhitték a nagyérdeművel, hogy elég erős államot tudnak működtetni ahhoz, hogy az ő államuk minden bajt orvosoljon, jobban teljesítsen, befoltozza az élet nagy hiányait. A maffiaállam ezt a mindenre kiterjedően erős állam ígéretét kétségkívül be is teljesítette. Maffiamódszerekkel, maffiakönyörtelenséggel és -cinizmussal, maffiacélokat követve, ezeknek alárendelve az állami hatalom, az állami erőszakszervek eszközeit, lehetőségeit, de a korábbi teszteszán ígérető kormányokkal szemben cselekvő, akcionalista állam a maffiaállam.

Az erő, az erős állam mára nemcsak az élet történéseit, hanem a politikai gondolkodást is mélyen áthatja. **Az Orbán ellen fellépni igyekvő politikai erők is mindenre állami gyógyírt akarnak kínálni.** Úgy tesznek, mintha az ő államuk akár az emberi-állampolgári cselekvések, aktivitások, „önmaguk odatevése nélkül” is képes lenne javítani a versenyképességet és a produktivitást (mondjuk a minimálbér és ezen keresztül általában a bérek adminisztratív eszközökkel történő emelésével), netán még értéktelítő munka és gazdálkodás nélkül, pusztán az újraelosztás csodafegyvereivel is képesek

lennének általános gazdagságot és jólétet teremteni (lásd a Feltétel Nélküli Alapjövedelem körül kialakult okkult révületeket).

Mindezen ábrándosan etatista gondolatok persze erőtlen populista ígéretéseknek tűnnek, és ennyiben hiteltelenek és népszerűtlenek is a nagyérdemű választópolgárok szemében – nincs mögöttük semmilyen elképzelés a maffiaállamhoz hasonlóan cselekvőképes, akcionalista államról.

Az etatista, az állam erejéből minden gondot megoldó politikához erősebb és erőszakosabb állam ígéretét is a jólét populista ábrándjai mellé kellene rakni, még annál is erősebbet és erőszakosabbat, mint Orbán maffiaállama. Ezt senki nem akarja, nem vállalja (ami helyes és jó...), ám ettől az ígérető, etatista populizmusok is hiteltelenek és népszerűtlenek maradnak. Vagy a maffiaállammal szemben kirajzolódó politikai programoknak a jólét esélyének és lehetőségének ígéretén felül felszabadítónak, a kreatív, teremtő energiák felszabadítását, a szabadságot is ígérő politikai programnak kell lennie.

Ami egyelőre szintén a távoli homályba vész: a szabadság, az tabu. Ilyen érték nincs, olyan politika sincsen, amely ezzel képes lenne számolni, céljává tenni. Pedig valószínű, hogy ez lenne a dolog, a politikai feladvány, ha úgy tetszik: a feladat.

Összefoglalás gyanánt

Az intézmények felépültek, de nem, vagy rosszul érintkeztek a gazdasággal és a társadalommal

Írásom kicsit mániákusan egyetlen problémát jár körül, amelyet röviden úgy foglalhatnék össze, hogy bár a rendszerváltó politikai és értelmiségi elitek ki nem mondva a demokrácia és a piacgazdaság „fentről lefelé történő építkezését” képelték el (remélték?), ám ez az építkezés megrekedt a legfelső, intézményi és jogi szintek kiépítésénél. Ha kritikai hevületem olykor el is ragadott, szándékaim szerint nem igazán kívántam kritika tárgyává tenni e legfelsőbb szintek (az Alkotmánybíróság aktív részvételével zajlott alkotmányozási folyamat és maga a kialakult alkotmányos intézményrendszer, a piaci intézmények, így a bankrendszer vagy a tőzsde stb.) kiépültségének mívsességét, szakszerűségét, professzionalizmusát. Kritikám alapvetően arra irányult, hogy ez a lefelé történő építkezés nem vagy csak igen elfuseráltan történt meg. Hogy az állami intézmények és a hétköznapi gazdasági és társadalmi szereplők, azok mindennapi élete között a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben nem épültek ki az érintkezés, a kapcsolatok csatornái, közvetítő mechanizmusai.

Illetve ennél többet is igyekeztem állítani. Nevezetesen azt, hogy ezek az űrök nemcsak vákuumok, hanem némiképp megideologizált űrök is: megrögzült intellektuális és politikai hagyományokból fakadóan, bemerevedett politikai és tudományos (értel-

miségi) gondolkodási sémákba szorulva az őrök nem véletlen „balesetek” eredményei, hanem a hallgatás és elhallgatás kívánatos, már-már szándékoltan és logikailag szükségyszerűen teremtetett őrök az állami-intézményi szféra és a gazdaság és társadalom hétköznapi szereplői között. Ezeket a – marxi és lukácsi szóhasználatlaltal élve – kvázi-intencionális,³⁶ olykor kimondottan tudatos őröket tituláltam tabuknak. Amely tabuk egyszerre gátlásokat is jelentenek: ha nem lehet ezen közvetítő mechanizmusokról beszélni, akkor, ha vannak is, rosszak és nyomasztóak is, akkor sem lehet róluk beszélni. Még megfelelő szavak és fogalmak sincsenek feltétlenül hozzá. (Nyilván emiatt olykor az én mondandóm is félreérthető...)

Összefoglalva, mindezzel nem mondtam túl sok újat. Régóta tudjuk, hogy a politikai intézmények és a politikusok ritka alacsony szintű közbizalmat élveznek a lakosság körében. Azt is tudjuk, hogy a politikusok népszerűsége és elfogadottsága soha nem volt magas, és még innen is, folyamatosan zuhan. Tudjuk, hogy az emberek elégedetlenek a rendszerváltás utáni politikai berendezkedéssel, hogy zavarba ejtően sokan gondolják úgy, hogy Kádár idején jobb volt. Hogy az emberek nem érzik magukénak a fejük fölött kialakult intézményi világot, jogi és gazdasági berendezkedést.

Azt is tudjuk, hogy a politika és a társadalom közötti érintkezésben a masszív, sokszínűen működő, intézményes mechanizmusok helyetti úrt kipótló „politikai kommunikációt” – amelyben a döntő elv, hogy „nem baj, ha nem igaz, de hangozzék jól!” – a magyar társadalom nyelvhasználata a hazugság szinonimájaként alkalmazza. Hogy a magyar lakosság percepciójában „onnan lehet tudni, hogy a politikus hazudik, hogy messziről is látszik, mozog a szája, mond valamit”. Bármit. Hogy a politikus mondandójának nincsen igazsága vagy hitelessége; a mondandó „politikai termék”, amivel etetni kell a népet, hadd zabálja.

És persze ismerjük azokat a kritikákat is, amelyek szerint a politikai intézményi szférákban mozgó politikusok és értelmiségiek már a hétköznapi ember életkörülményeit sem ismerik, gondolatát és szavát sem értik, ami viszont teljességgel viszonyos. Sőt, a hétköznapi embert teljesen hidegen hagyják azok az elvont és értelmetlen szavak és mondatok, amelyeket az intézményi világ reprezentánsai hadoválnak a maguk belterjessé vált politikai és intézményi világáról.

Nem kívántam belemenni abba a sokak által megtett boncolgatásba, hogy a politikai és a hétköznapi szféra közötti úr, érintkezési hiányok és zavarok, akár a tabusított őrök is a két fél közötti valamiféle viszonyosságokban és kölcsönösségekben is gyökereznek, hogy a kialakult őrök a nép igényei, elvárásai és megszokásai hatására is keletkeztek és maradtak fenn, formálódtak olyanná, amilyenné. Bár gondolkodásomra hatottak a magyar társadalom- és történettudomány tán legfontosabb, Hajnal, Erdei, Bibó, Szűcs és mások által ápolt hagyományai, amelyek a történelem – amúgy igazolhatatlan – mély-sodraiban a magyar néplélek tartósan fennálló sajátosságait, azok eredetét és okait vélik felfedezni, és ezzel a társadalmi-politikai és gazdasági változások mozgatórugóit megragadni, e „nemzetkarakterológiai” okoskodásokkal, a kiegyezés, Trianon vagy Rákosi mélyen beivódott örökségeivel nem kívántam foglalkozni. Nem azért, mintha

tagadnám ezek befolyását, hanem inkább azért, mert a bibói értelemben mintaadó, normákat teremtő elitek felelőssége jobban érdekelt. Akiknek a felelőssége nemcsak a piaci- és államhatalmi gépezetek épp így való kialakulásában nyilvánul meg, hanem gondolkodásban, nyelvhasználatban, a világhoz való viszonyulásban is.

Írásomban tehát ezt a jelentős hányadában tabusított úrt, a „nincs miről” és „nem lehet róla” beszélni problémák világát igyekeztem részeiben analitikusabban is jelezni. Nem mondom, hogy sikerült a tabukat döntögetnem, hogy megfellebbezhetetlenül igazolt tényekkel és állításokkal sikerült volna kitöltenem ezeket az üroket. Ha állításaim elősegítik annak belátását, hogy akár vitatva azokat, de a tabusított problémák ürjeit értelmes vitákkal és gondolatokkal lehessen kitölteni, akkor már nem volt felesleges, amit leírtam.

Írásom persze, reményeim szerint, még egy dologról szól.

A maffiaállam folyamatosan formálódó koncepciója lényegében Orbán Viktor felszólításának tesz eleget: ne a száját és a szavait, hanem a tetteit figyeljék. A maffiaállamot átfogóan és részleteiben „mélyfúróval” elemzők lényegében ennek a felszólításnak tesznek eleget: azt vizsgálják, hogy mit tesz Orbán és maffiájának a keze. Ebből a nézőpontból az írásomban jelzett tabuk és ürök azt is jelzik, hogy a maffia mancsa hova tudott könnyedén behatolni, hogy ott mindenféle sötét dolgokat tegyen egyszerűen azért, mert ott nem volt semmi, nem kellett semmit kiszorítani vagy legyűrni. A **maffiaállam épp a politikai szféra és a gazdasági-társadalmi mindennapok közötti semmit tudta maga alá gyűrni**, ebben az ürben tudta a maga maffiacéljait, módszereit, hatalmi gépezetét alkalmazni – és mehetett előre a maga útján, mint kés a vajban.

Amikor a maffiaállam bírálói azt kritizálták és kritizálják, hogy milyen alantas célok által vezérelve, milyen alantas eszközöket alkalmazva, milyen káros gazdasági és társadalmi hatásokkal jár a maffiaállam keze a korábbról itt ragadt ürök kitömöködésére, a tabuk tiltásainak feltörése révén önző hatalmi berendezkedésének kiépítésére, akkor úgy vélem, alapvetően igazuk van. De amikor az ellenzéki politizálás megragad a maffiaállam visszásságainak kritizálásánál, akkor ezzel a maffia megerősítését is szolgálja. Elismeri azt, hogy Orbán és a maffia képes egyedül a politikai szféra és a mindennapi társadalmi-gazdasági lét közötti üröket kitölteni, hogy csak neki van érvényes mondandója arról, hogy milyen társadalmi és gazdasági problémákra milyen reakciókat lehet adni a politikai intézmények világában.

Na bumm, legfeljebb rosszak. (Oszt jónapot...) De még az is több, mint a semmilyenek. Mint a tabukról való hallgatás. Merthogy a maffiaállam kétségkívül létező problémákba nyúlt bele, kétségkívül létező üröket töltött ki, amit akkor is el kell ismerni, ha rögtön hozzátehetjük: bár ne tette volna – mert csak ártott, mert csak súlyosbította a bajokat.

Ennyiben írásom folyamatosan némi implicit felszólítást is magában akart foglalni, amit így zárszóként helyesebb explicitté tennem.

Ha a maffiaállamot leváltani igyekvő politika sikerre akar jutni, akkor túl kell lépnie Orbán és a maffia kritikáján. Pozitív politikát, víziót és programot kell képviselnie arról,

hogyan ez az ország mitől lehetne egy jobb hely; hogy itt mitől lehetne nagyobb a jólét, mitől lehetne több embernek jobb, sikeresebb munkája, mitől és hogyan lehetne békésebb, barátságosabb, kedélyesebb és eredményesebb gazdasági és társadalmi viszonyokat teremteni. Ehhez nem a rendszerváltás utáni alkotmányt, jogi és politikai intézményi architektúrákat kell kidobni, azok eléggé mívesen, profin összerakott, leporolható és jól használható szerkezetek. Azt kell kitölteni, amit a rendszerváltás utáni elitek üresen hagytak: a gazdaságra, társadalomra ható politikák tabuit és ürjeit.

Erre, ehhez nekem nincsen politikai programom, nem tudok és nem akarnék pápább lenni a pápánál, politikusabb lenni a hivatásos politikusoknál. Egyetlen dolgot meggyőződéssel állíthatok, és remélem, ehhez a fentebbi írásom is nyújt megfontolandó szempontokat: a gazdaság, a társadalom, a fejlődés, a jólét kérdéseit nem lehet tabusítani. Vagy ha már tabuk, akkor **a tapintatos és udvarias hallgatás csendjét fel kell tudni törni**: ami fontos, arról beszélni kell, abban értékesebbet és tartalmasabbat kell mondani – nemcsak a semminél, hanem annál is, mint amit a maffiaállam képvisel.

Kedves, ifjú politikusaspiránsok! Tiétek a pálya! Nosza, hajrá!

Jegyzetek

- 1 Csak a „rend kedvéért”: nem e kötet egyik szerkesztőjéről van szó, vele másról szoktunk vitatkozni, olykor a tőle sem idegen élesebb és emeltebb hangon is.
- 2 Ha szabad rá emlékeztetni, a titkosszolgálatok a hírhedt jobbkios KGBéla (Kovács Béla) lebuktatásán kívül más kockázati tényező lebuktatását még nem tárták a nyilvánosság elé – és e történet is inkább a politikai ellenfél elleni akciónak minősíthető, mint a biztonsági kockázatok elleni sikeres fellépésnek.
- 3 Azt, hogy az egyéni szabadságok legfeljebb korlátozottan érvényesíthetők a hatalom ellenében a republikánus politikai közösség nélkül, illetve, hogy egy liberális programnak épp emiatt a társadalmi szakadékok betömése és áthidalása lenne ma a feladata, Petőcz György elemezte az *ÉS* 2015. június 15-i számában megjelent cikkében („Liberalizmus” – http://www.es.hu/petocz_gyorgy/liberalizmus;2015-06-18.html), ismereteim szerint minden további reflexió nélkül.
- 4 Nem szeretnék filológiai elemzésekbe bocsátkozni a Ferdinand Tönnies és különösen Oswald Spengler által kifejtett éles különbségek elemzésébe a romantikus, nép, organikus és tekintélyelvű „közösség” és a mesterséges, szerződésalapú, azaz egyenrangúságokra épülő „társadalom” fogalmairól. A magam részéről e különbségeket figyelmen kívül hagytam és hagyom, a „republikánus közösség” számomra szinonim a „modern államok (köztársaságok) társadalmáival”. Ami miatt a jeles szerzőkre érdemes hivatkoznunk itt az az, hogy a német eszmetörténeti hagyományban igencsak volt jelentősége a modern jogállami és szabadságelvű társadalomképpel szembeállított romantikusan múltba, a gyökerekhez visszanyúló közösség fogalmának, és bár manapság nem szokás erre az eszmetörténeti hagyományra hivatkozni, de különösen nagy hatása volt a modern európai hagyományok válságával szemben forradalmi váltást hirdető náci politikai hagyományra és retorikára. Alkotmányos demokrácia helyett

- a „nép szava”, a parlamenten kívüli közösségi politizálás, a vér szava és az egészséges vérvonal kultusza, a közösségi vezető (vezér) kultusza – ezek mind köthetők a fenti eszmetörténeti hagyományhoz. És ha valaki netán mindebben a Fidesz és a maffiaállam eszmevilágára is ráismerne – az talán nem kizárólag a véletlen műve.
- 5 Amikor a második világháború után Adorno és követői megpróbálták leírni és megérteni az idegengyűlölet autoriter és előítéletes mozgatóit, akkor számukra többé-kevésbé evidencia lett az a meglátás, hogy az „intézményesített másik” társadalmi megkonstruálása szükségszerűen averziókhöz és gyűlöletekhez vezet. Az, aki „más” (lett legyen akár „piréz”), az szinte szükségszerűen viszolygást és gyűlölködést kelt, amely averziókat alig lehet „toleranciákkal” áthidalni. Amivel át lehet hidalni: az a „mi” megkonstruálása, lényegében erről szól az akár különféle etnikumhoz, valláshoz, identitásokhoz tartozó emberekből konstruált „republikánus közösség”, „modern társadalom”.
- 6 Talán tanulságos e szempontból felidézni a média feletti uralom megszerzéséért folytatott „jogszerű”, a jog betűjét követve a jog szellemét sértő csatározásokat – Hankiss és Gombár „fincoltatásától” a frekvenciák elosztásáig.
- 7 Ismét egy kis kitérő: a hazai megtakarítások egyetlen intézményes csatornán gyarapodtak egy rövid ideig: a bár magának nevezett, de kötelező járulékfizetésből képzett nyugdíjcélú megtakarításokból. Ha komolyan vehetnénk Orbán függetlenségi törekvéseit, ezen belül azt, hogy hazai megtakarításból képzett hazai befektetéseknek is a nemzetközi tőke túlsúlyát ellensúlyozó hatást kellene elérnie és felmutatnia, akkor e „nemzeti” cél szempontjából nem lehetett nagyobb büntetést elkövetni, mint a nyugdíjpénztárakban felhalmozott tőke elsinkófálása és felélése.
- 8 Sokszor eltöprengtem azon, hogy az egy évnél hosszabb távú, az éves költségvetésnél tartósabb elkötelezettségeket a magyar alkotmányos rendben egyszerűen nem lehet adekvát formában megfogalmazni sem. Az elvileg hasonló funkciójú Országgyűlési Határozat – számos más, a hajdani KB-határozatok nyelvében, általános alanyú imperatívuszokkal fogalmazott (Éljen és virágozzék, folytatni kell a békeharcot, stb.) törvény kinyilatkoztatásához hasonlóan – az idők folyamán műfajilag inkább retorikai kinyilatkoztatássá silányult, más dokumentumforma pedig nem létezik a hosszabb távú elköteleződések számonkérhető, politikai súllyal bíró kifejezésére.
- 9 Lásd: Horváth I. – Heltai A.: A magyar-német játszma – Emlékezés és dokumentumok, Corvina, Budapest, 2015., különösen a könyv „Búcsú Bonntól – és a kihagyott lehetőségek” című alfejezetét (85–88. oldal).
- 10 Valószínűleg udvariatság efféle kikutogyni, de mégis... Jómagam hosszú évekig részt vettem magyar delegatúsként az OECD és az EU különféle foglalkoztatás- és szociálpolitikai szakmai bizottságaiban, munkacsoportjaiban. Az olykor kéthetente rendezett ülések előtt mindig megkérdeztem főnökeimet, hogy mi is a diplomáciai küldetés, a feladat, mihez mit kell megtudnom, és mit kell közvetítenem. Lényegében sohasem kaptam ilyen „megbízást”, a feladatom az volt, hogy mivel én vagyok ott, én látom, hogy miről van szó, próbáljam meg kihozni a buliból azt, amit lehet. Ami, hát akkor igencsak hízelgő volt hiúságomnak – de így visszatekintve, hát, eléggé nonszensz.
- 11 Vagy, amennyit a tudatos stratégiákat követő, hozzánk hasonló helyzetű országok (például Lengyelország vagy a balti államok) nyertek is.
- 12 Az „áldozati narratíva”, ha nem is ekképp nevezve, de kulcseleme Kis Jánosnak a belső politikai megosztottságokról szóló elemzésében (Kis János: Liberalizmus a harmadik köztársaságban, 2014 I. rész, *Beszélő*: <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/liberalizmus-a-harmadik-koztarsasagban>, II. rész *Szuveren*: <http://www.szuveren.hu/politika/liberalizmus-a-3-koztarsasagban>). Igen leegyszerűsítve, Kis a baloldali politikai identitását a Horthy-rendszer,

a jobboldal politikai identitását a kommunizmus áldozatainak „mi-tudatából” és közös áldozati sérelmeiből eredezteti. (Ő a „globális áldozati” identitásról nem szól – viszont, ez némi áttételekkel központi mozzanata a 20. század magyar történelméről szóló történettudományi munkák jelentős hányadának.)

- 13 Többen, így Székely János is, ezt a lelkületet a Trianon utáni világ örökségének tartják.
- 14 „Ahhoz, hogy Magyarország megint nemzet legyen, megbecsült család a világban, ki kell pusztítani egyfajta ember lelkéből a »jobboldaliság« címkéjével ismert különös valamit, a tudatot, hogy ő, mint »keresztény magyar ember« előjogokkal élhet a világban, egyszerűen azért, mert »keresztény magyar úriember«, joga van tehetség és tudás nélkül is jól élni, fennhordani az orrát, lenézni mindenkít, aki nem »keresztény magyar« vagy »úriember«, tartani a markát, s a keresztény magyar markába baksist kérni az államtól, társadalomtól: állást, kitüntetés, maradék zsidóbirtokot, potya nyaralást a Galyatetőn, kivételezést az élet minden vonatkozásában. Mert ez volt a jobboldaliság minden értelme. S ez a fajta nem tanul. Aki elmúlt 30 éves, és ebben a szellemben, légkörben nevelkedett, reménytelen. Talán megalkuszik fogvicsorgatva, s mert önző és gyáva: bizonyára hajlong majd az új rend előtt, de szíve mélyén visszasírja a »jobboldali, keresztény, nemzeti« világot, amelyen belül olyan szépen lehetett zsidó vagyont rabolni, versenytársakat legyilkolni, és aladárkodni a nagyvállalatokban képzettség és hozzáértés nélkül. Ez a fajta soha nem változik meg.” Márai Sándor naplója (1945)
- 15 Emiatt némiképp inadekvátak és érdektelenek azok a közgazdasági elemzések, amelyek úgy tesznek, mintha számukra is e makro- és pénzpolitika lenne a gazdaságpolitika lényege, és jó okkal rendre elmondják, hogy e szempontból mennyire nincsen rendben a gazdaság. A maffiaállam nem ezekkel a gazdaságpolitikai instrumentumokkal operál, hanem a reálgazdaságiakkal...
- 16 Itt most élcelődhetnék azon, hogy a pénzügyminiszter–bankigazgató–EP-képviselő Bokros Lajosnak milyen sikerrel és hitelességgel ment a fogyasztást mindenben korlátozni igyekvő puritán Kálvin János modorában kárhozatni a magyarok fogyasztását és jólétét, és hogy mindez milyen politikai sikerekre vezette őt.
- 17 Érdemes jelezniük, hogy az új közgazdaságtan prominensei, különösen Paul Krugman ennek épp az ellenkezőjét vallja. Azt mondja, a válság bebizonyította, hogy a gazdagokhoz áramló jövedelmi többlet semmilyen beruházási vagy munkahelyteremtési többletbe nem vezetett, e többlet a spekulatív pénzügyi buborékokat „fújta” – ellenben a szegényekhez áramló jövedelem, amit a szegények valóban elköltenek, az másnak bevétel, azaz az egalitáriánusabb jövedelemelosztás vezet nagyobb konjunktúrához és növekedéshez. (Paul Krugman: *Elég legyen a válságból! Most!* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012) Krugman felvetése igazi amerikai meglátás, ahol a GDP tetemes hányada a belső fogyasztásból származik, emiatt kétséges, hogy mennyiben alkalmazható a hazai viszonyokra, ahol a GDP jelentős hányada exportban realizálódik, és a fogyasztás jelentős része import.
- 18 Polányi „szubsztantív” gazdaságelmélete szerint minden gazdaság különböző természetű integrációkba szerveződő gazdasági folyamatok összhatásaként értelmezhető: az emberek egyszerre haszonra is törekednek (piac), olykor osztozkodnak egymással (redisztribúció, „jóléti állam”), rokoni, baráti viszonyosságok hálózataiban cserélnek szimbolikus és materiális értékeket (reciprocitás, „civil társadalom”), amely gazdasági kimeneteket végső soron háztartásaikban, otthonaikban dolgoznak és élnek föl, ott teszik fogyasztásra alkalmassá.
- 19 Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei.* (Második, átdolgozott kiadás.) Joseph E. Stiglitz előszavával. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 396 p.

- 20 A legnagyobb hatású, tán legteljesebb „polányista” elemzés Fred Block és Margaret R. Somers könyve: *The Power of Market Fundamentalism – Karl Polanyi’s Critique*, Harvard Univ. Press, 2014.
- 21 Nem szoktunk olyan tényezőkre odafigyelni például, hogy a piacon forgó pénzmennyiség szabályozása már régen kicsúszott a nemzeti bankok kezéből, a kereskedelmi és befektetési bankok a minden tekintetben elég problematikus származékos ügyletek és derivátumok eszközeivel, azok multiplikatív hatásaival nagyobb tömegű pénzt bocsátanak piacra, mint a nemzeti bankok, még hozzá úgy, hogy ez a sajátos, derivátumokban multiplikált pénzkibocsátás inflációként sem kerül beszámításra.
- 22 Ez a jelenség az alapja annak, hogy többen – szerintem hibásan, a jelenséget túlhangsúlyozva – változatlanként „neoliberálisnak” titulálják a rendszerváltás utáni kormányokat.
- 23 Korábban e hangok a munkaadói érdekképviseltek kollektív hangjaként szólt, az elmúlt években ez a hang leginkább a fogadott család tagjának tekinthető Parragh László torkából tört fel...
- 24 Nem csak annyiban ingyen, hogy a képzéséhez nem kell hozzájárulnia – ma már ezen túl is majdnem ingyen akkor, ha közmunkásokat rendelnek ki hozzájuk a vállalkozásaikban dolgozni...
- 25 Még az olyan munkának tűnő elfoglaltságok, mint a közhasznú, közcélú és más közmunkák sem a „munkáról”, hanem a munkanélkülieknek kreált elfoglaltságról szóltak.
- 26 A munkakeresletek tudományos elemzéséről lényegében hazai szerzők (az MTA KTI vendégkutatójaként elemző J.S. Earle társszerzőit, Telegdy Álmot és Antal Gábort leszámítva) nem nagyon írtak tanulmányt, a hazai munkakeresletek legteljesebb, a foglalkoztatatlétszámokon túl a bérezési és termelékenységi viszonyokat is figyelembe vevő elemzést a Birminghami Egyetem EU VII-es keretprogramjában végzett, ám 2009 óta nem igazán frissített EU KLEMS kutatási program leírásában lehet fellelni (<http://www.euklems.net/>).
- Az alkalmazott módszerek, még a munkaerő-piaci konjunktúrák előrejelzésére az átfogó GDP-adatokból visszafejtett statisztikai módszerek is, azaz, statisztikai eszközökkel a múlt trendjeinek a meghosszabbítására, ha úgy tetszik a „változatlan fejlődés” elképzelésére építenek, amely nem nagyon jött be: itt mindig minden változott. Utólag az előrejelzések helyességét nem volt szokás értékelni...
- 27 Közhely, de nem árt felidézni: a szankcióként alkalmazható közmunka kissé rasszista felhangú intézményesítése nem az Orbán-kormányok találmánya, hanem Gyurcsány Ferenc és Bajnai Gordon miniszterelnöksége alatt lettek kényszeríthetőként is bevezetve.
- 28 Ezekkel a *Magyar polip* korábbi köteteiben megjelent cikkeimben foglalkoztam részletesebben.
- 29 Tegyük itt most félre, hogy bizonyos értelemben „túl jól” is működnek: idősök nincsenek gyakorlatilag a szegények között, de ez némiképp azért van így, mert a nyugdíjrendszer túlvállalta magát, és nagystílűbb ellátásokat ad annál, mint ami pénzügyileg fenntartható és finanszírozható...
- 30 Az érdemtelen szegények társadalmi funkcionalitásáról és hasznosságáról lásd Herbert Gans magyarul is olvasható írását: Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában, *Esély*, 1992/3, http://www.esely.org/kiadvanyok/1992_3/mireszolgalna.pdf
- 31 Az adóbevallások annyira mérik pontosan a jövedelmeket, amennyire egy ország azt mérni tudja. Illúzió azt gondolni, hogy a technikával, szakemberrel és szankciós jogkörökkel kistafírozott adóhatóságnál bárki jobban tudhatná mérni a jövedelmeket.
- 32 Ha van egy ezeréves Trabantja vagy egy fűnyíró kerti traktora, akkor már nem jogosult a segélyre. Lássuk be, az egész vagyoni teszt elég abszurd: a magyar közjog azoknál írja elő a vagyon vizsgálatát, akiknek nagy valószínűséggel nincs ilyenjük, míg azoknál, akiknek van,

- még a legnyilvánvalóbb adóelkerüléseknél (például rejtőzködő offshore tulajdonosok) esetében sem.
- 33 E sajátos politikai előadásmód gyökereként meg kell emlékeznünk Palotás János primadonna stílusú alakításáról, amikor a taxisblokádnál idején elzárkózott falzettben elővezetett sirámaival úgy általában a vállalkozókat igyekezett szegényként politikai tényezővé tenni.
- 34 Lásd magyarul is olvasható könyvét: A. Sen: *A fejlődés mint szabadság*. Európa Kiadó, 2003., illetve az *Esély* folyóiratban megjelent írásait: Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I.- II. *Esély*, 2003/4-2004/1, Kirekesztés és beillesztés, *Esély* 2003/2, valamint: Az egyéni szabadság, mint társadalmi elkötelezettség, *Esély* 1992/1
- 35 Az amerikai szociológiában az egymás iránti bizalom lényegében megegyezik az anyagi tőkével hasonló tőkeértéket jelző társadalmi tőkével – lásd például Francis Fukuyama, Robert D. Putnam stb.
- 36 Ez ugyebár a jeles szerzőknél a „teszik, de nem tudják” jelenségek megnevezésére szolgáló kifejezés...

7. RÉSZ

Nemzetközi kitekintés

• Rácz András¹

• **Oroszország, a befejez(het)etlen • maffiaállam**

Ha van ország, amelyet a közbeszédben hajlamosak vagyunk igen gyakran összekapcsolni a szervezett bűnözés fogalmával, akkor az az Oroszországi Föderáció, hiszen mindenki számára ismerős fogalom az „oroszmaffia”. A másik, igen gyakori sztereotípiát Oroszországgal kapcsolatban az, hogy ott mindig is kemény diktatúra volt, és az orosz lakosság ehhez szokott hozzá, erre van igénye. Ilyen szempontból tehát első hallásra ideális vizsgálati alanyt tűnne a Magyar Bálint és kollégái² által kidolgozott maffiaállami modell bemutatásához. A valóság azonban jóval komplexebb, különösen akkor, ha az elmúlt két és fél évtized történeti perspektívájával együtt igyekszünk áttekinteni.

A vizsgálat célja tehát az, hogy a maffiaállamot mint logikai keretet használva megkísérelje leírni a jelenkori Oroszország politikai és gazdasági berendezkedését. Mivel a maffiaállamot mint fogalmi keretet alapvetően a magyarországi helyzet leírására dolgozták ki, a tanulmány ilyen értelemben egyfajta komparatív kísérletnek is tekinthető, hiszen a maffiaállam logikája mentén hasonlítja össze Oroszországot Magyarországgal, azt vizsgálva, hogy az oroszországi rezsim miben hasonlít és miben tér el a magyarországi berendezkedéstől.

Itt fontos hangsúlyozni, hogy – éppen mivel egy adott elméleti keret alkalmazásáról van szó – az összehasonlításnak nem célja és nem tárgya a Magyarország és Oroszország közötti, evidens módon fennálló méretbeli, gazdasági és katonai különbségek vizsgálata. Ezekre tehát a következőkben csak akkor térünk ki, ha annak a maffiaállami logika mentén történő összehasonlítás szempontjából jelentősége van.

Terjedelmi okokból a fejezetben nincs lehetőség a maffiaállam működésének minden jelentős aspektusát vizsgálni a putyini³ Oroszország példáján, így a vizsgálat csak néhány főbb szempontra koncentrálna. A három vizsgált téma az állam központi hatalmának ereje, beleértve ebbe az állam és az oligarchák viszonyát is; ezzel szorosan összefügg az állam és a korrupció viszonya, valamint az államhatalom és a politikai ellenzék viszonya. A jelenkori orosz elit belső viszonyainak vizsgálata viszont nem képezi a kutatás tárgyát, elsősorban a megbízható források hozzáférhetőségének nehézségei miatt.

Szerkezetét tekintve a tanulmány három nagyobb részből áll. Annak érdekében, hogy megérthessük a putyini Oroszország létrejöttéhez vezető utat, az első fejezetben, egyfajta történeti háttérrel is adva, áttekintjük a Szovjetuniót a fenti vizsgálati témák

szempontjából, érdemi politikai ellenzék hiányában elsősorban az állam és a korrupció viszonyára koncentrálna. A második fejezetben a putyini rendszer közvetlen előzményének tekinthető jelicini időszakot mutatjuk be. A harmadik fejezet pedig a Vlagyimir Putyin által vezetett Oroszországot kísérel meg leírni a maffiaállami modell szerint. A tanulmány egy rövid, összegző fejezettel zárul.

Módszertani szempontból fontos megjegyzés, hogy a tanulmány a 2008 és 2012 közötti ötéves, Dmitrij Medvegyev elnökségével fémjelzett időszakot a putyini éra integráns részeként kezeli, nem pedig külön periódusként. Ennek az az oka, hogy Putyin a miniszterelnöki székhelyen töltött évek alatt is megőrizte vezető befolyását az ország fölött, amint azt többek között a hatalmi pozíciók 2012 tavaszán történt, ám már 2011 őszi bejelentett zökkenőmentes visszacserélése – amit az orosz politikai szleng a sakkból átvett kifejezéssel sáncolásnak (*rokirovka*) nevez – is bizonyítja.

I. Korrupció a Szovjetunióban

Amikor a maffiaállami működés legfontosabb eleme – és tulajdonképpeni célja –, tehát a korrupció szempontjából vizsgáljuk a jelenkori Oroszországot, nem kerülhető meg az ide vezető út rövid áttekintése. A korrupció ugyanis egyáltalán nem új jelenség Oroszországban: valójában elválaszthatatlan része volt már a Szovjetunió életének is. A megjelenési formái természetesen időről időre változtak, de teljes mértékben sosem sikerült eliminálni, az erre vonatkozó hangzatos politikai szándékok ellenére sem.

A szovjet időszakbeli korrupció fő oka a tervezési működésre jellemző állandó hiány volt, azaz az áruk és szolgáltatások időben és térben erősen egyenlőtlen hozzáférése. Ez mindaddig nem okozott a rendszer egészének legitimitását fenyegető problémát, amíg a represszió erős és kiterjedt volt, mint Sztálin idején, illetve amíg a nemzetközi enyhülésnek és a szovjet gazdaságban végrehajtott reformintézkedéseknek köszönhetően a szovjet lakosság életszínvonala érdemben nőni tudott, mint Hruscsov alatt. Leonid Brezsnyev hatalomra kerülése azonban a reformok megtorpanásával, elakadásával járt – valójában éppen a reformellenes szovjet elitiek voltak azok, amelyek Hruscsov bukása után Brezsnyevet hatalomba emelték –, és beköszöntött a közkeletű néven pangásnak nevezett hosszú, két évtizedes időszak. A gazdaság strukturális nehézségeit tovább súlyosbította a hetvenes évek második felében a gyenge mezőgazdasági termésátlagokat eredményező kedvezőtlen időjárás, ami csak még erősebben érzékelhetővé tette az áruhiányt.

A hiánynak pedig egyenes következménye volt a szovjet időszakban egyébként többkevesebb intenzitással mindvégig létező „második gazdaság”, közismertebb néven a fekete piac megerősödése, ahol a lakosság be tudta szerezni a szükséges élelmiszert, használati tárgyakat és esetenként luxuscikkeket. Fekete piaca nemcsak az áruknak,

de a szolgáltatásoknak és az adminisztratív működés során hozott döntések különféle szintjeinek is volt. Így a lakosság igen széles rétegei rendelkeztek „áruba bocsátható” értékkel, érte ez alatt akár konkrét árukhoz való hozzáférést, akár döntési jogosultságot, például üdülési vagy lakáskiutalási ügyekben. Ennek a tágabb értelemben vett feketepiacnak az ellátásban évtizedeken át betöltött kulcsszerepe nagyban hozzájárult a jelenkori orosz lakosság korrupcióval kapcsolatos általánosan megengedő attitűdjének kialakulásához.

A szovjet időszakbeli korrupció másik, a maffiaállami fogalmi keret szempontjából lényegesebb eleme volt, hogy Brezsnyev idején tömegessé vált a hivatalnoki, erőszak-szervezeti és pártelit korrupciója.⁴ Amellett, hogy a hiány természetesen az eliteket is érintette – bár intézményesített kiváltságaik⁵ miatt csekélyebb mértékben, mint a szovjet átlagpolgárokat –, fontos kiváltó ok volt, hogy az 1970-es évekre már megjelent az a második generációs elit is, amely szülei révén már beleszületett a vezetés tagjainak kijáró előjogokba. Ez elsősorban a közép-ázsiai és a kaukázusi köztársaságokban volt szembeötlő, ahol egyébként is évszázados hagyományai voltak a pozíciók dinasztikus öröklődésének.

A korrupciós ügyek nem kerültek el a legfelsőbb vezetést sem: emlékezetes eset volt a grúziai pártfőtitkár (!), Vaszil Mzsavanadze 1972-es elmozdítása a már eltussolhatatlan botrányok miatt, de említhető akár Brezsnyev lányának, Galina Brezsnyevának az aranycsempészési ügye, melyhez kapcsolódóan férje, a belügyminiszter-helyettes Jurij Csurbanov börtönbe is került, noha természetesen már csak jóval a főtitkár halála után, 1987-ben, tehát Gorbacsov idején. Összességében **a korrupció a szovjet rendszer minden szintjén jelen volt**, a legfelsőbb vezetéstől az átlagpolgárokig.

A szovjet korrupció különbözősége a posztszovjet és maffiaállami előfordulási formáktól

Fontos látni azonban, hogy a szovjet korrupció alapvetően különbözött mind az időben utána következő posztszovjet, mind pedig a maffiaállami modell szerinti korrupciótól, előfordulási mintáit és lehetőségeit tekintve egyaránt. Egyrészt a szovjet korrupció azzal együtt is, hogy gyakorisága révén az élet számos területét átszötte, legális lehetőséggé sosem vált, hogy a szokásos hivatali ügymenetet pénzzel ki lehessen kerülni. A fenti gyakorlati példán illusztrálva: attól, hogy egy lakáskiutalási listán némi kenőpénz segítségével gyakran előrébb lehetett kerülni, az sosem vált törvényessé, hogy pénzért az állampolgár garantáltan állami lakást kapjon. Közelebbi példával élve: teljességgel elképzelhetetlen volt, hogy valaki pusztán a megfelelő összegért cserébe szovjet állampolgárságot vásárolhasson.

Másrészt, és talán ez a legfontosabb: a szovjet jogi környezet nem tette lehetővé jelentős magánvagyon legális felhalmozását. Nem volt ugyanis intézményes értelemben lehetséges, hogy az állami vagyon elemei magánkézbe kerüljenek, nem születtek tehát

oligarchák. Ilyen értelemben a mégoly felháborító korrupciós esetek is legfeljebb a haszonélvezők életszínvonalának emelésére voltak alkalmasak, de valós, stratégiai pozícióval nem ruházták fel őket, és nem fosztották meg a szovjet államot sem az állami vagyon elemeitől.

Noha az állami vagyonnal és erőforrásokkal való visszaélés tömeges volt – tipikus példái voltak ennek a kiskatonákkal és a hadsereg eszközeivel a saját nyaralójukat építtető főtisztek vagy a szövetkezet autóját saját célra használó kolhozvezetők –, tényleges vagyonvesztés, illetve az állami vagyon tömeges magánkézbe kerülése nem következett be, egyszerűen azért, mert erre intézményes-jogi értelemben sosem volt lehetőség. Eseti jelleggel persze elő-előfordult, hogy egy értékes műtárgy egy vezető pártfunkcionárius lakásában kötött ki, de nem kerültek egész bányák vagy üzemek magánkézbe.

Harmadrészt, **a korrupció sosem vált rendszerszintű kényszerré**, azaz a nem korrumpálás inkább csak egyes előnyök elmaradásával járt, de az egyén státusában nem eredményezett külön negatív változást, nem járt tehát a jog szerint járó juttatások vagy a szolgáltatásokhoz való hozzáférés teljes elvesztésének veszélyével. A szovjet időszakban elképzelhetetlen volt, hogy a sérült egyáltalán ne (vagy csak túl későn) kerüljön kórházba, ha nem fizet külön az érte jövő mentő személyzetének, vagy hogy egy egyetemi vizsgát kizárólag akkor teljesíthessen sikerrel a hallgató, ha pénzzel vagy más módon „megkeni” a professzort. A kilencvenes évek Oroszországában és a posztszovjet utódállamok egy részében ugyanakkor mindkét gyakorlat teljesen rendszeresnek számít.

A korrupció mint rendszerszintű kényszer meg (nem) jelenése természetesen szorosan összefügg az állam mint központi ellenőrző szerv működésének hatékonyságával. Ilyen tekintetben a Szovjetunió a legutolsó egy-két esztendő nem számítva mindvégig képes volt az alapvető ellenőrzési funkció ellátására, nem utolsósorban a nagy létszámú és hatékony belügyi szervek és titkosszolgálatok működésének köszönhetően. Így a szovjet állam kordában tudta tartani a korrupciót legalább olyan mértékben, hogy az az államhatalom működését nem veszélyeztette, noha kétségtelenül súlyos gazdasági károkat okozott. Ez főképp annak volt köszönhető, hogy a jelentős, politikai befolyást is jelentő magánvagyonok felhalmozásának lehetetlensége megakadályozta azt is, hogy megjelenhessenek olyan erős érdekcsoportok, amelyek az állam alapvető ellenőrzési funkcióinak rendszerszintű lebontásában lennének érdekelték. Ennek ideje csak a Szovjetunió felbomlásával és az orosz állami működés teljes szétzilálódásával jött el.

Abban, hogy a korrupció sosem vált rendszerszintű kényszerré, szerepet játszott az a nehezen mérhető, de mégis jelentős faktor is, hogy a szovjet rendszernek volt egy olyan, az élet minden szintjén jelen lévő ideológiája, amely politikai és morális értelemben normatív keretet adott az állam működésének. Ennek elsődleges csatornáját értelemszerűen az állami hierarchiával párhuzamos pártstruktúrák jelentették, másodszorban pedig az oktatást és a mindennapi életet átható politikai szocializáció, amelyben mindvégig jelen volt egy erős, a tisztességet, becsületet és kemény munkát hangsúlyozó *ethosz* – többek között ezért is jelentett olyan brutális sokkot a lakosság számára a morális kereteket teljességgel kiüresítő szovjet felbomlás és a kilencvenes évek káosza.

II. A jelcini Oroszország: a korrupció által túsul ejtett állam

Annak megértéséhez, hogy mi vezetett Vlagyimir Putyin hatalomra kerüléséhez, és mi áll máig tartó népszerűsége mögött, mindenképpen szükséges áttekinteni a Szovjetunió felbomlása és Putyin 2000-ben történt hatalomra kerülése között eltelt egy évtized időszakát, amely gyökeresen változtatta meg Oroszországot.

Politikai instabilitás

A Szovjetunió felbomlásának folyamata és az azt követő évtized politikai értelemben egyáltalán nem volt békés Oroszországban. A szovjet központi hatalom fellazulását több helyen kísérték kisebb-nagyobb fegyveres összecsapások, gondolhatunk itt a már 1988-ban (!) kiéleződő azeri–örmény konfliktusra, vagy az 1991-es vilniusi és rigai sortüzekre. És természetesen nem szabad megfeledkezni az 1991. augusztusi moszkvai ortodox kommunista puccskísérletről sem, amelynek kudarcra megsemmisítette a korábbi uralkodó pártot, és egyben megpecsételte a Szovjetunió mint szövetségi állam sorsát is.

A politikai instabilitás azonban nem fejeződött be az Oroszországi Föderáció függetlenné válásával és a Szovjetunió formális megszűnésével. Az új rendszerben ugyanis egyáltalán nem volt olyan széles körű az országot vezető elnök hatalma, mint a szovjet időszak lényegében abszolút uralkodóként regnáló pártfőtitkárainak. Borisz Jelcin elnök és a hatalmát korlátozni igyekvő parlament konfliktusa 1993 októberében a parlament elleni katonai akcióval ért véget, amelyben a legvisszafogottabb becslések szerint is százak haltak meg, bár az áldozatok pontos száma máig nem ismert.

Konfliktusokra került sor a moszkvai központ és a régiók viszonyában is. Az új, szövetségi berendezkedésről szóló törvényt nem fogadta el sem az olajban gazdag Tatársztán, sem Csecsenföld. Az előbbi vezető Mintimer Sajmijev elnökkel Jelcinnek sikerült kompromisszumos megállapodást kötnie, amelynek eredményeként az olajban gazdag Tatársztán a legszélesebb autonómiát élvező orosz régió lett.⁶ A függetlenségpárti, karizmatikus Dzsohar Dudajev – a szovjet fegyveres erők első csecsen származású tábornoka! – által vezetett Csecsenfölddel azonban nem sikerült megegyezni, így 1994 és 1996 között Oroszországnak szabályos belföldi háborút kellett vívnia a régió feletti uralomért. Az úgynevezett első csecsen háborúban a rosszul vezetett, a csecsenek gerillaharcmodorával szemben nem megfelelően kiképzett, minden szinten döbbenetes mértékben korrupt orosz hadsereg⁷ szörnyű veszteségeket szenvedett, ami alapjaiban ásta alá az elnök és a kormányzat belföldi támogatottságát.

A mind a harcoló felek, mind a civil lakosság számára mérhetetlen szenvedést hozó háborút lezáró haszavjurti fegyverszünet ugyan formálisan az Oroszországi Föderáció keretein belül tartotta a régiót, onnan azonban kivonultak az orosz állam erői, a kelet-

kezett hatalmi vákuumban pedig egyre nagyobb szerephez jutottak a korábbi szekuláris, függetlenségpárti nacionalistákat kiszorító iszlámista erők.

Az oligarchák felemelkedése

A Szovjetunió utolsó évében és a független Oroszország első esztendeiben lezajlott piaczgazdasági átalakulás nagyon súlyos gazdasági nehézségekkel járt a lakosság minden rétege számára. Az tömeges elszegényedés fő oka a fizetéseket és a lakossági megtakarításokat lenullázó hiperinfláció, valamint az állami vállalatok összeomlását kísérő tömeges munkanélküliség volt.

A tervgazdaságot lebontani hivatott, radikálisan liberális szemléletű sokkterápia integráns része volt az állami vagyon minél nagyobb részének privatizációja. Ennek szakszerű lebonyolítására azonban sem az állami adminisztráció, sem a politikai rendszer, sem a társadalom nem volt felkészülve. Mindez, párosulva a tőkebevonás égető kényszerével azt eredményezte, hogy az állami vagyont tömegesen kótyavetyélték el, sokszor a privatizáció lebonyolításáért felelős hivatalnokok és menedzserek aktív közreműködésével.

A fent leírtak és a korábbi szovjet állami ideológia utód nélküli eltűnése, valamint az új orosz állam súlyos igazgatási és működési zavarai oda vezettek, hogy a korábbi, elterjedtsége ellenére is alapvetően eseti jellegű **szovjet korrupció rendszerező erővé és ezzel tulajdonképpen normává vált.** A gyorsak és leleményesek számára elérhetővé vált a rapid meggazdagodás lehetősége, ha készek voltak átlépni vagy kijátszani a változásokra csak lassan, és akkor sem mindig adekvát módon reagáló jogszabályi környezetet. Ugyanakkor a szovjet állam és központi hatalom és vele a gazdaság összeomlása magával hozta a szervezett alvilág megjelenését és a bűnözés minden korábbi léptéket meghaladó elharapódzását.

A korábbi szovjet erőszak szervezeti struktúra, amely 1991 előtt képes volt mederben tartani a bűnözést, részben összeomlott a vezetés és a finanszírozás hiányosságai miatt, részben pedig maga is a korrupció részévé, haszonélvezőjévé vált. Nem voltak kivételek ez alól a titkosszolgálatok sem: egyes források szerint még az elit elitjének számítókatonai hírszerzés, a GRU (*Glavnoje Razvedyivatelnoje Upravlenyje*, [a vezérkar] Hírszerzési Főigazgatósága) állományának is körülbelül 40 százaléka szerelt le 1991 és 1995 között, és ajánlotta fel szolgálatait a szervezett alvilágnak.⁸

Ilyen körülmények között pedig a privatizációt kihasználva felemelkedhetett a szovjet–orosz történelemnek egy korábban teljesen ismeretlen osztálya, az **oligarchák**. Bár az oligarcha fogalmának számos meghatározása létezik, e fejezet a Magyar-féle definíció⁹ veszi alapul. Oligarchán tehát azt a politikai-gazdasági szereplőt értjük, aki legitim gazdasági hatalmából épít magának politikai hatalmat is. Míg gazdasági hatalma a birtokolt vagyon révén nyílt, a politikai hatalma rejtett.

Ami az oligarchák rekrutációját illeti, egy részük a szovjet időszakban meglévő politikai tőkét váltotta át gazdasági befolyásra. Néhányan a korábbi pártelitből kerültek ki, mint Vlagyimir Potanyin, aki a szovjet külkereskedelmi minisztériumban szerzett kapcsolatait váltotta pénzre a kilencvenes évek elején az Interrosz vállalatcsoport megalapításával és felfuttatásával. A fokozatos privatizáció során az állami vállalatokat vezető menedzserek, az úgynevezett vörös igazgatók közül is akadt, aki oligarchává tudott válni, sikerrel magánosítva az általa irányított céget vagy annak jövedelmező vagyonelemeit a maga javára. Demonstratív példája volt ennek a tyumenyi körzetben a helyi olajvállalatot vezető, majd 1990-ben a politika színpadára lépő Jurij Safranyik, aki 1993 és 1996 között az orosz kormány energetikai minisztere is volt. Őket tehát lehet „belső” oligarcháknak is nevezni, mert a felbomlóban lévő szovjet nómenklatúrán belülről érkeztek.¹⁰

Az oligarchák egy másik, a későbbiekben talán legbefolyásosabbá váló csoportja pedig a szocializmus lazulását kihasználó, a piacgazdasági folyamatokat értő és átlátó, dinamikus fiatalok közül került ki, akik sikerrel váltották tudásukat tőkére a gorbacsovi *glasznoszty* késői éveiben és a független Oroszország első esztendeiben. Ezt a csoportot nevezhetjük „külsős” oligarcháknak, mivel felemelkedésükben nem játszottak szerepet a szovjet rendszerben betöltött politikai vagy adminisztratív pozíciók.¹¹

Kezdőtőkéjének felhalmozását Alekszander Szmolenszkij bibliák illegális nyomtatásával és eladásával kezdte.¹² A pályáját a nyolcvanas években illegális taxizással indító Vlagyimir Guszinszkij az első millióit úgy szerezte, hogy fillérékért beszerezhető ipari rézből állított elő akkoriban igen divatos, préselt rézkarkötőket. A gyártás darabonként három kopejkába került, miközben a karkötőket öt rubelért lehetett eladni, ami minden egyes ékszeren több mint százötvenszeres (!) hasznot jelentett.¹³ Mihail Fridman egy 1988-ban, még egyetemistaként indított ablaktisztító vállalkozásból kezdett meggazdagodni. A barátai és ellenségei által is egyöntetűen zseniálisnak jellemzett, mindig ötletekkel teli, eredetileg matematikus Borisz Berezovszkij tudományos kutatóként kezdte a pályáját, ám kezdeti vagyonára féllegális autóalkatrész-kereskedelemről és használt nyugati személygépkocsik importjából tett szert.¹⁴

Ugyanennek a generációnak volt tagja Mihail Hodorkovszkij, aki a gorbacsovi *glasznoszty* nyitottságát kihasználva már 1986-ban megnyitotta első vállalkozását, egy kávézót, 1987-től már számítógépek importjába kezdett, 1989-ben pedig megalapította az egyik első magánbankot, a Menatepet. A bankon keresztül a kilencvenes években nagyüzemben tudott kereskedni valutával, kihasználva a rubel–dollár árfolyamváltozásait, és részt vett a privatizációban is, 1995-ben pedig megvette az akkor súlyosan eladósodott Jukosz olajvállalatot.

Az oligarchák nemcsak anyagi haszonra, de **politikai befolyásra is szert tettek**, elsősorban a születőben lévő orosz többpártrendszer finanszírozásán, illetve az általuk birtokolt médiacsatornákon keresztül. És egyáltalán nem feltétlenül a hatalom, hanem elsősorban a saját érdekeiket szolgálták, szükség esetén a kormány ellenében is. Berezovszkij és a tulajdonában álló NTV – amely sokak szerint a posztszovjet Oroszország legminőségibb

tévécsatornája volt – például erősen kritikus volt Jelcinnel szemben. Az oligarcha ugyanis ezzel a nyomásgyakorlási eszközzel is igyekezett minél nagyobb elemeket kihasítani magának az állami vagyontól.

Az 1996-os elnökválasztás fordulópontot jelentett az oligarchák befolyása szempontjából. Reálissá vált ugyanis, hogy az alkoholizmusa, a korrupciós botrányok és a csecsen háború által megtépázott presztízsű Jelcint legyőzheti a kommunista jelölt, Gennagyij Zjuganov, akinek egyik fő deklarált célja volt a privatizáció felülvizsgálata. Ez pedig olyan fenyegetés volt az oligarchák számára, ami egységbe kovácsolta őket az addig gyakran támadott Jelcin mögött. Egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy az 1996-os elnökválasztást az oligarchák uralta média támogatása nyerte meg Jelcin számára, lényegében az utolsó pillanatokban tornászva csak fel az elnök zuhanó népszerűségét.

Ezt követően pedig, miután a választás után Jelcin súlyos szívproblémákkal hosszú időre kórházba került, a segítségért cserébe lényegében az oligarchák irányították az orosz államot, tömegesen privatizálva a maguk javára a még megmaradt vagyonelemeket. Ebben aktív szerepet vállalt az elnök lánya, Tatjana Gyacsenkó és későbbi férje, Valentyin Jumasov, Jelcin kabinetfőnöke és az elnöki adminisztráció vezetője, valamint Alekszandr Volosin, aki Jumasov helyetteseként dolgozott. Csoportjukat, amely igen gyakran Berezovszkijjal is kiegészült, a köznyelv csak a „Család” néven emlegette, annak ellenére is, hogy közvetlen rokoni kapcsolata az elnökkel csak Gyacsenkónak volt.

A maffiaállami tipológia szerint ez a kör tehát a fogadott családnak felelt meg, amelyet esetenként konkrét rokoni kapcsolatok is erősítettek. A családi és baráti kapcsolatok általában véve is fontos szervező szerepet töltenek – és töltöttek – be az orosz legfelsőbb vezetésben. Az alumíniumipari mágnás, Oleg Gyeripaszkva például Jumasov lányát vette feleségül, míg Tatjana Gyacsenkó szoros barátságot ápol Roman Abramoviccsal.

A „Család” befolyása a politikai vezetésre a jelcini időszak végéig kitarított. Ők voltak azok, akik az 1998-as pénzügyi válságért és a folytatódó korrupciós botrányokért politikai felelősséget viselő, megrokkant egészségi állapotú Jelcint rábeszélyték, hogy az ambíciózus, hatékonyságát korábban már Szentpéterváron bizonyított jogászt és egykori KGB-tisztet, a Szövetségi Biztonsági Szolgálatot vezető, Vlagyimir Putyint jelölje először miniszterelnöknek, majd pedig 1999. december 31-én történt lemondásakor ügyvezető elnöknek. Tették ezt azután, hogy Berezovszkij tévécsatornája segítségével megsemmisítették a moszkvai polgármester, Jurij Luzskov elnöki ambícióit, amely komoly veszélyt jelentett volna rájuk.¹⁵

A „Család” korábban jelentős vagyonnal nem rendelkező tagjai politikai pozíciójuk révén rohamos gyorsasággal gazdagodtak, messze túllépve azon, amit pozíciójuk és a „normál” korrupciós pénzek áramlása számukra lehetővé tett volna. A Magyar-féle definíció értelmében tehát klasszikusan poligarchának minősültek. Ugyanakkor a mégoly jelentős vagyonok sem jelentettek számukra stabil, rendszereken átívelő, tartós befolyást: Jelcin távozásával a „Család” tagjai is hamar kikoptak a hatalomból.

Összességében tehát a maffiaállam vizsgált paramétereinek szempontjából a jecini korszak úgy jellemezhető, hogy az orosz állam nem volt képes uralni sem az ország egész területét, sem pedig letörni az állami vagyonelemeket részben a törvények kijátszásával, részben a törvények maguk javára történő alakításával tömegesen megszerző oligarchikus elitet. **Az állam inkább áldozata, foglya volt a poligarcháknak, oligarcháknak** és a velük összefonódott szervezett bűnözői köröknek, mintsem irányítója. A rendszerben nem volt egyetlen, igazán domináns játékos, és a poligarchák sem tudták alávetni az oligarchákat, leginkább tehát egyfajta **oligarchikus anarchiaként** volt leírható. A politikai ellenzék pedig többször is kénytelen volt hozzájárulni a fennálló hatalom pozícióját megrendítse, illetve azt leváltsa, ideértve mind az 1993-as konfliktust az elnök és a parlament között, mind pedig a kis híján a kommunisták győzelmét hozó 1996-os elnökválasztást. Putyin hatalomra kerülése mindezen tényezőkben döntő változást hozott.

III. A putyini Oroszország

Ügyvezető elnökként, majd 2000 tavaszától elnökként Oroszország élére kerülve Vlagyimir Putyinnak egyáltalán nem volt könnyű dolga a jecini örökség menedzselésével. Az új elnök legfontosabb feladatának a stabilitás megeremtését és a széthordott állami vagyont minél teljesebb visszaszerzését tekintette. Előbbinek a csecsenföldi helyzet és a régiók általában is erős önállósága, utóbbinak pedig a jecini időszak oligarchái álltak az útjában.

A politikai stabilitás megeremtése

Putyin elnökségének kezdetekor már javában zajlott a második csecsen háború. Ennek közvetlen kiváltó oka az 1999 őszi történet, a csecsen radikális iszlamistáknak tulajdonított házbombantás-sorozat volt, amelyben százak haltak meg. A konfliktus egésze azonban egyenes következménye volt az első csecsen háborút lezáró fegyverszünet által teremtett hatalmi vákuumnak és az iszlamisták egyre erősebb térnyerésének.¹⁶ Noha a háború katonai szakasza már 2000 tavaszán, Groznij elfoglalásával hivatalosan véget ért, a belügyi erők még 2009-ig folytattak kiterjedt hivatalos nevükön „antiterrorista műveleteknek” nevezett akciókat a régióban.

Mára Csecsenföldet nagyjából sikerült az orosz vezetésnek pacifikálnia, elsősorban annak felismerése révén, hogy a rendteremtést olyan vezetőre kell bízni, akit nemcsak a Kremlben támogatnak, de a helyi lakosság körében is elfogadott. Az első ilyen jelölt a csecsen elnökké 2003-ban kinevezett Ahmad Kadirov volt, ám őt éppen a Győzelem

Napját ünneplő díszszemlén, 2004. május 9-én az iszlamista ellenállók felrobbantották. Utódja fia, a Csecsenföldet azóta is vaskézrel vezető Ramzan Kadirov lett. Kadirov, elsősorban riválisainak politikai és esetenként fizikai megsemmisítésével képes volt stabilizálni Csecsenföldet, és garantálni, hogy a terület az Oroszországi Föderáció része marad. Ez azonban két, a Kreml számára igen kedvezőtlen következménnyel is járt. Az egyik, hogy a Csecsenföldről kiszorított iszlamisták súlyosan destabilizálták a szomszédos dagesztáni és ingusföldi régiókat. Az iszlám radikalizmus mint probléma tehát egyáltalán nem oldódott meg, csak fizikailag áthelyeződött: Ingusétia egyes részein és Dagesztánban lényegében már nem működik az állam: ellehetetlenül az adók beszedése, vidéken pedig a bíróságok már egyre inkább a *sáría* alapján ítélkeznek. Emellett pedig több-kevesebb rendszerességgel elkövetett merényletekre is sor kerül az orosz belső területek ellen, gondolva itt akár a 2010 tavaszi moszkvai metrórobbantásokra vagy a 2013 decemberi volgográdi merényletekre.

A másik, a központi hatalom szempontjából súlyosabb probléma, hogy Csecsenföld mára lényegében Ramzan Kadirov saját birodalmává vált. A csecsen elnök komoly zsarolási potenciállal rendelkezik akár a Kremlllel szemben is, és a destabilizáció veszélyével riogatva igen eredményesen tesz szert újabb és újabb szövetségi költségvetési forrásokra. Natalja Zubarevics orosz közigazdász a szövetségi költségvetés és a regionális támogatások eloszlását vizsgálva 2011-ben „feneketlen veremnek” nevezte Csecsenföldet, kimutatva, hogy a régió költségvetésének közel 90 százalékát a központi támogatások adták.¹⁷ Ez az arány 2015-re az orosz gazdaság lassulása miatt némiképp csökkent, így jelenleg körülbelül 82 százalék, ami még mindig roppant magas, hiszen azt jelzi, hogy a régióknak alig vannak saját bevételei.¹⁸ Kadirov a szövetségi források megcsapolása mellett komoly bevételekre tesz szert a csecsenföldi olajkészletek feletti ellenőrzésből, valamint a hozzá hú, szélsőségesen erőszakos milíciák felhasználásával történő védelmipénz-szedésből is, ami egyáltalán nem csak Csecsenföldre korlátozódik.¹⁹ Mára erősen kérdéses, hogy Kadirovot valójában mennyire képes Putyin az irányítása alatt tartani.

Csecsenföld és az Észak-Kaukázus azonban inkább kivétel, mintsem szabály a moszkvai központ és a régiók viszonyát tekintve. Putyin már rögtön 2000-ben megkezdte a korábban erősen széttagolt és jelentős önállósággal rendelkező régiók feletti kontroll megszilárdítását. Először hét, a régiókat földrajzi alapon összefogó úgynevezett szövetségi körzetet hozott létre, amelyek vezetőit már Moszkva jelölte ki, nem pedig helyben választották őket. Emellett egy törvénymódosítással megfosztotta a kormányzókat és a régiós parlamentek vezetőit az orosz parlament felsőházában betöltött helyüktől, ezzel jelentősen gyengítve a régiók össz-szövetségi szintű érdekérvényesítési képességét,²⁰ az elnök jogot kapott továbbá a kormányzók leváltására és a helyi közgyűlés felosztatására is. Mindez kiegészült azzal, hogy fokozatosan újratárgyalták a régiók és Moszkva viszonyát szabályozó, a kilencvenes években született kétoldalú megállapodásokat. Korábbi viszonylagos autonómiáját csak Tatársztánnak és – a fentebb leírt okokkal összefüggésben – Csecsenföldnek sikerült úgy-ahogy megtartania.

A szabályozás 2004-ben a **további centralizáció** irányába mozdult el: ettől kezdve a helyi parlamentek csak az elnök által jelölt személyek közül választhattak kormányzót, kétszeri kudarcot követően pedig az elnök jelölhette ki az új vezetőt. Noha Medvegyev elnöksége idején a helyi parlamentek visszakapták a kormányzóválasztás jogát, 2013-ban a harmadik ciklusát töltő Putyin újra magához vonta a kormányzók kijelölését, csak jóváhagyási jogot hagyva a régióknak. Egyes szakértők szerint²¹ **Oroszország mára inkább csak nevében föderáció**, miközben valójában egy erősen központosított, minden tekintetben Moszkvából irányított állam.

A hatalom és az ellenzék viszonya

A putyini időszak elmúlt másfél évtizede jelentős változást hozott a hatalom és a politikai ellenzék viszonyában is. Jelcin alatt a politikai ellenzéknek igen komoly befolyása volt. Az Oroszországi Föderáció Kommunista Pártja közel egy évtizeden át a Duma legerősebb frakciója volt, és mint láttuk, 1996-ban reális esélyük volt rá, hogy megnyerjék az elnökválasztást. Putyin hatalomra kerülésével azonban ez a helyzet fokozatosan megváltozott, és lényegét tekintve átalakult a parlamentben ülő ellenzéki pártok szerepe.

Az első lépést az 1999-es választáson a kommunisták mögött második és harmadik helyen befutó két párt, az Egység és a Haza egyesítése jelentette 2001-ben. A két, korábban egymással rivalizáló, ám mégis az adminisztráció különböző erőihez kötődő párt egyesítésével létrejöhett egy olyan „hatalom pártja”, az **Egységes Oroszország** párt, amely már a Duma legnagyobb frakciója volt,²² méreténél és a hatalommal való összefonódásánál fogva pedig a soron következő három parlamenti választáson, 2003-ban, 2007-ben és 2011-ben is diadalmaskodni tudott. Ez a szervezet a maffiaállami terminológiában a **centrális erőter pártjának felel meg** – sőt, éppenséggel nem volna meglepő az sem, ha az orosz „hatalom pártja” és annak konstans módon meghatározó választási szereplése szolgált volna a magyar centrális erőter egyik mintájául.

Az Egységes Oroszország párt létrejöttét követte a választási törvény és a párttörvény megváltoztatása, elsősorban a pártok bejegyzésének és a választáson való indulás feltételeinek szigorításán keresztül. Ez, párosulva az igazságszolgáltatásnak a hatalommal szembenálló pártokkal szemben erősen szelektív alkalmazásával, az egyenlőtlen finanszírozással és a kampány során a médiához való kiegyensúlyozatlan hozzáféréssel azt eredményezte, hogy míg 1999-ben még száznál több párt tudott elindulni a parlamenti választásokon, 2003-ban már csak 23,²³ 2007-ben pedig már csak tizenegy. A kétezres évek második felében a választási rendszer további módosításai azt eredményezték, hogy mára az orosz parlamentben mindössze négy párt van jelen, és a hatalom számára fontos kérdésekben mind a négy együttműködik a kormánnyal akkor is, ha formálisan nem részei a kormánykoalíciónak. **A parlamenten belüli ellenzék tehát nem valódi ellenzék**ként, hanem inkább csak afféle díszletként, „őfelsége ellenzékeként” funkcionál, érdemi ellensúlyt a hatalomnak nem jelent.

A rendszer valódi ellenzékét a szövetségi parlamentből kiszorult erők jelentik. Ami az intézményesült ellenzékét illeti, a korábbi, országos szinten is jelentős liberális párt, a Jabloko képviselői a moszkvai és szentpétervári tanácsban még jelen vannak, bár az országos politikára gyakorolt hatásuk csekély. Jelentősebb a nem intézményesült ellenzékiesség, tehát azok a kisebb-nagyobb mozgalmak és szervezetek, amelyek nem szerveződtek jogi értelemben vett pártokká. Ezek erőteljesen heterogének: éppúgy megtalálhatóak köztük liberális demokraták, mint szláv nacionalisták, vagy éppen anarchisták. Közös bennük ugyanakkor, hogy elutasítják **a putyini rendszer alapvetően autoriter és korrupt működését.**

A nem intézményesült ellenzék legjelentősebb megmozdulására a 2011. decemberi parlamenti választások és a 2012 tavaszi elnökválasztás előtt és után került sor. A Putyin és Medvegyev által 2011 szeptemberében bejelentett „sáncolás” orosz választók tömegeit háborította fel azzal, hogy az eredmény de facto előzetes bejelentésével nyilvánvalóan semmibe vette a választói akaratot. Ennek hatására 2011 őszén és 2012 tavaszán Moszkvában és számos más nagyvárosban a kilencvenes évek óta nem látott, sok tízezres tiltakozó tüntetések zajlottak, ám érdemi változást nem értek el.

Az ellenzék általános gyengeségéhez a restriktív szabályozáson és a széttagoltságon kívül hozzájárul két további jelentős faktor is. Az egyik a Krím-félsziget 2014. márciusi annexiójához kapcsolódóan a hatalom által folytatott, elképesztően intenzív, az élet minden területét átható **hazafias propaganda**, ami ritkán látott magasságokba, **80 százalék fölé**²⁴ **emelte Putyin népszerűségét** a lakosság körében, a szankciók és az orosz gazdaság inherens gyengeségei által okozott, egyre inkább érezhető nehézségek ellenére is.

A másik faktor pedig az egyik legismertebb ellenzéki vezető, a kilencvenes években kormányzó, majd 1997-től miniszterelnök-helyettesi posztot is betöltő Borisz Nyemcov 2015. február 27-én történt meggyilkolása. Nyemcovot akkor lőtték hátba, amikor a Moszkva folyó hídján sétált át, a Kremltől néhány száz méternyire, tehát egy, az állami szervek által igen erősen megfigyelt és védett területen.

Arra korábban is voltak példák, hogy **a hatalommal kritikus helyi politikusok gyilkosság áldozatává válnak.** Ugyanez megtörtént a rendszerrel szemben kritikus újságírókkal is, gondolva itt akár Anna Politkovszkaja 2006-ban történt meggyilkolására, akár ismert emberi jogi aktivisták, mint például Natalja Jesztyemirova halálára. Egyedül a *Novaja Gazeta* című ellenzéki lap a kétezres évek során hét (!) szerzőjét veszítette el. Az ellenzéki politikusok hosszabb-rövidebb ideig tartó letartóztatása sem megy ritkaságszámba, magát Nyemcovot is többször letartóztatták, legutoljára éppen a 2011. decemberi tiltakozásokat követően. Az azonban, hogy országosan ismert politikust a Kreml közvetlen közelében valakik szabályosan kivégezhetek, az még a putyini rendszer körülményei között is minőségi változást jelentett. Egyértelművé vált ugyanis mindenki számára, hogy a Kremllel szembeni kritikus hozzáállásba a szó legszorosabb értelmében bele lehet halni, és nem jelent védeltséget semmiféle ismertség, hírnév vagy politikai szerepvállalás. Az esemény jelentőségével már a Nyemcov temetésén felvonulók is teljes mértékben tisztában voltak a híradások szerint.²⁵

Az oligarchák megtörése

Vlagyimir Putyin egyik korai, még 2000 márciusában tett nyilatkozata szerint az általa vezetett Oroszországban nem lesznek olyan oligarchák, akiknél egyesülne a tőke és a politikai hatalom.²⁶ Ezt sokan, elsősorban a nyugati kommentátorok nagy reményekkel fogadták, azt várva, hogy az új elnök majd leszámol az oligarchák végtelenül korrupt rendszerével. Mára azonban egyértelmű, hogy Putyin nem lebontani vagy megváltoztatni akarta az oligarchikus rendszert, hanem „csak” irányítása alá vonni.²⁷

Az új elnök egyesével látott neki, hogy **megtörje a jelcini időszak oligarcháit**. Az első célpont **Vlagyimir Guszinszkij és médiabirodalma** volt. A támadást valószínűsíthetően az motiválta, hogy Putyin leginkább a televíziónak a nyilvánosságra gyakorolt hatásától tartott, emiatt pedig Guszinszkijben és az általa irányított, roppant sikeres NTV-ben komoly fenyegetést látott. Az NTV-t birtokló MediaMoszt vállalatban 30 százalékos részesedést birtokló Gazprom 2000 májusának elején bejelentette, hogy a korábbi tervekkel ellentétben mégsem veszi meg a részvények további 25 százalékát, és nem egyenlíti ki Guszinszkijnek más hitelezői felé fennálló 211 millió dollárnyi tartozását. Néhány nappal később a Központi Bank is visszalépett attól a tervétől, hogy megvegye Guszinszkij Moszt Bankját. Az oligarcha kezdett pénzsűkébe kerülni. Május 11-én ismeretlen, maszkos fegyveresek rohanták le a MediaMoszt irodáit, átkutatták az épületet és számos dokumentumot magukkal vittek. Néhány nappal később pedig magát Guszinszkijt is letartóztatták adóelkerülés, vesztegetéssel és privatizációs visszaélésekkel vádjával.

A következő néhány hétben az oligarcha személyére és üzleti érdekeltségeire nehezedő nyomás csak fokozódott. Végül 2000. július 20-án Guszinszkij titokban beleegyezett, hogy összesen 300 millió dollárért eladja minden médiaérdekeltségét a Gazpromnak, beleértve ebbe a MediaMosztot és az NTV-t is, noha a vállalat értéke ekkorra az egymilliárd dollárt is meghaladta. Egy héttel később, 27-én az ügyészség az összes vádat ejtette ellene. Az immár csak egykori oligarchának tekinthető, megtört üzletember családjával együtt azonnal Spanyolországba távozott. A későbbiekben az orosz állam még kétszer indított eljárást ellene, és bár egyszer sem ítélték el, az egyértelművé vált, hogy sosem térhet haza. Az NTV-t és az ugyancsak a MediaMoszt csoporthoz tartozó *Szevodnya* és *Itogi* újságokat, a kilencvenes évek orosz újságírásának két meghatározó lapját a Gazprom végül 2001 áprilisában vonta teljesen az irányítása alá, teljessé téve ezzel a hatalom kontrollját Guszinszkij egykori médiabirodalma felett.²⁸

A hatalom következő célpontja **Borisz Berezovszkij** volt. A jelcini „Család” tagjának számító, mind közül talán legbefolyásosabb oligarcha 2000 tavaszán keveredett először konfliktusba Putyinnal, amikor kritizálta az elnök központosítási terveit, jelesül azt, hogy jogot formálna a kormányzók kinevezésére. Guszinszkij bukását követően az impulzív Berezovszkij tiltakozásképpen lemondott Duma-mandátumáról, és így a vele járó mentelmi jogról is.

Konfliktusa az elnökkel azt követően éleződött ki, hogy 2000. augusztus 12-én egy tisztázatlan eredetű robbanás következtében 118 emberrel a fedélzeten elsüllyedt a Kurszk atommeghajtású tengeralattjáró. Noha a személyzet egy része még napokig életben volt a roncsban, az orosz állam máig nem egyértelmű motivációktól hajtva nem fogadta el a Nagy-Britannia és Norvégia által felajánlott segítséget, így végül senkit sem sikerült megmenteni. Putyin politikai szempontból rendkívül rosszul kezelte az eseményeket, eleinte még a Szocsiban töltött szabadságát sem szakította meg. A tragédia és annak kormányzati (nem) kezelése sokkolta az orosz társadalmat. Berezovszkij médiája pedig heves támadásokat intézett az elnök ellen, azzal vádolva őt, hogy a késlekedése miatt haltak meg az egyébként még megmenthető tengerészek.

Ezt követően a Kreml teljes súlyával Berezovszkij ellen fordult, jellegét tekintve hasonló eszközökkel, mint amiket Guszinszkijjal szemben használtak, tehát korrupciós vádak, anyagi nyomás és személyes fenyegetés kombinációjával. Az oligarchát egy éven belül megfosztották vagyona nagyobb részétől, arra kényszerítve őt és grúz üzlettársát, Badri Patarkacisvilit, hogy jóval áron alul adják el az ORT-ben, az orosz köztelevízióban birtokolt részesedésüket. A közvetlen vevő a Kremlhez hű oligarcha, Roman Abramovics volt, ugyanaz, aki aztán szintén a hatalom megbízásából megvette Berezovszkijtól a Szibnyefty olajvállalatot is.

Maga Berezovszkij még 2000-ben elhagyta Oroszországot és Nagy-Britanniába emigrált, ahol politikai kampányba kezdett Putyin megdöntése érdekében. Ehhez kapcsolódóan tett még egy kísérletet oroszországi médiabefolyásának fenntartására egy kisebb csatorna, a TV-6 megvásárlásával, ahová átvette az NTV-től kirúgott munkatársak nagyobb részét. Ezt a vállalatot azonban az orosz igazságszolgáltatás 2002 januárjában önfelszámolásra kényszerítette.

Az orosz állam többször is megpróbálta elérni Berezovszkij kiadatását, a brit kormány azonban ezt visszautasította, sőt, az oligarcha 2003-ban politikai menedékjogot kapott. Putyin-ellenes szervezkedésének lényegében az vetett véget, hogy nagy-britanniai csoportjának egy tagját, az egykori hírszerző Alekszandr Litvinyenkót 2006-ban polóniummal megmérgezték az orosz államhoz több szálon kötődő tettesek. Berezovszkij megértette az üzenetet, és 2013-ban bekövetkezett öngyilkosságáig politikai értelemben már visszavonultan élt.

Az oligarchák alávetésének folyamatában azonban nem Guszinszkij és Berezovszkij kiszorítása, hanem a Jukosz-ügy jelentette az igazi fordulópontot. A Jukosz olajvállalat tulajdonosa, **Mihail Hodorkovszkij** kétezres évek elején Oroszország leggazdagabb emberének számított, 2004-ben a vagyonát 15-16 milliárd dollárra becsülték. Az oligarcha erősen kritikus volt Putyin politikájával szemben, elsősorban az erőszakos szervezetek túlzott befolyását vetve az elnök szemére, emellett aktívan támogatott Oroszország demokratizálásán dolgozó civil szervezeteket is. Hodorkovszkij ráadásul arra készült, hogy a Jukoszt – amely ekkor az orosz olajtermelés húsz százalékát adta! – egyesítse Berezovszkij Szibnyefty vállalatával, ami erős riválisa lehetett volna az állami Rosznyeftynek. Berezovszkij bukása után, 2003 júliusában letartóztatták először

Hodorkovszkij egyik bizalmasát, Platon Lebegyevet egy tíz évvel korábbi privatizációval kapcsolatban. Az akciót a rezsim valószínűleg figyelmeztetésnek szánta, de Hodorkovszkij nem hagyta el az országot. Így három hónappal később, októberben őt magát is őrizetbe vették: a rendőrség különleges erői a szó legszorosabb értelmében a magán-repülőgépéről rángatták le az oligarchát a novoszibirszki repülőtéren. Noha formálisan először csak mint tanút állították elő, néhány órával később már vesztegetéssel és adó-elkerüléssel vádolták. Egy hónappal később, novemberben Hodorkovszkij lemondott a Jukosz vállalatcsoport vezérigazgatói posztjáról.

Az őrizetbe vételre két hónappal a 2003. decemberi parlamenti és fél évvel a 2004 tavaszi elnökválasztás előtt került sor, az akció így rövid úton véget vetett Hodorkovszkij esetleges politikai ambícióinak. Az oligarchát végül 2005 májusában ítélték kilenc év börtönre, Platon Lebegyevvel együtt. Amikor közeledett az ítélet felének letöltése, ami után Hodorkovszkij elvben jogosult lett volna kegyelemre, 2007 februárjában új eljárásokat indítottak vele szemben, „biztosítva”, hogy sem a 2007. decemberi parlamenti, sem pedig a 2008 tavaszi elnökválasztáson ne indulhasson el. Az újabb per azzal végződött, hogy a börtönben töltendő időt meghosszabbították 2016 végéig. Az egykori oligarcha végül 2013 decemberében, nem sokkal a szocsi téli olimpia előtt elnöki kegyelemmel szabadult, azóta Svájcban él.

A Jukosz értéke Hodorkovszkij letartóztatásának hírére meredeken zuhanni kezdett, annál is inkább, mert a hatalom óriási bírsággal fenyegető adóhatósági vizsgálatot indított ellene. Hosszas jogi manőverek után a Jukosz vállalatcsoport olajtermelésének legnagyobb részét adó céget, a Juganszknyefteyegast államosították. Nem sokkal később a kulcsfontosságú vállalatot egy jól szervezett aukció keretében megvette a Rosznyefty, az állami olajvállalat. A Jukosz maradványai végül 2006-ban mentek csődbe, a vállalatot pedig egy évvel később számolták fel.

A Jukosz-ügy és Hodorkovszkij sorsa azért tekinthető vízválasztónak a putyini rendszer működése szempontjából, mert eltérően Guszinszkij és Berezovszkij ügyétől, a rezsim nem elégedett meg a vele szemben álló oligarcha megleckéztetésével és az országból való kiszorításával. Ehelyett őt is és közeli munkatársait is hosszú börtönbüntetésre ítélték, vagyonának legnagyobb részétől pedig erőszakkal megfosztották anélkül, hogy a Jukosz valós értékének legalább a töredékét megkaphatta volna egyfajta „fájdalomdíjként”, ahogy arra a másik két nagy oligarchának lehetősége volt. A Jukosz-ügy után már **nem maradt olyan oligarcha Oroszországban, aki megkockáztatta volna a Putyinnal való szembeszállást.**

Mindezek ellenére a putyini rendszer sosem törekedett a jelcini időszak oligarcháival való teljes leszámolásra. A cél mindössze az irányítás megszerzése volt. Kezdetől lehetőség volt ugyanis a behódolásra és a rendszerrel való együttműködésre is, ha az illetők nem táplálták politikai ambíciókat, vagy nem támogattak a rezsimmel szembenálló erőket. Ennek legékezebb példája az alumíniumipari nagyvállalkozó, Roman Abramovics esete, aki már Jelcinnek is bizalmasa volt, a 2000-es váltás után pedig problémamentesen alárendelte magát Putyinnak is. Az íratlan megállapodásnak része volt, hogy

Abramovics közreműködött Guszinszkij, Berezovszkij és mások vagyonának a Kreml javára történő megszerzésében, emellett demonstratívan hozzájárult saját vagyonából is Oroszország fejlesztéséhez: a távol-keleti Csukcsföld kormányzójaként 2000 és 2008 között Abramovics több mint egymilliárd (!) dollárt költött az elmaradott régió infrastruktúrájának fejlesztésére és az ottani életkörülmények javítására. Mindezért cserébe a rezsím lehetővé teszi számára, hogy Londonban élje az orosz újgazdagok kényelmes életét, miközben oroszországi érdekeltségei sincsenek veszélyben.

Akadnak olyan oligarchák is, akik felemelkedésüket egyértelműen Putyinnak köszönhetik, ilyen például az elnököt még a szentpétervári időszakból ismerő Arkagyij Rotenberg vagy Gennagyij Timcsenkó. Esetükben fel sem merül, hogy az elnökhöz bármilyen mértékben illojálisak lennének.

Az igazán nagy pénzekből való részesedéshez ugyanis elengedhetetlen a legfelsőbb vezetés, tehát Putyin legalább passzív jóváhagyása. Bár teljes mértékben megbízható források nincsenek, számos információ utal rá, hogy **az elnök maga is jelentős hasznot húz a rendszer egészének működéséből és működtetéséből**. Egy 2007-es interjúban az ismert orosz politikai kommentátor, Sztanyiszlav Belkovszkij mintegy 40 milliárd dollárra becsülte Putyin személyes vagyonát. Belkovszkij szerint az elnök különféle indirekt sémákon keresztül a Gazprom 4-5 százalékának tulajdonosa, birtokolja ezen kívül a korábban a MOL-részvények egy részét is megvásároló Szurgutnyeftyegaz 37 százalékát, valamint a Gunvor olajkereskedelmi vállalat 75 százalékát.²⁹ Putyin és a Gunvor kapcsolatára egy WikiLeaks távirat is utal,³⁰ de közvetlen bizonyíték nincs. Ha ezek az állítások igazak, az azt jelenti, hogy a Magyar Bálint-féle maffiaállami fogalomrendszer értelmében **az orosz elnök poligarchának tekinthető**.

Összességében elmondható, hogy a putyini rezsím körülményei között az oligarchák számára a túlélés fő tényezőjének egyértelműen a legfőbb poligarchához, tehát az elnökhöz való viszony tekinthető. Ilyen értelemben tehát a kétezres évek elejét „túlélő” oligarchák mára egyértelműen az elnök fogadott politikai családjának tekinthetőek. A hűtlenség vagy a Putyinnal való szembeszállás büntetése jobb esetben vagyonvesztés és az országból való távozás, rosszabb esetben börtön, ezzel szemben a lojalitás igen jól jövedelmez. Ilyen tekintetben tehát **az orosz és a magyar rendszer között jelentős hasonlóság** figyelhető meg.

Korrupció a putyini Oroszországban

Az oligarchák alávetése, illetve egy részük elűzése egyáltalán nem járt azzal, hogy Oroszország mentessé vált volna a korrupciótól. A Transparency International Korrupció Érzékelési Indexe szerint Oroszország továbbra is Európa egyik legkorruptabb állama: 2014-es adatok szerint a vizsgált 175 országból Oroszországot a maga 136. helyezésével az európai államok közül csak Ukrajna előzi meg a korrupció súlyossága szempontjából.

A Max Weber-i értelemben vett szakértői állami bürokrácia helyett a putyini rendszer adminisztratív működése a szívességek, kapcsolatok és különféle szokásjogok kibozogthatatlan hálózatára alapul, amelyet az orosz politikai köznyelv összefoglaló nevén csak rendszernek (*szisztyema*) nevez.³¹ Ebben a rendszerben megkerülhetetlen szerepük van a vesztegetési pénzeknek, a támogatások visszacsatornázásának (*otkat*), valamint a szívességek és viszontszívességek hálózatának.

A korrupció sokak szerint már nem is a rendszer mellékhatása, hanem maga a tulajdonképpeni célja. Chrystia Freeland 2000-ben megjelent könyvében³² hosszan érvel amellett, hogy az orosz állam és az üzleti élet korrupciója nem egyfajta nem kívánt mellékhatás vagy működési zavar, hanem valójában az egész rendszer célja. Freeland szerint a szándékosan ellentmondásos jogszabályi környezet és a teljesíthetetlen előírások szándékosan lettek úgy kialakítva, hogy mindenkit folyamatos törvénytértésre kényszerítsenek, fenntartva az illetők folyamatos sebezhetőségét az államhatalommal szemben. A felismerést jelentősen továbbfejlesztette és kiterjesztette Karen Dawisha, amellyel érvelve, hogy a Freeland által leírt szándékos káosz körülményei között csak azok gazdagodhattak meg, illetve tarthatták meg a korábban megszerzett vagyonukat, akik személyesen is kötődtek Putyinhoz, legalább passzívan támogatták őt, illetve hűséget fogadtak neki. Azokra, akik nem ezt az utat választották, mint Hodorkovszkij, Berezovszkij és mások példája mutatta, vagyonvesztés, de facto száműzetés, esetenként pedig börtön várt.

A fentiekből egyenesen következik az a gyakorlat is, hogy a hivatalnokok, tisztségviselők kiválasztásánál a szakmai szempontokat igen gyakran felülírja az illetőnek és támogatóinak a *szisztyemán* belül elfoglalt helye, valamint legális és illegális jövedelemtermelő képessége. Ebből adódóan pedig a korrupció olyan mértékben áthatja az élet minden területét, hogy gyakran a legalapvetőbb ügyeket sem lehet vesztegetés vagy más, informális szívességekérések nélkül elintézni. Ilyen értelemben tehát a korrupció, hasonlóan a jelicini időszakhoz, továbbra is rendszerszintű kényszer, sőt, a helyzet még romlott is. Sok esetben már azért is fizetni kell, hogy ne érje az állampolgárt külön hátrányos megkülönböztetés, amin túl a kívánt ügy elintézése még további vesztegetést igényel.

Borisz Berezovszkij, aki ugyan a fenti események miatt nem feltétlenül tekinthető objektív forrásnak, az azonban nem vitatható, hogy valódi „insight”-tal rendelkezik, egy Peter Pomerantsevnek adott interjújában úgy becsülte, hogy a kilencvenes években Oroszország egy tízes skálán 4-es szinten volt korrump, a kétezres évek végére azonban már tízből tíz pontot érne el.³³ Maga Pomerantsev, az ismert és elismert Oroszország-szakértő újságíró könyvében számos korrupciós séma működését leírja, amelyek közül legújabbként a „**hiperprojekteket**” említi. Hiperprojektnek nevezi azokat a hatalmas méretű, közgazdasági szempontból teljesen értelmetlen beruházásokat, amelyek egyetlen valódi célja az, hogy **minél több közpénzt szivattyúzhassanak ki belőlük a Kreml-hez közelállók**. Példaként a szocsi téli olimpiát említi, amely a maga ötvenmilliárd (!) dollár költségével ötször (!) annyiba került, mint korábban bármelyik téli olimpia, és harmincmilliárddal volt drágább a londoni nyári játékoknál is. További hiperprojektek

a Vlagyivosztkot Dél-Szahalinnal összekötő óriáshíd, illetve az Oroszországból Japánba vezető alagút (!) terve.³⁴

Egy másik, nagyléptékű közpénzkiszivattyúzási séma a 2007-ben létrehozott úgynevezett **állami korporációk** (*goszporporacii*). Ezek olyan, állami irányítás alatt álló holdingok, amelyek úgy kaphatnak állami forrásokat és úgy részesedhetnek állami megrendelésekből, hogy közben nem vonatkoznak rájuk az állami cégek működését – legalább elvben – szabályozó átláthatósági előírások. Ezeken a holdingokon keresztül lényegében bármiféle ellenőrzés nélkül folyhatnak közpénzek magánzsebekbe.³⁵

Mindezek pedig rendkívül súlyos károkat okoznak az orosz állam működésében, és esetenként konkrétan ellehetetlenítik még a kiemelten fontos állami célok megvalósítását is. A 2008-as grúziai háborút követően az orosz állam 2009 februárjáig összesen közel 55 millió dollárnyi segílyt folyósított a harcokban lerombolt Dél-Oszétia újjáépítésére, ám ebből alig tizenötmillió érkezett meg ténylegesen a szakadár területre, rendeltetésszerűen elkölteni pedig alig másfél milliót sikerült,³⁶ a többi ugyanis eltűnt az állami bürokrácia korrupciós bugyraiban.

Összegzés: maffiaállam-e Oroszország?

A Magyar Bálint-féle definíció értelmében a putyini Oroszország, bár sok szempontból erősen hasonlít a magyarországi rendszer működésére, két fő elem tekintetében mégis különbözik tőle. Magyar Bálint szerint a maffiaállam *„fő jellemzője a cselekedeteit mindenekelőtt meghatározó hatalmi–vagyonosodási logika, amely a politikai hatalomkoncentráció és a fogadott politikai család vagyoni gyarapodásának együttesét a központi politika rangjára emelt maffiakultúrával működtetett állami eszköztárral, erőszak-monopóliummal valósítja meg.”*³⁷ Noha a jelenlegi orosz politikai rendszer működésére egyértelműen jellemző a hatalmi-vagyonosodási logika primátusa és a belső politikai ellenzék alávetettsége, a fenti definícióhoz képest mégis megfigyelhető két fontos különbség. Az egyik a rendszer erőszak-monopóliumának nem teljes mivolta, a másik pedig az állami adminisztráció működésének inherens gyengeségeiből adódó, teljes kontrollra való képtelenség.

Az első különbség abból adódik, hogy **a putyini rendszer nem uralja az ország egész területét**, hiszen minden erőfeszítése ellenére sem volt képes megoldani az észak-kaukázusi iszlamista felkelés problémáját. Dagesztánban és Ingusföld egyes részein de facto már nem működik az állam, Csecsenföld teljhatalmú ura, Ramzan Kadirov pedig a Kremlllel szemben is jelentős zsarolási potenciállal rendelkezik. Egyáltalán nem teljes tehát a rendszer erőszak-monopóliuma, sőt, van egy, a rezsim által lényegében ellenőrizhetetlen, igen erős szereplő, aki ráadásul folyamatosan jelentős költségeket emészt fel.

A második különbség a Magyar Bálint-féle maffiaállami modellhez képest az, hogy a mindent átható korrupció alapjaiban gyengíti az orosz állam mint adminisztratív szervezet működési hatékonyságát. Ez a gyengeség pedig azzal jár, hogy **a legfőbb poligarcha sem tud mindent ellenőrizni**, egyszerűen azért, mert maga a rendszer alkalmatlan erre. Oroszországban a Szovjetunió felbomlása után sosem tudott létrejönni nyugati mintájú, a *rule of law* szellemében működő központi és regionális államigazgatás, a reformerek minden erre irányuló igyekezete ellenére sem. Paradox módon tehát éppen a rendszer adminisztratív gyengesége és korrump mivolta az, ami lehetetlenné teszi egy abszolút, sztálini jellegű diktatúra kiépítését. Putyin inkább egyfajta igazodási pontként szolgál a hierarchiában alatta elhelyezkedő poligarchák és oligarchák számára, nem pedig mindent és mindenkit felügyelni tudó és az alárendeltek lépéseit irányító legfelsőbb hatalomként.

Az orosz elnök tehát jóval kisebb mértékben képes az országban folyó közpénzáramlásokat teljesen az irányítása alá vonni, mint a Magyar Bálint-féle rendszerleírás szerinti magyar miniszterelnök. Mindezek alapján a putyini Oroszországot leginkább egyfajta befejezetlen és egyben – a rendszer egészének méretéből, valamint állandó adminisztratív és korrupciós működési zavariból adódóan – **befejezhetetlen maffiaállamnak** lehet tekinteni.

Jegyzetek

- 1 A szerző a Helsinkiben működő Finn Külügyi Intézet (The Finnish Institute of International Affairs) munkatársa. A fejezetben leírtak a saját személyes véleményét tükrözik, és nem tekinthetők semmilyen szervezet vagy állam hivatalos álláspontjának.
- 2 Magyar, Bálint, *A magyar maffiaállam anatómiája*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2015., illetve Magyar Bálint: *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2013.
- 3 A fejezetben szereplő orosz nevek a magyar helyesírás szabályai szerint kerülnek átírásra.
- 4 Sakwa, Richard: *Soviet Politics. An Introduction*. Routledge, London and New York, 1989. 89–90. o.
- 5 A némenklatúra felső szintjei számára külön, az átlagpolgár számára hozzáférhetetlen boltok üzemeltek, amelyek árukészlete sokkal bővebb volt, mint a közönséges szovjet áruházaké. Sőt, külön iskolák és lakónegyedek is épültek számukra, és számos egyéb kiváltságuk is volt, ami a szovjet átlagpolgárok széles körű gyűlöletét váltotta ki.
- 6 Derrick, Matthew: „Contested Autonomy: Tatarstan Under Putin (2000–2004)” in *USAK Yearbook of International Politics and Law 2010*, Vol. 3. International Strategic Research Organization, Ankara, 2010. 45–74. o. Elérhető: <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/yq5IH2roAPRT5yhbsTsT6fY24uV5f.pdf> Letöltés ideje: 2015. szeptember 28.

- 7 Érzékletesen írt a jelenségről a háborút sorkatonaként végigharcoló Arkagyij Babcsenko magyarul is megjelent könyvében, lásd Arkagyij Babcsenko: *Jelenetek egy háborúból*. Fordította: Bazsó Márton. Európa Kiadó, Budapest, 2008.
- 8 Lunev, Stanislav, *Through the Eyes of the Enemy. Russia's highest-ranking military defector reveals, why Russia is more dangerous than ever. With Ira Winkler*. Rengery Publishing Inc., Washington D.C., 1998. 158. o.
- 9 Magyar: *A magyar maffiaállam anatómiája*, 84. o.
- 10 Braguinsky, Serguey, „Postcommunist Oligarchs in Russia: Quantitative Analysis” in *Journal of Law and Economics*, vol. 52 (May 2009) 309–310. o.
Elérhető: http://www.andrew.cmu.edu/user/sbrag/JLE_Oligarchs.pdf
Letöltés ideje: 2015. szeptember 26.
- 11 *ibid.*
- 12 Hoffman, David: *The Oligarchs. Wealth and Power in the New Russia*. PublicAffairs Ltd, Oxford, 2002. 32. o.
- 13 *ibid.*, 151. o.
- 14 *ibid.*, 139–147. o.
- 15 *ibid.*, 456–476. o.
- 16 Rácz, András: „Háború két és fél fronton: Oroszország a terrorizmus elleni küzdelemben” in *Nemzet és Biztonság*, 2011. szeptember, 22–31.
Elérhető: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/racz_andras-haboru_ket_es_fel_fronton__oroszorszag_a_terrorizmus_elleni_kuzdelemben.pdf
Letöltés ideje: 2015. szeptember 26.
- 17 Lipman, Maria: „Ramzan Kadyrov: A Challenge to the Kremlin” in *ECFR Commentary*, 28 April 2015, Elérhető: http://www.ecfr.eu/article/commentary_ramzan_kadyrov_a_challenge_to_the_kremlin3013, letöltés ideje 2015. szeptember 26.
- 18 Dzutsev, Valery: „Russia Expert Warns North Caucasus Faces Economic Recession”, in *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 12, Issue 6. Elérhető: http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43388&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=048b79f6a83ce4ceabe254383b897926#.Vg5zi-yqqko Letöltés ideje: 2015. szeptember 28.
- 19 Šmid, Tomáš: „Economic resources of Kadyrov’s regime” in *Rexter*, 2014/02,
Elérhető: <http://www.rexter.cz/economic-recources-of-kadyrovs-regime/2014/12/08/>
Letöltés ideje: 2015. szeptember 28.
- 20 Ross, Cameron: „Reforming the Federation” in White, Stephen – Sakwa, Richard – Hale, Henry E. (eds.): *Developments in Russian Politics 7*. Palgrave-Macmillan, New York, 2010. 162. o.
- 21 *ibid.*, 170. o.
- 22 Sz. Bíró, Zoltán: „Választási csalásokkal korlátozott demokrácia” in *2000*, 2012/4.
Elérhető: <http://ketezer.hu/2012/04/sz-biro-zoltan-valasztasi-csalasokkal-korlatozott-demokracia/> Letöltés ideje: 2015. szeptember 27.
- 23 *ibid.*
- 24 *Indeksi*. Levada Centr. Elérhető: <http://www.levada.ru/indeksy>
Letöltés ideje: 2015. szeptember 30.
- 25 Winning, Alexander–Baczynska, Gabriella: „Russians stand in line to mourn coffin of slain Nemtsov” in *Reuters*, 3 March 2015. Elérhető: <http://www.reuters.com/article/2015/03/03/us-russia-nemtsov-idUSKBN0LZ0L120150303>
Letöltés ideje: 2015. október 1.
- 26 Hoffman: *The Oligarchs. Wealth and Power in the New Russia*, 475. o.
- 27 Dawisha, Karen: *Putin’s Kleptocracy: Who Owns Russia?* Simon & Schuster, New York, 2014.

-
- 28 Hoffman: *The Oligarchs. Wealth and Power in the New Russia*, 475–485. o.
- 29 Hanson, Philip: „Networks, Cronies and Business Plans” in Moshes, Arkady – Kononenko, Vadim (eds.): *Russia as a Network State. What Works in Russia When State Institutions Do Not?* Palgrave – Macmillan, New York, 2011. 117–118. o.
- 30 Harding, Luke: „WikiLeaks cables claim Vladimir Putin has secret wealth hidden abroad”, in *The Guardian*, 1 December 2010. Elérhető: <http://www.theguardian.com/world/2010/dec/01/wikileaks-cables-vladimir-putin-claims> Letöltés ideje: 2015. szeptember 29.
- 31 Ledeneva, Alena: „Can Medvedev Change *Sistema*? Informal Networks and Public Administration in Russia” in Moshes, Arkady – Kononenko, Vadim (eds.): *Russia as a Network State. What Works in Russia When State Institutions Do Not?* Palgrave – Macmillan, New York, 2011. 39–50. o.
- 32 Freeland, Chrystia: *Sale of the Century: Russia’s Wild Ride from Communism to Capitalism*. Crown Business, New York, 2000.
- 33 Pomerantsev, Peter: *Nothing is True and Everything is Possible. The Surreal Heart of the New Russia*. PublicAffairs, New York, 2014. 205. o.
- 34 *ibid*, 206. o.
- 35 Hanson: „Networks, Cronies and Business Plans,” 116. o.
- 36 *South Ossetia: The Burden of Recognition*, Europe Report No. 205, International Crisis Group, 7 June 2010. Elérhető: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/205%20South%20Ossetia%20-%20The%20Burden%20of%20Recognition.ashx> Letöltés ideje: 2015. szeptember 30.
- 37 Magyar: *A magyar maffiaállam anatómiája*, 15. o.

Montenegró, az egyemberes ország

A valóságban azért ennél az egynél egy kicsit többen laknak ebben a varázslatos, parányi nyugat-balkáni országban. Körülbelül annyian, mint Budapest öt legnépesebb kerületében (III., IV., XI., XIII., XIV.) együttesen. De talán nincs egyetlen másik ország, amelynek létrejötte és jelene ennyire egyetlen személytől függene. Ez a személy **Milo Djukanovics**, Milosevics jugoszláv, későbbi szerb elnök egykori kedvence, későbbi legádázabb ellenfele, aki – e fejezet írásakor éppen – miniszterelnök. A helyiek leginkább a „gazda” szóval illetik, ennek jelentése a magyar nyelvben használttól eltérően: főnök, tulaj, családfő, házigazda, földesúr.

Ki is Milo gazda?

1962-ben született Niksicsben középosztálybeli családban. Édesapja bíró, édesanyja ápolónő volt. 1979-ben, még gimnazistaként belépett a Jugoszláv Kommunista Szövetségébe (JKSZ). A helyi pártelítelhez tartózó édesapja hathatós támogatásával sebeli pártkarriert futott be. 1986-ra a Szocialista Ifjúsági Szövetség montenegrói és jugoszláv elnökségének tagja lett. 1988-ban a JKSZ legfiatalabb központi bizottsági tagjává választották. 1989-ben, utcai tüntetéseket követően a milosevicsi antibürokratikus forradalom részeseként Momir Bulatoviccsal és Szvetozár Mároviccsal együtt átvette a hatalmat a JKSZ montenegrói szervezetében, ami egyben az ország feletti ellenőrzést megszerzését is jelentette. Hamarosan a JKSZ montenegrói szervezetének titkárává választották.

1990 decemberében a JKSZ megnyerte az első többpárti választásokat, 1991 februárjában Djukanovicsot 29 évesen, Milosevics jóváhagyásával, miniszterelnöknek nevezték ki. Európa legfiatalabb miniszterelnökeként ez volt az első fizetett állása. Még ebben az évben a JKSZ helyi szervezete átalakult a Szocialisták Demokratikus Pártjává (DPS), és 1992-ben a szocialista Jugoszlávia felbomlása után ismét megnyerte a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság első montenegrói választását. Ezt a sikert azóta minden választáson megismételte.

A Djukanovics vezette kormány mindenben hűen szolgálta Milosevicset. Például 1991 ősztől–1992 tavaszán Montenegró fegyveresen is támogatta Milosevics erőfeszítéseit Horvátország Jugoszláviából történő kiválásának megakadályozásában, és ennek során a közeli repülőtér vámmentes boltjainak italkészleteiből erőt gyűjtött montenegrói

csapatok kirabolták a régió falvait, és jóvátételten károkat okoztak Dubrovnik középkori városmagjának ágyúzásával. A sok szörnyűség közül kiemelkedik még a boszniai háború során a Montenegróba menekült mohamedán bosnyák menekültek elleni hajtóvadászat. Az elfogott menekülteket a montenegrói hatóságok átadták szerb üldözőiknek, akik azokat többnyire kivégezték.

Noha a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság megalapításához vezető 1992-es népszavazás során Djukanovics volt a Montenegró függetlensége ellen kampányoló vezetője, 14 év múlva ő lesz a montenegrói függetlenség atyja. De ne szaladjunk az események elébe.

Először 1993-ban különbözött össze Milosevics és Djukanovics a Jugoszláviát sújtó hiperinfláció kezelésének módjáról. 1994-től kezdett Djukanovics nyilvánosan is eltávolodni Milosevicsétől. 1995-ben Milosevics felesége „prominens politikusként alkalmazott áruház csempésznék” nevezte Djukanovicsot. Az ok világos: állítólag Milosevics nagyobb részt követelt a Jugoszlávia elleni gazdasági embargó kijátszását célzó, Djukanovics által ellenőrzött csempészet bevételeiből. A Milosevics meggyengítésében érdekelt amerikai és európai vezetők ugyanakkor Djukanovicsban fogékony partnerre találtak, és jelezték, hogy egy esetleges konfliktus esetén Montenegrót nem hagynák magára. Megérett az idő a szakításra.

Érezve az idők szelét, az 1996-os szerbiai választásokat követő tüntetések során Djukanovics nyíltan a Milosevics leváltását követelő tiltakozók mellé állt. Milosevics ezt nem nézte tétlenül, de a többéves belharcban és később majdnem polgárháborúhoz vezető nyilvános konfliktusban végül Djukanovics és csoportja kiszorította a Milosevicshez hű erőket a DPS vezetéséből, és ellenőrzése alá vonta a belügyi apparátust, majd **folyamatosan leépítette a Szerbiával közös kormányzati funkciókat**. 1998-ban Djukanovicsot Montenegró elnökévé választották, ám az uralkodó párt elnökeként – ne felejtjük el, hogy Djukanovics továbbra is az egykori, bár megfiatalított kommunista nomenklatúrára támaszkodott – továbbra is ő maradt a fő döntéshozó. Djukanovics 1999 novemberében jelentette be, hogy Montenegró hivatalos fizetőeszköze a német márka lesz.

A Milosevics-uralom 2000-es összeomlásakor már csak a légi irányítás és a hadsereg volt közös. Djukanovics számára ekkortól kezdve már a független Montenegró megteremtése lett a cél annak ellenére, hogy ezt korábbi támogatói, az USA és az EU már nem helyeselték, hiszen egyrészt már nem állt érdekükben Szerbia meggyengítése, másrészt életképtelennek tartották a törpe Montenegró államot. Djukanovics 2002-ben még bejegyeztetett, hogy nemzetközi nyomásra a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság átalakuljon Szerbia és Montenegró Államszövetségévé, ám visszavéve a miniszterelnöki pozíciót már a teljes függetlenség megteremtésére koncentrált.

Djukanovics ambícióit némiképp fékezte, hogy ekkortájt kezdtek horvát és olasz újságok cikkezni szerepéről a **montenegrói cigarettacsempészet** irányításában, és egy olasz vizsgálóbíró eljárást is indított Djukanovics ellen. Úgy tűnik, ez csak megerősítette a függetlenség iránti elkötelezettségét, hiszen annak ellenére, hogy immáron a kicsi majdnem-ország korlátlan urává vált, teljes személyes biztonságát és a piac fölötti teljes

ellenőrzést csak a független Montenegró biztosíthatta. 2006-ban ez is bekövetkezett, egy népszavazást követően **Montenegró és Milo Djukanovics a maguk urai** lettek. Az irány az EU és a NATO lett.

Az államalapító cigarettacsempészet

A 2000-es évek közepén Bar kikötőjében még büszkén mutatták a helybeliek az ott horgonyzó gyorshajókat, amelyeket egykor a cigarettacsempészshez használtak. A nagyerejű dízelmotorokkal felszerelt tengeri luxus siklóhajókból kiserelték a teljes belső berendezést, hogy megnöveljék befogadóképességüket. Szemtanúk szerint naponta többször is éktelen hangos motorzúgás kíséretében porzottak el a naszádok Olaszország irányába.

Milo Djukanovics így beszélt erről az időszakról a *Spiegel*nek 2005. április 27-én:

Spiegel Online: Olaszországban hosszabb ideje két eljárás van folyamatban ön ellen cigarettacsempészet miatt. A bíróság döntése szerint önnek nincs mentelmi védettsége.

Djukanovics: A vádaskodást nem támasztja alá egyetlen ezreléknyi bizonyíték sem. Valószínűleg a montenegrói függetlenség élharcosaként próbálnak így kompromittálni. A cigarettatranzitra vonatkozó összes döntést nem egyetlen személy, hanem a kormány hozta. Ezzel Montenegró függetlenségét nem lehet megakadályozni. Sem Olaszországban, sem másutt nem lehet a mentelmi jogomról dönteni.

Spiegel Online: Tehát államilag jóváhagyott cigarettacsempészetéről van szó?

Djukanovics: Montenegró lehetővé tette a területén át történő cigarettatranzitot, amely a törvényeink szerint legális volt. A többi tranzitország ugyanígy tesz. Csak azon csodálkozom, hogy az olasz vizsgálók elutasították ajánlatunkat, hogy betekintsenek a dokumentumainkba. Ez az ügy azonnali lezárásához vezetne. Arra is felhívnom a figyelmet, hogy az EU Csalás Elleni Hivatala kétszer is ellenőrizte a montenegrói cigarettatranzitot, és mindkétszer igazolta, hogy az a montenegrói, illetve az egykori jugoszlávia jogszabályainak megfelelően zajlott.

A montenegrói parlamentben ezt mondta: „*A tranzitüzlet az akkori jugoszláv és montenegrói törvényeknek megfelelően zajlott. Minden, az állam által ezen tevékenységből begyűjteni tervezett bevételt számon tartottak és a montenegrói kincstárba befizettek.*”

Tehát volt cigarettatranzit, de teljesen szabályos volt, vettük a cigit és eladtuk a cigit. Hogy a végén fizetett-e vámot, adót, akinek eladtuk, az nem a mi dolgunk. Biztos huncut volt a vevő. Az olasz maffiaellenes ügyészség szerint ez nem teljesen így volt. Szerintük kétségtelen, hogy a sok éven keresztül folytatott „cigarettatranzit” állami eszközök igénybevételével zajlott, hiszen állami tulajdonú cég szállította és tárolta a külföldről érkező cigaretta, a titkosszolgálat biztosította a szállítmányokat, ám Montenegró vezetői, élükön Djukanoviccsal, jutalékot kaptak az üzletből. Az olasz üzlettársak nyilván minden gyanú felett álltak, és csak a gonosz véletlennek köszönhetően kerültek rács mögé cigarettacsempészet, pénzmosás és maffiatevékenység miatt.

A fellelhető dokumentumok ellentmondóak a tekintetben, hogy pontosan mikor kezdődött a cigarettacsempészet. Biztos, hogy a kilencvenes évek elején már aktívan zajlott, 1992 májusától 1995 novemberéig ugyanis Jugoszlávia ellen (amely ekkor már csak Szerbiából és Montenegróból állt) a boszniai harcok miatt kereskedelmi embargó volt érvényben. Ez, ha nem is tette lehetetlenné, de rendkívüli módon megdrágította a létfontosságú termékek, például az olaj importját, és a dinár elértékelenedéséhez vezetett. Mivel az embargó kiterjedt a pénzügyi tevékenységre is, **Jugoszláviának kemény valutára volt szüksége. A cigarettatranzit ezt a készpénzt biztosította**, és hát istenem, közben a pénzkötegek egy része nem az állami kasszába potyogott.

A csempészet össz-szövetségi jellegét mutatja, hogy Szerbiában 2007-ben vádat emeltek Milosevics fia és özvegye ellen cigarettacsempészet miatt. Úgy tűnik, Milosevicsné tudhatott valamit, amikor 2005-ben csempésznek nevezte Djukanoviccsot. Az olasz ügyészség szerint volt olyan év, amikor a cigarettacsempészet a montenegrói GDP 50 százalékát tette ki.

A cigarettatranzit amúgy nem volt veszélytelen foglalkozás, az ezzel foglalkozó tanulmányok, cikkek hosszan sorolják a gyilkosságok áldozataivá vált maffiózók és újságírók neveit.

Amíg a cigarettacsempészet a készpénzt termelte, az ezért vásárolt olaj és a többi nélkülözhetetlen termék is illegálisan került – jelentős részben a tengerparttal és kikötőkkel rendelkező Montenegrón keresztül – Jugoszláviába. Nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy elképzeljük, a politikának ehhez is köze lehetett.

Montenegró nem sokban különbözött a milosevicsi Szerbiától, a politika, a titkosszolgálatok, a szervezett bűnözés és az üzleti tevékenység szorosan összefonódtak az embargó ideje alatt. Elég, ha Zoran Gyinyics szerb miniszterelnök meggyilkolására gondolunk. De míg Szerbiában több kormányváltásra is sor került azóta, Montenegróban a helyzet változatlan.

A haladó hagyományok általában sokáig élnek, ezért nem meglepő, hogy az embargó megszüntetése után, az 1996-ban üzembe lépő első montenegrói mobiltelefon-társaság mérnökei meglepve tapasztalták, hogy az ország egyes körzeteiben, például a Montenegró és Albánia által közösen birtokolt Skadari-tó környékén a legnagyobb mobiltelefon-forgalom nem a szokásos nappali csúcsidejakban, hanem hajnali 2-3 körül alakult ki. Ennyien biztosan nem indultak romantikázni éjnek idején.

Talán még ide kívánczik, hogy amikor a Magyar Telekom 2005-ben megvásárolta a Telekom Crne Gore részvényeinek többségét a montenegrói államtól, a céget átvevő magyar menedzsment tagjai döbbenet tapasztalták, hogy a vállalati autók 90 százalékának csak Montenegróban használható ideiglenes forgalmi engedélye volt, magyarul, lopottak voltak. Welcome to Montenegro!

Az orvosi lovak

Telekom Crne Gore privatizációja

(Megjegyzés: a fejezet szerzője 2005 áprilisa és 2010 vége között a Telekom Crne Gore egyik vezetője volt.)

A Magyar Telekom (MT) 2005 tavaszán vásárolta meg a vezetékes és mobiltelefon, valamint internetszolgáltatást nyújtó Telekom Crne Gore (TCG)-csoport többségi részvényeit a montenegrói államtól.

Az MT és többségi tulajdonosa, a Deutsche Telekom (DT) részvényeit ekkor az amerikai tőzsdén jegyezték, ezért az USA külföldi korrupciós tevékenységet tiltó törvénye, a Foreign Corrupt Practices Act hatálya alá estek.

Az MT szerint:

„A Magyar Telekom 2005. évi pénzügyi jelentésének auditálása során a PricewaterhouseCoopers két olyan szerződést talált, amelyek természete és üzleti célja nem volt egyértelmű. 2006 februárjában a Társaság Audit Bizottsága megbízta a White & Case-t, mint független jogi tanácsadót, hogy belső vizsgálatot folytasson annak megállapítására, hogy a Társaság ezen vagy egyéb szerződések alapján végrehajtott-e olyan kifizetéseket, amelyek esetlegesen az USA jogszabályaiba (beleértve az Egyesült Államok Külföldön Kifejtett Korrupciós Gyakorlatokról szóló törvényét (FCPA) vagy a Társaság belső szabályozásaiba ütköznek. A belső vizsgálatnál kapcsolatban a Társaság Audit Bizottsága tájékoztatta az Egyesült Államok Igazságügyi Minisztériumát (DOJ), az Egyesült Államok Értékpapír- és Tőzsdefelügyeletét (SEC), valamint a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletét.

Az általa begyűjtött iratok és egyéb bizonyítékok alapján a White & Case előzetesen arra a következtetésre jutott, hogy okkal feltételezhető négy, 2005-ben kötött tanácsadói szerződés esetében, hogy azokat nem megfelelő céllal kötötték. Megállapították továbbá, hogy 2006-ban bizonyos munkavállalók a vizsgálat számára releváns bizonyítékokat semmisítették meg.”

A SEC szerint:

„2005-ben a korábbi vezetők tervet dolgoztak ki azért, hogy a Magyar Telekom és leányvállalatai korrump módon kormányzati tisztviselőket befolyásoljanak Montenegróban, a korábban állami tulajdonban levő TCG megszerzése érdekében. A terv megvalósítása érdekében a Magyar Telekom és leányvállalatai 7,35 millió eurót fizettek ki négy színlelt tanácsadói szerződés révén abban a tudatban, illetve meggyőződésben, illetve olyan körülmények között, amelyek egyértelművé tették, hogy a kifizetéseket montenegrói kormányhivatalnokoknak ajánlották fel, ígérték vagy fizették ki azért, hogy a TCG-nek a Magyar Telekom által kedvező feltételekkel történő megszerzését elősegítsék.”

Az egyik szerződés következtében, a SEC szerint egy vezető politikus jogász nővére 580 ezer eurót kapott anélkül, hogy ezért jogi szolgáltatásokat nyújtott volna.

Magyarországon nyomozás, Montenegróban parlamenti vizsgálat indult a korrupciós vádak miatt, ám ezek különösebb következmények nélkül fejeződtek be.

A Magyar Telekom és a Deutsche Telekom 2011-ben egyezsége kötött a DOJ-val és a SEC-kel a vizsgálat lezárásáról. Az egyezség részeként a két cég összesen 95,2 millió USD-t fizetett ki az amerikai hatóságoknak, anélkül hogy elismerték volna a korrupció megtörténtét. A három érintett MT-vezető ellen 2014 végén ejtették a montenegrói ügygel kapcsolatos vádakot, jelenleg polgári peres eljárás van folyamatban ellenük az USA-ban a macedóniai ügyek folyamányaként.

Milo Djukanovics elismerte, hogy a SEC által emlegetett vezető politikus jogász nővére feltehetően nem más, mint Ana Kolarevics, az ő nővére. Djukanovics és Ana Kolarevics is cáfolták, hogy a jogi iroda megvesztegetésként kapta volna a pénzt. Szerintük azért megfelelő ellenszolgáltatást nyújtottak.

Összefoglalva tehát: annyi biztos, hogy 7,35 millió euró „kifizetődött” valakiknek valamiért, plusz 95,2 millió dollár az amerikai államnak. Ehhez még hozzá lehet adni a belső vizsgálat szintén többmillió dolláros költségét.

Zavala

Tengerparti ingatlanfejlesztés

A Zavala-félsziget a montenegrói Budva közelében fekvő, a tengerbe nyúló, érintetlen földnyelv volt egykor...

...ma használhatatlan betonrengeteg

A legkövetkezetesebb montenegrói korrupcióellenes szervezet, amelyik egyben a Transparency International montenegrói partnerszervezete, a MANS, részletes esettanulmányban dokumentálta, hogy miként történhetett mindez.

2004–2005-től a montenegrói tengerparton komoly ingatlanfelvásárlási láz alakult ki. Az ingatlanok ára napról napra emelkedett, a **főként orosz befektetők készpénzzel teli kofferekből igyekeztek mindent megvenni**, amit csak lehetett. Ez jelentős és teljesen ellenőrizetlen, illetve korrupción alapuló beruházási boomot is eredményezett.

A „Zavala-projekt” mondhatni, a szokásos módon indult 2007 júniusában, amikor is Szergej Polonszjij orosz milliárdos Mirax nevű vállalata 25 millió euróért megvette a Zavala-félsziget felét a Moninvest nevű cégtől. A rendezési terv szerint korábban a Zavala „zöldterület” besorolással rendelkezett, arra tehát építeni nem lehetett. Az új területi rendezési tervet áprilisban bocsájtották nyilvános vitára, a tervben a Zavala az eredeti állapotnak megfelelően, zöldterületként szerepelt. A vitához 89 észrevétel érkezett, amiből egyetlenegy sem vonatkozott a Zavalára. Csodák csodájára a városi közgyűlésnek készült összefoglalóban a félsziget már „magas kategóriájú turistalétesíteny építésére kijelölt terület” besorolást kapott.

A Mirax és a Moninvest 2007 októberében alapította meg Zavala Invest nevű közös vállalatukat. 2007 novemberében Budva polgármestere jóváhagyta a „Zavala turista-komplexum” építkezésének megkezdésére nem jogosító, csupán a beépítés feltételeit rögzítő elvi építési engedély kiadásának előkészítését. Az erdőirtás és az építkezés ennek ellenére azonnal megindult.

2007 decemberében a Moninvest tulajdonosai és vezetői közé belépett az uralkodó DPS második embere, a Budvában élő Szvetozár Márovics, aki a montenegrói tengerpart szürke eminenciásaként ismert. Nem tudni, hogy mekkora lett a tulajdoni hányada, illetve, hogy azt mennyiért szerezte. 2008 elején az erősödő nyilvános tiltakozás következtében hivatalos vizsgálat indult, amely megállapította, hogy valóban nincs építési engedély a beruházásra, ezért az építési területet lezárták. Márciusban azonban az építők eltávolították a plombákat és folytatták az építkezést, amiért 220 eurós büntetést szabtak ki rájuk. Szintén 2008 márciusában, az ekkor kormányzati funkcióval nem rendelkező Szvetozár Márovics, a Mirax weboldala szerint a montenegrói kormány képviselőjeként stratégiai partnermegállapodást írt alá a Mirax-csoporttal Montenegró turisztikai kínálatának bővítésére a cannes-i nemzetközi ingatlanberuházási vásáron. Amikor a MANS kérte a kormánytól, hogy hozza nyilvánosságra a megállapodást, a kormány azt állította, hogy ilyen nem létezik, és a Mirax is közölte, hogy adminisztrációs okokból hibás adatok kerültek a weboldalára.

2008 áprilisában a MANS büntetőfeljelentést tett Szvetozár Márovics és öccse, Budva városának beruházási titkára, Dragan Márovics, valamint a Mirax montenegrói képviselője ellen. Az építkezés ennek ellenére folytatódott.

2008 áprilisában a MANS nyomására a parlament módosította a büntető törvénykönyvet, és börtönnel sújtható bűncselekménnyé nyilvánította az engedély nélküli épít-

kezést. Ez azonban nem vonatkozhatott Márovicsra a visszamenőleges hatályú jogszabályalkotás tilalma miatt.

2008 májusában Márovics – állítólag 1 millió euró fejében – kiszállt a Moninvestből. Ám előtte a Zavala Invest tender nélkül megállapodott Budva önkormányzatával egy tengervíz-sótalanító üzem felépítéséről. A munkát 30 százalékkal olcsóbban elvégeztették egy alvállalkozóval, és a teljes összeget betudták a városnak járó adóhátrálékba.

A Mirax közben egyedüli ajánlattevőként megnyerte a szintén Márovics-érdekeltség Budva Holding tenderét exkluzív turistaprojektek építésére, majd egy akvapark megépítéséről állapodott meg Budva önkormányzatával. Az akvapark sohasem épült meg, ám tervezett helyén egy építési és működési engedély nélküli diszkó nyílt Márovics fiának és néhány ismert drogcsempész érdekeltségében.

Ahhoz, hogy a Zavala-projekt építési engedélyt kaphasson, az elvi építési engedélyt kellett először jóváhagynia Branimir Gvozdenovics gazdasági fejlesztési miniszternek. Ez 2008 júliusában történt meg. A hónap végén Budva önkormányzata is rányomta a pecsétet az elvi építési engedélyre, amelyet 2008 decemberében adott ki a miniszter.

2009 elején azonban a Mirax csődbe ment a 2008-as válság következtében. Szvetozár Márovicsot 2009 júniusában miniszterelnök-helyettessé nevezték ki.

Testvérét és Budva polgármesterét 2010 decemberében jelentős sajtófelhajtás közepette letartóztatták hivatali hatalommal való visszaélés vádjával. Az orosz partnert csak tanúként hallgatták meg, az idősebb Márovicsot még tanúként sem idézték be.

A büntetőperben 2012-ben elítélték a vádlottakat, ám másodfokon visszaküldték elsőfokra a pert. Végül 2015 júniusában többek között a polgármestert és az ifjabb Márovicsot 5, illetve 4 év börtönbüntetésre ítélték a sótalanító építése során Budva városának okozott kb 820 ezer eurós kár miatt. Szvetozár Márovicsot a DPS kongresszusa 2015 júniusában egy újonnan létrehozott tanácsadó testület, a Politikai Tanács vezetőjévé választotta.

2012-ben a budvai polgármester utódját is letartóztatták korrupció vádjával, egy, a Prva Bankával összefüggő eset miatt. Erről a bankról külön szólnunk.

Prva Banka

Miután 2006 szeptemberében az OTP megvásárolta az állami vállalatok számláival ki-staflírozott Montenegrói Kereskedelmi Bankot (CKB), már csak egyetlen jelentős eladó banki részvénytársaság maradt Montenegróban, a Niksicska Bank 30 százaléka, amely az állam és néhány állami alap tulajdonában volt. A CKB előtt az akkor legnagyobb Montenegro Bankát a szlovén Ljubljanska Banka vette meg még 2004-ben. Az állami vállalatok számlái ezt követően vándoroltak át a magánkézben, illetve külföldi intézmények tulajdonában lévő CKB-ba, amely ezzel átvette a piacvezető szerepet. 2005 elején Aco Djukanovics, a miniszterelnök öccse több mint 1,7 millió dollárért vásárolt CKB-részvényt, darabját 636 dolláros áron. Alig több mint egy év múlva az OTP 3767 dolláros

ajánlatot tett a kisérvényesek kivásárlására. Aco Djukanovics 8,4 millió dollárt keresett másfél év alatt. Micsoda megézés!

A Privatizációs Tanács, melynek elnöke Milo Djukanovics volt, ahhoz a feltételhez kötötte a Niksicska Bank 30 százalékos pakettjének eladását, hogy azt a tőzsdén keresztül kell értékesíteni, egyetlen vásárlónak, minimum 3 millió dolláros áron. Csak egy ajánlat érkezett, az öccse tulajdonában levő Monte Nova cégtől, amelyik a Privatizációs Tanács által megállapított feltételeknek megfelelően, a részvényekért felerészben készpénzben, felerész pedig névértéken beszámított, ám a piacon ennek töredékéért forgalmazott befektetési jegyekkel fizetett. Így szült bankot a CKB-s nyereség egy része.

A bank ezután Prva Bankára (Első Bank) változtatta a nevét, és az elkövetkező két évben sorozatos tőkeemeléseket hajtott végre. Milo Djukanovics Capital Invest nevű vállalata a tőkeemelések során közel 7 százaléknyi tulajdonrészt szerzett úgy, hogy a részvényekért a tőzsdei árnál lényegesen alacsonyabb árat fizetett. Ana Kolarevics, a harmadik Djukanovics testvér fél százaléknyi részvényt vásárolt hasonló kondíciókkal. A Djukanovics család tulajdoni hányada ezzel 50 százalék fölé emelkedett a bankban.

Ezzel párhuzamosan megindult az állami pénzek áramlása a bankba. Míg 2006-ban 23 millió dollárnyi közpénzt (kormányzati intézmények, önkormányzatok, állami vállalatok) tartottak a Prva Bankában, ez szám 2007 végére 127 millió dollárra növekedett. A teljes betéti állomány 104 millió dollárról 597 millióra nőtt egyetlen év alatt. A Prva Banka az ország második legjelentősebb bankjává nőtt.

Ekkor azonban beütött a krach.

A Nemzeti Bank 2007 végén kezdett szagot fogni, hogy valami nincs rendben a bank hitelezési gyakorlatával. Azt látták, hogy sok a nagyoösszegű, sokszor fedezet nélküli és hosszú türelmi idejű, tipikusan ingatlanfejlesztésre felvett hitel. Ezek közül is kiemelkedik a Milo Djukanovics barátjának, Sztanko Szuboticsnak (Cane) nyújtott 33 millió dolláros kölcsön, a budvai öbölben fekvő páratlan szépségű Sv. Nikola sziget megvásárlására. A Prva Banka egy fillért sem látott viszont a hitelből, és azóta is igyekszik megszabadulni a szigettől.

Sztanko Szubotics a volt Jugoszlávia egyik leggazdagabb üzletembere. Szállodája, a Szveti Sztefanban levő Villa Montenegro, amelynek szolgáltatásait gyakran vette igénybe maga Milo Djukanovics is, minden évben elnyerte az ország legjobb szállodája címet. Szuboticsot több ízben sikertelenül igyekeztek cigarettacsepészetért elítélni Szerbiában. De nem csak Szubotics volt a Prva Banka ügyfele, hanem az 5,7 tonna kokain csempészéséért a minap 20 évre ítélt Darko Sarics is. Sarics offshore vállalatai jelentős összegeket mostak tisztára a Prván keresztül. Hiteleket is vettek fel, ám pont, amikor a banknak nagy szüksége volt rá, jelentős összegeket helyeztek el, rendkívül alacsony kamatra, ezzel is segítve a bankot. A Prva Banka egyetlenegyszer sem jelentette a gyanús pénzmozgásokat a Pénzmosás Elleni Hatóságnak.

2008-ra a helyzet akuttá vált. Nyáron már az ügyfelek sokasága emelt panaszt, hogy átutalásaikat a Prva Banka nem vagy csak jelentős késéssel teljesíti. A betétesek elkezdtek kivonni a betéteiket, a bank ATM-jei kiürültek. Amikor 2008 szeptemberében

a bank 7,5 millió dollárt fizetett ki egy tengerparti Madonna koncert finanszírozására, 200 nem teljesített átutalás állt sorban, 14 millió dollár értékben. (Talán érdemes megjegyezni, hogy Aco Djukanovics koncertszervezéssel foglalkozott, mielőtt bankárkodásra adta volna a fejét.) A Prva Banka amúgy is elég lazán kezelte a banki jogszabályokat, így például nem auditálta a 2008-as pénzügyi jelentését, a fizetőképességi mutatója rendszeresen alacsonyabb volt a megkövetelt 10 százaléknál, előfordult, hogy 4,3 százalékra csökkent, a Nemzeti Bankot nem vagy késve tájékoztatták tranzakciókról stb. 2008 szeptemberéig, a Lehman Brothers csődjéig, a bank 5,8 millió dollár nyereséget mutatott ki, ami december végére 35 millió dolláros veszteséggé változott. 2008 novemberében a Nemzeti Bank a hitelezés befagyasztására szólította fel a bankot. A Nemzeti Bank elnöke Ljubovics Krgovics félre nem érthető üzenetet kapott a Prva vezetőitől, hogy vagy feloldja a tilalmat, vagy búcsút mondhat az állásának. Nem oldotta fel a tilalmat, és két év múlva repült. Amilyen lezseren kezelték Aco Djukanovicsék a bankra vonatkozó törvényi előírásokat, annyira unortodox módon igyekeztek rábeszélni adósaikat, hogy fizessék ki tartozásaikat, amikor a bank bajba került. Podgoricában tudni vélték, hogy Aco Djukanovics több, amúgy akár még a bátyja barátai közé tartozó ismert üzletembert is az autója csomagtartójában kocsikáztatott meg, hogy a visszafizetési felszólításnak nyomatékokot adjon.

November 26-án a Prva Banka 44 millió eurónyi azonnali segélyért fordult a kormányhoz az egy hónappal korábban sürgősséggel elfogadott bankmentő törvényre hivatkozva. A pénzt december elején megkapták, ám a likviditási hitelszerződés feltételeit sorozatosan megsértették. A Prva Banka csak úgy tudta visszafizetni a hitel részleteit, hogy a pénzügyminisztérium, élén Igor Luksiccsal (aki később két évig a miniszterelnöki funkciót is betöltötte, jelenleg az EU-csatlakozási tárgyalásokat vezető külügyminiszter), a banknál vezetett állami vállalatok számlájára utalt jelentős összegeket, amit a bank azonnal visszautalt a kincstárnak, tehát valójában a bank nem fizette vissza a hitelt, csak a tartozás a kincstár számlájáról állami cégek számlájára vándorolt át. 2009 márciusában a Nemzeti Bank szerint a Prva Bankának több mint 110 millió euróra lett volna szüksége, hogy a likviditása helyreálljon és így fennmaradhasson. Végül az mentette meg az összeomlástól, hogy az Elektromos Művek (a Prva Banka egyik tulajdonosa) privatizációjából származó majdnem 200 millió eurós bevétel jelentős részét szeptember 23-án a banknál vezetett számlán helyezték el. Ezzel sikerült elkerülni, hogy az állam átvegye a bankot, és lenullázza a Djukanovics család befektetését. Talán érdekes adalék, és mutatja a kétségbeesés mértékét, hogy ebben az időszakban a pénzügyminiszter a Magyar Telekom többségi tulajdonában levő Telekom Crne Gorét is megkereste informálisan, hogy a cég nem tudna-e hitel adni a montenegrói államnak. A nemleges válasznak nem lett negatív következménye.

A kormány az IMF-hez és a Világbankhoz fordult hitelért, ám azok többek között a Prva Banka rendbetételéhez, annak a Nemzeti Bank által történő átvételéhez kötötték a hitlenyújtást. Emiatt a tárgyalások több mint két évig zajlottak, ami alatt a kormány kereskedelmi bankoktól vett fel hiteleket, jóval kedvezőtlenebb feltételekkel. Ebben

az időszakban megduplázódott Montenegró államadósága, a Prva Bankában az állami betétek aránya pedig elérte az 50 százalékot. A Világbank végül 2011 júniusában kötött 59,1 millió eurós hitelmegállapodást Montenegróval.

2010 októberében a parlament a Nemzeti Bankról szól törvény módosításával megszüntette a Nemzeti Bank addigi elnökének megbízását, és ezzel tulajdonképpen leváltotta a központi bankot megteremtő és annak funkcióit komolyan vevő Ljubisa Krgovicsot a bank éléről anélkül, hogy ezt meg kellett volna indokolnia. Helyére a Prva Banka korábbi elnökét, Radoje Zugicsot választották meg elnöknek, akit azután 2012 decemberében pénzügyminiszterré neveztek ki.

A MANS 2012 júliusában büntetőfeljelentést tett Milo Djukanovics, Igor Luksics és Radoje Zugics, valamint a Prva Banka ellen. A feljelentés következmények nélkül maradt.

A Prva Banka jelenlegi főbb részvényesei (a Capital Invest DOO Milo Djukanovics tulajdona, Ana Kolárevics tulajdonrészre feltehetően nem elegendő ahhoz, hogy az első 10 részvényes között szerepeljen)

Issuer:	PRVA BANKA CG AD PODGORICA – osnovana 1901.
Symbol:	NKBA
The total number of shares:	433.638
Common shares	410.188
Preferred shares	23.471

No.	Shareholder	Address	Number of shares	%
1	BUKANOVIĆ ACO	PARTIZANSKI PUT 10	NIKSIC	170.073 39,22%
2	ELEKTROPRIVREDA CRNE GORE AD	VUKA KARADŽIĆA 2	NIKSIC	104.506 24,10%
3	CAPITAL INVEST DOO PODGORICA	19 DECEMBRA	PODGORICA	10.456 2,41%
4	LOVČEN OSIGURANJE AD PODGORICA	SLOBODE 13A	PODGORICA	9.506 2,19%
5	P & G AGENCY PODGORICA	MITRA, BAKIĆA, 128	PODGORICA	8.211 1,88%
6	IVANOVIĆ MIODRAG	MOŠE PIJADE 41	PODGORICA	7.041 1,62%
7	DOO BURTO TIVAT	KUKULJINA BE	TIVAT	6.896 1,59%
8	PA – ZBIRNI KASTODI RAČUN	BIUL SVETOG PETRA CETINJSKOG 141	PODGORICA	6.878 1,59%
9	MONTE ADRIA BROKER-DILER AD PODGORICA	SLOBODE 78	PODGORICA	6.093 1,40%
10	STADION AD PODGORICA	PUT RADOJIRA IVANOVIĆA BE	PODGORICA	5.794 1,34%

*EPCG owns 81.035 common shares and 23.471 preferred shares.

Összefoglalás

Miközben Montenegró az Európai Unió hivatalos tagjelöltjévé és a NATO-tagság várományosává lépett elő, a felsorolt példákból is látszik, hogy **az ország nem éppen az átláthatóság és tiszta kormányzás fellelvára.**

Ennek ellenére a Transparency International Korruptió Érzékelési Indexében Montenegró 2014-ben 42 pontot szerzett, ami csak egyetlen ponttal kevesebb, mint amit az EU sereghajtói (Olaszország, Románia, Görögország és Bulgária) értek. Az Unión kívüli kelet-európai országokat tekintve Montenegró az igen előkelő harmadik helyen szerepel, megelőzve többek között, Szerbiát és Albániát.

Ennyire korrupt lenne a többi ország is, vagy Montenegró speciális eset? Azt gondoljuk, hogy mindkettő.

Az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériumának 2014-es emberi jogi jelentése szerint:

„A korruptió az ország legégetőbb emberi jogi problémái közé tartozik. Elterjedt az egészségügyben, oktatásban és a kormányzat számos ágában, többek között a bűnüldözésben. Ez büntetés alóli mentesítésben, politikai alapú kedvezmények nyújtásában, nepotizmusban és a politikai és társadalmi ellenzék szelektív zaklatásában nyilvánult meg. Az országot a kormányzaton kívüli intézmények helyzetének romlása is jellemezte, beleértve a sajtót és civil szervezeteket. Újságírók zaklatására is sor került, valamint kudarcba fulladt számos, a múltban történt, újságírók elleni erőszakos cselekedet, illetve fenyegetés feltárása. Előfordult, hogy NGO-vezetőket a kormányzat által ellenőrzött sajtón keresztül értek kormányzati és félhivatalos támadások.”

Az európai uniós tagság követelményeinek való megfelelés kényszere miatt az utóbbi időben számos EU-kompatibilis törvényt hoztak, és fognak meghozni a korruptió visszaszorítása és az átláthatóság javítása érdekében. Kérdés azonban, hogy a valóságban ezek a jogszabályok miként fognak érvényesülni.

A szocializmus idejében mindenki megtanulta, hogy azt mondja, amit elvárnak tőle, és aztán csinálja azt, amit éppen lehet. Ez nincs másként az EU-kompatibilis jogszabályok idejében sem. A jogszabályok többé-kevésbé rendben vannak vagy lesznek, de **a jogalkalmazás már más lapra tartozik.**

Montenegró kialakulásának története ugyanis egyesíti a klánokon alapuló hegyi törzsek hagyományát a szocialista double talkkal, a hiperinfláció következtében kialakult egzisztenciális kiszolgáltatottságot a csempészmaffiával és az erőszakos szervezetek pártellenőrzésével. Ennek következtében létrejött egy olyan, **jórészt korábbi KISZ-vezetőkből és maffiózókból verbuválódott elit**, amely szinte korlátlan hatalommal rendelkezik. Hatalmának gazdasági alapját a csempészet során megszerzett és azóta

a privatizáció, korrupció, valamint többnyire ingatlanspekuláció révén megsokszorozott vagyont alkotja.

Mindez persze nem ment simán. Az idők során számos, vélhetően profi bérgyilkosok által elkövetett leszámolás maradt felderítetlen. Az áldozatok újságírók vagy a dolgukat túl komolyan vevő bűnüldözők, illetve nyilvánvalóan a csempészethez köthető személyek voltak.

Montenegróban a politikai elit maga is aktív részese volt a **kormányzati erőforrásokra támaszkodó maffiaszerű tevékenységnek**, a szó eredeti olasz jelentésében, illetve némelyikük vélhetően ma is részese hasonló cselekményeknek. Ebben Montenegró különbözik Magyarországtól, ahol a poligarcha vélhetően nem szennyezi be a kezét csempészettel és pénzmosással.

Montenegró nagyon kis ország, ahol valóban mindenki ismer mindenkit, illetve az emberek három-négy kérdéssel azonosítani tudják egymás társadalmi, családi hovatartozását. A polgár mint öntudatos, saját magát definiáló egyén ebben a környezetben nem igazán létezik, illetve érvényesül. A családi és klánmúlt, valamint az erre épülő lekötelezettségi háló mindenki életében meghatározó módon van jelen. Állás, üzleti lehetőség, építési és egyéb engedélyek, orvosi ellátás, kedvező bírósági ítélet mind ebben a hálóban léteznek vagy nem léteznek. És ez igaz egy rendőrre, vállalkozóra, tanárra, de egy bíróra is.

Az ügyészség, a bíróság és a kormányzat személyi összefonódásának szép példája, hogy a köztársasági elnök felesége a legfelsőbb bíróság bírójának, míg fivére jólmenő ügyvéd, aki egy időben az ügyvédi kamara elnöke volt. Az is előfordult, hogy a szervezett bűnözést vizsgáló különleges ügyész az igazságügy-miniszter sógora és egyben a legfőbb ügyész házassági tanúja volt, ami a Nyugat-Balkánon szoros, testvér szintű családi köteléknek számít. Az említett legfőbb ügyész, Vesna Medenica 2007. decembere óta a Legfelsőbb Bíróság elnöke.

Az is jól mutatja a hagyományok és a család jelentőségét, hogy egészen a közelmúltig ifjú párok házasság előtti együttélése elképzelhetetlen volt, ma is csak Podgoricában, a kétszáz ezres „metropolisban” fordul elő, annak ellenére, hogy a pravoszláv egyház nem játszik komoly szerepet az emberek mindennapjaiban. A másság iránti tolerancia is a nullához közelít.

Vannak persze olyanok, akik kilógnak a sorból. Ilyen például a Nemzeti Bank volt elnöke Ljubisa Krgovics, aki ugyan nem nagyon hangosan, de megpróbálta a montenegrói bankrendszert megvédeni a Prva Banka okozta pusztítástól. A másik példa Vanja Csalovics, a MANS vezetője, aki a nyilvánosságot felhasználva a személyét és csapatát érő sokszor durva, személyeskedő támadások ellenére évtizedek óta küzd a korrupció és nepotizmus ellen. Minden tiszteletet megérdemelnek.

Felhasznált irodalom, hivatkozások

- https://en.wikipedia.org/wiki/Milo_%C4%90ukanovi%C4%87
 Kenneth Morrison, Montenegro, A Modern History, I.B. Tauris, 2009
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6742549.stm>
<http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&articleid=13768>
<http://www.publicintegrity.org/2009/06/02/2854/montenegro-connection>
<http://emperors-clothes.com/analysis/strange.htm>
https://www.wikileaks.org/plusd/cables/03ROME3381_a.html
<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/105820/Cane-i-Milo-uklonili-sve-protivnike>
http://flarenetwork.org/learn/europe/article/serbia_fifty_mafia_organizations_sentenced.htm
https://www.opendemocracy.net/democracy-yugoslavia/article_1042.jsp
http://www.telekom.hu/rolunk/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2009/december_03
<https://www.sec.gov/news/press/2011/2011-279.htm>
<https://www.sec.gov/litigation/complaints/2011/comp22213-ex.pdf>
http://www.telekom.hu/rolunk/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2011/marcius_21
<http://www.fcpablog.com/blog/2014/3/11/sec-drops-some-charges-against-former-magyar-telekom-execs.html>
http://www.telekom.hu/rolunk/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2011/december_29
<https://www.occrp.org/en/daily/1392-former-montenegrin-prime-minister-denies-corruption-accusations>
<http://anadjukanovic.com/index.php?lang=en>
<http://www.balkaneu.com/information-telekom-case/>
<http://www.balkaninsight.com/en/article/us-urges-montenegro-to-probe-corruption-in-telekom-sale>
<https://www.reportingproject.net/firstbank/en/documents/finish/13-zavala-cape-corruption/83-zavala-13>
<https://www.occrp.org/en/investigations/3739-montenegrin-official-wife-stashed-millions-in-switzerland>
<http://dukley.com/en/>
<https://www.reportingproject.net/firstbank/en/bailout-protecting-the-first-family-s-investment>
<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper>
<http://www.icij.org/project/tobacco-underground/djukanovics-montenegro-family-business>
<http://www.reuters.com/article/2011/04/19/us-montenegro-idUSTRE73I27420110419>
<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper>
<http://www.cmi.no/publications/file/2733-corruption-in-montenegro-2007.pdf>

Jarábik Balázs

Belarusz és Ukrajna: kormányzás vagy demokrácia

Nagy fába vágna a fejszéjét, aki Magyar Bálint maffiaállam-koncepciója alapján szeretné elemezni keleti szomszédaink posztkommunista transzformációját. Ám Magyar könyve, *A magyar polip*, mégér egy misét: terminológiája az egyre dogmatikusabb-sematikusabb politológiai, illetve polit-technológiai leírások és megközelítések felfrissítése.

Magyar leírásával – amely szerint sem Belarusz, sem pedig Ukrajna nem sorolható a maffiaállamok közé – természetesen nem kötelező egyetérteni. De érdemes és érdekes kísérlet lehet ennek a terminológiának a segítségével górcső alá venni kelet-európai posztkommunista (posztszovjet) országokat.

Belarusz: a kormány szent, az államfő bátyka

Bár a két ország együttes cselekvése – Oroszországgal együtt – adta meg a kegyelem-dőfést a Szovjetunióknak, a rendszerváltás mind Belaruszban, mind Ukrajnában más-ként ment végbe. A nyugat-belaruszi belavezsai erdőben aláírt megállapodás Belarusz, Oroszország és Ukrajna között 1991 decemberében a Szovjetunió formális megszűnését jelentette. Sztanyiszlav Suskevics házelnök támogatása Aljakszandr Lukasenkával szemben rendkívül alacsonynak bizonyult az 1994-es első elnökválasztáskor. A volt szovjet államokra annyira jellemző politikai polarizáció megnyilvánulásaként ma Suskevics állami nyugdíja alig egy amerikai dollárnak felel meg.

A fiatal Lukasenka a teljes akkori intézményrendszer ellen, állami és magán médiaszéllal szemben nyert szabad választásokat a korrupció féken tartása és a szovjet restauráció – egy szinte teljesen egészében centralizált és az állam által minden más szektor ellenőrzött (később pedig megtúrt) rendszer – ígéretével. A második fordulóban elsőprő, nyolcvanszázalékos támogatást szerzett. Tulajdonképpen ez volt az első választási „forradalom” a régióban. Ám nem liberális–demokrata-fordulat vette kezdetét ekkor, hanem egy tradicionalista,¹ amivel Belarusz ma már akár korszakalkotó is lehet. Lukasenka beváltotta az ígéretét: Belaruszt egy neoszovjet autokratikus állammá tette,

ahol az állam mint a legfontosabb intézmény, illetve ő mint államfő a társadalom szent teheneként (mindenki „apjaként”) szerepel. De ami a lényeg: az állam továbbra is azt a szolgáltatást nyújtja, amely a belarusz polgárok többségének nagyjából megfelel.

Pedig a rendszerváltás utáni elit nem kezdett nagyszabású privatizációba, sem nagyobb léptékű gazdasági reformokba, inkább azok halogatása volt a jellemző. Mégis az 1991 és 1994 közötti időkre mint káoszra emlékeznek, mert az orosz gazdaság összeomlása magával rántotta Belaruszt is.

Lukasenka politikai ellenzéke az 1994-es választások után már meglehetősen népszerűtlen volt – a rendszerváltás utáni időszakot velük kapcsolták össze. A Nyugattal való kapcsolataik mindazonáltal ekkor váltak – az 1996-os referendum után, amely bevezette az elnöki rendszert, ám amelyet a nemzetközi megfigyelő intézetek nem találtak szabadnak – monopolisztikussá. Éppen Belarusz az az állam, amelyet a nyugati intézmények modellként használhatnak ahhoz, hogy igazolják, a keménykedő külpolitika (illetve politikai retorika), a nyugati klubból való kizárás nem kötelezően vezet belpolitikai változáshoz. Belaruszban az autokratikus állam bebetonozásához vezetett, ahol a „szilovikok” (erős emberek, titkosszolgálati, belügyi vagy katonai háttérrel) éppen a demokráciát segítő intézkedésekben, pontosabban annak otthoni felerősítésében fedezték fel saját pozíciójuk megerősítésének lehetőségét. A nyugati politika a szolidaritást alkalmazta és az európai értékeket hangsúlyozta, de hosszabb távon sem kapacitása nem volt rá, sem érdeke vagy éppen politikai prioritás nem fűződött hozzá, hogy a helyi közegbe helyezze politikája tényleges hatását. Nyugati politikai elemzők rendszeresen indultak ki abból, hogy az EU sokkal nagyobb Belarusznál, és nem vették figyelembe, hogy a Lukasenka-féle rezsím viszont többé-kevésbé megfelel a helyi úgynevezett szociális szerződésnek.² Ráadásul elfogadták a már akkor Lukasenka áldozataként mutatkozó, kisebbségben levő ellenzék által javasolt politikai polarizációt, amely végső soron a helyi szinten a rezsím többségi támogatását eredményezte. Ez a taktika a szlovák demokratikus koalíció 1998-as választási győzelmét, illetve a szerbiai 1999-es Miloševics elleni felkelést eredményezte – de tragikusnak bizonyult Belaruszban, mert a nyugatiak nem voltak képesen helyi viszonylatban látni a taktika következményeit, amikor az ellenzék egy (bármennyire Nyugat-barát) kisebbség véleményét tükrözi.

Ha összehasonlítjuk Orbán és Lukasenka rendszerét, arra jutunk, hogy mind a ketten választóik nosztalgiájára játszottak rá populista módon, és az egykori államot próbálták visszahozni a köztudatba. Ráadásul ellenzékük az európai értékek mentén és nyugati támogatással támadta őket, márpedig ez fokozottan segítette őket saját választóik meggyőzésében.

Mind a ketten saját hagyományokra építhettek, és az erre való ráérzés egy nyugati modernizáció helyileg elfuserált kísérlete után az ő politikai érzéküket igazolta – otthon. Nyugaton viszont éppen ellenkezőleg – joggal (Belarusz) vagy kevésbé (Magyarország) kivívta a liberális demokrácia híveinek haragját.

Mind a ketten a lojalitást helyezték előtérbe mind a káderpolitikában, mind a gazdaságpolitikában. Belaruszban a Lukasenka-rezsímnek – elsősorban az oroszországi

konjunktúrát és a Moszkva által folyósított támogatást³ meglovagolva – sikerült létrehozni egy helyi viszonylatban erős középérteget.⁴ Akkor, amikor Magyarország, EU-viszonylatban, már lecsúszóban volt.

Belarusz infrastrukturális, gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszere Oroszországgal kulcsfontosságú. Belarusz utoljára a litván fejedelemség részeként volt peremország, amikor Moszkva gyenge, Nyugat-Európa pedig megosztott volt. A mindenkori Moszkva támogatta a mindenkori minszki vezetést, tulajdonképpen nem volt olyan időszak, amikor Moszkva ne fizetett volna. Ám ezt egyre inkább azért tette, mert Minszk „kényszerítette”, nem azért, mert elhitte volna a minszki ígéreteket. Bár Belarusz az Eurázsiai Gazdasági Unió tagja (elsősorban mert így lehetett a moszkvai támogatást tovább biztosítani), rendszeresen nem teljesíti ígéreteit, legyen az privatizáció vagy Moszkva politikai vagy katonai támogatása. Lukasenka Ukrajna-politikája például semleges, de nem népszerű sem otthon, sem Moszkvában, míg Európa elsősorban taktikázásnak gondolja Minszk erőfeszítéseit.

A hatalom gyakorlásának agresszivitása más, mint Európában. Erős ellenzékiek eltűnése/eltüntetése 1999-ben, megelőző autoriter technikák alkalmazása a politikai ellenzékkel, a civil társadalommal szemben, a káderek rendszeres rotációja, illetve a korrupció elleni harcban több ezer bürokrata bebörtönzése, az elnöki deklarációkkal való kormányzás, de még a szociális egyenlőtlenség elleni „harc” is a hatalom gyakorlásához tartozik. A belarusz „anakronisztikus”, izolációs politika a belarusz állam pozícióját óhajtotta erősíteni, de ez az állam represszív biztonsági, ám progresszív redistribúciós politikával, Moszkva stratégiai támogatásával és Európa ignorálásával betonozta be hatalmát.

Mára azonban megváltozott a helyzet. A kormány érzi, hogy változtatni kell: az orosz politika változása – Moszkva Ukrajna elleni agressziója a Krím elfoglalása és a donbaszi háború egyértelmű segítése – és gazdasági erejének csökkenése kiemelte a belarusz állami gazdasági termelés (nyugati) piacképtelenségét. Az elmúlt tíz évben a kormány felkarolta a magánszférát: míg tíz évvel ezelőtt a vállalkozók az állam ellenségei voltak, most már őket tünteti ki Lukasenka az állami ünnepeken (a sors iróniája, hogy közben az EU tiltólistára helyezte őket, ellenzéki kérésre). A 2015-ös elnökválasztás előtt az ellenzék egy (kisebb) része a polarizáció helyett a kiegyezést választotta azzal, hogy egy fiatal női jelölttel próbálta a rezsimet rábírni, vegye észre, nem az ellenzék a veszélyforrás, hanem a gazdasági reformok hiánya. Az ukrán válság politikai és gazdasági következményei nyomasztóan hatnak a belarusz közvéleményre. A további polarizáció a jelenlegi status quót, illetve a rezsím keményvonalas részét segíti és a reformokat lehetetleníti el. Amennyiben folytatódik.

Ukrajna: szabad a kereskedelem törvények nélkül

A két ország közötti különbséget röviden úgy lehet jellemezni, hogy míg Belaruszban van kormány(zás), de nincs demokrácia, addig Ukrajnában van demokrácia, de nincs kormányzás. Ez a különbség már a Szovjetunió szétesése után megmutatkozott. Hatékony kormányzás helyett nagyobb társadalmi összefogás szükségeltetett, amit a hatalmon levő gazdasági csoportosulásoknak is tiszteletben kellett tartaniuk. Ez azonban sokkal inkább vezet(het) anarchiához, mintsem egy szervezett államhoz erős társadalmi támogatással. Az állam ugyanis élesen elkülönül a társadalomtól, szociális szerződés helyett a vállalkozó szellemű ukránok szipolyozása folyik. A társadalom nagy része azonban patriomonális szellemben⁵ néz az elite, illetve az általa ellenőrzött államra, és a túlélésre berendezkedve vár (állami) szolgáltatást.

Ennek szellemében védekezett például a két ország a 90-es években a Németországból keletre érkező autókat lefoglaló bünszövetkezetek ellen. Az Ukrajnába tartó újdonsült (de még ukrán papírokkal nem rendelkező) autótulajdonosok konvojokba tömörülve szervezték meg saját védelmüket. Ezzel szemben Belaruszban az államfő utasítására egy speciális kommandó tagjai autókat szállító kereskedőknek öltözve fogtak el bűnözőket, hogy aztán ott helyben kivégezzék őket.

Ukrajna átalakulása már a rendszerváltás első éveiben csődöt mondott. A többi posztsovjét országhoz képest gazdaságilag jobb potenciállal indult, mégis a legrosszabbul teljesített. 1991–1999 között a GDP 60 százalékát veszítette el. Az oligarchák által privatizáció útján gründolt *rent seeking*, járadékvadász, „komprádor”-rendszer stabilizálása csak a 90-es években sikerült Leonyid Kucsma elnöknek, aki egyfajta döntőbíró (és nem oligarcha) szerepét töltötte be otthon. Közben a Nyugat éles (és jogos) kritikával illette a folytatódó korrupció, a választások manipulációja és a hatalom koncentrációja miatt. Kezdetből fogva rendszerek voltak a kisebb-nagyobb tiltakozások. A kijevi Majdan tér mint a tiltakozó polgárok szabad (és az uralkodó elit által tolerált) találkozóhelye évszázados tradíció.

A nagy változásra éppen Kucsma elnök (demokratikus) távozása adott lehetőséget. A narancsos forradalom látszólag Ukrajna és a Nyugat győzelmét hozta, ám a kiábrándulás meglehetősen gyorsan jött, ugyanis Viktor Juscsenko elnök a Kucsma-rendszert sem működtetni, sem megváltoztatni nem tudta. De legalább arra nem vágyott, hogy főoligarcha legyen. A narancsos forradalom óta örök mantrának látszott az ukrán politikát a Nyugat-barát „narancsos erőkre” és az oroszbarát donyecki Régiók Pártjára osztani. Pedig erre felé sem az ideológiai, sem az egyéb szövetségek nem működnek tartósan. Itt nincs *win-win* szituáció. Itt a győztes mindent visz, és ő kap lehetőséget egyéni és ezzel szorosan összefüggő „korporatív” (értsd oligarcha) érdekeinek érvényesítésére.⁶ Viktor Janukovics így is tett: családjá nyomására nem csak a donyecki uralmat – vagyis a demokrácia degradálását – próbálta meghonosítani Ukrajna-szerte, hanem az oligarchák menedzselése helyett a pozíciójukra pályázott.

Mindezt tetézte az EU és Oroszország közti geopolitikai polarizáció (és a vilniuszi EU-s keleti partnerségi csúcstalálkozóra szinte hisztériává erősödő retorikai választási kényszer), amely végső soron éppen Ukrajnának az EU-val való szabadkereskedelmi szerződésén (illetve elutasításán) csapódott le. Ezt a nyomást az ország korrupciótól korrodálódott intézményei már nem bírták, és a Majdan nyomása alatt kártyavárként omlott össze a központi kormány. Oroszország bekebelezte a Krímet, Janukovics szülőhelyén, Donbaszban egy fegyveres anti-Majdan felkelés véres háborúba torkollott, nem kis orosz segítséggel.

Bármennyire hirdeti is Kijev és nyugati szövetségesei Ukrajna egységét, az elsősorban az orosz agresszió elutasítására érvényes. Közben egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az országot vezető oligarchák ott próbálják folytatni, ahol a Majdan előtt abbahagyták. Ha nem sikerül a gazdaságot újraindítani, és belső megbékélési folyamatot kezdeményezni, a folytatódó politikai polarizációnak további regionális következménye lehet.

Nem maffiaállamok: a Családfő, illetve az oligarcha családok esete

Belarusz egészen egyedi eset a volt kommunista országok sorában, és mint ilyen, a legkönnyebben félreérthető. Itt nem hisznek sem az államban, sem az államfőben, sokkal jellemzőbb a bizalmatlanság mindennel és mindenkivel szemben. A felmérések szerint az ország lakosságának 70 százaléka elsősorban egymásnak nem hisz. Az állam függetlenségét, a belaruszok első önálló, homogén állama, a Szovjetunió szétesése és nem az érte való harc hozta el (mint például a balti országokban vagy Ukrajnában). Tulajdonképpen mostanában ért el a társadalom arra a szintre, hogy az ország függetlensége lett a legfontosabb érték, amelyet a legtöbb belarusz (legyen Lukasenka-hívó vagy ellenzéki) támogat.

A hatalom koncentrációja hatalmas ugyan, 1996-tól elnöki rendszer alakult egy minden bizonnyal elcsalt népszavazáson. Az ország innentől kegyvesztett Európában, de a Nyugat igazából nem törődött vele, illetve nem fektetett sok energiát a helyzet megváltoztatásába. Belaruszt kitiltották az Európa Tanácsból, és értelemszerűen kimaradt a többi integrációs projektből. Ez azonban a belaruszokban nem az Európa utáni vágyakozást erősítette meg (ahogy azt a nyugati politikusok többsége elvárta), hanem inkább a rezsim szilárdult meg annyi év alatt. Belarusz nemzetállam, és annak feje a Családfője is egyben (bátyka), szemben a Magyar által leírt fogadott politikai családdal (vagy politikai klánnal), amellyel a hatalom a nemzetet azonosítja. Itt azonban nem a nemzet, hanem az állam és annak feje került a középpontba. Ráadásul a Nyugat ellenes viselkedése a neoszovjet nomenklaturát helyezte az állam középpontjába, és erre építette hatalmát a 2004-ben tartott újabb referendum után az „örökös”, idén október közepén újraválasztott elnök, Lukasenka.

A rendszert azért is sikerült konszolidálni, mert a rendkívül paternalisztikus országban a Lukasenka-rezsim szigorúan ellenőrizte a vagyonfelhalmozást, amit a korrupció elleni harccal indokolt. Ez volt az 1994-es választási platformja, és ezt azóta sem engedte át senkinek. Közel negyvenezer belaruszt ültettek le korrupciós vádakkal, közöttük volt például az elnöki hivatal főkönyvelője, az ország első (és máig egyetlen) milliárdosa is. Nota bene, ő pont akkor ült (ideiglenesen, vádak nélkül) egy minszki börtönben, amikor rákerült az EU szankciós listájára. Lukasenka elnök ezekben az ügyekben később kegyelmet gyakorolt, de a korrupció elleni harc volt kezdettől fogva a belarusz bürokrácia legfontosabb „rotációs” eleme (a vádak egyébként nagy ritkán koholtak).

A másik az attól való félelem, hogy egy állami alkalmazott elveszti az állami munkát, pozíciót, illetve az ezzel járó hatalmat. Tulajdonképpen az egész államapparátus egyéves szerződéssel dolgozik (szinte „vadkapitalista” módon), és az attól való félelem, hogy valakinek nem újítják meg a szerződését, a központi hatalmat szolgálja. Mindez a túlélésre alapozó belaruszi értékrendre épül. A bizalmatlanság egy olyan nemzet évezredek tapasztalata, amely éppen ezzel tudott túlélni annyi idegen hatalmat a saját területén.

Ezzel szemben az ellenzék szervezése jobbra informális, családi beszélgetések a konyhában, bizalmas baráti körök, családi „kisvállalkozások” alkotják, és szinte teljes egészében nyugati finanszírozástól függ. Ez a megoldás rövid távon hatékony ötletnek tűnt, jól szolgálta a szolidaritás elvét. Ám hosszú távon a rezsim megszilárdulását segítette, hiszen az ellenzék fő célja saját nyugati patrónusának megtartása, vagyis a saját túlélése lett. A magukat demokrata ellenzékieknek tituláló ellenzéki vezeték leváltására soha nem kerülhetett sor, hiszen a megélhetésüket (és nyugati támogatásukat) éppen a funkciójuk adta.

A rendszer megtiltotta a külföldi finanszírozást (pontosabban ellehetetlenítette, hiszen ahhoz az elnöki hivatalon keresztül vezetett az út), de majd két évtized alatt senkit (!) sem büntetett meg azért, mert a Nyugatról támogatta. Az egyetlen kivétel az emberjogi aktivista Ales Bialatski volt 2011-ben, akit adócsalás vádjával csuktak börtönbe a választások utáni repressziók (és a „megmutatjuk a Nyugatnak”) hevében, miután a lengyel és litván hatóságok (nem sejtve otthon, ki is Bialatski) kiadták az emberjogi aktivista saját nevében tartott számláiról az adatokat (az adott évben 700 ezer euróról). Kitiltotta viszont azoknak a nyugati szervezeteknek a képviselőit, akik az ellenzék, a hozzájuk szervesen vagy informálisan kötődő nem kormányzati szervezeteket, illetve médiumokat támogatták. Egyebek mellett ezzel akadályozta meg, hogy a nyugati szervezetek tájékozódni tudjanak a helyi realitásokról, így azok kénytelenek voltak azokból a forrásoktól tájékozódni, amelyet ők maguk fizettek. Ez hosszú távon az országról szóló nyugati információk, illetve Belarusz Nyugatról alkotott képének torzulásához vezetett.

Nagy szerepe volt a rendszer megszilárdulásában a központosított gazdaságnak, illetve a közfoglalkoztatásnak. Belarusz „legendás”, nullához közeli munkanélküliségi rátája természetesen csak a közszférában való túlfoglalkoztatás eredménye. Kisvárosi, de még minszki hotelekben is találkozhatunk a szovjet idők szállodai híres-hírhedt

„gyezsurnájáival”, vagyis a meghatározhatatlan korú, de mindig mogorva-goromba hölgyekkel, akik a folyosó végén ülnek, ott adják át a kulcsot a kedves vendégnek. Belarusz rentier rendszere az oroszokat megcsapolta, aztán a pénzt otthon az állami alkalmazottak bérezésére fordította. A rendszer azonban modernizálta a legfontosabb, kemény valutát termelő ipari ágazatokat: Belaruszban vannak a volt Szovjetunió legfejlettebb olajfinomítói, és a timsó-előállításban globálisan is monopol helyzetben volt hosszú évekig.

Az állam támaszai lettek az úgynevezett vörös igazgatók, vagyis a nagy állami vállalatok vezetői. Közülük sokan állam voltak az államban, amíg természetesen híven szolgálták a legfőbb vezetőt, és nem lépték át a megszabott politikai határvonalat – ami a politikába való belépést jelentette. Az elmúlt tíz évben egyre nagyobb szerepet kap a magánszektor, talán ez a legnagyobb változás. Az ország adaptációs készsége itt mutatkozik meg pozitívan a leginkább.

A Magyar által leírt maffiaállam kulcsszereplői közül hiányzik a stróman, nincs poliarchia, sem a hatalom által „kirendelt” korrupciós brókerek. Oligarchák, pontosabban minigarchák,⁷ akiknek az állammal vagy annak a fejével kialakított jó kapcsolataik révén sikerült monopóliumra és ezáltal vagyoni szert tenni. Ám meggazdagodni e nélkül is lehet, sőt, a legtöbbször saját kreativitása és az adott feltételek mellett sikerült.⁸

A gazdag belaruszok listája azonban nem hosszú, a vagyoni sem nagy, de fontos az államhoz való lojalitásuk. Mindenki mást „ötödik hadoszlopnak” tituláltak/titulálnak, bár a 2015-ös választások előtt a kormány – az orosz agressziót és Ukrajna belső konfliktusát látva – félretette ezt a retorikát. A magáncégek többsége állami kontroll alatt van, nagyon gyakoriak az adó- és más ellenőrzések, de az állam elsősorban magának és nem a bürokráciának zsákmányol. Ezzel együtt a korrupció üteme nő, Lukasenkanak szemet kellett hunyia a felett, hogy az állami alkalmazott is szerezhessen, csak ne vigye túlzásba.

Bár ellenzéki források többször beszámoltak Lukasenka állítólagos vagyonáról, ennek eddig senki sem volt képes a nyomára bukkanni. Éppen az ilyen híresztelések vezetnek félre a nyugati elemzőket, illetve döntéshozókat a helyi valóságról: mint leválthatatlan elnök (tulajdonképpen egyfajta új keletű fejedelem) Lukasenka a saját tulajdonának gondolja az országot, tehát értelemszerűen nem lop saját magától. Hasonló ez, mint amilyen a Kádár-rendszer volt: az ország feje nem korrump, de a vörös igazgatók, illetve a privát ügyeskedők megszedhetik magukat, amíg lojálisak maradnak a rendszerhez. Éppen ezért Lukasenka alatt nem lesz demokrácia az országban. A rendszer nem változik meg, de átalakul(hat).

A hatalom legnagyobb támaszai a belső rendőri, katonai alakulatok, illetve a titkoszolgálat. Ez utóbbit nem véletlenül hívják mind a mai napig a régi szovjet néven KGB-nek, emlékeztetve a Szovjetunió alatt szocializálódott belaruszokat a szolgálat feladataira és képességeire. A belarusz hadsereg viszont korántsem a régi, a rendszer a rendőri (belső) alakulatokra támaszkodik, és ezeknek a szervezeteknek a modernizálásba fekteti be a fogyatkozó állami forrásokat. A hadseregre már nem marad elég pénz, és független

katonai szakértők megkérdőjelezik, hogy egy orosz agresszió esetén a hadsereg képes vagy egyáltalán hajlandó lenne-e az ország védelmét ellátni.

Bár ez Európában eufemizmusnak tűnhet, Belaruszban tulajdonképpen meglehetősen szabadság van, amíg a polgár nem lépi át a határt és nem kezdi a saját politikai karrierjét építeni. Ezt továbbra is az államon keresztül teheti csak meg, a régi, szovjet hagyományok szellemében. A patrónus–kliens rendszert pedig mind az állami, mind a civil és a vállalkozói réteg gyakorolja – nem véletlenül hirdeti a hatalom, hogy a házban (mármint az ország házában) kell hogy legyen egy gondnok (a család feje vagy az ő ki-nevezettje).

A választásokat szigorúan ellenőrzi az állam, és bár a **demokratikus díszletek megvannak** (hivatalosan demokratikus az állam), igazi választásokról nem lehet beszélni. Vannak olyanok, akik az országot Lukasenka családi vállalkozásának tekintik: az állami munkavállaló kiszervező, akinek haszna lehet a vállalkozásából (maga a munka, a fizetés és az alapvető szolgáltatások), de a döntéshozatalba nincs beleszólása. Vagyis, **Belarusz nem maffiállam** – Magyar sem sorolja ezek közé –, hanem egy továbbra is konszolidált, az állam nyugati típusú demokratizálását csakúgy, mint az orosz érdekességű privatizációs törekvéseket megakadályozó, prevenciós kapacitással⁹ rendelkező autoriter állam.

Ezzel szemben Ukrajna a szabad verseny országa, igaz piaci szabályozás nélkül. Hatalomkoncentráció utoljára a szovjet uralom alatt volt, azóta a volt szovjet intézmények folyamatos bomlását látjuk, ami az ukránok által az önbecsülés forradalmának nevezett 2014-es Majdan téri tüntetésekből csúcspontot ért ki. Bár Viktor Janukovicsot, az ukrán válság fő okozóját sikerült elkergetni, nagy árat fizettek érte: az orosz agressziót, amely részben a központi kormányzásnak a majdani lázadás nyomása révén bekövetkezett összeomlásának volt köszönhető. A Porosenko elnök vezette kormány legnagyobb kihívása az, hogy vajon sikerül-e felépíteni egy modern államot a régi szovjet rendszer romjain, vagy az, amit látunk, a Kucsma-rendszer restaurációja.

Ukrajna elitje a függetlenedés óta a vagyonfelhalmozással van elfoglalva, az ukránok nagy része pedig a túléléssel. Míg Belaruszban az állam ellenőrzi és a (neoszovjet módra) újraosztja, addig Ukrajnában vagyonokat halmoznak fel, ami szabad választási rendszerhez – pontosabban szabad, de meglehetősen piszkos vetélkedéshez – vezetett. A választási folyamat kezdetektől kisebb-nagyobb csalásokkal járt (de még a csalások is versenyeztek), amit elsősorban a nyugati hatás mérsékelte.

Itt senki sem hisz az államban, bár az egyébként nagyon alacsony összegű szociális támogatások továbbra is fontos alapját képezik a családok gazdálkodásának. Az ukránok jó része a saját földjén, illetve a családtagok Nyugat-Európában vagy Oroszországban dolgozva termeli ki a megélhetéshez valót. Nyugat-Ukrajnában sokan – elsősorban az idősebb generáció – továbbra is élelmiszerkészletet tárolnak otthon, a tehéntartás pedig a túlélés szimbóluma. A korrupciót a rendszer fenntartásához szükséges rosszként fogják fel, de cserébe, ha lehet, nemigen fizetnek adót.

Ukrajnában mindenki megtalálható egy maffiaállam kulcsszereplői közül. Elsősorban oligarchák vannak szép számmal, akiket a szovjet hatalom összeomlása utáni intézményes káosz juttatott hatalomra. Ukrajna erős regionális tagolódása, illetve különböző regionális hagyományai már akkor is élesen elkülönültek, mintha a szovjet hatalom máza pillanatok alatt tűnt volna el. Elsősorban Délkelet-Ukrajnát kell azonban szovjet történelmi kontextusba helyoznünk ahhoz, hogy megértsük a jelenséget: a walesi üzletember, John Hughes 1870-ben alapította Donyeck lett a Szovjetunió iparának szíve, technológiai központja, kis túlzással Délkelet-Ukrajnában gyűlt össze a megfelelő technikai tudás és erőforrás az ország vezetéséhez. Nem véletlenül került ki a Sztálin utáni pártvezetés jórészt ebből az ukrán, illetve a szomszédos orosz régiókból. Velük a Szovjetunió sokkal „európaiabb” képet kapott, mint amilyen azelőtt volt. A különbség Délkelet- és Nyugat-Ukrajna között elsősorban az erőforrások közt van, míg a nyugati résznek a tehén (túlélés), addig a délkeletinek az ipar, az acél és a bányá (erőforrás) volt a szimbóluma. Nem véletlen tehát, hogy szinte minden fontosabb oligarcha innen származik – kivéve Petro Porosenkó jelenlegi elnököt (aki a közép-ukrajnai Vinnicjában nőtt fel). Éppen ezért Porosenkó, a Majdan hatására tulajdonképpen átvette a nyugat-ukrajnai „kultúrharc” retorikáját, miszerint az oroszok (de azért a lengyelek és a zsidók is) tehetnek minden rosszról.

Az oligarchák azonban nem voltak képesek poligarchiát létrehozni, ehhez nem volt meg a kellő centralizáló erő a független ukrán államban. Ráadásul az oroszokkal való gázüzlet hatalmas lehetőséget nyújtott mesés pénzek lenyúlására (ahogy az egyik bennfentes kérdezte Kijevben Janukovics 2013-as pálfordulása után: „Láttál már egymilliárd dollárt készpénzben?”) mind a két oldalon. Ezt a folyamatot a Nyugat által (jogosan) bírált Kucsma elnök tudta megállítani úgy, hogy az orosz befolyást gyengítendő állami kontroll alá helyezte a gázüzletet. Ő maga pedig a döntőbíró szerepében lépett fel, és bár a családját (vejét, Viktor Pincukot) támogatta, ő maga nem lett oligarcha.

A strómanok, korrupciós brókerek ott ülnek a parlamenti frakciókban, minisztériumokban, ügyészségen, bíróságokon, regionális hivatalokban stb. Ukrajnában szimplán „megfigyelőnek” hívják őket, utalva arra, hogy nem a saját érdekükben ügködnek. A lukratívabb kormányzati helyekért fizetni kell, pár éve egy parlamenti széket úgy hárommillió dollárért lehetett megszerezni. A pénz egy része a pártkasszába, a másik pedig a párt vezetőinek zsebébe vándorol. Családi testőrsége itt szinte mindenkinek van, és a titkosszolgálat jobbára az oroszok játszótere volt – tulajdonképpen minden információ eladó volt.

Bürokratikus szakigazgatók helyett fogadott bizalmasokat és elsősorban családtagokat vettek fel. Ez alól a posztmajdan kormány sem kivétel. Porosenkó több „komája” (kum) ül a kormányban, a modernizációt hirdető elnök szinte kizárólag a saját kipróbált embereiben bíz. A patrónus–kliens rendszer több szinten is működik kormányban, régiókban, családokban, oligarcha klánoknál, aktuális pártkapcsolatokban. Az új Ukrajna, amelyet oly nagyon szeretne látni a Nyugat, kisebbségben van.¹⁰

Jusczenko elnök a Nyugat és az ukránok jó részének legnagyobb sajnálatára nem próbált reformokba kezdeni a narancsos forradalom után. A forradalom főleg a Kucsma elnök (demokratikus) távozása utáni vákuumban robbant ki, amikor a Nyugat és szövetségesei előnyben voltak az oroszokkal szemben. Jusczenko a választási kampányban történt mérgezése, illetve a narancsos forradalom után elhitette, hogy többre hivatott. Így nem reformokkal, hanem az ország nemzetiesítésével volt elfoglalva, de közben teret engedett (Kucsma után) az orosz gázlobbinak, és még Janukovicsot is megtette miniszterelnöknek, hogy megmutassa Timosenkónak, ki az úr a házban (nem sikerült).

Visszatérése után Janukovics, akit jobbra amerikai tanácsadók, illetve a narancsos kormány észveszejtő veszekedése és korrumpálódása formáltak ismét versenyképes politikussá, családja hathatós nyomására, kétszeresen is megpróbálta átformálni a rendszert. Korántsem biztos, hogy ezt szándékosan tette, inkább az ösztöne diktálhatta. Egyrészt donyecki szabályokat próbált bevezetni Ukrajna-szerte. Ez a fajta „centralizáció” jórészt egy félelneki rendszer felállításáról szólt az alkotmány megváltoztatásával, miután megválasztották. Másodsorban pedig családja korrupciós étvágyát elégítette ki, ami egyre több ukrán oligarchát vagy egyéb kisebb-nagyobb vállalkozót taszított az ellenállás felé.

Mindezt tetézte az akkor már közelítő gazdasági csőd: az ukrán, szinte teljes egészében olcsó nyugati kölcsönből finanszírozott gazdasági boom ideje lejárt. Janukovics 2013-ban nem ideológiai, hanem pragmatikus okokból állt el az EU társulási szerződésétől.¹¹ Az unió ugyanis sem további kölcsönt, sem a reformokhoz szükséges pénzügyi támogatást nem ígért, miközben kizárólag megszorításokkal járó reformokat várt el. Az oroszok viszont rögtön pénzügyi támogatással nyitottak.

Az oligarchák által foglyul ejtett állammal szemben azonban kezdettől ott állt a civil társadalom. Az ukrán önszerveződés azért is erős, mert az állam hagyományosan gyenge. Ne feledjük, hogy Ukrajna első államát – hasonlóképpen a Kárpát-medence szláv népeivel együtt – nem a hazaiak, hanem a varégok (svéd vikingek) szervezték meg, amikor geopolitikai okokból (az arabok elfoglalták Ibéria déli részét) alternatív utat kerestek Konstantinápolyba. Ennek a biztosításához kellett a keleti szláv népek megszervezése, és így született meg a Kijevi Rusz. Ukrajna erejét éppen sokszínűsége táplálja, és az, hogy a sokszínű civil társadalom képes összefogni egy közös ellenség ellen, de hosszú távú célok elérése már gondot okoz. Az összefogásból nem lesz állam, mint azt Nyugaton sokan gondolják.

Ukrajna legfontosabb feladata az állam modernizációja (reform), illetve Kijev és a régiók kapcsolatának új alapokra helyezése (decentralizáció). A régi posztszovjet államra már nincs meg az eddigi erőforrás. Ukrajna sokszínűsége és sokrétűsége miatt nem is volt és nem is lesz maffiaállam, de az továbbra is kérdés, hogy milyen állam lesz. Az egyre növekvő szegénység valószínűleg az amúgy is erősen lappangó paternalizmust erősíti, ez pedig a helyi feudális kiskirályoknak kedvez. Bár a donbaszi háború valószínűleg sokaknak elvette a kedvét a szeparatizmustól, egyelőre inkább egy feudális Ukrajna képe körvonalazódik, nem egy modern vagy urambocsa', egy maffiaállamé.

Jegyzetek

- 1 Jarábik, Balázs: *From Belarus to Hungary, Lessons From a Traditionalist Revolution*, CEU, 2015.
- 2 Silitski Vitali (ed), *Social Contract in Contemporary Belarus*, Belarus Institute for Strategic Studies, 2009, Minsk http://belinstitute.eu/images/doc-pdf/soc_contr_en.pdf
- 3 Alechnovic, Ales: *How Russia's Subsidies Save the Belarus Economy*, 2015., *Belarus Digest*, London <http://belarusdigest.com/story/how-russias-subsidies-save-belarusian-economy-23118>
- 4 A Világbank szerint 2014-ben 80% a középosztály aránya <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/MIC-Forum-Rise-of-the-Middle-Class-SM13.pdf> míg a Pew szerint ez az arány 21%-ról 53%
nőtt 2001 és 2011 között <https://www.google.com/search?client=safari&rls=en&q=World+Bank+80%25+Belarus+middle+class&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
- 5 Jarábik, Balázs: *Feudalizaiton of Ukraine*, 2014., Carnegie Endowment <http://carnegie.ru/eurasiaoutlook/?fa=57556>
- 6 Jarábik, Balázs: *Júlia nem akar a földön járni*, *Magyar Narancs*, 2010.
- 7 Jó példa erre éppen Jurij Csiz, akit az Európai Unió Birósága még a választások előtt volt kénytelen levenni az EU szankciós listájáról, mivel nem tudta bizonyítani, hogy része lett volna a kormány represszív politikájának. Lásd <https://euobserver.com/tickers/130568>
- 8 Klysinski, Kamil: *Big business in Belarus – its genesis, conditions and prospects*, OSW, Warsaw, 2013 <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2013-09-12/big-business-belarus-its-genesis-conditions-and-prospects>
- 9 Silitski, Vitali: *Contagion Deterred: Preemptive Authoritarianism in the Former Soviet Union (the Case of Belarus)*, Center on Democracy, Development, and the Rule of Law, Working Paper, 2006., http://cddrl.fsi.stanford.edu/publications/contagion_deterred_preemptive_authoritarianism_in_the_former_soviet_union_the_case_of_belarus/
- 10 Jarábik, Balázs: *Ukraine's Fall: Rocking the Boat*, 2015, *Visegrad Revue*, Bratislava, <http://visegradrevue.eu/ukraines-fall-rocking-the-boat/>
- 11 *Summit of Failure: How the EU lost Russia over Ukraine*, Spiegel, 2014. <http://www.spiegel.de/international/europe/war-in-ukraine-a-result-of-misunderstandings-between-europe-and-russia-a-1004706.html>

A közéleti korrupció román modellje

Definíciók (közéleti korrupció) és módszer

A romániai politológiában és politikai szociológiában domináns pozitivista és/vagy strukturalista megközelítés azzal kecsegtet, hogy kisebbet tévedhetünk, de a tévedés elkerülésének, a kutatói – jó esetben statisztikailag vagy valamilyen mérhető módon alátámasztható – ítélet bizonyosságának az ára, hogy csupán post festum értelmezhet, az eljárás prediktív ereje, és projektív lehetőségei korlátozottak. Ráadásul a pozitivista makroelemzések, jellemzően adat- és információhiánnyal küzdenek: alig vannak meg-alapozott, jól strukturált, módszertani szempontokból is helytálló mérések – ha létezik is, akkor leginkább a korrupció percepcióját, annak elterjedtségét mutatják meg, ahogyan például a Transparency International éves jelentéseiben megjelenik a korrupció percepciójának témája – és a föllelhető hivatalos statisztikák részlegesen és többnyire torzák. Érdekesnek számít ebben a körben az a nemrég zajlott kutatás, mely korrupcióért elítélt személyeket vizsgált kérdőíves és ugyanakkor interjúk módszerrel, és ezzel a jelenséget a „másik oldalról” is megmutatta, azt, hogy hogyan lépnek be a korrupciós hálózatokba, illetve milyen motivációk vezérlik a belépőket stb.¹ Másfelől a korrupció jelenségét mikroszinten tanulmányozó etnográfiai/etnológiai elemzések túl szűk körben mozognak – elsősorban az alsó és kis társadalomban föllelhető korrupciós hálózatokat és cselekvéseket kutatják – és a reciprocitásfogalomba sűrűsödő koncepciójuk foglyaként nem mutatnak kiutat, csupán a korrupció hétköznapi kultúráját írják le.² A korrupcióról való beszéd(módok) elemzését fontosnak tekintem, mégis kevésnek ahhoz, hogy a problémát a maga egészében értelmezni tudjuk, és prediktív értékű, a gyakorlati leküzdését szolgáló ismereteket szerezzünk. Ezért magam a politikai antropológia elméleti és módszertani szabályait követem, olyan középszintű egyszerre heurisztikus, elméleti és prediktív, valamint projektív gondolatokat gyűjtök egybe, amelyek keretbe helyezik a korrupció jelenségét, ugyanakkor beláthatóvá teszik a vele kapcsolatos, mára elsőrendűen mediatisált föllépés várható eredményeit. A politikai antropológiai szempont lényege, hogy „a politikai mező és a társadalmi élet különböző dimenzióinak az összefonódására teszi a hangsúlyt”³, vagy a korrupciós jelenségek közvetlen környe-

zetére fókuszál, arra, hogy hogyan alakulnak „a formális intézményekben megszerveződő informális szerepek, hálózatok”.⁴ Másfelől – és esetünkben a korrupció „sokszorosán közvetített” jelenség, ezért követni kell, nemcsak a megtapasztalható, elsősorban az állammal/politikai szférával és intézményeivel való érintkezésekben, hanem ugyanakkor a róla szóló hétköznapi narratív területére és aztán, nem utolsósorban, a médiadiskurzusok világában⁵ – az antropológia a „mentális korrupcióra” és a benne közrejátszó ismeretek, illetve tudás természetére, a korrupcióval kapcsolatos „szimbolikus hatalmi formák analízisére”,⁶ sőt a korrump kutatási módokra is kritikusan reagál, vizsgálódási területének tekinti azokat.

Vizsgálódásom tárgyának pedig a **közéleti korrupciót**⁷ tekintem, mely túlmutat az ügyintézés, az adminisztratív intézményrendszer és a gazdasági előnyökért folyó illojális versengés, valamint a szigorúan politikai hatalommal való visszaélés stb., területén, és a klienturális viszonyok, valamint a neki megfelelő mentalitások és politikai kultúra egészét áthatja, illetve jellemzi.⁸ Ebben az értelemben a közéleti korrupció nem egyéni aktus és nem is morális vétek vagy elhajlás (természetesen más vonatkozásban az) és nem is egyszerű bűnözési forma, hanem intézményesült és a szélesebb politikai/hatalmi működésbe beágyazott mátrix,⁹ egyszóval társadalmi jelenség. A korrupció kultúrájának román változata a leginkább **a közéleti korrupcióval írható le, amelynek alapja a „státustársadalom”** realitása, és a neki megfelelő mentalitás. Lényege, hogy nem a törvényeknek, hanem a társadalmi státusoknak való megfelelés hatja át a közéletet, az, hogy mindenkinek „azt adni, ami jár”, ami társadalmi rangjának, „habitusának”, következtében megilleti. A *korrupciót* nem is csak az anyagi haszon – ez származékos hozadék¹⁰ – hanem, és elsősorban a magasabb besorolás, a státusemelkedés egyetemes célja hajtja, teszi kívánatossá, ennek pedig a befolyás a valutája.¹¹ A közéleti korrupció működésében a leginkább a közintézményekbe vetett (köz)bizalom elvesztésén, leépülésén keresztül akadályozza a demokratikus kibontakozás lehetőségét,¹² azon a közbizalomhiányon épül és virágzik, amelyet a kelet-közép-európai államok az előző rezsimből örökölték, és amely jelenség – a a titkosszolgálat, vagyis a Securitate áldatlan ténykedésének következtében – Romániában igencsak elterjedt. A Ceaușescu-diktatúra (a nacionálkommunizmus) legmakacsabbnak látszó öröksége, éppen a közbizalom teljes és máig fennálló végletes leépítése, a bizalmatlanság légkörének fenntartása, sőt bizonyos esetekben – az „örökös” titkosszolgálatok révén – megerősítése, új jelenségekre és intézményekre való kiterjesztése, az általános bizalmatlanságon épülő „társadalmi paradigma”.

Az általam elemzett közéleti korrupció valójában egy *kompozit* jelenség¹³ és fogalom, amelynek az alapját képező „mátrix” azáltal bonyolódik vagy erősödik, hogy különféle jellegű és struktúrájú, eltérő mechanizmusok és dinamikák szerint működő és más-más természetű dolgokat kapcsolunk egybe. Kiemelendő, hogy ez a fogalmi sokféleség a közéleti korrupció lényegéhez tartozik, és hogy ezen belül a különféle jelenségek kombinációja egymást kölcsönösen támogatja, erősíti, és végül egy nagyon szilárd konstrukcióvá, igen sokféle (polivalens) interpretációt magához vonzó, komplex egészzé ková-

csolja össze. Nem célozom szétszázalni a kompozit jelenség és a neki megfelelő fogalom belső dimenzióit, mert szinte végeláthatatlanul sok analitikus fogalomra bontható, hiszen végül is a romániai közéleti korrupciónak mint egésznek a sajátos kontextusára igyekszem reflektálni. Másfelől pedig minden szétbontás bizonyos értelemben torzítás is, és megköveteli, hogy rögtön vissza is helyezzük a kiemelt részt az egészbe, mert külön-külön irrelevánsak az összetevők, és torz tükröt is állítanak az egésznek. A kompozit jelleg által támasztott gyakorlati kritériumokra még visszatérek akkor, amikor a korrupcióellenes politikák sikerének, illetve megtapasztalható sikertelenségének kérdéséről lesz szó, hiszen ez az a vonatkozás, amelyikben a kompozit jelenség mint rendkívüli kihívás jelentkezik. Nincs abban semmi új, az általánostól eltérő, ha azt mondom, hogy a közéleti korrupció egy bonyolult – gazdasági, adminisztratív, jogi, társadalomszervezési, politikai, médiakommunikációs, sőt kulturális és pszichológiai stb., dimenziókkal rendelkező – jelenség, és ezt egy kompozit fogalomba sűrítve vetem fel. A dimenziók összekapcsolódási módozatai, a kapcsolási sémák, az egymáshoz viszonyított relatív súlyok és ellensúlyok, magyarán a gyakorlatban megjelenő működési módozatok, amelyek szerint a jelenség hatást fejt ki, teszik sajátossá a romániai közéleti korrupciót, adnak félreismerhetetlen karaktert annak. A romániai közéleti korrupció kompozit fogalma változó geometriájú jelenségre utal, inkább integratív mint le- vagy elhatároló, inkább utal egy sajátos strukturáltságra és főként dinamikára, élő folyamatra, mint valami lezárt és kontextusából kiragadott nyelvi-logikai konstrukcióra.

A romániai közéletben megjelenő, sőt egyre inkább központi helyet elfoglaló korrupció valóságának és ugyanakkor látszólagos homályosságának, valamint a más valóságstípusoktól való elrugaskodásának elemzésekor a legtöbbet talán Erving Goffman,¹⁴ több mint negyvenéves, keretezésmélete és módszertana segíthet. Az eredeti helyen, keretezésméletének és módszerének kialakításakor Goffman, abból a feltételezésből indult ki, hogy „egy helyzet meghatározása azokon a szervezési elveken épül, amelyek az eseményeket irányítják [...] és a mi szubjektív érintettségünkön ezekben”, a keret kifejezést arra használta, hogy ezekre az alapvető elemekre utaljon, hogy lehetőség szerint beazonosítsa és értelmezze azokat. Végző soron szerzőjének szándéka szerint arra alkalmas a kifejezés, hogy segítségével az elemző megnevezze azokat az interpretációs sémákat, amelyek lehetővé teszik egyének és csoportok számára, hogy „elhelyezzék, felfogják, beazonosítsák és cimkézzék” az eseményeket és azok megjelenésének körülményeit, kezdve a dolgok értelmének megragadásától a tapasztalat megszervezésén át a tevékenységek irányításáig. Az általam követett keretezésmélet, illetve diszkurzív elemzés kockázata, hogy kevésbé precíz a szó kvantifikálható értelmében, viszont egyfelől abból építkezik, ami fellelhető; azokat a diskurzusokat és információkat, adatokat és példákat másodelemzem, rendszerezem, helyezem keretbe és legfőképpen kritizálom, amelyeket a közéleti korrupció (elsősorban politikai) aktorai hoznak létre, közösen persze a média szereplőivel és a befogadók/elszenvedők tömegével; másfelől pedig az eljárásomnak nagyobb heurisztikus és prediktív képességet tulajdonítok, hiszen rengeteg olyan megnyilatkozást veszek tekintetbe, amely eligazító lehet, megmutathatja a korrupcióval

kapcsolatos történések egyébként jól álcázott rendjét. A módszer előnye, hogy a megtévesztésekre és félreértésekre alapozott aktusoknak és viselkedésnek éppen olyan státust és jelentőséget tulajdonít, mint a szándékolt és jól felfogott érdekből elkövetett korrupt aktusoknak és viselkedésnek, sőt a korrupcióval kapcsolatos percepciónak és reprezentációnak is, és ebben is követni képes a „valós valóság” történéseit; aztán az aktorok viselkedésének, attitűdjeinek bizonyos fokú stabilitásával, előreláthatóságával számolok, erre alapozom projekcióimat, és – vélhetően – racionális módon megalapozott előrelátásaimat. Azt próbálok követni tehát, hogy maguk a közéleti aktorok és a kommentátoraik, médiaközvetítőik egyfelől, a közvélemény, a társadalom, a diskurzusok kívülálló fogyasztói másfelől hogyan keretezik be a történéseket, illetve hogyan fejezik ki diskurzíve, milyen narratívákhoz kapcsolják a korrupció fennálló világát.

Elemzésem általános komparatív keretét a Magyar Bálint által felvázolt „modellfüggő realizmus” adja, ami a közéleti korrupció jelenségére vetítve a posztkommunista maffiállam Magyarországra (és néhány más posztszovjet államra, köztük elsősorban Oroszországra) jellemző konceptuális keretét jelenti.¹⁵ A posztkommunista maffiaállam modellje abból indul ki, hogy a „rendszer” és az „állam” bizonyos sajátos körülmények folytán – legfontosabb tényezői a keletkezéstörténete, a hatalom diszkrecionális működtetése (egyfajta folytatólagos, de facto egypártrendszer, Magyarország esetében a kétharmados többség), egyetlen hatalmi központ megléte, a hatalom gulágszerű, viszont főntről lefele való fölépülése, a hivatalos intézmények totális megszállása stb. folytán – szinonimák. Vagyis az Orbán(Fidesz–KDNP)-rendszer minden zegzugában megszállta az államot, a rendszer alapja éppen a state capture, amire aztán a továbbiakban a maffiaszerű működés, hálózatosodás ráépül. Modell szerint itt az állam megszállása, foglyul ejtése éppen a maffiállam, a „rendszer” kiépítését célozza, egy újfajta állam létrehívását. Az „illiberális demokrácia” kiépítése mintegy bebetonozza a posztkommunista maffiállam létezését. Ebben az egyenletben a politikai vállalkozás alakul át gazdasággá, míg – és Románia esete erre jó példa – máshol a különféle gazdasági (fő)szereplők (laza pártkötődésű oligarchák vagy „mogulok”) tesznek szert politikai túlhatalomra, és jutnak el (legalábbis bizonyos területeken) addig, hogy foglyul ejtik az állami intézményeket. A Magyar Bálint és társai által leírt „magyar polip” rendszerében van egy nagyfokú tudatosság és következetesség, megtervezettség, amit képtelenség a román korrupt állammal kapcsolatban fölfedezni. Itt sokkal nagyobb a szabályozásokban és intézményműködtetési eljárásokban az entrópia, az állam disszolúciója sok területen nyilvánvaló, és a deregulációs folyamatok szinte minden részrendszerben tettenérhetőek. Igen sokszor semmiféle következetesség nincs abban – és itt a politikai váltógazdálkodás mellett az is szerepet játszik, hogy nagyon sok törvényt és szabályozást „nyugati nyomásra” egyszerűen átemeltek a román szabályozások közé, de végrehajtási rendszert, szabályokat és apparátust stb. nem rendeltek mellé –, ahogy az állam működik vagy éppen elakad az ügyintézésben, a szabályok végrehajtásában. Elég csak a sorozatos reprivatizációs/restitúciós szabályozásokra és 25 év távlatában megoldatlan végrehajtására utalnunk;¹⁶ botorság lenne föltételezni, hogy a föld-, erdő-, és ingatlan-visszaszolgáltatások

területén valamiféle mandátumokon átnyúló, következetes szándék és terv működött volna, nem a politikai hatalom hozott létre ezen a területen maffiarendszert, hanem a maffiák szállták meg a területet,¹⁷ persze ilyen-olyan politikai/hatalmi segédlettel.

A közéleti korrupció jelenségét – az antropológia kifejtett vagy időnként csupán alulértett komparativizmusának megfelelően – összehasonlító módon elemzem, azaz azt fogom vizsgálni, hogy a romániai közéleti korrupció sémái és eljárásai, területei és módozatai, intenzitása, beágyazottsága, evolúciója és mellékszálai, szereplői, aktorai és elszenvedői, a zsákmány redisztribúciójának hálózatai stb. mennyiben merítik ki a posztkommunista maffiállam patternjét? És mivel hipotézisem szerint az itteni korrupció rendszerszerűségében, vagyis végső közjogi, társadalmi, politikai, sőt kulturális és szociológiai következményeit tekintve, úgy tűnik, nem meríti ki az adott modellt, a strukturális homológiák és tipológiai egybeesések (sőt egy szűk területen, mint látni fogjuk, összekapcsolódás is van) mellett, a magyar és a román közéleti korrupció közötti strukturális eltéréseket fogom kiemelni. Alkalmazott eljárásom, hasonlóan a posztkommunista maffiállam modellezésében használthoz, hasonlít abban is, hogy nem a korrupció gazdasági/pénzügyi mértékét, valóságos és/vagy percipiált elterjedtségét stb., hanem politikai következményeinek súlyosságát, demokráciát kiüresítő, illetve autokratikus rendszer bevezetését támogató voltát tekinti elsődleges kritériumnak (lásd az illiberális demokrácia és állam nyilvános meghirdetése a magyar miniszterelnök által).

Írásom módszertani vonatkozásához tartozik az is, hogy „tipológiai elemzést” végzek, mely keretében a hiányos dokumentációt, adatokat és információkat kiegészítendő a meglévő tanulmányok és kutatások eredményeinek dedukciós módszerrel való felhasználásával fogom végezni. Ehhez az eljáráshoz Rasma Karklins gondolatébresztő tanulmányát¹⁸ hívom segítségül, aki a posztkommunista korrupció egy lehetséges tipológiáját vázolta fel, még a kétezres évek elején. Ő három szintre összesen 16 típusú korrump tevékenységet sorolt be, a legenyhébb szint a közhivatalnokok megkenése, hogy eltekintsenek bizonyos szabályoktól vagy meggyorsítsák az ügyintézkést, és a piramis tetején a médiakorrupció áll, mely eredeti funkciójánál fogva a korrupcióellenes fellépés területe kellene hogy legyen, korrump formájában pedig éppen az előbbit szolgálja, nagy hatékonysággal.¹⁹

A korrupcióellenes ügyészség szociológiája

A román média terében az áltermelési és hazug statisztikákat bemutató riportok helyét mára hirtelen a **korrupcióval, kapcsolatos nyomozóhatósági hírek** az álarcos (mascat) csendőrök letartóztatási akcióinak képei töltötték ki. Nem kétlem, hogy a befogadó/néző oldalán, már túltelítettség van a témát illetően, különösen, hogy gyakran a beszámolók semmivel sem hitelesebbek, mint az előző rendszer riportjai voltak.²⁰ A dolognak

viszont mindig marad egy homályos része, a torzóban maradt eljárások benyomása végigkíséri a jelenséget,²¹ hiszen a korrupciós történeteknek, amelyeket az ideiglenes őrizetbevételek vezetnek be, soha nincs egyértelmű végkifejlete. Hosszas bírósági eljárások, elhúzódó perek, változó tartalmú följelentések,²² jogi kultúra hiányában alig értelmezhető bírói indoklások stb., stb. homályosítják el a néző látását, lényegét tekintve követhetlenné téve a korrupciós ügyek és eljárások forgatókönyvét. Valamilyen formában gyakran tapasztalatként, de még inkább mediatizált valóságként a rendszerváltás óta mindenki szembesült a közéleti korrupcióval Romániában. Csakhogy a tapasztalat valahogyan mindig „személytelenné” vált, ha magunk is részesei lettünk a dolognak (mondjuk mert csúszó- vagy kenőpénzt fizettünk vagy fogadtunk el, stb.), és főként reprezentációja rejtegett anonimitásba: a közéleti korrupció, jó két évtizeden át, minden tapasztalat és látszat ellenére megnevezett/megnevezhető korrupctak nélkül reprezentálódott és működött a köztudatban.²³ Dekonstrukcióját, post festum leleplezését a korrupcióellenes ügyészség (DNA) utóbbi évre jellemző föllépése indította el, hiszen a vizsgálódásai és följelentései meg az önmagában is nagyon látványos és rengeteget mediatizált bilincscsörgetős kiszállásai indították be. Nem világos, hogy a DNA föllépése valóban a közéleti korrupció magját leplezi-e le, illetve igyekszik fölszámolni,²⁴ vagy csupán a jéghegy csúcsa, ami láthatóvá vált.²⁵ Az viszont egészen bizonyos, hogy a DNA tevékenysége nyomán nyer szociológiai dimenziót a jelenség, mértékéről is, kiterjedtségéről, valamint jelentőségéről, magasságáról és mélységéről először kapunk hírt. Nem tudni, hogy a DNA látványos föllépésével szétszalázódott-e vagy esetleg fel is tárultak a központi irányítású korrupciós hálózatok. A korrupcióellenes harc eddigi (sok szempontból kétes vagy megkérdőjelezett)²⁶ eredményei szerénynek mondhatók,²⁷ a rendszer viszont egyre inkább lelepleződik (statisztikák és leleplezett hálózatok, nyilvánosság stb.),²⁸ dimenziói a megismert esetek nyomán tárulnak föl, így a fordított (utólagos) előhívás segíthet a jelenség megismerésében, megértésében. A **DNA ma a szociológiai megismerés közvetítője marad**, egyedül e szervezet eljárásai engednek betekintést és mutatják meg a közéleti korrupció dimenzióit,²⁹ működési módozatait³⁰ és jellemző formáit. A következőkben a nyilvánosságra került DNA-eljárások nyomán igyekszem bemutatni a jelenség sajátosságait, kiemelve, hogy mennyiben és miben tér el a román közéleti korrupció a magyar „posztkommunista maffiállamtól”.

Általános, de többközpontú és decentralizált korrupció

A román politikai mezőny, és következésképpen a közéleti korrupció eloszlásának is alapvető törésvonala – legalábbis az elmúlt jó tíz esztendőben³¹ – az elnök-miniszterelnök(ök), illetve kormány(ok) közötti folyamatos és intenzív versengés által elmélyített árok volt. Ennek viszont jogi és aztán politikai alapját az a zavaros hatásköri szabályozás

adja, amelyet az alkotmány rögzít, és amelynek következtében Románia egy félpreszidenciaális vagy hibrid vezetésű állam, amelynek intézményes leképeződése a nagy és heterogén hatalmú Legfelső Védelmi Tanács (CSAT).³² Olyan rendszer, amelyben a legfőbb közhatalmi intézmények közötti hatásköri megosztás nem tisztázott, és ezért az elnök, illetve a kormányfő személyisége, karaktere és morális habitusa nagyban meghatározza a közöttük kialakuló viszonyt. A tapasztalat, no meg a korrupcióellenes ügyészség anyagaiból kiderül, hogy a korrupciós hálózatok és klienteláris rendszerek akkor, amikor az elnök és a kormányfő között rossz viszony volt, versengés és háborúskodás jellemezte kapcsolatukat, a két legfőbb közjogi méltóság mint két nagyon erős hatalmi pólus köré szerveződtek. A kormányfők szinte soha nem léptek át az elnök felségterületére, míg ez utóbbi minduntalan megkísérelte „leleplezni” vagy korrupcióval megvádolni a kormányokat. De ezzel együtt **mindkét fél inkább saját oligarchiát (mogulokat) hozott létre**, illetve vett szárnya alá, és a politikai korrupciós hálózatok a kölcsönös leleplezések/zsarolások a „paloták közötti háború” állásának és dinamikájának függvényében működtek/nek és váltak többé-kevésbé nyilvánossá. Amikor viszont elnök és kormányfő ugyanabból a politikai családból származott, magyarán az elnöki rendszert képviselte a miniszterelnök is, akkor az elnöki patronátus nemcsak a titkoszolgálatok és az ügyészség/bíróság, egyszóval az erőszakszervezetek fölé helyeződött, hanem a kormányt is maga alá rendelte. Ekkor jó esély volt arra, hogy a magyarhoz hasonló, egy központból vezérelt maffiarendszer alakulhasson ki, és az elnök „Keresztapává” váljon, olyan túlhatalomra tegyen szert, amely „illiberális demokráciához” vezethető volna.³³ Nem az elnök szándékain és habitusán, hanem a 2009-től erőteljesen megnyilvánuló pénzügyi-gazdasági válság, és a népszerűtlen megszorítások miatti politikai közfelháborodáson múltott, hogy **a posztkommunista maffiaállam román változata** – végső soron a szavazói akaraton, illetve a civiltársadalmi föllépéseken – **elbukott**. Az általános közéleti korrupció egyközpontúságát, a korrump hálózatok elmaffiasodását, a félelnöki rendszer mellett egy másik jogi szabályozás politikai következményei gátolták meg, mindeddig hatékonyan. Nevezetesen az arányos választási szabályozás és rendszer, aminek következtében a rendszerváltás óta minden román kormány valamilyen mértékben (kényszer)pártkoalíciókra épült.³⁴ Egészen a legutóbbi választásokig soha nem volt kétharmados többségű kormány (ezt is egy koalíció hozta létre, amely gyorsan szétszakadt!), és ezért a kormány(ok)-közeli korrump láncolatok sem tudtak beágyazódni, bebetonozni hatalmukat. A leggyakrabban úgy tűnt, hogy a harcos korrupcióellenes retorika ellenére, amit kampányokkor hangoztattak a pártok, a politikai osztály nem is a rendszer felszámolásában, hanem az ádáz harc – szinte minden szinten, a jogalkotástól kezdődően, a bűnüldöző szervek betámadásán át a klientúra pozícióba juttatásáig – **az antikorrupció ellen folyt, folyik**. Parlamenti képviselők, szenátorok igen gyakran a kivizsgálás, az ügyészségi-bírósági eljárások elleni immunitásért indultak/nak mandátumért,³⁵ illetve a védelmi ígéretet magyarázzák a gyakori átülések egy részét a parlamenti frakciók között.

A korrupciós pártpolitikai hálózatok vertikális és kommunikációs sémáinak kiépülése nyomán és a klientúra modellje szerint föntről lefelé, pénzek, üzletek, jövedelmek és személyre szabott kiváltságok, valamint – vélt vagy valós – „védelem” áramlanak, lentről fölfele pedig az illegálisan szerzett csúszópénzek mellett politikai támogatás és főként szavazatokban kifejezett lojalitás.³⁶ A *rendszer* modellszerűen a felső, központi hatalomnak kedvez, viszont **mégsem teljességgel asszimetrikus**, mert a pártok horizontális váltógazdasága mellett a korrupció hasonlóan horizontális, ugyanakkor vertikális váltógazdasága is működik.³⁷ A politikai korrupció vertikális redistribúciójának elemzése Romániában egy igen érdekes jellegzetességet tár fel, mégpedig azt, hogy a lokális „sejtek” viszonylagos önállóak, nincsenek teljesen kiszolgáltatva egy központnak (mint a magyarországi modell szerint működő poligarchia, polipbürö, Keresztapa), van bizonyos mértékű autonómiájuk. Amikor valamely párt vagy klientúrát képviselő hatalmi csoport „ellenzékbe” kerül, gyakran inverzió történik, **időszakosan a helyi kiskirályok diktálnak** a központnak. A román a kliens–patrónus rendszer szemmel láthatóan vertikálisan is rugalmas és változékony, azaz a fönt-lent pólusok időnként megfordulnak!³⁸ Vertikális dimenzióban a központtal szemben jelentős (regionális és helyi) hatalomra szert tevő, a mégoly tétova decentralizálásból profitáló, megyei tanácselnökök („baroni locali” – kiskirályok³⁹) és a fontosabb városok (megyeközpontok, municípiumok) polgármesterei,⁴⁰ valamint a körzeti képviselők és szenátorok, illetve a központi és helyi apparátusban kinevezett bürokraták, alulról építették/ik saját regionális, illetve helyi, korrump hálózataikat, vagy diverzifikálták/ják és forgácsolták/ják szét az egységesnek aligha mondható, korrump rendszert.⁴¹ Ezek az aktorok nemcsak a központtal szemben léptek/nek föl saját korrump érdekeik, illetve indokolatlanul előnyös redistribúciós feltételeik megvédésének érdekében olykor igencsak sikeresen, hanem egymás között is versengtek/nek, megvédték/ik területi érdekeiket, más hasonló igényekkel szemben, mintegy felosztva a korrupciós piacot, jó példát szolgáltatva a „szabadversenyos korrupcióra”. Máskor viszont összefognak egy-egy közös ügy érdekében, akár párt, akár egyéb háttérben hagyott érdekérvényesítési eljárásokban.

Az állam és a korrupciós rendszer

Fentebb a román állam korrump hálózatok általi foglyul ejtéséről azt állítottam, hogy az szinte minden területen és minden intézményi keretben általános jelenség, de vannak még meg nem szállott területek, és persze van civil társadalom (ha mégoly erőtlen és szervezetlen formában is), és főként párt- és médiapluralizmus, ami az átláthatóságnak kedvez, és mind ez idáig sikerült a „kényszermentes kommunikáció mezőnyét”⁴² fenntartani és újratermelni. A román állami és közéleti korrupció tehát egy tökéletlen, következetlen és heteronóm rendszer (maga a korrump rendszer is következetlen, azaz

korrupt!). Azt állítom, hogy az általánosan korrupt jelleg, amit néha endémikus, generikus vagy strukturális és intézményesült korrupciónak mondanak, mégsem teljes. Vagyis állam és rendszer nem összpontosul egyetlen hatalmi központ fennhatósága alá, egyszerre több, bár külön-külön korrupciótól áthatott, de egymást kölcsönösen sakkban tartó hatalmi gócpont létezik – mint már korábban említettem. Ha mégoly formálisan is – hiszen a pártok ideológiamentesek,⁴³ sőt igencsak átjárhatók, a parlamenti oldalváltások gyakoriak (a megválasztott képviselők és szenátorok mintegy 25 százaléka az utolsó mandátuma alatt átült, más frakcióba igazolt), működik a demokratikus választási rendszer, a politikai váltógazdálkodás, és ami talán még fontosabb, a fékek és ellen-súlyok, a hatalmi ágak szétválasztása és kölcsönös kontrollja minden rendszeren belül jelentkező korrupt működés ellenére működik.⁴⁴

A román strukturálisan korrupt rendszer paradox sajátossága, hogy minden valóság szerint **nem is annyira következetesen korrupt, mint amilyenek látszik**, illetve kevésbé centralizált és egy hatalmi központból irányított, mint az a percepciójában jelen van. Az aktuális korrupció és annak kultúrája is a jelenben zajlik, és története sem nyúlik vissza időtlen időkig a meghatározhatatlan tradíciók és történelmi legendák világába, mint azt történeti-etnológiai elemzések hangsúlyozzák.⁴⁵ Ezzel szemben úgy vélem, a korrupció kultúrájának elterjesztéséért, egyfelől a sokszorosan közvetített és számtalanszor manipulált közbeszéd, az elterjedt és domináns diskurzusok nyomán létrejövő hétköznapi diskurzusok és interpretációk a felelősek,⁴⁶ ami mögött a felelőségek szétterítésének a szándéka munkál. Amit Akhil Gupta az indiai társadalomról mond, az ebben a vonatkozásban is érvényesnek tűnik: „A korrupció diskurzusáról kiderülhet, hogy kulcsterülete annak, ahogyan az államot, a polgárokat, és más szervezeteket és közösségeket elképzelnék. Ahelyett, hogy a korrupciót az államszervezés diszfunkcionális vonatkozásának tekintsem, én úgy látom, ez egy olyan mechanizmus, amelyen keresztül az »állam maga« diszkurzív módon felépíti saját magát”. A korrupción keresztül megjelenített, felmutatott államraison a nyilvános kultúrában, a médiában és az értelmiségi közbeszédben egyaránt jellemző, ez az állammal és reprezentációjával kapcsolatos mainstream diskurzus. Aztán van a hétköznapi korrupciónak egy másik szinten megjelenő reprezentációs vonatkozása is. Az **állammal, a hatalommal, a bürokráciával, az erőszakszervezetekkel, de a közönséges szolgáltatókkal stb. való érintkezés mindenkor a korrupcióval való érintkezés** is. Az állammal való minden érintkezés – legalábbis potenciálisan és imagináriusan – egyben a korrupt hivatalnokokkal való interakció, vagy annak elképzelt változata. Azután nyilvánvaló, hogy az állam domináns reprezentációja a tömegmediában, értelmiségi diskurzusokban és a hétköznapi tapasztalat – rendszertelenül és intuitíve, a lokális viszonyoknak megfelelően, és a józan észnek megfelelően, sőt „partikulárisan” felfogva – a korrupció kultúrájában kapcsolódnak össze.⁴⁷ A médiából származó csonkolt és manipulált diskurzusok, valamint a rendszertelen hétköznapi tapasztalatok határterületén keletkező „kulturális intimitás”, a „strukturális nosztalgiával” együtt (ami működésében folyton egy elveszett, viszont – legalábbis morális értelemben – tökéletes múltbéli állapotokkal veti össze a „gyarló”

jelent) erős konzisztenciát ad a jelenségnek, sőt szinte garantálja állandó újratermelését, átszarmaztatását.⁴⁸ Romániában a korrupció kultúrája – értelmezésében, azaz kulturális és társadalmi reprodukciós funkciói felől való megközelítésében – az állam reprezentációjának, a korrump intézmények, hivatalok és hálózatok működésének és szüntelen bővülésének hétköznapi tapasztalatára épülő szocializációs tényező, ami kvázi lehetetlenné teszi, hogy akárki is ellenálljon neki. **Romániában állam és korrupció percepciója és reprezentációja összekapcsolódnak**, a lakosság nagy része csupán a korrupció közvetítésével érintkezik, interakcionál az állammal, sőt az állam maga a megtestesült korrupció. Ugyanakkor a korrupció kultúrája a morális tradícióról is szól, a korrupció különféle formáival szemben tanúsított toleranciáról, illetve közfelháborodásról. Ha általánosan érvényesnek tekinthetjük Heidenheimer klasszikus kategorizációját, amelynek megfelelően fehér–fekete, illetve sötét korrupciós zónákat különíthetünk el, illetve a korrump tetteket eszerint osztályozzák⁴⁹ akkor megállapíthatjuk, hogy Romániában egy ettől primitívebb, csupán két osztályból álló rendszer működik a hétköznapi gyakorlatok szintjén. Ennek megfelelően az állam, illetve a politikai szcéna mindenestől a korrump, azaz „smekker világ”⁵⁰ kategóriájába tartozik, nem különben a bűnöző alvilág, amelynek tagjai szintén ide sorolódnak. Hadd jegyezzem meg rögtön, hogy hétköznapi emberek számára a „smekkerség” nem föltétlenül negatív konnotációjú fogalom, sőt még csak nem is feltétlenül korrupcióságot jelent, magam is inkább csak metaforaként használom, mert kifejezi a világ poláris dichotómiákban való felfogását, és számomra világos, hogy a korrupcióhoz (is) kapcsolható a felosztás. A becsapottak, a balekok, az élheterlenek, a „köznép” viszont a „frájer” kategóriába sorolódnak, ahova kivételesen bekerülhetnek lebukott politikusok, hivatalnokok vagy az alvilág elkapott tagjai, de alapvetően, a hatalmasokat eltűrő plebsz alkotja. A szó pejoratív értelemben éppen úgy használatos, mint arra, hogy a kiszolgáltatottságot, a kiábrándulást, a becsapottságot stb. érzékeltesse.

Az intézményes korrupció mint tudásforma

A román társadalom egészét áthatja az, amit (Max Weber nyomán) „kollektivistikus és hierarchizált társadalomnak” nevezhetünk, és aminek „működési módja a partikularizmus. Ami egyenesen szembemegy az univerzalizmussal, az individualisztikus társadalom normáival és gyakorlatával, ahol az egyenlő elbánás mindenkit megillet”. A partikularizmusra épülő társadalomban „az elbánás az egyének státusától vagy társadalmi pozíciójától függ, és az emberek még csak nem is várják, hogy az állam fair módon bánjon velük; amit elvárnak az, hogy hasonlóan bánjanak mindenkivel, aki hasonló státusú”, a román társadalom „státus-társadalom” – írja Alina Mungiu-Pippidi. A legfőbb pénznem itt nem is a pénz, hanem a befolyás, amivel kiváltságokat lehet megszerezni,

hatalmi pozíciót, amely a partikularizmus és státus társadalmi működés folytán kiváltságos elbírálásra jogosít, a „versengő partikularizmusok” által jellemzett társadalomban a korrupció mindent átfog, a korrupció az intézményes vagy hivatali működés sajátos módja: a korrupció a szabály és nem a kivétel.⁵¹ Ha ez a világnézet és az ilyen típusú működés jól leírja a román társadalmat és az állam intézményeit is, akkor ez nemcsak a korrupció mérséklésének módozatait befolyásolja, illetve a korrupció politikájának tartalmát határozza meg, hanem azt is, hogy milyen rekrutációs eljárások nyomán kerül be a rendszerbe a hivatalnoki gárda; ezen túlmenően pedig azt, hogy milyen típusú tudást és magatartást, milyen morális értelemben is fölépített hivatalnoki attitűdöket preferál az intézményes rend, magyarán milyen tudásra van szükségük azoknak, akik belépni készülnek a rendszerbe. Általánosságban elmondható, hogy a központi és még inkább a helyi román hivatali apparátusban kevés szerep jut a tudományosan megalapozott, illetve szakértelemnek, ezzel szemben fölértékelődik egyfajta tapasztalati tudás, mégpedig az, amelyik a jogi és eljárásbeli kiskapuk megtalálásának (akár kreatív vagy intuitív) módozataira vonatkozik. A megbízhatóság, illetve a jó káder képzete a kiskapuk megtalálásához, illetve a hivatalnoki státusban rejlő monopolizálható erőforrások felkutatásának és működtetésének a képessége elengedhetetlen föltétele a hivatalnoki pályának. A közszférában alkalmazott „neotradicionalista” menedzsment lényege, hogy olyan „fordítási mechanizmusok” ismeretére alapoz, amelyek egységes szabályozások ellenére is lehetővé teszik a preferenciális elbánásokat a különféle státusú ügyfelekkel, mégpedig úgy, hogy közben a rendszer akadálymentesen működjék, formálisan teljesítse feladatait, stb. A hivatalnoki alkalmasság és végül az előmenetel legfőbb kritériumai, hogy az aktor minden egyes helyzetben és ügyben pontosan ismerje azokat a fordítási eljárásokat, amelyek egységes szabályozás mellett föltárják a kiskapukat; tudomása kell hogy legyen ugyanakkor a megvesztegethető másokról, legyenek akár – ez gyakrabban kerül előtérbe – fölsőbb szinten, horizontálisan ugyanott vagy akár alacsonyabb szinten, mint ők maguk; de tevékenysége során annak minden szakaszában tisztában kell lennie azokkal a státusokkal, amelyek kiváltságokkal járnak, és minden ügyfelet saját státusa, hierarchiában elfoglalt pozíciója és befolyása stb. szerint kell kezelnie. A tapasztalati tudás, amit a hivatalnoki apparátus tagjainak sikerességük és megbecsülésük okán meg kell szerezniük,⁵² mind a korrupció intézményes szerkezetének és működési mechanizmusainak az ismeretére vonatkozik: **a korrupció itt egyfajta sajátos tudássá alakul**, ami nélkül a hivatalok nem is működnének.⁵³ És ennek a tudásnak az elsajátítása tulajdonképpen már a rekrutációs eljárások elején elkezdődik, illetve az erre való alkalmasságot tesztelik a kezdő hivatalnokoknál, és az sem ritka, hogy közvetlen vagy közvetett módon a hivatalok árukként jelennek meg, egyfelől a befolyásos pozíciók, rokoni, klienteláris, baráti, szeretői, üzlettársi stb. alapon osztódnak szét egy virtuális piacon, a második nyilvánosságban („odatelefonálásos” vagy más netes intervenciók nyomán), másfelől pedig találni példákat arra is, hogy valós pénz közvetítésével vásárolhatók hivatalnoki, sőt megválasztott funkciók.

Apró kitérő: a közéleti korrupció etnopolitikája

Értelmezésem szerint Romániában a közéleti korrupciónak alapjáraton nincsen etnikai vagy nemzeti vonása, még akkor sem, ha a korrupcióval megszerezhető javak redisztribúciója gyakran etnikumközi versengés területévé válik, illetve etnopolitikai jelleget ölt. A korrump hálózatok átvágják az etnikai határvonalakat – akár a rommagyar, akár a roma kisebbségről legyen szó – elsősorban az egységes jogi normák és intézményes struktúrák okán, másodszor pedig a nagyon hasonló társadalmi szabályok és gyakorlatok, de a rájuk jellemző politikai kultúra stb. okán is (itt ismét ellentmondok Zerillinek,⁵⁴ aki restitúciós példák kapcsán a románság „kulturális lényegével”, sőt identitásával (Romanianness) kapcsolja össze az ezen a téren tapasztalható korrupciót. A restitúciós gyakorlat egyfelől központosított (lásd Markó Attila és a Mikó-ügy), másfelől pedig valóban léteznek etnikai interpretációi, illetve eltérő módon vetődik föl a kisebbségi egyházak esetében vagy történelmi okoknál fogva általában az erdélyi társadalomban, mint máshol, de ha van ilyen másodlagos etnikai jellege és interpretációja, akkor az elsősorban éppen nem a románsághoz, hanem a rommagyar kisebbség többségi percepciójához kapcsolja). Az **etnicizálódás kísérőjelenség** lényegében azért következett be, mert a rommagyar politikai-közéleti elit szinte egységes módon, etnopolitikai interpretációt és eljárásokat alkalmaz saját korrupcióval megvádolt tagjainak – legalábbis morális – felmentéséért: minden esetben tagadja a korrupció tényét, és kisebbségellenes-magyarelles lépésnek tekinti az ügyészség, illetve bíróság eljárását minden ügyben és azok mindegyik szakaszában. A jelenség azért is figyelemre méltó, mert ezzel az eljárással gyakorlatilag lehetetlenné is válik az ügyek egyenkénti megítélése, és valóban ártatlanok, no meg egyáltalán vagy kevésbé ártatlanok között sem tesz különbséget, ami sok esetben méltatlan címkézéseket és értetlenséget, az erkölcsi érzék tompulását és zavaros összemosást eredményez (számos alkalommal írtam a jelenségről⁵⁵). És persze a korrupciógyanúba keveredett, megvádolt vagy már elítélt tagjai miatt sötét árnyék vetül a megújulást hirdető politikai szövetség egészére (lásd Borboly- és különösen Borbély-ügy!), további bizalomvesztést eredményezve, míg egy árnyalt és jól kommunikálható, az etnopolitikai „harc” lövészárkain túlmutató értelmezési keret kidolgozása, a korrupcióval vádoltak hátrébb léptetése a megtisztulás-megújulás imidzsét erősíthetné. A kisebbségellenes, azaz rommagyarok ellen etnikai alapon történő korrupcióellenes ügyészségi/bírósági fellépés gyakran hangoztatott legendája ellen szól, hogy a román hatóságok – valamiféle hallgatólagos államközi megegyezés vagy csupán például diplomáciai előzékenységgel – soha nem vizsgáldták a magyarországi támogatásokat menedzselő, etnobizniszt bonyolító egyetlen itteni alapítvány vagy szervezet háza táján sem. Nem történik semmiféle túlzott ellenőrzés vagy rosszindulatú vádaskodás, még akkor sem, ha a rommagyar média korrupciógyanús eseteket tár fel (lásd...). A magyar–magyar kooperációban működő etnobiznisz, pontosabban annak gazdasági dimenziója alig látható (méreteiben ez például a székelyföldi magyar befektetések

tekintetében elenyésző a leleplezett korrupciós gazdálkodás egészéhez viszonyítva, és persze ennek is csak kis hányada alapulhat korrupciós gyakorlaton, illetve eljárásokon), és esetleges korrupció összefonódásai sem különösen érdekesek.

Ha a közéleti korrupció utólagos etnicizálódása többnyire csak kísérőjelenség, illetve politikai kommunikációs játszma része, a rommagyar közéleti szcéna sajátos elszíneződését a magyar–magyar viszonylatban fölmerülő összefonódások, a jelenlegi magyar kormányzat határon túli magyarokkal kapcsolatos politikai „stílusának” klientelista/korrupció jellege, a posztkommunista maffiaállam expanziós kísérlete, a mezőny „elfideszesedése” mint kikerülhetetlen eleme, illetve annak markerei adják. A magyarországi posztkommunista maffiaállam hazai téren, mint neokolonialista megszálló erő, a fennálló intézményes rend felforgatója és maga alá rendelője, mint az autonómiák felszámolója, a szándék szerint tökéletes kliensrendszer kiépítőjeként lép fel, ezért nem kétséges, hogy exportcikként is ugyanezen jellemvonásokat kínál át-, illetve megvételre. Az Orbán-rezsim egy otthon már kiépített rendszermodellt kínál fel, pontosabban „hálózatépítéssel” (lásd. Szász Jenő) igyekszik ráerőltetni a határon túli magyarságra. Ez az etnonacionalista diskurzus (NER) kiterjesztése mellett gyakorlati vonatkozásban a szigorú – szinte totális kontroll mellett működtetett – klientelizmus rendszerének kiterjesztését, hatalomtechnikai vonatkozásban pedig az „illiberális demokrácia” működési elveinek exportkísérletét, jelenti. Ami a modell ideológiai szintjét illeti, a magyar kormány a „nemzeti” retorikai panel használatának rendszerspecifikus sajátosságait, éppen az alkalmazott nemzetegyesítő „filozófia”, illetve etnonacionalista ideológia keretében, amit NER-ként ismerünk, határontúliakra is vonatkozik.⁵⁶ A posztkommunista maffiaállam nem saját ideológiai alapon, hanem alkalomadtán, egy-egy bevett ideológiai panel használatával, annak ismételtetésével, nemzeti populizmussal igyekszik annektálni a határon túli magyar közösségek arra fogékony csoportjait, de semmiképpen nem a teljes közösségeket. Ez az új rend bevallottan arra törekszik, hogy kiterjedjen a magyarság, a „magyar Kárpát-haza” egészére (NER), a polip fojtogató karjai, a „centrális erőter” akarata, a határon túli magyarság esetében is érvényesüljön. Azzal kezdődően, hogy a budapesti kormány eleve „megválogatta” azokat a határon túli magyar szervezeteket, amelyekkel együttműködik, és elsorvasztotta, marginalizálta azokat, amelyekkel nem kívánt tárgyalni sem (az RMDSZ ambivalens viszonyulása, lásd elfideszesedés). Kényére-kedvére szemezget a politikusok között is, van, akit kegyeibe fogad, van, akit pedig kiközösít közülük, persze a behódolókat favorizálja, az engedtlenség (autonómia!) legkisebb jele pedig kegyvesztéshez vezet; csak „barátok” (értsd vazallusok, hódolók, kliensek) vagy „ellenségek” (árulók, idegenek) vannak, és jaj ez utóbbiaknak: a barátoknak csurran-cseppen, persze a vezér tenyeréből, mintegy személyes jótéteményként, az ellenség pedig pusztuljon. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt a nemzeti retorika és populizmus hat, különös módon nemcsak az itteni szervezett felvilágra (a korrupciós láncolat helytartóira) vagy azokra az „egyszerű voksolókra”, a köznépre, akik „hisznek és hinni akarnak a hatalomnak”, akiket meghat az erő felmutatása, a „kiállás” (függetlenül annak tartalmától), hanem még a látszólag minden

hájjal megkent politikai osztály tapasztalt „öreg harcosaira” is. Ezzel kapcsolatban merül fel a kérdés, hogy vajon milyen meggondolásból, milyen alapon gondolja a romániai magyar politikai elit és az értelmiségi *mainstream*, hogy az autonómiák felszámolásában jeleskedő, a mindent maga alá rendelő vezér, a polip csápjainak átnyúlása és szorítása kivételesen autonómiát fial. Vajon nem az a kevés beavatott – Orbán itteni helytartói és egyelőre titkos ügynökként viselkedő „szervezett felvilág” tagjai – érdekelt csupán a rendszer itteni bevezetésében?

A klientúra építés legfontosabb mozzanata a pártalapítás, illetve rejtett párttámogatás (lásd demokraciközpontok), ami viszont nem hozta meg az várt eredményt. Így a magyar kormányzat egyenként igyekszik klienssé/vazallussá tenni, lekenyerezni, védelme alá venni az RMDSZ tisztségviselőit, pontosabban „helyi kiskirályait”, akik lényegében magánalapon (de egyre inkább intézményesen is!) elfideszesednek, az Orbán-féle posztkommunista maffiaállam itteni helytartóivá lesznek.

A magyar kormány szíréhangjai és bedarálási kísérletei többletstressznek teszik ki az itteni politikusokat és a közélet minden szereplőjét azért is, mert az „illiberális demokrácia” és a „keleti nyitás” kihívásával szembesítik őket, amely politikai álláspontokhoz „viszonyulniuk kell”, illetve reflektálni arra, hogy sajátos közegünkben hogyan lehet – legalább a retorika szintjén – kommunikálni ezeket a roppant népszerűtlen politikai kliséket.

Összegzés

A tipológiai elemzés egy konkrétabb összehasonlító eljárás keretében mindenekelőtt azt eredményezi, hogy észrevegyük Romániában a közéleti korrupció igen kiterjedt, a state capture kritériumait számos területen kimerítő jelenség (nem utolsósorban ilyen terület a vám- és határőrség területe, amiért az országot nem fogadták be a schengeni övezetbe – (lásd⁵⁷) –, viszont nem meríti ki a posztkommunista maffiaállam kritériumait, mert egyfelől megvan benne a törvénytelenységben is megnyilvánuló kölcsönösségnek a minimuma. A vámok korrupcióban az üzletelők is jól járnak, mert a kenőpénz kifizetésével elkerülik a magasabb vámtarifákat, és az általánossá vált csúszópénzrendszer sem teljes körű, hiszen végül a szállítók is dönthetnek úgy, hogy megfizetik a hivatalos vámot, még akkor is, ha ez pluszkiadást, időt és sorbanállást föltételez. Aztán, a közéleti korrupció pénzneme nem is a kenőpénz, hanem a hatalommal való üzérkedés potencialitása, a státusokhoz rendelhető monopolhelyzetek kihasználása, illetve kiváltságok megvásárlása/megszerzése; az univerzális pénznem a „befolyás”, ami hierarchikus rendben létezik és nyilvánul meg (a vámok/határőrség esetén ez először is a hivatal megszerzésének árában, aztán a megszerzett „zsákmány” elosztási rendjében, éppen úgy nyilvánul, mint a kliensek státusuk szerinti megvásárlásában). A vámokban,

a határórség által megszerzhető „zsákmányok” fölött viszont a politikai váltógazdaságnak megfelelően minden rezsim előjogot élvez, saját pártjainak-klienseinek erőforrásaként használja azt. Ugyanez az eljárás egyéb hivatalokban is, a politikai hatalom változásával megváltozik a haszonélvezők köre, az elosztási rend, így végül a teljes zsákmányszerző elit – hivatgalnokok, politikai szereplők, kiskirályok, üzletemberek – profitál az általánossá lett korrupcióból. Egyébként a DNA legutóbbi időben elkövetett vizsgálatai és feljelentéseinek „politikailag kiegyensúlyozott” volta, az érintettek különböző pártkötődések szerinti homogén eloszlása⁵⁸ azt mutatja, hogy a kockázat is megoszlik, nem egyetlen „Keresztapa” fennhatósága alá tartozik minden, és nem csak az egyik politikai tábor tagjai bukhatnak le, illetve ússzák meg.

Fentebb is említettem, hogy az arányos választási rendszer következtében nemcsak mindent eldöntő kétharmados többség nem alakult ki Romániában az elmúlt 25 esztendőben, hanem ennek folyamányaként a hatalmi ágak szétválasztása és a fékek és ellenesúlyok rendszerének a leépítése sem volt napirenden (bár ilyesmit sugallt Bănescu és csapata a 2012-es felfüggesztésekor). Ezen felül pedig a félelnöki rendszer következtében államelnök és kormányfő pozíciójuknál fogva kontrollálták az egyik vagy másik hatalmi központ (palota) körül kialakult klientelista korrump csoportosulás ténykedését. Ugyanakkor a központ és a régiók, illetve fontosabb városok vezetői között sem alakult ki egyértelmű alá-fölérendelt viszony, sőt akár a hatalmi inverzió is fölböríthatta a korrump rendszer működési módozatát, megváltoztatva a (páva)tánc rendjét. A közéleti korrupció valójában nem is két hierarchiába rendezett osztály között – a Keresztapa és fogadott családja, a szervezett felvilág, a korrump rendszer patronátusa stb. versus az összes többiek, akik a rendszeren kívüliek és mind kiszolgáltatottak, vazallusok – oszlik meg, hanem a különféle státusokon belül levő csoportok horizontális versengéséből, illetve a státusok megszerzéséért folyó harcból (lefizetés, személyes lekötelezés stb., minden olyan eszköz, amely befolyáshoz, azaz kedvező státushoz juttathatja azt, aki be szeretne kerülni a korrump rendszerbe) áll. A román korrupciós mező összetett és többlépcsős rendszer, a korrupciós hierarchiák elosztásának bonyolult rendszerére épül, és többközpontú. Ugyanakkor az entrópia is nagy a rendszerben, hiszen a befolyás, amiről mindenki ábrándozik, maga is változékony, sokszor csak benyomásokon és félreértéseken múlik a „korrupció poétikája”, a csupán elképzelt hatalommal-befolyással való (vissza)élés egyáltalán nem ritka jelenség:⁵⁹ a rendszernek van egy allegorikus, szimbolikus vonása, amely a posztkommunista maffiállam esetében sokkal nyersebb, egyértelműbb és brutálisabb, hiszen a generalizált megfélemlítésre-félelemre épít. A versengő korrump alrendszerek esetén viszont a megfélemlítés sem egyetemes, egyik befolyás, illetve oligarcha vagy mogul szembeállítható egy másikkal, a köztük levő versengés – elvben legalábbis – kétesélyes: szinte mindenki arra törekszik, hogy oligarchát (patrónust, mogult, fölsőbb kapcsolatot) keressen magának, de a befolyások piaca viszonylag nyitott és változékony. A román többközpontú korrupciós rendszer kontrollja, illetve korrupciós együtthatójának csökkentése más feladatot ró a kihívókra, mint a posztkommunista maffiállamként jellemzett Orbán-rendszer esetében. Itt ugyanis az állam

és a rendszer egybeesik – márpedig a jelenlegi kétharmados felhatalmazással regnáló Fidesz–KDNP-kormány minden befolyásával erre törekedett és törekszik, mondjuk ki, szinte teljes sikerrel, alig létező ellenállás mellet –, míg a román rendszertelenebb, kevésbé központosított, nagyobb entrópiafaktorral működő, de hasonlóan elterjedt rendszerben a politikai váltogazdaság következtében más kihívást jelent a korrupció elleni politikák kialakítása.

A magyar maffiaállam egyéni jelenség a régióban, azaz „rendszerspecifikus”, amit elsősorban a „keleti nyitás” meghirdetett politikai vonala tesz világossá, amiről Románia esetében nem beszélhetünk. A magyarhoz hasonló kategóriába csak a posztszovjet államok, illetve egyes keleti diktatúrák tartoznak (amint a „vezér” tavaly nyáron tusnádi szíves közléséből tudjuk), a román közéleti korrupció modellje viszont inkább a régió más államaiban jellemzőekhez sorolható (elsősorban Bulgária jön szóba, de nyugatabbra levő európai államok is hasonló típusú korrupt rendszerekkel küzdenek, lásd például Szlovákiát). Mint vázolni próbáltam, a román közéleti korrupció nagy vonalakban illeszkedik a „globális korrupciós paradigmába”, viszont olyan a sajátosságokkal is rendelkezik, amelyek a posztkommunista országokra jellemzőek, amelyek elszínezik a máshol és máskor jellemző modelleket. Regionális sajátosságait tekintve nemcsak módosításokat igényel a globális modellhez képest, hanem egyben alá is ássa annak univerzálisként terjesztett, globalizált változatát.⁶⁰ A modell jellemzően délkelet-európai, még akkor is, ha párját ritkítóan elterjedt és a társadalom minden szegletét behálózó jelenség, és mint ilyen, eltér az újonnan kiépített Orbán-rezsim, a magyar polip modelljétől.⁶¹

A dolog lényegéhez tartozik, hogy a magyar állami maffia szinte teljesen egyszólamú, a „NER nyelvén beszél”, amely valójában Orbán hangján szól. A román rendszer pedig többszólamú, nincs egységes nyelve. Még akkor is így van ez, ha a rommagyarság jobboldali elitje minduntalan nacionalizmusként látja/láttatja mindazon hangokat, amelyek a román politikai színtéren hallhatóak. A magyar etnonacionalista, keresztény jobboldali diskurzusokkal szemben, a román nacionalizmus mára afféle „lassaiz fair” következtelen nacionalizmus csupán.⁶²

Ha a magyar polip „rendszer váltással”, de csakis azzal – legalábbis elvben – elpusztíthatónak látszik, a román korrupciós rendszer ettől szívósabbnak és nehezebben legyőzhetőnek tűnik, még akkor is, ha jóval kevésbé félelmetes. A **román korrupció ugyanis elsősorban kulturális változást** igényel,⁶³ ami lassúbb és szélesebben hömpölygő folyamat. Mungiu-Pippidi, akinek az univerzalizmusra, illetve partikularizmusra épülő társadalmi-politikai rendszerre vonatkozó, a köz- és a magánszférát keverő vagy határait összemosó társadalmak jellemzésére tett distinkcióját elfogadtam, „partikularizmuellenes forradalomnak” nevezi a jelenséget,⁶⁴ ami több mint politikai váltogazdaság, de nem igazi rendszerváltás vagy szó szoros értelmében vett társadalmi-politikai forradalom. Meglehet, hogy az elindított folyamat egy ilyen mélyreható politikai váltás nyitánya, amely megmutathatja, hogy senki nincs a törvények fölött, elterjeszthet egyfajta univerzalizmust, „a törvény előtti egyenlőség képzetét, viszont az is egyértelmű, hogy a korrupció visszaszorítása és kontrollja nem valósulhat meg csupán jogi eljárások

útján. Alina Mungiu-Pippidi (a kérdés legjobb román szakértője) egy egész könyvet szentelt annak, hogy bebizonyítsa, azok az államok váltak sikeressé a korrupció visszaszorításában, amelyek komplex és egyben pozitív, összehangolt válaszokat adtak a problémára, és főként a saját országra jellemző formákat vették célba, adekvát eszközökkel, és nem követtek kívülről rájuk erőltetett korrupcióellenes politikákat.⁶⁵ A sikeres korrupcióellenes politikák egyszerre irányultak az adminisztrációnak való kiszolgáltatottság visszaszorítására, gazdasági nyitásra, a túlzott bürokrácia leépítésére, az informális gazdaság felszámolására, a törvényi szabályozások leegyszerűsítésére, a teljes költségvetési átláthatóságra és elszámoltathatóságra, a minden nemű monopóliumok felszámolására és a média, valamint a civil társadalom általi korrekt felügyeletre. Ezzel szemben Romániában ma csak a bűnüldözési szervek csörtetését látjuk, ami önmagában esélytelen a korrupció kontrolljára, ráadásul felemás és a médikorrupció folytán rosszul kommunikált megnyilatkozások kezdik ki az eljárások hitelét.

Bibliográfia

- Abeles, Marc: Az állam antropológiája. Századvég Kiadó, Budapest, 2007.
- Alemann, Ulrich von: The unknow depth of political theory: The case of multidimensional concept of corruption. 2004, *Crinme, Law & Social Change*, 42. 25–34 o.
- Anders, Gerhard–Nuijten, Monique: Corruption and the Secret Law: An Introduction. 2007, In: Nuijten, Monique-Anders, Gerhard (Eds.): *Corruption and the Secret of Law. A Legal Anthropological Perspective*. Ashgate, 1–25 o.
- Anghel, Remus – Kozák Gyula – Magyarai Nándor László: Romania and its borders with non-EU countries. 2007, *Desire*, Cluj.
- Bíró A. Zoltán: Mindennapi ellenfelünk, a rend (Esettanulmány a korrupció társadalmi hátteréről). 1998, In: Gombár Csaba (szerk.) *Írások a korrupcióról, Helikon-Korridor*, Budapest, 209–225. o.
- Cohen, Abner: Political Anthropology. The Analysis of the Symbolism of Power Relations. 1969, In: *Man*, Vol.4.No.2 (June), 215–235. o.
- Csepeli György: A maffiaállam használt ruhája. 2013, In: Magyar Bálint–Vásárhelyi Júlia (Szerk.): *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 129–143. o.
- Frank, H. Peter – Gaina, Roxana-Maria: [http://www. Peterhfrank.com/political-corruption-in-romania-the-dna-database](http://www.Peterhfrank.com/political-corruption-in-romania-the-dna-database)
- Ghupta, Akhil: Blurred boundaries: the discourse of corruption, the culture of politics, and the imagined state. 1995, In: *American Ethnologist*, 22(2), 375–402. o.
- Goffman, Ervin: *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. 1974, Harper & Law, NY.
- Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. 2011, Gondolat, Budapest.
- Haller, Dieter–Shore, Cris (eds.): *Corruption. Anthropological Perspectives*. Pluto Press, London–Ann Arbor Mi., 2005.
- Heidenheimer, J. Arnold – Johnston, Michael (Eds.): *Political Corruption. Concepts and Context*. Transaction Pub., New Brunswick, New Jersey, 2002.

- Herzfeld, Michael: *Cultural Intimacy. Social Poetics in the Nation-State*, Routledge, NY., 1997.
- Heyman, McC. Josiah – Smart, Alan: *States and Illegal Practices: An Overview*. 1999.
In: Heyman, McC. Josiah (Ed.): *States and Illegal Practices*. 1999, Berg, Oxford-NY., 1–24. o.
- Karklins, Rasma: *Typology of Post-Communist Corruption*. 2002. In: *Problems of Post-Communism*, vol 49, no .4, July/August, 22–32. o.
- Kopecky, Petr – Scherlis, Gerardo: *Party Patronage in Contemporary Europe*. 2008.
In: *European Review*, Vol.16.No.3., 355–371. o.
- LaPalombara, Joseph: *Structural and institutional aspects of corruption*. 1994.
In: *Social Research*, No 61, 325–350. o.
- Ledeneva, Alena: *Corruption in Postcommunist Societies in Deurope: A Re-examination*. 2009,
In: *Perspectives on European Politics and Societies*, Vol 10. No 1., April, 69–86. o.
- Magyar Bálint: *A magyar maffiállam anatómiája*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2015.
- Magyar Bálint-Vásárhelyi Júlia (Szerk.): *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*.
Noran Libro Kiadó, Budapest, 2013.
- Magyar Bálint-Vásárhelyi Júlia (Szerk.): *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam 2*.
Noran Libro Kiadó, Budapest, 2014.
- Magyari Nándor László: *A magyar polip természete*. 2013.
In: *Beszélő*: <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/a-magyar-polip-termeszete>
- Mbembe, Achille: *On Postcolony*. Berkeley UP., 2001.
- Mendes, Mara: *Overview of corruption in the media in developing countries*. 2013, February,
Transparency International, No 368.
- Mungiu-Pippidi, Alina: *Corruption: diagnosis and treatment*. 2006, *Journal of Democracy*.
Baltimore: Jul, Vol.17, Iss.3. 86–100. o.
- Mungiu-Pippidi, Alina: *Cum arata o ?arã de succes? Adevãrul*, 2015.
- Pulay Gergő: *A civilizált, a csavargó, a rafinált és a balek. Utcai élet és informalitás egy bukaresti szegénynegyedben*. 2012. In: *Beszélő*, 17.évf., 12.szám.
- Rose-Ackerman, Susan: *Democracy and 'grand' corruption*. 2001.
In: *International Social Science Jurnal*, 365–381. o.
- Sajó András: *A vesztegethető államtól a zsaroló államig*. 2001.
<http://www.mozgovilag.hu/2001/07/jul1.htm>
- Sajó András: *A jogállam és az ő megrontása*. 1998. In: *Beszélő*, III. évf. 7–8 szám, 39–56. o.
- Szívós Mihály: *Tudományos, tapasztalati és szakértői tudás, valamint a szakpolitika és tudásgazdálkodás viszonya Kelet-Közép-Európában*. 2013.
In: Berényi Eszter – Erőss Gábor – Neumann Eszter (Szerk.) *Tudás és politika. A közpolitika-alkotás gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest, 23–61. o.
- Vásárhelyi Mária: *A korrupció a közgondolkodásban*. 2007.
http://www.boon.hu/2007/09/A_korrupci_a_k_zgondolkod_sban.pdf
- Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- Zerilli, M. Filippo: *Corruption, Property, Restitution and Romanianness*. 2005.
In: Haller, Dieter–Shore, Cris (eds.) *Corruption. Anthropological Perspectives*. 2005.
Pluto Press, London–Ann Arbor Mi., 83–103. o.
- Zerilli, M. Filippo: *Jucind (cu) mita, imagini etnografice ale corup?iei în România*. 2004.
In: Zerilli, Filippo–Pizza, Giovanni (coord.) *Cercetarea antropologica în România. Perspective istorice și etnografice*. Editura Clusium, Cluj-Napoca, 269–300. o.

Jegyzetek

- 1 Ministerul Justiției–Ministry of Foreign Affairs Netherlands, 2015.
- 2 Lásd.: Filippo Zerilli, 2004, Bíró A. Zoltán, 1998.
- 3 Marc Abeles, 2007, 12. o.
- 4 Zentai Violetta, 1997, 13. o.
- 5 Akhil Gupta, 2005, 173–194. o.
- 6 Abner Cohen, 1969, 215–235. o.
- 7 A fogalom sok szempontból kimeríti a Susan Rose-Ackerman által használt „»grand« corruption” kifejezést, ami arra utal, hogy nem az „apró” lefizetési, megvesztegetési, kenőpénz adás-vételi stb., ügyekre fókuszálok, hanem arra a kormányzati-hatalmi szinten jelentkező korrupcióra, ami a döntéshozást, a törvénykezést és a kormányzati tevékenységet – annak minden szintjén – eléri, ami a demokrácia intézményeit fertőzi és „megrontja”, ami a korrupció kultúráját termeli ki és élteti, stb. (Susan Rose-Ackerman, 2001.)
- 8 Joseph LaPalombara, 1994., Sajó András, 1998.
- 9 Monique Nuijten–Gerhard Andres, 2007.
- 10 A román párt és választási rendszerre az elmúlt 25 évben az volt a jellemző, hogy igencsak bizonytalanul, a számonkérhetőség és átvilágítás lehetősége nélkül szabályozta a párt-, és kampányfinanszírozást. Ennek egyik közvetkezménye, hogy a „lojalitásból, párhúsból elkövetett korrupció” igencsak elterjedt jelenséggé vált. Olyannyira, hogy a párt érdekében „ügyeskedők”, mintegy fölmentve érezhették maguk, olyan korrupciós ügyletek esetében, melyet a párt érdekében és nem föltétlenül saját haszonszerzés céljából követtek el. A (főképpen kezdő) közalkalmazotti javadalmazások igen alacsony szintje (kezdő orvosok, tanárok vagy hivatalnokok stb. fizetése a minimálbér közelében alakult, ami Románia esetében a legutóbbi emelésekkel is csupán, mintegy 230 EUR-t tesz ki), előtérbe helyezte a „szervezeti érdekből elkövetett korrupciót”. (Lásd. Sajó András, 1998.)
- 11 Alina Mungiu-Pippidi, 2006.
- 12 Susan Rose-Ackerman, 2001, Rasma Karklins, 2002.
- 13 A kompozit anyagok mintájára használok a fogalmat, annak érzékeltetésére, hogy bonyolultsága azáltal fokozódik, hogy különféle struktúrájú, jellegű, anyagú és természetű stb. dolgokat kapcsol egybe, és a különféle anyagok kombinációja egymást kölcsönösen támogatják, fölerősítik. A kompozit anyagokról azt mondja a szótár, hogy: „A kompozit anyagok, röviden kompozitok vagy társított anyagok, olyan összetett anyagok, amelyek két vagy több különböző szerkezetű és makro-, mikro- vagy nanoméretben elkülönülő anyagkombinációkból épülnek fel (...)”.
- 14 Ervin Goffman, 1974.
- 15 Magyar Bálint, 2013., 2014., 2015.
- 16 A vidék vonatkozásában a legnagyobb probléma a földterületek – és különösképpen az egykor magántulajdonban levő erdők helyzetének – jogi rendezetlensége, a telekkönyvek hiányosságai, illetve, a legtöbb helyen, a telekkönyvezés teljes hiánya. Városi környezetben viszont a visszaszolgáltatások nyomán, tisztázatlan és korrupcióra lehetőséget adó ingatlan-visszaszolgáltatás késleltetése és peres ügyek évekig való elhúzódása jellemzi a folyamatot.
- 17 A visszaszolgáltatások körüli korrupció jogi alapját a vitatott koncessziós jogok megvásárlásának lehetősége adta/adja, aminek értelmében tehető oligarchák zsebszerződéssel megvásárolhatták a „jogos visszaigénylők” vitatott koncessziós jogait, és tiszteres, olykor százsoros haszonra tettek/tesznek szert, miután visszapereltek ingatlanokat, erdőket és földterületeket – egy ilyen esetet elemez Filippo M. Zerilli, 2005. A gazdasági ésszerűségnek

a legtöbbször egyenesen ellentmondó (re)privatizációs eljárások szabályozásába nemcsak elfelejtettek a „korrupciót megelőző (nehezítő) intézményi garanciákat” beépíteni (lásd. Sajó András, 2001.), hanem egyenesen olyan szabályozást hoztak, ami elősegíti (könnyíti) a korrupciót. Amióta a szervezett bűnözés és terrorizmus elleni ügyészség vezetőjét (Alina Bica) előzetesbe vették és korrupcióval vádolták meg, amit a Restitúciós Hivatal (ANRP) elnökeként követett el, egy egész korrump hálózatra derült fény, mely ezen a területen évtizedig működött zavartalan (<http://www.revista22.ro/articol.php?id=51162>, <http://www.revista22.ro/mafia-retrocedarilor-anrp-cum-s-au-imbogatit-samsarii-si-evaluatorii-pe-spatele-bugetului-de-stat-si-a-proprietarilor-cit-de-sus-ajung-conexiunile-politice-50813.html>).

Az ANRP elnökségének tagjaként – restitúciós – ügyekben elkövetett többrendbeli korrupcióval gyanúsítja a DNA Markó Attilát is, aki Magyarországra menekült a felelősségre vonás elől (<http://itthon.transindex.ro/?hir=39547>, <http://www.maszol.ro/index.php/belfold/52098-masodszor-is-birosag-ele-allitottak-tavolleteben-marko-attilat>).

18 Rasma Karklins, 2002

19 A média korrupciójának módozatait és veszélyeit jól jellemzi Mara Mendes, egy 2013 elején közölt elemzésben, melyet a Transparency International weboldalán tett közzé, lásd Mara Mendes, Overview of corruption in the media in developing countries, www.U4.no. A felsorolt területek közül a román médiavilágra a leginkább a legnagyobb médiatrösztök tulajdonosi hátterével kapcsolatosan merül föl a korrupció, a tulajdonosok ugyanis olyan oligarchák (Băsescu kifejezésével „médiamogulok”), akik gazdasági előnyök megszerzéséért (magyarán zsarolásra) és politikai manipulációra használják rendkívüli médiabefolyásukat. Közülük többen végleges büntetésüket töltik (Sorin Ovidiu Vântu – Realitatea Tv, Dan Diaconescu – OTv, Dan Voiculescu – Antena tv, Adrian Sârbu – ProTv). http://index.hu/kulfold/2012/06/21/egy_ev_bortonre_iteltek_a_roman_magnast/, Dan Diaconescu http://index.hu/kulfold/2015/03/04/bortonbe_megy_dan_diaconescu/, Dan Voiculescu <http://www.maszol.ro/index.php/belfold/33609-tiz-ev-szabadsagvesztesre-iteltek-dan-voiculescut>) vagy megvádoltak (Adrian Sarbu <http://www.mediafax.ro/social/adrian-sarbu-va-fi-plasat-in-arest-la-domiciliu-decizia-instantei-este-definitiva-14341135>).

20 Egy minden bizonnyal igen elterjedt médiakorrupciós jelenségre irányította rá – három napig, mint lenni szokott – a figyelmet az RMDSZ PR-vezetőjének „esete”, akit fiktíven alkalmaztak az állami rádiónál, főltűnően magas fizetésért, jó példáját szolgáltatva a pártpatronázs rendszernek (<http://systemcritic.blogspot.ro/2014/06/alvilagi-klanok-tagjaival-tancolo.html>), ahol a klienst jól fizető, de fiktív állami munkahellyel „jutalmazza” a párt. A nyilvánosságra került (de persze, a lemondáson túl, következmények nélküli) eset az állami médiumok világának korrump rendszerébe enged betekintést, és mint ilyen, minden bizonnyal nem elszigetelt jelenség (lásd <http://systemcritic.blogspot.ro/2015/04/mediakorrupcio.html>).

21 A legnagyobb fogás, vagy legalábbis beindított eljárás, amelyet a DNA elindított az úgynevezett Microsoft-panama ügy, amelyben több volt minisztert, elnöki tanácsost, oligarchát, helyi „kiskirályt”, volt teniszcsillagot stb. megvádoltak (<http://itthon.transindex.ro/?hir=37522>), de mely eljárás az előzetes letartóztatásoknak házi őrizetre való módosításával – látszólag – lekerült a napirendről. Érdekessége, hogy a vádhatóság számított az egymást följelentő társtettesek vallomásaira, de az eset tipikus abból a szempontból is, hogy nem tudni, ki tett följelentést, és ki nem az érintettek közül, és hogy valóban merre halad az eljárás? A legismertebb vádlott Elena Udrea és exférje, Dorin Cocos, mindeketten a volt elnök, Băsescu, „emberei” (<http://www.romaniacurata.ro/dna-confirma-ipoteza-lansata-de-romania-curata-anul-trecut-udrea-stia-ca-banii-imprumutati-de-la-pescariu-vin-din-spaga-microsoft/>), akik stróman szerepet játszottak az ügyben, mely minden vektorával

- az exelnök és pártja irányába mutat, de éppen itt nincs folytatás, az elbizonytalanodás, az affér kivizsgálásának jelzése rossz sejtéseket, az ügy eltussolási kísérletét erősíti.
- 22 Gyakran előfordul, hogy olyan dossziék alapján állítanak elő, illetve helyeznek előzetesbe és vádolnak meg korrupcióval politikusokat, melyek igencsak gyenge bizonyítékokon (legtöbbször telefonlehallgatások vagy feltételezett bűntársak vallomásain alapulnak). Egy ilyen régi és alig megalapozott ügyben járnak el a miniszterelnök, Victor Ponta, ellen. Máskor pedig az ügyészségi kiszivárogtatások több feltételezett bűntény és nagyobb okozott kárt tartalmaznak, mind a valódi vádirat, ami politikai befolyás gyanúját veti fel, mint az a Ráduly Róbert csíkszeredai expolgármester elleni eljárásban látszik.
- 23 Évtizede központi témája nemcsak a politikai csatározásoknak, hanem a közbeszédnek is, aztán csak az utóbbi egy-másfél évben kezdett – a DNA látványos föllépéseit követően – formát és arcot nyerni, kezdtek névvel megjelenő korrupctak föltűnni, legalábbis a tévéképernyőkön.
- 24 A mediában megjelenő DNA-imázs leginkább a részrehajlás, a politikai indíttatású ügyek és eljárásokra alapoz, és érvként olyan eseteket hoz föl, amikor ügyeket eltussolnak vagy indokolatlanul elhúznak/halasztanak, stb. Nehéz megítélni a kérdést, mint ahogy azt is, hogy az ügyészség valóban független-e – ez az intézményrendszer működését ismerve igencsak rendkívüli vagy legalábbis egyedi dolog lenne (lásd, a szervezett bűnözés elleni ügyészség /DIICOT/ esetét, ahol maga a vezető lett több korrupciós ügyben is megvádolt: <http://www.gandul.info/stiri/sefa-diicot-alina-bica-retinuta-de-dna-intr-un-dosar-de-coruptie-cu-un-prejudiciu-de-62-milioane-euro-13608109> – illetve a meglevő információk és adatok alapján a kérdés eldönthetetlen. Mindenesetre nemcsak politikai szereplők (gyakran éppen megvádoltak), hanem elemzők is föltételezik, hogy a DNA maga is a korrupct rendszer része, azaz politikai-hatalmi befolyásra, nyomásra, vagy elvárásra cselekszik.
- 25 Lásd, <http://systemcritic.blogspot.ro/2014/10/szeget-szeggel.html>, vagy <http://systemcritic.blogspot.ro/2013/05/a-korrupcios-jatszma-csele.html>
- 26 Például Markó Attila-, és Bica-ügy, Nagy Zsolt esete, Ráduly-eset stb.
- 27 Laura Codruša Kövesi, a DNA-t vezető főügyész, interjúban számol be az általa vezetett intézmény számszerű „eredményeiről”, és azt mondja, hogy 2002-től összesen mintegy 7000 ügyet vizsgált az intézmény, évről évre egyre többet. A 2014-es évben összesen 1100 korrupciós ügyben mondtak ítéletet, és ez a szám 2015-ben minden bizonnyal eléri majd az 1500-at. (lásd. http://mno.hu/magyar_nemzet_magazin/hetezer-ugy-1282361).
- 28 A politikusok korrupciójával kapcsolatban indított ügyészségi-bíróági eljárások évről évre sokasodtak, így a tavalyi év októberéig már 237 politikust vádoltak meg, szemben a 2002-ben megvádolt egyetlen politikussal, és a szám bizonyára az év folyamán még magasabb lesz. Ami a 2014-ben megvádoltak politikai affiliációját illeti, véletlen vagy sem, de az rajzolódik ki, hogy az összes párt érintett a korrupcióban és az ellene való vádhatósági föllépésben is, mégpedig (lényegében) súlyának, azaz a választásokon elért eredményeinek megfelelően (PSD-105, PNL-45, PDL-45, RMDSZ-5 stb.). Ha az utóbbi 12 évben megvádoltak politikai háttérét tekintjük, ez az arányosság kevéssel a PSD irányába tolódik el, vagyis az ő politikusait érintették a leginkább korrupciós ügyészség eljárásai (255), míg a másik 2 nagy párt (PNL-122, PDL-158), és az RMDSZ (30) arányához mérten volt érintett. Az adatokat a DNA úgy értékeli, hogy azok kizárják a politikai alapon indított eljárásokat, a kérdés viszont továbbra is gyanút kelt, éppen a kiegyensúlyozott arányok láttán tűnik úgy, hogy egy-egy ügy elindítását (vagy legalábbis annak időzítését) szigorúan átgondolt, és ilyen értelemben politikailag befolyásolt, módon teszi az ügyészség. (lásd. Peter H. Frank – Roxana-Maria Gaina, <http://www.Peterhfrank.com/political-corruption-in-romania-the-dna-database/>).
- 29 Hangsúlyozom, hogy magam a folyamatban levő korrupciós ügyeket nem szeretném megítélni (nem is vagyok illetékes, hogy jogi szempont szerint megtegyem), ezeket

a szociológiai tényállások „adatainak” tekintem, olyan információknak, melyek segítik az elemzést-értelmezést függetlenül azok jogi tartalmától vagy bizonyíthatóságuktól, a megfogalmazott vádiratok, illetve bírói indoklások, egyszóval a jogi szövegek és diskurzusok „igazság/igazságosság” tartalmától. Ha az egyes ügyek megítélésére utalok, akkor mindig a „közmegitélést”, esetleg a domináns vélekedést értem, ami a politikai és médiadiskurzusokból derül ki.

- 30 Az előzetesben levő, illetve megvádolt „hatalomközei” vállalkozók, volt miniszterek, megyei tanácselnökök és nagyvárosi polgármesterek vádirataiból az látszik körvonalazódni, hogy a legtöbb nagyléptékű (összes?) közbeszerzési eljárásnál, egy változó hányadú kötelezően magán-, illetve pártkasszába megtérítendő „obulus”-t kellett a sikeresen pályázóknak visszatéríteniük. Legnagyobb eddig leleplezett ilyen gazdasági-politikai korrupciós ügylet a Microsoft-ügy (az eset külön Wikipedia címszóban is szerepel már: https://ro.wikipedia.org/wiki/Dosarul_„Microsoft”), amelynek keretében folyamatosan követték el a nagyléptékű csalást és pénzmosást a szoftvásárlás során, úgy, hogy az ügyben több évig folyamatosan érintett lett a tanügyminisztériumtól kiindulva szinte az összes kormánytag. A fő vádlott egy volt miniszterasszony, Elena Udrea, férje Dorin Cocoş volt – Băsescu kedvezményezettje volt, akit egyre biztosabban tekinthetünk a volt elnök első számú strómanjának.
- 31 Az úgynevezett Băsescu-éra tette ezt nyilvánvalóvá, hiszen az ő meghirdetett elve („játékos elnök”) volt az elnöki hatalmának mindenáron való kiterjesztése (ebben Orbán Viktorhoz nagyon hasonló vonásokat mutatott) és a miniszterelnök/kormány fölé való kerekedés, de azt hiszem, az új elnök, Klaus Johannis, sok szempontból a nyomdokaiban jár.
- 32 A Legfelsőbb Védelmi Tanács (CSAT), a Köztársasági Elnöki Hivatal kötelékében működik, alapvetően a biztonságpolitikai intézkedések összehangolását kellene hogy végezze. Vezetője a köztársasági elnök, helyettese a miniszterelnök stb. De már az alapjánál álló törvény zavarossága miatt, az elnöki-miniszterelnöki végrehajtó hatalom keveredésének egyik legnyilvánvalóbb fóruma. A hivatal működését a volt elnök – gyakorlatilag – saját hatalmának kiterjesztésére használta, és olyan témákat vetett fel azon, amelyek saját politikai ambícióit próbálták ráerőltetni a kormányzatra (oktatásügy, egészségügyi reform). Egy adott pillanatban a média megbabolázását úgy próbálta átvinni, hogy a médiát „biztonsági kockázatot jelentő tényezőként” mutatta be, egy az ország biztonságáról szóló stratégia keretében.
- 33 A volt román elnök percig sem volt képes a politikai nézeteltéréseket kompromisszumos úton kezelni. Megválasztását követően szinte azonnal szembefordult addigi párttársával Călin Popescu Tăriceanuval, aki miniszterelnök lett és a „paloták közötti” harc egész a liberálisok mandátumának végéig tartott, változó sikerekkel egyik vagy másik fél javára. Azután, amikor Emil Boc lett a miniszterelnök, akit Băsescu nevezett ki (még parlamenti leszavazását követően, többször is!), gyakorlatilag az elnök dominálta a kormányt. Ez a helyzet maradt fenn a Mihai Răzvan Ungureanu-féle rövid kormányzás alatt is. Olyannyira az elnök vezetett, hogy maga jelentette be a drákói megszorító intézkedéseket, a közalkalmazottak fizetésének 25%-os visszavágását, 2010 májusában. Az elnök-miniszterelnök közötti adáz harc aztán a PSD-PNL (USL, azaz Szociál-liberális Unió, megnevezés alatt) 2012-es választási győzelmét követően újult ki Victor Ponta miniszterelnöksége alatt, és aztán folytatódott a PNL kiválását követően.
- 34 A koalíciók, melyek Romániát az elmúlt 25 esztendőben kormányozták soha nem voltak stabilak, és gyakran változott az összetételük, kiszálltak egyesek, aztán újra vissza, kormányon kívüli parlamenti támogatást nyújtottak egymásnak, hol láthatóan, hol csak hallgatólagosan stb. A közéleti korrupcióval kapcsolatban viszont volt egy stabilizáló jellegük,

- a zsákmány elosztása egészen az utóbbi időkig, zökkenőmentesen folyt: a korrupciós „jövedék” elosztását a koalíciós partnerek politikai-választási súlyának arányában osztották szét, így végül mindenik politikai formáció (talán a soha kormányra nem került szélsőséges Nagy Románia Párt – jelentős kivételével) a korrupciós rendszer haszonélvezője lett.
- 35 A parlamenti immunitás kérdése igen élénk vitákat váltott ki az idők folyamán, sőt a legutóbbi elnökválasztáskor, annak megnyírbálása/megszüntetése Klaus Johannis kampányprogramjának egyik sarkalatos témája volt. Tény, hogy az immunitás megmaradt, és gyakran képes politikai akadályt gördíteni az egyes politikusok elleni ügyészségi föllépés útjába. Erre a dicstelen eljárásra van legkevesebb három romániai magyar példa is, az egyik az Olosz Gergely egykori szenátoré, aki egészen nyilvánvalóan azért indult a választásokon, hogy immunitást nyerjen, azóta elsőfokon elítélték korrupcióért (mellesleg ügyében, több mint két éve, semmi nem történik, fellebbviteli szinten). Másik példa a Markó Attila esete, aki esetében szintén megpróbálták „sorstársai” akadályt gördíteni kivizsgálása, letartóztatása ellen, végül Magyarországra „menekült” a korrupciós vádak elől, melyek nem összetévesztendők a Mikó-per esetével. És a legnyilvánvalóbb igyekezet a korrupció elrejtésére és a megvádolt megvédésére, az ügyészség munkájának parlamenti akadályozására, a Borbély László képviselő ügye, akinek parlamenti mentelmi jogát kétszeri nekifutásból sem sikerült felfüggeszteni, hiába kérte a DNA.
- 36 Marc, Abeles, 2007., 116–121. o.
- 37 A helyi viszonyokat tovább bonyolítja a pártok fölötti oligarchák hatalma, valamint a központtól gyakran eltérő helyi pártszövetségek, tartós vagy ad hoc társulások, koalíciók megléte. A helyi politika éppen a láthatatlan korrupciós láncolatok beágyazottsága és összekapcsoltsága, a politikai alternatívák szűkösége stb. folytán, nagyban átjárható csoportosulások (gyakran nem is elkülönülő pártokból) mozaikjából áll össze.
- 38 A jelenség országos, mindenekelőtt a legbeágyazottabb Szociáldemokrata Párt jellemzője, akinek aktuális vezetője Liviu Dragnea, egy korrupcióért végleges elítélt volt „helyi kiskirály”. Én itt ismét csak a romániai magyar politikai mezőny működésével illusztrálom, ahol a Hargita és Kovászna megyei tanácselnökök politikai súlya, döntésbefolyásoló, egyéni vagy csoportos érdekeinek érvényesítési képessége, együtt a két „székely megye” megyeközpontjának polgármestereivel (akik közül Borboly Csaba Hargita megyei tanácselnök és Ráduly Róbert csíkszeredai polgármester máris a korrupcióellenes ügyészség célkresztjébe került, az utóbbi megvált funkciójától), igencsak megnőtt akkor, amikor az RMDSZ ellenzékben volt/van. Gyakran különútas politikájuk zavart keltett a szövetségben, és a Székelyföld vs. Erdély egyéb területei közötti rejtett ellentéteket élezte/i (lásd. <http://systemcritic.blogspot.ro/2012/12/az-utolso-pecset-es-budos-nagy-pofonok.html>).
- 39 A 42 megválasztott megyei tanácselnök közül, mára már több mint fele korrupcióval megvádolt vagy elítélt, ügye különféle szakaszban van.
- 40 A megyei tanácselnökökhöz hasonlóan, a megyei központok polgármesterei közül már 24 ellen folyik eljárás, illetve vált elítélté, legismertebbek: Sorin Oprescu – Bukarest független főpolgármestere, valamint Marean Vanghelie, és Andrei Chiliman kerületi polgármesterek, Konstanca lemondott polgármestere, Radu Mazăre, Iasi szocialista polgármestere, Gheorghe Nichita, börtönbüntetését tölti Kolozsvár volt polgármestere, Sorin Apostu, valamint Brassó polgármestere, George Scripcaru, hogy csak a legfontosabbakat említsem.
- 41 Választási kampányban, amikor a pártok összezártak, illetve pártfinanszírozáskor találkoztak a helyi és központi szálak, amikor gyakran egy kalapba gyűjtötték a helyi és központi alapokat. Pártfinanszírozási ügyekben ítélték el a volt miniszterelnököt, az eddigi legmagasabb rangú politikusot, Adrian Năstase-t szociáldemokrata pártvezért.
- 42 Jürgen Habermas, 2001.

- 43 A két fő váltópárt egyike sem az, aminek mondja magát. A PSD mint a legbeágyazottabb (Ilescu továbbra is a párt tiszteletbeli elnöke) és a helyi kiskirályok hatalmára épülő formáció, minden csak nem szociáldemokrata, leginkább neoliberális és úgyszólván, következetlen és egyéni és kiscsoportos érdekeket követ. Ráadásul a jelenlegi kormány egy azóta szétvált koalíció az USL, programja alapján kormányoz, erősen heterodox politikákat követ. Az „Új PNL” pedig sokszorosan ellentmondásos, egyáltalán nem liberális, de populista/populáris és politikai filozófiájában tisztátalan párt. Harmadik erő pedig az etnikai alapon szerveződött RMDSZ, amely semmiféle ideológiát fel nem vállal, etnopolitizál. Az ideológiamentes pártok jelzik, hogy mindenik politikai formáció egyfelől elnéppártosodott, igyekszik mindenkit megszólítani, másfelől pedig tipikusan zsákmányszerző pártok, amelyekre egészében jellemző a „pártpatronátus”, az elérhető közéleti funkciók elosztásának hatalmával élnek, és élnek vissza mindannyian. (Lásd. Kopecky–Scherlis, 2008.)
- 44 Az igazságszolgáltatás formálisan független, bár számos korrump ügyész és bíró ténykedik (sokakat éppen megvádoltak, vagy korrupcióért ítélték el, többek között a szervezett bűnözés elleni ügyészség (DIICOT) főügyészét, Alina Bicat); az Alkotmánybíróság viszonylag független (bár éppen a Basescu felfüggesztésével kapcsolatos „kiegészítő dokumentum” szerzőjét vizsgálják tettéért). De ami sajátosság, hogy az euroatlanti szövetségesek, a maguk módján, beleszólnak a korrupcióval kapcsolatos politikákba, a külföldi nagykövetségek hangját szinte minden román kormány komolyan veszi, intéseiket megfogadja, úgyhogy azok egyfajta ellensúlyt képeznek, a feltételezett „kisiklások” megelőzésében.
- 45 Általában nehezíti a jelenség racionális, érvényes és gyakorlati értelmezését, ha túl gyakran és kitartóan hangsúlyozunk mindenféle rendkívüliséget, vagy ha túl gyakran zavaros előtörténetek fele mutogatunk. A kulturális változás lehetőségét zárjuk ki azzal, ha túl gyakran mutogatunk egyfajta kulturális tradíció irányába, mintha a románok tradicionálisan hajlanának az időtlen korrupciót favorizáló attitűdök és habitusok fele. (Lásd. Filippo M. Zerilli, 2004.)
- 46 Azt hiszem, vitán felüli tény, hogy a köznapi emberek többségének tudatában a *reality show* valóságába vetett hit ma erősebb, mint a „létező valóság” közvetlen és brutális realitásának felfogása. Zombifikálódott (Achille Mbembe, 2001) világunk, megkettőződött és kiszámíthatatlanná lett, a valóságot megfosztottuk realitásától csak azért, hogy a dolgok eredeti értelmét és kiszámíthatóságát egy másikkal helyettesítsük, egy mediatisált és szimulált *szintér* kulisszái között, megváltozott formában állítsuk vissza. A valóság elbulvárosodása, eredeti értelmétől való megfosztása – mindattól való eltávolodás, ami máskor és máshol nyilvánvalóság – egyáltalán nem spontán társadalmi jelenség volt, mely természetesen következett volna be, inkább a háttérben, a kulisszák mögött zajló rejtett érdekek mentén folyó harc eredményeként állt elő. A manipuláció által megfertőzött nyilvános diskurzus olyannyira általánossá vált, hogy hallatlan mélyre gyökerező közbizalmatlanságot hozott létre, mely a manipulációt és korrupciót tőkéletes sorsszerűségként, kulturális és/vagy nemzeti vonásként tünteti fel. És mégsem sorsszerűségről van itt szó, az évek során a valóság szekvenciális *szimulákrumokká* való átalakításának többé-kevésbé észlelhető haszonélvezői voltak, mégpedig a korrump hálózatok fejei. A média elbulvárosítása, a titkosítás és a valóság manipulálása, a politikai „*felvilágnak*” a bűnöző alvilággal való összefonódását volt hivatott szolgálni, a strukturális korrupció minden szinten és majd minden intézményben eluralkodott jelenlétét próbálta elfedni. A korrupcióról szóló általánossá vált populáris narratívák, melyek elsősorban a médiából, nevezetesen pedig az elbulvárosodott médiából származnak, annak közegében terjednek, oda vezet(het)nek, hogy a közéleti korrupció

- az állam „diskurzív felépítésének” legláthatóbb és legelterjedtebb mechanizmusaként tűnjön fel.
- 47 Akhil Gupta, 1995.
- 48 Michael Herzfeld, 1997.
- 49 A.J. Heidenheimer–M. Johnston, 2002.
- 50 A kifejezés a roma alvilág és a „manele”-zene területéről került be az újságírás és aztán a köznapi diskurzusok területére, legjobb leírását Pulay Gergő adja, egy a bukaresti „dzsumbujban” végzett terepkutatásról írt tanulmányában. (Lásd. Pulay, 2012.)
- 51 Alina Mungiu-Pippidi, 2006.
- 52 Szívós Mihály, 2013.
- 53 Amikor a korrupcióról, annak adminisztrációban érvényesülő formájáról azt állítom, hogy egyfajta *tudásforma*, akkor azt a foucaulti-értelemben (is) gondolom. A román adminisztrációban működő (háttér) tudás (savoir) közvetlenül vonatkozik az informális, az intézményes hierarchiát megkerülő, fölülíró stb. – egyébként alig rejtett – korrupciós hatalmi viszonyokra. Olyan tudás ez, ami kondicionál, azaz megmutatja nemcsak az ismeretek alkalmazásának lehetőségeit, hanem a határait is, végső soron arról szól, hogy az adott szabályozás és működésmódozatok mellett mi az, ami „megtehető és mi az, ami nem”. A korrupció, mint tudásforma, ebben az értelemben nagyon is kreatív, szinte hihetetlen távlatokat nyit, olykor olyan „problémákat old meg”, melyek józan ésszel, alig fölfoghatók, csak egy példa, hogy az autópályákkal alig rendelkező Romániában, a sztrádaépítő állami cég munkatársai (közülük legalább egy fél tucat) a leggazdagabb románok listájának előkelő helyein szerepel a toplistában (az igazgató vagyonát mintegy háromszáz millió euróra taksálják (<http://www.digi24.ro/Stiri/Digi24/Actualitate/Stiri/Alin+Goga+director+suspendat+CNADNR+receptie+lucrari>), ugyanez a helyzet az egyébként csődben levő, állami vasutársaság volt igazgatójával, aki börtönben van, miután sikerült Floridából, hosszas jogi procedúrát követően, hazahozatni /http://www.dcnnews.ro/mihai-necolaiciuc-condamnat-la-10-ani-de-inchisoare-pentru-devalizarea-cfr_476904.html/). Miközben korrupciós láncolatok megkenésével előbbre lehet jutni a szervátültetési listán, gyakran egyszerűnek tűnő és mindenben törvényes ügyleteket sem lehet, ha azt a „főnök” hangulata vagy pláne érdekeltsége, nem engedi.
- 54 Filippo M. Zerilli, 2005.
- 55 Magyari Nándor László, 2013., 2015.
- 56 Csepeli György, 2013.
- 57 Anghel Remus–Kozák Gyula–Magyari Nándor László, 2007.
- 58 Peter H. Frank–Roxana-Maria Gaina, 2015.
- 59 Gyakran csak megemlíti valaki, hogy kinek a kije, milyen fölsőbb nexusai vannak, és máris hozzájut javakhoz, funkciókhoz, befolyáshoz, persze a fölsőbb kapcsolat bukásakor maga is bukik.
- 60 Alina Ledeneva, 2009.
- 61 A hétköznapi emberek percepciójára vonatkoztatva a román korrupciós rendszer nem épített ki félelemkeltő kommunikációt, illetve, amikor ez beindult a Basescu-rendszerrel, akkor az látványosan megbukott, nem is egyszer. Bukásának hátterében egyfelől az ellenmaffiák, másfelől pedig a civil társadalom ellenállása állt, egyfajta ellensúly épült, a társadalmat lebénító etno-nacionalista és kirekesztő diskurzusokat egyik félnek sem sikerült monopolizálnia, no meg nem is hatotta át, a magyarhoz fogható mértékben, a társadalmat.
- 62 Az RMDSZ mára már mindegyik mainstream román politikai formációval volt kormánykoalícióban, és ilyenkor mindegyik visszafogta a nacionalista diskurzust,

aztán ellenzékben ismét hangoztatni kezdte, stb. A romániai magyar szövetség, ezzel tükörben, kormányon „pragmatista”, ellenzékben „autonomista” volt.

63 Utaltam már a korrupció kultúrájára, abban az összefüggésben, hogy szocializációs ágensként működik, általa örökíthető át az a mátrix vagy kulturális „mém”, ami a korrupt viselkedést kulturális vonássá teszi. De itt érdemes megjegyezni azt is, hogy a korrupciómenedzsment, és az „-ellenes harc” ugyancsak ennek a kultúrának, tudásnak és attitűdnek stb., a része, melynek az elszámoltathatóság, a törvény előtti szigorú egyenlőség, aligha szerves része, sőt egyáltalán a korrupt aktusok észlelése stb. igencsak hiánycikk.

64 Alina Mungiu-Pippidi, 2006.

65 Alina Mungiu-Pippidi, 2015.

• **Macedónia, a határtalan ország**

A macedónok leginkább a vicc szerinti belgákhoz hasonlítanak. A komoly történelmi múltú Macedónia nevű földrajzi egység különböző részeire (Pirin-Macedónia – ma Bulgária Blagoevgrad tartománya; Vardar-Macedónia – a mai Macedón Köztársaság; Görög- vagy Égei-Macedónia – Görögország legészakibb része, Szaloniki központtal) a sokévszázados török megszállást követően Szerbia, Bulgária és Görögország is igényt tartott. A mai Macedón Köztársaság területét, tehát Vardar-Macedóniát részben vagy egészben hol Szerbia, hol Bulgária foglalta el. Az éppen aktuális megszálló igyekezett a területet a saját képére formálni, beleértve a történelem rendszeres, visszamenőleges „kiigazítását” is. Az igazi macedónok közben nem igazán tudták, hogy hova is álljanak. A modern kori Macedóniát mint politikai alakulatot Josip Broz Tito jugoszláv elnök hozta létre, az egykori Jugoszláviát és mai Albániát, Bulgáriát, valamint Görög-Macedóniát is magába foglaló délszláv szövetségi álmország megteremtésének reményében. Bár ez a birodalom számos okból nem jött létre, Macedónia fennmaradt, mint Jugoszlávia egyik tagköztársasága. A mai Macedón Köztársaság ennek a jogutóda.

A mintegy **2 millió macedón identitása ennek megfelelően eléggé nehezen meghatározható**, leginkább a vallási hovatartozásukkal azonosulnak. A pravoszláv többség és a lakosság körülbelül 30 százalékát kitevő, többnyire mohamedán vallású albán kisebbség sokszor földrajzilag is elkülönülő, párhuzamos világban él.

A macedón-macedón (értsd pravoszláv, tehát nem albán) többség magatartásmintái jobbra az egykori titói és milosevicsi Jugoszláviában alakultak ki, míg az albánok sokkal zártabb és hagyományőrzőbb világára a jugoszláv, szocialista epizód nem volt ekkora hatással.

Jugoszlávia felbomlása során Macedónia nem sokkal Horvátország és Szlovénia után, 1991 szeptemberében vált önálló országgá, amelyet azóta a posztkommunista Macedón Szociáldemokrata Unió (SDSM), illetve a kimondhatatlan nevű, konzervatív-nacionalista, Belső Macedón Forradalmi Szervezet – A Nemzeti Egység Demokratikus Pártja (VMRO–DPMNE) által dominált kormányok, illetve az általuk jelölt és közvetlenül megválasztott elnökök vezettek hosszabb-rövidebb ideig.

A független Macedónia **nem született kedvező csillagzat alatt**: Jugoszlávia egykori legszegényebb köztársaságát a boszniai konfliktus miatt bevezetett, Szerbia elleni keres-

kedelmi embargó a legfontosabb kereskedelmi partnerétől fosztotta meg. A Görögországgal hamarosan kialakuló névvita és az ennek folyamánként 1994-ben bevezetett és 19 hónapig tartó görög kereskedelmi embargó a Szaloniki kikötőn keresztül elérhető egyetlen alternatív kereskedelmi útvonalat zárta el. Mindez nemcsak a gazdaságot zilálta szét, hanem létrehozta, illetve megerősítette a csempészet és szervezett bűnözés–feketegazdaság nehezen kiirtható hármását is. Ennek következményeit máig nyögi Macedónia.

Az ország 2 millió lakosa közül 300 ezren nyugdíjasok, és a körülbelül 700 ezer munkavállaló egyharmada állami alkalmazott. A munkanélküliség közel 30 százalékos. 2013-ban a teljes lakosság 48,1 százaléka számított szegénység vagy társadalmi kirekesztettség által veszélyeztetett személynek az EU AROPE-indikátora szerint. Összehasonlításképp: ez az arány ugyanebben az évben Magyarországon 33,5 százalék, Bulgáriában 49,3, Csehországban 14,6 volt. Ennek megfelelően az állam nemcsak a munkaerőpiacon van domináns pozícióban, hanem a segélyezés révén a lakosság többségének napi megélhetése is kormányzati vagy önkormányzati döntésektől függ. A költségvetés krónikus likviditási gondokkal küzd, ami miatt az áfa-visszatérítések rendszerint hónapokat késnek. Ez a vállalkozások sokaságát tartja a csőd szélén és hozza a kormányzattól függő, kiszolgáltatott helyzetbe.

Minden adott tehát ahhoz, hogy a politikai hatalom birtokosai politikai céljaik eléréséhez és egyéni gyarapodásukra is kihasználják a kiszolgáltatottság láncolatait. Ebben nem is adnak okot csalódásra.

A Gruevszki–Mijalkov család

A 2006 óta regnáló macedón miniszterelnök, Nikola Gruevszki apai ágon Észak-Görögországból származik. Apai nagyapja a görög hadsereg katonájaként a második világháborúban az olasz megszállók ellen harcolva vesztette életét Albániában. A görög polgárháború alatt a szláv etnikumú család sok ezer sorstársához hasonlóan jugoszláv Macedóniába menekült 1948-ban. Az 1970-ben Szkopjében született, és édesanyja által nevelt Nikola életében anyai nagybátyja, Jordan Mijalkov fontos apaszerepet töltött be. Mijalkov a Makoteks textilvállalat csehszlovákiai képviselője volt, ám rossz nyelvek szerint a szocialista Jugoszlávia titkosszolgálatosa volt az igazi munkaadója. Később mint a független Macedónia első belügyminisztere máig tisztázatlan körülmények között halálos autóbalesetet szenvedett Szerbiában, a Macedón–Szerb határtól nem messze, úton Belgrád felé az összetöppörödött Jugoszlávia belügyminiszterével tárgyalni.

Gruevszki ekkor még bokszolással, amatőr színjátszással, valamint a közgazdasági egyetem elvégzésével volt elfoglalva. A bokszolás felé fordulásban Orbánéhoz hasonló testalkatán kívül közrejáratott az is, hogy a már emlegetett nagybácsi volt a macedón bokszszövetség elnöke. A nagybácsi azonban határozottan ellenezte Gruevszki színészi, illetve rendezői ambícióit, így tehát maradt a pénzügyi világ. A leendő miniszterelnök

a szkopjei tőzsde első alkuszaként és első kötésének lebonyolítójaként vonult be az ország történelmébe. A nagypolitika közelébe a nagybácsi révén szerzett ismeretségei segítségével került, bár gazdasági tárgyú írásai is segítettek megalapozni technokrata-szakember hírnevét. 1998-ban kereskedelmi miniszter, 1999-től 2002-ig pénzügy-miniszter volt. Ez utóbbi időszakra esett a Makedonszki Telekom Matáv általi privatizációja, amiről majd külön szólunk. 2003-ban átvette a VMRO–DPMNE vezetését, majd 2006-ban és azóta többször is Macedónia miniszterelnökévé választották.

Itt érdemes egy pillanatra megállnunk, hogy röviden megismerjük a Nyugat-Balkán két fontos rokoni kapcsolatát, az unokatestvér és a házassági tanút (kum). A **család a balkánon sokkal fontosabb szerepet játszik** az emberek életében, mint Európa északi régióiban. A szülők és gyerekeik, valamint a testvérek közötti kapcsolat rendkívül szoros, de ebbe a körbe az első unokatestvér és a házassági tanú is beletartozik. Az első unokatestvérré a leggyakrabban a testvér kifejezést használják, ami kifejezi, hogy az unokatestvért egyenértékűnek tekintik a szülők után legfontosabbnak tartott testvérré. A házassági tanú (kum) a választott testvérnek felel meg, és mint ilyen, a legbensőségesebb és legszentebb viszonyok közé tartozik.

Mindezt azért tartottuk fontosnak megemlíteni, mert Nikola Gruevszki titkosszolgálatának vezetését az első naptól kezdve nem másra, mint első unokatestvéreire, anyai nagybátyjának idősebb fiára, Szaso Mijalkovra bízta. Házassági tanúja, Zoran Sztavreszki lett a gazdasági ügyekért felelős miniszterelnök-helyettes, egyben pénzügy-miniszter is. A család befutott.

Természetesen a család folyamatosan bővült azóta is. 2014-ben például a rendszer szürke eminenciása, Szaso Mijalkov lett a Magyar Telekom többségi tulajdonában lévő Makedonszki Telekom mobil üzletágának, a T-Mobile Macedonia vezérigazgatójának, Zsarko Lukovszkinak az esküvői tanúja.

Szaso Mijalkovot az ellenzéki sajtó számos homályos üzlettel hozta kapcsolatba. Többek között megírták, hogy vagyonynyilatkozatából „kifelejtett” számos, a tulajdonában lévő csehországi ingatlant, valamint hogy a strómanok révén általa birtokolt SGS Security Group nevű biztonsági cég fokozatosan átvette az összes jelentős állami intézmény, állami vállalat és a legnagyobb magáncégek védelmét. Állítólag jelentős vendéglátós és ingatlan érdekeltségei is vannak.

A „családhoz” tartozik többek között Jordan (Orce) Kamcsev üzletember is, akinek üzleti birodalmát szintén édesapja alapozta meg. Az idősebb Kamcsev a Jordan Mijalkovnál már említett Makoteksnél kezdte a pályafutását. Textilbirodalmát már fia bővítette ki a gazdaság szinte minden szektorára kiterjedő, többek között az ingatlan, egészségügyi és a kormányt feltételek nélkül támogató médiabirodalommal.

A Makedonski Telekom (MakTel) -eset

(Megjegyzés: a fejezet szerzője 2011 szeptembere és 2013 júniusa között a Makedonski Telekom és a T-Mobile Macedonia egyik vezetője volt.)

A Magyar Telekom (MT) 2001 elején lett a Makedonski Telekom egyik tulajdonosa, 2004-ben többségi tulajdonossá vált a cégben, amiben a kormányzat körülbelül 35 százalékos részesedést tartott meg.

Az MT és többségi tulajdonosa, a Deutsche Telekom (DT) részvényeit 2010-ig az amerikai tőzsdén jegyezték, ezért az USA külföldi korrupciós tevékenységet tiltó törvénye, a Foreign Corrupt Practices Act hatálya alá estek.

Az MT szerint:

2000 és 2006 között a Társaság és macedón leányvállalata felső vezetőinek egy kis csoportja jóváhagyott hozzávetőlegesen 24 millió euró kiadást több mint 20, kétesnek minősülő tanácsadói, lobbizási tevékenységre vonatkozó és más jellegű szerződés alapján (ide értve a Társaság és/vagy leányvállalatai által egy ciprusi tanácsadó céggel, illetve annak kapcsolt vállalkozásaival kötött szerződéseket). A Végleges Jelentés azt a következtetést tartalmazza, hogy „a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján az ezen szerződések alapján történt kifizetések nem voltak törvényesek”.

„A bizonyítékok azt támasztják alá, hogy a szerződések rendelkezései ellenére, a szerződések egy része szabályozási vagy más, a macedón kormánytól megszerzendő előny céljából került megkötésre. A Társaság, illetve érintett leányvállalatai megkapták általában a megszerezni kívánt előnyt, majd kifizetéseket teljesítettek egy vagy több kétes szerződés alapján. Továbbá bizonyíték van arra, hogy a fennmaradó szerződések szintén törvénytelenek voltak, és forrást teremtettek olyan célokra, amelyek nem kerültek megjelölésre a szerződésekben.” Ugyanakkor az Audit Bizottság jogi tanácsadójának nem volt hozzáférése olyan bizonyítékokhoz, amelyek lehetővé tették volna ezen kiadások végső haszonélvezőinek az azonosítását.

Az amerikai tőzsdefelügyelet, a SEC szerint:

2005 elején a macedón országgyűlés elfogadta a távközlési piac liberalizációját célzó új elektronikus kommunikációs törvényt, ami sértette a Magyar Telekom érdekeit. Különösen az, hogy többek között, a törvény felhatalmazta a macedón szabályozót, hogy meghirdesse a Magyar Telekom leányvállalatával, a MakTel-lel közvetlenül versenyző harmadik mobiltelefon-szolgáltató elindítására vonatkozó nyilvános felhívást, valamint hogy jelentősen megemlje a frekvenciadíjakat és egyéb szabályozási nehezítéseket vezessen be.

Az egykori vezetők kitaláltak és végrehajtottak egy tervet azért, hogy a macedón koalíciós kormányban részt vevő mindkét párt politikusait korrupció módjára befolyá-

solva kedvező szabályozási előnyöket érjenek el a Magyar Telekom számára az új törvénykezési helyzetben.

2005 májusa körül két volt vezető jóváhagyott és végrehajtott egy titkos megállapodást egy vezető macedón kormánytisztviselővel, hogy a harmadik mobiltársaság engedélyének kiadását késleltessék vagy megakadályozzák, és hogy az új törvény egyéb káros következményeit enyhítsék, beleértve azt, hogy a MakTelnek ne kelljen magasabb frekvenciadíjat fizetnie. 2005 augusztusa körül két volt vezető jóváhagyott és végrehajtott egy hasonló szerződést a másik politikai párthoz tartozó vezető kormánytisztviselővel ugyanezen üzleti előnyök megszerzése érdekében. A megállapodások törvénytelenek voltak a macedón jog szerint, mivel ellentmondtak az újonnan elfogadott elektronikus kommunikációs törvénynek és a tisztviselőktől hivatali kötelességük megsértését várta el, valamint mert nem vették a megállapodásokat hivatalos korányzati okmányként nyilvántartásba.

A macedón kormánytisztviselők a megállapodásokat jóváhagyták, mivel az egykori Magyar Telekom-vezetők azt ajánlották, hogy három részletben összesen 10 millió eurót juttatnak el 2005 júniusa és 2006 júniusa között a kormánytisztviselőknek. Miután 2005 és 2006 között a Magyar Telekom részesült a megállapodásban foglalt előnyökben, az egykori Magyar Telekom-vezetők jóváhagyták, hogy a MakTel és más Magyar Telekom-leányvállalatok egy görög közvetítő részére összesen 4,875 m-t fizessenek ki hat hamis „sikerdíjas” „tanácsadói”, illetve „marketing” szerződés alapján.

Magyarországon és Macedóniában is büntetőeljárás indult a korrupciós vádak miatt, ám ezek különösebb következmények nélkül fejeződtek be, illetve még most sem zárultak le. Macedóniában kizárólag külföldi személyek ellen indult eljárás 2008-ban, az ügy egyetlen macedón politikust sem érintett hivatalosan. Vlado Bucskovszki, aki a titkos megállapodás aláírásakor az ország szociáldemokrata miniszterelnöke volt, elismerte, hogy ő írta alá, de szerinte ez nem volt törvénytelen. A másik szerződést Xhemali Mihazi, az albán DUI párt által delegált távközlési miniszter írta alá, ám ő eddig nem nyilatkozott a tárgyban. A DUI a ma kormányzó VMRO–DPMNE-nek is koalíciós partnere.

A Magyar Telekom és a Deutsche Telekom 2011-ben egyezséget kötött az USA igazságügyi minisztériumával és a SEC-kel a vizsgálat lezárásáról. Az egyezés részeként a két cég összesen 95,2 millió USD-t fizetett ki az amerikai hatóságoknak anélkül, hogy elismerték volna a korrupció megtörténtét. A három érintett MT-vezető ellen polgári peres eljárás van folyamatban az USA-ban a macedóniai ügyekkel kapcsolatban.

A lehallgatási botrány

2015 februárjában Zoran Zaev, az ellenzéki SDSM vezetője sajtóértekezleten jelentette be, hogy a birtokába került hangfelvételek tanúsága szerint az ország titkosszolgálat, élén a miniszterelnök unokatestvérével, több mint húszezer embert hallgatott le az évek során. Zaev rögtön le is játszott néhány felvételt, majd még számos sajtóértekezletet tartott, ahol újabb és újabb felvételeket mutatott be. A leleplezés célja az volt, hogy lemondassa a Gruevszki-kormány és új választásokat kényszerítsen ki, mivel az ellenzék szerint a kormány elcsalta a 2014-es választásokat. A kormányzat nem tagadja, hogy a felvételek eredetiek lennének, de azt állítja, hogy azokat összeválták, illetve az ellenzék kontextusukból kiragadva használja fel azokat.

A nyilvánosságra hozott és a YouTube-ra feltöltött felvételek jó betekintést nyújtanak a macedón hatalomgyakorlás hétköznapijaiba, **a média, az igazságszolgáltatás kézi vezérlésére, az állami tulajdonú vállalatok politikai célú felhasználására** és egyebekre, még akkor is, ha esetleg valóban kivágták belőlük az ellenzékét diszkreditáló részleteket.

A hangfelvételekből erősen vélelmezhető, hogy a titkosszolgálat legalább 100 újságíró-t hallgatott le, néhányukat több éven keresztül, valamint hogy a sajtóban, különösen a televízióban megjelenő tartalmat igen gyakran a napi politikai igényeknek megfelelően alakították. Szakmai szempontok helyett még a bírói kinevezésekben is a párthoz tartozás volt a döntő tényező. Ennek megfelelően számos felvétel tanúsága szerint rendszeres volt a napi szintű politikai beavatkozás az igazságszolgáltatásba, legyen az az eljárások megindítása, leállítása, perek megnyerése vagy éppen elvesztése. Az államapparátusban is a politikai hovatartozás volt a legfontosabb kinevezési kritérium.

A hangfelvételek alapján jól követhető, hogy miként használja a Gruevszki-kormány a különböző felügyeletet választási vagy más politikai indítékkal. Így az ellenzéki aktivisták autóbuszait útellenőrök küldték műszaki vizsgára, a roma lakosságnak ellenzéki forrásból származó lisztet osztó boltokat a közegészségügyi és adóellenőrök hada lepte el, és így tovább.

A **választási manipulációra** jól lehet következtetni a beszélgetésekből. Szavazatok érvénytelenítése, szavazók utaztatása, külföldi személyek ellátása szavazásra jogosító okmányokkal és fiktív bejelentése macedón címekre ugyanúgy megtalálható az eszköztárban, mint a toronyházakban a liftek kikapcsolása, hogy az idősebb és inkább szociáldemokrata szavazási hajlandóságú szavazók nehezebben mehessenek el választani.

A felvételek tanúsága szerint a miniszterelnök aktívan közreműködött abban, hogy egy autópályaépítési tender nyertese összesen körülbelül 25 millió eurót „összon vissza” a „megrendelőnek”.

Példák a nyilvánosságra hozott beszélgetésekre

Musza Dzsaferi (MDZ) miniszterelnök-helyettes (a DUI albán koalíciós pártot képviseli) és Szaso Mijalkov (SM) telefonbeszélgetése:

SM: Tudod, ami most van, az felesleges, a bíróságról vet fel kérdéseket, a Legfelsőbb Bíróság elnökének a kinevezéséről. Hallottam pletykálni, hogy te tudtál erről előre, Blerimmel (*Blerim Bexheti igazságügy-miniszter*) együtt. Azt gondolom, ha valamit meg kell csinálni, akkor arról jobb előre megegyezni. Most a Legfelsőbb Bíróság elnökének kinevezéséről van szó, és ezt Blerim leállította belülről, közös megállapodás vagy bármi nélkül.

És ezt egy olyan pozícióval kapcsolatban, ami mindig is a miénk volt, és sohasem volt vita tárgya. Beszéltem Abdulakimmal (*valószínűleg Abdilakim Ademi, környezetvédelmi miniszter, DUI*), de vele nem lehet beszélni. Elmagyaráztam Abdulakimnak, hogy miért, és milyen nagy várakozásokkal, most rövid leszek.

Aztán elmagyaráztam a büntetőbíróságot. Elmagyaráztam, hogy miért, érvekkel. Hogy valamit így leállítsunk, először beszélgetni kéne. Ez számunkra mint partner számára elfogadhatatlan, hogy a kinevezés így leáll.

Most felvettük az ügyet a napirendre, és át kell mennie.

MDZ: Képbem vagyok, és úgy tudom, hogy Abdulakim kapcsolatban van veled.

SM: Épp most beszéltem Abdulakimmal. De úgy vagyok informálva, hogy Ali (*Ali Ahmeti, DUI-pártelnök*) szólt neked és Blerimnek, hogy zárjátok le az ügyet, tehát legyen döntés.

MDZ: Először Alival kéne beszélnem. Amúgy találkozunk 5 perce mert...

SM: Találkozhatunk, és el szerettem volna mindent magyarázni. Nézd, nem húzhatjuk be a féket ebben az ügyben. Mindegy, mennyit beszélünk, itt nem lehet visszavonulni. Másról persze beszélgethetünk.

A Legfelsőbb Bíróság és a Büntetőbíróság nem lehet vita tárgya. Miután tiétek a kettes (*a két skopjei elsőfokú bíróság egyike*) és tiétek az egyes (*a másik alapfokú skopjei bíróság*) ...tiétek az egyes és a kettes, a Közigazgatási Bíróság és az ombudsman és más bírósági elnökök Kelet-Macedóniában, egy képviselő a Legfelsőbb Bíróságon és a Fellebbviteli Bíróságon $\frac{3}{4}$, azt gondolom, hogy olyan helyzetben vagytok, mint még sohasem. Én is ismerem az ambíciókat itten...

MDZ: Én nem tudom, nem szeretnék spekulálni...

SM: A semmiből ez most valami lett. Ne csináljuk ezt már. Ez igazán semmi! Csak azért, mert valakinek ambíciói vannak.

MDZ: Mikor tudunk leülni? Először Alival kell beszélnem...

SM: Beszélj vele. Az ülés elkezdődött, és ha ez nem megy át ma, akkor decemberig nem lesz kinevezés, ki fognak röhögni minket, és komoly kárt szenvedünk. Komoly ügy lesz belőle. 25 embert kéne most decemberben kinevezni... albánt, ebben már megállapodtunk, megtesszük.

MDZ: Találkozunk, ha ráérsz.

A felvétel szerint a kormányon levő pártok egymás között alkudoznak, hogy melyikük által jelölt személy legyen a Legfelsőbb Bíróság elnöke. Mindezt a titkosszolgálat vezetője útján. Az is kiderül, hogy az alsóbb szintű bíróságok elnökei, sőt a bírák kinevezése is politikai alkuk tárgya.

Mile Janakieski (MJ) közlekedési és kommunikációs miniszter és Nikola Gruevszki (NG) miniszterelnök beszélgetése:

NG: Mile?

MJ: Igen, parancsolj?

NG: Tud az AEC (*Elektronikus Hírközlési Hatóság*) pénzt adni? Tartozunk a dokumentumfilmekért.

MJ: Az összegtől függ, elnök úr, nagyon kevés a pénzünk, amennyit már leszívtak.

NG: 30 millió denár (*kb 150 millió forint*).

MJ: Még az idén?

NG: Igen, még az idén. Lehet a jövő év elején, mindegy. Úgy értem, hogy januárig kell ki kell fizetnünk a dokumentumfilmeket, ennyi az esedékes adósság.

MJ: Akkor a következők szerint fogok eljárni. Adj nekem időt, hogy leüljek Bobival (*Robert Ordanoski az AEC elnöke*), mivel most készítik a költségvetést. Vagy mondjuk péntekig, mert azt mondta nekem, hogy péntekre készül el a jövő évi költségvetésével.

NG: Nem, holnap tedd meg. Mostanra már tudnia kell, hogy és mint, és utána jelents.

MJ: OK.

NG: Szociális felelősségvállalás címen tud mondjuk átutalni, például egy népszerű nevű megfelelő dokumentumfilm címe alatt, például „A macedónok harca a szabadságért és függetlenségért”. Ezt a címet fogjuk az összes dokumentumfilmhez használni, de ő tüntesse fel ezt a címet mindenképpen.

MJ: 500 ezer...

NG: Ne szóljon Szkopjéről most, vagy valami másról. A macedónok harcáról, tégy így.

MJ: Értettem, Utánanézek és tájékozatlak.

NG: Szabadságról és függetlenségről.

MJ: Egyetértek.

NG: Akkor láss neki, és jelezz vissza.

A miniszterelnök utasítást ad, hogy a törvény szerint független hírközlési hatóság (amely a távközlési szolgáltatók, végső soron tehát az előfizetők által fizetett díjak révén az ország legtehetősebb hatósága) a törvény szerint kizárólag távközlési célokra költhető alapjaiból a kormány propagandakiadásait finanszírozza, mindezt szociális felelősségvállalásnak álcázva.

Dragan Pavlovik Latas (DPL, Sitel TV főszerkesztője, a Macedón Újságíró Szövetség elnöke, a balkáni konfliktus idején a szerb titkosszolgálat egyik munkatársa) és Szaso

Mijalkov (SM) beszélgetése egy nappal a 2011-es választások után. (DURVA NYELVEZET, 18 ÉVEN FELÜLIEKNEK!) Ljube Boskoszki volt belügyminiszter és nemzeti hőstörténetéről:

SM: Ahoy, parancsnok.

DPL: Rendben van az, hogy másoktól tudom meg, hogy rögtön utána... mi a kurva életbe...

SM: Ugyan, mindig felveszem a hívásaidat... Hívtalak, de nem vetted fel te sem, meg a kövér ember sem.

DPL: Bankban voltam, a pénztárnál. Csak öt perccel a hívásod előtt jött az értesítés, hogy hívtál.

SM: Nyugi. Nagy felfordulásban voltam, tudod, az idő ellen harcolunk...

DPL: Tényleg 100 ropi kápéval találták?

SM: Igen, eldobta a pénzt, 100 ropi. Öt, hat... tíz tízropis köteg.

DPL: Híjnye, híjnye.

SM: Egy fél órát feküdt ott arccal lefelé, megbilincselve. Újságírók jöttek, és lefényképezték, teljesen megsemmisült. Az üvöltötte: Szaso Mijalkov felültetett, közben könnyezett.

DPL: Azt a mindenit!

SM: Azt mondta: Szaso Mijalkov átbaszott. A kezei hátrabilincselve. Megbilincselve, mint Strauss-Kahn.

DPL: Remek. Várj, várj, mint mondott, honnét kapta a száz ropit?

SM: Elmondom neked. A kampányához kapta, tiltott kampánytámogatás. Most csinálta harmadszor. Egyszer tíz, utána 20 és most százezer. Ez bűncselekmény, minimum 5 évvel.

DPL: Állj meg, kitől kapta?

SM: Egy férfitől kapta.

DPL: De valahol külföldön?

SM: Tessék?

DPL: Külföldön vagy itthon?

SM: Itt, itt, a Mulino vendéglőben.

DPL: Aha, a Mulino. Azt írták nekem, hogy a határon.

SM: A Mulinóban, nem a határon.

DPL: Hú, nagyon vakmerő lett.

SM: 40 percig feküdt, mindenki szeme előtt.

DPL: Húha, húha.

SM: Fejjel a WC irányába fektették, megbilincselve.

DPL: Húha, húha.

SM: Jól megbasztam, mi mást mondhatok neked.

DPL: Na akkor lássuk, most mit pofázik.

SM: ...Tessék?

DPL: Most Velijával (*Velija Ramkovszki, macedón vállalkozó, az A1 ellenzéki hangvételű televízió ekkor már letartóztatott tulajdonosa*) együtt lehetnek.

SM: Együtt ünnepelhetik a győzelmet Velijával.

DPL: Igen, igen

SM: Ez 8 évet fog jelenteni, csak hogy tudjad.

DPL: Figyelj, 30 napot lesz együtt Velijával, aztán meglátjuk.

SM: Milyen 30 nap? Ki nem eresztik, amíg meg nem kezdi a büntetése letöltését. Nem lesz itt semmiféle 30 nap, csak hogy értsd.

DPL: Nem, nem, úgy értem, hogy Velijával lesz legalább 30 napig.

SM: Nem tudom, de majd beküldök egy tehetséges személyt, hogy jól megbassza odabent. Velija nem tudja jól megbaszni. Ehhez mit szólsz?

DPL: ...azt hiszem, Johan (*Johan Tarculkovszki, Boskoszki hágai vádlottársa, akit 12 évre ítélték ártatlan albán lakosok meggyilkolása miatt*), Johan sírni fog, ha megtudja. A boldogságtól, úgy értem.

SM: Persze. Nem mondtam neked, hogy hétfőtől el fogok kezdeni letartóztatni, nem mondtam?

DPL: Micsoda fasz, kibaszott állat. Száz ropit kápéban.

SM: Mondtam neked. Elmúlt a választás, és a következő napon.

DPL: Képzeld el, 100 ropit felnyal egy kampányért, amire nem is ad pénzt, a kampánya teljesen csóró volt.

SM: Igen, igen, ez komoly visszaélés.

DPL: Úgy, tehát 100 ropi.

SM: Tudod, tele vagyunk bizonyítékkal ellene, meg sem tud mozdulni, a jóisten sem menti meg.

DPL: Ki az az ember aki a pénzt adta?

SM: Egy férfi adta. Védett tanú. Erről nem beszélünk.

DPL: OK. OK.

SM: Ennyi. Viszlát.

DPL: Ciao.

Ljube Boskoszki volt belügyminisztert a 2011-es választások másnapján tartóztatták le, a fenti felvétel utolsó mondatai szerint a titkosszolgálat provokációja alapján. Boskoszkit a 2001-es albán–macedón etnikai konfliktus során elkövetett atrocitások miatt a hágai Nemzetközi Bíróság elé citálták, ám ott felmentették. Hazatérésekor Nikola Gruevszki miniszterelnök nemzeti hősként fogadta. Boskoszki később kilépett a VMRO DPMNE-ből, és ellenzéki konzervatív pártot alapított.

Az A1 televízió és ellenzéki újságok elnémitása

A 2011 júniusában tartott országgyűlési választáson a VMRO elvesztette abszolút többségét, és albán koalíciós partnere a DUI is jelentősen gyengébben szerepelt, mint 2008-ban. A szociáldemokraták által vezetett ellenzéki koalíció viszont, bár nem veszélyeztette a VMRO és DUI közös többségét, sokkal jobban szerepelt, mint az előző választásokon. Ennek fényében több mint érdekes, hogy három ellenzéki hangvételű újságot egy hónap múlva, a legnézettebb ellenzéki televíziós állomást, az A1-et két hónap múlva adóelkerülés ürügyén bezáratta a kormány.

Az A1 irodáit már 2010 novemberében átkutatta a rendőrség, és Velija Ramkovszkit, a lapokat és a televíziót tulajdonló üzletembert, valamint számos munkatársát 2010 decemberében le is tartóztatták. Ramkovszki 2006 és 2008 között Gruevszki feltétel nélküli támogatójának számított, ám később összekülönböztek, és ettől kezdve az A1 egyre kritikusabb hangvételt ütött meg a kormánnyal szemben. Ramkovszkit 13 évre ítélték.

Az A1 bezárását követően egyetlen komolyabb ellenzéki orgánus maradt, a Fokusz hetilap. 2013 márciusában súlyos csapás érte az újságot, amikor tulajdonos-főszerkesztőjének, Nikola Mladenovnak a járműve éjszaka lezuhant egy Szkopje melletti autópályára felüljárójáról, és a gépkocsiban egyedül utazó Mladenov szörnyethalt. Az esetnek nem voltak tanúi. Mladenov amúgy a titkosszolgálat által legszorosabban megfigyelt személyek közé tartozott.

Összefoglalás

Még a lehallgatott beszélgetések nyilvánosságra hozatala előtt a USA külügyminisztériuma a 2014-es évre vonatkozó emberi jogi jelentésében ezt írta:

„A legfontosabb emberi jogi problémák a jelentős korrupcióból, valamint abból eredtek, hogy a kormány nem tartotta teljes mértékben tiszteletben a jogállamiság normáit, többek között a média szabadságának folyamatos korlátozásával, az igazságszolgáltatásba történő beavatkozással és szelektív bűnüldözéssel. Az igazságszolgáltatást politikai beavatkozás, hatékonytalan működés, jól fekvő személyekkel szembeni kedvező bánásmód, elhúzódozó perek, a nyilvános eljáráshoz való jog megsértése és korrupció jellemezte.”

Az ellenzéki sajtótermékek működésének jelentős korlátozása következtében a nyilvánosságra hozott, lehallgatott telefonbeszélgetések tették egyértelművé, hogy a valódi helyzet sokkal súlyosabb annál, mint amilyennek azt az amerikai külügyminisztérium leírja.

A nyilvánosságra hozott beszélgetések és egyéb források alapján alapján úgy tűnik, hogy a Gruevszki-kormány egy olyan rendszert hozott létre amelyben:

1. Az igazságszolgáltatás politikai kinevezettek ellenőrzése alatt áll, a perek kimenetelebe állandó a politikai beavatkozás.
2. A rendőrség és az ügyészség napi szintű kézi vezérlés alanya.
3. A közbeszerzéseken a résztvevők és a győztesek kiválasztása politikai szempontok és személyes anyagi érdekek mentén történik.
4. A választások során a kormányzat illegális eszközöket alkalmaz, hogy az eredményt számára kedvezően befolyásolja.
5. A közalkalmazottakat, az állami és sokszor a kormányzathoz közeli magánvállalkozások alkalmazottait is a kormánypártokra történő szavazásra igyekeznek kényszeríteni.
6. Az erőszakszervezetek $\frac{3}{4}$ -e, beleértve a titkoszolgálatokat is, pártellenőrzés alatt állnak, azok tevékenységébe az ellenzéknek semmiféle betekintése vagy ráhatása nincs.
7. Az ellenzéki média nagy részét a kormány megszüntette, az újságírókat folyamatosan megfigyelik, és napi szinten befolyásolják a kereskedelmi médiumok tartalmát is. Az állami média a pártpropaganda eszközeként működik. Az állami vállalatok és a kormányzat hirdetéseit politikai szempontok szerint osztják szét. A kevés ellenzéki újságíró rendszeresen zaklatják.
8. A közalkalmazottak és az állami vállalatok munkavállalóinak alkalmazása politikai hovatartozás függvénye, a vezetők kinevezése klasszikus nómenklatúra szerint történik.
9. A kormánypárt vezetői jelentős eltitkolt magánvagyonot halmoztak fel, amelyet strómanok révén forgatnak.
10. A gazdasági sikerek feltétele a politikai családdhoz tartozás és a lojalitás folyamatos bizonyítása, az illojális üzletemberek elvesztik a vagyonukat.

Epilógus

Az ellenzék által nyilvánosságra hozott telefonbeszélgetések, valamint a 2015 májusában Kumanovóban lezajlott 8 rendőr és 10 állítólagos albán terrorista halálához vezető fegyveres összetűzést követően Nikola Gruevszki három legszorosabb munkatársa, Szaso Mijalkov, a titkosszolgálatok vezetője, Gordana Jankulovszka belügyminiszter, valamint Mile Janakieski közlekedési és elektronikus kommunikációs miniszter lemondott. Mindez a rendszer lényegét nem érinti, amit az is jól mutat, hogy mindhármut júniusban ismét beválasztották a VMRO–DPMNE végrehajtó bizottságába.

Felhasznált irodalom, hivatkozások

<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper>
<http://www.balkaninsight.com/en/article/opposition-absent-from-macedonia-s-secret-police-overlooking-body?>
<https://www.occrp.org/index.php/en/ccwatch/cc-watch-indepth/2437-the-landlord-spy>
<http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-temporary-halts-govt-ads?>
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps01&lang=en
<https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/heather-grabbe/deep-roots-of-macedonia%27s-current-turmoil-%E2%80%93-and-way-forward>
<http://sdsm.org.mk/default.aspx?mId=55&agId=5&articleId=11786>
<http://www.nytimes.com/2015/07/16/world/europe/macedonias-prime-minister-to-step-down-paving-way-for-april-elections.html?partner=rss&emc=rss&r=0>
<http://www.theguardian.com/politics/2006/apr/01/uk.conservatives1>
<http://mediaobservatory.net/radar/web-portals-shore-claws-macedonian-government-oriented-tycoons>
<http://mediaobservatory.net/radar/non-transparent-media-ownership-macedonia>
[http://www.law.yale.edu/documents/pdf/cbl/SEC_v_Straub_\(S_D_N_Y_Feb__8_2013\)__\(Sullivan_J_\).pdf](http://www.law.yale.edu/documents/pdf/cbl/SEC_v_Straub_(S_D_N_Y_Feb__8_2013)__(Sullivan_J_).pdf)
<https://www.sec.gov/news/press/2011/2011-279.htm>
<https://www.sec.gov/litigation/complaints/2011/comp22213-ex.pdf>
http://www.telekom.hu/rolunk/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2011/marcius_21
<http://www.fcpablog.com/blog/2014/3/11/sec-drops-some-charges-against-former-magyar-telekom-execs.html>
http://www.telekom.hu/rolunk/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2011/december_29

Pataki Pál

Tunézia, egy maffiaszerűen működő család uralma az állam felett

Előzmény - Burgiba, a haza atyja

A 11 milliós Tunézia tárgyalásos úton nyerte el függetlenségét Franciaországtól, és ez meghatározónak bizonyult az 1956 óta önálló állam számára: a béke szigetének számított az arab világban. A függetlenségi mozgalmat irányító, majd a Tunéziai Köztársaság első elnökeként az országot három évtizeden át vezető, karizmatikus politikus, Habib Burgiba fő céljának hazája modernizációját tekintette. Az arab vezetők közül a legmeszszőbb ment a polgári és világi társadalom megvalósításának útján az állam és az iszlám szétválasztásával, a nők jogainak biztosításával. A Maghreb legkisebb, szomszédainál jóval kevesebb természeti kincssel rendelkező országában a szürkeállományt tekintette a legfontosabb erőforrásnak: kiemelt figyelmet fordított a közoktatás fejlesztésére – évtizedeken át a költségvetés 30 százalékát kapta az oktatási szektor, ragaszkodott a kétnyelvűség megőrzéséhez (azaz nem akarta a francia nyelvet erőltetetten kiszorítani a közéletből). Miután a hatvanas években a gazdaság modernizációjára tett utópisztikus kísérlet, a szövetkezeti szocializmus programja kudarcot vallott, Burgiba liberális gazdaságpolitikát hirdetett, amely az export és a külföldről érkező befektetések növekedését, a turizmus erőteljes fejlődését, gazdasági fellendülést eredményezett: Tunéziában létrejött egy, az arab világban egyedülállóan erős és széles középosztály. A köztársaság intézményeinek működését világosan meghatározták a törvények, Burgiba megkérdőjelezhetetlen tekintélyű vezető volt, aki vitathatatlanul az ország javáért munkálkodott, becsületességéhez nem fért kétség, korrupciós ügyek nem fűződtek kezéhez. Ugyanakkor a közjó érdekében gyakorolt hatalma egyre személyesebbé vált, leszámolt pártja belső ellenzékével, 1963-ban bevezette az egypártrendszert, és 1975-ben élete végéig elnöknek választatta meg magát. Megkezdődött a köztársasági szabályok fellazulása, a köztársaság eltorzulása, megszűnt a polgárokat megillető egyenlő bánásmód, az vált meghatározóvá, hogy ki van a rezsim mellett és ki van ellene. **A nyolcvanas évekre kifejlődött a kliensrendszer és a korrupció**, a századdal egyidős Burgiba egészségi állapota és ítélőképessége romlott, megindultak az utódlási küzdelmek. A bizonytalan helyzetet kihasználva erősödött az iszlamisták mozgalma, az utolsó évek már az ellenük folytatott harc jegyében zajlottak, az ország válságba kerül. Az iszlamisták elleni küzdelemben kapaszkodott fel egyre magasabbra az állami ranglétrán Ben Ali. A katonai biztonsági hivatalt,

aztán az állami titkosszolgálatokat irányította, majd belügyminiszterré nevezte ki Burgiba.

Ben Ali tábornok tökéletes ellentéte a ragyogó képességű és műveltségű, vizionárius államférfi, briliáns szónok, karizmatikus népvezér Burgibának: jellegtelen, szürke egyéniség, aki majd elnökként a nyilvánosság előtt csak előre megírt szövegeket olvas fel monoton hangon, és teljesen felesége befolyása alá kerül. Az öregedő Burgiba nyilván azért helyezte őt egyre fontosabb pozíciókba, mert meg volt győződve arról, hogy semmiképpen nem lehet veszélyes számára. 1987. október 2-án miniszterelnökké nevezi ki, és ezzel élete legnagyobb hibáját követi el. Öt héttel később, 1987. november 6. éjszakáján Ben Ali hét orvosprofesszort rendel sürgősen a hivatalába, és kötelezi őket, hogy írjanak alá egy orvosi jelentést, miszerint Burgiba betegsége következtében szellemileg alkalmatlanná vált az elnöki tisztség betöltésére. Másnap, november 7-én, Ben Ali a rádióban Burgiba érdemeit méltatva bejelenti, hogy alkotmányos utódként ő lett Tunézia elnöke. Az agg Burgiba még tizenhárom évet él elszigetelve, a szülővárosában, Monasztirban, számára kijelölt rezidencián, volt államfőhöz méltó körülmények között, de gyakorlatilag házi őrizetben.

1. Ben Ali elnökségének első szakasza (1987–1992)

Ben Ali hatalomra jutásának a napja (november 7.) huszonhárom éven át piros betűkkel szerepelt a tunéziai naptárakban a Változás Ünnepeként.¹ A Burgiba-korszak utolsó zavaros éveivel képest kezdetben valóban kedvező változást hozott az országnak: a technokrata kormányzat új lendületet tudott adni a gazdaságnak, és ezzel az ország modernizációjának. Az iszlamista mozgalom elleni indokoltan erőteljes fellépés viszont fokozatosan a polgárok szabadságjogainak általános visszaszorításával járt, és a tunéziaiaknak néhány év alatt rá kellett ébredniük, hogy **országuk rendőrállammá változott**. A hatalom monopolizálásával Ben Alinak sikerült politikai stabilitást teremtenie, s azzal, hogy minden az ő kezében futott össze, ő lett az egyetlen, aki klientúrát tudott építeni közbeszerzések kiírása, pénzügyi kedvezmények, privatizáció révén. E diszkrecionális jogkörével folyamatosan élt támogatóinak megőrzése, illetve új támogatók szerzése érdekében. Az első évtizedben üzletemberek koalícióját hozta létre, akik számára biztosította beruházásaik biztonságát politikai hűségükért cserébe. A piac működését a járadékok kreálása és kiosztása biztosította, és nem a gazdasági verseny. **Ben Ali családjának tagjai is izes falatokhoz jutottak**, közülük különösen egyik veje,² Szlim Chibub gátlástalan zsákmányszerzése keltett visszatetszést.

Huszonöt év házasság után a frissen elnökké lett Ben Ali 1988-ban elvált, és 1992-ben hivatalosan is feleségül vette barátnőjét, Leila Trabelszit – ezzel új szakasz nyílik a rezsim züllésében. Addig a rokonok meríthettek a bőségtárból, de egyikük sem formált

igényt monopóliumra a tranzakciók és jutalékok összességére vonatkozóan. Leila asszony népes rokonsága 1996-ig aránylag visszafogott maradt, de onnantól kezdve mindenre rá akarta tenni a kezét.³ Elkezdődik a Trabelszi klán uralma, és ez súlyos fordulatot hoz magával.

2. Ben Ali elnökségének második szakasza (1996–2010)

E másfél évtized alatt a hatalomra jutott Család – kihasználva a politikai élet demokratizálása nélkül (tehát bármiféle fék és ellensúly nélkül) zajló gazdasági liberalizációt – már egyértelműen saját meggazdagodása eszközeként használja fel az államot. Teszi mindezt maffiamódszerekkel: aki nem paríroz, megy a süllyesztőbe vagy mindjárt a börtönbe. Eközben a Nyugat felé Ben Ali rezsimje a jó úton haladó, rokonszenves fejlődő ország arcát mutatta, a Világbank és az IMF szemében Tunézia volt a mintagyerek, a nemzetközi turizmusra és kultúrára nyitott ország.

2.1. A maffiacsalád hierarchiája

A politikai Családfő (Ben Ali) a köztársasági elnök hivatalos és diszkrecionális hatalmának erejével élve és visszaélve, az államapparátus kontroll nélküli felhasználásával biztosítja a maffia tevékenységéhez szükséges feltételeket. Ugyanakkor az ország nemzetközi presztízsének és hitelképességének megőrzésére gondoskodnia kell az alkotmányosan működő állam látszatának fenntartásáról, a demokratikus kulisszák karbantartásáról. Gondoznia kell azt a róla kialakított imázst, hogy ő az a tapasztalt, bölcs vezető, aki az ország politikai és gazdasági stabilitásának garanciáját jelenti, ergo elnöki posztjáról nem szabad távoznia.

A Családfő teljhatalmú képviselője, Leila asszony, akinek férjére gyakorolt befolyása lassan korlátlanra válik, így az államapparátusban senki nem meri megtagadni közvetlen utasításainak végrehajtását. (Az évek múltával egyébként erősödik az a közvélekedés, hogy az idősödő és betegeskedő Ben Ali már nem is tud mindenről, elsősorban a titkosszolgálati jelentések figyelemmel kíséréseben és gyarapodó családjában lel örömet – különös tekintettel arra, hogy 69 éves korára öt leánygyermeké után egy fiúval is megajándékozza őt Leila asszony.)

A maffiacsalád legaktívabb és legyűlöltebb tagja a teljesen gátlástalan Belhaszen Trabelszi, ő Leila legidősebb bátyja, kedvenc és leginkább tisztelt rokona, őt tekinthetjük a maffia ügyvezető főnökének. (Ben Ali bukása után a tunéziai hatóságok azzal vádolják majd őt, hogy a Trabelszi klán vezetőjeként ő irányította a család maffia stílusú tisztességtelen ügyleteit.) A család üzleti érdekeltségeit családfaként prezentáló táblázat-

ból (lásd függelék) láthatjuk, hogy az ő tulajdonába került a legtöbb cég, szám szerint harminchét. Mellette a másik legexponáltabb családtag Szakhr El Materi, aki Ben Ali és Leila elsőszülött lányát vette el feleségül.

2.1.1 Az alkotmányosan működő állam látszatának fenntartása, a demokratikus kulisszák

Ben Ali Tunéziája formálisan többpártrendszerű állam volt. A valóságban az elnök pártja, az Alkotmányos Demokratikus Egyesülés (RCD) monopolhelyzetben elképesztő sűrűséggel hálózta be a társadalmat, 2,1 millió tagja volt! A lakosság a társadalmi érvényesülés szükséges eszközének tekintette a párttagságot; valamennyi fontos állásban az RCD tagjai ültek, amely gyakorlatilag egybeolvadt az állammal. A parlamenti választásokon is olyannyira biztosított volt elsőprő győzelmük, hogy az elnök kezdeményezésére a választási törvény 1994-előírta a parlamenti helyek 20 százalékának fenntartását ellenzéki pártok számára. E parlamenti pártok a játékszabályok betartásával a plurális demokráciát demonstráló kirakatként, gyakorlatilag a rezsim támaszaként működtek. A demokrácia diadalaként ünnepelték 2005-ben a felsőház megalakítását, amely tagjainak kétharmadát közvetett választással a helyhatóságok, illetve a munkáltatói és munkavállalói szervezetek küldhették, a harmadik harmadot pedig maga a köztársasági elnök nevezte ki (!). A megalakuló felsőház első elnökévé sajátos módon a Ben Ali által delegált egyik képviselőt, Abdallah Kallelt, az RCD politikai bizottságának tagját, volt belügyminisztert választották.

A „demokratikus fejlődés” újabb kiemelkedő állomásának számított az ombudsmani intézmény létrehozása. Az elnök által kinevezett emberi jogi biztosnál a kormányzat ellen panasszal lehetett élni. Az EU-országok nagyköveteivel találkozáva az új ombudsman teljes függetlenségét hangoztatta. Amikor megkérdezték tőle, hogy beszámol-e munkájáról a parlamentnek, elszörnyedve válaszolta: szó sem lehet róla, hiszen ő a parlamenttől is független, ő vizsgálatainak eredményeiről egyedül Ben Alinak számol be (!).

2.2. A Család első műveleti területe

Először is az állami földekre vetettek szemet, különös figyelemmel a védettség alatt állókra:

1. a kiszemelt telek védettségét Ben Alival személyesen aláíratott elnöki rendelettel megszüntették;
2. a telket olcsón megvásárolták, jobbára kölcsönt felvéve, amelyet egyáltalán nem szándékoztak visszafizetni;
3. a telket az illetékes hatóságokkal beépíthetőnek nyilvánították;
4. felparcellázták, és luxusingatlanokkal építették be;
5. rendkívül jó áron eladták.

A sok-sok eset közül az egyik botrány nemzetközi vonatkozása miatt különösen emlékezetes maradt. Az 1990-es években II. Hasszán marokkói király meg akarta vásárolni Monasztirban a Skanès elnöki palotát, amelyet oda szeretett volna ajándékozni az elnökségtől megfosztott, agg Burgibának, hogy ott fejezhesse be életét. Az ügylet nyilván kellemetlen lett volna a tunéziai rezsim számára, végül nem is jött létre. A Család nem zavartatta magát, Ben Ali egy rendelettel megszüntette a palota gyönyörű parkjának védettségét, Trabelsziék gyorsan felparcellázták, és a 600 négyzetméteres telkekre elegáns villákat építettek.

2.3. *Strómanra belföldön nincs szükség*

A Trabelszi klán a hatalom birtokában magabiztosan végezte zsákmányszerző tevékenységét, nem volt szükséges strómanok beépítése a szisztémába. Jól példázza ezt egy magánegyetem létrehozásán fáradozó üzletember esete, aki véletlenül Belhaszennel egy repülőn utazott, és a vele való beszélgetés során szerencsétlen ötlete támadt: közbenjárását kérte, hogy megvásárolhassa az egyetem megépítéséhez kiválasztott telket. Néhány nap múlva telefonértesítést kapott az illetékes hivataltól arról, hogy megkapta a telket, de Belhaszen Trabelszi nevére. A nevet nem is kellett titokban tartani, nyíltan lehetett nyomást gyakorolni, fenyegetőzni.

Mi a magyarázata, hogy a Trabelszi szisztémában nem volt szükség strómanra?

1. A teljes média szigorú állami kontroll alatt állt, egyértelműen tilos volt a Családról negatív információkat közzétenni. Tabutéma volt: olyannyira elképzelhetetlen a tömeg-tájékoztatásban, mint a kádári Magyarországon a szovjet megszállás bírálata.

2. Jaj volt annak a lelkiismeretes tisztviselőnek, aki megpróbálta a Trabelsziéket leállítani: Leila asszony egy telefonnal elmozdította posztjáról (vagy börtönbe záratta). Így járt a főváros közelében levő elegáns üdülőváros, La Marsa polgármestere, Hamouda Bouaja, amikor a törvény betartásához ragaszkodva nem adta meg az engedélyt arra, hogy Trabelsziék megszerezzenek egy elidegenítési tilalom alatt álló telket: 24 órán belül menesztette őt a sebtében összeülő városi közgyűlés. Közlekedési miniszteri tárcájába került Szalek Rabahnak, amikor fellázadt Belhaszen Trabelszi ellen. Az állami légítársaság, a Tunisair nehéz anyagi helyzetében eladásra kínált egy tulajdonában álló hotelét Dzszerba szigetén. Miután Belhaszen ajánlotta a legtöbbet, 9 millió dínárt (1 millióval többet, mint egy másik potenciális vásárló), megnyerte a pályázatot. Ezután Belhaszen sürgősen új értékbecslést készíttetett, és követelte, hogy ennek alapján az árat 3 millióra csökkentsék. Rabah nem volt hajlandó ezt jóváhagyni, bár Belhaszen nyilvánosan megfenyegette, hogy ki fogja rúgatni. Az eredmény: a miniszternek távoznia kellett, Belhaszen a hotelét megkapta 3 millióért, noha egy másik ajánlattevő 8 millióval pályázott, és kész volt azt kifizetni.

2.4. A tunéziai gazdaság bekebelezése

A telekspekuláció csak az első lépés volt, a Család polipként kiterjesztette csápjait a tunéziai gazdaság egészére, 2010 végén már 40 tőzsdei portfóliót és megközelítőleg 400 vállalatot birtokoltak. A fontosabb cégek szinte mind vagy nyíltan a Család tulajdonában voltak, vagy kiegészítettek vele. Vállalataik tevékenysége a privát szektor által összttermékének 3,2 százalékát állította elő, és a Család ezáltal a magánszektor teljes nettó profitjának 21,3 (!) százalékára tett szert.

A terjeszkedésre jó példa Ben Ali kedvenc vejének, a családba 2004-be beházasodott fiatal Szakhr El Materi *Princesse Holdingja*, amely hét pólus (gépkocsi, ingatlan, turizmus, ezen belül tengeri hajóutak, bank, média, távközlés és mezőgazdaság) körül szerveződve pár év alatt hatalmas konglomerátummá vált. Először a Volkswagent Tunéziába importáló Ennakl céget veszi meg, modernizálja, és agresszív marketingpolitikával 2007-re már ő egész Afrika második számú VW-forgalmazója, majd az Audi, Porsche és Seat, utána a koreai Kia forgalmazását is megszerezve ő lesz a tunéziai piac első számú gépkocsi-beszállítója.⁴ Azután El Materi a Goulette Shipping-Cruise-zal beszáll az idegenforgalomba, és konkurensei „törvényes” kizárásával⁵ a nagy tengerjárók technikai kiszolgálásának monopóliumát is megszerzi. A későbbiekben többségi tulajdonosa lesz a legnagyobb tunéziai hírlapkiadónak, és beindítja az első független rádiót, a Korán értelmezésével foglalkozó Zitouna FM-et.⁶ 2009-ben a tunéziai monetáris hatóságok támogatásával megalapítja a Zitouna Bankot, amely hivatalosan 2010 tavaszán kezdi meg működését.

A meglehetősen laza felügyeleti rendszer következtében **a bankszektor különösen alkalmas célterület volt a Család számára.** Ben Ali elsőszülött lányának a férje, Marwan Mabruk 1997-ben 17 százalékos részesedést vásárolt a privatizáció előtt álló Banque du Sudben (mai nevén Attijari Bank). Ennek döntő súlya volt, mert a privatizáció a bank részvényeinek 35 százalékát érintette. A tuniszi amerikai nagykövet megtudta, hogy Mabruk külföldi bankok számára vásárolta a részvényeket magas jutalék ellenében, és végül a tenderen győztes spanyol–marokkói bankcsoport nagy pénzüsszeget adott át neki könnyveletlenül.⁷

Üzleti körökben elterjedt vélemény volt, hogy banki finanszírozás megszerzéséhez sokkal kevésbé fontos a jó üzleti terv, mint a Családhoz fűződő kapcsolat. Ennek következményeként 2001-ben 25 százalékos volt a nem teljesítő hitelek aránya. Nem volt ritka eset, hogy sikeres üzletemberek a rezsimhez fűződő jó kapcsolataik által felhatalmazva érezték magukat arra, hogy ne fizessék vissza a felvett kölcsönt.

2008. április 4-én egy rövid közlemény adta hírül, hogy az ország legrégebbi és legjobban teljesítő bankja, a Banque de Tunisie igazgatótanácsa Madame Alya Abdallahot nevezte ki elnök-vezérigazgatónak. A hír bombaként hatott, egyrészt, mert a bankszakmában már régóta ismert új vezér korábban olyannyira leszerepelt egy nagy fiókhálózattal rendelkező tunéziai bank (UIB, a Société Générale filialéja) igazgatótanácsai elnökeként, hogy a Deloitte nem volt hajlandó hitelesíteni a bank zárszámadását; másrészt, mert

Madame Abdallah férje nem volt más, mint Adelwahab Abdallah külügyminiszter, Ben Ali régi hűséges és gátlástalan kiszolgálója, köztudottan Leila asszony bizalmasa. Hamarosan megváltozott az igazgatótanács összetétele: távozott Elyes Jouini, a közgazdászképzésben legjobb francia egyetem, a Paris–Dauphine neves professzora, viszont bekerült Belhaszen Trabelszi! Mintha a rókát nevezték volna ki a baromfiudvar menedzserének.

2.4.1. Az 1993-as beruházásösztönzési törvény manipulálása

Mint fentebb láttuk, a Család vállalatai a privát szektor által produkált össztermék 3,2 százalékaival a magánszektor teljes nettó profitjának 21,3 (!) százalékára tettek szert. A Világbank egy kutatócsoportja arra kereste a választ, hogy mi magyarázhatta e vállalatok szupranormális jövedelmezőségét és más cégeknél sokkalta gyorsabb növekedését. 2014-ben közzétett *Mindent a Családnak. Az állam foglyul ejtése Tunéziában*⁸ című tanulmányukban összevetették a Család 2011-ben lefoglalt cégeinek mutatóit a tunéziai beruházásösztönzési törvény⁹ változásaival, és megállapították: az a tény, hogy e cégek jövedelmezősége messze felülmúlja az azonos szektorokban működő többi vállalatét, az 1993 végén elfogadott beruházásösztönzési törvény 1994 és 2010 közötti módosításainak korlátozó hatására vezethető vissza. Márpedig e módosítások egyértelműen Ben Alihoz köthetők, mivel egytől egyig köztársasági elnöki rendelettel történtek. A tanulmány készítői megállapítják, hogy a módosítások túlnyomórészt azokat a szektorokat érintették, amelyekben a Család cégei tevékenykedtek.

A törvénybe, amely kimondja a beruházás szabadságát külföldi és belföldi szereplők esetében egyaránt, bekerültek e szabadságot korlátozó rendelkezések. Így bizonyos szektorokban – például turizmus, légi közlekedés, tengeri és közúti fuvarozás, telekommunikáció, oktatás, filmipar, ingatlan, marketing, egészségipar – a beruházónak meg kellett szereznie a kormány előzetes jóváhagyását a hivatalos engedélyeztetési eljárás elindítása előtt. Mondani sem kell, hogy e területeken a Család cégei rendkívül aktívak voltak, tehát **a módosítások a konkurencia elhárítását** célozták. Feltűnő az időbeli egybeesés a szabályozási módosítások és a családtagok új vállalkozásainak indulása között. Amikor Belhaszen Trabelszi megalapította a „Carthage Cement” vállalatot, csakhamar megjelent a beruházásösztönzési törvényt módosító 2077-2311. számú elnöki rendelet, amely onnantól kezdve a cementet előállító cégek számára is kötelezővé teszi az előzetes kormányjóváhagyást.

Egyértelműen bizonyított, hogy a beruházásösztönzési törvény módosításait a Ben Ali–Trabelszi család üzleti érdekei diktálták, a Család zsákmányul ejtette a beruházások szabályozását is.

2.5. A Család mohósága

A tuniszi amerikai nagykövet 2008. június 23-án írt hosszú, elemző táviratot¹⁰ szentel a Család harácsolásának. Ha valaki csak felületesen futotta végig, a fejezetcímek akkor is megragadtak az emlékezetében: *Ami a tiéd, az az enyém. Határ a csillagos ég. Mindent a családnak. A banda uralma.* A jelentés beszámol arról, hogy a tunéziaiakat nagyon irritálja a Család korrupszágáról szóló történetek sokasága, a hatalmas pénzlenyúlásokról szóló híresztelések mögött ott van az általános frusztráltság amiatt, hogy a jó kapcsolatok mentesítenek a törvény alól. Van, aki azon siránkozik, hogy *Tunézia már nem is rendőrállam, olyan állam lett, melyet a maffia irányít!* Egyes tunéziai közgazdászok szerint már nem számít, hogy a korrupció növekszik-e, ugyanis a percepció maga a realitás. A korrupció növekedésének percepciója, a szobák mélyén kötött sötét alkukról szóló hírek jelentős negatív hatással vannak a gazdaságra, függetlenül igazságtartalmuktól.

A nagykövetség számos kapcsolata nem mer befektetni, attól félve, hogy a Család hirtelen szeletet követel a tortából. Van, aki szerint az optimális forgatókönyv az, ha sikeres lesz a befektetése, és egy fontos ember megpróbál abból sápot szerezni. Ismeretes a külföldi cégekre, befektetőkre gyakorolt nyomás is, hogy társuljanak a kormány által javasolt partnerrel. A legismertebb példa erre a világ 119 országában működő McDonald's, amely nem volt hajlandó a Család kapcsolatával franchise szerződést kötni, és mikor a kormány így nem adta jóváhagyását, lemondott a tunéziai jelenlétről.

A nagykövet értékelése szerint Ben Ali fényűző életmódot folytató családjának féktelen mohósága, gátlástalan harácsolása különösen felháborítja a növekvő inflációtól és a magas munkanélküliségtől sújtott tunéziai lakosságot.

Ugyanő 2009. július 27-én részletes táviratban¹¹ számolt be kormányának El Materi fényűző életmódjáról, amelyet alkalma volt személyesen megtapasztalni, amikor az elnök kedvenc veje (és valószínűsíthető utódjelöltje) meghívta őt és feleségét vacsorára pompázatos házába. A modern építésű tengerparti villa kertjét és belsejét eredeti antik műtárgyakkal díszítették, római oszlopokkal, freskókkal; egy római kori kőoroszlán szájából ömlött a víz az úszómedencébe. A kertben egy hatalmas élő tigrist tartottak ketrecben. Aznap este csak az amerikai nagykövetet és feleségét hívta meg a házigazda házaspár, de így is alkalmuk volt 12 főnyi személyzetet látni. El Materi elpanaszolta, hogy magánrepülőgépe amerikai pilótája magányosnak érzi magát, és megkérdezte, hogy vendége nem segítene-e neki amerikai ismerősöket szerezni. Büszkén mesélte, hogy nemsokára elkészül az új háza Sidi Bou Saidban, a fővároshoz közel fekvő, tengerbe nyúló földnyelven emelkedő faluban (amely része az UNESCO világörökségnek), nem messze apósa palotájától. Ez az ügy addigra már nagy felháborodást keltett, mert Materi leendő villája kupolájának teljes elkészülte előtt is beletakart a turisták által legfrekvenciáltabb helyről nyíló, addig zavartalan panorámába.

Míg Materi barátkozni igyekezett az amerikaiakkal, anyósa, Leila Ben Ali Trabelszi nyílt konfliktusba keverte az államot a tuniszi amerikai nagykövetséggel. A nagyasszony ugyanis angol–francia nyelvű, magán-középiszkolát alapított a főváros elegáns külváro-

sában, az elnöki palotának is otthont adó Karthágóban. Az értékes közterületet szimbolikus 1 tunéziai dínárért bocsátották a rendelkezésére, az építkezéshez hírek szerint 1–1,5 millió euró állami finanszírozást kapott. Az International School of Carthage sikere érdekében Leila asszony el akarta söpörni a konkurenciát, nevezetesen a körülbelül 400 tanuló által látogatott American Cooperative School of Tunist, az USA külügyminisztériuma által támogatott, évtizedek óta jól működő nonprofit magániskolát. Az illetékes tunéziai minisztérium minden bilaterális egyeztetés nélkül több évre visszamenőleg új adót vetett ki rájuk, ami teljesen ellehetetlenítette volna az intézmény működését. Az amerikai fél felháborodással fogadta az elfogadhatatlan intézkedést, és jelezte, hogy ez mindenképpen új megvilágításba helyezné az amerikai–tunéziai viszonyt. Néhány hetes tárgyalás után kénytelen volt meghátrálni a tunéziai kormány, Leila asszony szeszélyét kivételesen legyőzte a józan államérdek.

A fentiekből kiderült, hogy az amerikai diplomácia világosan érzékelt és jelezte: a Trabelszi maffia ténykedése felháborítja a lakosságot.

Ezzel szemben:

2.6. Az EU nem ismerte fel az államra telepedő maffia jelentőségét

Tunézia 1976-ban kötötte az európai közösséggel az első kereskedelmi megállapodást, 1995-ben a dél-mediterrán országok közül elsőként írt alá az EU-val társulási egyezményt, 2008. január elsején Tunézia volt az első, mellyel létrejött az ipari termékek szabadkereskedelmi övezete. Tunézia és az Európai Unió gazdasági kapcsolatát a nyolcvanas szám dominálta: Tunézia exportjának 80 százaléka az EU-ba irányult, az import 80 százaléka onnan érkezett, és a Tunéziába áramló külföldi befektetések 80 százaléka is az EU-ból származott. Ben Ali kormánya az Európával való együttműködésben látta az országa gazdasági fejlődéséhez szükséges békés feltételek, a források és piacok hosszú távú megteremtésének biztosítékát. Az arab régió államai közül egyértelműen **Tunézia profitált a legtöbbet az Unióval folytatott szoros együttműködésből**: rendkívül pozitív volt a kooperáció gazdasági mérlege.

Az, hogy a tunéziai „demokratikus” intézményrendszer Patyomkin-kulissza, mindig is világos volt az európai közösség számára: pontosan tudták, hogy Ben Ali rendszere demokráciát prédikál és diktatúrát gyakorol. Mindazonáltal teljes joggal nagy értéknek tartották Tunézia pozitív célkitűzéseit (az ország modernizálása, az államot a vallástól szigorúan szeparáló, toleráns, világi társadalom, liberális piacgazdaság), és külpolitikai stratégiáját (európai orientáció, hídépítés az iszlám és a nyugati világ között, határozott fellépés a nemzetközi terrorizmus ellen). Az EU számára fontos volt Tunézia stabil kormányzata – különösen azzá lett 2001. 09. 11. után –, és elsősorban az európai közvélemény érzékenysége miatt tette szóvá, hogy az emberi jogok érvényesülése a politikai jogok, a gyülekezési, szólás- és sajtószabadság terén sok kívánnivalót hagy maga után.

2005-től azonban az Európai Unió egyértelműen az emberi jogok deficitjének felszámolását helyezte a Tunéziával folytatott politikai dialógus középpontjába, ettől tette függővé a gazdasági együttműködés elmélyítését. Doktriner módon **azt képzelték, hogy a szabadságjogok nyugati típusú érvényre juttatásával lehet megőrizni az ország stabilitását**, az amerikaiaktól eltérően nem figyeltek fel arra, hogy a Család minden háttáron túlmenő harácsolása váltja ki a legszélesebb néprétegek haragját. Az EU-tagországok tuniszi képviselőinek rendszeres egyeztetőin, ahol hosszasan tárgyaltak egy-egy iszlamistákhoz közel álló személyiség szabadságjogai megsértéséről, soha nem tűzték napirendre a Trabelszi klán üzelmeit, erről hivatalos, figyelemfelhívó anyagok nem készültek sem Tuniszban, sem Brüsszelben. Legfeljebb egymás közti magánbeszélgetéseken sztoriztak a diplomaták arról, hogy El Materi hammameti villájában marhabélszínnel táplálják a tigrist,¹² hogy Leila asszony rokonok és barátok társaságában az államfői jettel repül hétvégére Párizsba shoppingolni.

Németország akkori tuniszi nagykövete így fogalmazott már nyugállományban, 2013 októberében a Német–Arab Baráti Társaságban a tunéziai forradalomról tartott előadásában:¹³ „Pusztába kiáltott szó maradt egyes külföldi megfigyelők erősödő kritikája, így a miénk is, és néhány más EU-partnerünké is. A nem szűnő, rendszeres emberjog-sértéseket, az elnyomó politikát, a korrupciót és a nepotizmust én magam nem csak csendes diplomáciában, hanem egyre inkább nyilvánosan is szóvá tettem, például a Német Egység Napján, 2009. október 3-án tartott beszédemben, a tunéziai külügyminiszter és más kormánytagok jelenlétében a következő mondattal: *Nem lehet egy népet láncokban vezetni a paradicsomba*. Ezt először nagy csend, de utána nagy megkönnyebbülés és taps fogadta, amikor hozzátettem, hogy Mohamed próféta egyik mondatát idéztem.” Hát ennyire bátran szókimondó volt az európai diplomácia! Konstatálták, hogy fokozódik a feszültség a munkanélküliség növekedése miatt (a munkanélküli diplomások száma már 30 százalék fölé emelkedett), de senki nem sejtette, hogy a megmozdulások hová vezetnek. (Jellemző, hogy a terepet érthető módon legjobban ismerő, nagyon befolyásos francia nagykövetség, még a rezsim utolsó napjaiban is azt javasolta kormányának, hogy segítse Ben Alit a rend helyreállításában, nem érzekelte, hogy néhány órán belül kártyavárként omlik össze a gyűlölt rendszer. Maga a francia külügyminiszter, Michele Alliot-Marie, aki 2010 nyarán Ben Ali vendégeként a hammameti elnöki rezidencián üdült, 2011. január elsejét is egy észak-tunéziai üdülőhelyen töltötte, és támogatásáról biztosította a diktátort.)

2.7. A forradalom

Azzal kezdődött minden, hogy a fővárostól 270 kilométerre, délre fekvő Sidi Bouzid városban 2010. december 17-én az engedély nélkül zöldséget áruló 26 éves Mohamed Bouazizet tíz dínárra büntette egy rendőr, mérlegét elkobozta, és mikor a fiatal ember tiltakozott, felpofozta. Mohamed Bouazizi, aki – fix állást nem kapván – apja halála

után mozgóárusként tartotta el családját, hiába akart panaszt tenni a hatóságnál, nem nyitottak neki kaput. Az egyetlen kenyérkereső lehetőségétől megfosztott fiú teljes kétségbeesésben benzinnel felgyújtotta magát a kormányzóság épülete előtt – súlyos állapotban vitték kórházba, ahol 18 nappal később meghalt. Nem nehéz elképzelni, milyen hatást gyakorolt ez a sok szemtanú előtt lezajlott borzalmas jelenet egy olyan városban, ahol mindenki ismer mindenkit. Futótűzként terjedt a hír, és nemsokára emberek százzai kezdtek tüntetni, aztán a tüntetések lavinaszerűen terjedtek át a környező városokra. Néhány nap múlva a kormány Szidi Bú Zidba küldte a fejlesztési minisztert, aki a helyszínen fontos intézkedéseket jelentett be a régió gazdasági helyzetének javítására. Ám ezzel nem sikerült lecsillapítani a hangulatot, amint azzal sem, hogy Ben Ali elment a kórházba meglátogatni a szimbólummá vált Mohamed Bouazizit. Egyre több helyen csaptak össze a tüntetők a rendfenntartó erőekkel. Amikor a január 8–9-ei hétvégén a rendőrség éles lövedékkel lőtt a tüntető tömegre, és huszonöt ember halt meg, már az egész országra kiterjedt a tiltakozás, felgyorsultak az események.

A tunéziai lakosságnak a Család elleni felháborodása, amely gyűlöletté fokozódott, döntő szerepet játszott a jázminos forradalomban. A tüntetéssorozat a munkanélküliség és az emelkedő árak ellen indult, de az elnöki maffia elleni lázadássá vált. El Alaoui Hicham Ben Abdallah megfogalmazása szerint: „Egy rendszer autokráciából lassan kleptokráciává – azaz lopásra és korrupcióra alapuló rendszerré – fajult. A hatalmat az elnöki család testesítette meg, amely zsebre vágja az egész tunéziai társadalmat.”¹⁴ És Ben Ali körül bezárult a kör: Tunisz központjában a Belügyminisztérium előtt, ahol 1987. november 7-én Ben Ali hatalomra került, 2011. január 14-én a hatalmasra duzzadt tömeg azt skandálta: „Ben Ali, takarodj!” A diktátor néhány óra múlva elrepült, hogy menedékre találjon Szaúd-Arábiában. Győzött a forradalom.

3. A 2011-es bukás után

3.1. A Család vagyonának sorsa

A jázminos forradalom győzelmét követően megalakult kormány rendeletben foglalta le Ben Ali és a Család vagyonát, amelyet az 1987-től 2011. januárig terjedő időszakban törvénytelen módon szereztek. Ennek értékét az illetékes kormánybizottság összesen 13 milliárd amerikai dollárra becsülte, ami meghaladta az ország 2011. évi GDP-jének egynegyedét.¹⁵ Az ekkor készült regiszter 550 ingatlant, 48 jachtot és halászhajót, 140 gépjárművet, köztük 40 egyedi luxusautót, 40 tőzsdei portfóliót és megközelítőleg 400 vállalatot tartalmazott.

2011. január 15-én a francia kormány intézkedett, hogy a volt elnök és rokonai Franciaországban tartott vagyonát azonnal zárolják, nehogy külföldre tudják menekíteni.

Január 19-én Svájc, január 20-án az EU jelentett be hasonló intézkedéssorozatot. Ugyancsak január 20-án a World Gold Council közleménye valószínűsítette, hogy Ben Ali családja Tuniszból másfél tonna aranyat vitt magával, amelyet az ország aranykészleteiből tulajdonítottak el.

Ha a forradalom győzelme után úgy is tűnt, hogy a tunéziai államnak nem okoz majd különösebb gondot a Család külföldön felhalmozott javainak visszaszerzése, ez távolról sem egyszerű. A tunéziai hatóságok négy év alatt 37 országhoz összesen 88 ügyben fordultak hivatalos megkereséssel, de vajmi csekély az eddig elért eredmény. **A fiktív cégek és strómanok szerepeltetése nagyban nehezítette a nyomozást.** Időközben a tunéziai vizsgálatok módszeresen felgöngyölítették a Család korrupciós ügyeinek és a bennfentes információkkal való visszaélések konkrét eseteit (amelyek elsősorban a közbeszerzések manipulálásában, és a nagy nemzetközi cégcsoportoktól kialakult juttalékokban valósultak meg), de nagyon nehezen zajlik a restitúció. Egyrészt a klán a világ négy sarkán helyezte el vagyónát – többek között Libanonban, Franciaországban, Svájcban, Belgiumban, Németországban és Spanyolországban, Kanadában, az Egyesült Államokban, Argentínában és a Bahamákon –, másrészt, ha ezekben az országokban be is fagyasztották a tulajdonukban álló vagyont, többnyire még nem kobozták el, és nem szolgáltaták vissza a tunéziai államnak, ugyanis a jogi procedúra mindenütt rendkívül sok időt vesz igénybe.¹⁶ 2013-ban csupán két sugárhajtású repülőgépet és két jachtot, valamint Leila Trabelszi libanoni számlákon tartott 24,5 millió euróját tudta visszaszerezni Tunézia.¹⁷

2012. december 23-án nyílt meg óriási érdeklődés mellett Tunisz külvárosában az a kiállítás, amelyen a Szidi Bú Zid-i elnöki palotában, a Sidi Dhrifben talált 12 000 tárgyat mutatták be. Az 5000 dinár (körülbelül 750 000 Ft) érték alatti tárgyakat – ékszereket, bundákat, szőnyeget, bútorokat, drága cipőket, táskákat a helyszínen meg lehetett vásárolni. A drágábbakra árverést szerveztek, így olyan egyedi luxusautókra, mint egy Maybach vagy egy Aston Martin Vanquish. A Ferrarikat, Lamborghiniket és Porschékat már szerte az egész országból kellett begyűjteniük a pénzügyminisztériumi illetékeseknek.

3.2. A Család tagjainak bűnügyi felelősségre vonása

A Szaúd-Arábiába szökött Ben Ali és felesége ellen távollétükben több per is folyt Tuniszban. Az elsőben, 2011. június 20-án közpénzek elsikkasztása és külföldi devizák illegális birtoklása miatt 35 év börtönbüntetésre ítélték mindkettőjüket. A 2011. július 4-i második per illegális fegyvertartás és műtárgyak illegális birtoklásának bűne miatt ítélte Ben Alit 15 évre. A két héttel később sorra kerülő harmadik perben korrupcióért, telkek illegális felvásárlásáért és eladásáért kapott 16 évet. Abban a 2011 augusztusában zajló perben, amelyben a Trabelszi család Tunéziában maradt 25 tagjára mértek ki 4 hónaptól 6 évig terjedő börtönbüntetést szökés kísérlete és illegális devizabirtoklás miatt,

Leila Ben Ali-Trabelszit hat évre ítélték (igaz, őt – ellentétben vádlott-társaival – távollétében).

Ben Alit a következő években négy kormányzósági katonai bíróság találta bűnösnek a rendfenntartó erők által a forradalom során elkövetett (nem szándékos) emberölésekben való cinkosság vádjában: 2012 júniusában El Kefben, 2013 márciusában Tuniszban – a forradalom mártírjainak és sebesültjeinek legnagyobb perében (összesen öt kormányzóságra vonatkozóan) – Szfaxban 2013 áprilisában, majd 2014 májusában ugyanott a szomszédos kormányzóság területén lelőtt áldozatok ügyében. Mind a négy esetben életfogytiglan tartó szabadságvesztésre ítélték a bukott diktátort.

Kevésbé valószínű, hogy a négy életfogytiglanra, plusz még összesen 66 évre ítélt állam- és Családfő börtönbe kerül. Ugyanez vonatkozik feleségére, Leila asszonyra. Mindketten Szauúd-Arábiában élnek.

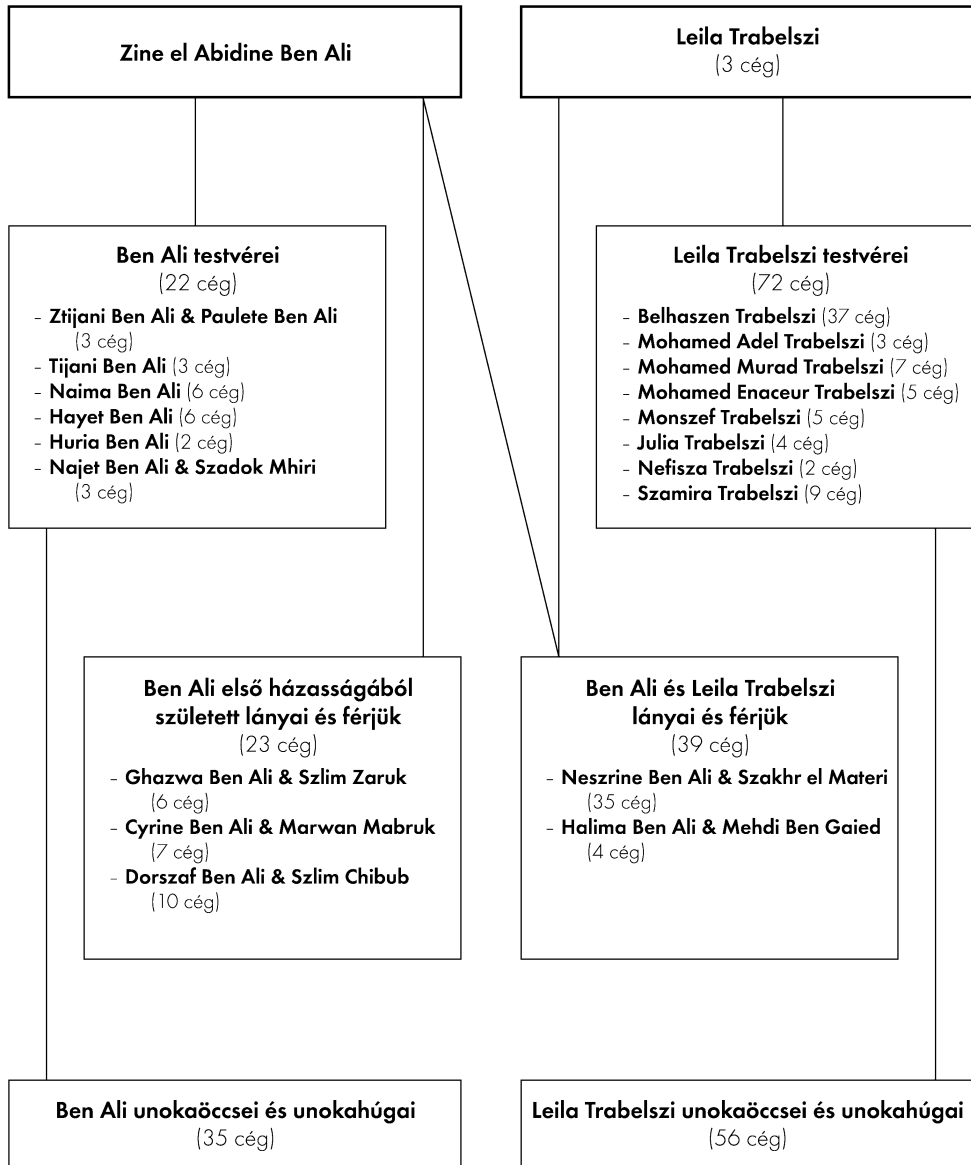
És vajon börtönbe került-e a legbefolyásosabb, leggyűlöltebb figura, Belhaszen Trabelszit? Nos, az utolsó pillanatban ő is elmenekült a családjával, 2011 januárjában érkezett Kanadába, s azóta Montréalban él. Az tudható volt, hogy 2011 szeptemberében Tuniszban – távollétében – 15 év börtönbüntetésre, valamint félmillió dollár pénzbírságra ítélték korrupció, nemesfémek illegális kereskedelme és külföldi deviza törvénytelen átutalása miatt. Decemberben további 21 hónap börtönbüntetést szabtak ki rá műtárgyak illegális birtoklása miatt. 2014-ben családja napi megélhetési gondjaira hivatkozva kérelmezte a helyi bíróságnál, hogy szabadítsák fel Kanadában befagyasztott vagyonát, ezt elutasították. Néhány hónappal később Svájc tagadta meg, hogy felszabadítsa számára az ottani számlákon befagyasztott 40 millió eurót. A legutóbbi hír 2015. március közepén érkezett a korábbi „ügyvezető” maffiafőnökről: a kanadai bíróság megtagadta tőle a politikai menekültstátust, mivel bizonyítottan büntetettek követett el. Ugyanakkor jogában áll fellebbezni, s annak elbírálása két évet is igénybe vehet, addig tehát Montréalban maradhat. Feleségétől és gyermekeitől semmiképpen nem vonják meg a tartózkodási engedélyt.¹⁸ Úgy tűnik, hogy anyagi gondjaik ellenére ügyvédekre azért még bőven futja.

A másik legbefolyásosabb családtag, Szakhr El Materi, aki egyébként nyíltan rivalizált Belhaszen Trabelszivel, egyelőre szintén megúszta a börtönt. 2011. január 14-én családjával sikerült Franciaországba menekülnie, de ott a kormány hamarosan értésére adta, hogy nem maradhat. Noha Tunézia nemzetközi elfogatóparancsot adott ki ellene, Katar befogadta, és családjával együtt letelepedési engedélyt kapott. Közben 2011 júliusában a harmadik Ben Ali-perben őt is 16 évre ítélték távollétében többrendbeli korrupció és sikkasztás miatt. 2012 szeptemberében egy héttel az új tunéziai elnök, Monszef Marzuki hivatalos ottani látogatása előtt a katari hatóságok felkérték, hogy hagyja el az országot. 2013-ban a Seychelle-szigeteken kapott feleségével és három gyermekével tartózkodási engedélyt, az utolsó hír szerint azt meghosszabbították 2014 tavaszán, mert a seychelle-i hatóságok attól tartanak, hogy kiadatása esetén Tunéziában halálra ítélnék. Ben Ali kedvence egyelőre paradicsomi környezetben tengetheti életét.

Függelék

A Család üzleti érdekeltségeinek ábrája

A Család üzleti érdekeltségei (zárójelkben a cégek száma)

Jegyzetek

- 1 Ezért viselte a *November 7* nevet Tunézia valamennyi településén a legfontosabb út vagy tér.
- 2 Ben Ali első házasságából három lánya született.
- 3 Nicolas Beau et Catherine Graciet: *La Régente de Carthage*. Éditions la Découverte, Paris, 2009. 44. o.
- 4 A Fordot és a Jaguárt Belhaszen Trabelszi forgalmazta, a Fiatot és a Mercedest Ben Ali másik veje. A Renault-t forgalmazó cég pedig Leila asszony jó barátainak, a Mzabi testvéreknek volt a tulajdona.
- 5 Lásd 2. 3. 1.
- 6 Zitouna: Tunisz központi mecsetének és a hozzá kapcsolódó iszlám egyetemnek neve.
(A zitouna szó egyébként olajfát jelent.)
- 7 <https://tunileaks.appspot.com/?p=33002>
- 8 Bob Rijkers, Caroline Freund, Antonio Nucifora: All in the Family. State Capture in Tunisia. World Bank, Policy Research Working Paper 6810, March, 2014.
- 9 Code d'Incitations aux Investissements Loi n°93-120 du 27 Décembre 1993.
- 10 <https://tunileaks.appspot.com/?p=33002>
- 11 <https://tunileaks.appspot.com/?p=36001>
- 12 A 2011. januári forradalom után üresen maradt luxusrezidenciára behatolt a feldühödött tömeg: a Pasának nevezett tigrist megölték, feldarabolva megsütötték és megették.
- 13 Horst Kerll: *Tunesische Revolution – Hoffnung auf Demokratie?* Vortrag zu Tunesien. Deutsch-Arabische Freundschaftsgesellschaft, 10. 10. 2013.
- 14 magyardiplo.hu/2011-marcius
- 15 Bob Rijkers, Caroline Freund, Antonio Nucifora: All in the Family. State Capture in Tunisia. World Bank, Policy Research Working Paper 6810, March, 2014. 5. o.
- 16 Amikor Svájc végre elrendelte Belhaszen Trabelszi egy svájci bankszámlán tartott 35 millió svájci frankjának a restitúcióját, az ügyvédeknek az utolsó pillanatban jogi kifogással sikerült leállítatniuk az átutalást.
- 17 Megjegyzendő, hogy Libanon kivételével az arab államok nem reagáltak a tunéziai igazságszolgáltatás hivatalos megkereséseire.
- 18 Le Huffington Post, Québec. 2015. 03. 16.

• Vásárhelyi Júlia

• **Az olasz maffia ma – a feudalizmusból • a globalizációba**

• Szervezett bűnözés egy nem maffiaállamban

Olaszországban ma a **legnagyobb forgalmú és legjövödelmezőbb vállalkozást Mafia SpA**-nak, azaz Maffia Rt.-nek nevezhetnénk. Éves forgalmát az olasz vállalkozók egyik szervezete, az Unimpresa 160-170 milliárd euróra teszi, amely meghaladja a legnagyobb olasz cég, az energiaipari konszern ENI-ét, és közel a duplája a Fiaténak. Az olasz GDP körülbelül 7-8 százalékát kitevő összeg főként a három nagy maffiaszervezet, a szicíliai Cosa Nostra, a nápolyi camorra és a calabriai 'ndrangheta immár nemcsak Olaszországra, hanem az egész világra kiterjedő tevékenységének gyümölcse.

A maffia szó – amelynek eredete és jelentése máig tisztázatlan, számos tudományos értekezés mellett színes legendák is születtek róla – jó ideig csak a 19. század második felében a világ első szervezettbűnöző-csoportjaként létrejött, később **Cosa Nostra** névre keresztelt szicíliai alvilági szervezetet jelölte. A „tisztelőre méltó” férfiak társaságát, akik eredetileg a még feudális viszonyok között működő szigeten külön-külön kis milíciákban jártak el a többnyire városokban lakó, nagybirtokos földesurak nevében: afféle intézőkként (gabellotti) behajtották a fölművesektől a járadékokat, a bérleti díjakat, ha kellett erőszakkal, fegyverrel. Olaszország egyesítése után (1860) aztán ezek a helyi társadalomba mélyen beágyazódott, rendteremtő, „igazságtevő” csoportok egy, immár az egész sziget lakóinak érdekeit is képviselő és védő, egyfajta helyi államként fellépő szervezetbe tömörülve lettek a közvetítők a távoli, gyenge állam és Szicília között. A maffiacsaládok alkotta, egységes, hierarchikus és vertikális szerkezetű szervezet, élén az úgynevezett Kupola csúcsán ülő teljhatalmú Keresztapával, megkerülhetetlen tényezőjévé vált Szicília politikai, gazdasági és társadalmi életének. Róma pedig hagyta, hogy tagjait beültesse a helyi hatalomba, közigazgatásba, afféle mini (maffia)állam volt az államban – és a törvényes állam is ekként tekintett rá.

A szicíliai maffia születése óta sokat változtak az idők. Ma már a maffiózók nem a szemükbe húzott fekete kalapban, zakójuk alatt jellegzetes lefűrészelt csövű puskájukkal, a luparával ábrázolt férfiak, a Cosa Nostra is csak egy már a számos olasz alvilági bűnszervezet közül – és nem is a legerősebb. Riválisok születtek az elmúlt negyvenötven évben, amelyek ugyan szintén Dél-Olaszországból indultak, ám tevékenységük már messze túlterjed az ország határain. Az eurómilliárdok sem főként védelmi pénzekből, emberrablásból, termőföldek és mezőgazdasági tevékenységek megkaparintásából,

kiaknázásából vagy cigarettacsemészetből származnak, mint egykor, hanem kábítószer- és fegyverkereskedelemből, strómanok alapította különféle cégek, éttermek, építőipari vállalkozások, legális és illegális játéktérmekek, fogadóirodák, online szerencsejátékoldalak működtetéséből, élelmiszer-hamisításból, köz- és EU-pénzekből finanszírozott infrastrukturális beruházások, fejlesztések megkaparintásából, nagy haszonnal kecsegtető közfeladatok – például menekültekről való „gondoskodás”, hulladékfeldolgozás, közterületek fenntartása – elvégzésének megszerzéséből. A zsarolás és a megfélemlítés, a védelmi pénzek (pizzo) szedése, a korrumpálás továbbra is fontos szerepet játszanak a kiszemelt együttműködők „meggyőzésében”, de a gyilkosságok száma látványosan csökkent: míg 1991-ben 718 maffiagyilkosság történt Olaszországban, 2013-ban már „csak” 52, amelyből egy írható a Cosa Nostra számlájára. És persze a stratégia is változott: korábban a maffia elsősorban az éppen aktuális központi és helyi hatalmat – negyven éven keresztül főként a Kereszténydemokrata Pártot – szavazatok szerzésével befolyásolta, ma már **a kétszereplős játék háromszereplőssé bővült**: üzletemberek, a pénzügyi világ képviselői alkotta úgynevezett sűrű zóna és az állami vagy helyi intézmények, a politikai világ képviselői között közvetít a szervezett alvilág.

A maffia politikarendszer-független, pártsemleges: nincs ideológiája (az ósidőkben a Cosa Nostrának talán még volt), apolitikus, hatalmát, erejét gazdasági érdekei érvényesítésére, vagyonszerzésre használja – bármilyen eszközzel, bármi áron. A szervezett alvilág nem egy-egy politikust, üzletembert korrumpál esetileg, hanem egy szisztematikusan kiépített rendszert működtet a politika, a közhatalom és a gazdasági élet szereplőinek befolyásolására, hogy azok a maffia gyűjtőnévvel leírható bűnözőcsoportok érdekeinek megfelelő döntéseket, jogszabályokat hozzanak. Tehát – akár egy hatalmas polip a csápjaival – **az alvilágból, alvilági eszközökkel igyekszik körülfontni, foglyul ejteni az államot** (state capture), a politikát és a gazdaságot. Ezzel szemben, a Magyar Bálint által leírt, a „felvilág” uralta maffiaállam „fő jellemzője a cselekedeteit meghatározó hatalmi-vagyonosodási logika, amely a politikai hatalomkoncentráció és a fogadott politikai család vagyoni gyarapodásának együttesét a központi politika rangjára emelt maffiakultúrával működtetett állami eszköztárral, erőszakmonopóliummal valósítja meg.” (Magyar Bálint: *A magyar maffiaállam anatómiája*, Noran Libro Kiadó, 2015. 15. old.)

E rendszerszerű működés jó példája a tavaly év végén napvilágra került, Maffiafőváros néven közismertté vált ügy, amely a maffiatevékenység egy viszonylag új területére, a **menekültbizniszre** épült. A római maffia a Banda della Magliana nevű külvárosi bűnbandából nőtt ki, vezetője a félszemű Massimo Carminati, egy szélsőjobboldali fegyveres terrorszervezet, a NAR (Nuclei Armati Rivoluzionari) egykori tagja, többször elítélt bűnöző. Jobbkeze a – gyilkosságért – szintén börtönviselt Salvatore Buzzi, a Június 29. nevű szociális feladatokat ellátó nonprofit szervezetcsoporthoz alapítója és vezetője. A „Róma királyának” is nevezett Carminati irányította a szervezetet, a stratégia viszont a 13 szervezetet tömörítő, 1200 alkalmazottat foglalkoztató Június 29. révén nagyszerű politikai és üzleti kapcsolatokat kiépítő Buzzi volt. Az utóbbi jött rá, hogy mindennél jövedelmezőbb üzlet lett a bevándorlókról és a Róma szélén nyomortelepe-

ken élő romákról való „gondoskodás”. Ez különösen azóta vált nagy biznisszé, hogy a város, nem tudván megbirkózni a többeszes menekültáradattal, kiszervezte a feladatot. Ráadásul vészhelyzetre hivatkozva nem írtak ki közbeszerzési pályázatot, hanem az érintett állami és városi szervekre hagyták annak eldöntését, kit bíznak meg a menekültek ellátásával.

Egy lehallgatott telefonbeszélgetésben Buzzi büszkén újságolta Carminatinak: „El tudod képzelni, mennyit keresek a bevándorlókon? Jobb üzlet, mint a drog.” És tényleg. Tavaly 170 ezer bevándorló és menekült érkezett Olaszországba, idén az év első felében közülük közel 80 ezren tartózkodtak az ország területén, elhelyezésükért, ellátásukért az állam napi 35 eurót fizet fejenként, a szülők nélküli kiskorúakért akár ennek a dupláját. Buzzi felismerte, hogy bár a városnak nem igazán előnyös, nekik annál inkább, ha minél több menekültet helyeznek el Rómában, mert ebből komoly pénzeket lehet szerezni. Mozgósította a korábbi ügyletekben már bevált kapcsolatait a pártoknál, a belügyminisztériumban, a városházán – ahol elmondása szerint a tanácsosok, bizottsági elnökök, ellenőrök fele-harmada a „zsebében volt” –, a rendőrségen, a kerületi önkormányzatoknál, hogy megfelelő döntések szülessenek befogadóhelyek létesítéséről és működtetéséről. A közreműködésért jó fizetség járt, volt, aki egy összegben 100–150 ezer, más akár havi 20 ezer eurót kapott. Volt miből: **a roma- és menekült-biznisz 51 millió eurós forgalmat** hozott, hiszen Buzziék finoman szólva szerény fedelet és ellátást biztosítottak az állam és az EU pénzből a maguk építette vagy általuk lakhatóvá tett szállásokon és táborokban a gondjaikra bízott embereknek, emellett gyakran feketén dolgoztatták vagy kiközvetítették őket munkára, nemegyszer kiskorúakat is.

A máig tartó botrányba – amelyből már film is készült – több római városházi, hatósági vezető belebukott, helyi és országos politikusok, többek között a volt jobboldali polgármester ellen eljárás folyik. Az alig több mint két éve megválasztott baloldali utódja pedig, aki a korrupció elleni kemény fellépést ígért a választóinak, bár közvetlenül nem érintett a Maffia-főváros-ügyben, október elején lemondásra kényszerült, „kisebb szabálytalanságok” miatt. Kiderült például, hogy nem fizetett ki parkolási büntetéseket, és néhány alkalommal különféle szervezetekkel folytatott hivatalos tárgyalásnak tüntetett fel és a városháza hitelkártyájával egyenlített ki családja vagy barátai társaságában elköltött vendéglői vacsorákat. A kormány gyakorlatilag már tavasszal az újonnan kinevezett prefektus (a megye legmagasabb rangú állami képviselője) kezébe adta a város irányítását, és az új polgármester megválasztásáig már hivatalosan is ő az első ember. A Rómához tartozó tengerparti Ostia önkormányzata pedig arra sorsra jutott, mint korábban 253 társa: egy 1991-es törvény értelmében a maffiával való együttműködés miatt feloszlatták.

Maffiagyánús ügyek robbantak ki az idei **milánói világkiállítás** (Expo) körül is. Itt a szervezők olyannyira tisztában voltak annak a veszélyével, hogy a 14 milliárd eurós beruházásba strómanok, családtagok nevével fedett maffiavállalkozások vagy az alvilág beépített emberei által irányított vegyes állami–magáncégek is bekerülhetnek, hogy különös hangsúlyt fektettek ezek kiszűrésére. Ennek ellenére csak az utolsó pillanatban

derült ki, hogy a 376 tisztának talált pályázó közül 46-nak valahogy sikerült átcsúsznia a rostán, azaz mégiscsak maffiaközelinek bizonyultak. Ezekről utólag kellett elvenni összesen 100 millió euró értékű, már odaítélt megbízást.

Maffiafertőzött az aquilai 2009-es pusztító földrengés állami forrásokból finanszírozott, máig tartó újjáépítése is. A helyi hatóságok 37 céget találtak, amelyek közvetve vagy közvetlenül valamelyik szervezettbűnöző-csoporthoz köthetők. Sok esetben alvállalkozókként bújtok meg nagyobb legális cégekben, máskor az újjáépítésre szerződést kötött vállalkozókat arról győzték meg, hogy jól járnak, ha az ő munkásaikat dolgoztatják feketén, akik persze egy megadott százalékot leadtak a bérükből a jóságos maffiafőnököknek. Mindezért cserébe a készséges vagy kényszerített együttműködők alacsony kamatra kaptak készpénzben azonnali kölcsönt, biztonsági szolgáltatást és ígéretet, hogy később megbízást szereznek nekik a déli országrészben is.

Az Expo-ügyben diszkvalifikált 46 cégből 32 a **'ndranghetához kapcsolható**, az aquilai újjáépítésben is sok ilyet találtak a hatóságok, mint ahogy a római Carminati klán is szoros kapcsolatokat ápolt ezzel a szervezettel. Úgy tűnik, a modern kapitalista világhoz és a globalizációhoz való alkalmazkodásban a nagyok közül ez a legsikeresebb és a legkiterjedtebb tevékenységet folytató olasz maffiaszervezet. A hatvanas-hetvenes években a csizma lábánál alakult alvilági bűnözőcsoport kezdetben emberrablásból szerzett váltságdíjból élt, majd a kor szavát felismerve a megszerzett jövedelmet elsősorban a nemzetközi kábítószer- és fegyverkereskedelemben fektette. Gyors alkalmazkodását és látványos terjeszkedését Olaszországban, majd szinte az egész világon nagyban segítette a szervezet családi kötelékeken alapuló felépítése. A calabriai maffia ugyanis – eltérően például a Cosa Nostrától – vérségi alapon szerveződik úgynevezett 'ndrinékbe, amelyek élén a „capobastone” a család tényleges apja áll, aki a megfelelő beházasodásokra külön figyelmet szentel. Így az egyes 'ndrandrinék sokkal zártabbak, mozgékonyabbak és biztonságosabbak, mint más maffiaszervezetek, ezért a 'ndranghetában egészen a közelmúltig egyáltalán nem is voltak a büntetésük mérsékléséért cserébe a hatóságokkal együttműködő, a sírig tartó hallgatás (omerta) maffiatörvényét megszegő, „bűnbánó” maffiózók, pentitók.

A körülbelül száz család alkotta, Olaszországban 4-5 ezer, világszerte még egyszer ennyi tagot számláló bűnszervezet kiterjedt dél-amerikai – elsősorban mexikói és kolumbiai – és afganisztáni kapcsolatai révén az európai drogkereskedelem legalább 80 százalékát uralja. Az ebből és más illegális tevékenységekből származó busás hasznot pedig már különféle féllegális-legális vállalkozásokba fekteti be. Éves forgalma a *Fortune* magazin szerint 60 milliárd euró körüli, az elmúlt húsz évben már a rengeteg készpénz tisztára mosása, újrahasznosítása okoz komoly fejfájást a calabriai bűnszervezetnek.

Hasonló gondokkal küzd a többi maffiaszervezet is, hiszen a Mafia SpA évi 100 milliárd euróra becsült hasznának közel kétharmadát, **65 milliárdot készpénzben** tartja, és ezzel Olaszország legnagyobb bankja – állította még 2012-ben a Confesercenti, az olasz kis- és középvállalkozások szervezete. Egy lehallgatott telefonbeszélgetés szerint egy

'ndranghetista ijedten hívta fel a helyi főnökét, mert egy nagy köteg euró, amelyet egy fa tövében rejtett el az esetleges rendőri razzia elől, rongyosra ázott, és nem tudta, mihez kezdjen vele. A főnök állítólag nagyvonalúan csak annyit mondott: „dobd el”. Persze azért nem bánnak ilyen könnyű kézzel a felhalmozott vagyonnal, az új módszer ennek befektetésére legális cégek vásárlása, beszállás vegyes állami–magáncégekbe, amelyeken keresztül megbízásokat lehet elnyerni, illetve saját embereik beültetésével befolyásolni a cégek döntéseit.

A 2008-as gazdasági válság kapóra jött a maffiának: a krízis visszavetette a fogyasztást, a beruházásokat, csökkentek a megrendelések, a bankok pedig lényegében befagyasztották a hitelezést. A tönk szélére került kis- és közepes vállalkozások százazrei voltak kénytelenek akár 200 százalékos **uzsorakamatra** kölcsönt felvenni valamelyik maffiától, vagy készpénzért eladni vállalkozásuk egy részét valamelyik klánvezér „feddhetetlen” családtagjának, illetve strómanjának, hogy talpon maradjanak. A maffiózók pedig nem is két, hanem három legyet ütöttek ezzel egy csapásra: az uzsorakamattal nagy nyereségre tettek szert, családtagjaikat vagy feddhetetlennek gondolt strómanokat ültettek be legális cégekbe, és tisztára mosták a piszkos üzletekből szerzett vagyonukat.

A pénzmosás egyik kedvelt terepe a vendéglátóipar. A már idézett Confesercenti szerint több mint ötezer, összesen, mintegy 2,5 milliárdos forgalmat bonyolító, több tízezer embert foglalkoztató **vendéglátóipari** egység van Olaszországban a maffia kezén vagy a befolyása alatt. Nem is akármilyenek: az elmúlt években például Rómában egy nagy és népszerű pizzerialáncot, egy sor, „fontos emberek” törzshelyeként ismert vendéglőt, kávézót, éttermet zártattak be többek között a Piazza Navonán, a Colosseumnál, a Piazza di Spagna környékén vagy a dolce vitát szimbolizáló Via Venetón, mert kiderült, hogy közvetlenül vagy áttételesen a 'ndrangheta vagy a camorra működtette őket.

A fent említett hatalmas készpénzvagyon kifehéritésének és továbbfialtatásának talán a leghatékonyabb módja azonban az Olaszországban évi 76 milliárd euró forgalmú legális és körülbelül 10 milliárdos illegális **szerecsesjáték-iparágba** való beszivárgás. Felmérések szerint az országban 800 ezer játékfüggő van, és további 2 millió ember játszik, fogad meccsre, lovakra stb. rendszeresen. Összesen 41 maffiaklán tartja a kezében és ellenőrzése alatt ezt a piacot, a legnagyobb részét a 'ndrangheta. A közelmúltban Reggio Calabriában 2 milliárd euró értékben foglaltak le a hatóságok 60 céget, fogadóirodákat, 82 szerecsesjáték-szajtot üzemeltető vállalkozást, 1500 játéktérmet, ahol az adóhatóságot megkerülendő, készpénzben fogadtak és játszottak, illetve fizettek. Mivel Olaszországban koncessziót kell szerezni a játéktérmet üzemeltetésére, a maffia vagy strómanok révén próbál beszállni ezekbe, vagy fenyegetéssel, zsarolással éri el a tulajdonosoknál, hogy engedjék úgy átalakítani az adóhivatalhoz közvetlenül bekötött játékgépeiket, hogy azok ne mindent könyveljenek. Más esetekben olyan szoftvereket kényszerítenek a fogadóirodák működtetőire, amelyek az internetes távfogadást az ő oldalaikra irányítják. Magánembereken is rajta tartják a szemüket: készpénzvagyonuk igazolására tőlük – ha elég nagy összegről van szó – 5–10 százalék felárért vásárolják meg nyertes totóvagy lottószelvényüket. Az adóhatóság és büntildözési szervek mind gyakoribb zaklatásai

azonban arra indították a szerencsejáték-maffiákat, hogy tevékenységük egy részét a hazai terepről külföldre szervezzék ki: néhány éve Máltáról és offshore helyekről működtetett szájtokkal dolgoznak.

A külföldi terjeszkedést persze nem most fedezték fel az olasz maffiák. Az országból az elmúlt 150 évben kivándorolt 24 millió ember között akadtak, akik exportálták a speciális „italikumot”, a maffiakultúrát. Az úttörők még a 19. század végén a szicíliaiak voltak, ők elsősorban az 1920-ban bevezetett alkoholtilalom kijátszásával, alkoholfeldolgozással alapozták meg vagyonukat és hírnevüket az Egyesült Államokban. Az utánpótlás folyamatos volt, a második világháború után ismét nagy tömegek hagyták el az országot, különösen annak nagyon szegény déli részét. Az első években a többség ekkor is az Egyesült Államok és Dél-Amerika felé vette az útját, az ötvenes évek második felétől azonban Európa, ezen belül Németország és Svájc lettek a kivándorlók egyes számú célszalai. Ekkor vetették meg a lábukat Európában is az olasz maffiák. Tevékenységük széles skálán mozog: a Cosa Nostra elsősorban az építőiparra és borászati termékek feketekereskedelmére, a camorra főként a luxuscikkék márkahamisítására és árusítására, a ’ndrangheta pedig a legjövedelmezőbb üzletágai, a drog- és fegyverkereskedelem mellett hamisított élelmiszerek előállítására és feketepiaci forgalmazására, valamint vendéglők üzemeltetésére szakosodott.

A leginkább olaszmaffia-fertőzte európai ország talán Németország, ahová vendégmunkásokként százezerszám érkeztek olaszok a hatvanas évektől, és ma egy 560 ezres közösséget alkotnak, így a maffiózóknak viszonylag könnyű kapcsolatokat, társakat, strómanokat találniuk. A berlini fal leomlása után új vadászterületként nyílt meg a volt NDK, egy lehallgatott telefonbeszélgetésben a ’ndrangheta egyik vezetője utasítást adott egyik helyi emberüknek, hogy azonnal vásároljon fel mindent, amit csak tud.

Egészen 2007-ig, a hét halálos áldozatot követelt duisburgi ’ndrangheta-családok közötti véres leszámolásig azonban itt is, akárcsak másutt, afféle olasz, pontosabban délolasz folklórnak tartották a maffiát, így nem sok figyelmet szenteltek neki a hatóságok. A közelmúltig szinte háborítatlanul tevékenykedhetett és terjeszkedhetett a „made in Italy”-alvilág, amelynek tagjai nemcsak jövedelmező üzletágakat találtak Németországban, hanem, ha otthon bajba kerültek, menedéket is. A német – és más európai – törvények ugyanis, ellentétben az olasz Btk.-val, nem kezelik önmagában bűncselekményként a maffiatagságot vagy maffiával való együttműködést, szövetkezést. Arra pedig nagyon figyelnek az olasz maffiózók, hogy a duisburgihoz hasonló gyilkosságokkal ne hívják fel magukra a figyelmet, így legfeljebb gazdasági vétségek miatt kerülnek a hatóságok és az igazságszolgáltatás látókörébe. A német bűnüldöző szervek adatai szerint jelenleg 482 nyilvántartásba vett maffiózó és mintegy 1200 őket támogató kapcsolat-tartó, stróman él az országban. Becslések szerint az olasz alvilág legalább 128 millió euró veszteséget okozott az elmúlt tíz évben a német gazdaságnak.

A maffia jelenléte és működése más EU-országokban, elsősorban Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban, Portugáliában is olyan méreteket öltött az utóbbi évtizedekben, hogy veszélyességét – főként a kábítószer- és fegyverkereskedelem miatt –

egyre többen a terrorizmussal összevethetőnek látják. Olyannyira, hogy az Európai Unió különbizottságot állított fel a szervezett bűnözés vizsgálatára, az alvilági hálózatok felszámolására a 28 tagország bűnüldöző szerveinek együttműködésével, törvényeik összehangolásával.

Jobb későn, mint soha – mondhatnánk, hiszen a maffiák látványos terjeszkedéséhez nagyban hozzájárult, hogy eddig csak Olaszországban voltak külön rájuk vonatkozó törvények: a maffiatagságot vagy a szervezettel való együttműködést az olasz Btk. 1982-ben elfogadott, 416bis néven emlegetett paragrafusa tette bűncselekménnyé. Ugyanez a törvény rendelkezett többek között a maffiatagok vagyonának elkobzásáról, majd 1996-ban pedig egy civil szervezet egymillió támogató aláírással elérte, hogy az arra alkalmas elkobzott javakat – ingatlanokat, földeket – szociális közcélokra hasznosítsák.

Ez idén év elején közel 140 ezer, összesen mintegy 30 milliárd euró értékű tétel szerepelt az elkobzott maffiajavak kezelésével megbízott, 2010-ben alakult ANBSC nevű szervezet adatbázisában. A tetemes vagyonnal való gazdálkodás azonban nagyon nehéz feladat, az elkobzott vállalkozások életben tartása, az ingatlanok hasznosítása, működtetése nagyon sokba kerülhet: rengeteg adminisztrációval jár ahhoz képest, hogy a maffia nem sokat bíbelődik adóbevallással, engedélyek megszerzésével, feketén dolgoztat, számla nélkül vagy hamis számlákkal, készpénzben fizet. Ráadásul, amint egy céget lefoglalnak a hatóságok, a bankok nem folyósítják a hiteleket, a maffiával cinkos beszállítók nem szállítanak tovább, márpedig, ha nem sikerül gyorsan talpra állítani, elmaradnak a vendégek, a megrendelések, vége a vállalkozásnak.

Akárcsak elődei, a jelenlegi olasz kormány is azt ígérte a választóknak, hogy keményen szembeszáll a korrupcióval, visszaszorítja a maffiákat. Ennek jegyében az idén tavasszal a törvényhozás két háza elfogadott egy törvénycsomagot, amelyben többek között súlyosbították a vesztegetés miatt kiszabható börtönbüntetéseket. Ha közalkalmazott fogad el kenőpénzt, 6-10 évet kaphat, azzal a céggel pedig, amelyet vesztegetés miatt elítéltek, közintézmény legalább öt évig nem köthet szerződést; a maffiával való együttműködésért 10-15 év jár (ez korábban 7-12 év volt), a maffiafőnököket 12–18 évre ültetik le, ha fegyvert találnak náluk, 15-26 évre.

Meghosszabbodott a korrupciós bűncselekmények elévülési ideje, és újra bűncselekmény lett a mérleghamisítás. E két mozzanat azért fontos, mert mostanáig a korrumpáltak és a korrumpáltak, így a maffia kezére is játszott, hogy Olaszországban a perek hihetetlenül hosszú ideig elhúzódnak, míg végleges ítélet születhet, közben azonban elévülés miatt lezárják az ügyeket. Erre játszott Silvio Berlusconi, volt miniszterelnök és milliárdos vállalkozó, aki ellen 34 pert indítottak az elmúlt húsz évben, és ezek közül hetet elévülés miatt szüntettek meg. A 11 mérleghamisítási eljárásból pedig többet azért tettek ad acta, mert Berlusconi második miniszterelnöksége alatt, 2002-ben elérte, hogy kivegyék a mérleghamisítást a korrupciós bűncselekmények közül. A Lovag – ahogyan nevezni szokták – egyébként azzal is szívességet tett a maffiának (is), hogy 2009-ben adóamnesztiát hirdetett: a külföldre menekített pénzeket 5 százalék adó befizetésével hazavihették a tulajdonosaik anélkül, hogy igazolniuk kellett volna a pénz eredetét.

A törvényi szigorítások, a vagyonekbozások, az utóbbi évtizedekben egyre szaporodó és erősödő maffiaellenes civil kezdeményezések sem törték meg azonban az olasz szervezett alvilág hatalmát. Csápjait ezerfelé kinyújtja, ha egyet levágnak, nő helyette sok új. Ennek látványos bizonyítására ez év augusztusában provokálóan látványos temetést rendeztek Vittorio Casamonicának, az abruzzói cigány maffiaklán vezérének Rómában, a San Giovanni Bosco templomban. Hatlovas barokk hintó szállította a korporsót, több mint kétszáz Rolls Royce és más luxusautón érkeztek a gyászolók, hatalmas terepjárók szállították a koszorúkat, helikopterről hintették be rózsaszírommal a templom előtti teret. A szertartásra a Keresztapa című film zenéjére bevonuló több száz gyászolót a templom bejáratánál és külső falain a Colosseum és a Szent Péter bazilika, a Tiberis folyó fölé magasodó, hóféhérbe öltözött, nyakában hatalmas keresztet viselő Casamonica kifeszített vászonképei fogadták rajtuk óriási betűkkel: „Meghódítottad Rómát, most a Paradicsomot hódítod majd meg”, „Casamonica, Róma királya” (merthogy ő is annak tekintette magát). Egy nappal az után, hogy kitűzték az 59 vádlottat bíróság elé állító római maffiaper időpontját, a hivalkodó pompa, erő- és gazdagságfitogtatás megalázó üzenet volt az államnak és a Vatikánnak, személyesen az emberi méltóságot meggyalázó maffiózókat a katolikus egyházból kiközösítő Ferenc pápának is: erősek, gazdagok és legyőzhetetlenek vagyunk.

És valóban, Olaszországnak több mint másfél évszázada nem sikerült kiszabadulnia a maffiák csápjainak szorításából. Lehetett királyság, fasiszta uralom, köztársaság, egyik sem tudott – olykor nem is akart – leszámolni velük, hol gyengeségből, hol érdekből, hol egyszerre mindkettő miatt. Mint a Pio la Torre tudományos intézet egy idei, 16–18 éves fiatalok körében végzett közvélemény-kutatásának adatai jelzik, a jövő generációja sem lát erre reális esélyt: a megkérdezettek csak alig harmada véli úgy, hogy a szervezett bűnözéssel végleg le lehet számolni Olaszországban, 53 százalék szerint a maffia erősebb, mint az állam, 93 százalék látja úgy, hogy szoros kapcsolat köti össze – főként helyi szinten – az alvilágot a politikával, és 84 százalék szerint a szervezett bűnözésnek sikerült beszívárognia az államba. Pedig az aktív maffiózók száma a 60 milliós országban csak néhány ezerre tehető, a velük önkéntesen vagy kényszerből együttműködők sem lehetnek többen néhány tíz-, illetve százezernél, ám, mint a fenti példákban is látszik, az állam, a helyi politika és a gazdaság működését ennyien is hatékonyan befolyásolhatják a saját érdekeik érvényesítésére, a közérdekek kárára.

A közhatalom egészét azonban nemhogy megkaparintani, de behálózni sem tudták. Igaz, több politikust is vádoltak maffiakapcsolattal, a csápok akár a legfelső szintig is elérhettek: a hétszeres miniszterelnök Giulio Andreotti és a háromszor kormányfővé választott Silvio Berlusconi is gyanúba keveredett (az előbbi ellen per is indult, amely végül felmentéssel zárult, Berlusconit pedig ugyan soha nem állították bíróság elé, de legközelebbi bizalmasát, cégbirodalma egykori vezetőjét börtönbüntetésre ítélték). A demokratikus intézmények azonban fennmaradtak és – jól-rosszul – működnek, akárcsak a jogállam, a plurális média.

Források

www.benisequestraticonfiscati.it

www.dataninja.it

www.coldiretti.it

www.confesercenti.it

www.ilsole24ore.it

www.istat.it

www.lespresso.it

www.panorama.it

www.piolatorre.it

www.unimpresa.it

www.treccani.it

Bozóki András politológus. 1959-ben született Budapesten. 1983-ban szerzett jogi doktorátust az ELTE ÁJTK-n, 1985-ben végzett az ELTE szociológia szakán. Egyetemi tanár a CEU Politikatudományi Tanszékén. Tanított a Columbia Egyetemen, a Bolognai Egyetemen, a Nottinghami Egyetemen, a Smith College-ban, a Mount Holyoke College-ban és az ELTE-n. A *Politikatudományi Szemle* és a *Magyar Narancs* alapító szerkesztője, az MTA Politikatudományi Bizottságának elnöke. 1989-ben az ellenzéki oldal képviselőjeként részt vett a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon, 2005–2006-ban kulturális miniszter volt. Legutóbbi könyvei: *Virtuális köztársaság* (Gondolat, 2012.), *Cenzorok helyett fekvőrendőrök* (L'Harmattan, 2012).

Brückner Gergely gazdasági újságíró, 1973-ban született. Közgazdász diplomáját a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen (ma Corvinus) szerezte. Két évtizedes újságírói pályája során dolgozott a *Bank & Tőzsde*, a *Manager Magazin* és a *Figyelő* című lapoknál, ez utóbbi főmunkatársa. Több pénzügyi szakkönyv és oktatási segédanyag szerzője. Oknyomozó újságíróként fő témái a hazai és a nemzetközi tőkepiacok, a közbeszerzések világa, az állam és a gazdaság vezető szereplőinek összefonódása.

Fleck Zoltán jogász, szociológus. 1965-ben született Budapesten. Jogász és szociológus diplomáját az ELTE-n szerezte. Az ELTE egyetemi tanára. Kutatási területe a jogalkalmazó intézmények, a jogtudat, a jogi kultúra szociológiája. Megjelent könyvei többek között: *Bíróságok mérlegen* (Pallas, 2008), *Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban* (Gondolat, 2008), *Változások és változatlanóságok* (Napvilág, 2010). Számos tanulmánya és publicisztikája jelent meg például az *Élet és Irodalomban* és a *Mozgó Világban*.

Gadó Gábor jogász, ügyvéd, 1960-ban született Budapesten. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát 1984-ben. A jogi szakvizsgálata után húsz éven át dolgozott az Igazságügyi Minisztériumban, 1995 és 2009 között a gazdasági-üzleti tárgyú, valamint a polgári jogi jogalkotásért felelős helyettes-államtitkárként, illetve szakállamtitkárként. 2009-ben a Gazdasági Versenyhivatal elnökhelyettesévé nevezték ki, e tisztségéről azonban egy évvel később lemondott. Azóta ügyvédként dolgozik. Az elmúlt 30 évben számos szakmai írást publikált, valamint rendszeres szerzője az *Élet és Irodalomnak*.

Király Júlia közgazdász, egyetemi oktató. A Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzését (1980) követően a Statisztikai Hivatalban és a Tervhivatalban dolgozott modellezőként, majd 1988-ban, alapításakor csatlakozott a Nemzetközi Bankárképző Központ-hoz, melynek 1999 és 2007 között (egyik) vezérigazgatója, 2003 és 2007 (egyik) tulajdonosa volt. A Postabank elnöke volt a bank sikeres privatizációja idején (2003). 2007 és 2013 között a Magyar Nemzeti Bank pénzügyi stabilitásért felelős alelnöke. 2013 novemberétől a KBC Group igazgatósági tagja. A közgazdaságtudomány kandidátusa, számos szakmai folyóiratban jelentek meg írásai. Az ELTE és a Budapesti Corvinus Egyetem címzetes egyetemi tanára. Az IBS Budapest tanszékvezetője. Az MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet külső kutatója. Kutatási területe: pénzügyi kockázatok kezelése, pénzügyi piacok, pénzügyi stabilitás, monetáris politika.

Jarábik Balázs 1972-ben született Dunaszerdahelyen. A washingtoni Carnegie Endowment for International Peace meghívott kutatója, szakterülete Kelet-Európa posztszovjet átalakulása. A 1998-óta foglalkozik a kelet-európai térséggel, először a szlovák Pontis Alapítványban, majd pedig az amerikai Pact (People Acting in Community Together) nonprofit szervezetnél. 2006 és 2012 között Kijevben vezetése alatt a Pact az egyik legnagyobb civiltársadalom-fejlesztéssel foglalkozó nemzetközi szervezet lett. A pozsonyi Central European Policy Institute alapító tagja. A madridi FRIDE külpolitikai kutatóintézet számára írt elemzéseket a régió politikai, társadalmi fejlődéséről, illetve geopolitikájáról, elemzéseit számos európai intézet, illetve vezető nemzetközi lap publikálta.

Katona Tamás 1948-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a Leningrádi Tudományegyetem matematikus szakán és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte. A demográfia tudomány kandidátusa, közgazdaságtudományból habilitált doctor. Egyetemi tanár a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karának Statisztikai és Demográfiai Tanszékén.

Szakterületei: statisztika, makrogazdaság, állami pénzügyek. Több tanulmányt publikált gazdasági, pénzügyi, népesedéspolitikai, oktatási kérdésekről.

Kerekes Zsuzsa alkotmányjogász. 1952-ben született Budapesten. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát 1976-ban. 1978 és 1990 között több egyetemen és főiskolán tanított. 1990 és 1996 között az Alkotmánybíróságon tanácsadóként dolgozott. 1996-tól 2011-ig az Adatvédelmi Biztos Irodájának fősztályvezetője volt. 2012 óta az információs jogok szakértőjeként és oktatójaként dolgozik. Publikációi a parlament, az alkotmánybíráskodás és az információszabadság témakörében jelentek meg.

Krémer Balázs szociológus, szociálpolitikus. 1957-ben született Budapesten. Kutatói pályáját az MTA kutatóintézetében, Ferge Zsuzsa osztályán kezdte. Több mint 30 éve oktat egyetemen. A rendszerváltás után kormányzati funkciókat töltött be, minisz-

tériumi szociálpolitikai háttérintézményeket és országos munkaügyi központot igazgatott. Számos nemzetközi szervezet (EU, EBESZ, OECD stb.) megbízásából végzett szakértői munkát. 2004 óta egyetemi docens a Debreceni Egyetemen.

Lakner Zoltán politológus, szociálpolitikus, 1975-ben született Budapesten. Miskolcon, majd Budapesten szerzett diplomát, 2003 óta az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociálpolitika Tanszékének oktatója, 2011-től a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület elnökségi tagja. 2003 és 2010 között a Vision Politics elemzője, majd vezető elemzője. 2011-ben a Napvilág kiadónál jelent meg *Utak és útvesztők* címmel írt könyve az MSZP-ről. 2013-ban Bíró Nagy Andrással együtt szerkesztették *Az igazságos kormányzás felé* című tanulmánykötetet, ugyanebben az évben jelent meg a Tóth Ákossal közösen írt *Rendszerválás. Magyarország 2009–2013* című kötete.

Lattmann Tamás jogász. 1976-ban született Budapesten. 2000-ben végzett, majd 2013-ban szerzett PhD tudományos fokozatot az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. A Nemzeti Közzolgálati Egyetem adjunktusa, az ELTE Nemzetközi Jogi Tanszékén részmunkaidős tanársegéd. Szakterületei a nemzetközi humanitárius jog, az emberi jogok és az európai integráció közjogi kérdései.

Madlovics Bálint közgazdászhallgató, 1993-ban született Budapesten. 2013 óta a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) hallgatója, a Modern Magyarország Mozgalom tagja. Írásai jelentek meg az *Élet és Irodalomban*.

Magyar Bálint szociológus, liberális politikus, 1952-ben született Budapesten. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen szerzett diplomát szociológia–történelem szakon. 1977 és 1990 között különböző kutatóintézetekben a második világháború utáni kelet-európai országok társadalom- és gazdaságtörténetével foglalkozott. 1979-től a Demokratikus Ellenzék egyik aktivistája. 1988-ban a Szabad Demokraták Szövetségének alapítója, 2009-es kilépéséig sok cikluson át ügyvivője, 1998 és 2000 között elnöke. 1990 és 2010 között országgyűlési képviselő. 1996 és 1998, majd 2002 és 2006 között oktatási miniszter, 2007-től másfél évig európai uniós programokért felelős államtitkár. 2008 és 2012 között az Európai Innovációs és Technológiai Intézet vezető testületének tagja. Jelenleg a Pénzügykutató Intézet munkatársa.

Magyar Krisztián újságíró, Balassagyarmaton született 1984-ben. Az egri Eszterházy Károly Főiskolán kommunikáció szakon végzett 2011-ben. 2013 óta a *Magyar Narancs* külső, majd 2015 januárjától belső munkatársa. Oknyomozó riportjaiban kiemelten foglalkozik a felcsúti milliárdos, Mészáros Lőrinc és az Orbán család gyarapodásával.

Magyari Nándor László szociológus, kulturális antropológus. Csíkszeredában született 1960-ban, középiskolai tanulmányait az ottani Matematika-Fizika (ma Márton Áron)

Főgimnáziumban végezte, majd a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát és PhD-fokozatot, ahol a Szociológia és Szociális Munkásképző Kar oktatója. Kutatási területe mindenekelőtt az etnikumközi kapcsolatok és a politikai antropológia. Önálló kötete *Relații si probleme interetnice în Transilvania post-socialistă (A posztzocialista Erdély interetnikus kapcsolatainak problémái, Európai Tanulmányok Kiadó, Kolozsvár)* címen jelent meg. Ismert erdélyi blogger, a „Systemcritic” blogposzt szerzője.

Pataki Pál tanár, diplomata. 1946-ban született Budapesten. 1969-ben végzett az ELTE BTK francia–német szakán. 1984-ig az ELTE Radnóti Miklós Gimnázium tanára, vezető tanára – a hazai középiskolások két évtizeden át az általa írt tankönyvsorozattól tanultak franciául. 1985 és 1991 között a Párizsi Magyar Intézetben dolgozott, 1990 nyarától igazgatóként. 1991-től Budapesten Főpolgármesteri Hivatalában a nemzetközi kapcsolatok ügyosztályának helyettes vezetője, majd a főpolgármester titkárságának vezetője. 1995-től öt éven át Magyarország állandó UNESCO-képviselője Párizsban, 1997-ben nagykövetté nevezték ki. 1997-től két éven át az UNESCO Végrehajtó Tanácsának elnöke. 2001-től a Főpolgármesteri Hivatal Európai Integrációs és Külügyi Irodájának vezetője. 2005 és 2009 között Magyarország tuniszi nagykövete.

Petőcz György közgazdász, újságíró, Budapesten született 1955-ben. Tanulmányait a moszkvai MGIMO egyetem nemzetközi gazdasági kapcsolatok szakán, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem pénzügyszakán, majd a firenzei Európa Intézet politikai tudományok szakán végezte.

A rendszerváltás előtt az MTA Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, majd a kilencvenes évek közepétől újságíró. Előbb a *Magyar Hírlap* olaszországi tudósítója, később az *Élet és Irodalom* szerkesztője. 2003 és 2004 között a CEU éppen alakulóban lévő média intézetének vezetője, 2005 és 2010 között pedig a Brüsszeli Magyar Kulturális Intézet igazgatója. Azóta szabadfoglalkozású, a Liberálisok tanácsadója.

Rácz András hadtörténész-biztonságpolitikai elemző, 1980-ban született Budapesten. A Helsinkiben működő Finn Külügyi Intézet (The Finnish Institute of International Affairs) tudományos főmunkatársa. 2004-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, történelem–politikaelmélet szakon. Hosszabb ideig dolgozott az egykori Magyar Külügyi Intézetben és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Tagja volt a Volkswagen Alapítvány European Foreign and Security Policy Studies (EFSP) ösztöndíjprogramjának, 2011–2012-ben Washingtonban a Transatlantic Academy of the German Marshall Fund vendégkutatója volt. Szakterülete a posztsovjet térség államainak kül- és biztonságpolitikája, valamint a magyar külpolitika.

Sebestyén Eszter pszicholingvista, 1975-ben született. 1996 óta foglalkozik kommunikációval. Pályáját egy bankban kezdte public relations területen, szakmai tudását

megmérte a profitszférában és az államigazgatásban is. Effie- és ARC-pályázat-díjazott. Elméleti tapasztalatot kutatóként, egyetemi oktatóként szerzett, az SZTE-n, az SZTE-BMI-n, a CEU-n és az ELTE ÁJK-n oktatott. Kutatási területe az összeesküvés-elméletek, tudományterülete a pszicholingvisztika.

Somody Bernadette alkotmányjogász, az ELTE Alkotmányjogi Tanszékének oktatója, az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet igazgatója. Jogi diplomáját 2000-ben szerezte az ELTE-n, ugyanitt szerzett doktori fokozatot az ombudsmani alapjogvédelem témájában. Korábban oktatási jogok védelmével és gyerekjogokkal is foglalkozott, többször dolgozott ombudsman-intézményeknél. Legutóbb az alapjogi bírászkodás elméletét és gyakorlatát kutatta.

Szabó János Püspökladányban született 1953-ban, 1982-ben az ELTE BTK szociológia szakán szerzett diplomát. 1987-ben kandidátus, 1993-ban MTA doktora lett, Szent-Györgyi Albert-díjas. Külföldi egyetemeken Visiting Scholar (1989, Brown University, Providence, USA, 1990, UCLA, Los Angeles, 1994, King's College London, 1998 NATO Defence College, Róma). Főbb művei: *Társadalmi hatások a hadseregben* (1986), *A leventeintézmény társadalmi környezete* (1987), *Százgyökerű szív. Sík Sándor levelezése, naplói, visszaemlékezései* (1993), *Katonatársadalom és modernizáció* (1994), *Haderőváltás Magyarországon* (2000), *Haderő-átalakítás* (2001), *Kisebbségek a haderőben* (2002), *Futballhuliganizmus* (2003), *Esélyek, nők, kockázatok* (2004), *Fenntarthatóság, kockázatok, biztonság* (2007), *Média és erőszak* (2009).

Szabó Máté Dániel jogász, 1976-ban született. Jogi diplomáját 2000-ben szerezte az ELTE-n, majd ugyanitt szerzett tudományos fokozatot 2011-ben. 2000 és 2003 között az adatvédelmi biztos munkatársa volt, majd ezt követően tíz éven át az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet igazgatója. 2013-tól a Társaság a Szabadságjogokért jogvédő szervezet szakmai igazgatója. Korábban a Miskolci Egyetem Információs és Médiajogi Tanszékének oktatója is volt. Szűkebb szakterületei az információs jogok alkotmányjogi aspektusai, valamint az alapjogi bírászkodás elméleti és gyakorlati kérdései. Több, az alkotmányosság védelmével foglalkozó kötet szerzője és szerkesztője.

Szentpéteri Nagy Richard politológus, alkotmányjogász 1965-ben született Kiskunhalason. Jogi tanulmányait közép-európai egyetemeken, politikatudományi tanulmányait a Közép-Európai Egyetemen (CEU) végezte. Dolgozott különböző minisztériumokban és akadémiai intézetekben. Tanított közép-európai, brit és kanadai egyetemeken. A Méltányosság Politikaelemző Központ főmunkatársa, az *Athenaeum* konzervatív szemle főszerkesztője.

Szüdi János jogász, 1949-ben született Újpesten. Huszonöt évig dolgozott az oktatásért felelős minisztériumban. Óraadó tanárként tanítja a pedagógus szakvizsgára készü-

lőket. Foglalkozott az alkotmányos jogok érvényesülésével az oktatás terén, az intézményi önállóság, az önkormányzatiság kérdéseivel. 2006-ban társszerzője, szerkesztőlektora az *Oktatás nagy kézikönyvének*. Társtulajdonosa, szerkesztője és szerzője az *Iskolaszolga* című kiadványnak. Megjelent írásaiból állította össze a *Közoktatás és hatalom*, a ...*Mert vétkesek közt cinkos, aki néma* és a *Jöjj el napfény* című könyveit. 2015-től a MŰOSZ tiszteletbeli tagja.

Vásárhelyi Júlia újságíró, szerkesztő. 1950-ben született, Budapesten. Az ELTE olasz–francia szakán szerzett diplomát, 1973-tól a Magvető Kiadó szerkesztője, majd 1989 és 2010 között a HVG olvasószerkesztője, illetve rovatvezetője volt. Jelenleg szabadúszó, a *Magyar Narancsban* és az *ÉS*-ben jelennek meg írásai.

Vidos Tibor 1954-ben született Budapesten. 1980-tól fizikus-biofizikus végzettségének megfelelően magatartásgenetikai, elektrofiziológiai és állatélettani kutatásokban vett részt, majd 1989-től az SZDSZ ügyvezető titkára. 1990 végén megalakította a londoni GJW Government Relations lobbicég magyarországi leányvállalatát, amelynek 1999-ig volt igazgatója. Ezután három évig az amerikai National Democratic Institute for International Affairs (NDI) indonéziai irodájának politikai pártokkal foglalkozó programját vezette Jakartában. 2003 és 2013 között távközlési vállalatok felső vezetésének tagjaként szabályozással és kormányzati kapcsolatokkal foglalkozott, valamint általános menedzsmentfeladatokat látott el. 2005 és 2010 között Montenegróban, 2011 és 2013 között Macedóniában élt és dolgozott.

Zolnay János szociológus, szociálpolitikus, Budapesten született 1959-ben. 2004 és 2011 között az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány munkatársa, 2006 és 2012 között a Pécsi Tudományegyetem Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszékének oktatója. Fő kutatási területe az oktatás és esélyegyenlőség, a helyi társadalompolitika, illetve a roma közösségek megélhetési stratégiái. 2008 és 2012 között a *Beszélő* folyóirat szerkesztője, 2013 óta az online *Beszélő* szerkesztője. Rendszeresen tanít az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociálpolitika Tanszékén.

A kiadásért felel Kőrössi P. József
a Noran Libro Kiadó Kft. ügyvezető igazgatója
www.noranlibro.hu / kiado@noranlibro.hu
www.facebook.com/noranlibro
Korrektor Horváth Annamária
Borítóterv Szabó Livia
Tördelés Gróf Levente

Készült a debreceni Kinizsi Nyomdában
Felelős vezető Bördős János ügyvezető igazgató